BOOK OF FULL TEXT

ANATOLIAN CONGRESSES

8TH INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS

ISSUED: 28.12.2021

ISBN : 978-625-7341-81-3

ANATOLIAN CONGRESSES
8th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
DECEMBER 24-26, 2021
DIYARBAKIR

Edited By

DR. GÜLTEKİN GÜRÇAY
KHORRAM MANAFİDİZAJİ

All rights of this book belong to UBAK Publishing house.

Without permission can't be duplicate or copied.

Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.

UBAK Publications – 2021 ©

Issued: 28.12.2021

***ISBN*: 978-625-7341-81-3**

CONGRESS ID

ANATOLIAN CONGRESSES
8TH INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS

DATE – PLACE

DECEMBER 24-26, 2021
DIYARBAKIR

ORGANIIZATION

UBAK International Sciences Academy

CONGRESS ORGANIZING BOARD

Head of Congress: Doç. Dr. Mehmet Fırat Baran
Head of Organizing Board: Dr Gültekin Gürçay
Organizing Committee Member: Dr. Amaneh Manafidizaji
Organizing Committee Member: Dr. Nadire Kantarcıoğlu
Organizing Committee Member: Dr. Leman Kuzu
Organizing Committee Member: Dr. Öğr. Üyesi Özcan Ekici
Organizing Committee Member: Dr. Mehdi Meskini Heydarlou
Organizing Committee Member: Editor of the USE Journal
Organizing Committee Member: Editor of the EuroAsia Journal
Organizing Committee Member: Editor of UBAK Publishing house.

EVALUATION PROCESS

All applications have undergone a double-blind peer review process.

PARTICIPATING COUNTRIES

Turkey –India- Azerbaijan- Spain- Lativa- Canada-

PRESENTATION

Oral presentation

LANGUAGES

Turkish, English, Russian, Persian, Arabic

Scientific & Review Committee

Dr. Gulmira ABDİRASULOVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Prof. Dr. Yunir ABDRAHIMOV
Ufa State Petroleum Technological University

Dr. Maha Hamdan ALANAZİ
Riyad Kral Abdülaziz Teknoloji Enstitüsü

Dr. Dzhakipbek Altaevich ALTAYEV
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Doç. Dr. Hülya BALKAYA
Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Fırat BARAN
Mardin Artuklu Üniversitesi

Dr. Amina Salihi BAYERO
Yusuf Maitama Sule Üniversitesi

Dr. Karligash BAYTANASOVA
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. Baurcan BOTAKARAEV
Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi

Dr. Ahmad Sharif FAKHEER
Ürdün Devlet Üniversitesi

Doç. Dr. Abbas GHAFFARI
Tebriz Üniversitesi

Prof.Dr. Ariz Avaz GOZALOV
Moskova Devlet Üniversitesi

Doç. Dr. Ebru GÖZÜKARA
İstanbul Arel Üniversitesi

Prof. Dr. Gulzar İBRAGİMOVA
Bakü Avrasya Üniversitesi

Dr. Gültekin GÜRÇAY

Doç. Dr. Dilorom HAMROEVA
Özbekistan Bilimler Akademisi

Dr. Mehdi Meskini Heydarlou

Dr. Bazarhan İMANGALİYEVA
K.Zhubanov Aktobe Devlet Bölge Üniversitesi

Dr. Keles Nurmaşulı JAYLIBAY
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Mamatkuli Jurayev
Özbekistan Bilim Akademisi

Dr. Kalemkas KALIBAEVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Bouaraour Kamel
Ghardaia Üniversitesi

Prof. Dr. Ergün KOCA
Girne Amerikan Üniversitesi

Prof Dr. Bülent KURTİŞOĞLU
Ardahan Üniversitesi

Dr. Leman KUZU
İstanbul Kültür Üniversitesi

Sonali MALHOTRA
Delhi Balbahtri Academy

Dr. Alia R. MASALİMOVA
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Prof. Muntazir MEHDI
Pakistan Language Academy

Dr. Amanbay MOLDIBAEV
Taraz Devlet Pedagoji Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan Hüseyin ÖZTÜRK
Çukurova Üniversitesi

Doç. Dr. Yeliz ÇAKIR SAHİLLİ
Munzur Üniversitesi

Dr. Aysulu B. SARSEKENOVA
Orleu Milli Kalkınma Enstitüsü

Dr. Gulşat ŞUGAYEVA
Dosmukhamedov Atyrau Devlet Üniversitesi

Doç. Dr. Yeliz KINDAP TEPE
Cumhuriyet Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Özkan TİMURKAN
Atatürk Üniversitesi

Dr. K.A. TLEUBERGENOVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA
Rasulbekov Kırgız Ekonomi Üniversitesi

Doç. Dr. Yıldırım İsmail TOSUN
Şırnak Üniversitesi

Dr. Botagul TURGUNBAEVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Dinarakhan TURSUNALİEVA
Rasulbekov Kırgız Ekonomi Üniversitesi

Doç. Dr. Ali Korkut ULUDAĞ
Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. Fahriye Oben ÜRÜ
İstanbul Arel Üniversitesi

Prof. Dr. Akbar VALADBIGI
Urumiye Üniversitesi

Doç. Dr. C. VIJAI
St.Peter's Institute

Dr. Yang ZİTONG
Wuhan Üniversitesi

Meeting ID: 828 2012 2216
Passcode: 252621

ANATOLIAN CONGRESSES
8th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
8th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
DECEMBER 25-26, 2021 - DIYARBAKIR

CONGRESS PROGRAM
Online and Face to Face Presentation

Meeting ID: 828 2012 2216
Passcode: 252621

ANATOLIAN CONGRESSES
8TH INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
8TH INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
DECEMBER 25-26, 2021 - DIYARBAKIR

Meeting ID: 828 2012 2216
Passcode: 252621

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to make a meeting online, login via https://zoom.us/join site, enter ID instead of "Meeting ID
- or Personal Link Name" and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- Speakers must be connected to the session **10 minutes before** the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- During the session, your camera should be turned on **at least %70** of session period
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.
- Before you login to Zoom please indicate your name surname and hall number,

exp. H-..., S- ... NAME SURNAME

Meeting ID: 828 2012 2216
Passcode: 252621

25. 12. 2021	10: 00 – 12: 00
Meeting ID: 828 2012 2216	Passcode: 252621

HALL: 1 SESSION: 1	MODERATOR: DOÇ. DR. SUNA TEKEL
İBRAHİM MAHMUT CEYHAN EMİNE İNAN	Duygu Düzenleme ve Depresyon, Anksiyete, Stres Arasındaki İlişkide Öz Şefkatin Aracı Rolü
BERFİN ELMAS YUSUF DİLBİLİR CUMHUR DEMİRALP DAVUT AÇAR	Çocuklarda Beslenme Sürecinde Annelerin Tutumları İle Psikolojik İyi Oluşları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi
ÖĞR. GÖR. DUYGU TOPAL YILDIRIM ÖĞR. GÖR. HİLAL ÖZTÜRK	İş Yaşam Kalitesinin Kurumu Psikolojik Sahiplenmeye Etkisi: Havacılık Çalışanları Örneği
ÖĞR. GÖR. DUYGU TOPAL YILDIRIM ÖĞR. GÖR. HİLAL ÖZTÜRK	Mesleki Özdeşleşmenin Tükenmişlik Sendromuna Etkisi: Sağlık Çalışanları Örneği
ALİYE DERYA ŞENOL DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDURRAHMAN KENDİRCİ	Covid-19 Pandemisi Döneminde Yetişkinlerde Psikolojik İyi Oluş Ve Anksiyete Arasindaki İlişkisinin İncelenmesi.
GİZEM UYUMAZ	Aile Desteğinin Anne Ve Baba Eğitim Düzeyi Açısından Hizalama Yöntemi İle İncelenmesi
DOÇ. SUNA TEKEL	Küreselleşme Olgusu Durkheım'ın Görüşleri İle Analiz Edilebilir Mi?
DOÇ. SUNA TEKEL	21. Yüzyıl Örgütsel Çalışmalarında Mıchels'ın Görüşlerının Katkısı Olabılır Mı?

Meeting ID: 828 2012 2216
Passcode: 252621

25. 12. 2021	10: 00 – 12: 00
Meeting ID: 828 2012 2216	Passcode: 252621
HALL: 2 SESSION: 1	MODERATOR: DR. ÖĞR.ÜYESİ HACER HANDAN DEMİR
VOLKAN KALENDER	Global Defenders' Policy Options When Faced With Global Challengers: The US-China Case
VOLKAN KALENDER	The Issues Global Challengers Face: A Theoretical Look
DR. ÖĞR.ÜYESİ HACER HANDAN DEMİR	Bulanık Topsıs Yönteminin Güncel Sektör Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma: Türkiye Örneği
DR. BAHAR MARAL SARIBAY	Neo-Psikanalitik Yaklaşım Çerçevesinde Kıbrıs Sorununa Bakış
YASİN AKSOY	Nöroliderlik, Takipçiler Gerçekte Liderlerini Nasıl Algılıyor; Bir Yol Haritası
ENGİNCAN YILDIZ	Halkla İlişkiler Araştırmalarında Yapay Zekanın Kullanımı

Meeting ID: 828 2012 2216
Passcode: 252621

25. 12. 2021 Meeting ID: 828 2012 2216	10: 00 – 12: 00 Passcode: 252621
HALL: 3 SESSION: 1	MODERATOR: ÖĞR. GÖR. CANSU ŞAHİN KÖLEMAN
ELİF CEMRE İZGİ	Yoksulluğun Çocuk Hali: Eğitime Erişemeyen "Görünmez Çocuklar"
HADJI GASIMLI	Electronic Library Service In The Information Society
TALHA KÜRŞAT KARTA CİHAT ERİKLİ	Öğretmenlerin Örgütsel Dışlanma Düzeyi: Bingöl İlinde Bir Araştırma
CİHAT ERİKLİ TALHA KÜRŞAT KARTA	Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Niyetleri Üzerine Algıları: Bingöl Üniversitesi Örneği
ELİF DURMUŞ DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDURRAHMAN KENDİRCİ	Okul Psikolojik Danışmanlarının Psikolojik Sağlamlık Ve Öz Anlayışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi
ÖĞR. GÖR. CANSU ŞAHİN KÖLEMAN ARŞ. GÖR. GÜLŞEN TURAN ÖĞR. GÖR. BETÜL YILDIZHAN BORA	Bir Durum Çalışması: Yüksek Öğretimde Makerlab Kullanımı
GÜLİN YAZICI ÇELEBİ MÜGE YILMAZ AYBÜKE İREM ŞAHİN M.ENES KARACOŞKUN	Üniversite Öğrencilerinde İntihar Olasılığı Ve İlişkili Değişkenler Üzerine Bir Araştırma

Meeting ID: 828 2012 2216
Passcode: 252621

25. 12. 2021	10: 00 – 12: 00
Meeting ID: 828 2012 2216	Passcode: 252621
HALL: 4 SESSION: 1	MODERATOR: DR. ÖĞR. ÜYESİ ENGİN ERBAYRAK
DR. ÖĞR. ÜYESİ ENGİN ERBAYRAK	Determination Of The Temperature Effect On The Critical Buckling Load Of The Thin-Walled Pipe
ZEYNEP MOSCHİNİ MERVE HİLAL DEMİRKAN	*Moringa oleifera* Özütü İçeren Limon Kabuklarından Çevre Dostu Biyobozunur Ambalaj Malzemesi Üretimi
İDİL ÖZÇÖREKÇİ MERVE HİLAL DEMİRKAN	Antep Fıstığı Kabuklarının (*Pistacia Vera* L.)Yonga Levhaya (Sunta) Alternatif Olarak Değerlendirilmesi
DR. ÖZKAN ÖZBEK MAMDOUH BAKER ASSOC. PROF. DR. ÖMER YAVUZ BOZKURT	Axial Crushing Behaviors Of Basalt Fiber Composite Pipes Filled With Graphene Nanoplatelets
ESMA ŞAHİN A. OĞUZ KIZILÇAY YÜKSEL AKINAY	Kompozit Malzemelerin X Bant Frekans Bölgesinde Radar Soğurucu Özelliklerinin İncelenmesi
PINAR ÇAM ECE TOSUNOĞLU SEMA PALAMUTCU	Cilt Ve Çevre Dostu Kumaş Tasarımı
ESRA BAKİR TAMER RIZAOĞLU	Afşin-Elbistan Linyit Havzası Kömür Üstü Kilinin Seramik Olarak Kullanılabilirliğine Dair Ön Bulgular

Meeting ID: 828 2012 2216
Passcode: 252621

25. 12. 2021	10: 00 – 13: 00
Meeting ID: 828 2012 2216	Passcode: 252621

HALL: 5 SESSION: 1	MODERATOR: DOÇ. DR. MEHMET FIRAT BARAN
MUSTAFA AHMED JALAL AL-SAMMARRAİE OSMAN ÖZBEK	The Effect of Twin-Row Silage Maize Harvesting on Single Row Silage Machine Performance
FEHMİ OK ŞEYDA ÇAVUŞOĞLU	1-Metilsiklopropen (1-Mcp) Uygulanan Yeşil Olgun Domates Meyvesinin Hasat Sonrasında Kalite Parametrelerinde Meydana Gelen Değişimler
ŞEYDA ÇAVUŞOĞLU ONUR TEKİN NURETTİN YILMAZ	Nane Yağı Ve Arap Zamkının Albion Çilek Çeşidinin Hasat Sonrası Fizyolojisi Üzerine Etkisi
MEHMET FIRAT BARAN	*Prunus Spinosa* (PS) Meyve Özütü Kullanılarak Altın Nanopartiküllerin Sentezi Ve Biyolojik Aktivitelerinin Değerlendirilmesi
MEHMET FIRAT BARAN AYŞE BARAN MEHMET NURİ ATALAR	Kara Üzüm(*Vitis Vinifera* L.) Bitkisi Kullanılarak Çinko Nanopartiküllerin Yeşil Sentezi Ve Antimikrobiyal Aktivitelerinin Değerlendirilmesi
HÜSEYİN TANIŞ ALİ İMRAN BİLGİN	Park Ve Bahçe Topraklarından İzole Edilen Mantarların DNA Dizi Analizi İle Tanımlanması
HÜSEYİN TANIŞ ALİ İMRAN BİLGİN İBRAHİM SEYFETTİN ÇELİK	Park Ve Bahçe Topraklarından İzole Edilen Mantarların DNA Dizi Analizi İle Tanımlanması
GÖKTUĞ SERBEZLER YÜK. MÜH. MEHMET İBRAHİM YILMAZ DOÇ. DR. ÖZGE KARAKAŞ METİN	Fertilite Restorasyon Genleri İçin Ticari Hibrit Ayçiçeği (Helianthus annuus L.) Gen Havuzunun SSR Markırları ile İncelenmesi
ZHİLA JALAL HUSSEİN ZELİHA ÇİFTÇİ MİZGİN AY EBRU SAKAR	Kuzey Irak Bölgesinde Yetiştirilen Bazı Zeytin Çeşitlerinin Pomolojık Özelliklerinin Belirlenmesi
DOÇ.DR. GÜLCAN TARLA DR. ÖĞR.ÜYESİ TUBA ARJUMEND	Bitki Paraziti Nematodlarla Mücadelede Bitki Büyümesini Teşvik Eden Bakterilerin (PGPB) Kullanımı

DOÇ. DR. GÜLCAN TARLA PROF. DR. ŞENER TARLA	Elbise Güvesi, Tineola Bisselliella (Hummel) (Lepıdoptera: Tıneıdae) Larvalarının Parazitlenme Oranları
KADRİ KURT	Düşük Enlemlerde İyonkürenin E bölgesi için Düşük frekanslı Dalgaların(Hızlı Manyeto-Hidrodinamik) faz hızlarının Kompleks Analizi

Meeting ID: 828 2012 2216
Passcode: 252621

INTERNATIONAL SCIENCES ACADEMY
UBAK

Meeting ID: 828 2012 2216
Passcode: 252621

25. 12. 2021	10: 00 – 12: 00
Meeting ID: 828 2012 2216	Passcode: 252621

HALL: 6 SESSION: 1	MODERATOR: DOÇ. DR. UĞUR DEVECİ
GÖKÇEN AYDIN AKBUĞA YELİZ SÜRME	Cerrahi Hastalıkları Hemşireliği İntörn Öğrencilerinin Çevirim içi Öğrenim Tutumlarının Klinik Karar Vermeye Etkisi: Karşılaştırmalı Çalışma
UZM.DR. MUHAMMET ZEKİ GÜLTEKİN DOÇ.DR. YAŞAR MAHSUT DİNÇEL	Çocuk Futbol Oyuncusunda İzole Vastus Lateralis Rüptürü
DOÇ. DR. UĞUR DEVECİ UZ. DR. ASİYE ELVAN KUMKAYIR UZ. DR. ABDULLAH MURAT KAYAOKAY PROF. DR. YAŞAR DOĞAN	Soliter Rektal Ülser Sendromlu Çocukların Klinik Ve Laboratuvar Bulgularının Değerlendirilmesi
ARAŞ. GÖR. DR. HAFİZE TUĞBA YÜKSEL DOLGUN PROF. DR. ŞÜKRÜ KIRKAN	Buzağı İshallerinde Rol Oynayan Escherichia Coli Patotiplerinin Belirlenmesi
TÜLAY TURGUT GENÇ GÜLŞAH TOYRAN	*GCN5* Gene Product Essential For Transcriptional Regulation Of *TPS1* And *NTH1* Genes
TARIK TALHA GÖZDEN ASLI KANDİL SÜMEYYA ASENA CİHAN DEMİRCİ-TANSEL	Endoktoksemik Sıçanlarda Probiyotiklerin Bağırsak Geçirgenliği Üzerine Etkileri

Meeting ID: 828 2012 2216
Passcode: 252621

25. 12. 2021	14: 00 – 16: 00
Meeting ID: 828 2012 2216	Passcode: 252621
HALL: 1 SESSION: 2	MODERATOR: DR. VEYSEL CANDAN CANOĞLU
RABİA MIAH	Örgüt İçi Politik Davranışların Örgütsel Sessizlik Üzerine Etkisi: Etik İklimin Aracılık Rolü
YÜCEL ÇOLAK	Psikolojik Taciz Ve İş Sağlığı Güvenliği İle İlişkisi
KAAN TANYERİ	Bakış Açısı Ve Görüş Açısı Üzerine Bir İnceleme
DR. AYDIN ERDEN	Metaverse: Toplumsal Algı Ve Tutum
DR. VEYSEL CANDAN CANOĞLU	Ulusal Ve Uluslararası Ceza Hukukunda Soykırım Suçu
DR. VEYSEL CANDAN CANOĞLU	İnsan Ticareti Suçu (TCK M.80)
SELİN KOÇAK EMRE ÖZCAN BEYZA YILMAZ	Covid-19 Pandemisinin Çevresel Sürdürülebilirliğe Etkisi

Meeting ID: 828 2012 2216
Passcode: 252621

25. 12. 2021 Meeting ID: 828 2012 2216	14: 00 – 16: 00 Passcode: 252621
HALL: 2 SESSION: 2	MODERATOR: DR. ÖĞR. ÜYESİ HABİBE ALDAĞ
ELİFNAZ KESKİNÖZ BERRA CENGİZ SELAMİ ŞAVKLIYILDIZ	Yerelin Değerlerini Taşıyan Hikayelerin Derlenmesi ve Uzaktan Eğitim Kapsamında Ders İçeriği Olarak Animasyonlaştırılması
NAZ DOĞAN SELAMİ ŞAVKLIYILDIZ	Pandemide Dijital Medya İle Misafirlik: Sibersafirlik
BAHAR GÜLER SERHAT TURAN	Sporcu Öğrencilerin Sportmenlik Yönelimlerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi
YELİZ SUBAŞI PROF. DR. FATMA ŞAHİN	Tasarım Temelli Fen Eğitimi Uygulamalarının Ortaokul 7.Sınıf Öğrencilerinin Akademik Başarılarına Etkisi
DR. ÖĞR. ÜYESİ HABİBE ALDAĞ	Öğretim Tasarımı İçin Aynı A Aynı B Deneyimi
DR. ÖĞR. ÜYESİ ÖZCAN EKİCİ DOÇ.DR. FATİH YILMAZ	Toplumsal Vicdanın Geliştirilmesinde Öğretmenin Rolü
BEYHAN CAN	İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Yazma İle İlgili Yaşadıkları Sorunların Karikatürler Yoluyla İncelenmesi

Meeting ID: 828 2012 2216
Passcode: 252621

25. 12. 2021 Meeting ID: 828 2012 2216	14: 00 – 16: 00 Passcode: 252621
HALL: 3 SESSION: 2	MODERATOR: PH.D IN PHILOLOGY MAHIRA HAJIYEVA
PH.D IN PHILOLOGY MAHIRA HAJIYEVA	New Directions in Utopia
MUHAMMED KÜRŞAD LEBA DR. YUSUF KEMAL ÖZTÜRK	İnovasyon Etkinliklerinin Özel Yetenekli Çocuklarda Girişimcilik Becersine Etkisi
DR. ÖĞR. ÜYESİ BUKET ÇATAKOĞLU AYDIN	Tek Kişilik Anonim Şirketin Hukuki Yapısı
AYSEL ÖZTÜRKÇÜ AKÇAY GAMZE SEVİMLİ ÖRGÜN	Çalışan Hileleri Ve İç Kontrol Sisteminin Etkinliği
DOÇ. DR. FATMA FİDAN	Çalışan Çocukların Çalışma Olgusuna İlişkin Algısının Metaforik İncelenmesi
DOÇ. DR. FATMA FİDAN	Sendika Üyesi Kadınların Sendika Algısının Metaforik İncelenmesi
DR. ÖĞR. ÜYESİ EMİNE GÜMÜŞ BÖKE	İslam Aile Hukuku Açısından Nikâh Ve Talâkın Tescili

Meeting ID: 828 2012 2216
Passcode: 252621

25. 12. 2021 Meeting ID: 828 2012 2216	14: 00 – 16: 00 Passcode: 252621
HALL: 4 SESSION: 2	MODERATOR: DOÇ. DR. FATMA ŞAHİN
ÖĞR. GÖR. AHMET BODAKÇİ DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET KULAZ	Ankara Etnografya Müzesi'ndeki 15.-16. Yüzyıla Tarihlenen Üç Sandukalı Mezar Örneği
ANIL AR	Özay Gönlüm'ün Gelenekte Temsil Ettiği Yöre Türküleri Üzerine
VİLDAN BURKAZ	Descartes Ve Locke'un Töz Anlayışları
DOÇ. DR. FATMA ŞAHİN	Şanlıurfa Neolitik Dönem Araştırmaları
FIRAT BARANAYDIN	Early Hellenistic Age Urbanism On Ephesos Ayasuluk Hill
ÖĞR. GÖR. DR. M. ÖZER ÖZKANTAR	Türk Ve Amerikan Sinemalarında Milliyetçi Söylem Ve İdeolojinin Karşılaştırmalı Analizi: Kara Murat Ve Rambo Filmlerine Dair Bir İnceleme
DR. ÖĞR.ÜYESİ ATİLLA EMRE KESKİN	Sahne Tasarımı - Resim Sanatı İlişkisi Ve Perspektif Meselesi

Meeting ID: 828 2012 2216
Passcode: 252621

25. 12. 2021	14: 00 – 16: 00
Meeting ID: 828 2012 2216	Passcode: 252621
HALL: 5 SESSION: 2	MODERATOR: DOÇ. DR. ALP TEKIN ERGENÇ
ALP TEKİN ERGENÇ SÜHA İŞİ EMRAH İŞBİLEN ALPER ALTINER EMRE ÇOLAK	Soğuk Motorda İlk Harekette LPG Kulanımı İçin Regülatör İç Isıtması Sistemi Tasarımı
ERAY TOKMAK ALP TEKİN ERGENÇ	Elektrikli Araçlar İçin 2 Zamanlı Mesafe Uzatıcı Tasarımı
NUMAN SERCAN UYAV ALP TEKİN ERGENÇ	Motosiklet Lastiği Yuvarlanma Direnç Katsayısının Lastik Basıncı Ve Sıcaklığı İle Değişiminin Hesaplanması İçin Deneysel Sistem Tasarlanması
FURKAN ÇETİN OĞUZCAN GÜZELİPEK MERT ÇELİK ALİ KARYAĞDI	Biyel Kolu Üzerine Uygulanan Farklı Kuvvetlerin Sonlu Elemanlar Yöntemi ile İncelenmesi
ASSİS. PROF. K.R. PADMA READER K.R.DON	The latest 6G Artificial Intelligence Network Applications
NEBİ ÖZDÖNER	Effect Of Steel Fiber Additive On Bending Behavior Of Reinforced Concrete Beams
NEBİ ÖZDÖNER NAİL KARA	Reinforcing RC Frames With Prefabricated Outdoor RC Panels
NESRİN ADIGÜZEL MUHAMMET ÖZGERİŞ	Karışma Odasına Giren Akış Yapılarının, Çıkış Parametrelerinin İncelenmesi Ve CFD Analizi

Meeting ID: 828 2012 2216
Passcode: 252621

25. 12. 2021	14: 00 – 16: 00
Meeting ID: 828 2012 2216	Passcode: 252621

HALL: 6 SESSION: 2	MODERATOR: DERYA BETUL UNSAL
FIRAT KADİRHAN DR. YUSUF ÖZTÜRK	Plastik Enjeksiyon Proseslerinde İnovasyon Ve Otomasyonun Karlılığa Etkisi
FADİME ŞİMŞEK BÜŞRA BAYRAKTAR	Atatürk Üniversitesi Merkezi Öğrenci Yemekhanesinin PV*SOL Premium Simülasyon Aracı Kullanılarak Şebeke Bağlantılı Güneş PV Sistem Tasarımı Ve Hesaplanması
ALİ ABDULRAHMAN SALAİY MERDİN DANIŞMAZ	An Overview of Offshore Wind Farm
MUTESİR TEMEL DR. MUSLUM YILDIZ ASSOC. PROF. DR. ABDULKADİR KOCAK PROF. DR. AZİZ TANRISEVEN	Solvation Free Energy Calculations Of Small Organic Compounds: A Combined ML And Md Method
AYKUT YILDIRIM SALİH ÖZEN ÜNVERDİ	Metan Gazının Karbondioksitle Seyreltilmiş Oksijen Gazıyla Oksi-Yakıt Yanmasının Rans-Daimi Laminer Alevcik Modeliyle Analizleri
BUĞRA ÇAVUŞOĞLU OĞUZ GÜVEN GALİP ÇAPÇI	Gaz Atomizasyonu Pilot Tesisinde Alaşımsız Toz Al Üretimi Ve Ürünün Morfolojik İncelemesi
DERYA BETUL UNSAL	Applications Of Neural Network For Smart Grid Security With Renewables Integration
DERYA BETUL UNSAL	Investigation Of Smart Campus Design For Energy Providence And Efficiency

Meeting ID: 828 2012 2216
Passcode: 252621

26. 12. 2021	10: 00 – 12: 00
Meeting ID: 828 2012 2216	Passcode: 252621
HALL: 1 SESSION: 1	MODERATOR: DR. ÖĞR. ÜYESİ NEDİM DİKMEN
MURAT BAŞAL HANDE AYHAN GÖKCEK BİLGE TURP GÖLBAŞI	Tüketici Deneyimi Ve Dijital Pazarlamanın Yenilik Yönetiminde Geleceğin Fırsat Alanı: Sanal Gerçeklik, Artırılmış Gerçeklik Ve Karma Gerçeklik
DR. BARIŞ ARMUTCU ALPER MAVİ	The Relationship Between Economic Voting Theory And Voter Behaviors: A Literature Review
DR. ÖĞR. ÜYESİ NEDİM DİKMEN	Ekonomik Rant Teorilerinin Karşılaştırmalı Analizi
ARŞ. GÖR. İLKNUR KÜLEKÇİ	Covid19 Pandemisi Döneminde Sigorta Şirketleri Kârlılığına Sigortacılık Üretim Faktörlerinin Etkisi
ARŞ. GÖR. BERİKA AKÇAY	Pandemi Sürecinin İşletmelerin Finansal Tablolarına Etkisinde İşletme Sürekliliği Kavramı
ARŞ. GÖR. DR. YÜCEL ERGÜN	Türkiye'de Vergi Tahakkuk / Tahsil Oranları Üzerine Bir Değerlendirme

Meeting ID: 828 2012 2216
Passcode: 252621

26. 12. 2021	10: 00 – 12: 00
Meeting ID: 828 2012 2216	Passcode: 252621
HALL: 2 SESSION: 1	MODERATOR: DR. ÖĞR. ÜYESİ NİLÜFER SERİNİKLİ
FATMA YEŞİLKAYA	Kamu Aile Yardımlarının Genç İşsizliğine Etkisi: Muhafazakar Refah Rejimleri İçin Bir Analiz
MÜNEVVERE YILDIZ	Türkiye'de Covıd-19'un Sigorta Endeksi Üzerine Yansımaları
REZAN YAĞCI	Mutluluk Ekonomisi Bir Bakış
DR. HAYAL ÖZÇİM	İslam Ekonomisinde Tüketim Kavramının Şekillenmesi
DR. HAYAL ÖZÇİM	Bist Sürdürülebilirlik Endeksinin Volatilite Analizi
DR. FİLİZ ÖZBAY	Türkiye'de Yoksulluk İle Mücadelede Sosyal Bütçe Anlayışı
DR. ÖĞR. ÜYESİ NİLÜFER SERİNİKLİ	Covid 19 Salgın Sürecinde Kooperatiflerin Önemi

Meeting ID: 828 2012 2216
Passcode: 252621

26. 12. 2021	10: 00 – 12: 00
Meeting ID: 828 2012 2216	Passcode: 252621
HALL: 3 SESSION: 1	MODERATOR: DOSENTI, AFAQ MƏMMƏD QIZI ƏSGƏROVA
DR. ÖĞR. GÖR. ERHAN TAŞ	1926 Türk Medeni Kanunu'nun Kabulünden Önce Türkiye'de Aile Hukukunun Gelişimi
DR. ÖĞR. GÖR. ERHAN TAŞ	Türkiye'nin Bağımsızlık Savaşı Sürecinde Dersim Toplumunun Sergilediği Tavır
İSMAİL BAĞÇEVAN	Mekânsal Dil Tahlilinde Sözbirimler: Ölmez Otu Örneği
İSMAİL BAĞÇEVAN	Mekânsal Dilde Topolojik İfadeler
ENES ARSLAN	Dil Öğretiminde Geliştirilen Yaklaşım Modellerinin Karşılaştırılması
YASEMİN TAŞ	Kırım Savaşı Sırasında Bulgarlar (1853-1856)
DOSENTI, AFAQ MƏMMƏD QIZI ƏSGƏROVA	Azərbaycan Və Türkiyə Ədəbiyyatında Dövlətçilik İdeyaları. (XX Əsrin Əvvəlləri)

Meeting ID: 828 2012 2216
Passcode: 252621

26. 12. 2021	10: 00 – 12: 00
Meeting ID: 828 2012 2216	Passcode: 252621
HALL: 4 SESSION: 1	MODERATOR: DR. ÖĞR. ÜYESİ RESUL GÜLEÇ
DOÇ. BAHADIR ÖZTÜRK ARŞ. GÖR. DORUKHAN FIRAT AKTÜRK	El Dokuması Eski Halıların İşlenerek Yeniden Değerlendirilmesi Sektörü Ve Sorunları
HÜSEYİN DEMİREL	Psikanaliz Ve Yaratıcılık İlişkisi Bağlamında Egon Schile Ve Oskar Kokoschka'nın Eserlerinin İncelenmesi
AYMAN KARA	Farabi'nin Siyasal Düşünceleri: Erdemli Şehir Ve Mutluluk
BÜŞRA ABACIOĞLU	Perspektif Bağlamında Yanılsamanın, Escher'in Eserleri Üzerinden, Kavramsal Olarak İncelenmesi
DR. ÖĞR. ÜYESİ RESUL GÜLEÇ	Yönetim Alanyazına Bir Eleştiri
DR. ÖĞR. ÜYESİ RESUL GÜLEÇ	İbni Haldun'un Yöneticilik Üzerine Düşüncelerinin İncelenmesi
EMİN UYSUN SEMA İŞBİLİR CEBE ELİF DURDU	Turizmde Dijitalleşmenin Gelişimine Yönelik Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi

Meeting ID: 828 2012 2216
Passcode: 252621

26. 12. 2021	10: 00 – 12: 00
Meeting ID: 828 2012 2216	Passcode: 252621

HALL: 5 SESSION: 1 MODERATOR: SELİM TAŞKAYA

OSMAN HANSU SERKAN ETLİ	Yakın Ve Uzak Kaynaklı Depremlerin İnşaat Mühendisliği Yapıları Üzerindeki Etkisine Ait Bir Literatür İncelemesi
SEYCAN MÜBAREK ŞAHUTOĞLU DOÇ. DR. NEBİL YÜCEL	Asi Nehri Yüzey Sularında Mikroplastik Kirliliği
ZEKİ AKKURT ESRA METE GÜNEYİSİ KASIM MERMERDAŞ SÜLEYMAN İPEK	Eliptik Kesitli Beton Dolgulu Çelik Tüp Kolonların Eksenel Yük Kapasitelerinin Genetik Programlama Yardımıyla Modellenmesi
OSAMA AL-SEHAIL	A Biomimetic Structural Form: Developing a Paradigm to Attain Vital Sustainability in Tall Architecture
SELİM TAŞKAYA	Dini Tesis İmar Adalarında Distance Yaklaşımına Göre İmar Çapı Gösterimi
SELİM TAŞKAYA	Sosyo-Kültürel İmar Adalarında Planlı Tip Distance Yaklaşımına Göre İmar Çapı Gösterimi

Meeting ID: 828 2012 2216
Passcode: 252621

26. 12. 2021	10: 00 – 12: 00
Meeting ID: 828 2012 2216	Passcode: 252621

HALL: 6 SESSION: 1	MODERATOR: DR. MEHDİ MESKİNİ HAYDARLOU
DR. ÖGRT. ÜYESİ ABDURAHMAN KUZHAN,	Pankreas Radyoterapisi Uygulanan Hastalarda Üç Boyutlu Konformal Radyoterapi İle Yedi Alanlı Yoğunluk Ayarlı Radyoterapi Planlarının Karşılaştırılması
BAYRAM CAN AHMET BİLGİ	Retroperitoneal Anjioleiyomyom : Olgu Sunumu
TUĞRUL DÜŞMEZ ERDİNÇ EROĞLU	Konjenital Açık Kalp Ameliyatlarında Kan Kardiyoplejisininv Renal Fonksiyonlara Etkisi
DR. ÖĞR. ÜYESİ SİDAR GÜL	Genç Kadınların Premenstrual Sendrom Yaşama Durumları Ve Baş Etme Yöntemlerinin Belirlenmesi
CANAN GÜNDOĞAN EDA ÇORBACIOĞLU NURİ BAŞOĞLU	Developing A Design Concept For A Health Care Product

Meeting ID: 828 2012 2216
Passcode: 252621

26. 12. 2021	14: 00 – 16: 00
Meeting ID: 828 2012 2216	Passcode: 252621
HALL: 1 SESSION: 2	MODERATOR: DR. ÖĞR. ÜYESİ SEVAL ELDEN ÜRGÜP
ASST. PROF. DR. CÜNEYD EBRAR LEVENT OLUKAYODE GBLOADE ADELAJA	The Relationship Between Foreign Direct Investment And Financial Performance Of The Banks: The Case Of Nigeria
DOÇ. DR. PINAR HAYALOĞLU ÖĞR. GÖR. DR. MUHAMMED TÜMAY	Dış Yardım Ve Yönetişimin Büyüme Üzerindeki Etkileri
DR. ÖĞR. ÜYESİ VOLKAN POLAT	Evaluation Of Developments In Information And Communication Technologies In Terms Of Marketing Capabilities: Static And Dynamic Capabilites
DOÇ. DR. ABDULKADİR DEVELİ ESMA AKSOY	Kalkınma Ajanslarının Kadın İstihdamı Üzerindeki Etkisi: DAP Bölgesi İlleri
DR. ÖĞR. ÜYESİ SEVAL ELDEN ÜRGÜP	Genel Hatları İle Türkiye'de Yaşanan Muhasebe Skandalları: İmar Bankası Olayı
DR. SACİT SARI	Döviz Kuru-Gıda Fiyatları İlişkisinin İncelenmesi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Uygulama
DR. SACİT SARI	Türkiye Ekonomisinde Kur-Faiz-Enflasyon İlişkisinin Fourier Yaklaşımıyla İncelenmesi

Meeting ID: 828 2012 2216
Passcode: 252621

26. 12. 2021	14: 00 – 16: 00
Meeting ID: 828 2012 2216	Passcode: 252621
HALL: 2 SESSION: 2	MODERATOR: PROF. DR. ERSOY YILMAZ
ERTUĞRUL DÖNER SAVAŞ MENTEŞ	Bazı Din Ve Kültürlerde Hayat Ağacı
ERTUĞRUL DÖNER	Tevrat Ve İncil'in Arapçaya Tercümesi
PROF. DR. ERSOY YILMAZ	Streamlıne Tarzı Ve Endüstriyel Seramik Tasarımı
DOÇ. DR. AYSEL ÇETİNKAYA DOÇ. DR. SEFER DARICI	Kadın Bedeninin Bir Tüketim Nesnesi Ve İkna Edici Unsur Olarak Reklamlarda Kullanımı
CAN ÇETİN EDA ÇORBACIOĞLU NURİ BAŞOĞLU	A Service Design Study: Determinants Of Music Festival Customer Adoption
ÖĞR. GÖR. ERGİN SARI ÖĞR. GÖR.VEYSAL BATTAL	Yerel Basın Çalışanlarının Sorunları: Van Yerel Basın Örneğinde Nicel Bir Çalışma
ÖĞR. GÖR. ERGİN SARI ÖĞR. GÖR.VEYSAL BATTAL	Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet Dönemine Van Yerel Basınının Temelleri
PROF. DR. ALI RIZA GÜL	Ribâ (Faiz) Kavramının Anlamsal Serüveni: Dinamik Bir Analiz

Meeting ID: 828 2012 2216
Passcode: 252621

26. 12. 2021 Meeting ID: 828 2012 2216	14: 00 – 16: 00 Passcode: 252621
HALL: 3 SESSION: 2	MODERATOR: DOÇ. MEHEDDİN İSPİR
AHAMADOU SYLLA	Fransız Aydınlanmacı Materyalist Düşünürlerin Dile Yönelik Genel Bakışları
FERHAT KILIÇ	Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı (2019) Dinleme/İzleme Kazanımlarının Gerçekleşme Düzeyinin Türkçe Öğretmenleri Tarafından Değerlendirilmesi
DOÇ. MEHEDDİN İSPİR	Gazellerde Şairlerin Âşık Olarak Kendilerine Dönük Nasihatleri
DOÇ. MEHEDDİN İSPİR	Şeyhi Divanı'nda Üslup Olarak Nasihat Ve İşlenişi
DİLBER YILDIZ	Divan Şiirinde İntihal: 16. Yüzyıl Şairi Sadık Örneği
İREM CEREN DOĞAN	Puslu Kıtalar Atlası'nı Çevirmek
DOÇ. DR. MUSTAFA GENÇOĞLU	Türk Düşünce Tarihinde Beşir Fuad

Meeting ID: 828 2012 2216
Passcode: 252621

26. 12. 2021	14: 00 – 16: 00
Meeting ID: 828 2012 2216	Passcode: 252621

HALL: 4 SESSION: 2	MODERATOR: DR. İSMAİL GÜLSOY
ONUR HASANOĞLU CANAN PERDAHÇI	Tünel Aydınlatmasında Kullanılan Lambaların 1900'lü Yıllardan Günümüze Kadar Tarihsel Gelişimi
PELİN DEMİRANT EMEL AKIN	Cittaslow Hareketi'nin Kent Mekânlarındaki Etkisi
SÜHEYLA BÜYÜKŞAHİN YAVUZ ARAT	Assessment Of Sustainable Design Via A Faculty Building
YAVUZ ARAT HACER SERİN	Apartmanlaşan Kentlerde Konut Mutfağının Dönüşümü; 1950-2000 Panoramasında Konya Örneği
DR. İSMAİL GÜLSOY	Akıllı Şehirlerde Dijital Dönüşüm: Kocaeli Örneği
DR. İSMAİL GÜLSOY	Bir Evsel Atıksu Arıtmının Online İzlenerek Yapılması İle Enerji Tasarrufu: Kocaeli Örneği

Meeting ID: 828 2012 2216
Passcode: 252621

26. 12. 2021	14: 00 – 16: 00
Meeting ID: 828 2012 2216	Passcode: 252621
HALL: 5 SESSION: 2	MODERATOR: DR. ÖĞR. ÜYESI MERİÇ ŞİMŞEK
BURAK HANGİŞİ PROF. DR. CEMAL KAYA	Gıda Katkı Maddesi Olarak Postbiyotikler
DR. ÖĞR. ÜYESI MERİÇ ŞİMŞEK	The Effect Of Chickpea Cooking Water (Aquafaba) On The Physicochemical And Textural Properties Of Ice Cream
DR. ÖĞR. ÜYESI ÖZLEM ÇAKIR DR. ÖĞR. ÜYESI FİLİZ AYGÜN ERTÜRK	Kara Hurma (*Diaspyros lotus* L.) Meyvesi Ve Çekirdeğinin Antioksidan Potansiyeli
DR. ÖĞR. ÜYESI FİLİZ AYGÜN ERTÜRK DR. ÖĞR. ÜYESI ÖZLEM ÇAKIR	Kokulu Kara Üzüm (*Vitis Labrusca* L.); Tıbbi Ve Aromatik Özellikleri
DR. ÖGRT. ÜYESİ HANDAN KARAOĞLU	AMFİBİ Deri Salgı Proteinleri Ve İnsan Sağlığına Önemli Katkıları
DR. ÖGRT. ÜYESİ HANDAN KARAOĞLU	Mevcut Gıda Sorununa Alternatif Çözüm: Amfibiler
ILZE BEITANE, EVITA STRAUMITE	Effect of Hull-Less Barley Flakes and Malt Extract on Yoghurt Quality

Meeting ID: 828 2012 2216
Passcode: 252621

26. 12. 2021	14: 00 – 16: 00
Meeting ID: 828 2012 2216	Passcode: 252621

HALL: 6 SESSION: 2	MODERATOR: DOÇ. DR. FATİH ÇEMREK
PELİN AKIN DİDEM GÜLERYÜZ	Feature Selection Using Genetic Algorithm: Relative Humidity Estimation Model With Data Mining
MUSTAFA KUDU ALİ SAMET DUMAN	Birinci Mertebeden Adi Diferansiyel Denklemler İçin Başlangıç-Değer Probleminin Nümerik Çözümü Üzerine
DOÇ. DR. FATİH ÇEMREK	Belediye Hizmetleri Ve Hizmet Kalitesine Yönelik Memnuniyetin Belirlenmesi: Eskişehir İl Merkezi Örneği
DOÇ. DR. FATİH ÇEMREK	Üniversite Öğrencilerinin Giyim Ürünleri Satın Alırken Marka Tercihlerini Etkileyen Faktörler: Esogü Örneği
SUMEYYE AKPİNAR AYSEL TURGUT VANLİ	Obtaining Fractals From Regular Polygons
SEMRA GÜRTAŞ DOĞAN	Vector Field Perturbations Of A Lifshitz Black Hole In (2+1) Dimensional
ALBERTO HANANEL	Variational Evolutionary Splines for Solving a Model of Temporomandibular Disorders

CONTENT

CONGRESS ID	
SCIENTIFIC & REVIEW COMMITTEE	
PROGRAM	
CONTENT	
FULL TEXTS OF ORAL PRESENTED PAPERS IN THE CONGRESS	
Duygu TOPAL YILDIRIM & Hilal ÖZTÜRK	1
MESLEKİ ÖZDEŞLEŞMENİN TÜKENMİŞLİK SENDROMUNA ETKİSİ: SAĞLIK ÇALIŞANLARI ÖRNEĞİ	
Duygu TOPAL YILDIRIM & Hilal ÖZTÜRK	10
İŞ YAŞAM KALİTESİNİN KURUMU PSİKOLOJİK SAHİPLENMEYE ETKİSİ: HAVACILIK ÇALIŞANLARI ÖRNEĞİ	
Gizem UYUMAZ	19
AİLE DESTEĞİNİN ANNE VE BABA EĞİTİM DÜZEYİ AÇISINDAN HİZALAMA YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ	
Suna TEKEL	28
KÜRESELLEŞME OLGUSU DURKHEIM'IN GÖRÜŞLERİ İLE ANALİZ EDİLEBİLİR Mİ?	
SUNA TEKEL	36
21. YÜZYIL ÖRGÜTSEL ÇALIŞMALARINDA MİCHELS'İN GÖRÜŞLERİNİN KATKISI OLABİLİR Mİ?	
Volkan Kalender	
GLOBAL DEFENDERS' POLICY OPTIONS WHEN FACED WITH GLOBAL CHALLENGERS: THE US-CHINA CASE	43
Elif Cemre İzgi	47
YOKSULLUĞUN ÇOCUK HALİ: EĞİTİME ERİŞEMEYEN "GÖRÜNMEZ ÇOCUKLAR"	
Cansu ŞAHİN KÖLEMAN & Betül YILDIZHAN BORA & Gülşen TURAN	62
BİR DURUM ÇALIŞMASI: YÜKSEK ÖĞRETİMDE MAKERLAB KULLANIMI	
Yücel Çolak	79
PSİKOLOJİK TACİZ VE İŞ SAĞLIĞI GÜVENLİĞİ İLE İLİŞKİSİ	
Kaan TANYERİ	94
BAKIŞ AÇISI VE GÖRÜŞ AÇISI ÜZERİNE BİR İNCELEME	
Aydın Erden	106
METAVERSE: TOPLUMSAL ALGI VE TUTUM	

Selin Koçak & Emre Özcan & Beyza Yılmaz COVID-19 PANDEMİSİNİN ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞE ETKİSİ	121
Bahar GÜLER & Serhat TURAN SPORCU ÖĞRENCİLERİN SPORTMENLİK YÖNELİMLERİNİN BAZI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ	134
Habibe Aldağ ÖĞRETİM TASARIMI İÇİN AYNI A AYNI B DENEYİMİ	143
Mahira Hajiyeva BƏDII UTOPIYADA YENI ISTIQAMƏTLƏR	152
Anıl AR ÖZAY GÖNLÜM'ÜN GELENEKTE TEMSİL ETTİĞİ YÖRE TÜRKÜLERİ ÜZERİNE	157
Vildan BURKAZ DESCARTES VE LOCKE'UN TÖZ ANLAYIŞLARI	169
Fırat BARANAYDIN EARLY HELLENISTIC AGE URBANISM ON EPHESOS AYASULUK HILL	180
M. Özer Özkantar TÜRK VE AMERİKAN SİNEMALARINDA MİLLİYETÇİ SÖYLEM VE İDEOLOJİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: KARA MURAT VE RAMBO FİLMLERİNE DAİR BİR İNCELEME	185
Murat BAŞAL & Hande AYHAN GÖKCEK & Bilge TURP GÖLBAŞI TÜKETİCİ DENEYİMİ VE DİJİTAL PAZARLAMANIN YENİLİK YÖNETİMİNDE GELECEĞİN FIRSAT ALANI: SANAL GERÇEKLİK, ARTIRILMIŞ GERÇEKLİK VE KARMA GERÇEKLİK	195
Fatma YEŞİLKAYA KAMU AİLE YARDIMLARININ GENÇ İŞSİZLİĞİNE ETKİSİ: MUHAFAZAKAR REFAH REJİMLERİ İÇİN BİR ANALİZ	205
Münevvere YILDIZ TÜRKİYE'DE COVID-19'UN SİGORTA ENDEKSİ ÜZERİNE YANSIMALARI	219
Filiz Özbay TÜRKİYE'DE YOKSULLUK İLE MÜCADELEDE SOSYAL BÜTÇE ANLAYIŞI	231
Nilüfer SERİNİKLİ COVİD 19 SALGIN SÜRECİNDE KOOPERATİFLERİN ÖNEMİ	247

Erhan TAŞ 1926 TÜRK MEDENİ KANUNU'NUN KABULÜNDEN ÖNCE TÜRKİYE'DE AİLE HUKUKUNUN GELİŞİMİ	256
İsmail Bağçevan MEKÂNSAL DİLDE TOPOLOJİK İFADELER	266
İsmail Bağçevan MEKÂNSAL DİL TAHLİLİNDE SÖZBİRİMLER: *ÖLMEZ OTU* ÖRNEĞİ	279
YASEMİN TAŞ KIRIM SAVAŞI SIRASINDA BULGARLAR (1853-1856)	295
Afaq Məmməd qızı Əsgərova AZƏRBAYCAN VƏ TÜRKİYƏ ƏDƏBİYYATINDA DÖVLƏTÇİLİK İDEYALARI. (xx əsrin əvvəlləri)	318
Bahadır Öztürk & Dorukhan Fırat Aktürk EL DOKUMASI ESKİ HALILARIN İŞLENEREK YENİDEN DEĞERLENDİRİLMESİ SEKTÖRÜ VE SORUNLARI	327
Pınar HAYALOĞLU & Muhammed TÜMAY DIŞ YARDIM VE YÖNETİŞİMİN BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	339
Seval ELDEN ÜRGÜP GENEL HATLARI İLE TÜRKİYE'DE YAŞANAN MUHASEBE SKANDALLARI: İMAR BANKASI OLAYI	350
Sacit Sarı DÖVİZ KURU-GIDA FİYATLARI İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ: TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA	362
Sacit SARI TÜRKİYE EKONOMİSİNDE KUR-FAİZ-ENFLASYON İLİŞKİSİNİN FOURİER YAKLAŞIMIYLA İNCELENMESİ	103
Ertuğrul Döner TEVRAT VE İNCİL'İN ARAPÇAYA TERCÜMESİ	372
Ertuğrul Döner &Savaş Menteş BAZI DİN VE KÜLTÜRLERDE HAYAT AĞACI	378
Aysel Çetinkaya & Sefer Darıcı REKLAMLARDA KULLANIMI	389

Can Çetin & Eda Çorbacıoğlu & Nuri Başoğlu	398
A SERVICE DESIGN STUDY: DETERMINANTS OF MUSIC FESTIVAL CUSTOMER ADOPTION	
Ali Rıza GÜL	408
RİBÂ (FAİZ) KAVRAMININ ANLAMSAL SERÜVENİ: DİNAMİK BİR ANALİZ	
Ahamadou Sylla	427
FRANSIZ AYDINLANMACI MATERYALİST DÜŞÜNÜRLERİN DİLE YÖNELİK GENEL BAKIŞLARI	
Ferhat KILIÇ	432
ORTAOKUL TÜRKÇE DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI (2019) DİNLEME/İZLEME KAZANIMLARININ GERÇEKLEŞME DÜZEYİNİN TÜRKÇE ÖĞRETMENLERİ TARAFINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	
Meheddin İspir	445
ŞEYHİ DİVANI'NDA ÜSLUP OLARAK NASİHAT VE İŞLENİŞİ	
Meheddin İspir	458
GAZELLERDE ŞAİRLERİN ÂŞIK OLARAK KENDİLERİNE DÖNÜK NASİHATLERİ	
İrem Ceren DOĞAN	471
PUSLU KITALAR ATLASI'NI ÇEVİRMEK	
Buket Çatakoğlu Aydın	484
TEK KİŞİLİK ANONİM ŞİRKETİN HUKUKİ YAPISI	
Fatma FİDAN	494
ÇALIŞAN ÇOCUKLARIN ÇALIŞMA OLGUSUNA İLİŞKİN ALGISININ METAFORİK İNCELENMESİ	
Dilber YILDIZ	506
DİVAN ŞİİRİNDE İNTİHAL: 16. YÜZYIL ŞAİRİ SADIK ÖRNEĞİ	
Fatma FİDAN	512
SENDİKA ÜYESİ KADINLARIN SENDİKA ALGISININ METAFORİK İNCELENMESİ	
İlknur KÜLEKÇİ	523
SİGORTACILIK ÜRETİM FAKTÖRLERİNİN ETKİSİ	

MESLEKİ ÖZDEŞLEŞMENİN TÜKENMİŞLİK SENDROMUNA ETKİSİ: SAĞLIK ÇALIŞANLARI ÖRNEĞİ

Duygu TOPAL YILDIRIM [1], Hilal ÖZTÜRK [2]

[1] Nişantaşı Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, ORCID:0000-0001-8523-1286

[2] Nişantaşı Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, ORCID:0000-0003-1104-8635

ÖZET

Covid-19 pandemisiyle beraber sağlık çalışanlarının hayatımızdaki önemi bir kez daha ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda aşırı stres altında çalışan sağlık personelleri tükenmişlik sendromuna yakalanıp mesleklerinden soğumuş hatta vazgeçmişlerdir. Mesleki özdeşleşme, bireyin geçerli benlik tanımlamasında kullandığı bir meslek kimliğini içselleştirmesi olarak tanımlanmaktadır.(Asford vd., 2013). Sosyal kimlik kuramındaki özdeşleşme boyutlarına benzer şekilde,mesleki özdeşleşmeyi; mesleki bağlılık, mesleki üyelik ve mesleki benzeşme olmak üzere üç boyutta değerlendirmektedir. (Rusto, 1998). Mesleki özdeşleşmenin örgüt ile ilgili olumlu çıktılar oluşturması, tükenmişlik gibi olumsuz örgüt çıktılarını azalttığı yönünde yorumlanabilir. Ancak kişilerin mesleklerini benimsemelerinin yanında iş yerinde yaşadığı stres ve buna bağlı olarak tükenmişlik sendromu kişilerin mesleki özdeşleşmelerine etki etmiş, olumsuz çalışma koşullarıyla beraber tükenmişlik sendromu son safhada yaşanmıştır.

Bu araştırmada kapsamında sağlık çalışanlarının mesleki özdeşleşmelerinin tükenmişlik sendromu ile ilişkisi olup olmadığı incelenmiştir. Araştırmamızda İstanbul Avrupa yakasındaki devlet hastaneleri evren olarak alınmış, bu noktalarda çalışanlar örneklem olarak seçilmiştir. Örneklemde; yüz deneğe anket formu ulaştırılmış, ancak yedi tanesi eksik bilgi verdiğinden dolayı analize dahil edilmemiştir. Araştırmada Frekans Analizi, ANOVA tek yönlü varyans analizi ve Mesleki Özdeşleşme ile Tükenmişlik arasındaki ilişkiyi incelemek için Pearson korelasyon analizi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler : mesleki özdeşleşme, tükenmişlik sendromu, sağlık çalışanları

1. MESLEKİ ÖZDEŞLEŞME

Mesleki özdeşleşme, bireyin kendisini yaptığı iş ile tanımlamasıdır (Mael ve Ashforth, 1992). Mesleki özdeşleşme sürecinde bireyin mesleği ile özdeşleşmesi için özel bir davranış sergilemesi veya duygusal bir durum içinde olması gerekmemekte, mesleğin kaderi ile bireyin kendi kaderini ilişkili hissetmesi gerekmektedir (Kırkbeşoğlu ve Kalemci Tüzün, 2009).
Mesleki özdeşleşme, bir kişinin kariyerine anlam ve yön verir, stres ve zorluklar ile başa çıkabilme yeteneklerini arttırır ve bireyin kişisel güçlerini, ilgilerini, tercihlerini ve amaçlarını mesleğinde bulmasını sağlar (Hirschi, 2012).

Mesleki özdeşleşme boyutları :

Mesleki Bağlılık: Mesleki özdeşleşmenin birinci alt boyutu mesleki bağlılık; bireyin seçmiş olduğu meslekte görevleri yerine getirme motivasyonu olarak ifade edilmektedir (Hall, 1971).
Mesleki Üyelik: meslekteki sosyalleşme sürecini ifade eden ve mesleki tecrübe ile pekişen bir durumdur. Mesleki sosyalleşme (occupational socialization); bir mesleki görevin icra edilebilmesi için uygun görülen teknik bilgi, ideolojiler ve beklenen davranışların; bir nesilden diğerine devredildiği bir süreç şeklinde tanımlanmaktadır (Trice ve Beyer, 1984).
Mesleki Benzerlik: meslek üyelerinin kendi aralarında oluşturdukları ayırt edici mesleki değerleri, normları, meslek üyeleri arasında kullandıkları mesleki dil ile toplumun geri kalanından ayrılma ve kendi içinde birbirine benzeme olarak ifade etmektedir. Bireyler, kendilerine benzeyen kişi ve gruplara daha kolay uyum sağlama eğilimindedirler ve bu nedenle bireyler özdeşleştikleri grupla belli bir süre içerisinde karşılıklı olarak benzeşmeye başlamaktadırlar (Vough, 2012).

Mesleki özdeşleşme sonucunda; örgütsel vatandaşlık, iş performansı ve örgütsel bağlılıkta artma ve meslekten ve örgütten ayrılmayı azaltma gibi örgütleri olumlu etkileyen davranışların geliştiği belirtilmektedir (Ashforth ve diğerleri, 2013; Hallberg ve Schaufeli, 2006; Van Dick ve Wagner, 2002).

2. TÜKENMİŞLİK SENDROMU

Maslach ve arkadaşlarına göre ise tükenmişlik; duygusal tükenme, duyarsızlaşma, kişisel başarının azalması olmak üzere üç bileşenden oluşan bir sendromdur. Freudenberger (1974) tükenmişliği, "başarısız olma, yıpranma, aşırı yüklenme sonucu güç ve enerji kaybı veya karşılanamayan istekler sonucu bireyin iç kaynaklarında tükenme durumu" olarak tanımlamaktadır.

1. Duygusal Tükenme: Duygusal tükenmişliği yaşayan kişi hizmet verdiği kişilere geçmişte olduğu kadar verici ve sorumlu davranmadığını düşünür, gerginlik ve engellenmişlik duygularıyla yüklü olan birey için ertesi gün yeniden işe gitme zorunluluğu büyük bir endişe kaynağıdır. (Ergin,1995; Çimen ve Ergin, 200; Sweeney ve Summers, 2002).
2. Duyarsızlaşma: tükenmişlik yaşayan bireyler, hizmet ettikleri kişilerle kendi özel yaşamları arasına katı bir sınır çizmekte, örneğin ev ortamlarında işleri hakkında kesinlikle konuşmamakta ve yine hizmet ettikleri kişilerle aralarına fiziksel bir mesafe koymak amacıyla bu kişilerle mümkün olduğunca diyalog kurmaktan kaçınmaktadırlar.

3. Kişisel Başarıda Düşme Hissi: "kişinin kendisini olumsuz değerlendirme eğiliminde olması"nı ifade etmektedir. (Maslach vd. 2001). Kişişsel başarıda düşme hisseden birey kendisini yetersiz hisseder, yetkin bir birey olmadığını düşünür motivasyonunda da düşme yaşar.

Tükenmişlik hem bireyler hem de örgütler açısından önemli sonuçları olan bir kavramdır. Bireylerin önceleri içsel olarak yaşadıkları bazı belirti ve durumlar bir süre sonra aile ve iş yaşamına da yansımaktadır (Maslach vd. 2001). Müşteriler ya da hizmet verilen kişilere karşı

negatif davranışlar sergileme, insanlarla ilişkilerde bozulma ve aktif olarak diğer insanların olduğu ortamlara girmeme ve geri çekilme, hizmetin niteliğinde bozulma, hatalar yapma, kaza ve yaralanmalarda artış, kuruma ve işe ilginin kaybı, yaratıcılığın kaybı, işte doyumsuzluk yaşama, düşük performans ve mesleki başarıda azalma, işte idealizm kaybı, işe geç gelme ve devamsızlık, bazı şeyleri erteleme ya da sürüncemede bırakma, işe gelmeme, iş tatmininde ve örgütsel bağlılıkta azalma ve tüm bunların sonunda işi bırakma eğilimi ve iş değiştirme isteği tükenmişliğin örgütler açısından sonuçları olarak belirlenebilmektedir (Ergin,1993:152; Lieter ve Maslach,1988:306).

3. ARAŞTIRMANIN ANALİZLERİ

Bu çalışmada İstanbul Avrupa yakasındaki devlet hastaneleri evren olarak alınmış, bu noktalarda çalışanlar örneklem olarak seçilmiştir. Örneklemde; 100 deneğe anket formu ulaştırılmış, ancak 7 tanesi eksik bilgi verdiğinden dolayı analize dahil edilmemiştir. Araştırmada Frekans Analizi, ANOVA tek yönlü varyans analizi ve Mesleki Özdeşleşme ve Tükenmişlik Sendromu arasındaki ilişkiyi incelemek için Pearson korelasyon analizi kullanılmıştır.

3.1 Frekans Dağılımları

YAŞ	FREKANS	YÜZDE	GEÇERLİ YÜZDE	KÜMÜLATİF YÜZDE
18-25	32	34,4	34,4	34,4
26-33	30	32,3	32,3	66,7
34-69	31	33,3	33,3	100,0
Toplam	93	100,0	100,0	

Tablo 1: Yaş Dağılımları

Araştırmamıza 18-25 yaş arasında 32 kişi, 26-33 yaş arasında 30 kişi, 34-69 yaş arasında 31 kişi katıldığını görmekteyiz.

CİNSİYET	FREKANS	YÜZDE	GEÇERLİ YÜZDE	KÜMÜLATİF YÜZDE
KADIN	63	67,7	67,7	67,7
ERKEK	30	32,3	32,3	100,0
Toplam	93	100,0	100,0	

Tablo 2: Cinsiyet Dağılımları

Yine cinsiyet bazında baktığımızda 63 kadın ve 30 erkek araştırmamıza katılmıştır.

MEDENİ DURUM	FREKANS	YÜZDE	GEÇERLİ YÜZDE	KÜMÜLATİF YÜZDE
BEKAR	54	58,1	58,1	58,1
EVLİ	39	41,9	41,9	100,0
Toplam	93	100,0	100,0	

Tablo 3: Medeni Durum Dağılımları

Medeni durum bazında 54 bekar, 39 evli kişi araştırmamıza katılmıştır.

EĞİTİM DURUMU	FREKANS	YÜZDE	GEÇERLİ YÜZDE	KÜMÜLATİF YÜZDE
İLKÖĞRETİM	2	2,2	2,2	2,2
LİSE	12	12,9	12,9	15,1
YÜKSEKOKUL	21	22,6	22,6	37,6
LİSANS	23	24,7	24,7	62,4
YÜKSEK LİSANS	7	7,5	7,5	69,9
DOKTORA/TIPTA UZMANLIK	28	30,1	30,1	100,0
Toplam	93	100,0	100,0	

Tablo 4: Mezuniyet Dağılımları

Eğitim bazında baktığımızda İlköğretim mezunu 2 kişi, lise mezunu 12 kişi, yüksekokul (2 yıllık) mezunu 21 kişi, lisans (4 yıllık) mezunu 23 kişi, yüksek lisans mezunu 7 kişi ve Doktora/Tıpta Uzmanlık mezunu 28 kişi araştırmamıza katılmıştır.

MESLEK	FREKANS	YÜZDE	GEÇERLİ YÜZDE	KÜMÜLATİF YÜZDE
İDARİ PERSONEL	29	31,2	31,2	31,2
SAĞLIK TEKNİKERİ	8	8,6	8,6	39,8
EBE/HEMŞİRE	28	30,1	30,1	69,9
DOKTOR	28	30,1	30,1	100,0
Toplam	93	100,0	100,0	

Tablo 5: Meslek Dağılımları

Meslek bazında baktığımızda 29 idari personel, 8 sağlık teknikeri, 28 ebe/hemşire, 28 doktor araştırmamıza katılmıştır.

TECRÜBE	FREKANS	YÜZDE	GEÇERLİ YÜZDE	KÜMÜLATİF YÜZDE
0-3 YIL	37	39,8	39,8	39,8
4-10 YIL	28	30,1	30,1	69,9
11-20 YIL	28	30,1	30,1	100,0
Toplam	93	100,0	100,0	

Tablo 6: Tecrübe Süresi Dağılımları

Tecrübe bazında baktığımızda da 3 yıla kadar tecrübeli 37 kişi, 4 ila 10 yıl arası tecrübeli 28 kişi, 11 ila 20 yıl arası tecrübeli 28 kişi araştırmamıza katılmıştır.

		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Karelerin Ortalaması	F	P
YAŞ	Gruplar Arası	12,449	16	,778	1,170	,311
	Gruplar İçi	50,540	76	,665		
	Toplam	62,989	92			
CİNSİYET	Gruplar Arası	7,032	16	,440	2,513	,004
	Gruplar İçi	13,290	76	,175		
	Toplam	20,323	92			
MEDENİ DURUM	Gruplar Arası	3,633	16	,227	,908	,563
	Gruplar İçi	19,012	76	,250		
	Toplam	22,645	92			
EĞİTİM	Gruplar Arası	37,637	16	2,352	1,072	,396
	Gruplar İçi	166,814	76	2,195		
	Toplam	204,452	92			
MESLEK	Gruplar Arası	28,971	16	1,811	1,409	,161
	Gruplar İçi	97,695	76	1,285		
	Toplam	126,667	92			
TECRÜBE	Gruplar Arası	11,722	16	,733	1,062	,405
	Gruplar İçi	52,407	76	,690		
	Toplam	64,129	92			

Tablo 8: Mesleki Özdeşleşme Anova Testi

Anova test sonucu olarak mesleki özdeşleşme kavramına baktığımızda, yaş ile mesleki özdeşleşme arasında anlamlı bir ilişki olmadığı, cinsiyet ile mesleki özdeşleşme arasında anlamlı bir ilişki olduğu, medeni durum ile mesleki özdeşleşme arasında anlamlı bir ilişki

olmadığı, eğitim durumu ve mesleki özdeşleşme arasında anlamlı bir ilişki olmadığı, meslek ve mesleki özdeşleşme arasında anlamlı bir ilişki olmadığı ve tecrübe ile mesleki özdeşleşme arasında da anlamlı bir ilişki olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır.

		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Karelerin Ortalaması	F	P
YAŞ	Gruplar Arası	8,677	23	,377	,479	,975
	Gruplar İçi	54,312	69	,787		
	Toplam	62,989	92			
CİNSİYET	Gruplar Arası	3,980	23	,173	,731	,798
	Gruplar İçi	16,342	69	,237		
	Toplam	20,323	92			
MEDENİ DURUM	Gruplar Arası	4,825	23	,210	,812	,705
	Gruplar İçi	17,820	69	,258		
	Toplam	22,645	92			
EĞİTİM	Gruplar Arası	60,648	23	2,637	1,265	,025
	Gruplar İçi	143,803	69	2,084		
	Toplam	204,452	92			
MESLEK	Gruplar Arası	34,387	23	1,495	1,118	,350
	Gruplar İçi	92,279	69	1,337		
	Toplam	126,667	92			
TECRÜBE	Gruplar Arası	7,925	23	,345	,423	,988
	Gruplar İçi	56,204	69	,815		
	Toplam	64,129	92			

Tablo 8: Tükenmişlik Sendromu Anova Testi

Anova test sonucu olarak tükenmişlik sendromu kavramına baktığımızda, yaş ile tükenmişlik sendromu arasında anlamlı bir ilişki olmadığı, cinsiyet ile tükenmişlik sendromu arasında anlamlı bir ilişki olmadığı, medeni durum ile tükenmişlik sendromu arasında anlamlı bir ilişki olmadığı, eğitim durumu ve tükenmişlik sendromu arasında anlamlı bir ilişki olduğu, meslek ve tükenmişlik sendromu arasında anlamlı bir ilişki olmadığı ve tecrübe ile tükenmişlik sendromu arasında da anlamlı bir ilişki olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır.

PEARSON KORELASYON ANALİZİ		MESLEKİ ÖZDEŞLEŞME	TÜKENMİŞLİK SENDROMU
MESLEKİ ÖZDEŞLEŞME	Pearson Correlation	1	-,134
	Sig. (2-tailed)		,201
	N	93	93
TÜKENMİŞLİK SENDROMU	Pearson Correlation	-,134	1
	Sig. (2-tailed)	,201	
	N	93	93

Tablo 9: Mesleki Özdeşleşme ve Tükenmişlik Sendromu İlişkisi

Sağlık çalışanları üzerine yapılan anket çalışmasında mesleki özdeşleşme ile tükenmişlik sendromu arasındaki genel ilişki incelenmiştir. Covid-19 pandemi sürecinde yapılan araştırmamızda sağlık çalışanlarının mesleki özdeşleşmeleri ile tükenmişlik sendromu arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Sonuç olarak, Covid -19 pandemisi sürecinde yaptığımız bu çalışmada, sağlık çalışanlarının cinsiyeti ile mesleki özdeşleşme arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve eğitim durumu ile tükenmişlik sendromu arasında anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca mesleki özdeşleşme ve tükenmişlik sendromu arasındaki incelenen ilişkide negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Yani genel anlamda mesleki özdeşlemenin tükenmişlik sendromu boyutuna etki ettiğini söyleyebilmekteyiz.

Sağlık çalışanlarının pandemi gibi yoğun bir süreçte mesleklerini canla başla yaptıklarını görmüş bulunmaktayız. Bu yoğun sürecin sonucunda stres faktörünün de etkisiyle tükenmişlik sendromu yaşamaları belirli noktalarda çok normaldir. Daha az nöbetler tutarak ve vardiyalı çalışarak bu süreç zor da olsa atlatılabilir.

KAYNAKÇA

Ashforth, B. E., Joshi, M., Anand, V., ve O'Leary-Kelly, A. M. *Extending the expanded model of organizational identification to occupations*. Journal of Applied Social Psychology, 43: 2426-2448., 2013

Çimen M. ve Ergin C., *Türk Silahlı Kuvvetleri Sağlık Personelinin Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi*, Gülhane Tıp Dergisi, 43 (2), 169–176., Ankara, 2001

Ergin C., *Akademisyenlerde Tükenmişlik ve Çeşitli Stres Kaynaklarının İncelenmesi*, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 12 (1-2), 37-50., Ankara, 1995

Ergin C. *Doktor ve Hemşirelerde Tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin Uyarlanması*, VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları, Türk Psikologlar Derneği Yayını, 22-25 Eylül, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1993

Ersoy F, Yıldırım C., *Tükenmişlik Sendromu,* Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi, Edirne, 2001

Freudenberger H., *Staff Burn-Out*, Journal of Social Issues, Vol.30, Number 1, 159-165, 1974
Friesen D., ve Sarros J. *Sources of Burnout Among Educators*, Journal of Organizational Behavior, 10 (2), April, 179-188., 1989

Hall, D. T., *A theoretical model of career subidentity development.* Organizational Behavior and Human Performance, 6: 50-76., 1971

Hallberg U. E. ve Schaufeli W. B., *Same Same But Different? Can Work Engagement Be Discriminated from Job Involvement and Organizational Commitment?* European Psychologist, Cilt:11, Sayı:2, 119-127, 2006

Hirschi A., *Callings and work engagement: Moderated, occupational ıdentity and occupational self-efficacy.* Journal of Counseling Psychology, 59(3): 479-485, 2012

Kırkbeşoğlu, E. ve Kalemci Tüzün, İ., *Bireycilik-Toplulukçuluk ikileminde mesleki özdeşleşme ve örgütsel özdeşleşme ayrımı*. Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 1(1): 1-8., 2009

Leiter M, ve Maslach,C., *The Impact of Interpersonal Environment on Burnout and Organizational Commitment*, Journal of Organizational Behavior, Vol.9, 297-308, 1988
Mael, F. A., ve Ashforth, B. E., *Alumni and their alma mater: A partial test of the reformulated model of organizational identification.* Journal of Organizational Behavior, 13: 103-123, 1992

Maslach C., Schaufelı W.B. ve Leıter M.P. , *Job Burnout", Annual Reviews of Psychology*, 52, 397-422, 2001

Sweeney J.ve Summers S. L., (2002), *The Effect of the Busy SeasonWorkload On Public Accountants' Job Burnout*, Behavioral Research In Accounting, 14, 223-245, 2002

Trice, H. M. ve Beyer, J. M. , *Studying organizational cultures through rites and ceremonials.* The Academy of Management Review, 9(4): 653., 1984

Russo, T. C. *Organizational and Professional Identification*: A Case of Newspaper Journalists. Management Communication Quarterly, 12(1): 72–111., 1998.

Van D. R., Grojean M. W., Christ O. ve Wieseke J., *Identity and The Extra Mile: Relationship Between Organizational Identification and Organizational Citizenship Behaviour* British Journal of Management, Sayı:17, 283-301, 2006

Vough H., *Not All Identifications Are Created Equal: Exploring Employee Accounts for Workgroup, Organizational and Professional Identification*, Organization Science, Cilt:23, Sayı:3, 778-800., 2012

İŞ YAŞAM KALİTESİNİN KURUMU PSİKOLOJİK SAHİPLENMEYE ETKİSİ: HAVACILIK ÇALIŞANLARI ÖRNEĞİ

Duygu TOPAL YILDIRIM [1], Hilal ÖZTÜRK [2]

[1] Nişantaşı Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, ORCID:0000-0001-8523-1286

[2] Nişantaşı Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, ORCID:0000-0003-1104-8635

ÖZET

Bu araştırma covid-19 pandemisi sırasında havacılık sektörü tarafında yaşanan yoğun stresle çalışma sonrası iş yaşam kalitelerinin düzeylerini ölçmek ve bu düzeylerin kurumlarını psikolojik olarak sahiplenmelerini etkileyip etkilemediğini öğrenmek amacıyla yapılmıştır.

İş yaşam kalitesi; insanların güvenli bir ortamda yaşamlarını sürdürebilmek için gerekli ihtiyaçlarının tatmin edilmesi, onların iş yerinde faydalı oldukları duygusunun kazandırılması, yeteneklerini fark etmelerine ve gelişmelerine fırsat veren bir ortamın oluşturulmasıdır (Aydın; 2021). Bu bağlamda pandemi sürecinde gerekli güvenlik ortamları oluşturulsa bile hastalık ya da pandeminin havacılık sektörünü kısıtlamasıyla beraber gelen işten çıkarılma korkusu, olumsuz düşünceler başlatmış ve ister istemez kişilerin iş yaşam kaliteleri zarar görmüştür. İş yaşam kaliteleri zarar gören bireylerin kurumlarını psikolojik olarak sahiplenmek isteseler bile sahiplenemeyecekleri gibi bir durum söz konusu olmuştur. Örgütü sahiplenmek aslında kişileri psikolojik olarak ait olma hissini tatması ve rahat etmesi demektir. Psikolojik sahiplenme; benim işim”“benim işletmem” gibi sahiplenme duygularını açığa çıkarır(Pierce vd., 1992).

Bu çalışmada Türkiye’ deki havacılık çalışanları evren olarak alınmış, Pegasus Havayolları, Onur Havayolları ve Çelebi Havayolları’ nda çalışan kişiler örneklem olarak seçilmiştir. Örneklemde; 117 deneğe anket formu ulaştırılmıştır. Araştırmada Frekans Analizi, ANOVA tek yönlü varyans analizi ve İş Yaşam Kalitesi ve Psikolojik Sahiplenme arasındaki ilişkiyi incelemek için Pearson korelasyon analizi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: yaşam kalitesi, psikolojik sahiplenme, havacılık çalışanları

1. İŞ YAŞAM KALİTESİ

Pichler (2008) iş yaşam dengesi için, kişinin iş hayatından ve ailesinin ihtiyaç duyduğu şeylerin yanında bireyin kendine gerekli olan ihtiyaçların da ahenkli bir hale gelebilmesiyle İYD sağlanabilmektedir (Doğrul ve Tekeli, 2010, s.12). İş yaşam dengesi, iş görenlerin moral seviyesini, bağlılık düzeyini ve iş doyumunu kollayan, işyerinde bulunan sorun ve stresi oluşturan etmenleri azaltan, örgütteki kabiliyetli ve çok kıymetli iş görenlerini işe alma ile onları kaybetmeme konusunda maharetlerini geliştirebilen önemli bir etmen olarak bilinmektedir (Küçükusta, 2007, s.244).

İş Yaşam Kalitesini Etkileyen Faktörler (Sirgy ve arkadaşları, 2001)

1. Güvenli Çalışma Ortamı ve İş Güvencesi: Çalışma ortamlarının çalışma saatleri ile fiziki şartları çalışanların hayatını tehlikeye atmayacak şekilde düzenlenmesi işveren üzerinde yerine getirmesi gereken bir sorumluluk ve iş gören açısından da büyük öneme sahiptir (Dikmetaş, 2006). İş sağlığı ve güvenliği çalışma ortamında iş görenleri korumak için gereklidir (Yüksel, 2007).
2. İş Tatmini: İş yaşam kalitesinin belirleyicilerinden biri olan iş tatmini, temizlik, güvenlik, çalışma saatleri, ücret, emniyet gibi faktörleri içine alır (Araz, 1991).
3. Kariyer Fırsatları: Kariyer fırsatları çalışanların gelişimine olumlu katkı sağlar. İşini sevmesine ve verimliliğinin artırılmasına yardımcı olur. Kariyerlerini geliştirmek istekleri ile uzun vadeli planlar yapar, ulaşmak istedikleri hedeflere yönelir ve yetkinlik, yeterlilik, kişisel gelişim gibi faaliyetlerde bulunur).
4. Yönetime Katılma: Yöneticilerin hukuk kurallarına uyması, kararların birlikte alınması, çift yönlü ve açık bir iletişim olması, örgüte güven sağlanması, şeffaf bir politika izlenmesi, herkese adil olunması, alınan kararların yansıtılması, denetim mekanizmasının bulunması, etik ilkelere önem verilmesi, çalışanlara özgürce kendilerini ifade edebilme ortamı yaratılması durumlarında kurumda demokratik ortamdan söz etmek mümkündür (Tutar, 2014).
5. Ücret: Ücretin iyi olması kişinin daha fazla sorumluluk almasını ve kişiyi hak ettiğini göstermek için çalışmaya teşvik ettiğini söyleyebiliriz (Ünlü ve Aydoğan, 2015).
6. İletişim: Etkili iletişim ortamı sağlanamadığında planlama, organize etme, yönlendirmede sorunlar meydana gelir ve çalışanların motivasyonlarında, verimliliklerinde düşüş meydana gelir (Genç, 2012).
7. İş İle İlgili Stresle Baş Etme: Stresin fazla olması durumunda iş gücü devir oranının artması, iş kazalarında artış, işe gelmememe olasılığının yükselmesi, iş tatminsizliği, iletişimde kopukluklar ortaya çıkar (Arslan, 2018). Talebin fazla, kontrolün yetersiz, beklenen ile elde edilen arasındaki uyumsuzluk iş stresine neden olur (Ünsalan ve Şimşekler, 2014).
8. Örgüt ve Örgütler Arasındaki Sosyal Denge: Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi içerisinde yer alan saygınlık, örgütler arasındaki sosyal dengeyi sağlama önemli bir ilkedir. İnsanlar çevrelerinde ve çalıştıkları ortamlarda değer görmek ve saygı duyulmak isterler.

İş Yaşam Kalitesini İyileştirmeye Yönelik Uygulamalar

1. Esnek Çalışma Saatleri: Bazı kurumlarda esnek çalışma saatleri uygulanıyorsa çalışanlar bir haftada çalıştığı gün sayısını düşürüp günlük çalışma saatlerini yükseltebilirler. Bu uygulamaya tabii olan kişilerde yöneticilere karşı olumlu tavır sergileme oranı artarken iş devamsızlığı azalabilir (Can, 2006).
2. İşin Zenginleştirilmesi: İş zenginleştirilmesi olan örgütlerde zaman içerisinde iş gücü devir oranı düşer ve iş tatmini artar. Bu duruma bağlı olarak çalışma ortamındaki verim seviyesi yükselir (Altun & Bahçecik, 2008).
3. Kalite Çemberleri: Kalite çemberleri çalışma ortamındaki kişilerin maddi yönden ziyade daha çok manevi olarak doyum sağlamasını sağlar (Köstereliogğlu, 2011). İşgörenler görevlerini en iyi şekilde yerine getirmek için emek sarf ederler.
4. Kendi Kendini Yöneten Takımlar: Kalite çemberlerinde gruptaki üyelerin sahip olduğu özellikler birbirlerinden farklı olduğu gibi görevleri de farklıdır (Zengin, 2018). Birbirinden 11 farklı alanda uzman olan kişiler gruplarda bir arada oldukları için iş hızlı bir şekilde tekrardan incelenerek çözüm bulunur. Bu yöntemle üretim arttığı gibi devamsızlık da azalmakta ve teknolojiye olan uyum seviyesi yükselmektedir.

2. PSİKOLOJİK SAHİPLENME

Psikolojik Sahiplenme, belirli şartlar altında bireylerin çalışmış oldukları işletmeye ve bu işletmedeki çeşitli faktörlere karşı geliştirmiş oldukları sahiplenme hissi olarak tanımlanmaktadır (Uçar, 2017, s. 175). Pierce vd. (2001)'e göre, psikolojik sahiplenme zihinsel bir durum olarak bireylerin doğadaki maddi veya maddi olmayan şeyleri sahiplenmeleri veya bir parçasını "kendilerininmiş" gibi hissettiği durumdur. Psikolojik sahiplenmenin özü, bir nesneye psikolojik olarak bağlı olma ve sahiplenme hissidir.

Psikolojik sahiplenme duygusunun temelinde üç neden yer almaktadır. Bunlardan birincisi örgüt içerisinde yer alan bireylere örgüt tarafından kendilerini etkili hissetmelerini sağlayacak fırsatlar sunulmasıdır. İkinci neden çalışanın algıladığı sahipliğin kendi kimliğinin bir parçası olarak görülmesidir. Son neden ise çalışanın kendisini örgüt içerisinde kendi evinde gibi hissetmesi durumudur (Ötken, 2015, s. 118).

Psikolojik Sahiplenmenin Boyutları

1. Öz Yeterlilik: Avey ve diğ. (2009) ise öz yeterlilik boyutunu "bu görevi yapmaya ihtiyacım var, bunu yapabilirim, bu yüzden başarmak için gerekli sorumluluğa sahibim" ifadeleriyle örneklendirmişlerdir (Yıldız, 2016: 357).
2. Öz-Kimlik: Öz-kimlik boyutu ise kişiselleştirmenin sembolik ifadesi olarak belirtilir. Dittmar (1991)' a göre insanlar kendilerini sahip olduklarına atfettikleri anlamlarla ve bunların etkileşimleri yoluyla tanımlar, çoğaltır, değiştirir ve sürdürürler.
3. Aidiyet Güdüsü: bireyler, ev hissini verebilecek nesnelere daha fazla enerji ve zaman harcayarak sahiplik sayesinde aidiyet güdülerini tatmin edebileceklerdir (Pierce, Kostova ve Dirks, 2001: 300).
4. Hesap Verilebilirlik: . Avey vd. (2009) hesap verebilmenin iki şekilde psikolojik sahiplenmeyi etkileyebileceğini ileri sürmektedir. İlki, diğer insanların hesap vermesini bekleme ve diğeri ise, birinin eylemleri yoluyla sorumlu tutulabileceği beklentisi şeklindedir.
5. Özerkliğin tüm çalışma tutum ve davranışlarını etkilemesinden dolayı, işe yönelik psikolojik sahiplenmede önemli bir faktör olarak kabul edildiğini ifade etmişlerdir (Olckers ve Du Plessis, 2012: 2590).
6. Sorumluluk: Pierce ve ark. 49 (2001) sahiplik duygularının, sahipliğin hedefi için hissedilen bir sorumluluk olduğunu ve sahiplikle ilişkili örtük kontrol hakkının sorumluluk duygusuna yol açtığını ifade etmişlerdir.
7. Bölgecilik: Altman (1975)'a göre insanlar, bölgelerini korumak adına doğru şeyi yaptıklarına inanırlarsa performans ve bölgeyi koruma artışlarına sebep olabilmektedir (Avey vd., 2009: 176).

3. ARAŞTIRMANIN ANALİZLERİ

Bu çalışmada Türkiye' deki havacılık çalışanları evren olarak alınmış, Pegasus Havayolları, Onur Havayolları ve Çelebi Havayolları' nda çalışan kişiler örneklem olarak seçilmiştir. Örneklemde; 117 deneğe anket formu ulaştırılmıştır. Araştırmada Frekans Analizi, ANOVA tek yönlü varyans analizi ve Kişi-İş Uyumu ve Örgütsel Bağlılık arasındaki ilişkiyi incelemek için Pearson korelasyon analizi kullanılmıştır.

3.1.Frekans Dağılımları

YAŞ	FREKANS	YÜZDE	GEÇERLİ YÜZDE	KÜMÜLATİF YÜZDE
20-25	45	38,5	38,5	38,5
26-33	34	29,1	29,1	67,5
34-70	38	32,5	32,5	100,0
Toplam	117	100,0	100,0	

Tablo 1: Yaş Dağılımları

Araştırmamıza 20-25 yaş arasında 45 kişi, 26-33 yaş arasında 34 kişi, 34-70 yaş arasında 38 kişi katıldığını görmekteyiz.

CİNSİYET	FREKANS	YÜZDE	GEÇERLİ YÜZDE	KÜMÜLATİF YÜZDE
KADIN	79	67,5	67,5	67,5
ERKEK	38	32,5	32,5	100,0
Toplam	117	100,0	100,0	

Tablo 2: Cinsiyet Dağılımları

Yine cinsiyet bazında baktığımızda 79 kadın ve 38 erkek araştırmamıza katılmıştır.

MEDENİ DURUM	FREKANS	YÜZDE	GEÇERLİ YÜZDE	KÜMÜLATİF YÜZDE
BEKAR	67	57,3	57,3	57,3
EVLİ	50	42,7	42,7	100,0
Toplam	117	100,0	100,0	

Tablo 3 : Medeni Durum Dağılımları

Medeni durum bazında 67 bekar, 50 evli kişi araştırmamıza katılmıştır.

EĞİTİM DURUMU	FREKANS	YÜZDE	GEÇERLİ YÜZDE	KÜMÜLATİF YÜZDE
MYO	42	35,9	35,9	35,9
LİSANS	59	50,4	50,4	86,3
YÜKSEK LİSANS	16	13,7	13,7	100,0
Toplam	117	100,0	100,0	

Tablo 4: Mezuniyet Dağılımları

Eğitim bazında baktığımızda yüksekokul (2 yıllık) mezunu 42 kişi, lisans (4 yıllık) mezunu 59 kişi ve yüksek lisans mezunu 16 kişi araştırmamıza katılmıştır.

MESLEK	FREKANS	YÜZDE	GEÇERLİ YÜZDE	KÜMÜLATİF YÜZDE
YER HİZMETLERİ	32	27,4	27,4	27,4
HOST/HOSTES	48	41,0	41,0	68,4
PİLOT	37	31,6	31,6	100,0
Toplam	117	100,0	100,0	

Tablo 5: Meslek Dağılımları

Meslek bazında baktığımızda 32 yer hizmetleri personeli, 48 host/hostes, 37 pilot araştırmamıza katılmıştır.

TECRÜBE	FREKANS	YÜZDE	GEÇERLİ YÜZDE	KÜMÜLATİF YÜZDE
1-3	29	24,8	24,8	24,8
4-10	52	44,4	44,4	69,2
11-20	36	30,8	30,8	100,0
Toplam	117	100,0	100,0	

Tablo 6: Tecrübe Süresi Dağılımları

Tecrübe bazında baktığımızda da 3 yıla kadar tecrübeli 29 kişi, 4 ila 10 yıl arası tecrübeli 52 kişi, 11 ila 20 yıl arası tecrübeli 36 kişi araştırmamıza katılmıştır.

		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Karelerin Ortalaması	F	P
YAŞ	Gruplar Arası	10,392	15	,693	,969	,493
	Gruplar İçi	72,189	101	,715		
	Toplam	82,581	116			
CİNSİYET	Gruplar Arası	2,288	15	,153	,659	,818
	Gruplar İçi	23,370	101	,231		
	Toplam	25,658	116			
MEDENİ DURUM	Gruplar Arası	4,738	15	,316	1,335	,196
	Gruplar İçi	23,894	101	,237		
	Toplam	28,632	116			
EĞİTİM	Gruplar Arası	13,634	15	,909	2,379	,006
	Gruplar İçi	38,588	101	,382		
	Toplam	52,222	116			
MESLEK	Gruplar Arası	11,780	15	,785	1,391	,166
	Gruplar İçi	57,006	101	,564		
	Toplam	68,786	116			
TECRÜBE	Gruplar Arası	13,891	15	,926	1,845	,038
	Gruplar İçi	50,690	101	,502		
	Toplam	64,581	116			

Tablo 8: Psikolojik Sahiplenme Anova Testi

Anova test sonucu olarak psikolojik sahiplenme kavramına baktığımızda, yaş ile psikolojik sahiplenme arasında anlamlı bir ilişki olmadığı, cinsiyet ile psikolojik sahiplenme arasında arasında anlamlı bir ilişki olmadığı, medeni durum ile psikolojik sahiplenme arasında anlamlı bir ilişki olmadığı, eğitim durumu ve psikolojik sahiplenme arasında anlamlı bir ilişki olduğu, meslek ve psikolojik sahiplenme arasında anlamlı bir ilişki olmadığı ve tecrübe ile psikolojik sahiplenme arasında da anlamlı bir ilişki olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Karelerin Ortalaması	F	P
YAŞ	Gruplar Arası	5,555	12	,463	,625	,817
	Gruplar İçi	77,026	104	,741		
	Toplam	82,581	116			
CİNSİYET	Gruplar Arası	3,135	12	,261	1,206	,289
	Gruplar İçi	22,524	104	,217		
	Toplam	25,658	116			
MEDENİ DURUM	Gruplar Arası	2,465	12	,205	,816	,633
	Gruplar İçi	26,168	104	,252		
	Toplam	28,632	116			

EĞİTİM	Gruplar Arası	10,889	12	,907	2,283	,013
	Gruplar İçi	41,333	104	,397		
	Toplam	52,222	116			
MESLEK	Gruplar Arası	17,012	12	1,418	2,848	,002
	Gruplar İçi	51,775	104	,498		
	Toplam	68,786	116			
TECRÜBE	Gruplar Arası	7,676	12	,640	1,169	,315
	Gruplar İçi	56,906	104	,547		
	Toplam	64,581	116			

Tablo 8: İş Yaşam Kalitesi Anova Testi

Anova test sonucu olarak iş yaşam kalitesi kavramına baktığımızda, yaş ile iş yaşam kalitesi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı, cinsiyet ile iş yaşam kalitesi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı, medeni durum ile iş yaşam kalitesi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı, eğitim durumu ve iş yaşam kalitesi arasında anlamlı bir ilişki olduğu, meslek ve iş yaşam kalitesi arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve tecrübe ile iş yaşam kalitesi arasında da anlamlı bir ilişki olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır.

PEARSON KORELASYON ANALİZİ		PSİKOLOJİK SAHİPLENME	İŞ YAŞAM KALİTESİ
PSİKOLOJİK SAHİPLENME	Pearson Correlation	1	,072
	Sig. (2-tailed)		,441
	N	117	117
İŞ YAŞAM KALİTESİ	Pearson Correlation	,072	1
	Sig. (2-tailed)	,441	
	N	117	117

Tablo 9: Psikolojik Sahiplenme ve İş Yaşam Kalitesi İlişkisi

Havaacılık çalışanları üzerine yapılan anket çalışmasında psikolojik sahiplenme ile iş yaşam kalitesi arasındaki genel ilişki incelenmiştir. Covid-19 pandemi sürecinde yapılan araştırmamızda havacılık çalışanlarının psikolojik sahiplenme ile iş yaşam kalitesi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı ortaya çıkmıştır.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Sonuç olarak; havacılık çalışanlarının pandemi döneminde iş yaşam kalitelerinin kurumlarını pskilojik sahiplenmelerine etkilerine bakılmıştır. Bununla beraber psikolojik sahiplenmenin eğitim ve tecrübe faktörüyle, iş yaşam kalitesinin eğitim ve meslek faktörleri ile anlamlı ilişkileri olduğu sonucuna varılmıştır. Genel olarak psikolojik sahiplenme ve iş yaşam kalitesi

arasındaki ilişki incelendiğinde ise, örneklem olarak aldığımız havacılık grubunun iş yaşam kalitelerinin düşmesi kurumlarını psikolojik olarak sahiplenmelerini etkilememiştir.

Bütün bunların ışığında, akademik çalışma yaptığımız grup pandemi sürecinde yaşam kaliteleri etkilenmesine ve bütün yaşananlara rağmen kurumlarını psikolojik olarak sahiplenmeye devam etmiştir.

KAYNAKÇA

Altun, N., ve Bahçecik, N. *Yataklı tedavi kurumlarında çalışan hemşirelerin iş zenginleştirme faaliyetlerinin belirlenmesi.* Sağlık ve Hastane İdaresi Kongresi. Antalya, 2008

Araz, A. . *Kişisel projelerde hareketle işletme yöneticilerinin iş yaşamı kalitesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).* Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir. 1991

Avey JB, Wernsing TS, Palanski ME *Exploring the process of ethical leadership: the mediating role of employee voice and psychological ownership.* Journal of Business Ethics, 2012

Aydın, G.; Turist *Rehberlerinin İş Yaşam Kalitesi ve İşe Yabancılaşma Eğilimlerinin Belirlenmesi,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm Rehberliği Anabilimdalı, Balıkesir 2021.

Can, H.. *Örgütsel Davranış,* Pegem Akademi Yayıncılık. , İstanbul, 2006

Dikmetaş, E. *Hastane Personelinin Çalışma/İş Yaşam Kalitesine Yönelik Bir Araştırma.* Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Adana, 2006

Doğrul, B. Ş. ve Tekeli S. *İş-Yaşam Dengesinin Sağlanmasında Esnek Çalışma*. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 2010

Genç, N. *Yönetim ve Organizasyon "Çağdaş Sistemler ve Yaklaşımlar"*. Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2012

Köstereliogğlu, A. M. . *İlköğretim okulu öğretmenlerinin iş yaşam kalitesi ile işe yabancılaşması arasındaki ilişki.* Doktora Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu, 2011

Küçükusta, D. *Konaklama işletmelerinde iş yaşam dengesinin çalışma yaşamı kalitesi üzerindeki etkisi.* Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, İzmir, 2007

Olckers C, Du Plessis Y (2012) *Psychological ownership: a managerial construct for talent retention and organisational effectiveness.* African Journal of Business Management, 2012

Ötken, A. *Algılanan örgütsel destek ve psikolojik sahiplenme arasındaki ilişki ve bu ilişkide örgütsel adaletin rolü*. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Ankara, 2015

Pierce, J.L., Dyne, L. ve Van–Cummings, LL., *Psychological Ownership: A Construct Validation Study.* Proceedings of the Southern Management Association., Valdosta, Ga: Valdosta State University, 203-211, 1992.

Pierce, J. L., Kostova, T., & Dirks, K. T. *Toward a theory of psychological ownership in organizations.* Academy Of Management Review, 2010.

Sirgy, M. J., Efraty, D., Siegel, P., ve Lee, D. J.. *A New Measure Of Quality Of Work Life (QWL) Based On Need Satisfaction And Spillover Theories.* Social indicators research, 2001

Tutar, H. *Örgütsel Psikoloji "Endüstri ve Örgüt Psikolojisine Yeni Yaklaşımlar".* Detay Yayıncılık, Ankara, 2014

Uçar, Z. *Psikolojik sahiplenme: Örgütsel alana ilişkin bir model önerisi.* Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, İzmir, 2017

Ünlü, Z. ve Aydoğan, E. *Yenilik Yönetiminin İş Yaşam Kalitesi Üzerine Etkisi: Ankara'daki Devlet Üniversiteleri Bünyesinde Bulunan Teknokenetlerde Bir Araştırma*. Kara Harp Okulu Bilim Dergisi, Ankara, 2015

Ünsalan E, Şimşeker B. *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Ankara: Detay Yayıncılık. 2014
Yıldız B. *Postmodern Örgütlerde Güncel Davranışsal Konular*, (Beta Yayıncılık, 1.Baskı İstanbul). , 2016

Yüksel, Ö. *İnsan Kaynakları Yönetimi.* Ankara: Gazi Kitapevi. , 2007

Zengin, A. A. . *Algılanan Liderlik Stilinin İş Yaşam Kalitesi Üzerine Etkisi: X ve Y Kuşakları Arası Karşılaştırma. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,* Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018

AİLE DESTEĞİNİN ANNE VE BABA EĞİTİM DÜZEYİ AÇISINDAN HİZALAMA YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ

Gizem UYUMAZ [1]

[1] Giresun Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, 0000-0003-0792-2289

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, aile desteğinin anne ve baba eğitim düzeyi açısından hizalama yöntemi ile incelenmesidir. Çalışma grubunu PISA 2018'e Türkiye'den katılan 6890 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmanın verilerini, OECD-PISA'nın internet sitesinden ulaşılan Aile Desteği Anketi ile anne ve baba eğitim düzeyi oluşturmaktadır. Anne ve baba eğitim düzeyi verisi ISCED'e (Uluslararası Standart Eğitim Sınıflaması) göre 0-6 aralığında gruplandırılmıştır. Hizalama yönteminde analizler Mplus 8.5 programında, bayes kestirimine göre sabit hizalama optimizasyonuyla yapılmıştır. Tüm eğitim seviyeleri için, anket maddelerinin alt gruplarda faktör yükleri ve kesenleri arasında anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Faktör varyansları, yapısal ilişkiler, faktör ortalamaları ve kesenleri karşılaştırılabilirdir ve güçlü değişmezliğin sağlandığı söylenebilir. Hem anne hem de baba eğitim düzeyi için faktör ortalaması en yüksek olan grup 6-yükseköğretimin ikinci aşamasıdır. Anne eğitim düzeyi için 6-yükseköğretimin ikinci aşamasının faktör ortalaması 4-ortaöğretim sonrası üniversite derecesinde olmayan eğitim hariç diğer tüm (2 3 5 1 0) grupların faktör ortalamasından anlamlı derecede yüksektir. 1-temel eğitim, 2-ikinci aşama ve 4-ortaöğretim sonrası üniversite derecesinde olmayan eğitim gruplarının faktör ortalaması, 0-okul öncesi dönem grubundan istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde daha yüksektir. Baba eğitim düzeyi için 6-yükseköğretimin ikinci aşaması ve 4-ortaöğretim sonrası üniversite derecesinde olmayan eğitim gruplarının faktör ortalaması, 0-okul öncesi dönem, 1-temel eğitim, 2-ikinci aşama ve 5-yükseköğretimin ilk aşaması gruplarının faktör ortalamasından anlamlı derecede yüksektir. 3-ileri orta öğretimin faktör ortalaması 0-okul öncesi dönem ve 1-temel eğitim gruplarının faktör ortalamasından anlamlı derecede yüksektir. 2-ikinci aşamanın faktör ortalaması, 1-temel eğitimin faktör ortalamasından anlamlı derecede yüksektir. Diğer grupların ortalaması arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık yoktur.

Anahtar Kelimeler: Alignment Yöntemi, Gruplararası Karşılaştırma, Geçerlik

1. GİRİŞ

Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nün (OECD) her üç yılda bir düzenlediği Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (The Programme for International Student Assessment- PISA), uluslararası düzeyde uygulanan, eğitim sistemlerinin etkililiğini inceleyen geniş ölçekli sınavlardan biridir [1]. Bu uygulamalarda bilişsel testlerin (okuma becerileri, matematik okuryazarlığı ve fen okuryazarlığı) yanı sıra öğrencilerin sosyo-kültürel, aileyle ve okulla ilgili özelliklerini belirlemek üzere öğrenci, veli ve okul anketleriyle de veri toplanmaktadır [1, 2]. Bilişsel testlerin yanı sıra demografik özellikler ve duyuşsal özelliklerle ilgili veri

toplanmasındaki amaç, bu değişkenlerin başarı üzerindeki etkilerinin ve başarının bu değişkenlere göre farklılaşma durumlarının incelenebilmesinin sağlanmasıdır.

Alanyazın incelendiğinde öğrencinin zihinsel özelliklerinin yanı sıra zihinsel olmayan özelliklerin de başarıyı etkilediğinin gösterildiği çalışmalar bulunmaktadır. Başarıyı etkileyen zihinsel olmayan değişken gruplarından biri de anne ve babanın öğrenim durumunu ve aile desteğini içeren aile özellikleridir. Aile desteği akademik başarının önemli bir yordayıcısıdır. Ailesinden destek gören öğrencilerin akademik anlamda daha başarılı olduklarını [3, 4, 5, 6, 7] ve okula aidiyetlerinin yüksek olduğunu [8, 9, 10] destekleyen bilimsel çalışmalar bulunmaktadır. Anne baba eğitim düzeyi de benzer şekilde akademik başarının önemli bir yordayıcısıdır. Yapılan çalışmalar annenin ve babanın eğitim seviyesinin başarıyı etkilediğini ve arttırdığını göstermektedir [11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20].

Aile desteği ile anne ve baba eğitim düzeyi birlikte incelendiğinde, aile desteğinin anne eğitim düzeyine göre farklılaşmadığı [21, 22, 23], baba eğitim düzeyine göre ise farklılaştığı [21] bulunmuştur.

Bu araştırmanın amacı, alanyazın incelendiğinde başarıyla ilişkili önemli değişkenlerden biri olan aile desteğinin, bir diğer önemli değişken olan anne ve baba eğitim düzeyi açısından hizalama yöntemi ile incelenmesidir.

Hizalama yönteminde, analize dahil edilen her gruptaki faktör ortalama ve varyans parametreleri tahminlenerek ölçme değişmezliği deseni keşfedilir. Katı ölçme değişmezliği varsayılmaz. Kesen ve yük parametrelerinin serbest bırakıldığı yapısal modele dayanması ve fazla sayıda grup için modelleri uygun şekilde tahmin edebilmesi bu yöntemin güçlü yönüdür. Yapısal modelde faktör ortalamaları ve varyansları tanımlanamadığından ölçülen gizil özellik bir değişkenin grupları arasında karşılaştırılamaz, yani her bir grup için farklı ölçekte yer alır. Hizalama yöntemi ölçme değişmezliğini varsaymaz, *yaklaşık ölçme değişmezliğini* hesaplayıp, en ideal ölçme değişmezliği örüntüsünü keşfederek her bir grup için faktör ortalamaları ve varyanslarını kestirebilir. Bu yönüyle yöntem, gruplar arasında faktör ortalamalarını ve faktör varyanslarını karşılaştırmakla birlikte ölçme değişmezliğinin derecesi hakkında da bilgi vermektedir. Dolayısıyla hangi ölçme parametrelerinin yaklaşık olarak değişmez olduğu ve hangilerinin değişmez olmadığı belirlenir [24, 25].

2. YÖNTEM

2.1. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu PISA 2018 uygulamasına Türkiye'deki toplam 1.218.693 öğrenci arasından katılan 6890 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmanın verilerini, OECD-PISA'nın internet sitesinden (https://www.oecd.org/pisa/data/) ulaşılan Aile Desteği Anketi ile anne ve baba eğitim düzeyi oluşturmaktadır. PISA tarafından anne ve baba eğitim düzeyi verisi ISCED'e (Uluslararası Standart Eğitim Sınıflaması) göre 0-6 aralığında (0-okul öncesi dönem, 1-temel eğitim, 2-ikinci aşama, 3-ileri orta öğretim, 4-ortaöğretim sonrası üniversite derecesinde olmayan eğitim, 5-yükseköğretimin ilk aşaması, 6-yükseköğretimin ikinci aşaması) gruplandırılmıştır.

Veri seti anne eğitim düzeyi açısından incelendiğinde, katılımcıların 668'inin (% 10,1) annesi 0-okul öncesi dönem, 1827'sinin (%27,5) annesi 1-temel eğitim, 1324'ünün (%19,9) annesi 2-ikinci aşama, 559'unun (%8,4) annesi 3-ileri orta öğretim, 665'inin (%10,0) annesi 4-ortaöğretim sonrası üniversite derecesinde olmayan eğitim, 743'ünün (%11,2) annesi 5-

yükseköğretimin ilk aşaması ve 852'sinin (%12,8) annesi 6-yükseköğretimin ikinci aşaması düzeyindedir.

Veri seti baba eğitim düzeyi açısından incelendiğinde, katılımcıların 253'ünün (%3,8) babası 0-okul öncesi dönem, 1412'sinin (%21,3) babası 1-temel eğitim, 1651'inin (%24,9) babası 2-ikinci aşama, 650'sinin (%9,8) babası 3-ileri orta öğretim, 515'inin (%7,8) babası 4-ortaöğretim sonrası üniversite derecesinde olmayan eğitim, 868'inin (%13,1) babası 5-yükseköğretimin ilk aşaması ve 1289'unun (%19,4) babası 6-yükseköğretimin ikinci aşaması düzeyindedir.

2.2. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmanın veri toplama aracını, Millî Eğitim Bakanlığı Ölçme, Değerlendirme ve Sınav Hizmetleri Genel Müdürlüğü koordinasyonunca yürütülen Türkiye PISA uygulaması araştırmasında kullanılan veri toplama araçlarından Aile Desteği Anketi ile anne ve baba eğitim düzeyi oluşturmaktadır.

Kullanılan Aile Desteği Anketi maddeleri Çizelge 1'de sunulmuştur.

Çizelge 1. Kullanılan maddeler

Madde no	Orijinal madde	Türkçe madde
1	My parents support my educational efforts and achievements.	Ailem eğitimsel çabalarımı ve başarılarımı destekler.
2	My parents support me when I am facing difficulties at school.	Okulda zorluklarla karşılaştığımda ailem bana destek olur.
3	My parents encourage me to be confident.	Ailem kendime güvenmem için beni teşvik eder.

Araştırmada kullanılan veri setleri OECD-PISA'nın internet sitesinden indirilmiştir (https://www.oecd.org/pisa/data/).

2.3. Verilerin Analizi

Verilerin analizine başlanmadan önce kayıp değerler ve uç değerler incelenmiştir ve ilgili ankete verdikleri yanıtlarda kayıp değerler olan kişiler veri setinden silinmiştir. Analizler 6638 öğrencinin verileri üzerinden yapılmıştır.

Hizalama yöntemiyle ölçme değişmezliğinde, analizler Mplus 8.5 programında, serbest yaklaşımla bayes kestim yöntemine göre parametre kestirimleri yapılmış ve sabit hizalama optimizasyonu kullanılmıştır.

3. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Araştırmanın bu bölümünde hizalama yöntemiyle yapılan analizlerden elde edilen bulgular sırasıyla sunulmuştur.

Çizelge 2'de veri setinde yer alan Aile Desteği Anketi maddelerinin betimsel istatistikleri sunulmuştur.

Çizelge 2.

	Ortalama	Varyans	Çarpıklık	Basıklık	Min	Max	Medyan
M1	3.356	0.750	-1.358	1.145	1.000	4.000	4.000
M2	3.266	0.724	-1.047	0.428	1.000	4.000	3.000
M3	3.260	0.780	-1.073	0.357	1.000	4.000	3.000

Çizelge 3'de ise analiz sonucunda elde edilen model uyum indeksleri sunulmuştur.

Çizelge 3. Model uyum indeksleri

	PPP	DIC	BIC	RMSEA	%90 güven aralığı	CFI	TLI
Anne	0.489	37516.037	37944.340	0.003	(0.000 0.146)	1.000	1.000
Baba	0.493	37456.618	37886.210	0.000	(0.000 0.146)	1.000	1.000

Sonsal tahmin p değerinin (posterior predictive p, PPP), model veri uyumu sağlandığında, yaklaşık 0.50 olmasını beklenir [26]. DIC ve BIC sapma bilgi kriteridir. Yaklaşık hataların ortalama karekökü (RMSEA) ve Tucker-Lewis indeksi (TLI) değerleri özellikle zayıf değişmezlik test edilirken hatalı sonuçlar verdiği için [27] model uyumu karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI) dikkate alınarak incelenmesi önerilmektedir.

Çizelge 4'de farklı alt gruplardaki uyum indeksi değerleri sunulmuştur.

Çizelge 4. Alt gruplardaki uyum indeksi değerleri

	Anne eğitim düzeyi				Baba eğitim düzeyi			
	PPP	Güven aralığı		DIC	PPP	Güven aralığı		DIC
Grup 1 (0)	0.498	(-12.137,	12.250)	4009.187	0.494	(-11.994,	12.072)	1.449.974
Grup 2 (1)	0.493	(-12.061,	12.082)	10228.260	0.503	(-12.108,	12.175)	8.150.636
Grup 3 (2)	0.496	(-12.191,	12.384)	7641.833	0.504	(-12.377,	11.787)	9.432.810
Grup 4 (3)	0.493	(-12.218,	12.255)	3090.685	0.498	(-11.977,	12.554)	3.640.828
Grup 5 (4)	0.490	(-12.052,	12.285)	3672.136	0.502	(-11.625,	12.373)	2.877.886
Grup 6 (5)	0.500	(-11.778,	12.155)	4334.963	0.487	(-11.896,	12.449)	5.140.623
Grup 7 (6)	0.492	(-11.992,	11.878)	4538.975	0.509	(-11.895,	11.963)	6.763.862

Çizelge 4 incelendiğinde analize dahil edilen her bir alt grup için model veri uyumunun sağlandığı görülmektedir.

Çalışmaya dahil edilen 7 farklı eğitim seviyesi için, maddelerin kesen ve yük değerlerinin hizalama yöntemiyle kestirilen değişmezlik sonuçları Çizelge 5'de sunulmuştur.

Çizelge 5. Hizalama değişmezlik sonuçları

Anne eğitim düzeyi			Baba eğitim düzeyi		
Madde	**Kesen**	**Faktör Yükü**	**Madde**	**Kesen**	**Faktör Yükü**
M1	0 1 2 3 4 5 6	0 1 2 3 4 5 6	M1	0 1 2 3 4 5 6	0 1 2 3 4 5 6
M2	0 1 2 3 4 5 6	0 1 2 3 4 5 6	M2	0 1 2 3 4 5 6	0 1 2 3 4 5 6
M3	0 1 2 3 4 5 6	0 1 2 3 4 5 6	M3	0 1 2 3 4 5 6	0 1 2 3 4 5 6

Çizelge 5 incelendiğinde, 7 farklı eğitim seviyesi için anket maddelerinin kesen ve yük değerlerinin değişmezliğine ilişkin bulgular görülmektedir. Hizalama analizi sonuçları, parantez içinde kalan gruplar arasında faktör yükleri ve kesenler anlamlı olarak farklılaştığından bu alt gruplarda ilgili madde için değişmezliğin sağlanamadığı, parantez dışında olan gruplarda ise ilgili maddenin karşılaştırılabilir olduğu biçiminde yorumlanır. Anketin 3 maddesi için de, alt gruplarda faktör yükleri ve kesenler arasında anlamlı farklılık

bulunmamaktadır. Bu gruplar arasında faktör varyansları, yapısal ilişkiler, faktör ortalamaları ve kesenlerini karşılaştırılabilir. Buna göre bu gruplar arasında hem faktör yüklerinin hem de kesenlerin gruplar arasında değişmez olduğunu varsayan güçlü değişmezliğin sağlandığı söylenebilir.

Çizelge 6'de her bir maddenin kesen ve yükünün basitlik fonksiyonuna ne derece katkı sağladığını gösteren uyum fonksiyonu katsayısı ve R^2 değerleri sunulmuştur.

Çizelge 6. Hizalama Uyum İstatistikleri

		Kesen		Yük	
	Maddeler	**Değişmez Gruplar Arasında Ağırlıklı Ortalama**	**R^2**	**Değişmez Gruplar Arasında Ağırlıklı Ortalama**	**R^2**
Anne	1	3.508	0.939	0.756	0.266
	2	3.430	0.983	0.816	0.338
	3	3.420	0.986	0.795	0.709
Baba	1	3.632	0.945	0.742	0.750
	2	3.564	0.991	0.803	0.711
	3	3.550	0.946	0.785	0.000

Çizelge 6 incelendiğinde anketin tüm maddelerinin hem anne eğitim düzeyi hem de baba eğitim düzeyi gruplarında basitlik fonksiyonuna benzer miktarda katkı yaptığı söylenebilir. Bu bulgu maddelerin ölçme değişmezliğini bozma derecelerinin benzer olduğunu göstermektedir. R^2 sonuçları yapısal modelde tüm gruplar için kestirilen kesen ve yük değerlerindeki varyasyonun yine tüm gruplar arasındaki faktör ortalamaları ve varyanslarındaki varyasyon ile açıklanabildiği biçiminde yorumlanır. Anne eğitim düzeyi için birinci maddenin baba eğitim düzeyi için ise üçüncü maddenin R^2 değerleri, maddenin basitlik fonksiyonuna en az katkıyı yaptığını göstermektedir. Diğer bir ifade ile bu maddeler diğer maddelere göre gruplar arasında ölçme değişmezliğinin en çok sağlanmadığı maddedir.

Çizelge 7'de hizalama yöntemi ile tüm gruplar için kestirilen faktör ortalamalarına yer verilmiştir.

Çizelge 7. Gruplar Arası Faktör Ortalamalarının Karşılaştırılması

Sıra	**Grup**	**Anne**		**Grup**	**Baba**	
		Faktör Ortalaması	**İstatistiksel olarak Düşük Faktör Ortalamalarına Sahip Gruplar**		**Faktör Ortalaması**	**İstatistiksel olarak Düşük Faktör Ortalamalarına Sahip Gruplar**
1	6	-0.080	2 3 5 1 0	6	-0.237	2 5 1 0
2	4	-0.140	0	4	-0.279	2 5 1 0
3	2	-0.204	0	3	-0.329	1 0
4	3	-0.206		2	-0.395	1
5	5	-0.225		5	-0.412	
6	1	-0.225	0	1	-0.472	
7	0	-0.318		0	-0.488	

Çizelge 7, faktör ortalamaları 0.05 düzeyinde anlamlı farklılık gösteren grupları göstermektedir. Hem anne hem de baba eğitim düzeyi için faktör ortalaması en yüksek olan grup 6-yükseköğretimin ikinci aşamasıdır.

Anne eğitim düzeyi için 6-yükseköğretimin ikinci aşamasının faktör ortalaması 4-ortaöğretim sonrası üniversite derecesinde olmayan eğitim hariç diğer tüm (2 3 5 1 0) grupların faktör ortalamasından anlamlı derecede yüksektir. 1-temel eğitim, 2-ikinci aşama ve 4-ortaöğretim sonrası üniversite derecesinde olmayan eğitim gruplarının faktör ortalaması, 0-okul öncesi dönem grubundan istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde daha yüksektir. Diğer grupların ortalaması arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık yoktur.

Baba eğitim düzeyi için 6-yükseköğretimin ikinci aşaması ve 4-ortaöğretim sonrası üniversite derecesinde olmayan eğitim gruplarının faktör ortalaması, 0-okul öncesi dönem, 1-temel eğitim, 2-ikinci aşama ve 5-yükseköğretimin ilk aşaması gruplarının faktör ortalamasından anlamlı derecede yüksektir. 3-ileri orta öğretimin faktör ortalaması 0-okul öncesi dönem ve 1-temel eğitim gruplarının faktör ortalamasından anlamlı derecede yüksektir. 2-ikinci aşamanın faktör ortalaması, 1-temel eğitimin faktör ortalamasından anlamlı derecede yüksektir. Diğer grupların ortalaması arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık yoktur.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu araştırmanın amacı, PISA 2018'e Türkiye'den katılan öğrenci grubunda aile desteğinin anne ve baba eğitim düzeyi açısından hizalama yöntemi ile incelenmesidir.

Alanyazın incelendiğinde anne ve babanın öğrenim durumunu ve aile desteğinin başarıyı arttırdığının gösterildiği çalışmalar bulunmaktadır. Ailesinden destek gören öğrenciler akademik anlamda daha başarılıdır [3, 4, 5, 6, 7] ve okula aidiyetleri daha yüksektir [8, 9, 10]. Anne ve babanın eğitim düzeyi de benzer şekilde akademik başarıyı etkilemektedir. Matematik okuryazarlığı üzerine yapılan çalışmalarda; matematik başarısını en çok yordayan ikinci sırada yer alan değişkenin annenin ve babanın eğitim seviyesi olduğu [11], anne ve babanın eğitim düzeyinin matematik okuryazarlığını pozitif yönde etkilediği [15, 16, 20], matematik okuryazarlık düzeylerine göre dağılımlar ile anne ve babanın eğitim durumu değişkenleri arasında anlamlı bağımlılık ilişkisi bulunduğu [17], anne veya babadan eğitim seviyesi yüksek olanının eğitim düzeyinin hem öğrenci düzeyinde, hem de okul düzeyinde matematik başarısı ile ilişkili önemli bir faktör olduğu [19] bulunmuştur. Fen okuryazarlığı üzerine yapılan çalışmalarda; öğrencilerin anne ve babalarının eğitim durumunun fen okuryazarlığında yordayıcı değişken olduğu [12, 14] bulunmuştur. Aile özelliklerinin, annenin ve babanın eğitim durumunun öğrencinin fen ve matematik okuryazarlığı üzerinde pozitif etkiye sahip oldukları [13, 15] belirlenmiştir.

Aile desteği ile anne ve baba eğitim düzeyi birlikte incelendiğinde, aile desteğinin anne eğitim düzeyine göre farklılaşmadığı [21, 22, 23], baba eğitim düzeyine göre ise farklılaştığı [21] bulunmuştur.

Hem anne hem de baba eğitim düzeyi için faktör ortalaması en yüksek olan grup 6-yükseköğretimin ikinci aşamasıdır. Bu durum anne ve babası yükseköğretimin ikinci aşaması mezunu olan öğrencilerin, aile desteğini en çok hisseden öğrenciler olduğunu göstermektedir.

Anne eğitim düzeyi yükseköğretimin ikinci aşaması olan öğrencilerin hissettiği aile desteği diğer eğitim düzeyinde olanların hissettiği aile desteğinden anlamlı derecede yüksektir. Anne eğitim düzeyi okul öncesi dönem olan öğrencilerin hissettiği aile desteği diğer eğitim

düzeyinde olanların hissettiği aile desteğinden anlamlı derecede düşüktür. Bu bulgular [21, 22, 23] çalışmalarının bulguları ile farklılık göstermektedir. İlgili çalışmalarda aile desteğinin anne eğitim düzeyine göre farklılaşmadığı raporlanmıştır.

Baba eğitim düzeyi için 6-yükseköğretimin ikinci aşaması ve 4-ortaöğretim sonrası üniversite derecesinde olmayan eğitim gruplarının faktör ortalaması, 0-okul öncesi dönem, 1-temel eğitim, 2-ikinci aşama ve 5-yükseköğretimin ilk aşaması gruplarının faktör ortalamasından anlamlı derecede yüksektir. 3-ileri orta öğretimin faktör ortalaması 0-okul öncesi dönem ve 1-temel eğitim gruplarının faktör ortalamasından anlamlı derecede yüksektir. 2-ikinci aşamanın faktör ortalaması, 1-temel eğitimin faktör ortalamasından anlamlı derecede yüksektir. Bu bulgular [21] araştırmasının bulguları ile benzerlik göstermektedir. Babası lise mezunu olanların, ortaokul mezunu olanlardan; ortaokul mezunu olanların ise ilkokul mezunu olanlardan daha yüksek düzeyde aile desteği algısına sahip oldukları raporlanmıştır [21].

KAYNAKÇA

[1] Eğitimi Araştırma Ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı (2010). *PISA 2009 Ulusal Ön Rapor*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

[2] Organisation For Economic Co-Operation And Development (2007a). *PISA 2006 Science Competencies For Tomorrow's World: Volume 1*, Paris: OECD.

[3] Çakır, M. Ve Avcı, S. (2021). Lise Öğrencilerinde Akademik Dayanıklılık Ve Başarının Belirleyicileri Olarak Ebeveynlerin Duygusal Desteği, Öznel İyi Oluş, Ustalık Hedef Yönelimleri Ve Okula Aidiyet Duygusu. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *25*(1), 235-252.

[4] Kapıkıran, Ş., & Özgüngör, S. (2009). Ergenlerin Sosyal Destek Düzeylerinin Akademik Başarı Ve Güdülenme Düzeyi İle İlişkileri. Çocuk Ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi, 16(1), 21-30.

[5] Keçeli-Kaysılı, B. (2008).Akademik Başarının Artırılmasında Aile Katılımı. Anka- Ra Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 9 (1), S:69-83, S:69

[6] Yıldırım, İ. (2000). Akademik Başarının Yordayıcısı Yalnızlık, Sınav Kaygısı Ve Sosyal Destek. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 18, S:167-176, S:173

[7] Yıldırım, İ. (2016). Akademik Başarı Düzeyleri Farklı Olan Lise Öğrencilerinin Sosyal Destek Düzeyleri. Türk Psikolojik Danışma Ve Rehberlik Dergisi, 2(9), 33-38.

[8] Gök, E., & Kocayörük, E. (2019). Temel Psikolojik İhtiyaçlar, Aile Aidiyeti Ve Ebeveyn Algısı Değişkenlerinin Öznel İyi Oluş Üzerindeki Etkisi. Aile Psikolojik Danışmanlığı Dergisi, 2(2), 21-51.

[9] Şahin, G. N. (2011). Üniversite Öğrencilerinin Kendini Açma, Öznel İyi Oluş Ve Algıladıkları Sosyal Destek Düzeylerinin Karşılaştırılması. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

[10] Yalçın, İ. (2015). İyi Oluş Ve Sosyal Destek Arasındaki İlişkiler: Türkiye'de Yapılmış Çalışmaların Meta Analizi. Türk Psikiyatri Dergisi, 26(1), 21-32.

[11] Anıl, D. (2008). The Analysis Of Factors Affecting The Mathematical Success Of Turkish Students İn The PISA 2006 Evaluation Program With Structural Equation Modeling. *American-Eurasian Journal Of Scientific Research*, *3*(2), 222–227.

[12] Anıl, D. (2009). Uluslararası Öğrenci Başarılarını Değerlendirme Programı'nda (PISA) Türkiye'deki Öğrencilerin Fen Bilimleri Başarılarını Etkileyen Faktörler. *Eğitim Ve Bilim, 34*(152), 87–100.

[13] Boztunç, N. (2010). *Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı'na (PISA) Katılan Türk Öğrencilerin 2003 Ve 2006 Yıllarındaki Matematik Ve Fen Bilimleri Başarılarının İncelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

[14] Karabay, E. (2012). *Sosyo-Kültürel Değişkenlerin PISA Fen Okuryazarlığını Yordama Gücünün Yıllara Göre İncelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

[15] Özer, Y. (2009). *Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PISA) Verilerine Göre Türk Öğrencilerin Matematik Ve Fen Bilimleri Başarıları İle İlişkili Faktörler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

[16] Pala, N. M. (2008). *PISA 2003 Sonuçlarına Göre Öğrenci Ve Sınıf Özelliklerinin Matematik Okuryazarlığına Ve Problem Çözmeye Etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.

[17] Uysal, E. Ve Yenilmez, K. (2011). Sekizinci Sınıf Öğrencilerinin Matematik Okuryazarlığı. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12*(2), 1–15.

[18] Yıldırım, K. (2009). *Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PISA) 2006 Verilerine Göre Türkiye'de Eğitimin Kalitesini Belirleyen Temel Faktörler* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

[19] Yılmaz, H. B. Ve Aztekin, S. (2012, Haziran). *Türkiyedeki 15 Yaş Grubu Öğrencilerin Matematik Okuryazarlığı Başarılarını Etkileyen Bazı Faktörlerin Okul Ve Öğrenci Düzeyine Göre İncelenmesi.* X. Ulusal Fen Bilimleri Ve Matematik Eğitimi Kongresi, Niğde.

[20] Ziya, E. (2008). *Uluslararası Öğrenci Başarı Değerlendirme Programına (PISA 2006) Türkiye'deki Öğrencilerin Matematik Başarılarını Etkileyen Bazı Faktörler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

[21] Çakmak, A., & Şahin, H. (2017). Ortaokula Devam Eden Öğrencilerin Algıladıkları Sosyal Desteğin Okul Tükenmişliğine Etkisinin İncelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 16*(61), 569-582.

[22] Erdeğer, N. (2001). Lise Öğrencilerinin Sosyal Destek Ve Yalnızlık Düzeylerinin İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.

[23] Kahriman, Đ. (2002). Adolesanlarda Aile Ve Arkadaşlardan Algılanan Sosyal Destek İle Benlik Saygısı Arasındaki İlişki. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

[24] Asparouhov, T., & Muthén, B. (2014). Multiple-Group Factor Analysis Alignment. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal, 21*(4), 495–508. Doi: 10.1080/10705511.2014.919210

[25] Kim, E. S., Cao, C., Wang, Y., & Nguyen, D. T. (2017). Measurement Invariance Testing With Many Groups: A Comparison Of Five Approaches, *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal, 24*(4), 524-544, Doi: 10.1080/10705511.2017.1304822

[26] Muthén, B., & Asparouhov, T. (2018). Recent Methods For The Study Of Measurement Invariance With Many Groups: Alignment And Random Effects. *Sociological Methods & Research, 47*(4) 637-664. Doi: 10.1177/0049124117701488

[27] Sokolov, B. (2019). *Sensitivity Of Goodness Of Fit Indices To Lack Of Measurement Invariance With Categorical Indicators And Many Groups*. Higher School Of Economics Research Paper No. WP BRP 86/SOC/2019. Retrieved From Https://Wp.Hse.Ru/Data/2019/07/09/1480015921/86SOC2019.Pdf

ANADOLU 8. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
DİYARBAKIR
25 - 26 ARALIK 2021

KÜRESELLEŞME OLGUSU DURKHEIM'IN GÖRÜŞLERİ İLE ANALİZ EDİLEBİLİR Mİ?

Suna TEKEL

İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, 0000-0002-5153-4585

ÖZET

Émile Durkheim'ın özellikle iş bölümü teorisi klasik sosyologların çalışmaları içinde önemli bir yer tutmaktadır. Küreselleşme olgusu ve örgütlerin küresel dünyada işleyişini açıklarken Durkheim'ın görüşlerinden yararlanabilir miyiz? Durkheim, geleneksel toplumlardan farklılaşmış modern toplumlara doğru geçişi açıklayabilmek için moral (mekanik organik dayanışma ikilisi) ve maddi yoğunluk kavramını kullanır. Moral yoğunluk toplumda sayısız sosyal ilişkilerin bir fonksiyonu olarak ele alınır. Bireyler arasındaki bu etkileşim maddi unsurlarla bağlantılıdır. Bu maddi unsurların birisi; doğum ve ölüm oranları ile göçlerin bir kombinasyonu olarak nüfus büyüklüğüdür. Nüfus artışının ötesinde ekolojik konsantrasyon da maddi unsurlar içinde yer alır. Etkileşimi arttıran coğrafi sınırların sınırlayıcı etkisi, siyasi merkeziyetçilik, kültürel sembollerin paylaşım derecesi ekolojik konsantrasyonu belirler. Bu bağlamda maddi unsurlardaki yoğunluğun artması bir toplumdaki bireyler arasında rekabeti de arttırır. Artan iş bölümü sonucu ortaya çıkan uzmanlaşma bireyler arasındaki yaşam için mücadeleyi de arttırır. Durkheim'a göre belirli bir zamanda bir toplumdaki bireyler arasında yakın iletişim fazlalaştığı zaman rekabetçi mücadele artar ve sonuçta uzmanlaşma daha hızlanır ve birbiri ile tamamlanır. İş bölümü varlığını sürdürmek için mücadelenin sonucudur. Böylelikle önceden rakip olanlar arasında bir arada yaşama olanağı ortaya çıkar ve seçilim baskısından kaçınılır. Küreselleşme genel olarak malların, hizmetlerin, paranın, insanların, bilginin ve kültürün sınır ötesi hareketi ya da sonucu olarak tanımlanmaktadır. Durkheim İşbölümü eserini yazdığında Avrupa'da bir toplumsal dönüşüm yaşanmakta idi; tarımsal ekonomi, küçük yerleşim yerleri ile tanımlanan bir yaşam tarzından kentsel yaşam ve endüstriyel üretim tarzının hâkim olduğu bir yaşam tarzına geçiş görülmekteydi. Benzer şekilde bizler küreselleşme adını verdiğimiz geniş ölçekli bir dönüşüm sürecini deneyimlemekteyiz. Bu bildiride yaşadığı dönem itibariyle günümüz toplum yapısından farklılık gösteren bir dönemde kendi sosyolojik teorisini oluşturmuş olan Durkheim'ın özellikle İşbölümü konusundaki görüşleri ile günümüz küreselleşen toplumlar ve bu toplum yapısı içinde önemli bir yere sahip olan örgütlerin incelemesi yapılacaktır.

Anahtar kelimeler: Durkheim, İşbölümü, Küreselleşme, Dayanışma

1. GİRİŞ

Émile Durkheim, sosyolojinin kurucularından biri olarak kabul edilir ve özellikle 1893 yılında ilk basımı yapılmış olan Toplumsal İş Bölümü (The Division of Labour in Society) başlıklı eserinin klasik sosyoloji teorileri içinde önemli bir yeri vardır. Durkheim bahsedilen eserinde birey kişiliği ile toplumsal dayanışma arasındaki bağ ve ilişkilerin saptanmasını amaç edinmiştir. Bu bağlamda bir birey bir yandan daha özerk olurken öte yandan topluma nasıl daha çok bağımlı duruma geliyor? Nasıl oluyor da hem daha çok bireyleşiyor hem de daha çok dayanışma içine giriyor? sorularına cevap aramıştır (Durkheim: 2006: 61). Durkheim görünüşte çelişki yaratan şeyin işbölümünün her gün daha büyük ölçülerdeki gelişmesinin sonucu olarak toplumsal dayanışmanın biçim değiştirmesi olduğunu ileri sürmektedir. İşbölümünü de bu nedenle ele alıp incelediğini ifade eder. Durkheim'a göre Herbert Spencer toplumsal olguları, toplumsal yapılardan ziyade bireylerle açıklamaya çalışanların temsilcisidir. Durkheim ise toplumsal gerçekliği, birbiri ile mal ve hizmetleri değişen bireylere indirgeyen bir alışverişçi toplum modeline karşı olduğunu ileri sürmektedir. Durkheim'a göre işbölümü bireyleri değil, toplumsal işlevleri birbirine sunmaktadır (Tiryakian 1990:225). Bu bağlamda ileri sürdüğü teorik problemleri çözmek üzere de Durkheim, mekanik ve organik dayanışma kavramlarını ele almıştır. "*Toplumlar ne kadar ilkel ise onları oluşturan bireyler de o ölçüde birbirlerine benzerler"* (Durkheim 2006:167). "*Öyleyse tarihte gerilere gidildikçe türdeşliğin daha büyük ölçüde olduğundan emin olabiliriz; öte yandan daha gelişkin toplumsal türlere yaklaştıkça, işbölümü daha da gelişmektedir* (Durkheim 2006: 172).

2.TOPLUMSAL İŞ BÖLÜMÜ

Durkheim'ın teorisi yaşadığı dönemde Avrupa'da ve özellikle Fransa'da "moral kriz" ile ilgilidir. İşbölümü başlıklı eseri o dönemde toplumda ekonomik ve sosyal çalkantıdan ziyade sağlıklı bir toplum nasıl olmalıdır, bu bağlamda patolojiler nelerdir ve nasıl düzeltilir sorusunu açıklamaya çalışır. Durkheim sosyal ilişkilerin bütünleştirici rolüne ve modernleşen toplumdaki eksikliğine önem atfetmiştir. Bu bağlamda Durkheim'a göre "iyi" toplum, toplum üyeleri arasında doğal bir düzenin olduğu bir toplumdur. Bu düzenin devam etmesi için de düzenleme yapılması gereklidir. Düzenin yokluğunda ya da düzenlenmediğinde ise, mutsuzluk kaos ve anomi ortaya çıkacaktır. Düzenleme yapma ihtiyacı insanların mutluluğunu arttırıcı bir araç olarak ele alınmakta ve toplumların nasıl düzenleneceği Durkheim'ın yazılarında ve düşüncesinde yaygın bir eğilim olarak görülmektedir.

Durkheim'ın toplumların dönüşümü/değişimine olan ilgisi İşbölümü eserinin merkezinde yer aldığı gibi o dönemde sosyoloji olarak adlandırılan yeni inceleme alanının da temel inceleme

konularından birisidir. Sosyoloji bir bilimsel disiplin olarak modern toplumun ve yirminci yüzyıla girerken ortaya çıkan kapsamlı sosyal değişimlerin analizini yapmak amacında idi.

1890'lar Batılı toplumların gelişmiş endüstrileşme ile dönüşüm yaşadıkları ve aynı zamanda aşırı ekonomik bireyselleşmenin de yaygın olduğu bir dönemdir ve girişimcilere yönelik düzenlemenin de göreli olarak az olduğu bilinmektedir. 1880 ve 1890'larda bunlara ek olarak finansal kriz ve panikler de görülmekteydi. Bu bağlamda Durkheim'ın eserlerini kaleme aldığı zaman ile günümüz neoliberal pazar yönelimlerinin hâkim olduğu zaman dilimi arasında bir paralellik kurulabilir mi?

Bu soruyla bağlantılı olarak öncelikle Durkheim'ın İşbölümü başlıklı eserinin temel kavramları olan mekanik-organik dayanışmayı incelemekle başlayabiliriz. Durkheim'a göre "mekanik dayanışma", benzerliğe dayanan, bireylerin paylaştıkları ortak düşünce ve davranış kalıpları ile tanımlanmaktadır. Genelde toplumda bireyleri bir arada tutan kollektif bilincin hâkim olduğu, bireylerin benzer ekonomik faaliyet ve yaşam tarzını sürdürdüğü endüstri öncesi toplumlarda var olan bir dayanışma tipidir. Toplum bölümlere ayrılmış ve bölümler arasında karşılıklı bağımlılık yoktur, bu durumda her bir bölüm yaşamlarını sürdürebilmek için bütün gereklilikleri kendileri yerine getirmektedir. Sosyal bağlar zayıf olduğu için baskıcı yaptırımlar vardır ve bireysel özgürlük daha sınırlıdır.

Buna karşıt olarak organik dayanışma ileri düzeyde sosyal farklılaşma ve iş bölümü ile tanımlanır. Gelişmiş endüstriyel toplumların bir özelliği olarak kabul edilir, sistem fonksiyonel olarak farklılaşmış görevleri yerine getiren organlardan oluşur. Kollektif bilinç zayıflamış iken iş bölümü bireyleri birbirine bağlar, bütünleştirir. Her bir birey iş bölümü temelinde kendi görevlerini yerine getirirken toplumda bireyler arası karşılıklı bağımlılık da tesis edilmiş olur. Bu bağlamda organik dayanışma ile birbirine bağlı olan bireyler arasında baskıcı yaptırım yerine geri verdirici yaptırımlar yaygınlaşırken, bireylerin toplumsal statülerini belirleyen kriter soy bağı değil giderek bireylerin mesleklerine bağlı olmaya ya da yerine getirdiği işlevine bağlı olmaya başlar, bireysel özgürlük sınırları da genişlemeye başlar.

Görülmektedir ki Durkheim'ın dayanışma tipleri bir toplum tipinden diğerine doğru dönüştükçe değişmektedir. Bu bağlamda şöyle bir soru sorabiliriz? Bölünmüş bir toplum tipinden birbirlerine karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde bulunan bireylerden oluşan toplum tipine evrilmeyi etkileyen faktörler nelerdir? Dayanışma tiplerinin değişmesi işbölümü farklılaşması sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu durumda iş bölümündeki ilerlemenin nedenleri nelerdir? Diye

bir soru sorabiliriz. Durkheim'a göre iş bölümü insanlık tarihi boyunca düzenli olarak ilerlemiştir (2006:273).

Durkheim bu soruya açıklık getirmek için maddi ve manevi yoğunluk kavramlarını kullanmaktadır. Tarihsel gelişim içinde toplumların giderek yoğunlaşması Durkheim'a göre 3 biçimde ortaya çıkmıştır(2006:301-303);

1.İlkel toplumlar geniş alanlara yayılmış olarak yaşamlarını sürdürürken ileri düzeydeki halklarda nüfus durmadan daha çok yoğunlaşmıştır.

2.Kentlerin oluşumu ve gelişimi, bireyleri birbirleriyle olabildiğince sıkı ilişkiler içinde bulunmaya itmektedir. Kentler bireylerin başka yerlerde olduğundan daha güçlü bir biçimde iletişimde bulundukları yerlerdir.

3.İletişim ve ulaşım yollarının sayısının artması ile toplumun parçalarını birbirinden ayıran boşluklar ya ortadan kalkmakta ya da azalmaktadır. Böylelikle toplumun yoğunluğu artmaktadır.

Toplum yoğunlaşırken işbölümünün gelişimini belirlediği gibi, işbölümü de toplumun yoğunlaşmasını arttırmaktadır.

Manevi yoğunluk, toplumda iletişim içinde olan bireylerin; birinin davranışına diğerinin tepki vermesi temelindeki sosyal ilişkilerin bir fonksiyonu olarak ortaya çıkmaktadır. Toplumda bireyler arasındaki etkileşim ve sonuçta ortaya çıkan iletişim düzeyi maddi unsurlarla bağlantılıdır. Bu maddi unsurlardan bir tanesi; bir toplumdaki doğum, ölüm ve göç oranlarının kombinasyonu olarak nüfus büyüklüğüdür. Ancak tek başına nüfus artışı yeterli değildir; bireylerin birbirleri üzerinde karşılıklı etkide bulunabilecek düzeyde sıkı temas içinde olmaları yoğunluğun da aynı ölçüde artması gerekmektedir(2006:305). Toplumda nüfusun artması ve iletişimin yoğun olması ile işin daha fazla bölünmesi toplumsal koşulların değişken olmasından değil, yaşam savaşının daha şiddetli olması nedeniyledir. Diğer maddi unsur ise, etkileşim yoğunluğunu arttıran coğrafi sınırların darlığı, politik merkezileşme derecesi, kültürel sembollerin paylaşım derecesi ile tanımlanan ekolojik konsantrasyondur. Bir toplumda maddi yoğunluğun artması ile bireyler arasındaki rekabet artmaktadır. Bireyler aynı gereksinimleri olması ve aynı şeyleri elde etmek istediklerinden dolayı her yerde bir çekişme içinde bulunurlar. Kendileri için gerekenden daha çok kaynaklar bulunduğu sürece yan yana yaşayabilirler. Ama bireylerin sayıları, hepsinin istekleri yeterli ölçüde giderilemeyecek kadar fazlalaştığında ise Durkheim'a göre savaş patlar, çekişenlerin sayısı ne kadar fazla ise savaş o ölçüde şiddetli olur (2006:310). Uzmanlaşma artan iş bölümüne yol açarken diğer taraftan da yaşamını sürdürme

mücadelesine de bir çözüm yolu oluşturmaktadır. Durkheim'a göre bir toplumda birbirleriyle yakın iletişimde bulunan bireylerin sayısındaki artışın fazlalaşması ile rekabetçi mücadele daha keskin ortaya çıkmakta ve sonuçta uzmanlaşma daha hızlı gerçekleşmektedir. Yani iş bölümü varlığını sürdürme mücadelesinin sonucu olarak ortaya çıkmakta ve önceden rakip olanların bir arada yaşaması, seçilim baskısından kaçınmasını da bir çözüm olarak sunmaktadır. Diğer bir deyişle iş bölümünün artması bireyler arasındaki rekabetçi baskıyı iyileştirmektedir. Benzer rekabetçiler arasındaki yarışma farklılaşmaya yol açmaktadır. Rekabet içinde maddi ve manevi yoğunluk birbiriyle bağlantılıdır. İnsan etkileşiminin doğası gereği manevi yoğunluk bireyler arasındaki mesafenin azaltılması ile kendiliğinden ortaya çıkmamaktadır. Manevi yoğunluğun artması aynı zamanda maddi yoğunluğun artmasına bağlıdır ve maddi yoğunluk ile manevi yoğunluk ölçülür. Durkheim, şu noktayı da vurgular; hangisinin diğerini belirlediğini anlamaya çalışmak gereksizdir. Çünkü bu iki unsur birbirinden ayrılmaz. Şunu da belirtmek gerekir ki Durkheim'ın bu görüşü maddi determinizm de değildir. Yine nüfusun artması ile manevi yoğunluk artar anlamında değil tam tersi kendi başına nüfus yoğunluğu sadece manevi yoğunluk var ise mümkündür. Yine Durkheim'a göre yoğunluğun artması ekonomik değişimlerin sonucu da değildir. Bu iki unsurun her birinin varlık sebebi diğeridir ve birinin var olması diğerini ortaya çıkarır. Durkheim'ın görüşleri Marksist determinizm ile Hegelci idealizm arasında bir orta yol gibi görünmektedir.

3.KÜRESELLEŞME VE İŞBÖLÜMÜ

1980'lerden itibaren küreselleşme kavramıyla ilgili tartışmalar hem büyüklük hem de yoğunluk kavramları etrafında sürdürülmektedir (Hirsch 2009:181). Küreselleşme insanlık tarihinde daha önce görülmediği bir düzeyde genel olarak pazarların, ulus-devletlerin ve teknolojilerin, önlenemeyen şekilde daha hızlı, ucuz ve derinden bütünleşmesidir şeklinde tanımlanabilmektedir. Diğer bir deyişle, pratiklerin, ilişkilerin, bilincin ve toplumsal yaşamın örgütlenişinin dünya çapında yayılmasıdır (Ritzer 2011:441). Yani küreselleşme, malların, hizmetlerin, paranın, insanların, bilginin ve kültürün ülke sınırlarını aşan şekilde akışının bir süreci ya da bu akışın bir sonucudur. O zaman şu soruyu sormalıyız? Küreselleşme ne zaman başladı? Bu sorunun cevabı tartışmalıdır; tarihçilere ve Dünya Sistemi teorisyeni Wallerstein'a göre 16. Yüzyılın başları bir başlangıç iken ekonomi tarihçilerine göre ise küreselleşme, uluslararası ticaretin hızla artmaya başladığı 1880'lerde başlamıştır. Yine küreselleşme ile ilgili olarak çok tartışılan bir konu küreselleşmenin negatif ya da pozitif etkileridir.

Yukarıda Durkheim'ın manevi ve maddi yoğunluk kavramlarının unsurları olarak nüfusun artışı yanında coğrafi sınırların darlığı, politik merkezileşme derecesi, kültürel sembollerin

paylaşım derecesi ile maddi yoğunluğu tanımladığını görmüştük. Bu listeye toplum yoğunluğunu arttıran unsur olarak haberleşme ve ulaşım teknolojilerini eklemek (Hirsch 2009:232) suretiyle küreselleşme olgusunu analiz edebiliriz:

1. Coğrafi sınırlar: Küreselleşme tanımı yapılırken genellikle küresel dünyada coğrafi sınırların geçerliliğinin kalmadığı üzerine vurgu yapılmaktadır. Haberleşme ve ulaşım teknolojilerinin hızla gelişmesi ile birlikte fiziksel engeller önemini kaybetmeye başlamıştır. Ancak bu durum rekabet düzeyinin azaldığını ima etmemektedir; tam tersine coğrafi sınırların olmaması bireylerin hareketliliğini arttırmış dünyanın her yerinde birbirleri ile rekabet etmeye başlamışlardır. Genel bir eğilim olarak küreselleşme nedeniyle rekabetin artması ya da artan küreselleşmenin uluslararası rekabeti arttırması artık inkâr edilmesi zor bir olgu haline gelmektedir.
2. Politik merkezileşme: Benzer olarak küreselleşen dünyada politikanın rolü de azalmaya başlamıştır. Uluslararası örgütlerin işleyişleri ve ticaretin akışı ülke sınırlarını aşmaktadır. Hatta devletler ekonomik olarak çekici ortamlar yaratabilmek ve uluslararası ortamda hareketli olan yatırımcı şirketleri çekmek üzere birbirleri ile yarışmaktadır.
3. Kültürel sembollerin paylaşımı: Kimi yazarlar küreselleşmenin kültürel homojenliği arttırdığını ileri sürmekte ise de kimi yazarlara göre çeşitlilik artmaktadır. Küreselleşme olgusu ile anlatılmak istenen tabi ki evrensel olarak paylaşılan bir kültür değildir. Ancak, şunu da belirtmek gerekmektedir ki paylaşılan bazı kültürel biçimler küresel düzeyde bireyler arası etkileşimi kolaylaştırabilmekte aynı zamanda rekabet ortamı içinde kültürel uyum da kolaylaşabilmektedir.
4. Haberleşme ve ulaşım teknolojilerinin gelişmesi: Küreselleşme olgusunu güçlendiren temel unsurların haberleşme ve ulaşım teknolojilerinin olması tartışmasız kabul edilen bir savdır. Her iki unsur aynı zamanda gelişmiş iş bölümünün de merkezinde yer almaktadır.

4.KÜRESEL DÜNYADA DAYANIŞMA

Görülmektedir ki küreselleşme olgusunun özellikleri birçok açıdan Durkheim'ın sosyal değişme ve işbölümü temelinde ki görüşleri ile uyum sağlamaktadır. Ancak günümüz küreselleşen dünyamızda şuna da tanık olmaktayız ki; toplumlar işbölümü açısından giderek farklılaşmakta ve Durkheim'ın görüşünden hareketle toplumlarda organik dayanışma hâkim olmakta ama mekanik dayanışmanın çeşitli biçimleri de görülmektedir (Hirsch 2009:233). İşbölümünün ortaya çıkardığı karşılıklı bağımlılık yerine ulusal, dini kimlik gibi paylaşılan kimlikler temelinde küreselleşme olgusuna tepki verilmektedir. Mekanik dayanışmanın yeniden ortaya çıkışı, İşbölümü eserinde önerildiği gibi mekanik dayanışmadan organik

dayanışmaya doğru bir hareketle çelişiyor gibi görünse de, böyle bir olgunun aslında Durkheim'ın kendi düşüncesinde önceden haber verilmiş olduğunu belirtmek önemlidir. İşbölümü'nün ikinci basımının önsözünde Durkheim, mekanik ve organik dayanışmanın her ikisinin de gerekli olduğunu ve modern toplumlarda mekanik dayanışmanın eksikliğine dikkat çektiğini görmekteyiz. Bu konuya açıklık getirmek için de önsözde birey ve devlet arasındaki boşluğu doldurmak için meslek grubu üyelerinin ortak bir manevi kurallar sistemi oluşturabilecekleri birincil yer olduğunu ileri sürmüş, böylelikle modern toplumlarda mekanik dayanışmanın önemine vurgu yapmıştır.

5.SONUÇ

Sosyoloji biliminin kurucularından olan Émile Durkheim toplumların bir durumdan diğer bir duruma nasıl evrildiği konusu ile ilgilenmiş ve bu değişimi bireylerin dayanışma tiplerinin değişmesiyle açıklamıştır. Kendi yaşadığı dönemde geleneksel toplum tipinden modern toplum tipine geçişi açıklamak için oluşturmuş olduğu kavramları küreselleşen dünyayı anlamak için de kullanabilir miyiz sorusuna cevap aradığımız bu makalede klasik sosyoloji teorisyeni olarak tanımladığımız Durkheim'ın görüşlerinin geçerliliğini sürdürdüğünü görmekteyiz.

KAYNAKÇA

ARON, Raymond, Sosyolojik Düşüncenin Evreleri, Türkçesi: Prof.Dr. Korkmaz Alemdar, Bilgi Yayınevi, Dördüncü Basım, 2000, Ankara.

COSER, Lewis, C., Sosyolojik Düşüncenin Ustaları, Çevirenler: Himmet Hülür, Serhat Toker, İbrahim Mazman, De Ki Yayınları, İkinci Baskı, 2008, Ankara.

DURKHEİM, Emile, Toplumsal İşbölümü, Çev: Prof.Dr.Özen Ozankaya, Cem Yayınevi, 2006, İstanbul.

DURKHEİM, Emile, Sosyolojik Metodun Kuralları, Türkçesi: Enver Aytekin, Sosyal Yayınlar, İkinci Basım, 1994, İstanbul.

HIRSCH, Paul, Peer C.Fıss, Amanda Hoel Green, A Durkheimian Approach to Globalization, The Oxford Handbook of Sociology and Organization Studies Classical Foundations, Oxford University Press, 2009.

RITZER, George, Modern Sosyoloji Kuramları, Çev: Himmet Hülür, DeKİ Sosyoloji, 2015.

TİRYAKİAN, Edward A., “”Emile Durkheim”, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Derleyenler: Tom Bottomore-Robert Nisbet, V Yayınları, 1990, Ankara.

WALLARSTEİN, Immanuel, Dünya Sistemleri Analizi, Aram Yayıncılık, İkinci Baskı, 2005, İstanbul.

21. YÜZYIL ÖRGÜTSEL ÇALIŞMALARINDA MİCHELS'İN GÖRÜŞLERİNİN KATKISI OLABİLİR Mİ?

SUNA TEKEL

İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 0000-0002-5153-4585

ÖZET

Örgütler ister kar amaçlı, isterse de hizmet amaçlı ya da gönüllülük esasına dayalı olsun bireylerden oluşan ve her birinin kendi amaçlarına ulaşmak için örgütlere katıldığı bir bütünlük olarak ele alındığında karşımıza şöyle bir soru çıkmaktadır? Örgütlerde kararlar nasıl verilmektedir? Kimlerin öncelikleri karar vermede etkili olmaktadır? Örgütlerin bilimsel olarak incelenmeye başlamasıyla birlikte pek çok akademisyen örneğin Barnard, Simon,Parsons, March bu soruya cevaplar aramışlardır. Günümüz örgüt çalışmalarında bu teorisyenlerin görüşleri bertaraf edilmiş ve genellikle örgütsel davranışlar, özellikle örgütün çıkarları/menfaatleri doğrultusunda belirli bir amaca ulaşmak için bir bütün olarak bireylerin eylemlerine atıfta bulunmak için kullanılmaya başlamıştır. Bu bildiride Robert Michels'in örgütlerde var olduğunu ileri sürdüğü oligarşinin doğasıyla ilgili görüşleri ele alınarak 21. Yüzyıl örgütsel analizlerinde Michels'in görüşlerinin işe yararlılığı analiz edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Örgüt, Oligarşi, Robert Michels, 21. yüzyıl

1.GİRİŞ

Robert Michels (1876-1936) tarafından yaklaşık bir yüzyıl önce örgütlerin doğası üzerine o dönemde oldukça meşhur olan bir teori ileri sürülmüştür; "*örgütten bahseden oligarşiden bahsetmektedir*". Michels, yirminci yüzyılın başlarında Alman siyasi parti örgütlerindeki deneyimlerinden hareketle oligarşik eğilimleri bir "demir kanun" olarak tanımlamıştır. En demokratik örgütlerde bile iki kısım görülür; küçük, durağan yapıdaki elitler ve çoğunlukta olan diğer üyeler. Michels'in teorisi bu ayrımı ortaya çıkaran süreçle ilgilidir; örgüt varsa ki bir örgüt belirli amaçları gerçekleştirmek için bir araya gelerek işbölümü yapmış insanlardan oluşan bir bütün olarak ele alınır. Örgütler tek başına bireylerin gerçekleştiremeyeceği karmaşık işleri

daha etkin ve verimli olarak yerine getirmeye hizmet eden araçlardır. Örgütlerde hiyerarşik bir yapı ve sonuçta nihai olarak karar vermekle sorumlu yönetici ya da yöneticiler vardır. İşte bu bağlamda Michels Oligaşinin Demir Kanunu ilkesinin örgütlerin göreli olarak belirli bir yapısı bulunmasından hareketle evrensel bir olgu olduğunu ileri sürmüştür.

Her örgüt az ya da çok hiyerarşik bir modele göre kurulmuştur (Duverger 1998:175). İktidar örgüte katılanlar arasında karmaşık bir biçimde dağıtılmıştır. Örgütleri incelemek demek aslında iktidar ve hiyerarşi yapısını incelemek demektir. Aslında iktidar, örgütler içinde kullanılır ve örgütü oluşturan unsurlardan biridir. Belirli bir topluluğun yöneticilerinin diğerlerinden ayrılması örgütsel şema içinde belirlenir. Bu bağlamda pek çok kişi kendinden alt düzeyde olanlara göre yönetici, kendinden daha yüksek düzeyde olanlara göre yönetilen, kendisiyle yatay düzlemde bulunanlara göre ise eşit durumdadır.

Duverger'ye göre(1998) Michels'in görüşleri kısmen gerçeği yansıtmaktadır. Otoriteye sahip olan insanlar, genellikle bunu uzun süre korumaya çalışmakta, çevrelerine hep kendilerine bağlı olduklarını düşündükleri kişileri toplamaya ve bulundukları konumdan çekilme zamanları geldiğinde ise çevrelerinde ki bu kişileri kendi yerlerine geçirmeye çalışmaktadırlar. Yine Duverger'ye göre yönetici durumunda olan kişiler, iktidarda kalabilmek için ya da kendi seçtikleri kişileri göreve getirmek için seçimleri de kontrol etmeye çalışırlar, kurultay ve kongrelerin gelişmesini kendi lehlerine olacak şekilde kontrol etmek isterler. Çoğu zaman başarılı sonuçlar alınsa da istenmeyen yöneticiler eninde sonunda giderler. Kendi yerlerine önerdikleri kişiler eğer tutulan kişiler değilse iktidara çok zor gelebilirler.

2.OLİGARŞİNİN DEMİR KANUNU

Örgütlerin üye sayısı açısından giderek büyümesiyle birlikte örgüt üyelerinin doğrudan kararlara katılmaları çeşitli sebeplerle kısıtlı olmaya başlar. Bu sebeplerden biri yer ve zamanla ilgilidir; üye sayısı arttıkça tüm üyelerin ilgili konu ve kararları tartışması için zaman ve yer ayarlanması güçleşir. Örgütün büyümesinin sonucunda karar verme sorumluluğu küçük bir grup üyeye devredilir. Michels'e göre (2001) gönülsüzce yapılan bu yetki devretme süreci sonunda delegelerin tüm üyelerin onayı olmadan karar verme özgürlüğü de kısıtlanabilmekte ve yetki devrinin avantajlarını ortadan kaldırabilmektedir. Sonuç olarak, etkili üyelik kontrolü sağlama çabaları terk edilir ve delegeler, üyelerden çok az girdi alarak gündem belirleme, gerekçelerin yalnızca kısa açıklamalarıyla eylem önerileri sunma ve tüm üyeler adına kararlar alma konusunda giderek daha fazla yetkilendirilir (Tolbert 2009:177).

Ayrıca, örgütsel büyüme neredeyse her zaman artan karmaşıklığa -farklı görevleri yerine getirmek için ayrı, uzmanlaşmış pozisyonların ve ofislerin yaratılmasına- neden olur ve bu, idari işleri yürütmek için organizasyon hakkında derinlemesine bilgi edinilmesini zorlaştırır.

Artan karmaşıklık, sırayla, göreve bağlı alt birimler arasında koordinasyon sorunlarına yol açar ve bu da genellikle resmi kuralların ve diğer daha zımni bütünleştirici prosedürlerin geliştirilmesine yol açar.

Örgütün günlük işleyişinin dayandığı bu resmi ve gayri resmi kurallara hâkim olmak, sıradan üyeler arasında kolayca bulunmayan beceri ve deneyim gerektirdiğinden, örgütün liderleri, örgüt üzerinde ek güç ve organizasyonu uygun gördükleri şekilde yönlendirmek için artan özgürlük kazanırlar.

Örgütsel büyüme örgütsel karmaşıklığı da arttırmakta ve bürokratik yapı şekillenmektedir. Artan bürokrasinin sonucu olarak da yönetimsel güç tepede toplanırken diğer üyelerin alınan kararlar üzerindeki etkisi azalır(Lipset 2008). Michels'in teknik neden olarak tanımladığı bu olgu doğrultusunda yığınların kendilerini doğrudan doğruya yönetmeleri zorlaşır. Çünkü örgütler büyüdükçe teknik uzmanlaşma ve uzman liderlik gerekli olmaya başlar (Turhan 1991:32). Örgütsel karmaşıklığa bağlı olarak yöneticiler lehine bazı değişmeler ortaya çıkar(Dereli 2008:15);

1. İleri derecede bilgi, örneğin üyelerin örgütün programlarına itaatini sağlamakta kullanılabilecek çok miktarda bilginin liderde toplanması.

2.Liderin üyelerle iletişimi sağlayacak formel araçlar üzerinde denetim kurması, örneğin örgütün yayın faaliyetini kontrol edebilmesi, seyahat masrafları örgüt tarafından karşılanmak suretiyle görüşlerini açıklamak üzere çeşitli yerleri dolaşabilmesi, işgal ettiği pozisyonun dinleyici ve izleyici kütlelerine egemen olabilmesi için imkanlar sağlaması.

3. Hitabet sanatındaki hüner ve vasıfları; örneğin liderler profesyonel olmayan diğer üyelere göre etkileyici konuşmalar yapmak, makaleler yazmak ve grup etkinliklerini örgütlemek konularında daha ustalaşırlar.

Yöneticilere avantaj sağlayan bu unsurlar yanında Michels'in kitlelerin ehliyetsizliği dediği bir olgu da yöneticilerin gücünü arttırır. Bu oligarşik durumun ortaya çıkması kitlelerin uzman kadrolara karşı edilgen tutumu kaçınılmaz olmaktadır (Vergin 2003:116). Toplantılara az sayıda üye katılır çünkü çalışma ve aile yaşantılarındaki sorumlulukları, boş zamanları dolduran iş dışı faaliyetler ve benzeri uğraşlar ile kısıtlanırlar. İlgi ve katılımın daha düşük olması bir

kitle örgütünde üyelerin yöneticiye göre daha az eğitime ve genel bilgiye sahip oluşundan da kaynaklanır. (Dereli 2008:15-17).

Michels oligarşik yapının oluşmasında entelektüel etkenden bahseder; karmaşık örgütlerde uzmanlaşmış daha yüksek bir kültür seviyesine eriştikleri için yönetilenler tarafından kolay kolay vazgeçilemeyecek kişiler olarak tanınmaya başlanır. Michels giderek yöneticilerin bu şekilde algılanmalarının onların örgütteki iktidarını daha da kuvvetlendireceğini ileri sürer (Turhan 1991: 33).

Michels'e göre oligarşik yapının oluşmasında yöneticilerin kişilik özellikleri değil, örgüt içinde bulundukları konum ve bu konumun sağladığı iktidarın kullanılmasıdır. İktidarın kullanımı konum ile yakından bağlantılıdır. Örgütlerin az sayıda insan tarafından yönetilmesi tek başına oligarşik yapının şekillenmesi için yeterli değildir aynı zamanda bu yapı içinde bulunan üyelerin de değişmemesi oligarşik yapıyı şekillendirmektedir (Turhan 1991:32).

Michels'e göre oligarşik bir örgütte, yöneticilerin her zaman kitlelerin çıkarlarını korumalarını beklemek yanıltıcı olabilecektir. Üst kademe yöneticileri, bir seçkinler grubu oluşturduğunda kendi güçlerini pekiştirmek ve iktidarlarının sürekliliğini sağlamak temel amaçları olabilecektir(Öncü 1976: 14-15).

Michels'e göre örgütlerde oligarşiye eğilim vardır: örgüt ister siyasi bir parti, profesyonel bir birlik ya da bir dernek olsun örgütlenme sonucunda aristokrat eğilim kendini çok açık bir şekilde gösterir. Örgütlerde yönetenlerin az yönetilenlerin çok olduğu bir bölünme ortaya çıkar (Michels 2001:26).

Michels'e göre bunun nedeni organizasyonların yapısıdır. Seçilenlerin seçmenler üzerinde otorite kurmasına neden olan organizasyonların hiyerarşik bir yapıda çalışma özellikleridir. Seçilenlere seçmenler tarafından organizasyon yapısı içinde yetki ve otorite verilmektedir. Diğer taraftan organizasyonların büyümesi yani üye sayısının artması ile üyelerin karar verme mekanizmasına katılmaları güçleşmektedir. Bu durumda ise Michels'in kitlelerin ehliyetsizliği ve kayıtsızlığı faktörünün önem kazandığını ileri sürmüştür. Üyeler bir yandan karar verme mekanizmasına katılamazken diğer taraftan da organizasyonun fonksiyonlarının karmaşıklaşması nedeni ile, organizasyonun işleyiş ve konularını takip edememektedirler. Bu durum ise yöneticiye kendi menfaatlerine bu durumda kendi otoritesinin devamlılığını sağlama imkânlarının kullanma olanağını da arttırmaktadır.

Michels'in görüşlerini şu şekilde özetleyebiliriz(Eldridge 1974:160)

1. Büyük kuruluşlarda tüm üyelerin tartışma ve karar alma süreçlerine eşit şekilde katılması pratikte imkânsızdır.
2. Büyük örgütlerde yöneticiler azınlığı ve yönetilenlerin çoğunluğu olarak bölünme eğilimi vardır.
3. Gelişen örgütler, işlevleri ve faaliyetleri açısından farklılaşma eğilimi gösterirler. Merkezi bir yönetimle giderek bürokratikleşirler.
4. Bürokratik yönetim tarzı, liderler ve yönetilenler arasına girdiği için her iki grup arasındaki sosyal, psikolojik ve eğitimsel farklılıklar giderek artar.
5. İdari, teknik ve taktik nedenlerle bu tür örgütlerin başarılı olabilmesi için profesyonel liderliğe ihtiyacı vardır. Ancak bu ihtiyacın karşılanmasında liderler ve yönetilenler arasındaki boşluk zamanla artar.
6. Kitlelerde liderliğe bazen bir liderlik kültü eşlik eden psikolojik bir ihtiyaç vardır. Oligarşik eğilimler, kitlelerin parti veya sendika işleriyle ilgilenme konusundaki isteksizliği veya yetersizliği tarafından teşvik edilir, ancak kitleler bunu zaman, zahmet ve enerji harcayacak olan azınlığa bırakmaktan da mutluluk duyar.
7. Bir kez göreve geldikten sonra, kitle örgütlerinin liderleri, genel müdürlükleri kimin dolduracağı konusunda kayda değer söz sahibi olmak ve onlardan sonra kimin geçeceğini aktif olarak kontrol etmek için orada kalma eğilimindedir.
8. Liderin "örgüt benim" görüşüne sahip olma ve örgüt demokratik amaçlar için var olduğunda dahi despot olma eğilimi vardır.

Michels'in oligarşinin demir kanunu adını verdiği olgu, ister gönüllülük esasına dayalı olsun, isterse de demokratik yönelimli olsun örneğin siyasi partiler ve sendikalar gibi tüm örgütlerde görülmesi kaçınılmaz olarak ortaya çıkan evrensel bir olgu olarak tanımlanıyor. Acaba 21. Yüzyıl örgüt incelemelerinde bu olgudan hareketle analiz yapabilmek mümkün mü?

Michels'in teorisini günümüz ekonomik örgütlerini analiz etmek için kullanmak istediğimizde öncelikle örgütün oligarşik bir yapıda olup olmadığını belirlemek gerekecektir. Michels teorisinde oligarşik yapının ortaya çıkmasında bazı unsurların var olması gerektiğini ileri sürmüştü; karar verme, yönetici grubu, kontrol .

Örgütün karar verme birimi göreli olarak az sayıda üyeden mi oluşuyor yoksa örgütün üst düzeyde merkezileşmiş bir hiyerarşik yapılanması mı vardır?

İkincisi, karar verme yetkisini elinde bulunduran gruptaki üyelerin aynı kişilerden mi yoksa değişebilir üyelerden mi oluşup oluşmadığının tespit edilmesi gerekmektedir. Karar verme

birimindeki örneğin beş yöneticinin ortalama görev süresinin uzun olup olmadığının belirlenmesi oligarşik yapıyı tespit etmek için önemlidir.

Michels tarafından önerilen üçüncü bir boyut, liderlerin tabandaki kontrolden ne derece yalıtıldığıdır. Çağdaş ekonomik organizasyonlar bağlamında, bu büyük olasılıkla üst düzey yöneticiler ve yönetim kurulu arasındaki ilişkileri içerir, çünkü kanunen yöneticiler, hissedarların güvene dayalı çıkarları doğrultusunda hareket etmekle ve yönetim kurulu da bunu sağlamakla görevlidir. Yönetim kurulundaki yabancıların (bir örgütte istihdam edilmeyen) oranının arttırılması bu tür yöneticilerin bir CEO'nun kararlarını sorgulama olasılığının daha yüksek olacağı varsayımına dayalı olarak uygulanabilecektir.

3.SONUÇ

Robert Michels'in Oligarşinin Demir Kanunu olarak tanımladığı görüşleri determinist bir yaklaşım olması sebebi ile eleştiriler de almıştır. Ancak eleştirilere rağmen görüşlerinin önemi günümüzde etkisini sürdürmektedir. Michels'in yöneticilerin davranışı ile ilgili ileri sürdüğü düşüncelerin önemi yöneticilerin kişisel özelliklerden hareketle ele alınmamış olmalarıdır. Örgütsel yapının özelliği olarak oligarşi şekillenmektedir. Muhakkak ki günümüz yirmi birinci yüzyıl örgütsel yapılarında bu ilke göz önüne alınarak gerekli düzenlemeler yapılıyor olmalıdır.

DİYARBAKIR
25 - 26 ARALIK 2021

KAYNAKÇA

DUVERGER, Maurice, Siyaset Sosyolojisi, Varlık Yayınları, İstanbul, 1998.

ELDRIDGE, J.E.T, A Sociology of Organizations, Alden&Mowbray Ltd., Great Britain,1974

LIPSET, Seymour.M., Robert Michels, Demokrasi ve Oligarşinin Tunç Kanunu, Çeviren:Toker Dereli, Çalışma ve Toplum Dergisi, cilt:19, 2008.

MICHELS, Robert, Political Parties, Çeviri: Eden ve Cedar Paul, Batoche Books, 2001.

TOLBERT, PAMELA S.,Shon S. Hiatt, On Organizations and Oligarchies Michels the Twenty First Century, The Oxford Handbook of Sociology And Organizatio Studies Classical Foundations, Oxford University Press, 2009.

TURHAN, Mehmet, Siyasal Elitler, Gündoğan Yayınları, 1991, Ankara.

ÖNCÜ, Ayşe, Örgüt Sosyolojisi, Sevinç Matbaası, 1971, Ankara.

VERGİN, Nur. Siyasetin Sosyolojisi, Bağlam Yayınları, 2003.

GLOBAL DEFENDERS' POLİCY OPTİONS WHEN FACED WİTH GLOBAL CHALLENGERS: THE US-CHINA CASE

Volkan Kalender

Kutahya Dumlupinar University, Faculty of Economic and Administrative Sciences,
ORCID: 0000 0001 8471 856x

ABSTRACT

Power Transition Theory proposes that power parity and dissatisfaction with the status quo lead to war. A dominant power, the most powerful nation in the world at a given time, faces a challenger, whose evaluation of the international order shapes the path the transition takes. When a dissatisfied challenger catches up with the global defender, probability of war increases, a peaceful transition occurs otherwise. Currently, the U.S. is the dominant power, and based on PTT's projections China is the next challenger.

The international order benefits the global defender, and the defender would try to keep that order as it is. Thus, it is only rational for the defender to employ policies aimed at bringing the challenger into the system or, at the least, try to prevent the challenger from issuing a challenge. Global defenders can employ three policies: make the challenger satisfied, engage the challenger non-militarily, or take politico-military action short of preventive war. This paper investigates how theoretical propositions reflect events. I look into the US-China relationship in the past three decades and compare that with what the power transition theory would suggest. I argue in this paper that the events match the theoretical arguments. The U.S. tried to make China a more satisfied power first, through giving her a share in the international system. Then, continued with shifting her attention to the Asia-Pasific region when the alarm bells started to ring in the 2010s. Finally, declared a trade war in the second half of the 2010s.

Keywords: Power Transition Theory, global defender, challenger, the US, China, China's rise

1. INTRODUCTION

Power Transition Theory (PTT) proposes that power parity and dissatisfaction with the status quo lead to war (Organski and Kugler, 1980). The theory has been extended over time to account for not only the relationship between the most powerful states but to those among nearly all nations in the world (Kalender, 2013; Lemke and Kugler, 1996). Whether one looks at the original version or the extended ones, the picture PTT illustrates for the international hierarchy remains unchanged. The global defender, the most powerful state at a given time, is surpassed in power by a rising challenger. This provides the opportunity for the rising challenger to move to change the international order if she is dissatisfied with it (Kalender, 2013; Lemke and Kugler, 1996). State power is measured by the GDP, and power parity occurs when the relative power ratio of the challenger-defender dyad is between 0.8 and 1.2.

PTT predicts there are two possible power transitions in the future—first that of China overtaking the U.S., and then India surpassing China.

If the challenger is satisfied with the international order a peaceful transition occurs, otherwise war is expected. War occurrence, then, is predicated on two independent variables: power distribution and challenger's status quo evaluation.

Global defenders can employ three policies: make the challenger satisfied, engage the challenger non-militarily, or take politico-military action short of preventive war. This paper lays out the possible policies of the defender based on the Power Transition Theory and compares this theoretical perspective with what has happened in the US-China case so far.

2. GLOBAL DEFENDER'S POLICY OPTIONS: A THEORETICAL LOOK

The causal logic of the Power Transition Theory suggests that the defender can employ policies to cause change in two factors that alter war and peace decisions: Challenger's relative power and challenger's evaluations of the international order. One possible policy, then, would be preventive war waged by the global defender. To manipulate relative power positions through preventive war, despite sounding plausible, does not come to the fore as a policy option according to the PTT. Power Transition Theory argues that the global defender does not use preventive war for two reasons. First, it is difficult to alter internal growth dynamics. Even when defeated in war, powerful states return to their pre-war growth levels in around a generation, rendering this option a delaying mechanism at best. This is the phoenix factor (Organski and Kugler, 1980: chap. 3; Lemke and Kugler, 1996: 23-24). Second, a preventive war would alienate the allies of the global defender, and result in less support from the satisfied major powers for the international status quo.

Global defenders can employ three policies: make the challenger satisfied, engage the challenger non-militarily, or take politico-military action short of preventive war.

The first policy option is the one that naturally flows from the PTT logic. Status quo evaluations is one of the explanatory variables of the theory, and a satisfied challenger is not expected to wage war to change the international order. This is why the US-UK dyad did not end up in war after the U.S. overtaking Great Britain in the early 20th century (Lemke and Kugler, 1996: 21). The dominant power has designed the international order to the benefit of itself and its allies (Siverson and Miller, 1996: 59, Tammen et al. 2000: 6). On the other hand, those states that do not share the benefits consider this international order to be "unfair, corrupt, biased, skewed, and dominated by hostile forces" (Tammen et al. 2000: 9). Defender's policies, thus, are very important in shaping the challenger's satisfaction or dissatisfaction with the status quo (Rauch and Wurm, 2011: 12)

The second policy option is to take non-military measures to create difficulties for the rising challenger. This could be accomplished by embargoes, economic sanctions, etc. The important point here is to base these actions on at least somewhat defendable rules governing the system. This policy can also be a means to restrict the challenger to play according to the international order, thus leading to steps in making the challenger satisfied with the international order.

The third policy option is one step further than the previous one and comprises a spectrum of policies from establishing alliances to containing the rising challenger. One illuminating example would be the U.S. policy of containment against the Soviet Union. Organski and Tammen argue that this politico-military strategy shaped US policy in selecting allies and interventions in other parts of the world (1996: 332-333). This policy option may follow or go hand in hand with the non-military policy option mentioned above.

A similar view regarding the dominant power's policy of weakening the challenger comes from Mearsheimer. An offensive realist, Mearsheimer argues that the U.S. is expected to strive to weaken China (2006: 162). He expects other great powers in the region to counterbalance

China's rise, and the U.S. to assist, shifting to counterbalancing itself if the regional powers fail in containing the threat (Mearsheimer, 2001: 396-400).

3. GLOBAL DEFENDER'S POLICY OPTIONS: THE US-CHINA CASE

The US-China relationship reads like a story following the three possible theoretical policy options presented before. Over time, it is possible to trace a changing U.S. policy towards China, from trying to bring China into the satisfied camp to establishing a defensive zone around it.

The first phase is marked by the U.S. efforts to bring China into the international order through economic incentives. Under the Clinton administration the U.S. continued to grant china the most-favorable-nation status in trade, despite calls for linking economic relations with adherence to human rights. In addition, the U.S. tried and succeeded in making China a part of the World Trade Organization (WTO), again despite voices opposing this policy (Hook and Spanier, 2013: 199, 364).

The Bush administration initially took a hard stance against China, referring to China as a strategic rival. After the terrorist attacks on 9/11, however, the U.S. got deeply involved in the greater Middle East, and the White House refrained from its critical stance and cooperated with Beijing in return for Chinese support for the war on terror. The Obama administration pointed at the importance of the Asia-Pacific region, and returned to the engagement strategy. Chinese military modernization program and the rivalry in trade continued to create tensions (Hook and Spanier, 2013: 362-365). The trade war between the U.S. and China during the Trump administration can be seen as the apex of this economic rivalry.

We might have entered the last phase recently. In September 2021 the U.S., the U.K., and Australia signed a pact, AUKUS, which is regarded by many as an alliance aimed at China (bbc.com).

4. CONCLUSION AND DISCUSSION

The US has enjoyed power preponderance in both the economic and military areas since the disintegration of the Soviet Union. Its economic preponderance, however, seems to be diminishing in the last decade. China is catching up. Power Transition Theory proposes that through internal growth patterns, rising challengers catch up with dominant powers, and power parity when accompanied by challenger's dissatisfaction with the status quo, increases the probability of war. The China-US dyad may be entering that phase.

This paper suggests that policy options for the global defenders that can be deduced from Power Transition Theory match what has been occurring in the US-China dyad. Policy options for the global defender include attempting to make the challenger satisfied, engaging the challenger economically, and building alliances around the challenger. The US has employed all of these policies since the end of the Cold War.

China's evaluation of the international order becomes paramount. Theoretically, we need a better conceptualization of the status quo evaluations. Further research should focus on the factors that change satisfaction levels, which would enable suitable policies. Chinese satisfaction with the status quo, in return, depends on the US policies. Hard-line approaches and discourse towards China might incite similar hard-line positions.

Another line of further inquiry needs to be on the Germany-UK dyad before the First and Second World Wars. The policies of the U.K., the global defender at the time, seem to follow the policy options presented here. A detailed study of the major events and turning points of that dyad would enrich our understanding of defenders' policies and the interaction of those policies with the onset of war.

REFERENCES

Hook, S. W. and Spanier, J. (2013). American Foreign Policy Since World War II. SAGE Publications.

Kalender, V. (2013). "Global Constraint: Extending Power Transition Theory to Include Great Power Interference." *Dumlupinar University Journal of Social Sciences* 37. 1-12.

Lemke, D. and Kugler, J. (1996). "The Evolution of the Power Transition Perspective," in Kugler, J. and Lemke, D. eds., *Parity and War*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 3 33.

Mearsheimer, J. J. (2001). The Tragedy of Great Power Politics. New York, NY.

Mearsheimer, J. J. (2006). China's Unpeaceful Rise. Current History, 105 (690), 160-162.

Organski, A.F.K and Kugler, J. (1980). The War Ledger. Chicago: University of Chicago Press.

Organski, A.F.K and Tammen, R. (1996). "The New Open Door Policy: U.S. Strategy in the Post-Cold War Era," in Kugler, J. and Lemke, D., eds., *Parity and War*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 331-346.

Rauch, C. and Wurm, I. (2011). Power-Transition-Theory, Liberal Hegemony and the Problem of International Order. Paper presented at the ISA annual convention.

Siverson, R. M. and Miller, R. A. (1996). "The Power Transition: Problems and Prospects," in Kugler, J. and Lemke, D., eds., *Parity and War*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 57-73.

Tammen, R. L., Kugler, J., Lemke, D. L., Stamm III, A. C., Abdollahian, M., Alsharabati, C.,Efird, B., Organski, A. F. K. (2000). Power Transitions: Strategies for the 21st Century. New York, NY.

Bbc.com/news/world-58582573 (21.12.2021)

YOKSULLUĞUN ÇOCUK HALİ: EĞİTİME ERİŞEMEYEN "GÖRÜNMEZ ÇOCUKLAR"

Elif Cemre İZGİ
Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 0000-0002-2448-9221

ÖZET

Geçmişten günümüze kadar süregelen ve toplumun neredeyse her kesiminde karşımıza çıkan yoksulluk kavramı güncel bir sorun olarak yerini korumaktadır. Yoksulluk sadece birey odaklı veya bireyin tek başına üstesinden gelebileceği bir sorun değildir. Yoksulluk toplumsal bir sorundur. Son zamanlarda özellikle COVID-19 pandemisinin de etkisi ile artan yoksulluk, toplumları birçok alanda etkilemektedir. Yoksulluğun nedenlerinin, etkilerinin ve sonuçlarının dikkatli bir şekilde ele alınması gerekir çünkü yoksulluk eğitim, sağlık, beslenme ve barınma gibi birçok temel ihtiyaca tam ve etkili bir şekilde erişmeyi olumsuz etkileyen bir olgudur. Yoksulluğu aile bazında düşündüğümüzde sadece ebeveynleri değil o ailenin her bireyini etkilediğini görebiliriz. Özellikle çocuklar ailenin yaşadığı yoksulluktan derinden etkilenebilmektedir. Yoksulluğun, çocuğun penceresinden bakılarak çocuğa olan etkilerine ve çocukta yarattığı sorunlara bakmak isteniyorsa, konuya yoksulluğun nedenleri ile birlikte odaklanmak gerekir. Yoksulluğun, çocuğun iyilik halini olumsuz etkileyen birçok etkisi bulunmaktadır. En önemli etkilerinden biri çocuğun etkin bir şekilde eğitime erişememesidir. Bir çocuğun geleceğini iyi bir temel üzerine kurması için de eğitime erişebilmesi ve kesintisiz bir şekilde eğitimden yararlanması gerekmektedir. Bu çalışmada yoksulluk kavramı açıklanacak, bu kavram üzerinden yoksulluğun çocuğa olan etkileri hakkında bilgiler verilecektir. Ayrıca çalışmada çocuğun eğitim hakkı, çocuk için eğitimin önemi ve Sosyal Hizmet alanından yararlanılarak çocuğun gerekli olan eğitime erişebilmesi için neler yapılabileceğine dair önerilerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Yoksulluk, Eğitim, Sosyal Hizmet

ABSTRACT

The concept of poverty, which has continued from the past to the present and is encountered in almost every part of society, maintains its place as a current problem. Poverty is a society problem. Poverty, which has increased recently, especially with the effect of the COVID-19 pandemic, affects societies in many areas. Since poverty is a concept that negatively affects full

and effective access to many basic needs such as education, health, nutrition, and shelter, the causes, effects, and consequences of poverty need to be carefully considered. When we think about poverty on the basis of family, we can see that it affects not only the parents but also every member of that family. In particular, children can be deeply affected by the poverty experienced by their family. It is necessary to focus on the effects of poverty on children and the problems they face, along with the causes of poverty. Poverty has many effects that negatively affect a child's well-being, but one of the most important effects is the child's inability to access education effectively. In order for a child to build her future on a good foundation, they must have access to education and benefit from it uninterruptedly. In this study, the concept of poverty will be explained and information will be given about the effects of poverty on children. In addition, in this study, suggestions will be made about the child's right to education, the importance of education for the child, and what can be done for the child to access the necessary education by making use of the field of Social Work.

Keywords: Child, Poverty, Education, Social Work

1. GİRİŞ

Yoksulluk kavramı her zaman içinde bulunulan dönemlerin başlıca sorunlarından biri olmuştur. Yıllarca çeşitli tanımlarla açıklanan, tartışılan, çözüm üretilmeye çalışılan ve ilk günkü önemini hep koruyan yoksulluk, birçok ülkenin hala çeşitli politikalarla aşmaya çalıştığı toplumsal sorunlardan biridir. Yoksulluk makro, mezzo ve mikro sistemde incelendiğinde, etkilerinin nasıl derin ve gelecek için ne denli belirleyici olduğunu görebiliriz. Bu makalede de bu sistemlerin bakış açısından genelden özele ama daha çok özele inerek yoksulluk hakkında bilgiler verilecektir. Yoksulluğu daha özelde ve toplumun temel yapı taşı olan ailede ele aldığımızda ailenin refahını ve ailede yaşayan bireyleri nasıl etkilediğini görebiliriz. Bu aile bireylerinden olan çocuklar en çok ve derinden etkilenen bireyler olabilmektedirler. Çünkü birey yoksulluğa çocukluğunda maruz kaldığında onun iyilik haline ve geleceğine olan etkileri daha fazla olabilmektedir.

Çocuk, yoksulluk nedeni ile toplumun sunduğu birçok hizmete etkin ve olması gerektiği gibi erişememektedir. Günümüzde çocuğun temel ihtiyaçlarından biri şüphesiz eğitime etkin ve kesintisiz erişebilmesidir. Yoksulluk kavramı da birçok açıdan bu erişime büyük ölçüde engel olabilmektedir. Bu çalışmada yoksulluk kavramı nedenleri ile birlikte işlenecek, çocuğun eğitim hakkı ile yoksulluktan etkilenmesi nedeniyle onun için gerekli olan eğitime erişememesi irdelenecek ve sosyal hizmet çerçevesinde buna öneriler sunulacaktır.

2. YOKSULLUK

Yoksulluk kavramına geçmişten günümüze kadar var olan birçok toplumun ortak sorunu olduğu için evrensel bir kavram demek yanlış olmaz. Bu nedenle birden fazla tanımı vardır. Yoksulluğu tanımlarken başka etkenleri de denkleme katarak genel bir çerçeve üzerinden tanımını yapmak gerekmektedir.

2.1. Yoksulluğun Tanımı

Yoksulluk kavramı çok uzun yıllardan beri hayatımızda olan bir kavramdır. Bu nedenle yoksulluğun tanımı geçmişten beri içinde yaşanılan zamanın değişkenleri, kültürleri, gelenekleri ve toplumların yaşayış biçimleri gibi birçok nedene bağlı olarak değişebilmektedir. Yoksulluk kavramının belirtildiği gibi birçok tanımı olmakla birlikte yoksulluk, bireyin temel ihtiyaçları olan barınma, sağlıklı yaşam, eğitim, beslenme ve giyim gibi ihtiyaçlarına erişebilmesi için yeterli bir gelirinin olmamasıdır.

Yoksulluk kavramına Gordon Marshall Sosyoloji Sözlüğü adlı kitabında bir tanımlama yapmıştır. Marshall, yoksulluğu 2 ayrı başlıkta incelemiştir. Bunlardan ilki olan mutlak yoksulluk, bireyin hayatını sürdürebilmesi için ihtiyacı olan kaynaklara erişememesidir. İkinci başlık ise daha çok sosyologların tercih ettikleri göreli yoksulluktur. Göreli yoksulluk ise bireyin içinde yaşadığı toplumdaki diğer bireylere kıyaslandığında sahip olduğu kaynakları gösterir. Göreli yoksulluk, maddi kaynaklar düzeyindeki toplumsal dağılımda olan eşitsizlikle ilgili bir sorun olduğu düşünüldüğünde, göreli yoksulluk ölçütlerinin bir bakıma mutlak yoksulluk ölçütleri kadar nesnel olduğu söylenebilir. [1]

Yoksulluğun tanımı ile ilgili bir önemli kaynak da TÜİK verileridir. TÜİK'e göre yoksulluk kavramı, insanların temel ihtiyaçlarını karşılayamamalarıdır. Yoksulluğu iki şekilde tanımlayan kurum, ilk olarak açlıktan ölme ve barınacak yeri olmama olarak tanımlar, diğer tanımda ise TÜİK yoksulluğu yiyecek, içecek, kıyafet ve kalacak yeri olma gibi olanakları yaşamlarını devam ettirmeye olanak sağladığı halde toplumun genel düzeyinin altında kalmak olarak tanımlamaktadır. [2]

Yoksulluk, bölüşüm mekanizmalarının eşitlikçi bir temel üzerine kurulmamış olmasından kaynaklı olarak toplumun bazı bireylerinin, içinde bulundukları toplumun maddi kaynaklarından yararlanamaması olarak da tanımlanabilir. [3]

Yoksulluğu sadece maddî ölçütler açısından açlık başka deyişle fakirlik sınırının altında sürdürülen bir yaşam olarak düşünmemek gerekir. Daha geniş çerçeveden bakıldığında yoksulluk; kişi başına düşen milli gelirin az olmasının yanında, ortalama yaşam süresi, okuma

yazma oranı, beslenme, sağlık hizmetlerinden faydalanma ve temiz içme suyundan yararlanamama durumları olarak da düşünülmelidir. [5]

Yoksulluk ile ilgili yapılan bu çeşitli tanımlardan anlaşılacağı üzere kısaca yoksulluk, bireyin temel ihtiyaçlarına ve erişebilmesi gereken hizmetlere erişememesidir.

2.2. Yoksulluğun Nedenleri

Yoksulluğun kavramsal olarak açıklanması nasıl çok fazla değişkene bağlı ise nedenlerinin tespit edilmesi ve onların açıklanması da öyledir. Her toplumun kendi iç dinamiklerine bağlı olarak yoksulluğun nedenleri açısından farklılıkları vardır.

Verilebilecek örneklere bakacak olursak yoksulluğun, adaletsiz gelir dağılımı, enflasyon, hızlı nüfus artışları, ekonomik krizler, bireye bağlı yetersizlikler ve engeller, doğal afetler, iklim değişiklikleri, savaş, göç, siyasal nedenler, eğitimsizlik, küresel krizler ve kaynak yetersizliği gibi birçok nedeni bulunmaktadır.

Yoksulların ekonomik durumlarına olumsuz yönde etki edebilecek durumlar şu şekilde sıralanabilir:

-Kuraklık, sel ve bulaşıcı hastalıklar gibi çevresel etmenler

-Fiyat dalgalanmaları, ücretlerdeki değişiklikler ve işsizlik gibi piyasaya bağlı olan etmenler

-Sübvansiyonların azaltılması, fiyatlarda yaşanan değişiklikler, gelirdeki azalmalar ve iç çatışmalar gibi siyasi etmenler

-Toplumsal destek ve toplum içindeki dayanışmada meydana gelen azalma gibi sosyal etmenler

-Çalışmayı engelleyebilecek hastalıklar gibi sağlıkla alakalı etmenler. [4]

Yoksulluğun bir başka kaynakta incelenmesine baktığımızda yoksulluğun nedenleri şöyle sıralanmıştır: yüksek işsizlik, sağlık alanında sorunlar, fiziksel engeller, duygusal sorunlar, maliyetli sağlık harcamaları, alkol ve madde bağımlılığı, mesleki beceri eksikliği, düşük eğitim seviyesi, ayrımcılık, toplumda damgalanma, boşanma, eş kaybı ve cinsiyet ayrımcılığı gibi birçok etken yoksulluğa neden olabilmektedir. [16]

Yoksulluğu meydana getiren sosyo-ekonomik ve yapısal sorunlar yoksulluğun makro boyutta nedenlerini ifade eder. Bireyin kendisinden kaynaklanan nedenler ise mikro boyutta nedenleri ifade eder. Yoksulluğun makro nedenleri, bireyin kendisi veya bireyin hanesinin özellikleri dışında meydana gelen geniş etkileri olan olaylardan kaynaklanır. Mikro nedenler ise bireyin ve bireyin yaşadığı hanenin eğitim ve cinsiyet gibi sosyo-demografik özelliklerinden ve bireyin verdiği kararlardan (göç) kaynaklanır. [6]

2.3. COVID-19 Pandemisi ve Yoksulluk

Tüm dünya 2019 yılında küresel çapta bir etki yaratan ve hala etkisini sürdürmekte olan COVID-19 ile tanıştı. Salgın sadece sağlık alanında değil hemen hemen her alanda tüm ülkelerde çok büyük sorunlara neden oldu. Dünya genelinde milyonlarca insan hayatını kaybetti ve hala hayatını kaybeden insanların sayısı günden güne artmaktadır. Hastalığın ortaya çıkışından bir süre sonra çeşitli tedaviler ve aşılar geliştirildi fakat tedavinin bulunmasına rağmen hala tedavilere erişemeyen milyonlarca insan bulunmaktadır. Bunun en büyük sebebinin de yoksulluk olduğu görülmektedir. Ülkelerin var olan tedavilere erişememesi milyonlarca insanın hayatını kaybetmesine ve var olan bu hastalıkla beraber ülkelerdeki birçok sistemin çökmesine neden olmaktadır.

Yoksulluk nedeni ile tedaviye erişemeyen ülkeler hastalığın hala ilk günkü önemini korumasına da yol açmaktadır. Aşılama istenilen seviyede ve zamanda olmadığı sürece hastalık yayılmaya devam edecek ve daha fazla insanın hayatını kaybetmesine yol açacaktır.

COVID-19'un etkisi sadece sağlık sistemini değil bireyin içinde bulunduğu tüm sistemleri olumsuz açıdan etkilemiştir. Bu olumsuz etkilenme durumu ile yoksullukla mücadele eden insanlar daha da yoksul hale gelmektedir ve yoksullukla beraber hastalıkla da savaşmaktadırlar. COVID-19 salgını, düşük ve orta gelirli ülkelere eşi benzeri görülmemiş zorluklar getirdi. Krizin başlangıcından önce bile, artan kamu borç seviyeleri ve artan borç kırılganlıkları birçok ülkede zaten bir endişe kaynağıydı. Bu kırılganlıklar 2020'de salgın ile birlikte çarpıcı biçimde arttı. Kriz, finansman ihtiyaçlarını ve dolayısıyla kamu borçlanmasını artırırken, tek tek ülkelerin ekonomik temellerini ve kamu borcunu ödeme ve ödeme kapasitesini zayıflattı. Şu anki en büyük risk, COVID-19 krizinden yönetilmesi yıllar alabilecek büyük bir borç yüküyle çok fazla ülkenin çıkmasıdır. [7]

Salgının etkilerini azaltmak için alınan önlemler toplumda birçok alanı etkilemektedir. Bununla beraber ekonomi ve çalışma yaşamı en olumsuz etkilenen sistemlerden olmuşlardır. Sokağa çıkma yasakları, sosyal mesafe kuralları, karantina uygulamaları gibi kısıtlamalar, ücretsiz izne ayrılma, esnek çalışma uygulaması, kısa çalışma sistemleri gibi uygulamalar bireylerin gelir kaybı sorununu ortaya çıkarmıştır. Yaşadıkları gelir kayıpları nedeni ile bireyler temel ihtiyaçlarını karşılayamamaya başladılar ve bu durum çalışan yoksul kesimin sayısının artmasına neden olmaktadır. Yoksulluğu engellemeye yönelik geliştirilen düşünceler ve politikalar var olan yoksul oranlarını azaltmakta bir fayda sağlayamamaktadır. Yapılan yardım ve hizmetlerin bireyin sosyal güvencesinin olmaması veya çalışmaması gibi istekleri içermesi nedeni ile çalışan yoksullar devletin verdiği imkânlardan faydalanamamaktadır. Bu durum ise bireylerin var olan sorunlarını artırarak daha da derinleştirmektedir. [8]

Salgın ile toplumun neredeyse her kesiminde ekonomik sorunlarla beraber yoksulluk meydana gelmekte ve aileler bundan doğrudan veya dolaylı olarak oldukça etkilenmektedirler. Ailenin yoksulluktan etkilendiği noktada çocukların da bu yoksulluktan fazlasıyla etkilendiği görülmektedir. Birçok çocuk yoksulluğun zorlukları ile baş etmeye ve erişmeleri gereken ama erişemedikleri birçok hizmete rağmen hayatlarını devam ettirmeye çalışmaktadır.

Günümüzün gittikçe daha karmaşık hale gelen insani sorunlarından her sorunda olduğu gibi yine en çok çocuklar ve kadınlar etkilenmektedirler. Çocuklar önemli zamanlarda, hastalıklar, yetersiz beslenme ve şiddete karşı en savunmasız kişiler olmaktadırlar. COVID-19 krizinde, yaşanan herhangi bir sorunda olduğu gibi çocuklar yine çok etkilenen kesim olmuşlardır. COVID-19, bütün dünyada var olan eşitsizlikleri ve yoksulluğu artırmakla kalmamakta sağlık hizmetlerine ve insani yardıma ihtiyaç duyan kişi sayısının da önemli ölçüde artmasını sağlamaktadır. [17]

Yoksullukla beraber birçok hizmete erişimde sorun yaşayan çocukların eğitim sorunu için çeşitli araştırmalar yapılıp raporlar düzenlenmektedir. Bunlardan biri de TÜSİAD Eğitim Çalışma Grubu tarafından hazırlanan "COVID-19 Etkisinde Türkiye'de Eğitim Raporu"dur. Hazırlanan bu rapor salgın sebebiyle öğrencilerin okuldan uzaklaşma riski ile karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Erken çocukluk çağında 5 milyon öğrenci, ilköğretim çağında 6,5 milyon öğrenci eğitimini yarıda bırakma riski taşımaktadır. İstanbul'da yapılan bir araştırma ile derin yoksulluk yaşayan ailelerde çocukların yüzde 11,3'ünün yeni dönemde okula devam edemeyeceği tahmin edilmektedir. [18]

Bu süreçte zengin ve yoksul arasındaki makas fazlasıyla açılmış ve bu da özellikle son dönemde yoksulluğun dünyada en çok konuşulan ve çözüm üretilmeye çalışılan alanlardan biri olmasına neden olmaktadır. COVID-19 ile yoksulluğun daha da derinleşmesi ile beslenme, barınma, eğitim ve sağlık gibi birçok hizmete erişememe durumu zaten var olan yoksulluğun dayanılmazlığı ile birlikte yoksulluk toplumlar için daha da büyük bir soruna dönüşmektedir.

2.4. Sosyal Hizmet Mesleği ve Yoksulluk

Sosyal hizmet bireylerin problem çözme kapasitelerini artırmak, bireylerin güçlü yanlarını ortaya çıkarmak, bireylerin ihtiyaçları olan kaynaklara ve hizmetlere ulaşmalarına yardımcı olmak, bireylerin çevreleri ile ilişkilerini kolaylaştırmak, toplumda çeşitli alanlarda yapılması gereken iyileşmeleri çözmek konusunda çaba harcayan bir meslek dalıdır. Sosyal hizmet mikro, mezzo ve makro boyutlarda uygulamalar yapmaktadır.

Yoksul aileler birçok sorunu bir arada yaşadıkları için sosyal hizmet müdahalelerinin toplu bir şekilde planlanması gerekmektedir. Yoksul bireyin yaşadığı sorunlar için mikro düzeyde

müdahale yeterli gelmeyebilir. Bireyin ailesi ile beraber yaşadığı sorunların çözümü, yoksulluğun sebep olduğu aile içi rollerde yaşanan gelişimlerin mezzo düzeyde yapılan çalışmalarla ele alınması gerekmektedir. Yoksul bireylerin temel haklarından yararlanmasına yardımcı olmak, toplumda sosyal adaletin oturmasını sağlamak gibi müdahaleler makro uygulamalarla yapılmaktadır. [10]

Sosyal hizmet, bireyin var olduğu her alanda var olduğu için bireylerin yaşadığı sorunlarla ve sorunların çözülme süreçleri ile yakından ilişkilidir. Çeşitli yaklaşımlarla, kuramlarla ve kurallarla bireyin iyi olma halini korumak ve refahını iyileştirmek için çalışmalar yapar. Bu noktada yoksulluğun da bireyin başlıca sorunlarından biri olduğunu düşünürsek yoksulluk ve sosyal hizmeti ayrı düşünmek mümkün olmamaktadır.

Sosyal politika araçlarından olan sosyal hizmetlerin uygulanmadığı bir toplumda, yoksulların ve risk altında olan bireylerin, dışlanma tehlikesinin yanında, temel maddî ihtiyaçlarını bile karşılayamadıklarından bireyler açlığa ve yoksulluğa maruz kalmaktadırlar. Yoksul aileler, maddî sorunlarla beraber birçok psiko-sosyal sorunlar da yaşamaktadırlar. Yalnızlığa, güçsüzlüğe, sürekli yoksulluğa ve mutsuzluğa maruz kalan aileler, içinde yaşadıkları topluma, kültürel değerlere, tarihî mirasa ve toplumdaki rollerine olan ilgilerini kaybedebilmektedirler. Böylece sosyo-kültürel değerleri de anlamsız görebilirler ve bunları hafife alabilir ya da reddedebilirler. [19]

Yoksulluk, yıllardır tanımı yapılan üzerine konuşulan bir kavram olabilir ama yoksulluk sadece bireyin kötü şartlarda yaşaması gibi tek bir tanıma indirgenemez. Yoksul birey, açlığı, temiz sudan mahrum olmayı, çabuk hastalanmaya, hastalanınca tedaviye erişememeyi, kışın sıcak bir yer bulamamayı, uykusuzluğu, suça maruz kalmayı, kötü alışkanlıklara yönelme ihtimalini, suça bulaşma ihtimalini, barınma sorununu, keyif veren aktivitelerden mahrum kalabilmeyi, ölüm riskinin artmasını, eğitime erişememeyi ve bunlar gibi daha birçok sorunu yaşamak zorunda kalabiliyor. Bu sorunların çözümü için tek bireyin tek başına çaba harcayarak ilerleme kaydedemeyeceği durumlar olabilmektedir. İşte bu noktada Sosyal hizmet devreye girmektedir. Yoksulluk kavramı için daha çok hayatını idame ettirememek denilebilir ve yoksulluğun çözüm için üretilen sosyal politikalarla şekillenen bir alan olduğu düşünülürse sosyal hizmetin yoksulluk için önemi büyüktür. Hayatını sürdürmede zorluk çekmek üzerine kurulu bir olumsuzlukla uğraşan sosyal hizmetin ilgilendiği kitle çeşitlilik göstermekle birlikte genel anlamda yoksullukla sosyal hizmet kavramı bir ortaklığa sahip olduğu için sosyal hizmet ile yoksulluk bağlantısını kurmanın ve bu bağlantı üzerinde çalışmanın gerekli olduğu vurgulanmalıdır. [9]

Toplum ile bireyler arasındaki bağı onaran o bağı koruyup güçlendiren sosyal hizmet uzmanları yoksulluk sorununda da bireyin yanında her zaman yer almakta ve yoksulluk nedeni ile bireyin yaşadığı sorunların çözümü için her alanda çalışmalarını sürdürmektedir.

3. ÇOCUK YOKSULLUĞU

Yoksulluğun toplumu, grupları, aileyi ve daha temel de bireyi nasıl etkilediği bilinmektedir. Yoksulluk, toplumun önemli kesimi olan çocukları ise daha derin ve daha çok etkilemektedir. Çünkü çocukların yetişkin bireyler gibi kararlar alamayacağı ve tek başlarına bu yoksulluk ile yetişkinlerin savaştığı gibi savaşamayacakları ortadadır. Yetişkin bireylerde bile ne denli etkili sonuçları olduğu bilinen yoksulluk çocukların bugünlerinde ve tüm geleceklerinde bir iz bırakmaktadır.

Çok sayıda çocuk son 25 yılda dünyada olan ilerlemenin dışında kalmıştır. Bu eşitsizliklerin sonuçlarını da, hemen ve en trajik şekilde çocukların kendileri görecektir. Bununla birlikte uzun dönemdeki etkiler gelecek nesillere de etki etmekte, bu çocukların ve toplumlarının gücünü eksiltmektedir. Tüm bunlar düşünüldüğünde bu eşitsizliklerin gündeme taşınması ve azaltılması çok yerinde bir iş olacak böylece Çocuk Haklarına dair Sözleşme'nin aslına uyulacak ve nesnel kazanımlar sağlayacak stratejik bir adım olacaktır. [12]

3.1. Yoksulluğun Çocuk Üzerindeki Etkileri

Yoksulluk nasıl her bireyi etkiliyorsa çocuk üzerinde de dolaylı veya doğrudan olarak birçok etkisi bulunmaktadır. Her bireyi etkilediği gibi çocukları da etkileyen yoksulluğun çocuklar ve diğer bireyler üzerindeki etki farklılığının temeli çocukların ve yetişkinlerin yoksullukla baş etme yöntemlerindeki farklılıklardır.

Ailenin geliri, çocukların duygusal sonuçlarından çok yetenekleri ve başarıları ile daha çok ilişkili görünmektedir. Aşırı yoksulluk içinde veya yıllarca yoksulluk sınırının altında yaşayan çocuklar, diğer her şey eşit olduğunda, en kötü sonuçlara maruz kalmaktadırlar. Yoksulluğun zamanlaması da belirli sorunların sonuçları için önemlidir. Okul öncesi ve erken okul yıllarında yoksulluk yaşayan çocukların okulu bitirme oranları, yalnızca sonraki yıllarda yoksulluk yaşayan çocuklara ve ergenlere göre daha düşüktür. [11]

Yoksulluk kavramının çocuklar üzerinde psiko-sosyal ve davranışsal yönden etkileri oldukça önemlidir. Yoksulluğa maruz kalan çocuklarda psiko-sosyal gelişimin diğer çocuklara kıyasla daha düşük olduğu, duygusal, düşünsel ve davranışsal açıdan sağlık sorunları yaşadığı bilinmektedir. Yapılan araştırmalarda yoksul çocukların eğitim alanındaki başarılarının düşük olduğunu, depresyona girme, anksiyete ve hayatına son verme isteği gibi etkilerin daha yüksek

boyutlarda olduğu ortaya çıkmıştır. Yoksulluğun çocuğa yönelik etkileri sadece bunlar değildir daha birçok alanda etkileri vardır. Yoksulluk çocukların pazarlanmalarına, kaçırılmalarına, onların ihmaline ve her açıdan istismarına, şiddete maruz kalmalarına ve bunun gibi birçok sorunlara yol açabilmektedir. Yoksul çocukların diğer çocuklara kıyasla daha yüksek oranda ihmal, istismar ve şiddette maruz kalabileceği görülmüştür. [13]

Yoksulluğun çocuk üzerindeki bu sıralanan etkilerinin içinde en önemli olanı şüphesiz eğitime erişememesidir. Yoksul ailelerin çocuklarının eğitim masraflarını karşılayamamaları ya da çocuğun okula gitmek yerine çalışma hayatına girmek zorunda kalması gibi nedenler yüzünden çocuklar okuldan uzak kalmaktadırlar.

Çocukların okuldan uzak kalmaları yalnız o günlerini değil tüm hayatlarını etkilemektedir. Bu etkiler, sadece çocuğun hayatında değil çocuğun geleceği ile beraber ailede, toplumda ve tüm ülkede görülebilmektedir. Yeterli ve gerekli eğitimi alamayan çocuklar ileriki dönemlerde ülkelerini birçok alanda etkilemektedirler ve bu eğitimsizlik özellikle ülkelerin ekonomilerine büyük oranda yansımaktadır.

Görüldüğü üzere çocuklar sağlık, eğitim, barınma ve yeme içme gibi en temel ihtiyaçlardan başlayarak birçok alanda kendi geleceklerine büyük etkisi olacak şekilde yoksulluğa maruz kalabiliyorlar.

3.2. Çocuk yoksulluğunun önlemesinde izlenecek yollar

Çocuğa etki eden her kişi, kurum, hizmet ve yapılan politika çocuğun gelişimine de bir şekilde etki eder. Bu sistemler yalnızca çocukla değil birbirleriyle de etkileşim halinde olup birbirlerini etkilemektedirler ve çocuk da bu ilişkilerden doğrudan veya dolaylı şekilde etkilenmektedir. Bu konuya kuramsal bakılırsa eğer Bronfenbrenner'ın ekolojik sistemler teorisi çocuk gelişimine önemli bir bakış açısı getirmiştir. Bu teoriye göre çocuk gelişimi, yakın aile ve okul ortamlarından geniş kültürel değerlere, yasalara ve geleneklere kadar, içinde bulunulan çevrenin çeşitli düzeylerinden etkilenen karmaşık bir ilişkiler sistemidir. Bir çocuğun gelişimini incelemek için sadece çocuğa ve onun yakın çevresine değil, aynı zamanda daha geniş çevrenin etkileşimine de bakmalıyız. Bronfenbrenner bu sisteminde kişinin çevresini beş farklı sisteme ayırıyor: mikrosistem, mezosistem, ekzosistem, makrosistem ve kronosistem. Bahsedilen mikrosistem, ekolojik sistemler teorisinin en etkili düzeyidir. Bu, aile ve okul gibi gelişmekte olan çocuğu içeren en yakın çevresel ortamlardır. [22] Çocuğun onun gelişimi için gerekli olan sistemlere erişememesi de yoksullukla yakından ilişkilidir.

Çocuk yoksulluğunun ne denli önemli olduğu ve sadece çocuğu değil birçok kesimi ve geleceklerini etkilediği bilinmektedir. Bu yoksulluğun engellenmesi gerekir ki çocuk için

sağlıklı bir gelecek inşa edilebilsin. Çocukluğundan itibaren yoksulluğa maruz kalan çocuk için alınabilecek önlemler olabildiğince erken alınmalıdır. Çünkü erken dönemde alınan önlemler yoksulluğun o çocuğun üzerindeki etkilerini önemli ölçüde azaltır.

Çocuk yoksulluğunun önlenmesi için tek bir alan da değil birçok alanda çaba sarf edilmesi ve çocuk yoksulluğun çok boyutlu düşünülmesi gerekmektedir. Çocuk yoksulluğunu da sadece çocuk bakış açısı ile çözülemeyeceği buna aile ailenin içinde bulunduğu çevre ve toplumla beraber ele alındığında bir çözüme ulaşılabileceği bilinmektedir.

UNICEF çocuk ve ailenin refahına destek olmak amacıyla sosyal koruma hizmetleri; maddi yardımlar, ayni yardımlar ve eğitim sağlık beslenme gibi sosyal hizmetlere olan erişimi artırmaya yönelik programlar yapmaktadır. UNICEF, yerel yöneticilerin stratejik bakış açılarını ve kapasitelerini, toplumdaki dezavantajlı çocukların ve ergenlerin iyilik haline katkı sağlayacak biçimde geliştirmek için Çocuk Dostu Şehirler planı ile belediyeler düzeyinde çocuk dostu bir sistemi desteklemektedir. [20]

Yoksulluğun özellikle de çocuk yoksulluğunun önlenmesi için sosyal devlet anlayışının güçlenmesi ve sosyal politikalarla bireylerin desteklenmesi gerekmektedir.

Yoksullara yönelik sosyal destek politikaları, merkezi veya mahalli uygulamalar şeklinde kamusal bir yapı da olabileceği gibi, bireysel ve toplumsal biçimde de kendisini gösterebilmektedir. Kamuda bulunan kaynakların yetmediği durumlarda, özellikle sosyal yardım temelli sivil toplum kuruluşları ile cemaatlerin yoksullukla mücadeledeki harcadıkları çaba da önemlidir. Vatandaşların gelir miktarlarının yetersiz olduğu durumda, yoksul bireylere ilave destek hizmetlerinin devreye sokulması kaçınılmazdır. Bu durumda, yoksullukla mücadele konseptlerinde kamu ve sivil sosyal sorumluluk alanlarının iyi bir şekilde belirlenmesi gerekmektedir. Bütüncül sosyal sorumluluk ve dayanışma açısından düşünüldüğünde izlenecek temel esasların ve sosyal destek programlarının iyi belirlenmesi durumunda, birçok sosyal riskin temeli olan yoksulluğun bir sorun olarak özelliğini yitirmesi kolay bir hale gelecektir. [19]

Eğitim, sağlık gibi toplumun hepsini ilgilendiren alanlarda uygulanan sosyal politikalar eşitsizliği giderme yolunda önemlidir. Özellikle kamu hizmetlerine erişmede dezavantajlı bireyler için özel politikalar ortaya koymak bir gerekliliktir. Çocukların gelişim özellikleri, aile ve toplum içinde bulunan riskler de düşünüldüğünde çocukların korunmaları gerekmektedir. Çocukları temel alan sosyal politikalar yoksulluğa maruz kalan bir çocuğu bu oluşabilecek risklerden koruyacak güvenlik ağlarını konu almalıdır. Bu politikaların koruyucu ve önleyici bir nitelikte olması gerekmektedir ve bunun için oluşabilecek sorunların önceden tespit edilmesi ve bu yönde önleyici tedbirlerin alınması gerekmektedir. Bu tür tedbirlerin toplum temelli bir

yapısı olmalıdır. Toplum temelli anlayış da sorun ile karşılaşan bireylerin haklarını kullanabilmek için yapabilirliklerini artırıcı hizmetlere ulaşmalarıdır. Bu hizmetler bireylerin yaşam alanlarında olmalıdır ve bireyler bu hizmetlere kolay erişebilmelidirler. Aynı zamanda bireylerin yaşamları üzerinde, yaşadıkları yerlerdeki sorunları belirleme ve çözüm üretme aşamalarında söz sahibi olması bu yaklaşımının bir parçasıdır. Böylece, yaşam alanlarının sorun odaklarını, olası çözüm önerilerini ortaya çıkarmaları, aldıkları kararları uygulamalarında ve kararları sahiplenmelerinde etken olur. [14]

Çocuk temelli yeni politikaların yürürlüğe girmesi ve bu alanda çalışmalar yapılması elzem bir hal almıştır. Gerekirse çocuklar için ayrı bütçeler kurulması, çocukların sağlık, eğitim, barınma gibi temel ihtiyaçlarının sadece birkaç defa değil sistemli bir şekilde düzene oturtularak karşılanması gerekmektedir. Çocukların eğitime erişebilmesi için yıllardır birçok proje yapılmakta fakat onlarda bölgesel ve süreli yapıldıkları için etkisini uzun süreli gösterememektedir. Sorunların temelinde yapılan yardımların ve politikaların kısa süreli olması, takip edilmemesi ve yeni çıkabilecek sorunlara dair çalışmalar yapmayıp önlemler alınmamasıdır. Bu konuda STK'ların da etkin rol oynaması ile yapılabilecek araştırmalar, projeler ve çalışmalar çocuğun iyilik haline büyük katkı sağlayacaktır.

Yoksulluğu önlemedeki yapılacak maddi manevi bütün çalışmalar dışarıdan bakıldığında yardım alan bireyleri incitecek şekilde olmamalıdır. Bu uygulamalar toplumda damgalama ve toplumda bir dışlanma gibi olumsuz sonuçlar doğurmayacak şekilde yapılmalıdır. Özellikle çocukların incitilmemesi esasında dikkatli davranılmalıdır. Yapılacak her türlü yardımın da çocuklar için kullanıp kullanılmadığının, ailenin ihtiyacını karşılayıp karşılamadığının ve ailelerde çocukların durumunun izlenmesi açısından mahalli ya da merkezi kurumlar tarafından takip edilmesi gerekmektedir.

4. ÇOCUK VE EĞİTİM

Çocukların yaşamlarını sürdürebilmeleri ve geleceklerini sağlam temeller üzerine kurabilmeleri için sağlık, barınma, beslenme ve eğitim gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir. Bu ihtiyaçlar çocukların temel haklarıdır.

Çocukların haklarını koruma altına alabilmek için Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 20 Kasım 1989 tarihinde Çocuk Hakları Sözleşmesi kabul edilmiştir. Bu sözleşmede çocukların ayrımını ortadan kaldırma, çocuğun yüksek yararını koruma altına alma, çocuğun yaşama hakkı ve çocuğun katılım hakkı gibi konular temel ilke olarak belirlenmiştir. Çocuğun haklarını koruma altına alan bu sözleşmede çocuğun eğitim hakkı açısından da önemli maddeler bulunmaktadır ve böylece çocuğun eğitim hakkı sözleşme ile koruma altına alınmıştır.

Sözleşme ile koruma altına alınan eğitim hakkı maalesef ülkelerin dinamiklerine bağlı olarak gerçekte uygulanabilirliğini pek korumamaktadır. Hala milyonlarca çocuk eğitim hakları sözleşme ile korunmasına rağmen eğitime erişememe sorunu yaşamaktadır. Çünkü eğitimin ücretsiz ve zorunlu olması çocukların ve ailelerinin eğitim için para harcamadıkları anlamına gelmemektedir. Özellikle çocuklarına iyi bir eğitim imkânı sunmak isteyen aileler bu konuda her yıl ciddi paralar harcamaktadırlar. Bu durumda sorgulanması gereken temel noktalardan biri de eğitimde var olan bu eşitsizliktir. Her çocuğun kaliteli ve iyi bir eğitime ücretsiz olarak ulaşamadığını görmekteyiz. Toplumda bulunan eşitsizlikler böylece eğitimde de kendini göstermektedir.

Çocuğun ihtiyacı olan eğitime ulaşamaması sadece onu değil ailesini, çevresini ve içinde bulunduğu toplumu bunlarla beraber toplumun geleceğini birçok alandan etkilemektedir. Bir çocuk eğitime erişemezse bu o çocuğun gelecekte karşılaşacağı işsizlik, yoksulluk ve psikolojik sorunlar gibi durumlarla karşılaşmasını kaçınılmaz hale getirebilir.

Özellikle kız çocukları olmak üzere bütün çocuklar yoksulluk veya çocuk işçiliği, toplumda olan gerici kurallar, kırsalda ya da ulaşımın zor olduğu kesimlerde yaşıyor olmak, etnik farklılıklar ya da dil temelli azınlıklar gibi nedenlerle okullarını terk etmek zorunda kalıyorlar ya da okula düzenli devam edemiyorlar. Engeli olan çocuklar da engelleri yüzünden eğitimden uzak kalarak sürekli yoksulluğa maruz kalarak onlar için gerekli olan becerileri edinemiyorlar. [21]

COVID-19'un ortaya çıktığı günden beri var olan yoksulluğun daha da her açıdan derinleşmesi ile çocukların birçok sisteme etkin bir şekilde erişememelerinin yanında eğitime erişmeme oranları da daha artmıştır. Bu salgın hastalık boyunca bireylerin eğitime erişebilmesi için eğitim alanında çeşitli yollar denendi fakat bu uygulamalar yoksulluğun da etkisi ile uçurumu daha da gözler önüne serdi.

Hastalık sürecinde özellikle sosyal mesafe kurallarına uyarak getirilen önlemlerden okullar da büyük ölçüde etkilendi ve eğitimin uzun bir süre uzaktan sürdürülmesi üzerine çalışıldı. Fakat yoksulluk kendini her alanda olduğu gibi bu alanda da gösterdi ve yoksul çocukların eğitime erişmeleri neredeyse imkânsızlaştı. Bu sorun üzerine çözümler üretilmeye çalışılsa da asıl sorun olan yoksulluğun üzerine gidilmediği için alınan her önlem ve ortaya atılan her çözüm yine toplumun bütün kesimine ulaşamadı. Geçici veya her kesimi kapsamayan yardım ve çözümler çocukların çok uzun bir süre eğitimden yararlanamadıklarını ve yaşıtlarından geri kalarak var olan sorunun derinleştiğini göstermektedir.

Çocukların hakları olan eğitime erişememelerinde mikro, mezzo ve makro sitemler büyük rol oynar. Yoksulluğun nedenlerinin çoğu aslında çocuğun eğitime erişememesinde doğrudan veya

dolaylı olarak büyük rol oynar. Çünkü çocuk yoksulluğa maruz kaldığı için ailenin masrafları karşılayamaması nedeniyle eğitimden yararlanamayabilir veya eğitimini almak için okulda olmak yerine çok erken yaşta çalışma hayatına girebilir ve çalışmak zorunda olması emeğinin sömürülmesine yol açabilir.

Eğitimden mahrum olma, çocukların eğitime düşük katılma veya katılamama oranlarını, okulu bırakma ve başarısızlık oranlarını, okula devam etme oranlarının düşüklüğünü ve bunlarla beraber yoksulların eğitimden dışlanmasını içerir. Eğitim yoksulluğunun tüm bu yönleri maddi yoksulluk ile yakından ilgilidir. Eğitimden mahrum olma, gelir yoksulluğundan sorumlu başlıca faktördür; gelir yoksulluğu ise eğitimden mahrum olan insanların bu sorunu çözüp eğitime erişmesine izin vermemektedir. Ayrıca, eğitimdeki iyileşmenin yoksulluğun azalmasına olumlu etki edeceği ve bunun da eğitim talebinde artışa böylece düşünülene göre halkın eğitim statüsünün iyileşmesine yol açacaktır. Başka etkiler de vardır ama bu ilişkinin doğrudan etkilediği görülmektedir. Böylece eğitime erişememe ve yoksulluk karşılıklı olarak birbirini pekiştirmektedir. [15]

Bu nedenle çocuğun eğitime erişememe sorununa geniş bir perspektiften bakmak gerekir. Yoksulluğu azaltma politikaları üstünde çalışılmalı ki çocukların eğitime erişememelerindeki temel sorunlar çözülebilsin. Ekonomi ve diğer alanlarda yapılacak olan politikaların yanında eğitim özelinde devletlerin eğitime yeterince bütçe ayırmadığı görülmektedir. Kırtasiye ve okul için gerekli araç gereçler tamamen devletin harcamaları içinde olmalı ki aileler çocuklarının masrafları için harcama yapmak zorunda kalmasınlar. Böylece çocuklar daha kaliteli ve eşit bir şekilde eğitim alabilirler. Yeterli düzeyde eğitimci istihdamı ve okul şartlarının özellikle kırsal kesimdeki okulların şartlarının iyileştirilmesi ile çocuklar arasında eşitsizliğin azalması yönünde bir adım daha atılabilir. Çünkü bunun çözümü sadece tek bir sistemin veya tek bir kurumun iyileştirilme çabalarıyla gerçekleşmeyecektir.

Bu iyileştirmeler gibi daha nice iyileştirme ancak özel veya devlet tekelinde olan kurum ve kuruluşların ortak çalışmaları ile oluşturulan sosyal politikaların etkinliğinin ve sürekliliğinin korunması ile yarar sağlar boyutta olacaktır.

Çocukların onlara sunulan her imkândan kesintisiz ve en etkili biçimde yararlanmaları elzemdir. Çocukların, çocukluklarını yaşamalarına izin verilmeli ki sağlam temeller üzerine kurulu düşüncelerle hem kendi hayatlarına hem de toplumların geleceklerine en iyi şekilde yön verebilsinler.

5. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Yoksulluk, çocuğun hayatında, geleceğinde ve hayallerinde kalıcı izler bırakabilmektedir. Yoksulluğun çocuk üzerindeki en önemli etkilerinden biri çocuğun eğitime etkin ve sürekli bir şekilde erişememesidir. Çocuğun eğitime erişebilmesi için çocuk temelli politikaların ve önlemlerin alınması gerekmektedir. Aksi takdirde yapılanlar çocuğun hayatına dokunmayan boş birer çabadan öteye gidemeyecektir. Bu alanda yapılması gereken her çalışma çocukla çalışan ve çocukların iyilik hallerine katkıda bulunabilecek meslek elemanları ile birlikte yapılmalıdır. Eğitim masraflarının tamamen devlet tarafından karşılanması, sınavların ücretsiz olması, eğitimde eşitlik, özellikle kırsal kesimde bulunan okulların sayısının artırılması, daha fazla eğitimci istihdamının yapılması, her çocuğa aynı imkânın sağlanması, çocukların masrafları için aileye yardımda bulunulması, yapılan yardımların çocuklar için kullanılıp kullanılmadığının denetlenmesi ve bunlar gibi politikaların hayata geçirilmesi gerekmektedir. Yapılacak tüm düzenlenmeler, politikalar, çalışmalar, iyileştirilmeler ve projeler alanda çalışan STK'ların, özel ve devlete bağlı kurumların işbirliği ile hayata geçirilmelidir. Bu alanda yapılacak olan tüm çalışmaların devamlılığının ve denetlenmesinin üzerinde durulmalıdır. Böylece bu alanda ilerleme kaydedilebilir. Yeterli çalışmalar yapılmadığı sürece de hem çocukların hem de toplumun geleceğini etkileyen bu soruna dikkat çekilmelidir.

KAYNAKÇA

[1] Marshall, G., Akınhay, O., & Kömürcü, D. *Sosyoloji sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.

[2] Ensari, S. TÜİK'in Yoksulluk Analizleri Üzerine. *Maliye ve Finans Yazıları*, *1*(87), 9-15, 2020.

[3] Öztürk, A. B. Çocuk Yoksulluğunda Yaşama, Sağlık ve Beslenme Hakları. *Journal of Society & Social Work*, *19*(2), 2008.

[4] Aktan, C. C., & Vural, İ. Y. Yoksullukla mücadeleye yönelik öneriler. *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, 2002.

[5] Muammer, A. K. Toplumsal bir olgu olarak yoksulluk. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (54), 296-306, 2016.

[6] Özdemir, Ç., & İslamoğlu, E. Gelir Dağılımı ve Yoksulluk. *Ankara: Seçkin Yayıncılık*, 2017.

[7] https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/36289
(Erişim tarihi: 10.11.2021)

[8] ÖZKAN, G. Covid-19 Pandemisi ile Yoksulluğun Derinleşen Yüzü: Çalışan Yoksullar. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, *8*(14), 93-108, 2021.

[9] Canbulut, T. Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele Alanındaki Sosyal Politikaların Sosyal Hizmet Uzmanlarınca Değerlendirilmesi: Sürdürülebilir Yoksulluk. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, *28*(1), 113-132, 2017.

[10] Kurnaz, Ş. A. Çocuk yoksulluğu. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 12(12), 2007.

[11] Brooks-Gunn, J., & Duncan, G. J. The effects of poverty on children. *The future of children*, 55-71, 1997.

[12] UNICEF, ed. *Reimagine the future: innovation for every child*. The state of the world's children 2015. New York, NY: UNICEF, 2014.

[13] KINACI, Ş. N. Çocuk Yoksulluğu. *Journal of Social Sciences and Humanities*, *4*(2), 81-87, 2020.

[14] https://www.unicef.org/turkey/raporlar/%C3%A7ocuk-refah%C4%B1-belgesi

(Erişim tarihi: 11.11.2021)

[15] Tilak, J. B. Education and poverty. *Journal of human development*, *3*(2), 191-207, 2002.

[16] Zastrow, C., Aykara, A., Beyazova, A., & Yakut-Çakar, B. *Sosyal hizmete giriş*. Nika Yayınevi, 2016.

[17] https://www.unicefturk.org/yazi/calismalarimiz_acil_durumlar

(Erişim tarihi: 10.11.2021)

[18] https://www.hurriyet.com.tr/egitim/tusiaddan-egitim-raporu-41891776

(Erişim tarihi: 17.11.2021)

[19] http://www.sosyalsiyaset.net/documents/16102010.asp

(Erişim tarihi: 13.11.2021)

[20] https://www.unicef.org/turkey/sosyal-politika

(Erişim tarihi: 14.11.2021)

[21] https://www.unicefturk.org/yazi/egitim_calismalarimiz_dunyadan

(Erişim tarihi 14.11.2021)

[22] https://www.simplypsychology.org/Bronfenbrenner.html

(Erişim tarihi: 24.11.2021)

BİR DURUM ÇALIŞMASI: YÜKSEK ÖĞRETİMDE MAKERLAB KULLANIMI

Cansu ŞAHİN KÖLEMAN[1], Betül YILDIZHAN BORA [2], Gülşen TURAN [3]

[1] Beykoz Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu-0000-0003-2376-7899

[2] Bingöl Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri MYO-0000-0002-4774-3907

[3] Iğdır Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi -0000-0001-7660-477X

ÖZET

Dünya genelinde Maker hareketinin yayılmasının etkisiyle, teknoloji yardımıyla prototip üretilmesine olanak sağlayan ve Makerspaces olarak adlandırılan atölyelerin sayıları artmaya başlamıştır. Bu gelişen teknolojinin eğitime entegresi kaçınılmaz olmuştur. Bu ilişki, doğal olarak, birçok çalışmaya konu olmaktadır. Bu çalışmada Türkiye'de bir vakıf üniversitesi tarafından eğitim bilimleri fakültesinde kurulan MakerLab atölyesi her yönüyle ele alınmıştır. Araştırmanın amacı, Maker hareketini eğitime entegre ederken ve eğitsel Makerspaces'ler kurarken ne gibi stratejilerin izlendiğini ortaya çıkarmaktır. Bu amaçla yükseköğretim kurumlarında bu ve buna benzer çalışmalar için bir örnek oluşturmak hedeflenmiştir. Bu hedefe ulaşmayı sağlamak adına, araştırma deseni olarak nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması tercih edilmiş ve yarı yapılandırılmış sorularla gerçekleştirilen mülakatlar ve doküman analizi yöntemleriyle veri toplanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Maker Hareketi, MakerLab, Makerspaces

1. GİRİŞ

Teknoloji gün geçtikçe gelişmekte ve günlük yaşantımızın ayrılmaz bir parçası haline gelmektedir. Günümüzde teknolojinin hayatın her alanında hızlı bir şekilde yer edinmiş olması, bireylerin gelişen teknolojilere uyum sağlayarak yaşamlarını sürdürebilmesi için yenilikçilik ve girişimcilik gibi 21. yüzyıl becerilerini kazanmış olmalarını gerektirmektedir (Kahyaoğlu ve Kuzu, 2017). Bilgi ve iletişim teknolojilerine dayalı işbirlikli çalışmaların, bu gibi 21. yüzyıl becerilerinin geliştirilebilmesine olan pozitif katkısı araştırmalara konu olmaktadır (Binkley ve diğ.,2012).

Maker hareketi olarak adlandırılan ve kısaca teknoloji ile üretmek olarak tanımlanabilecek hareketin dünya genelinde hızla yayılması, bu üretimleri bireysel ve/veya işbirliğine dayalı gerçekleştirmeye olanak kılan ve Makerspaces olarak adlandırılan atölyelerin gün geçtikçe bir yenisinin kurulmasına sebep olmuştur (Akıncı ve Tüzün, 2016). Eğitim dünyasına da aynı paralellikte entegre olmaya başlayan Maker hareketi, genellikle kütüphanelerde, yüksek öğrenim kurumlarında ve K12 okullarında kendisine yer bulmakta, yine bu çalışmalarda Maker hareketinin eğitime olan olumlu etkileri de görülmektedir (örneğin; Kitts ve Mahacek, 2017; Kyle, Carapezza ve Kovich, 2018; Lille, 2016). Doğası gereği yaparak öğrenmeye teşvik etmesi, bireysel ve işbirliğine dayalı projeler üretmeye olanak kılması ve pahalı teknolojileri

ulaşılabilir kılmasıyla bilgi ve teknolojileri okur yazarlığı, girişimcilik, öz-yönelim, yaratıcılık, işbirliği gibi 21. yüzyıl becerilerinin kazanılmasına yardım ettiği söylenebilmektedir (Blikstein, 2013; Halverson ve Sheridan, 2014; Yalçın, 2018). Maker hareketinin eğitime olan olumlu etkileri ve giderek artan bir ilgiye sahip olması bu çalışmanın çıkış noktası olmuştur.

Bu çalışmanın amacı, gelişen teknolojilerden olan ve Makerspaces olarak adlandırılan atölyelerin eğitime entegre edilme sürecinde nasıl deneyimlerin yaşandığını ve nasıl stratejilerin izlendiğini ortaya çıkarmaktır. Ayrıca, bu atölyelerin Türkiye'de bugün nerede oldukları ve gelecekteki konumuna dair soruların cevapları da aranmıştır. Bu soruların cevaplarının, buna benzer çalışmalar yürütmek isteyen kurumlar için bir örnek oluşturacağı ve bu anlamda Türkiye' de makerlab olarak kullanılan alanlar hakkında alan yazına katkı sağlayacağına inanılmaktadır.

1.1. Maker Hareketi

Maker hareketi merkezine yapma, üretme eylemlerini alır ve öğrenciyi sürece aktif bir şekilde dahil eder. Maker hareketi için, DIY (Do it yourself-kendin yap) ile teknolojinin birleşmesinden meydana gelen bir hareket olduğu söylenebilir ve imalat ve ithalat yoluyla ortaya çıkan ürünlerin bu hareket kapsamında maker ruhu ile yapıldığı bilinmektedir (Akbaba, 2017). Seckinger ve diğerlerine göre (2012), Maker kavramı hacker kavramıyla yakından ilişkili olmakla birlikte, geleneksel anlamda hacker terimi robotik, elektronik, bilgisayar programcılığı gibi alanlara ilgili duyan, kendin yap hareketine mensup, hobi sahibi ve mucit niteliklerini barındıran kişileri tarif etmek için kullanılan bir terimdir. Günümüzde birçok kendin yap hareketine dahil kişi kendini maker olarak tanımlamaktadır. Maker üretmeye eğilimi olan herkesi kapsamakta ve maker olmanın kesin bir tanımı bulunmamaktadır (Makezine, 2016). Yine de bir tanım yapılması gerekirse maker elindeki donanımları kullanarak kendi amacına uygun ürettiği bir ürünü ortaya koyabilen mucitledir denebilir (Dougherty, 2012). Maker olmanın, yaratıcı olma, eğlenme, problem çözme, sosyal yardım yapma, işbirlikli çalışma sonucunda nesneleri oluşturma ve öğrenmeyi gerçekleştirme anlamında olduğu ifade edilmiş ve kültürlerin harmanlanması olarak belirtilmiştir (Dixon ve Martin, 2014; Pepler ve Bender, 2013

1.2. Makerspaces/Makerlab

Makerspaces/MakerLab'lar Makerlar tarafından yeni ürünlerin ortaya çıkarıldığı ve birlikte çalışmaya olanak kılarak farklı konularda öğrenmelerin gerçekleştirildiği alanlardır (Akıncı ve Tüzün, 2016). Yaratıcı bireylerin ürünlerini ortaya çıkarması için belli şartların sağlanması gerekmektedir. Bundan dolayı bu fiziksel alanlarda ileri teknolojik ürünler yer almakla birlikte CNC makineleri, Lazer Kesiciler, Plazma Kesiciler ve Endüstriyel 3D yazıcılar, Ardinio Kit gibi teknolojiler de bulunmaktadır (Lecorchick, Spires ve Gallo,2019). Türkiye'de sayısı az olan bu oluşumlarda bilgisayar yazılımından, elektronik devre kullanmaya, lehim yapmaktan, tahta işlerine kadar, her türlü yapım ve üretim konusunda bilgi alınabilmektedir (Makers Türkiye, 2019). Teknolojinin daha iyi ve daha fazla erişilebilir hale geldiğini ve becerilerin daha değerli ve önemli olduğunu ifade eden Blikstein ve Krannich (2013) karmaşık matematiği okul çocuklarına ulaştıran Logo programlama için ne ise imalat laboratuvarlarının da (FabLabs)

tasarım ve mühendislik için o olduğunu belirtmiştir. Buradan bakıldığında maker'ların üretim için kullanacakları uygun çalışma alanlarının çok önemli olduğunu söyleyebiliriz (Akıncı ve Tüzün,2016).

1.3. Maker Hareketinin Eğitim Üzerine Etkileri

Her ne kadar ilk çıkış noktası eğitim alanı olmasa da Maker hareketinin özellikle K-12 seviyesindeki öğrenciler üzerine olumlu etkileri olduğunu fark eden araştırmacılar maker programlarının okullara entegre edilmesiyle eğitime katkı sağlayabileceğini düşünmüşlerdir (Akıncı ve Tüzün, 2016). Ayrıca bazı çalışmalarda, Maker hareketinin eğitimi yeniden tasarlamak için kullanılabilecek yenilikçi bir yol olduğu dile getirilmiştir (Pepler ve Bendler, 2013). Makerspaceler, öğrencilere farklı düşünme becerilerini geliştirmeye katkı sağlarken, farklı yaş gruplarından ve bilgi birikiminden gelen bireylerle ortak üretimde bulunmaya olanak sağlayarak, öğrencilere işbirlikli eğitim ve disiplinler arası bir bakış kazandırabilir, gelişen teknolojileri kullanarak deneyimledikleri için teknoloji okur yazarlığı kazandırabilir ve yaparak bilgiyi inşa eden yapısıyla yapılandırmacı bir eğitim sunabilir. Yenilikçi tasarımları makul fiyatlarda tasarlamaya olanak sağlayan bu atölyeler, gerçek dünya problemlerine çözüm aranmasına fırsat tanıyabilir, böylelikle öğrencilerin proje tabanlı bir eğitim alarak problem çözme gibi üst bilişsel becerilerini geliştirebilir (Halverson ve Sheridan, 2014; Kitts ve Mahacek, 2017; Kyle, Carapezza ve Kovich, 2018; Lecorchick, Spires ve Gallo, 2019; Lille, 2016). Yapılandırmacı eğitim, işbirlikli, proje tabanlı ve problem çözmeye yönelik eğitim ve 21. yüzyıl becerilerin geliştirilmesinin öğrenme üzerine olan etkileri de literatürde uzun yıllardır deneysel birçok çalışmaya konu olmuş ve özellikle kalıcı öğrenmeye olumlu katkı sağladıkları deneyimlenmiştir (örneğin; Erdem, 2002; Kara, 2019; Yalçın,2018).

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Deseni

Bir vakıf üniversitesinde kurulan MakerLab atölyesinin eğitime entegrasyon sürecinin incelenerek benzeri teknolojilerin eğitime entegrasyon çalışmalarına örnek teşkil etmek ve makerspace'lerin günümüzdeki durumu ve gelecekteki konumlarına dair fikir beyan etmek hedefiyle yürütülen bu çalışmanın deseni nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması olarak belirlenmiştir. Çalışmanın türünün ise araçsal durum çalışması olmasına karar verilmiştir. Durum çalışmaları, odak noktası olarak ele alınan bir olgu, bir sistem, bir durumun kendi bağlamı içerisinde ayrıntılı olarak betimlenmesidir (Leymun, Odabaşı ve Yurdakul, 2017). Durum çalışmasını nitel araştırma yöntemlerinden biri olarak kabul eden Merriam (2013) ve Creswell (2013) durum çalışmasını zamansal sınırlamanın olduğu ve mekân yönünden sınırlı bir durumun derinlemesine incelenmesi ve betimlenmesi olarak görmüşlerdir. Bu sınırlılıklar durum çalışmasının ayırt edilmesine olanak tanıyan karakteristik özellikleri olarak görülmektedir (Merriam, 2013). Tek araçsal durum çalışmasında bir konu veya problem ele alınır ve bu durum örneklenmek için sınırlı bir durum incelenmeye alınır (Creswell,2013). Nitel araştırma yöntemlerinden olan durum çalışmaları her alanda olduğu gibi eğitim alanında da artan bir ilgiye sahiptir. Her ne kadar kullanılan yöntem, kuram veya entegre edilen teknoloji

aynı olsa da gerçekte her iki bağlam bire bir aynı olmamakta, bu durumda eğitimde her incelenen durumu kendine has kılmaktadır (Leymun, Odabaşı ve Yurdakul, 2017). Ancak, elde edilen bulgular eğitimcilere örnek ve tanım teşkil etmektedir (Leymun, Odabaşı ve Yurdakul, 2017).

2.2. Bağlam

Araştırmanın yürütüldüğü vakıf üniversitesi 1998 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Toplamda 26.551 öğrencinin öğrenim görmekte olduğu üniversitede, 1047 akademisyen dokuz fakülte, bir yüksekokul, iki meslek yüksekokul ve dört enstitüde eğitim vermektedir. İstanbul'da 4 kampüsü bulunan üniversite de incelenen MakerLablar güney kampüste bulunan eğitim fakültesinde yer almaktadır. Eğitim Fakültesi öğretim üyeleri makerlabların kurulumunda yarının liderleri olan gençlerin zihin ve becerilerini güçlendirmeyi amaçları doğrultusunda yola çıkmıştır. Bu atölyelerde kodlama, robotik, 3D tasarım ve dijital oyun dersleri verilmektedir. Bu bağlamda, 26.551 öğrencinin derslere entegre olarak kullandıkları, gelişen teknolojilerden biri olan MakerLab örneği, ülkemizde yüksek öğretimde kullanımı az olan makerspaces'lerden biri olma ve başarılı bir entegrasyon örneği oluşturmasından dolayı, bağlamına has tekil bir örnek sergilemektedir. Bu durum, ele alınan çalışmanın deseni olarak tercih edilen durum çalışmasına uygunluk sağlamaktadır. Ayrıca, zaman kesiti olarak MakerLab'ın aktif olarak kullanıldığı 2018-2019 bahar dönemi ve 2019-2020 güz dönemi tercih edilmiştir.

2.3. Örneklem

Çalışmanın doğası gereği nitel çalışmalarda araştırmacıların sıklıkla başvurduğu olasılıksız örnekleme yöntemlerinden olan amaçlı örnekleme yöntemi bu çalışmada tercih edilmiştir. Böylelikle, araştırmadan beklenen verilerin en uygun şekilde toplanması hedeflenmiştir (Creswell, 2013). Yapılan çalışmanın temel ve esas sorusuna cevap oluşturabilmek için katılımcılar MakerLab'ın fikir aşamasından kurulumuna ve derslere entegre edilme süreçlerinde aktif rol alan teknik elemanlar, derse giren öğretim elemanları ve yöneticilerden oluşmaktadır. Ayrıca, MakerLab teknolojisini bire bir deneyimleyen öğrenciler de örnekleme dahil edilerek toplam beş paydaşla görüşme yapılmıştır.

Çizelge1 Görüşme Yapılan Kişilere Ait Demografik Özelikler

Demografik Özellikler		*f*
Cinsiyet	Kadın	-
	Erkek	6
Yaş	18-23	2
	24-29	2
	29-34	1
	34-39	-
	39 Ve Üstü	1
Eğitim Durumu	Lisans	3
	Yüksek Lisans	1

	Doktora	2
Uzmanlık Alanı	BÖTE	1
	Lisans Öğrencisiyim/Uzmanlık Alanım Yok	1
	Anasınıfı ve İlkokul Düzeyinde Eğt. Teknolojileri	1
	Robotik ve Kodlama	1
	Eğitim Teknolojileri/Oyun Tasarımı	1
Bu Alanda Çalışma Süresi	1-3 Yıl	2
	3-5 Yıl	2
	5 Yıl ve Üstü	2
Bu Birimde Çalışma Süresi	1-3 Yıl	3
	3-5 Yıl	1
	5 Yıl ve Üstü	2
Bu Birimdeki Pozisyonu Öğretim Görevlisi-Bilgisayar ve Öğr. Tek. Eğitimi	Öğretim Görevlisi-Bilgisayar ve Öğr. Tek. Eğitimi	1
	Laboratuvar ve Malzemelerin Düzenini Sağlamak	1
	Aktif Olarak Kullanan Öğrenci	1
	Araştırma Görevlisi Derslere Asistanlık Etmek BÖTE Bölüm Başkanı	1
	Laboratuvar Asistanı ve Makercodes, Robotik Atl.Eğit	1

Görüşmeye katılan kişilerin demografik özelikleri çizelge1 de gösterilmiştir. Çizelge 1'e göre görüşmeye katılan 1 kişinin kadın 5 kişinin erkek olduğu görülmektedir. Öğrencilerin 18-24 yaş ve 24-29 yaş aralığında oldukları, öğretim elemanı olarak çalışanların ise 24-29 ve 29-34 yaş aralığında genç kişiler olduğu saptamıştır. Yönetici kademesinde yer alan görüşmecinin ise yaş aralığı 39-ve üstü olduğu görülmekte bu durum ise yönetici kademesinde olan kişinin daha tecrübeli ve yaş olarak diğerlerinden daha olgun olduğu görülmektedir. Eğitim durumlarına bakıldığında katılımcılardan üçünün lisans ve yönetici durumunda olan kişinin yüksek lisans öğretim elemanlarının ise doktora mezunu olduğu saptanmıştır

2.4. Veri Toplama Kaynakları

Bu araştırmanın amacına göre veri toplama araçlarından mülakat yöntemine başvurulmuştur.

2.4.1. Mülakat

Nitel araştırmalarda mülakatlar öğrenilmek istenen bilgileri birinci ağızdan elde etmeyi sağladığı için sıklıkla başvurulan bir yöntem olmuştur (Creswell, 2013; Merriam, 2013). Araştırmanın amacına bakıldığında ve analiz birimi incelendiğinde, tercih edilen katılımcılarla yapılan mülakatların mevcut durumu betimlemedeki önemi daha iyi görülmektedir. Gerekli literatür taraması yapılarak hazırlanan yarı yapılandırılmış mülakat soruları; bir eğitim teknolojileri ve pedagoji alanında uzman, bir bilgisayar ve öğretim teknolojileri alanında uzman ve bir de Türk Dili alanında uzman kişiler tarafından incelenip gerekli değişimler yapılarak katılımcılara sorulmuştur. Bu sorular ile katılımcıların yeni teknolojiyi eğitime entegre etme sürecinde yaşadıkları deneyimler, karşılaştıkları durumlara karşı aldıkları önlemler ve benzer durumlara karşı önerileri ile makerspce'lerin günümüzdeki durumu ve gelecekteki konumuna dair fikirlerin elde edilmesi amaçlanmıştır.

2.5. Veri Toplama Süreci

Veri toplama için; elde edilen veri türlerine ve bu süreçte izlenecek prosedürlere odaklanmak şeklinde bir tanımlama yapılabilirken, veri toplama süreci ise; gerekli yerlerden etik izinlerin alınması, iyi bir strateji ile nitel örneklemenin yürütülmesi, dijital ortamlarda veya kâğıt üzerinde verilerin kayıt altına alınması için gerekli materyaller geliştirilmesi, elde edilen verilerin depolanmasını içeren bir süreç olarak değerlendirilebilir. (Creswell, 2013). Bu kapsamda, veri toplama süreci gerekli mülakatların yapılabilmesi adına çalışmanın yürütüldüğü etik kurul onayı ve akabinde katılımcılardan alınan onam formlarını takiben başlatılmıştır. Nitelikli uygun veri toplamak adına koşulları araştırmanın amacına uyan katılımcılara rahat bir şekilde ulaşmak için key person (anahtar kişi) (Creswell, 2013) olarak adlandırılan ilgili üniversitede uzaktan eğitim biriminde uzman olarak çalışan kişi vasıtasıyla ulaşılmıştır. Katılımcılar ile mülakatlar yüz yüze yapılırken araştırmanın daha iyi bir şekilde gerçekleşmesi adına ses kaydı alınmıştır. Elde edilen tüm veriler hem dijital ortamlarda hem de sesli/basılı mecralarca kayıt altına alınmıştır.

2.6. Veri Analizi

Her ne kadar daha ilk verinin toplanması ile başlayan bir basamak olsa da veri analizi nitel araştırmalarda meşakkatli bir işlem olarak değerlendirilebilir (Merriam, 2013). Veri analizi; verilerin hazırlanması ve verilerin organizasyonunu, veri tabanının ön okuma işleminden geçirilmesini, verileri kodlama ve bu kodların temalara indirgenmesini, son adımda ise verileri şekiller, tablolar veya bir tartışma halinde sunmayı planlamaktadır (Creswell, 2013; Merriam, 2013). Tüm bu basamaklar birbirini besleyen bir sarmal yapı oluşturur. Burada ki temel amaç ise çalışmanın geçerlik ve güvenirliğini güçlendirmektir (Creswell, 2013; Merriam, 2013). Bu çalışmada nitel araştırma yöntemleri üzerine uzman olarak görülen ve yayınladığı kitabında veri analizi basamaklarını betimleyen Creswell' in (2013) veri analizi basamakları takip edilmiştir. Çalışmanın geçerlik ve güvenirliğini güçlendirmek adına eğitim bilimleri alanında uzman olan üç kişi tarafından veri analizinde kod ve tema çıkarma işlemi yapılarak elde edilen veriler karşılaştırılmıştır.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Bu bölümde MakerLab'ın kurulum aşamasında, eğitim alma ve eğitim verme konumlarında aktif olarak rol alan paydaşlarla yapılan görüşmelerden elde edilen bulgular sunulmaktadır. Bu bulgulara göre toplamda beş farklı tema ortaya çıkmış (deneyim, entegrasyon süreci, yaşanılan zorluklar, alınan önlemler, günümüz ve gelecekteki durum) ve bu temalara toplam yirmi altı kod ile ulaşılmıştır. Her bir tema ve bu temaya ulaştıran kodlar açıklamalarıyla birlikte tablolarca özetlenmiş ve bu kodlara dair örnek katılımcı konuşmalarına yer verilmiştir.

Çizelge 2. Makerlab Atölyesinde Yaşamış Oldukları Deneyimlerine İlişkin Görüşleri

Tema	Kod ve Kısaltması	Açıklaması
Deneyim	Faydalı	Yarar sağlayan
	Etki	Teknolojinin derslerde kullanılması
	Materyal Kullanımı	Araç-gereci kolaylıkla kullanma, aşina olma
	Öğretmen Yetiştirme	Öğretmen eğitimi
	Eksik Noktayı Görme	İhtiyaç analizi
	Kullanışlı	Verimli olması

Çizelge 2' de yapılan görüşmeler sonucunda ortaya çıkan deneyim temasına ulaşmayı sağlayan 6 farklı kodu ve bu kodların açıklamalarını özetlemektedir. Tüm katılımcılar, MakerLab' derslere entegre olarak kullanma deneyimlerine dair olumlu görüş bildirmişlerdir. Aşağıda ise ortaya çıkan kodlara dair örnek katılımcı görüşlerine yer verilmiştir. Görüşmeye katılan öğrencilerin tamamı ve öğretim elemanları Makerlab eğitiminin yaralı ve faydalı olduğunu dile getirmişlerdir. Katılımcıların faydalı koduna ait görüşleri şu şekildedir;

***Öğrenci 1**: "MakerLab eğitim almak lisans öğretimim boyunca oldukça faydalı oldu. Öğretmenlik hayatım boyunca kullanacağım materyalleri ve araç gereçleri lisans öğretimim başında öğrenmeye başladım. Bu sayede şu anda eğitmenlik yapmış olduğum atölyede zorlanmadan öğrencilerim ile materyalleri ileri düzeyde kullanabiliyorum ve MakerLab'da almış olduğum dersleri diğer lisans derslerimde de kullanma fırsatı buldum ve bu durum benim için her zaman diğer derslerimde bir adım önde olmamı sağladı."*

***Öğrenci2**: "Çünkü alan derslerinde sıklıkla kullandığımız Makerlab atölyesi gerek ders ortamı açısından gerekse ihtiyaçlarımızın karşılanması açısında uygundu."*

***Öğrenci 3:** "Benim açımdan eğlenceli ve zevkli bir deneyimdi."*

***Öğretmen1:** "Kendimize ait laboratuvarlarımızın olması ve burada öğrencilerin her şeyi deneyerek öğrenmesi inanılmaz önemli bir durum."*

***Öğretmen2:** "İstediğimiz hedeflere ulaşmamızı sağladı."*

Görüşmeye katılan öğrencilerin ortak kanısı makerlab atölyesinde almış oldukları eğitimi ve deneyimlerin onlar için olumlu etkiye neden olduğu ve teknolojinin derslerde kullanılmasına katkı sağladığını ifade etmişlerdir. Katılımcıların etki koduna ait görüşleri şu şekildedir;

Öğrenci 1: "*MakerLab derslerimde eğitim odaklı düşünmenin yanı sıra proje tabanlı düşünme yönümü geliştirdi. Burada yaptığım projeler ile diğer derslerimde daha başarılı oldum. Burada öğrendiğim dersleri diğer derslerde ders planı oluşturma gibi konularda çok farlı düşünmemi sağladı. Oyun alanında, bölüm derslerimde ve seçmeli derslerde fiziksel oyun ve dijital oyunlar tasarladım ve bu sayede kendimi oyun alanında geliştirmemi sağladı. Bu sayede birçok farlı projede yer almamı sağladı."*

Öğrenci 2: *"Teorik olarak edindiğim bilgileri uygulamaya dökmeme yardımcı oldu. Ayrıca uygulamaya dökmüş olduğum bilgileri gözle görünür hale getirdi."*

Öğrenci 3*: "Makerlablar sayesinde eskiye nazaran derslerde aha aktif bir rol üstlenmemi sağladı ve bu sebeple derslere olan ilgimi artırdı."*

Katılımcıların materyal kullanımı koduna ait görüşleri şu şekildedir;
Öğrenci 1: *"Öğretmenlik hayatım boyunca kullanacağım materyalleri ve araç gereçleri lisans öğretimim başında öğrenmeye başladım."*

Öğrenci 2: *"Çünkü alan derslerinde sıklıkla kullandığımız Makerlab atölyesi gerek ders ortamı açısından gerekse ihtiyaçlarımızın karşılanması açısında uygundu."*

Öğretmen1: *"Ayrıca laboratuvarımızda bulunan ürünler ile farklı illerde de eğitimler verdik. Tüm kodlama, robotik ve oyun tasarımı eğitimlerimiz ve etkinliklerimizde bizimle birlikte başrolde laboratuvarlarımız ve ürünlerimiz vardı."* Katılımcının öğretmen yetiştirmek koduna ait görüşleri şu şekildedir;

Yönetici: "*Kurulan makerlab öğretmene eğitim verilmek için kuruldu."*

Katılımcının eksik olan noktayı görme koduna ait görüşleri şu şekildedir;

Yönetici: "*Ee mesela hem kendi kolejlerimiz olsun hem de kendi okulumuza baktığımızda birçok bilgisayar öğretmeninin bu teknolojiyle yetişmediğini gördük. Sektör buna doğru gidiyor kurumlarda buna göre birtakım hamleler yapıyor ama en büyük eksiklik öğretmen yetiştirmekti. Kendi kurumumuzda dâhil olmak üzere bence bu anlamda çok önemli bir iş yaptık."*

Katılımcının kullanışlı koduna ait görüşleri şu şekildedir;

Öğretmen1: *"Bizim içinde entegre etmek uygulamalı göstermek açısında oldukça kullanışlı oldu."*
Öğretmen2: *"Kullanışlı."*

Çizelge 3. Teknolojik Atölyenin Oluşumu ve Kullanımı Sürecinde Karşılaşılan Zorluklara İlişkin Görüşleri

Tema	Kod ve Kısaltması	Açıklaması
Yaşanılan Zorluklar	Donanım	Kullanılan araç-gereçlere dair donanımsal yetersizlik
	Finansal kaynak	Maddi imkanlar

Çizelge 3'te yaşanılan zorluklar olarak adlandırılan temaya ulaşmayı sağlayan kodlar ve açıklamaları özetlenmektedir. Teknolojik aletlerin bulunduğu MakerLAb'da kurum aşamasında maddi zorlukların yaşandığı dikkat çekerken, kullanım aşamasında ise donanımsal sorunların yaşandığı görülmektedir. Aşağıda ise ortaya çıkan kodlara dair örnek katılımcı görüşlerine yer verilmiştir.

Katılımcıların donanım koduna ait görüşleri şu şekildedir;

Öğrenci 2: *"Tabi ki birkaç donanım eksikliği ile karşılaştığımız durumlar meydana gelmedi değil. Fakat bu sorunları kendi imkânlarım dâhilinde çözdüm."*

Öğrenci2: *"Fakat bazen donanım yetersizliği sebebiyle istediğim projeleri hızlı bir şekilde hayata geçiremedim."*

Öğretmen1: *"Yalnızca hafta sonu olan şehir içi ve dışı eğitimlerimize ürünlerimizin gönderilmesi ve gecikmeli gelem durumu ile giden ürünlerde kimi zaman eksikliklerin olması yaşadığımız en önemli sorundu."*

Öğretmen2: *"...sadece lisans satın almada sıkıntı yaşadık o kadar."*

Katılımcıların finansal kaynak koduna ait görüşleri şu şekildedir;

Yönetici: ***"****Maddi zorluklar dışında çok da zorluk yaşamadık."*

Çizelge 4: Teknolojik Atölyenin Oluşumu ve Kullanımı Sürecinde Karşılaşılan Zorluklara Karşı Alınan Önlemler ve İzledikleri Çözüm Önerilerine İlişkin Görüşleri

Tema	Kod ve Kısaltması	Açıklaması
Alınan önlemler	Yersiz araç- gereç temini	Kullanılan araç-gereçlere dair donanımsal yetersizlik
	Yardım	Arkadaş ve hocalardan alınan destekler
	Tema Maddi destek	Maddi kaynak desteği

Yukarıda karşılaşılan zorluklara dair alınan önemler olarak ortaya çıkan temaya ulaşmayı sağlayan kodlar ve açıklamalara yer verilen Tablo 4 görülmektedir. Öğretim elemanlarının karşılaşılan donanımsal eksikliklere karşı kendilerinin çözüm bulduğu dikkat çekmektedir. Öğrencilerden bir tanesi karşılaştıkları zorlukları karşı akran yardımı ve öğretmen desteği aldığını bildirmiştir. Kurulum aşamasında ve sonrasında gelişen maddi sorunlara karşı kurumun destek verdiği göze çarpmaktadır.

Katılımcıların yetersiz araç-gereç koduna ait görüşleri şu şekildedir;

Öğretmen1: *"Bilgisayarların gidip derse az sayıda bilgisayar kalması sorununu ise öğrencilerin kendi bilgisayarlarını getirmelerini isteyerek çözümlemiş olduk."*

Öğretmen 2*: "Trial versiyon kullandık bu şekilde problemimizi çözdük."* Katılımcıların yardım koduna ait görüşleri şu şekildedir;

Öğrenci 1: *"Zorlandığım süreçlerde mezun arkadaşlarımın tecrübelerinden faydalanarak bu durumu daha kolay aştım. Bu süreçlerden benden daha önce geçtikleri için daha tecrübeli olan mezun arkadaşlarım ile sürekli kontak halinde kalmak derslerimde başarının yanı sıra önüme çıkacak engellere karşı daha hazırlıklı olmamı sağladı."*

Katılımcıların maddi destek koduna ait görüşleri şu şekildedir;

Yönetici: *"Dediğim gibi buradaki zorluk tamamen finansal zorluk bu anlamda kurum hiç desteğini esirgemedi çok zorlandım dersem şimdi yalan olur. Finansal desteği bulduğum anda gerisi kendiliğinden geliyor. Sıkıntı olmuyor."*

Çizelge 5: İdeal Bir Makerlab Ders Entegresi Nasıl Olmalıdır Sorusuna İlişkin Görüşler

Tema	Kod ve Kısaltması	Açıklaması
Alınan önlemler	Yersiz araç- gereç temini	Kullanılan araç-gereçlere dair donanımsal yetersizlik
	Yardım	Arkadaş ve hocalardan alınan destekler
	Tema Maddi destek	Maddi kaynak desteği

Tüm katılımcılara MakerLab'ların Türkiye'de günümüzde ve gelecekteki konumuna dair sorular soruldu. Alınan cevaplara göre dokuz farklı kod ortaya çıktı. Bu kodlar ve açıklamalarına Çizelge 5'te yer verilmektedir. Merkezinde teknoloji ile üretim olan maker hareketinin günümüzde edinilen deneyimler ve katılımcıların gözlemlerine göre nispeten daha az olduğunun ve bu durumunun arttırılmasına olan görüş birliğine dikkat çekilmektedir. Yüksek öğretim kurumlarından ziyade sektörde kendine daha fazla yer edindiği bilgisine ulaşılan MakerLab'larda öğretmenlerin rehber rolünde olmalarından ziyade aktif olarak projelerde yer almaları MakerLab'ların amacına tezat bir durum oluşturan günümüze dair bir problem olarak görülmektedir. Öğretim elemanlarının tümü gelecekte ülkemizde daha çok uygulamaya yönelik üretimlerin olacağına, MakerLab'ların sayısının artması gerektiğine ve bu atölyelerde yüksek teknoloji ile üretilecek projelerin olacağına inanmaktadır.

Katılımcıların aktif koduna ait görüşleri şu şekildedir;

Öğrenci 2: ***"****Makerlabı kullanan öğrencilerin çoğunluğun ortak ilgi alanları tespit edilmeli ve etkinlikler bu doğrultuda yapılmalı."*

Öğrenci 3: *"Şöyle düşünüyorum; öğrencilerin aktif olarak eğitimde rol aldığı ve malzemeleri kullanabildiği eğitimlerin öğrenciler için daha ideal olacağı kanısındayım."* Katılımcıların derse entegre koduna ait görüşleri şu şekildedir;

Öğrenci1: *"MakerLab diğer derslere de entegre edilerek disiplinler arası çalışmanın etkinliğinin artırabileceğini düşünüyorum MakerLab da temel elektronik bilgisi aldıktan sonra Arduino gibi mikro işlemci kartlar ile projeler üzerine çalışabilirler. .Böylece öğretmenlik alanı dışında farklı alanlar ile ilgilenebilirler. MakerLan'ın derslere entegresi ile öğrenciler teori dersleri dışında daha çok proje destekli dersler alabileceklerini düşünüyorum."*

Katılımcıların üretim koduna ait görüşleri şu şekildedir;

Yönetici: *"Makerlab dediğiniz kavramda yeni birtakım şeylerinde üretilmesi gerekir."*

Öğretmen1: *"Ne gibi projeler olabilir diye düşünürsek içerisindeki ürünlerden yola çıkabiliriz. WeDo, EV3, Ardunio, Small Basic, Mbot gibi ürünlerle çok fazla proje üretilebilir."*

Öğretmen2: *"Animasyonlar, dijital ve fiziksel oyunlar, 3 boyutlu yazıcıdan çıktısı alınmış tasarımlar, bu tasarımların kullanıldığı programlanmış cihazlar, sensörlü sistemler ve yazılımlar."*

Katılımcıların amacına uygun kullanım koduna ait görüşleri şu şekildedir;

Yönetici: *"Sektörde bir takım atölyeler olsun ya da belli kurumlara ait kolejler de olabilir. Belli atölyeler var. Yani bunlar o istenilen şey de olduğunu düşünmüyorum. Nereden çıkartıyorsunuz derseniz yapılan projeler, yarışmalar. Bu projeleri çıktılarına baktığımızda aslında bir şeyler üretilmiş ama iyi olanda şunu görüyorsunuz. İşte çok fazla eğitmen desteği var. Bizzat belki öğretmeninin yaptığı projeler bunlar çocukları sorguladığınızda hakem ve jürilik yaptığımızda görüyoruz. Çocuklar aslında yaptıkları şeyin farkında dahi değil. Bu anlamda ne kadar istenilen çıktı olmuş bundan emin değilim."*

Öğretmen2: *"Daha çok uygulamaya yönelik projelerin ürün odaklı çalışmalara ortaya çıkması."* Katılımcıların hedeflenene ulaşamam koduna ait görüşleri şu şekildedir;

Yönetici: *"Belli kolejlerin yaptığı birtakım çalışmalar var onları ancak yarışmalarda gözlemliyoruz. Bahsedilen o şeylere düzeylere ulaşılmadığını gördüm."*

Katılımcıların 21.yy becerilerine katkı koduna ait görüşleri şu şekildedir;

Yönetici: "*Bence en önemli çıktısı olan en önemlisi 21.yy becerisi problem çözme becerisidir. Dijital çağın içinde doğmuş çocuklar ilgileri ve motivasyonları aynı noktada olmuyor ama dijitale karşı bir ilgileri var. Bizde bu sürece katkı olacağını düşündüğümüzden bunun üzerine çalışmalar yapıyoruz."*

Öğretmen1: *"Okul öncesi yaşlardan itibaren algoritmik düşünme becerilerine sahip, problem çözme yetkinliğini tüm alanlarda kullanılabilen çocukların yetişmesi eğitim ve öğretimin gelecek çıktılarının başında gelecektir daha sonrasında öğrenciler işbirlikçi çalışmaya daha yatkın ve interdisipliner çalışma özelliklerini daha fazla kullanacaklardır."*

Katılımcıların Öğretmeni işin içine katma koduna ait görüşleri şu şekildedir;

Yönetici: *"Öğretmeni işin içerisine soktuğunuz takdirde süreç sağlıklı işliyor öğretmene dokunmak biz elimizden geldiğince bunu yapmaya çalışıyoruz."*

Öğretmen1: *"...bu tür yerlerin çoğalması durumu da aslında bu bilgilere sahip insanlara ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır. Teknolojinin eğitime daha entegre olmasına ve yetişen nesillerin ileri teknoloji bilgisine göre öğretmenlerinde kendilerini güncelleyerek yeni şeyler öğrenmelerine neden olabilir." "...yetişen nesillerin ileri teknoloji bilgisine göre öğretmenlerinde kendilerini güncelleyerek yeni şeyler öğrenmelerine neden olabilir."*

Katılımcıların yaygınlaştırılması koduna ait görüşleri şu şekildedir;

Öğretmen1: *"Bizim kendi fakülte bünyemizde bu özellikteki laboratuvarların olması hem bizim hem de öğrencilerimiz açısından çok kıymetli. Çünkü çok popüler olan ve küçük yaşlardan itibaren bu konuların kazandırılmaya çalışıldığı toplumda bizimde bu laboratuvarlarda çalışmalar yürüterek kimi zaman bildiklerimizi paylaşma kimi zamanda yeni şeyler öğrenme imkânımız oluyor."*

Öğretmen2: *"Daha çok yaygınlaşmalıdır, yeterli sayıda değildir, imkânların artırılması konusunda destek verilmeli ve daha fazla maker lab türünde lablar oluşturulmalıdır."*

Katılımcıların projeler yapma koduna ait görüşleri şu şekildedir;

Öğretmen1: *"Bu laboratuvarlarda çok sayıda ve çeşitliliği fazla olan projeler çıkması mümkün."*

Öğretmen2: *"Somut projeler, proje temelli öğretimin yaygınlaşması ve çevik proje yönetimleri."*

Çizelge 6: Teknoloji Entegrasyonu Sürecine Dair Görüşler

Tema	Kod ve Kısaltması	Açıklaması
Entegrasyon Süreci	Gerekli olması	İhtiyaç
	Üretken olma	Tüketimden vazgeçme
	İhtiyaç analizi	Araştırma
	Revize etme	Günceli takip etme

	Etkili kullanım	Donanım ve hedefe uygunluk
	Süreç	Nasıl yol izlendiği

Çizelge 6'da genel olarak MakerLab'ı derslere entegre etme ve kurma aşamasında yaşanan sürecin ve bu süreçte ortaya çıkan kodların özeti verilmektedir. Kurulum aşamasında ve derslere entegre noktasında ihtiyaç analizi yapıldığı, ders planları oluşturulurken kullanılacak olan gelişen teknolojiye dair içerik güncellemeleri yapıldığı görülmektedir.

Katılımcıların gerekli olması koduna ait görüşleri şu şekildedir,

Yönetici: *"Birazcık daha çocukların üretken olması adına ee bazı fikirleri hayata geçirebilme adına böyle bir makerlaba ihtiyaç olduğunu fark ettik."* Katılımcıların üretken olma koduna ait görüşleri şu şekildedir,

Yönetici: *"Çocuklar sürekli hazır bir materyali kullanmak sürekli başkalarının geliştirdiği oyunları oynamak ve kullanmak yerine neden kendileri materyallerini geliştirmesinler. İşte bir robotik içinde eksik olan bir parçayı kendileri neden tasarlayıp üretmesinler diye böyle bir fikirle yola çıktığımız şeydi."*

Katılımcıların ihtiyaç analizi olma koduna ait görüşleri şu şekildedir,

Yönetici: *"Hazır materyallerin yanında neler üretilebilir nelere ihtiyaç var bunları birazcık gözlemlemeye çalıştık, bunun üzerine ihtiyaç listesi oluşturduk. Aslında birçok yeri inceledik çocukların neler yaptığına baktık ne tür ihtiyaçları duyulduğuna baktık."*

Öğretmen1: *"Öncelikli olarak bu teknolojilerin hangi dersimizin hangi kısmına uygun olduğunu belirledik. Çünkü elimizdeki materyallerimiz farklı konulara hitap edebilir niteliklere sahip durumdadır."*

Katılımcıların revize etme koduna ait görüşleri şu şekildedir,

Öğretmen1: *"Bölümümüz itibariyle gelişen teknolojiyi sürekli takip eder konumdayız. Bundan ötürü de derslerimizi her dönemin başında güncel olan konulara göre revize ediyoruz."*

Katılımcıların etkili kullanma koduna ait görüşleri şu şekildedir,

Öğretmen1*: "Ancak tabi k i bu ent egras yonlar ı yapar k e n laboratuvarımızdaki malzemeleri ve teknolojik ürünleri ve ders kazanımlarımızı birlikte düşünerek entegrasyonu gerçekleştiriyoruz."*

Öğretmen2: *"Hali hazırda kullanacağımız uygulama ve yazılımlar bu makerspaceteki cihazlara kuruldu ve sonrasında kullandım. Eğer bu cihazlar olmasaydı, elbette başka araçlar*

bulmaya çalışırdım. Dolayısıyla elimizdeki imkânlar dâhilinde en etkili uygulama ve yazılım arayışlarına girdik ve o şekilde ilerledik."

Katılımcıların süreç koduna ait görüşleri şu şekildedir,

***Öğretmen1**: "Ders uygunluğunun haricinde sınıf seviyelerimizde bizim için ön arz etmektedir. Öğrencilerimize öğretimi basitten zora doğru gerçekleştirip üst sınıflara ilerledikçe laboratuvar ortamında edinebilecekleri tüm bilgileri kazandırmış olmayı hedefleyip bu doğrultuda ilerliyoruz."*

***Öğretmen2:** "Öncelikli olarak vermek istediğimiz kazanım ne ona bakıyoruz, dijital oyun tasarlama becerisi ve bununla birlikte algoritmik düşünebilme ve kodlama yapabilme becerileri, bunları kazandırma hedeflerimizi belirlerken hedef öğrenci kitlesine uygun kullanılacak materyal kısmında var olan materyalleri analiz edip sonrasında deneyip öğrencilere sunuyoruz. Sunarken zaten hali hazırda bir program kullanma ve onun öğretimi üzerine olduğu için gösterip yaptırma tekniği ile ders işliyoruz."*

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Gün geçtikçe popülerliği artan maker hareketinin üretim atölyeleri olan MakerLab'lar eğitimde de kendine yer bulmuştur. MakerLab'ların Türkiye'de diğer ülkelere nazaran yüksek öğretim kurumlarında sayısı az olsa da, ülkemizde de bu atölyelere ilgi hem sektörel bazda hem de okul ve yüksek öğretim kurumlarında giderek artmaktadır. Bu kapsamda ülkemizde bir vakıf üniversitesinde eğitim bilimleri fakültesi altında kurulan ve derslere entegre edilerek kullanılmaya devam eden MakerLab her yönüyle incelenerek, Makerspaces olarak adlandırılan atölyelerin eğitime entegre edilme sürecinde nasıl deneyimlerin yaşandığını ve nasıl stratejilerin izlendiğine dair soruların cevapları aranmıştır. Ayrıca, bu atölyelerin Türkiye'de bugün nerede oldukları ve gelecekteki konumuna dair sorulara yanıt vermeye çalışılarak bu gibi atölyeleri faaliyete geçirmek isteyen kurumlar için bir örnek teşkil edilmek istenmiş ve bu anlamda Türkiye' de makerlab olarak kullanılan alanlar hakkında alan yazına katkı sağlanacağına inanılmıştır. Bir kurucu yönetici, iki öğretim elemanı ve üç öğrenci ile gerçekleştirilen mülakatlar sonucu elde edilen veriler doğrultusunda beş farklı temaya yirmi altı kod üzerinden ulaşılmıştır. MakerLab'ı kurma veya kullanmaya dair deneyimlerin sorulduğu sorulara cevaplar aranmıştır. Bu cevapların, hem bu atölyede ders veren öğretim elemanlarının yanı sıra ders alan öğrencilerinde birer öğretmen adayı oldukları göz önüne alındığında yaşadıkları deneyimlerin MakerLab'ların eğitim alanına etkilerini öğrenmek adına önemli olduğuna inanılmaktadır. Nitekim verilen yanıtlar MakerLab'ların gelişen teknolojileri kullanarak üretim geliştirmeye olanak kılmasının, gelecekte bu teknolojileri derslerinde kullanacak olan öğretmen adaylarında teknoloji okur yazarlığını arttırdığı, proje tabanlı eğitime özellikle öğretmen adayı olan öğrencilerin bakışlarının değiştiğine dair görüşler alınmıştır. Ayrıca, geleceğin bilgisayar ve öğretimi öğretmenlerinin yetiştirilmesinde ne gibi eksikliklerin olduğunun görülmesine katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Alan yazın incelendiği zaman eğitimde teknoloji entegrasyonunda, teknolojiyi öğretecek öğretmenlerin öğretilecek olan

teknolojiye karşı tutumları, okur yazarlıkları gibi birçok özelliğin eğitimde teknoloji kabul noktasında önemeli bir role sahip olduğu görülmektedir (Ursavaş, Şahin ve Mcilroy, 2014). Bu çalışmada bir nevi eğitici eğitiminde kullanılan MakerLab'ların mühendislik alanında olduğu kadar eğitim fakültelerinde kurulmasının da önemli olduğu görülmektedir. Ülkemizde diğer üniversitelerde de benzer atölyelerin eğitim fakültelerine kurulmasının eğitim alanı adına faydalı olacağı öngörülmektedir. MakerLab kurma noktasında ortaya çıkan en belirgin tema finansal konular olmuştur. Bir vakıf üniversitesinde kurulan MakerLab'da bu gibi sorunlar kurum tarafından kısa vadede çözülmüştür. Doğası gereği gelişen teknolojileri barındıran makerspaces'lerde kullanılacak araç ve gereçler maddi destek gereksinimini doğurduğu çalışma sonucunda ortaya çıkmıştır. Alan yazında benzer atölyelerin kurulumunda benzer finansal sorunların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu örneklerden kimisinde kuruma yapılan bağışlar ile maddi konulara çözüm arandığına değinilmiştir (Kitts ve Mahacek, 2017; Moorefield-Lang, 2015). Bu durumda ülkemizde özellikle devlet üniversitelerinde ve okular da bu gibi atölyelerin kurulabilmesi adına devletin finansal destek sağlaması gerektiği ve/ veya kurumların kendi bütçelerine ek çözümler (bağış gibi) getirmeleri gerekebilir. MakerLab kurma sürecinde izlenen stratejilerinden en göze çarpanları ihtiyaçların analiz edilerek kurulumun gerçekleştirilmesi ve derslere entegrasyonda derslerin hedeflerine ulaşımda MakerLab'in ne gibi faydaları olacağının belirlenmesi kodları olmaktadır. Alan yazında sıklıkla karşılaşılan öğretim tasarımı modellerinde de bu gibi ihtiyaç analizi, teknoloji seçimi, içerik güncellemesi noktalarının verilecek öğretimin hedeflerine ulaşmada önemli rollerinin olduğuna vurgu yapılmaktadır (Dick, Carey ve Carey,2005). Çalışma genelinde ortaya çıkan en çarpıcı tema MakerLab'ların ülkemizde günümüzdeki konumu olmuştur. Maker hareketinin doğası gereği katılımcının bilgiyi kendisi yaparak oluşturduğu, teknoloji ile üretim yaptığı MakerLab'larda öğretmenlerin rolü aktif öğreticiden ziyade bir rehber olmalıdır (Akıncı ve Tüzün, 2016). Ancak, çalışma kapsamında yapılan mülakatlar sonucunda katılımcıların ülkemizde faaliyet gösteren birçok makerspacesleri çeşitli etkinliklerde gözlemleme şansı elde ettikleri ve bu atölyelerde sürdürülen projelerde öğrenenlerden ziyade öğretenlerin aktif rol aldığını söylemesi olmuştur. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular ve alan yazın incelemesi sonucunda aşağıda sıralanan önerilerde bulunulabilir.

1. 21.yy. insan becerilerinin gelişmesinde en önemli faktörlerden biri olan teknolojinin diğer alanlarda olduğu kadar eğitim alanında da gelişimi açısından Labların sayısının artırılması ve teknoloji ile üretme kültürünün desteklenmesi amacıyla Yükseköğretim kurumlarında bulunacak makerLabların sayılarının artırılıp diğer kurumlarında kullanımına açık hale getirilmesi önerilmektedir.
2. Yapılan çalışmalar incelendiğinde bu alanda var olan Türkçe kaynakların sayısının artırılması gerektiği ve okullarda uygulanabilir hala getirilip desteklenmesi önerilmektedir.
3. Üniversitelerin Maker hareketini desteklemesi ve bu Labların donanım ve materyalleri için gerekli kaynak ve bütçe ayırması önerilmektedir.
4. Maker hareketinin en önemli noktası olarak kabul edilen paylaşma konusunun iyi algılanması gerektiği ve bu alanda yapılan güzel örneklerin, proje ve etkinliklerin öğrencilerin motivasyonunu artırıp ve ufuklarının genişleteceğinden paylaşılması önerilmektedir.
5. MakerLabların daha ziyade mühendislik alanında olduğu görülmektedir. Ülkemizde diğer üniversitelerde de benzer atölyelerin eğitim fakültelerine kurulmasının eğitim alanı adına faydalı olacağı öngörüldüğünden, eğitim fakültelerinde sayısının artırılması önerilmektedir.

6. Maker hareketinin doğası gereği öğretmenlerin rehber olması gerektiği bu sebeple öğrenenlerin süreçte aktif rol almasının gerektiği önerilmektedir

.

KAYNAKÇA

Akbaba, C. (2017). Okullarda Maker ve STEAM eğitim hareketlerinin incelenmesi. (Yayınlanmaış yüksek lisans tezi) Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Akıncı, A. ve Tüzün, H. (2016). Maker hareketi ve yenilikçi eğitim: Bir durum analizi. Proceeding Book, 59.

Binkley, M., Erstad, O., Herman, J., Raizen, S., Ripley, M., Miller-Ricci, M., ve Rumble, M. (2012). Assessment and teaching of 21st century skills (s. 17-66) içinde. Dordrecht: Springer.
Blikstein, P. (2013). Digital Fabrication and 'Making'in Education: The Democratization of Invention In FabLabs. Bielefeld: Transcript Publishers.

Blikstein, P., ve Krannich, D. (2013, Haziran). The makers' movement and FabLabs in education: experiences, technologies, and research. In Proceedings of the 12th international conference on interaction design and children (ss. 613-616).

Creswell, J. W. (2016). Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni. Siyasal Kitabevi.

Colegrove, T. (2013). Editör kurulu düşünceleri: makerspace olarak kütüphaneler? Bilgi Teknolojisi ve Kütüphaneler (Çevrimiçi), 32 (1), 2.

Dixon, C., ve Martin, L. (2014). Maketorelate: Narratives of, and as, communitypractice. International Conference of the Learning Sciences (ICLS 2014). Boulder, CO, USA.

Erdem, M. (2002). The project-based learning. Journal of education faculty, Hacettepe University. 22, 172-179.

Güneş, A. G. A. (2017). Yaratıcı Kütüphane Hizmetleri: Yaratıcı Mekânlar (Makerspace). Kamusal Alan Olarak Bilgi Merkezleri ve Yenilikçi Yaklaşımlar, 99.

Halverson, E. R., ve Sheridan, K. (2014). The maker movement in education. Harvard educational review, 84(4), 495-504.

Johansson, F. (2013). Yaratıcılık ve İnovasyon: Medici Etkisi yaratmak (Çev. Tayanç, Dinç İstanbul: Medicat.

Johnson, L., Becker, S. A., Cummins, M., Estrada, V., Freeman, A., ve Hall, C. (2016). NMC Horizon Report: 2016 Higher Education Edition (ss. 1-50). The New Media Consortium

Kara, M. (2019). A Systematic Literature Review: Constructivism in Multidisciplinary Learning Environments.

Kahyaoğlu,Y., Kuzu, A (2017) . Makerspace: öğrenci ve öğretmenler için üretim atölyeleri, Akkoyunlu, B., İşman, A. ve Odabaşı, H. F. (Ed). Eğitim Teknolojilerinde Okumalar (2017). Ankara.

Kitts, C., ve Mahacek, A. (2017). The Santa Clara University Maker Lab: Creating the Lab, Engaging the Community, and Promoting Entrepreneurial-minded Learning. In ASEE Annu. Conf. Expo., ASEE, Columbus, USA.

Kyle, A. M., Carapezza, M., ve Kovich, C. (2018). Hk Maker Lab: An Engineering Design Summer Program for High School Students. Journal of STEM Outreach, 1(1).

Lecorchick, D., Spires, H. A., ve Gallo, L. (2019). Makerspace Curriculum Development and Implementation Toward Cross-Cultural Integrative STEM Learning: A United States and China High School Collaboration.

Lille, M. (2016). Evaluating the success of markerspace in a public library: The case of Narva City Library MakerLab in Estonia. New Library World, 117(9/10), 587-595.

Makers Türkiye, (2019). Maker hareketi nedir? 10 Temmuz 2019 tarihinde http:// www.makersturkiye.com erişildi.

Martin, L. (2015). The promise of the maker movement for education. Journal of Pre- College Engineering Education Research (JPEER), 5(1), 30-39.

Moorefield-Lang, H. M. (2015). When makerspaces go mobile: Case studies of transportable maker locations. Library Hi Tech, 33(4), 462-471.

Peppler, K., ve Bender, S. (2013). Maker movement spreads innovation one project at a time. Phi Delta Kappan, 95(3), 22-27.

Seckinger, N., Park, B., ve Gerhard, D. (2012). Hackerspaces and meta-creativity. Ursavaş, Ö., Şahin, S., ve Mcilroy, D. (2014). Technology acceptance measure for teachers: T-TAM/ Öğretmenler için teknoloji kabul ölçeği: Ö- TKÖ. Eğitimde Kuram ve Uygulama, 10(4), 885-917.

Yalçın, S. (2018). 21. yüzyıl becerileri ve bu becerilerin ölçülmesinde kullanılan araçlar ve yaklaşımlar. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 51(1),183-201.

Yıldırım, B., ve Altun, Y. (2015). STEM eğitim ve mühendislik uygulamalarının fen bilgisi laboratuvar dersindeki etkilerinin incelenmesi. El CezeriJournal of Science and Engineering, 2(2), 28-40.

PSİKOLOJİK TACİZ VE İŞ SAĞLIĞI GÜVENLİĞİ İLE İLİŞKİSİ

Yücel Çolak

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Yönetimi, ORCID 0000-0003-1149-2445

ÖZET

Toplumdan topluma, kişiden kişiye, Türkiye'de ve dünyada özellikle İskandinav ve Batı Avrupa ülkeleri olmak üzere ABD, Kanada, Avusturya gibi ülkelerde "taciz" değişiklik gösterse de kişiye uygulanan davranışlar hep aynı olmuştur. Daha çok şiddet içerikli olması nedeniyle tacizin kişiye karşı uygulanan fiziksel, cinsel, ekonomik ya da psikolojik şiddet olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu gibi olumsuz davranışlara karşı ciddi örgütsel ve hukuksal önlemler alınmalı ve toplum bu konuda bilinçlendirilmelidir.

Taciz kavramı hayatımızın her alanında, kişilere baskı ve güç kullanılarak istenilen şeyleri yapmak veya yaptırmak şeklinde tanımlanmaktadır (WHO: 2003). İşyerlerinde psikolojik baskılar sonucu rekabetten kaynaklanan ve daha önce fark edilmeyen, sonucunda da çalışanların istifa etmelerine giden bu kavrama kısaca mobbing ya da psikolojik taciz adı verilmektedir (Tınaz P, 2006).

Bu çalışmada yukarıdaki bilgiler ışığında psikolojik taciz kavramı üzeri durularak, işyerlerinde karşılaşılan psikolojik taciz davranışlarına ve bunların nedenlerine değinilecektir. Son olarak da psikolojik tacizin Türk hukukundaki yerinden ve Türkiye'deki hukuk sistemine göre değerlendirmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik Taciz, Mobbing, Hukuk Sistemi

1. GİRİŞ

Geçmişten günümüze kadar artarak gelen bir olgudur aslında psikolojik taciz. Bunlar, çalışan insanların işyerlerinde aşağılanması, dışlanması, hakarete uğraması ve ahlaka sığmayan davranışlara maruz kalınması ve bunun gibi istenmeyen birçok hareket ve davranışları kapsamaktadır. Söz konusu psikolojik tacize maruz kalan onlarca çalışanın var olduğu bilinmektedir. Çalışanlar bu davranışları bazen bir iki hafta bazen de daha uzun süre yaşamaktadır. Bu durum hem kurum hem de kurumdaki diğer çalışanlar arasında olumsuz bir hava yaratmaktadır (Tınaz & Karatuna, 2010, s. 1).

Psikolojik taciz, önce Birleşik Krallık, Almanya, Avusturya gibi ülkelerde 1990'lı yıllarda ortaya çıkan bazı bilimsel çalışmalara konu olurken 2000'li yıllardan itibaren gelişmekte olan birçok ülkede kavram olarak psikolojik taciz adını almıştır. Yapılan çalışmalarda psikolojik

tacizin meslek, yaş, cinsiyet veya eğitim düzeylerine bağlı olmaksızın tüm çalışanları tehdit eden bir işyeri sorunu olarak incelenmiştir (Tınaz & Karatuna, 2010, s. 3).

2. KAVRAM OLARAK PSİKOLOJİK TACİZ

Psikolojik taciz kavramı literatürde 16. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır. Kavram kökü incelendiğinde "mob" kelimesi Latince "mobilusmus vulgus" kavramından gelen ve kalabalık anlamına gelen sözcüklerin kısaltılmış biçimi olarak ifade edilmektedir. İngilizce 'de ise isyan eden insan topluluğu veya kanunsuz bir şekilde şiddet uygulayan gibi farklı anlamlara gelmektedir (Costello, 1997: 166; akt. Çarıkçı & Özkul, 2010).

Akademik araştırmalar sonucunda genel kabul görmüş olan kavramsal tanım ise psikolog Heinz Leymann tarafından yapılmıştır. Bu tanıma göre; psikolojik taciz, sistemli bir şekilde ve ahlak dışı bir iletişim yoluyla bir veya birkaç kişi tarafından bir kişiye yönelik olarak yapılan psikolojik bir terördür (Leymann, 1996: 166; akt. Samırkaş & Çalışkan, 2011). Bu tanım içinde; zorbalık, terör, şiddet, taciz gibi kavramları da barındırmaktadır (Leymann & Gustafsson, 1996: 252; akt. Çarıkçı & Özkul, 2010).

Köse'ye göre, mobbing kavramının tanımı ise; günlük hayatta ve çoğunlukla da işyerlerinde, hedef aldığı kişiye cephe alarak, ona karşı küçük düşürücü hareketlerde bulunarak, suçlamak, yalnız bırakmaya, dışlamak gibi kötü niyetli ve bunaltıcı hareketlerde bulunmaktır (Köse, 2006, s. 282).

Mobbing her zaman bilinçli ve sistematik bir biçimde yapılan olumsuz bir davranışlardır (Demirel, 2009, s. 120).9 Ayrıca Leymann'a göre (1996) kişiye karşı yapılan bu kasıtlı davranışlar en az haftada bir ve en az altı ay boyunca tekrarlanarak meydana gelmesiyle, psikolojik tacize uğrayan kişide ciddi bir şekilde zihinsel ve tükenmişlik sorunları yaşatmakta, kendini çaresiz ve savunmasız hissetmektedir (Leymann, 1996: 166; akt. Samırkaş & Çalışkan, 2011).

Mobbing kavramıyla ilgili olarak yapılan araştırmalar sonucunda ortak üç kavram üzerinde durulmaktadır. Bunlardan ilki, gerçekleştirilen eylem sonucunda psikolojik taciz uygulayan kişinin niyetine bakılmaksızın mağdurda ortaya çıkan etkiler, ikincisi, bu etkilerin mağdurda bir zarara sebebiyet verip vermediği, üçüncüsü ise, psikolojik tacize devam edilmesi ve ısrarlı davranılmasıdır (Paksoy, 2007, s. 8).

İşyerinde psikolojik taciz, çalışanları aşağılayıcı, onu zedeleyici kişiyi rahatsız edici davranışlar olarak iş göremez hale gelmesidir (Ravisy, 2004; akt. Minibaş & İdiğ, 2010). Hirigoyen, psikolojik tacizin; işyerindeki günlük yaşanan iş stresinden, çatışmalardan yönetici veya diğer çalışanların kötü davranışları sonucu yaşanan baskılardan ve olumsuz iş koşullarından farklı olduğunu vurgulamaktadır (Hirigoyen, 2001; akt. Minibaş & İdiğ, 2010).

Bu kavramlardan hareketle mobbing yerine kullanılmış literatürde aşağıdaki benzer kavramlarla da karşılaşılabilmektedir (Eser, 2009; akt. Çarıkçı & Özkul, 2010).

- Zorbalık,
- Yıldırma,
- İşyerinde psikolojik terör,
- Duygusal tecavüz,
- İşyeri sendromu,
- Psikolojik taciz."

Genellikle en çok benzerlik gösteren kavramlardan biri olan cinsel taciz aslında tam bir psikolojik taciz değildir. Çünkü cinsel taciz tek bir hareketle gerçekleşebilirken, psikolojik taciz sistematik ve uzun süreli yapılan bir eylemdir. Cinsel tacizi bir yaklaşma girişimi olarak da tanımlamak mümkünken, psikolojik tacizi ise bir uzaklaştırma stratejisi olarak tanımlamak mümkündür. Ancak her tacizin de aynı anda gerçekleştiği durumlar vardır. Bu gibi durumlarda cinsel taciz tamamen psikolojik tacizin bir aracı olarak işlemektedir (Tınaz ve ark., 2008, s. 29).

Yukarıdaki tanımlamalar doğrultusunda psikolojik tacizin bir diğer adı olan mobbing ile ilgili bazı kavram ve tanımlara aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

BİLİM ADAMI	KULLANDIĞI KAVRAM	KULLANDIĞI TANIM
Brodsky (1976)	Taciz	Bir kişinin diğer bir kişiyi yıpratmak, engellemek, ona eziyet etmek ya da ondan bir tepki almak amacıyla yaptığı, tekrarlanan ve ısrarlı girişimlerdir. Bu girişimler, insanları kışkırtan, korkutan, rahatsız eden, insanlar üzerinde baskı kuran davranışlardır.
Thylefors (1987)	İftira / Başkasının Suçunu Yükleme	Bir veya daha fazla kişinin belirli bir süre boyunca bir veya fazla kimseye tekrarlayan negatif davranışlarda bulunması ya da bulunmalarıdır.
Matthiesen, Raknes & Rrökkum (1989)	Mobbing	Bir ya da daha fazla kişinin, çalışma gruplarındaki kişi ya da kişileri hedef alan, sürekli, tekrarlayan negatif davranışlar ya da temaslarıdır.
Leymann (1990)	Mobbing/Psikolojik Terör	Bir ya da daha fazla kişi tarafında sistematik bir biçimde genelde hedeflenen bir kişiye yöneltilen düşmanca ve etik olmayan iletişimdir.
Kile (1990)	Sağlığı Tehlikeye Sokan Liderlik	Bir üst tarafından açık veya üstü kapalı olarak, uzun süre boyunca sergilenen sürekli küçük düşürücü ya da taciz edici eylemlerdir.
Wilson (1991)	İşyeri Travması	Yöneticinin, sürekli ve kasıtlı olarak yaptığı rahatsız edici davranışları sonucunda, bir çalışanın kişiliğinin, karakterinin bozulmasıdır.
Vartia(1993)	Taciz	Bir kimsenin bir başkasına tekrarlayan ve zamana yayılan negatif davranışlarda bulunması durumudur.
Björkqvist, Österman ve Helt-Back (1994)	İşyerinde Taciz	Kendilerini koruyamayacak durumda olan, bir ya da daha fazla kişiye yöneltilen ve bu kişilere zihinsel bazen de fiziksel acı veren, devamlı tekrarlanan davranışlardır.
Adams (1992)	Bullying/Zorbalık	Kamu ya da özel sektörde, kişiyi küçük düşüren ya da alçaltan, sürekli eleştiri ve kişisel taciz veya saldırı içeren davranışlardır.

Çizelge 1. Literatürde Mobbing İçin Kullanılan Kavramlar ve Tanımlar[1]

[1] Einarsen S.; 2000:379

3. İŞYERİNDE PSİKOLOJİK TACİZ NEDENLERİ

Psikolojik aslında taciz kısır döngüden ibarettir ve bu döngüyü anlamak için faktörlerin tümüyle arasındaki ilişkiyi belirlemek gerekir. Burada bireyler çevrenin bir parçasıyken bütün ve parçalar halinde olan faktörler de çevre ile ilişkilidir. İnsan davranışları bir bütün olarak değil de tek tek parçalar halinde; neden, sonuç ve sebep şeklinde birbirleriyle ilişkilendirilmeye çalışılır. Amaç, kalıcı çözümler ortaya çıkarabilmektir (Minibaş & İdiğ, 2010, s. 21).

Psikolojik taciz işyerinde belli bir nedene bağlı olmaksızın, birçok faktöre bağlı olarak ortaya çıkabilmektedir. Başlangıçta mağdur rolünde bir çalışan ve onun karşısında saldırıda bulunan bir çalışan vardır. Mağdur çalışan boyun eğmeyi reddettiği için saldırgan çalışan da buna öfkelenir ve daha çok faktörü harekete geçirmeye başlar. Burada en çok uygulanan davranış, kendine bağımlı hale getirmek için onun kendine olan saygısını kaybetmesini sağlayarak kendine karşı koşulsuz şekilde itaat eden, saygılı ve terbiyeli bir kişi yaratmak isteğidir (Tutar, 2004; s. 110).

Psikolojik tacizin ortaya çıkışıyla ilgili yapılan bazı araştırmalarda, işyerinde yanlış personel seçimi ve işe alımı, dönemsel işçi istihdamı ve işyerlerinde rekabet etmek amacıyla bazı mevkilerin elde edilmesi için girişilen çabaların sonucu olabilir. Bu sadece bir varsayımdır (Erdoğan, 2009, s. 321).

Psikolojik tacizle karşılaşma oranının en yoğun olduğu işyerlerinde çeşitle sebeplerle taciz uygulanmaktadır. Psikolojik tacize yol açan örgütsel ve yönetsel nedenler aşağıdaki alıntıda sıralanmıştır (Tınaz, 2006; akt. Erdoğan, 2009, s. 322).

- Psikolojik tacizin, disiplinin ve verimin artırılmasında araç olarak kullanılması,
- İnsan kaynakları masraflarının düşürülmek istenmesi,
- Hiyerarşik yapı,
- İletişim kanallarının zayıflığı,
- Sorunları çözme ya da yönetmedeki yetersizlikler,
- Şikâyet prosedürünün işletilememesi,
- Liderlik vasıflarında zayıflık,
- Birini suçlama ve suçlu bulmaya dair toplumsal alışkanlıklar,
- Takım çalışması anlayışının olmaması ya da düşük olması,
- Örgüt içi eğitimlerin önemsenmemesidir.

Buna göre çalışanların tacize uğrama nedenleri oldukça fazladır. Aşağıdaki alıntıda ise en çok karşılaşılan taciz türleri sıralanmıştır (Kaymaz Demir, 2007; akt. Çarıkçı & Özkul, 2010 s. 487).

- Yapılan yanlışlıklardan sorumlu tutulmak,
- Anlamsız, mantıksız görevler verilmesi,

- Yeteneğin eleştirilmesi,
- Birbirleriyle çelişkili kurallara itaat ettirilmek,
- Tehditler,
- Küçük düşürülme,
- Hakarete uğrama,
- Taciz edilme,
- Alay edilme,
- Başarının olduğundan az gösterilmesi,
- Kişinin ayağının kaydırılması,
- Küfür,
- Şerefin lekelenmesi.

Literatür taramasına göre, Türkiye'de psikolojik taciz konusuyla ilgili henüz ayrıntılı ve yeterli bir çalışmanın olmadığı, hangi tacizlerin hangi sektörlerde daha yoğun yaşandığı ile ilgili sağlıklı verilerin toplanmadığı görülmüştür. Zira 2000'li yıllardan sonra psikolojik tacize ilişkin bazı çalışmalar yapılmış olup, akademik bir kavram olarak yeni nitelik kazanmıştır (Şahin & Dündar, 2011; akt. Sezerel ve ark., 2015, s. 95).

4. İŞYERİNDE PSİKOLOJİK TACİZ TÜRLERİ

Psikolojik taciz, işyerlerindeki uygulanma şekillerine göre iki çeşit olarak incelenmektedir. Bunlardan ilki doğrudan psikolojik taciz, diğeri ise dolaylı psikolojik tacizdir (Matthiesen, 2008; akt. Tınaz & Karatuna, 2010, s. 35). Mağdur olan çalışana psikolojik tacizi uygulayan amir veya yönetici tarafından yapılan bağırıp çağırma, sözlü tehdit gibi davranışlar sergilemesi sonucunda bunun herkes tarafından görülmesi doğrudan tacizi ifade eder. Bir diğer taciz ise dolaylı psikolojik tacizdir. Burada ise, mağdur olan çalışanın diğer çalışma arkadaşı/arkadaşları tarafından taciz edilmesi söz konusudur. Dolaylı taciz de iki türlü gerçekleşmektedir. Bunlar sübjektif ve objektif taciz durumlarıdır. Sübjektif psikolojik taciz, tacizi uygulayanı sadece mağdur tarafından algılanmasını ifade ederken, objektif taciz ise, psikolojik tacizin herkes tarafından görülmesini ifade eder (Tınaz & Karatuna, 2010, s.35).

"İşyerlerinde çalışanları davranışlar arasındaki psikolojik şiddet ister doğrudan olsun ister dolaylı olsun şiddetin temel örneklerini oluşturmaktadır. Bunlar (Solmuş, 2005; akt. Erdoğan, 2009, s. 324);

- Çalışanı, yeterli çabayı göstermemekle suçlamak,
- Çalışanı, yaşından dolayı deneyimsizlikle itham etmek ve aşağılamak,
- İşyeri imkanlarından faydalanılmasını engellemek,
- Aşırı iş yüklemek, makul olmayan sürelerde işin bitirilmesini talep etmek,
- Çalışana, görevi ile ilgili olmayan ya da başarısız olacağı işler vermek,
- Çalışana sürekli hatalarını hatırlatmak,
- İşle ilgili düşüncesini açıklamasına izin vermemek,
- İş arkadaşları ya da müşteriler gibi üçüncü kişilerin önünde hakaret etmek ya da küçük

düşürmek,
- Performansı hakkında ağır ithamlarda bulunmak,
- İşten atmakla tehdit etmek,
- Çalışanın telefon ya da e-postalarına cevap vermemek,
- Çalışanı, bulunması gerekli toplantılardan haberdar etmemek,
- Çalışanın iş arkadaşlarıyla iletişim kurmasını engellemek, izole edecek fiziksel bir iş o ortamı yaratmak,
- Çalışan hakkında söylenti yaymak ya da dedikodu yapmak,
- Çalışana basit ya da az görev vermek,
- Çalışana fiziksel şiddet uygulamak ya da uygulayacağına dair tehdit etmek,
- Çalışanın ruh sağlığı hakkında imalarda bulunmak.

Son olarak işyerinde karşılaşılan taciz türlerinden biri de sanal ortam yoluyla yapılan psikolojik taciz türüdür. Burada uygulanan adından da anlaşılacağı üzere internet ortamında mağdur olan çalışana yönelik belgeler, resimler, mesajlar vb. yazılı, sözlü veya görsel saldırı yapılması yöntemidir. Buradaki amaç; mağdur olan çalışanı korkutucu ve nefret dolu mesajlar ileterek tehdit etmektir. Bu mesajların ayrıca gerçek dışı şaka yoluyla ırk, cinsiyet vb. mesajlarla da yapılması durumları mevcuttur (Witty & Jarr, 2005; akt. Tınaz & Karatuna, 2010; s. 39).

5. PSİKOLOJİK TACİZİN TÜRK HUKUK SİSTEMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

5.1. GENEL OLARAK

İşyerlerinde karşılaşılan ve tespit edilen psikolojik taciz durumlarında mağdur olan çalışanın onur ve saygınlık gibi kişilik hakları korunmaktadır. Yaşanan taciz durumlarında işverenin doğrudan mağdur olan çalışanı gözetme borcu kapsamında tüm işçilik haklarını korumakla yükümlüdür. Türk hukuk sistemi "haksız fiil ve borca aykırılık yolu ile işçinin kişilik hakkının ihlal edilmesi" konusunda işvereni işçinin tüm kişilik değerlerini korumakla yükümlü kılmıştır (Tınaz ve ark., 2008; s. 82).

İş Kanunu'nda işyerinde işçiye yönelik olarak psikolojik taciz ile ilgili açıkça bir kavramdan bahsedilmemektedir. Sadece davranış biçimlerine ilişkin bazı hükümler bulunmaktadır. İşçi ile işveren arasındaki tacize yönelik davranış biçimleriyle ilgili bazı hukuki düzenlemeler mevcuttur. Buradaki amaç, kanunda açıkça ifade edilmese bile tacize uğrayan işçiyi koruyucu niteliğinde hukuki bir yapı oluşturmaktır (Tınaz ve ark., 2008; s. 82).

Türk hukuk sistemi çok kapsamlı bir yapıya sahip olduğundan aşağıda bunlar tek tek ele alınmış ve kısa açıklamalara yer verilmiştir.

5.2. ANAYASA BAKIMINDAN

Anayasa'da psikolojik taciz ile doğrudan değil ama kişilik haklarının korunması ile ilgili aşağıda bazı maddeler yer almaktadır. Bunlar;

> MADDE 5- Devletin temel amaç ve görevleri, Türk Milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyet ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk Devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik sosyal engelleri kaldırmaya, insanın madde ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır.

MADDE 12- Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir.
MADDE 17- Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkında sahiptir. Tıbbi zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz; rızası olmadan bilimsel ve tıbbi deneylere tabi tutulamaz. Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz; kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya ve muameleye tabi tutulamaz.
MADDE 24- Herkes, vicdan dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.
MADDE 25- Herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir. Her ne sebep ve amaçla olursa olsun kimse, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; düşünce ve kanaatleri sebebiyle kınanamaz ve suçlanamaz.
MADDE 48- Herkes, dilediği alanda çalışma ve sözleşme hürriyetine sahiptir. Özel teşebbüsler kurmak serbesttir.
MADDE 49- Çalışma herkesin hakkı ve ödevidir. Devlet çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek için çalışanları ve işsizleri korumak, çalışmayı desteklemek, işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak ve çalışma barışını sağlamak için gerekli tedbirleri alır.
MADDE 50- Kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılamaz. Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi" yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar.[2]

Görüleceği üzere yukarıdaki maddelerden 5, ve 49, tamamen devletin de birtakım sorumlulukları olduğunu göstermektedir. Çalışma hayatında psikolojik taciz her şeyden önce bir yıldırma politikası olduğu için Anayasadaki ilgili maddeler kapsamında çalışanın kişilik haklarını güvence altına almaktadır. Devlet; çalışanının işyerinde refahını, huzurunu, maddi ve manevi gelişimini sağlamakla birlikte sağlığını da korumaya yönelik tedbirler almak zorundadır (Palabıyık, 2018; s. 91-92).

5.3. İŞ KANUNU BAKIMINDAN

4857 sayılı İş Kanunu'nda da psikolojik taciz ile ilgili doğrudan hükümler bulunmamaktadır. Sadece psikolojik tacize uyarlanabilir şekilde hukuka aykırı işveren davranışları ve davranış biçimlerini yaptırıma bağlar nitelikte olan bazı düzenlemelerden bahsedebiliriz (Uşen ve ark. 2013, s. 68). Bunlar;

MADDE 5- İş ilişkisinde dil, din, ırk, renk, cinsiyet, engellilik, siyasal düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ve benzeri sebeplere dayalı ayrım yapılamaz.
İşveren, esaslı sebepler olmadıkça tam süreli çalışan işçi karşısında kısmî süreli çalışan işçiye, belirsiz süreli çalışan işçi karşısında belirli süreli çalışan işçiye farklı işlem yapamaz.
İşveren, biyolojik veya işin niteliğine ilişkin sebepler zorunlu kılmadıkça, bir işçiye, iş sözleşmesinin yapılmasında, şartlarının oluşturulmasında, uygulanmasında ve sona ermesinde, cinsiyet veya gebelik nedeniyle doğrudan veya dolaylı farklı işlem yapamaz.
Aynı veya eşit değerde bir iş için cinsiyet nedeniyle daha düşük ücret kararlaştırılamaz.
İşçinin cinsiyeti nedeniyle özel koruyucu hükümlerin uygulanması, daha düşük bir ücretin uygulanmasını haklı kılmaz.
İş ilişkisinde veya sona ermesinde yukarıdaki fıkra hükümlerine aykırı davranıldığında işçi, dört aya kadar ücreti tutarındaki uygun bir tazminattan başka yoksun bırakıldığı haklarını da talep edebilir. 2821 sayılı Sendikalar Kanununun 31 inci maddesi hükümleri

[2] Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası; md.5, md.12, md.17, md.24, md.25, md.48, md.49, md.50.

saklıdır.
20 nci madde hükümleri saklı kalmak üzere işverenin yukarıdaki fıkra hükümlerine aykırı davrandığını işçi ispat etmekle yükümlüdür. Ancak, işçi bir ihlalin varlığı ihtimalini güçlü bir biçimde gösteren bir durumu ortaya koyduğunda, işveren böyle bir ihlalin mevcut olmadığını ispat etmekle yükümlü olur.
MADDE 75- İşveren çalıştırdığı her işçi için bir özlük dosyası düzenler. İşveren bu dosyada, işçinin kimlik bilgilerinin yanında, bu Kanun ve diğer kanunlar uyarınca düzenlemek zorunda olduğu her türlü belge ve kayıtları saklamak ve bunları istendiği zaman yetkili memur ve mercilere göstermek zorundadır. İşveren, işçi hakkında edindiği bilgileri dürüstlük kuralları ve hukuka uygun olarak kullanmak ve gizli kalmasında işçinin haklı çıkarı bulunan bilgileri açıklamamakla yükümlüdür.
MADDE 24/II

(a) İşveren iş sözleşmesi yapıldığı sırada bu sözleşmenin esaslı noktalarından biri hakkında yanlış vasıflar veya şartlar göstermek yahut gerçeğe uygun olmayan bilgiler vermek veya sözler söylemek suretiyle işçiyi yanıltırsa.

(b) İşveren işçinin veya ailesi üyelerinden birinin şeref ve namusuna dokunacak şekilde sözler söyler, davranışlarda bulunursa veya işçiye cinsel tacizde bulunursa.

(c) İşveren işçiye veya ailesi üyelerinden birine karşı sataşmada bulunur veya gözdağı verirse yahut işçiyi veya ailesi üyelerinden birini kanuna karşı davranışa özendirir, kışkırtır, sürükler yahut işçiye ve ailesi üyelerinden birine karşı hapsi gerektiren bir suç işlerse yahut işçi hakkında şeref ve haysiyet kırıcı asılsız ağır isnad veya ithamlarda bulunursa.

(d) İşçinin diğer bir işçi veya üçüncü kişiler tarafından işyerinde cinsel tacize uğraması ve bu durumu işverene bildirmesine rağmen gerekli önlemler alınmazsa.

(e) İşveren tarafından işçinin ücreti kanun hükümleri veya sözleşme şartlarına uygun olarak hesap edilmez veya ödenmezse

MADDE 25/II

(a) İş sözleşmesi yapıldığı sırada bu sözleşmenin esaslı noktalarından biri için gerekli vasıflar veya şartlar kendisinde bulunmadığı halde bunların kendisinde bulunduğunu ileri sürerek yahut gerçeğe uygun olmayan bilgiler veya sözler söyleyerek işçinin işvereni yanıltması.

(b) İşçinin, işveren yahut bunların aile üyelerinden birinin şeref ve namusuna dokunacak sözler sarf etmesi veya davranışlarda bulunması yahut işveren hakkında şeref ve haysiyet kırıcı asılsız ihbar ve isnadlarda bulunması.

(c) İşçinin işverenin başka bir işçisine cinsel tacizde bulunması.

(d) İşçinin işverene yahut onun ailesi üyelerinden birine yahut işverenin başka işçisine sataşması, işyerine sarhoş yahut uyuşturucu madde almış olarak gelmesi ya da işyerinde bu maddeleri kullanması.[3]

İş Kanunu, yukarıda belirtilen hallerden herhangi bir/birkaçı ortaya çıktığında işverene haklı nedenlerden dolayı işçinin sözleşmesini 6 işgünü içinde tazminatsız ve bildirimsiz bir şekilde sona erdirme hakkı tanımaktadır.

Mobbing sonucu meydana gelen ruhsal hasarlar için manevi tazminat talep edilebilmektedir. Manevi tazminatta, kıdem tazminatından farklı olarak, manevi bir yıkıma uğranıldığının ispatı

[3] Türkiye Cumhuriyeti 4857 sayılı İş Kanunu; md.5, md.75, md.24/II, md.25/II.

gerekmektedir. Özellikle alanında uzman bir doktorun vereceği rapor mobbinge maruz kalmış olan çalışana bu konuda çok yardımcı olacaktır.

5.4. CEZA KANUNU BAKIMINDAN

İşyerinde psikolojik taciz sürecinin ilk başlarında yaşanan çatışmalar genellikle hukuk temelinin öngördüğü davranışlar olduğundan 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nu kapsamında bir ceza olarak nitelendirilmemektedir. Fakat bu davranışlar zaman içerisinde bir bütün olarak ele alındığında mağdur işçinin fiziksel ve psikolojik bütünlüğünü doğrudan etkileyecek duruma gelmesi sonucu, yaşanan çatışmalar süreklilik arz etmesi, çatışma esnasındaki davranışların suç tiplerinin giderek artması sonucunda bu davranış durumları ceza niteliği taşımaya başlar. Buradaki amaç cezai işlem gerektiren davranışların bir suç tanımına uygun olmasıyla birlikte kasten gerçekleştirilen ve hukuka aykırı nitelik taşıması durumunda cezai yaptırımın uygulanmasıdır (Erdem ve Parlak 2010; akt. Uşen ve ark., 2013, s. 77).

Buradan hareketle Türk Ceza Kanunu kapsamında psikolojik tacizi doğrudan düzenleyen bir hüküm olmamakla birlikte psikolojik tacizi aracı olarak kullanacak yirmiden fazla suç kapsamındaki maddeler aşağıda sıralanmıştır (Uşen ve ark., 2013, s. 78);

MADDE 84- İntihara yönlendirme.
MADDE 86- Kasten yaralama suçu.
MADDE 94- İşkence.
MADDE 95- Neticesi sebebiyle ağırlaşmış işkence.
MADDE 96- Eziyet.
MADDE 104-Cinsel saldırı ve cinsel taciz suçu.
MADDE 106- Tehdit.
MADDE 107- Şantaj suçu.
MADDE 114- Siyasi hakların kullanılması suçu.
MADDE 115- İnanç düşünce ve kanaat hürriyetinin kullanılmasını engelleme suçu.
MADDE 117- İş ve çalışma hürriyetinin ihlali.
MADDE 118- Sendikal hakların kullanılmasının engellenmesi suçu.
MADDE 120- Haksız arama suçu.
MADDE 121- Dilekçe hakkının kullanılmasının engellenmesi suçu.
MADDE 122- Ayrımcılık suçu.
MADDE 123- Kişilerin huzur ve sükununu bozma.
MADDE 124- Haberleşmenin engellenmesi suçu.
MADDE 125- Hakaret.
MADDE 132- Haberleşmenin gizliliğini ihmal suçu.
MADDE 133- Kişiler arasındaki konuşmaların dinlenmesi ve kayda alınması suçu.
MADDE 134- Özel hayatın gizliliğini ihlal.
MADDE 135- Verilerin kaydedilmesi suçu.
MADDE 151- Mala zarar verme suçu.
MADDE 257- Görevi kötüye kullanma suçu.
MADDE 267- İftira.
MADDE 283- Suçluyu kayırma suçu.[4]

[4] Türkiye Cumhuriyeti 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu; md.84, md.86, md.94, md.95, md.96, md.104, md.106, md.107, md.114, md.115, md.117, m.118, md.120, md.121, md.122, md.123, md.124, md.125, md.132, md.133, md.134, md.135, md.151, md.257, md.267, md.283.

Görüldüğü üzere, psikolojik taciz sürecinde ortaya çıkan davranışların cezalandırılması ile ilgili ceza hukuku araçlarının yeterli olduğu ve suç olarak ayrıca düzenlemeye gerek olmadığını söylemek mümkündür (Erdem ve Parlak 2010; akt. Uşen ve ark., 2013, s. 78).

5.5. BORÇLAR KANUNU BAKIMINDAN

6098 sayılı Borçlar Kanunu'nun 417.maddesinde ilk kez psikolojik tacize yer verilmiştir. İşverene, işçilerini psikolojik tacize karşı koruma yükümlülüğünü getiren 417.madde ayrıca işçinin de bu sayede işyerinde psikolojik tacize uğrayan diğer çalışanlara karşı da koruma yükümlülüğünü getirmiştir (TİSK, 2012, akt. Uşen ve ark., 2013, s. 75). Aşağıdaki maddeye ilişkin hükümler yer almaktadır;

> MADDE 417- İşveren, hizmet ilişkisinde işçinin kişiliğini korumak ve saygı göstermek ve işyerinde dürüstlük ilkelerine uygun bir düzeni sağlamakla, özellikle işçilerin psikolojik ve cinsel tacize uğramamaları ve bu tür tacizlere uğramış olanların daha fazla zarar görmemeleri için gerekli önlemleri almakla yükümlüdür.
> İşveren, işyerinde iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması için gerekli her türlü önlemi almak, araç ve gereçleri noksansız bulundurmak; işçiler de iş sağlığı ve güvenliği konusunda alınan her türlü önleme uymakla yükümlüdür.
> İşverenin yukarıdaki hükümler dâhil, kanuna ve sözleşmeye aykırı davranışı nedeniyle işçinin ölümü, vücut bütünlüğünün zedelenmesi veya kişilik haklarının ihlaline bağlı zararların tazmini, sözleşmeye aykırılıktan doğan sorumluluk hükümlerine tabidir.[5]

Dolayısıyla işveren yukarıdaki maddeler çerçevesinde bu tarz davranışları yapamayacağı gibi psikolojik tacize uğrayan çalışanını da diğer çalışanlara karşı korumakla yükümlüdür. Ayrıca işyerlerinde psikolojik ve cinsel tacizin önlenmesi adına gerekli tüm tedbirlerin alınması zorunludur. Bu yükümlülükleri yerine getirmediği takdirde kişilik haklarına saldırıda bulunulan bir çalışanın tüm zararlarını ödemekle mükelleftirler (Uşen ve ark., 2013, s. 75).

5.6. MEDENİ KANUN BAKIMINDAN

4721 sayılı Medeni Kanunu'nun 2. Maddesinde yer alan ve emredici bir nitelik taşıyan dürüstlük kuralı, tüm hukuki ilişkilerde olduğu gibi, işçi-işveren ilişkilerinde de geçerli bir kuraldır. Bu işyerinde, işçisine psikolojik taciz uygulanan ve bu davranışları önleyemeyen, işverenin tutumu bu kanun kapsamında dürüstlük kuralına aykırı düşmektedir (Erdoğan, 2009: s. 334).

4721 sayılı Medeni Kanunu'nda B/II bendinde "Kişiliğin Korunmasına" ilişkin başlıkta psikolojik taciz ile ilgili doğrudan bir kavram geçmese bile gerçekte kişinin korunmasına yönelik bazı maddeler bulunmaktadır. Bunlar;

> MADDE 24/II
> Hukuka aykırı olarak kişilik hakkına saldırılan kimse, hâkimden, saldırıda bulunanlara karşı korunmasını isteyebilir.
> Kişilik hakkı zedelenen kimsenin rızası, daha üstün nitelikte özel veya kamusal yarar ya da kanunun verdiği yetkinin kullanılması sebeplerinden biriyle haklı kılınmadıkça, kişilik

[5] Türkiye Cumhuriyeti 6098 sayılı Borçlar Kanunu; md.417.

haklarına yapılan her saldırı hukuka aykırıdır.
MADDE 25/II
Davacı, hâkimden saldırı tehlikesinin önlenmesini, sürmekte olan saldırıya son verilmesini, sona ermiş olsa bile etkileri devam eden saldırının hukuka aykırılığının tespitini isteyebilir.
Davacı bunlarla birlikte, düzeltmenin veya kararın üçüncü kişilere bildirilmesi ya da yayımlanması isteminde de bulunabilir.
Davacının, maddî ve manevî tazminat istemleri ile hukuka aykırı saldırı dolayısıyla elde edilmiş olan kazancın vekâletsiz iş görme hükümlerine göre kendisine verilmesine ilişkin istemde bulunma hakkı saklıdır.
Manevî tazminat istemi, karşı tarafça kabul edilmiş olmadıkça devredilemez; miras bırakan tarafından ileri sürülmüş olmadıkça mirasçılara geçmez.
Davacı, kişilik haklarının korunması için kendi yerleşim yeri veya davalının yerleşim yeri mahkemesinde dava açabilir.[6]

Yukarıdaki maddelerden yola çıkarak Türk Medeni Kanunu, kişilik haklarının korunması kapsamına giren değerleri tek tek saymak yerine bütünüyle ele almıştır. Psikolojik tacize uğrayan mağdur çalışan doğrudan veya dolaylı yoldan saldırıya uğramış bile olsa, bu kanun çerçevesinde direk ele alınabilecektir (İlhan, 2010; s. 1183).

5.7. İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ KANUNU BAKIMINDAN

6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'na göre, çalışma hayatındaki tüm çalışanlara çalışmaktan kaçınma hakkı tanınmıştır. Bu kapsamda ilgili maddeler aşağıda belirtilmiştir;

MADDE 13
(1) Ciddi ve yakın tehlike ile karşı karşıya kalan çalışanlar kurula, kurulun bulunmadığı işyerlerinde ise işverene başvurarak durumun tespit edilmesini ve gerekli tedbirlerin alınmasına karar verilmesini talep edebilir. Kurul acilen toplanarak, işveren ise derhâl kararını verir ve durumu tutanakla tespit eder. Karar, çalışana ve çalışan temsilcisine yazılı olarak bildirilir.

(2) Kurul veya işverenin çalışanın talebi yönünde karar vermesi hâlinde çalışan, gerekli tedbirler alınıncaya kadar çalışmaktan kaçınabilir. Çalışanların çalışmaktan kaçındığı dönemdeki ücreti ile kanunlardan ve iş sözleşmesinden doğan diğer hakları saklıdır.

(3) Çalışanlar ciddi ve yakın tehlikenin önlenemez olduğu durumlarda birinci fıkradaki usule uymak zorunda olmaksızın işyerini veya tehlikeli bölgeyi terk ederek belirlenen güvenli yere gider. Çalışanların bu hareketlerinden dolayı hakları kısıtlanamaz.

(4) İş sözleşmesiyle çalışanlar, talep etmelerine rağmen gerekli tedbirlerin alınmadığı durumlarda, tabi oldukları kanun hükümlerine göre iş sözleşmelerini feshedebilir. Toplu sözleşme veya toplu iş sözleşmesi ile çalışan kamu personeli, bu maddeye göre çalışmadığı dönemde fiilen çalışmış sayılır.

(5) Bu Kanunun 25 inci maddesine göre işyerinde işin durdurulması hâlinde, bu madde hükümleri uygulanmaz.[7]

İşyerlerinde diğer çalışma arkadaşlarını psikolojik, duygusal ve davranışsal yönden rahatsız eden, yani psikolojik taciz uygulayan işçinin iş sözleşmesi işverence derhal feshedilebilir.

[6] Türkiye Cumhuriyeti 4721 sayılı Medeni Kanun; md.24/II, md.25/II
[7] Türkiye Cumhuriyeti 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu; md.13.

Psikolojik taciz açık veya doğrudan olmasa da taciz niteliğindeki davranışlara maruz kalındığında, hukuki boyutta koruyucu bir yapıdan söz etmek mümkündür.

5.8. BAŞBAKANLIK ALO170 HATTI

Başbakanlık Genelgesi'nde 19.03.2011 tarihli ve 27879 sayılı Resmî Gazete 'de yayımlanan "İşyerlerinde Psikolojik Tacizin (Mobbing) Önlenmesi" başlıklı ve 2011/2 sayılı bir Başbakanlık Genelgesi'nin 4. md'ne göre, psikolojik tacizle mücadeleyi güçlendirmek üzere Çalışma ve Sosyal Güvenlik İletişim Merkezi, ALO 170 hattı üzerinden psikologlar vasıtasıyla psikolojik tacize uğrayan kişilere psikolojik destek sağlanmaktadır (Palabıyık, 2018; s. 61).

İşyerlerinde Psikolojik Tacizin (Mobbing) Önlenmesi" başlıklı ve 2011/2 sayılı Başbakanlık Genelgesi' göre psikolojik taciz "kasıtlı ve sistematik olarak belirli bir süre çalışanın aşağılanması, küçümsenmesi, dışlanması, kişiliğinin ve saygınlığının zedelenmesi, kötü muameleye tabi tutulması, yıldırılması ve benzeri şekillerde" ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda, çalışanların ptacizden korunması amacıyla aşağıdaki tedbirlerin alınması uygun görülmüştür;

1) İşyerinde psikolojik tacizle mücadele öncelikle işverenin sorumluluğunda olup işverenler çalışanların tacize maruz kalmamaları için gerekli bütün önlemleri alacaktır.

2) Bütün çalışanlar psikolojik taciz olarak değerlendirilebilecek her türlü eylem ve davranışlardan uzak duracaklardır.

3) Toplu iş sözleşmelerine işyerinde psikolojik taciz vakalarının yaşanmaması için önleyici nitelikte hükümler konulmasına özen gösterilecektir.

4) Psikolojik tacizle mücadeleyi güçlendirmek üzere Çalışma ve Sosyal Güvenlik İletişim Merkezi, ALO 170 üzerinden psikologlar vasıtasıyla çalışanlara yardım ve destek sağlanacaktır.

5) Çalışanların uğradığı psikolojik taciz olaylarını izlemek, değerlendirmek ve önleyici politikalar üretmek üzere Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bünyesinde Devlet Personel Başkanlığı, sivil toplum kuruluşları ve ilgili tarafların katılımıyla "Psikolojik Tacizle Mücadele Kurulu" kurulacaktır.

6) Denetim elemanları, psikolojik taciz şikâyetlerini titizlikle inceleyip en kısa sürede sonuçlandıracaktır.

7) Psikolojik taciz iddialarıyla ilgili yürütülen iş ve işlemlerde kişilerin özel yaşamlarının korunmasına azami özen gösterilecektir.

8) Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Devlet Personel Başkanlığı ve sosyal taraflar, işyerlerinde psikolojik tacize yönelik farkındalık yaratmak amacıyla eğitim ve bilgilendirme toplantıları ile seminerler düzenleyeceklerdir.[8]

6. SONUÇ

Psikolojik taciz kavramı çok eskilere dayansa da Türkiye'de bilimsel anlamda 2000li yıllardan sonra önem kazanmaya başlamıştır. İş sözleşmesiyle işçi ve işveren hukuksal açıdan birbirine eşit olsa da ekonomik bağımlılığı yönünden işçinin işveren tarafınca korunması gerekmektedir.

[8] Başbakanlık Genelgesi, T.C. Resmî Gazete, 19 Mart 2011, sayı: 27879.

Özellikle ekonomik sıkıntıların ve işsizliğin fazla olduğu günümüz Türkiye'de, koruma durumu çok daha fazla önem taşımaktadır. Bu koruma kapsamında çalışana uygulanan psikolojik tacizin önlenmesi gerekmektedir.

Son yıllarda, özellikle gelişmiş ve rekabetin yoğun olarak yaşandığı ülkelerde giderek yaygınlaşan psikolojik taciz davranışları hem bireylere hem de örgütlere önemli ölçüde zarar vermektedir. Nitekim bir örgütün verimliliği, çalışanların verimliliğine bağlıyken çalışanların verimli olması için de sağlıklı bir çalışma ortamı içerisinde bulunması gerekmektedir. Örgütlerde yaşanan psikolojik taciz davranışları ise çalışanları hem kısa hem de uzun dönemde etkileyerek, örgütsel faaliyetlerde verimliliklerini ve performanslarını düşürmektedir. Oysa insanların yaşamlarının büyük bir zamanını içine alan çalışma ortamının hem örgütsel verimliliğe uygun hem de insan onuruna yakışır bir şekilde düzenlenmiş olması gerekmektedir.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere ülkemizde mevcut yasal düzenlemeler ve hukukun temel prensipleri çerçevesinde psikolojik taciz olgusunun çözümlenmesi anlamında hukuki korumadan yararlanılabileceği gibi hali hazırda yürürlükte olan yasal mevzuatımızda psikolojik tacize ilişkin herhangi bir hükmün açık bir şekilde yer almadığı ve tacizin sadece fiziksel yönüyle ilgilenildiği görülmüştür. Bu anlamda mevzuatımızda önemli bir boşluk söz konusudur.

Tüm bunlara ek olarak, psikolojik tacize maruz kalan kişilerin, bunu dile getirmeye çekindiği de göz ardı edilemez. Her şeyden önce bunu yaşayanların ilgili mercilere bu durumu şikâyet etmesi gerekir. Şikayetçi olduktan sonra da yaşanacak olan psikolojik durumları, etiketlenme ve dışlanma olaylarının göze alınması gerekir ki bu tacizler sonlansın.

7. KAYNAKLAR

Akgeyik, T., Delen, M. G., & Uşen, Ş. (2013). Çalışma yaşamında psikolojik taciz. Ankara: Özyurt Matbaacılık.

Costello, R. B. (1997). Random House Webster's College Dictionary.

Çalışkan, O., & Samırkaş, M. Örgütlerde İşyeri Terörü: Yıldırma Kavramı ve Önleme Çabaları. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (7), 27-37.

Demir Kaymaz G. (2007), İşyerinde Yıldırma (Mobbing) Eğilimleri: "Bir Örnek Olay", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, S.9

Demirel, Y. (2009). Psikolojik taciz davranışının kamu kurumları arasında karşılaştırılması üzerine bir araştırma. *Tisk Akademi*, *4*(7), 118-136.

Einarsen, S. (2000). Harassment & Bullying At Work: A Review Of The Scandinavian Approach (Cilt 5). Aggression And Violent Behavior.

Erdoğan, G. (2009). Mobbing (işyerinde psikolojik taciz). Türkiye Barolar Birliği Dergisi, (83), 318-352.

Eser, O., Mobbing Kavramının Türkçe Serüveni, <Http://Turkoloji.Cu.Edu.Tr/Yenı%20turk%20dılı/Oktay_Eser_Mobbing_Kavrami.Pdf>, Erişim Tarihi: 15.01.2010.

Hirigoyen, M-F. (2001). Le Harcèlement Moral Dans La Vie Professionnelle, Paris:Syros

İlhan, Ü. (2010). İşyerinde psikolojik tacizin (mobbing) tarihsel arka planı ve Türk hukuk sisteminde yeri. Ege Akademik Bakış, 10(4), 1175-1186.

Karatuna, I., & Tınaz, P. (2010). *İşyerinde psikolojik taciz: Sağlık sektöründe kesitsel bir araştırma*. TÜRK-İŞ.

Köse, H. (2006). Örgüt İçi İletişimde Negatif Bir Olgu: Psikolojik Yıldırma ve Sistemli Bir 'Ötekileştirme'Süreci Olarak Mobbing.

Leyman, H. Ve Gustafsson, A. (1996). Mobbing At Work And The Development Of Post-Traumatic Stress Disorders. European Journal Of Work And Organizational

Leymann, H. (1996). The Content And Development Of Mobbing At Work. European Journal Of Work And Organizational Psychology, 5(2).

Matthiesen, Stig Berge ve Einarsen, Stale ve Mykletun, Reidar. (2008). The Occurences And Correlates Of Bullying And Harassment İn The Restaurant Sector, Scandinavian Journal Of Psychology., Ss.59-68

Minibaş-Poussard, J., & İdiğ-Çamuroğlu, M. (2009). Psikolojik taciz iş yerindeki kâbus. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Özkul, B., & Çarikçi, I. H. (2010). MOBBING VE TÜRK HUKUKU AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ. *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, *15*(1).

Paksoy, N. (2007). İşyerinde psikolojik taciz-yıldırma (mobbing). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Palabıyık, B. B. (2018). Türk İş Hukukunda Mobbing.

Ravisy, P. (2004). Le Harcèlement Au Travail, Paris: Delmas.

Sezerel, Y. D. D. H., Bostan, Y. D. D. S., & Okan, Y. D. D. T. (2015). Kişiliğe Yönelik Yıldırma (Mobbıng) Davranışları ve Fizyolojik Etkiler Arasındaki İlişkide Psikolojik Etkilerin Aracılık Rolü. Isguc The Journal Of Industrial Relations And Human Resources, 17(3).

Solmuş, T., (2005). İş Yaşamında Travmalar: Cinsel Taciz ve Duygusal Zorbalık / Taciz (Mobbing), İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, C.7, S.2,

Şahin, B.; Dündar, T. (2011). Sağlık Çalışanlarının Yıldırma (Mobbing) Davranışlarıyla Karşılaşma Düzeylerini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi: Bolu İli Örneği". Tisk Akademi.

Tınaz, P., Bayram, F., & Ergin, H. (2008). Çalışma psikolojisi ve hukuki boyutlarıyla işyerinde psikolojik taciz (Mobbing). Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ.

TİSK; Psikolojik Taciz (Mobbing) ile Mücadelede İşletme Rehberi; Ankara, 2012.

Tutar, H. (2004). İşyerinde psikolojik şiddet sarmalı: Nedenleri ve sonuçları. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, *2*(2), 85-108.

Whitty, Monica, T. Ve Jarr, Adrian, N., (2005). 'Cyber-Harassment İn The Workplace', Vaughan Bowie, Bonnie Fisher, Cary L. Cooper (Ed.). Workplace Violence: Issues, Trends and Stragies içinde. London: Willian Publishing, ss.248-262.

World Health Organızatıon (Who). (2003). Raising Awareness Of Psychological Harassment At Work.

BAKIŞ AÇISI VE GÖRÜŞ AÇISI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Kaan TANYERİ [1]

[1] Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, ORCID ID: 0000-0002-3549-5424

ÖZET

Terimler, bilimsel çalışmaların vazgeçilemez ögesidir. Son derece sınırlı ve özel anlamlarıyla farklı yorumlamaların, anlam belirsizliklerinin vb. durumların önüne geçmesi gereken terimlere ilişkin bazı sorunlar olduğunu görüyoruz. Bu sorunlardan biri bakış açısı (İng. *point of view*) ve görüş açısıyla (İng. *viewpoint*) ilgilidir. Bakış açısı ve görüş açısı terimlerinin, birbirlerinin yerine kullanılabilecek kadar kendi aralarındaki sınırı yitirdiği görülmektedir. Ancak günlük dilde farklı olabilse de anlatıbilim çalışmalarında bu terimlerin anlamları ve işlevleri birbirinden farklıdır. Kullanımlarında kendi sınırlarını yitiren bu terimlerin, sınırlarının yeniden çizilmesi ve kullanım yerlerinin yeniden saptanması gerekmektedir. Bu gerekliliken devinimle çalışmamız, bakış açısı ve görüş açısı arasında nasıl bir ayrım yapılabileceğini tartışarak bu terimler üzerine birtakım saptamalarda bulunacaktır. Çalışmamızda nitel araştırma yönteminden yararlandık. Sözü edilen terimlerin öncelikle sözlük anlamlarına, günlük dildeki ve bazı inceleme kitaplarındaki kullanımlarına bakarak sorunsallığı ortaya koyduk. Ardından anlatıbilim kapsamında terimleri ilişkilendirerek bakış açısı ile görüş açısının ortaklaştığı ve ayrıştığı yerleri belirttik. Yaptığımız incelemeler sonucunda bakış açısının, bir anlatıcının öyküyü (içeriği) anlatma sürecindeki bilgisel donanımıyla ilişki olduğuna; görüş açısının ise bilgisel donanımdan daha çok görmekle ve gözün kişileri, nesneleri vb. şeyleri gördüğü açıyla ya da odaklayımıyla ilgili olduğuna ulaştık. Öyleyse görüş açısı; bakış açısıyla değil, bir başka anlatıbilim terimi olan odaklayımla ilişkilidir. Görüş açısı, bir odaklayım terimidir. Odaklayım ise anlatıbilimci Gérard Genette'in sinema kuramından esinlenerek anlatıbilim çalışmalarına kattığı ve öyküde "kimin gördüğü" ile ilgilidir. Gören, anlatıcı olabileceği gibi anlatı kişisi de olabilir. Dolayısıyla görüş açısına hem anlatıcı hem anlatı kişisi sahip olabilir. Ancak bakış açısı, yalnızca anlatıcıda bulunur. Sonuç olarak bir anlatıda bakış açısı ve görüş açısı, birbirlerinden bağımsız olarak vardır. Bu terimler; birbirlerinin yerine kullanılmamalı, kullanım alanları ve işlevleriyle ilgili bir ihlalde bulunulmamalıdır. Çalışmamızın söz konusu terimlerin konumunun netleştirilmesi açısından anlatıbilim çalışmalarına yarar sağlayacağını düşünüyoruz.

Anahtar Kelimeler: Anlatıbilim, Bakış Açısı, Görüş Açısı

ABSTRACT

Terms are an indispensable element of scientific studies. We see that there are some problems with terms that should avoid situations such as different interpretations and ambiguities, as they have extremely limited and special meanings. One of these problems is about point of view and viewpoint. It seems that the terms point of view and viewpoint have lost their boundaries enough to be used interchangeably. Although they may be different in colloquial speech, the meanings and functions of these terms are different in narratology studies. These terms, which have lost their limits in their usage, need to be redrawn and their places of use need to be re-determined. Moving from this necessity, our work will make some remarks on these terms by discussing how to distinguish between the point of view and viewpoint. We benefited from the qualitative research method in our study. We have revealed the problematics by looking at the dictionary meanings of the mentioned terms, at their usage in colloquial speech, and in some study books. Then, by associating the terms within the scope of narratology, we specified the places where the point of view and the viewpoint resembled each other and dissociated. As a result of our investigations, we have reached that point of view is related to a narrator's informational equipment in the process of telling the story (content). In other respects, we have reached that the viewpoint is more about viewing than the informational equipment, and we have reached that it is related to the perspective or focalization of the eye at which people, objects and things, etc. are seen. So, the viewpoint is not related to point of view, it is related to another narratology term focalization. The viewpoint is a focalization term. The focalization, on the other hand, is connected with what the cinema theory-inspired narratologist Gérard Genette brings to the studies of narratology and the "who sees" in the story. The viewer can be the narrator as well as the actor. Therefore, both the narrator and the actor can have a viewpoint. But the point of view is found only in the narrator. As a result, the point of view and viewpoint exist independently of each other in a narrative. These terms should not be used interchangeably, and there should be no violation of their usage areas and functions. We think that our study will benefit narratology studies in terms of clarifying the position of the terms in question.

Keywords: Narratology, Point of View, Viewpoint

1. GİRİŞ

Terimler (İng. *term*); günlük dilden ayrılarak üstdile aktarılmış, son derece katı sınırlarıyla anlam belirsizliğine olanak vermeyen ve alanın uzmanlarının ivedilikle bildirişim kurmalarını sağlayan, düzanlamlı kavramlardır. Terimin oldukça nesnel ve bilimsel bir nitelik

taşıyan bu tanımından devinimle şunu diyebiliriz ki bir alana özgül olarak kullanılan terimlerin; anlam ayrımları net bir biçime belirtilmeli, birbirlerinin sınırlarını ihlal etmesi sonucunda bilimsel çalışmaların önünde bir engel olmasının önüne geçilmelidir. Ancak özellikle sosyal bilimlerdeki kimi kuram ve yöntemlerde (sözlükbilim, anlambilim, anlatıbilim, göstergebilim vb.) terimlerin ivedi yoldan bir bildirişim sağlamak yerine anlamı belirsizleştirdiğini ve anlamlamayı engellediği saptadık.[1]

Bazı kaynaklar, "bakış açısı" ve "görüş açısı"nı anlamdaş olarak kabul eder (Akalın, 2011: 238; Huyugüzel, 2018; 70; Rifat vd. 2021: 80). İngilizce bir sitede bu konuyu ele alan yazar; bakış açısı ve görüş açısının aynı anlama denk geldiğini ancak bakış açısının çok daha eski tarihlere dayanması ve çok daha yaygın kullanılması sebebiyle bakış açısı teriminin öncelikli olarak tercih edilebileceğini söyler (Marian, 2020). Ek olarak bu iki terime ait bir çizelge paylaşır. Dikkatimizi çeken bakış açısı ve görüş açısının tarihsel kullanım/kullanım sıklığı çizelgesini alıntılayarak aşağıda paylaşıyoruz:

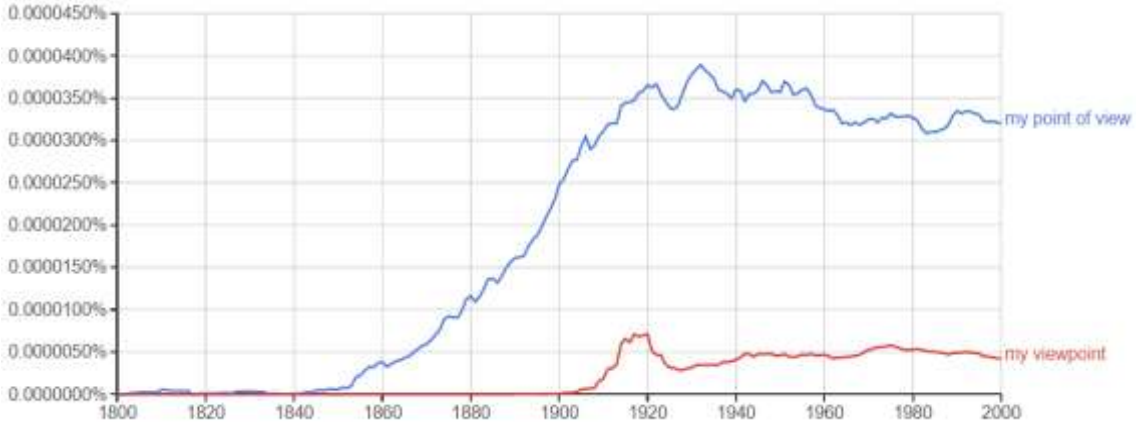

Birinci Çizelge: *Tarihsel Açıdan Bakış Açısı ve Görüş Açısı*

İki terimin de tarihsel açıdan 1800'lü yılların başına kadar gittiği görülüyor. Tabii anlatıbilim açısından bunu söylemek doğru olmayacaktır. Anlatıbilimdeki gelişmeleri de göz önünde bulundurarak bu sözlükbirimlerin öncelikle günlük dilde kullanılmaya başlandığı söylenebilir. 1800'lü yılların başlangıcında büyük olasılıkla günlük dilde kullanılmaya başlayan bu terimler, 1930'ların sonundan itibaren belli bir seviyeyi yakalamıştır. Anlaşılıyor ki bakış açısı, görüş açısına göre kullanım sıklığı açısından çok daha baskın bir sözlükbirimdir.

"Bakış açısı" ve "görüş açısı"nın ayrımı gerçekten sorunludur. "Ne" olduğu sıklıkla karıştırılır. Ya birbirlerinin sınırlarını ihlal eder ya da sınırları tümden ortadan kaldıracak derecede eş anlamlı tutulur. Söz gelimi Genette'nin *Anlatının Söylemi* (2020)

[1] Terimler hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Zülfikar, 2011)

gibi kült bir kitabını çeviren Ferit Burak Aydar, İngilizce terimleri dilimizde karşılama tercihleriyle beraber alanı çok daha karışık ve belirsiz bir hâle getirir.[2] Genette'nin (1980) "aspect" terimini "bakış açısı", yine Genette'nin kullandığı "point of view" terimini ise "görüş açısı" olarak dilimize aktaran çevirmen, aynı kitapta bu kez "bakış açısı"nı "point of view" (2020: 19) için de kullanır. Sonuç olarak çevirmene göre bu terimleri birleştirmekte bir sorun olmadığı anlaşılıyor.

Bu çeviri, söz konusu kaynağı kullanacaklar için yepyeni sorunlar getirir çünkü "point of view" için ilk olarak görüş açısı karşılığını vermiş herhangi bir kaynakla karşılaştığımızı anımsamıyoruz. Genellikle "point of view" için öncelikle "bakış açısı" karşılığı verilir ve bu kullanım; üzerinde uzlaşılmış, gelenekselleşmiş bir kullanımdır. Böylesi önemli bir çalışmayla anlatıbilim çalışmaları çıkmaza girecek, terimlerin anlamsal hassasiyetleri yok sayılmış olacaktır. Orijinaliyle (Genette, 1980) karşılaştırmalı okuduğumuz/okumak zorunda kaldığımız için bu sorunları keşfedebildik. Bu da terimlerin anlamlama boyutunda ne kadar ciddi bir engel olduğunun göstergesidir. Konunun çok daha sorunlu yanları olmasına rağmen biz; incelememizi çeviri sorunlarıyla değil, bakış ve görüş açısı ayrımıyla sınırlamak istiyoruz. Bu bağlamdan devinimle konumuzu bir anlatıbilim (İng. *narratology*) terimi olan "point of view" ve "viewpoint"in anlamsal ayrımları olarak belirledik.

Point of view için bakış açısı; viewpoint için görüş açısı karşılığı verilebilir. Verilen karşılıklar, bizim kabulümüze göre belirlenmiştir. Ancak yapılan kimi çalışmalar, tanımlamalar veya verilen karşılıklarda bu terimlerin birbirlerinin yerine de kullanıldığı hatta eş değer olarak görüldüğü tespit edilmiştir. Bu çalışmamızla bakış ve görüş açısı terimlerinin ayrımını vurgularken bu terimleri denk tutan çalışma ve anlayışlardan da ayrılacağız.

Bakış açısı ve görüş açısının "ne" olduğunu, benzerliklerinin ve ayırtkalarının "neler" olabileceğini karşılaştırmalı bir incelemeyle ortaya koymaya çalışacağız. İnceleme sürecimizde sözlükbilim, anlambilim ve anlatıbilimden yararlanacağız. Bu yolla bakış açısı ve görüş açısının ayrı terimler olduğunu, sınırlarının korunması gerektiğini ve böylece bilimsel çalışmalarda anlam ve anlamlama yönünde bir sorun oluşturmasının önüne geçmeyi amaçlayacağız.

2. BAKIŞ AÇISI VE GÖRÜŞ AÇISI

"Bakış" ve "görüş" kavramları da gerek günlük kullanımda gerekse terimsel kullanımda iç içe girmiş ve anlam sınırlılığını yitirmiştir. Bu terimleri, yalnızca "bakmak"

[2] Bizim karşılıklarımız şöyledir: "Aspect" görünüş, "point of view" bakış açısı, "viewpoint" görüş açısı.

ve "görmek" ayrımıyla ele almak olası değildir. Çünkü "bakmak" ve "görmek" her ne kadar düzanlamlarıyla "göz"ün işlevlerine atıf yapsa da bu köklerden türeyen "bakış" ve "görüş" sözlükbirimlerinin terimleşmesi sonucunda anlamlarında değişiklik olması beklenir.

"Bakış açısı"nın, görmekle sanıldığı kadar yoğun ilişkide olduğunu düşünmüyoruz. Kimi zaman görmek, görüş, perspektif vb. kavramlar ile değerlendirilebilen "bakış açısı" bizim anlayışımıza göre bilişsel bir sözlükbirimdir. Bakış açısı, herhangi bir konuyu düşünme biçimidir. Düşünmenin ise kuşkusuz birtakım etkilenmeleri vardır. Psikoloji, fizyoloji, ideoloji vb. etkenler, düşüncelerimizi rahatlıkla etkileyebilir. Bakış açısı da böyledir. Düşünce ve bakış açısı, etkilerle ortaya çıkan işteş bir süreç ve aynı zamanda işteş bir üründür.

İnsanlar, günlük yaşamda sürekli olarak düşünürler. Düşünmeyi durdurmak olası değildir. Ancak her insanın düşünme tarzı başkadır. Hatta öyle ki iki kişinin gözlemlediği/tanık olduğu bir olay, aynı olay olmasına karşın kişilerde farklı biçimlerde düşünebilir. Kişiler, aynı olaya ayrı biçimlerde yaklaşabilir. Günlük dildeki konuşmalarda kişilerin "Benim bakış açıma göre…" gibi basmakalıp ifadeleri bakış açısının düşünsel/bilişsel yanını ortaya koyar. Elbette, bakış açısı da düşünce gibi çok çeşitlidir. Zaten bu çeşitliliğin ortaya çıkması, aynılığın ortaya çıkmasından daha olasıdır. Konuların kapsamı genişledikçe bakış açısının çeşitlenmesi de o derece artabilir. Öyleyse bakış açısı, günlük dilde görsellikten daha çok bilişsel ve bilgibilimsel (epistemolojik) bir terimdir.

Edebî anlatılarda bakış açısı teriminden eski zamanlardan bu yana söz edilir. Günlük dildeki bakış açısı-düşünce ilişkisi, anlatılarda da bu sıkı bağlantısını bir biçimde sürdürür. Ancak bakış açısının anlatısal boyuttaki asıl eşlikçisi düşünce değil, bilgidir. Anlatıların oluşum yapısından devinimle her yazar, bir anlatıcı sayesinde anlatacaklarını aktarır. Ancak bu anlatıcının bilgisel donanımı ne derece olacaktır? Anlatıcı; kişilere, olaylara ve zamana (geçmiş, şimdi, gelecek) ne derece hâkimdir? Bu soruları "anlatıcının bilgisel donanımı" kapsamında düşünebiliriz.

Anlatıcı, pek tabii, donanım açısından "yetersiz", "dengeli" ya da "yetkin" olabilir. Bir başka deyişle anlatıcının, anlatı kişisine göre bilgisel donanımı açısından "yetersiz", "dengeli" ya da "yetkinliği"nden söz ediyoruz. Bu değerlendirmeleri, anlatı kişilerini ölçüt alarak yapıyoruz. İşte bu çeşitlilik, doğal olarak anlatıcının bakış açısını da farklılaştıracaktır. Bakış açıları, anlatıcının bilgisel donanımına göre sınıflandırılabilir. Bilgisel donanımı düşük bir anlatıcının bakış açısı, elbette bilgisel açıdan dengeli ve

yetkin bir anlatıcının bakış açısından farklı olacaktır ya da bilgisel açıdan dengeli bir anlatıcının bakış açısı ise diğerlerinden farklı olabilecektir. Sonuç olarak bilgisel yetersizlik, dengelilik ve yetkinlik bize farklı bakış açıları sunar. Todorov, basit ama geçerli bir formül geliştirir (1966: 141-142). Ölçüt olarak bilginin yanı sıra karakteri yani anlatı kişisini esas alır ve anlatıcı-anlatı kişisi ilişkisini bilgisel donanım açısından inceler. Ortaya üç durum çıkar. Birinci durumda anlatıcı, anlatı kişisinden çok daha fazla şey bilebilir (anlatıcı > anlatı kişisi). İkinci durumda anlatıcı, anlatı kişisi kadar şey bilebilir (anlatıcı = anlatı kişisi). Üçüncü ve sonuncusu ise anlatıcı, anlatı kişisinden daha az şey bilir (anlatıcı < anlatı kişisi). Todorov'un bu kabulü, bakış açısının da adlandırılmasıyla birlikte aşağıdaki çizelgede yenidensunulabilir:

	Bilgi Donanımı Durumu	**Bilgi Donanımı Karşılaştırması**	**Bakış Açısı**
1. Durum	Anlatıcı, anlatı kişisinden daha çok şey bilir.	Anlatıcı > Anlatı kişisi	Hâkim Bakış Açısı
2. Durum	Anlatıcı, anlatı kişisi kadar şey bilir.	Anlatıcı = Anlatı kişisi	Kahraman Bakış Açısı
3. Durum	Anlatıcı, anlatı kişisinden daha az şey bilir.	Anlatıcı < Anlatı kişisi	Gözlemci Bakış Açısı

İkinci Çizelge: *Bilgi Donanımı Ölçütüne göre Anlatıcılar*

"Görüş açısı"; "göz"le, "görmek"le bakış açısına göre daha sıkı ilişki içindedir. Bu terimin, bilişsellikten çok görsellik yönü ön plana çıkar. Elbette bilişsellik yok sayılamaz. Her görme, bilişsel boyutta öyle ya da böyle bir yer edinecektir. Bilişsel süreçten geçmeksizin "görmek"ten söz edemeyiz. Beş duyu organımızdan biri olan görmek, dış dünyayı duyumsamızı sağlar. Çevredeki uyarıcıları "görme" yoluyla algılayan insan, bu alımlamalarını beyninde işleyecek ve anlamlayacaktır. Öyleyse "görme"nin, bilişsel yönü kaçınılmaz olarak vardır. Ancak görüş açısındaki vurgumuz, terimin görme yönünün, bilişsel yönünden daha baskın olmasıdır. "Bir insanın herhangi bir şeye baktığı açı" olarak tanımlayabileceğimiz görüş açısı; görsel sanatlarda sanatçının bir nesneyi gördükleri noktayı, görüş pozisyonunu belirtir. Ressam, söz gelimi bir çiçek çizerken onu değişik açılardan resmedebilir. Açının değişmesi, çiçeğin tuvale yansıyan

biçimini değiştirir. Gölgesi, yapraklarının duruşu vs. bir başka açıdan görüldüğü gibi olmayacaktır. Bu durum, ressamın görüş açısıdır ancak bakış açısı değildir.

Görüş açısı, anlatılarda da vardır. Anlatılar, kaçınılmaz olarak bir anlatma edimi içerir. Anlatmanın ise tıpkı bir ressamınki gibi kişileri, nesneleri, olayları vb. ögeleri gördüğü bir açı vardır. Görmeden anlatmak olası mıdır? Anlatılan her nesnede bir görme işi olduğundan ve bir anlatıcının, olayı anlatış biçiminin onun görme biçimiyle ilgili olduğundan (Günay, 2017: 144) diyebiliriz ki görüş açısı, bilgisel donanımdan ayrı olarak anlatıcının ya da anlatı kişilerinin gördükleriyle bağıntılıdır. Görüş açısı, anlatıcıyla sınırlandırılmadan anlatı kişilerine doğru genişletilebilir. Herhangi bir anlatıda anlatı kişileri de anlatıcı gibi görebilir. Anlatının yapısında anlatıcının ve anlatı kişilerinin görme yetileri her zaman vardır. Dolayısıyla görme biçimi, anlatmayla yakın ilişkilidir.

Görüş açısı, anlatı içinde kişi ve olayların görülme açısıdır. Bir anlatıdaki kişi ve olaylar, pek çok farklı açıdan görülebilir. Kişi ve olayları, anlatıcı ya da anlatı kişileri görebilir. Anlatıcı ve/veya anlatı kişileri, şeyleri farklı açılardan görecektir. Doğal olarak bu farklı açılar, bize farklı şeyler söyleyecektir. Çünkü Mieke Bal'ın (2017: 141) da belirttiği üzere görüş açısının ya da odaklayımın güçlü bir yönlendirici etkisi vardır. Bu etkiyle okurun anlatıdan edineceği bilgi yazarın ve dolayısıyla anlatıcının isteğine göre biçimlendirilebilir. Öyleyse görüş açısının "nasıl" olduğu önemlidir. Bu görme noktalarının farklılaşması; sadece anlatıcı-anlatı kişileri arasında değil, anlatı kişileri arasında bile söz konusu olabilir. Görmenin bu farklı düzeylerini "odaklayım" (İng. *focalization*) terimi ile karşılayacağız.

Odaklayım, bir anlatıbilim terimidir. Gérard Genette'nin sinema kuramından ödünçlediği odaklayım, bir anlatıcının ya da bir anlatı kişisinin görüş açısıdır. Bu görüş açısına göre Manfred Jahn'ın (2015: 69) da değindiği üzere anlatıdaki olaylar ve olayların gidişatı birinin gözünden gösterilir. Bu gözün sahibine "odaklayan" denir. Odaklayan, dikkat ve algısını bir şey üzerinde odaklayan kişidir (Jahn, 2015: 27). Odaklayım sorununu çözmek, odaklayımı belirlemek için şu soruyu sormak yeterlidir: "Kim görüyor?". Kimin gördüğünü bulmak, odaklayanın da kim olduğunu bulmaktır.

3. ANLATI KATMANLARI

Bakış açısı ve görüş açısı, anlatının katmanlarıyla ele alınabilir. Anlatılar, üç katmanda ortaya çıkar. Birinci katmanda yazar vardır. Burada "birinci"lik, temelde, başlangıçta vb. anlamlarla okunmalıdır. Yazar gönderendir, gönderileni ise okurdur. Yazardan okura giden bildiri ise anlatıdır. Bu katman, gerçek dünyaya aittir ve kurgusal değildir. Anlatıların ikinci

katmanı; anlatıcı, öykü ve dinleyiciye aittir. Burada anlatıcı gönderendir, gönderileni ise dinleyicidir. Anlatıcıdan dinleyiciye giden bildiri ise öyküdür. Bu katmanın gerçek dünyada karşılığı yoktur. Bütünüyle kurgusaldır. Anlatıcının, dinleyicinin ya da anlatılan öykünün göndergesinin dış dünyada varlığı görülemez. Üçüncü katman ise anlatı kişilerinin bulunduğu yerdir. Burası da bütünüyle kurgusaldır.

Bu katmanların genel görünüşü aşağıdaki çizelgede görsel olarak yenidensunulabilir:

		1. ANLATI *(Anlatı = Öykü + Anlatım)*		
Birinci Düzey	***1. Anlatı*** (Kurgusal olmayan süreç)	**Yazar**	→ *Anlatı* →	**Okur**
		↓		↓
İkinci Düzey	***2. Anlatma*** (Kurgusal süreç)	**Anlatıcı**	→ *Öykü* →	**Dinleyici**
		↓		
Üçüncü Düzey	***3. Öykü (Anlatılan)***[3] (Kurgusal süreç)	**Öykü** (Anlatı kişilerinin içinde bulunduğu dönüşümler dizisi)		

Üçüncü Çizelge: *Anlatı Katmanları*

Bakış açısı ve görüş açısının kaynağı birinci katmandadır yani yazardadır. Yazar, metnin esas üreticisi olarak hemen her şeyi belirleyen kişidir. Anlatıcıya bakış açısını veren, anlatıcı ve anlatı kişilerine görüş açılarını veren de odur. Ancak yazar-anlatıcı arasında kurulan doğrudan ilişki; yazar-anlatı kişisi arasında doğrudan değil, dolaylı yoldan kurulabilir. Çünkü metin, katmanlı bir yapıdır. Düzeyleri vardır. Bu düzeyler, yukarıdan aşağı doğru (yazar-anlatıcı-anlatı kişisi) iner. Üç düzeyli yapıda en üstteki düzeyin en alttaki düzeye doğrudan müdahalesi söz konusu değildir. Aradaki düzeyi görmezden gelemeyiz ya da onu edilgen bir yapı gibi göremeyiz. En alt düzeye yani anlatı kişilerine müdahale yetkisi, ikinci düzeyde yer alan anlatıcının görevidir. Bu sebeple anlatı kişilerine görüş açısı kazandırılmasında anlatıcının doğrudan, yazarın ise dolaylı

[3] "Anlatılan" terimi, kimi kaynaklarda bizim "dinleyici" olarak nitelediğimiz kurgusal kişiler için kullanılır. Ancak biz; bu terimi "anlatılan kişi" olarak değil, "anlatılan öykü" olarak kullanıyoruz.

rolü vardır. Ne de olsa anlatıcıya bu görevi verenin yazar olduğu gerçeği, yazarın dolaylı ilişki kurduğunu kanıtlar.

Bakış açısı, anlatıcıyı ilgilendiren bilgisel bir durumdur. Görüş açısı ise kişi ve olayların hangi gözden görüldüğünü ilgilendiren bir "odaklayım" durumudur. Her iki durumda anlatıyı zenginleştiren farklı değerlendirme ya da görme türleridir ve elbette her görme, değerlendirmeyi çağıracaktır.

4. UYGULAMA

Melih Cevdet Anday'ın *Aylaklar* romanından alıntıladığımız sözbirim (İng. *lexia*)[4] üzerinden kuramsal görüşlerimizi örneklendirebiliriz:

O sırada hamallar içeri doldular. Eşyayı kaldırıp götürmeye başladılar. Leman Hanım, durumun şakaya gelmediğini ancak o zaman anladı. Ne yapacağını şaşırmıştı. Vahşi bir kediye benziyordu. Gözlerini yeni ev sahibine dikmişti. Yeni ev sahibi bu bakıştan sıkıldı, salondan çıktı, merdivenlerin tırabzanlarını yoklamaya başladı ve yanındaki avukat kâtibine, "Her taraf dökülüyor," dedi (2018: 159-160)

(…)

Az sonra kır kahvesine geldiler. Leman Hanım şoförün parasını verdi. Uzun bir masaya oturdular. Çiçekleri, kutuları masanın üzerine koydular. Mürşide ağlamayı kesmişti, gülüyordu şimdi.

"Bunca yıl köşkten dışarı adım atmamıştım. Meğer ne güzelmiş dışarısı… Vallahi çok gülünç!"

Bu sefer ağlama sırası Ayla'ya gelmişti. Genç kadın mendili ile gözlerini kapamış, yavaş yavaş ağlıyordu.

Leman Hanım, "Bu gençler de çok sulu gözlü," dedi. "Yaşamayı kendilerine zehir etmek için yapmadıklarını bırakmıyorlar. Ne var şimdi ağlayacak? Hiç, değil mi? Ağlar işte, ne yapacaksın?" (2018: 162)

Çözümlemeye anlatının katmanlarından başlanabilir. Anlatının birinci katmanına göre yazar, Melih Cevdet Anday'dır. Anlatıcıya verilen bakış açısının, anlatıcı ve anlatı kişilerine sunulan görüş açısının kaynağı kendisidir. Okur ise biziz yani dış dünyadaki insanlardır. Yazar ve okur arasındaki anlatıyı *Aylaklar* romanı oluşturmaktadır. Anlatının ikinci katmanında anlatıcı, bilgi donanımsal açıdan anlatı kişileriyle karşılaştırıldığında anlatı kişilerinden daha fazla şey bilir. Bu yönüyle anlatıcı, bakış açısına göre hâkim anlatıcıdır. Hâkim anlatıcı, Leman Hanım'ın ve ev sahibinin duyuşsal dünyasına girerek hislerini öğrenebilmektedir. Dolayısıyla anlatıcı, anlatı kişilerininden daha çok bilgiye sahiptir. Bu durum da onu hâkim anlatıcı yapar. Ayrıca anlatıcı, anlatı kişilerine verilen görüş açısının yazarla birlikte kaynaklarından biridir. Yazar, dolaylı kaynakken anlatıcı, bu durumda doğrudan kaynaktır. Dinleyici ise hâkim anlatıcının anlattığı öyküyü

[4] Okuma birimlerine "sözbirim" (İng. lexia) diyoruz. Daha fazla bilgi için bkz. (Barthes, 2016: 10)

dinleyen kurgusal, kâğıttan bir kimliktir. Bir başka deyişle okurun, kurgusal dünyadaki karşılığı, temsilcisidir. Öykü ise anlatı kişilerinin başlarından geçenlerdir. Üçüncü katmanda anlatı kişilerinin edimleri görülür. Yukarıdaki sözce bağlamından ele alındığında buradaki anlatı kişileri Leman Hanım, yeni ev sahibi, avukat kâtibi, hamallar, Mürşide, Ayla ve şofördür.

Görüş açısına gelindiğinde ise hâkim anlatıcının öyküyü kimi zaman kendi gördükleriyle değil, anlatı kişilerinin gördükleriyle anlattığına tanık oluruz. Alıntıladığımız sözbirimin birinci bölümünde ev sahibinin "Her taraf dökülüyor" demesine dikkat edilmelidir. Bu viraneliğin ayrımına varan, onu gören ev sahibidir. Anlatıcı, ev sahibinin gözleriyle bu bölümü dinleyicisine aktarır. Yine aynı biçimde sözbirimin ikinci bölümündeki Mürşide ve Leman Hanım'ın da söyledikleri, kendi gördüklerinden devinimledir. Mürşide "Meğer ne güzelmiş dışarısı…"; Leman Hanım ise "Bu gençler de çok sulu" derken kendi gördüklerini dile getirirler. Anlatıcı, burada bir bakıma anlatı kişilerinin gözleriyle anlatıyı görmüş ve anlatıcının ifade kısmını da bu anlatı kişilerine bırakmıştır. Öyleyse bakış açısı sabit kalırken görüş açısı yer yer değişikliğe uğramıştır, diyebiliriz.

SONUÇ

Terimler, bilimsel çalışmaların önünde engel olmamalıdır. Bu nedenle anlamları kesinleştirilmeli ve sınırları iyi çizilmelidir. Birer anlatıbilim terimi olan bakış açısı ve görüş açısının kullanımında bu ilkelere uyulmadığı gözlenmektedir. Öyleyse denebilir ki ya bu terimler arasında bir eş değerlik vardır ya da bu terimlerin "ne" oldukları net bir biçimde belirlenememiştir. Bizim kabulümüze göre bu terimler, eş değer değildir. Ayrı anlamlara ve ayrı işlevlere sahiptir.

Bakış açısı, anlatıcıyı ilgilendiren ve onun bilgi donanımsal yönünü gösteren bir durumdur. Anlatıcı, üç çeşit bilgisel durumda olabilir: Anlatıcı, anlatı kişileri ölçüt alındığında anlatı kişilerinden daha çok şey bilebilir. Buna hâkim anlatıcı denir. Anlatıcı, anlatı kişileri kadar bilebilir. Buna kahraman anlatıcı denir ya da anlatıcı, anlatı kişilerinden daha az bilebilir. Buna da gözlemci anlatıcı denir. Tüm bu durumlar, anlatıcının bilişsel ve bilgi donanımsal yönünü vurgular. Bu yönüyle bakış açısını "görme" edimiyle çok da ilişkilendirmemek gerekir.

"Görme" edimiyle daha ilişkili olan terim "görüş açısı"dır. Görüş açısı, anlatıbilimde kullanıldığı hâliyle anlatıcının ya da anlatı kişilerinin kişileri, nesneleri ya da olayları gördükleri noktayı, açıyı belirtir. Bir anlatıda kimi zaman anlatıcı, kendi

gözleriyle gördüklerini aktarırken kimi zaman bu durum değişir ve anlatıcı, bir başka anlatı kişisinin gördüklerini aktarabilir. Görüş açısı, "kimin gördüğü"yle ilgilenen bir anlatıbilim terimidir ve bilişsellikten çok duyumsallıkla öne çıkmaktadır.

Bu terimler anlatının katmanları üzerinde değerlendirildiğinde ise bakış ve görüş açısının birincil kaynağının yazar olduğunu söylenebilir. Anlatıya ilişkin bakış açısı ve görüş açısının nasıl olacağını belirleyen yazardır. Anlatıcı ise eğer anlatı kişilerinin gördüklerini aktarmaya başlarsa bu durumda anlatı kişilerine odaklanmış olur ve görüş açısını sunmaya başlar. Anlatıcı ise kimi zaman kendi odaklayımını yapıp kendi görüş açısını sunarken kimi zaman da anlatı kişilerine bu yetkiyi tanır ve odaklanan anlatı kişilerinin görüş açılarını kullanır. Dolayısıyla anlatı kişilerinin sahip olduğu görüş açısının da kaynaklarından birisi anlatıcıdır, denebilir.

ANADOLU 8. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
DİYARBAKIR
25 - 26 ARALIK 2021

KAYNAKÇA

Akalın, Ş. H. vd., *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları/Ankara, 2011.

Anday, M. C., *Aylaklar*, Everest Yayınları/İstanbul, 2018.

Bal, M., *Narratology, Introduction to the Theory of Narrative*, University of Toronto Press/Toronto, 2017.

Barthes, R., *S/Z*, (S. Öztürk Kasar, Çev.), Sel Yayıncılık/İstanbul, 2016.

Genette, G., *Anlatının Söylemi*, (F. B. Aydar, Çev.), Ayrıntı Yayınları/İstanbul, 2020.

Genette, G., *Narrative Discourse*, (J. E. Lewis, Çev.), Cornell University Press/Ithaca and Newyork, 1980.

Günay, V. D., *Metin Bilgisi*, Papatya Yayıncılık/İstanbul, 2017.

Huyugüzel, Ö. F., *Eleştiri Terimleri Sözlüğü*, Dergâh Yayınları/İstanbul, 2018.

Jahn, M., *Anlatıbilim,* (B. Dervişcemaloğlu, Çev.), Dergâh Yayınları/İstanbul, 2015.

Marian, J., Jakub Marian's Language Learning, Science and Art, https://jakubmarian.com/difference-between-viewpoint-and-point-of-view-in-english/ (Erişim tarihi: 19.05.2020)

Rifat, M. vd., *Göstergebilim, Dilbilim ve Çeviribilim Terimleri Sözlüğü*, Sel Yayıncılık/İstanbul, 2021.

Todorov, T., Les catégories du récit littéraire, *Communications* (8), 125-151, 1966. https://doi.org/10.3406/comm.1966.1120 / https://www.persee.fr/doc/comm_0588-8018_1966_num_8_1_1120 (Erişim tarihi: 19.12.2021)

Zülfikar, H., *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Türk Dil Kurumu Yayınları/Ankara, 2011.

METAVERSE: TOPLUMSAL ALGI VE TUTUM

Dr. Aydın Erden

İstanbul Bilgi Üniversitesi, İletişim Fakültesi, ORCID: 0000-0002-5124-8335

ÖZET

"Metaverse" kavramı son yıllarda oranı gittikçe artan bir şekilde başta iş dünyasında olmak üzere toplumun gündemine gelmekte ve tartışılmaktadır. İş dünyasında hakim olan görüş dijital dünya ile fiziksel dünyayı buluşturacak olan bu teknolojinin önümüzdeki 5 ila 10 yıl içerisinde son on yılda popülerleşen sosyal medya platformlarının gerçekleştirdiğine benzer ve fakat daha şiddetli ve etkili bir şekilde toplumu, bireylerin iletişimini ve iş yaşamını değiştirip dönüştüreceği yönündedir. Bu çalışmada toplumun bu yönde geliştirilen teknolojilere olan tutum ve algısının tespit edilmesi hedeflenmiştir. Yakın geçmişten günümüze gerçekleşen teknolojik gelişmeler, toplum, birey ve iş dünyası üzerindeki etkileri ve kısa vadede gerçekleşeceği öngörülen gelişmeler özetlenmiştir. Toplumun bu gelişmelere karşı tutum ve algısının tespiti için araştırma yapılmış, araştırmada 212 kişiden veri toplanmıştır. Araştırmada kullanılan anket sorularının faktör analizi raporlanmıştır. Bu analiz sonucunda katılımcılara sorulan soruların dört ana faktörü açıkladığı tespit edilmiştir. Bu faktörler "Dijital Platformların Pratik Kullanımına Yönelik Tutum", "Sanal Gerçeklik Uygulamalarına Yönelik Tutum", "Teknolojinin Beşerî İlişkiler ve Ruhsal ve Fiziksel Sağlık Üzerine Etkilerine İlişkin Algı" ve "Teknolojinin Toplum ve Dünya Üzerine Etki Potansiyeline Yönelik Algı" olarak isimlendirilmiştir. Teknolojinin beşerî ilişkiler ve ruhsal ve fiziksel sağlık üzerine etkilerine ilişkin algının olumsuz yönde olduğu, diğer üç faktöre ait algı ve tutumların ise olumlu yönde olduğu tespit edilmiştir. Tespit edilen bu dört faktörde ön plana çıkan sorular faktör yükleri kullanılarak tespit edilmiş, analiz edilip yorumlanmıştır. Çalışmada ayrıca kadın-erkek, metaverse kavramını bilen-bilmeyen ve video oyunları oynayan-oynamayan katılımcılar arasında faklı boyutlarda anlamlı tutum ve algı farklılıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: metaverse, teknoloji, algı, dijital dönüşüm, sanal gerçeklik

1. GİRİŞ

"Metaverse" ifadesi literatüre ilk olarak 1992 yılında yayınlanan bir bilimkurgu romanı ile girmiştir (Stephenson, 2003). O günden günümüze teknolojik gelişmelere paralel olarak bu ifadenin kullanımı artmıştır. Günümüzde bu ifade gerçek ile sanalın buluştuğu noktayı tanımlamak maksadı ile kullanılmaktadır. Bu kavramın tanımladığı, günümüz şartlarında bir açıdan kurgusal olan bu teknoloji, sanal bir ortamda eğitim, eğlence, sosyalleşme, çalışma vb. günlük hayatta yapılabilen tüm aktivitelerin yürütülmesine imkân verecektir. Henüz kurgusal denilebilecek yönlerine rağmen bu teknolojinin günümüz sosyal medya platformlarının toplumdaki yaygın kullanım oranlarını ve yakaladığı başarıyı da aşarak dünya çapında

görülmemiş cirolara ulaşan bir endüstri haline geleceği teknoloji sektörü liderleri tarafından öngörülmektedir (Kim, 2021). Bu hizmeti sağlayan platformların yaygınlaşmaya başlaması ile bireyler, kurumlar, organizasyonlar, firmalar ve markaların da platformlara olan ilgisi artmakta ve kendilerini bu platformlarda temsil etmeye çalışmaktadırlar (Safian-Demers, 2021a).

Bu çalışmada metaverse'ün geçmişten günümüze hem teknolojik hem de sosyal açıdan bulunduğu düzeye erişene kadar geçtiği aşamalar özetlenmiş, metaverse'ün ne olduğunun çerçevesi güncel örnekler ile çizilmeye çalışılmış, gelişmesinin önündeki teknik ve sosyal engeller irdelenmiş, son olarak yapılan araştırma ile toplumunun söz konusu teknolojik gelişmelere olan algı ve tutumu tespit edilmiştir.

1.1.Son 25 Yılda Yaşanan Teknolojik ve Sosyal Gelişmeler

Metaverse'ün bugünkü durumunu ve gelecekte erişebileceği noktaları anlamak için son yirmibeş yılda yaşanan gelişmeleri özetlemek anlamlı olacaktır. Bu gelişmelere teknolojik açıdan bakıldığında birbiri ile paralel ve belli ölçüde bağlantılı üç ana kategoriye ayırmak mümkündür. Bu kategoriler sırası ile donanım, yazılım ve ağ teknolojileridir. Donanım alanında yaşanan gelişmelerin seyri zaman içerisinde kapasiteleri ve kabiliyetleri artarken fiyatların ise tam tersi kitlesel üretim ve verimlilik artışları sayesinde azalması yönünde olmuştur (Thompson & Spanuth, 2018). Yazılım alanında ise artan donanım kapasitesi ve ucuzlayan fiyatlar nedeni ile iki ayrı yönde gelişme yaşanmıştır. Birincisi, daha çok donanım kapasitesi talep eden daha sofistike yazılım çözümlerinin üretilebilmesi olanaklı hale gelmiştir (Lowood, 2014). İkincisi ise yazılım geliştiricilerin verimliliğini arttıran yazılım dilleri ve çözümler üretilmeye başlanmıştır (Srinath, 2017). Ağ teknolojilerinde ise hızı gittikçe artan, erişimi ucuzlayan ve mobil hale gelen teknolojiler ortaya çıkmıştır (Olashile Afolabi, Toyin Olawole, Abidemi Taofeek-Ibrahim, Nuhu Mohammed, & Eyiwumi Shogo, 2018).

Çok kısaca özetlemiş olduğumuz tüm bu gelişmelere paralel şekilde başlangıçta kullanıcıların sistem ile etkileşim içerisine giremediği Web 1.0 adı verilen sistemler ortaya çıkmış, sonrasında teknolojik gelişmelere paralel şekilde kullanıcıların da etkileşimine müsaade eden Web 2.0 teknolojisine evrilmiştir (Cormode & Krishnamurthy, 2008). Günümüzde yaygın olarak kullanılan ve artık ana iletişim araçları haline gelmiş olan sosyal medya platformlarının tamamı Web 2.0 teknolojisinin ürünleridir.

Tüm bu gelişmeler metaverse'ün altyapısının oluşmasında etkili olmakla beraber metaverse'ün ortaya çıkmasını sağlayan ve hatta günümüzde sıklıkla gündem olan yapay zekâ çözümlerinin yaratılmasında da katkısı bulunan sektör dijital oyun sektörüdür. Bu sektörün, itici güç rolü üstlenerek gelişmesinde ön ayak olduğu temel donanım bileşenlerinden birisi Graphical Processing Unit (GPU) adı verilen dijital ekranlarda görsel öğeler oluşturulmasında kullanılan donanımdır (Pallipuram & Gao, 2018). Geçen yıllar içerisinde oyun sektöründen gelen yoğun talep donanım geliştiricilerini daha iyi ve daha sofistike GPU üretmeye itmiş ve günümüzde bu donanım bileşeni oldukça yüksek kapasitelere ulaşmıştır (Crow, Frederick, & Harris, 2004; Owens et al., 2008). Artan donanım kapasitesine paralel olarak daha sofistike ve foto gerçekçi yani gerçeğinden ayırt etmenin neredeyse olanaksız olduğu grafikler elde edilmesini sağlayan yazılım çözümleri ortaya çıkmıştır (Martinez-Gonzalez et al., 2020).

Gelişen GPU ve ona paralel geliştirilmiş olan sofistike yazılımlar sayesinde metaverse'te kullanılmak üzere gerçek hayattaki objelerden ayırt edilmesi zor üç boyutlu dijital objelerin geliştirilmesi mümkün hale gelmiştir.

Metaverse'ü olanaklı hale getiren diğer bir ana gelişme ise ağ bağlantı teknolojileridir. Başlangıçta sadece kablolu ağ ile bağlanılabilen internet, bilhassa son on yılda daha da gelişerek mobil cihazlar ile de bağlanılabilir hale gelmiştir (Olashile Afolabi et al., 2018). Öte yandan mobil ağ bağlantı hızı her ne kadar zaman içerisinde artmış olsa da kablolu ağ ile elde edilen bağlantıdan daha hızlı hale henüz yaygın şekilde gelememiştir (Patel, Chauhan, & Kapadiya, 2012). Kullanıcıların günlük işlerini mevcut 4g teknolojisinin sağladığı hız ile de yapabilmesi mümkün olsa da bu sistemlerin mevcut bağlantı hızı metaverse üzerinden digital etkileşimlerin kesintisiz ve akıcı şekilde sağlanması için yeterli değildir. Bu sorunun aşılmasının nasıl planlandığı makalenin sonraki kısımlarda tartışılmıştır.

Konuya sosyal perspektiften bakıldığında ise Türk toplumunun bilhassa sosyal medya platformlarının kullanımını benimsediği görülmektedir (Çetinkaya, Şahin, & Kırık, 2014). Her ne kadar metaverse'te olacağı öngörülen fiziksel dijital ayrımının kalmadığı bir düzeyde olmasa da bu platformlar üzerinden toplumun genelinin dijital olarak varlık göstermeyi benimsediği görülmektedir. Buna paralel şekilde tüketicilerine ulaşmayı hedefleyen firmalar da bu platformlar üzerinde varlık göstermeye başlamıştır (Papasolomou & Melanthiou, 2012). Bu gelişmelere ilaveten son yıllarda kullanıcı sayısı ciddi derecede artan çok oyunculu interaktif oyunlar oyunun ana amacına ilaveten oyuncular arası sosyal etkileşim maksadı ile kullanılmaya başlanmıştır (Chandra, Borbora, Kumaraguru, & Srivastava, 2019). Markalar da bu platformlarda oyunu ilk kuruluş amacından farklı amaçlar için kullanarak mağazalar açmaya, bu oyunlar içerisinde varlık göstermeye ve bu şekilde tüketicilerine ulaşmaya başlamışlardır. Örneğin Nike markası Roblox isimli oyunda Nikeland adında kendi markasının ana tema olduğu bir dijital alan yaratmıştır ("Nike Creates NIKELAND on Roblox," 2021). Söz konusu platform üzerinden ürünlerini tanıtan diğer bir marka ise Hyundai'dir (Safian-Demers, 2021a). Şirket CMO'su Thomas Schemera ürünlerinin tanıtımında ve iletişimde metaverse uygulamalarını kullanmaya devam edeceklerini ifade etmiştir. Bir başka örnek ise otomobil firması BMW'dir. BMW firması kendi Metaverse uygulamasını geliştirmiş ve bu uygulama üzerinden ürün tanıtımlarına başlamıştır. İlgili uygulamaya www.joytopia.com üzerinden ulaşılabilmektedir. Diğer bir örnek ise Wendy's markasının Fortnite isimli oyunda yürüttüğü pazarlama kampanyasıdır (Diaz, 2021). Technavio firmasının araştırma raporunda oyun içi reklam pazarının daha da artarak 2020-2024 yılları arasında 10.97 milyar dolar büyümesi beklenmektedir (Technavio, 2021). Bu gelişmeler kullanıcıların metaverse'ün sağlayacağı teknolojiye yönelik ilgisinin öncü göstergesi, markaların ise ortaya çıkan bu yeni koşullara uyum sağlama yönünde attıkları ilk adım olarak yorumlanabilir.

1.2.Günümüzden Geleceğe

Günümüzde metaverse'ün hayata geçirilmesinin önündeki teknik engeller ve bunların nasıl ortadan kaldırılabileceğini, ilaveten ileriye dönük öngörülen gelişmelerden söz etmek yerinde olacaktır. Günümüzde gerçeğinden ayırt edilmesi imkânsız olmasa da çok zor olan üç boyutlu görsel öğeler elde etmek mümkündür (Martinez-Gonzalez et al., 2020). Buna ilaveten tamamen otonom hareket edecek dijital karakterlerde kullanılabilecek insan sesini kusursuz şekilde taklit

edebilen yapay zeka çözümleri de geliştirilmeye başlanmıştır (Hao, 2021). Günümüzde, yapay zekâ, makine öğrenmesi ve derin öğrenme (yapay nöral ağlar) konuları hem şirketlerin hem de birçok akademisyenin üzerinde çalıştığı ve yatırım yaptığı oldukça aktif bir alandır. O nedenle hali hazırda üretilmiş olan bu çözümlerin zaman içerisinde daha da ileriye taşınacağını öngörmek yanlış olmayacaktır. Dolayısı ile teknoloji bu alanda yeter olgunluk düzeyine erişmiştir.

Fakat çözülmeyi bekleyen iki temel problem halen varlığını sürdürmektedir. Bunlardan ilki ağ bağlantı hızıdır. Bu sorun kablolu bağlantı ile aşılabilse de metaverse'ün mevcut sosyal medya platformlarındaki yaygınlığa ulaşılabilmesi için kullancıların istedikleri anda ve istedikleri yerde sisteme erişebilmeleri elzemdir. O nedenle mobil ağ bağlantılarının sistemin talep ettiği minimum hızı sağlayabilmesi gerekmektedir. 5g teknolojisinin bu sorunu çözeceği, teoride ve pratikte kablolu ağ bağlantı hızını yakaladığı yapılan çalışmalar ile gösterilmiştir (Olashile Afolabi et al., 2018). Bazı ülkelerde mobil operatörler 5g hizmeti vermeye hali hazırda başlamış durumdadır fakat her coğrafi lokasyona bu hizmeti sağlayamamaktadırlar. Türkiye'de ise 2021 yılı itibari ile bu hizmet henüz verilmeye başlanmamıştır. Bu teknolojinin hali hazırda geliştirilmiş olması nedeni ile zaman içerisinde yaygınlaşarak öncülü olan 4g teknolojisi gibi yaygın hale geleceğini düşünmek yanlış olmayacaktır.

İkinci problem ise kullanıcının sisteme bağlanmada kullanacağı cihazlardır. Konuyu incelemeden önce metaverse'ün mevcut olan iki ayrı tipte alt uygulamasını açıklamak yerinde olacaktır. Bunlar sırası ile "Sanal Gerçeklik" (Virtual Reality – VR) ve "Artırılmış Gerçeklik" (Augmented Reality – AR) 'dir (Farshid, Paschen, Eriksson, & Kietzmann, 2018). Artırılmış gerçeklik dijital görüntülerin gerçek dünyaya ait görüntüler ile birleştirilmesi bir nevi harmanlanması iken, sanal gerçeklik kullanıcının gerçek hayata ait hiçbir görüntü kullanılmadan tamamen dijital bir dünyayı deneyimlemesidir (Muhanna, 2015). Artırılmış gerçeklik uygulamaları için mevcut mobil cihazlar hali hazırda kullanılmakla ve teknolojik anlamda başarılı sonuçlar alınmakla birlikte bu uygulamanın beklenen pazar payını ve yaygınlığını yakalayamadığı görülmektedir (Macklin, 2017). Sanal gerçeklik uygulamalarında ise tüketicilere sunulan, belirli olgunluk düzeyine erişmiş muhtelif ürünler mevcuttur. 2019 yılı itibari ile globalde toplam 42.9 milyon adet VR cihazı satıldığı ve pazarın 2016 – 2019 yılları arasında %46.3 oranında büyüdüğü gözlenmiştir. Pazarın büyüme hızı etkileyici olsa da bu çözümlerin tamamında cihazın kullanımı belirli bir lokasyon içerisinde olanaklıdır. Mobil cihazlarda olduğu gibi kullanıcının cihazı yanında taşıması ve istediği herhangi bir anda kullanabilmesi mümkün değildir. Buda cihazların algılanan kullanım kolaylığını düşürmektedir. Algılanan kullanım kolaylığı bireyin bir sistemi kullanırken ne kadar az efor sarf etmesi gerektiğine olan inancı olarak tanımlanmıştır (Davis, 1989). Bu cihazların kullanımının yaygınlaşabilmesi ancak cihazların daha ufak, kullanımı ve taşıması kolay hale gelmesi ile mümkündür.

Bu sorunu aşmak, tüketiciler açısından daha ergonomik ve pratik çözümler üretmek için çalışılmaktadır. Bu hedeflenen çözümlerden en dikkat çekici olanı Meta firmasının hedefleri arasına koyduğu, metaverse'e erişimi mümkün kılan cihazların günümüzde yaygın olarak kullanılan dereceli gözlüklerin boyutuna indirilmesidir (Feuer, 2020). Meta firması 2030 yılına kadar hali hazırdaki çözümleri olan Oculus Rift ürününün bu ergonomik iyileştirmeler

sayesinde kullanımını çok daha yaygın hale getirmeyi hedeflemektedir (Chiu, 2021). Önümüzdeki on yıl içerisinde ise toplumun genelinin kullanabileceği kolaylıkta bir ürünü ortaya çıkaracaklarına inandıklarını ifade etmişlerdir (Feuer, 2020). Gerçekleşeceği öngörülen bu gelişmeler neticesinde metaverse'in yaygınlaşmasının önündeki ikinci teknolojik engel olan erişim cihazının ergonomik kullanım kolaylığı ve lokasyon bazlı çalışması problemleri de ortadan kalkacaktır.

Dijital dünyaya bağlanan kişilerde dokunma ve koku duyularına da hitap edecek ürünler üzerinde çalışılmaktadır. Meta firması sanal gerçeklikte dokunma hissini yaratabilmek için özel bir eldiven tasarımı üzerinde çalışmaktadır (Robertson, 2021). Tüm bunlara ilaveten koku duyusuna da hitap eden dijital koku çözümleri üzerinde de çalışılmaktadır (Gosain & Mohit, 2014). Bu teknolojiler sayesinde kullanıcıların sadece görme ve duyma duyularına değil, dokunma ve koku alma duyularına da hitap edilebilecektir.

Metaverse'ün etkin ve yaygın kullanımı için teknoloji ile bağlantılı çözülmesi gereken diğer bir problem ise günümüzdeki uygulamalarında platformlar arası geçişin mümkün olmaması, platformların birbirlerinden tamamen yalıtılmış şekilde hizmet sağlamasıdır. Hali hazırda hizmet vermekte olan muhtelif sanal platformlar mevcuttur. Bu platformlar üzerinden kullanıcılar bu sanal ortamlarda emlak yatırımı, dijital karakterleri için muhtelif eşyalar satın alabilmekteler (Safian-Demers, 2021b). Hatta bazı firmalar ürünlerini fiziksel olarak pazara sürmeden önce dijital platformlar üzerinde satışına başlamakta buradan olumlu sonuç elde ederlerse ürünü fiziksel olarak pazara sürmektedirler (Safian-Demers, 2021c). Öte yandan kullanıcılar tarafından satın alınan dijital varlıklar sadece satın almış oldukları platformda kullanabilmekte, kullanıcının etkinlik gösterdiği diğer platformlara taşınamamaktadır. İleride bunun da aşılması ve satın alınan dijital varlıkların platformlar arasında da transfer edilebilmesinin sağlanması öngörülmektedir. Bunun için NFT adı verilen merkeziyetsiz ve sahipliği kanıtlayan sistemler şimdiden kullanılmaya başlanmış durumdadır (Wang, Li, Wang, & Chen, 2021). İleride bu merkeziyetsiz sistemlerin farklı metaverse platformları arasında sahip olunan dijital varlıkların sahipliğinin ispatında ve platformlar arası taşınabilmesinde kullanılacağı öngörülmektedir.

Tüm bu gelişmelerin hayata geçirilmesi ile kullanıcılar istedikleri zaman, istedikleri yerden taşınması ve kullanımı çok kolay cihazlar aracılığı ile dijital dünyayı görme, işitme, dokunma ve koku duyuları ile deneyimleyebilecekler. NFT teknolojisi ile de sahip oldukları dijital varlıkları farklı platformlarda sorunsuz şekilde kullanabilecekler. Bu teknolojik gelişmelerin toplumlar, bireyler ve ticaret hayatı üzerine etkileri konusunda da muhtelif çalışmalar yapılmıştır (Pizzi, Scarpi, Pichierri, & Vannucci, 2019; Winkler, Röthke, Siegfried, & Benlian, 2020). E-ticaretten v-ticarete (virtual commerce) geçiş ve ayrıca tüketici davranışları üzerine etkisi yakın dönemde yapılan çalışmaların ana ilgi alanlarını oluşturmaktadır (Shen, Tan, Guo, Zhao, & Qin, 2021; Velev & Zlateva, 2019; Wedel, Bigné, & Zhang, 2020). Türkiye'de yapılan çalışmalarda ise bu gelişmelerin turizm alanındaki uygulanabilirliği (Demirezen, 2019), pazarlama faaliyetlerine etkisi (Köse, 2018), eğitim alanındaki uygulamaları (Avcı & Taşdemir, 2019) üzerine muhtelif araştırmalar mevcuttur. Öte yandan literatürde toplumun yukarıda anlatılmış olan teknolojik gelişmelere ve dönüşümlere ilişkin algı ve tutumu ile ilgili bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma ile literatürdeki bu boşluğun doldurulması hedeflenmiştir.

2. METODOLOJİ

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket kullanılmıştır. Uygulanan anket Wunderman Thompson isimli firma tarafından aynı maksatla kullanılmış olan anketin Türkçe'ye çevrilmesi uyarlanması ile oluşturulmuştur (Wunderman Thompson Intelligence, 2021). Anket toplam 35 soru içermekte olup, bunların 11 tanesi dijital platformların pratik kullanımına yönelik tutumu, 6 tanesi sanal gerçeklik uygulamalarına yönelik tutumu, 6 tanesi teknolojinin beşeri ilişkiler, ruhsal ve fiziksel sağlık üzerine etkilerine ilişkin algıyı ve son olarak son 3 tanesi ise teknolojinin toplum ve dünya üzerine etki potansiyeline yönelik algıyı ölçen sorulardır. Söz konusu algı ve tutumların ölçülmesi için bu sorularda 5'li Likert ölçeğinin kullanılması tercih edilmiştir. Geriye kalan 9 soru ise katılımcıların yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, çalışıp çalışmadıkları, aylık net gelir düzeyleri, sanal gerçeklik veya artırılmış gerçeklik uygulamalarını daha önce deneyimleyip deneyimlemedikleri, daha önce metaverse kavramını duyup duymadıkları ve son olarak video oyunları oynayıp oynamadıklarını belirlemeye yöneliktir.

Araştırmada 2021 yılı Kasım ayında, kolayda örnekleme yöntemi ile ağırlıklı olarak Bilgi Üniversitesi ve Marmara Üniversitesi öğrencileri ve öğretim görevlileri olmak üzere toplam 212 katılımcıdan online anket uygulanarak veri toplanmıştır.

2.1.Verilerin Analizi ve Değerlendirilmesi

2.1.1. Betimsel İstatistikler ve Değerlendirilmesi

Katılımcılara uygulanan anket sonucunda; yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, çalışıp çalışmadıkları, aylık net gelir düzeyleri, sanal gerçeklik veya artırılmış gerçeklik uygulamalarını daha önce deneyimleyip deneyimlemedikleri, daha önce metaverse kavramını duyup duymadıkları ve son olarak video oyunları oynayıp oynamadıklarına ilişkin bilgiler toplanmıştır. Bunların bazılarına ait betimsel istatistik sonuçları aşağıdaki gibidir.

Çizelge 1. Katılımcılara Uygulanan Ankete Ait Betimsel Veriler

	Cevaplar	Sıklık	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	115	54,20 %
	Erklek	97	45,80 %
Medeni Durum	Evli	35	16,50 %
	Bekar	177	83,50 %
Eğitim	Lise	6	2,80 %
	Ön Lisans	7	3,30 %
	Lisans	172	81,10 %
	Yüksek Lisans	17	8,00 %
	Doktora	10	4,70 %
Gelir Seviyesi	2000 TL'den az	108	50,90 %
	2001-4000 TL	29	13,70 %
	4001-6000 TL	29	13,70 %
	6001-8000 TL	15	7,10 %
	8001-10,000 TL	13	6,10 %
	10000 TL'den fazla	18	8,50 %

Ankete katılan kişilerin yaş ortalaması 25,32 (Standart Sapma: 9,76)'dir. Katılımcıların ağırlıklı kısmını Z kuşağı olarak tanımlanan 1995 – 2010 yıl aralığında doğmuş kişiler oluşturmaktadır. Örneklemi oluşturan katılımcıların %54,20'si (115 kişi) kadın, %45,8'i (97 kişi) erkektir. Katılımcıları %93,87'lik kısmının eğitim düzeyi lisans ve üstüdür. Katılımcıların %48,6 kısmı (103 kişi) daha önce artırılmış veya sanal gerçeklik uygulamalarını deneyimlediğini, %63,7'lik (135 kişi) kısmı ise metaverse kavramını daha önce duyduğunu belirtmiştir.

2.1.2. Faktör Analizi

Veri setinin faktör analizi için uygun olup olmaması, Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) ve Bartlett testi ile elde edilen katsayıların anlamlı olmasına bağlı olduğundan, bu testler uygulanmıştır. Uygulanan anketin KMO örnekleme yeterliliği ölçüsü 0,902 olarak bulunmuş olup, buna göre veri seti faktör analizi için "çok iyi" olarak tespit edilmiştir. Verilere uygulanan Bartlett'in küresellik testi anlamlı çıkmıştır [$\chi 2$ = 3102,601, df = 325 (p = 0.000)]. Bu sonuçlar, faktör analizinin uygulanabilirliğini ve değişkenler arasındaki korelasyonun varlığını göstermektedir.

Yapılan faktör analizi sonucunda 26 değişkenin toplam varyansın %60,14'ünü açıkladığı ve öz değeri 1'den büyük 4 faktör altında toplandığı görülmüştür. Bu faktörlerin her biri, toplam varyansı sırasıyla; %27,74, %13,08, %11,80 ve %7,52 olarak açıklamaktadır. İlgili faktörleri açıklayan soruların faktör yükleri 0,572 ve 0,888 arasında değişmektedir. Her bir faktöre ait güvenilirlik değerleri de aşağıda bulunan özet çizelgede belirtilmiştir.

Çizelge 2. Faktör Analizi Sonuçları

Faktör Toplam Varyans (%)	Faktör Yükü	Güvenilirlik
Dijital Platformların Pratik Kullanımına Yönelik Tutum (%27,74)		
Gelecekte markalar birbiri ile bağlantılı birçok farklı dijital platform aracılığı ile tüketiciler ile iletişime geçecek	0,888	0,934
Bir perakende markasının dijital ortamdaki varlığı en az mağazalardaki fiziksel varlığı kadar önemlidir	0,840	
Alışverişin geleceği dijital ve fizikselin beraber yürüdüğü bir hibrit sistemdir	0,828	
Gelecekte başarılı olmak için markalar sanal dünyada varlık göstermelidir	0,820	
Dijital ortamda varlık gösteren markalar ile bağ kurmak daha kolaydır	0,817	
Dijital ortamda varlık gösteren markalar ile daha yakın bir ilişki içerisindeyim	0,713	
Teknoloji geleceğimizdir	0,709	
Dijital tasarımcılar fiziksel olarak ürün ortaya çıkaran zanaatkarlar kadar yetenek ve tecrübeye sahip olmalıdır	0,708	
Markalar ile sanal/dijital ortamda etkileşime geçmeyi tercih ederim	0,689	
Teknoloji yaratıcılık için yepyeni yollar açmaktadır	0,675	
Online platformlardaki varlığım gerçek hayattaki etik ve ahlaki değerlerimi yansıtmalı	0,572	
Sanal Gerçeklik Uygulamalarına Yönelik Tutum (%13,08)		
Sanal gerçeklik uygulaması ile tamamen sanal ortamda bir konsere katılmak isterim	0,803	0,883

Sanal gerçeklik uygulaması ile tamamen sanal ortamda bir spor müsabakasını seyretmek isterim	0,792	
Sanal gerçeklik uygulaması ile tamamen sanal ortamda iş görüşmesine katılmak isterim	0,685	
Sanal gerçeklik uygulaması ile tamamen sanal ortamda arkadaşlarım ile bir cafe ortamında buluşmak isterim	0,684	
Dünyadaki herhangi bir lokasyonu sanal ortamda turist olarak ziyaret etmek isterim	0,633	
Sanal gerçeklik uygulaması ile tamamen sanal ortamda film izlemek isterim	0,574	
Teknolojinin Beşeri İlişkiler, Ruhsal ve Fiziksel Sağlık Üzerine Etkilerine İlişkin Algı (%11,8)		
Teknoloji sayesinde arkadaşlarım ve ailem ile ilişkilerim daha da derinleşti	0,744	0,765
Teknoloji sayesinde psikolojik olarak daha iyi durumdayım	0,738	
Teknoloji başka insanlara karşı olan empati duygumu daha da geliştirdi	0,647	
Mutluluğum teknolojiye bağlıdır	0,622	
Video oyunları insanlar ile olan ilişkimi geliştirmeme yardımcı oldu	0,598	
Teknoloji sayesinde fiziksel sağlığım daha iyi durumda	0,586	
Teknolojinin Toplum ve Dünya Üzerine Etki Potansiyeline Yönelik Algı (%7,52)		
Teknoloji daha adil bir toplum yaratılmasına yardımcı olabilir	0,838	0,77
Teknoloji iklim değişikliğini önleyebilir	0,680	
Teknoloji dünyayı daha iyi bir yer haline getirebilir	0,616	
KMO: 0.902 Total variance explained: 60,14% **Bartlett's test of Sphericty: Chi-Square: 3102.601 df: 325 Sig 0,000**		

2.1.3. Analiz ve Sonuçlar

Çalışmada belirlenen dört faktörün arasından "Dijital Platformların Pratik Kullanımına Yönelik Tutum" teknolojik gelişmelere karşı oluşan algıyı belirleyen en önemli faktör olduğu tespit edilmiştir. Bu faktör toplam varyansın yaklaşık %27,74'ünü açıklamaktadır. Bu tutumu belirleyen sorular içerisinde "Gelecekte markalar birbiri ile bağlantılı birçok farklı dijital platform aracılığı ile tüketiciler ile iletişime geçecek" ve "Bir perakende markasının dijital ortamdaki varlığı en az mağazalardaki fiziksel varlığı kadar önemlidir" soruları ön plana çıkmaktadır. Sonuçlar göstermektedir ki, kullanıcılar bilhassa markaların dijital platformlar üzerinden iletişime geçmesini istemekte ve beklemektedirler. Bu boyutta metaverse kavramını bilenler ve bilmeyenler arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir (Çizelge 3).

Çizelge 3. Metaverse Kavramını Bilen ve Bilmeyen Kişiler Arasında "Dijital Platformların Pratik Kullanımına Yönelik Tutum" Faktörü İçin T-testi Sonuçları

Kategori	Sıklık	Ortalama	Standart Sapma	t-değeri	p-değeri
Biliyor	135	3,95	0,87	2,108	<0,04
Bilmiyor	77	3,63	1,13		

İlgili Çizelgeda da görüleceği üzere metaverse kavramını bilen kişilerin dijital platformların pratik kullanımına yönelik tutumu bilmeyenlere nazaran anlamlı derecede daha olumludur (p<0,04).

Çalışmada belirlenen ikinci faktör olan "Sanal Gerçeklik Uygulamalarına Yönelik Tutum" teknolojik gelişmelere karşı oluşan tutumu/algıyı belirleyen en önemli ikinci faktör olduğu tespit edilmiştir. Bu faktör toplam varyansın %13,08'ini açıklamaktadır. Bu tutumu belirleyen sorular içerisinde "Sanal gerçeklik uygulaması ile tamamen sanal ortamda bir konsere katılmak isterim" ve "Sanal gerçeklik uygulaması ile tamamen sanal ortamda bir spor müsabakasını seyretmek isterim" soruları ön plana çıkmaktadır. Buradan katılımcıların sanal gerçeklik uygulamalarını ağırlıklı olarak toplu olarak gerçekleştirilen sosyal aktivitelerde kullanmak istedikleri anlaşılmaktadır. Bu faktörde erkek ve kadın katılımcılar ile video oyunu oynayanlar ve oynamayanlar arasında anlamlı bir tutum farklılığı mevcuttur (Çizelge 4).

Çizelge 4. Kadın ve Erkek katılımcılar ile Video Oyunu Oynayanlar ve Oynamayanlar Arasında "Sanal Gerçeklik Uygulamalarına Yönelik Tutum" Faktörü İçin T-testi Sonuçları

Kategori	Sıklık	Ortalama	Standart Sapma	t-değeri	p-değeri
Erkek	97	3,56	1,05	2,48	<0,02
Kadın	115	3,2	1,1		
Video Oyunu Oynayan	147	3,48	1,03	2,425	<0,02
Video Oyunu Oynamayan	65	3,09	1,17		

Yukarıdaki çizelgeden de anlaşılacağı üzere erkek katılımcılar kadın katılımcılara nazaran, video oyunu oynayanlar video oyunları oynamayanlara nazaran sanal gerçeklik uygulamalarına karşı anlamlı derecede daha olumlu yaklaşmaktadırlar.

Çalışmada belirlenen son iki faktör ise "Teknolojinin Beşeri İlişkiler, Ruhsal ve Fiziksel Sağlık Üzerine Etkilerine İlişkin Algı" ve "Teknolojinin Toplum ve Dünya Üzerine Etki Potansiyeline Yönelik Algı" dır. Bu faktörler sırası ile toplam varyansın %11,8 ve %7,52'sini açıklamaktadır. "Teknolojinin Beşeri İlişkiler, Ruhsal ve Fiziksel Sağlık Üzerine Etkilerine İlişkin Algı" faktöründe ön plana çıkan sorular "Teknoloji sayesinde arkadaşlarım ve ailem ile ilişkilerim daha da derinleşti" ve "Teknoloji sayesinde psikolojik olarak daha iyi durumdayım" dır. "Teknolojinin Toplum ve Dünya Üzerine Etki Potansiyeline Yönelik Algı" faktöründe ise "Teknoloji daha adil bir toplum yaratılmasına yardımcı olabilir" sorusu ön plana çıkmaktadır.

"Teknolojinin Beşeri İlişkiler, Ruhsal ve Fiziksel Sağlık Üzerine Etkilerine İlişkin Algı" faktöründe genel algı olumsuz olmakla birlikte bu algı video oyunu oynamayan kişilerde oynayanlara nazaran anlamlı derecede daha olumsuzdur (Çizelge 5).

Çizelge 5. Video Oyunu Oynayanlar ve Oynamayanlar Arasında "Teknolojinin Beşeri İlişkiler, Ruhsal ve Fiziksel Sağlık Üzerine Etkilerine İlişkin Algı" Faktörü İçin T-testi Sonuçları

Kategori	Sıklık	Ortalama	Standart Sapma	t-değeri	p-değeri
Video Oyunu Oynayan	147	2,78	0,88	3,006	<0,01
Video Oyunu Oynamayan	65	2,39	0,85		

"Teknolojinin Toplum ve Dünya Üzerine Etki Potansiyeline Yönelik Algı" faktöründe genel algı olumlu yönde olmakla birlikte erkek katılımcıların kadın katılımcılara nazaran anlamlı derecede daha olumlu algıladıkları tespit edilmiştir (Çizelge 6).

Çizelge 6. Kadın ve Erkek Katılımcılar Arasında "Teknolojinin Toplum ve Dünya Üzerine Etki Potansiyeline Yönelik Algı" Faktörü İçin T-testi Sonuçları

Kategori	Sıklık	Ortalama	Standart Sapma	t-değeri	p-değeri
Erkek	97	3,59	1,09	2,08	<0,04
Kadın	115	3,29	0,99		

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İnternetin yaygın hale gelmesi ve web 2.0 teknolojisinin geliştirilmesi ile beraber bireysel, toplumsal ve iş yaşamında son 25 yılda hızlı ve toplumu ve iş dünyasını dönüştürücü bir değişim yaşanmıştır. Günümüzde bu dönüşüm süreci bireylerin mekandan bağımsız şekilde üç boyutlu sanal bir dünyada görerek, duyarak, dokunarak ve kokusunu alarak birbirleri ile iletişime geçmesine imkan veren bir platformun yaratılması yönünde ilerlemektedir. Bu yeni teknoloji metaverse olarak tanımlanmış ve öncü örnekleri muhtelif firmalar tarafından pazara sunulmaya başlanmıştır. Firmaların bu teknolojileri daha da ileri boyuta taşıyıp daha pratikleştirerek toplumun genelinin kullanabileceği hale getirme konusunda yoğun bir çabası söz konusudur.

Bu hızlı teknolojik gelişim sürecinde bireylerin söz konusu gelişmelere yönelik algısı ve tutumunun anlaşılmasının anlamlı olacaktır. Bu maksatla yapılan bu araştırmada bireylerin tutum ve algısı dört ana faktör etrafında toplanmıştır. Bu faktörlerden ilki olan dijital platformların pratik kullanımına yönelik tutumda görülmektedir ki bireyler firmaların dijital ortamlarda da var olması gerektiğini düşünmekte ve beklemektedirler. Bu beklenti farklı iş kollarında ürün ve hizmet sunan firmaların metaverse'te de varlık göstermesi gerektiğini göstermektedir. Bu durumun öncü göstergeleri daha önce örnekleri verilmiş olan global markaların şimdiden muhtelif oyunların içerisinde ürünlerini tanıtan ortamlar yaratması ve hatta bazılarının kendi dijital platformlarını hizmete sunmasından anlaşılmaktadır. Ayrıca metaverse kavramını bilen kişilerin bu yöndeki tutumlarının bilmeyenlere nazaran anlamlı derecede daha olumlu olduğu tespit edilmiştir. Bu durum da bireylerin metaverse ile ilgili ne kadar fazla bilgi sahibi olurlarsa tutumlarının o derece daha da olumlu hale geldiğini

göstermektedir. Her ne kadar metaverse konu ile ilgilenen çevreler tarafından 1992 yılından beridir bilinen bir kavram olsa da bu kavramın toplumun geneli tarafından yaygın olarak duyulmaya başlaması son birkaç yılda gerçekleşmiştir. Zaman içerisinde bu kavram ile ilgili hemen herkesin bilgi sahibi olacağını ve dijital platformların pratik kullanımına yönelik tutumum toplumun genelinde daha da olumlu hale geleceğini düşünmek yanlış olmayacaktır.

Çalışmada belirlenen ikinci faktör olan sanal gerçeklik uygulamalarına yönelik tutumda ise iki soru ön plana çıkmaktadır. Bu sorular tamamen sanal ortamda konsere katılmak ve bir spor müsabakası izlemektir. Buradan da anlaşılmaktadır ki bireyler için üç boyutlu sanal ortamın bilhassa toplu halde gerçekleştirilen etkinlikler için kullanımı anlamlı ve önemlidir. Arkadaşlar ile sanal ortamda buluşma ve tamamen sanal ortamda turistik gezi yapmaya ilişkin sorular da anlamlı bir faktör yüküne sahip olsa da toplu gerçekleştirilen aktiviteler kadar anlamlı bir yüke sahip değillerdir. Bu faktörde erkek katılımcıların kadınlara nazaran, video oyunu oynayanların ise oynamayanlara nazaran daha olumlu bir tutum içerisinde oldukları tespit edilmiştir.

Çalışmada belirlenen üçüncü faktör ise teknolojinin beşeri ilişkiler, ruhsal ve fiziksel sağlık üzerine etkilerine ilişkin algısıdır. Bu faktörde genel algı olumsuz yöndedir. Bu faktörde faktör yükü yüksek olan ilk iki soruya bakıldığından beşeri ve aile ilişkileri ile psikolojik durum üzerinde etkisinin ön plana çıktığı görülmektedir. Yani bireyler teknolojinin bu yönlerde kendilerini olumsuz etkilediğini düşünmektedirler. Günümüzde birçok sosyal medya platformu amacını bireyleri sevdikleri kişilere yakınlaştırma ve iletişimlerini kolaylaştırma olarak duyururken kullanıcıların ise ilişkilere negatif yönde etki yaptığını düşündüğünü göstermektedir. Bu faktörde video oyunu oynayan kişilerin olumsuz algısının oynamayanlara göre bir nebze de olsa daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

Tespit edilen son faktör olan teknolojinin toplum ve dünya üzerine etki potansiyeline yönelik algıdır. Bu algının olumlu yönde olduğu, teknolojinin toplum ve çevre yararına olumlu işler yapılması maksadı ile kullanılabileceğinin katılımcılar tarafından düşünüldüğü tespit edilmiştir. Bu algı bilhassa erkek katılımcılarda kadın katılımcılara göre anlamlı derecede daha fazladır.

Çalışmanın sınırlı kaldığı noktalar ve ileriye dönük ilave araştırma konularından söz etmekte anlamlı olacaktır. İlk olarak katılımcıların ortalama yaşının 25,32 (Standart Sapma: 9,76) olması, tüm yaş gruplarının yeterli miktarda katılımcı ile temsil edilmemesi araştırmanın sonuçlarının toplumun geneline göre yorumlanması noktasında sınırlayıcı bir etki yaratmaktadır. İleride diğer yaş gruplarının da çalışmaya dahil edildiği ilave araştırmaların yapılması anlamlı olacaktır.

Katılımcıların %93,87'lik kısmının lisans ve üzerinde eğitim düzeyine sahip olması, önlisans ve altındaki eğitim düzeyine sahip bireylerin yeter miktarda katılımcı ile temsil edilmemesi de araştırmadaki bulguların toplumun genelini temsil etmesi noktasında sınırlayıcı bir etkiye sahip olmasına neden olmaktadır. İleride ön lisans ve altında eğitim düzeyine sahip bireylerin de yeterli düzeyde temsil edildiği araştırmaların yapılması toplumun genelini temsili bakımından anlamlı olacaktır.

KAYNAKÇA

Avcı, A. F., & Taşdemir, Ş. (2019). Artırılmış ve Sanal Gerçeklik ile Periyodik Cetvel Öğretimi. *Selçuk-Teknik Dergisi*, *18*(2), 68–83.

Çetinkaya, A., Şahin, Ö. E., & Kırık, A. M. (2014). A Research on Social and Political Use of Social Media in Turkey. *International Journal of Science Culture and Sport*, *2*(8), 49–60. https://doi.org/10.14486/ijscs207

Chandra, A., Borbora, Z., Kumaraguru, P., & Srivastava, J. (2019). Finding your social space: Empirical study of social exploration in multiplayer online games. *Proceedings of the 2019 IEEE/ACM International Conference on Advances in Social Networks Analysis and Mining, ASONAM 2019*, 1072–1080. https://doi.org/10.1145/3341161.3345333

Chiu, E. (2021). Teleportation, holograms, and roaming avatars—this isn't the latest sci-fi movie, it's the future of work. Retrieved from https://www.wundermanthompson.com/insight/the-metaverse-workforce?j=71075&sfmc_sub=47272701&l=65_HTML&u=4800122&mid=110005021&jb=21004

Cormode, G., & Krishnamurthy, B. (2008). Key differences between Web 1.0 and Web 2.0. *First Monday*.

Crow, T. S., Frederick, D., & Harris, C. (2004). *Evolution of the Graphical Processing Unit*. (December 2004), 59. Retrieved from http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.142.368&rep=rep1&type=pdf%5Cnhttp://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/summary?doi=10.1.1.142.368

Davis, F. D. (1989). Perceived Usefulness, Perceived Ease of Use, and User Acceptance of Information Technology. *MIS Quarterly*, *13*(3), 319–340. https://doi.org/10.2307/249008

Demirezen, B. (2019). Artırılmış Gerçeklik Ve Sanal Gerçeklik Teknolojisinin Turizm Sektöründe Kullanılabilirliği Üzerine Bir Literatür Taraması. *International Journal of Global Tourism Research*, *3*(1), 1–26.

Diaz, A.-C. (2021). How Wendy's Infiltrated The Video Game Universe. Retrieved from https://adage.com/article/special-report-agency-list/best-content-marketing-super-wendys-video-game/2341556

Farshid, M., Paschen, J., Eriksson, T., & Kietzmann, J. (2018). Go boldly!: Explore augmented reality (AR), virtual reality (VR), and mixed reality (MR) for business. *Business Horizons*, *61*(5), 657–663. https://doi.org/10.1016/j.bushor.2018.05.009

Feuer, W. (2020). Mark Zuckerberg just made a bold claim: We're going to get a 'breakthrough' in tech glasses this decade. Retrieved from https://www.cnbc.com/2020/01/09/zuckerberg-expects-breakthrough-augmented-reality-glasses-this-decade.html

Gosain, D., & Mohit, S. (2014). Aroma Tells a Thousand Pictures: Digital Scent Technology a New Chapter in IT Industry. *International Journal of Current Engineering and Technology*, *4*(4), 1–9. Retrieved from http://inpressco.com/wp-content/uploads/2014/08/Paper972804-2812.pdf

Hao, K. (2021). AI voice actors sound more human than ever—and they're ready to hire.

Retrieved from https://www.technologyreview.com/2021/07/09/1028140/ai-voice-actors-sound-human/

Kim, S. (2021). Metaverse Is a Multitrillion-Dollar Opportunity, Epic CEO Says. *Bloomberg*. Retrieved from https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-11-17/metaverse-is-a-multitrillion-dollar-opportunity-epic-ceo-says

Köse, N. (2018). Dijital Pazarlamadan Fijital Pazarlamaya Geçişe Örnek Olarak Artırılmış Gerçeklik ve Sanal Gerçeklik Uygulamalarının Pazarlama Üzerindeki Katkılarının İncelenmesi. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, *1*, 77–111.

Lowood, H. (2014). Game Engines and Game History. *Kinephanos: History of Games International Conference Proceedings*, (January 2014), 179–198.

Macklin, A. (2017). 4 Reasons People Aren't Jumping On The Augmented Reality Bandwagon. Retrieved from https://www.ge.com/news/reports/4-reasons-folks-arent-jumping-ar-bandwagon

Martinez-Gonzalez, P., Oprea, S., Garcia-Garcia, A., Jover-Alvarez, A., Orts-Escolano, S., & Garcia-Rodriguez, J. (2020). UnrealROX: an extremely photorealistic virtual reality environment for robotics simulations and synthetic data generation. *Virtual Reality*, *24*(2), 271–288. https://doi.org/10.1007/s10055-019-00399-5

Muhanna, M. A. (2015). Virtual reality and the CAVE: Taxonomy, interaction challenges and research directions. *Journal of King Saud University - Computer and Information Sciences*, *27*(3), 344–361. https://doi.org/10.1016/j.jksuci.2014.03.023

Nike Creates NIKELAND on Roblox. (2021). Retrieved from https://news.nike.com/news/five-things-to-know-roblox

Olashile Afolabi, L., Toyin Olawole, E., Abidemi Taofeek-Ibrahim, F., Nuhu Mohammed, T., & Eyiwumi Shogo, O. (2018). Evolution of Wireless Networks Technologies, History and Emerging Technology of 5G Wireless Network: A Review. *J Telecommun Syst Manage*, *7*(3), 176. https://doi.org/10.4172/2167-0919.1000176

Owens, J. D., Houston, M., Luebke, D., Green, S., Stone, J. E., & Philips, J. C. (2008). GPU Computing. *Proceedings of the IEEE*, *96*(5), 33–120. https://doi.org/10.1109/JPROC.2008.917757

Pallipuram, V. K., & Gao, J. (2018). The Realm of Graphical Processing Unit (GPU) Computing. In *Topics in Parallel and Distributed Computing*. https://doi.org/10.1007/978-3-319-93109-8_8

Papasolomou, I., & Melanthiou, Y. (2012). Social Media: Marketing Public Relations' New Best Friend. *Journal of Promotion Management*, *18*(3), 319–328. https://doi.org/10.1080/10496491.2012.696458

Patel, S., Chauhan, M., & Kapadiya, K. (2012). 5G: Future Mobile Technology-Vision 2020. *International Journal of Computer Applications*, *54*(17), 6–10. https://doi.org/10.5120/8656-2264

Pizzi, G., Scarpi, D., Pichierri, M., & Vannucci, V. (2019). Virtual reality, real reactions?: Comparing consumers' perceptions and shopping orientation across physical and virtual-reality retail stores. *Computers in Human Behavior*, *96*(July 2018), 1–12.

https://doi.org/10.1016/j.chb.2019.02.008

Robertson, A. (2021). Meta's sci-fi haptic glove prototype lets you feel VR objects using air pockets. Retrieved from https://www.theverge.com/2021/11/16/22782860/meta-facebook-reality-labs-soft-robotics-haptic-glove-prototype

Safian-Demers, E. (2021a). Are interactive branded virtual worlds the future of advertising and ecommerce? Retrieved from https://www.wundermanthompson.com/insight/branded-virtual-worlds?j=71075&sfmc_sub=47272701&l=65_HTML&u=4800120&mid=110005021&jb=21004

Safian-Demers, E. (2021b). Is direct-to-avatar (D2A) the next big business model? Retrieved from https://www.wundermanthompson.com/insight/direct-to-avatar-brands?j=71075&sfmc_sub=47272701&l=65_HTML&u=4800118&mid=110005021&jb=21004

Safian-Demers, E. (2021c). The biggest opportunity for physical goods is virtual goods. Retrieved from https://www.wundermanthompson.com/insight/ryan-mullins-founder-and-ceo-aglet?j=71075&sfmc_sub=47272701&l=65_HTML&u=4800119&mid=110005021&jb=21004

Shen, B., Tan, W., Guo, J., Zhao, L., & Qin, P. (2021). How to Promote User Purchase in Metaverse ? A Systematic Literature Review on Consumer Behavior Research and Virtual Commerce Application Design. *Applied Sciences*, *11*(23), 1–29. https://doi.org/10.3390/app112311087

Srinath, K. R. (2017). Python – The Fastest Growing Programming Language. *International Research Journal of Engineering and Technology*, *4*(12), 354–357. Retrieved from https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/55458585/IRJET-V4I1266.pdf?1515226715=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3DPython_The_Fastest_Growing_Programming_L.pdf&Expires=1593202307&Signature=HBD7oa85wDxqRzTWX01uVRBlMacGX5mkGk1b~SVVTTkENJ6cf5diKz

Stephenson, N. (2003). Snow Crash: A Novel. In *Spectra*. https://doi.org/10.1016/0016-3287(94)90052-3

Technavio. (2021). *In-Game Advertising Market by Platform and Geography - Forecast and Analysis 2021-2025*. Retrieved from https://www.technavio.com/report/in-game-advertising-market-industry-analysis

Thompson, N., & Spanuth, S. (2018). The Decline of Computers As a General Purpose Technology: Why Deep Learning and the End of Moore's Law are Fragmenting Computing. *SSRN Electronic Journal*. https://doi.org/10.2139/ssrn.3287769

Velev, D., & Zlateva, P. (2019). Analysis of v-Commerce as the New Online Sales Channel. *International Journal of E-Education, e-Business, e-Management and e-Learning*, *9*(2), 131–137. https://doi.org/10.17706/ijeeee.2019.9.2.131-137

Wang, Q., Li, R., Wang, Q., & Chen, S. (2021). *Non-Fungible Token (NFT): Overview, Evaluation, Opportunities and Challenges*. Retrieved from http://arxiv.org/abs/2105.07447

Wedel, M., Bigné, E., & Zhang, J. (2020). Virtual and augmented reality: Advancing research in consumer marketing. *International Journal of Research in Marketing*, *37*(3), 443–465. https://doi.org/10.1016/j.ijresmar.2020.04.004

Winkler, N., Röthke, K., Siegfried, N., & Benlian, A. (2020). Lose yourself in VR: Exploring the effects of virtual reality on individuals' immersion. *Proceedings of the Annual Hawaii International Conference on System Sciences*, *2020-Janua*, 1510–1519. https://doi.org/10.24251/hicss.2020.186

Wunderman Thompson Intelligence. (2021). *Into the Metaverse*.

ANADOLU 8. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
DİYARBAKIR
25 - 26 ARALIK 2021

COVID-19 PANDEMİSİNİN ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞE ETKİSİ

Selin Koçak[1], Emre Özcan [2], Beyza Yılmaz[3]

[1] Başkent Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, 0000-0002-9876-1945

[2] Başkent Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, 0000-0002-0877-2457

[3] Başkent Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, 0000-0002-6963-2036

ÖZET

Sürdürülebilir kalkınma, yirminci yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan ve günümüzde de sıklıkla vurgulanmaya başlanan bir kavramdır. Sürdürülebilir kalkınmanın dayandığı temel düşünce, gelecek nesillerin kaynak ihtiyaçlarının gözetilerek bugünün ihtiyaçlarının karşılanabilmesini sağlamaktır. Sürdürülebilirlik; ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarıyla ele alınmaktadır. Ekonomik boyut üretimin, mal ve hizmetlerin devamlılığına işaret ederken, sosyal sürdürülebilirlik toplumsal eşitlik ve adalet gibi konular üzerinde durmaktadır. Çevresel sürdürülebilirlik ise doğal kaynakların ve biyoçeşitliliğin korunmasına değinmektedir. Bu üç düzlem, birbiriyle ilişkilidir. Örneğin, çevresel sürdürülebilirliğin gündeme gelmesinin önemli nedenlerinden biri ekonomik kalkınma üzerinden kapitalizmin büyümesiyle ortaya çıkan ekosisteme dair sorunlardır. Kapitalizm, çevresel sürdürülebilirliği olumsuz etkileyen başat faktördür. Buna eşlik eden küresel ısınma, iklim değişikliği, gibi küresel düzeyde çevresel sorunlar da yaşanmaktadır.

Covid-19 pandemisi ile birlikte salgın hastalıklara neden olan küresel ısınma, iklim değişikliği ve ormansızlaştırma, vahşi hayvanların insanların bulunduğu ortamlara yaklaştığı gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Başka bir ifadeyle vahşi doğa ile insan doğasının teması söz konusudur. Covid-19 odağında çevre sorunlarının, salgın hastalıkları arttırdığı riski üzerinde durulduğu gibi pandeminin aktif dönemi ve sonrasının çevresel sürdürülebilirliğe etkisinin tartışılması da önemli bir başlığı oluşturmaktadır. Covid-19 salgınının daha yoğun ilerlediği ve ölüm sayılarının bugüne kıyasla daha fazla olduğu dönemde dünyanın birçok yerinde sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır. İnsanların kapalı ortamlara mahkûm olduğu bu dönemde hızlı üretim ve tüketimin çevreye verdiği zararlarda kısmen bir azalma görülmüştür. Buna rağmen normal hayata dönüşle birlikte ekolojik sisteme bakış açısında bir değişmenin gerçekleşmediği de açıktır. Pandemi sürecinde tek kullanımlık maskeler, plastik bardaklar doğaya atıldığında hem çevreye hem de insan sağlığına zarar veren maddelerin kullanımında bir artış da yaşanmıştır.

Bunlardan hareketle bu çalışma, Covid-19 pandemisinin gerek aktif sürecinin gerekse de sonrasının ekosistemi ne yönde etkilediğini tartışmaya açarak çevresel sürdürülebilirlik açısından ülkelerin nasıl bir tabloyla karşı karşıya olduğunu ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 pandemisi, sürdürülebilir kalkınma, çevresel sürdürülebilirlik.

1. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Sürdürülebilirlik olgusunun tarihsel süreç içerisinde önemli dönüşümlerden geçtiği söylenebilir. Buradaki önemli kırılma noktası, Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun hazırladığı 1987 tarihli "Ortak Geleceğimiz" başlıklı Brundtland Raporu'dur. Rapor, önceki yıllar (1960-1970'ler) itibariyle daha çok çevresel düzeyde ele alınan, doğal kaynakların yok olmasına ve bununla nasıl başa çıkılacağına odaklanan sürdürülebilirliği bu düzlemden çıkartıp ekonomi, turizm, sosyal hizmetler gibi farklı alanlarda ele alınmasına vesile olacak şekilde çok boyutlu hale getirmekteydi. Raporda sürdürülebilirlik, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama kudretini tehlikeye atmadan bugünkü neslin ihtiyaçlarını karşılayan bir kalkınma anlayışı olarak tanımlanmaktaydı (WCED, 1987). Böylelikle kavram makro bir anlam kazanıp -her ne kadar tartışmalı olsa da- sürdürülebilir kalkınmayla özdeş kullanılmaya başlanmaktaydı. Günümüz literatürü itibariyle de "sürdürülebilir kalkınma ekseninde sürdürülebilirlik, her şeyden önce ekonomik büyüme/ kalkınma ile çevrenin entegrasyonuna vesile olmuş, ekonomik yaşamla çevrenin uyumlaştırılmasına aracılık etmiş ve büyümenin/kalkınmanın nicel boyutu kadar nitel boyutunun da önemli olduğu düşüncesini gündemimize taşımıştır" (Şen vd., 2018). Kavramın genişleyen bu çerçevesi farklı yorumlamalar etrafında bir karışıklığa sebep olsa da sürdürülebilirlik sıklıkla ekonomik, çevresel ve sosyal olmak üzere üç başlıkta kategorize edilmektedir (Ehrenfeld, 2008; Holmberg & Sandbrook, 1992; Munasinghe, 2009). Ekonomik açıdan mal ve hizmet tüketimini artırarak insan refahının yükseltilmesi; çevresel bağlamda ekonomik sistemlerin bütünlüğü ve esnekliğinin korunması; sosyal olarak ise insan ilişkilerinin genişletilerek mikro, mezo ve makro hedeflere ulaşılması vurgulanmaktadır (Munasinghe, 2009). Bu noktada bu üç boyutun birbirinden bağımsız olmadığının, yani disiplinler-arası bakış açısıyla birbirine içkin düşünülmesi gerektiğinin, eş zamanlı olarak çözümlenmesinin altını çizmek zaruridir. Örneğin, nükleer enerji sorununu ekonomik bağlamından ayrı düşünmek imkansızdır. Her bir alan nedenleri ve sonuçları itibariyle birbirleriyle etkileşimli bir niteliğe sahiptir. Munasinghe (2001) buna benzer tutumu *sustainomics* kavramıyla geliştirdiği bir yaklaşımla ortaya koymaktadır. *Sustainomics*, üç alandan birinin disipliner üstünlüğünün ortadan kaldırılarak, sürdürülebilir kalkınmayı açık ve geçişken kılmayı ifade etmektedir. Bu alanları ilişkisel düşünmek, her birinin kendi içinde bir mantığı ve işlevi olduğunu görmezden gelmek anlamına gelmemektedir. Bütüncül bakış açısı elbette ki bazı riskleri barındırmaktadır, ancak bu alanları birer alt sistem olarak idrak etmek ve bu alt sistemleri sürdürülebilirliği analiz etmeye başladığımız anda, yani ilk hareket noktamızda ayrı alanlar olarak algılamak soruna çözüm olabilmektedir. Bu argümanların izinde sürdürülebilir kalkınma üçgenine değinmek yararlı olacaktır.

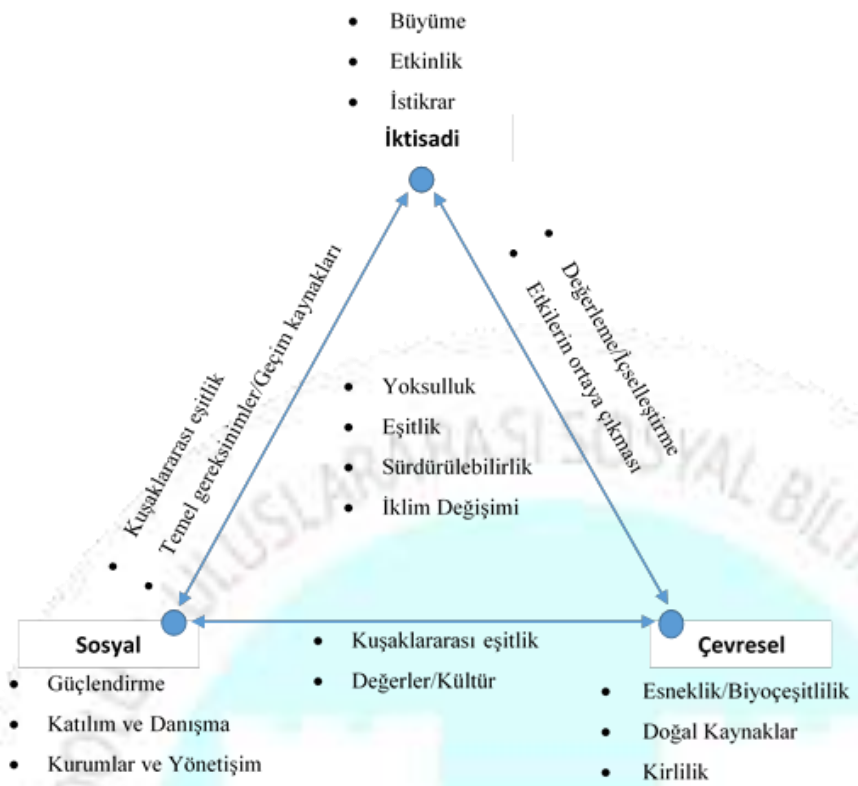

Görsel 1. Sürdürülebilir Kalkınma Üçgeni (Munasinghe, 2009; akt: Yeni, 2014)

Tüm bunların ardından bu çalışmaya konu olan çevresel sürdürülebilirliğe gelinecek olursa, küresel ölçekte ele alınmasının zaruri hale geldiği çevresel sürdürülebilirliğin insan eylemlerinin dünyanın kara, hava ve su kaynakları üzerinde yarattığı tahribata odaklandığı söylenebilir. Çevresel sürdürülebilirlik, diğer sürdürülebilirliklerin önkoşulu veya temeli olarak insan ve diğer canlıların yaşamının sürmesi için gerekli yaşam desteğini sağlayan doğal çevreye ve onun korunmasına işaret etmektedir. Çevresel sürdürülebilirliğin temel ilkeleri şu şekilde düşünülebilir (Moldan vd., 2012; akt: Gedik, 2020):

- Doğal kaynakların verimli yönetimi ile ekosistemlerin bütünlüğünü korumak
- Karar alma için bilgileri iyileştirmek (göstergeler yoluyla ilerlemeyi ölçme)
- Sosyal ve çevresel ara yüz (yaşam kalitesini artırmak)
- Küresel çevresel bağlılık (yönetişimin ve işbirliğinin geliştirilmesi)
- Geri dönüşüme önem vermek
- Tehlikeli ve kirletici maddelerin çevreye salınımını önlemek
- Yenilenemez kaynakları verimli kullanmak (yenilenebilir kaynaklarla ikame edilmeli)
- Uzun vadeli perspektif (belirlenmiş herhangi bir zaman sınırı olmaksızın)
- Geri bildirimleri dikkate almak
- Farklı ölçeklere önem vermek (zaman ve mekânda)
- Esneklik (değişen bir duruma tepki verme, yaparak öğrenme)
- Doğaya ve biyolojik çeşitliliğe saygı.

Çevresel sürdürebilirlik, kapitalizmin pratikleri nedeniyle zarar gören ve yok olmaya yüz tutan ekosistemi gözetme ve doğal çevreyi geri kazanma bağlamındaki eylemler bütünüdür. Kapitalizmin doğa üzerindeki hegemonyası, yani doğayı ranta açarak talan eden pratikleri artan

nüfus hızı ve iklim krizleriyle birleştiğinde ekosistem hava-su-toprak kirliliği, biyoçeşitlilikte azalma ve çölleşme gibi başlıklarda tehdit altına girmektedir ki, ekosistemin bileşenlerinin birbiriyle ilişkili olduğu dikkate alındığında, kapitalizmin ekosistemin bir bölümü üzerinde uyguladığı yıkım tüm ekosisteme nüfuz edebilmektedir. Buradaki önemli sorunsal, kapitalizmin doğa üzerindeki tahribatının doğal çevre tarafından nasıl karşılandığıdır. Bu durum, "esneklik" kavramıyla netleştirilmektedir. Esneklik, bir ekosistemin kendi yapısını belirlemeden önce sindirebileceği/dayanabileceği karmaşanın ölçüsüne gönderme yapmaktadır, yani ekosistemin ortaya çıkan bir değişimi ya da rahatsızlığı soğurma ve yine de popülasyonlar ya da durum değişkenleri arasındaki ilişkileri bozulmadan devam ettirme kudretini ifade etmektedir (Yeni, 2014). Demek ki, ekosistem kapitalizm bir kenara kendi içinde bir dengeye sahiptir. Her ekosistemin değişen koşullara uyum sağlayıp sağlayamamasıdır esas sorunsal. Kapitalizm, esnekliğin azalmasının temel nedeni olarak düşünülebilir. Yeni (2014) ekosistemin esnekliğinin azalmasını özellikle Arrow vd. (1995) referansla üç başlıkta toparlamaktadır: Birincisi, ekosistem bir dengeden başka bir dengeye geçtiğinde işlevlerindeki ani değişimler sebebiyle biyolojik verimlilikte azalma ortaya çıkabilmektedir. İkincisi, günümüz veya gelecek kuşakların elindeki seçenekler azalacak ve geri dönüşü zor bir tablo -bilhassa çok büyük maliyetler nedeniyle- söz konusu olabilecektir. Üçüncüsü ise alışılmış/durağan dengelerden, bilinmeyen/geri döndürülemeyecek dengelere geçiş belirsizliği artıracaktır.

Çevresel açıdan sürdürülebilir bir sistemde yukarıda da değinildiği gibi biyoçeşitlilik ve atmosferik denge gibi unsurlar kapitalizmin doğayı metalaştırması karşısında korumaya alınmalıdır. Dolayısıyla böylesi bir sistem, "kaynak temelini sabit tutarak, yenilenebilir kaynak sistemlerinin ya da çevresel yatırım fonksiyonlarının istismarından kaçmalı ve yenilenemeyen kaynaklardan yalnızca yatırımlarla yerine yeterince konulmuş olanları tüketmelidir" (Tıraş, 2012). Burada gelişmiş kapitalist ülkelerin çevre sorunlarının telafisine yönelik sınırlı bir tutum içinde olduğu söylenebilir. Nihayetinde bu ülkelerin doğal kaynakları günden güne metalaştırması, çevresel değerleri tahrip etmesi çevresel sürdürülebilirliği geriletmektedir ki, bu da ekonomik kalkınmanın bir zorunluluğu olarak öne sürülmektedir. Dolayısıyla ekonomik sürdürülebilirlik ile çevresel sürdürülebilirlik karşıtlaştırılmaktadır. Bu nedenle sürdürülebilir kalkınma, bu karşıtlığı ortadan kaldıracak düzlemde ele alınmalıdır. 1972 Stocholm Çevre Konferansı, tam da buna işaret ederek ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ile çevresel sürdürülebilirliğin artırılması arasında bir çelişki olmaması gerektiğine değinmektedir. 1992 Rio Konferansı da aynı vurguyu serimleyerek biri Rio Bildirgesi olmak üzere aşağıdaki beş belgeye değinmektedir (Aksu, 2011: 15-16):

1. Rio Bildirgesi: Bildiride Stockholm Konferansı ilkelerine bağlı kalındığı, bunu sağlamak amacıyla ülkeler ve toplumlar arasında küresel işbirliğinin oluşturulması, uluslararası anlaşmalarla birlikte çevre ve kalkınma sistemleri arasındaki entegrasyonun ve herkesin ortak menfaatinin korunması vurgulanmaktadır.
2. Gündem 21: 1990'lı yıllardan başlayarak 2000'li yıllar süresince çevre ve kalkınma sorunlarıyla başa çıkılması ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılması için belirlenen ilke ve eylemler ortaya konulmaktadır.
3. İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi: Sözleşmenin temel amacı karbondioksit ve diğer sera gazı emisyonlarının azaltılması, atmosferdeki sera gazı birikimlerini iklim sistemi

üzerindeki insan kaynaklı tehlikeli etkiyi önleyecek bir düzeyde tutulması, az gelişmiş ülkelere bu yönde kaynak ve teknoloji transferi sağlamaktır.

4. Biyolojik Çeşitliliğin Korunması Sözleşmesi: Sözleşmeyle biyolojik çeşitliliğin korunması, biyolojik çeşitlilik bileşenlerinin sürdürülebilir kullanımı ve genetik kaynakların kullanımından doğan faydanın adil ve eşit paylaşımının sağlanması amaçlanmaktadır.
5. Orman Varlığının Korunmasına Dair Bildiri: Bildiri gerek doğal gerekse sonradan oluşturulan ve tüm coğrafi bölgelerdeki ve iklim kuşaklarındaki orman varlıklarının korunması ve yönetimini amaçlamaktadır.

2. PANDEMİNİN İNSAN YAŞAMI ÜZERİNE ETKİSİ

2019 yılının son günlerinde Çin'in Wuhan kentinde başlayan salgın, sınırların ortadan kalktığı, kentlerin yüksek düzeyde etkileşimde olduğu ve ülkelerin hazırlıksız olması ile küresel bir boyuta taşınmıştır. Virüs Antarktika dışındaki tüm kıtalara yayılmış, Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization-WHO) (2020) tarafından 12 Mart 2020 tarihinde pandemi olarak ilan edilmiştir. Covid-19 pandemisi ile çalışma, barınma, eğitim, eğlenme, kültür, sağlık gibi birçok farklı alanda değişim yaşanmaya başlamıştır. Pandemi ile eşitsizlikler daha da belirginleşmiş, bu süreçten en çok yoksul, göçmen, yaşlı, engelli kesim etkilenmiştir. İlköğretimden yükseköğretime kadar tüm düzeylerde eğitim öğretim faaliyetlerine önce ara verilmiş daha sonra uzaktan eğitime geçilmiştir. Bu durum dünya üzerindeki öğrencilerin %91'ini etkilemiştir. Hem eğitim programları, eğitimciler hem de öğrenciler uzaktan eğitime hazırlıksız yakalanmıştır. En çok da teknolojik araçlara ve internete sahip olmayan ve bunları kullanmada donanımlı olmayan eğitimci ve öğrenciler sorunlar yaşamışlardır. Öğrencilerin kültürel sermayelerini geliştirdikleri süreçte aksamalara sebep olan bu durumun uzun vadede ilerlemenin önüne geçeceği söylenebilmektedir. Özellikle kız çocukları için içinde bulundukları eşitsizlik daha da kötüleşmiş kız çocuklar okulu bırakma riski ile karşı karşıya kalmışlardır (Atik, 2021).

Bazı işkolları evden çalışma şekliyle yürütülmeye başlanmıştır. Bu uygulama insanların daha az temasta bulunmasına, trafikte azalmaya yardımcı olsa da özel hayat ile çalışma hayatının iç içe geçmesi, sosyal etkileşimin azalması gibi dezavantajlı yönleri de içermektedir (Şenel, 2021). Çalışma biçimlerinde yaşanan değişikliklerin yanı sıra işsizlik rekor düzeylere ulaşmıştır. Uluslararası Çalışma Örgütü'ne (ILO International Labour Organisation) göre kayıt dışı çalışmakta olan 25 milyon insan gelirlerini kaybetme tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır (URL1). Kayıt dışı istihdamda %60 oranla yer alan yüksek derecede yoksulluk riski ile karşılaşmışlardır (URL2). Düşük gelirli bölgelerde yaşayan dezavantajlı grupların geçim kaynakları pandemiden ciddi derecede etkilenmiştir. Düşük gelir besin kaynaklarına erişememeye, güvencesiz işlerde çalışmaya ve dolayısıyla sağlıkta bozulmaya sebep olarak gelirin daha da düşmesine yol açmaktadır (Wang ve Tang, 2020).

Eğitim, çalışma, alışveriş gibi faaliyetlerin bilgi iletişim teknolojileri ile yürütülmeye başlanması teknolojinin önemini ve gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu süreçte teknoloji hem yaşamsal faaliyetlerin sürdürülmesini sağlamak hem de salgını kontrol altına almak için kullanılmıştır. Doğu Asya ülkeleri başta olmak üzere teknolojik altyapıya sahip ülkeler Covid-19'u kontrol altına almak için GPS verileri, cep telefonu verileri, kamera kayıtları, akıllı saatler/bileklikler gibi dijital izleme araçları kullanarak insanları izlemiş; karantina malzemelerini taşımak için drone'lar kullanmışlardır (Ryan, 2020). Salgını izleme ve tahmin

etmeye yönelik çalışmalar veri biliminin önemini ortaya koymuştur (Sezgin, 2021). Türkiye'de ise pandemi ile mücadelede teknolojik araçların kullanımı sınırlı kalmıştır. Kimi belediyeler kent bilgi sistemi kullanılarak telefon uygulamaları üzerinden kentlerdeki vakalar gözlemlenmiştir (Şolt, 2021). Ancak yine de Türkiye'de pandemi ile mücadele faaliyetleri sensörler, kameralar, nesnelerin internet gibi akıllı kent araçları ile bütüncül bir şekilde yürütülmemiş, mücadele geleneksel kalmıştır (Öztaş Karlı ve Çelikyay, 2020).

Tarihsel süreçte salgınların ve pandemilerin, insan yaşamının yanı sıra çevrede önemli değişimlere sebep olduğu görülmektedir. Bu kapsamda çevreye yönelik en güncel tehdit ise, COVID-19 pandemisidir. BM Kalkınma Programı (United Nations Development Programme-UNDP) (2020) tarafından da küresel bir sağlık krizinden çok daha fazlası olduğu ifade edilen COVID-19 pandemisi, 2020 yılının başında, hemen her alanda önemli dönüşüm süreçlerini başlatmıştır. Birleşmiş Milletler (BM) Habitat (2020) tarafından yayınlanan rapora göre, vakaların %95'i kentsel alanda görülmüş ve 210 ülkeden 1430 kent COVID-19'dan etkilenmiştir. Dünya üzerinde kentler karasal alanların yalnızca %3'ünü kaplasalar da birbirleriyle kurdukları etkileşimler önemli sonuçlar doğurmaktadır. Covid-19'un özellikle kentlerde, şimdiki ve gelecek kuşakların yaşam biçimlerini etkileyecek önemli çevresel, ekonomik ve sosyal sonuçları olacağı öngörülmektedir (BM Habitat, 2020).

COVID-19 pandemisiyle açık ve yeşil alanlara duyulan ihtiyaç daha çok artmıştır. Belediyeler yeşil alanlarda sosyal mesafe kurallarına uygun şekilde oturma planları hazırlamışlardır. Daha çok alanın araç trafiğine kapatılarak, yaya, bisiklet yollarının oluşturulması, kaldırım genişliklerinin arttırılması gibi çalışmalarla hem yeşil alanların artırılmasına hem de sosyal mesafenin korunmasına ihtiyaç duyulmuştur (Pérez, 2020). COVID-19 tedbirleri kapsamında eğitim ve çalışma faaliyetlerinin çevrimiçi yürütülmesi, şehirler ve ülkeler arası ulaşımların kısıtlanması, araç kullanımının azalmasına yol açmıştır. Bu durum örneğin, enerji kullanımı ve sera gazı emisyonu en yüksek ülke olan Çin'de iki aylık karantina sürecinde enerji kullanımına bağlı emisyonlarda %25'lik azalma sağlamıştır. Avrupa'da ise enerji talebi %14 azalmıştır (Tuğaç, 2020). Ancak normalleşme süreçleri ile toplu taşıma araçlarını kullanmama isteği bireysel araç kullanımını artırmıştır (Sharifi ve Khavarian-Garmsir, 2020) (Güneş, 2021). Bu durum emisyon riskini daha da artırmaktadır.

Kentleşmenin sonuçları olarak ortaya çıkan küresel ısınma, iklim değişikliği, doğal kaynakların yanlış kullanımı, doğal alanların yok olması gibi çeşitli sorunlar salgınları tetiklemekte (Öztaş Karlı ve Çelikyay, 2020) ve biyoçeşitliliğin kaybolmasına yol açmaktadır (Gürlük, 2010). İklim değişikliği nedeniyle meydana gelen afetlerin ve biyoçeşitliliğin azalması yeni salgın hastalıkların çıkmasını ve hızla yayılmasını kolaylaştırmaktadır (Tuğaç, 2020). Yeni dünya düzeninde doğal kaynakların, yeşil alanların, biyoçeşitliliğin kaybolma riskiyle karşı karşıya kalması ve pandemi sürecinde olduğu gibi kentsel yaşamın insanlar üzerindeki olumsuz etkisi ele alındığında özellikle gelişmekte olan kentlerde uygulanabilecek yavaş kent hareketlerine ihtiyaç artmıştır (Çetinkaya Karafakı, 2021).

Covid-19 pandemisi, atık yönetimi konusunda birçok yeni soruyu da beraberinde getirmiştir. Pandemi sürecinde eldiven, maske, şırıngalar, temizlik malzemelerinin kutuları başta olmak üzere plastik kullanımında artış söz konusu olmuştur (URL3) fakat süreç içerisinde ağırlıklı

olarak sağlık üzerinde durulmuş olması potansiyel etkileri gölgede bırakmıştır (Başpınar ve Özvarış, 2021). Kullanılan tıbbi atıkların ne şekilde imha edileceği gibi hususlar tartışılmaktadır. Bu kapsamda UNEP (2020a) tarafından hükümetler uyarılarak; söz konusu malzemelerin ikincil bir sağlık krizine neden olmayacak şekilde bertaraf edilmesinin önemi vurgulanmıştır. İlerleyen süreçte atıkların kaldırılmasına dönük farklı çözümlerin oluşturulması gerekeceği öngörülmektedir (Tuğaç, 2020).

Covid-19 sürecinde yaşanan sorunlar göz önünde bulundurulduğunda sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ne kadar uzak olunduğu görülmektedir. Buna ek olarak sürdürülebilir kalkınma boyutlarının (ekonomik, sosyal, çevresel) birbirleriyle yakından ilişkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Pandeminin insan yaşamındaki sosyal etkisi çevresel sürdürülebilirliğe olumlu ve olumsuz yönde etki etmektedir.

3. COVID-19 PANDEMİSİNİN ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Covid-19 pandemisi sürdürülebilir kalkınma boyutlarını çeşitli yönlerden etkilemiştir. Pandeminin etkisinin ele alındığı konu başlıklarından birini çevresel sürdürülebilirlik oluşturmaktadır. Çevresel sürdürülebilirlik, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik tartışmaları kadar eski bir tarihe sahip değildir. Ekonomi ve kar odaklı hızlı üretim düşüncesi sanayileşme dönemi ve sonrasında küresel bir anlayış haline gelmiştir. Bu nedenle sürdürülebilir kalkınmada da ekonomik sürdürülebilirlik daha öncelikli bir alan olarak görülmeye devam etmiştir. Çevresel sürdürülebilirlik kavramına ilişkin farkındalık ise özellikle küresel ısınma ve iklim krizinin insan yaşamı ve ekosistem üzerindeki olumsuz etkilerinin ortaya çıkması ile gelişmeye başlamıştır. Covid-19 pandemisinin ortaya çıkışı ile insan ve çevre etkileşimindeki karşılıklı ilişkinin anlaşılması önem kazanmıştır.

"Çevresel" kelimesi ekosistem ile insan etkileşimine atıfta bulunularak kullanılmaktadır. Diğer bir deyişle çevresel sürdürülebilirlik insan faaliyetleri ile ekolojik sistemlerin kesişimi olarak görülmektedir (Morelli, 2011). Buradaki insan faaliyetleri bir bakıma ekonomik kalkınma odağındaki üretim şekilleri ile yakından ilişkilidir. İnsan ve ekolojik sistem arasındaki etkileşim; fabrika üretimlerinde filtreleme sisteminin olmaması veya denetlemelerin yapılmaması, atık yönetiminin yetersizliği (denizlere akıtılması) gibi insanların ekosistem ve çevreye verdiği zarara işaret etmektedir. Son yıllarda hastalıkların ortaya çıkışı insanların hayvanların doğal yaşam alanlarını tahrip etmeleri, yeşil alanların ekonomik çıkar amaçlı yok edilmesi, azaltılması ve avcılık faaliyetleri ile ilişkilendirilmektedir (Awuchi vd., 2020). İnsanın ekolojik çevreye müdahalesinin etkileri pandemi döneminde daha görünür hale gelmiştir. Covid-19 özelinde çevresel sürdürülebilirlik ele alınırken iki boyuta değinilmelidir. Birincisi Covid-19 pandemisinin ilk ortaya çıkışından sonra birçok ülkede uygulanan sokağa çıkma yasakları ve bu durumun çevresel sürdürülebilirliğe etkisidir. İkincisi ise bu dönemde artan plastik, maske gibi tek kullanımlık ürünler ve bunların oluşturduğu atık sorunudur. Bu nedenle Covid-19'un çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki etkilerini olumlu ve olumsuz yönde değerlendirmek mümkündür.

Covid-19 pandemisi insan yaşamındaki birçok alışkanlığın, düzenin değişmesine neden olmuştur. Çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması açısından pandemi döneminde uzun ve kısa süreli belirli aralıklarla uygulanan sokağa çıkma kısıtlamalarının etkili olduğu görülmektedir. Sokağa çıkma kısıtlamaları ile özellikle kentlerdeki hareketlilik azalmıştır. Bu durum hava, su ve ses kirliliği olmak üzere çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Fabrikaların çalışmalarının yavaşlaması, trafikteki araç sayısının azalması en başta hava kirliliğinin gözle görülür bir şekilde azalmasına neden olmuştur. NASA (2020) raporuna göre ülkelerin ulaşımı ve hava kirliliğine neden olan çalışmaları bir süre yavaşlatması sonucunda hava kirliliğinde azalma olduğu tespit edilmiştir. Rume ve Islam (2020)'a göre sanayi, ulaşım ve şirketlerdeki durağanlık sera gazı emisyonlarında ani bir düşüşe neden olmuştur.

Hava kirliliği son beş yılın ortalaması ile karşılaştırıldığında ise Paris'te %46, Hindistan'da %38, Los Angeles'ta %26 oranında düşüş meydana geldiği belirtilmiştir (European Environment Agency, 2020). Türkiye'de de benzer şekilde trafik yoğunluğundaki azalma nedeniyle beş büyük şehrin hava kalitesinde iyileşme görülmüştür (Temiz Hava Hakkı Platformu, 2020). Bu süreçte hava kirliliğinde azalma olması çevresel sürdürülebilirlik açısından olumlu bir gelişmedir. Buna rağmen kısıtlamaların kalkması ile birlikte hava kirliliğinde yeniden artış yaşanmaya başlamıştır. Bu nedenle hava kirliliği seviyesinin karantina dönemi öncesinden daha yüksek seviyelere ulaşmasını önlemek için sürdürülebilir çözümler bulmak gerekmektedir (Awuchi vd., 2020).

Covid-19 kaynaklı sokağa çıkma kısıtlamalarının çevresel sürdürülebilirliğe olumlu etki ettiği alanlardan bir diğeri de su kirliliğindeki azalmalar olmuştur. İtalya, Bangladeş, Malezya, Tayland, Maldivler gibi dünyanın farklı pek çok bölgesinde su kirliliğinde azalma görülmüştür. Kapanma dönemlerinde su kanallarının, boğazların berraklaştığı ve suda yaşayan canlıların yeniden ortaya çıktığı bilinmektedir (Sims, 2020). Buna ek olarak üretim sonucunda ortaya çıkan katı, sıvı atıkların azalması, ticari ve diğer gemilerin hareketinin kısıtlanması su kirliliğinin azalmasına neden olmuştur (Psillakis, 2021).

Pandemi döneminde kalıcı olmasa dahi çevresel sürdürülebilirlik açısından bir diğer olumlu değişim gürültü kirliliğinin azalması olmuştur. Seyahat kısıtlamaları başta olmak üzere sosyal ve ekonomik yaşamın durgunlaşması nedeniyle uçuş sayısı ve araç hareketleri büyük ölçüde azalmıştır. Bunun sonucunda da gürültü kirliliği seviyesinde azalma meydana gelmiştir. Örneğin; Almanya'da hava yolculuğu %90'ın üzerinde, araba trafiğinde %50'den fazla düşüş yaşanmıştır (Sims, 2020). Karantina önlemlerinin uygulanması nedeniyle insanların evinde kalması özel araç ve toplu taşıma kullanımını, ticari faaliyetleri azalttığı için gürültü kirliliğinde azalma görülmüştür (İnsan Hakları ve Eşitlik Uzmanları Derneği, 2020; Zambrano-Monserrate vd., 2020).

Pandemi döneminde hava, su ve gürültü kirliliğinde sokağa çıkma kısıtlamalarından dolayı iyileşmeler olmuştur. Bu iyileşmelerde normal hayata dönüş ile birlikte sürdürülebilirlik sağlanamamıştır. Covid-19 pandemisinden önce var olan çevre sorunlarına yenileri eklenmiştir. Pandemi döneminde çevresel sürdürülebilirliği tehdit eden unsurların başında tıbbi atıklar, tek kullanımlık maskeler ve ürünlerdeki artış gelmektedir. Plastik atıklar çevre ve halk sağlığını

olumsuz etkilemektedir. Covid-19 ile birlikte de plastik kirliliği artmaya devem etmiştir. Birçok ülkede denizlerde çöp ve mikroplastik kirliliğinin arttığı görülmüştür. Bunun nedeni ise maskelerin caddelere, denizlere, sahil kenarlarına atılmasıdır. Maske kullanımını yanısıra virüsün bulaşmasını engellemek için yapılan hijyen vurgusu eldiven ve el dezenfektanları kullanımını artırmıştır. Sonuç olarak plastik sorunu giderek büyüyen bir çevre problemi haline dönüşmüştür (Ak, 2020). Pandemi döneminde internet alışverişlerinde, yemek siparişlerinde artış olmuştur. Bu hem organik hem de inorganik evsel atıklarda bir artışa yol açmıştır (Zambrano Monserrate ve diğerleri, 2020). Bu çöplerin ayrım yapılmadan atılması su yollarında tıkanmaya neden olmakta ve çevre kirliliğine neden olmaktadır (Singh ve diğerleri, 2020).

Hava, su, gürültü kirliliği gibi çevre ile ilgili sorunlar geçmişten günümüze özellikle makineleşme ile birlikte artarak varlığını devam ettirmektedir. Covid-19 pandemisi çevresel sürdürülebilirlik bağlamında bu sorunlarda geçici iyileşmelere neden olmuştur. Normal hayata dönüşle birlikte çevreyi ve halk sağlığını tehdit eden problemlerin devam ettiği bilinmektedir. Pandemi ile ilgili olarak özellikle plastik ürün kullanımında bir artış olmuştur. Bu durum ülkelerin atık yönetimi konusunu tekrar düşünmeye ve önlemler almaya davet etmiştir. Türkiye'de bu konuda Sağlık Bakanlığı ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı yönergeler oluşturmuştur. Atıklar tıbbi ve evsel olmak üzere sınıflandırılmıştır. Hastane içinde hastalara ait atıklar tıbbi atık kutusuna, evde kontrolleri sağlanan kişilere ait maske, eldiven ve diğer atıkların evsel atık torbasına atılması gerektiğine yer verilmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2020). Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2020) da kurum ve kuruluşlardaki hijyen malzeme atıklarına yönelik bazı tedbirleri açıklamıştır. Genelgede hijyen malzemelerinin "diğer atıklar" yazan bölüme atılması gerektiği ve daha sonra evsel atık olarak belediyelere teslim edilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. WHO ve UNICEF (2020) genel olarak Covid-19 döneminde el yıkama, yüzeylerin temizlenmesi, atık yönetimi başlıklarına değinmiştir. Buna ek olarak çevresel sürdürülebilirlik üzerinde etkili olan su tüketiminde dikkat edilmesi gereken noktalara yer verilmiştir. Hijyen sağlamaya yönelik pandemi döneminde ellerin sık sık yıkanması sağlık çalışanları tarafından önerilmektedir. Bu durum su tüketiminin fazlalaşmasına neden olmaktadır. Bu nedenle ellerin yıkanırken musluğun sürekli açık kalmaması, sabunlama aşamasında musluğun kapatılması, mümkünse sensörlü muslukların kullanılması önerilmektedir.
Covid-19 pandemisinden sonra sıfır atık, geri dönüşüm gibi çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasına katkı sağlayacak uygulamalar daha sık ele alınmaya başlanmıştır. Ekonomik ve sosyal alanda çevre dostu ürünlerin üretilmesi yaygınlaşmıştır. Atık yönetiminin geliştirilmesinin Covid-19 pandemisinin çevresel sürdürülebilirlik ve sağlık üzerindeki olumsuz etkisini azaltacağı düşünülmektedir (Sarkodie ve Owusu, 2020).

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel boyutu birbiriyle yakından ilişkilidir. Günümüzde küresel ısınma, iklim değişikliği başta olmak üzere çevre sorunları artarak devam etmektedir. Bu çevre sorunlarının ana nedeni ise ülkelerin ekonomik kalkınmaya daha fazla önem vererek üretimin çevrede yaratacağı risklerin göz ardı edilmesidir. İnsan eliyle doğaya verilen zararlar ekonomideki küreselleşme olgusu gibi çevre ile ilgili sorunları da küresel hale getirmektedir. Doğa ve insan yaşamı arasındaki sınırların azalması veya ortadan kalkması, buzulların erimesi gibi nedenler hastalıkların kolayca yayılmasına neden olmaktadır. Covid-19

pandemisi son yıllarda yaşanan bu durumun en güncel örneği olmuştur. Pandemi bir süredir uluslararası alanda tartışılan ve çözüm önerileri geliştirilmeye çalışılan çevresel sürdürülebilirliğinin sağlanmanın önemini tekrar hatırlatmıştır. Çevresel sürdürülebilirlik hem ekosistem, doğa hem de insanların yaşamlarını devam ettirebilmeleri açısından önem taşımaktadır. Yaklaşık iki yıldır devam eden Covid-19 pandemisi çevresel sürdürülebilirliğe etkisi bakımından ele alındığında olumlu ve olumsuz durumların olduğu görülmektedir. Özellikle büyükşehirlerde fabrikalar, nükleer santraller ve araç yoğunlukları nedeniyle hava, su, ses kirliliği fazla olmaktadır. Halk sağlığını korumak amacıyla geçici süre ile sosyal hayatın kısıtlanması bu çevresel sorunların oranlarında azalmaya neden olmuştur. Bu durum çevresel sorunlara kalıcı bir çözüm olmamakla birlikte maske, hijyen malzemelerinin, tek kullanımlık plastik ürünlerin kullanımındaki artış var olan çevre sorunlarının daha da büyümesine yol açmıştır.

Bu nedenle Covid-19 pandemisi süreci ve sonrasında çevresel sürdürülebilirliği sağlamaya yönelik uygulamalar oldukça önemlidir. Atık yönetimi, suyun gereksiz kullanımının azaltılması başta olmak üzere yaşamın hemen hemen her alanında çevreye duyarlı yaşam tarzının benimsenmesi gerekmektedir. Bunu da sürdürülebilir kalkınmanın diğer iki boyutu olan ekonomik ve sosyal yaşamdan ayrı düşünmemek gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Ak, Ö. Covid 19'un başka bir sonucu: Plastik salgını. *TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi*, 27-35, 2020.

Aksu, C. Sürdürülebilir kalkınma ve çevre. Denizli: Güney Ege Kalkınma Ajansı, 2011.

Arrow, K., Bolin, B., Costanza, R., Dasgupta, P., Folke, C., Holling, C. S., Jansson, B-O., Levin S., Mäler, K-G., Perrings, C., Pimentel, D. Economic growth, carrying capacity, and the environment. *Science*, 268 (5210): 520-521, 1995.

Atik, N. Covid-19'un Sürdürülebilir Kalkinma Amaçlarından "Cinsiyet Eşitliği" Üzerine Etkileri. Covid-19'un Sürdürülebilir Kalkinma Amaçlarından "Cinsiyet Eşitliği" Üzerine Etkileri. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dali İşletme Bilim Dalı, Bursa, 2021.

Awuchi, C.G., Asoegwu, C.R., Ogbuji, O.E., Udube, V.C., Ezuru, I.S…OUTBREAK OF COVID-19, ITS EFFECTS AND ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY: A REVIEW. International Research Journal of Modernization in Engineering Technology and Science, 2,9, 256-266, 2020.

Başpinar, A., & Özvarış, Ş. B. Covıd-19'un Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Üzerine Etkileri. Sağlık ve Toplum, 31,2, 3-13, 2021.

Çetinkaya Karafakı, F. Covid-19 Pandemisi Sonrası Ekolojik Temelli Yavaş Kent Hareketinin Yaygınlaştırılması. Social Sciences Research Journal, 10,2, 357-363, 2021.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. Tek Kullanımlık Maske, Eldiven Gibi Kişisel Hijyen Malzeme Atıklarının Yönetiminde Covid-19 Tedbirlerine İlişkin 2020/12 Genelgesi. Erişim

Adresi:https://webdosya.csb.gov.tr/db/cygm/icerikler/gng2020-16-cov-d-19-20200408101457.pdf, Erişim Tarihi:20.12.2020, 2020.

Ehrenfeld, J.H. (2008). *Sustainability by design: a subversive strategy for transforming our consumer culture*. New Haven, CT: Yale University Press. essreleases/2020/04/COVID19de-duze-cikma.html (Erişim Tarihi: 03.05.2020)

European Environment Agency. (2020). Air pollution goes down as Europe takes hard measures to combat Coronavirus. Erişim Adresi:https://www.eea.europa.eu/highlights/air-pollution-goes-down-as. Erişim Tarihi: 12.12.2020

Gedik, Y. Sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarla sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma. Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 3,3, 196-215, 2020.

Gulseven, O., Al Harmoodi, F., Al Falasi, M., & ALshomali, I. How the COVID-19 pandemic will affect the UN sustainable development goals?. Available at SSRN 3592933, 2020.

Güneş, B. "COVID-19'da Sona Doğru: Kentsel Mekânda Değişim Sorunu", ART/icle: Sanat ve Tasarım Dergisi, 1,1,109-138, 2021.

Gürlük, Serkan. "Sürdürülebilir Kalkınma Gelişmekte Olan Ülkelerde Uygulanabilir Mi?" Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 5,2,85-99, 2010.

Holmberg, J., Sandbrook, R. Sustainable development: what is to be done? (pp. 15-39). In J. Holmberg (Ed.). Policies for a Small Planet. London: Earthscan, 1992.

İnsan Hakları ve Eşitlik Uzmanları Derneği. Covid-19 Pandemisinin Çevre Üzerindeki Etkileri Özel Raporu. Ankara, 2020.

Morelli, J. Environmental sustainability: A definition for environmental professionals. Journal of Environmental Sustainability, 1,1, 1-9, 2011.

Munasınghe, M. Sustainable development and climate change: applying the sustainomics transdisciplinary meta-framework. International Journal of Global Environmental Issues, 1,1, 13-55, 2001.

Munasinghe, M. *Sustainable development in practice: sustainomics methodology and applications*. New York: Cambridge University Press, 2009.

NASA Earth Observatory. (2020). Nitrogen Dioxide Levels in China during and after the lockdown. Erişim Adresi: https://earthobservatory.nasa.gov/images/146741/nitrogen-dioxide-levelsrebound-in-china. Erişim Tarihi: 12.12.2020

Öztaş Karlı, R.G. & Çelikyay. S. Akıllı Kentlerin Gelişiminde Covid-19 Etkisi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı, 321-338, 2020.

Pérez, A. J., Y. (2020).Urban Planning in Times of COVID-19-Resilience and Inclusiveness. Erişim:https://www.heriland.eu/2020/04/03/urban-planningin-times-of-covid-19-resilience-and-inclusiveness/ (Erişim Tarihi: 20.11.2021)

Psillakis, E. Environmental analysis and the dual grand challenge of COVID-19 and sustainable development. *Front. Anal. Sci.*, 1:709748, 2021.

Rume, T. ve Islam, S.M. Environmental effects of COVID-19 pandemic and potential strategies of sustainability. *Heliyon*, 6,9, e04965, 2020.

Ryan, M. In defence of digital contact-tracing: human rights, South Korea and Covid-19. International Journal of Pervasive Computing and Communications, 2020.

Sağlık Bakanlığı. COVID-19 pandemisinde atık yönetimi. Erişim Adresi: https://tarsusdh.saglik.gov.tr/Eklenti/169297/0/covid19-atikyonetimipdf.pdf, Erişim Tarihi:20.12.2020, 2020.

Sarkodie, S.A. ve Owusu, P.A. Impact of COVID-19 pandemic on waste management. *Environment*, Development and Sustainability, 23, 7951–7960, 2020.

Sezgin, S. Covid-19 ile mücadelede dünyada akilli kent uygulamalarina ilişkin bir değerlendirme. Journal of Political Administrative and Local Studies, 4,1, 72-96, 2021.

Sharifi, A. Khavarian-Garmsir, A. R. The COVID-19 pandemic: Impacts on cities and major lessons for urban planning, design, and management. Science of the Total Environment, 749. doi:10.1016/scitotrıv.142391, 2020.

Sims, J. Will the world be quieter after the pandemic? Erişim Adresi: https://www.bbc.com /future/article/20200616-will-the-world-be-quieter-after-the-pandemic, Erişim Tarihi: 12.12.2020, 2020.

Singh, N., Tang, Y., ve Ogunseitan, O. A. Environmentally sustainable management of used personal protective equipment. Environmental Science & Technology, *54*,14, 8500-8502, 2020.

Şen, H., Kaya, A., Alpaslan, B. Sürdürülebilirlik üzerine tarihsel ve güncel bir perspektif. Ekonomik Yaklaşım, 29,107,1-47, 2018.

Şenel, S. *Covid-19 Salgını Sürecinde Yaygınlaşan Uzaktan Çalışma Modelinin Performansa Etkisinde Covid-19'a Yakalanma Korkusunun Ara Değişken Rolü*, Yüksek Lisans Tezi, İstinye Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2021 https://acikerisim.istinye.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12713/1969/Senel-Songul.pdf?sequence=5&isAllowed=y

Şolt, H. B. H. Covid-19 pandemisinde kentlerde yaşanan değişimler ve kentsel hizmetler. Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8,15, 2148-1415, 2021.

Temiz Hava Hakkı Platformu. Kara Rapor 2020-Hava Kirliliği ve Sağlık Etkileri. İstanbul, 2020.

Tıraş, H. H. Sürdürülebilir kalkınma ve çevre: teorik bir inceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2,2, 57-73., 2012.

UNDP (2020a). Covid-19. Erişim adresi: https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/presscenter/pressreleases/2020/04/COVID19de-duze-cikma.html (Erişim Tarihi: 03.05.2020)

UNDP (2020a). Covid-19. Erişim adresi: https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/presscenter/pr

URL1: Amid the coronavirus pandemic, the SDGs are even more relevant today than ever before. United Nations SustainableDevelopment. Erişim Tarihi: 26.05.2020

https://www.un.org/sustainabledevelopment/blog/2020/04/coronavirus-sdgsmore-relevant-than-ever-before/

URL2 https://www.un.org/sustainabledevelopment/gender-equality/

URL3: COVID-19: Unmasking the Environmental Impact: Earth.Org - Past: Present: Future. (2020, March 23). Erişim Tarihi: 26.05.2020 https://earth.org/covid-19-unmasking-theenvironmental-impact/

Wang, Z., Tang, K. Combating COVID-19: Health equity matters. Nature Medicine. 26,4, 458-458, 2020.

WCED. *Our Common Future*. Oxford: Oxford University Press, 1987.

WHO & UNICEF. (2020). Water, sanitation, hygiene, and waste management for the COVID-19 virus. Erişim Adresi: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/331846/WHO-2019-nCoV-IPC_WASH-2020.3-eng.pdf, Erişim Tarihi: 20.12.2020

Yeni, O. Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma: bir yazın taraması. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16,3,181-208, 2014.

Zambrano Monserrate, M.A., Ruano, M.A. ve Alcalde, L.S. Indirect effects of COVID-19 on the environment. Science of the Total Environment, DOI: 10.1016/j.scitotenv.2020.138813, 2020.

SPORCU ÖĞRENCİLERİN SPORTMENLİK YÖNELİMLERİNİN BAZI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

Bahar GÜLER[1], Serhat TURAN[2]

[1] Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, 0000-0003-0961-9195

[2] Balıkesir Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, 0000-0001-6236-3825

ÖZET

Bu çalışmada spor bilimlerinde eğitim gören sporcu öğrencilerin cinsiyet, spor branşı ve spor yılı değişkenlerine göre sportmenlik yönelimlerinin araştırılması hedeflenmiştir. Araştırma betimsel nitelikte olup tarama modelindedir ve bu araştırmaya 197 sporcu öğrenci katılmıştır. Araştırmaya esas olan veriler: ''Kişisel Bilgi Formu (Cinsiyet, Yaş, Spor Branşı ve Spor Yılı)'' ile Vallerand ve arkadaşları (1997) tarafından geliştirilmiş ve Sezen-Balçıkanlı (2010) tarafından Türkçe 'ye uyarlanan ''Çok Boyutlu Sportmenlik Yönelimi Ölçeği'' aracılığıyla toplanmıştır. Araştırmanın analizinde SPSS 25 paket programı kullanılmıştır. Verilerin analizinde kullanılacak testleri belirleyebilmek için Çarpıklık (Skewness) ve Basıklık (Kurtosis) değerleri incelenmiş ve verilerin normal dağılım gösterdiği anlaşılmıştır. Buna bağlı olarak; betimsel istatistikler (frekans, aritmetik ortalama, standart sapma); bağımsız gruplar için t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için Cronbach's Alpha iç tutarlılık katsayısı hesaplanmış ve ,90 bulunmuştur. Araştırmada anlamlılık değeri p<,05 olarak belirlenmiştir. Sporcu öğrencilerin cinsiyetlerine göre; ''Çok Boyutlu Sportmenlik Yönelimleri'' genel ortalamalarında ve ''Kurallara ve Yönetime Saygı" ve "Rakibe Saygı" alt boyutlarında kadın öğrenciler lehine istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Bununla birlikte, bireysel spor branşına katılanların, takım spor branşına katılanlara göre ''Kurallara ve Yönetime Saygı'' alt boyutunda skor ortalamalarının anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu tespit edilirken, sporcu öğrencilerin spor yılı değişkeni ile sportmenlik yönelim davranışı arasında anlamlı farklılık tespit edilmemiştir.

Anahtar Kelimeler : sportmenlik, spor ahlakı, spor branşı, spor yılı

1. GİRİŞ

Spor, içerisinde rekabeti barındıran toplumsal bir olaydır. Farklı kültür, gelenek, anlayış ve eğitim ortamından gelen bireyler sporun yarışmacı yönüyle rekabet etmekte ve üstün gelmeye çalışmaktadır. Bu üstünlük çabası içinde spora katılım gösteren bireyler bazen sınırları aşabilmektedir. Sporun kurallarla ya da toplum nazarında ahlak ile çizilen sınırlarının aşılması

durumunda ise sportmenlik kavramı gündeme gelmektedir. Sportmenlik, sporda sosyal ilişkiyle ilgili kuralları içermektedir. Bireyin spor müsabakalarında nasıl hareket etmesi ya da etmemesi gerektiğini ifade etmektedir (Stornes ve Bru, 2002). Sportmenlik özü itibariyle kurallara bağlılık, rakibe saygı, müsabakada centilmenlik ve ölçülülük gibi özellikleri gerektirmektedir (Loland, 2002). Dolayısıyla cinsiyet farketmeksizin tüm sporcuların göstermek zorunda olduğu tutum ve davranışları kapsamaktadır. (Haynes, 2002). Ancak sportmenlik yalnızca spor ile ilişki olan bir kavram değil bundan çok daha fazlasıdır. Sportmenlik, sosyal alanda da karşılığı olan insan haklarına saygılı olmayı, dürüst ve haksız kazancı reddeden ahlaki yargıları da ifade etmektedir (Tel, 2014). Bireylerin bu ahlaki yargıları gerçekleştirebilmesi için karar anında tercihlerini iyi yapması gerekmektedir. Bu bağlamda bireylerin tehlike anında çıkarları ve diğer bireylere yardım etme çelişkisi içerisinde kaldıkları durumda ahlaki değerleri önemseyerek onları tercih etmesi ise sportmenlik yönelimini belirtmektedir (Sezen-Balçıkanlı ve Yıldıran, 2011). Vallerand ve arkadaşları (1997) yaptıkları araştırma sonucunda farklı branşlarda spora katılım gösteren sporcuların sportmenliğe yönelik davranışlarını değerlendirmişler ve beş boyut altında (sosyal normlara uyum, kurallara ve yönetime saygı, sporda sorumluluklara bağlılık, rakibe saygı ve kazanma anlayışıyla hareket etme ve ödül odaklı yarışma) sportmenlik davranışlarını belirlemişlerdir. Sosyal normlara uyum boyutunda; sporcunun mücadele sonunda rakibiyle tokalaşması, performansının farkında olması ve sonucu kabul etmesi davranışları yer almaktadır. Kurallara saygı boyutunda; görevlilerin sayısı yetersiz olsa dahi sporcuların kurallara tam bir bağlılıkla hareket etmesi söz konusudur. Sporda sorumluluklara bağlılık boyutunda; gelişimine yönelik çalışmalara yılmadan katılması ve sorumluluklarına bağlı olması belirtilmektedir. Rakibe saygı ve kazanma boyutunda; haksız rekabet oluşturacak durumdan kaçınma ve kendine ait olan eşyaları ödünç verme davranışları bulunmaktadır. kazanma anlayışıyla hareket etme ve ödül odaklı yarışma boyutunda ise ödül ve madalya için mücadele etme davranışları vardır. Günümüz spor anlayışı salt kazanma ekseriyetli bir bakış açısıyla değerlendirilmesi sebebiyle her geçen gün spor alanlarında meydana gelen ahlaki olmayan davranışlar artmaktadır. Bu ise zamanla sporun özüne ve varlığına bir tehdit oluşturmaktadır. Sporun özünde değerlerin olduğu düşünüldüğünde sporun en önemli temsilcileri olarak görülen eğitimli sporcuların bakış açıları sportmenlik açısından oldukça önemlidir. Zira gelecekteki sporcu nesli oluşturacak bireylerin sportmenliğe verdikleri önem spora bakış açısının nasıl olacağını belirleyecektir. Örgün eğitimde milyonlarca öğrencinin olduğu ülkemizde sporun değerler bağlamında mı ele alınacağı yoksa kazanma odaklı mı değerlendirileceği sporun varlığını devam ettirebilmesi adına önemlidir. Çalışma bu kapsamda ele alınmış ve spor bilimlerinde eğitim gören sporcu öğrencilerin bazı değişkenler açısından sportmenliğe bakış açıları incelenmiştir.

YÖNTEM

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın modeli, evren ve örneklem, araştırmada kullanılan ölçme araçları, veri toplama süreci ve toplanan verilerin çözümlenmesinde uygulanan istatistiksel tekniklere ilişkin açıklamalara yer verilmektedir.

Araştırmanın modeli

Araştırma betimsel nitelikte olup tarama modelindedir. Evren hakkında genel bir bilgiye varabilmek için, evrenin bütünü ya da temsil ettiği düşünülen bir örneklem üzerinde araştırma

yapılmasına tarama modeli denir (İslamoğlu ve Alnıaçık, 2014). Geçmişte ya da mevcut olan durumu olduğu şekliyle ele alan bu yöntemde, araştırılacak olan durum, kişi ya da nesne kendi koşulları içerisinde ele alınarak var olan durum gözlenmektedir (Karasar, 2012).

Araştırma Grubu

Araştırma grubu 20,41±1,68 yaş ortalamasına sahip 77 kadın ve 120 erkek spor bilimleri fakültesi öğrencisinden oluşmaktadır. Bu öğrencilerin 79'u bireysel spor branşlarına katılım gösterirken 118'i takım sporlarına katılım göstermektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Cinsiyet, Spor Yılı ve Spor Branşlarına Yönelik Frekans Dağılımları

Değişkenler		Sıklık	Yüzde Sıklık
Cinsiyet	Kadın	77	39,1
	Erkek	120	60,9
Spor yılı	0-2 yıl	22	11,2
	3-5 yıl	34	17,3
	6-8 yıl	54	27,4
	9 yıl ve üzeri	87	44,2
Spor Branşı	Bireysel sporlar	79	40,1
	Takım sporları	118	59,9
	Toplam	197	100,0

Sporcu öğrencilerin cinsiyet, spor yılı ve spor branşlarına yönelik frekans ve yüzde frekans dağılımları incelendiğinde; 77 kişinin (%39,1) kadın, 120 kişinin (%60,9) erkek katılımcıdan oluştuğu sonucu elde edilmiştir. Sporcu öğrencilerin, 0-2 Yıl Spor yapma tecrübesine sahip olanların 22 kişi (%11,2), 3-5 Yıl Spor tecrübesine sahip olanların 34 kişi (%17,3), 6-8 Yıl spor tecrübesine sahip olanların 54 kişi (%27,4) olduğu gözlemlenirken, 9 Yıl ve üzeri spor yapanların 87 kişi (%44,2) olduğu ve 9 Yıl ve üzeri spor yapan katılımcıların çoğunlukta olduğu gözlemlenmiştir. Sporcu Öğrencilerin spor branşlarına göre frekans dağılımları incelendiğinde ise, 79 kişi (%40,1) bireysel spora katılım gösterirken, 118 kişinin (%59,9) takım sporuna katılım gösterdiği sonucu elde edilmiştir.

Verilerin toplanması

Veri Toplama Araçları

Araştırmada ''Kişisel Bilgi Formu (cinsiyet, yaş, spor branşı ve spor yılı)'' ve ''Çok Boyutlu Sportmenlik Yönelimi Ölçeği'' kullanılmıştır.

Çok Boyutlu Sportmenlik Yönelimi Ölçeği

Vallerand ve arkadaşları (1997) tarafından geliştirilmiş ve Sezen-Balçıkanlı (2010) tarafından Türkçe 'ye uyarlanmıştır. Orijinal ölçek; sosyal normlara uyum, kurallara ve yönetime saygı, sporda sorumluluklara bağlılık, rakibe saygı ve negatif yaklaşımlar boyutları olmak üzere 5 boyuttan oluşmaktadır. Ancak Sezen-Balçıkanlı (2010)'nın çalışmasında "Negatif Yaklaşımlar" alt boyutunun anlamlı sonuçlar vermemesi üzerine bu alt boyut çalışmaya

eklenmemiştir. Ölçek 5'li Likert (1-beni hiç tanımlamıyor-5 beni tam olarak tanımlıyor) tipindedir ve sosyal normlara uyum (1-5. maddeler), kurallara ve yönetime saygı (6-10. maddeler), sporda sorumluluklara bağlılık (11-15. maddeler) ve rakibe saygı (16-20. maddeler) olmak üzere 4 alt boyut ve 20 maddeden oluşmaktadır. Puan ortalamasının artması sportmenlik düzeyinin de arttığını ifade etmektedir. Ölçeğin alt faktörleri için Cronbach Alpha değerleri sırasıyla .86, .83, .91, .82 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 2. Çok Boyutlu sportmenlik yönelimleri ve alt boyutlara ilişkin Cronbach Alpha değerleri

Bağımlı Değişkenler	Cronbach Alpha
Sosyal normlara uyum	,88
Kurallara ve yönetime saygı	,76
Sporda sorumluluklara bağlılık	,82
Rakibe saygı	,81
Çok boyutlu sportmenlik yönelimleri	,90

Verilerin toplanması

Araştırmada veri toplama tekniği olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Anket yöntemi aynı soru grubunun çok sayıdaki bireye, telefon, e-posta yoluyla ya da bizzat kendisine sorulmasını içerir (Büyüköztürk, vd., 2012). Ölçek ifadeleri Google form aracılığıyla düzenlenerek öğrenciler ile online olarak paylaşılmış ve gönüllülük esasına göre ölçeği doldurmaları istenmiştir. Verilerin alınmasının ardından analizlerin sağlıklı olması adına eksik ve hatalı veriler analize dahil edilmemiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmanın analizinde SPSS 25 paket programı kullanılmıştır. Verilerin analizinde kullanılacak testleri belirleyebilmek için Çarpıklık (Skewness) ve Basıklık (Kurtosis) değerleri incelenmiş ve verilerin normal dağılım gösterdiği anlaşılmıştır. Buna bağlı olarak; betimsel istatistikler (frekans, aritmetik ortalama, standart sapma); bağımsız gruplar için t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için Cronbach's Alpha iç tutarlılık katsayısı hesaplanmıştır. Araştırmada anlamlılık değeri $p<,05$ olarak belirlenmiştir.

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde cinsiyet, spor branşı ve spor yılı değişkenlerinin çok boyutlu sportmenlik yönelimleri ve alt boyutlarına ilişkin analiz bulgularına yer verilmiştir.

Tablo 3. Cinsiyete yönelik ilişkisiz örneklemler t testi analiz sonuçları

Bağımlı değişken	Cinsiyet	N	Ortalama	SS	t	sd	p
Sportmenlik yönelimleri	Kadın	77	4,15	,56	2,427	195	,016*
	Erkek	120	3,94	,63			
Sosyal normlara uyum	Kadın	77	4,18	,70	1,880	189,825	,062
	Erkek	120	3,96	,93			
Kurallara ve yönetime saygı	Kadın	77	4,05	,64	3,186	195	,002*
	Erkek	120	3,73	,72			
Sporda sorumluluklara bağlılık	Kadın	77	4,42	,60	-,036	195	,971
	Erkek	120	4,42	,63			
Rakibe saygı	Kadın	77	3,95	,86	2,388	195	,018*
	Erkek	120	3,63	,94			

*p<,05

Analiz sonucunda kadın (Ort.=4.15, SS=.56) ve erkek (Ort.=3.94, SS=.63) öğrencilerin çok boyutlu sportmenlik yönelimleri puan ortalamaları arasında anlamlı farklılık belirlenmiştir (t=-2.427, p<.05). Anlamlı farklılığın kadınlar lehine olduğu tespit edilmiştir. Kurallara ve yönetime saygı alt boyutunda kadın öğrencilerin skor ortalamaları (Ort.=4.05, SS=.64) erkek öğrencilere göre (Ort.=3.73, SS=.72) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Ayrıca rakibe saygı alt boyutunda da yine kadın öğrencilerin skor ortalamaları (Ort.=3.95, SS=.86) erkek öğrencilere göre (Ort.=3.63, SS=.94) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur.

Tablo 4. Spor branşlarına yönelik ilişkisiz örneklemler t testi analiz sonuçları

Bağımlı Değişkenler	Branş	N	Ortalama	SS	t	sd	p
Sportmenlik Yönelimleri	Bireysel spor	79	4,06	,58	,709	195	,479
	Takım sporları	118	3,99	,63			
Sosyal Normlara Uyum	Bireysel spor	79	4,14	,84	1,194	195	,234
	Takım sporları	118	3,99	,86			
Kurallara ve Yönetime Saygı	Bireysel spor	79	3,99	,67	2,193	195	,029*
	Takım sporları	118	3,77	,72			
Sporda Sorumluluklara Bağlılık	Bireysel spor	79	4,44	,58	,232	195	,816
	Takım sporları	118	4,42	,64			
Rakibe Saygı	Bireysel spor	79	3,67	,92	-1,056	195	,292
	Takım sporları	118	3,81	,92			

*p<,05

Analiz sonucunda kurallara ve yönetime saygı boyutunda bireysel spor branşlarına katılım gösteren öğrencilerin skor ortalamalarının (Ort.=3.99, SS=.67) takım sporları branşlarında katılım gösteren öğrencilerin skor ortalamalarına (Ort.=3.77, SS=.72) göre anlamlı düzeyde farklılaştığı belirlenmiştir (t=2,193, p<,05).

Tablo 5. Spor yılına yönelik tek yönlü varyans analizi sonuçları

		N	Ort	SS		Kareler toplamı	df	Kareler ortalaması	F	p
Sosyal normlara uyum	0-2 yıl	22	3,71	,90	Gruplararası	3,948	3	1,316	1,814	,146
	3-5 yıl	34	3,94	,87	Gruplar içi	139,983	193	,725		
	6-8 yıl	54	4,12	,66	Toplam	143,931	196			
	9 yıl ve üzeri	87	4,14	,93						
Kurallara ve yönetime saygı	0-2 yıl	22	3,66	,82	Gruplararası	2,855	3	,952	1,923	,127
	3-5 yıl	34	4,00	,53	Gruplar içi	95,534	193	,495		
	6-8 yıl	54	3,97	,65	Toplam	98,389	196			
	9 yıl ve üzeri	87	3,78	,75						
Sporda sorumluluklara bağlılık	0-2 yıl	22	4,18	,58	Gruplararası	1,510	3	,503	1,313	,271
	3-5 yıl	34	4,47	,53	Gruplar içi	74,003	193	,383		
	6-8 yıl	54	4,43	,58	Toplam	75,513	196			
	9 yıl ve üzeri	87	4,46	,67						
Rakibe saygı	0-2 yıl	22	3,55	,93	Gruplararası	1,198	3	,399	,470	,704
	3-5 yıl	34	3,83	,80	Gruplar içi	164,089	193	,850		
	6-8 yıl	54	3,79	,92	Toplam	165,287	196			
	9 yıl ve üzeri	87	3,74	,96						
Sportmenlik yönelimleri	0-2 yıl	22	3,77	,71	Gruplararası	1,584	3	,528	1,424	,237
	3-5 yıl	34	4,06	,48	Gruplar içi	71,588	193	,371		
	6-8 yıl	54	4,08	,55	Toplam	73,173	196			
	9 yıl ve üzeri	87	4,03	,65						

p>,05

Yapılan analiz sonucunda spor yılı değişkeninde çok boyutlu sportmenlik yönelimleri skor ortalamaları ve alt boyutları arasında gruplar arasında anlamlı bir farklılığın bulunmadığı tespit edilmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada spor bilimlerinde eğitim gören sporcu öğrencilerin cinsiyet, spor branşı ve spor yılı değişkenlerinin Çok Boyutlu Sportmenlik Yönelimleri ve alt boyutlarına ilişkin sportmenlik yönelimleri araştırılmıştır. Sportmenlik yöneliminin incelendiği bu araştırmaya 197 sporcu öğrenci katılmıştır. Araştırmaya katılanlar; 20,41±1,68 yaş ortalamasında 77 kadın (%39,1) ve 120 (%60,9) erkek spor bilimleri fakültesi öğrencisinden oluşmaktadır. Bu öğrencilerin 79'u (%40,1) bireysel spor branşlarına katılım gösterirken, 118'inin (%59,9) takım sporlarına katılım gösterdiği tespit edilmiştir. Ayrıca, sporcu öğrencilerin, 0-2 yıl spor yapma tecrübesine sahip olanların 22 kişi (%11,2), 3-5 yıl spor tecrübesine sahip olanların 34 kişi (%17,3), 6-8 yıl spor tecrübesine sahip olanların 54 kişi (%27,4) olduğu gözlemlenirken, 9 yıl ve üzeri spor yapanların 87 kişi (%44,2) olduğu ve 9 yıl ve üzeri spor yapan katılımcıların çoğunlukta olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 3'de cinsiyetlere ilişkin olarak gerçekleştirilen analizde sporcu öğrencilerin cinsiyetlerine göre sportmenlik yönelimleri puan ortalamaları arasında anlamlı farklılık istatistiki olarak tespit edilmiştir. Bu farklılığın ise, kadın sporcu öğrencilerden kaynaklandığı; "Kurallara ve Yönetime Saygı", "Rakibe Saygı" alt boyutlarında kadın sporcu öğrencilerin ortalama puanlarının erkek sporcu öğrencilere göre daha yüksek olduğu sonucu elde edilmiştir. Kadınların erkeklere nazaran daha duygusal bir yapıya sahip olmaları ve kadınlar üzerindeki toplumsal baskının bir sonucu olarak kadınların daha sportmen davranışlar sergilediği düşünülmektedir. Literatürdeki benzer araştırmalar incelendiğinde ise bu araştırmaya paralel şekilde (Balçıkanlı vd.,2017); Kadın futbolculardaki sportmenlik yönelimleri üzerine araştırma gerçekleştirmiş ve kadınların sportmenlik yönelim düzeylerinin yüksek seviyede olduğu sonucunu elde etmiştir. Balçıkanlı vd., (2017) 'nin araştırmasında: "Kurallara ve Yönetime Saygı" en yüksek ortalamaya sahip alt boyut olarak tespit edilirken, bu araştırmada da "Kurallara ve Yönetime Saygı" kadın sporcu öğrencilerde anlamlı farklılığa sebep olan alt boyutlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Literatürdeki benzer araştırmalarda, (Yalçın vd., 2020); Amatör sporcularda kurallara ve yönetime saygı düzeyi alt boyutunda kadınların daha yüksek sportmenlik yönelim davranışı sergilediğini tespit etmiştir. Bu bulgulara paralel şekilde Başaran vd., (2017)'nin çalışmasında da cinsiyet değişkeninde kadınların sportmenlik yönelim davranışlarının erkeklere göre daha yüksek olduğu ve yine benzer şekilde farklılığın "Kurallara ve Yönetime Saygı" alt boyutundan ileri geldiği sonucu elde edilmiştir. Literatürdeki bulgular doğrultusunda (Duda vd.,1991; Gürpınar ve Kurşun, 2013; Koç ve Seçer, 2018) sportmenlik yönelimi davranışı genelinde cinsiyette kadınların daha yüksek puanlamaya sahip oldukları görülmektedir. Genel olarak araştırmalar doğrultusunda kadınların sportmenlik yönelim davranışlarının erkeklere göre daha yüksek olduğu söylenebilmektedir.

Tablo 4'e göre yapılan analiz sonucunda sporcu öğrencilerin spor branşlarına göre sportmenlik davranışları incelendiğinde, bireysel spor branşına katılanların, takım spor branşına katılanlara göre kurallara ve yönetime saygı alt boyutunda skor ortalamalarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bireysel sporlarda sporcuların göz önünde olması, sportmenliğe aykırı olan davranışların açığa çıkmasının daha kolay olması ve buna ilişkin ceza alma riskinin daha fazla olmasının bireysel sporcuları kurallara daha fazla uymaya yönlendirdiği söylenebilir. Alandaki benzer araştırmalar incelendiğinde ise; Yalçın vd. (2020); araştırmasını yürüttüğü örneklemde spor branşında bireysel ve takım sporlarına katılan amatör sporcuların sportmenlik yönelim davranışlarında anlamlı farklılık tespit etmemiştir. Koç ve Seçer (2018)'in araştırmasına göre de sporcunun branşı ve sportmenlik davranışları arasında anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. Araştırmada 3.hipotez olan: "Sporcu öğrencilerin spor yılı değişkeni ile sportmenlik yönelim

davranışı arasında anlamlı bir farklılık vardır. "(H_0) için yapılan analize sonucu; (Tablo 5) spor yılı değişkenine göre çok boyutlu sportmenlik yöneliminde anlamlı farklılık tespit edilmemiştir ve hipotez reddedilmiştir.

Bu araştırma sonucuna istinaden, spor yılının sportmenlik davranış yönelimini etkilemediği sonucu söylenebilmektedir. Ancak spor yılı arttıkça sportmenlik davranışlarının arttığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla bireylerin sporun içinde yer alarak değerleri içselleştirdiği ve spor ahlakına daha uygun davranışları gerçekleştirdiği söylenebilir. Konu ile ilgili literatüre bakıldığında farklı bir örneklem grubu üzerinde Özsarı vd., (2018)' nin araştırması sonucunda ise, sportmenlik yönelimi düzeyinin sporculuk tecrübesine göre anlamlı farklılık gösterdiği ve bu farklılığın "Kurallara ve Yönetime Saygı" ve "Rakibe Saygı" alt boyutlarından meydana geldiği tespit edilmiştir.

Öneriler

- ✓ Daha büyük örneklem gurubu ve farklı branşlardaki sporcularla çalışılabilir.
- ✓ Farklı değişkenlerle farklı hipotezler oluşturulup araştırılabilir.
- ✓ Erkek öğrenci sporcuların daha çok gereksinimleri olmasıyla beraber, tüm öğrenci sporculara sportmenlik davranışı eğitimleri verilebilir. Böylelikle sportmenlik davranış yönelimine karşı farkındalık arttırılabilir, sportmenlik davranış yönelimi geliştirilebilir.
- ✓ Erken yaşta sporcuya sportmenlik yönelim kazanımı için eğitimler sağlanabilir.
- ✓ Sporun sadece başarı kazanımı olarak değil, değerler kazanımı boyutunda da ele alınması için öğrencilere eğitimler verilebilir, yaygınlaştırılabilir ve bu değerlerin yaşam biçimine dönüştürülmesine teşvik edilebilir.

DİYARBAKIR
25 - 26 ARALIK 2021

Kaynaklar

Başaran, Z., Erdoğan, R. B., Körmükçü, Y., & Adalı, H. (2017). Beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencilerinin fair-play anlayışlarının incelenmesi. *Beden Eğitimi ve Spor Araştırmaları Dergisi*, *9*(1), 35-43.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri.* Ankara: Pagem.

Duda, J. L., Olson, L. K., & Templin, T. J. (1991). The relationship of task and ego orientation to sportsmanship attitudes and the perceived legitimacy of injurious acts. *Research quarterly for exercise and sport*, *62*(1), 79-87.

Gürpınar, B., & Kurşun, S. (2013). Basketbolcuların ve futbolcuların sportmenlik görünümleri. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi* , *3* (1), 171-176.

Haynes F (2002). *Eğitimde Etik.* Birinci Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

İslamoğlu, A.H. & Alnıaçık, Ü. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri.* İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Koç, Y. & Seçer, E. (2018). Spor bilimleri alanında eğitim gören üniversite öğrencilerinin sportmenlik davranışları ile saygı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi . *CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 13 (2) , 247-259 . DOI: 10.33459/cbubesbd.383027.

Loland, S. (2002). *Fair-play in sport*: A moral norm system. London; Routledge.

Özsarı, A., Demirel, H., Altın, M., Yalçın, Y. G., & Demir, H. (2018). Kadın basketbolcuların sportmenlik yönelimleri. *Türk Spor Bilimleri Dergisi*, 1(2), 66-71.

Sezen Balçıkanlı, G. , Gülşen, K. & Yıldıran, İ. (2017). Kadın futbolcularda sportmenlik yönelimi . *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 22 (1-4),1-9.

Sezen-Balçıkanlı G, Yıldıran İ. (2011). Profesyonel futbolcuların sportmenlik yönelimleri ve empatik eğilim düzeyleri. *Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 9 (2):49-56.

Stornes, T. & Bru, E. (2002). Sportspersonship and perceptions of leadership: An investigation of adolescent handball players' perceptions of sportspersonship and associations with perceived leadership. *European Journal of Sport Science*. 2(6). 1-15.

Tel, M. (2014). Türk toplum yaşantısında fair play. *International Journal of Science Culture and Sport*, Special Issue 2(1): 694–704.

Vallerand, RJ., Briere, NM., Blanchard, C. & Provencher, P. (1997). Development and validation of the multidimensional sportspersonship orientations scale. *Journal of Sport & Exercise Psychology*;19(2): 197-206.

Yalçın, Y.G., Tek, T. & Çetin, M.Ç. (2020). Amatör olarak spor yapan üniversite öğrencilerinin sportmenlik yönelimlerinin incelenmesi. *Türk Spor Bilimleri Dergisi*, 3(1), 29-34.

ÖĞRETİM TASARIMI İÇİN AYNI A AYNI B DENEYİMİ

HABİBE ALDAĞ

Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, https://orcid.org/0000-0002-6252-5094

ÖZET

Araştırmacı, öğretim tasarımı dersinin öğretiminde, düşünme ve tasarım (yanılgılar, içerik birimleri ve davranış düzeyleri) arasındaki ilişkileri öğretirken, Fischbein, Stavy ve Tirosh tarafından sunulan bir geometri problemini kullanmaktadır. Problem ile ilgili etkinlik, sınıf-içinde, öğretmen rehberliğinde grup çalışması olarak yapılmaktadır. Problem çözümü tecrübe edildikten sonra, bu deneyimler öğretim tasarımı etkinliğine dönüştürülmektedir. Araştırmacı pandemi süreci ile gelen sınırlıkları en aza indirebilmek için, problemi bireysel çalışmaya daha uygun ve öğrencileri doğrudan işlem yapmaya yönlendireceğini düşündüğü bir formata dönüştürmüştür. Ayrıca sınıf içindeki öğretmen rehberliği yerine geçecek olan destekleyici problem çözümü yapılarını etkinliğe eklemiştir. Uygulama uzaktan eğitimde, bireysel etkinlik olarak yapılmıştır. Nitel olarak sekiz öğrencinin yazılı etkinliği incelenmiştir. Problem yapısında işleme yönlendirme için yapılan değişiklik başarılı olmamıştır. Öğretmen rehberliği yerine eklenen destek yapıları kısmen başarılıdır. Problem çözme deneyimlerinin öğretim tasarımına dönüştürülme oranı ise tatmin edici değildir. Bulgular kısmen "aynı A - aynı B" etkisi ile açıklanabilir. Ancak problem araştırmacı tarafından farklı gruplarda, yüz yüze ve grup çalışması olarak da uygulanmıştır. Oradaki uygulama sonuçlarının çok daha olumlu olduğunu göz önüne alırsak, burada bulguları verilen nitel araştırma sonuçlarının genellenemeyeceğini söyleyebiliriz. Bulguların, önemli bir oranda bağlamsal faktör ve koşullardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Olumsuz durumlar başarıyı olumsuz etkilemiştir. Çalışma düşünme temelli öğretim tasarımı öğretimine örnek olabilir.

Anahtar Kelimeler: Sezgisel kurallar, heuristik kurallar, aynı A-aynı B, öğretim tasarımı

1. GİRİŞ

Piaget çevremizle etkileşirken, özümleme ve düzenleme mekanizmaları ile çevremize nasıl uyum sağladığımızı açıklar (Driscoll, 2005). Uyum sağlamamızı sağlayan işlevsel çözümleri, örgütleyerek, şemalar halinde uzun süreli belleğimize depolarız. Benzer bir mantıkla van Hiele (1986) nesnelerle ilgili gestaltçı algılarımızın, nesnenin özelliklerinin tanımlarına; bu tanımlarımızın da tümdengelimsel çıkarımlar aracılığıyla nasıl formal aksiyomatik matematiksel problem çözümü yapılarına dönüştüğünü açıklar. Şematik yapılarımızın temeli deneyimlerimizdir. Lakoff ve Johnson (1999) tüm düşünsel etkinliklerimizin kökeninin beden ve zihinsel yapılarımızın etkileşiminde saklı olduğunu ifade eder; Dewey yaparak yaşayarak öğrenmenin önemini vurgulamaktadır (Cevizci 2014). Gestaltçıların ilke öğrenme prensiplerine karşı gelen Thorndike ise transfer edilebilirliğin yükseltilebilmesi için okulun mümkün olduğu kadar gerçek yaşama uygunluğunun sağlanmasını önermiştir (Senemoğlu, 2015). Davranışçı öğrenme yaklaşımları, yapıcı öğrenme yaklaşımları, anlamsal öğrenme, buluş yoluyla öğrenme,

tartışma temelli öğrenme gibi pek çok farklı kuram, yaklaşım ve stratejiler etkili öğrenme etkinliklerinin nasıl sağlanacağı sorusuna verilen cevaplardır.

1.1 Sezgisel Düşünme ve Heuristik Yapılar

Öğrenen öğrenme etkinlikleri içinde öğrenme görevlerini yerine getirirken şematik deneyimleri içselleştirir. Bu deneyimlerin bir kısmı üst-düzey, problem çözümlerinin kısa yolları olarak kayda geçer. Heuristik yapılar yeni bir problem durumu ile karşılaşıldığında problem durumu belli özellikleri açısından, belli bir heuristik yapı ile uyuşuyor ise ön-tanımlı şematik yapı hızla etkin hale gelir. Problem durumu birbirine benzer özellikler ile algılanır ve problem çözüm yolu da buradaki benzerlik üstüne kurulur. Bellek süreçlerini inceleyen çiftli/ikili süreç kuramcıları bellekte biri bütünsel, hızlı, otamatik (sistem1), diğeri yavaş ve analitik (sistem2) olmak üzere iki yapı belirlemişlerdir (Kahneman, 2011). Sistem 1 hızlıdır ancak yanılgılı tepkilere neden olur. Fischbein ise sezgisel düşünme yanılgılarının özelliklerini şöyle listelemiştir (1987, Ch.4, s.43-56):

1. Öz-kanıtlayıcılık (self-evidence): Bu özellik ifadenin kendi kanıtını kendi içinde barındırmasına işaret eder.
2. İçsel kesinlik (intrinsic certainity): Bu özelliğe göre sezgisel ifadenin kesinliği, doğruluğu veya güvenirliğinin belirlenmesinde yine sezginin kendisi kullanılmaktadır. Güvenirliğin kanıtlanması için dışarıdan başka bir kaynağa başvurulmasına gerek kalmamaktadır.
3. Kararlılık (perseverance): İfadenin kararlılığına ve kalıcılığına işaret eder.
4. Zorlayıcılık-baskıcılık (coerciveness): Durum veya ifadenin bireyin algılama eğilimlerini veya seçimlerini belirli bir yön lehine etkilemesini vurgular.
5. Kuramsallık (theory status): Sezgisel durum belli bir savın lehine mini-kuram görünümüne sahiptir.
6. Bilinenlerden bilinmeyenlere ulaşmaya olanak vermesi (extrapolativeness): Analitik, parçalı düşünmenin ötesinde bütünsel bir öteleme, vardama, çıkarım yapma özelliğine işaret eder.
7. Bütünsellik (globality): Gestaltçı algılamadaki etkileşimli bütünselliğe işaret eder.
8. Kavrayışın örtüklüğü (implicitiness): Bu özellik ifade edilmeden, ima edilen, açıkça belirlenmeden anlaşılabilen ifadeye işaret etmektedir.

Stavy ve Tirosh sezgisel yanılgıların nedensel temellerinin üst heuristik yapılara bağlanabileceği öne sürmüşlerdir (Stavy ve Tirosh, 2000). Bu yanılgılardan biri "aynı A aynı B" yapısıdır. Öğretimsel açıdan sezgisel yanılgıların genel kavrayış yanılgılarından farklı niteliklere sahip olup olmadıklarının incelenmesi gerekmektedir. Ayrıca alana özgü kavrayış yanılgıları ile alan dışında tanımlanan heuristik algı yapıları arasındaki ilişkilerin niteliğinin bilinmesine ihtiyaç vardır.

Öğrenen problem çözümü sırasında heuristik yapıların sezgisel yanılgılara neden olduğunu fark etmeyebilir. Ancak dengesizliğin fark edildiği an veya hissedildiği an genellikle yeni bir yapının öğrenilmesine de adım atılır. Bilinmeyenin hissi, verdiği gerginlik, şüphe veya merak duygusu öğrenme yolunu açan tetikleyicilerdir. Birey hissettiği rahatsızlığı azaltmak ve dengeyi yeniden sağlamak için tutumlardan, inançlardan veya davranışlardan birinde değişikliğe gidebilir, gelen bilgileri şemalarına uyacak şekilde anlamlandırmayı veya çarpıtmayı seçebilir. Rahatsızlık hissinden kurtulma eğilimine giren birey durumu mantıksal dengeyi sağlayacak şekilde açıklayamıyorsa, mevcut inançlarıyla çelişen yeni bilgileri veya bilginin dengesizliğe neden olan öğelerini, reddetmeye, yok saymaya veya görmezden gelmeye çalışabilir. Böylece kısa vadede yüzeysel dengenin sağlanması ile birey tekrar rahatlık alanına döner. Ancak uzun vadede öğrenme kalitesi açısından bu tekniklerin işlevsel olduğu söylenemez. Çünkü derin ve anlamlı öğrenmeler için gerekli düzenlemeler yapılmamıştır.

Örneğin Bloom'un bilişsel alan taksonomisinde uygulama düzeyinde bir problemi yüzeysel olarak çözen birey, analiz düzeyinde bir problem çözümünde dengesizliğe düşecektir.

Problemlerle karşılaştığımızda oluşan dengesizliği üretici biçimde gidermek için önce şemalarımızdan gelen ön-bilgi bütünlerini parçalar, sonra onları tekrardan birleştiririz. Bu işlem Bloom'un bilişsel alan taksonomisinde analiz basamağına denk gelmektedir. Ancak klasik taksonomiler ve modeller bilişsel dengesizliğe neden olan durumları doğrudan kapsamakta yetersiz kalmışlardır. Bu nedenle kavrayış yanılgıları çalışmaları ise genellikle kavrayış yanılgısı oluştuktan sonra geri dönüş ve düzeltmeye yoğunlaşmıştır. Bu modelleri bilgiyi işleme sürecinde tepkisel modeller olarak düşünebiliriz. Önlemsel olarak sınıflayabileceğimiz modeller de önerilmiştir. Hali hazırda sezgisel düşünme yanılgılarının bastırılıp bastırılmaması tartışmaları devam etmektedir (Thomas, 2015). Bilişsel dengesizlik, kavrayış yanılgıları, anlamlı öğrenme, öğretim model, yaklaşım ve tipleri tartışması sürdürülmeli ve derinleştirilmelidir. Terimler arasındaki netlik öğretim tasarımında işe koşulacak strateji ve öğrenme çevrelerinin tasarımı açısından oldukça önemli görünmektedir.

1.2. Öğretim Tasarımında Anlamlı Deneyimler

Tüm bu terimsel ve nedensel belirsizliklere hemen cevap verilemese de öğretim tasarımı öğrencilerinin bu belirsizlikler içinde esnek hareket edebilecek kadar kuramsal bilgi ve deneyim kazanmaları gerekir. Öğretim modellerin uygulanmasının deneyimi de yine öğretim etkinliklerinden geçer. Öğrenen tasarım deneyimini kendi ön-öğrenme ve deneyimleri ile birleştirebilirse tasarım süreci anlamlı hale gelir. Bir başka deyişle bir öğretim tasarımının yapılabilmesi ya çok iyi bir ekibi gerektirir ya da tasarımı yapacak olan uzmanın birden fazla alan uzmanlığını ve becerilerini kendisinde birleştirmesinden geçer. Öğretim tasarımı iyi yapılandırılmamış bir problem çözme durumudur. Alan uzmanlığına sahip olmayan, öğretim deneyimi de olmayan öğrencilerin etkili ve anlamlı tasarım deneyimi geçirmelerini sağlamanın bir yolu gerçekçi problemlerin çözümü için yapıcı öğrenme formatlı otantik etkinlikler düzenlemektir. Gerçekçi etkinliklerin yapılamaması durumunda öğrencileri, çözümü açık olmayan ve düşünmelerini sağlayan öğrenme görevleri ile karşı karşıya getirmeyi deneyebiliriz. Bu yeni durumlar ile karşılaşan öğrenen akıl yürütmek ve yaptığını anlamlandırmak ihtiyacı hissedecektir.

Yüzeysel öğrenme ve anlamlı öğrenme arasında fark vardır (Mayer, 2002). Yüzeysel öğrenmeler ile anlamlı öğrenmeler arasındaki fark sıradan bir öğretim tasarımında analiz düzeyine kadar fark edilmeyebilir. Ancak analiz düzeyine gelindiğinde kavrayış yanılgıları birbirini takip eder. Anlamlı öğrenmeler ise her yeni öğrenmede problem çözeni güçlendirir. Öğretim tasarımcıları bu tür farkları anlayabilmek ve tespit edilebilmek için birinci elden öğrenme deneyimleri geçirmelidirler. Bu çalışmadaki etkinlik bu amaçla düzenlenmiştir.

2. UYGULAMA

2.1. Etkinlik ve Soru

Araştırmacı, öğretim tasarımı dersinde, düşünme ve tasarım (yanılgılar, içerik birimleri ve davranış düzeyleri) arasındaki ilişkileri öğretirken, Fischbein (1987), Tirosh ve Stavy (2000) tarafından sunulan bir geometri problemini kullanmaktadır. A4 kağıdı gösterilerek "Bu ebatta bir levhayı enine mi boyuna mı katlarsanız daha fazla su alır?" sorusu sorulmaktadır. Problem

ile ilgili etkinlik, sınıf-içinde, öğretmen rehberliğinde grup çalışması olarak yapılmaktadır. Problem çözümü tecrübe edildikten sonra, bu deneyimler öğretim tasarımı etkinliğine dönüştürülmektedir. Problem alan ve hacim ilişkisinde "aynı A-aynı B" heuristik yapısını tetikleyerek yanılgıya neden olmaktadır. Araştırmacı problemin farklı biçimlerle sunulduğunda ortaya çıkacak etkileri ve bunun öğretim tasarımı sürecine yansımalarını da incelemektedir.
Pandemi sürecinde yüz yüze görüşmeler, gruplarla çalışma, ve ders saatleri sınırlanmıştır. Bu nedenle soru formatında bireysel çalışmaya elverişli değişikliklere gidilmesine karar verilmiştir. Matematik öğretmenlerine danışılarak, problem daha çok sorgulama-inceleme davranışlarını tetikleyeceği düşünülen süt kutusu-prizma sorusu formatına dönüştürülmüştür. Sorgulama-gözleme-inceleme davranışlarını desteklemek için problem çözüm süreci destekleyicilerinden yararlanılmıştır. Öğrenciler eğitim fakültesi öğrencileridir. Etkinlik amacı öğrencilerin çözüm sırasında kendi problem çözme eylemlerini gözlemlemeleri ve problem çözümü sürecine ilişkin bilişsel farkındalıklarını artırmaları olarak tanımlanmıştır. Araştırmacı pandemi süreci ile gelen sınırlıkları en aza indirebilmek için, problemi bireysel çalışmaya daha uygun ve öğrencileri doğrudan işlem yapmaya yönlendireceğini düşündüğü bir biçimde sunmuştur. Soru öğretim tasarımı dersini alan öğrencilere yazılı etkinlik olarak verilmiştir. Uygulama uzaktan eğitimde, bireysel etkinlik olarak yapılmıştır. Bu çalışma için nitel olarak dokuz öğrencinin yazılı etkinliği incelenmiştir.

Çizelge 1. Bulgular

	Öğrenci 1	Öğrenci 2	Öğrenci 3	Öğrenci4
Öğrenci özellikleri	Başka bir alanda doktora öğrencisi, özel öğreticilik deneyimi var. Eğitim fakültesinde ilk öğrenciliği. Daha önce öğretim tasarımı dersi almamış.	İlk üniversitesi. Türkçe ikinci dili. Daha önce aldığı öğretim tasarımı dersinden başarısız olmuş.	İlk üniversitesi. Aldığı ilk öğretim tasarımı dersi. Herhangi bir öğretim denemesi yok.	İlk üniversitesi. Türkçe ikinci dili. Aldığı ilk öğretim tasarımı dersi.
İlk cevap	Aynı	Enlemesine	Boylamasına	Uzunlamasına
Soru Çözümü	Zihinsel planlama, zihinsel işlem, önceki deneyimler	Cevabın doğruluğunun sorgulanması sonucunda şüphe belirmiş. Problem çözümü modelini anlamış ancak adımları takip etmiyor.	Cevabın doğruluğundan neredeyse emin ama kontrol etmenin gerekliliğine inanıyor. Bilinenden bilinmeyene ilkesi, deneme-yanılma Kağıt üstünde işlem, akıl yürütme, zihinsel deneme yanılma	Süt kutusu tasarımı olarak algılamış. Beyin fırtınası tekniği ile başlıyor.
Kullanılan içerik birimleri	Alan, dikdörtgen	Tespit edilememiş.	Hacim, alan, litre çarpma	Yok
Yazılı işlem	Kağıtta çizim, işlem Yatay-Dikey formlar Üç boyutlu kutu	Üstünde çalıştığı el yazılı kağıt eklenmiş işlem yok. Kuramsal problem çözümü aşamalarına yer verilmiş. Kaygılara yer verilmiş.	Matematik işlem yapılmış. Cevap değiştirilmiş. Ancak ondanda emin olunamayarak, mantıksal akıl yürütmelerle cevaba ulaşılmış.	Kağıt üstünde süt kutusu tasarımını estetik ve kullanışlılık kriterlerine göre yapmış.
Çözüm farkındalığı	Çok iyi	Yok	Kısmen var.	Soru farkındalığı yok.
İlk cevap-çözüm değerlendirme	Somuttan soyuta yakından uzağa, hedefe görelik (amaca	Bir dizi genel öğretimsel ilke yazılmış	Genel açıklama	Genel açıklama

	uygunluk) -yaşama yakınlık deneyim, hipotez testi, altenatif yollar, problem çözümü			
Çözüme ilişkin his	Rahatlama	Kafa karışıklığı ve yorgunluk ifade edilmiş.	İlk cevap sonrasında cevaplarını değiştirip emin olamaması onu tedirgin etmiş. İlk cevabın doğru olmamasından dolayı üzgün	Genel açıklama
Çözüm sonrası yansıtma	Sürecin farkında, süreci problem çözümüne genellemiş	Enine olan cevap boyuna olarak değiştirilmiş. Gerekçe kullanım pratikliği. Cevap değişikliği sonrasında doğruluk hissi oluşmuş.	Üzgün, emin değil. Sorunun yeterince detaylandırılmadığını ifade etmiş.	Sorumluk ve görev hissinden dolayı uykudan bile zek almadığını ve zorunlu olduğunu ifade eden öğrenci, soruyu çözmeden önce ki tedirginliğini soruyu çözdükten sonraki rahatlayışını ifade ediyor.
Çözümün öğretimsel temellerle ilişkilendirilmesi	Araştırma-inceleme, problemin çözümü aşamaları, hipotezin test edilmesi, beyin fırtınası. Duyuşsal ve psikomotoru alanı kapsamış.	Burada genel ilkeler aktarılmış. Kendisinin düşüncelerine yer verilmemiş. Gerekçe yok.	Bağımsız düşünceli öğrenciler ve rehber öğretmenler yetiştirilmesi önemi	Beyin fırtınası, akış diyagramı ve problem çözme, sonra grafik tasarımı konusuna geçiyor.
Hedefler	Bloom taksonomisi alanlar verilmiş. İki düzey problem çözümü becerilerinin geliştirilmesi ve bu düzeyin işlevselleştirilmesi için soru ile ilgili öğretimden yararlanılmış. Her bir hedef davranış için göstergeler kullanılmış.	Yok	Gagnenin sözel bilgilerinin öğretilmesi alan, hacim, litre, taban alan, yükseklik, kavramlarının öğretilmesi, "şekilleri tasarlayıp hacimlerini hesaplayabilme demiş. Ancak tasarım yok.	Yok
Tablolar	Belirtke tablosu hedefler ile bağlantılar mevcut	Yok	Yok	Yok
Yöntemler	Alternatif yöntem ve teknikler düşünülmüş. Başarılı bir tasarım yaklaşımı izliyor. Format düzenlenmeli. Pratikleştirilmeli.	Yok	Araştırma inceleme yoluyla öğretim stratejisini öneriyor. Problem çözümü ile birlikte yaparak yaşayarak öğrenme öneriyor.	Yok
Araçlar	Net verilmiş. Nerede, nasıl kullanılacağına ilişkin bilgiyi	yok	Yok	Yok

	vermesine gerek kalmıyor.			
Yöntem seçimi gerekçesi	Tutarlı olarak açıklanmış	yok	Önerisi tutarlı ancak tasarım yok.	Yok
Öğretim tasarımı yetkinlik	Farkındalılık yüksek, bilgi tabanı iyi, mantıksal ve pedagogik tutarlılık sergiliyor. Ön deneyimlerini yeni öğrendikleri ile hızla birleştirerek ilerliyor.	Bilgi temeli zayıf, devamsızlıktan dolayı sıkıntılar yaşıyor. Problem çözümüne odaklanmak isteği ile yorgunluk aynı anda hissediliyor.	Farkındalık henüz oluşmamış, sezgisel olarak doğru tespitlerde bulunuyor ancak devamsızlık, yeterince okumama sorunu.	Farkındalık oluşmamış.

Çizelge1. Bulgular

	Öğrenci 5	Öğrenci 6	Öğrenci 7	Öğrenci 8	Öğrenci 9
Öğrenci özellikleri	İlk üniversite. Daha önce öğretim tasarımı dersi almamış	İlk üniversite. Daha önce öğretim deneyimi yok. Öğretim tasarımında ilk ders.	İlk üniversitesi olup olmadığı bilinmiyor. Kurumda çalışma deneyimi. İlk aldığı öğretim tasarımı.	İkinci üniversite deneyimi. Daha önce tasarım dersi almamış. Çalışma deneyimi var.	Üniversite deneyimi bilinmiyor. Çalışma deneyimi var. İlk tasarım dersi
İlk cevap	Fark etmez.	Yatay	Enlemesine	Enlemesine. Gerekçeli açıklamasında aynı A aynı B etkisi mevcut.	Enlemesine, akıl yürütme ile çözüm öncesi plan yapmış
Soru Çözümü	"Yanlış olma oolasığı yok …farketmez cevabını "ifade kesin	Açıklama yok. Kutu tasarımı şeklinde algılamış soruyu.	Süt kutu tasarımı yapıyor. Yaratıcı düşünerek deneme yanılma yöntemini kullanıyor.	Alternatifleri deneyerek, avantaj ve dezavantajlarıyla karşılaştırmış.	Araştırmacı, sorgulayıcı
Kullanılan içerik birimleri	Matematiksel terimleri, ebob, ekok, alan ve hacim hesaplama formüllerini	Açıklama yok.	"kalem, cetvel, cep telefonunun hesap kısmını ve A4 kağıdı kavramlarını"…	Açıklama yok.	Genel açıklamalar, içerik birimleri farkındalığı yok.
Yazılı işlem	İşlem yapılmış. Mantıksal gerekçe sunulmuş.	İşlem yok. Süt kutusu tasarımı çizilmiş.	Yaptığı her işlemdeki her bir hareketi madde madde yazmış, fotolarını çekmiş.	Çizim yapılmış.	Çizimler yapılmış.
Çözüm farkındalığı	Var.	Yok	Var.	Var.	Var.

İlk cevap-çözüm değerlendirme	Çözümden emin.Mantıksal açıklamalar veriyor.	Yok	Deneme yanılma ile ilerliyor	Şüpheyi olumlu kullanmış.	Olasılıkları düşünmüş
Çözüme ilişkin his	Rahatlık hissi ve bir şey başarmanın mutluluğu hissi	Sezgisel düşündüğünü ifade etmiş.	"Soruyu çözmek üzerimden büyük bir yükün kalmasını sağladı.---mutlu olurum."	Çözümden sonra mutluluk hissi.	Genel açıklamalar
Çözüm sonrası yansıtma	İmgelem, işlem, kontrol	Çözümün doğru olduğunu sanma	Sürece ilişkin genel tanımlama	Sürece ilişkin genel tanımlama	Sürece ilişkin genel tanımlama
Çözümün öğretimsel temellerle ilişkilendirilmesi	Bilinenden bilinmeyene, Bütünden parçaya ilkesini,	Problem çözümü	Proğramlı Öğretim modeli ile çözüm daha kolay olabilirdi… ilkelerini	Problemi çözdüğüne inandıktan sonra öğretimsel kısımla ilgili hiçbir bilgi yok.	Genel açıklamalar
Hedefler	Yazılmış.	Yok	Yok	Yok	Yok
Tablolar	Hiyerarşik tablo var	Yok	Yok	Yok	Yok
Yöntemler	Yok	Yok	Araştırma-İnceleme problemlerin çözümü için genel strateji öneriyor. Gagnenin öğretim olaylarını listelemiş. Kendi ifadesiyle bu görevde öğretmen, öğrenci rol ve sorumluluklarına değiniyor. Ancak model işlevselleştirilmemiş.	Yok	Sorgulamacı yaklaşım, Gagne modeli demiş ancak işlevselleştirme yok
Seçim gerekçesi	Yok	Yok	Seçim gerekçesinde tutarlı	Yok	Yok
Öğretim tasarımı yetkinlik	Öğrencinin farkındalığı var, öğretim durumlarının tasarımını yapmamış. Nedensel kestirme güç. Ancak hedeflerle ilişkilendirme, Gagne'de hiyerarşik sıralama	Öğrencinin öğretin tasarımı farkındalığı gelişmemiş. Grup çalışması ve dönüte ihtiyacı var. Rehberlik faydalı olabilir. Dil	Bilgi eksikliği ve devamsızlıkla gelen sıkıntılar yaşıyor. Programlı öğretimi tercihi, problem çözüş eğilimleri ve çalıştığı kurumdan kazandığı formasyonu gözönüne aldığımızda, işlem konusunda öğrenciye detay avantajı	Öğrenci kesinlikle öğretim tasarımının farkında değil. Olasılıkla devamsızlığı ile etkinliği son dakikaya bırakmış olabilir.	Öğrenci problem çözümünde sistematik görünse de öğretim tasarımı farkındalığı oluşmamış.

	oturmuş. Akıl yürütmeleri net. Gelişmesi gerekiyor.	problem oluşturuyor.	kazandırmış. Ancak öğretim tasarımında gelişmesi gerekiyor.		

3. SONUÇLAR

Soruda yapılan değişiklikler istenilen düzeyde etkili olmamıştır. Problem çözme sürecinin farkına varılması açısından kısmen etkili olmuştur. Doğrudan işleme yönlendirme de başarısızdır. Sadece iki öğrenci formülle çözümü ve ispatı denemiştir. Diğer öğrenciler formülle çözüme yönelmemiştir. Soru öğrencilerin tepkilerini yüzeysel özelliklere yönlendirmeye devam etmiştir. Problem ile ilgili hedeflerin öğretim tasarımına dönüştürülmesinde ise istenilen başarı elde edilememiştir. Sadece iki öğrenci deneyimlerini tasarıma taşımayı başarmışlardır. Formüllerle işlem yapmaya yönelmeme bulgusu, sezgisel düşünmelerin baskınlığı ve aynı A aynı B heuristik yapıların etkisi ile açıklanabilir. Kısmen de soru formatındaki soru formatında diğer algısal, çeldirici, yüzeysel özellikler ile açıklanabilir. Ancak bu formatta, öğrencilerin "aynı A-aynı B" heuristik yapısını daha az vurguladıkları ve alternatif yapıları denedikleri söylenebilir. İçgörüsel öğrenme veya ani çözüm anından "-A-ha" söz edilmemiştir. Muğlaklık, emin olamama, bunalma gibi hislere pek rastlanmamıştır. İlk tepkiler genellikle muhafaza edilmiştir. "Yanlış olma olasılığınız var mı?" sorusu cevabın yeniden kontrolünü ve yansıtıcı düşünmeyi harekete geçirmiştir. Süreç bazı öğrencilerin öğretim tasarımlarını olumlu etkilemiştir. Ancak diğerlerinde bu etki gözlemlenmemiştir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME

Pandemi ile gelen olumsuz bağlamsal koşullar yüz yüze çalışmanın olmaması, doğrudan öğretmen rehberliğinin kısıtlanması, grupla çalışamama, uzaktan eğitime uyumun sağlanamaması belirgin sorunlardır. Dil sorunu ise bazı öğrencilerin yansıtıcı tepkilerinin niteliğini azaltmıştır. Ancak soru her iki formatı ile farklı gruplara, yüz yüze, grup çalışmaları olarak uygulanmıştır. Farklı düzeyde ve farklı nitelikte başarı diye nitelendirebileceğimiz olumlu etkiler tespit edilmiştir. Bu nedenle buradaki çalışma bulguların genellenebilirliği düşüktür. Bu bağlamda ikinci formatın (alan-hacim ayrımında prizma: süt kutusu örneği) yazılı-bireysel etkinlik olarak verilmesi, problem çözme deneyimin öğretim tasarımı uygulamalarına dönüştürülmesinde etkili değildir. Normal durumlarda sorunun ilk formatının (alan-hacim ayrımında silindir formatı) sınıf içinde grup etkinliği olarak, doğrudan öğretmen rehberliği ile verilmesi daha uygundur. Bu çalışma heuristik ve sezgisel düşünme yanılgılarının öğretim tasarımı öğretiminde kullanılabilmesine bir örnek olabileceği gibi, soru ve etkinlik tasarımında etkili olabilecek faktörler konusunda da bir fikir verebilir.

KAYNAKÇA

Cevizci, A. (2014) Eğitim Felsefesi. Say Yayınları, İstanbul.

Driscoll, M. P. (2005) Psychology of learning for instruction. Pearson Education Inc. U. S. A.

Fischbein, E. (1987) "Intuition in Science And Mathematics: An Educational Approach", Hingham, MA, USA: Kluwer Academic Publishers.

Lakoff, G. J., and Johnson, M. (1999). Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought. New York, NY: Basic Books.

Kahneman, D. (2011) Thinking fast and slow. Penguin Books Britain.

Richard E. Mayer (2002) Rote Versus Meaningful Learning, Theory Into Practice, 41:4, 226-232, DOI: 10.1207/s15430421tip4104_4

Senemoğlu, N. (2015) Gelişim öğrenme ve öğretim. Yargı Yayınevi. Ankara

Stavy, R. and Tirosh, D. (2000) How student misunderstand science and mathematics. Teacher college Press. New York. USA.

van Hiele, P. M. (1986). Structure and Insight. A Theory of Mathematics Education. London: Academic Press.

Thomas, M.O.J. (2015) Inhibiting Intuitive Thinking in Mathematics Education, ZDM Mathematics Education, 47:865-876.

BƏDII UTOPIYADA YENI ISTIQAMƏTLƏR

Mahira Hajiyeva
Ph.D in Philology
Azerbaijan University of Languages
https://orcid.org/0000-0002-6922-4286

ABSTRACT

Utopia is the perfectly built life of an ideal society in an inaccessible area. However, over the time, the location of this society and the description of the methods of its formation change. We explore these points through the analysis of several works.

H. C. Wells tried to describe the gradual construction of a utopia, to present a kind of utopian plan. His two utopian works, A Modern Utopia (1905) and Men Like Gods (1923), describe the utopias that exist as an ideal parallel copy of our world. As a rule, the journey of the Well's protagonists change their locations suddenly, inexplicably. All of a sudden, they find themselves travelling between spaces. Choosing the same path Robert A. Heinlein leads his protagonist to the perfectly developed future. The protagonist of his utopia "For Us, The Living: A Comedy of Customs" (1938) travels from time to time from 1939 to 2086, to future utopian America.

Sometimes Utopia is located in unknown or little-studied areas of the world. We can see this in Tibet, as in J. Hilton's Lost Horizon (1933), in a utopian community that is geographically closed. We meet the unusual Shangri-La community, along with people from different lifestyles and cultures who are purposefully hidden in the area. Shangri-La Monastery is located between the mountains; it is a closed community with all the comforts.

Another feature of the utopia in English was formed during the period, the acceptance of the utopia as a plan, gave rise to the idea of building utopian communities within the country. The most obvious example of this is B.F. Skinner's novel "Walden Two" (1948) with a protagonist who is trying to establish and maintain a utopian country, construct a different civilization. The same hope is reflected in Austin Tappan Wright's utopia "Islandia" (1942) that depicts an ideal country which is under a colonial threat.

Key words: utopia, society, hope, journey, future

Giriş

İngilisdilli utopiya ədəbiyyatında bəlli bir xətt üzrə inkişaf müşahidə etmək mümükündür. İyirminci əsrdə həm özündən əvvəlki dövrlərin utopiya ənənəsinin davamını, həm də yeni istiqamətlərin formalaşmasını müşahidə edə bilirik. Utopiya əlçatmaz bir ərazidə formalaşmış ideal cəmiyyətin mükəmməl qurulmuş həyatıdır. Lakin zaman dəyişdikcə bu cəmiyyətin yerləşdiyi ərazi, formalaşması üsullarının təsviri də dəyişir. Bu məqamları bir neçə əsərin təhlili vasitəsilə araşdırırıq.

Əsrin əvvəllərində H. C. Uells utopiyanın pillə-pillə qurulmasını təsvir etməyə, bir növ utopiya planı təqdim etməyə çalışırdı. Onun iki utopiya əsəri- "A Modern utopia" (1905) və "Men like Gods" (1923) paralel şəkildə, dünyamızın bir nüsxəsi, ideal bir nüsxəsi kimi mövcud olan utopiyalardan bəhs edir. Məlum məsələdir ki, utopiyanın təsviri müəyyən bir məqsədə xidmət edir. Bu məqsəd müəllifin dövründə mövcud olan çatışmazlığın aradan qaldırılması, bununla da utopiyannın formalaşmasını təqdim etməkdir. Uellsin də məqsədi onu narahat edən məsələlərin həlli yollarını təklif etmək idi. Bir qayda olaraq Uells qəhrəmanlarının səyahəti ani şəkildə, izaholunmaz formada baş verir. Onlar qəfildən özlərini eyni zaman daxilində məkanlararası səyahət etmiş görürülər. Bu da on doqquzuncu əsr utopiyalarında rast gəldiyimiz üsuldur. Fərqli olaraq Uellsin qəhrəmanları gələcəyə deyil, paralel şəkildə mövcud olan

dünyaya səyahət etmiş olur. Eyni səyahət yolunu seçən Robert A. Heinlein isə qəhrəmanını ənənəyə sadiq qalaraq gələcəyə, mükəmməl inkişafa nail olmuş gələcəyə aparır. Onun "For Us, The Living: A Comedy of Customs" (1938) utopiyasının qəhrəmanı 1939-cu ildən zamanda zəyahət edərək 2086-cı ilə, utopik Amerikanın formalaşmış olduğu dövrə çatır. Bəzən Utopiya dünyada naməlum və ya az tədqiq olunmuş ərazilərdədə yerləşdirilir. Bunu C. Hiltonun "Lost Horizon" (1933) əsərindəki kimi Tibetdə, coğrafi xüsusiyyətlərinə görə qapalı mövcud olan utopiya icmasında görə bilərik. Məqsədyönlü şəkildə bu əraziyə qaçırılmış fərqli həyat tərzinə və mədəniyyətə aid olan insanlarla birgə qeyri-adi Shangri-La icması ilə tanış oluruq. Shangri-La monastrı dağlar arsında yerləşsə də hər bir rahatlığa malik qapalı bir cəmiyyətdir.

Danışdığımız dövrdə ingilisdilli utopiyada daha bir xüsusiyyət formalaşdı. Utopiyanın bir plan olaraq qəbul edilməsi, insan sivilizasiyiyasının içərisində, lakin, müəyyən mənada müstəqil həyat sürən utopiya icmaları fikri meydana çıxdı. Bunun ən bariz nümunəsi B. F. Skinnerin "Walden Two" (1948) romanıdır. Skinnerin qəhrəmanı sanki ölkə içərisində utopik ölkə formalaşdırmaq, sivilizasiyanın mərkəzində fərqli bir sivilizasiya qurmaq niyyətindədir. Bu niyyət gözlənilənlərin əksinə olaraq kifayət qədər uğurlu şəkildə həyata keçir. Burada insanların daxilində daha mükəmməl insan olmaq bacarığının gizləndiyini görürük. Eyni ümid Austin Tappan Uraytın "İslandia" (1942) utopiyasında da əksini tapır. İslandiyada dövlət idarəetməçiliyi birmənalı olaraq ədalətə və ölkənin rifahına xidmət edir. Lakin, ən maraqlı cəhət burada məskunlaşan insanlardır. Onların insani keyfiyyətləri tamamilə fərqli şəkildə formalaşmışdır. Əsəri maraqlı edən başqa bir məqam isə müstəmləkəçilik siyasəti, qloballaşma ideologiyası və buna qarşı İslandiyada atılan addımlar, görülən tədbirlərdir. Bildiyimiz müstəmləkələrdən fərqli olraq bu ərazidə birlik, ənənələrə sadiqlik və rifah dolu həyat var. Bu amillər müstəmləkəçilərin hansısa vasitədən istifadə edərək ərazini ələ keçirmələrinə heç cür şərait yaratmır.

Şangri-La utopiyası.

Bu kəlmə artıq utopik cənnət kimi başa düşülür, bir növ utopiya ilə eyni anlam qazanıb, metaforaya çevrilib. Tibetin əlçatmaz bölgəsində yerləşən bu ərazinin mövcudluğu təsdiqini tapmasa da Şangri-La nağılları illərdir fərqli dillərdə yaranmaqda davam edir. Bu maraq yalnız bədii ədəbiyyatda deyil elmi araşdırmalarda da əksini tapmışdır. C. Hiltonun qəhrəmanı Britaniya diplomatik xidmətində işləmiş Konveydir. Lakin hadisələr birbaşa onun dilindən nəql olunmur. Biz Konveyin gündəliyi vasitəsilə Şangri-La monastrına səyahət imkanı qazanırıq. Təbii imkanlarından istifadə edərək dünya üçün qapalı məkana çevrilmiş bu ərazidə maqarlı bir cəmiyyət formalaşmışdır. Konvey və onunla birlikdə vətəndaş müharibəsində olan Baskuldan Pişəvara aparılmalı olan heyət monastra qaçırılır. Burada həyat dünyada cövlan edən bədbəxtik, müharibələr, fəlakətlərdən uzaqda sakit və sağlam keçir. Yeni gələnləri müşahidə edərək aralarından Konveyi seçən ali Lama onunla görüşərək bu sirli yer haqqında məlumat verir. Məlum olur ki bura missioner kimi gəlmiş Perrault adlı ingilis burada yeni dissiplin formalaşdırmışdır. O uzun illər ömür sürmüş və mistikləşimişdir. İllər sonra bu ərazidən yolu düşən Henscell adlı avstraliyalı qızıl yataqlarını gördükdən sonra onlardan istifadə etməyi təklif edir. Onun təşəbbüsü ilə monastır lazımı şeyləri kənardan qızılla alır. Hensell bura gəlmiş bir ingilis tərəfindən öldürülür. Aydın olur ki Korveylə danışan isə elə Perrault özüdür. Daha bir məsələ odur ki buraya gələnlər geri qayıtmır. Monastr arasıra kənardan gələn qonaqları qəbul edir və bu minavalla öz varlığını da təmin etmiş olur. Artıq ömrünün sona çatmaqda olduğunu hiss edən Perrault Konveyin şəxsində özünə layiqli davamçı tapdığını düşünür. Əsas ideya odur ki dünyada hadisələrin getdikcə dözülməz olduğu vaxtda Shangri-La bu dəhşətlərdən kənarda qala bilinəcək bir yerdir. Burada zaman fərqlidir, insanlar uzunömürlüdür. Əsərin bir dünya müharibəsi bitdikdən, ikincinin isə başlanacağı təhlükəsinin yarandığı bir zamanda yazılması əsərin ideyasını izah edir. Əsər bir neçə dəfə ekranlaşdırılmış, Şangri-La firəvan həyatı ifadə edən metaforik mahiyyət kəsb etmiş kəlməyə çevrilmişdir.

Utopiya insanları.

Robert A. Heinlein utopiyasında əsərin dramatik strukturu, bədii əhəmiyyəti digər utopiya əsərlərində olduğu kimi kölgədə qalır, əsas məsələ mətnin müəllifin ideyalarının müzakirə platforması kimi qəbul edilməsidir. Buraya həm idaretmə strukturu, həm də insanların adətləri, davranış tərzləri ilə bağlı ideyalar daxildir, "He knew that the ordinary man from 1939 was too weak-willed and too naive to stand up against the system in which he found himself … The thing for which Perry most admired the Americans of his period was that in them, potentially, lay 2086. In a short century and a half these callous,kind hearted, gullible, deceitful bumpkins had stumbled and zig-zagged into a culture they could be proud of" (5). Qəhrəman gəldiyi dövrün insanlarından daha yüksək inkişaf etmiş icma tapsa da, özü onlardan biri deyil. Perrinin bu cəmiyyətə uyğunsuzluğu tezliklə özünü biruzə verir. Belə ki o bu cəmiyyətdə ilk tanış olduğu və birgə yaşadığı qadının, Diananın keçmiş sevgilisi Bernarda fiziki şiddət göstərir. Nəticədə Perri polis məntəqəsinə aparılır. Burada münasibət qayğıkeş, şərait çox rahatdır. Burada cəza deyil, müalicə tətbiq olunur. "State Correction Hospital at Tahoe" onun göndəriləcəyi yerdir. Maraqlıdır ki bu yeri zarafatla "Shangri La" adlandırırlar. Perry burada adətlər kodeksini öyrənir, hiss və emosiyalarını idarə etməyə nail olur. Aydın olur ki, "That which had appeared to be the natural order of things, now seemed grotesque. Values lumped together as "sportsmanship" now appeared to be the stupid exhibitionism of savages" (5). Perrinin bu ideal cəmiyyətdə qalması üçün onun xarakterinin, adətlərə, münasibətlərə yanaşmasının da bəlli bir dəyişiklik prosesi keçməsi vacibdir.

İlk baxışda bir-biri ilə çox bənzər olmayan iki utopiya romanına nəzər salaq. Bunlar B. F. Skinnerin "Walden Two" və Austin Tappan Uraytın "İslandia" utopiyalarıdır. İdeal cəmiyyəti kamil insanlar yarada bilər. Təbii ki, yerləşdiyi zamandan və məkandan asılı olmayaraq bütün utopiya romanları mükəmməl idarəetməçilik sistemi qurmağı bacaran, uyğun əmək bölgüsünün, maddi və mənəvi tarazlığın yaradıldığı icmaları tərənnüm edir. Onların hər biri bu sistemin qurulmasında insanın yerini vuruğulayır. Gələcək insan və ya parallel dünyanın insanı utopiyada yaşadığı kimi özü də utopikdir. Utopiyanın siyasi xarakteri aydındır. Lakin, Skinner üçün utopiya siyasi reformalarla deyil insanın davranışının tənzimlənməsi ilə qurula bilər. Bundan əlavə insanların əhatə olunacağı mühitin diqqətlə qurulması da vacib şərtdir, çünki insanların davranışı ətraf mühitin təsiri ilə formalaşır. Belə mühit insan təbiətində mənfi xüsusiyyətlərin formalaşmasını namümkün edir. "As in Skinner's nonfictional writings, behavioral engineers are of pivotal importance to the design of an "improved" society because no scientist "worth the name" would even think of directing his or her actions toward personal profit or power" (2, 14) Qeyd edək ki, roman Skinnerin yeganə bədii əsəridir və müəllif əsərini pilot layihə kimi dəyərləndirirdi. Çap olunduqdan xeyli sonra, əsrin sonlarına doğru əsər həqiqətən də layihə olaraq qəbul edildi və Amerika ilə yanaşı Kanadada, Meksikada da bir sıra bənzər icmaların yaranmasında rol oynadı. Bu icmalar, H.Kuhlmanın "Living Walden Two" kitabında geniş şəkildə müzakirə olunur.

Digər utopiya əsərlərində olduğu kimi Skinner də Utopiya cəmiyyətini bələdçi vasitəsilə təqdim edir. Fərqli cəhət odur ki bu bələdçi utopik icmanın yaradıcısı və əsərdə ən mürəkkəb obraz kimi təqdim olunan Fraizerdir. Onun unikal icması vaxtilə qrup yoldaşı olmuş Burris və onunla birlikdə beş nəfəri qonaq edir, nəticə etibarilə gələnlərin bir neçəsi utopik cəmiyyətə heyran olub burada qalmağa qərar verəcəklər. Qonaqlar digər utopiya əsərlərdəki şəkildə, izaholunmaz telepartasiya ilə, zaman maşını vasitəsilə və ya təsadüfən utopiyaya düşmürlər. Hər şey sadə və aydındır. Utopiya icması şəhərə yaxın bir ərazidədir, ora çatmaq üçün sadəcə adi nəqliyyat vasitəsi və gəzinti kifayətdir.

Giriş hissəsində əsərin təxmini məzmunu verilir. Burada kiçik icmalarda problemlərin daha asan həllinin mümkünlüyü, ideal cəmiyyətdə islahatı lazım olan iqtisadiyyat, dövlət kimi məsələlər qeyd olunur. Qonaqlar bu ideal icmada gəzərkən oxucular da onlarla bərabər Fraizerin ideyaları, onların reallaşması ilə, buradakı əmək bölgüsü, təhsilin təşkili, uşaqların

təlim-tərbiyəsi üsulları ilə tanış olurlar. İnsanların hamısı idarəetməçilikdən xəbərdar deyir, hətta əsərin qəhrəmanı Fraizer özü belə şübhə doğuran obrazdır, "I realized suddenly that Frazier, in a quite literal sense, seldom knew what he was talking about" (3, 69). Hadisələr professor Burrisin dilindən nəql olunur və bu şübhə onun dilindən təqdim olunur. Fraizer utopiya ideyasını E. Belami, H. Uellsin bədii əsərlərindən bəhrələnərək həyata keçirir və bütün şübhələrə baxmayaraq gələn qonaqlarını da bu ideyaya inandırmağa nail olur. Ümumiyyətlə bu əsər müəllifin geniş yayılmış sosial fəlsəfi fikirlərinin bədii təsviri üçün seçdiyi platformadır desək yanılmarıq.

"İslandia" utopiyası üçün də insanlar, insanların davranış tərzi utopiyanın əsasında duran amildir. Əsər tamamilə müəllifin təxəyyülünün məhsulu olan, mükəmməl bir cəmiyyətdən bəhs edir. İslandiya Karain yarımadasında yerləşən yüksək sivilizasiyaya sahib icmanın məskunlaşdığı ərazidir. Ərazi qapalıdır, buna təbii şərait də imkan yaradır. Bu füsunkar ölkəyə Con Lanqla birlikdə səyahət edirik. Uzun illərdir dünyanın digər ölkələri üçün qapalı olan İslandiya artıq müəyyən dəyişikliklərə qərar verir və bir neçə ölkədən səfirləri qəbul edir. C. Lanq Amerikanın təmsilçisi kimi bu əraziyə səfər edir. Onun üçün İslandiya maraqlıdır çünki, təhsil illərindən tanıdığı Dorn məhz İslandiyanın vətəndaşıdır. Biz yalnız bu ideal cəmiyyətdə yaşayan insanların həyat tərzi ilə yaxından tanış olmuruq, həm də ölkənin tarixində mühüm hadisələrin baş verdiyi, mühüm qərarların qəbul edildiyi bir vaxtda ölkə əhalisinin seçdiyi istiqaməti, bu seçimin həyata keçirilməsi yollarını öyrənmiş oluruq. Sadaladığımız hər bir məqam İsandiyalıların dünyanın heç bir yerində rast gəlinməyəcək müdrikliyə sahib olduqlarını nümayiş etdirir. Dorn ailəsi burada aparıcı ailələrdən biridir. Onlar mühafizəkardır və İslandiyanın dünyaya inteqrasiyasına qarşı çıxış edirlər. Onların əksinə olaraq Mora ailəsi yeniliyə meyilli, ölkə qapılarının dünyanın aparıcı ölkələri üçün açılmasının ölkəyə gətirəcəyi xeyri düşünən və Lanqın konsulluğu dövründə ölkədə baş nazir funksiyasını yerinə yetirən ailədir. Əsər bu iki hakim ailə və yanaşma arasında gedən mübahisəni geniş şəkildə təqdim edir. Nəticə etibarilə Dorn ailəsinin qələbəsi ilə başa çatan bu müzakirələr müəyyən mənada simvolik əhəmiyyət daşıyır. Hər bir utopiya əsəri fiziki və mənəvi səyahət üzərində qurulur. Bu əsər də Lanqın hər iki mənada səfərindən bəhs edir. İslandiyanın özünəməxsusluğunu qoruması üçün kolonial güclərin təkliflərini rədd etməsi ilə Lanq da seçimini edir, o İslandiyada yaşamağı seçir. Lanq yadelli olsa da onun İslandiyalılar üçün etdikləri, Dorn ailəsində xüsusi yerinin olması İslandiyalıların onu özlərindən biri kimi qəbul etmələrinə imkan yaradır. Bu çox maraqlı bir məqamdır. İslandiyada yad, qonaq deyil evin, ailənin üzvlərinin biri kimi qəbul olunmağın sadə lakin dəyərli bir ifadəsi var, Ailədən hesab olunan insanların evdə otağı, yeri var, "..not only is he welcome but he has a right –a legal right-to go there and stay as long as he likes, though if he stays over a month he is expected to do some work……That and a great deal more, is tanrydoom" (4, 62) Bu qarşılıqlı yerinə yetirilən bir ənənədir, adamın kiminsə evində yeri varsa qarşı tərəfin də onun evində yeri olmalıdır. Kifayət qədər geniş, 420-dən çox səhifədə bu kimi bir çox adətlər əsərdə təsvirini taparaq İslandiyanı real elementlərə malik cəmiyyət halına gətirir. Maraqlıdır ki, burada bütün insanlar bərabərhüquqlu və bənzər şəkildə yetkindir. Texnoloji yeniliklərdən çox istifadə olunmayan bu cəmiyyətdə insanlar primitiv deyil, əksinə daha kamildir, daha humanist və ədalətlidir. Adları çəkilən iki hakim ailə arasındakı mübahisələr belə tərəflərdə şəxsi münasibətlərə ziyan vurmadan, ambisiya, riyakarlıq kimi xüsusiyyətlər oyatmadan baş verir.

Qeyd etmək istərdik ki, əsərdə müəllif daha əvvəl utopiya əsərlərində əksini tapmayan bir məsələyə də diqqət yetirir. Bu, müstəmləkəçilər və yerli əhali arasındakı münasibətdir. Əsərdə sanki, müsəmləkəçilik siyasətinin uğursuzluğu arzusu ifadə olunur. Utopiya kənardan necə görünməsindən asılı olmayaraq icmanın daxilindəki vəziyyətdir. Bu mənada, Ngugi Va Thingonun, "Things Fall Apart" əsərinin də Afrika cəmiyyətinin utopik, firəvan və harmoniyada yaşam tərzini təsvir etdiyini deyə bilərik. Bu cəmiyyətdəki balansı pozan, yaşayışın xarakterini tam əksinə dəyişən ağdərili müstəmləkəçilərin gəlişidir. Müstəmləkəçilik

siyasətində yerlilər, müstəmləkə işğalları hansı şəkildə təqdim olunur-olunsun, işğala qədərki həyatın özünəməxsus harmoniyasını təkzib etmək mümkün deyil. İslandiya da eyniilə özünəməxsus adət-ənənələrə, dəyərlərə malik bir ərzaidir. Tarixin göstərdiyinin əksinə olaraq bu ərazidə məskunlaşan xalq müstəmləkəçilərə qarşı müqavimətini saxlaya bilir. Buna görə də əsərin bizim üçün dəyəri həm ümumilikdə utopiya arzusu olaraq həm də bu utopiyanın məhz müstəmləkəçilik siyasətindən yaxa qurtararaq davam etməsi arzusu olaraq əhəmiyyəti vardır. Bu mənada müəllifin digər utopiya yazıçlarından fərqləndiyini qeyd edə bilərik.

Nəticə

İyirminci əsrdə ideal cəmiyyət formalaşdırmaq arzusu bədii təsvirini tapmaqda davam edirdi. Baş verən hadisələr, iki dünya müharibəsi, sosial siyasi proseslər utopiya arzusu üçün əsas verən amillər idi. Məhz bu dövrdə bu arzunu həyata keçirmək cəhdləri, bədii əsərlərdən ruhlanaraq sosial islahataların aparılması üçün edilən cəhdlər utopiyanın bir lahiyə olaraq da qəbul edildiyini göstərir. Artıq siyasi islahatlara çağırış insanların fərdi keyfiyyətlərinin, davranış və münasibətlərinin tənzimlənməsi, balanslaşdırlması yolu ilə cəmiyyətdə daha rahat yaşayışa nail olmağı təbliğ edir. Biz bunu ən çox Volden və İslandiya utopiyalarında görürük.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat.

1. Bishop P. The Myth of Shangri-La. California: University of California Press, 1989.
2. Kuhlman H. Living Walden Two: B. F. Skinner's Behaviorist Utopia and Experimental Communities. Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 2005.
3. Skinner B. F. Walden Two. Indianapolis:HackettPublishing Company, 2005.
4. Wright A. T. Islandia. Ontario: Plume Book, 1975.
5. https://pdfroom.com/books/for-us-the-living/9qlgyBGM2MG

ÖZAY GÖNLÜM'ÜN GELENEKTE TEMSİL ETTİĞİ YÖRE TÜRKÜLERİ ÜZERİNE[1]

Anıl AR

0000-0002-3349-9499

ÖZET

Geleneksel Türk halk müziği icracılarından Özay Gönlüm halk kültürüne kendini adamış aslen Denizli'li bir sanatçıdır. 1966 yılında Türkiye Radyo Televizyon Kurumu'nun (TRT) açtığı sınavı kazanarak yetişmiş sanatçı olarak göreve başlayan Gönlüm, yaşadığı dönemde gerek icracı gerekse derlemeci olarak Türk halk müziğine önemli katkılarda bulunmuştur. Halk müziği icracı ve derlemecileri arasında önemli yeri olan sanatçının hayatı, müzik kariyeri ve icra ettiği eserlerin müzikal içeriklerini konu alan araştırmaların yeterli sayıda olmadığı tespit edilmiştir. Bu araştırmada Özay Gönlüm'ün hayatı, profesyonellik süreci, derlemeleri ve popüler icraları farklı başlıklar altında ele alınmıştır. Araştırma sürecinde literatür taraması yapılarak konuya yönelik makaleler, kitaplar, bildiriler ve tezler incelenmiş, sanatçının derlemelerinin tespiti için TRT Türk halk müziği repertuvarına başvurulmuştur. Yapısal ağırlıklı incelemede Özay Gönlüm'ün derlediği eserler makam ve usûl özellikleri bakımından çözümlenmiş ve tartışılmıştır. Ayrıca sanal etnografi yöntemi ile video paylaşım ortamlarında sanatçının günümüzde en yaygın olarak bilinen popülerleşmiş icraları tespit edilmiş ve görüntülenme oranları doğrultusunda analiz için en çok izlenen yedi eser seçilmiştir. Bu eserlerden dördünün Gönlüm'ün derlemeleri olduğu görülmüştür.

Araştırma sonucunda; Özay Gönlüm'ün derlediği ve icra ettiği yedi popüler eser makam ve usûl özellikleri bakımından karşılaştırıldığında eserlerde dokuz zamanlı usûllerin yoğunlukta olduğu, Hüseyni ve Gülizar makamı dizilerinin yaygın şekilde kullanıldığı, eserlerin genel itibariyle dokuz ses aralığında olduğu ve zeybek türü altında değerlendirilebileceği, buna bağlı olarak Gönlüm'ün Türk halk müziği camiası tarafından benimsenmiş karakteristik özelliklerinin, popülerleşmiş icralarının makam ve usûl içerikleri ile örtüştüğü görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Özay Gönlüm, Türk Halk Müziği Geleneği, Derleme

1. GİRİŞ

Halkın yarattığı geleneksel bir müzik türü olan Türk halk müziği (THM) Anadolu topraklarında coğrafi konum, iklim koşulları, gelenek görenek ve diğer kültür ürünlerinin etkisi altında ritim, ezgi, çalgı olarak değişik formlarda görülmüş ve bu değişiklik halk müziğinde yöresellik adını almıştır. Halk müziğinde yöreden yöreye icra ve seslendirme farkı olarak tanımlanabilen yöresellik kavramı Ege yöresi, Karadeniz yöresi gibi bulunduğu bölgeden ismini almış böyle anılmıştır.

[1] Bu çalışma "Özay Gönlüm'ün Hayatı ve TRT Repertuvarına Kazandırdığı Eserlerin Müzikal Analizi" isimli yüksek lisans tezine dayanmaktadır.

Her yöresinde oldukça zengin kültürel unsurlar bulunduran Anadolu'nun önemli yörelerinden biri de Ege yöresidir. Tarihsel süreç içerisinde yörede pek çok sanatçı yetişmiştir. Bu kişiler içinde doğup büyüdükleri coğrafyanın kültürünü, müzikal özelliklerini hem yurt içinde hem de yurt dışında icra edip tanınmasını sağlamış aynı zamanda bu kültürü kendilerinden sonra gelecek nesillere aktarıp kültürel aracılık vazifesi üstlenmişlerdir. Özay Gönlüm'ün de bu anlamda yöre kültürüne yaptığı katkılarla özel bir yeri olduğu bilinmektedir. Gönlüm yörede kültür ve sanat unsurlarının hem yaşatılmasında hem de gün yüzüne çıkarılmasında yoğun bir mesai harcamıştır. Aslen Denizli'li olan sanatçı küçük yaşlardan itibaren müzikle iç içe olmuş ve gençlik yıllarında birçok konser programı ile bu birlikteliği pekiştirmiştir. 1966 yılında Türkiye Radyo Televizyon Kurumu'nun (TRT) açmış olduğu sınavı kazanarak radyoda yetişmiş sanatçı olarak göreve başlayan Gönlüm zamanının ünlü ve aranan sanatçısı olmuş, yurt içi ve yurt dışı birçok konser vermiştir. İcraları sırasında üç farklı boyda bağlama ailesini bir araya getirme düşüncesi içine girmiş ve daha sonra 'Yaren' adını alacak olan üçlü bağlamayı yöre kültürüne ve THM'ye kazandırmıştır. Yöresine ait hikayeleri şive yapısını da kullanarak Anadolu'ya tanıtan ve insanların beğenisini kazanan Gönlüm çok küçük yaşlardan itibaren yöresinden türküler derlemeye başlamış ve bu eserlerin halk müziği repertuvarına kazandırılmasını sağlamıştır. Sanatçı bu kültüre yaptığı katkıları 2000 yılında hayata gözlerini yumana kadar sürdürmüştür. Araştırmada THM'nin önemli icracı ve derlemecilerinden Özay Gönlüm'ün hayatı, profesyonel müzik süreci, derlemeleri ve popüler icralarındaki müzikal özelliklerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmaya yönelik verilerin toplanmasında kaynak taraması, doküman incelemesi gibi veri toplama teknikleri kullanılmıştır. Sanatçı ile ilgili bilgilerin toplanmasında konuya yönelik makaleler, kitaplar, bildiriler ve tezler incelenmiş, sanatçının derlemelerinin tespiti için TRT-THM repertuvarına başvurulmuştur.

2. ÖZAY GÖNLÜM'ÜN YAŞAMI VE YETİŞME SÜRECİ

Özay Gönlüm 1940 yılında aşık tarzı kültür geleneğinin devam ettirildiği bölgelerden biri olan Erzincan'da dünyaya gelmiştir. Babasının görevi dolayısıyla bir süre daha Erzincan-Tercan'da yaşadıktan sonra tayin sebebiyle Kütahya'ya yerleşmişlerdir. Babası Denizli'nin Kızılcabölük kasabasından olduğu için asıl memleketi Denizli'dir. Gönlüm ilk ve orta öğrenimini Kütahya'da tamamladıktan sonra 1953 yılında Denizli erkek sanat enstitüsüne kaydolmuştur. 1960 yılında Amasya'da askerliğini yaptıktan sonra 1963 yılında Kütahya'da yıllardır tanıdığı eski komşularının kızı Ayten Hanım ile evlenmiştir. Bu evlilikten Ezgi ve Evren isminde iki kızı olmuştur (Sütoğlu, 1999:1). 1 Mart 2000 yılında Ankara'da solunum yetmezliği nedeniyle vefat etmiştir.

Özay Gönlüm'ün pek çok müzik insanında olduğu gibi küçük yaşlarda müzikle tanıştığı bilinmektedir. Çocuk yaşlarında ağız mızıkası çalarak müziğe başlamış ve müziğe karşı giderek artan ilgisi ilerleyen yıllarda keman çalmasına vesile olmuştur. Ortaokul döneminde mandolin dersi de aldığı bilinen Özay Gönlüm'ün lise yıllarında tanıştığı bağlama çalgısı ise hayatında yeni bir dönüm noktası oluşturmuştur. Sanatçı bu çalgıya karşı yakın bir ilgi duymuş ve kendini geliştirmek istediğinden sıkı bir şekilde çalışmalara başlamıştır. Çalışmaların olumlu sonuç vermesi Özay Gönlüm'ün daha çok kişi tarafından takdir edilmesine ve tanınmasına sebep olmuştur. "Bağlama ile tanışan Gönlüm içindeki müzik sevgisi ile günde on saat bağlama çalmaya başlamıştır. Çaldığı ilk eser çalım olarak zor olan "Ustam nasıl kondurdun taş binayı" adlı 9 zamanlı Karadeniz türküsüdür. Hiçbir ustadan bağlama dersi almamıştır. Bağlama

çalmayı kendi kendine öğrenmiştir. Onun içindir ki kendine ait çok özel bir mızrabı vardır" (Sütoğlu,1999:2).

Sanatçı yaşadığı yıllarda yeni çıkan yerli ve yabancı tarzda ki müzik türleri ile ilgilenmiş ve bunları bağlaması ile icra etmiştir. Bu icralar önce küçük dinletiler şeklinde gerçekleşmiş daha sonra ise giderek artan ve çok sayıda dinleyicinin yer aldığı küçük konserlere dönüşmeye başlamıştır. İleride gerçekleştireceği TRT sanatçısı olma hedefleri de bu dönemde şekillenmiştir.

2.1. Profesyonellik Süreci

Özay Gönlüm Denizli'de derleme çalışmaları sırasında Muzaffer Sarısözen'le tanışmış ve sonrasında Sarısözen tarafından Ankara Radyosu'na konuk sanatçı olarak davet edilmiştir. Yurttan sesler programına konuk olarak katılması artık sadece Denizli ilinde değil tüm yurtta tanınan bir müzisyen olma yolunda onun için dev bir adım olmuştur. Gönlüm'ün sazını dinleyen Muzaffer Sarısözen Gönlüm'ü tavır ve çalım açısından çok beğenir. Aynen çalışmasını isteyen Muzaffer Sarısözen'den aldığı ilham ile daha büyük bir hevesle çalışmasına devam etmiştir. 1966 sınavlarında radyoya ses ve saz sanatçısı olarak girmiş ve bu durum hayatındaki dönüm noktalarından biri olmuştur, o sıralarda Muzaffer Sarısözen'den aldığı bilinç ile derlemelere başlamıştır.

Zamanın ünlü, aranan halk müziği sanatçısı olmuş, TRT'de birçok radyo ve televizyon programı yapmıştır. Kültür Bakanlığı'nın görevlisi olarak 36 ülkede konserler vermiş, Çin'den Avustralya'ya, Hindistan'dan Meksika'ya kadar THM'yi ve Türk folklorünü tanıtıcı konserler vermiştir. 46 tane 45'lik, birçok uzunçalar ve 10 tane kaset yapmıştır. Sanatçının meşhur olan plak ve kasetleri 1970'li yıllarda yurt dışında çalışmaya giden sıla hasreti çeken gurbetçi vatandaşların memleket özlemlerini gidermelerinde önemli rol oynamıştır. Gurbetçiler tarafından konserler vermesi için Gönlüm farklı ülkelere davet edilmiştir ve bu vesile ile sanatçı birçok yurt dışı konseri vermiştir. Tutu (2016) Gönlüm'ün "Avrupa ve Ortadoğu'nun farklı ülkelerinde konserler verdiğini ve gittiği ülkelerin kendi dillerindeki müzikal karakteristik ögeleri bağlaması ile çalıp söyleyerek insanların sempatisini kazandığını" belirtmiştir.

Sanatçının hayatındaki önemli dönüm noktalarından biri de yaklaşık 15 yıl devam edecek İzmir fuar programı yıllarıdır. "İlk olarak 1973 yılında başlayan bu süreç içerisinde sanatçı o yıllarda büyük önem taşıyan ve popüler sanatçıların yer aldığı İzmir fuarında sahneye çıkmaya başlar. Hatta bu yıllardan kalma bir afişte, daha sonraki yıllarda büyük ün kazanacak olan İbrahim Tatlıses dahi Özay Gönlüm'ün alt kadrolarında yer almaktadır (İmik, Haşhaş, 2019:625).

Özay Gönlüm'ün geniş kitlelerce tanınmasındaki önemli bir faktör de meddahlık yönüdür. Türk tiyatrosunun ana türlerinden olan meddahlık halk kültüründe önemli bir anlatı biçimi olarak kabul edilmektedir. Türk meddah gösterilerini hikâye anlatan kişinin küçük bir izleyici kitlesi karşısında gerek sözlerle gerekse ses ve eylemleri taklit ederek hikâye anlatması olarak tanımlayan Sekmen (2010) meddahı; genel olarak elinde bir sopa veya baston bulunan, ahşap sandalyede oturan, omzunda ise büyükçe bir mendil bulunan kişi olarak tanımlamıştır. Tarih boyunca meddah ve benzeri tarzda hikâye anlatıcılar her toplumda görülmüş, insanlar tarafından oldukça ilgi çekici bulunmuştur. Özay Gönlüm'ün de bu meddah tarifine uyduğunu söylemek mümkündür. Elinde sopa yerine yaren sazı, sözünde ise yöresine ait türlü türlü hikayeler bulunmaktadır. Sanatçı yöre şivesini sazıyla ve sesiyle etkili bir şekilde harmanlamış anlattığı hikayeler ile Türk halkının beğenisini kazanmıştır.

Alpyıldız (2018:154) Bu konuda; Gönlüm'ün Ankara Radyosu programlarına katılan son dönemin usta aşık ya da hikayeci aşıkları ile meddahlardan sanatın inceliklerini öğrendiğini aynı zamanda Ankara Radyosu'nun diğer olanaklarından (gelenekle ilgili kurslar, repertuvar, arşiv, derleme kayıt çalışmaları, gerekli kişilerle tanışma ve tanınma vb.) da yararlanarak Türk kültürü ve dolayısıyla Türk anlatım ve gösterim gelenekleri konusunda yetkinleştiğini belirtmiştir.

Sanatçı bu yönüyle kamusal projelere de önemli katkılarda bulunmuştur. 1980'li yıllarda katma değer vergisinin önemini konu alan kamu spotu niteliğindeki filmde beğenilen eserlerinden biri olan "Çöz de Al Mustafa Ali" türküsünü, "Fişini de Al Mustafa Ali" diye seslendirerek halkı fiş toplamaya teşvik etmiş bu sayede toplumsal bir farkındalık sağlanmıştır. İmik, Haşhaş (2019:631) Filmin kahramanı olan Mustafa Ali'yi, filmin geçtiği bakkalı ve bakkal çırağı olan Hurşit isimli karakterleri yani kısacası tüm tiplemeleri Özay Gönlüm'ün canlandırdığını belirtmiştir.

Özay Gönlüm'ün meddahlığı ile ön plana çıkan en önemli sanatçı özelliklerinden biri de ninenin mektuplarıdır. Sanatçı derleme yaptığı zamanlarda ninenin mektuplarının asıl yazıcısı Acıpayam'lı Mehmet Yılmaz ile tanışmıştır. İlk zamanlarda bu mektupları okumuş ve sonraki süreçte kendisi de 200'e yakın mektup yazmıştır. Gönlüm ninenin mektuplarını yöresinin şivesi ile sunarken sadece sese değil jest ve mimiklere de dikkat etmiştir.

"Ey benim canıgönülden kursağımın incisi, gözümün zencisi, gıymatlım, çılbağım, bağrıyanığım, yetimim, elimin asası, gönlümün tasası, evlerin yakışığı, gızların aşığı, çorbamın kaşığı, bidaneem yavrıım benim. Nasılsın bakem, eyi misin len?" sözleriyle başlayan mektuplarda nine askerdeki torunu Ahmet'le konuşur, olayları manilerle süsleyip arada espriler yaparak torununa ulaştırır. Özay Gönlüm bu güzel folklorik olayı sazıyla renklendirerek, Denizli şivesini ustalıkla konuşarak halka sunmuştur. Herkes kendinden bir şeyler bulduğu içindir ki çok sevilmiştir. Özay Gönlüm ile hafızalarda yer edinen Ninenin Mektupları içerisinde çeşitli öğütler bulunmakta ve bu öğütler örnek birtakım olaylar üzerinden anlatılmaktadır bu sebeple ninenin mektuplarının eğitici bir özelliği bulunmaktadır. Turhan, Kova (2016) Ninenin mektuplarının toplumsal konulara değindiği ve toplumdaki önemli değerleri vurgulaması sebebiyle önemli olduğunu belirtmiştir.

Gönlüm hem radyo-televizyon programları ile hem de yurt içi, yurt dışı sahne çalışmaları ile ninenin mektuplarını geniş kitlelere aktarmıştır.

"O yıllarda çeşitli sazlarla programlar yapan Özay Gönlüm'ün zihninde üç sazın bir arada olduğu tek bir saz yapma düşüncesi belirmiştir. Bu konuda çok istekli olan sanatçıya kendisine yardım edebilecek bir çalgı yapım ustası tavsiye edilmiş ve bu sayede Özay Gönlüm ve Cafer Açın tanışmışlardır" (İmik, Haşhaş,2019:625). Özay Gönlüm'ün tasarladığı "tambura, çöğür ve cura" adlı bağlama ailesinin farklı ebatlarından oluşan ve yapımı bir seneden fazla süren bu saz dönemin İstanbul Teknik Üniversitesi Devlet Konservatuvarı çalgı yapım bölüm başkanı Cafer Açın tarafından yapılmıştır. "Akord düzeni üstte cura "sol-re-la", altta divan "sol-re-la" ve en altta ise çöğür "la-sol-re" olarak ayarlanmıştır. Yaren ismi ise TRT'nin açtığı bir yarışma sonucu bulunmuştur. Gelen 2000'e yakın ismin arasında en uygunu Tefenni Kaymakamı Yüksel Ayhan tarafından bulunmuş olan yarenin kelime anlamı dost- arkadaş demektir" (Sütoğlu,1999:5).

Sanatçı 1965 yıllarında Ege yöresinde köy köy dolaşmış, derlediği türküleri THM repertuvarına kazandırmıştır ayrıca bu derlemelerini kendine has üslubuyla seslendirip geniş kitlelere

aktarmıştır. Gönlüm'ün derlediği ve icra ettiği eserlerin THM repertuvarı için önemli eserler olduğunu söylemek mümkündür. Gönlüm tarafından yapılan derlemelere bakıldığında genellikle Ege yöresinde öne çıkan eserler olduğu görülmektedir. İcracı kimliğiyle önemli bir sanatçı olan Özay Gönlüm'ün aynı zamanda derlemeci yönüyle de THM'ye önemli katkılar sağlayan bir araştırmacı olduğu söylenebilir.

1979'a kadar her yıl ayda birkaç kere olmak üzere derlemeler yapmaya devam etmiştir. "Özellikle Acıpayam, Tavas, Çal, Çivril, Burdur, Muğla, Fethiye, Uşak ve Kütahya da derlemeler yapmıştır. Ayrıca Hisarlı Ahmet'in tüm türkülerini derleyen Özay Gönlüm repertuvara vermediği için, türkülerin derlemelerini Hisarlı Ahmet'in oğlu Mustafa Hisarlı tarafından yapıldığını belirtmektedir. Özay Gönlüm uzun süre TRT'nin repertuvar inceleme kurulunda görev yapmıştır. Sanatçının birçok derlemesi TRT repertuvarında olduğu gibi daha kurula sunulmamış o kadar çoklukta derlemesi mevcuttur" (Sütoğlu, 1999:4). Özay Gönlüm'ün TRT-THM repertuvarına kaynak kişilik yaparak, derleyerek ve notaya alarak toplam 51 eser kazandırdığı tespit edilmiştir.

Çizelge 1: Özay Gönlüm'ün Derlediği Eserler

Sıra	Rep. No	Ezgi Adı	Yöre	Kaynak	Derleyen
1	1806	Evlerinin Önü Bulgur Kazanı	Denizli	Özay Gönlüm	Özay Gönlüm
2	2261	Zobalarında Guru Da Meşe Yanıyor	Denizli	Özay Gönlüm	Özay Gönlüm
3	3116	Aydın Meşeleri Dalları Yerde	Kütahya	Hisarlı Ahmet	Özay Gönlüm
4	3117	Dam Ardına Doleştim	Denizli	Hüseyin Aktekin	Özay Gönlüm
5	3118	Elindedir Bağlama	Denizli	Osman Acar	Özay Gönlüm
6	3119	Feracemde Dört Duvarda	Afyon	Ömer Yarşi	Özay Gönlüm
7	3120	Şu Dağlar Tepe Tepe	Denizli	Hasan Aydoğdu	Özay Gönlüm
8	3121	Kekliği Vurdum Geldim	Denizli	İsmail Erik	Özay Gönlüm
9	3122	Mercan Köşkünü Yaptırdılar	Denizli	Osman Acar	Özay Gönlüm
10	3123	Suya Tası Daldırdım	Denizli	İsmail Erik	Özay Gönlüm
11	3124	Yaslanayım Cabardıcın Pürüne	Muğla	Recep Erkul	Özay Gönlüm
12	3305	Aşağıdan Geliyor Neslihan	Kütahya	Mehmet Aktepe	Özay Gönlüm
13	3306	Hasılhas Başında	Kütahya	Emine Genişel	Özay Gönlüm
14	3307	Herekenin Alt Yanıda Çeşmeli	Kütahya	Mehmet Aktepe	Özay Gönlüm
15	3308	MoymulunAltından Gelir Geçersin	Kütahya	Ahmet Demir	Özay Gönlüm
16	3309	Tarlada Bostan Olur Mu	Kütahya	Mehmet Aktepe	Özay Gönlüm
17	3338	Salihde Ata Biner	Afyon	Abdullah Uluçelik	Özay Gönlüm
18	3400	Tepsi de Tepsi Fındıklar	Denizli	Veli Acımaz	Özay Gönlüm
19	3415	Fatma Gıza Su Yolunda Kavuştum	Denizli	Ali Çakmak	Özay Gönlüm
20	3416	Desti İçinde Bekmez	Denizli	Osman Acar	Özay Gönlüm
21	3417	Osmanımın Mendili Saman Sarısı	Denizli	Ahmet Gönlüm	Özay Gönlüm
22	3418	Uzadım Gamış Oldum	Denizli	Özay Gönlüm	Özay Gönlüm
23	3419	Et Aldım Elim Yağlı	Denizli	Özay Gönlüm	Özay Gönlüm
24	3420	Beyler Bahçesinde GandillerYanar	Denizli	İsmail Şen	Özay Gönlüm
25	3421	Gara Gabak Kökeni	Denizli	Orhan Bozkurt	Özay Gönlüm
26	3422	Kara Üzüm Salkımı	Denizli	Özay Gönlüm	Özay Gönlüm
27	3424	Tellidir Yavrum Aman Tellidir	Denizli	Özay Gönlüm	Özay Gönlüm
28	3425	Çatal Çama Kurşun Attım	Burdur	Nuri Özyurt	Özay Gönlüm
29	3426	Sıyırdılar Serpoşumdan Başımdan	Kütahya	Hisarlı Ahmet	Özay Gönlüm

30	3427	Çek Deveci Develeri	Burdur	Kadir Formen	Özay Gönlüm
31	3428	Yağmur Yağar Dereleri Sel Alır	Burdur	Nuran Özyurt	Özay Gönlüm
32	3429	Eyübümün Gezdiği Dağlar Meşeli	Muğla	Recep Erkul	Özay Gönlüm
33	3432	Dumanı da Vardır Şu Dağların Başında	Aydın	Zurnacı Halil Can	Özay Gönlüm
34	3433	Yaveş Yaveş Esen Seher Yeli Mi	Denizli	Özay Gönlüm	Özay Gönlüm
35	3436	Dam Başında Durursun	Denizli	Hüseyin Aktekin	Özay Gönlüm
36	3437	Cemilenin Gezdiği Dağlar Meşeli	Denizli	Hüseyin Aktekin	Özay Gönlüm
37	3438	Bir Yayla İsterim	Denizli	Osman Acar	Özay Gönlüm
38	129	Memeli Zeybeği	Denizli	Özay Gönlüm	AhmetYamacı
39	348	Köşkdere Zeybeği	Denizli	Kadir Türkeş	Özay Gönlüm
40	349	Akçakoca Zeybeği	Denizli	Kadir Türkeş	Özay Gönlüm
41	350	Denizli Zeybeği	Denizli	Kadir Türkeş	Özay Gönlüm
42	351	Gireniz Sipsi Gaydası	Denizli	Osman Acar	Özay Gönlüm
43	352	Çakır Zeybek	Denizli	Habıp Orçun	Özay Gönlüm
44	353	Kırmızı Gül Zeybeği	Denizli	Kadir Türkeş	Özay Gönlüm
45	354	Yuvarlak Zeybek	Denizli	Kadir Türkeş	Özay Gönlüm
46	356	Fethiye Zeybeği	Muğla	Recep Erkul	Özay Gönlüm
	Rep. No	**Ezgi Adı**	**Yöresi**	**Kaynak-Derleyen**	**Notaya Alan**
47	3423	Evlerinin Önünde Bulgur Dibeği	Uşak	İbilak Mehmet - Yüksel Ayhan	Özay Gönlüm
48	3430	Ayşe Dedim Adına	Uşak	Hasan Çolak - Yüksel Ayhan	Özay Gönlüm
49	3431	Evrenköy'ün Alt Yanında Bostanı	Uşak	İbilak Mehmet - Yüksel Ayhan	Özay Gönlüm
50	3434	Nazoğlu'nun Biber Gibi Benleri	Uşak	Hasan Çolak - Yüksel Ayhan	Özay Gönlüm
51	3435	Bahçenizde Güren Var	Uşak	İbilak Mehmet - Yüksel Ayhan	Özay Gönlüm

2.2. Özay Gönlüm'ün Repertuvara Kazandırdığı Eserlerin Özellikleri

Özay Gönlüm'ün repertuvara kazandırdığı eserler il bazında incelendiğinde eserlerin Aydın, Afyon, Burdur, Muğla, Uşak, Kütahya ve Denizli illerinden derlenmiş olduğu görülmektedir.

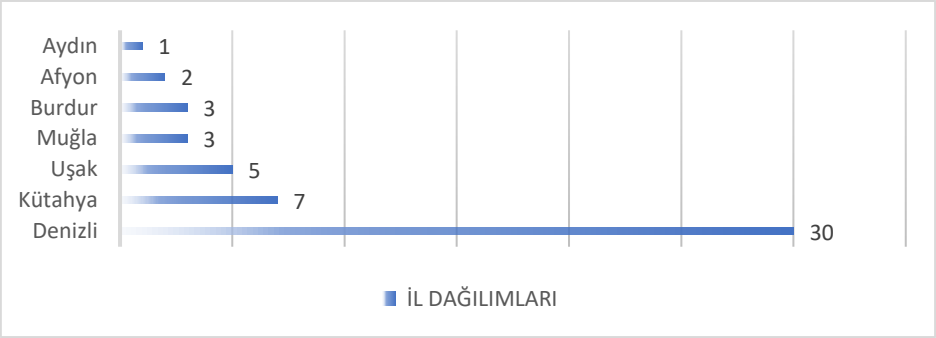

Görsel 1. İl Dağılımları

Eserler makam dizisi dağılımlarına göre incelendiğinde Hüseyni, Gülizar, Rast, Hicaz, Uşşak, Kürdi, Nikriz, Çargâh, Karcığar ve Basit Sûzinak Makamı dizilerinin bulunduğu görülmektedir.

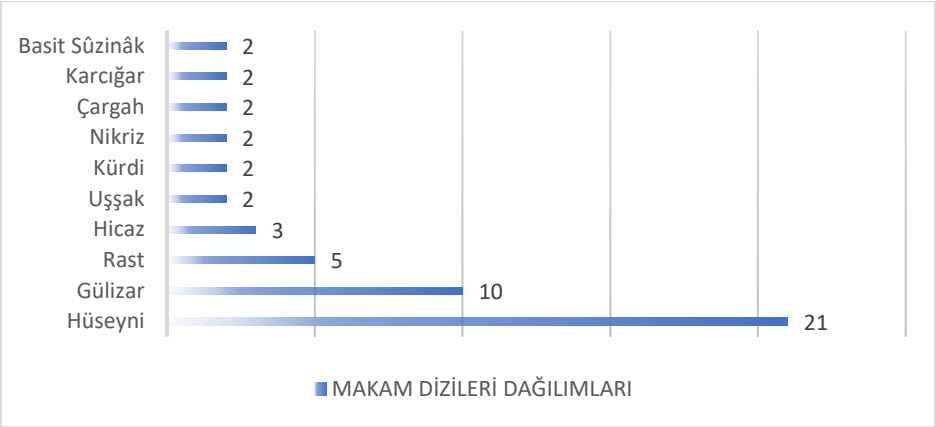

Görsel 2. Makam Dizileri Dağılımları

Eserler ses genişlikleri dağılımlarına göre incelendiğinde 6 ile 12 ses aralığında eserlerin bulunduğu görülmektedir.

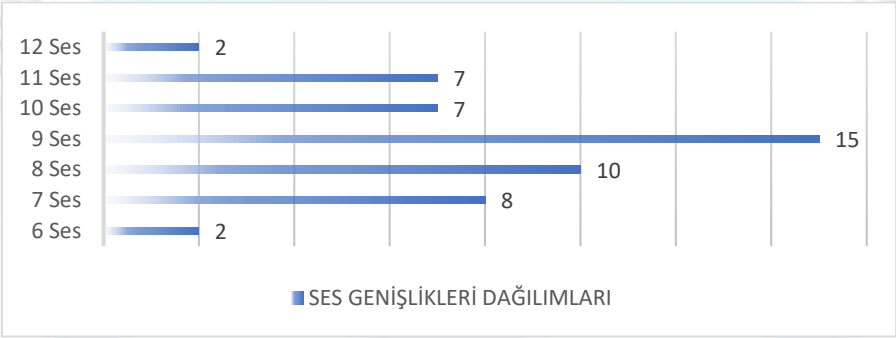

Görsel 3. Ses Genişlikleri Dağılımları

Eserler usûl dağılımlarına göre incelendiğinde 4/4, 6/4, 9/4, 9/8, 9/16 ve 13/8'lik usûllerin bulunduğu görülmektedir.

Not: Bazı eserlerde birden fazla usûl yapısı bulunduğundan grafik içeriği toplam eser sayısından fazla çıkmaktadır.

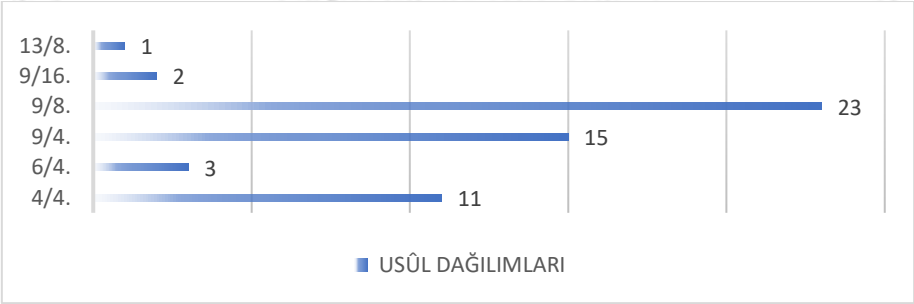

Görsel 4. Usûl Dağılımları

Eserler karar sesi dağılımlarına göre incelendiğinde La, Do ve Sol kararlı eserlerin bulunduğu görülmektedir.

Görsel 5. Karar Sesi Dağılımları

Eserler yeden sesi dağılımlarına göre incelendiğinde Sol, Fa Diyez, Si yedenli eserler ve yeden kullanılmamış eserler de bulunduğu görülmektedir.

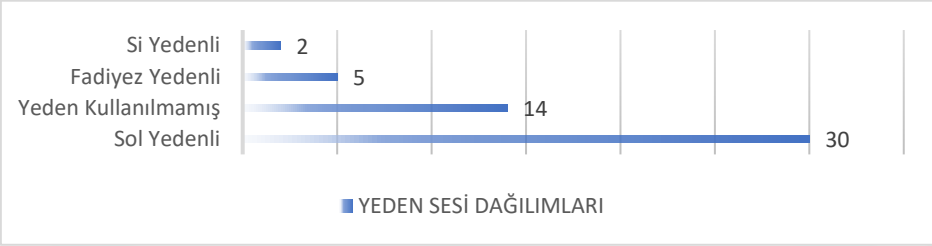

Görsel 6. Yeden Sesi Dağılımları

2.3. Güncel Eğilim Çerçevesinde Özay Gönlüm'ü Temsil Eden Eserler

Günümüzde bilgiye ulaşma sürecinde etkin bir şekilde kullanılan sosyal medya en etkili iletişim araçlarından biri olarak görülmektedir. Her geçen gün kullanıcı sayısı artan sosyal medya platformlarından "Youtube" kullanıcılarına hem görsel hem de işitsel içerikler sunarak geniş kitlelerin buluşma noktası haline gelmiştir. "2005 yılında yaratılan ve internet bağlantısı yoluyla çeşitli müzik videolarının paylaşıldığı, yüklendiği ve izlendiği Youtube kanalına kaynaklara göre dünya çapında her bir dakikada yaklaşık 48 saatlik video içeriği yüklenmekte ve kanal her gün yaklaşık 3 milyar kişi tarafından görüntülenmektedir" (Açıksöz, Güdek, 2018:1). Bu açıdan yaklaşıldığında Youtube platformu üzerindeki görüntülenme oranlarının Özay Gönlüm'ü temsil eden güncel kabul görmüş eserler konusunda veri olarak değerlendirilmesi mümkündür.

Araştırmanın bu bölümünde Youtube platformunda Özay Gönlüm'ün en çok görüntülendiği kayıtlar incelenmiştir. Görüntülenme oranları doğrultusunda kayıtlar 7 eser ile sınırlandırılmış ve Gönlüm'ü temsil ettiği düşünülen eserler il dağılımı yapılıp müzikal açıdan incelenmiştir.

Çizelge 2: Özay Gönlüm'ün Youtube Platformunda En Çok Görüntülendiği Eserler

Sıra	Rep.No	Ezgi Adı	Yöresi	Kaynak	Derleyen	Görüntülenme
1	3424	Asmam Çardaktan (Tellidir Yavrum Anam)	Denizli	Özay Gönlüm	Özay Gönlüm	2.2 Milyon…
2	2290	Çözde Al Mustafa Ali- Garabaş Koyunu	Denizli	Talip Özkan	Nida Tüfekçi	1.3 Milyon…
3	1024	Isparta Zeybeği (Evlerinin Önü Mersin)	Isparta	Kadir Acar	Muzaffer Sarısözen	965 Bin…
4	3118	Elindedir Bağlama	Denizli	Osman Acar	Özay Gönlüm	738 Bin…
5	1210	Elif Dedim Be Dedim	Kütahya	Hisarlı Ahmet	Yücel Paşmakçı	722 Bin…
6	3437	Cemilemin Gezdiği Dağlar Meşeli	Denizli	Hüseyin Aktekin	Özay Gönlüm	562 Bin…
7	2261	Zobalarında Guruda Meşe Yanıyor Efem	Denizli	Özay Gönlüm	Özay Gönlüm	439 Bin…

Eserler il dağılımlarına göre incelendiğinde eserlerin Denizli, Kütahya ve Isparta illerinden derlenmiş olduğu görülmektedir.

Görsel 7. İl Dağılımları

Eserler makam dizisi dağılımlarına göre incelendiğinde Hüseyni, Kürdi, Çargah, Nikriz, Segâh ve Nihavent Makamı dizilerinin bulunduğu görülmektedir.

Görsel 8. Makam Dizileri Dağılımları

Eserler ses genişlikleri dağılımlarına göre incelendiğinde 6 ile 11 ses aralığında eserler bulunduğu görülmektedir.

Görsel 9. Ses Genişlikleri Dağılımları

Eserler usûl dağılımlarına göre incelendiğinde 2/4, 4/4, 9/4, 9/8'lik usûllerin bulunduğu görülmektedir.

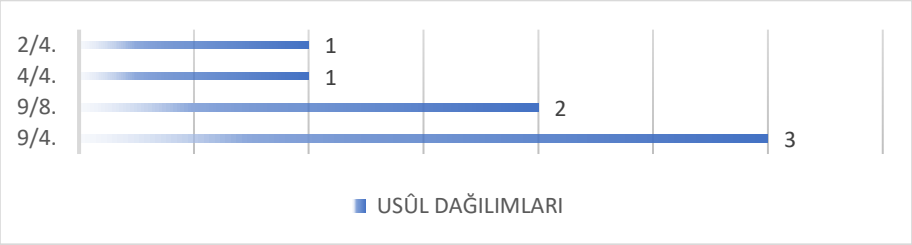

Görsel 9. Usûl Dağılımları

Eserler karar sesi dağılımlarına göre incelendiğinde La, Si, Do ve Sol kararlı eserlerin bulunduğu görülmektedir.

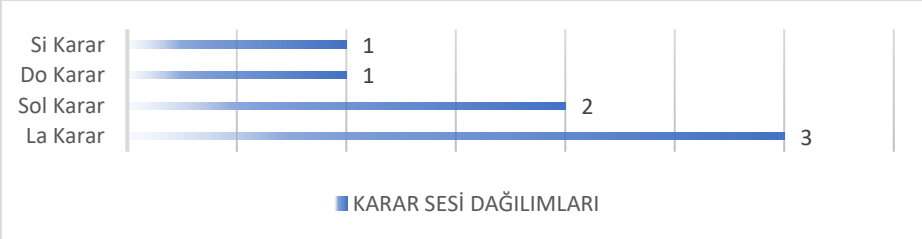

Görsel 10. Karar Sesi Dağılımları

Eserler yeden sesi dağılımlarına göre incelendiğinde Sol, Fa Diyez, Si yedenli eserler ve yeden kullanılmamış eserlerin de bulunduğu görülmektedir.

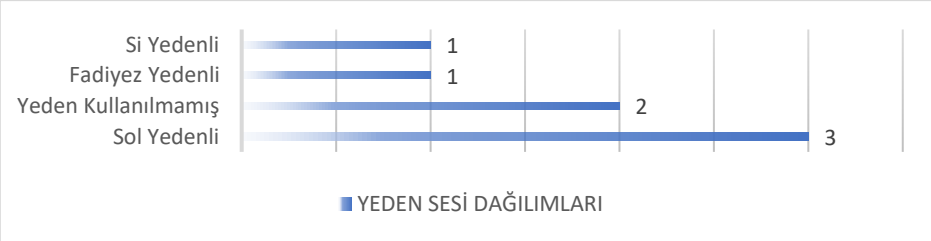

Görsel 11. Yeden Sesi Dağılımları

3. BULGULAR

Halk müziği kültürüne önemli katkıları bulunan Özay Gönlüm'ün TRT repertuvarına kaynak kişilik yaparak, derleyerek ve notaya alarak kazandırdığı toplam 51 eser tespit edilmiştir. Ayrıca sanal etnografi yöntemi ile sanatçının Youtube platformunda en çok görüntülendiği eserler tespit edilmiş, görüntülenme oranları doğrultusunda çalışmanın bu bölümü yedi eser ile sınırlandırılmıştır. Yapılan incelemeler doğrultusunda en çok görüntülenme oranına sahip yedi eser içerisinden dört eserin Özay Gönlüm tarafından derlendiği tespit edilmiştir. Sanatçının derlemeleri ile en çok görüntülendiği popülerleşmiş icralarının il dağılımları yapılıp müzikal açıdan incelenmiş ve bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Eserler;

İl bazında incelendiğinde; derlemeleri arasında ağırlıklı olarak 30 eserin (%58,82) sanatçının aslen memleketi olan Denizli, yedi eserin ise (%13,72) çocukluk yıllarını geçirdiği Kütahya ilinden olduğu tespit edilmiştir. En çok görüntülendiği eserlerin ise Denizli, Kütahya ve Isparta illerinden olduğu tespit edilmiştir.

Makam dizisi dağılımlarına göre incelendiğinde; derlemeleri arasında ağırlıklı olarak (%41,17) Hüseyni Makamı dizisinin bulunduğu ayrıca Gülizar ve Rast Makamı dizilerinin de yoğun olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. En çok görüntülendiği eserler içerisinde de ağırlıklı olarak (%28,57) Hüseyni Makamı dizisi bulunduğu tespit edilmiştir.

Usûl dağılımlarına göre incelendiğinde; derlemeleri arasında 4/4, 6/4, 9/4, 9/8, 9/16 ve 13/8'lik usûl yapılarının bulunduğu, eserlerin ağırlıklı olarak (%78,43) 9 zamanlı usûl yapısında olduğu tespit edilmiştir. En çok görüntülendiği eserler içerisinde 2/4, 4/4, 9/4 ve 9/8'lik usûl yapılarının bulunduğu, eserlerin ağırlıklı olarak (%71,42) dokuz zamanlı usûl yapısında ve zeybek türünde olduğu tespit edilmiştir.

Ses genişlikleri dağılımlarına göre incelendiğinde; derlemeleri arasında altı ile on iki ses aralığında eserler bulunduğu ve eserlerin genel olarak (%29,41) dokuz ses aralığında olduğu tespit edilmiştir. En çok görüntülendiği eserlerin ise altı ile on bir ses aralığında olduğu ve eserlerin genel olarak (%42,85) 9 ses aralığında olduğu tespit edilmiştir.

Karar sesi dağılımlarına göre incelendiğinde; derlemelerinde La, Sol, Do kararlı eserler bulunduğu ve eserlerin ağırlıklı olarak (%78,43) La kararlı olduğu tespit edilmiştir. En çok görüntülendiği eserler içerisinde La, Sol, Do, Si kararlı eserler bulunduğu ve eserlerin ağırlıklı olarak (%42,85) La kararlı olduğu tespit edilmiştir.

Yeden sesi dağılımlarına göre incelendiğinde; derlemelerinde Sol, Fa Diyez, Si yedenli ve yeden kullanılmamış eserler bulunduğu, eserlerin ağırlıklı olarak (%58,82) Sol yedenli olduğu tespit edilmiştir. En çok görüntülendiği eserler içerisinde de Sol, Fa Diyez, Si yedenli ve yeden kullanılmamış eserler bulunduğu, eserlerin ağırlıklı olarak (%42,85) Sol yedenli olduğu tespit edilmiştir.

4. SONUÇ

Özay Gönlüm çok yönlü icracı kimliği ve derlemeci yönüyle THM geleneğine önemli katkılarda bulunmuştur. "Yaren" adlı üç farklı bağlama ailesini bir araya getirerek yeni bir çalgı formu oluşturmuştur. "Ninenin Mektuplarını" meddah özelliği ile yöre şivesini harmanlayarak Anadolu insanına tanıtıp oldukça beğeni kazanmış ayrıca bu özelliği ile kamusal projelerde yer

alarak çeşitli konularda toplumsal farkındalık sağlamıştır. Gönlüm'ün TRT-THM repertuvarına kazandırdığı, yöreyi temsil kabiliyetine sahip, teknik bakımdan icra edilmesi ustalık gerektiren 51 eser bulunmaktadır.

Araştırma kapsamında sanatçının derlemeleri ve popülerleşmiş icralarının müzikal olarak benzerlik gösterdiği görülmektedir. Eserler üzerinde yapılan incelemeler neticesinde şu sonuçlar ortaya çıkmıştır;

- Hüseyni ve Gülizar Makamı dizileri yaygın olarak kullanılmıştır.
- Eserler genel olarak dokuz ses aralığındadır.
- Karar sesi olarak "La", yeden sesi olarak "Sol" perdesi yaygın şekilde kullanılmıştır.
- Dokuz zamanlı usûl türü (9/4, 9/8, 9/16) çoğunluktadır.
- (3+2+2+2), (2+2+2+3) şeklindeki düzümler kullanılmıştır.
- Gönlüm'ün zeybek türünün önemli bir icracısı, kaynak kişisi ve derlemecisi olduğu görülmektedir.

Bu sonuçlara bağlı olarak, Özay Gönlüm'ün THM camiası tarafından benimsenmiş karakteristik özelliklerinin, popülerleşmiş icralarının makam ve usûl içerikleri ile örtüştüğü görülmüştür.

Kaynakça

Açıksöz, F., Güdek, B. Müzik Eğitimi'nde Youtube Etkisi: Online Piyano Dersleri. Electronic Turkish Studies, 2018.

Alpyıldız, E., *Yurttan Sesler*, Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti., Ankara, 2018,

İmik, Ü., Haşhaş,S., Özay Gönlüm'ün Yaşamı ve Sanatçı Kişiliği, Türk Musikisi Atlası, 2019

Sekman, M., Oyuncu Meddah Ya Da "Kendi ve Diğerleri" Mekanizması, Tiyatro Araştırmaları Dergisi, 2010.

Sütoğlu, S., *Özay Gönlüm Müziksel Yaşantısı,* Lisans Bitirme Ödevi, Ege Üniversitesi Devlet Türk Musikisi Konservatuvarı, İzmir, 1999.

Turhan, M., Kova, Ö., Değerler Eğitimi Açısından Türk Halk Müziği ve Halk Ozanları: Neşet Ertaş, Âşık Mahsuni Şerif, Âşık Veysel ve Özay Gönlüm Bağlamında Bir İnceleme., Eğitim Ve İnsani Bilimler Dergisi,Teori Ve Uygulama, 2016

Tutu, S. B., Yerel, Ulusal ve Uluslararası Boyutlar Çerçevesinde Üç Sanatçı: Hayri DEV, Özay GÖNLÜM ve Talip ÖZKAN, Ege Üniversitesi Devlet Türk Musikisi Konservatuvarı Dergisi, İzmir, 2016.

DESCARTES VE LOCKE'UN TÖZ ANLAYIŞLARI

Vildan BURKAZ[1]

Muş Alparslan Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-3203-1317

ÖZET

Bilgi felsefesi alanında, bilginin kaynağı problemini çözmek üzere iki temel eğilim olduğunu görürüz. Bunların ilki, bilginin kaynağının zihin, ruh olduğunu kabul eden ve kesin bilginin ancak akla doğuştan yerleştirilmiş ideler aracılığıyla elde edilebileceğini öne süren kesimdir. İkincisi ise bilginin tek kaynağının deneyim olduğunu iddia eden; deneyim deyince de öncelikle duyum ve duyum üzerinde zihin tarafından yapılan işlemler sonucu ortaya çıkan düşünüm yaşantısını anlayan kesimdir. Descartes bilme konusunda deney ve algıya önem vermekle birlikte öznenin rolünü üst seviyelere taşıyan kişi olmuştur. Descartes'la birlikte bilgi konusu ön plana çıkmıştır. Bilginin kaynağı, sınırları ve imkanı geniş çapta sorgulanmaya başlamıştır. Descartes nesnenin değil öznenin varlığını onaylayacak bir ontoloji kurmuştur. Varlığı bilmeye çalışan öznenin hangi yetilerine dayanarak onu bilmeye çalıştığı ve ulaştığı bilginin doğruluğunun nasıl ve hangi kriterlerle sınanacağı meselelerine Descartes'tan önce değinilmemişti. Descartes bilme konusunda deney ve algıya önem vermekle birlikte öznenin rolünü en üst seviyeye taşıyan kişi olmuştur. Fakat ruh ve zihin konularını her şeyin üstünde tutmuştur. Öte yandan Locke felsefesi "doğuştan bilgi vardır" önermesini dışlamak üzere kurulmuştur. Bu bizi insan zihninde hazır bir kalıp vardır fikrine götürür ki Locke asla bunu kabul etmemektedir. Doğuştan ideler düşüncesi onu fazlasıyla kızdırmaktadır. Locke bilginin duyumlar arası idelerin uyuşması olduğunu düşünmektedir. Doğru- yanlıştan ziyade bunların ilkesine bakılması gerektiğini vurgulamaktadır. Locke için ilk ilkenin kaynağı ise ya duyumdur ya da düşünmedir. Descartes töz konusundaki görüşlerini açıklarken rasyonalist bir tavır sergilerken Locke realist ve empirist bir tavır sergilemektedir. Bu çalışmada, 17. yüzyılın büyük filozoflarından olan Rene Descartes'ın töz anlayışı ile modern felsefenin önemli filozoflarından John Locke'un töz anlayışı bilgi görüşleri bağlamında karşılaştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler : Descartes, Locke, Töz, Bilgi

GİRİŞ

Töz konusu ilk çağlardan beri sorgulanmış bir konudur. Bu kavramın sorgulanışı zaman zaman yeterli ilgiyi görmese de büyük filozoflar dediğimiz düşünürlerin hemen hepsi bu konuyla gereği gibi ilgilenmiştir. Felsefi problemleri töz konusu etrafında tartışmayı seçen düşünürler doğanın, evrenin ve insanın bilinişine yeni ve bir o kadar da önemli katkılar sunmuşlardır. Hemen hemen bütün felsefi akımlar evrenin bütünlüğünü

[1] Muş Alparslan Üniversitesi, Felsefe Bölümü, Araştırma Görevlisi.

ve varlığın neliğini araştırırken örtük ya da çok az da olsa bir töz araştırması sergilemişlerdir. Söz konusu toplumu ve insanı önemsemekle birlikte onların özde ne oldukları ve bilginin neye dayanması gerektiği araştırması ve bunları açıklama girişimi Aristoteles'le başlamıştır dersek yanlış yapmış olmayız. Aristoteles tözün ne olduğu sorusuna iki ayrı yanıt verilebileceğini söylemiştir. Ona göre töz için ilk anlam olarak en son dayanak, başka bir şeyin yüklemi olmayan şey; ikinci anlam olarak ise özü bakımından ele alınan birey olarak, maddeden ayrı bir şey, varlığın şekli veya formu[2] diyebiliriz. Aristoteles için ise ancak mutlak anlamda varlık töz olabilir.[3] Başka bir deyişle Aristoteles tözü varlık bağlamında tartışmış, bununla birlikte tözün bilgi ve zaman bakımından önce gelmesini gerekli görmüştür. Çünkü bir varlık araştırmasında kişinin nitelik ve nicelikten önce varlığın neliği ile ilgilendiğimizi söylemiştir.[4]

Töz nedir, töz sorgulanmaya değer bir şey midir, tözün çeşitleri var mıdır gibi sorulardan yola çıkan bir çok düşünür vardır. İşte bilgi felsefesi alanında, "bilginin kaynağı" problemini çözmek üzere iki temel eğilim olduğunu görürüz. Bunlardan ilki, bilginin kaynağının zihin, ruh olduğunu kabul eder. Kesin bilgilerin ancak akla doğuştan yerleştirilmiş ideler aracılığıyla elde edilebileceğini öne sürer. Bunun karşısında, bilginin tek kaynağının deneyim olduğunu iddia eden; 'deneyim' deyince de öncelikle duyum ve duyum üzerinde zihin tarafından yapılan işlemler sonucu ortaya çıkan "düşünüm" yaşantısını anlayan "deneyimciler" bulunur.

17. yüzyılda bilginin kaynağı sınırları ve imkanı Descartes tarafından sorgulanmaya başlamıştır. Descartes'la birlikte bilgi konusu ön plana çıkmıştır. Kendinden önceki bilgiye ve töze yaklaşım tarzlarını onaylamamıştır. Descartes nesnenin değil öznenin varlığını onaylayacak bir ontoloji kurmuştur. Varlığı bilmeye çalışan öznenin hangi yetilerine dayanarak onu bilmeye çalıştığı ve ulaştığı bilginin doğruluğunun nasıl ve hangi kriterlerle sınanacağı meselelerine Descartes'tan önce değinilmemişti. Descartes bilme konusunda deney ve algıya önem vermekle birlikte öznenin rolünü en üst seviyeye taşıyan kişi olmuştur. Felsefe de özneden veya bilen insandan yola çıkmıştır.[5] Fakat ruh ve zihin konularını her şeyin üstünde tutmuştur. Buna karşın Locke felsefesi "doğuştan bilgi vardır" önermesini dışlamak üzere kurulmuştur. Bu bizi insan zihninde hazır bir kalıp vardır fikrine götürür ki Locke bunu kabul etmemiştir. Doğuştan ideler düşüncesi onun onaylamayacağı bir fikirdir. Bilginin duyumlar arası idelerin uyuşması olduğunu düşünmektedir[6]. Doğru- yanlıştan ziyade bunların ilkesine, tözüne bakılması gerektiğini vurgulamaktadır. Öte yandan Locke için ilk ilkenin kaynağı ya duyumdur ya da düşünmedir. İnsanın sadece görünenler hakkında bilgi sahibi olabileceğini düşündüğü için insanın bilmesine de sınır çizmektedir. Ve bu sınırlı yeti de akıldır ona göre.[7] Descartes'ın töz anlayışından tamamen farklı bir noktada duran Locke, töz problemine bilgi felsefesi odaklı bir çerçeve çizmiştir. Aynı doğrultuda her iki filozof tanrı düşüncesini de farklı şekillerde ele alacaklardır.

---

[2] Aristoteles, *Metafizik*, (Çev: Ahmet Arslan), İstanbul, 2012, 1017b24-25.
[3] *A.g.e.*., 1028 a32-33.
[4] *A.g.e.*, 1028a 36-37.
[5] Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, İstanbul, 2011, s.484.
[6] *A.g.e.*, s.573.
[7] *A.g.e.*, s.572.

RENE DESCARTES'IN TÖZ ANLAYIŞI

Descartes "Modern felsefenin kurucusu, akılcılığın şampiyonu, Aydınlanmanın öncü siması olarak"[8] sunulur. Descartes'a göre dünya mekanın her yerine yayılmış olan maddeden meydana gelmektedir. Şeyler arasındaki farklılığın maddenin farklı düzenleniş tarzıyla açıklanması gerektiğine inanmaktadır. Yine bu doğrultuda Descartes tek bir maddi töz olduğunu ve bizim farklı olarak gördüğümüz nesnelerin aslında gerçek ya da tözsel hiçbir farklılığı olmadığını düşünmektedir. Başka bir deyişle ona göre doğal dünya tek bir maddeden -bu öyle bir madde ki mekanın her yerine yayılmıştır- meydana gelmiştir. Şeyler arasındaki farklılıkların ise ya düzenleniş tarzlarından ya da farklı eyleme biçimlerinden kaynaklandığını söylemektedir.[9]

Descartes zihinde birtakım doğuştan idelerin bulunduğuna inanmaktadır. Kendi sözleriyle: "... ideler arasında, anlaşılması zor olmayan, zihnimde kendimi yansıtan ide dışında, bana Tanrı'yı, cismi ve cansız şeyleri, melekleri, hayvanları ve nihayet bana benzeyen insanları tanıtan ideler var."[10] demektedir. Tanrı fikri duyularla edinilen idelerden gelmediği gibi zihnin uydurduğu yapay bir fikir de değildir. O halde tanrı fikri doğuştandır. Tanrı insanı yaratırken kendi fikrini insanın zihnine koymuştur, bu nedenle tanrı fikri açık ve seçiktir. Ona göre ruhumuzda olan 'sonsuz ve en yetkin varlık' düşüncesiyle Tanrı'nın varlığı kanıtlanmış olmaktadır. O halde Tanrı düşüncesi de ruhumuzda önceden yerleşik bulunan doğuştan idedir.[11] Aynı şekilde matematik kavramları da Descartes için doğuştan idelerdir.

Descartes ide zihin ilişkisi konusunda şunları söylemektedir:

> … zihnimde özüyle temsil edilen şeyler, hiç kuşkusuz aslında onları temsil eden idelerden daha fazlasıdır, (deyim yerindeyse) kendi içlerinde daha fazla nesnel gerçeklik içermektedirler, yani sadece düşünce biçimi ya da düşüncenin eklenmesiyle oluşan temsil edici ideden daha yüksek değerde bir var oluş ve mükemmelliği paylaşırlar.[12]

Descartes kendi çağına kadar kesin kabul edilen şeylerin ne derece tutarlı olduğunu incelemeye başladığında her şeyin sallanmaya başladığını hisseder.[13] Bu doğrultuda Descartes gerçeğin kendisini ele aldığında aslında yapıları birbirinden tamamen ayrı olan üç töz belirler. Bunlar: Tanrı, ruh ve maddedir. Descartes için ruhun özü düşünmedir, cismin özü yer kaplamadır. Tanrı'nın özü ise yetkinlik ve sonsuzluktur demek yanlış olmayacaktır. Böylelikle Descartes'e göre doğrunun son ve mutlak ölçüsünü ancak Tanrıda buluruz.[14]

Descartes felsefeyi içine gömülü olduğu karanlıklardan yeniden aydınlığa çıkarmayı hedeflemişti.[15] Felsefesinin ana problemi kendisinden şüphe edilemeyecek bilginin nerede bulunabileceği araştırmasıydı. Bu doğrultuda kendisi için en doğru yolun, öngördüğü metodu izleyerek hakikatin peşinde koşmak ve tüm hayatını usunu geliştirmeye adamak olduğunu

---

[8] Fehmi Baykan, *Aydınlanma Üzerine bir Derkenar*, Ankara, 2009, s.92.
[9] Cevizci *a.g.e.*, s.484.
[10] Rene Descartes, *Meditasyonlar*, Çev: Engin Sunar, İstanbul, 2016, s.80.
[11] Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul,2010, s.236.
[12] Descartes, *a.g.e.*, s.77.
[13] Wilhelm Weischedel, *Felsefenin Arka Merdiveni*, Çev: Sedat Umran, İstanbul, 2009, s.142.
[14] Gökberk, *a.g.e.*, s.233.
[15] Weischedel, *a.g.e.*, s.143.

söyleyecektir.[16] Descartes kendisinden şüphe edilemeyecek bilginin 'şüphe ettiğini bilişi'nde saklı olduğunu düşünmektedir. Şüphe etmekle şüphenin varlığını ve dolayısıyla kendi 'ben'inin varlığını da ispatlamış olduğuna inanmaktadır. Bilinçle varlık ve düşünme arasında ayrılmaz bir bağ kuran Descartes bunun sonunda "Düşünüyorum, öyleyse varım" önermesine ulaşmıştır.[17]

Descartes töz, ruh ve tanrı konularını ele alarak felsefenin en eski konuları olan, ağır metafizik problemlerine matematiksel bir tavırla yaklaşarak çözüm bulabilmeyi amaçlamıştır. Doğrudan doğruya, kesin olan ve yoruma açık kapı bırakmayan bir nokta bulup tüm felsefesini bunun etrafında kurmak istemiştir. Bu yolda şimdiye kadar kuşkulanılmayan her şeyden kuşku duyulması gerektiğini sıklıkla kendisine hatırlatarak ilk temele varmaya çalışır. Çünkü bu ilk temelle sağlam bir zemin hazırlayıp binasını bunun üzerine kurmak ister. Descartes'ın görüşleri ve cesur çıkışları, kendisinden sonraki felsefe çevrelerinde benlik (ruh) konusunda yapılan tartışmaları ciddi bir şekilde etkilemiştir. Çünkü söz konusu ilk ilkeye varmaya çalışırken hazır kalıpları yıkmak için gösterdiği cesaret birçok filozofa örnek olmuştur. Sonrasında onlar da Descartes'ın benlik anlayışı ile hesaplaşma içine gireceklerdir.[18]

Descartes'a göre, tözü ancak kendisine gereksinen bir şey olarak kavrıyoruz. Fakat yalnız Tanrı böyledir. Ancak onun gücüyle ve korumasıyla diğer varlıklar bulunur.[19] Öte yandan tözün var olduğunu ve bazı nitelikler taşıdığını da kesinlikle kabul eder. Ve her tözde kendi doğası ve özünü oluşturan bir yapı vardır. Örneğin cisimli tözün özünü uzunluk, enlilik ve derinlikçe uzam meydana getirir. Düşünce de düşünen tözün özünü meydana getirir. Çünkü şunu da belirtmek de fayda vardır, Descartes'a göre cisme yüklenebilen tüm özellikler önce uzamı gerektirir. Uzamlı bir şeyin dışında bulunan hiçbir hareket, şekil veya mekanı kavrayamayacağımız gibi düşünen şeye bağlı olan imgelem, duyu ve istenç gibi şeyleri de düşünen şey olmadan kavrayamayız.[20]

Descartes düşünen töz, cisimli töz ve Tanrı şeklinde üç töz ayrımına gitmekteydi. Tanrı için başkası tarafından yaratılmadan, düşünen ve başkasına bağlı olmayan bir töz demektedir. Öncesiz sonrasız olarak kendiliğinden vardır. Tanrının dışında kalan her şey, onun istenciyle ve onun tarafından yaratılmıştır. Ancak Tanrı yarattığı evrenin dışında olduğu için onu bir yana bırakarak Tanrının yaratısı olan bu evrende yine Tanrı tarafından yaratılmış olan farklı yapıda iki tözün bulunduğunu belirtmektedir.[21]

İçinde bulunduğumuz evren açısından Descartes'ın asıl inceleme konusunu bu tözler oluşturmuştur. Bu iki töz var olabilmek ya da varoluşlarını sürdürebilmek için birbirlerine gereksinim duymazlar ve birbirlerinden ayrık yapıdadırlar. Ruhumuz uzamsız bir töz olduğuna göre, bedenle nasıl iç içe bulunabilir ve ayrıca bedenimizle nasıl ilişki içinde bulunabilir? İşte Descartes bu sorulara cevap bulmaya çalışmıştır. Ona göre zihin ve beden arasında ortak hiçbir nokta yoktur, bu nedenle birbirlerinden tamamen bağımsızdırlar. Bedenle ilgili işleyişleri,

[16] Descartes, *Yöntem üzerine konuşma*, Çev:Regaip Minareci, İstanbul, 2004, s.31.
[17] Gökberk, *a.g.e.*, s.233.
[18] Weischedel, *a.g.e.*, s.143-144.
[19] Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, Çev: Mesut Akın, İstanbul, 2010, s.81.
[20] Descartes, *a.g.e.*, s.82.
[21] Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, s.83.

yapısal organizasyonuna bağlı olarak kendinden hareketli bir makineye benzetir. Zihni yaşam ilkesi değil, düşünce ilkesi olarak sunar ve aklı da buraya ekler.[22] Ortak yanları olarak sadece şunu söyleyebiliriz ki, Tanrı tarafından yaratılmış olmaları nedeniyle Tanrıya göre sonlu tözler olmaları ve töz olarak eşit düzeyde bulunmalarıdır. Biri uzamlı ve maddesel bir tözken, diğeri başkası tarafından yaratılmış düşünen tözdür. Bedenimiz maddesel tözü yansıtırken bununla iç içe olarak bulunduğunu düşünmek zorunda kaldığımız bir de ruhumuz ya da zihnimiz bulunmaktadır. Tekrarlamak gerekir ki Descartes'a göre madde ruhtan ayrı bir töz olarak vardır. Descartes'a göre ruh ve beden birbirinden tamamen farklı iki ayrı tözdür. Fakat buna rağmen insanda bir birlik halinde, bir arada bulunurlar. Ruh-beden ikiliği konusunda Descartes şunları söylemektedir:

> … acı ve başka tüm duyumların bilgimiz olmadan bizde oluştuğunu açıkça gördüğümüz ve ruhumuzun kendine özgü doğal bir bilgiyle bu duyumların, salt düşünen bir şey olan, kendinden değil, ancak insan bedeni denilen organlarının aldığı durumla hareket eden uzamlı bir şeyle birleşmiş olan benliğinden geldiğine inandığı için, bir cismin dünyada bulunan diğer tüm cisimlerden daha sıkıca ruhumuzla birleşmiş olduğu sonucunu çıkarıyoruz.[23]

Öte yandan duyularla edindiğimiz bilgilerin ruhumuz ve bedenimiz arasındaki sıkı ilişkiden kaynaklandığını düşünmektedir. Yalnız duyularımızla dış görünümün özünü değil ne işe yarayacağını öğrenebiliriz. Asıl gerçeğe ise yalnız usumuzu kullanarak ulaşabiliriz. Çünkü Descartes'a göre ilk kavram ve düşünceler yalnızca usumuzda doğal olarak bulunurlar.[24] Kendisinin düşünen bir töz ya da varlık olduğunu düşünür. Descartes'a göre ben (ruh), esas niteliği yer kaplamak olan maddeden tamamen farklı ve ondan bağımsız bir şekilde var olabilen düşünen bir varlık ya da tözdür. Duyu organlarına sahip olan insanın, duyuları ile edindiği bilgiler zaman zaman insanı yanıltabildiği için ve bu yanıltmanın ne kadar sıklıkla olacağını insan tahmin edemeyeceği için duyulardan elde edilen bilgiye Descartes kuşku ile yaklaşır.[25]

İşte Descartes tözü, 'algıladığımız her şeyin temelinde bir süje olarak yer alan bir şey' olarak tanımlar. Burada geçen 'algıladığımız her şey' nitelik, sıfat, araz yahut özellik gibi şeylerdir.[26] Yani tözün nitelikleri olabileceğini söyler. Bunları birincil ve ikincil nitelikler olarak adlandırır. Ona göre bizim cismin birincil nitelikleri olarak bildiğimiz tat, ses, renk ve koku gibi şeyler aslında zihnimizde koşullanmış duyumlar olan ikincil niteliklerdir. Birincil nitelik ise maddi nesnenin maddi olmasının bir parçası olan ve ondan ayrılamayan bir şeydir. Bu da Descartes'te cisimlerin matematiksel özelliklerine karşılık gelir. Ancak tüm niteliklerin temelinde yer alan iki asıl nitelik bulunmaktadır ki, Descartes'a göre, bu nitelikler olmadan bir tözü anlayabilmemiz mümkün değildir. Bunlar da ruh için düşünce, madde için ise mekan ya da yer kaplamadır. Diğer nitelikler, bu asıl niteliklerin ancak değişik kipleri olabilirler.[27]

Özetle, Descartes benlikten, düşünen benden hareket ederek tarihten ayrılan ve geleneğe direnen bir felsefe oluşturmuştu. Böylece de kesinliğin kabulüne dayanan ve ilk ilkeyi

---

[22] Cevizci, a*g.e.*, s.508.
[23] Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, s.104.
[24] Descartes,*a.g.e..*, s.104.
[25] Cevizci, *a.g.e.*, s.494.
[26] Cevizci, *a.g.e.*, s.506.
[27] Cevizci, *a.g.e.*, s.506.

sorgulayabilen bir zihne ulaşır. Ki bütün felsefesini de bunun üzerine kurar. İşte bununla kalamazdı, çünkü Descartes özneden hareketle bütün dünyayı açıklama amacındaydı. Bunun için öncelikle "düşünüyorum, o halde varım" önermesini oluşturdu. Ve buradan da zihin içeriklerini inceleyip önce ide türlerini, sonra da bu idelerin kaynaklarını belirler ve bilgi teorisini oluşturur. Bundan sonra bu teorisine uygun bir varlık görüşü oluşturabilmek için dış dünyaya geçer. Ve bunun son adımı olarak da Tanrıya geçer. Bütün bilgi felsefesini aldatmayan bir Tanrı fikri ve bunun her şeyin özünü oluşturduğu düşüncesi üzerine kurar. Dolayısıyla asıl tözün Tanrı olduğunu söyler.[28]

JOHN LOCKE'UN TÖZ ANLAYIŞI

Locke Aydınlanma Dönemi'nin bilişsel, bilgisel ve siyasi ayağı olmakla birlikte, en etkili filozoflarındandır. Locke ilk liberal filozof olarak tanımlanır. Rousseau, Montesquieu ve Hume gibi düşünürler Locke'dan etkilenmişlerdir. Locke'ta doğrudan bir töz kavramı vardır diyemeyiz. Locke'ta nitelikler ve ideler yardımıyla bir töz görüşünden söz edebiliriz. Locke'a göre idelerimiz olmadıkça bilgimiz de olmaz. Başka bir deyişle bilgimiz idelerimizi aşamaz[29]. Duyu organları zihne dışarıda bulunan fiziksel nesnelerin niteliklerinin izlerini birer ide olarak iletirler. Yani zihnin kendinde algıladığı ve anlığın doğrudan beliren her nesnesi idedir.

John Locke felsefesinin ağırlık merkezini bilgi kuramı oluşturur. *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* adlı kitabında Locke'un amacı insan bilgisinin kaynağının, kesinliğinin ve sınırlarının ortaya konulmasıdır.[30] 'Doğuştan bilgi fikri' onu fazlasıyla meşgul eder. Ve doğuştan bilgiye inanmaz. Locke'a göre bazı hakikatlerin üzerinde insanların uyuşmuş olması bunların bizde doğuştan bulunduğunu göstermez.[31] Aksi halde doğuştan ruhta kazılı kavramları sonradan bilmediğimizi söylemek idraki etkisiz hale getirmektir ki Locke da tam olarak buna karşı çıkmaktadır. Ona göre; duyular önce tikel ideleri içeri alarak boş oda diyebileceğimiz yeri döşemeye başlar. İlk adım olarak zihin bunların bir kısmını adlandırır ve hafızaya yerleştirir. Böylece bir tanıma gerçekleşir. Daha sonra zihin bunları soyutlar ve genel adlar oluşturmaya ve kullanmaya başlar. Bu süreç usun kullanımını arttıran bir nitelik gösterir. Çünkü zihin artık kendi mantıksal yetisini uygulayacağı ideler ve dil ile donanır. Tüm bu süreçler adım adım ilerleyerek usun kullanımına varacak sıçramaya gebedir. Nitekim usun kullanımını gerektiren araçlar arttıkça usun kullanım yoğunluğu açık bir şekilde göze çarpar.[32]

İşte Locke'a göre doğduğunda hiçbir ide ve bilgi kaynağına sahip olmayan insan halihazırda sahip olduğu tüm bilgiyi deneyden elde eder. Başka bir deyişle Locke için bilgi deney ve duyumdan gelir. "Zihnin hiçbir zaman bilmediği ve hiçbir zaman bilincine varmadığı

[28] Cevizci, *a.g.e.*, s.498-499.
[29] John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, Çev: Vehbi Hacıkadiroğlu, İstanbul, 2004, s.369.
[30] Locke, *a.g.e.*, s.67.
[31] Locke, *a.g.e.*, s.72.
[32] Locke, *a.g.e.*, s.78.

hiçbir önermenin zihinde bulunduğu söylenemez."[33] Locke bilgilerimizin kaynağı olarak gördüğü duyumu dış duyum ve iç duyum olmak üzere ikiye ayırır.

Dış duyum için şunları söyler:

> Duyularımız önce duyulur tikel nesnelere yönelirler ve zihne bu nesnelerin onları etkilemesinin değişik yollarına göre birçok seçik algısını iletirler. Böylece bizdeki sarı, ak, sıcak, soğuk, sert acı, tatlı ideleriyle, duyulur nitelikler dediğimiz bütün öteki niteliklerin idelerini ediniriz; bunları zihne duyuların ilettiğini söylerken, duyuların dışsal nesnelerden zihne, orada o algıları üreten şeyleri ilettiklerini söylemek istiyorum.[34]

Ancak dış duyum her ne kadar bilginin hammaddesini, maddi dayanağını vermiş olsa da Locke bunu bilginin yeterli şartı olarak görmez. Bilgi duyum ve düşünme ile ortaya çıkar. Yani duyumun bilgi sağlaması için zihin tarafından belli bir işleme tabi tutulması gerekir. Bu işlem de iç duyumu ya da içsel süreçleri ortaya çıkaracaktır. Peki nedir bu iç duyum dediğimiz şey? Dış dünyadan duyumlarımız aracılığıyla zihne bazı algılar iletilir. Bu aşamadan sonra iç duyum süreci başlar.

Locke'a göre iç duyumun kaynağı herkesin kendindedir. Algılama, düşünme, uslamlama, inanma, kuşkulanma, isteme gibi şeyler insan bilincine vararak içimizde gözlemlenen durumlar olması sebebiyle iç duyumun kazandırdığı idelerdir.[35] İşte Locke zihinde bu iki kaynaktan alınan dışında herhangi bir ide olmadığını düşünür. Şunu vurgulamak gerekir ki Locke'un bilgi kuramında ide sözcüğü bir anahtar sözcüktür. Locke ruhun algılamaya başladığında ideleri edinmeye başladığını söyler.[36] Başka bir ifadeyle insan ilk duyumla birlikte ilk idelerini edinir.

Böylelikle ilk ideler de duyumdan gelir. Locke dış dünya ile düşünce ilişkisini sonradan edinilen 'ideler' aracılığıyla kurar. Locke'a göre biz ancak idelerin kendi aralarındaki bağlantılarının uygun olup olmadıklarını biliriz. Bunların bilincin dışındaki şeylerle uygunluğunu bilemeyiz. Zaten Locke'un bilgi tanımı şu şekildedir: "Bilgi iki ide arasındaki Uyuşma ya da Uyuşmamanın algılanmasıdır. … bilgi iki deniz arasındaki bağlantı ve uyuşma ya da uyuşmama ve karşıtlığın algılanmasıdır."[37] Bu uyuşma ya da uyuşmamada dört ilkenin varlığından söz eder. Bunlar: Özdeşlik ya da başkalık, bağıntı, birlikte-varoluş ya da zorunlu bağlantı ve gerçek varoluştur.

Duyumun bilgi olmaklığı konusundaki itirazları bertaraf edebilmek ve 'bilgi' diye nitelenebilecek duyum ürünü yargıların en azından bir kısmına güvenilir bir zemin kazandırabilmek için, cisimlerin nitelikleri arasında 'maruz kaldıkları koşullara bağlı olanlar ve olmayanlar' diye ikili bir ayrıma gitmeyi tercih eder. Bu ayrım, cisimlerin niteliklerini "birincil" ve "ikincil" diye sınıflar.[38] Birincil nitelikler cisimden asla ayrılmayan şeylerdir. Bir cismi o

---

[33] Locke, *a.g.e.*, s.72-74.
[34] Locke, *a.g.e.*, s.98.
[35] Locke, *a.g.e.*, s.98.
[36] Locke, *a.g.e.*, s.101.
[37] Locke, *a.g.e.*, s.356
[38] Hamdi Bravo, *Locke Ve Berkeley'de Birincil Ve İkincil Nitelikler Meselesi*, FLSF Dergisi/sayi:5, 2008 Bahar, s.60

cisim yapan niteliklerdir. Locke'a göre gerçek ideler bunlardır. İkincil nitelikler ise cisimde kendi başlarına bulunmayan niteliklerdir. Ancak aynı zamanda birincil nitelikleri etkileyen duyumları üreten güçlerdir. Renk, ses, koku ikincil niteliklere örnektir.

Birincil nitelikler ikincillerin varlık nedenidir. Fakat Locke'a göre, rengi, kokusu, tadı, şekli ve sertliği olmayan bir kiraz bir hiç değildir. Çünkü ondan geriye bu niteliklerin taşıyıcısı olan töz kalmıştır. Locke'un kendi sözleriyle: "… töz sözcüğüyle dile getirdiğimiz şey, ne olduğunu bilmediğimiz, kendisi üzerine hiç bir özel, seçik ve somut idemizin bulunmamasına karşın, bildiğimiz idelerin taşıyıcısı ya da alt yapısı olarak aldığımız, bir bulanık varsayımdan başka bir şey değildir."[39] Zihin yalın idelerle karşılaşınca bunların ayrı ayrı varoluşlarını tasarımlayamadığı için bunlara bir zemin hazırlama gereği duyar. Bu tabana Locke töz adını verir. Başka bir deyişle töz basit idelerin birleşimidir.[40] Locke töz için niteliklerin bilinmeyen taşıyıcıları diyor.

Locke'un ifadesinde geçen, tözün bulanık ya da bilinemez olması ne demektir? Şunu belirtmek gerekir ki töz tam olarak bilinebilir bir şey olmasa da Locke için tözün akledilebilir bir varlık olduğunu söyleyebiliriz. Başka bir deyişle düşünme ve inceleme konusu olabilecek bir yapıdadır. Örneğin, tin tözü üzerine bir kavramımız olmadığı halde tinin var olmadığını söyleyemiyoruz. Aynı şekilde bedenin olmadığını da söyleyemeyiz.[41] Var olduğuna inanılmış ve kendisini taşıyabilecek bir şey olmadan var olabileceklerine inanılmış olan töz idesi ilk ve en başta gelir. Bundan sonra ise Locke töz idesini şöyle anlatır:

> … töz idesine belli bir soluk akçıl rengin basit idesi, belli derecelerde ağırlık, sertlik, işlenebilirlik, eriyebilirlikle birlikte işlenirse kurşun idesini elde ederiz; belli türden bir şekil idesiyle devim, düşünme ve uslamlama güçlerinin bileşiminin töz idesin eklenmesi de bir insanın olağan idesini yapar. Tözlerin de iki tür idesi vardır: birincisi, bir insan ya da bir koyun idesi gibi, ayrı varoluşlarıyla, tek tözlerin idesidir; ikincisi de bir ordu ya da koyun sürüsü gibi, bunlardan birçoğunu birlikte bulunduran idelerdir; çünkü böyle bir araya gelmiş birçok tözün toplu idelerinden her biri de bir insanın ya da bir birimin idesi gibi tek ide oluşturur.[42]

Yani hangi tür tözsel biçimden söz edilirse edilsin, onlar, kendilerinde bulunan basit ideler topluluğundan yapılan şeyin idesidirler.[43]

Locke insanda bir töz fikrinin bulunduğunu kesin olarak kabul eder. Biz, gerek dış duyum gerekse iç duyumdan edindiğimiz yalın idelerden bir kısmının sürekli olarak bir arada bulunduklarını görmemiz sonucunda, bu idelerin temsil ettikleri niteliklerin dayanağı olan ve onları bir arada tutan bir taşıyıcının bulunduğu sonucunu çıkarıyoruz, bu taşıyıcıya da töz adını veriyoruz.[44] Locke'a göre "bizdeki beden idesi, itki yoluyla devim iletme yeteneğinde olan bir yer kaplayan tözdür; ruhumuzun idesiyse, bir özdek-dışı tin olarak bir düşünen tözün idesidir ve istenç ya da düşünme yoluyla bedende devim üreten bir gücü vardır."[45]

---

[39] Locke, *a.g.e.*, s.94.
[40] Locke, *a.g.e.*, s.145.
[41] Locke, *a.g.e.*, s.206.
[42] Locke, *a.g.e.*, s.145.
[43] Locke, *a.g.e.*, s.205.
[44] Locke, *a.g.e.*, s.203.
[45] Locke, *a.g.e.*, s.213.

Bizdeki üç töz idesinin varlığından söz eder Locke. 1. Tanrı 2.Sonlu tinler 3.Cisimler. Tanrıya başlangıçsızlık, sonrasızlık, başkalaştırılamazlık ve her yerdelik gibi özellikler yükler. Locke'a göre Tanrı tözünün özdeşliğiyle ilgili bir kuşku yoktur. Sonlu tinlerin başlangıcının belli bir zamanı ve yeri vardır. Üçüncü töze bir özdek eklenmedikçe ya da ondan çıkarılmadıkça o hep aynı kalır.[46] Locke'un töz fikrini ele alırken onun tanrı görüşünü biraz açmakta fayda vardır. Çünkü Tanrının varlığı konusu Locke'un ilgi alanının önemli bir kısmını oluşturur. Ona göre tanrı vardır ve biz onun varlığını kesin olarak biliriz. Çünkü biz onu bilebilecek yetilere sahip olarak, tanrı tarafından, yaratıldık.[47]

İnsanın kendisine verilmiş olan akılla Tanrının varoluşunu bilebileceğini söyler. İnsan zihindeki idelerden yola çıkıp gerçek varlığın varoluşunu bildiği gibi Tanrıyı da bu yolla bilir. Tanrı araştırmasını da bilgiyi elde ettiği yolla sürdürür. Fakat burada bilmek için bazı ideleri aracı yapar. En büyük rolü sonsuzluk idesine yüklemekle birlikte, daha önce sözünü ettiğimiz iç duyum ve düşünümle elde edilen basit idelerin birleştirilmesinin sonucunun da tanrının varlığını vereceğini söyler. Böylelikle dış dünyayı bilmede duyusal bilgiye önem veren Locke, kendi varoluşumuzu bilmede sezgisel bilgiye önem verir.[48]

Evrendeki varlıkların oluşumunu açıklayabilmek için ezeli ve sonsuz güç sahibi bir varlığın var oluşu kabul edilmelidir. Bu varlık Tanrı'dır. Öte yandan hareketsiz ve kendi başına etkinlik gerçekleştiremeyen madde, dünyadaki düzen sorumlusu Tanrının hareket ettirmesini bekler.[49] Tanrı idesi doğuştan değildir fakat biz onun var olduğunu biliriz.

DESCARTES VE LOCKE'UN TÖZ ANLAYIŞLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Descartes ve Locke objelerin genel ve soyut nitelikleri olduğunu kabul ederler. Descartes için töz tam anlamıyla Tanrıyken, Locke için bir dayanak veya varsayımdır. Descartes için töz ontolojik bir anlam taşırken Locke için töz epistemolojik bir anlam taşımaktadır. Locke'a göre töz kişiden kişiye değişebilen bir şeydir. Öte yandan tekil varlıklar için de töz kavramını kullanmaktadır. Bu Descartes için de böyledir. Yani cisim ancak kendi türünden olan bir varlığı kavrayabilir, kendi türü dışında bir şeyi kavrayamaz.

Locke bilginin sınırlarının ötesinde kalan konularda bilgi iddia edilmemesinden yanadır. Locke bilgide deney ve algıya önem verdiği için Descartes'tan sonra öznenin rolünü bir kez daha vurgulayan kişi olmuştur. Locke İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme adlı eserinde bilgi edinmede idelerin rolünden söz etmiştir. Ona göre boş bir ide olamaz. Başka bir deyişle idelerin hepsi temsil barındırır. Töz idesi ise ne duyumdan ne düşünümden gelir. Bu insanların olmazsa olmaz saydıkları bir idedir. Öte yandan Locke, töz için bir varsayımdır demektedir. Aynı zamanda yukarıda görüldüğü gibi töz idesi diye bir şeyden de söz etmektedir. Bu kavramlar

[46] Locke, *a.g.e.*, s.227-228.
[47] Locke, *a.g.e.*, s.422-423.
[48] Cevizci, *ag.e.*, s.589.
[49] Cevizci, *a.g.e.*, s.590.

arasındaki farklılıklar da dikkati çekmektedir. Töz idesi değil de töz varsayımı kelimesi belki de Locke felsefesine daha güzel uyum sağlardı.

Descartes Felsefenin İlkeleri adlı eserinde töz için, 'varoluşu hakkında kendisinden başka hiçbir şeye dayanmayan şey' demektedir. Bu tanıma göre ancak Tanrı töz olabilir ve O, başka her şeyden bağımsız bir şekilde var olabilir. Buna karşılık, ruh ve madde varoluşları itibariyle Tanrı'ya dayanmalarına karşın başka herhangi bir yaratılmış şeye dayanmazlar dolaysıyla da ikincil bir anlamda töz olarak kabul edilirler. Bunun yanında Descartes kökensel kesinliğin yerini ortaçağ felsefesinde olduğu gibi Tanrıda bulmayıp, aramaları neticesinde insanın içine yerleştirmesi ondan sonraki felsefeye damgasını vurmuştur. İnsanı varlığı kendine güvendirmesi ve bilişi ile kendini gururlandırması yeni çağ düşünürünün niteliği olup, ben'in bağımsızlığıdır. Burada insana düşünen varlık niteliği kazandırılması dahi büyük bir devrimdir.[50]

Locke tözün varlığından şüphe etmekle kendi varlığından şüphe etmeyi bir ve aynı şey olarak kabul etmektedir. Kendi varlık bilgimiz sezgiseldir ona göre. Biz buna bazı zihinsel faaliyetler sonucu ulaşırız. Öte yandan başka bir yerde tözün bilgi olmadığını ekleyecektir. Fakat bilmekle tanımlamak aynı şeydi Locke'a göre. O halde tözün bilgi olmadığını söylediği zaman da bir anlam karmaşası oluşmaktadır. Fakat Descartes'in kendi varlığından şüphe etmesi başka bir amaç taşımaktadır. Algıladığı şeylerin varlığından, renginden, şeklinden şüphe edebilse de kendinde bir renk ya da şekil algısı bulunduğundan şüphe edemeyeceğini söylemiştir.[51]

Locke'a karşın Descartes'in öyle net bir tanrı tözü vardır ki ondan asla şüphe edilemez. Ona göre "Tanrı idesi, zihnim gerçek olan şeyleri ne kadar açık ve seçik bir şekilde kavradığından, en az onlar kadar açık ve seçik olarak kavradığım bir idedir; kendi içinde mükemmellik içeren her şey de tümüyle bu idenin içindedir."[52] Peki biz bunu nasıl biliriz? Bu soruyu şöyle cevaplamaktadır: “Bir ustanın ürettiği şeye markasını vurması gibi, Tanrı’nın da beni yaratırken, bu ideyi içime koyması hiç de şaşırtıcı değildir.”[53]

Locke'un töz idesi kavramı problemli bir kavramdır. Bu kavram içerik itibariyle yukarıda tartışıldı. Locke'un tanım yapıp bu tanımlara uygun davranmaması kullandığı kavramlar arasında belirsizliğe sebep olmaktadır. Buna belki anlaşılır olmak kaygısıyla düşmektedir. Fakat Locke'un üç töz idesinden söz ettiği noktada Descartes'in töz anlayışına çok benzediğini belirtmek gerekir. Buna karşın Descartes'in töz kavramı ise daha açık ve ne ifade ettiği belli olan, kavram karışıklığı oluşturmayan bir kavramdır. Descartes, Ortaçağ'ın büyük ölçüde Aristoteles'e dayanan bireysel ve genel tözler sistemi olan dünya görüşünü, kendi töz görüşü ile yıkmıştır. Bu görüş, evrenin her yerine yayılmış maddi bir töz anlayışı çerçevesinde bir görüştür. Descartes'e göre bu dünyadaki herhangi bir şeyi anlamak için, onu o şey yapan özünü ve bireysel varlığın tikel karakteristiğini bilmek yerine genel olarak maddenin doğasıyla ortaya konabilecek bir açıklama peşine düşmemiz gerekir. Böylece modern kültürün belirleyici

[50] Weischedel, *a.g.e.*, s.146.
[51] Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s.234.
[52] Descartes, *Meditasyonlar*, s.83.
[53] Descartes, *a.g.e.*, s.89.

fikirlerinden birini Descartes oluşturmuştur diyebiliriz.[54] Locke ise her ne kadar töz üzerine fikirleri net olmasa da Aydınlanma döneminin biliş, bilgi ve siyaset alanında önde gelen isimlerdendir.

KAYNAKLAR

Aristoteles, *Metafizik*, Çev. Ahmet Arslan, Sosyal Yayınlar/İstanbul, 2012.

Baykan, H., *Aydınlanma Üzerine Bir Derkenar*, BilgeSu Yayıncılık/Ankara, 2009.

Bravo, H., *Locke Ve Berkeley'de Birincil Ve İkincil Nitelikler Meselesi*, FLSF (Süleyman Demirel Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi)/sayi5/2008 Bahar, s.59-79.

Cevizci, A., *Felsefe Tarihi*, Say Yayıncılık/İstanbul, 2011.

Descartes, Rene. *Felsefenin İlkeleri*, Çev. Mesut Akın, Say Yayınları/İstanbul, 2010.

Descartes, R., Meditasyonlar, Çev.Engin Sunar, Say Yayınları/İstanbul, 2016.

Descartes, R., *Yöntem Üzerine Konuşma*, Çev. Regaip Minareci, Morpa Kültür Yayınları/İstanbul, 2004.

Gökberk, M., *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi/İstanbul, 2010.

LOCKE, J., *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, Çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, Kabalcı Yayınevi/İstanbul, 2004.

Weischedel, W., *Felsefenin Arka Merdiveni*, Çev. Sedat Umran, İz Yayıncılık/İstanbul, 2009.

[54] Cevizci, a.g.e., s.484.

EARLY HELLENISTIC AGE URBANISM ON EPHESOS AYASULUK HILL*

FIRAT BARANAYDIN [1]

[1] İstanbul Gelişim University, Faculty Of Applied Sciences, ORCID: 0000-0003-0514-5893

ABSTRACT

Ephesus was the capital of Arzawan in the Bronze Age, the leader of the 12 Ionian cities in the Archaic and Classical Ages, the favorite city of Lysimakhos in the Hellenistic period, and the capital of the Province of Asia in the Roman Age. With the weakening of Rome, the raids coming from the east pushed the city to move to Ayasuluk Hill, which was more sheltered and became the center of the city from the Bronze Age to the Classical period. Ayasuluk Hill, which is a part of Hellenistic and Roman Ephesus, became the center of Ephesus with its monumental structures during the Late Antiquity.

Excavations on Ayasuluk Hill since 1920 have revealed many structures. Most of them are dated to late periods. Excavations were carried out in grid 22 - 23 / S and at the soundings of different points in the area. As a result of the excavations, it was seen that there was a settlement during the Hellenistic period. This study discusses the possible settlement area of Ayasuluk Hill and its location in Ephesos during the Hellenistic period. obtained results of excavation works, archaeological evaluations and analysis methods includes the settlement of Ayasuluk Hill from the beginning of the Hellenistic Period to the period when the city moved to its new location.

Keywords: Ephesos, Ayasuluk, Urbanism, Diadokhs, Lysimachos, Demetrios.

1. Introduction

Alexander the Great came to Ephesus 4 days after the capture of Sardis and ended the Persian sovereignty in the city [1]. A democratic government was established once again in Ephesus [2]. After the death of Alexander the Great in Babylon in 323 BC, his lands were divided by his commanders. This period in which the kingdoms struggled among themselves is called the period of the Diodochi (Fig. 1). The city of Ephesus appears at the beginning of the Diodochi period, under the rule of Antigonus I Monophthalmus, the Commander of Alexander the Great [3]. Antigonus I Monophthalmus left the administration of the city of Ephesus to his son Demetrius Poliorcetes. An autonomous administration opportunity was provided to the city of Ephesus under the rule of Demetrius Poliorcetes [4]. The rapid growth of Antigonus I Monophtalmus among other kingdoms led to the Battle of Ipsus. In the war of Ipsus, all the other kingdoms were united against Antigonus I Monophthalmus and his son Demetrius Poliorcetes. Demetrius Poliorcetes, son of Antigonus I Monophthalmus, who was defeated after intense struggles, withdrew towards Ephesus while gathering his army [5]. Demetrius Poliorcetes stayed in Ephesus for 7 years, but then lost the city to Lysimachus in 294 BC. Lysimachus, on the other hand, carried the Ephesians, which he could never impose his full sovereignty on, to the area between the Koressos and Pion Mountains where he would establish a new city [6].

* Bu yayın Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Ephesos Savunma Yapıları adlı Doktora tezinden yararlanılarak yapılmıştır

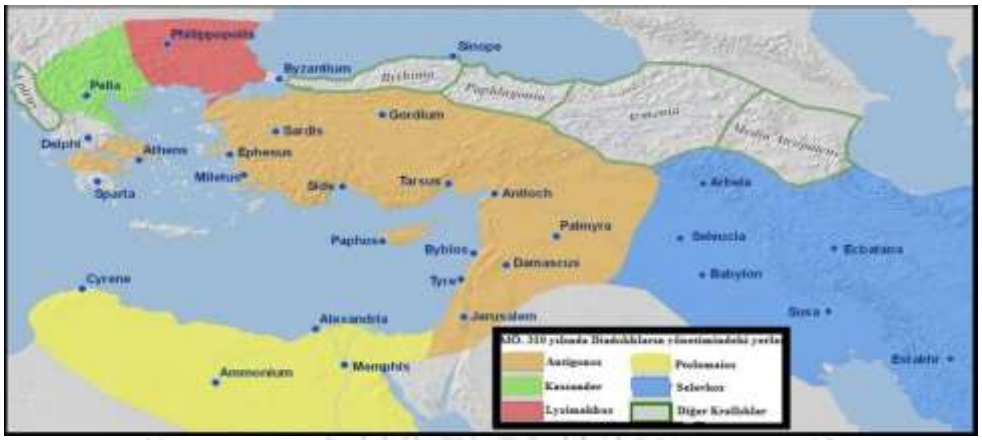

Figure 1: Political map of the Early Hellenistic Kingdoms
(https://www.consimsltd.com/blog/2019/8/3/antigonos-monophthalmos).

This study covers the period of the city of Ephesus from its rescue by Alexander the Great to its transportation by Lysimachus. During this process, the city settlement of Ephesus was examined by ancient sources and dating methods of archaeological data. As a result of the investigations, new discussions emerged about the early Hellenistic urban settlement of Ephesus.

2. Early Hellenistic Age Urbanism On Ephesus Ayasuluk Hill

Excavations have been carried out on Ayasuluk Hill since the 1920s. The studies generally consisted of late period excavations and restorations on the hill. In addition, early excavations were carried out on the idea that the Apasas settlement mentioned in the Hittite texts was on the Ayasuluk Hill. Of these, the 1996, 2008 and 2020 and 2021 studies were carried out in grid S 22/23 (Fig. 2). The first studies in done 1996 were carried out around the Hellenistic period walls, which emerged during the restoration of the Byzantine walls near the peaks of the eastern slope of the Ayasuluk Hill.

Figure 2: Ayasuluk Hill as viewed from the south.

Studies revealing some of the Hellenistic city walls dated the city walls to an earlier period than they were. In 2008, studies were carried out again to illuminate the early periods of Ephesus. Some of these works were carried out in grid S 22/23. As a result of the studies carried out here, the dates made in 1996 were by re-evaluated and changed. Analogical studies on the types of grid of the city walls and the contextual Hellenistic amphorae found in the same layer as the city wall suggested that the city walls could be dated to the Hellenistic period (Fig. 3).

Figure 3: Details of the Hellenistic city walls at Ayasuluk.

It has even been claimed that while Lysimachus was establishing his new city, he built a defense structure in this area as a garrison outpost on Ayasuluk Hill. The studies done in 2020 were carried out with the purpose of understanding the settlement area of Ayasuluk Hill in the Hellenistic period through the border formed by the defense structures. For this purpose, surveys were done with geophysical applications in the area where it is estimated that the fortification walls that emerged in the S 22/23 plan squares could turn. With the interpretation of the anomalies resulting from geophysics applications, the westward movement of the fortification walls was to be clarified. Based on these results, the excavations done in 2021 were carried out in the identified areas. Other research on the Early Hellenistic period are the studies done on the Pion (Panayır) Mountain (Fig. 4).

DİYARBAKIR
25 - 26 ARALIK 2021

Figure 4: View of Pion (Panayır) Mountain from the southwest.

This study was aimed to determine the settlement areas of the city before the relocation. The first studies carried out by F. Miltner in 1926 in the northeast of the mountain revealed the city walls [7]. Afterwards, geophysical surveys and excavations were carried out in 2008 and 2009 to date these walls, to understand their connections and to reveal their plan (Fig. 5).

Figure 5: The Pion (Panayır) Mountain fortification walls (M. Kerschner © ÖAI,Koder- Ladstadder).

3.Conclusion and Discusion

The results of the 2020 and 2021 studies carried out on Ayasuluk Hill could not determine the turns of the fortification walls. Thus, it was understood that the Hellenistic period and earlier periods covered a larger area in the south of the central settlement area on Ayasuluk

Hill. The studies carried out in Pion (Panayır) indicate that the first settlement of the area was found in the VI. century BC. The walls cover an area of 9 hectares. It has been determined that the most suitable area for settlement is the south part of the plateau [8]. Today, we have two separate research data regarding the Early Hellenistic period settlement of the ancient city of Ephesus before Lysimachus moved the city. These are the researches made on Pion (Panayır) Mountain and Ayasuluk Hill. The Early Hellenistic and pre-Ephesian settlement of Ephesus covers a wide area from the Ayasuluk Hill to the Pion (Panayır) Mountain, including the Sanctuary of Artemision. At present, we do not know of a defensive structure covering an area of this size and the use of the entire settlement. However, the studies on the Ayasuluk Hill and the Pion (Panayır) Mountains show that there are settlements with central defensive structures in the area of the Acropolis (Ayasuluk) and the center of the port area (Pion-Panayır). Garrison and troops stationed in Acropolis for the Early Hellenistic Period are mentioned in ancient sources. We also know of the wars fought in Ephesus during this period. New data will be reached with multidisciplinary studies, in addition to archaeological findings, methods and ancient sources. Material analyzes made as a preliminary study on the defense structures of Ayasuluk, Pion and Koressos will be developed to give more general results [9]. The bones found in the Hellenistic layer on Ayasuluk Hill, which are thought to belong to the soldiers of Antigonus or Lysimachus, will provide new data about the wars, defense structures and urbanization. Studies that have been done in recent years and will be done in following years will clarify the information about the Early Hellenistic Ephesus settlement, the settlement map, and the defense line.

Bibliyografya

[1] Texier, C. (2002), Asia Minor, II.
[2] Diodorus (1935). Library of History: Loeb Classical Library. XVII, 24
[3] Pausanias (1989). Description of Greece.
[4] Kaya, M. A. (1997), Geçmişten Günümüze Selçuk. p. 25.
[5] Billows (1997), Geçmişten Günümüze Selçuk. p. 184.
[6] Strabon (2009), Geographika.
[7] Koder, J., Ladstadder S. (2010), XXXII. KST pp. 279-280
[8] Koder, J., Ladstadder S. (2009), XXXI. KST p. 323.
[9] Noberi, C., Baranaydın, F. (2021), IMMC2021. p.514

TÜRK VE AMERİKAN SİNEMALARINDA MİLLİYETÇİ SÖYLEM VE İDEOLOJİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: *KARA MURAT* VE *RAMBO* FİLMLERİNE DAİR BİR İNCELEME

Öğr. Gör. Dr. M. Özer ÖZKANTAR

Gaziantep Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, ORCID ID :0000-0001-9364-5606

ÖZET

Sinema filmleri, daha ilk icadından bu yana ulusal ve uluslararası gündemlerden beslenen, mevcut egemen ideolojinin yeniden üretiminde ya da bu sürecin pekiştirilmesinde önemli etkisi olan güçlü aracılar olarak nitelendirilebilir. Bu noktada sinema toplumsal farkındalık yaratmak ya da kitleleri etki altına almak bağlamında birçok yöntem, söylem ya da strateji kullanmaktadır. Bu yöntemlerin en önde gelenlerinden biri de sinema filmlerinde kullanılan milliyetçi söylemler ve bu söylemlere denk gelen ideolojik imgelerdir. Bu sinematik yaklaşım bir yandan izleyicilerin kendi ulusları ile daha güçlü bağlar kurmalarını mümkün kılarken öte yandan egemen ideolojinin de meşrutiyetinin onaylanmasına katkıda bulunmaktadır. Özellikle Türkiye ve Amerika gibi vatanseverlik temasının güçlü olarak kabul gördüğü toplumlarda üretilen yapımlar bahsi geçen argümanı doğrular nitelikte temalar içermektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın temel amacı sinema ve milliyetçi söylemlerin kesiştiği noktayı ele almaktır. Bu doğrultuda ilgili analizde Türk ve Amerikan Sinemaları'nın barındırdığı bazı klişe milliyetçi unsurlar karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Araştırmanın örneklemi *Kara Murat: Fatih'in Fedaisi* (1972) ve *Rambo 3* (1988) filmleri ile sınırlıdır. Yöntem olarak ise söylem analizinden faydalanılmıştır. İlgili çalışmanın sonucunda her iki sinema anlayışının da milliyetçi temaları ve imgeleri abartılı şekilde kullandığı görülmüş, ayrıca film kahramanlarına yüklenen anlamlar aracılığıyla ideolojik söylemlerin daha güçlü hale getirilmeye çalışıldığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sinema, Milliyetçilik, İdeoloji, Türk Sineması, Hollywood

A COMPARATIVE ANALYSIS OF NATIONALIST DISCOURSE AND IDEOLOGY IN TURKISH AND AMERICAN CINEMA: A REVIEW OF *KARA MURAT* AND *RAMBO* MOVIES

ABSTRACT

Cinema films can be described as powerful intermediaries that have been fed by national and international agendas since their first invention and have a substantial influence on the reproduction or consolidation of the current dominant ideology. At this point, cinema uses many methods, discourses or strategies in the context of creating social awareness or affecting the masses. One of the most outstanding of these practises is the nationalist discourses used in movies and the ideological images corresponding to these discourses. While this cinematic approach renders it doable for the audience to establish stronger bonds with their own nation,

it also contributes to the confirmation of the legitimacy of the dominant ideology. Especially the films produced in communities such as Turkey and America, where the patriotism is strongly accepted, contain themes that confirm the aforementioned argument. Hence, the main concern of this study is to address the intersection of cinema and nationalist discourses. Concardantly, some stereotypical nationalist elements in Turkish and American Cinemas have been studied comparatively. The sample of the research is limited to *Kara Murat* and *Rambo* movies. As a method, discourse analysis has been used. In a consequence of the related study, it has been noticed that both cinematic approaches utilized nationalist themes and images exaggeratedly, and it has been recognized that ideological discourses were tried to be strengthened through the meanings attributed to the movie heroes.

Key Words: Cinema, Nationalism, Ideology, Turkish Cinema, Hollywood.

Giriş

Sinema yedinci sanat olarak bilinen ve kültürel anlamda ulusların kendi deneyimlerini, geleneklerini, tarihlerini, yaşam biçimlerini ve ideolojik yapılarını en belirgin şekilde yansıtan aracılardan biri olarak nitelendirilebilir. Özellikle sinemanın ilk dönem tasarımında bu durum Rus sinemacılarda sıklıkla gözlemlenmiştir. Hatta kimi eleştirmenlerce sinemanın milliyetçi unsurların kullanımında aşırıya kaçarak izleyicileri manipüle ettiği dahi iddda edilmiştir (Küçükerdoğan ve Yengin, 2013: 112-113). Bu bağlamda sinemanın çeşitli teknikler ve stratejilerle mevcut egemen sistemin kendini pekiştirmesi, güçlendirmesi ya da yenilenmesinde aracı bir role sahip olduğu düşüncesi akla gelmektedir. Bu noktada egemen gücün temel ideolojisi ne tarz bir eğilime sahipse sinemanın ekonomi poltiği de bu ideolojinin peşinden gitmeyi tercih etmektedir. Örneğin ilgili ülkede hükümet tarafından yürütülen bir politika söz konusu ise ya da egemen gücün desteklediği bir ideoloji varsa, kitle iletişim araçları bu yönde bir bağlamla sistematik şekilde ilerlemektedir. Kısaca sinema da devletin bir tür ideolojik aygıtı olarak tahakküme hizmet etmekte ve iktidarın halkın rızasını dolaylı olarak sağlamasında önemli bir rol üstlenmektedir. Althusser'ın baskı ve ideolojik aygıtlar argümanı hesaba katıldığında, milliyetçi unsurlar da burada önem kazanmaktadır (Mattelart ve Mattelart, 1998: 76).

Türkiye ve Amerika gibi milliyetçi ve devlet odaklı ülkelerde sinema, ideoloji ve söylem oldukça önemli terimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de gerek Yeşilçam döneminde gerekse Yeni Türkiye Sineması ele alındığında en fazla rağbet gören yapımların manevi değerleri, gelenekleri, vatanseverliği öne çıkartan, milliyetçilik duygusunu üst seviyede betimleyen filmler olduğu görülebilmektedir. Yeşilçam sürecinde 1965-1980 yılları arasında Kara Murat ve Malkoçoğlu serileri geçmiş dönem Türkiye hikayesine odaklansa da, izleyicinin günümüzde hala izlerken milli duygularını öne çıkartabilme yetkinliğine sahiptir. Bunun yanı sıra 2000 sonrası Türk Sinemasında da *Kurtlar Vadisi Irak* (2006), *Nefes: Vatan Sağolsun* (2009), *Kurtlar Vadisi: Filistin* (2011), *Kurtlar Vadisi: Vatan* (2017) gibi yapımların da gişe rekorları kırdığı hesaba katıldığında, Türk sinema sektöründe vatan ve ülke sevgisine yönelik yapımların öne çıktığı görülebilmektedir. Bu yapımların hemen hepsinin belirli söylemler ve ideolojik çerçevede hareket ettiği görülmektedir.

Hollywood film endüstrisinde de söz konusu milliyetçilik olduğunda birçok klişe imajla seyircinin belirli temalara odaklanması sağlanmaktadır. Amerika, militarist söylemlerin odağında bir yapılanma ile çoğu kez kendi eylemlerini meşru kılmada milliyetçi bir bağlam kullanmakta, bu durum çoğu Hollywood filminde farklı zaman dilimlerinde ortaya çıkan siyasi çalkalanmalarda beyaz perdede kendine yer edinmektedir. Örneğin İkinci Dünya Savaşını kendine konu alan *Pearl Harbor* (2001), Vietnam Savaşını meşrulaştırma girişiminde bulunan *Rambo* serileri ve Amerikan-Rus soğuk savaş dönemine dair birçok göndermeye sahip *Rocky* serileri Amerika Birleşik Devletleri'nin sinemayı bir ideoloji taşıyıcısı olarak kullandığını kanıtlar nitelikte yapımlardır. Tıpkı Türk filmlerinde olduğu gibi, Hollywood yapımlarında da bazı temaların tekrar ettiği, kahramanlık hikayeleri üzerinden ideolojik söylemlerde bulunulduğu, din ve bayrak gibi kutsal kabul edilen olguların filmlere eklemlendiği gözlemlenmektedir.

Bu çalışmada, yukarıdaki bilgiler ışığında öncelikli olarak milliyetçilik kavramı ideolojik açıdan incelenecek, daha sonra milliyetçilik ve söylem ilişkisi üzerinde durulacak, ardından sinema ve milliyetçilik arasındaki organik bağ konusunda genel bir bilgi verilecektir. Ardından, Türk Sinemasının en önemli örneklerinden biri olarak kabul edilen Kara Murat serilerinden ilki olan *Kara Murat: Fatih'in Fedaisi (1972)* filmi ve Amerika'nın Afganistan'daki Sovyet-Afgan savaşını kurgusal bir hikayeye dayandıran *Rambo 3* (1988) filmi milliyetçilik olgusu bağlamında ele alınacak, ilgili yapımların söylem ve ideolojileri üzerinden Türk ve Amerikan milliyetçilikleri karşılaştırmalı olarak irdelenecektir. Bu doğrultuda filmlerin incelenmesinde söylem analizinin izleklerinden destek alınacak ve belirli kategoriler aracılığıyla bahsi edilen filmler çözümlenecektir.

Bir İdeoloji Olarak Milliyetçilik

Milliyetçilik kavramı oldukça eski bir tarihe sahip ve hemen hemen dünyadaki tüm ülkelerin sahiplendiği, ancak ulustan ulusa, kültürden kültüre değişiklik gösteren, tarihsel açıdan bakıldığında ise farklı tanımlara sahip ve akışkan bir kavramdır. Her ne kadar küreselleşme hareketleri ile beraber milliyetçilik kavramının giderek gücünün azalacağı iddia edilse de, globalleşme hareketi yerel bir boyutta kalmıştır. Bundan dolayı bir ideoloji olarak milliyetçilik, hala en güçlü ve ateşli akımlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Milliyetçilik kavramı ile ilgili temel ve basit bir tanım yapılacak olursa TDK'ya göre; "milliyetçilik maddi ve manevi açılardan millet ve ülkesinin çıkarlarını her şeyin üstünde tutma anlayışı, ulusçuluk, ulusalcılık, nasyonalizmdir."[1] Milliyetçilik kavramı karşımıza Fransız İhtilalı ile beraber yani 17. Yüzyılın sonunda çıkmaktadır (Smith, 2004: 137). Özellikle modernleşme, endüstriyelleşme, şehirleşme, kapitalizm, kitle iletişim araçlarının ortaya çıkışı milliyetçiliğin ortaya çıkışında önemli rol oynamıştır (Smith, 2002: 34). Milliyetçiliğin temelinde halk egemenliği düşüncesi bulunmaktadır (Sönmez, 2012). Ancak milliyetçilik kavramı köklerini Neo-Klasizm'den almıştır. Antik-Yunan eselerde yurt ve halk kavramları üzerinden milliyetçilik kavramının kökleri atılmıştır (Öğün, 2000: 3-4).

[1] http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=229594 (Erişim Tarihi: 30.10.2021)

Milliyetçilik kavramı tanımlarında genelde ulus, ulus-devlet gibi kavramlar karşımıza sıklıkla çıkmaktadır.[2] Bu noktada milliyetçiliği ve milliyetçilik ideolojisini tanımlarken ulusçuluk ve ulusallık kavramları pek çok düşünür tarafından vurgulanmıştır. Milliyetçiliğin bir siyasal ideoloji olarak ortaya çıkışı 19.yüzyıl başlarındadır. Geniş kapsamlı bir siyasal ideoloji olarak milliyetçilik üç temel tezle gündeme gelmiş görünmektedir. Birinci olarak egemenliğin topluma, yani millete ait olduğu ileri sürülmüştür. İkinci tez ise, milli egemenlik ilkesine bağlı olarak gelişen milli bağımsızlık olmuştur. Üçüncü olarak eşitsizliklere karşı eşitlik ve liberalizm savunulmuştur. Görüldüğü gibi milliyetçilik bir siyasal ideoloji olarak ortaya çıkarken devrimci bir içerik taşımaktadır.[3]

Milliyetçilik kavramının temel esasları siyasal, ekonomik ve toplumsal açıdan incelenebilir (Şahin, 2012). Smith'e (2002) göre ulus kavramı milliyetçiliğin en temel noktasını oluşturmaktadır ve yine Smith bir ülkenin refahı, huzuru ve mutluluğunu belirleyen kavramların ulus temelli bir yapıyla mümkün olabileceğini savunmuştur. Bu açıdan bakıldığında milliyetçilik kavramının toplumsal yönü ulus ve devlet kavramlarıyla doğrudan ilişkilidir. Milliyetçi ideolojiye siyasi açıdan bakıldığında ise iki temel kavram ön plana çıkmaktadır. İlki siyasal egemenliğin kaynağı ve sahibinin ulus olmasıdır. Bir diğer deyişle siyaset zeminini ulus oluşturur (Aktaran Pierson, 2000: 113) ikincisi ise millet kavramıdır. Millet ve vatan kavramları siyasi bağlamda milliyetçilikle örtüşen diğer değerler olarak vurgulanabilir.

Milliyetçilik kuramlarına bakıldığında ise üç önemli kavram ile karşılaşılmaktadır. Bunlar sırasıyla modernist yaklaşım, ilkçi yaklaşım ve etno-sembolcü yaklaşımdır. Modernist yaklaşım adından da anlaşılacağı üzere milliyetçiliği son birkaç yüzyılda modernizm ile ortaya çıkmış bir akım olarak görmekte ve modernleşme sürecinde yaşanan çekişme ve mücadeleler ile milliyetçilik akımının ortaya çıkması arasında bir bağlantı olduğunu öne sürmektedir. İlkçi yaklaşımı kendine esas olan milliyetçi kuramlar ise dil, din, ırk gibi kavramların nesilden nesile aktarılması ile oluştuğunu belirtir ve tarihsel bir boyutla milliyetçiliği ele alarak milliyetçiliğin olmadığı bir tarihsel anın olmadığını savunur. Son yaklaşım ise etno-sembolcü yaklaşımdır. Yukarıda bahsi geçen her iki yaklaşımı da yeterince güçlü bulmayan etno-sembolcü yaklaşım ilkçiliği reddeder, modernist hegemonik düzeni ise eleştirir ve milliyetçi kuramların açıklanmasında yetersiz bulur. Etno-sembolcü yaklaşımı savunan düşünürler esas olarak etnik kültürlerin geniş bir zaman dilimi içersinde incelenmesi gerekliliğini vurgulamaktadırlar (Sönmez, 2012).

Milliyetçilik ve Söylem

Söylem (Discourse) kavramı toplumsal, kültürel, geleneksel ve yapısal pratiklerin mevcut ideoloji ile olan bağlarını ortaya çıkarmak, kitlelerin mevcut ideolojileri nasıl alımladığını belirleyebilmek adına oldukça önemlidir. Birçok kültürel ve siyasal sistemin kendine dair bir söylemi yani kendi idelerini savunma, pekiştirme ve güçlendirme yöntemleri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu noktada günümüzde de oldukça popüler olan, birçok iktidarın kendine temel edindiği, toplumların hızla benimsediği milliyetçilik söylemi

[2] https://lecturesymptomale.wordpress.com/2009/09/27/milliyetcilik-ideolojisi/#_ftn1 (Erişim Tarihi:30.10.2021)
[3] http://www.turkcuturanci.com/turkcu/turkcu-ogreti/milliyetcilik-ideolojisi/?wap2 (Erişim Tarihi: 28.10.2021)

yukarıda da bahsedildiği üzere egemen güçlerin kendilerini ifade etmek adına kullandıkları en önemli aracılardan biridir.

Kitle iletişim araçlarının, günümüz dünyasında iletişimin en temel dayanaklarından biri olmasıyla beraber, iktidarların ya da tahakkümün kendi söylemini ön plana çıkartmada çok da zorlanmadığını söylemek mümkündür. Söz konusu milliyetçilik ve milliyetçi söylem olduğunda ise TV programlarından reklamlara sinema filmlerinden tarih dizilerine kadar milliyetçi söylemlerin izlerini sürmek bu söylemi kendine malzeme olarak kullanan sistemlerde oldukça kolaydır. Bu bağlamda, milliyetçi söylemin üç önemli özelliği olduğunu vurgulayan Özkırımlı'ya (2008: 285-286) göre;

1-"Millet her şeyden önce gelir, milletin çıkar ve değerleri diğer tüm çıkar ve değerlerden üstündür;

2- Milliyetçilik söylemi, milleti tek meşruiyet kaynağı olarak görür, burada kastedilen yalnızca siyasi meşruiyet değildir, 'millet adına hareket etmek' normal koşullar altında hoş görülmeyecek hatta suç sayılabilecek pek çok davranış ve eyleme göz yumulmasını sağlar;

3-Milliyetçilik söylemi dünyayı ikili kategorilere ayırır, biz ve onlar, dostlar ve düşmanlar gibi, başka bir deyişle kimlikler ve karşı-kimlikler üretir, 'bizi' 'ötekilere' göre tanımlar, kendinden bir türlü emin olamadığı için de bu ayrımı hep canlı tutar"

Milliyetçilik söylemi milli kimliğin inşası, yeniden üretimi veya güçlenmesi adına oldukça önem taşımaktadır. Yukarıda milliyetçi söyleme dair yapılan tespit karşımıza birçok reklamda ya da sinema filminde çıkmaktadır. Karşı kimliklerin ötekileştirilmesi, biz ve diğerleri ifadeleri ile yaratılan ikililikler, millet adına yapılan her türlü eylemin meşru gösterilmesi milliyetçi söylemin reklamcılık ve sinema filmlerinde en aktif şekilde kullanılan yöntemlerindendir. Bu tarz bir söylem, mevcut iktidarın da söylemi olduğu için toplumda rahatlıkla karşılık bulabilmektedir. Böylelikle bu yöntemi kullanan medya güçleri egemen sistemle doğal olarak da genel kanaatle herhangi bir çatışma içinde olmayacaktır. Milliyetçi söylem toplum nezdinde olumlu bir kavramken kültür endüstrisinin dayattığı ve metalaştırdığı bir söyleme dönüştüğünde iktidarların elini güçlendiren ve kitleleri uyuşturan silahlara dönüşebilme potansiyeline sahiptir.

Türkiye'de ve ABD'de Sinema ve Milliyetçilik İlişkisi

Sinema yoğun politik ve kültürel değişimleri irdeleme ve bu dönüşümleri anlama ve kendi bakış açısıyla izleyiciye ulaştırma potansiyeline sahip bir sanattır. Dahası kendi estetik anlayışı ve imkanları sayesinde sinemanın etki alanı, diğer kitle iletişim araçlarının çok daha ötesine geçebilmektedir. Özellikle yarattığı duygu yoğunluğu ile sinema milliyetçilik anlamında da etkin bir alandır. Ulusal sinema anlayışlarının ortaya çıkması ile beraber sinematik deneyim salt bir izleme ve doyum pratiği olmaktan çıkmış ve sosyo-kültürel ve ideolojik bir eylem olarak sinema deneyimi, ulus devletlerin politikalarının taşıyıcısı olarak görev yapmaya başlamıştır. Türkiye ve Türk sineması mevzu bahis olduğunda da Yeşilçam kültürünün hem Osmanlı tarihine hem de Kurtuluş savaşı öykülerine önem vermesinden ötürü milliyetçilik olgusu ve Türk filmlerinde bu olgunun ele alınması sıklıkla gözlemlenebilen bir

durumdur. Ulusal belleğin canlandırılması, milliyetçi hafızanın harekete geçirilmesi noktasında Yeşilçam bu bağlamda çok değerli bir işlev görmektedir (Arslan, 2019: 55-61).

Türk Sinemasında, özellikle Yeşilçam filmlerinde milliyetçilik kavramı ele alınırken ilk göze çarpan mesela film temalarının birbirine benzerliği ve sıklıkla tekrar eden konuların işlenmesidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Bizans ile olan mücadelesi çerçevesinde oluşturulan bu tarihi yapımlar, sıklıkla aynı bakış açısını beyaz perdeye taşımaktadır. Örneğin ata iyi binen, okçuluk ve silah kullanımında usta ana kahraman bu tarz yapımların merkezinde yer almakta, Bizans İmparatorluğu düşman ülke olarak öteki konumunda sınıflandırılmakta, Türk milliyetçiliği söylem açısından güçlü mesajlar ile ortaya konulmaktadır. Keza sinemanın estetik imkanları da gerek kamera açıları, gerek kurgu gerekse müzik desteği ile Türk izleyicilerin vatanseverlik duygusuna hitap etmek hususunda oldukça güçlü bir etki ortaya koymaktadır. Dahası Türk bayrağı ve İslamiyet de bu temanın merkezinde yer alan iki önemli kavramdır. Söz konusu söylem olduğunda ise, kimi zaman filmlere eklemlenen ve karşı tarafı küçük düşürücü kelimeler kullanılarak intikam olgusu eşliğinde yaratılan ifadeler Yeşilçam'ın yarattığı milliyetçilik tavrında sıklıkla görülebilmektedir. Ayrıca bu milliyetçi örüntülerin ataerkil bir bakış açısı barındırdığı, kadınlığın millyetçilik noktasında biraz daha geri planda yer aldığı da belirtilmelidir. Kısaca Yeşilçam özelinde, milliyetçilik yaklaşımı bazı klişe imajların eşliğinde işlev göstermekte, sinematik deneyim ideolojik ve tarihsel kökenler ile bu çerçeve doğrultusunda bir araya gelmektedir.

Amerikan Sineması ve Türk Sineması gerek kültürel farklılıklar gerekse Hollywood'un sahip olduğu büyük bütçe ve devasa stüdyo imkanları nedeniyle büyük benzerlikler göstermemektedir. Fakat söz konusu ideolojik söylemlerin film yapısına entegre edilmesi olduğunda, benzer öykünmelerin film ekranında gözlemlenebildiğini belirtmek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla Amerikan sinemasında milliyetçilik söylemi Hollywood'un ilk döneminden itibaren farklı ideolojik örüntülerle beslenerek günümüze kadar ulaşmıştır. İlk dönem Amerikan Sinemasında, Amerikan miti ve kuruluş öyküsü öne çıkarılarak yaratılan milliyetçilik teması, ülkenin siyasi gündemi ile bazı değişimlere uğramıştır. İkinci Dünya Savaşı, Vietnam Savaşı, Rusya ile yaşanan soğuk savaş dönemi gibi ülke gündemini doğrudan etkileyen hadiseler egemen ideolojinin sinematik bakış açısıyla bütünleşmesine kaynaklık etmiş, Hollywood, tıpkı Yeşilçam gibi bazı klişeler ve estetik göstergeler aracılığıyla çeşitli söylemler geliştirmiştir. Rambo, Rocky gibi yenilmez güçlü kahramanlar, güçlü askeri ordular, Amerika ile özdeşleşmiş bazı kalıp yargılar Amerika'nın benmerkezci film yapısında kendine sık sık yer edinen temaların en önde gelenlerindendir. Bunlara ek olarak, kendinden olmayan gruplara yönelik öteki konumlandırması Hollywood sinemasında oldukça yaygındır ve bu yaklaşım söylem üretimi sayesinde filmlere entegre edilmektedir.

Yeşilçam ve Hollywood kültürel ve ideolojik açıdan bu derece farklı iken sinemanın etkin yapısı bir şekilde bu iki farklı kültürü milliyetçilik teması açısından aynı potada buluşturmayı başarmıştır. Bu çalışmanın analiz bölümünde Kara Murat ve Rambo karakterleri ve bu ana kahramanların etrafından gelişen olaylar söylem ve estetik açıdan incelenecek ve sinema ve millyetçilik örüntüleri ortaya konulacaktır.

***Kara Murat* ve *Rambo* Filmlerindeki Milliyetçi Olguların Söylem Analizi ile İncelenmesi**

Görsel 1: ***Kara Murat*** **Film Afişi** **Görsel 2:** ***Rambo 3*** **Film Afişi**

Bu bölümde *Kara Murat: Fatih'in Fedaisi* (1972) ve *Rambo 3* (1988) filmleri çeşitli kategoriler halinde ve filmlerde tekrarlanan söylemler aracılığıyla analiz edilmektedir. Bu sınıflandırmadan ilki, güç ve hakimiyet örüntülerinin ön plana çıkartılması vasıtasıyla yaratılan milliyetçilik olgusu, ikincisi ötekileştirme söylemi aracılığıyla milliyetçilik unsurunun güçlendirilmesi, üçüncüsü ise film kahramanlarının söylemleri sayesinde ortaya konulan milliyetçilik temasıdır.

Kara Murat: Fatih'in Fedaisi **Filminde Milliyetçilik ve Söylem**

Güç ve Hakimiyet Söylemi:

Osmanlı Devleti ve Türk tarihinin köklerine yönelik söylemler Kara Murat filmlerinin hemen hepsinde ortak özellik olarak görülmektedir. Bu filmde de benzer bir durum olduğunu iddia etmek mümkündür. Filmin başlangıcından itibaren Türk ve Osmanlı tarihine yönelik güç ve hakimiyet söylemleri aracılığıyla filmde milliyetçilik duygusu yaratılmaktadır. Filmin başlangıcında bir dış ses, İstanbul'un fethinin İslam dini özelinde ne derece önemli olduğunu vurgulamakta, bu esnada ise geri planda mehter marşı çalınmakta ve yeniçeri askerleri gözükmektedir. Film konu olarak Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fetih sürecine odaklanarak Türk ve Osmanlı tarihine methiyeler düzen bir yaklaşıma sahiptir. Bu doğrultuda filmin birçok sahnesinde çeşitli haritalar ve silahlı sahneler aracılığıyla Türk milletinin askeri gücü ortaya konulmakta, haritalar aracılığıyla Osmanlı Devleti'nin kudreti vurgulanmakta, böylelikle milliyetçilik söylemine dair bazı noktalara değinilmektedir. Kısaca milliyetçilik örüntüsü Osmanlı'nın coğrafi bağlamda ne derece geniş bir alana yayıldığını ortaya koyarak pekiştirilmiş, filmin söylemi de bu doğrultuda şekillenmiştir.

Ötekileştirme Söylemi:

Bu bölümde ilgili filmdeki ötekileştirme söylemi ele alınmaktadır. Burada öteki ifadesi ile kastedilen Türk olmayan gayrimüslümlerdir. Filmin birçok sahnesinde Bizans'dan bahsedilirken bazı argo kelimeler kullanılmakta, düşman güçler ataerkil bir dil ile ikincil şekilde

konumlandırılmaktadır. Bu yöntem aracılığıyla Türk olmak ve Müslüman olmak yüceltilmekte, ideolojik açıdan ilgili gruba dair olmak bir iktidar ve güç sembolü olarak gösterilmektedir. Buna ek olarak, düşman güçler yani Bizans askerlerine yönelik nefret ifadeleri hem dini ifadeler hem de fiziksel göndermeler eşliğinde desteklenmektedir. Bu noktada milliyetçilik algısının ortaya çıkartılmasında Türk olmayan toplulukların noksanlıkları vurgulanmakta, dolaylı bir ötekileştirme yaratılarak vatanseverlik teması duygusal ve etnik kökenler bağlamında işlenmektedir.

Ana Kahraman Söylemi:

Filmin ana kahramanı yani Kara Murat birçok sahnede süper bir kahraman gibi tasvir edilmektedir. Tek başına adeta bir ordu gibi hareket eden ve Bizans ordularını alt eden bu ikonik karakter esasen Türklerin cesaretini, gücünü ve korkusuzluğunu temsil eden ikonik bir kimlik olarak filmin içerisine eklemlenmektedir. Filmin en önemli parçası olan Kara Murat'ın diyalogları ve söylemleri de bu noktada filmin genel yapısını ortaya koyması açısından değerlidir. Kara Murat, Fatih Sultan Mehmet ile olan konuşmalarında sadık ve saygılı bir karakter olarak tasvir edilirken, söz konusu Bizans olduğunda oldukça güçlü bir söylem ile seyirciye yansıtılmaktadır. Savaş ve dövüş sahnelerinin hemen hepsinde düşman askerlerini tek bir hamle ile alt eden Kara Murat, Türk kimliğinin askeri kudretini ve fiziksel dayanıklığını da temsil etmesi açısından önemli bir figür olarak ilgili filmin en belirgin milliyetçilik göstergesidir.

***Rambo 3* Filminde Milliyetçilik ve Söylem**

Güç ve Hakimiyet Söylemi:

Rambo serileri Amerika Birleşik Devletleri'nin önce Vietnam Savaşını, sonrasında ise Rusya ile olan soğuk savaş dönemini meşrulaştıran yapımlar olarak Hollywood ana akım sineması içersinde sınıflandırılan kült yapımlar olarak bilinmektedir. Rambo serileri özelinde *Rambo 3* (1988) filmi de Afgan-Sovyet savaşı içerisinde Amerika'nın Sovyetler'e karşı mücadelesinden beslenen bir kurgusal öykü üzerine temellenmektedir. John Rambo, Vietnam Savaşı sürecinde büyük eziyetler görmüş güçlü başarılı bir Amerikan askeridir ancak Rambo'nun işi henüz bitmemiştir. Afganistan'a özel bir görev için giden Rambo filmdeki güç ve hakimiyet söyleminin pekişmesi noktasında önemli bir işlev görmektedir. Film boyunca Amerika Birleşik Devletleri'nin bayrağının ön plana çıkarıldığı sahneler, Amerikan helikopterleri, Amerikan silahları ve Amerikan askerleri resmedilmektedir. ABD, Rusya ile yaşadığı soğuk savaş sürecinde filmler aracılığıyla yarattığı söylemler üzerinden güç ve kudret vurgusu yapmış, *Rambo* serileri ise bu noktada tıpkı *Rocky* serilerinde olduğu gibi önemli bir işlev görmüştür. Kısaca *Rambo 3* filmi, ABD'nin dünyanın hemen her coğrafyasında hakim güç olma arzusunu ortaya koyma söylemine sahip bir yapım olarak görülmektedir.

Ötekileştirme Söylemi:

Hollywood sinemasında Amerikan milliyetçiliği vurgusu yapılırken eylemlerin meşrulaştırılması teması üzerinde durulduğu iddia edilebilir. Bu bağlamda, birçok Amerikan filminde ülkenin o dönemki ideolojisinin sürdürülmesi, güçlendirilmesi ya da pekiştirilmesi

değerli bir sinematik eylem olarak görülebilmektedir. Bu yapılırken de Amerikalı olmayanı küçük düşürmek ya da zayıf bir konumda tasvir etmek birçok Hollywood yapımında gözlemlenebilmektedir. Dolayısıyla *Rambo 3* filminde de öteki temsili Afgan askerler ve Sovyet güçleri üzerinden tasvir edilmektedir. Amerika'ya dair olmayan Sovyet güçler Rambo'nun olağanüstü mücadelesine yenik düşerken, Rambo ile iş birliği yapan ancak yine de öteki konumunda bulunan Afgan birlikler ise Amerika'nın güç gösterisini kabul ettikleri ölçüde var olabileceklerine inandırılmaktadırlar. Dolayısıyla *Rambo 3* öteki söylemi ile Amerikan milliyetçiliğini pekiştiren bir yaklaşıma sahiptir.

Ana Kahraman Söylemi:

Rambo, Hollywood için hem askeri hem mitik hem de sembolik bir kahraman olarak filmlere eklemlenmektedir. Sessiz, sakin ancak bir o kadar güçlü ve korkusuz Rambo, çok iyi silah kullanır, okçulukta çok başarılıdır ve dövüş sanatlarına hakimdir. Aynı anda bir ordu işlevi görecek kadar güçlü bu süper kahraman imajı, *Rambo 3* filminde de sürmekte, Amerika'nın süper güç vurgusu neredeyse tamamen tek bir kimlikte vücut bulmaktadır. Rambo film boyunca çok fazla diyalog kurmasa da hemen her cümlesi bir şekilde yaşadığı geçmiş travmaların intikamını alma üzerine kuruludur. Dahası Rambo oldukça öz güvenli, pervasız ve cesur bir aura yaratarak ortaya koyduğu yalın ancak net söylemleri ile güçlü bir kahraman temsili yaratmaktadır. Bu noktada, *Rambo 3* filmi özelinde Rambo karakteri Amerikan kimliğinin izleklerini kendinde barındıran bir kahraman olarak ilgili yapımda boy göstermekte, film boyunca birçok savaş sahnesinde üstün başarı göstererek bütüncül bir Amerika milliyetçiliği söylemini olası hale getirmektedir. Bir diğer deyişle, Rambo ana kahraman olarak Amerika'nın ta kendisi olarak betimlenmektedir.

Sonuç

Sinema daha önce de ifade edildiği üzere, ulusların genel ideolojik yapılarını kendi içerisinde barındıran, söylemlerini de bu doğrultuda ortaya koyan bir sanat dalıdır. Sinematik söylem ise diğer sanat dallarından farklı olarak salt sözler üzerine kurulu olmayan, ses, kurgu, ışık, müzik gibi sinemanın diğer imkanlarından da yararlanılarak ortaya çıkartılabilen bir sistemin sonucudur. Bu doğrultuda çoğu sinema filminin sözler ve diyaloglar dışında da söylemler geliştirdiğini, tekrar eden imajlar, karakterler ya da sembolik göndermelerle de kendine dair bir söylem geliştirdiğini belirtmek mümkündür.

Bu saptama milliyetçilik söyleminde de benzer bir şekilde işlev görmektedir. Ulusal sinema anlayışı kendi ideolojilerini ortaya koyarken sadece cümleler ve konuşmalar ile bir milliyetçilik duygusu ortaya koymamakta, bazı klişeleşmiş imajlarla da kendine dair olanı yüceltme kaygısı gütmektedir. Bu çalışmada da bu argüman doğrultusunda Türk ve Amerikan Sinemalarındaki milliyetçilik olgusu ve ideolojik söylem kaygısı incelenmiş ve *Kara Murat: Fatih'in Fedaisi* (1972) ve *Rambo 3* (1988) filmleri üç ana kategori oluşturularak söylem, millyetçilik, ideoloji üçgeninde ele alınmıştır. Özünde kültürel farklılıklar barındıran bu iki ulusun nev-i şahsına münhasır sinema yaklaşımlarının söz konusu milliyetçilik olduğunda benzer temaları tekrar eder şekilde kullandığı gözlemlenmiş, sinematik imkanların da bu sürece katkıda bulunduğu görülmüştür. Her iki filmde de ana kahraman üzerinden yaratılan güç ve iktidar söyleminin belirgin şekilde ideolojik yapılarla ilişkili şekilde hareket ettiği açıktır.

Ayrıca ötekileştirme dilinin ataerkil kodlarla pekiştirildiği de rahatlıkla farkedilebilmektedir. Sonuç olarak, Türk Sineması ve Hollywood, tüm karşıtlıklarına rağmen milliyetçilik teması bağlamında ortak bir paydada buluşmuş iki ulusal sinema olarak ifade edilebilir.

Kaynakça

Arslan, M. (2019). *Sinemada Millyetçilik ve Estetik: Türk Sinemasındaki Milliyetçi Filmlerin Analizi*. Hiper Yayınları: İstanbul.

Küçük, Durur. E. (2011). Milliyetçilik Söylemi ve Medya. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (2): 35-50

Küçükerdoğan, B., Yengin, D. (2013). *Sinemada Kurgu ve Eisenstein*. Z. Özarslan (Dü.) içinde *Sinema Kuramları 1: Beyaz Perdeyi Aydınlatan Kuramcılar,* s.107-130. İstanbul: Su Yayınevi

Mattelart, A., Mattelart, M. (1998). *İletişim Kuramları Tarihi*. İletişim Yayınları: İstanbul.

Pierson, C. (2000). *Modern Devlet*. (Çev: D. Hattatoğlu). Kamera Yayıncılık: İstanbul.

Öğün, S. Seyfi (2000). *Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik*. İstanbul: Alfa Yayınları

Özkırımlı, U. (2008). *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Smith, A. D. (2002). *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik*. İstanbul: Everest Yayınları.

Smith, A. D. (2004). *Milli Kimlik*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Sönmez, Selçuk. S (2012). Dünden Bugüne Milliyetçilik: Küresel Dünyada Yükselen Sesler, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(3): 117-135

Şahin, K. (2007). Bir İdeoloji Olarak Miliiyetçilik. *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 12: 1-9.

İnternet Kaynakları:

https://lecturesymptomale.wordpress.com/2009/09/27/milliyetcilik-ideolojisi/#_ftn1 (Erişim Tarihi: 30 Ekim 2021).

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=229594 (Erişim Tarihi: 30 Ekim 2021).

http://www.turkcuturanci.com/turkcu/turkcu-ogreti/milliyetcilik-ideolojisi/?wap2 (Erişim Tarihi: 28 Ekim 2021).

TÜKETİCİ DENEYİMİ VE DİJİTAL PAZARLAMANIN YENİLİK YÖNETİMİNDE GELECEĞİN FIRSAT ALANI: SANAL GERÇEKLİK, ARTIRILMIŞ GERÇEKLİK VE KARMA GERÇEKLİK

Murat BAŞAL [1], Hande AYHAN GÖKCEK [2], Bilge TURP GÖLBAŞI [3]

[1] İstanbul Gelişim Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, 0000-0003-1440-659X
[2] İstanbul Gelişim Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, 0000-0001-6349-3023
[3] İstanbul Gelişim Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, 0000-0003-4386-7328

ÖZET

Dijitalleşme, günümüzde her alanda vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Teknolojik gelişmelerle birlikte, tüketici beklentilerinin artması, kişiselleştirilmiş pazarlama stratejilerinin de değişmesine ve gelişmesine öncülük etmektedir. Dijital bilgi ve iletişim teknolojileri, diğer birçok alanda olduğu gibi son yıllarda pazarlama araştırmalarını önemli ölçüde geliştirmiş ve dijital pazarlama kavramına yol açmıştır. Bu makale, fiziksel ve sanal dünyayı bir araya getiren ve işletmeler açısından yol kat etmek için büyük fırsat alanı olan sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik ve karma gerçeklik literatürünü gözden geçirmekte ve uygulamalarına yer vermektedir. Sanal Gerçeklik, Artırılmış Gerçeklik ve Karma Gerçeklik teknolojileri, fiziksel ve sanal nesnelerin farklı seviyelerde bütünleşmiş olduğu yeni bir ortamı şekillendirmektedir. Son derece etkileşimli, fiziksel-sanal bağlantılarla birlikte taşınabilir ve yerleşik cihazların geliştirilmesi nedeniyle, müşteri deneyimi ortamı yeni hibrit deneyim türlerine dönüşmektedir. Yapılan değerlendirme ve incelemelere göre, tüm bu bahsedilen kavramları içine alan "Genişletilmiş Gerçeklik" (XR), pazarlama yöneticisi ve uygulayıcılarının, fiziksel mağazalarda, tatmin edici tüketici deneyimleri üretmek için kullandıkları araçlardır ve satış, turizm, eğitim, sağlık, araştırma gibi alanlarda uygulama örneklerine rastlanmaktadır. Pazarlama disiplini içinde, bu gerçeklik ve sanallığın bir arada kullanıldığı uygulamalar, tüketicinin farklı deneyimler edinmesini sağlamaktadır. Ortamların, nesnelerin ve kişilerin yüksek bağlılıkla yeniden üretilmesini sağlayan daha karmaşık teknolojilerin ortaya çıkmasıyla birlikte, özellikle e-perakendeciler, Genişletilmiş Gerçeklik (XR) teknolojilerini, benzer tatmin edici tüketici deneyimleri sağlayabilen çok umut verici araçlar olarak görmektedirler. Bu çalışma, sanal gerçeklik (VR), artırılmış gerçeklik (AR) ve karma gerçeklik (MR) teknolojileri üzerinde durmaktadır. Özetle, VR kullanıcıları sanal ortamlara sokmaktadır. AR, sanal bir katman oluşturmayı sağlamakta ancak kullanıcının 3 boyutlu (3-D) ortamla etkileşime girmesine izin vermemektedir. MR ise, VR ve gerçekliğin karışımıdır, gerçek ortamla etkileşime girebilen sanal nesneler yaratmaktadır. Bilgisayar aracılığıyla dolaylı deneyimler yaratmak için perakendecilikte XR'lerin kullanımı, sanal ticaret olarak kavramsallaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji ve Yenilik Yönetimi, Dijital Pazarlama, Tüketici Deneyimi, Sanal Gerçeklik, Artırılmış Gerçeklik, Karma Gerçeklik, Tüketici Davranışı

ABSTRACT

Digitalization has become an indispensable element in every field today. Along with technological developments, the increase in consumer expectations leads to the change and development of personalized marketing strategies. Digital information and communication technologies, as in many other fields, have significantly improved marketing research in recent years and have led to the concept of digital marketing. This article reviews the literature of virtual reality, augmented reality and mixed reality, which brings together the physical and virtual worlds and is a great opportunity for businesses to make progress, and includes their applications. Virtual Reality, Augmented Reality and Mixed Reality technologies are shaping

a new environment in which physical and virtual objects are integrated at different levels. Due to the development of highly interactive, portable and embedded devices with physical-virtual connections, customer experience is evolving into hybrid types of experiences. According to the evaluations and reviews, "Extended Reality" (XR), which includes all these concepts, is the tools that marketing managers and practitioners use to produce satisfactory consumer experiences in physical stores and have application examples in areas such as sales, tourism, education, health, research. found. Applications in which this reality and virtuality are used together in the marketing discipline enable the consumer to have different experiences. With the emergence of more sophisticated technologies that enable highly accurate reproduction of environments, objects and persons, e-retailers in particular see Extended Reality (XR) technologies as very promising tools that can provide similarly satisfying consumer experiences. This study focuses on virtual reality (VR), augmented (AR) and mixed reality (MR) technologies. In summary, VR immerses users in virtual environments. AR provides to create a virtual layer but does not allow the user 3 dimensional (3-D) to interact with the environment. MR, on the other hand, is a mix of VR and reality, creating virtual objects that can interact with the real environment. The use of XRs in retail to create indirect experiences through the computer has been conceptualized as virtual commerce.

Keywords: Technology and Innovation Management, Digital Marketing, Consumer Experience, Virtual Reality, Augmented Reality, Mixed Reality, Consumer Behaviour

1. GİRİŞ

Bir kişinin belirli bir süre dâhilinde ya da hayatı süresince elde ettiği bilgilerin tamamını ifade eden tecrübe tüketicilerin bir ürünü tekrar satın almasında meydana getireceği niyette etken rol oynamaktadır. Rekabetin çok fazla büyüdüğü günümüzde tüketicinin bir ürünü tekrar talep edebilmesinde meydana gelecek olan değişimler konusunda geçmişteki yaşamış olduğu deneyim ve tecrübelerin önemi daha da artmaktadır. Tüketicinin temel ihtiyaç ve isteklerini karşılamayı amaç edinen pazarlama müşterinin bir ürünü satın almada göstereceği sürekliliği önceden yapacağı satın almalarındaki deneyimlerine bağlamaktadır. Bundan dolayıdır ki deneyim anlaşılması gereken bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. "Experience'' olarak da İngilizcede **[1]** karşılık bulan deneyim Holbrook ve Hirschman'ın 1982 yılında yapmış oldukları bir çalışmada ilk defa ele alarak bunu somut olan üründe ya da soyut olan hizmette müşterinin beklentileri doğrultusunda meydana gelen bir süreç olduğunu belirtmektedirler **[2]**. Son dönemdeki teknolojik gelişmeler sayesinde, tüketim sürecinde tüketicilerin duygularının ve geliştirdikleri hislerin önemli bir yere sahip oldukları durumuyla karşılaşmaktayız. AVM'leri, bu durumu kullanarak süreci işleten yerler olarak görebilmekteyiz. Tüketicinin sürekli değişen isteklerine karşı hazır bulunması gereken pazarlama bu durumu takip ederek duruma göre uygun yöntemler geliştirmektedir. Bu sayede rekabette üstün avantajlar elde edilebilmektedir.

Teknoloji ve internetteki gelişim sayesinde tüketicinin sahip olduğu geleneksel satın alma davranışlarında da belirgin bir değişim yaşandı. Yaşadığımız hayat her gün daha da hız kazanmaktadır. Bu nedenle maliyetten zaman ve hıza kadar çok avantajı bünyesinde barındıran dijitalleşme tüketicilerin tercihi haline gelmiştir. Dijital kanallar mal ve hizmetlerin satılabildiği alanlar olarak tüketicinin davranışlarında değişiklik yaparken aynı zamanda işletmelerde de keskin değişikliklerin oluşması sağlamıştır. Bu alanı kullanan işletmeler tüketicilerini ve onların tercihlerini arttırmak, markalarını tutundurmak gibi faaliyetlerini dijitalleşme kapsamında ilerletmektedirler. İnternet, alışkanlıklarımız yanında satın alma ve tüketim davranışında da değişikliklere neden olmaktadır.

Yenilik kavramının İngilizce karşılığı olarak karşımıza çıkan Inovasyon bilinen sıradan

durmalardan farklı olarak yeni bir ürün ve hizmetin meydana getirilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dijital pazarlamanın sağladığı farklılaşma ve değişim sayesinde yenilik yöntemini kullanarak geleceğin fırsat alanını oluşturmaya çalmaktadırlar.
Dijital pazarlamada en önemli olarak ele alınacak unsurlardan biri de sanal gerçeklik, arttırılmış gerçeklik ve karma gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Yüz yıl öncesine kadar bilim kurgu sayesinde gerçeklikten nasıl kaçabileceğimizi düşünürken sanal gerçeklik olgusuyla karşılaştık. Teknoloji sayesinde nesneleri hareket ettirip ya da yönlendirebileceğimiz bilgisayar dünyasının ses ve görüntü deneyimlemesi olarak tanımlanacak olan sanal gerçeklik yaygın olarak bilinen bir durumdur. Bunun sayesinde kişi kendini başka bir ortamda ve farklı bir dünyada olarak hissedebilmektedir. Yine gerçek dünyadaki bazı unsurların üzerine dijital objeler yerleştirerek yapılan gerçek dünyayı dijital bir katman sayesinde çevreleyerek destekleyip zenginleştiren dijital alandaki arttırılmış gerçekliktir. Son olarak gerçek ile hayal arasındaki sınırı yıkan karma gerçeklik yeni nesil bir algılama unsuru olarak fiziksek ve sanal unsurların yanında ortamları hem yönetirken hem de etkileşim içinde olabilmektedir. Bu teknolojileri günümüzde sağlık, profesyonel spor, oyun, sanal seyahat ile filme ve televizyon alanlarında kullanılabildiği görülmektedir.

2. UYGULAMALAR

2.1. Gerçeklikten Sanallığa Geçiş

Antik Yunandan günümüze kadar insanlık hep daha çok sanallığa illüzyona doğru ilerlemek istemiştir. Bu merak sonucunda kurgulanan yaşam sanallıkla gerçek yaşamın birlikte sonuçlanmasıyla neticelenmektedir. İnsanlık burada hem keşfederken hem de etkileşim içine girmekte ve bunu 3 boyutlu bir ortamda gerçekleştirmektedir. Bilgisayar ekranı sayesinde görsel tecrübeler yaşamak olarak da adlandırılan sanallık duyma ve hareketinde dâhil edilmesiyle ileri bir boyuta ulaşmaktadır. Günümüzde fantastik edebiyatta görülen yükseliş veya mitolojik olarak Marvel ve DC filmlerindeki yükseliş irrasyonelliğe ilgiyi de tetiklemektedir. Tarihsel süreç sonucunda sanal gerçeklik VR gözlükleri ve diğer benzer çalışmalar gerçeklikten kaçışın bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanal gerçeklik olarak kullanılan bu teknoloji yazılımlar ve özel donamınlar sayesinde algısal olarak gerçek ya da kurgusal bir durum olduğunu göstermektedir. Bu gün akıllı telefon uygulamalarındaki gelişmeler sayesinde sanal gerçeklik olayı daha çok kitlelere ulaşarak bireysel deneyimlerle geleceği farklı yönlerden şekillendirebilmektedir. Sanal gerçeklik büyük bütçelere sahip olarak gelecekte büyük sektörlerden biri olmaya adaydır.

2.2. Dijital, Fijital ve Deneyimsel Pazarlama Kavramları

İşletmelerin sahip olduğu verilerin bilgisayar ortamında istenildiği zaman gösterilmesini dijital şeklinde ifade erilmektedir. Bunu diğer bir ifade ile bilgisayarındaki dijital dil şeklinde ifade edilmektedir. Bilgisayar dışındaki diğer teknolojilerde de kullanılan ve 0 ile bir rakamlarından oluşan ve her harfin bir şekilde kodlanmasıyla kullanılabilmektedir. Analogdan farklı olarak sonlu saylardır oluşmaktadır. Dijital sistemde ses görüntü ve yazıda değişiklikler yapılabilmektedir **[3]**. Fiziksel ile dijital dünyadaki teknolojik bütünleşmesiyle karşımıza Fijital âlem çıkmaktadır. Bu oluşan yeni ortam pazarlananında yeni ortamda birleşerek ilerlemeye çağırmaktadır **[4]**. Yeni nesil pazarlama sistemi olarak da görülebilen dijitalle fiziksel alanı birleştiren fijital pazarlama işletmenin markası ile müşteri arasında bir bağ kurarak ona doğru yoldan ulaşabilmektedir **[5]**. İki kelimenin birleşiminden oluşan fijital kavramı popülerliği artarak yaygınlaşmaktadır **[6]**. Tüketicilerin gereksinimlerinin karşılanması amacıyla işletmelerin sundukları mal ya da hizmetleri ile ilgili tecrübelerinin stratejik biçimde

yönetilmesine deneyimsel pazarlama denilmektedir **[7]**. Pazarlamada stratejik olarak tüketicilerin yaşamış oldukları duygu, his ve eylemlerinin deneyimsel pazarlama adına kullanılmasıdır **[8]**. Müşterilerin sahip olduğu duyusal, duygusal, bilişsel, ilişkisel ve davranışsal deneyimlerinden faydalanarak deneyimsel pazarlamayı kullanarak sunmaktadırlar **[8]**. Tüm sektörlerin yanında hizmet sektöründe en çok kullanılan bir yöntemdir deneyimsel pazarlama. WaltDisney, Starbucks, Hard Rock Cafe, ve benzeri markalar mal ve hizmetlerin sunumunda deneyimsel pazarlamayı da kullanmaktadırlar **[9]**. Yine Nike firmasının mağazanın ortasındaki basketbol sahasında satışını yaptığı ayakkabının LeBron James resmin altında kullandırıyor oluşu da deneyimsel pazarlamaya verilebilecek hoş bir örnek olacaktır **[10]**. Bu tür pazarlama yöntemiyle sosyal yönden tüketiciye önemli olduğunu hissettirirken işletme de ek maliyetten kurtulmaktadır. Otomobillerde E serisi olarak bilinen segmentin yönetim kademesinde olanlar tarafından kullanılıyor oluşu deneyimsel pazarlamaya örnek olarak verilebilir **[11]**. İşletmeler sundukları mal ve hizmetler ile var olan deneyimlerin bir yerde birleştirilmesiyle tüketicinin karşısına çıkarılması sonucu deneyimsel pazarlama oluşmaktadır **[12]**.

2.3. Sanal Gerçeklik (VR)

Gerçekte var olmadığı halde algılarımızla var olduğunu sandığımız ve kökünde sanmak fiilinden gelen sanal gerçeklik olayların tarif edilmesi amacıyla kullanılmaktadır **[13]**. Jaron Lainer tarafından 1988 de ilk olarak üst kademede yer alan bir bilgisayarı tamamlamak için kullanılmıştır **[14]**. Sanal gerçekliği Morton Heilig yemek kokularının hissedildiği New York gezisi yapabilmeyi sunması bunun ilk örnekleridir **[15]**. Günümüzde çoğunlukla mühendislik, tıp, askeri, eğlence, mimari gibi birçok alanda sanal gerçeklik uygulamalarından faydalanılmaktadır. Burada asıl olan gerçek olmayanı gerçekmiş gibi deneyimlemektir **[16]**. Fiziki olarak gerçeğe yakın olan bir durumun gerçekmiş gibi deneyimlememize olanak veren bir durumun tanımlamasıdır **[17]**. Başka bir tanımda da yine fiziksel olarak bilinen bir ortamın klonlanmasıdır, şeklinde görülmektedir **[18]**. Sanal gerçekliğin (VR) gelişimi, diğer teknolojik yeniliklerle birlikte e-perakendeciliğin geleceğini de şekillendireceği tahmin edilmektedir. Dijital platformda sanal bir mağaza ortamı yaratılması ile yeni bir ticaret kavramı geliştirilerek *V-ticaret* biçimini almaya başlamıştır. VR teknolojisinin etkinliği incelendiğinde, mevcudiyet duygusu, marka hatırlama ve satın alma niyetinde farklılıklar olduğu görülmektedir.

2.4. Artırılmış Gerçeklik (AR)

Temelinde optik ve videonun kullanıldığı teknolojilerle sanal ile gerçek olan dünyanın bir yerde buluşmasıyla meydana gelen alanın görülmesinden oluşmaktadır. Optikle desteklenmiş olan alan gözlükle görülürken video ile desteklenen bilgisayar ya da mobil cihazlarla görülebilmektedir. Milgram ve Kishino **[19]** artırılmış gerçeklikle ilgili olarak "Gerçek dünya nesneleri yerine dijital ortam ürünlerinin kullanıldığı gerçeklik ortamıdır." tanımlamasını yaparken, Azuma **[20]** sanal ile gerçeğin eş zamanlı ve içi içe girdiği etkileşimli bir teknolojidir, demiştir. Gonzato, Arcila ve Crespin **[21]** gerçekte var olan dünyanın görüntülerine ses ya da resim gibi ek bilgilerin eklenmesiyle canlı görüntünün parçası gibi verilebilme teknolojisinin olduğudur demektedir. İlk olarak uçaklara elektrik kablolarının yerleştirilmesi sürecinde kullanılmış olan arttırılmış gerçeklik 1993 yılında Rosenberg tarafından gelişilmiştir **[22]**. Yine aynı yıl Feiner tarafından Karma adı verilen yeni bir arttırılmış gerçeklik kavramı ilk olarak tanıtılmıştır **[23]**. Arttırılmış gerçekliğin farklı alanlarda uygulanabiliyor oluşunun altında görsel zenginliği ve ilgi çekiciliği etkili olmaktadır. Bu sistemde de yine diğerlerindeki gibi tasarım, eğitim, müzik ve askeri gibi birçok alanda da tercih edilerek kullanılmaktadır.

Günümüzde artırılmış gerçekliğin e-ticarete uyarlanması sonucu e-ticaret kavramının *Geleneksel elektronik ticaret* olarak anılmasına yol açtığı görülmektedir. E-ticaret çevrimiçi tüketicilere ürünler hakkında yeterli doğrudan bilgi sağlayamadığı için sınırlı kaldığı görüşleri yerini almaktadır. Sonuçlar, bir AR e-ticaret sisteminin, ürünler hakkında geleneksel e-ticaret sistemlerinden daha doğrudan bilgi sağlayabileceğini göstermektedir. AR e-ticaret sisteminin fiziksel ortam bilgilerini sanal ürün modelleriyle birleştirilmesi, çevrimiçi müşterilere daha fazla bilgi ve daha doğrudan deneyimler sağlayabileceğini göstermektedir. Çevrimiçi alışveriş yapanlar, çevrimiçi alışveriş yaparken ürünlerin "kullanımını test edebilir" ve ürünler hakkında daha fazla bilgi edinebilirler. Böylece tüketiciler daha iyi satın alma kararları verebilecek ve "doğru" ürünleri satın alma şansı daha yüksek olacaktır.

2.4. Yeni Sınırlar: Karma Gerçeklik (MR) ve 3D

Gerçekte gördüğümüz alanlarla sanaldaki algıladıklarımızın bütüncül biçimde ele alınması olarak adlandırılan karma gerçeklik **[19]**, gerçek fiziki dünyada bildiğimiz bilgilerin bilgisayardaki dijital ortamla birleştirilmesiyle oluşmaktadır. Aslında bilinen bütün gerçeklik uygulamalarının bir karma gerçeklik olduğu belirtilmektedir. Diğer taraftan tüm karma gerçeklikler için arttırılmış gerçeklik olmadıkları da bilinen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır **[24]**. Bilgisayar ortamında çizilerek oluşturulan grafiksel nesneler ile gerçek dünyada var olanların aynı anda sanal biçimde ele alınmasıyla karma gerçeklik meydana gelmektedir **[25]**.
En, boy ve derinlik algılarının hepsinin birden var olduğu ortam olarak anılan 3D e-ticaret uygulamalarında oldukça zayıf kalmaktadır. Bu alandaki uygulamalar için 3D 'nin potansiyelini artırıcı güncel konular araştırılmalı böylece ilgili faaliyetlere genel bir bakış sunması sağlanmalıdır. E-ticaretin 3D ile entegrasyonu için çeşitli yönelimler sunulabilir. 3D nin dünya çapında erişime olanak tanıyarak potansiyel kullanıcı sayısının arttırılabileceği ve e-ticaret, sanal prototipler oluşturma gibi çok çeşitli alanları sayesinde, gelecekteki 3D uygulamalarının artırılması sağlanarak yenilikçi bir pazar oluşturulabilecektir.
Karma Gerçeklik ve Yeni Görüntüleme Sınırları" medyanın geleceği için kolaylaştırıcı bir teknoloji olarak kabul edilmektedir. Son 10 yılda görsel-işitsel temsil ve kodlamaya yapılan önemli yatırımlardan ve bilgisayar grafikleri, görselleştirme, VR ve bilgisayarla görme alanlarındaki önemli faaliyetlerden sonra, MR, gerçekçiliğin birleştirilmesi açısından teknolojik bir evrimdir. MR, bilgisayarla görme, bilgisayar grafikleri ve kodlama gibi araştırma alanlarının yakınsamasını temsil etmesinden dolayı özünde çok disiplinli bir alandır ve bu nedenle işbirlikçi projeler için iyi bir çerçeve oluşturulmasına imkan sunar.

2.5. Teknolojiyle Zenginleştirilmiş Deneyimler ve Tüketici Uygulamaları

Teknolojinin gelişimiyle birlikte işletmeler müşterilerine elektronik olarak da ulaşarak var olan teknolojik gelişmelerden faydalanmaktadırlar. Bu anlamda yapay zekâ, makine öğrenimi, blok zinciri ve bulut bilişim teknolojileri gibi durumları müşterilerine ulaşma konusunda teknolojik olarak yararlanmaktadırlar. Müşteriler teknoloji sayesinde tanınma, istek ve beklentilerinin değerlendirilmesi gibi satın almaya da yönelik olan ürün tercihlerinin belirlenmesi konusunda tercihen kullanılmaktadır. Tüm bu ve benzeri uygulamalar sayesinde müşteriler konusunda doğru bilgileri alarak doğru ürünü sunmak ve hızlı iletişim kanalları sayesinde geri dönüşü zamanında yaparak memnuniyeti sağlamaktır. Bu sayede beklenen başarıya uzun sürede ulaşılabilmektedir. Müşteri hizmetlerinde yüksek kalitenin sağlanması dijital teknolojinin yaygın biçimde kullanılmasıyla başarı elde edilebilmektedir.
Google haritaların kullanılması gideceğimiz yeri bulabilmemiz teknolojik bir çözüm olmaktadır. IKEA firmasının mağazaya gelmeden müşterilerine ürünlerini deneyimleme

fırsatını sunması sanal gerçekliğin müşteri tarafında kullanılmasını ve bir mutfağında renk ve malzemelerini değiştirerek durumu kendi deneyimlemesine imkân sunmaktadır. Başka bir örnek olarak AUDI firmasının farklı ışık, hava ve deneyimsel anlamda bayideki durumunda müşteriye ayrıntılı bir hizmet sunmaktadır. Bu da müşteriye ürünü satın lamdan önce yaşayabileceği eşsiz bir deneyim fırsatını sunmaktadır.

2.6. (XR) Teknolojilerinin Geleceği

Sanal ve gerçek dünyada ele alınan üç gerçeklik türünün birlikte ele alındığı yeni bir gelişme olan genişletilmiş gerçeklik (XR) kullanıcı için tamamen sürükleyici bir deneyim fırsatı sunmaktadır. Burada birey orada olmadan oradaymış hissi yaşadığı üç boyutlu bir sistemdir. İnsan ile makinalar arasında etkileşimin yapılması imkânı sağlamaktadır. Bu teknoloji sayesinde eğlence alanında sanal olarak canlı müzik ve spor etkinliklerini yapabilme imkânı sunarken, pazarlama alanında markların tüketicilerle yapacakları etkileşimlerde yeni yolar açmasıyla tüketiciye ulaşmada yeni ürünleri karşımıza çıkarmaktadır. Eğitim alanında gelecekte tıp öğrencileri sanal olarak hastalarla ilgilenirken tehlikeli olarak bilinen kimya ya da pilotluk gibi alanlarda güvenlik yönüyle daha çok tercih edilir olacaktır. Mimarlık ya da iç mimarlık alanlarında mekân tasarımlarını daha kolay yaparken emlak sektöründe de satış ya da kiralamalarda gitmeden görerek alabilme olanağı oluşturmaktadır. Perakende alanında müşterilere ürünü satın alamdan önce deneme fırsatı vermektedir. Mesafe engellerini ortanda kaldıran bir sistem olarak kullanılmaktadır. IKEA'nın akıllı telefonlarıyla mobilyalarını evlerine yerleştirmeleri ya da ROLEX firmaların saati almadan bileğinde sanal olarak deneyimleme imkânı sunması da buna verilen güzel bir örneklemedir. Bu sistemin bazı dezavantajları da görülmektedir. Bunlar: siber saldırılara maruz kalma ihtimali, ekipmanların uzun süreli kullanımından kaynaklanan fiziksel hasarlar ve iş ortamında kullanılmasının maliyeti sonucu karşılaşılan mali zararlardır.

3. SONUÇ

Dijital bilgi ve iletişim teknolojileri, son yıllarda, diğer birçok alanda olduğu gibi, elektronik ticaret ve pazarlama araştırmalarını da önemli ölçüde ilerletmiş ve iyileştirmiştir. Son zamanlarda "firmaların ortak oluşumları, müşteri ve ortaklarla iletişim kurma, teslim etme gibi işbirlikleri, uyarlanabilir ve tüm paydaşlar için değer yaratan teknoloji süreçleri" olarak tanımlanan bir dijital pazarlama kavramına yol açmıştır **[26]**. Çeşitli araştırmalar, internet ve sosyal ağlar gibi dijital teknolojilerin pazarlama araştırmaları üzerindeki önemli etkisini analiz etmiştir **[27;28]**.

Dijital pazarlamanın en heyecan verici ve başarılı uygulamalarından biri de e-perakende olarak adlandırılan e-ticarettir. E-ticaret, elektronik ortamda mal ve hizmet satma süreci olarak tanımlanmaktadır **[29]**. E-perakende pazarının dünya çapındaki büyümesi, son yıllarda e-perakende faaliyetlerine perakendeci ilgisinin arttığını göstermektedir. Kuzey Amerika ve Batı Avrupa gibi olgun pazarlarda ki büyümesi ise Asya ve Doğu Avrupa'nın gelişmekte olan pazarlarında görülenlere kıyasla daha yavaş olduğu belirlenmiştir.

Platformların ve nesnelerin yüksek bağlılıkla yeniden üretilmesini sağlayan daha karmaşık teknolojilerin ortaya çıkmasıyla beraber e-perakendeciler, Genişletilmiş Gerçeklik (XR) teknolojilerini, fiziksel mağazalarda deneyimlenmesine benzer tatmin edici tüketici deneyimleri üretebilen çok umut verici teknolojik araçlar olarak görmektedirler.

Genişletilmiş Gerçeklik teknolojileri, nörobilim **[30]**, psikoloji **[31]**, eğitim **[32]**, tıp **[33;34]** ve insan kaynakları **[35]** gibi diğer bilimsel disiplinlerde metodolojik araçlar olarak başarıyla uygulanmıştır. Bu nedenle, pazarlama araştırmacılarının, bugüne kadar pazarlama bilim adamları ve endüstri için mevcut olmayan, büyük etkileşimli kapasiteye ve tamamen yenilikçi

içeriğe sahip yeni bir e-ticaret pazarlama kanalı olarak XR'lere ilgi göstermelerinin şaşırtıcı olmadığı söylenebilir. Bu yeni e-ticaret kanalı, yeni nesil için özellikle ilgi çekicidir. Yakın tarihli araştırmalara göre, AR kullanan pazarlama kampanyalarının ortalama bekleme süresi 75 saniyedir (geleneksel radyo ve TV reklamlarının bekleme süresi yalnızca 2,5 saniyedir) ve müşterilerin %71'i AR teknolojisinin sunulması halinde bir perakendeciden daha sık alışveriş yapabileceklerdir **[36]**.

Geleneksel pazarlama çerçevelerinde, tüketiciler hem doğrudan hem de dolaylı deneyimler yoluyla ürünler hakkında bilgi edinirler. Doğrudan deneyimler, tüketicinin nesneler (örn. ürünler) ve özneler (örn. satıcılar) ile fiziksel etkileşimleridir. Bu doğrudan iletişim, ürünler ve satıcılar ile zengin çok-duyulu etkileşimi içerir. Pazarlamadaki dolaylı deneyimler ise, mağazalar, cihazlar (örneğin bilgisayarlar ve akıllı telefonlar), reklam gibi kitle iletişim aracılı kanallar (görsel: broşürler, reklam panoları, gazeteler ve dergiler; ses: radyo; görsel-işitsel) gibi farklı yönleri içerir.

Herhangi bir e-perakendecinin en önemli hedeflerinden biri, ağırlıklı olarak İnternet aracılığıyla alışveriş yapanlar için en uygun alışveriş deneyimini yaratmaktır **[29;37]**. Herhangi bir tüketici deneyiminin kökeni iki tür ilişkiye dayanmaktadır, bunlar: alıcı-ürün ilişkisi **[38]** ve alıcı-satıcı ilişkisidir **[39]**.

Teknolojinin yoğun biçimde hissedildiği günümüzde, ürün ve hizmetleri kişisel tüketimi için alan müşteriler bir deneyim yaşamaktadırlar. Bu deneyim ile değer yaratmak müşterinin firmaya karşı yaşadığı tecrübelerinin bir eseridir. Bu durum bilinç ve bilinçaltı süreçte firmaya karşı olan imajın göstergesidir. İşletmeler elektronik ortamda ürün ve hizmetlerini sunma fırsatı buldukları teknolojik süreçte, yenilikleri kullanarak müşterilerine daha faydalı olmak istemektedirler. Bilgisayar kullanıcılarını tam olarak yapay biçimde bulunacakları bir dijital alana sokan sanal gerçeklik, gerçek dünya ortamına sanal olarak ele alınan objeleri katan arttırılmış gerçeklik ve sanal objeleri de gerçek dünyaya katan karma gerçeklik etkisini daha da hissettirmektedir. Genişletilmiş gerçeklik teknolojileri konusunda Türkiye açısından bakıldığında da işletmelerin fırsatlarının olduğu düşünülmektedir. Pazarlama stratejileri belirlenirken, genişletilmiş teknolojilerin de bütçelerde daha geniş yer kaplaması işletmelerin marka bilinirliği, memnuniyet, sadakat ve kârlılık seviyelerinde artışlara sebep olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

[1] Prudance, Pine, B. J., Pine, J., & Gilmore, J. H. (1999). The experience economy: work is theatre & every business a stage. Harvard Business Press.

[2] Holbrook, M. B., & Hirschman, E. C. (1982). The experiential aspects of consumption: Consumer fantasies, feelings, and fun. Journal of consumer research, 9(2), 132-140.

[3] Özel, P. A., & Sert, Y. N. (2015). Dijital Halkla İlişkiler Kavram ve Araçları [Digital Public Relations Concepts and Tools]. Istanbul, Turkey: Derin Yayınları.

[4] Lehy, T. T. (2017). Fijital (Phygital) Dünyanın Psikolojik Motifleri. Brandmap. Markalaşmada Halkla İlişkilerin Rolü.(2011, Haziran 18). Retrieved Şubat, 7, 2017.

[5] Yalçınkaya, N. G. (2017). Fijital (Phygital) Dünya. Brandmap Dergisi.

[6] Odabaşı, Y. (2017). Pazarlama Fijital Dünyanın Neresinde ? Brandmap Dergisi.

[7] Nagasawa, S. Y. (2008). Customer experience management: Influencing on human Kansei to management of technology. The TQM Journal, 20(4), 312-323.

[8] Schmitt, B. (1999). Experiential marketing. Journal of Marketing Management, 15(1-3), 53-67.

[9] Kabadayı, E. T. ve Alan, A. K. (2014). Deneyimsel pazarlama: Pazarlamadaki Artan Önemi, İşletme Araştırmaları Dergisi, 6 (1), 203-217

[10] Kaşlı, M., İlban, M. O. ve Şahin, B. (2009). Modern Pazarlama Stratejileri: AB ve Türk Turizmi. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 8(27), 79-98.

[11] Holbrook, M. B. (2006). Consumption experience, customer value, and subjective personal introspection: An illustrative photographic essay. Journal of business research, 59(6), 714-725.

[12] Kotler, P. ve Keller, K. L. (2016). Marketing management, New Jersey: Pearson Pretice Hall.

[13] Dilek, N. K. (2020). Turizm Sektöründe Sanal Gerçeklik Teknolojisinin Kullanımına ve Etkisine Yönelik Keşifsel Bir Araştırma. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı Durmaz, C., Bulut, Y., and Tankuş, E.(2018). Sanal Gerçekliğin Turizme Entegrasyonu: Samsun'daki 5 Yıldızlı Otellerde Uygulama. Turkish Journal of Marketing, 3(1), 32-49.

[14] Grady, S. M. (2003). Virtual Reality. Facts On File, Inc., New York, ISBN: 0-8160-4686-7.

[15] Bostan, B. (2007). Sanal Gerçeklikte Etkileşim, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

[16] Erdoğan, İ., & Alemdar, K. (2010). Öteki Kuram, Yenilenmiş 3. Baskı, Ankara, ERK (Kadir Erdoğan) Yayınları.

[17] Sherman, W. R., & Craig, A. B. (2003). Understanding virtual reality. San Francisco, CA: Morgan Kauffman.

[18] Mazuryk, T., & Gervautz, M. (1996). History, Applications, Technology and Future. Virtual Reality, 72.

[19] Milgram, P., & Kishino, F. (1994). A Taxonomy Of Mixed Reality Visual Displays. IEICE TRANSACTIONS On Information And Systems, 77(12), 1-15.

[20] Azuma, R. T. (1997). A survey of augmented reality. Presence: teleoperators & virtual environments, 6(4), 355-385.

[21] Gonzato, J. C., Arcila, T., & Crespin, B. (2008). Virtual objects on real oceans. In GRAPHICON'2008 (pp. 49-54).

[22] Rosenberg, L. B. (1993, September). Virtual fixtures: Perceptual tools for telerobotic manipulation. In Proceedings of IEEE virtual reality annual international symposium (pp. 76-82). IEEE.

[23] Feiner, S. K. (2002). Augmented reality: A new way of seeing. Scientific American, 286(4), 48-55.

[24] Craig, A. B. (2013). Understanding Augmented Reality: Concepts and Applications (First Edition). ABD: Morgan Kaufmann

[25] Pan, Z., Cheok, A. D., Yang, H., Zhu, J., & Shi, J. (2006). Virtual Reality and Mixed Reality For Virtual Learning Environments. Computers & Graphics, 30(1), 20-28.

[26] Kannan, P. K., Li, H. A (2017). Digital marketing: A framework, review and research agenda. International Journal of Research in Marketing, 34(1), 22-45.

[27] You, Y., Vadakkepatt, G. G., & Joshi, A. M. (2015). A meta-analysis of electronic word-of-mouth elasticity. Journal of Marketing, 79(2), 19-39.

[28] Babić Rosario, A., Sotgiu, F., De Valck, K., & Bijmolt, T. H. (2016). The effect of electronic word of mouth on sales: A meta-analytic review of platform, product, and metric factors. Journal of Marketing Research, 53(3), 297-318.

[29] Dennis, C., Fenech, T., Pantano, E., Gerlach, S., and Merrilees, B. (2004). E-Retailing. Abingdon: Routledge

[30] Fox, J., & Arena, D. og Jeremy N. Bailenson.“. Virtual Reality: A Survival Guide for the Social Scientist”. Journal of Media Psychology, 21, 95-113.

[31] Teo, W. P., Muthalib, M., Yamin, S., Hendy, A. M., Bramstedt, K., Kotsopoulos, E., ... & Ayaz, H. (2016). Does a combination of virtual reality, neuromodulation and neuroimaging provide a comprehensive platform for neurorehabilitation?–a narrative review of the literature. Frontiers in human neuroscience, 10, 284.

[32] Bruer, J. T. (2008). Building bridges in neuroeducation. The educated brain: Essays in neuroeducation, 43-58.

[33] Chicchi Giglioli, I. A., Pravettoni, G., Sutil Martín, D. L., Parra, E., & Raya, M. A. (2017). A novel integrating virtual reality approach for the assessment of the attachment behavioral system. Frontiers in psychology, 8, 959.

[34] McGrath, J. L., Taekman, J. M., Dev, P., Danforth, D. R., Mohan, D., Kman, N., ... & Won, K. (2018). Using virtual reality simulation environments to assess competence for emergency medicine learners. Academic Emergency Medicine, 25(2), 186-195.

[35] Alcañiz, M., Parra, E., & Chicchi Giglioli, I. A. (2018). Virtual reality as an emerging methodology for leadership assessment and training. Frontiers in psychology, 9, 1658.

[36] Hackl, C., & Wolfe, S. G. (2017). Marketing New Realities: An Introduction to Virtual Reality & Augmented Reality Marketing, Branding, & Communications. Cold Spring, NY: Meraki Press.

[37] Hoffman, D. L., & Novak, T. P. (1996). Marketing in hypermedia computer-mediated environments: Conceptual foundations. Journal of marketing, 60(3), 50-68.

[38] Mathwick, C. (2002). Understanding the online consumer: A typology of online relational norms and behavior. Journal of interactive marketing, 16(1), 40-55.

[39] Bagozzi, R. P., & Verbeke, W. J. (2014). Biomarketing: an emerging paradigm linking neuroscience, endocrinology, and genetics to buyer–seller behavior. In The Routledge Companion to the Future of Marketing (pp. 142-168).

ANADOLU 8. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
DİYARBAKIR
25 - 26 ARALIK 2021

KAMU AİLE YARDIMLARININ GENÇ İŞSİZLİĞİNE ETKİSİ: MUHAFAZAKAR REFAH REJİMLERİ İÇİN BİR ANALİZ

Fatma YEŞİLKAYA [1]

[1] Arş. Gör., Mersin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-1766-3535

ÖZET

İşsizlik, ekonomik ve sosyal açıdan bireyleri çeşitli risklere maruz bırakan bir olgu olmakla birlikte özellikle işgücü piyasasına yeni dahil olacak gençler için yaşamı kesintiye uğratan bir sorun alanı olarak kabul edilebilmektedir. Son yıllarda pek çok Avrupa ülkesinin yaşlı ülkeler olarak nitelendirilmesiyle de birlikte genç işsizliği üzerinde önemle durulan bir konu haline gelmiştir. Bu çalışmada, genç işsizliğini belirleyen faktörler içerisinde değerlendirilebilen ve sosyal devlet gereği yapılan kamu aile yardımları ile genç işsizliği arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda muhafazakar refah rejimi ülkelerinin 2000-2018 dönemindeki verilerinden hareketle kamu aile yardımları ile genç işsizliği ilişkisi panel veri analizi yöntemiyle araştırılmıştır. Araştırma sonucunda, iki değişken arasında anlamlı ve pozitif ilişkinin varlığı ortaya çıkarılmış ve kamu aile yardımlarında yaşanan %1'lik artışın genç işsizliğini %17 düzeyinde artırdığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: genç işsizliği, kamu aile yardımları, panel veri analizi.

ABSTRACT

Unemployment is a phenomenon that exposes individuals to various risks economically and socially, but it can be considered as a problem area that interrupts life, especially for young people who will be newly included in the labour market. In recent years, youth unemployment has become an important issue, with many European countries being characterized as old countries. In this study, it is aimed to examine the relationship between youth unemployment and public family benefits, which can be evaluated among the factors determining youth unemployment and which are made as a requirement of the social state. In this direction, the relationship between public family benefits and youth unemployment was investigated by panel data analysis, based on the data of the conservative welfare regime countries for the period 2000-2018. As a result of the research, the existence of a significant and positive relationship between the two variables was revealed and it was determined that 1% increase in public family benefits increased youth unemployment by 17%.

Key Words: youth employment, public family benefits, panel data analysis.

1. GİRİŞ

Modern toplumlarda refah devleti ekonomik güvenceyi ve ekonomik eşitsizlikleri azaltma rolü üstlenen bir kurum olarak değerlendirilmektedir. Refah devletinin bireysel ve hane düzeyinde gerçekleştirdiği transferler işsizlik, hastalık gibi piyasa aktif olunamayan dönemlerde gelir akışını yumuşatarak gelir kaybını minimize etmeyi hedeflemektedir. Refah devletinin transferler yoluyla gerçekleştirdiği müdahaleler, toplumsal boyutta gelirin yalnızca çalışanlar ve işsizler arasında yeniden dağılımını değil aynı zamanda ekonomik döngünün farklı aşamalarında da yeniden dağıtarak ekonomik eşitsizliklerle mücadele etme eğilimi göstermektedir (Gangl, 2004). Refah devletinde yeniden dağıtımın aile içi transferlerle sınırlandığı noktada aile içi güç dengeleri devlet tarafından yönlendirilen kaynaklardan etkilenebilme özelliği taşımaktadır. Gençler, işgücü piyasasında olmadıkları zamanlarda ailelerinin desteğine ihtiyaç duymakta ve bakmakla yükümlü olduğu kişileri destekleyen yetişkinler, bu ihtiyaçlarına yönelik daha fazla kamusal desteğe ihtiyaç duymaktadır. Bu noktada ülkelerin kamu kaynaklarının toplumda dağıtımının ne yönde ve boyutta olduğu özellikle gençlerin işgücüne ve toplumsal hayata katılımında kritik önem taşımaktadır (Lynch, 2001).

Refah devletinin ekonomik eşitsizlikleri gidermek ve gelirin yeniden dağıtımını sağlama görevlerinin olmasının yanında işgücü piyasasından büyük ölçüde kopuk olduğu ve işgücü piyasasının işleyişini gerekli düzeyde etkilemediği görüşü de bulunmaktadır. Refah devleti uygulamaları incelendiğinde; refah devletinin çoğunlukla hanehalkları ve bireylere yalnızca işgücü piyasasında yeterli gelir elde edemedikleri noktada sınırlı olarak müdahalede bulunduğu görülmektedir (Gangl, 2004). Kentleşme süreci üretim ilişkilerinin ve dolayısıyla kurumsal ilişkilerin değişimini beraberinde getirmiş bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Kentleşmeyle beraber yaygınlaşan aile dışı üretim aile fertlerinin hane dışında çalışarak refahını toplumsal dayanışma yerine piyasadan kazanması gereken özneler haline gelmiştir. 1980'lerde başlayan ekonomik kriz ve durgunluklar neticesinde sosyal güvenlik kapsamında sosyal yardımlarla desteklenmesi gerekli belirli başlı gruplar oluşturulmuş ve sosyal risk taşıdığı düşünülen bu gruplara yönelik sosyal yardımlara ağırlık verilmiştir. Refah devletinin sosyal politika uygulama yükümlülüğünden kaynaklanan kamu aile yardımları eğitimden sağlığa pek çok alanda doğrudan ya da dolaylı olarak ailelerin desteklendiği politika önlemleri olarak değerlendirilebilmektedir (Atatanır, 2011; Özdemir ve Karabayır, 2019). Refah rejimlerinin kendilerine özgü kurumsal faktörleri işsizliğin yaşam seyri içerisindeki boyutunu anlayabilmek açısından önem taşımaktadır (Martina ve Hank, 2014).

Aile yardımı uygulamalarının temeli Almanya'da atılmış olup zaman içerisinde Avrupa ülkelerinde yaygınlaşan bir politika olarak ele alınmaktadır. Almanya'da başlayan ve gelişen aile yardımları devlet eliyle toplanan vergilerden ailelere aktarılan nakdi yardım olarak tanımlanabilmekte ve çocuk yardımı, ebeveyn yardımı, bakım yardımı ile geçim avansı gibi farklı kalemlerden oluşmaktadır (Özdemir ve Karabayır, 2019). Üretim biçimleri ve toplumsal ilişkilerde yaşanan dönüşümler hane içerisinde bireyselleşme olgusunu beraberinde getirmekte ve dolayısıyla hane içerisinde sosyal risklere ve korunmaya daha açık bireyler ortaya çıkmaktadır. Refah devletinin işlevi bazı yaş grupları açısından diğer yaş gruplarına kıyasla daha dezavantajlı işlemektedir. Bu durum özellikle gençlerin işgücü piyasasında kendilerine yer edinmeleri zorlaştırmakta, sosyal politika uygulamaları aracılığıyla genç işsizliği ve yoksulluğuyla mücadele edilmek için atılımlar yapılsa dahi pek çok ülke de politika uygulamalarının verimli işlemediği gözlenmektedir (Lynch, 2001). Endüstriyel başarı-performans modeli olarak da değerlendirilen muhafazakar refah rejimlerinde işsizlikten kaynaklanan sosyal eşitsizlikler liberal ve sosyal demokrat refah rejimlerine kıyasla daha yüksek düzeyde gerçekleşebilmektedir. Muhafazakar refah rejimlerinde yaşam boyu kazançlar işgücü piyasasına elverişli bir girişle belirlenen bir durum olduğu için bazı sosyal grupların yüksek genç işsizliğine maruz kalabilmeleri söz konusu olmaktadır (Chauvel ve Schröder, 2014). Belçika ve Almanya gibi muhafazakar refah rejimlerinde gençlerin işsizliğe karşı korunması temelde aile üyeleri ve içerisinde yer aldıkları sosyal çevrenin destekleriyle sağlanmaktadır. Aile ve sosyal çevrelerinden gelen yüksek düzeyde destek gençlerde işsizliğin işgücü piyasasına geçiş konusunda bir oryantasyon aşaması olarak değerlendirilmesine ve işsizlikten kaynaklanan baskının oldukça düşük hissedilmesi dolayısıyla işsizlik süresinin uzatılabileceği değerlendirmesi yapmalarına neden olabilmektedir (Kieselbach, 2003).

Genç işsizliği bireysel anlamda pek çok sorunu beraberinde getirmektedir. Gençlerin uzun dönemli işsizliğe maruz kalması onların yoksullaşmasına ve ekonomik ve toplumsal anlamda dışlanmaya maruz kalmalarına sebep olmaktadır. Gençlerin işsizlikten kaynaklanan ekonomik ve sosyal dışlanma durumunu yaşamaları onların işgücü piyasasına katılma noktasında pasif bir hale gelmesine yani piyasaya katılım ve kendini geliştirme konularında umutsuzluğa düşmelerine ve iş aramayı bırakmalarına yol açabilmektedir (Kieselbach, 2003). Bu durum da genç işsizliğini derinleştirici bir rol oynamaktadır denilebilmektedir. Dolayısıyla refah devletinin sosyal politika uygulama yükümlülüğünün aktif ve pasif politikalardan hangisi aracılığıyla gerçekleştirildiği

özellikle günümüzde hemen tüm ülkeler açısından problem alanı oluşturan genç işsizliğiyle mücadele konusunda büyük önem taşımaktadır. Doğrudan nakit aktarımı olarak gerçekleştirilen ve işsizlik süresince refah kaybının azaltılmasının hedeflendiği pasif uygulamaların; işsizlikle mücadele etme ve istihdamı niteliklendirme ve artırma hedefi güden aktif politikalara kıyasla ne ölçüde verimli olduğu tartışma konularından biri haline gelmiştir. Bu tartışmalardan hareketle çalışmada, pasif uygulamalar içerisinde yer alan aile yardımlarının genç işsizliğine etkisi, aile yardımlarının menşeini oluşturan Almanya'nın içerisinde yer aldığı ve öncü ülkesi olarak değerlendirildiği muhafazakar refah rejimi kapsamında incelenmektedir. Çalışmada muhafazakar refah rejimi ülkelerinin kamu aile yardımları ve genç işsizliğine ilişkin 2000-2018 dönemi verilerinden hareketle panel veri analizi yöntemi uygulanarak ilişki tespit edilmeye çalışılmaktadır. Çalışmanın izleyen bölümlerinde ilk olarak literatür taraması başlığı altında konuya ilişkin ulusal ve uluslararası literatürde yer alan çalışmalar, sonrasında metodoloji kısmında ise analize ilişkin testlere ve tahmin sonuçlarına ilişkin bilgiler yer almaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Güney ve Balkaya (2018) tarafından Türkiye'de kamu harcamalarının genç işsizliğine etkisinin 2006-2017 dönemi verilerinden hareketle incelenen çalışmada kamu yatırım ve transfer harcamalarının genç işsizliğini artırıcı bir etkide bulunduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Neumark ve Wascher (2004) tarafından gerçekleştirilen çalışmada 1975-2000 dönemi verilerinden hareketle 17 OCED ülkesinde işgücü piyasası politikalarının genç işsizliğine etkisi incelenmektedir. Gerçekleştirilen analiz ile aktif istihdam politikaları ve işsizlerin işgücü piyasasına katılımını destekleyen istihdamı koruma yasalarının genç işsizliğiyle mücadelede dengeleyici bir rolü olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Sturn (2013)'un refah rejimlerinin işgücü piyasası kurumları ve politikalarının işsizlik üzerindeki etkisini 20 OECD ülkesi 1985-2008 verilerinden hareketle incelediği çalışmasında Korporatist işgücü piyasalarında istihdamı koruyucu önlemlerin işsizliği azalttığı, işsizlik yardımlarının işsizlik üzerinde olumsuz bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Ding (2014) tarafından 1980-2010 dönemi için 34 OECD ülkesi için gerçekleştirilen çalışmada toplam refah harcamalarının işsizlik oranları üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu gözlenmektedir. Ulusal refah harcamaları içerisinde özellikle gelir desteği ve emeklilik yardımının toplam işsizlik oranları üzerinde pozitif etkisi bulunurken; sağlık

hizmetlerine yönelik ve diğer sosyal harcamaların uzun vadede genç işsizlik oranları üzerinde önemli bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Tamesberger tarafından 2015 yılında gerçekleştirilen çalışmada Avusturya'daki düşük genç işsizliğinin sebepleri incelenmektedir. Çalışmada gerçekleştirilen analizler sonucunda Avusturya'da uygulanan aktif istihdam politikalarının genç işsizliğiyle mücadelede olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Tamesberger (2017) tarafından yapılan çalışmada refah rejimlerinin işgücü piyasası politikalarının genç işsizliği üzerindeki etkisinin 17 OECD ülkesinde 1975-2000 yılları verilerinden hareketle gerçekleştirilen analizde genç işsizliğiyle mücadelede en etkili yöntemin eğitim ve çocuk yardımlarıyla aktif işgücü piyasası politikalarının kombinasyonu olduğu tespit edilmiştir.

Marques ve Hörisch tarafından 2020 yılında gerçekleştirilen çalışmada 2008-2014 döneminde Avrupa Birliği üye ülkelerinde genç işsizliği ile işgücü piyasası politikaları arasındaki ilişki incelenmektedir. Yapılan çalışmada aktif istihdam politikalarına yapılan düşük harcamaların genç işsizliğini artırdığı sonucuna ulaşılmaktadır.

3. METODOLOJİ

Çalışmada genç işsizliği ve kamu aile yardımları arasındaki ilişkinin muhafazakar refah rejimi ülkelerinin (Almanya, Avusturya, Belçika, Fransa, Japonya), OECD veri tabanından elde edilen, 2000-2018 dönemine ilişkin verilerinden hareketle panel veri analizi yöntemi kullanılarak tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın bu bölümünde sırasıyla korelasyon testi, yatay kesit bağımlılığı, birim kök testleri, tahmin modelinin belirlenebilmesi için gerçekleştirilen F testi, değişen varyans ve otokorelasyon testleri gerçekleştirilmekte ve ön testler sonucuna göre model tahmini yapılmaktadır. Analize geçmeden önce Çizelge 1'de değişkenler ve hesaplama biçimleri yer almaktadır.

Çizelge 1: Değişkenler ve Hesaplama Biçimleri

	Değişken Adı	**Hesaplama Biçimi**
Bağımlı Değişken	Genç İşsizlik Oranı (GI)	15-24 yaş arası işsizler/Toplam işgücü
Açıklayıcı Değişken	Kamu Aile Yardımları (KAY)	Ayni ve nakdi aile yardımları/GSYİH

Çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin seriler logaritmik dönüşümleri yapılarak analiz kapsamında kullanılmıştır. Çizelge 2'de değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri yer almaktadır.

Çizelge 2: Tanımlayıcı İstatistikler

	GI	KAY
Ortalama	2.4899	0.7446
Medyan	2.3637	0.9715
Maksimum	3.2023	1.1062
Minimum	1.2754	-0.6015
Std. Sapma	0.4751	0.4696
Çarpıklık	-0.0979	-1.5884
Basıklık	1.9657	4.2506
Jarque-Bera	4.3862	46.1401
Olasılık	0.1116	0.0000
Gözlem	95	95

Değişkenlerin ortalama değerleri incelendiğinde GI için 2.49, KAY için 0.74 olduğu görülmektedir. Normal dağılım açısından değerlendirildiğinde GI değişkeninin normal dağılım gösterdiği, KAY değişkeninin ise normal dağılmadığı gözlenmektedir. Değişkenlerden en az birinin normal dağılıma uymadığı noktada korelasyon analizi için Spearman korelasyon testinin kullanılması gerekmektedir. Spearman korelasyon testi sonuçları Çizelge 3'te gösterilmektedir.

Çizelge 3: Spearman Korelasyon Testi

Korelasyon t-istatistik Olasılık	GI	KAY
GI	1.000000 ----- -----	
KAY	0.597714 7.189820 0.0000	1.000000 ----- -----

Çizelge 3'te görüldüğü üzere değişkenlerin korelasyon değeri 0.59 düzeyindedir. Bu durumda korelasyon değeri 0.75'ten küçük olduğu için çalışmada içsellik sorunu olmadığı ve değişkenlerin analiz kapsamında kullanılmaya uygun olduğu söylenebilmektedir. Analize devam etmeden önce serilerde yatay kesit bağımlılığı olup olmadığının sınanması gerekmektedir. Değişkenlere ilişkin seriler arasında yatay kesit bağımlılığı dikkate alınmadan gerçekleştirilen analizlerde sapmalı sonuçların elde edilebilmesi söz konusudur. Çizelge 4'te yatay kesit bağımlılığı test sonuçları yer almaktadır.

Çizelge 4: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Test	İstatistik	Olasılık
GI		
Breusch-Pagan LM (1980)	42.34036	0.0000
Pesaran LM (2004)	7.231524	0.0000
Düzeltilmiş LM (PUY, 2008)	7.092635	0.0000
Pesaran CD (2004)	2.066060	0.0388
KAY		
Breusch-Pagan LM (1980)	49.65779	0.0000
Pesaran LM (2004)	8.867752	0.0000
Düzeltilmiş LM (PUY, 2008)	8.728863	0.0000
Pesaran CD (2004)	2.177634	0.0294
H_0: Yatay kesit bağımlılığı yoktur.		

Yatay kesit bağımlılığına ilişkin test sonuçları incelendiğinde her iki değişken için olasılık değerlerinin kritik değer olan 0.05'ten küçük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla GI ve KAY değişkenleri için H_0 hipotezinin reddedildiği ve değişkenlerde yatay kesit bağımlılığı olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenlerin durağanlık sınamaları yatay kesit bağımlılığı dikkate alınarak gerçekleştirilmiş ve her iki değişken içi yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil CIPS (Pesaran, 2007) ve CADF (Pesaran, 2007) testleri kullanılmıştır. Birim kök test sonuçları Çizelge 5 ve 6'da gösterilmektedir.

Çizelge 5: CIPS Birim Kök Test Sonuçları

GI Sabit		
Düzey		
İstatistik	t-istatistik	Olasılık
CIPS:	-0.30636	>=0.10
Kesikli CIPS:	-2.24281	<0.10
Kritik değerler:		
Düzey	CIPS	Kesikli CIPS
1%	-2.62	-2.62
5%	-2.35	-2.35
10%	-2.21	-2.21
Birinci Fark		
İstatistik	t-istatistik	Olasılık
CIPS:	-3.94912	<0.01
Kesikli CIPS:	-3.76322	<0.01
Kritik değerler:		
Düzey	CIPS	Kesikli CIPS
1%	-2.64	-2.64
5%	-2.36	-2.36
10%	-2.22	-2.22
GI Sabit ve Trend		
Düzey		
CIPS:	-1.32548	>=0.10
Kesikli CIPS:	-3.09366	<0.05
Kritik değerler		
Düzey	CIPS	Kesikli CIPS
1%	-3.19	-3.17
5%	-2.90	-2.90

10%	-2.75	-2.75
Birinci Fark		
CIPS:	-3.48636	<0.01
Kesikli CIPS:	-3.40324	<0.01
Kritik değerler		
Düzey	CIPS	Kesikli CIPS
1%	-3.20	-3.19
5%	-2.91	-2.90
10%	-2.75	-2.75
KAY Sabit		
Düzey		
CIPS:	-0.68528	>=0.10
Kesikli CIPS:	-0.68528	>=0.10
Kritik değerler		
Düzey	CIPS	Kesikli CIPS
1%	-2.62	-2.62
5%	-2.35	-2.35
10%	-2.21	-2.21
Birinci Fark		
CIPS:	-3.71869	<0.01
Kesikli CIPS:	-3.71869	<0.01
Kritik değerler		
1%	-2.64	-2.64
5%	-2.36	-2.36
10%	-2.22	-2.22
KAY Sabit ve Trend		
Düzey		
CIPS:	-2.34634	>=0.10
Kesikli CIPS:	-2.34634	>=0.10
Kritik değerler		
Düzey	CIPS	Kesikli CIPS
1%	-3.19	-3.17
5%	-2.90	-2.90
10%	-2.75	-2.75
Birinci Fark		
CIPS:	-3.62825	<0.01
Kesikli CIPS:	-3.62825	<0.01
Kritik değerler		
Düzey	CIPS	Kesikli CIPS
1%	-3.20	-3.19
5%	-2.91	-2.90
10%	-2.75	-2.75
H_0: Birim kök vardır.		

Çizelge 6: CADF Birim Kök Test Sonuçları

GI Sabit					
Düzey					
		CADF		Kesikli CADF	
Yatay kesit	ADF lags	t-istatistik	Olasılık	t-istatistik	Olasılık
Aut	3	-1.40688	>=.10	-1.40688	>=0.10
Bel	4	3.49225	>=.10	-6.19000	<0.01
Deu	4	0.07978	>=.10	0.07978	>=0.10
Fra	4	-1.52244	>=.10	-1.52244	>=0.10
Jpn	4	-2.17452	>=.10	-2.17452	>=0.10
Kritik değerler:					
Düzey	CADF		Kesikli CADF		
1%	-4.47		-4.47		
5%	-3.47		-3.47		

10%	-3.02		-3.02		
Birinci Fark					
		CADF		Kesikli CADF	
Yatay kesit	ADF lags	t-istatistik	Olasılık	t-istatistik	Olasılık
Aut	0	-5.88953	<0.01	-5.88953	<0.01
Bel	0	-7.11949	<0.01	-6.19000	<0.01
Deu	0	-2.31974	>=.10	-2.31974	>=0.10
Fra	2	-1.59480	>=.10	-1.59480	>=0.10
Jpn	0	-2.82204	>=.10	-2.82204	>=0.10
Kritik değerler:					
Düzey	CADF		Kesikli CADF		
1%	-4.53		-4.53		
5%	-3.49		-3.49		
10%	-3.04		-3.04		
GI Sabit ve Trend					
Düzey					
		CADF		Kesikli CADF	
Yatay kesit	ADF lags	t-istatistik	Olasılık	t-istatistik	Olasılık
Aut	4	-0.11144	>=.10	-0.11144	>=0.10
Bel	4	2.42089	>=.10	-6.42000	<0.01
Deu	4	-1.87492	>=.10	-1.87492	>=0.10
Fra	4	-2.05310	>=.10	-2.05310	>=0.10
Jpn	4	-5.00883	<0.05	-5.00883	<0.05
Kritik değerler:					
Düzey	CADF		Kesikli CADF		
1%	-5.16		-5.16		
5%	-4.06		-4.06		
10%	-3.59		-3.59		
Birinci Fark					
		CADF		Kesikli CADF	
Yatay kesit	ADF lags	t-istatistik	Olasılık	t-istatistik	Olasılık
Aut	0	-5.78713	<0.01	-5.78713	<0.01
Bel	0	-6.83556	<0.01	-6.42000	<0.01
Deu	2	-0.50767	>=.10	-0.50767	>=0.10
Fra	2	-1.55945	>=.10	-1.55945	>=0.10
Jpn	0	-2.74198	>=.10	-2.74198	>=0.10
Kritik değerler:					
Düzey	CADF		Kesikli CADF		
1%	-5.25		-5.25		
5%	-4.10		-4.10		
10%	-3.60		-3.60		
KAY Sabit					
Düzey					
		CADF		Kesikli CADF	
Yatay kesit	ADF lags	t-istatistik	Olasılık	t-istatistik	Olasılık
Aut	4	-1.06539	>=.10	-1.06539	>=0.10
Bel	4	-0.43458	>=.10	-0.43458	>=0.10
Deu	4	-0.46153	>=.10	-0.46153	>=0.10
Fra	4	-0.94802	>=.10	-0.94802	>=0.10
Jpn	4	-0.51685	>=.10	-0.51685	>=0.10
Kritik değerler:					
Düzey	CADF		Kesikli CADF		
1%	-4.47		-4.47		
5%	-3.47		-3.47		
10%	-3.02		-3.02		
Birinci Fark					
		CADF		Kesikli CADF	
Yatay kesit	ADF lags	t-istatistik	Olasılık	t-istatistik	Olasılık

Aut	1	-2.51900	>=.10	-2.51900	>=0.10
Bel	0	-3.96387	<0.05	-3.96387	<0.05
Deu	0	-4.87398	<0.01	-4.87398	<0.01
Fra	0	-4.07964	<0.05	-4.07964	<0.05
Jpn	2	-3.15699	<0.10	-3.15699	<0.10
Kritik değerler:					
Düzey	CADF		Kesikli CADF		
1%	-4.53		-4.53		
5%	-3.49		-3.49		
10%	-3.04		-3.04		
KAY Sabit ve Trend					
Düzey					
		CADF		Kesikli CADF	
Yatay kesit	ADF lags	t-istatistik	Olasılık	t-istatistik	Olasılık
Aut	4	-4.97485	<0.05	-4.97485	<0.05
Bel	4	0.47096	>=.10	0.47096	>=0.10
Deu	0	-1.85788	>=.10	-1.85788	>=0.10
Fra	4	-2.93173	>=.10	-2.93173	>=0.10
Jpn	4	-2.43822	>=.10	-2.43822	>=0.10
Kritik değerler:					
Düzey	CADF		Kesikli CADF		
1%	-5.16		-5.16		
5%	-4.06		-4.06		
10%	-3.59		-3.59		
Birinci Fark					
		CADF		Kesikli CADF	
Yatay kesit	ADF lags	t-istatistik	Olasılık	t-istatistik	Olasılık
Aut	1	-2.15885	>=.10	-2.15885	>=0.10
Bel	0	-4.10730	<0.05	-4.10730	<0.05
Deu	0	-5.39667	<0.01	-5.39667	<0.01
Fra	0	-3.91425	<0.10	-3.91425	<0.10
Jpn	2	-2.56417	>=.10	-2.56417	>=0.10
Kritik değerler:					
Düzey	CADF		Kesikli CADF		
1%	-5.25		-5.25		
5%	-4.10		-4.10		
10%	-3.60		-3.60		

Çizelge 5 ve 6'da yer alan birim kök test sonuçları incelendiğinde panel bazında birim kök testi olan CIPS testine göre GI ve KAY değişkenlerinin sabit ile sabit ve trendli modelde düzeyde "H_0: Birim kök vardır" hipotezinin reddedilemediği ve dolayısıyla durağan olmadıkları, birinci dereceden farkları alındığında ise durağanlaştıkları gözlenmektedir. Durağanlık sınamasından sonra Çizelge 7'de tahminleme yapılırken hangi modelin kullanılması gerektiği F testi ile belirlenmiştir.

Çizelge 7: F Testi Sonuçları

Test	İstatistik	Olasılık
F-grup sabit	121.6977	0.000000
F-zaman sabit	2.926198	0.000670
F-çift yönlü sabit	24.61839	0.000000
LM-grup rassal	303.2290	0.000000

LM-zaman rassal	3.655056	0.055899
LM-çift yönlü rassal	306.8841	0.000000
Honda-grup rassal	17.41347	0.000000
Honda-zaman rassal	-1.911820	0.972050
Honda-çift yönlü rassal	10.96132	0.000000

Modelin havuzlanmış modelle ya da sabit etkiler modeli ile tahmin edilip edilmeyeceği F testi sonuçlarına göre belirlenmektedir. Çizelge 7'de yer alan F testi sonuçları incelendiğinde çalışmada çift yönlü sabit etkiler modelinin kullanılmasının uygun olduğu görülmektedir. Çift yönlü sabit etkiler modeli için değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarının tespiti için gerçekleştirilen test sonuçları Çizelge 8'de gösterilmektedir.

Çizelge 8: Çift Yönlü Sabit Etkiler Modeli için Değişen Varyans ve Otokorelasyon Test Sonuçları

Değişen Varyans		
LMh_sabit	11.75137	0.000608
H_0: Değişen varyans yoktur.		
Otokorelasyon		
LMp-stat	38.52173	0.000000
LMp*-stat	45.74974	0.000000
H_0: Otokorelasyon yoktur.		
Durbin-Watson	0.533082	

Değişen varyans ve otokorelasyon test sonuçları incelendiğinde H_0 hipotezinin reddedildiği ve dolayısıyla modelde değişen varyans ve otokorelasyon sorunu olduğu gözlenmektedir. Bu doğrultuda değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarını çözen White Period panel standart hata düzeltme yöntemi ile model tahminlemesi gerçekleştirilmiştir. Modele ilişkin tahmin sonuçları Çizelge 9'da yer almaktadır.

Çizelge 9: Model Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken	**Yöntem**		**Örneklem**	
GI	Panel EKK (White Period std. hata düzeltme)		2000-2018	
Açıklayıcı Değişken	**Katsayı**	**Std. Hata**	**t-istatistik**	**Olasılık**
KAY	0.173471	0.036750	4.720330	0.0092
C	-0.010148	0.000227	-44.62783	0.0000
Ağırlıklandırılmış istatistikler				
Hata Kareleri Ort. Karekökü	0.080618	R-kare		0.542261
Ort. Bağ. var	-0.009074	Düzeltilmiş R-kare		0.391959
Std. Sap. Bağ. var	0.119826	Regresyon Std. H.		0.093436
AIC	-1.687076	Resid Kare		0.584935
SIC	-1.048236	Log like.		98.91841
H-Q	-1.429458	F-istatistik		3.607805
Durbin-Watson	2.292482	Olasılık(F-istatistik)		0.000027

Modele ilişkin analiz sonuçları incelendiğinde, modelin anlamlı olduğu ve kamu aile yardımlarının genç işsizliğinde yaşanan değişmenin %54'ünü (R^2) açıklayabildiği görülmektedir. Değişkenler arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Bu doğrultuda kamu aile yardımlarında yaşanan değişim genç işsizliğini artırmaktadır. İlişkinin boyutuna bakıldığında; kamu aile yardımlarında yaşanan %1'lik artışın genç işsizliğini %17 düzeyinde artırdığı sonucuna ulaşılmaktadır.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kamu aile yardımlarının genç işsizliğine etkisinin 2000-2018 dönemi muhafazakar refah rejimi ülkeleri için araştırılması hedeflenen çalışmada panel veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Panel veri analizi kapsamında çalışmada sırasıyla yatay kesit bağımlılığı, birim kök, tahmin modelinin belirlenmesi için F testi, değişen varyans ve otokorelasyon sınamalarıyla birlikte çift yönlü sabit etkiler modeli için değişen varyans ve otokorelasyon sorununu çözen White Period panel standart hataların düzeltilmesi metodu ile tahminleme gerçekleştirilmiştir. Tahminleme sonucunda kamu aile yardımları ile genç işsizliği arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiş olup kamu aile yardımlarında yaşanan %1'lik artışın genç işsizliğini %17 düzeyinde artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda devlet eliyle yürütülen ve nakit aktarımı yoluyla gerçekleştirilen pasif istihdam politikalarının genç işsizliğini artırabileceği yorumu yapılabilmektedir.

Pasif istihdam politikalarının temelinde aktif istihdam politikalarının aksine doğrudan işsizlikle mücadele etmek değil işsizlik sürecinde karşılaşılan riskleri ve yaşanan gelir ve refah kaybını azaltmak hedefi yer almaktadır. Bu kapsamda pasif politikalar içerisinde değerlendirilen kamu aile yardımlarının işsizliği azaltması yerine artırması beklenebilmektedir. Çünkü bu yardımlarla gerçekleştirilen nakit akışı hem gençlerin üzerindeki istihdam baskısını azaltmakta hem de eğitim sürecinden ayrıldıkları noktada ilk buldukları işe girmelerini engellemektedir. Dolayısıyla pasif uygulamalar gençlerin kendi niteliklerine uygun işlere yerleşebilmeleri için bekleyebilme fırsatını yaratmaktadır. Bu doğrultuda genç işsizliğiyle doğrudan mücadele noktasında kamu aile yardımları gibi nakit akışının gerçekleştirildiği pasif politikalara nazaran gençlerin işgücü piyasasına adaptasyonunu ve geleceğe ilişkin plan ve beklentilerini geliştirici yönde eğitimler ile çeşitli kurum ve kuruluşlarla işbirliği ve ağ oluşturmasına yardımcı olacak ve istihdamı artırma hedefi ile gerçekleştirilen aktif politikaların uygulanması daha etkili bir yöntem olarak değerlendirilebilmektedir.

KAYNAKÇA

Atatanır, H. Sosyal Güvenlik ve Aile Yardımı Uygulamaları, Çalışma İlişkileri Dergisi, 2, 1, 2011.

Breusch, T. S. ve Pagan, A. R. The Lagrange Multiplier Test and Its Application to Model Specifications in Econometrics, Review of Economic Studies, 47, 1980.

Chauvel, L. ve Schröder, M. Generational Inequalities and Welfare Regimes, Social Forces, 92, 4, 2014.

Ding, H. Unemployment and Welfare State: What do the Data Tell Us?, Journal of Social Science for Policy Implications, 2, 2, 2014.

Gangl, M. Welfare States and the Scar Effects of Unemployment: A Comparative Analysis of the United States and West Germany, American Journal of Sociology, 109, 6, 2004.

Güney, A. ve Balkaya, E. Kamu Harcamaları ve Ticari Açıklığın İşsizlik ve Genç İşsizliğine Etkisi, Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2, 2, 2018.

Kieselbach, T. Long-Term Unemployment Among Young People: The Risk of Social Exclusion, American Journal of Community Psychology, 32, 1/2, 2003.

Lynch, L. The Age-Orientation of Social Policy Regimes in OECD Countries, Journal of Social Policy, 30, 3, 2001.

Martina, B. ve Hank, K. Scars that Will not Disappear: Long-Term Associations between Early and Later Life Unemployment under Different Welfare Regimes, Journal of Social Policy, 43, 4, 2014.

Marques, P. ve Hörisch, F. Understanding Massive Youth Unemployment During the EU Sovereign Debt Crisis: A Configurational Study, Comparative European Politics, 18, 2020.

Neumark, D. ve Wascher, W. Minimum Wages, Labor Market Institutions, and Youth Unemployment: A Cross-National Analysis, Industrial and Labor Relations Review, 57, 2, 2004.

Pesaran, M. H. General Diagnostic Tests for Cross-Sectional Dependence in Panel, CESifo Working Paper Series, No. 1229, 2004.

Pesaran, M. H. A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence, Journal of Applied Econometrics, 22, 2, 2007.

Pesaran, M. H., Ullah, A. ve Yamagata T. A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence, The Econometrics Journal, 11, 1, 2008.

Sturn, S. Are Corporatist Labour Markets Different? Labour Market Regimes and Unemployment in OECD Countries, International Labour Review, 152, 2, 2013.

Tamesberger, D. A Multifactorial Explanation of Youth Unemployment and the Special Case of Austria, International Social Security Review, 68, 1, 2015

Tamesberger, D. Can Welfare and Labour Market Regimes Explain Cross-Country Differences in the Unemployment of Young People?, International Labour Review, 156, 3-4, 2017.

Özdemir, M. Ç. ve Karabayır, İ. Sosyal Güvenlikte Uluslararası Çalışma Standardı Olarak Almanya'da Aile Yardımları, Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 3, 1, 2019.

ANADOLU 8. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
DİYARBAKIR
25 - 26 ARALIK 2021

TÜRKİYE'DE COVID-19'UN SİGORTA ENDEKSİ ÜZERİNE YANSIMALARI

Münevvere YILDIZ[1]

[1] Afyon Kocatepe Üniversitesi, Bolvadin Uygulamalı Bilimler Fakültesi, ORCID ID: 0000-0001-9541-2603

ÖZET

COVID-19 pandemisi dünyadaki tüm ülkelerin ekonomik, sosyal ve çevresel koşullarında önemli farklılaşmalara ve alışkanlıkların değişmesine sebep olmuştur. Bu anlamda pandeminin her alanda yarattığı etkiler de araştırmacılar için merak konusu olmuş, özellikle son bir buçuk yılda pandemi dönemine ilişkin pek çok araştırma gerçekleştirilmiştir. Ekonomik koşullardaki etkileri araştıran çalışmalardan bazıları pandeminin sektörel etkilerini incelerken bazıları da finansal boyuttaki etkilerine odaklanmıştır. Bu çalışmada Borsa İstanbul'da işlem gören sigorta şirketlerine ilişkin sigorta endeksinin pandemi sürecinde vaka sayısı, ölüm sayısı ve korku endeksinden nasıl etkilendiğini ortaya koymak amaçlanmıştır. Ayrıca BIST100 endeksi verileri de çalışmaya kontrol değişkeni olarak dahil edilmiş ve 11 Mayıs 2020 - 30 Kasım 2021 dönemi günlük verileri kullanılmıştır. Serilerin günlük değişim yüzdeleri alınarak analizlerde yer verilmiştir. Tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen sonuçlar tüm serilerin normal dağılmadığı, Augmented Dickey-Fuller ve Phillips-Perron birim kök testi sonuçlarına göre ise serilerin tamamının düzeyde durağan olduğu belirlenmiştir. Bu bilgiler çerçevesinde normallik varsayımının esnetildiği ve değişkenlerin düzey değerleri ile analizlere dahil edilebileceği kantil regresyon ile çeşitli kantil düzeylerinde modeller oluşturulmuştur. Analiz sonuçlarına göre sigorta endeksi üzerinde vaka sayısının 20., 70. ve 90. kantil düzeyi dışındaki tüm kantillerde etkisinin negatif, ölüm sayısının etkisinin tüm kantillerde pozitif ve korku endeksinin ise medyan kantil haricinde negatif etkiye sahip olduğu ancak istatistiksel olarak anlamlı bir etki göstermedikleri ortaya konulmuştur. Kontrol değişkeni olarak çalışmada yer alan BIST100 endeksi tüm kantil düzeylerinde sigorta endeksi üzerinde pozitif anlamlı etki göstermiştir. Pandemi döneminde bazı sigorta branşlarında ihtiyaçlar artmış bazılarında ise kısıtlamalardan kaynaklı yer yer talep azalması söz konusu olmuştur. Ancak ilgili dönem çerçevesinde bulunan sonuçlar sigorta endeksinin vaka ve ölüm sayılarından pek çok sektörün aksine olumlu/olumsuz bir etkileşim göstermediğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: sigorta endeksi, vaka sayısı, korku endeksi, BIST100, kantil regresyon

1. GİRİŞ

Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre Yeni Tip Koronavirüsü (COVID-19) için ilk vaka Çin'in Wuhan şehrinde Aralık 2019'da tespit edilmiş ve hızla yedi kıtaya yayılarak pandemi ilan edilmesine neden olmuştur. Virüsün yüksek bulaşıcılık hızı vaka sayılarının hızla yükselmesine ve virüs kaynaklı ölümleri beraberinde getirmiştir. Her ülkenin pandemi sürecinde yürüttüğü politika pek çok durumun farklılaşmasına da neden olmuştur. Kişilerin ve kurumların öncelikleri değişmiş bu da sosyal, ekonomik ve çevresel koşulları hızla değiştirmiştir. Özellikle Şubat 2020-

Haziran 2020 dönemi dünya genelinde getirilen kısıtlamalar nedeniyle ekonomik etkileri bakımında yıpratıcı bir sürecin başlamasını tetiklemiştir.
Türkiye'de ise ilk vaka Sağlık Bakanlığı verilerine göre 11 Mart 2020'de tespit edilmiştir. Bu tarihten sonra vaka sayılarının katlanarak artması ülkemizde tedbir amaçlı kısıtlama ve kapanma sürecini hızlandırmıştır. Bu noktada pandemi sürecinde her birey sağlıklı olmak ve sağlıklı kalabilmek için bireysel tedbirlerini almış, sosyalleşme alanları ve hareketlilik azalmış ekonomi çarklarının dönüşü zorlanmaya başlamıştır. Pandeminin geleceği konusundaki belirsizlik ekonomik belirsizliğe neden olmuş ekonomik yapı içindeki çeşitli aktörlerin süreçten olumsuz etkilenmesini beraberinde getirmiştir.
Özellikle turizm sektörü seyahate ve sosyalleşmeye dayalı bir sektör olarak pandemiden ilk olumsuz nasibini alan sektör olmuştur. Ülkeler arasında getirilen seyahat ve karantina kısıtlamaları ulusal ve uluslararası boyutta hareketliliğin azalması ile birlikte Türkiye gibi ekonomisinin önemli aktörü turizm olan ülkelerde derin izler bırakmıştır. Diğer taraftan imalat sektörünün insan gücüne dayalı faaliyet göstermesi bu noktada vakalardan kaynaklı uzun süre kapanmaların yaşanması, insanların evlerinde daha fazla zaman geçirmelerinden kaynaklı çeşitli mal ve hizmetlere olan talebin azalmasıdan dolayı olumsuz etkilerin en fazla görüldüğü bir diğer sektör olmuştur. Çalışma özelinde, Türkiye Sigorta Birliği verilerine bakıldığında ise sektörün 2020 yılında bir önceki yıla göre büyüme gösterdiği ortaya konulmaktadır (TSB, 2021). Sigorta sektörüne yönelik ülkemizde COVID-19 pandemisi sürecine ilişkin az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda da şirket performansı ve sigorta branşları açısından değerlendirmelere yer verilmiştir. Sigorta endeksi kullanılarak yapılan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durum çalışmanın temel motivasyon kaynağını oluşturmuştur.
Çalışmanın amacı COVID-19 dönemi verilerini dikkate alarak bu süreçte sigortacılık sektörünün vaka sayısı, ölüm sayısı, korku endeksi (VIX)'ten nasıl etkilendiğini incelemektir. Literatürde pek çok sektörel düzeyde gerçekleştirilen çalışmada elde edilen bulgular sektörlerin pandeminin olumlu/olumsuz etkilerine sahip olduğunu göstermektedir. Bu noktada çalışmanın temel motivasyon kaynağı henüz sektörel anlamda incelenmemiş olan sigorta sektörüne pandeminin yansımalarını belirlemektir. Bu amaç çerçevesinde Borsa İstanbul'da yer alan altı sigorta şirketinin hisselerine ilişkin 11 Mayıs 2020-30 Kasım 2021 günlük verileri ile çalışılmıştır. Çalışmada yer alan değişkenlerin normal dağılım göstermemelerinden dolayı bu varsayımın esnetilmesine olanak sağlayan kantil regresyon modeli kullanılmıştır.
Çalışmanın ikinci bölümünde sigorta endeksi konusunda yapılan çalışmalar ile sektörel anlamda COVID-19 sürecinde yapılmış çalışmalara ilişkin bilgiler sunulacaktır. Üçüncü bölümde ise çalışmanın yöntemi ile elde edilen sonuçlar ifade edilecektir. Son bölümde ise elde edilen bulgular tartışılacaktır.

2. LİTERATÜR

Literatürde COVID-19 sürecine odaklanan çalışmalarda sıklıkla başvurulan yöntemler olay çalışması, nedensellik ve önceki-sonraki dönemler arasında karşılaştırmaya dayalı olarak yapılmıştır. Özellikle Borsa İstanbul'da işlem gören pek çok endekste yer alan sektörlere ilişkin incelemeler çoğunluktadır. Bu süreçte yapılan çalışmalar arasında sigorta endeksine ilişkin doğrudan bir inceleme yapılmamış, az sayıda çalışmada farklı sektör endeksleri ile birlikte değerlendirilmiştir. Literatürde farklı ülkelerde sigorta sektörünü farklı boyutlarıyla inceleyen

çalışmalar bulunmaktadır (Wang vd. 2020, Babuna vd. 2020, Farell vd. 2020, Stojkoski vd. 2020). Araştırma kapsamının Türkiye olmasından dolayı literatür incelemesinde Türkiye üzerinde COVID-19 dönemini inceleyen çalışmalar değerlendirilecektir. Borsalar ülkelerin genel ekonomik ve politik gelişmelerinden hızla etkilenmelerinden dolayı önemli bir gösterge niteliğindedir. Piyasalardaki ani gelişmelere hızlı tepki verebilmektedirler. Endekslerde meydana gelen artış ve azalışlar ise piyasa riskleri konusunda önemli bir göstergedir (Şenol, 2020). Bu nedenle içinde bulunduğumuz pandeminin etkilerini en hızlı yansıtacak sonuçları vermesi beklenmektedir. Borsaların bu özelliğinden dolayı araştırmaların önemli bir bölümünde Borsa İstanbul'da işlem gören endeksler üzerinde yoğunlaşılmıştır.

Meral (2021) pandemi döneminde hayat ve hayat dışı branşların büyüme oranları arasında 10 puanlık bir fark olduğunu, hayat branşında hem poliçe hem de prim üretiminin artış gösterdiğini ifade etmiştir. Türkiye'de hayat dışı ve hayat branşları ayrımında entropi ağırlıklandırmalı TOPSIS yöntemi ile 2020 yılı ve diğer yıllar arasında sektörel performansı incelemiştir. COVID-19 döneminde hayat dışı branşa ilişkin performans herhangi bir etki göstermemiş, hayat branşına ilişkin performans ise sınırlı negatif etkiye sahip bulunmuştur.

Pandemi döneminde turizm, ulaştırma, yiyecek&içecek endeksleri ile vaka ve ölüm sayıları arasındaki ilişkiyi inceleyen Güngör vd. (2021), turizm endeksi ile vaka ve ölüm sayıları arasında uzun dönemli negatif ilişki olduğu ancak diğer endeksler ile ilişkili olmadıklarını ortaya koymuştur. Diğer taraftan Özen ve Özdemir (2021) turizm endeksinin vaka ve ölüm sayılarından etkilerini araştırdıkları çalışmalarında ölüm sayılarının endeksi negatif yönde ve anlamlı etkilediğini, vaka sayılarının ise istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığını ifade etmişlerdir. Kılıç (2020) sektörel endeks getirileri üzerinde olay etüdü analizi yaparak turizm ve tekstil sektörlerinin pandemiden negatif yönde etkilendiği, ticaret sektörünün ise pozitif yönde etkilendiğini ortaya koymaktadır. Ancak genel olarak endekslerde negatif anormal getiri etkisi görülmüştür.

Borsa İstanbul'da sektörel endeks üzerine yapılan bir başka çalışmada Özdemir (2020), mali sektör, sınai sektör, hizmet ve teknoloji sektör endeksleri ile vaka sayısı ve vefat sayısı arasındaki ilişkiyi asimetrik nedensellik çerçevesinde incelemiştir. Sonuçlar vaka sayılarındaki pozitif şokun mali endekste negatif şoklara, pozitif/negatif şokların ise hizmet ve sınai endeksi üzerinde bazı dönemlerde negatif bazı dönemlerde pozitif şoklara, teknoloji endeksinde ise pozitif şoka neden olmaktadır. Vefat sayısındaki pozitif şoklar hizmet endeksinde negatif şoka, pozitif/negatif şoklar sınai endeksinde bazı dönemlerde pozitif bazı dönemlerde negatif şoka, teknoloji endeksinde ise pozitif şoka neden olmaktadır. Sektörel endeksler konusunda bir diğer çalışmada Şenol ve Otçeken (2021) hizmet, mali, sınai ve ticaret sektör endeksleri ile vaka sayısı ve vefat sayısı arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme ve nedensellik kapsamında incelemişlerdir. Çalışma sonuçları mali ve sınai sektörleri ile vaka ve vefat sayıları arasında ilişkinin olduğunu aynı zamanda da vefat sayılarından mali ve sınai endeksler yönünde bir nedenselliğin varlığını ortaya koymuşlardır. Vaka sayılarında meydana gelen değişimin sektör endeksleri üzerindeki etkisinin incelendiği çalışmada Tayar vd. (2020) elektrik, ulaştırma, mali, sınai ve teknoloji sektör endekslerinin vaka sayılarından istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde etkilediğini ifade etmiştir.

Keleş (2020) Borsa İstanbul BIST-30 endeksindeki değişimi olay çalışması ile incelemiştir. İlk vakanın görülmesinden itibaren 100. ve 1000 vaka ile 1000. ölümün gerçekleştiği günler ile tedbirlerin alındığı onbir farklı tarih çalışmada dikkate alınmıştır. Bu tarihlerde pay piyasasının

negatif yönde etkilendiği ve taşımacılık ile otomobiller ve bileşenleri sanayi grubunda bu etkilerin daha fazla olduğu görülmüştür. Ekonomik tedbir paketinin ise bankalar haricinde sakinleştirici bir etki sergilediği ifade edilmiştir.

Öztürk vd. (2020) pandemi döneminde sektörel boyutta bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Vaka sayılarındaki artışın en fazla metal ürünler ve makine sektörünü olumsuz etkilediği ifade edilerek onu spor, bankacılık ve sigortacılık sektörlerinin takip ettiği belirtilmiştir. Kandil Göker vd. (2020), 26 farklı sektör endeksi üzerinde gerçekleştirdikleri COVİD-19 dönemi araştırmalarında birikimli ortalama olağanüstü getiri yöntemi kullanarak süreçteki en yüksek kayba uğrayan sektörlerin spor, turizm ve taşımacılık olduğunu belirlemişlerdir. BIST imalat sektörü hisse senetleri üzerinde yaptığı incelemede Bayraktar (2020) pandemi sürecinde özellikle ilk vakanın ilan edildiği tarihte fiyatlar etrafında yüksek düzeyde bir oynaklığın söz konusu olduğunu göstermiştir. Hisse senetlerinin getiri üretip üretmediğinin araştırıldığı çalışmada imalat sektörünün pandeminin olumsuz etkilerini çabuk tolere ettiğinin altı çizilmiştir.

Akıncı vd. (2020), parametrik olmayan ARDL analizi ile COVID-19'un borsa endeksi üzerindeki kısa ve uzun dönem etkilerini ortaya koymuştur. Buna göre vaka sayılarında meydana gelen kısa ve uzun dönemdeki artışlar endeks fiyatlarını azaltıcı etki yaratırken, kısa dönemde vaka sayılarındaki azalışın endeks üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı değildir. Uzun dönemde ise vaka sayılarındaki azalma endeksi pozitif yönde etkilemektedir. Borsa endeksi üzerinde COVID-19 etkisini araştırdıkları çalışmalarında İşler ve Güven (2021) vaka sayılarının endeksi negatif yönde etkilediği, vefat sayılarının ise istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığını belirlemişlerdir. Literatürde yer alan çalışmalar ışığında pek çok sektörel endeksin farklı yöntemlerin uygulanması ile birlikte pandemi döneminde farklı sonuçlar ortaya koyduğu görülmektedir.

3. YÖNTEM VE BULGULAR

Borsa İstanbul'da işlem gören Sigorta Endeksi'nin COVID-19 pandemi sürecinde günlük vaka sayısı, ölüm sayısı ve VIX Korku endeksinden nasıl etkilendiğini belirlemek amacıyla 11 Mart 2020-30 Kasım 2021 dönemi günlük verileri kullanılmıştır. Endeksler piyasa hareketlerinden yüksek düzeyde etkilendikleri için kontrol değişkeni olarak BIST100 endeksi de modellere dahil edilecektir. Ayrıca veriler bir önceki güne göre değişim oranları hesaplanarak analizere yüzdesel değişim serileri şeklinde dahil edilmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenler, kısaltmaları ve temin edildiği kaynaklar Çizelge 1'de sunulmuştur.

Çizelge 1. Değişkenlere ilişkin bilgiler

Değişken	Kısaltması	Kaynak
BIST Sigorta	XSGRT	investing.com
VIX Korku Endeksi	VIX	investing.com
Vaka Sayısı	V	covid19.tubitak.gov.tr
Ölüm Sayısı	O	covid19.tubitak.gov.tr
BIST100	BIST100	investing.com

Borsa İstanbul'da Sigorta Endeksi (XSGRT) kapsamında 6 şirket yer almaktadır. AGESA Hayat ve Emeklilik A.Ş., AKSİGORTA A.Ş., Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi, Anadolu Hayat Emeklilik A.Ş., Ray Sigorta A.Ş. ve Türkiye Sigorta A.Ş.'dir. Çalışmada XSGRT değişkeni analizlere bağımlı değişken, VIX, V, O ve BIST100 değişkenleri ise bağımsız değişken olarak dahil edilecektir. Burada temel amaç COVID-19'a bağlı vaka ve ölüm sayıları ile korku endeksinin sigorta endeksi üzerinde etkisinin olup olmadığı görmektir. Verilerin ön incelemesinin ardından veri yapısına uygun model kurulumu yapılacaktır. Model kurma sürecinde öncelikli olarak yapılması gereken şey değişkenlerin yapısını iyi tanımaktan geçmektedir. Doğru tahminler üretilebilmesi için doğru yöntemin kullanılması önemlidir. Çalışmanın bu aşamasında verilerin genel durumu hakkında bilgi edinmek amacıyla tanımlayıcı istatistikler hesaplanmış ve Çizelge 2'de sunulmuştur.

Çizelge 2. Tanımlayıcı istatistikler

	XSGRT	V	O	VIX	BIST100
Ortalama	0.001432	0.037132	0.036032	0.000878	0.001824
Medyan	0.001698	0.005826	0.006518	-0.011921	0.002605
Maksimum	0.068392	2.130732	3.111111	0.616421	0.059825
Minimum	-0.086837	0.000901	0.000000	-0.285248	-0.097934
Std. Sapma	0.015539	0.165379	0.200175	0.088037	0.013749
Çarpıklı	-0.547055	8.088615	11.74599	2.109281	-1.068638
Basıklık	7.795284	81.07848	160.1555	14.09093	10.74010
Jarque-Bera	421.3409	110734.3	439765.9	2452.352	1122.977
Olasılık	0.0000***	0.0000***	0.0000***	0.0000***	0.0000***

Not: *** %1 anlam seviyesinde serilerin normal dağılmadığını göstermektedir.

Tüm değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler çerçevesinde Çizelge 2'de aritmetik ortalama, medyan, verilerdeki en yüksek ve en küçük gözlem değerleri, standart sapmaları ile serilerin çarpıklı ve basıklık ölçütü değerleri yer almaktadır. Tanımlayıcı istatistikler tablosunda yer alan Jarque-Bera Test İstatistiği değeri ve ona ilişkin olasılık değeri seri hakkında önemli bir bilgi olan normallik varsayımı hakkında bilgi vermektedir. Bu test serinin normal dağılım gösterdiğine ilişkin yokluk hipotezine karşı serinin normal dağılım göstermediği alternatif hipotezi test etmektedir. Çizelge 2'de yer alan olasılık değerleri tüm değişkenler için yokluk hipotezinin reddedilmesi gerektiğini (*olasılık<0.01*) ve serilerin normal dağılım göstermediğini işaret etmektedir. Bu durum normallik varsayımı gerektiren en küçük kareler regresyonu gibi yöntemlerin kullanılabilmesini engellemektedir.

Diğer taraftan serilerin durağanlığı da gerçekleştirilecek analizlerde önemli bir diğer konudur. Bir zaman serisinin durağan olmaması halinde oluşturulacak model yalnızca içinde bulunduğu dönem için anlam ifade edecektir. Ancak tüm dönemleri kapsayacak nitelikte bir sonuç ve model elde edilmek isteniyorsa durağanlığa mutlaka bakılması gerekmektedir. Bu nedenle bir sonraki aşamada serilerin zaman içindeki durumlarını görmek amacıyla Augmented-Dickey Fuller (ADF) (Dickey ve Fuller, 1981) ve Phillips Perron (PP) (Phillips ve Perron, 1988) birim kök testleri ile durağanlık analizleri gerçekleştirilmiştir. Çizelge 3 tüm değişkenler için iki birim kök testi sonuçlarını göstermektedir.

Çizelge 3. Birim Kök Testi Sonuçları

		Augmented Dickey-Fuller (ADF) Testi		Phillips-Perron Testi (PP)	
Değişken	**Düzey**	**Sabit**	**Sabit ve Trend**	**Sabit**	**Sabit ve Trend**
XSGRT	I(0)	-20.566***	-20.806***	-20.592***	-20.888***
VIX	I(0)	-24.010***	-24.123***	-25.532***	-26.452***
V	I(0)	-13.319***	-13.750***	-14.222***	-14.748***
O	I(0)	-3.818***	-3.850**	-16.624***	-17.382***
BIST100	I(0)	-20.865***	-20.849***	-20.866***	-20.850***

Not: ** ve *** değerleri sırasıyla %5 ve %1 anlam seviyelerinde serilerin durağanlıklarını göstermektedir.

Çizelge 3'de yer alan sonuçlar tüm değişkenlerin ADF ve PP birim kök testleri için belirlenen test istatistiklerine ilişkin olasılıklarının %1'den küçük olduğunu ve düzeyde durağan olduklarını göstermektedir. Bu durumda tüm değişkenler analizlere düzey değerleri ile dahil edilebilmektedir.

Sigorta endeksi üzerinde bağımsız değişkenlerin etkisini görmek, artış ve azalışları kantiller boyunca tespit etmek amacıyla en küçük kareler regresyonuna alternatif olarak kantil regresyon kullanılmıştır. Kantil regresyon yaklaşımı ilk olarak Koenker ve Basset (1978) çalışmalarında tanıtılmıştır. Özellikle heterojen bir dağılım gösteren serilerde en küçük kareler yaklaşımının kullanılması hatalı sonuçlara neden olabilmektedir. Bu nedenle kantiller boyunca verilere farklı ağırlıklar uygulayarak ortaya konulacak modeller daha güvenilir sonuçları ortaya koymaktadır. Özellikle normal dağılıma uymayan veriler için kantil regresyon daha sağlam tahminler üretmektedir (Huang vd., 2020). En küçük kareler tahminleme yönteminde hata kareler toplamının minimizasyonuna odaklanılmaktadır. Kantil regresyon yaklaşımında ise hataların mutlak değerleri toplamını minimize ederek parametre değerleri hesaplanmaktadır. Basit doğrusal regresyon modeline dayalı olarak kantil regresyon modeli aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir. Eşitlik (1)'deki gibi bir basit doğrusal regresyon modelini dikkate alalım.

$$Y_i = B_1 + B_2 X_i + u_i \tag{1}$$

Y_i'ler bağımlı değişkene ilişkin gözlem değerlerini ve $\hat{Y}_i$'lar ise onun tahmin değerini ifade etmek üzere Eşitlik (1)'de yer alan modelde hataların mutlak değerleri toplamının minimize edilmesi Eşitlik (2)'deki gibi gerçekleştirilir.

$$\sum |u_i| = \sum |Y_i - \hat{Y}_i| \tag{2}$$

Eşitlik (2)'nin minimize edilmesi ile bulunan doğru, medyan regresyon doğrusu şeklinde isimlendirilir. Bu tahmincinin kantiller boyunca tahminleme sürecinin genelleştirilmesi q. kantil için hatalara farklı ağırlıklandırmaların verilmesi ile istenilen her bir kantil düzeyinde farklı tahminler Eşitlik (3) ile üretilir.

$$min \sum_{i=1}^{n} \lambda_q (Y_i - XB) = q \sum_{(Y_i - XB) \geq 0} |Y_i - XB| + (1-q) \sum_{(Y_i - XB) < 0} |Y_i - XB| \tag{3}$$

Eşitlik (3)'de $XB = B_1 + B_2 X_i$ ve $0 < q < 1$'dir. Ayrıca λ_q, q-inci kantil için ağırlıklandırılmış uzaklık ölçüsünü göstermektedir (Gujarati, 2014).

Sigorta endeksi değişkeninin bağımlı değişken olarak yer aldığı kantil regresyon modeli için her bir değişkenin 10. kantilden 90. kantile kadar olan katsayı değerleri ve test istatistikleri Çizelge 4'de sunulmuştur.

Çizelge 4. Kantil regresyon sonuçları

	Kantil	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği	p-değeri
VIX	0.10	-.0050892	.0124043	-0.41	0.682
	0.20	.0026483	.0068719	0.39	0.700
	0.30	-.0005182	.0057865	-0.09	0.929
	0.40	-.0030241	.0075446	-0.40	0.689
	0.50	-.0024097	.0098228	-0.25	0.806
	0.60	-.0012934	.0099227	-0.13	0.896
	0.70	.0043261	.0086204	0.50	0.616
	0.80	-.0001258	.0108478	-0.01	0.991
	0.90	.0014372	.0143556	0.10	0.920
V	0.10	-.0153858	.0202873	-0.76	0.449
	0.20	-.0194830	.0147194	-1.32	0.186
	0.30	-.0223849	.0140703	-1.59	0.112
	0.40	-.0211819	.0171634	-1.23	0.218
	0.50	.0003625	.0147128	0.02	0.980
	0.60	-.0009509	.0186296	-0.05	0.959
	0.70	-.0024073	.0192613	-0.12	0.901
	0.80	-.0043793	.0325849	-0.13	0.893
	0.90	-.0062555	.0394138	-0.16	0.874
O	0.10	.0076477	.0192834	0.40	0.692
	0.20	.0069858	.0143757	0.49	0.627
	0.30	.0163125	.0120181	1.36	0.175
	0.40	.0149524	.0114399	1.31	0.192
	0.50	.0051486	.0118402	0.43	0.664
	0.60	.0047798	.0140774	0.34	0.734
	0.70	.0049854	.0165678	0.30	0.764
	0.80	.0088033	.0265777	0.33	0.741
	0.90	.0066142	.0388106	0.17	0.865
BIST100	0.10	.8218867	.0720622	11.41	0.000***
	0.20	.7585641	.0458112	16.56	0.000***
	0.30	.7345550	.0599067	12.26	0.000***
	0.40	.7165986	.0618174	11.59	0.000***
	0.50	.6878436	.0771355	8.92	0.000***
	0.60	.6821663	.0928920	7.34	0.000***
	0.70	.7525983	.0962363	7.82	0.000***
	0.80	.7731120	.0866026	8.93	0.000***
	0.90	.8730219	.1052345	8.30	0.000***
C	0.10	-.0121664	.0010500	-11.59	0.000***
	0.20	-.0078858	.0006765	-11.66	0.000***
	0.30	-.0052999	.0005125	-10.34	0.000***
	0.40	-.0031041	.0005524	-5.62	0.000***
	0.50	-.0007034	.0007208	-0.98	0.330

0.60	.0021006	.0005402	3.89	0.000***
0.70	.0049793	.0006723	7.41	0.000***
0.80	.0091308	.0011221	8.14	0.000***
0.90	.0129170	.0008026	16.09	0.000***

Not: *** değeri sırasıyla %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Kantil regresyonu ile oluşturulan modellerde VIX endeksinin 20., 70. ve 90. kantillerde katsayısının pozitif diğer kantil düzeylerinde ise negatif olduğu ancak istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Diğer taraftan COVID-19 vaka sayısına ait katsayının ise medyan kantil hariç negatif olduğu ancak yine bu değişkene ait katsayının da tüm kantillerde istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Ölüm sayılarının sigorta endeksi üzerindeki etkisine bakıldığında ise katsayının tüm kantillerde pozitif değerli ve istatistiksel olarak anlamlı olmadığı sonucu çıkmıştır. Kontrol değişkeni olan BIST100 endeksi ise XSGRT endeksini tüm kantiller boyunca pozitif etkilemekte ve %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç ortaya koymaktadır. Sabit terimde ise 10. kantil ile medyan kantil arasındaki kantillerde katsayısının negatif, medyan kantil üzerindeki kantillerde ise pozitif olarak bulunmuştur. Medyan kantil hariç tüm kantil düzeylerinde sabit terim sigorta endeksi üzerinde anlamlı etkiye sahiptir. Kantil regresyon yaklaşımında istenilen kantil düzeyi için modeller kurulabilmektedir. Araştırmaların pek çoğunda 10. kantil ile 90. kantil arasındaki tüm kantillerin gözlenmesi tercih edilmektedir. Her bir değişkenin katsayısının kantiller boyunca nasıl değiştiği de bu sayede görülebilmektedir. Ancak belirlenen katsayıların istatistiksel olarak kantiller boyunca farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesi noktasında Wald Testi'nden yararlanılabilmektedir. Test sonuçları Çizelge 5'de sunulmuştur.

Çizelge 5. Katsayı eşitliğinin kantiller boyunca testi

	Ki-Kare İstatistiği	Ki-Kare (S.D)	Olasılık
Wald Testi	0.74	32	0.8443

Wald testine ilişkin yokluk hipotezi tüm kantiller boyunca değişkenlere ilişkin katsayıların değişmediği yönündedir. Ki-Kare testine ilişkin olasılık değeri 0.8443 yokluk hipotezinin reddedilememesine neden olmakta ve değişkenlerin katsayıları açısından kantiller boyunca istatistiksel olarak anlamlı bir değişim göstermediğini vurgulamaktadır.

4. SONUÇ

Çalışmada sigorta endeksi üzerinde COVID-19 verilerinin yanı sıra korku endeksinin etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. 11 Mart 2020-30 Kasım 2021 günlük verilerinin kullanıldığı çalışmada serilerin günlük değişimleri hesaplanarak oluşturulan bu yeni seriler üzerinden işlemle yapılmıştır. Öncelikle tanımlayıcı istatistikler yardımıyla her bir değişkenin yapısı incelenmiştir. Bu noktada tüm değişkenlerin normallik varsayımını sağlamadıkları göze çarpmıştır. Bir sonraki aşamada ise serilerdeki durağanlığı tespit etmek amacıyla ADF ve PP birim kök testleri gerçekleştirilerek tüm serilerin düzey değerlerinin durağan oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Tanımlayıcı istatistiklerden elde edilen normallik varsayımının sağlanmaması uygulanacak model konusunda kısıtlayıcı bir unsur olmuştur. Özellikle en küçük kareler yaklaşımına dayalı basit doğrusal regresyon yaklaşımının kullanılması için zorunlu

koşul sağlanamamaktadır. Ancak veri setinde yer alan her bir gözlem değerine kantiller boyunca farklı ağırlıklar vererek, normal dağılım koşulu gerektirmeyen kantil regresyon modeli bu koşullar altında kullanılabilmektedir. Kantil regresyon modellerinde korku endeksi, vaka sayısı ve ölüm sayıları sigorta endeksi üzerinde tüm kantil düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahip değillerdir. Diğer taraftan kontrol değişkeni olarak çalışmaya dahil edilen BIST100 endeksi ve sabit terime ilişkin katsayılar istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Kantil regresyonda kantiller boyunca katsayı eşitliği testi sonucuna göre ise katsayıların kantiller boyunca farklılaşmadığı sonucu ortaya çıkmıştır.

Çalışmanın gerçekleştirilme sürecindeki genel beklenti kişilerin pandemi sürecinde hem kendi sağlıkları hem de sevdiklerinin sağlıklarını korumak açısından özellikle sağlık sigortaları konusunda bir artışın gerçekleşmiş olabileceğidir. Bu durumunda sigorta sektöründe çok sayıda farklı sigorta alanı bulunsa da sağlık için gerçekleştirilen sigorta miktarının anlamlı bir şekilde artması buna bağlı olarak da sektörel endeksin olumlu yönde etkilenmesidir. Yıldız (2021), pandemi döneminde Türkiye'de hayat dışı, hayat ve emeklilik şirketlerinin dönem net karının arttığını gözlemlemiştir. Ayrıca bireysel emeklilik sisteminde katılımcı sayısında artış, 45 yaş üstü kişilerin toplam katılımcıların arasındaki payında artış ile kadın ve erkeklerde sisteme giriş yaşının düşmesi de bu görüşü destekler niteliktedir. Ancak diğer taraftan özellikle kısıtlamaların olduğu dönemlerde faaliyetlerdeki yavaşlamaların sigorta sektöründe talepte azaltıcı etki yaratabileceği de diğer bir konudur. Elde edilen sonuçlar her ne kadar sağlık için yaptırılan sigorta miktarını doğrudan tanımlamasa da pek çok sektörün aksine sigorta sektörünün pandemi sürecinde doğrudan bir etki altına girmediğini göstermektedir. Bu sonuçlar TSB'nin ortaya koymuş olduğu sektörün pandemi öncesi döneme göre büyüdüğü yönündeki bilgiyi, kantil regresyon modellerinde vaka ve ölüm sayısına ilişkin katsayıların istatistiksel olarak anlamlı çıkmaması ile destekler niteliktedir.

DİYARBAKIR
25 - 26 ARALIK 2021

KAYNAKÇA

[1] Akıncı, M., Eroğlu, S., Akıncı, G. Y., Finansal Piyasaların Kara Mart'ı: COVID-19 Pandemisinin Borsa İstanbul Üzerindeki Etkilerinin Lineer Olmayan ARDL Analizi Yardımıyla İncelenmesi. Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Ek Sayı, 215-243, 2020.

[2] Babuna, P., Yang, X., Gyilbag, A., Awudi, D. A., Ngmenbelle, D., Bian, D., The Impact of COVID-19 on the Insurance Industry. International Journal of Environmental Research and Public Health, 17(16), 5766, 2020. doi: 10.3390/ijerph17165766.

[3] Bayraktar, A., COVID 19 Pandemisinin Finansal Etkileri: BIST İmalat Sektörü Uygulaması, Turkish Studies, Volume 15 Issue 8, s.3415-3427, 2020.

[4] Dickey, D.A., Fuller, W.A., Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root, Econometrica, 49, 1057-1072, 1981.

[5] Farrell, D., Ganong, P., Greig, F., Liebeskind, M., Noel, P., Vavra, J. Consumption Effects of Unemployment Insurance During the COVID-19 Pandemic, 2020 https://ssrn.com/abstract=3654274

[6] Gujarati D., *Econometrics by Example (2nd ed.)*, Palgrave Macmillan, Hampshire, UK, 2014.

[7] Güngör S., Aydın N., İnak A., COVID-19 Salgınının Turizm, Ulaştırma ve Yiyecek&İçecek Sektörlerine Etkisi: Rals Engle ve Granger Eşbütünleşme Testi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Haziran, s.95-107, 2021.

[8] https://www.tsb.org.tr/ Türkiye Sigorta Birliği (TSB) web sayfası (Erişim 15.12.2021)

[9] Huang, Y., Zhu, H., Zhang, Z., The heterogeneous effect of driving factors on carbon emission intensity in the Chinese transport sector: Evidence from dynamic panel quantile regression. Science of the Total Environment, 727, 138578, 2020. doi:10.1016/j.scitotenv.2020.138578

[10] İşler İ.İ., Güven A., COVID 19 Küresel Salgınının BIST 100 Endeksi Üzerindeki Etkileri, Politik Ekonomik Kuram, 5 (1), 63-77, 2021.

[11] Kandil Göker, E., Eren, B. S., Karaca, S. S., COVID-19 (Koronavirüs)'un Borsa İstanbul Sektör Endeks Getirileri Üzerindeki Etkisi: Bir Olay Çalışması. *Gaziantep Üniversitesi, Journal of Social Sciences,* Özel Sayı, 14-41, 2020.

[12] Keleş E., COVID-19 ve Bist-30 Endeksi Üzerine Kısa Dönemli Etkileri, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 42, Sayı: 1, Haziran 2020, ISSN: 2149-1844, ss/pp. 91-105, 2020. doi: 10.14780.muiibd.763962

[13] Kılıç, Y., Borsa İstanbul'da COVID-19 (Koronavirüs) Etkisi. JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy, 5 (1), 66-77, 2020.

[14] Koenker, R., Bassett, J.G., Regression quantiles, Econometrica, 46 (1), 33-50, 1978.

[15] Meral, H., COVID-19 Türk Sigorta Sektörünü Nasil Etkiledi? Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt.6 Sayı.3, Eylül 2021.

[16] Özdemir, L., COVID-19 Pandemisinin BIST Sektör Endeksleri Üzerine Asimetrik Etkisi. Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(3), 546-556, 2020. http://dx.doi.org/10.29106/fesa.797658

[17] Özen E., Özdemir L., How Did COVID-19 Pandemic Affect the Tourism Index in Borsa Istanbul? Facta Universitatis Series: Economics and Organization Vol. 18, No 3, 2021, pp. 229–242, 2021. https://doi.org/10.22190/FUEO210501016O

[18] Öztürk, Ö., Şişman, M.Y., Uslu, H., Çitak, F., Effect of COVID-19 Outbreak on Turkish Stock Market: A Sectoral-Level Analysis. Hitit University Journal of Social Sciences Institute, 13(1), 56-68, 2020.

[19] Phillips, P.C.B., Perron, P., Testing for a Unit Root in Time Series Regression, Biometrika, 75, 335-346, 1988.

[20] Stojkoski, V., Jolakoski, P., Ivanovski, I. The Short-Run Impact of COVID-19 on the Activity in the Insurance Industry in the Republic of North Macedonia, https://arxiv.org/abs/2011.10826 (Erişim Tarihi: 15.12.2021).

[21] Şenol Z. (2020), COVID-19 Krizi ve Finansal Piyasalar, Para ve Finans, İKSAD Publishing House, ISBN:978-625-7897-45-7, Bölüm Sayfaları:75 -124.

[22] Şenol Z., Otçeken G., COVID-19'un BIST Sektörlerine Etkisi, Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt.6 Sayı.3, ISSN : 2602 – 2486, 2021.

[23] Tayar, T., Gümüştekin, E., Dayan, K., Mandi, E., COVID-19 Krizinin Türkiye'deki Sektörler Üzerinde Etkileri: Borsa İstanbul Sektör Endeksleri Araştırması. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı, 293-320, 2020.

[24] Wang, Y., Zhang, D., Wang X., Fu, O., How Does COVID-19 Affect China's Insurance Market?, Emerging Markets Finance and Trade, 56:10, 2350-2362, 2020. doi: 10.1080/1540496x.2020.1791074.

[25] Yıldız, M., COVID-19 Pandemi Sürecinin Sigorta ve Bireysel Emeklilik Sistemine Etkisi, *Verilerle Pandemi Sürecinde Türkiye,* Edition: 1. Baskı Chapter: 12 Publisher: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti, 2021.

ANADOLU 8. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
DİYARBAKIR
25 - 26 ARALIK 2021

TÜRKİYE'DE YOKSULLUK İLE MÜCADELEDE SOSYAL BÜTÇE ANLAYIŞI

Dr. Filiz ÖZBAY

Harran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 0000-0002-5599-9021

ÖZET

Toplumu meydana getiren bireylerin refah düzeyini yükseltmek, politika yapıcılarının temel görevlerinden birini oluşturmaktadır. Günümüzde bireylerin hayat standartlarını yükseltmek amacıyla yapılan yatırımlar/harcamalar her geçen gün önem kazanmakla beraber çeşitlenmektedir. Özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sosyal bütçeleri içerisinde yer alan sosyal harcamaları bu yatırımların başında yer almaktadır. Sosyal bütçe, merkezi devlet bütçesinin içerisinde bulunan sosyal içerikli harcamaları ve bu harcamaları finanse eden gelirleri oluşturmaktadır. Sosyal bütçe; daha iyi kamu politikaları yoluyla çocukların, kadınların ve dezavantajlı bireylerin hayat standartlarını yükseltmek amacıyla bütçedeki sosyal içerikli kamu harcamalarının (sosyal güvenlik, sosyal yardım, eğitim ve sağlık gibi) kullanılmasına yönelik bütçe uygulamaları olarak tanımlanmaktadır.

Toplumun sosyal faydasını maksimum düzeye çıkarmayı amaçlayan sosyal devlet anlayışı, uygulamış olduğu sosyal bütçe politikalarıyla yoksulluk ile mücadele etmektedir. Sosyal bütçe içerisinde yer alan harcama kalemleri içerisinde yoksul kesimi korumaya yönelik uygulamalar öncelikler arasında yer almaktadır. Bireylerin işsiz kalması sonucu verilen işsizlik ödenekleri, beşeri sermaye birikiminin artırılabilmesi için sağlanan eğitim ve sağlık yardımları, düşük gelir üzerinden vergi alınmaması, gelir düzeyi düşük olan bireylere özellikle dezavantajlı bireylere sağlanan sosyal koruma harcamaları ve gelir destekleri bu kapsamda değerlendirilmektedir. Ayrıca yoksulluk ile mücadele edebilmek için sosyal bütçe uygulamalarının etkin bir şekilde kullanılması ve sosyal bütçe sistemine uygun politikaların belirlenmesi önem taşımaktadır.

Türkiye diğer ülkeler ile kıyaslandığında refah seviyesi bakımından düşük olan ülkeler arasında yer almaktadır. Çünkü sosyal devlet anlayışının bir gereği olan sosyal harcamaların yeterli olmadığı görülmektedir. Bu sorunu çözmek için yapılması gereken ise sosyal harcamaların çözmeye çalıştığı yoksulluk ve adaletsiz gelir dağılımının sebeplerini belirlemektir. Bu ise sosyal bütçe içerisinde yer alan sosyal harcama politikalarının ekonomik politika tasarımı ile beraber yapılmasıyla mümkündür. Bu doğrultuda çalışmada öncelikle sosyal bütçe ve yoksulluk kavramlarının teorik çerçevesi ele alınmaktadır. Daha sonra ise Türkiye'de yoksulluk ile mücadelede sosyal bütçeye yönelik uygulanan politikalara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Bütçe, Yoksulluk, Sosyal Harcama.

1. GİRİŞ

Sosyal bütçe, son dönemlerde sıklıkla kullanılan önemli bir kavramdır. Sosyal bütçe anlayışı maliye politikasının önemli araçlarından birini oluşturan bütçe politikasının

sosyal yönünü göstermektedir. Sosyal bütçe teorik olarak gelir ve harcama bakımından toplumun refah düzeyini arttırmak ve yaşam kalitesini iyileştirmek amacıyla uygun bir zemine oturtulmalıdır. Çünkü sosyal bütçe, ekonomi politikası açısından önem arz etmektedir. Siyasi karar alma sürecinde yer alan karar vericiler toplumun refah düzeyini arttıran uygulamalarla politikalar geliştirmektedir.

Devletlerin sosyal bütçe içerisinde yer alan sosyal harcamaları; sosyal güvenlik ve yardım harcamaları, eğitim, sağlık, beslenme, barınma, konut harcamaları, işsizlik maaşları ve sosyal yardımlar yer almaktadır.

Toplumun sosyal faydasını maksimum düzeye çıkarmayı amaçlayan sosyal devlet anlayışı, uygulamış olduğu sosyal bütçe politikalarıyla yoksulluk ile mücadele etmektedir. Sosyal bütçe içerisinde yer alan harcama kalemleri içerisinde yoksul kesimi korumaya yönelik uygulamalar öncelikler arasında yer almaktadır. Bireylerin işsiz kalması sonucu verilen işsizlik ödenekleri, beşeri sermaye birikiminin artırılabilmesi için sağlanan eğitim ve sağlık yardımları, düşük gelir üzerinden vergi alınmaması, gelir düzeyi düşük olan bireylere özellikle dezavantajlı bireylere sağlanan sosyal koruma harcamaları ve gelir destekleri bu kapsamda değerlendirilmektedir. Ayrıca yoksulluk ile mücadele edebilmek için sosyal bütçe uygulamalarının etkin bir şekilde kullanılması ve sosyal bütçe sistemine uygun politikaların belirlenmesi önem taşımaktadır.

Çalışmada öncelikle yoksulluk olgusu ve sosyal bütçe arasındaki ilişki teorik çerçevede ele alınmakta daha sonra ise sosyal bütçe içerisinde yer alan harcamalar belirlenmekte ve bunların merkezi yönetim içindeki oranları yıllar itibariyle verilerek değerlendirilmektedir. Ayrıca 2008-2020 döneminde sosyal bütçe içerisinde yer alan sosyal harcamaların yoksulluğu nasıl etkilediği değerlendirilmektedir.

2. SOSYAL BÜTÇE KAVRAMI

Sosyal bütçeleme iki temel bileşenden oluşmaktadır. Birincisi istatistiksel temeldir, yani bir ülkenin sosyal koruma sisteminin gelir ve giderlerinin metodolojik olarak tutarlı bir şekilde derlenmesidir. Bu bileşene sosyal muhasebe sistemi denilmektedir. İkincisi ise normalde orta vadeli bir dönem için gelir ve harcama tahmini (bütçe projeksiyonu) ve/veya alternatif ekonomik, demografik ve/veya yasal varsayımlar altında sosyal harcama ve gelirlerin simülasyonlarıdır. Bu bileşene ise sosyal bütçe denilmektedir. Sosyal Bütçe, hükümetin tüm seviyelerinde olduğu gibi bağımsız sosyal kurumların sosyal harcamalarını ve gelirini (sosyal harcamaları karşılamak için yasal olarak tahsis edilmiş olabilir veya olmayabilir) kapsamaktadır (Scholz, Hagemejer ve Cichon, 2000: s.4).

Başka bir tanıma göre ise sosyal bütçe, merkezi bütçe içerisinde yer alan eğitim, sağlık, sosyal transferler ve sosyal koruma hizmetlerine yönelik gerçekleşen harcamaların planlanması ve uygulanması olarak tanımlanabilir (Çiçek ve Dikmen, 2016, s.136).

Sosyal bütçe; bütçedeki eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının; eşitlik, gelir dağılımı, yoksulluk, istihdam gibi kriterlerin göz önüne alınarak düzenlenmesini ve bu düzenlemeyle toplumdaki dezavantajlı kesimlerin (kadınlar, çocuklar,

gençler, işsizler, yaşlılar ve engelliler gibi) lehine uygulamalar yapılmasını öngören bütçe politikaları olarak tanımlanmaktadır (Şeker, 2011: s.22).

Bu tanımlar ışığında genel bir tanım yapılacak olursa, sosyal bütçe; daha iyi kamu politikaları yoluyla çocukların, kadınların ve dezavantajlı bireylerin hayat standartlarını yükseltmek amacıyla bütçedeki sosyal içerikli kamu harcamalarının (sosyal güvenlik, sosyal yardım, eğitim ve sağlık gibi) kullanılmasına yönelik bütçe uygulamaları olarak tanımlanmaktadır.

Ulusal sosyal bütçelerin tam içeriği, ulusal sosyal koruma sistemlerinin geleneksel organizasyonuna ve ayrıca sunulan yardımların çeşitliliğine bağlı olarak ülkeden ülkeye değişiklik gösterebilir. Ancak, tüm ulusal sosyal bütçelerde temsil edilen temel unsurlar vardır. Harcama tarafında, bu temel unsurlar şunları içermektedir (Scholz, Hagemejer ve Cichon, 2000: s.5):

- İstihdamla ilgili sosyal güvenlik harcamaları:

- emekli maaşları (farklı kurumlar ve/veya hükümet tarafından)

- işsizlik yardımları

- Kamu tarafından finanse edilen sosyal koruma harcamaları:

- aile yardımları

- sağlık hizmeti

- sosyal Hizmetler

- vergi avantajları (ör. çocuklar nedeniyle vergi indirimi)

- Özel sektör/toplu sözleşmelere dayalı sosyal koruma harcamaları

- mesleki emeklilik

- diğer kurumsal temelli sosyal yardımlar.

3. YOKSULLUK KAVRAMI

Yoksulluk olgusu toplumun sosyal, kültürel, siyasal, ekonomik vb. birçok boyutuyla yakından ilgili olduğu, zaman ve mekana göre değiştiği için literatürde genel kabul gören bir yoksulluk tanımı bulunmamaktadır. Toplumsal bir olgu olan yoksulluk kavramını etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Yoksulluğun kavramsal olarak boyutu ülkelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyine bağlı olarak değişiklik göstermektedir.

Yoksulluk, bir kişinin veya topluluğun, asgari bir yaşam standardı için finansal kaynaklardan ve gerekli unsurlardan yoksun olduğu durumu ifade etmektedir. Ayrıca yoksulluk, istihdamdan elde edilen gelir düzeyinin temel insan ihtiyaçlarının karşılanamayacak kadar düşük olması anlamına gelir (Kirmanoğlu, 2012: s.209).

Yoksulluk kavramını bireylerin/toplumların elde etmiş oldukları gelirlerle ekonomik ve kültürel kaynaklara ulaşamama/ mahrum kalma durumu olarak tanımlanmaktadır (Ak, 2016: s.298).

Yoksulluğu sadece ekonomik kıstaslar bağlamında asgari bir yaşam standardı altında idame edilen bir yaşam olarak algılanmamalıdır. Yoksulluk; kişi başına düşen milli gelir ile beraber ortalama yaşam süresi, sağlık ve eğitim hizmetlerinden faydalanma imkânı, okuma ve yazma oranı, temiz suya erişme ve beslenme hizmetlerine erişme gibi kıstaslarında dikkate alınması gerekmektedir (Açıkgöz ve Yusufoğlu, 2012: s.80).

Yoksulluğu ölçme yöntemlerinin çeşitlilik göstermesi, yoksulluk olgusunun kavranması konusunda güçlükler ortaya çıkarmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu 2002 yılından itibaren yoksulluk sınırı yöntemlerine göre bireylerin yoksulluk oranlarını değerlendirmekte ve sonuçlarını açıklamaktadır. Bu analizlerde yoksulluk sınırı ve oranları, tüketim harcamaları üzerinden belirlense de yoksulluk analizlerinde dikkate alınan refah seviyesi ölçütü, tüketim harcamaları kadar bireylerin gelir düzeylerine de dayanmaktadır (Kızılgöl, 2008: 82).

4. SOSYAL BÜTÇENİN AMAÇLARI

İşsizlik, yoksulluk, gelir dağılımı, eğitim ve sağlık gibi alanlarda serbest piyasa mekanizmasının yeterli olmadığı durumlarda devlet sosyal bütçe ile piyasaya müdahale ederek ortaya çıkabilecek toplumsal sorunları engelleyebilmektedir. Sosyal bütçe anlayışı ile gelir dağılımında adaleti sağlamak, dezavantajlı kesime yönelik politika üretmek, yoksulluk ile mücadele etmek ve işsizliği azaltmak (istihdam yaratmak) amacıyla işsizlik, yaşlılık ve hastalık gibi durumlarda ayrım gözetilmeksizin bireyleri desteklemeye yönelik hizmetler sağlanmaktadır (Kaymaz, 2018: s.118). Sağlanan bu hizmetler aşağıda dört başlık altında detaylı bir şekilde ele alınmaktadır.

4.1. Gelir Dağılımında Adaleti Sağlamak

Gelir dağılımı, bir ülkede belirli bir dönemde kazanılan milli gelirin, bireyler arasındaki dağılımını ifade etmektedir. Adaletli bir gelir dağılımının sağlanması, işsizliği azaltması, toplumsal refahı arttırması ve ekonomik kalkınmayı sağlaması gibi avantajlarla ekonomi, sosyal ve siyasi bakımdan önem arz etmektedir. Yaratılan gelirin bireyler arasında adil bir şekilde paylaştırılması ekonomik sonuçların ötesinde sosyal ve siyasi sonuçları da barındırdığından adaletli bir gelir dağılımında adalet olgusu hem ulusal hem de uluslararası alanda önem taşımaktadır. Piyasadaki aktörlerin kar maksimizasyonu çerçevesinde hareket etmeleri sonucu yaratılmış olan gelirden aldığı payı artırması sonucu gelir dağılımında adaletsizliğe sebep olabilmektedir. Bu nedenle toplumda refahın, barışın ve huzurun sağlanması amacıyla devlet kazanılan geliri yeniden bölüştürme işlevini üstlenmesi gerekmektedir (Koç, 2009: s.61)

Ülkeler, gelişmişlik durumlarına bağlı olarak, ulusal sosyal koruma sistemleri aracılığıyla GSYİH'nın % 5 ila 30'unu yeniden dağıtabilmektedirler. Tüm bu sistemler, potansiyel olarak çok geniş boyutları olan geliri yeniden dağıtım sistemleridir; sosyal güvenlik

primleri veya vergileri topladıkları için finansörlere mali yükler yüklerler ve bu yükleri özel sektöre nakdi gelire (sosyal yardım, hastalık maaşı veya emekli maaşı) veya ayni transferlere (sosyal yardım, sosyal veya sağlık hizmetleri) dönüştürürler. Bu yeniden dağıtım, gelir dağılımı, üretim düzeyi ve yapısı ve maliyetleri, hükümet bütçesi ve toplam talebin düzeyi ve dağılımı, dolayısıyla finansörlerin ve yararlanıcıların ekonomik davranışları ve dolayısıyla ekonomik ve sosyal kalkınmanın kendisi üzerinde temel bir etkiye sahiptir (Scholz, Hagemejer ve Cichon., 2000: s.6).

Sosyal bütçe harcamaları içerisinde yer alan sosyal yardım ve sosyal sigorta harcamaları gelir dağılımında adaletin sağlanmasında kullanılan önemli harcama kalemleridir. Ayrıca düşük gelir düzeyine sahip olan bireylere yapılan transfer harcamaları ve yarı kamusal mal ve hizmetleri kapsayan yatırım carileri, devletin uygulamış olduğu asgari ücret ve destekleme alımları gibi uygulamalar gelir dağılımında adaletin sağlanmasında önem teşkil etmektedir.

Gelir dağılımının adaletsiz olması ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğinden yoksulluğu önleme noktasında da olumsuz etkilenmektedir. Gelir dağılımındaki adaletsizliği yüksek olan ülkeler, yoksulluğu önleme noktasında zorluklar yaşadığı belirlenmiştir. Çünkü gelir dağılımındaki adaletsizliği az olan ülkelere kıyasla yoksulluğu aynı oranda azaltabilmek için daha hızlı büyümeye ve daha fazla zamana ihtiyaç duymaktadır (Kemal, 2007: s.7).

4.2. Dezavantajlı Kesimleri Koruma

İnsanlar sosyal bir varlık olduğu için toplum içerisinde bir arada yaşamaktadırlar. Fakat toplum olarak beraber yaşayan bireylerin her zaman eşit koşullarda hayatlarını devam ettirmeleri mümkün olmamaktadır. Hayat koşullarının ve çevresel faktörlerin aynı olmaması, bireylerin ihtiyaç duyduğu kaynaklara eşit derecede yararlanmalarını engelleyerek toplum içinde farklı grupların oluşmasına sebebiyet vermektedir. Oluşan bu gruplar diğer gruplardan farklılık göstererek onların dezavantajlı olarak değerlendirilmelerine sebep olmaktadır. Dezavantajlılık, yaşlılık, sakatlık, cinsiyet ve hastalık gibi önlenemeyen sebeplerden dolayı toplumdaki ekonomik, sosyal ve kültürel kaynaklara ulaşılamama ve mahrum bırakılma durumu olarak ifade edilmektedir (Küçükali ve Özmen, 2020: s.8).

Sosyal refahın ve barışın sağlanması bakımından toplumu oluşturan bireylerin sosyal haklardan faydalanması önemli olduğu için dezavantajlı bireylerin, sağlanacak sosyal harcamalarla kamu hizmetlerine erişmeleri sağlanmalıdır. Adaletsiz gelir dağılımı, yoksulluk ve işsizlik gibi problemleri çözmek amacıyla uygulamaya konulan sosyal bütçe uygulamaları ile dezavantajlı kesimin üretim sürecine katılmasını ve böylelikle üretim sonucu kazanılan gelirin bölüşümüne dahil edilmeleri bu kesimin belirli hayat standartlarına erişmelerini sağlamaktadır (Koç, 2019: s.64).

Dezavantajlı grupların toplumsal hayata katılmalarını ve toplumla bütünleştirmelerini sağlamak amacıyla yürütülen faaliyetler çeşitlilik göstermektedir. Örneğin; sokakta yaşayan çocukları topluma kazandırmak amacıyla eğitim, beceri kazandırma, kalacak yer temin etme ve belli yaşın üzerinde olanlara iş imkanları sağlama şeklinde olabilir (Erdoğdu ve Yenigün, 2008: s.24).

Sosyal bütçe, hizmetlerini uygularken sosyal harcamalar yoluyla gerçekleştirmektedir. Sosyal bütçe amaçlarını gerçekleştirirken cinsiyete dayalı bütçeleme anlayışıyla kadınlara, çocuk dostu bütçeleme anlayışıyla çocuklara, engelliler gibi dezavantajlı gruba yönelik pozitif katkı sağlamaktadır.

4.3. Yoksulluğu Azaltmak

Sosyal bütçenin amaçları itibariyle değerlendirildiğinde işsizlik ve adaletsiz gelir dağılımı ile ilişkili olduğu kadar yoksulluk olgusu ile de yakından ilgilidir. Sosyal problemlerin çoğunu yoksulluk ve işsizlik gibi etkenlerden kaynaklı, kişilerin ihtiyaç duyduğu gereksinimlerin karşılanmamasından ortaya çıkmaktadır. Adil bir gelir dağılımının sağlanması ve yoksulluğu önlemeye yönelik yoksul kesimin desteklenmesi amacıyla uygulanan sosyal politikalarla toplumdaki herkesin sosyal hizmetlerden faydalanması sağlanabilmektedir. Sosyal devletin bir gereği olan temel eğitim ve sağlık hizmetleri başta olmak üzere sosyal harcamaların yoksullara yönelik olarak yapılmasında devletin düzenleyici ve denetleyici görevinin ihmal edilmemesi önem arz etmektedir (Yolcuoğlu, 2012: s.152).

Toplumun sosyal faydasını maksimum düzeye çıkarmayı amaçlayan sosyal devlet anlayışı, uygulamış olduğu sosyal bütçe politikalarıyla yoksulluk ile mücadele etmektedir. Devlet yoksulluk ile mücadele ederken ortaya çıkan sosyal problemlerin çözümünde sosyal içerikli kamu harcamaları müdahale etmektedir. Bu kapsamda yoksulluk ile mücadele edilirken kamu politika araçları (sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamaları, vergi vb.) ile uyumlu politikaların hazırlanması ve uygulanması sosyal bütçenin bir işlevini oluşturmaktadır (Brady, 200: s.558).

Sosyal bütçe içerisinde yer alan harcama kalemleri içerisinde yoksul kesimi korumaya yönelik uygulamalar öncelikler arasında yer almaktadır. Sosyal koruma sistemleri, insanları yoksulluktan kurtarabilmekte (yeterli geliri olmayan veya kendi gelirini elde edecek olanaklardan yoksun bırakılanlar gibi) ve onların yoksulluğa düşmesini önleyebilmektedir. Örneğin, işten emekli olan ve gelir olarak yaşlılık aylığına bağlı olan yaşlıları veya kronik hastalığı olan ve tıbbi bakım sağlanması gereken kişileri desteklemektedir. Sosyal koruma sistemleri, geçici ve gönülsüz olarak işsiz kalan kişilere gelir sağlarken, genel olarak gelir desteğine ihtiyaç duyanları da koruyabilir. Tüm bu durumlarda, sosyal koruma, çeşitli zorlukları hafifletebilir ve/veya kişi artık gelir yaratma sürecine katılmasa bile, bir ülkenin toplam gelirine bireysel katılımı garanti edebilir ve yoksulluğu önleme konusunda pozitif etki yaratabilmektedir (Scholz, Hagemejer ve Cichon., 2000: s.7).

Türkiye'de yoksulluk ile mücadelenin en somut örneğini sosyal koruma harcamaları, merkezi ve yerel yönetimler tarafından sağlanan ayni ve nakdi yardımlar oluşturmaktadır. Sosyal koruma harcamaları yoksulluğu azaltmada geniş güvenlik önlemlerini kapsamaktadır. Bu sosyal güvenlik önlemleri, toplumların hayat standartlarının iyileştirilmesini, kaynak transferini ve yoksul kesimin fırsatlara ulaşmasını sağlayan teşvikleri içermektedir (Kızıler, 2017, s.90).

4.4. İşsizliği Azaltmak

İşsizlik terimi, aktif olarak iş arayan bir kişinin iş bulamadığı durumu ifade etmektedir. Başka bir deyişle herhangi bir ekonomik toplumda bireylerin istihdama katılamamalarından dolayı meydana gelen insan gücü kaybı olarak nitelendirilebilir (Yıldız, 2014: s.2).

Ekonomik ve toplumsal bakımdan birçok probleme sebep olan işsizlik olgusu tüm ülke ekonomilerinde aşılması gerekli temel sorunlardan birini oluşturmaktadır. İşsizliğin neden olduğu problemlerin başında toplumun refah düzeyinin azalmasına bağlı olarak ortaya çıkan yoksulluk durumu ve asgari yaşam standartlarının kötüleşmesi gelmektedir. Bundan dolayı ülkeler, işsizlik ile mücadele ederken hem arz yönlü hem de talep yönlü politikalar yürütmekte ve sosyal bütçe uygulamaları aracılığıyla hizmetler sunmaktadır (Koç, 2019: s.66).

Yoksulluk ile mücadelede en etkili politikalardan biri, işsizliği minimum seviyeye düşürecek yeni iş imkanlarının sağlanmasıdır. İşsizliğin azaltılması sadece yoksulluk ile mücadele edilmesi anlamına gelmemektedir. Bireylerin iş sahibi olması aynı zamanda toplumda yer edinmesi anlamına gelmekte ve buna bağlı olarak da psikolojik bir gereksinim karşılanmaktadır (Erdoğdu ve Yenigün, 2008: s.23).

İstihdam düzeyinin düşük olmasına bağlı olarak ortaya çıkan işsizlik olgusu sosyal ve psikolojik sorunlara sebep olabilmektedir. İşsizlikten kaynaklı meydana gelen sosyal dışlanma, öz güven eksikliği ve aile içi şiddet gibi toplumsal problemleri bertaraf etmede sosyal bütçe uygulamaları önem taşımaktadır. Sosyal bütçe uygulamalarının ihtiyaç analizleri kapsamında hazırlanması ve uzun vadede sosyal hizmetleri hedeflemesi gerekli görülmektedir. Bu noktada özellikle istihdamı arttıran uygulamaların bütçe içinde yer alması önem taşımaktadır (Şeker, 2011, s. 22).

İşsizliği minimum düzeye indirmek ve nitelikli işgücünü arttırmak amacıyla uygulanan politikalar ülkelerin gelişmişlik düzeyine, istihdam ve işgücü piyasasının koşullarına bağlı olarak farklılık göstermekle beraber genel olarak aktif ve pasif işgücü piyasası politikaları olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır (Ay, 2012: s.330).

İşsizlik sorununun ortaya çıkardığı olumsuz sonuçları önlemeye çalışan pasif iş gücü piyasası politikaları; işsizlik sigortası, ihbar ve kıdem tazminatı, kısa çalışma ödeneği gibi uygulamaları kapsamaktadır. Bu uygulamaların temel amacı işsizlik süresince bireyleri maddi açıdan desteklemek ve işsizlik olgusunun sebep olabileceği toplumsal ve bireysel zararı asgari düzeye indirgemektir (Kocabaş ve Canbey, 2019: s.268).

Mesleki eğitim çalışmaları, girişimcilere sağlanan hizmetler, istihdamı sağlamaya yönelik verilen sübvansiyonlar, istihdam danışmanlık hizmetleri gibi uygulamaları içeren aktif istihdam politikaları temel amacı ise işsizliği azaltarak işsiz kesimin işgücü piyasasına kazandırılmasıdır. Ayrıca aktif işgücü piyasası politikaları, işsiz olan bireylerin yanı sıra eğitimsiz işçiler ve dezavantajlı grupların istihdam imkanlarını arttırarak sosyal eşitliği sağlamayı amaçlamaktadır. Aktif politikaların temel finansman kaynağını işsizlik sigortası fonu oluşturmaktadır (Şahin, 2013: s.4) .

5. TÜRKİYE'DE YOKSULLUK İLE MÜCADELEDE SOSYAL BÜTÇEYE YÖNELİK UYGULANAN POLİTİKALAR

Ülkemizde toplumun refah düzeyini arttıran sosyal bütçe politikaları arasında yoksulluk ile mücadele edilecek sosyal harcamalar ön plandadır. Uygulanan sosyal bütçe politikaları sosyal devlet anlayışının bir gereği olarak görülmektedir. Merkezi yönetim bütçe sistemi içerisinde fonksiyonel ve kurumsal olarak verilen ve sosyal bütçe içerisinde yer alan sosyal harcamalar bulunmaktadır. Bu harcamalar şunlardır (Tüğen ve Eroğlu, 2017, s.39):

- Hazine yardımları
- Hane halkına yapılan transferler
- Gelirden ayrılan paylar
- Sosyal amaçlı transferler
- Borç verme

5.1. Hazine Yardımları

Hazine yardımları cari transferler içinde yer almaktadır. SGK'ye hazine yardımları ve sağlık, emeklilik ve sosyal yardım giderleri olmak üzere ikiye ayrılır. SGK'ye hazine yardımları; işsizlik sigorta fonu, sandıklara 5 puan prim desteğinden oluşmaktadır. Sağlık, emeklilik ve sosyal yardım giderleri ise devlet sosyal güvenlik katkısı, sosyal güvenliği olmayanların sağlık primi, faturalı ödemeler, işveren sigorta primi 5 puan indirimi, ek karşılıklar, emeklilere ek ödeme sosyal güvenlik açık finansmanını kapsamaktadır.

Çizelge 1'de hazine tarafından uygulanan ve sosyal bütçe içerisinde değerlendirilen sosyal harcamalar yer almaktadır.

Çizelge 1. 2008-2021 Dönemi Hazine Yardımları (Milyon TL)

HAZİNE YARDIMLARI	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020	2021
SGK'ye Hazine Yardımları	1.022	1.342	1.764	2.467	3.706	4.985	5.408	7.110
-İşsizlik Sigorta Fonu	1.022	1.176	1.543	2.238	3.310	4.626	5.408	7.110
-Sandıklara 5 Puan Prim Desteği	-	165	221	230	396	360	-	-
Sağlık, Emeklilik ve Sosyal Yardım Giderleri	35.133	55.039	63.684	77.294	106.786	148.388	245.976	259.737
-Devlet Sosyal Güvenlik Katkısı	1.718	14.965	23.537	30.512	45.843	57.560	82.200	87.481
-Sosyal Güvenliği Olmayanların Sağlık Primi	25.850	27.069	22.218	6.244	7.003	8.974	14.455	15.964
-Faturalı Ödemeler	3.894	4.617	3.124	3.217	4.757	31.468	35.288	38.638

-İşveren Sigorta Primi 5 Puan İndirimi	-	3.820	5.492	8.770	16.990	20.281	24.427	27.718
-Ek Karşılıklar	1.082	1.254	1.484	1.757	2.103	2.494	3.442	3.764
-Emeklilere Ek Ödeme	2.589	3.314	4.372	5.565	7.696	9.914	14.184	16.608
-Sosyal Güvenlik Açık Finansmanı	25.850	27.069	22.218	21.229	20.392	17.698	71.980	69.564

Kaynak: https://www.sbb.gov.tr, Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri ve Beklentiler Raporları 2008-2021.

Sosyal koruma sistemleri, insanları yoksulluktan kurtarabilmekte (yeterli geliri olmayan veya kendi gelirini elde edecek olanaklardan yoksun bırakılanlar gibi) ve onların yoksulluğa düşmesini önleyebilmektedir. Örneğin, işten emekli olan ve gelir olarak yaşlılık aylığına bağlı olan yaşlıları veya kronik hastalığı olan ve tıbbi bakım sağlanması gereken kişileri desteklemektedir. Sosyal koruma sistemleri, geçici ve gönülsüz olarak işsiz kalan kişilere gelir sağlarken (işsizlik sigortası), genel olarak gelir desteğine ihtiyaç duyanları da koruyabilir. Tüm bu durumlarda, hazine yardımları, çeşitli zorlukları hafifletebilir ve/veya kişi artık gelir yaratma sürecine katılmasa bile, bir ülkenin toplam gelirine bireysel katılımı garanti edebilmektedir.

Çizelge 1'e bakıldığında hazine tarafından sağlanan yardımların yoksulluğu azaltmada önemli katkılar sağladığı görülmektedir. Özellikle işsiz kalan bireylerin yeniden işe kazandırılması amacıyla uygulanan işsizlik sigortası fonuna ayrılan ödeneklerin yıllar itibariyle arttığı görülmektedir. 2008 yılında 1.022 milyon TL olan işsizlik sigortası fonu yardımlarının 2021 yılına gelindiğinde 7.110 milyon TL'ye çıktığı görülmektedir. Bütün yıllar boyunca (2008-2021) işsizlik sigortası fon yardımlarının sürekli arttığı gözlemlenmiştir.

Çizelge 1'de sağlık, emeklilik ve sosyal yardım giderlerine bakıldığında ise 2009 yılında uygulamaya konulan işveren sigorta primi 5 puan indirimi ile işverenlerin ödemiş oldukları sigortalarının beş puanlık kısmı devlet tarafından karşılanmaya başlanmıştır. 2010 yılında 3.820 milyon TL olan tutarın 2021 yılında 27.718 milyon TL'ye çıkmıştır. Son yıllarda bu harcama kalemlerinin altında en büyük payı devlet sosyal güvenlik katkısı ve sosyal güvenlik açık finansman yardımları almaktadır.

5.2. Hane Halkına Yapılan Transferler

Eğitim, sağlık, yiyecek ve barınma gibi sosyal amaçları gerçekleştirmek ve toplumun yaşam kalitesini yükseltmek amacıyla hane halkına yapılan karşılıksız transferler amaçlarına göre ayrılarak çizelge 2'de yer verilmektedir.

Çizelge 2. 2008-2021 Dönemi Hane Halkına Yapılan Transferler (Milyon TL)

HANE HALKINA YAPILAN TRANSFERLER	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020	2021
Burslar ve Harçlıklar	580	923	1.739	2.051	3.183	4.393	5.264	5.905
Eğitim Amaçlı Diğer Transferler	328	421	721	1.134	1.225	1.248	1.724	2.237
Sağlık Amaçlı Transferler	54	58	60	79	164	349	519	484
Yiyecek Amaçlı Transferler	128	180	336	478	792	1.151	23	14
Barınma Amaçlı Transferler	11	16	36	40	68	116	131	232

Kaynak: https://www.sbb.gov.tr, Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri ve Beklentiler Raporları 2008-2021.

Sosyal güvencesi olmayan ekonomik ve sosyal yoksunluk içinde bireylere sağlanan eğitim, sağlık, yiyecek ve barınma transferleri sosyal harcamalar içinde önem taşımaktadır. Sosyal hizmet müdahalesinin bir aracı olarak görülen sosyal transferler, yoksulluk sebebiyle zorunlu temel ihtiyaçları karşılamada kişilere sağlanan nakdi ve ayni yardımlar yapılmaktadır.

Çizelge 2'de hane halkına yapılan transfer harcamalarının alt kalemlerine bakıldığında eğitim amaçlı harcamalarının ağırlıkta olduğu ve özellikle yurt içinde okuyan öğrencilere verilen burslar ve harçlıkların oransal olarak fazla olduğu görülmektedir. 2008 yılında 580 milyon TL olan transferler 2021 yılında gelindiğinde 5.905 milyon TL olduğu, eğitim amaçlı diğer transferlerin ise 2008 yılında 328 milyon TL tutarında gerçekleşen transferlerin 2021 yılında 2.237 milyon TL olduğu belirlenmiştir. Sağlık ve barınma amacıyla gerçekleşen transfer tutarlarında genel olarak artış eğilimindeyken yiyecek amaçlı gerçekleşen transfer harcamaların ise 2018 den sonra azalış eğilimine girdiği görülmektedir.

5.3. Gelirden Ayrılan Paylar

Yoksulluğu azaltmak ve dezavantajlı grupları topluma kazandırmak ve fırsat eşitliğini sağlamak amacıyla sosyal amaçlı gelirden ayrılan paylar SYDTF (Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu) ve diğer fon payları oluşturmaktadır. SYDTF'deki kaynaklar Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve il ve ilçe sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıflarınca yürütülmektedir. Bu amaçla çizelge 3'de sosyal amaçlı gelirden ayrılan paylara yer verilmektedir.

Çizelge 3. 2008-2021 Dönemi Gelirden Ayrılan Paylar (Milyon TL)

GELİRDEN AYRILAN PAYLAR	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020	2021
SYDTF	1.569	1.949	2.918	3.676	5.109	7.469	9.003	10.917
Diğer Fon Payları	2.038	2.292	3.030	120	149	187	0	0

Kaynak: https://www.sbb.gov.tr, Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri ve Beklentiler Raporları 2008-2021.

Çizelge 3'e bakıldığında ekonomik ve sosyal kaynakların etkili ve verimli kullanılması amacıyla Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları tarafından yoksul bireylere sağlanan sosyal yardım tutarlarına bakıldığında 2008 yılında 1.569 milyon TL tutarında gerçekleşen SYDTF, 2021 yılında yaklaşık yedi kat artarak 10.917 milyon TL olduğu görülmektedir.

5.4. Sosyal Amaçlı Transferler

Sosyal amaçlı transferler SHÇEK (Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu)'e yapılan transferler, 2022 kanun aylık ödemeler ve diğer sosyal amaçlı transferler olarak üç kaleme ayrılmaktadır. SHÇEK Yardımları doğrudan bireye/hanehalkına yönelik değildir, fakat sosyal bakımdan bireyler üzerinde etki yaratan harcamalardır. 2013 yılında yapılan değişiklikle 2022 Sayılı "65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun" yürürlüğe girerek 3013 yılından sonra 2022 Kanun Aylık Ödemeleri adında yeni bir kalem sosyal amaçlı transferlere eklenmiştir.

Çizelge 4. 2008-2021 Dönemi Gelirden Ayrılan Paylar (Milyon TL)

SOSYAL AMAÇLI TRANSFERLER	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020	2021
SHÇEK Yardımları	413	1.581	2.906	6.374	5.458	6.878	10.821	12.834
2022 Kanun Aylık Ödemeler	-	-	-	6.374	4.764	6.270	11.598	12.674
Diğer Sosyal Amaçlı Transferler	29	28	16	25	592	636	574	1.091

Kaynak: https://www.sbb.gov.tr, Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri ve Beklentiler Raporları 2008-2021.

Çizelge 3'e bakıldığında Türkiye'de yoksul ve korunmaya muhtaç çocuklara ve ailelere bakım, eğitim, sağlık, kültür hizmetlerini sistemli bir biçimde sunmak için oluşturulan SHÇEK Yardımlarına bakıldığında 2008 yılında 413 milyon TL iken 2021 yılında 12.834 milyon TL olduğu, diğer sosyal amaçlı transferlerin ise 2008 yılında 29 milyon TL iken 2021 yılında 1.091

milyon TL olduğu görülmektedir. 2013 yılında uygulamaya başlanan 2022 kanun aylık ödemelerine bakıldığında ise 2014 yılında 6.374 milyon TL iken 2021 yılına gelindiğinde 12.674 milyon TL olmuştur.

5.5. Borç Verme

Sosyal amaçlı olarak verilen borçlar bireyleri yoksulluktan kurtaracağı için sosyal bütçe için önem taşımaktadır. Sosyal bütçe olarak değerlendirilebilen borç verme kalemini öğrenim ve harç kredisi oluşturmaktadır. Okuyan her öğrenciye burs verilmesi Türkiye'deki mevcut imkânlar dâhilinde zor olduğu için burs alan öğrencilere oranla ekonomik durumu daha iyi olanlara öğrenim kredisi verilmektedir. Verilen burs ve kredilerle öğrenim sürecinin daha iyi koşullarda gerçekleşmesi sağlanmaktadır. Bu kapsamda çizelge 5'de sosyal amaçlı verilen borç verme tutarları ele alınmaktadır.

Çizelge 5. 2008-2021 Dönemi Sosyal Amaçlı Borç Verme (Milyon TL)

BORÇ VERME	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020	2021
Öğrenim ve Harç Kredisi	1.156	1.481	2.082	2.929	5.437	6.374	6.973	7.967

Kaynak: https://www.sbb.gov.tr, Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri ve Beklentiler Raporları 2008-2021.

Çizelge 5'e bakıldığında bütün dönem boyunca (2008-2021) öğrenim ve harç kredisinin sürekli arttığı görülmektedir. 2008 yılında 1.156 milyon TL tutarında harcama gerçekleşirken, 2021 yılında 7.967 milyon TL tutarında gerçekleşmiştir.

6. TOPLAM SOSYAL BÜTÇE HARCAMALARI VE YOKSULLUK ORANI

Toplumun refah seviyesinin artmasında önemli rol oynayan sosyal harcamaların yoksulluk düzeyini hangi yönde etkilediğini belirlemek amacıyla öncelikle çizelge 6'da Türkiye'nin yoksulluğun genel görünümü verilmekte daha sonra ise çizelge 7'de ise toplam sosyal bütçe harcamaları ile yoksulluk arasındaki ilişki ele alınmaktadır.

Çizelge 6. Satın Alma Gücü Paritesi (SGP) Kullanılarak Hesaplanan Gelire Dayalı Göreli Yoksulluk Sınırına Göre Yoksul Sayıları, Yoksulluk Oranı ve Yoksulluk Açığı

	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020
%40 - 40%							
Yoksulluk sınırı (TL)	2.460	2.886	3.515	4.312	5.517	6.918	9.621
Yoksul sayısı (Bin kişi)	6.241	6.801	6.759	5.929	5.749	5.712	6.674
Yoksulluk oranı (%)	9,0	9,5	9,2	7,8	7,5	7,2	8,2

Yoksulluk açığı	22,5	22,3	22,3	21,3	19,6	20,1	22,4
%50 - 50%							
Yoksulluk sınırı	3.075	3.608	4.394	5.390	6.896	8.647	12.026
Yoksul sayısı (Bin kişi)	10.613	11.461	11.131	10.451	10.296	10.647	11.424
Yoksulluk oranı (%)	15,3	16,1	15,1	13,8	13,4	13,3	14,0
Yoksulluk açığı	25,0	25,3	26,0	23,6	23,0	22,1	25,4
%60 - 60%							
Yoksulluk sınırı	3.689	4.330	5.272	6.468	8.275	10.377	14.431
Yoksul sayısı (Bin kişi)	15.773	16.274	16.041	15.801	16.034	16.375	17.176
Yoksulluk oranı (%)	22,8	22,8	21,8	20,9	20,8	20,5	21,0
Yoksulluk açığı	27,2	27,7	28,3	25,9	24,4	24,3	25,8
%70 - 70%							
Yoksulluk sınırı (TL)	4.304	5.051	6.151	7.545	9.655	12.106	16.836
Yoksul sayısı (Bin kişi)	20.914	21.360	21.842	21.465	21.547	22.484	23.152
Yoksulluk oranı (%)	30,2	29,9	29,7	28,4	27,9	28,2	28,3
Yoksulluk açığı	29,1	30,8	29,3	27,9	27,1	26,9	28,2

Kaynak: https://data.tuik.gov.tr, Erişim Tarihi: 15.12.2021.

Çizelge 6'da Türkiye'de yoksulluk riski belirlenirken medyan gelirin % 40'ı, % 50'si, % 60'ı ve % 70'i dikkate alınarak yoksulluk sınırı, yoksulluk sayısı, yoksulluk oranı ve yoksulluk açığı yer almaktadır. Yoksulluk açığının sıfıra yaklaşması durumun iyiye gittiğini yani yoksulluğun düştüğünü, yüze yaklaşması ise yoksulluğun arttığını/ durumun kötüye gittiğini göstermektedir. Çizelge 6'da görüldüğü üzere ele alınan medyan gelirindeki yüzdelik artışa bağlı olarak yoksulluk oranında da artışın olduğu görülmektedir. Çünkü ortalama gelirin ne kadarlık kısmının yoksulluk riski olarak belirlenmesinde kullanılan medyan gelirindeki yüksekliğin artması, adaletsiz gelir dağılımına bağlı olarak yoksulluk oranı da artmaktadır.

Yoksulluk riski (medyan geliri) % 40 olarak incelendiğinde 2008 yılında % 9 olan yoksulluk oranının 2009 yılında artış göstererek % 9.5 olduğu ve bu yıldan sonra tekrar azaldığı görülmektedir. 2020 yılında ise Covid-19 pandemi koşullarından dolayı tekrar arttığı görülmektedir. Medyan geliri % 50 olarak dikkate alındığında ise yoksulluk oranının medyan geliri %40 ile benzer yönde artış ve azalışların olduğu görülmektedir.

Medyan geliri % 60 olarak dikkate alındığında 2008 yılında % 22.8 olan yoksulluk oranının 2009 yılında durağan olduğu ve 2012 yılında ise yoksulluk oranında iyileşme görülerek % 21,8'e düştüğü ve bu iyileşmenin 2019 yılına kadar devam ettiği görülmektedir.

Medyan geliri % 70 olarak dikkate alındığında ise 2008 yılında % 30,2 olan yoksulluk oranının 2016 yılına kadar azaldığı, 2018 ve 2020 yıllarında ise tekrar arttığı görülmektedir.

Çizelge 7. Toplam Sosyal Bütçe Harcamaları İle Yoksulluk Arasındaki İlişki

Yıllar	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020
Sosyal Harcamalar (Milyon TL)*	42.461	65.310	79.292	103.041	137.433	188.444	298.014
Yoksulluk Oranı (%50)**	15,3	16,1	15,1	13,8	13,4	13,3	14,0

Kaynak: *https://www.tuik.gov.tr/tr
** 2008-2020 Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri ve Beklentiler Raporları.

Türkiye'de yoksulluk risk eşiği olarak % 50 ölçütünü baz almaktadır. Dikkate alınan bu ölçütün altında bulunan bireylerin oranı doğrudan yoksulluğu ölçmemektedir. Ancak diğer bireylere oranla gelir düzeyleri daha düşüktür ve ortalama refah seviyesinin altında kalan kişileri kapsamaktadır.

Çizelge 7'de yoksulluk oranı ile sosyal harcamaların miktarına bakıldığında genel olarak harcama miktarının artmasına bağlı olarak yoksulluk oranının düştüğü görülmektedir. 2010 yılında bir önceki yıla göre sosyal harcamalarda artış olmasına rağmen yoksulluk oranının düşmediği görülmektedir. Bunun nedeni ise 2008 yılında ABD'de para piyasalarında başlayarak reel ekonomiye kayan ve dünya piyasalarını etkisi altına alan küresel krizin ortaya çıkarmış olduğu sektörel daralmalar ve buna bağlı olarak toplumun refah düzeyinin düşmesi olduğu düşünülmektedir. 2012, 2014, 2016 ve 2018 dönemlerinde ise sosyal bütçe içerisinde değerlendirilen sosyal harcamalarındaki artışa paralel olarak yoksulluk oranının düştüğü görülmektedir. 2020 yıla gelindiğinde ise sosyal harcama miktarında görülen artış ile beraber yoksulluğu azaltması beklenirken Covid-19 pandemisinin neden olduğu gelir kaybından dolayı arttığı görülmüştür.

7. SONUÇ

Yoksulluk olgusu geçmişten süregelen önemli bir ekonomik ve sosyal sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Yoksulluk sebeplerinin bilinmesi, sorunu çözmede hangi araçlarla müdahale edilmesi gerektiği konusunda avantajlar sağlamaktadır. Sosyal refah devletleri üstlenmiş oldukları görevleri çeşitli politikalarla (istihdam politikaları, doğrudan sağlanan gelir transferleri) yerine getirmektedir. Toplumun refah düzeyinin arttırılması ve yoksulluğun azaltılabilmesi için etkili bir sosyal bütçe uygulanması önem taşımaktadır. Sosyal bütçe uygulaması sadece yoksulluk ile mücadele amacı taşımamaktadır. Aynı zamanda istihdamı arttırmak, dezavantajlı bireyleri toplum ile entegre ederek eşitliği sağlamak, gelir dağılımında adaleti sağlamak gibi önemli amaçları da bulunmaktadır.

Sosyal bütçenin kapsamı belirlenirken bireylerin refahını arttıran kamusal hizmetler ön plana çıkmaktadır. Bundan dolayı sosyal bütçenin gider ve gelir kalemleri, sosyal amaçla

kullanılarak elde edilen kamu gelirlerinden ve sosyal içerikli kamu harcamalarından oluşmaktadır. Toplumun refah düzeyini arttıran hane halkına yapılan transferler, sosyal amaçlı hazine yardımları, sosyal amaçlı transferler, sosyal yardımlaşma ve dayanışma fonu ve eğitim harcamaları yoksulluk ile mücadelede sosyal bütçenin etkinlik düzeyini belirleme olanağı sunmaktadır.

Yoksulluk riskinin % 50 değer olarak incelendiğinde yoksulluk oranı ile sosyal bütçe kapsamında değerlendirilen sosyal harcamalar arasındaki ilişki olduğu gözlemlenmiştir. 2008-2020 döneminde genel olarak sosyal harcamalardaki artışına paralel olarak yoksulluk oranın düştüğü belirlenmiştir.

Toplumun yaşam standartlarını arttırmaya yönelik sosyal bütçe sisteminin önemi devletin sosyal harcamalara yönelik artan eğilimleri dolayısıyla önem kazanmaktadır. Türkiye'de yoksulluk ile mücadelede sosyal bütçe kapsamında değerlendirilen sosyal harcamalar (eğitim, sağlık, sosyal koruma işsizlik fonu gibi) artış trendini içinde olmasına rağmen istenilen seviyede değildir.

KAYNAKÇA

Açıkgöz, R. ve Yusufoğlu, Ö.Ş. (2012). Türkiye'de Yoksulluk Olgusu ve Toplumsal Yansımaları, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 1(1), s.76-117.

Ak, M. (2016). Toplumsal Bir Olgu Olarak Yoksulluk, Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, (54), s.296-306.

Ay, S. (2012). Türkiye'de İşsizliğin Nedenleri: İstihdam Politikaları Üzerine Değerlendirme, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 19(2), s.321-341.

Brady, D. (2003). The Politics of Poverty: Left Political Institutions, The Welfare State and Poverty. Social Forces, 82 (2), 557-88. s.558.

Çiçek, Ş.E. ve Dikmen, S. (2016). Sosyal Bütçeleme Örneği Olarak Çocuk Dostu Bütçe, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12, s.131-147.

Doğan, H (ed). Sosyal Hizmette Dezavantajlı / Risk Altındaki Gruplar, Nika Yayınevi 1. Baskı, Aralık 2020.

Kaymaz, V. (2018). OECD Ülkelerinde Sosyal Harcamaların Belirleyicileri, Gazi İktisat ve İşletme Dergisi, 4(2), s.118-130.

Kemal, D. (2007). "Küreselleşme, Büyüme ve Gelir Dağılımı", Uluslar Arası Ekonomik Sorunlar Dergisi, 27, s.1-9.

Kızıler, N. (2017). Türkiye'de Yoksullukla Mücadele ve Sosyal Transfer Harcamaları, Journal Of Life Economics, 2017 s.77-100.

Kızılgöl, Ö. (2008). "Yoksulluğun Belirleyicileri: Türkiye Örneği", Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar, 45 (526), s.79-92.

Kirmanoğlu, H. (2012), Kamu Ekonomisi Analizi, Beta Yayınevi. İstanbul, s.209.

Kocabaş, F., Özgüler, V.C. (2019). Pasif İşgücü Piyasasi Politikalari: İşsizlik Ödeneği ve İşsizlik Yardimi Uygulamalari, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(28), s.266-283.

Koç, Ö.E. (2009). Sosyal Devlet ve Sosyal Bütçe Perspektifinden Türkiye'de Sosyal Harcamalar, s.53-76.

Scholz, *W.*, Hagemejer, *K ve* Cichon, *M. Social Budgeting,* International Labour Office, 2000.

Şahin, B. E. ve Sevimli, Y. (2013). Aktif İstihdam Politikaları Kapsamında Uygulanan İşgücü Yetiştirme Kursları ve İŞKUR'un Önemi. Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 5 (1), 1-10.

Şeker, M (2011). Yerel Yönetimlerde Sosyal Bütçeyi İzleme Raporu. İstanbul: TESEV Yayınları.

Tüğen, K. ve Eroğlu, A. (2017). Yoksulluğu Önlemeye Yönelik Sosyal Bütçe Uygulamaları ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 54(627), s.31-46.

Yıldız, K. (2014). İşsizlik Türleri, Her Bir İşsizlik Türünün Toplam İşsizlikteki Payı ve Çeşitli Demografik Parametrelerle İlişkisi, Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, (45), s.0-0.

Yolcuoğlu, İ.G. (2012). Türkiye'de Sosyal Politika ve Sosyal Hizmetlerin Geliştirilmesi, Toplum ve Hizmet, 23(2), s.145-158.

https://www.sbb.gov.tr, Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri ve Beklentiler Raporları 2008-2021.

https://data.tuik.gov.tr, Erişim Tarihi: 15.12.2021.

COVİD 19 SALGIN SÜRECİNDE KOOPERATİFLERİN ÖNEMİ

Nilüfer SERİNİKLİ
Trakya Üniversitesi
Uzunköprü Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Yönetim Bilişim sistemleri Bölümü
– 0000-0002-1075-2252

ÖZET

Covid 19, 2019 yılının sonlarında Çin'in Wuhan kentinde görülmüş ve birçok ülkeye yayılarak, birçok vakaya ve ölüme neden olmuştur. Virüsün yayılımını azaltmak için ülkeler birtakım önlemler almışlardır. Bunun sonucunda tedarik zinciri bozulmaya, üretim durma noktasına gelmeye ve müşterilerin satın alma alışkanlıkları değişmeye başlamıştır. Dolayısıyla, tarım, turizm, seyahat, havacılık, eğitim gibi birçok sektör olumsuz yönde etkilenmiştir. 2020 yılının ortalarından itibaren ülkemizde ve dünya ülkelerinde kademeli olarak normalleşme sürecine geçilmeye başlanmıştır. Ancak, geçen bu süreçte üreticilerle tüketiciler arasındaki tedarik zincirinin uzunluğu ve aradaki aracıların varlığı nedeniyle ürünlerin fiyatlarında yükselmelere neden olmuştur. Bu durumdan hem üreticiler hem de tüketiciler olumsuz yönde etkilenmişlerdir. Bu olumsuz etkilerin en aza indirmek için gelişmiş ülkelerdeki tarım ve tarım dışı kooperatifler ortaklarına ve ortak dışındaki bireylere her konuda destek olmuşlardır. Ülkemizde de üretici ve tüketici kooperatifleri hem ortaklarının hem de çalışanlarının salgından olumsuz etkilenmemeleri için gerekli tedbirleri almışlar ve ortaklarına ve ortak dışındaki bireylere çeşitli konularda destekler sağlamışlardır.

Araştırmanın amacı, covid 19 salgın sürecinde kooperatiflerin rolünü ortaya koymaktır. Bu amaçla literatür taraması yapılarak, ulusal ve uluslararası kooperatif örneklerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Covid 19, kooperatifler, uluslararası kooperatifçilik ilkeleri.

1. GİRİŞ

İnsanlar, tarihin ilk zamanlarından günümüze kadar geçen süreçte birçok bulaşıcı hastalıklara maruz kalmışlardır. Bu hastalıklar, insan hayatını tehlikeye sokan önemli sağlık problemleri olup, bir yandan savaşların etkisiyle diğer yandan da göç baskısıyla hızla yayılarak birçok can kaybına neden olmuşlardır. Geçmişte yaşanan Kara Veba, Kolera, İspanyol gribi vb. salgın hastalıklar gibi, ilk olarak 2019'un sonlarında görülen Covid 19 virüsü de tüm dünya için bir tehdit oluşturmuştur. Hatta, küreselleşmenin de etkisi ile diğer salgın hastalıklardan daha da büyük tehdit oluşturmuştur. Virüsün çok hızlı yayılması ve birçok ölüme neden olması

nedeniyle, Dünya Sağlık Örgütü 2020 Mart ayının başlarında covid 19'u "pandemi" olarak ilan etmiştir. Türkiye'de ilk covid vakası Mart ayının başlarında görülmüştür (Çınar ve Oğuz, 2020: 3-5). Ülkeler virüsün yayılımını durdurabilmek için seyahat kısıtlamaları, sosyal mesafe, hijyen kurallarına uyma, karantina uygulamaları, sokağa çıkma yasağı, online eğitim yapılması gibi tedbirler almışlardır. Ayrıca, birçok kurum ve kuruluş evden/uzaktan çalışma, vardiyalı çalışma sistemine geçiş yapılmıştır. Ancak, alınan tedbirler tedarik zincirinin bozulmasına, tüketim alışkanlıklarının değişmesine ve küresel ölçekte hem arzın hem de talebin düşüşüne neden olmuştur. Bunun sonucunda dünya ticareti durma noktasına gelmiştir. Dünya Ticaret Örgütü'ne göre (2020), covid-19 salgını nedeniyle yaşanan küresel ticaretteki daralma 2008 yılındaki mortgage krizinde görülen daralmadan daha da fazla olduğu yönündedir. Covid-19, her ne kadar bir sağlık krizi olsa da, ekonomide yaşanan sert ve derin daralmalar, işsizlikteki artış ve borsalardaki düşüşler ekonomik krizin habercisi olduğu söylenebilir (Tayar, Gümüştekin, Dayan ve Mandi, 2020). Beklenmeyen kriz dönemlerinde hem ülkelerde hem de bireylerde kendini güvence altına alma güdüsü gelişmektedir. Covid 19 salgını sürecinde yaşananlar da bunun güzel bir örneğini oluşturmaktadır. Covid 19 salgını ile birlikte ülkelerin içe kapanması, ekonomilerin küçülmesi ve kapitalist sistemin kazan kazan mantığı ile hareket etmesi sonucu toplumun zora düşmesine neden olmuştur. Salgın sürecinde herkesin eşit bir şekilde faydalanması gereken hizmetlerden kapitalist sistem nedeniyle, hizmetler eşit bir şekilde toplumun her kesime ulaşamamıştır. Bu süreçten en fazla dezavantajlı gruplar, yoksullar, mikro ve küçük işletmeler etkilenmişlerdir (Torun Kayabaşı, 2020).

Kooperatifler, 2008 ekonomik krizinden olumsuz olarak etkilenmeyen hatta kara geçen işletmelerdir. Yaşadığımız bu süreçte covid 19'un yarattığı krizde dünya ülkelerinde ki kooperatifler ortaklarını ve çalışanlarını Covid-19'un olumsuz etkilerinden korumak için mücadele etmektedirler. Ayrıca, "Toplumsal Sorumluluk İlkesi" kapsamında ortak dışında kalan bireylere de destek vermektedirler (Dongre ve Paranjothi, 2020). Bu nedenlerle, salgın sürecinde kooperatiflerin önemi gittikçe artmaya başlamıştır (Dave, 2021).

Araştırmanın amacı, pandemi sürecinde kooperatiflerin önemini ortaya koymaktır. Bu amaçla, literatür taraması yapılmıştır. Literatür taraması sonucunda ulusal literatürde salgın sürecinde kooperatiflerin önemini ortaya koyan bir çalışmaya rastlanmamıştır.

2. KOOPERATİFÇİLİK KAVRAMI

Kooperatifler, ekonomik bir işbirliği modeli olup, sorun sahipleri tarafından kurulmaktadırlar. Kooperatiflerde asıl amaç daha fazla kar elde etmek olmayıp, asıl amaç ortaklarına hizmet etmektir. Dolayısıyla, kooperatifler sermaye unsuruna değil, insan unsuruna

değer veren örgütlerdir (İnan, 2008). Kooperatifler, kâr odaklı kuruluşlardan ziyade değer odaklı kuruluşlardır (Billiet, Dufays, Friedel ve Staessen, 2020).

Kooperatifin kelime olarak hukuksal ve ekonomik olarak birçok tanımı bulunmaktadır. 1663 sayılı Kooperatifler Kanunun 1. maddesine göre kooperatif, "Tüzel kişiliği haiz olmak üzere ortaklarının belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek veya geçimlerine ait ihtiyaçlarını işgücü ve parasal katkılarıyla karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli ortaklıklar" olarak tanımlanmaktadır (Yazıcıoğlu, Sarıkaya ve Erol, 2019). Kooperatif kavramını daha iyi anlayabilmek için kooperatifi kooperatif yapan uluslararası kooperatifçilik ilkelerinin anlaşılması gerekmektedir. 1995 yılında Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA) tarafından 1995 yılında kooperatifçilik ilkeleri 7 tane olarak belirlenmiştir. Bu ilkeler (Mülayim 2013);

- Gönüllü ve Serbest Giriş İlkesi
- Ortağın Demokratik Yönetim İlkesi
- Ortağın Ekonomik Katılım İlkesi
- Özerklik ve Bağımsızlık İlkesi
- Eğitim, Öğretim ve Bilgilendirme İlkesi
- Kooperatifler Arası İş Birliği İlkesi
- Toplumsal Sorumluluk İlkesi

ICA'ya göre, uluslararası kooperatifçilik ilkelerinin ilk dört ilkesi uygulanmadığında kooperatifler oluşum amaçlarını kaybedeceklerdir. Çünkü bu dört ilke kooperatif ortağının kooperatifi benimsemesini, yapılan işlerde aktif bir rol alabilmesini ve bu işlerden faydalanabilmesini sağlamaktadır. Eğitim, öğretim ve bilgilendirme ilkesi, ortağın kooperatifin ne olduğu ya da ne olmadığı konusunda bilgi sahibi olmasını, yapılan iş ve işlemlerin daha verimli bir şekilde yerine getirmesini sağlamaktadır. Kooperatifler arası işbirliği ilkesi, kooperatiflerin ulusal veya uluslararası düzeyde rekabet edebilmelerini ve ekonomik yönden kırılgan hale gelmemelerini hedeflemektedir. Toplumsal sorumluluk ilkesi ise, kooperatiflerin ortaklarının, çalışanlarının, tedarikçilerinin ve müşterilerinin sorumluluklarını gözetmesi, toplumunda sürdürülebilir kalkınması, yoksulluğun azaltılması ve çevrenin korunması gibi faaliyet göstermesini ifade etmektedir (Aydın ve Atılgan Yaşa, 2019).

Kooperatifler yoksulluğun azaltılması, adil bir gelir dağılımının sağlanması, dezavantajlı gruplara istihdam sağlanması, ortakların kültür düzeyinin yükseltilmesi, çevrenin korunması gibi yararları bulunmaktadır (Çelebi ve Arısal, 2021; İnan, 2008). Ayrıca, üretim maliyetlerinin düşürülmesi, rekabetin yaratılması, gıda ürünlerinde kalitenin artırılması,

kalkınmanın sağlanması ve kalkınmayı teşvik ederek kriz zamanlarında ülkelere yardım edilmesi gibi yararları da bulunmaktadır (Yazıcıoğlu, Sarıkaya ve Erol, 2019).

Kooperatifler kriz zamanlarında kapitalist işletmelere göre daha iyi direnç gösterirler. Örneğin, kooperatifler 2008 yılında dünyada yaşanan finansal krize karşı direnç göstermişler ve karlılık düzeylerinde artış gerçekleşmiştir. Kooperatifler karlarını sadece misyonlarını yerine getirmek için bir araç olarak kullanmaktadırlar. Dolayısıyla, kooperatifler kriz zamanlarında ortaklarının ihtiyaçlarını karşılamak ve refahlarının sürdürülebilirliğini sağlayabilmek için üretim veya hizmet sunumlarına devam etme eğiliminde olmaktadırlar. Covid 19 salgınının ortaya çıkardığı bu kriz döneminde kooperatifler diğer işletme türlerine göre daha dayanıklılık gösterebilirler (Billiet, Dufays, Friedel ve Staessen, 2020).

3. SALGIN SÜRECİNDE KOOPERATİFÇİLİĞİN ÖNEMİ VE KOOPERATİFLERİN SALGINLA MÜCADELESİ

Küresel salgın döneminde, birçok ülkede ki kooperatifler hem ortaklarına ve hem de toplumsal sorumluluk ilkesinden yararlanarak topluma destek vermişlerdir. Örneğin; üretim ve tüketim kooperatifleri, bir yandan temel gıda ve mal tedarik zincirlerini faal tutmaya çalışırken, bir yandan da üretimi yeniden yerelleştirmeye çalışmaktadırlar. Sağlık kooperatifleri, yerel yönetimler ve ulusal hükümetler ile işbirliği yaparak, koruyucu ekipman ve sosyal bakıma yönelik acil yerel ihtiyaçları karşılamak amacıyla ürün üretimi ve hizmet sunumu gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca, salgın sürecinde kooperatifler kayıtdışı olarak çalışanlara, gelir durumu kötüye giden ortaklarına ve karşılıklı yardım ve dayanışma çerçevesinde kooperatifler birbirlerine destek vermişlerdir (www.ilo.org). Ülkelerde faaliyet gösteren kooperatiflerin covid 19 salgın sürecinde ki faaliyetleri şu şekildedir:

İtalyan perakende kooperatiflerinin salgın sürecinde gelirlerinde artış yaşanmıştır. Perakende kooperatifler, mağazalarında fazla olan temel ihtiyaç maddelerinin karantina nedeniyle evlerinden çıkamayan yoksul ailelere, finansal olarak iyi olmayan kooperatiflere ve kamu hastanelerine bağışlamışlardır. Ayrıca, salgının ilk zamanlarında Bulgaristan'da ki perakende kooperatiflerinin ihtiyacı olan temizlik malzemeleri ve dezenfektan bağışı yapmışlardır (Billiet, Dufays, Friedel ve Staessen, 2020). Salgın sürecinde İtalya'da ki taksi kooperatifleri 65 yaş üstü yolculara ücretsiz ulaşım sağlamışlardır. Perakende kooperatifleri, 65 yaş üstü bireylere ücretsiz market teslimatı sunmuşlardır. Farklı bölgelerde faaliyet gösteren İtalyan kooperatifleri, Covid-19 virüsünün yayılmasını engelleyen ve koruma sağlayan özel kumaştan maskeler üretmeye başlamışlardır. Kooperatifler kendi mağazalarında Mayıs 2020'ye kadar 2 ay boyunca 18.000 ürünün fiyatında artış yapmamışlardır. Maske üretimi

gerçekleştirerek ücretsiz olarak maske dağıtımı yapılmıştır. Ayrıca, "askıda kahve" geleneğinden etkilenerek "askıda bakkal alışverişi" geleneğini başlatmışlardır. Böylece ihtiyacı olan bireylere ücretsiz ürün teslimatı yapmışlardır (https://sosyalekonomi.org/).

Belçika'da faaliyet gösteren Leuven işçi kooperatifi, evde sağlık bakımında uzmanlaşmış yaklaşık 40 serbest çalışan hemşireye iş sağlamışlardır. Kooperatif, yüz maskeleri ve el dezenfektanı gibi tıbbi malzemelerin yetersiz ve fiyatların yüksek olduğu salgının ilk zamanlarında ortaklarına ve hemşirelere bedava olarak yüz maskesi ve el dezenfektanı sağlamışlardır. Ayrıca, ortaklarına web siteleri üzerinden covid 19 ile ilgili güvenilir ve düzenli olarak bilgiler verilmiştir (Billiet, Dufays, Friedel ve Staessen, 2020). Lokaliteit, Belçika'nın Ghent kentinde 2020 yılında işçiler tarafından kurulmuş bir kooperatiftir. Kooperatifin kendine ait bir restoranı bulunmaktadır. Restoranda, bozulabilir gıda ürünler, domates sosu veya kimchi gibi yiyeceklerin konserve ve fermente ürünlere dönüştürülmesi gerçekleştirilmektedir. Restoranlar, salgın sürecinde en fazla olumsuz yönde etkilenen işletmelerden olmasına karşın, restorana sahip bu kooperatif salgını avantaja çevirerek gıda satışı yapan bir dükkan haline getirilmiştir (Billiet, Dufays, Friedel ve Staessen, 2020).

Birleşik Krallık'taki Midcounties kooperatif, sahibi olduğu 50'ye yakın kreş işleten Co-op Childcare, karantina döneminde ebeveynlere yönelik olarak ücretsiz sanal danışmanlıklar sunulmuştur (Billiet, Dufays, Friedel ve Staessen, 2020).

ChiFresh Kitchen, Amerika Birleşik Devletleri'nin Şikago eyaletinde siyahi kadınlar ve daha önce hüküm giymiş bireylerin birleşmesi sonucu kurulmuş olan bir kooperatiftir. Bu kooperatif, Mart 2020'de ortakların salgın nedeniyle ekonomik olarak güçsüzleşmemeleri ve kendilerine gelir sağlamaları amacıyla kurulmuştur. Kooperatifte yemek hizmetleri verilmektedir. Salgın sürecinde kurulmaları nedeniyle online satışları bulunmaktadır. Kooperatif kurulduktan hemen sonra salgın sürecinde dezavantajlı grupları oluşturan siyahi vatandaşlar ve kadınlar tarafından yönetilen kâr amacı gütmeyen bir çiftlik ile işbirliği yaparak, yerel halka ücretsiz yemekler dağıtmışlardır (https://www-chifreshkitchen-com).

Türkiye'de de salgın sürecinde kooperatifler ortaklarına, çalışanlarına ve içerisinde yaşadıkları topluma destek vermişlerdir. Ancak, kooperatifler tarafından ortak dışındaki bireylere yapılan destekler tüm kooperatifler tarafından yapılamamıştır. Özellikle, salgının sektörel bazda turizm, eğitim, taşımacılık gibi alanları olumsuz etkilemesi ve bu alanlarda faaliyet gösteren kooperatifleri de olumsuz etkilemiştir. Salgın öncesi var olan finansman sorunu, salgın sürecinde daha da belirgin hale gelmiştir. Özellikle finansal güçlük çeken kooperatifler salgın sürecinde zorluklarla karşı karşıya kalmışlar bazı kooperatifler kapanma noktasına gelmiştir. Dolayısıyla, salgın sürecinde kooperatifler tarafından topluma verilen

destekler yetersiz kalmıştır. Ülkemizde, ortaklarına, çalışanlarına ve ortak dışındaki bireylere destek veren kooperatif türlerine örnekler şunlardır:

Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği: Salgın sürecinde hem üretici ortaklarının hem de tüketicilerin mağdur olmaması için faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Kendi kooperatif marketleri ve ulusal anlaşmalı marketlerle ülke genelinde bine yakın kurum ve kuruluşun tarımsal girdi ihtiyacını ve 500'ün üzerinde kurum ve kuruluşun da tüketim maddesi ihtiyacı karşılanmıştır. 31-03-2021 tarihine kadar yurt genelinde ortak kooperatifler hakkında yürütülmekte olan tüm icra ve iflas takipleri durdurulmuştur. Kredi ödemelerindeki gecikmelere esneklik tanınarak, gecikmeye giren krediler, takip hesaplarına aktarılmadan önce 180 gün bekletilmiştir. Nisan ve Mayıs aylarında vadesi dolan kredilerin anapara ve faiz tutarları 2 ay süreyle faizsiz olarak ertelenmiştir. Virüsün yayılımını azaltmak için hükümet tarafından işletmelerin uygulaması gerek uzaktan veya esnek çalışma uygulamaları geçilmiş, toplantılar online olarak yapılmış, maske ve mesafe kurallarına uygun çalışma yapılmıştır (www.tarimkredi.org.tr**).**

Pankobirlik: Hasat öncesi ortaklarına finansman desteği sağlanmış, covid 19 kapsamında hijyen kurallarına uygun çalışma ortamı sağlanmış, virüsün yayılımını azaltmak için toplantılar online olarak yapılmış, ortak çiftçilerin sağlıklarını tehlikeye atmadan üretim aksamadan devam etmiş, tüketicilerin ihtiyaçlarını tedarik etmek için Torku fabrikasında üretim aksamadan devam etmiş ve Konya Şeker fabrikasındaki üretimin neredeyse tamamı kolonya ve dezenfektan üretimi gerçekleştirilmiştir (http://pankobirlik.com.tr)

Antbirlik (Antalya Tarım Satış Kooperatifleri Birliği): Salgının ilk zamanlarında maske bulmada zorluk çekildiği ve fiyatların çok yüksek olduğu dönemde Antbirlik ve Serik Ziraat odası birlikte iki özel şirket ile 50 bin cerrahi maske ve 20 bin tek kullanımlık eldiven üretimi için anlaşma yapılmıştır. Üretilen maske ve eldivenler Serik Meydanı'nda kurulan stand ile halka ücretsiz olarak dağıtılmıştır. Üretimin aksamaması ve ortak üreticilerin ve müşterilerin mağdur olmaması için hijyen koşulları çerçevesinde üretimin aksamadan devam etmiştir (http://www.antbirlik).

Gülbirlik (Gül ve Gül Yağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği): Salgın sürecinde fabrikalarında kolonya, gül sabunu ve sıvı sabun üretimini arttırmıştır (https://www.msn.com/tr-tr/haber/gundem/yurt).

Kadın kooperatifleri: Tarım ile uğraşan kadın kooperatifleri tarlada, bağda-bahçede fiziksel mesafe kurallarına uyarak üretim gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca, 65 yaş üstü ve kronik hastalıkları bulunan ortaklarını koruyarak üretimin aksamadan devam etmesini sağlamışlardır. Kadın kooperatifleri mahallelerinde ihtiyaç sahibi olanların, hastaların, yaşlıların acil ve zaruri

ihtiyaçlarını karşılamışlardır. El sanatları ile uğraşan kadın kooperatifleri maske dikimi yapıp yerelde ücretsiz maske dağıtımı gerçekleştirmişlerdir. Karantina ve sokağa çıkma yasağı uygulamaları sonucu işyerleri kapanan kadın kooperatifleri online olarak ürün satışı gerçekleştirmeye başlamışlar ve karantina uygulamaları sona erse de bu uygulamaya devam ederek ortaklarının gelir kaybının önüne geçmişlerdir (https://www.sivilsayfalar.org).

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Kooperatiflerin asıl amacı ortaklarına hizmet etmek olsa da, uluslararası kooperatifçilik ilkelerinden «Toplumsal Sorumluluk ilkesine» uygulayarak, kooperatifler içerisinde yaşadıkları toplumun da çıkarlarını korumalıdırlar. Yaşadığımız bu salgın sürecinde kooperatifler sadece ortaklarına değil, ortak dışındaki bireyleri de salgına karşı korumak için ellerinden gelen tüm çabayı göstermişlerdir. Ancak, bu durum ülkemiz kooperatifleri açısından çok yeterli görülmemektedir. Bunun nedeni, ülkemizde ki kooperatiflerin salgın öncesinde yaşadıkları finansal sorunlar salgın sürecinde daha da artmış, bazı kooperatifler kapanmış bazı kooperatifler ise stabil olarak faaliyetlerine devam etmiştir. Ülkemizde kooperatiflerin çok az bir kısmı «Toplumsal Sorumluluk İlkesinin» gereklerini yerine getirdiği görülmektedir. Birlikte mücadelenin olması gerektiği bugünlerde kooperatiflerin uluslararası kooperatifçilik ilkelerinden olan «Toplumsal Sorumluluk İlkesinin» gereklerini yerine getirmelidir. Yaşadığımız bu salgın sürecinde kooperatiflerin «Kooperatifler Arası İşbirliği İlkesinden» yararlanarak birbirleriyle daha fazla işbirliği içinde olması ve güçlenebilmeleri için üst örgütlenmeye gitmeleri gerekmektedir. 1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu'nun 40. Maddesi «ortak ve personel için yardım fonuna» göre «Anasözleşme gerek kooperatifin memurları ile işçileri, gerekse kooperatifin ortakları için yardım kuruluşları vücuda getirmek ve bunları işletmek amacı ile yardım fonları kurulmasını hüküm altına alabilir» maddesinden yararlanarak salgın sürecinde bu fon ortaklar ve çalışanlar için kullanılabilir. Ülkemizin çok fazla ihtiyacı olan «işçi kooperatifleri» ve "sağlık kooperatiflerinin" kurulması ve yaygınlaştırılması gerekmektedir. Özellikle kooperatif bölge birliklerinin finansman sıkıntısı çeken birim kooperatiflere finansal olarak destek sağlaması gerekmektedir. Yerel yönetimlerle olan ilişkiler artırılmalıdır. İtalya örneğinde olduğu gibi "askıda kahve" uygulaması kooperatifler tarafından "askıda alışveriş" olarak yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Aydın, R., Atılgan Yaşa, A. Türkiye'de Tarım Kredi Kooperatiflerinin Mali Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14, 2005.

Billiet, A., Dufays, F., Friedel, S., Staessen, M. *The Resilience Of The Cooperative Model: How Do Cooperatives Deal With The Covid-19 Crisis?*, Strategic Change, Wiley, 30, 2020.

Çelebi, H. İ., Arısal, İ. Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin Üretim, Pazarlama ve Sosyo Ekonomik Etkinliğinin Ölçülmesi: Vakıflı Ve Hıdırbey Örneği, International Social Sciences Studies Journal, 7, 81, 2021.

Çınar, F., Oğuz, M. Türkiye'nin Covid-19 Pandemisine Yönelik Stratejilerinin Swot Analizi ile Değerlendirilmesi, Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi, 2, 2, 2020.

Dave, M. Retracted: Resilient to Crises: How Cooperatives Are Adapting Sustainably to Overcome Covid-19- induced Challenges, İnternational Journal of Rural Management, 17, 1, 2021.

Dongre Y., Paranjothi T. Asia Pacific Cooperatives Responding to Covid-19 Crisis, : Rajasekhar D., Manjula R., Paranjothi T. (eds) *Cooperatives and Social İnnovation. Springer,* Singapur. https://doi.org/10.1007/978-981-15-8880-8_18

İnan, İ. H. *Türkiye'de Tarımsal Kooperatifçilik ve AB Modeli*. İstanbul: Ticaret Odası Yayınları, 2008.

1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu

Mülayim, Z.G. *Kooperatifçilik*, Yetkin Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2013.

Tayar, T., Gümüştekin, E. Dayan, K., Mandi, E., Covid-19 Krizinin Türkiye'deki Sektörler Üzerinde Etkileri: Borsa İstanbul Sektör Endeksleri Araştırması, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı, 2020.

Torun Kayabaşı, E. Covid-19'un Piyasalara ve Tüketici Davranışlarına Etkisi, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD), 7, 5, 2020.

Yazıcıoğlu, İ, Sarıkaya, G. S., Erol, E. Türkiye'de Kamu Yönetimi Açısından Hukuk Devleti Algısının Ölçümü, Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 54, 4, 2019.

http://www.antbirlik

https://www-chifreshkitchen-com.

www.ilo.org

https://www.msn.com/tr-tr/haber/gundem/yurt

http://pankobirlik.com.tr

https://www.sivilsayfalar.org/2020/04/24/kadin-kooperatifleri-covid-19-ile-nasil-mucadele-ediyor/

https://sosyalekonomi.org/korona-virus-gunlerinde-kooperatifler-ne-yapmali/

https://www.tarimkredi.org.tr

ANADOLU 8. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
DİYARBAKIR
25 - 26 ARALIK 2021

1926 TÜRK MEDENİ KANUNU'NUN KABULÜNDEN ÖNCE TÜRKİYE'DE AİLE HUKUKUNUN GELİŞİMİ*

Erhan TAŞ[1]

[1]Bingöl Üniversitesi, Genç MYO, ORCID: https://orcid.org/0000-0002- 2962-7689.

ÖZET

Osmanlı Devleti, hukuk alanında yaşanan sorunları çözmek için sürekli bir arayış içerisinde oldu. Oluşturulan komisyonlar, bazen temelini İslam'dan alan kanunlar hazırlarken bazen de Batı hukukundan faydalanarak kanun hazırlama yoluna gitti. Bu çerçevede Medeni Hukuk alanında ihtiyacı karşılamak için Mecelle denilen yerli kanunlar hazırlandı.

19. yüzyılın ikinci yarısında bir medeni kanun hazırlanması gündeme gelince, yerli ve dine dayalı kanunları savunan gelenekçi anlayış ile yabancı kanunların benimsenmesi gerektiğini savunan inkılapçı anlayış karşı karşıya geldi. Sonuçta İslam Hukuku'ndan yararlanılarak kanun hazırlanması kararlaştırıldı. Kurulan komisyon, 1869-1876 yılları arasında çalışarak Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'yi hazırladı. Başlangıç ve 16 bölümden oluşan Mecelle, borçlar, usul, mal ve kısmen medeni kanuna ilişkin kuralları ihtiva etti.

Adalet Bakanlığınca Mecelle'yi yenilemek amacıyla 1916'da İhzar-ı Kavânîn Komisyonları oluşturuldu. Aile ile ilgili düzenlemeler için Ahvâl-i Şahsîye Komisyonu vazifelendirildi. Çalışmalar neticesinde fıkıh kitaplarından derlenerek hazırlanan 157 maddelik Hukuk-u Aile Kararnamesi 1917'de yürürlüğe girdi. Evlenme, boşanma, karı-kocanın yükümlülüklerini kapsayan kararname çok eşliliği sınırladı. Bu kararnameyle gayrimüslimlerin dinî liderlerinin bu konulardaki yetkileri kaldırıldığı gibi; Şeriat Mahkemeleri, gayrimüslimlerin evlenme, boşanma, nafaka davalarına bakmakla da görevlendirildi. Ancak azınlıkların başvurduğu İtilaf Devletleri'nin baskısı neticesinde Hukuk-u Aile Kararnamesi 1919'da yürürlükten kaldırıldı.

Mecelle'yi uyarlamak amacıyla 1916'da görevlendirilen komisyon 1922'ye kadar Mecelle'nin 126 maddesini değiştirdi. 1923 ve sonrasında da komisyonlar Mecelle üzerinde çalıştı. Fakat bu çalışmalar din ve hukuku birbirinden ayırmadığı için yöneticiler tarafından uygun bulunmadı ve komisyonların faaliyetleri sonlandırıldı. 1926 yılında İsviçre Medeni Kanunu toptan kabul edildi. Türk Medeni Kanunu'nun 1926'da kabulünden önceki süreci ele alan bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında aile hukukuna yönelik kanunlaştırma faaliyetlerini ortaya koymaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aile hukuku, Kanun hazırlama komisyonları, Mecelle, Türk Medeni Kanunu.

1. Giriş

Osmanlı Devleti Tanzimat Fermanı ile birlikte hukuk sahasında yeni ve modern kanunlar yapmaya veya önceki kanunları yenilemeye başladı. İslam dinine dayanan Osmanlı hukuku, köken bakımından Roma ve Cermen temelli Batı hukukundan farklıydı. Buna rağmen

*Bu çalışma Medeni Hukuk ve Türkiye'de Medeni Hukukun Tarihi Üzerine Bir İnceleme (1923-1927) adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Osmanlı aydınları 1839'lu yıllardan itibaren Batı hukukundan yararlanmaya başladı ve kanunlaştırmalarda Avrupa'yı örnek aldı. Bu kanunlaştırma faaliyetleri 1856 tarihli Islahat Fermanı ile devam etti. Gerek Tanzimat Fermanı ve gerekse Islahat Fermanı ile Padişah Abdülmecid, imparatorluk yönetiminin eksikliklerini kabul ederek, herkesin can, mal ve namus güvenliğinin sağlanacağını taahhüt ve ilan ederken yeni kanunlaştırmaların zeminini de hazırlamış oldu. Bu yapılırken diğer taraftan ülkede can, mal ve namus güvenliği yönünden sorunlar yaşandığı da kabul edilmiş oldu.

Teokratik bir niteliğe sahip olan Osmanlı Devleti'nde, 1839 Tanzimat Fermanı'ndan sonra Hristiyan Batı'nın hukuk kaidelerinin uygulanması kolay olmamıştır. Bundan dolayıdır ki idareciler genellikle gerçekleştirmek istedikleri reformların şeriata uygunluğunu ispat etme zorunluluğu hissetmiştir. Bazen eski hukuk müessese ve kaidelerine dokunulamamış, bunlar yenilerin yanında varlığını sürdürmüştür. Bu nedenle, Tanzimat Dönemi'ni, İslami ve batılı değerleri içinde barındıran bir reform süreci olarak değerlendirmek mümkündür (Güriz ve Benedict, 1974, IX).

Sultan II. Mahmud Devri'nde, Mustafa Reşit Paşa'nın katkısıyla Tanzimat Fermanı, Meclis-i Valay-ı Ahkâm-ı Adliye gibi önemli yeniliklerin temelleri atıldı. Tanzimat'tan sonraki süreçte gerçekleştirilen diğer bazı kanunlar ise şunlardır: 1840 ve 1851 Ceza, 1858 Arazi Kanunnameleri, 1869-1876 yılları arasında hazırlanan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye. Bu kanunlar yerli kaynaklara dayalı olarak hazırlanan kanunlardır. 1850 Kanunname-i Ticaret, 1864 Ticaret-i Bahriye (Deniz Ticareti) Kanunnamesi, 1858 Ceza Kanunnamesi, 1880 ve 1881 Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye ve Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye Kanunları ise Batı ve bilhassa da Fransız kanunları örnek alınarak hazırlandı. Birçok kez tadil edilen bu kanunlar, Cumhuriyet Devri'yle birlikte kabul edilen yeni kanunlar uygulamaya girinceye kadar yürürlükte kaldı (Velidedeoğlu, 1968, 64). Osmanlı Devleti'nde medeni hukuk alanındaki ilk kanunlaştırma faaliyetleri öncelikle toprak ve borçlar hukuku alanında başladı. İlgili kanunlardan çalışmamız açısından gerekli görülenler üzerinde duruldu.

Osmanlı Devleti'nde özel hukuk sahasında dini kaidelere dayalı bir hukuk sistemi uygulanmaktaydı. Dolayısıyla uygulamalarda İslam hukukuna uygunluk önemsenirdi. Devletin laik olmamasından dolayı din ve devlet işleri birbirinden ayrı değerlendirilmediği için, İslam dininin hükümleri aynı zamanda hukuk kuralı mahiyetindeydi. Diğer yandan ayrı ve yazılı hâle getirilmiş bir İslam özel hukuku olmadığı için bu alandaki hukuki sorunlar, fıkıh kaynaklarında yer alan geçmiş uygulamalara göre çözülmeye çalışılırdı (Edis, 1979, 46).

Çok uluslu yapısından dolayı farklı dinlere mensup toplulukları bünyesinde barındıran Osmanlı İmparatorluğunda, gayrimüslimlere İslam dinine uygun olarak zimmet hukuku uygulandı (Osmanlı topraklarında yaşamını devam ettirmek isteyen gayrimüslimlerle yönelik taahhüt denilebilir). Kapitülasyonlardan kaynaklanan dış baskının da etkisiyle, azınlıklar özellikle özel hayat, aile ve miras hukuku alanlarında kendi din ve geleneklerinin öngördüğü hukuk kurallarına tabi oldu. Hatta Osmanlı Devleti bu yönüyle en liberal imparatorluk oldu (Velidedeoğlu, 1968, 63, 64). Bu durum, Osmanlı topraklarında ilk zamanlar huzur ve düzeni olumlu etkiledi. Fakat tek tip hukukun uygulanmasına engel olduğu gibi sonraki süreçte çeşitli karışıklıklara ve dış müdahalelere zemin hazırladı.

2. Mecelle'nin Kabul Edilmesi

Osmanlı Devleti'nde genel olarak etkili olan kanunlaştırma nedenleri Mecelle için de geçerli olmuştur. Devletin kötü gidişatını durdurmak, var olan sorunları çözmek, dünyadaki ekonomik gelişmelere ayak uydurabilmek, devlet mekanizmasının yürütücü ruhu olan birey ve toplumun problemlerini çözmek, sistematik olmayan kanunları birleştirmek ve diğer devletlerin Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim vatandaşlarının haklarını gerekçe göstererek yaptıkları müdahaleyi (Cevdet Paşa, 1991, 62-63) engellemek, Osmanlı Devleti'nin düzenli bir Medeni Kanunu'nun olmamasından kaynaklanan hukuki ihtilafların dağınık fıkıh kitaplarına başvurularak çözülmesinin işleri zorlaştırması gibi sebeplerden dolayı medeni hukuk sahasında arayışlara gidilmiştir.

Medeni hukuk çalışmalarında izlenecek yol önemli bir sorundu. Fransız ihtilalinin etkisi ve Batı ile olan ilişkilerin ilerlemiş olması neticesinde birçok alanda yeni anlayışlar ortaya çıktı. Bu durum Osmanlı Devleti'nde özellikle aydın tabakası ve saray çevresinde etkili oldu. Bunun sonucunda Sadrazam Reşit Paşa'nın etkisiyle kabul edilen Tanzimat Fermanı ile birlikte kanunlaştırma yapılarak sorunların çözülmesi usulü benimsendi. Bu bağlamda Avrupa'dan tercüme edilen birçok kanun uygulamaya kondu. Dolayısıyla, temel gaye olmasa da, hukuki yenilikler yaparak toplumsal yaşamı kısmen değiştirme ve yeni bir şekle sokma düşüncesinin Osmanlı'da etkili olmaya başladığı söylenebilir. Değerlendirmelerden Osmanlı'nın yaptığı kanunlaştırmalarda Batı'nın her yönüyle etkili olduğu anlaşılmamalıdır. Çünkü Batı'da hukukun temelleri Roma-Cermen Hukukuna dayanırken, Osmanlı'da hukukun temelleri genel hatlarıyla İslam dinine dayanmaktaydı. Bu farklılıktan dolayı 19. yüzyılda hukuk sistematiği sahasında Avrupa'da ortaya çıkan gelişmeler Osmanlı Devleti'ni ana hatlarıyla etkilemedi, sadece modellik yaptı.

Medeni hukukun kapsamına giren ilişkilerin düzenlenmesinde izlenecek yolun nasıl olacağı meselesi uzun tartışmalara neden oldu. Bu tartışmaların sonucunda iki fikir öne çıktı:

1. Yabancı bir hukukun benimsenmesi gerektiğini savunan inkılapçı zümre: Bu düşüncenin en önemli savunucuları Sadrazam Ali Paşa ile Ticaret Bakanı Kabuli Paşaydı. Ali Paşa, 3 Şaban 1284'te (1867) Girit'ten Sultan Abdülaziz'e gönderdiği raporda (Velidedeoğlu, 1940, 3-6; Baran, 1999, 63) o dönemin en ileri medeni kanunu olarak değerlendirilen Fransız Medeni Kanunu'nun, Mısır'da yapıldığı gibi, kısmi değişikliklerle kabul edilmesinin, bir süre önce Fransa Kanunu'ndan iktibas edilen Ticaret Kanunu ile bütünlük sağlayacağı, bundan dolayı da hukuk alanında birliği oluşturacağını ve azınlıkların Osmanlı'dan ayrılma düşüncesini engelleyeceğini ileri sürmüştür (Bozkurt, 2010, 159-160). Bu arada Ali Paşa boş durmayarak Sait Paşa'yı Fransız Medeni Kanunu'nu Arapça metninden Türkçe'ye tercüme etmekle vazifelendirmiştir. Ayrıca bu Kanun'un hangi maddelerinin Osmanlı'da uygulanabileceğini belirlemek için bir komisyon oluşturmuştur (Karal, 172).

2. Yerli bir kanun yapılması gerektiğini savunan gelenekçi zümre: Bu düşüncenin en önemli savunucusu olan Cevdet Paşa, Hristiyan bir devletten medeni kanun alınmasının Müslümanlar açısından sakıncalı olduğunu, bunun o milleti yok etmek olacağını, alınan kanunların topluma uymayacağını, dolayısıyla toplumsal sendelemelere neden olabileceği, mevcut İslam medeni hukuk esaslarını düzenli bir şekilde bir araya toplamanın hedefe ulaşmada yeterli olacağını (Cevdet Paşa, 1991, 63; Bozkurt, 2010, 160), bu usulle fıkıh kaidelerine dayanan, yerli ve ülkenin ihtiyaçlarına daha uygun bir kanun hazırlanması gerektiğini savunmuştur.

Bu tartışmaların neticesinde Fuat Paşa'nın başkanlığında bir komisyon oluşturuldu. Komisyona bazı bakanlar da katıldı. Komisyon üyelerinden Mithat Paşa ve Ticaret Bakanı, Batılı ülkelerden bir medeni kanunun tercüme edilmesi gerektiğini savunurken; Ahmet Cevdet, Fuat ve Şirvanzade Rüşdi Paşalar dışarıdan bir medeni kanun alınmasına karşı çıktı. Uzun tartışmalar sonucunda yabancı bir hukukun benimsenmesi düşüncesi reddedilerek, Cevdet Paşa'nın İslam Hukuku'ndan faydalanılarak bir kanun hazırlanması yönündeki görüşleri kabul edildi. Herkes tarafından anlaşılacak sade bir Türkçe ile kaleme alınması kararlaştırılan bu kanunu hazırlaması için bir komisyon kurulması kararlaştırıldı (Bozkurt, 2010, 16). Bu kararın alınmasında dini çevrelerin etkisini ve kendisi hukukçu olmadığı halde hukuk alanında üst düzey bilgiye sahip olan Cevdet Paşa'nın ilmi otoritesinin etkisini ihmal etmemek gerekir.

1869'da dini kaidelerden yararlanarak bir kanun hazırlamak üzere bir komisyon oluşturuldu. Mecelle Cemiyeti ismi verilen bu heyetin başkanı Rüşdi Molla Efendiydi. Üyeleri ise Ahmet Cevdet Paşa, Hüsam Efendi, Tahir Efendi ve Ali Ratıb Beydi (Cevdet Paşa, 1991, 63). Ahmet Cevdet Paşa da zaman zaman komisyonun başkanlığını yaptı (Akipek, 1973, 38; Edis, 1979, 48). Komisyon, şer'i hükümleri dönemin ihtiyaçlarına uyarlayarak herkes tarafından anlaşılacak açık ve sade bir dil ile yazılmış bir medeni kanun hazırlamakla görevlendirildi. 1869-1876'da 7 yıl çalışan komisyon Hanefi fıkıh kurallarına dayanan fakat orijinal bir niteliğe sahip olan Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye'yi hazırladı. 100 maddeden oluşan mukaddime (başlangıç) kısmı ve kitap olarak adlandırılan 16 bölümden oluşan Mecelle'nin başlangıç ve birinci bölümünün hazırlanma tarihi 8 Muharrem l286 (1869) iken, son (16) kitabın hazırlanma tarihi 26 Şaban 1293 (1876)' tür. Diğer bölümler de sırayla hazırlandı. Tamamlanan her bölüm Bakanlar Kurulu ya da Şeyhülislam vasıtasıyla padişaha sunuldu ve hemen kanunlaştırıldı. Böylece toplamda 2 makale, 73 bab ve 1851 maddeden oluşan bir kanunlar manzumesi ortaya çıktı. Mecellenin bölümleri (Akipek, 1973, 39; Velidedeoğlu, 1968, 65);

-Mukaddime (biri ilm-i fıkhın tarifine, diğeri kavaid-i fıkhiyeye ait olmak üzere iki makaleden oluşmuştur, M. 1- 100)

-I. Kitabü'l-büyu (satış akdi, bir mukaddime ve yedi bab, 101- 403. m)

-II. Kitabü'l-icarat (kira akdi, bir mukaddime ve sekiz bab, 404- 611. m)

-III. Kitabü'l-kefale (kefalet akdi bir mukaddime ve üç bab, 612- 672. m)

-IV. Kitabü'l-havale (havale akdi, bir mukaddime ve iki bab, 673- 700. m)

-V. Kitabü'r-rehin (rehin akdi, bir mukaddime ve dört bab, 701-761. m)

-VI. Kitabü'l-emanat (vedia ve ariyet akdi, bir mukaddime ve üç bab, 762- 832. m)

-VII. Kitabü'l-hibe (hibe-bağışlama akdi, bir mukaddime ve iki bab, 833-880. m)

-VIII. Kitabü'l-gasp vel itlaf (gasp ve tecavüz fiilleri kitabı, bir mukaddime ve iki bab, 881-940. m)

-IX. Kitabü'l-hacir vel ikrah ve'ş-şüf'a (hacir, ikrah ve şuf'a kitabı, bir mukaddime ve üç bab, 941-1044. m)

-X. Kitabü'ş-şirket (şirketler hukuku, bir mukaddime ve sekiz bab, 1045-1448. m)

-XI. Kitabü'l-vekale (vekalet akdi, bir mukaddime ve üç bab, 1449-1530. m)

-XII. Kitabü's-sulh ve'l-ibra (sulh akdi ve ibra kitabı, bir mukaddime ve dört bab, 1531-1571. m)

-XIII. Kitabü'l ikrar (ikrar kitabı, bir mukaddime ve dört bab, 1572-1612. m)

-XIV. Kitabü'd-dava (dava ve zaman aşımı hakkında, bir mukaddime ve on iki bab, 1613-1675. m)

-XV. Kitabü'l-beyyinat vet-tahlif (beyyineler ve yemin hakkında, bir mukaddime ve dört bab, 1676-1783. m)

-XVI. Kitabü'l-kaza (hâkimlerin evsafı, mahkemenin uygulama tarzı ve hükümleriyle ilgili)

Bölümleri belirtilen Mecelle, bazı yönleriyle büyük bir boşluğu doldururken, bazı yönleriyle de eleştirilerin odağı hâline gelmiştir. Yapılan değerlendirmenin daha iyi anlaşılması için Mecelle'nin olumlu ve olumsuz yansımalarını ayrı ayrı değerlendirmek yararlı olacaktır.

1. Mecelle'nin bazı olumlu yönleri; Tanzimat sonrası kanunlaştırma girişimlerinin en önemlisi olan Mecelle, medeni kanun alanında yaşanan boşluğu doldurmak için hazırlanmış, ayrıca İslam toplumunun ilk Medeni ve Borçlar Kanunu olmuştur. İslam Hukuku'nun dağınık bir şekilde fıkıh ve fetva kitaplarında yer alan borçlar, usul, eşya ve kısmen medeni kanuna dair kaideleri, ilk kez Batı hukuk tekniğine uygun ve oldukça sistemli bir şekilde bir araya getirilmiştir (Bozkurt, 2010, 162). İslam hukukuna dayanan hükümlerden meydana gelen, orijinal bir özellik taşımıştır. Çoğunlukla uygulamada kolaylık sağlamış ve kesinlik getirmiştir. Dolayısıyla Osmanlı'dan ayrılan Müslüman Arap devletlerinde belli bir süre, Türkiye'de ise 1926 yılına kadar uygulanmıştır. Dikkat çekici diğer bir özelliği de herhangi bir devletin hukukundan iktibas edilmemiş olmasıdır. Mecellenin dili ve sistematiği üzerinde Cevdet Paşa'nın büyük etkisi olmuş, devrine kıyasla dili oldukça anlaşılır bir niteliğe sahip olmuştur. Sistemi, metodu, içerdiği hükümleri, veciz üslubu yönüyle mevcut yerli kanunlardan ileri ve üstün bir nitelik taşımıştır (Oğuzman, 1975, 19; Saymen, 1960, 34).

2. Mecelle'nin eleştirilen yönleri; Mecelle bütün yönleriyle bir medeni kanun özelliğine sahip olmamıştır. Genel olarak İslam hukukunun muamelat denilen mal, borç ve dava ilişkileri üzerinde yoğunlaşan Mecelle'de, kişi, aile, miras hukukuyla alakalı hükümler yeralmazken,[1] eşya hukuku ile alakalı mevzuların birçoğu da Mecelle'nin kapsamı dışında kalmıştır. Ayrıca bir medeni kanunda yer almaması gereken birçok mevzu da Mecelle'ye dâhil edilmiştir (Ataay, 1971, 63).

Mecelle'nin ilk 100 maddesi haricindeki hükümleri mücerret (soyut) bir metot yerine hadiseleri meselelerle izah eden, bütün ihtimalleri kapsamaya çalışan ve Avrupa'da bir süre önce terkedilmiş olan kazuistik bir metotla hazırlanmıştır. Bu da gereksiz maddeler ve tekrarlarla genişlemesine zemin hazırlamıştır. Halbuki soyut metot, kanun maddelerinin kısa ve açık olmasını sağlar. Görüldüğü gibi Mecelle, yöntem bakımından yeni bir sistem ve yeni bir görüş oluşturmamıştır. Osmanlı aydını ve kanun koyucularının tutumunun etkisiyle, değişmeyen esaslardan oluşan din kurallarına dayalı olarak hazırlandığı için elastiki yönü yetersiz kalmıştır. Mecelle, Osmanlı Devleti'nin bütün yurttaşlarını kapsamasına rağmen, Hıristiyan ve Museviler Nizamiye mahkemelerinde Fransa'dan alınıp uygulanan kanunlara göre de yargılanmıştır. Bu durum hukuk uygulamalarında ikililiğe sebep olmuştur (İmre, 1971, 96). Mecelle'nin daha çok Hanefi mezhebi kaidelerine göre hazırlanmış olması -mezhepsel esnekliğe rağmen- öteki mezheplere mensup Osmanlı vatandaşları açısından eksiklik

[1]Coşkun Üçok bu durumu Osmanlı Devleti'nde mezhep çokluğundan dolayı mevcut birçok farklı hükmün birleştirilememesi ile açıklamaktadır bkz. Üçok, 1988, 1006.

oluşturmuştur (Bozkurt, 2010, 162). Ayrıca 19. yy. sistemleri göz önünde bulundurulduğunda Mecelle'nin Avrupa hukuk sistemlerinden çok farklı olduğu anlaşılmaktadır.[2]

Mecelle yürürlüğe girmiş olmasına rağmen Osmanlı Devleti'nde belki de yönlendirme amaçlı hukuksal arayışlar ve çalışmalar devam etti. Nazaret Hilmi, 1885'te Fransız Medeni Kanunu'nu Türkçeye çevirdi. Mekteb-i Hukuk'ta Mecelle hocası olarak çalışan Cemaleddin Bey ise 1907 yılında Fransız Medeni Kanunu ile Osmanlı Mecelle'sini madde madde karşılaştıran bir makale yazdı. Hukuk derslerinde hocalık yapan mahkeme emekli başkanı Nazaret Haçeriyan da İsviçre Medeni Kanunu'nu Türkçeye çevirdi. Bu çeviri 1912'de Cerideyi Adliye dergisinde yayınlanarak kamuoyuyla paylaşıldı. İsviçre Medeni Kanunu'nun tercümesinden dört yıl sonra 1916'da, Alman Medeni Kanunu da tercüme edildi. Ayrıca aydınların bir kısmı İslam Mecmuası, Yeni Mecmua, Tanin gibi dergi ve gazetelerde kaleme aldıkları yazılarda aile hukuku alanında kanunlaştırmaya gidilmesinin ve kadınlara yönelik hukuksal iyileştirmeler yapılmasının zorunlu olduğunu dile getirdi. Celal Nuri, Avrupa hukukunu savunurken, Ziya Gökalp ise dinin hukuk, siyaset, ekonomi sahalarına müdahale etmemesi gerektiğini, aile ve kadına yönelik eski anlayışın yerini Avrupa tipi bir anlayışa bırakması gerektiğini savundu. Gökalp, aile hukukuyla ilgili köklü yenilikler yapılması gerektiğini dile getirdi. Aile Hukuku Kararnamesini hazırlayan heyette görev yapan Mansurizade Said Bey çok eşliliğe karşı birçok yazı kaleme aldı (Bozkurt, 2010, 163-167).

Bahsi geçen çalışmaların da etkisiyle, Birinci Dünya Savaşı sırasında 1916'da Mecelle'yi hayatın ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayacak duruma getirebilmek amacıyla bir komisyon oluşturuldu. Komisyon faaliyetlerinde şeriat (fıkıh) esaslarını dayanak olarak aldıysa da esnek bir şekilde çalıştı. Yani Kuran-ı Kerim'de ve hadislerde geçen hükümlere aykırı maddelerin hiçbirini kabul etmeyerek, İslam hukukçuları arasında tartışmalı olan konularda, dönemin ihtiyaçlarını karşılamada en uygun olan görüşü kabul etmek, yeni kanunları ona göre belirlemek, ayrıca Osmanlı hukukuna uymak şartıyla bütün hukuk kurumlarından faydalanabilmeyi yöntem olarak seçti. Bu durum bir bakıma medeni hukuk alanında Avrupa'dan faydalanmanın yolunu açtı.

Encümen, 1922 yılına kadar çalışarak, Mecelle'nin 126 maddesini tadil etti ve bir rapor hazırladı (Akipek, 1973, 4). Komisyon, Mecelle'nin bahsedilen yeni maddelerini hazırlarken, dört mezhebin hükümlerinden başka İsviçre, Fransız ve Alman Medeni Kanunlarından, hatta Amerika, Macar ve Avusturya kanunlarından yararlandı (Bozkurt, 2010, 169-170). Bu arada İhzar-ı Kavanin Komisyonlarının faaliyetleri neticesinde hazırlanarak uygulamaya sokulan tek yasa olan Hukuk-u Aile Kararnamesi 25 Ekim 1917'de yürürlüğe girdi fakat iki yıl uygulanabildi. Borçlar Kanunu'yla ilgili 200 madde de hazırlandı (İmre, 1971, 69). Bütün bu kanunların hazırlanmasında din etkili oldu. Dolayısıyla din ve hukuk birbirinden ayrılmadı. Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlanması ve Osmanlı Devleti'nin tasfiye edilmesi medeni hukuk ve aile hukuku alanındaki komisyon çalışmalarının sonlandırılmasına neden oldu. Çünkü değişen şartlara bağlı olarak öncekilerden farklı, kaynağını dinden almayan Avrupa tarzı kanunların benimsenmesi kararlaştırıldı.

[2]Mecelle ile Roma Kanunlarının karşılaştırması için bkz. Cevdet Paşa, 1991, 64.

3. Osmanlı Devleti'nde Aile Hukuku Alanında Yaşanan Gelişmeler

Osmanlı Devleti, aileyi sosyal yapının temel taşı olarak kabul etmiş ve aileye büyük önem vermiştir. Birçok konuda olduğu gibi aile ile ilgili meselelerde de belirleyici öğe İslam dini olmuştur. Örneğin; evlilik müessesesi kaynağını ve uygulama şeklini dinden almıştır. Ama pratikte devletin kontrolünden bağımsız ve tamamen özel bir kurum olarak değerlendirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde nikâh denilen evlilik sözleşmesi, adeta özel bir sözleşme olarak değerlendirildi. Tarafların evlendiklerini iki şahit huzurunda beyan etmeleri ile bu sözleşme meydana gelir ve evlilik gerçekleşirdi. İmamın dua okuyarak nikâh kıyması şart olmamasına rağmen, zamanla gelenek haline geldi. Kocanın tek taraflı olarak kullanabildiği boşama iradesiyle evlilik müessesesi sona erebilirdi. Kadının boşanma hakkı vardı fakat çok sınırlıydı. Evlenme akdi yapılırken kadının erkeği boşayabilmesi anlamına gelen tefviz-i talak şartının kocaya kabul ettirilmesiyle kadın da kocasını boşayabilirdi. İslam Hukuku'nda yer alan bu tefviz-i talak hakkı toplum tarafından bilinmediği için, boşama hakkı sadece erkeğin zannedilirdi. İslam Hukuku, erkeğin bu sınırsız boşama iradesini suistimal etmesine karşı bir müeyyide olarak "hülle" uygulamasını koydu. Ayete dayalı olarak sabitleşen bu durumda: Karısını boşayan erkek, boşadığı kadınla bir daha evlenemezdi. Boşadığı kadınla tekrar evlenebilmesi için boşanan kadının başka birisi ile evlendikten sonra boşanması gerekirdi ki buna hülle denilirdi. Bu usul son dönemlerde yozlaştı ve kötüye kullanıldı (Velidedeoğlu, 1965, 8).

İmparatorluğun eksik kalmış medeni kanunu olarak değerlendirebileceğimiz Mecelle'ye aile ve miras konularıyla alakalı hükümler konmamış, bu konuların düzenlenmesi daha önceden olduğu gibi fıkıh kitaplarına bırakılmıştır. Müslüman olmayan halk da bu husustaki sorunlarını daha önce olduğu gibi mensup oldukları dinin kaidelerine göre halletmeye devam etmiştir. Sonuç olarak evlenme, boşanma, miras ve vesayetle alakalı mevzular 1926'ya kadar şeriata tabi olmuş fakat derli toplu bir kanuna dayandırılmadan, dağınık bir şekilde uygulanmıştır.

1879 tarihli Teşkil-i Mehakim Kanunu ile Şer'iyye mahkemeleriyle birlikte faaliyet yürüten nizamiye mahkemelerinin ticaret, hukuk ve ceza alanlarında sınıflandırıldığı anlaşılmaktadır. Fakat Şer'iyye mahkemeleri kendilerini genel mahkeme olarak gördüğü için sürekli bu mahkemelerle Avrupa tarzı nizamiye mahkemeleri arasındaki uyuşmazlıklar yaşanmıştır. Bu da hukuk kaidelerinin uygulanmasında büyük sorunlara sebep olmuştur (Şer'iyye mahkemelerinin görev kapsamına tereke, vesayet, vasiyet, velayet, nesep, vakıf, nikâh, boşanma, nafaka, kısas ve diyetle ilgili mevzular bırakılmıştır). Bu arada hukukla ilgili kapitülasyonların uygulanma sahası olan konsolosluk mahkemeleri ve azınlıklara verilen yargı yetkileri de dikkati çekmektedir (Güriz ve Benedict, 1974, XI). Bir medeni kanunda bulunması gereken bütün mevzuların Mecelle'de yer almaması, aile hukukunda yaşanan güçlüklerin yanında, Tanzimat'tan itibaren devam eden batılılaşmanın etkisi ve I. Dünya Savaşı'na katılan erkeklerden doğan boşluğu doldurmak için kadınların çalışma hayatına girmesi, toplumun değer yargılarında ortaya çıkan değişimin aile hukukunun şekillenmesinde itici bir güç olması sonucunda devlet, Mecelle'nin aile hukukuyla ilgili eksikliklerini tamamlamak amacıyla arayışlara girdi.

Bazı aydınlar, Yeni Mecmua, İslam Mecmuası, Tanin gibi gazete ve dergilerde kaleme aldıkları yazılarda aile hukuku konularının kanunlaştırılmasının ve kadının mevcut durumunun iyileştirilmesinin zorunlu hâle geldiğini dile getirdi. Celal Nuri, yazılarında Osmanlı toplumu

için Avrupa hukukunun, faydalanılması gereken bir hazine olduğunu iddia ederken, küçük yaşta evliliklere de karşı çıktı. Ziya Gökalp ise, mevcut şartların ötesine geçerek bir anlamda laiklik kabul edilebilecek olan, dinin hukuk, siyaset, ekonomi sahalarına müdahale etmemesi gerektiğini, aile ve kadın konusunda Avrupa tipi yeni bir uygulamaya geçilmesi gerektiğini savundu (Bozkurt, 2010, 166). Gökalp, İttihat ve Terakki Partisi'nin 1917'de yapılan kongresinde, aile hukuku konusunda köklü değişiklikler yapılması gerektiğini savunan bir tebliğ sundu. Mansurizade Said ise çok eşle evliliğe karşı etkili yazılar kaleme aldı. Mansurizade ayrıca Aile Hukuku Kararnamesini hazırlayan komisyonda yer aldı (Bozkurt, 2010, 167). İhtiyaç hissedilmesi ve aydınların çalışmaları neticesinde 1916'da Adalet Bakanlığı İhzar-ı Kavanin Komisyonları oluşturdu. Hatta komisyonların bir kısmına Alman hukukçular da dâhil edildi (Bozkurt, 2010, 174). Kurulan bu komisyonlar Medeni Kanun'u ve öteki kanunları hazırlamakla vazifelendirildi. Ahvali Şahsiye Komisyonu ise sosyal yapıya büyük etkileri olan aile müessesesiyle ilgili konularda yeni kanunlar hazırlamakla görevlendirildi. Yapılan çalışmalar neticesinde, 157 maddeden meydana gelen (Akipek, 1973, 41) Hukuk-u Aile Kararnamesi[3] hazırlanarak 25 Ekim 1917'de uygulamaya kondu. Böylece, aile hukuku konusunda o güne kadar birçok fıkıh kitabından derlenerek uygulanan esaslar bir metinde toplanarak sistemleştirilmiş oldu. Görüldüğü üzere bu tasarı, yine dini esaslardan yararlanılarak oluşturuldu.

1917 Hukuk-u Aile Kararnamesi'nin bazı özellikleri:

1. İslam aile hukuku sahasında yapılan ilk resmi düzenlemedir. Mecelle'nin aile hukuku ile alakalı eksik kısımlarını tamamlayıcı niteliktedir. Fakat aile hukuku ile ilgili bütün konuları kapsamamış, daha çok evlenme, boşanma, karı kocanın karşılıklı nafaka sorumluluklarını düzenlemiş; savaştan dolayı hazırlanamayan nesep, vesayet, nafaka ve mal rejimlerine ait kısımları kapsamamıştır.

2. Bu kararname Osmanlı aile hukuku alanında büyük değişiklikler yaptı. Örneğin; erkeğin boşanma ile ilgili hakkına ve birden çok kadınla evlenebilme iradesine kısmi sınırlama (kadın, kocasının başka bir kadınla evlenmemesi şartı ya da evlenirse kendisi veya diğer kadının boş olması hakkına sahip oldu) getirdi. Böylece çok eşle evlilik sınırlandırıldı. Nişanlanma hukuki bir müessese olarak kabul edildi, evlenecek kişiler için belli bir yaşı doldurmuş olma zorunluluğu getirildi. Ayrıca akıl hastalarının evlenmesinin önlenmesi, evlenmeden önce ilan etme zorunluluğu gibi maddeler de kabul edildi (Cin, 1974, 293).

3. Farklı dinlere mensup olan Osmanlı vatandaşlarının evlenme ve boşanma ile alakalı uygulamalarında bazı değişiklikler yapılarak, bununla ilgili kurallar ilk kez bir araya getirilmiştir. Bu kararnameyle Osmanlı yönetimindeki Hıristiyan ve Musevilerin evlilik hukuku da düzenlenmiştir. Aile hukukunu kısmen de olsa aynileştirmek için Müslüman olmayan halkın aile ilişkilerinde ortaya çıkan ihtilaflarını kendi dini kaidelerine göre halletmelerine bazı sınırlamalar getirilmiştir. Kararname ile yetkileri arttırılan şeriat mahkemeleri, gayrimüslimlerin evlenme, boşanma, nafaka ve drahoma (Yahudi geleneklerine göre gelin tarafının damada verdiği mal ya da para) davalarına bakmakla da yetkili kılınmıştır. Cemaatlerin ruhani liderlerinin bu konulardaki yetkileri ilga edilmiş, bu yolla aile hukukuyla ilgili davalarda uygulamada birlik sağlanmak istenmiştir. Fakat bu durumu kendilerine verilmiş olan ayrıcalıklara aykırı gören cemaatler, büyük tepki göstermiştir. Hatta Vatikan da, Osmanlı

[3]Hukuk-u Aile Kararnamesi için bkz. Ansay, 1952, 3.

yönetimindeki Katolik Hristiyanların evlenme ve boşanma ile ilgili işlemlerinde şeriat mahkemelerinin yetkili olmasına sert tepki göstermiştir (Bozkurt, 2010, 173).

1917 tarihli Hukuk-u Aile Kararnamesi 2 yıl yürürlükte kalmış, Mondros Antlaşması'ndan hemen sonra 1919 yılında yürürlükten kaldırılmıştır. Böylece aile hukuku tekrar eski fıkıh kaidelerine bağlanmıştır. Birçok aydın tarafından kaldırılma nedeni olarak Şer'i hükümlere dayanması ve yetersiz olması gösterilmişse de (İmre, 1971, 96; Akipek, 1973, 41; Edis, 1979, 51) gerçekte durum farklı olmuştur. Bu kararname ile Osmanlı idaresinde yaşayan gayrimüslimlerin patriklik ve hahambaşılık makamlarının yargı yetkileri kaldırılmıştır. Azınlıklar, patriklik ve hahambaşılığa yargı yetkilerinin tekrar verilmesi hususunda İtilaf Devletlerine başvurmuştur. İşgal kuvvetleri yüksek komiserliğinin yaptığı baskı sonucunda 1917 Hukuk-u Aile Kararnamesi yürürlükten kaldırılmıştır (Güriz ve Benedict, 1974, XI; Bozkurt, 2010, 174). Sonuçta Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarını sınırlayan bu baskılar, hukuk alanında birliği sağlayabilecek olan uygulamanın yürürlükten kaldırılmasına sebep olmuştur.

4. Sonuç

Osmanlı Devleti, Tanzimat Devri'nin oluşturduğu zeminde 1850'li yıllardan sonra hukuk sahasında Avrupa'dan faydalanmaya başladı. Avrupalı devletlerden Ceza, Borçlar ve Arazi Kanunu gibi birçok kanun aldı. Devlet, bahsedilen süreçte toplumla ve kültürle ilgili konulardan ziyade merkezi otoriteyi güçlendirmeye yönelik siyasi ve idari işleyişle ilgili konularda batılı devletlerden yararlandı. Hukuk iktibasları Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile ilişkilerini geliştirdi hatta Cumhuriyet Devri'ndeki iktibaslara da zemin hazırladı.

Mecelle'nin hazırlandığı dönemde bazı tartışmalar yaşanmış, sonuçta toplumun değerlerine dayalı kanunlar hazırlanmıştır. Mecelle denilen bu kanunlar ihtiyaçların bir kısmını karşılarken belli konularda sorunlar devam etmiştir. Bu arada aydınların bir kısmı Fransız Medeni Kanunu'nun kabul edilmesi yönünde görüş bildirmiş fakat tartışmalar sonucunda bu görüş reddedilmiştir. Dışarıdan kanun alma düşüncesi hedefine ulaşmamış olsa da Osmanlı aydını hoşgörü ve pragmatizm çerçevesinde tartışabilmiş ayrıca katı ve tutucu davranmayarak toplumsal sorunlara çözüm bulmak amacıyla farklı toplumlardan yararlanma yollarını araştırmıştır.

Hukuk alanındaki değişiklikler toplumun günlük hayatta karşılaştığı sorunlarına çözüm üretmek amacıyla yapılmıştır. Fakat hem Mecelle'nin hem de Hukuk-u Aile Kararnamesinin kabul edilmesi aşamasında dönemin koşullarına bağlı olarak toplum etkili olmamış, diğer reformlar gibi bunlar da yönetici veya aydınların istekleri doğrultusunda kabul edilerek uygulanmıştır. Ayrıca bu kanunların hazırlanmasında din büyük bir etkiye sahip olmuştur.

Mecelle'deki eksiklikler ve bazı aydınların teşvikleri sonucunda 1916 yılında aile hukukuna yönelik düzenlemeler yapması amacıyla bir komisyon oluşturuldu. Komisyon tarafından hazırlanan Hukuk-u Aile Kararnamesi 1917 yılında yürürlüğe girdi fakat İtilaf Devletleri'nin baskı ve müdahalesi sonucunda kısa bir süre sonra yürürlükten kaldırıldı. Kısmen modern kabul edilebilecek olan bu kanunlar Osmanlı yöneticilerinin tercihiyle hazırlanmasına rağmen azınlıkların menfaatleri için kardırılmak zorunda kalındı.

KAYNAKÇA

Akipek, J. G., *Türk Medeni Hukuku* I. Cilt I. Cüz**,** Sevinç Matbaası, Ankara, 1973.

Ansay, S. Ş., *Medeni Kanunumuzun 25 inci Yıldönümü Münasebetiyle Eski Aile Hukukumuza Bir Nazar (Hukuk İnkılabımızı Aydınlatan Tarihi-Teşrii Vesikalar*), Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1952.

Ataay, A., *Medeni Hukukun Genel Teorisi*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1971.

Baran, F., *Atatürk Devrimleri İçinde Türk Medeni Kanunu'nun Yeri ve Önemi,* Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 1999.

Bozkurt, G., B*atı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi (1839-1939),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, *2010.*

Cevdet Paşa, *Tezakir 1-12,* Yay.; Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

Cin, H., *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme,* Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974.

Edis, S., M*edeni Hukuka Giriş ve Başlangıç Dersleri,* Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1979.

Güriz, A. & Benedict, P., *Türk Hukuku Ve Toplumu Üzerine İncelemeler,* Türkiye Kalkınma Vakfı Yayınları, Ankara, 1974.

İmre, Z., *Medeni Hukuka Giriş,* İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1971.

Karal, E. Z., *Büyük Osmanlı Tarihi, Cilt III,* Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Oğuzman, M. K., *Medeni Hukuk Dersleri,* Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1975.

Saymen, F. H., *Türk Medeni Hukuku Cilt I*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1960.

Üçok, C., Hukuk Devriminin Nedenleri, Belleten, III, 204, 1988.

Velidedeoğlu, H. V., *Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat* (*Tanzimatın Yüzüncü Yıldönümü Münasebetile Neşredilen Kitaptan Alınmış Ayrı Baskı*), Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.

Velidedeoğlu, H. V., *Türk Medeni Hukuku, Cilt I- Cüz I Umumi Esaslar,* Sermet Matbaası, İstanbul, 1968.

Velidedeoğlu, H. V., *Türk Medeni Hukuku, Cilt II Aile Hukuku,* İstanbul, 1965.

MEKÂNSAL DİLDE TOPOLOJİK İFADELER

İsmail Bağçevan[1]

[1] Doktora Öğrencisi, Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

https://orcid.org/0000-0002-0718-3909

ÖZET

"Kauçuk levha geometrisi" olarak tanımlanan topoloji, dönüşüm veya deformasyon altında sabit kalan ve dolayısıyla metrik açı ve mesafe kaybına rağmen korunan geometrik özelliklerin incelenmesidir. Bu açıdan bakıldığında bir küre ve bir küp topolojik olarak eşdeğerdir ve ikisi birlikte bir halka veya bir bisiklet lastiğinden farklıdır (Levinson, 2003). Kendi aralarında "şekil-zemin" ilgisi kuran uzamsal varlıkların mekândaki dinamik ve statik ilişkilerini araştıran mekânsal anlambilimde ise topoloji terimi, "zemin" nesnesinin açısal olmayan "bitişiklik, arasındalık, kapsama, sınırlama, parça-bütün" gibi mekânsal özelliklerini kapsar. Bu özellikler mekânın yatay ve dikey ekseninde ve de üç boyutunda (boy, derinlik, en) ortaya çıkar. "Ön, arka, sağ, sol" gibi açısal yönler ve izdüşümsel alanları belirleyen "mekânsal referans çerçeveleri"nden farklı olmak üzere Türkçede "alt-üst, iç-dış, ara, yan, dip" gibi mekânsal adlarla ifade edilen topolojik özellikler "yer" bilgisi içerirler.

Topoloji konusunda Türkçe alanyazında yer alan çalışmaların sayısı yetersizdir. Mevcut çalışmalarda uygulamalı yöntemler kullanılmış; kurmaca olmayan metinler tercih edilmiştir. Doküman analizi yönteminin takip edildiği çalışmada, Türkçe alanyazına teorik katkı sağlamak; yapılacak tipolojik çalışmalara veri sunmak; kurmaca bir metinden hareketle Türkçede topolojik ilişkilerin niteliğini ve niceliğini betimlemek amaçlanmıştır.

Bu bildiride, Yaşar Kemal'in Ölmez Otu romanında tespit edilen yedi yüz doksan üç (793) topolojik ifade anlamsal alt-kategorilere göre tasnif edilmiştir. Buna göre, "alt, üst, yan" topolojik ilişkilerini içeren "bitişiklik" kategorisinde üç yüz altmış dört (n=364, %46); "dış, iç" ilişkilerini veren "kapsama"da iki yüz on yedi (n=217, %27); "parça, bütün, dip, yüzey" ilişkilerini içeren "sınırlama"da yüz seksen dört (n=184, %23) ve arasındalık kategorisinde yirmi sekiz (n=28, %4) madde tespit edilmiştir. Türkçede topolojik bilgi topolojik adlar, fiiller, hâl ekleri, zarflar, edatlar, zemin öbeği, mekânsal tümce ve sözbirimler aracılığıyla kodlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dilbilim, mekânsal anlambilim, topoloji, Yaşar Kemal, Ölmez Otu.

TOPOLOGICAL EXPRESSIONS in SPATIAL LANGUAGE

ABSTRACT

Topology, described as "rubber-sheet geometry", is the study of geometrical properties that remain constant under transformation or 'deformation', and so are preserved under the loss of metric angle and distance. Thus a sphere and a cube are topologically equivalent, and together

are both distinct from a doughnut or a bicycle tyre (Levinson, 2003). In spatial semantics, which investigates the dynamic and static relations of spatial entities in space, which establish a "figure-ground" relationship among themselves, the term topology covers the non-angular spatial properties of the "ground" object such as "containment, medial, contiguity, limitation, part-whole". These features appear in the horizontal and vertical axis of the space and in its three dimensions (height, length, and width). Topological expressions are different from "spatial frames of reference" that determine angular directions and projective fields such as "anterior-posterior, right-left". Topological specifications, which are expressed with spatial nominals such as "inferior-superior, interior-exterior, intermediate, lateral, subjacent" in Turkish, contain "place" information.

The number of studies on topology in the Turkish literature is insufficient. In the existing studies, applied methods were used and non-fiction texts were preferred. In this paper, the document analysis method was followed. It is aimed to contribute theoretically to the Turkish literature, to present data for typological studies to be carried out, to describe the quality and quantity of topological relations in Turkish based on a fictional text.

In this paper, seven hundred and ninety-three (793) topological expressions identified in Yashar Kemal's *The Undying Grass* were classified according to semantic sub-categories. Accordingly, three hundred and sixty-four (n=364, 46%) were included in the "contiguity" category, which includes the "lateral, superior, inferior" topological relations, two hundred and seventeen (n=217, 27%) in the "containment" which gives the "exterior, interior" relations, one hundred and eighty-four (n=184, 23%) items were identified in the "limitation" which includes "part, whole, subjacent, surface" relations, and twenty-eight (n=28, 4%) items were identified in the "medial" category. In Turkish, topological information is coded through topological nouns, verbs, adverbs, post-positions, case suffixes, ground phrase, spatial sentences and lexias.

Keywords: Linguistics, spatial semantics, topology, Yashar Kemal, The Undying Grass.

GİRİŞ

Edebiyatta mekân, "insan varoluşunun konumladığı yer" olarak tanımlanırken (Korkmaz ve Şahin, 2017: 9) fizik, matematik, felsefe gibi alanlarda farklı mekân tanımları mevcuttur. "Space" kavramı Türkçede "uzay", "uzam" ve "mekân" olarak karşılanabilmekte ve bu durum bir karışıklığa sebep olmaktadır. Alanyazında "space" kavramını karşılamak için "uzam"ı tercih eden çalışmaların yanında, aynı kavramı "mekân" ile karşılayan çeviriler[1] de vardır. Kılıç'a (2009) göre mekân, "insani, toplumsal, varoluşsal olarak düzenlenmiş dolu alan"; uzam, "matematik ve doğa bilimlerinin tasarlanmış boşluğu" ve uzay, "feza, uzay boşluğu, fiziğin yerkürenin dışında bulguladığı gerçek boşluk" şeklinde tanımlanabilir.

[1]Groh, J., *Mekân Yaratmak – Beyin Neyin Nerede Olduğunu Nasıl Biliyor?*. (Çev.: Koca, G.). Metis Bilim, İstanbul, 2019. Orijinal başlık: *Making Space – How the Brain Knows Where Things Are*, Harvard University Press, *2014.*
Deutcscher'de (2015) "mekânsal ilişkiler, mekân dili" gibi ibareler geçmektedir.

Cevizci (1999) "space"in karşılığı olarak "mekân" terimini kullanmış; "mekân"ı, içinde var olan her şeyin yer aldığı; eni, boyu ve derinliği olan kap ya da hazne olarak ve "uzam"ı (extension) ayrı bir madde başında, zaman içinde var olup fiziki mekân içinde yer işgal etme, maddenin yer kaplama özelliği olarak tanımlamıştır (1999: 875). Bunlara istinaden bu çalışmada "mekân" ve "mekânsal dil" terimleri tercih edilmiştir. Çünkü mekânsal anlambilimde, yer kaplama niteliğine sahip, elle tutulabilir, değiştirilebilir, bölünebilir, hareket ettirilebilir olup şekli ve büyüklüğü olan uzamsal maddeler her şeyden soyutlanarak değil; mekândaki şeyleri gözlemleyip aralarında mekânsal ilişkiler kuran ve bunları dile getiren insanla bağlantılı olarak incelenmektedir. Ayrıca zaman konusunu ele alan bazı çalışmalarda[2] "genel zaman" (time) ve "dilbilgisel zaman" (tense) şeklinde yapılan kavramsal ayrıma benzer şekilde "genel uzay-uzam"dan "dilbilgisel uzay-uzam" yani "mekân" kavramı ayrılabilir.

Mekânda yer alan varlıklar, edimbilimsel bağlamda konuşucu rolündeki insan tarafından mekânsal ilişkiler içinde organize edilirler. Bu mekânsal ilişkiler konumlanma ve yer değiştirme bilgilerini içerir. "Zemin" durumundaki konumlayıcı nesnenin yön bildirmeyen (açısız) özelliklerinden bazıları (alt, üst, iç, dış vb. yer özellikleri) dilbilimde topoloji başlığı altında değerlendirilir.

Topoloji konusunda Türkçe alanyazında yer alan çalışmaların sayısı yetersizdir. Mevcut çalışmalarda[3] uygulamalı yöntemler kullanılmış; kurmaca olmayan metinler tercih edilmiştir. Bu çalışmada, Türkçe alanyazına teorik katkı sağlamak; yapılacak tipolojik çalışmalara veri sunmak; kurmaca bir metinden hareketle Türkçede topolojik ilişkilerin niteliğini, niceliğini ve kodlanma örüntülerini betimlemek amaçlanmıştır.

Yaşar Kemal halk hikâyeleri geleneğine hapsolmamış, modern ve modernist yöntemleri gelenekle uzlaştırmış ve toplumcu olmakla birlikte bir bakıma gerçekçi yöntemden uzak durmuş bir yazardır (Moran, 2016: 149-151). Yaşar Kemal gerçekçi roman sınırları içinde kalmak istemeyen, betimlemeleri ve diyalogları canlı, öyküleme gücü yüksek bir yazardır. Topolojik ifadeler açısından bu nitelikli tasvirler zengin bir malzeme sunmaktadır.

Yaşar Kemal'in *Ölmez Otu* (ÖO, 1983) romanı, *Dağın Öte Yüzü* (2015) üçlemesinin son kitabını teşkil eder. *Ölmez Otu*'nda bir yandan Keloğlan'ı anımsatan, ufak tefek, çelimsiz oğlan Memidik üzerinden çocukluktan erkekliğe geçiş anlatılır. Diğer yandan Çukurova'ya mevsimlik pamuk işçisi olarak inen Yalak köyü sakinlerinin yoksulluğu ve yarattıkları Evliya Taşbaşoğlu mitinin yıkılışı hikâye edilir.

Doküman analizi yönteminin takip edildiği bu araştırmada, *Ölmez Otu*'nda tespit edilen yedi yüz doksan üç (793) topolojik ifade, Levinson (2003) tarafından açıklanan kriterlere göre tasnif edilmiştir. "Alt, üst, yan" topolojik ilişkilerini içeren "bitişiklik"; "dış, iç" ilişkilerini veren "kapsama"; "parça, bütün, dip, yüzey" ilişkilerini içeren "sınırlama" ve "arasındalık" alt-kategorileri oluşturulmuştur. Topoloji kavramının mekânsal referans çerçeveleri, yer adları,

[2] Benzer, A. (2012); Demirci, K. (2013); Sebzecioğlu, T. (2016).
[3] Arık, E. (2003, 2009, 2010, 2017); Atak, A. (2010, 2018); Atak, A. ve Günay, V. D. (2012); Atak, A. ve Uzun, G. L. (2019); Gökmen, S. (2007); Özçalışkan, Ş. (2003, 2004a, 2004b); Özyürek, A., vd. (2008); Sevin Beyazpınar, A. (2019); Sümer, B., vd. (2016); Toplu, A. B. (2011).

mekânsal gösterimler gibi anlambilimsel kategorilerden ayrılmış ve sınırları çizilmeye çalışılmıştır.

1. TOPOLOJİ ve MEKÂNSAL DİL

Topolojik bilgi, dönüşüm veya bozulma altında sabit kalan ve dolayısıyla metrik açı ve uzunluk kaybında dahi korunan geometrik özelliklerin bilgisidir. "Kauçuk levha geometrisi" açısından bakıldığında bir küre ve bir küp topolojik olarak eşdeğerdir (Levinson, 2003: 71) ve ikisi birlikte bir simit veya bir resim çerçevesinden farklıdır.

Mekânsal anlambilimde, aralarında "şekil-zemin" (figure-ground) ilgisi bulunan uzamsal varlıkların mekândaki dinamik ve statik ilişkileri araştırılır. Topoloji terimi mekânsal anlambilimde, "zemin" nesnesinin açısal olmayan "bitişiklik, arasındalık, kapsama, sınırlama, parça-bütün" gibi mekânsal özelliklerini kapsar.

> Kocaman balık üç kere suyun **yüzüne** atladı, yanar döner karnı üç kere bir ışık parçası gibi gecede balkıdı (s.301). Sınırlama.
>
> Yarı bellerine kadar çamur **içinde** kalmış çocuklar Ceyhan ırmağı kıyısına, kumluğa indiler (s.261). Kapsama.
>
> Ağacın kabuğunu bir **alttan** bir de **üstten** iki karış uzunluğunda bir karış eninde kesiyor (s.295). Bitişiklik.
>
> Ak bulutların **arasında** yan yatmış koca kartal gölgesi iri, toprakta pırıltılı firezlerin üstünde öyle duruyor, süzülmüş, kapkara (s.262). Arasındalık.
>
> Dalın kırılmış büyük bir ur yapmış **köşesinde** bir yuva duruyordu (s.163). Parça-Bütün.

Üç boyutlu (boy, derinlik, en) mekânın yatay ve dikey ekseninde mekânsal ilişkiler cereyan eder. Dikey boyutta yer çekiminin belirleyiciliği mutlak referans verecek kadar güçlü olduğu için mekânsal ifadeler berrak ve anlaşılır bir niteliktedir. Ancak yatay düzlemde ilişkileri ifade etmek, ilişkilerin nitelik ve nicelik yönünden daha çok olması sebebiyle karmaşık hâle gelir. Çünkü burada dil edinimi açısından daha zor olan ve birbirini kesen iki aks (ön-arka, sağ-sol) mevcuttur. Gözlemci durumundaki konuşmacının yeri, konumu, görüş noktası gibi değişkenler bulanık ve görecelidir. Birine adres tarif etmenin çoğu zaman hatalı sonuçlara yol açmasının bir nedeni de budur. Bu karmaşayı çözmek için mekânsal bilişte ve dilde birbirinden epistemolojik farklarla ayrılan çeşitli stratejiler kullanılır. Bunlar referans çerçeveleri (frames of reference), gösterimler (deixis), yer adları (place names / toponymy) ve topolojidir.

> Kuşlar uçmaya **ta** *Akdeniz*'in kıyısından başlar, *Toros*'a varırlar, **oradan** geriye dönerler, yeniden *Akdeniz*'e **gel**irler (s.323). Koyu: Gösterim. Eğik: Yer adı. Altı çizili: Referans çerçevesi.

"Ön, arka, sağ, sol, geri" gibi açısal yönler ve izdüşümsel alanları belirleyen "mekânsal referans çerçeveleri"nden farklı olmak üzere Türkçede "alt-üst, iç-dış, ara, yan, dip" gibi mekânsal adlarla ifade edilen topolojik özellikler "yer" bilgisi içerirler. Bulunma durumunun kendisi, topolojik ilişkileri ifade etmektedir. Bunlar açılara veya koordinatlara ilişkin bir bilgi

vermediklerinden, gösterdikleri mekânsal ilişkiler referans çerçevelerinden farklıdır (Sevin Beyazpınar, 2019: 38). Topolojide şekil ve zemin olarak işlev gören nesne ya da bu nesnenin bir parçası arasında kesişme, temas, içerme, yakınlık veya bitişiklik gibi bir ilişki bulunmaktadır.

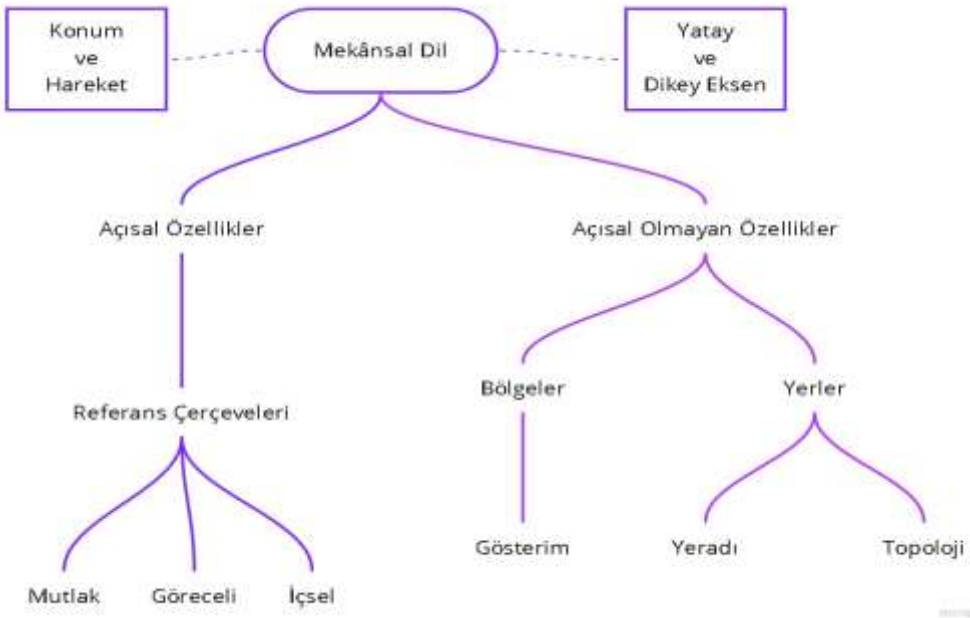

Görsel 1: Mekânsal Dilin Anlamsal Alt-alanları (Levinson, 2003, s.66).

Yatay ve dikey düzlemdeki konumlanma (location) ve hareket (motion) bilgilerini içeren mekânsal dil, anlambilimsel iki alt-alana ayrılabilir: (1) mutlak (absolute), içsel (intrinsic) ve göreceli (relative) referans çerçevesinden oluşan açısal sistemler (angular/coordinate systems) ve (2) açısal olmayan sistemler (non-angular/coincidence). Levinson'a (2003) göre topoloji, gösterim ve yer adları açısal olmayan sistemleri teşkil eder. Yön bildirmeyen bu sistemlerde "şekil" rolündeki nesne, "zemin"e göre belirlenen bölge (region) veya yerde (place) bulunur.

> *Yumurtalık* <u>üstünden</u>, *Dumlu'dan*, *Ceyhan* kasabasından, *Yılankale'den*, *Badrum* yöresinden, *Hemite* dağı <u>üstüne</u> hamazlar direklemiş, renk renk **gel**iyorlardı (s.350). Koyu: Gösterim. Eğik: Yer adı. Altı çizili: Topoloji. X+DAn (Kaynak) → X+A (Hedef) = Hareketin yolu.

2. TOPOLOJİK BİLGİNİN TÜRKÇEDE KODLANMASI

Türkçede mekânsal bilgi bağımlı ve bağımsız biçimbirimlerden başlayıp tümceden büyük mekânsal sözbirimlere kadar uzanan bir yelpazede ve (1) şekil-zemin; (2) açı, zemin öbeği; (3) konum, hedef, kaynak ve (4) mekânsal ilişki basamaklarında kodlanır. Topolojik bilgi ikinci basamakta zemin nesnesi ile tamlama kurarak açısız zemin öbeği oluşturan mekânsal adların belirlenmesinde etkilidir. İzdüşümsel olmayan (non-projective); bitişiklik, yakınlık, arasındalık, içindelik veya dayalı olma özelliklerine sahip; nesne merkezli (object-centered) ve "X'in *üstü* / *altı* / *yanı* / *içi* / *arası*" gibi mekânsal adlara topolojik adlar denir.

"Açı" basamağı aslında görüş noktasında duran konuşmacının görüş açısıdır. Bu birincil koordinat sistemi daha sonra simetrik veya asimetrik şekilde "zemin"e haritalandırılır. Açılandırılmış "zemin" üzerinden ikincil koordinat sistemi ortaya çıkar. Bu basamakta nesneye açısal yönler, mekânsal referans çerçeveleri vasıtasıyla yüklenir veya topolojik, toponomik ya da gösterimsel ifadeler sayesinde zemin açısız olarak kullanılır. Böylece "açılı zemin öbeği" veya "açısız zemin öbeği" elde edilir. Bir ad ile bir "mekânsal ad"ın oluşturduğu; edatlar ve hâl kategorisiyle genişletilebilen bir zemin öbeği mevcuttur. Zemin ve topolojik adın yan yana gelmesiyle oluşmuş öbekler kalıplaşabilir: ekmek arası, bıçak arası, pilav üstü, denizaltı vb.

> Hiç çıtırtı bile çıkarmıyordu, yılan gibi kayıyordu **tarlanın köşesine doğru** (s.185). Zemin + Topolojik ad +A + edat = Açısız zemin öbeği→Hedef.
>
> Bu yağmurda selde adam kocamış anasını böyle çöl **Çukurova'nın ortasında** koyar da gider mi? (s.226). Zemin + Topolojik ad +DA = Açısız zemin öbeği→Konum.
>
> Yalımları ta göğe savruluyor, **ta Anavarza'nın dibine kadar** büyük bir alanı gündüz gibi eyliyordu (s.182). Zemin + Topolojik ad +A + edat= Açısız zemin öbeği→Hedef.
>
> Keskin, acı, yakan, ekşi bir ter kokusu **alaçıkların üstünden** göğe doğru fışkırıyordu (s.313). Zemin + Topolojik ad +DAn = Açısız zemin öbeği→Kaynak.

Varlıkların konumsal özelliklerini tasvir etmeye yarayan yerleştirme adları statik ve dinamik mekânsal ilişkilerin kodlanmasında önemli bir rol oynar. Atak'a (2010: 53) göre sözdizimsel ve anlambilimsel düzlemde içsel yerleştirme adları ile parça-bütün adları benzer özellikler gösterebilirler. İçsel yerleştirme adlarını, parça adlarından ayıran ilk özellik; sınırlarının tam olarak belirli olmamasıdır. İşlevsel veya kültürel olarak bir yüz atamaya uygun varlıklar (ev, araba, insan vb.) "zemin" durumunda olduklarında bunlara içsel referans çerçevesine göre bir yön belirten "ön, arka, sağ, sol" gibi açılı mekânsal adlar getirilebilir. Ancak "yüz, sırt, bel, burun" gibi parça-bütün adlarını topoloji başlığı altında değerlendirmek gerekir.

> Soluk soluğa Seferin **evinin önündeki** *binek taşının üstünde* oturdu kaldı (s.241). İçsel referans çerçevesi→Konum.
>
> **Sırtına, yüzüne** yapışan tozlar bir anda çamur oluyordu (s.344). Topolojik ad→Hedef.

Statik ilişkide konum (location) bildiren +DA ve dinamik ilişkide hedef (goal) bildiren +A ile kaynak (source) bilgisi veren +DAn biçimbirimleri zemin öbeğine eklenebildiği gibi sadece zemin adına ya da topolojik adlara da gelebilirler.

> Koca Halil bir tüy gibi **ayak parmaklarının ucuna** basarak, Muhtar Sefer'in esen yelde savrulan **cibinliğinin yanından** geçerek Ali'nin **alaçığına** vardı (s.167).
>
> Suya baktı, **suyun dibinde** balıklar **yukarı doğru güneş ışığında** uçuyorlardı (s.203).

İşaretsiz → İşaretli

	Statik	Dinamik	
	Konum	Hedef	Kaynak
1 Boyut	**Zemin+DA** [Parça]+DA, [Bütün]+DA	**Zemin+A** [Parça]+A, [Bütün]+A	**Zemin+DAn** [Parça]+DAn, [Bütün]+DAn
2 Boyut	**Zemin Öbeği+DA** X'in ALT/ÜST/YAN+In+DA **Topolojik Ad+DA** ALT/ÜST/YAN+In+DA	**Zemin Öbeği+A** X'in ALT/ÜST/YAN+In+A **Topolojik Ad+A** ALT/ÜST/YAN+In+A	**Zemin Öbeği+DAn** X'in ALT/ÜST/YAN+In+DAn **Topolojik Ad+DAn** ALT/ÜST/YAN+In+DAn
3 Boyut	**Zemin Öbeği+DA** X'in İÇ/DIŞ/ARA+sIn+DA **Topolojik Ad+DA** İÇ/DIŞ/ARA+DA	**Zemin Öbeği+A** X'in İÇ/DIŞ/ARA+sIn+A **Topolojik Ad+A** İÇ/DIŞ/ARA+yA	**Zemin Öbeği+DAn** X'in İÇ/DIŞ/ARA+sIn+DAn **Topolojik Ad+DAn** İÇ/DIŞ/ARA+DAn

İşaretli

Görsel 2: Mekânsal İlişki ve Boyutlara Göre Topolojik İşaretleme Örüntüleri

Uzunca Ali **ağzındaki** kaygan köpükleri tükürüyor ve bundan da erişilmez bir zevk alıyordu (s.131). 1.Boyut→Konum.

Şimdi **köye** gideceksin, Meryemce'yi öldürüp geriye döneceksin (s.154). 1.Boyut→Hedef.

Karıncadan az daha küçük, karacık pamuk böcekleri **kozalardan** dökülüyor (s.155). 1.Boyut→Kaynak.

Köresinden boşanmış karıncalar gibi yolları belleri doldurmuş ırgatlar bacakları çemrek, giyitleri **üstlerine** yapışmış sırtları dumanlanarak gökten sel sel inen **yağmur altında** dağlara doğru çekiliyorlardı (s.379). 2.Boyut→Hedef ve Konum.

Kadın **hasırın altından** bir incecik savan, bir de küçücük minder çıkardı (s.252). 2.Boyut→Kaynak.

Meryemce Anacığın ayakları **yorganın dışına** çıkmıştı (s.360). 3.Boyut→Hedef.

Ayağının ucunda ıslak, **çamur içinde**, tüyleri yolunmuş, tüyleri karmakarışık, perperişan bir koca kartal (s.257). 3.Boyut→Konum.

Çay çağıldıyor, **iri çakıl taşlarının arasından** akarken türlü türlü ışıklanıyordu (s.301). 3.Boyut→Kaynak.

"Dur-, yat-, otur-, uzan-, bulun-,kal-; koy-, gir-, çık-" gibi postür ve pozisyon bilgisi veren topolojik fiiller kodlamanın mekânsal ilişki basamağında konumlayıcı yüklem görevinde kullanılırlar. Arık'a (2017: 61) göre topolojik statik fiillerdeki nesneler birbirine çok yakın ya da temas hâlinde, aynı yerde bulunmaktadır.

Bir tanesi geldi **üsteğmenin yanında durdu** (s.121). Konum+Postür.

Kuyunun taşına yatmış, başını **kuyunun içine sarkıtmış** (s.162). Hedef+Pozisyon.

Hasan belini **kemerin duvarına dayadı oturdu** (s.165). Hedef+Pozisyon+Postür.

Ali'yle Elif **ağınağacı çalısının dibinde** öyle **kalakalmış, oturuyorlardı** (s.171). Konum+Postür+Postür.

Zor zor ayağa kalktı, aradı değneğini buldu, **dışarı çıktı** (s.176). Topolojik zarf (Hedef) + Pozisyon.

Gökmen'e (2007) göre mekânsal sözcüklerin kullanımında yaşa bağlı niceliksel bir artış vardır. Çocuklar çoklukla "dış, üst, iç ve yan" sözcüklerinin adlaşmış biçimlerini kullanır. Aktarılana göre Türkçede mekânsal sözcüklerin edinim sırası, içinde> üzerinde> altında> yanında> arasında> arkasında> önünde> *göreceli* arkasında> *göreceli* önünde şeklindedir (Johnston ve Slobin: 1979). Genel olarak mekânsal sözcüklerin topolojik> içsel> göreceli bir edinim sırası izlediği söylenebilir.

Dikey eksende "üst ve alt" mekânsal adlarının topolojik mi yoksa referans çerçevesi mi olduğu noktasında şekil ile zemin arasında temas olup olmaması belirleyicidir. "Saat **sehpanın üstünde**dir." gibi bir cümlede temas sağlandığı için bu ifade topolojik başlık altında incelenmelidir.

Sonra **Toros üstünden** gelen bulutlar bütün **Çukurova'nın üstünü** örttü bir anda (s.250). Temas yok: Referans çerçevesi.

Ceyhan ırmağı kırmızı, çamur gibi akıyordu. Arada sırada **üstünde** bir çam kabuğu, bir görünüp sonra yitip gidiyordu (s.255). Temas var: Topoloji.

3. BULGULAR ve DEĞERLENDİRME

Topoloji kategorisini Türkçede dört anlamsal alt-kategoride tasnif etmek mümkündür: (1) Parça, bütün, dip ve yüzey kavramlarını içeren "sınırlama" kategorisi; (2) dış ve iç kavramlarına ayrılan "kapsama" kategorisi; (3) alt, üst ve yan topolojik adlarıyla ifadesini bulan "bitişiklik" kategorisi ve de (4) "arasındalık" kategorisi.

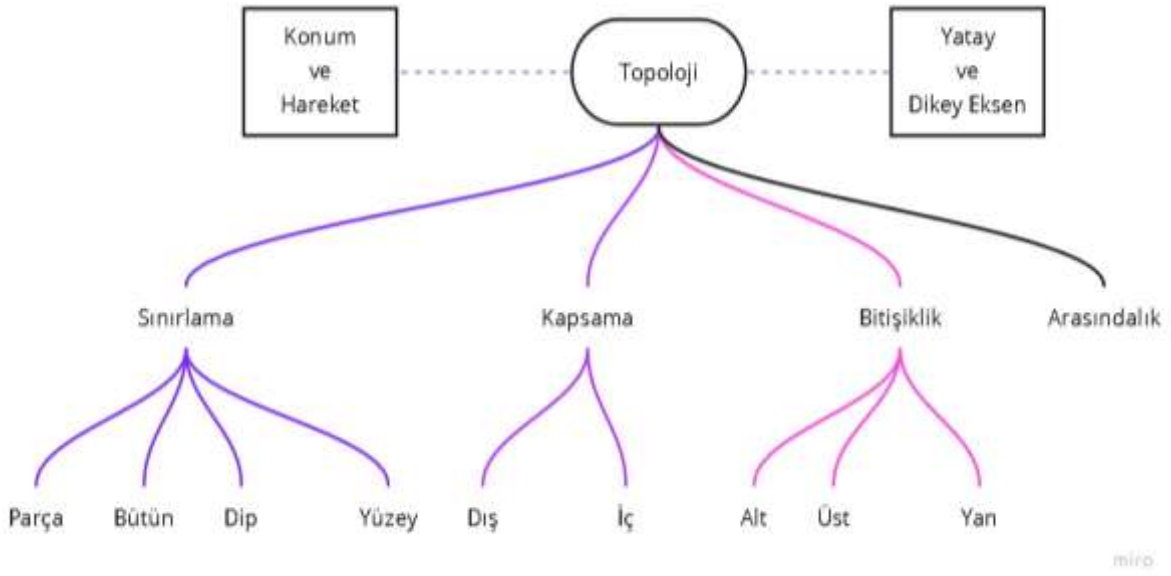

Görsel 3: Topoloji ve Anlamsal Alt-Kategorileri

Anavarza düz, gölge basmış, yer yer duman tüten, kararmış **ovanın ortasında** ışıklı bir ada gibiydi (s.323). Sınırlama→Parça.

Daldaki pamuklar apak, **yere** düşmüş pamuklar kirli bir gümüş rengiydi (s.318). Sınırlama→Bütün. Konum ve hedef.

Ölünün **suyun dibindeki** uzamış gitmiş gölgesine dikmişler bakıyorlardı (s.368). Sınırlama→Dip. Konum.

Bir ağaç boyu toprağa yaklaşınca kartal, geniş kanatları birden açıldı, **düz ovanın yüzünü** yalayarak, ay ışığında Akdeniz'e doğru uçtu gitti (s.321). Sınırlama→Yüzey. Şekil.

Alaçıklardan dışarıya, pamuk çuvallarıyla birlikte taşmış, sıcakta kalmış, yarık, irili ufaklı ayaklar mahzun, birer taş parçasıymış gibi duruyorlardı (s.156). Kapsama→Dış. Kaynak+Hedef=Hareketin yolu.

Hasan gülümsedi, bir naylon **torbanın içine** koyduğu üç kibrit kutusunu Memidik'e uzattı (s.378) Kapsama→İç. Hedef.

Kaygan böcekleri durmadan mekik dokudular, suyun durgununda, **söğütlerin altında** (s.347). Bitişiklik→Alt. Konum.

Ceyhan ırmağı kıpkırmızı akıyordu. **Üstünde** otlar, çöpler, köpükler, irili ufaklı cam ağaçları kabukları, kökünden sökülmüş, dallı yapraklı ağaçlar (s.221). Bitişiklik→Üst. Konum.

Gülerek, iteleye kakalaya, onun elini ayağını bağladılar, getirdiler **pamuk öbeğinin dibine** yuvarladılar. Pamuk çuvalını da **yanına** yatırdılar. Köpek de geldi **Koca Halil'in yanına** uzandı (s.326). Bitişiklik→Yan. Hedef.

Durmuş, **iki kaşının arasında** derin bir yara izi olan, yumuşak yüzlü uyaroğlu cinsinden bir delikanlı (s.113). Arasındalık. Konum.

Kornfilt (1997: 242)'in superior "üzeri": (above) superior-contact "üst" (top, top surface) arasında yapmış olduğu ayrımı destekleyebilecek örneklere ulaşılamamıştır. Romanda sadece bir örnekte "üzeri" kelimesi geçmekte ve bu kelime açısal değil, topolojik mekânsal ilişkiyi anlatmaktadır:

"Hazerine hüzerine, ışık yağmış mezarına, ne yatarsın kuşluklayın, gün altında ısıcakta, bin **kır atın üzerine**" diyordu (s.370). Bitişiklik, Topoloji.

Parça ve bütün ilişkileri mekânın birinci boyutunda gerçekleşirken, alt, üst, yan ve yüzey kavramlarından ikinci boyutta söz edilebilir. Derinlik algısına bağlı olarak dip, dış, iç ve arasındalık bilgisi üç boyutlu mekânda yer alır. İngilizcedeki at, on ve in ön-edatları sırasıyla birinci, ikinci ve üçüncü boyuttaki topolojik ilişkileri işaretler (Levinson, 2003, s.100). Ad tabanlı zemin kodlama stratejisinin ve işlek mekânsal hâl kategorisinin bulunduğu Türkçede ise topolojik ayrımları sağlayacak ön-edatların eksikliğini topolojik mekânsal adlar doldurur. Konum, hedef, kaynak durumunu sırasıyla +DA, +A ve +DAn biçimbirimleri işaretler. Bu

unsurlarla işbirliği yapan "doğru, aşağı, yukarı, içeri, dışarı" gibi mekânsal son-edatlar ise imajın çözünürlüğünü artırmayı sağlar.

> Çukurova yönünden gelen **yolun ucuna doğru** yürüdü (s.237). Hedef+Edat.
>
> Giyitleri ağırlaşmış, **bedeninden aşağı** sular dökülüyordu (s.209). Kaynak+Edat.
>
> Sürünerek **alaçıktan dışarı** çıktı, ayağa kalktı, gecede bir süre dimdik durdu (s.276). Kaynak+Edat.
>
> Bekçi vuru r diye korkmadan **çınarın dibine kadar** gitti, oradakileri topladı, çuvalını doldurdu (s.306). Hedef+Edat.

Topolojik sözdiziminde "şekil" (Ş) unsuru genellikle "zemin" (Z) unsurundan önce gelir. Bu dizimde (Ş→Z) topolojik fiiller mekânsal ilişkiyi kuran yüklem görevindedir. Mekânsal ilişkilendirici olan +ki biçimbirimini alarak sıfata dönüşen topolojik zemin öbeklerinin yer aldığı dizimlerde (Z→Ş) "şekil" unsuru "zemin"den sonra gelir.

> Memidik (Ş) **yağmurun altında**, **Çukurova düzünde**, **dünyanın ortasında** (Z) kimsiz kimsesiz **kaldı** (s.222). Şekil→Zemin ve Topolojik fiil.
>
> **Bir taşın üstünde** (Z) de dimdik Uzunca Ali (Ş) **duruyor** (s.146). Zemin→Şekil ve Topolojik fiil.
>
> **Sandığın dibindeki** (Z), bilmem kaç sene önce Çukurova'daki ablasının kendisine verdiği **kundura**sını (Ş) giymeğe korkuyordu (s.333). Zemin+ki→Şekil.

Bu bildiride, Yaşar Kemal'in Ölmez Otu romanında tespit edilen yedi yüz doksan üç (793) topolojik ifade anlamsal alt-kategorilere göre tasnif edilmiştir. Buna göre, "üst (n=161, %20), yan (n=150, %19), alt (n=53, %7)" topolojik ilişkilerini içeren "bitişiklik" kategorisinde üç yüz altmış dört (n=364, %46); "iç (n=169, %21), dış (n=48, %6)" ilişkilerini veren "kapsama"da iki yüz on yedi (n=217, %27); "parça (n=91, %11), bütün (n=41, %5), dip (n=28, %4), yüzey (n=24, %3)" ilişkilerini içeren "sınırlama"da yüz seksen dört (n=184, %23) ve arasındalık kategorisinde yirmi sekiz (n=28, %4) madde vardır. Bu kategorilerden ayrı olarak "konum" durumunda olan üç yüz kırk sekiz (n=348, %43); "hedef" durumunda üç yüz beş (n=305, %40); "kaynak" durumunda yetmiş yedi (n=77, %10) ve "şekil" durumunda altmış (n=60, %7) topolojik unsur tespit edilmiştir.

<table>
<tr><td rowspan="3">Bitişiklik</td><td>Üst</td><td>n=161, %20</td><td rowspan="9">TOPLAM
n=793, %100</td><td rowspan="3">n=348, %43</td><td rowspan="3">Konum</td></tr>
<tr><td>Yan</td><td>n=150, %19</td></tr>
<tr><td>Alt</td><td>n=53, %7</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Kapsama</td><td>İç</td><td>n=169, %21</td><td rowspan="4">n=305, %40</td><td rowspan="4">Hedef</td></tr>
<tr><td>Dış</td><td>n=48, %6</td></tr>
<tr><td rowspan="4">Sınırlama</td><td>Parça</td><td>n=91, %11</td></tr>
<tr><td>Bütün</td><td>n=41, %5</td><td rowspan="2">n=77, %10</td><td rowspan="2">Kaynak</td></tr>
<tr><td>Dip</td><td>n=28, %4</td></tr>
<tr><td>Yüzey</td><td>n=24, %3</td><td rowspan="2">n=60, %7</td><td rowspan="2">Şekil</td></tr>
<tr><td>Arasındalık</td><td>Ara</td><td>n=28, %4</td></tr>
</table>

Çizelge 1: Topojik İfadelerin Sayısal ve Oransal Değerleri

SONUÇ

Mekânda konumlayıcı durumundaki "zemin" nesnesi ile konumlanan durumundaki "şekil" nesnesi arasında statik ve dinamik mekânsal ilişkiler dikey ve yatay eksende ortaya çıkar. Zemin nesnesine, topolojik ada veya bu ikisinin tamlama ilgisi ile kurduğu zemin öbeğine eklenebilen mekânsal biçimbirimler (+DA/+A/DAn) "konum", "hedef" ve "kaynak" işlevlerini kodlar.

Mekânsal dilde açısal olmayan ve "yer"le ilgili bilgileri kapsayan topolojik ifadeler, mekânsal gösterim, yer adları ve mekânsal referans çerçevelerinden ayrı bir başlık altında değerlendirilir. Topoloji kavramı uzamsal nesneler arasındaki bitişiklik, kapsama, sınırlama ve arasındalık ilgilerini kapsar. Bu topolojik ilgiler birinci boyutta "parça, bütün"; ikinci boyutta "alt, üst, yan, yüzey, ara" ve üçüncü boyutta "iç, dış, dip" topolojik adlarıyla ifade edilebilen kavramları içerir. Topolojik adlar mekânsal dil ediniminde, "ön, arka, sağ, sol; bura, şura, ora" gibi açılı koordinat sistemlerine veya gösterime dayalı adlardan önce kazanılırlar.

Mekânsal kodlamanın "açı" basamağında "zemin"e gelecek açılı veya açısız mekânsal adlar tayin edilir. Kapalı sınıf bağımsız biçimbirimler şeklinde kümelenen mekânsal adların bir kısmı topolojik niteliktedir. Topolojik adlar "zemin"den yansıtılan açısal ve izdüşümsel bir bölgeyi değil; "zemin" nesnesine bitişik, çok yakın, dayalı ya da "zemin" tarafından sınırlanan, kapsanan açısız bir "yer"e işaret ederler. Bu "yer" "zemin"in bir parçası veya bütünü de olabilir.

"Dur-, yat-, otur-, uzan-, bulun-, kal-" gibi postüral fiiller, genellikle konum hâlindeki topolojik unsurlarla; "koy-, sok-, gir-, çık-" gibi pozisyon bildiren topolojik fiiller ise dinamik ilişkide hedef ve kaynak hâlindeki unsurlarla birlikte kullanılır.

Yaşar Kemal'in *Ölmez Otu* romanında tespit edilen yedi yüz doksan üç (793) topolojik ifadenin incelendiği bu çalışmada statik ve dinamik ilişkilerin birbirine yakın oranda işaretlendiği belirlenmiştir. En çok geçiş sayısına ve geçiş sıklığına sahip ilk üç topolojik kategori sırasıyla "iç" (n=169, %21) , "üst" (n=161, %20) ve "yan" (n=150, %19) kategorileridir. Bu sonucun sebebi, "iç-içelik"in her nesne için maddenin her hâlinde mümkün olması; "üst" kavramının hem "alt"ın zıddı olarak hem de nesneyi saran "yüzey" anlamında kullanılması ve "yan"ların yatay düzlemde her yöne bakması olabilir.

Türkçede topolojik bilgi topolojik adlar, fiiller, hâl ekleri, zemin öbeği, mekânsal tümce ve tümceden büyük sözbirimler aracılığıyla; morfolojik, sentaktik, semantik aşamalarda ve sistematik şekilde kodlanmaktadır. Bu konuda yapılacak çalışmalarda metin-içi ve metin-dışı bağlam göz önünde tutulmalıdır.

KAYNAKÇA

Arık, E., *Spatial Representations In Turkish And Sign Language Of Turkey (TİD)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, University Of Amsterdam, Amsterdam, 2003.

Arık, E., *Spatial Language: Insights From Sign And Spoken Languages*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Purdue University, Indiana, 2009.

Arık, E., *A Crosslinguistic Study Of The Language Of Space: Sign And Spoken Languages*, Newcastle Upon Tyne: Cambridge Scholars, 2010.

Arık, E., Türkçede Yer, Yönelim Ve Hareket Tarzının Kodlanması, B. Makaroğlu, İ.P. Bekar ve E. Arıca Akkök (Eds.), *30. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, (Sf. 61-68), Ankara, Dilbilim Derneği Yayınları, 2017.

Atak, A., *Fransızca Ve Türkçedeki Yer Belirticilerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi Ve Yabancı Dil Olarak Türkçede Yer Belirticilerinin Öğretimi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. D.E.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2010.

Atak, A., *Türkçede Uzamsal Dilin Konumlanış Açısından İncelenmesi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2018.

Atak, A. ve Günay, V. D., Uzamda Yerleştirme Yaparken Varlıklar Arasındaki Temellerinin Türkçe Açısından İncelemesi, Studia Uralo-Altaica, 49, 71-79, 2012.

Atak, A. ve Uzun, G. L., Uzamsal Referans Çerçeveleri Ve Türkçedeki Görünümleri Üzerine Bir İnceleme, Dilbilim Araştırmaları Dergisi, 2019(1), 69-101, 2019. https://doi.org/10.18492/dad.510165

Benzer, A., *Türkçede Zaman, Görünüş ve Kiplik,* Kabalcı, İstanbul, 2012.

Cevizci, A., *Felsefe Sözlüğü,* Paradigma, İstanbul, 2009.

Demirci, K., *Türkoloji İçin Dilbilim,* Anı, Ankara, 2013.

Deutcscher, G., *Dilin Aynasından – Kelimeler Dünyamızı Nasıl Renklendirir?,* (Çev.: Yardımcı, C.), Metis Bilim, İstanbul, 2015.

Gökmen, S., Uzamsal Sözcükler – Konum Sözcükleri, Dil Dergisi, 138, 7-17, 2007. https://doi.org/10.1501/Dilder_0000000085

Groh, J., *Mekân Yaratmak – Beyin Neyin Nerede Olduğunu Nasıl Biliyor?*, (Çev.: Koca, G.). Metis Bilim, İstanbul, 2019.

Johnston, J. ve Slobin, D., The Development Of Locative Expressions İn English, Italian, Serbo-Croation, And Turkish, Journal of Child Language, 6, 529-45, 1979.

Kılıç, S., Uzam mı, Uzay mı? Peki Mekân Ne?, Cogito, sayı: 59, 2009.

Korkmaz, R. ve Şahin, V. (Eds.), *Romanda Mekân*. Akçağ, İstanbul, 2017.

Kornfilt, J., *Turkish*, Routledge, London, 1997.

Levinson, S., *Space in Language And Cognition: Explorations in Cognitive Diversity*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.

Moran, B., *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Özçalışkan, Ş., *Metaphorical Motion in Crosslinguistic Perspective: A Comparison Of English And Turkish*, Metaphor and Symbol, 18: 3, 189-228, 2003.

Özçalışkan, Ş., Encoding The Manner, Path And Ground Components Of A Metaphorical Motion Event, Annual Review Of Cognitive Linguistics, 2, 73-102, 2004a.

Özçalışkan, Ş., Time Can't Fly, But A Bird Can: Learning To Think And Talk About Time As Spatial Motion in English And Turkish, European Journal Of English Studies, 8: 3, 309-336, 2004b.

Özçalışkan, Ş. ve Slobin, D. I., Codability Effects On The Expression Of Manner Of Motion In English And Turkish, In A. S. Özsoy, M. Nakipoglu-Demiralp, E. Erguvanlı-Taylan, ve A. Aksu-Koç (Eds.), *Studies In Turkish Linguistics*, Bogaziçi University Press, İstanbul, 2003.

Özyürek, A., Kita, S., Allen, S., Brown, A., Furman, R., ve Ishizuka, T., Development Of Cross-Linguistic Variation In Speech And Gesture: Motion Events in English And Turkish, Developmental Psychology, 44(4), 1040-1054, 2008.

Sebzecioğlu, T., *Dilbilim Kavramlarıyla Türkçe Dilbilgisi*, Kesit, İstanbul, 2016.

Sevin Beyazpınar, A., *Türkçede Zaman İlgeçlerinin Geometrisi,* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2019.

Sümer, B., Zwitserlood, I., Perniss, P., ve Özyürek, A., Yer Bildiren İfadelerin Türkçe ve Türk İşaret Dili'nde (TİD) Çocuklar Tarafından Edinimi, E. Arık (Ed.) In *Ellerle Konuşmak: Türk İşaret Dili Araştırmaları* (S. 157-182), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016.

Toplu, A. B., *Linguistic Expression And Conceptual Representation Of Motion Events in Turkish, English, And French: An Experimental Study*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, ODTÜ, Ankara, 2011.

Yaşar Kemal (Gökçeli, Kemal Sadık), *Ölmez Otu*. (7. baskı). Tekin Yayınevi, İstanbul, 1983.

Yaşar Kemal (Gökçeli, Kemal Sadık), *Dağın Öte Yüzü*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015.

DİYARBAKIR
25 - 26 ARALIK 2021

MEKÂNSAL DİL TAHLİLİNDE SÖZBİRİMLER: *ÖLMEZ OTU* ÖRNEĞİ

İsmail Bağçevan[1]

[1] Doktora Öğrencisi, Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

https://orcid.org/0000-0002-0718-3909

ÖZET

Dilbilimde "mekân" kavramı "şekil" durumunda olan bir varlığın "zemin" durumundaki başka bir varlıkla girdiği statik ve dinamik ilişkileri ve mekân-zamansal bağlam içinde bunları dile getiren insanı kapsar. Uzayda yer kaplayan (uzamsal) varlıkların konumlanma ve yer değiştirme ifadelerini içeren mekânsal dil, mekânsal anlambilimin çalışma alanını oluşturur. Mekânsal dilde yer alan metinler dil-içi (metindilbilimsel) ve dil-dışı (edimbilimsel) bağlamdan bağımsız değildir. Metaforik anlatımlar ve iletişimsel çıkarımlar, mekânsal dilin sınırları dışında değerlendirilir.

Geleneksel Türkçe dilbilgisi kitaplarında mekân konusuna yeterince yer verilmemiş; mekânı dilbilimsel açıdan ele alan sınırlı sayıdaki çalışmada ise uygulamalı yöntemler ve görüşme, gözlem gibi teknikler tercih edilmiştir. Bu bildiride, sözbirim terimini tanımlayarak sınırlandırmak; kurmaca metinlerdeki mekânsal dili ele alacak çalışmalara bir model sunmak ve Türkçe alanyazına teorik katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Mekânsal bilgi yalnızca sözcük, öbek ya da tümcelerden gelmez; daha yoğun ve doğru şekilde tümceden büyük "sözce" denilen anlambilimsel kütleden çıkarılır. Sözbirimler, sözcelerin sarılmış, etiketlenmiş ve tahlil için hazırlanmış şeklidir. Sözbirimler içinde ve arasında gönderimler yapan kelimeler, kelime grupları, iyelik ve şahıs ekleri metinsel bağdaşıklık, tutarlılık ve bağlam açısından önemli işlevler taşır.

Yaşar Kemal'in *Ölmez Otu* adlı romanından seçilen mekânsal sözbirimler, metnin bağlamsal özelliklerine dikkat edilerek doküman incelemesine tabi tutulmuştur. Romanın beş ila on üçüncü sayfalarını kapsayan açılış bölümü örneklem olarak alınmıştır. Bu bölümde, intikam almak amacıyla öldürmek istediği Muhtar Sefer'i nehrin kıyısında gördüğünü zanneden Memidik'in yaşadığı macera anlatılmaktadır. Sonunda Memidik, gece vakti gördüğü ve Muhtar Sefer'le karıştırdığı bir karartıyı takip edip bıçaklayarak öldürür. Örneklemde mekansal ilişkilerin dile getirildiği toplam yüz doksan beş (195) ifade tespit edilmiş; bunlar tematik olarak gruplandırılarak sekiz (8) mekansal sözbirim (ms1…ms8) halinde gösterilmiştir. Bu öbeklerden bazıları alt-öbeklere (ör.: ms5.1…ms5.6) ayrılmıştır. Bunun sebebi sözbirimlerin zincir halkaları gibi eklenerek gelmemesi; bir hasır örgü gibi, birbirinin altından, üstünden, içinden, yanından dolaşıp gelmesidir. Metnin dokusu mekânsal anlam açısından birbirini kesen, bölen, öteleyen ve çağıran parçalardan oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dilbilim, mekânsal anlambilim, sözbirim, Yaşar Kemal, Ölmez Otu.

LEXIAS in SPATIAL LANGUAGE ANALYSIS: *The UNDYING GRASS* SAMPLE

ABSTRACT

The concept of "space" in linguistics includes the static and dynamic relations of an entity in a "figure" state with another being in a "ground" state, and the human being who expresses them in a spatio-temporal context. Spatial language, which includes the location and translocation expressions of entities occupying space, constitutes the study area of spatial semantics. Spatial texts language are not independent of intralinguistic (textlinguistic) and extralinguistic (pragmatic) context. Metaphorical expressions and conversational implicatures are evaluated outside the boundaries of spatial language.

In traditional Turkish grammar books, the subject of space is not given enough place; in the limited number of studies that deal with space from a linguistic perspective, applied methods and techniques such as interview and observation were preferred. In this paper, to define and limit the term "lexia" and it is aimed to present a model for the studies that will deal with the spatial language in fictional texts and to make a theoretical contribution to the Turkish literature.

Spatial information does not come only from words, phrases or sentences; more densely and correctly extracted from the semantic mass called "utterance" larger than the sentence. "Lexia" is utterances wrapped, tagged, and prepared for study. Words, word groups, possessive and personal suffixes that make references within and between lexias have important functions in terms of textual coherence, coherence and context.

The spatial lexias selected from Yashar Kemal's novel *The Undying Grass* were subjected to document analysis by paying attention to the contextual features of the text. The opening part of the novel, which covers pages five to thirteen, was taken as a sample. In this section, the adventure of Memidik, who thought he saw Muhtar Sefer, whom he wanted to kill in order to take revenge, on the banks of the river, is told. In the end, Memidik stabbed to death by following a shadow he saw at night and confused with Muhtar Sefer. A total of one hundred and ninety-five (195) expressions in which spatial relations were expressed were identified in the sample; these are grouped thematically and shown in eight (8) spatial lexias (ms1…ms8). Some of these lexias are split into sub-lexias (e.g. ms5.1…ms5.6). This is because lexias do not come by being added like chain rings; like a wicker weave, it comes from under, over, inside, and around each other. The texture of the text consists of parts that intersect, divide, translate and call each other in terms of spatial meaning.

Keywords: Linguistics, spatial semantics, lexia, Yashar Kemal, The Undying Grass.

GİRİŞ

Dilbilimde “mekân” kavramı “şekil” durumunda olan bir varlığın “zemin” durumundaki başka bir varlıkla girdiği statik ve dinamik ilişkileri ve mekân-zamansal bağlam içinde bunları dile getiren insanı kapsar. Uzayda yer kaplayan (uzamsal) varlıkların konumlanma ve yer değiştirme ifadelerini içeren mekânsal dil, mekânsal anlambilimin çalışma alanını oluşturur.

Mekânsal dilde yer alan metinler dil-içi (metindilbilimsel) ve dil-dışı (edimbilimsel) bağlamdan bağımsız değildir. Metaforik anlatımlar ve iletişimsel çıkarımlar, mekânsal dilin sınırları dışında değerlendirilir.

Yaşar Kemal'in (1923?-2015) *Ölmez Otu* (ÖO, 1983) romanı, *Dağın Öte Yüzü* (2015) üçlemesinin son kitabını teşkil eder. *Ölmez Otu*'nda üçlemenin ilk kitabında (*Ortadirek*) köyden Çukurova'ya mevsimlik işçi olarak göç eden Uzun Ali ve ailesi tekrar yer almaktadır. İkinci kitapta (*Yer Demir Gök Bakır*) kışın ortasında Yalak köyünde çaresiz ve beş parasız beklerken alacaklıların ve Muhtar Sefer'in yaydığı korkudan dolayı kendilerine tutunacak bir efsane yaratan köylüler, *Ölmez* Otu'nda verimli bir pamuk tarlasında çalışıp yüklü paralar kazandıktan ve yokluktan kurtulduktan sonra, kıtlık döneminde yarattıkları Evliya Taşbaşoğlu mitini unutuverirler.

Edebiyat kariyerinde saygın ödüllere layık görülmüş; sadece Türkiye'de değil yabancı ülkelerde de çok okunmuş; Doğu ve Batı edebiyatlarına ve mitolojiye hâkim; folklor derlemecisi, röportaj yazarı ve romancı vasıflarına sahip Yaşar Kemal, tarladaki ırgattan sürgün edilmiş aydınlara, kaçakçılardan Çukurova beylerine, çocuklardan yaşlılara kadar toplumun her kesiminden insanla tecrübeler yaşamıştır. Onun kurguladığı coğrafyada yer alan zengin ve canlı tabiat tasvirleri ile anlatılan ayrıntılı maceralar, mekânsal dil analizi için velut imkânlar sağlamaktadır. Yazar, *Ölmez* Otu'nda tek bir kahraman üstüne yoğunlaşmaz; odak noktasını bölümden bölüme başka kahramanlara kaydırır. Bu kahramanlardan biri olan ufak tefek, çelimsiz ve genç Memidik, köylüye eziyet eden ve kendisini döven Muhtar Sefer'i öldürerek intikamını almak ister. Bu olaya bildirinin üçüncü bölümünde daha geniş bir şekilde değinilmiştir.

Geleneksel Türkçe dilbilgisi kitaplarında mekân konusuna yeterince yer verilmemiş; mekânı dilbilimsel açıdan ele alan sınırlı sayıdaki çalışmada[1] ise uygulamalı yöntemler ve görüşme, gözlem gibi teknikler tercih edilmiştir. Bu bildiride, Barthes'tan (2016) mülhem "sözbirim" (Fr. lexie, İng. lexia) terimini tanımlayarak sınırlandırmak; kurmaca metinlerdeki mekânsal dili ele alacak çalışmalara bir model sunmak ve Türkçe alanyazına teorik katkı sağlamak amaçlanmıştır.

1. YÖNTEM

Mekânsal dil tahlilinde sözbirimlerin önemine dikkat çekmek isteyen bu çalışma, olgubilim (fenomenoloji) modelinde desenlenmiştir. Yıldırım ve Şimşek'e (2013: 78-82) göre bu araştırma modeli, farkında olduğumuz ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanmaktadır. Olgubilim deseni ile kuram oluşturma deseni anlamlara ve yaşantılara yoğunlaşması açısından birbirine yakındır. Ancak fenomenlere ilişkin kuramlar ortaya koymak olgubilim araştırmalarında söz konusu değildir. Kuram oluşturma yaklaşımında, bilinen kavram ve anlayışlara özgün bir katkı söz konusuyken olgubilim deseni betimleyici bir yol üzerinde hareket eder.

[1] Arık, E. (2017); Atak, A. (2010, 2018); Atak, A. ve Günay, V. D. (2012); Atak, A. ve Uzun, G. L. (2019); Gökmen, S. (2007); Sevin Beyazpınar, A. (2019); Sümer, B., vd. (2016); Toplu, A. B. (2011).

Araştırma örnekleminin belirlenmesinde amaçlı (criterion) örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek'e göre (2013: 135-143) olasılık temelli örnekleme yöntemlerinin tersine amaçlı örnekleme yöntemleri zengin bilgiye sahip olduğu düşünülen durumların derinlemesine çalışılmasına olanak vermektedir. Bu yöntem önceden belirli sınırlarla örneklem oluşturmaya olanak verebilecek güçlü bir kuramsal çerçevenin zayıf olduğu durumlarda uygun olabilir. Bunlar da genellikle az araştırılmış ya da hiç çalışılmamış olgu, olay ve durumlara işaret eder.

Yaşar Kemal'in *Ölmez Otu* adlı romanından seçilen mekânsal sözbirimler, metnin bağlamsal özelliklerine dikkat edilerek doküman incelemesine tabi tutulmuştur. Bu yöntem, araştırılması hedeflenen olgu veya olaylar hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek 2013: 217). Çalışmada, doküman niteliğindeki kurmaca bir metinden "amaçlı" şekilde seçilen sözbirim kümeleri üzerinden mekânsal anlamı dilbilimsel bir yaklaşımla incelemek ve mekânsal dil çalışmaları için bir analiz örneği sunmak hedeflenmiştir. Bu sebeple kavramsal çerçeve ana hatlarıyla açıklanmış; yöntemsel hususlara ve analize yoğunluk verilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1.Mekânsal Dilin Kategorileri

Mekânsal dil açısal özellikler (koordinat sistemleri) ve açısal olmayan özellikler olmak üzere iki anlamsal alana ayrılabilir. Levinson'a (2003) göre, her iki alandaki konumlanma ve hareketler yatay veya dikey eksende gerçekleşir. Açısal özellikleri barındıran mekânsal referans çerçeveleri içsel (intrinsic), mutlak (absolute) ve göreceli (relative) yönleri ifade eden izdüşümsel özellikleri ayırmada kullanılır. İçsel çerçeve (evin içsel önü, arkası, sağı, solu vb.) ve mutlak çerçeve (doğu, batı, kuzey, güney; nehir aşağı-yukarı vb.) "zemin" nesnesi ve "şekil" nesnesi arasındaki ikili (binary); göreceli çerçeve ise (ağacın göreceli önü, arkası, sağı, solu vb.) "şekil", "zemin" ve "gözlemci" arasındaki üçlü (ternary) mantıksal ilişkiler sonucunda ortaya çıkar. Bu çerçevelerden en az biri her doğal dilde mevcuttur. Dil gelişiminin daha geç dönemlerinde edinilen göreceli çerçevenin varlığı içsel ve mutlak çerçeveye bağlıdır. Türkçede üç çerçeve de kullanılmaktadır.

Açısal ve izdüşümsel olmayan mekânsal anlamlar kendi içinde yer adları (toponymy), gösterim (deixis) ve topoloji (topology) kavramlarına ayrılırlar. Su oluşumlarını, yer şekillerini, karadaki konak, durak ve yerleşimleri işaretleyen yer adları (Ceyhan, Akdeniz, Çukurova, Yalak köyü, Ziyaret Cevizi vb.) ile mekânın üç boyutunda (boy, derinlik, en) bitişiklik, sınırlama, arasındalık ve parça-bütün ilişkilerini ifade eden topolojik unsurlar (X'in içi, dışı, yanı, arası, üstü, altı, parçası vb.) "yer"leri anlatırlar. Dilbilimsel alanla edimbilimsel alanın kesişim noktasında, dil ve hayat arasındaki eşikte bulunan ve konuşmacının kimliğine ve konuşma bağlamındaki konumuna göre değişen yayılımsal (radial) mesafe bilgisini kapsayan mekânsal gösterim kavramı (spatial deixis), gösterimsel merkezdeki konuşmacının yakınından uzağına doğru dairesel şekilde yayılan "bölge"deki ilişkileri gösterimsel araçlarla (bura, şura, ora, beri, öte, bu/şu/o bölge, yakın/uzak, gel-, git- vb.) ifade eder.

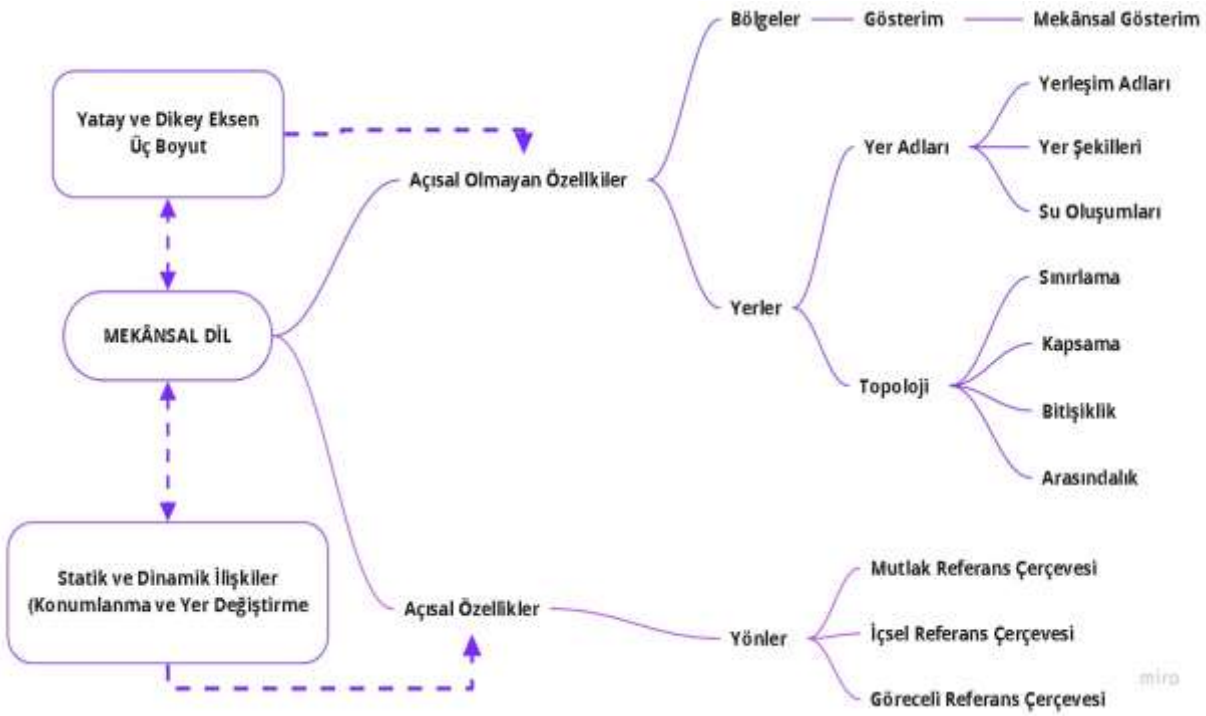

Görsel 1: Mekânsal Dilin Anlamsal Alt-alanları.

2.2.Mekânsal Sözbirimler

Greimas ve Courtes'e göre (1982: 172) Barthes, okuyucu için sezgisel olarak bir bütün oluşturan çeşitli boyutlardaki "okuma birimlerini" belirtmek için "sözbirim" (lexia) terimini kullanmıştır. Sözbirim, metni analiz etmek amacıyla onun geçici bir bölümlenmesini temel alan işlem öncesi bir kavramdır. Barthes, *S/Z* (2016) adlı kitabında, Balzac'ın *Sarrasine* romanını incelemek amacıyla metni 561 okuma birimine ayırır. Bu okuma birimlerini adlandırmak için kullanılan "lexie" terimi başta sözlükbilim, anlambilim olmak üzere kullanım alanlarının çeşitliliği ve genişliği nedeniyle *S/Z*'nin çevirmeni Öztürk Kasar tarafından "sözbirim" olarak çevrilmiştir.

Barthes'a (2016) göre sözbirimler, metinden kesitlenmiş birbirine bitişik bir dizi okuma birimidir. Sözbirim bazen az sayıda sözcüğü bazen de birkaç tümceyi kapsayan ve anlamın gözlemlenmesinde en iyi uzamı verdiği varsayılan birimlerdir. Ampirik olarak belirlenen, tahmin edilen boyutu, metnin anlamına göre değişen çağrışımların yoğunluğuna bağlıdır. Sözbirim, metnin anlamsal gökyüzünden kesilen bir küp'e sarılmış semantik bir cilttir. Onun içindeki birimler sözcükle, sözcük öbeğiyle, tümceyle ya da paragrafla bir başka deyişle "doğal" ara maddesi olan dille kaplanmış ve küçük küçük birçok yüzü bulunan bir yapı oluşturacaktır.

Erkman-Akerson'a (2008: 114-120) göre dil, birimlerden (sesbirim, biçimbirim, anlambirim) ve düzlemlerden (sesbilgisi, sözcük bilgisi, sözdizim ve edimsel bilgi) oluşan bir dizgedir. Bu dizgede sesbirimler biçimleri, biçimbirimler öbeği, öbekler tümceyi, tümceler sözceyi, sözceler metni oluşturur. Metinlerin yer aldığı bağlam ise hayattır. Sözbirimleri metinlerin inceleme düzlemindeki şekli olarak tanımlamak mümkündür. Yaşamdan/dil-dışı bağlamdan gelen;

konuşucu, dinleyici, konuşma yeri gibi edimsel bilgiler, dilin biçimbilim, sözdizim ve anlambilim düzlemlerini kapsar ve yapılacak çözümlemeleri etkiler. Mekânsal sözbirimlerin analizinde bakılan unsurlardan mekânsal gösterim ve göreceli referans çerçevesi edimbilimsel bağlam bilgisine göre biçimlenmektedir.

2.3.Şekil ve Zemin

Şekil, değeri o anki duruma bağlı, yolu, yeri ya da yönü değişken olarak algılanan, hareketli ya da hareket ettirilebilen nesnedir. Olaylar şekil olarak değerlendirilmez. Zemin, mekânsal çerçeveye bağlı sabit bir yeri olan; "şekil"in yolu, yeri ya da yönünün belirlenmesini sağlayan referans nesnedir. Atak ve Günay (2012: 73)'a göre şekil, belirlenecek, bilinmeyen mekânsal özelliklere sahiptir. Şekil, "zemin"e göre daha hareketli, daha küçük, geometrik olarak daha basit, sahnede / bilinçte daha yeni, daha büyük ilgi gören, hemen algılanamayan, algılandıktan sonra daha belirgin ve daha bağımlı bir yapıdadır. "Şekil"in bilinmeyen özelliklerini belirleyecek olan zemin ise; daha sabit, daha büyük, geometrik olarak daha karmaşık, daha tanıdık/beklenen, daha az ilgi gören, hemen algılanabilir niteliktedir. Zemin, daha arka planda kalan ve daha bağımsız bir yapıdadır. "Şekil"in "zemin"e göre mekândaki konumunu belirleme sürecinde bu iki nesne arasındaki mesafe, yer, yön gibi asimetrik ilişkilere mekânsal ilişki denir.

Şekil, zemin ve mekânsal ilişkiyi soruşturan "ne-nerede sistemi", bilişsel mekanizmalar için temel teşkil eder. "Ne" uzam ve nesne kimliğiyle, "nerede" ise uzay ve mekânsal ilişkiyle ilgili sorulardır. Levinson'a (2003: 65) göre referans çerçevesi veya koordinat sistemi içermeyen "yer adları"nda "şekil" adlandırılmış bir yer olan "zemin"de konumlandırılır. "Gösterim"de "şekil", merkezden çevreye doğru yayılan genellikle ben-merkezli bir "zemin" bölgesinde (bura, şura, ora vb.) bulunur. "Topoloji"de "şekil", "zemin" nesnesinin kapsadığı bir yerde veya yanında, bitişiğinde yerleştirilir. Koordinat sistemine dayalı "referans çerçeveleri"nde "şekil" mutlak, içsel veya göreceli yönlerle izdüşümsel olarak taranan bir alanda "zemin" nesnesiyle açı oluşturacak şekilde konumlandırılır.

3. İNCELEME: MEMİDİK'İN MACERASI

"Macera" kavramı, içinde dinamik mekânsal ilişkilerin daha yoğun bir şekilde geçtiği anlatı dilimlerini ifade eder. Çalışmada örnek olarak analiz edilen bölüm, *Ölmez Otu* eserinin beş ila on üçüncü sayfalarını kapsayan açılış bölümüdür. Burada, Muhtar Sefer tarafından dövülen ve bu yüzden onu öldürerek intikam almak isteyen Memidik'in nehrin kıyısında gördüğü bir karartıyı takip etmesi anlatılmaktadır. Memidik gece vakti gördüğü bu karartıyı Muhtar Sefer sanıp bölümün sonunda bıçaklayarak öldürür.

Ön-inceleme sonucunda şekil-zemin ilişkisine dayalı statik veya dinamik mekânsal ilişkilerin dile getirildiği toplam yüz doksan beş (195) ifade tespit edilmiştir. Bunlar sıralanmış ve kitapta hangi sayfada yer aldıkları belirtilmiştir. Bu ifadeler kendi içlerinde tematik olarak gruplandırılarak sekiz farklı mekânsal sözbirim (ms1…ms8) hâlinde ayrılmıştır. Sözbirimler de alt öbeklere (ms5.1…ms5.6 vb.) bölünmüştür. Bunun sebebi mekânsal sözbirimler zincirin halkaları gibi eklenerek gelmemesi; bundan farklı olarak bir hasır örgü gibi, birbirinin altından üstünden içinden yanından dolaşıp gelmesidir.

Sözbirimleri biribirinden ayıran ölçüt mekân-zamansal bağlamın değişmesidir. Kahraman, yolculuk (journey) sırasında bazen geçmişteki farklı bir mekâna gitmekte (dayak yediği mekân vb.) bazen de hareket neticesinde eşsüremli olarak mekân farklılaşmaktadır. Genelde mekân kahramanın etrafında ve 360 derecelik görüş mesafesi sınırlarında parçalara ayrılmaktadır. Bu mekân-zamansal parçalara göre kesitlenen sözbirimlerde tespit edilen şekil-zemin ilişkisine dayalı mekânsal özellikler işaretlenip tasnif edilmiş; örüntüler açıklanmıştır.

Metnin dokusu (texture of text) birbirini kesen, bölen, öteleyen ve çağıran parçalardan meydana gelmektedir. Bu örgü[2] şöyle gösterilebilir:

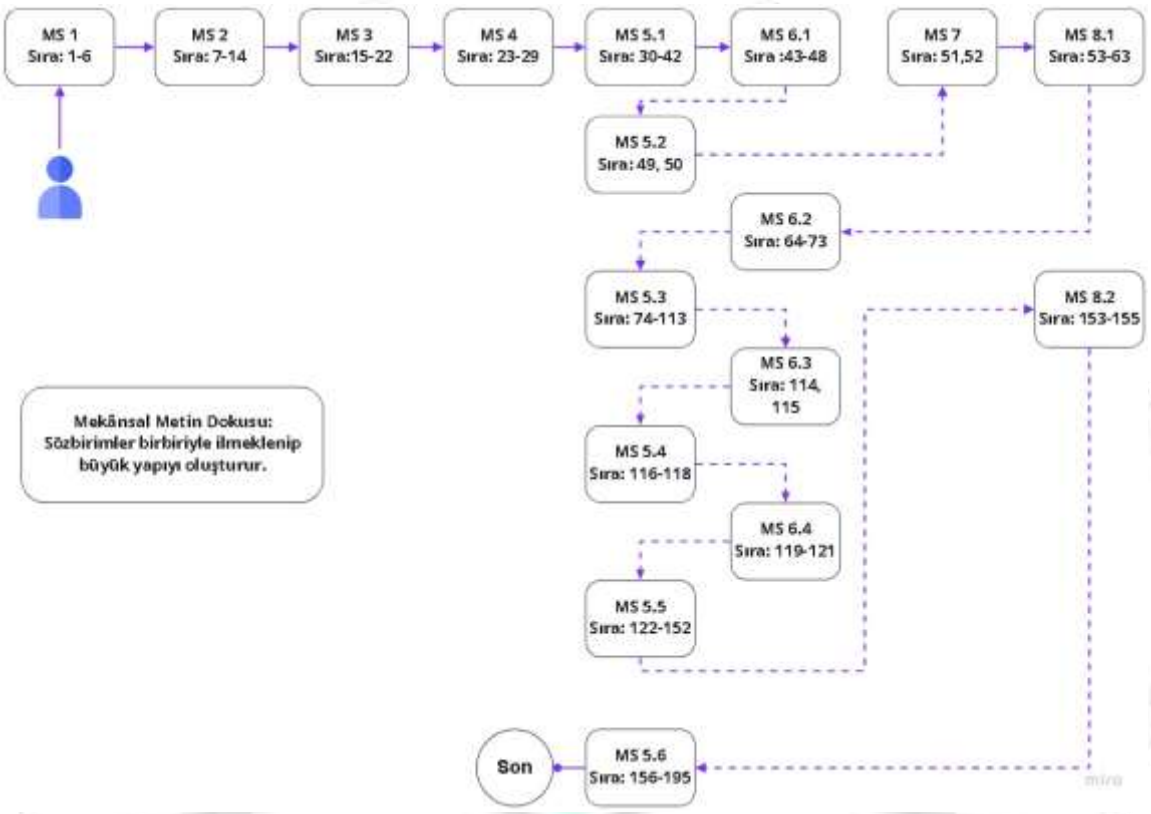

Görsel 2: Mekânsal Sözbirimlerin Dokusu

Türkçede mekânsal bilgi bağımlı ve bağımsız biçimbirimlerden başlayıp tümceden büyük mekânsal sözbirimlere kadar uzanan bir yelpazede ve (1) şekil-zemin; (2) açı-zemin öbeği; (3) konumlandırma-hareket ve (4) mekânsal ilişki basamaklarında kodlanır. Yer aldıkları mekânsal kodlama basamağına göre tasnif edilmiş mekânsal terimler, kısaltmaları ve bazı açıklamalar şöyledir:

Mekânsal Terim	**Kısaltma**	**Açıklama**	**Kodlanma Basamağı**
Açılı mekânsal ad	AMA	Referans çerçeveleri ile açısal yönü belirlenmiş mekânsal ad	Açı-zemin öbeği
Açılı zemin öbeği	AZÖ	Açılı mekânsal ad içeren zemin öbeği	Açı-zemin öbeği
Açısız mekânsal ad	AzMA	Topolojik, gösterimsel ve yer adlarını kapsayan mekânsal ad	Açı-zemin öbeği

[2] Büyük ölçekli yapı metindeki genel anlamı içermektedir. Küçük yapıda yer alan bilgi okur tarafından düzenlenir ve öz bilgi durumundaki metin birimleri anlamsal bir ilişki içinde birbirine bağlanır (Balcı, 2018).

Açısız zemin öbeği	AzZÖ	Açısız mekânsal ad içeren zemin öbeği	Açı-zemin öbeği
Dinamik mekânsal ilişki	DMİ	Hedef, kaynak, yol bilgisi içeren harekete dayalı ilişki	Mekânsal ilişki
Göreceli ad	GA	Göreceli referans çerçevesine göre açılandırılmış zemin nesnesinin yönü	Açı-zemin öbeği
Göreceli zemin öbeği	GZÖ	Zemin ve göreceli adın tamlama oluşturmasıyla oluşan öbek	Açı-zemin öbeği
Gösterimsel isim-fiil	GİF	Gösterimsel fiillerden türetilen isim-fiiller	Açı-zemin öbeği
Gösterimsel sıfat-fiil	GSF	Gösterimsel fiillerden türetilen sıfat-fiiller	Açı-zemin öbeği
Gösterimsel ad	GÖ	"Bura, şura, ora, beri, öte vb." adlar	Açı-zemin öbeği
Gösterimsel fiil	GF	"Gel-, git-, al-, ver-, çek-, it- vb." fiiller	Açı-zemin öbeği
Gösterimsel sıfat	GS	"Bu, şu, o yer/bölge/yön/yan" tamlamalarındaki sıfatlar vb.	Açı-zemin öbeği
Gösterimsel zamir	GZr	"Bura, şura, ora, öteki, beriki vb." zamirler	Açı-zemin öbeği
Hedef	H	Dinamik mekânsal ilişkide +A biçimbirimi ile işaretlenen bilgi	Konumlandırma-hareket
İçsel ad	İA	İçsel referans çerçevesine göre açılandırılmış zemin nesnesinin yönü	Açı-zemin öbeği
İçsel zemin öbeği	İZÖ	Zemin ve içsel adın tamlama oluşturmasıyla oluşan öbek	Açı-zemin öbeği
Kaynak	Ka	Statik mekânsal ilişkide +DAn biçimbirimi ile işaretlenen bilgi	Konumlandırma-hareket
Konum	K	Statik mekânsal ilişkide +DA biçimbirimi ile işaretlenen bilgi	Konumlandırma-hareket
Mekânsal ad	MA	Açılı veya açısız yer, bölge, yön adı	Açı-zemin öbeği
Mekânsal edat	ME	"Doğru, aşağı, yukarı, içeri, dışarı, kadar vb." son-edatlar	Açı-zemin öbeği
Mekânsal fiil	MF	Topolojik veya gösterimsel hareket veya konumlanma fiilleri	Hareket-Konumlanma
Mekansal nominal	MN	Mekânsal ad, sıfat, zarf, zamir ve edatları içeren dilbilgisel değer	Açı-zemin öbeği
Mekânsal Yükleyici	MY	1. Grup: -Ø, -Dır, çekimli mekansal fiiller, var/yok, şahıs eki; 2. Grup: +Ø, +ki, +fiilimsi	Mekânsal ilişki
Mekânsal zarf	MZ	"İçeriye, dışarıda, aşağıdan, ileride vb." zarflar	Açı-zemin öbeği
Mutlak ad	MuA	Mutlak referans çerçevesine göre açılandırılmış zemin nesnesinin yönü	Açı-zemin öbeği
Statik Mekânsal İlişki	SMİ	Konum bilgisi içeren ilişki	Mekânsal ilişki
Şekil	Ş	Konumlanan nesne	Şekil-zemin
Şekil İzi	Şİ	Şahıs ekleri şekil nesnesinin gösterimsel izini taşıyabilirler: (Ben) Evin önünde durdu+**m.**	Açı-zemin öbeği
Topolojik ad	TO	"Alt, üst, yan, iç, dış vb." adlar	Açı-zemin öbeği
Topolojik fiil	TF	"Otur-, dur-, kal-, sok-, çıkar-, gir-, çık- vb." fiiller	Açı-zemin öbeği
Topolojik sıfat-fiil	TSF	Topolojik fiillerden türetilen sıfat-fiiller	Açı-zemin öbeği
Yer adı	YA	"Ceyhan, Çukurova, Yalak, İncirlik, Toros vb." adlar	Açı-zemin öbeği
Zemin	Z	Konumlayan nesne	Şekil-zemin
Zemin İzi	Zİ	İyelik ekleri bazen zemin nesnesinin gösterimsel izini taşır: (Onun) üst+**ün**+e taş geldi.	Açı-zemin öbeği
Zemin öbeği	ZÖ	Zemin + mekânsal addan oluşan öbek	Açı-zemin öbeği

Çizelge 1: Mekânsal Kodlanma Basamaklarına Göre Mekânsal Terimler

Mekânsal Sözbirim 1 (ms1) (s.5)

Sıra No	*Mekânsal İfade*
1	*Memidik söğüt yaprağı* ***bıçağını (Ş)*** *olanca hızıyla* ***kınından (Z>Ka) çekti, (GF)***
2	***bıçak*** *(Ş)* ***ay ışığında (Z>K)*** *bir şimşek mavisinde balkıyarak*
3	***havada*** *(Z>K) geniş bir yay çizdi.*
4	*Memidiğin bütün* ***bedeni (Ş) avına (Z>H)*** *atılmağa hazır*
5	*kaya atmacaları örneği* ***iliklerine kadar*** *(Z>K+ME) gerildi.*
6	***Olduğu (GSF) yerde (TZÖ>K)*** *bir sıçradı,*

Mekânsal Sözbirim 2 (ms2) (s.5)

7	*Silme bir* ***ay ışığı (Ş) vardı****.(MY)*
8	***Ağaçlar, otlar, tümsekler, tepeler (Ş) bu gümüş pırıltısında (Z>K)*** *sallanır, genişler, uzar gibiydi.*
9	***Dereleri, koyakları (Z) ak bir karanlık (Ş) doldurmuş****,(TF)*
10	***Anavarza (YA) kayalığının gölgesini (Ş) güneye (MuA>H)***
11	***Ceyhan ırmağının (YA) üstüne (TZÖ>H)*** *düşürmüştü.*
12	***Ceyhan ırmağı*** *(YA>Ş) uçsuz bucaksız* ***ovanın üstünde (TZÖ>K)***
13	*eritilmiş gümüş ışıltısında durgun, sessiz, kımıltısız* ***kayalıkların gölgesinde (Z>K)*** *bir süre yitiyor****,***
14	*kayalıkları geçince de parlak kıvrıltısını yeniden sürdürüp* ***akıyordu****.(TF)*

Mekânsal Sözbirim 3 (ms3) (s.5-6)

15	*Karanlık* ***dereden (Z>Ka)*** *çakıl taşlarını yuvarlayarak* ***gelen (TSF) ayak sesleri (Ş)*** *gittikçe* ***yaklaşıyor****,(GF)*
16	***Çakıl taşlarının*** *uzun, hiç bitmez* ***sesleri (Ş) dereden (Z>Ka)*** *bir süre* ***geldi****.(GF)*
17	***Ayak sesleri (Ş)*** *bir süre* ***çok uzaklardan (GÖ>Ka), derinlerden (TA>Ka) geliyor,***
18	*bir süre de* ***şurada, (GZr>K)***
19	***kulağının dibindeymiş (TZÖ>K+MY)*** *gibi ötüyordu.*
20	*Bir ara* ***deredeki (Z>K+MY) ayak sesleri (Ş)*** *kesildi,*
21	***ortalık*** *(Ş) tarifsiz bir* ***sessizliğe (Z>H)*** *gömüldü.*
22	***Ta uzaktan (GÖ>Ka) bir çobanaldatan kuşunun (Ş) bir daldan (Z>Ka) ötekine (GZr>H)*** *atlarken kurumuş çöplerin çıkardıkları çıtırtılar duyuldu****.***

Mekânsal Sözbirim 4 (ms4) (s.6)

23	*Birden,* ***derenin yanından (TZÖ>Ka)*** *uzun, kocaman, heybetli* ***bir karartı (Ş)*** *çıktı.*
24	*Memidik* ***kendini (Ş) yandaki (TA>K+MY) çalının (Ş) arkasına (GZÖ>H)*** *yıldırım gibi* ***attı****.(GF)*
25	***Karartı*** *(Ş) ağır ağır sallanarak yürüyordu.*
26	*Yürüdükçe* ***uzuyor, genişliyor****,(TF) heybetleniyor,* ***yumuluyor, şişiyor****,(TF) atlıyor, düşüyor, kalkıyor,*
27	*yeniden* ***uzuyor, upuzun seriliyor (TF)****, sonra birden ayağa* ***fırlıyor****,(TF)*
28	***Memidiğin üstüne (TZÖ>H)*** *bir hışım gibi* ***geliyordu****.(GF)*
29	*Memidiğin gerginliği usul usul geçiyor,* ***bedeni*** *(Ş)* ***çözülüyordu.(TF)***

Mekânsal Sözbirim 5.1 (ms5.1) (s.6)

30 *Akşamdan beri sıkı sıkıya* ***elinde (Z>K) tuttuğu (TSF>MY) bıçağı (Ş) yere (Z>H)*** *düştü.*
31 *Avucu (Zİ>H) uyuşmuş,* ***kan (Ş) oturmuştu****.(TF)*
32 *Eğildi,* ***anızların içindeki (TZÖ>K+MY) bıçağı****nı (Ş) aradı buldu.*
33 ***Bıçak (Ş) ay ışığına (Z>H)*** *değince birden mavi mavi kıvılcımlandı, balkıdı söndü.*
34 ***Karartı (Ş)*** *daha* ***üstüne üstüne (TA>H) geliyordu****.(GF)*
35 ***Geldi (GF) önünden (İA>Ka)*** *geçti.*
36 *Bir ara* ***ortada*** *(Z>K) yalnız geniş adımlar atan uzun, yaylanan* ***bacakları (Ş) kaldı****. (TF)*
37 *Kapkara, uzun* ***bacaklar*** *(Ş)* ***gidiyor (GF) geliyor****,* ***(GF)*** *yalpalıyordu.*
38 ***Bacaklar (Ş) geldi (GF)****bir kapkara duvar gibi* ***önünü (İA>Ş) kapattı****. (TF)*
39 ***Memidik*** *(Ş) artık* ***ayakta (Z>K) duramadı****, (TF)*
40 *bacakları* ***bedenini (Ş) götüremedi****,(GF)*
41 *usulca* ***çalının dibine (TZÖ>H)*** *yığılıverdi.*
42 ***Karartı (Ş) uzaklaştıktan (GA>Ka)*** *çok sonradır ki Memidik kendine gelebildi.*

Mekânsal Sözbirim 5.2 (ms5.2) (s.7)

49 ***Çalının içine (TZÖ>H)*** *yumulmuş daha titriyordu (Şİ):*
50 *Bir de* ***içi (Ş)*** *bulandı kusacağı geldi.*

Mekânsal Sözbirim 5.3 (ms5.3) (s.8-9)

74 ***Karartının (Ş) gittiği (GSF) yöne (Z>H) doğru (ME)*** *yürüdü. (Şİ)*
75 *İki yüz, üç yüz adım gidince* ***bir karaçalılığa (Z>H) düştü****.(Şİ)*
76 ***Bir yerlerden (Z>Ka) bir nane kokusu (Ş), bataklık kokusuna (Z>H)*** *karışmış* ***geliyordu****.(GF)*
77 ***Memidiğin bedeninden (Z>Ka)*** *bir an* ***bir ürperti (Ş)*** *geçti.*
78 *Bir süre* ***olduğu yerde (TSF →Z>K)*** *irkildi* ***kaldı****.(TF) Sonra yürüdü.(Şİ)*
79 *Yürüdükçe,* ***kurumuş ekin kokusunu (Ş) içine (Z>H)*** *çektikçe, ağır ağır kendine geliyor, bedeni de yeniden geriliyordu.*
80 ***Top dutların yanına (TZÖ>H)*** *vardığında iyice kendine gelmiş,(Şİ)*
81 ***Alttaki (TA>K+MY) incecik yol(Ş)dan (Z>Ka) dereye (Z>H)*** *indi,(Şİ)*
82 ***sonra da tepeyi (Z>H)*** *çıktı.* ***(Şİ)***
83 ***Tepenin öte (GS) yüzü (TA>Ş)*** *bir eski mezarlıktı,(YA)*
84 *gözlerini yumup* ***oradan (GZr>H) uzaklaştı (GF)****.*
85 *Başını kaldırdığında gene* ***dereye****,(Z>H)*
86 ***derenin*** *apak çakıl taşlarıyla döşenmiş büyük, düz bir alan kadar* ***yayılmış (TSF) geçidine (Z>H) gel****diğini (GSF) gördü, hiç şaşırmadı.(Şİ)*
87 ***Burada (GZr>K) su (Ş)*** *ancak insanın ayak bileklerine* ***kadar (ME)*** *çıkıyor,*
88 *yanar döner karınları parlayarak* ***yukarılara (MZ>H) giden (GSF) balık sürüleri (Ş) suyun yüzünden (TZÖ>Ka)*** *fırlayacakmış gibi oluyordu.*
89 ***Karartı (Ş) geçitte (Z>K) büyük bir çakıl taşının üstüne (TZÖ>H) oturmuş, (TF)***
90 ***ayaklarını (Ş) suyun içine (TZÖ>H) sokmuştu. (TF)***
91 ***Arkası (İA+Şİ>Ş) Memidiğe (Z>H)*** *dönüktü.*

92 ***karanlıkta (Z>K) insanlar (Ş)*** *gittikçe büyür,*
93 ***Karartının üst başında (TZÖ>K) bir oylum ağın ağacı (Ş) vardı.(MY)***
94 ***Ayaklarının ucuna (TZÖ>H)*** *basa basa* ***ağın ağacının arkasına (GZÖ>H)*** *kaydı.*
95 ***Bıçağının sapını (Ş) kavradı,****(TF)* ***karartının üstüne (TZÖ>H)*** *atılacakken gene…*
96 *bir titreme sıtmasına tutulup* ***yere (Z>H) çöküverdi. (ŞİŞ)***
97 ***Karartının önünde (İZÖ>K) büyük bir pullu balık (Ş)***
98 *Karartı* ***başını (Ş)*** *kaldırdı* ***balığa (Z>H)*** *baktı.*
99 *Sonra* ***balığın fırladığı (TSF) yere (Z>H) bir çakıl taşı (Ş) attı.(GF)***
100 *Şimdi* ***varsaydı, (GF)***
101 ***elindeki (Z>K+MY) bıçağını (Ş) köküne (TA>H) kadar (ME) onun sırtına(İZÖ>H),***
102 ***tam yüreğinin üstüne (TZÖ>H) saplasaydı (TF)…***
103 ***Kanı (ŞİŞ) suyun içine (TZÖ>H)*** *akardı.*
104 ***Ayaklarının ucuna*** *(TZÖ>H) basa basa...*
105 ***Karartıdan*** *(Z>Ka) bir «Of anam yandım.» çığlığı (Ş) yükseldi.*
106 *Sonra da* ***Memidiğin kulağına (Z>H) bir yerlerden (Z>Ka) «Of anam yandım.» sözleri (Ş) gelmeğe (GİF)*** *başladı.*
107 ***Memidik (Ş) çalının arkasında*** *(GZÖ>K) bir süre çaba harcadı,*
108 *ama bir türlü* ***ayağa (Z>H) kalkamadı.*** *(TF)*
109 *Sürünerek* ***suya (Z>H) indi****, (TF)*
110 ***avuçladığı azıcık su (Ş) bile yakasına (Z>H)*** *döküldü.*
111 ***Başını (Ş) sola (GA>H)*** *çevirince baktı ki* ***suyun başındaki (TZÖ>K+MY) adam (Ş) gitmiş (GF).***
112 ***Adam (Ş)*** *yitince kendine geldi hemen.*
113 ***Ayağa (Z>H) fırladı****.(ŞİŞ) Koşmağa başladı.*

Mekânsal Sözbirim 5.4 (ms5.4) (s.9)

116 ***Suyun kıyısı boyunca (TZÖ+ME>K)***
117 ***çakıl taşlarını (Ş) dört yana (TA>H)*** *sıçratarak koştu koştu,*
118 ***ortalıkta (TA>K) kimsecikleri (Ş)*** *göremedi.*

Mekânsal Sözbirim 5.5 (ms5.5) (s.10-11)

122 ***Olduğu (TSF) yerde (TA>K) kalakaldı, (TF+ŞİŞ)***
123 ***kıvrandı kaldı****.(TF+ŞİŞ)*
124 *Kasıklarını iki eliyle tuttu,* ***üstüne (TA>H) yumuldu****.(TF+ŞİŞ)*
125 *Bir süre* ***böyle (GZr) uğundu kaldı.(TF+ŞİŞ)***
126 *Kendine geldiğinde inceden* ***bir yel (Ş) çıkmış, (TF)***
127 ***ay (Ş) bulutların arkasına (GZÖ>H) girmişti****.(TF)*
128 ***Bir yerlerde (TA>K) bir kamış topu (Ş)*** *hışırdıyordu.*
129 ***Ayağa (TA>H) kalktı, (ŞİŞ)***
130 ***gerisin geri (İA>H)*** *dönüp*
131 ***suya (TA>H) aşağı (ME)*** *koşmağa* ***başladı. (ŞİŞ)***
132 ***Geçit yerine (TA>H) geldi.(GF+ŞİŞ)***
133 ***Birden olduğu (GSF) yerde (TA>K) kalakaldı. (TF+ŞİŞ)***

134 ***Karartı (Ş) eski yerinde (TA+Zİ>K),***
135 ***ayakları (Ş)*** *gene* ***öyle (GZ) suyun içinde (TZÖ>K) durup duruyordu.(TF)***
136 ***Aralarında (TA+Zİ>K) elli adım (Ş) ya var, ya yok (MY).***
137 ***Yere (TA>H) çöktü****.(TF+ŞİI)*
138 *Sefer (karartı)(Ş) başını çevirip de* ***ona (GZr>H)*** *bakmıyordu.*
139 ***Seferin önünden (İZÖ>Ka)***
140 ***bir büyücek balık (Ş)*** *üç kere* ***sudan (TA>Ka) dışarıya (MZ)*** *atladı,*
141 ***gümüş karnı (Ş) ay ışığında (TA>K)*** *balkıdı söndü.*
142 ***(sefer/karartı)(Ş) Memidiğin üstünden (TZÖ>Ka)*** *yürüyerek geçti.*
143 ***O (Ş) üstünden (TA+Zİ>Ka)*** *geçerken,*
144 ***Memidik elindeki (TA>K+MY) bıçağı (Ş)*** *kalkıp* ***bu (GS) adama (TA>H) saplamak (TA)*** *için büyük bir çaba harcadı.*
145 *Harcadı, ama* ***yerinden de kalkamadı.***
146 ***Sefer (Ş)*** *yürüdü* ***gitti, (GF)***
147 ***hıltanların ardında (GZÖ>K) gözden kayboldu****.(GF)*
148 *Derken* ***Sefer (Ş) geldi (GF)*** *gene* ***eski yerine (TA+Zİ>H) oturdu, (TF)***
149 ***önünden (İA+Zİ+Ka) uçup giden (GSF) balıkları (Ş)*** *taşlamağa başladı.*
150 *Memidik* ***ona (GZR>H)*** *baktıkça*
151 ***karartı (Ş) gözünde (TA+Zİ>K)*** *irileştikçe* ***irileşiyordu, (TF)***
152 *Ne yapayım,* ***ele avuca (TA>H) sığmıyor (TF) adam(Ş)****.*

Mekânsal Sözbirim 5.6 (ms5.6) (s.11,12,13)

156 *«Korku değil, korku değil,» gibi* ***bir ses (Ş) geldi GF) kulağına(TA+Zİ>H)****.*
157 ***Karşı karşıya (İZÖ>H) kaldılar(TF).***
158 ***Aralarındaki (GA+Zİ>K+MY) uzaklık (Ş)*** *silindi,*
159 ***burun buruna (İZÖ>H) geldiler(GF).***
160 ***Uzaklarda (GA>K)*** *patlayan bir* ***traktör sesi (Ş)*** *geceyi* ***doldurdu(TF).***
161 *Farları* ***Anavarzanın (YA) kayalıklarını*** *yalayarak* ***bir otomobil (Ş)*** *geçti.*
162 *Bir süre* ***ışık içinde (TZÖ>K) kaldılar(TF),***
163 ***Üstlerinden(TA+Zİ>Ka),***
164 ***ışığın içinden(TZÖ>Ka)*** *kara bulut gibi* ***bir kuş sürüsü (Ş)*** *geçti.*
165 ***Ay (Ş) battı(TF)****.*
166 ***Sefer (Ş) karanlıkta(TA>K)*** *daha* ***irileşmiş(TF), ayağa(TA>H)*** *kalktı.*
167 *Gerinirken* ***kollarını (Ş)*** *ulu bir kartalın kanatları gibi* ***karanlığa (TA>H)*** *açtı.*
168 *Kanatlarını indirirken de* ***Memidiğin üstüne (TZÖ) doğru (ME) kocaman bir adım (Ş) attı****.*
169 ***Memidik (Ş)*** *kıpırdayamadı,* ***kaçamadı(GF),***
170 ***bacaklarının arasında (TZÖ>K) kaldı(TF).***
171 ***Çınar ağacının dalları(Ş)*** *karanlık kadar* ***büyümüştü(TF)****.*
172 ***Memidiğin üstünü(TZÖ>H),***
173 *gökyüzünü* ***örtüyordu(TF+ŞİI)****.*
174 ***Sudaki (TA>K+MY) balık (Ş)***
175 *üç kere* ***suyun yüzüne(TZÖ>H)*** *sıçradı.*
176 ***Sefer(Ş), Memidiğin başında (TZÖ>K) durmuş(TF)*** *büyüyordu boyuna.*

177 ***Sonra oradan(GZr>Ka) uzaklaştı(GF+Şİ).***
178 ***Uzaklardan (GA>Ka) bir ses(Ş) geldi(GF):***
179 ***Ne arıyorsun buralarda(GZr>K)?***
180 *Memidiğin o anda titremesi geçti, birden* ***ayağa (TA>H) fırladı(TF+Şİ).***
181 *Söğüt yaprağı* ***bıçağının sapını (Ş) sıktı(TF).***
182 ***Avucuna (TA>H) kan (Ş) oturdu(TF).***
183 ***Arkasında(İA+Zİ>K)*** *yedi dağ gibi* ***yedi top ışık(Ş),***
184 ***onu (GZr>Ş)*** *yürür* ***gider (GF)*** *gördüm.*
185 ***Arkasındaki (İA+Zİ>K+MY) ışıklar (Ş) kaynaşıp durur(TF)****, onu güler gördüm.»*
186 *Birden büyük,* ***Seferden (TA>Ka) de büyük bir karartı(Ş) geldi(GF),***
187 ***önüne (İA+Zİ>H) duvar gibi gerildi(TF+Şİ).***
188 ***Kolları*** *(Ş) ulu kartal kanatları gibi* ***geceye (TA>H)*** *düştü.*
189 ***Kartal kanatları (Ş) gökyüzünü (TA>H) örttü(TF).***
190 ***Gece, kanat, ağaç dalları, ışıklar, karartı (Ş) birbirine (GZr>H)*** *karıştı.*
191 ***Elindeki (TA+Zİ>K+MY) bıçak (Ş) fırladı (TF)****, kıvılcımlandı,*
192 ***karanlıkta (TA>K)*** *yalımdan ince, uzun kırmızı bir yay* ***çizdi(Şİ).***
193 ***Söğüt yaprağı(Ş) toprağa (TA>H) uzanmış (GF)*** *ses seda vermeyen yumşacık* ***ete(TA>H) girdi çıktı, girdi çıktı(TF).***
194 ***Bıçağın ucundan(TZÖ>Ka),***
195 ***Memidiğin ellerinden(TZÖ>Ka)*** *gün ışıyıncaya kadar kumlu* ***toprağa (TA>H)*** *şıp şıp diye* ***kan(Ş) damladı durdu(TF).***

Mekânsal Sözbirim 6.1 (ms6.1) (s.6)

43 ***Avdan (TA>Ka) dönmüş(GF)***
44 *Seferi* ***kapısının önündeki (İZÖ>K+MY) dut ağacının altında(TZÖ>K) beklemişti(Şİ).***
45 *Beklemiş beklemiş,* ***avuçları*** *(Ş) yanmış delicene* ***gerilmiş(TF),***
46 ***Sefer (Ş) dışarı (MZ)*** *çıkınca da çözülüvermişti.*
47 *Gene böyle* ***tepeden (TA>Ka) tırnağa (Ta>H) tere batmış(TF+Şİ),***
48 ***su içinde (TZÖ>K) kalmıştı(TF+Şİ).***

Mekânsal Sözbirim 6.2 (ms6.2) (s.7-8)

64 *Bıçak (Ş)* ***değer değmez (TSF)*** *kılı keser oldu.*
65 *Karlı kış gecelerinde sabahlara kadar* ***Seferin kapısını (TZÖ>K) bekledi(TF+Şİ).***
66 ***Avucunun içine (TZÖ>H) kan (Ş) oturdu(TF).***
67 ***Sedef bıçağı (Ş) elinde (TA+Zİ>K)*** *buz tuttu.*
68 *Seferle karlı gecelerde çok* ***karşılaştı(GF+Şİ),***
69 *çok* ***burun buruna (GZÖ>H) geldi(GF+Şİ).***
70 *Titredi, çözüldü,* ***bıçağı (Ş) elinden (TA+Zİ>Ka) karların üstüne (TZÖ>H)*** *düştü.*
71 *«****Çukurovaya (YA>H)*** *indiğ****imiz*** *(Şİ) gün,*
72 ***onu (GZr>Ş) Çukurova (YA) toprağına (TA>H)*** *sermek boynumun borcu olsun.»*
73 ***Çukurovaya (YA>H)*** *inince, elinin ayağının çözülmeyeceğine inanıyordu.*

Mekânsal Sözbirim 6.3 (ms6.3) (s.9)

114 *Şimdi, şu anda* ***Sefer (Ş) eline (TA>H)*** *bir geçseydi,*

115 ***sayısız hançer (Ş)*** *üşürürdü* ***onun pis, onun alçak bedenine (TZÖ>H)****.*

Mekânsal Sözbirim 6.4 (ms6.4) (s.10)

119 *«Aaah,* ***bir elime (TA>H) geçse****... Şimdi, şimdi...»*
120 *Sefer* ***onun başparmağına (TZÖ>H) çakmak (Ş)*** *tutup yakmıştı.*
121 ***Ahırın damına (TZÖ>H) değecek (TSF) kadar (ME)****.*

Mekânsal Sözbirim 7 (ms7) (s.7)

51 ***Arkasına (İA+Zİ>H) takılmış*** *(TSF) yedi kavak boyunda* ***yedi top ışığı (Ş) olan****,*
52 ***Kırklara(TA>H) karışmış (TF)*** *ermiş* ***Taşbaşoğlu (Ş)***

Mekânsal Sözbirim 8.1 (ms8.1) (s.7)

53 *Dayaktan sonra üç ay* ***yataktan (TA>Ka) çıkamamış(TF+Şİ)****,*
54 ***Komşuları(Ş) başına(TA+Zİ>H) birikmiş(TF):***
55 ***Yataktan(TA>Ka)*** *çıktıktan sonra*
56 ***köyün içine (TZÖ>H) çıkamadı(TF+Şİ)****,*
57 ***kimsenin yüzüne(TZÖ>H) bakamadı(Şİ)****.*
58 *Hep* ***dağlarda, koyaklarda, bozkırda(TA>K) dolaşıyordu(Şİ)****.*
59 ***dağlarda(TA>K)*** *tek başına* ***av (Ş)*** *avlıyordu da*
60 ***insan içine (TZÖ>H)*** *çıkmak gereğini duymuyordu(Şİ).*
61 ***Anasının da yüzüne (TZÖ>H) bakamıyordu(Şİ)****, utancından.*
62 *Onu öldürmeliyim ki* ***insan içine (TZÖ>H) çıkabilmeli(Şİ)****,*
63 ***insan yüzüne (TZÖ>H)*** *bakabilmeli****yim(Şİ)****.*

Mekânsal Sözbirim 8.2 (ms8.2) (s.11)

153 *«Ama daha* ***kimsenin yüzüne (TZÖ>H)*** *bakamıyor****um(Şİ)****,*
154 ***Zeliha kızın*** *değil* ***yanına(TZÖ>H)*** *varmak,*
155 *değil Zeliha kıza gönlümü söylemek,* ***yüzüne (TA+Zİ>H) bile*** *bakamıyor****um(Şİ)****.*

SONUÇ

Bu bildiride Türkçe kurmaca metinler üzerinde yapılacak mekânsal dil çalışmalarına yöntembilimsel ipuçları vermek amacıyla, mekânsal anlambilimin kavram ve terimleri kullanılarak örnek bir analiz gerçekleştirilmiştir. "Memidik'in macerası" bölümünde açıklanan metinden mekân-zamansal bağlam değişikliklerine göre seçilen sekiz (8) mekânsal sözbirim, doküman analizine tabi tutulmuştur. Buna göre, mekânsal bilgi yalnızca sözcük, öbek ya da tümcelerden gelmez; daha yoğun ve doğru şekilde tümceden büyük "sözce" denilen anlambilimsel kütleden çıkarılır.

Sözbirimler, sözcelerin sarılmış, etiketlenmiş ve tahlil için hazırlanmış şeklidir. Bunlar zincirin halkaları gibi eklenerek değil; bir hasır örgü gibi, birbirinin altından üstünden içinden yanından dolaşıp gelirler. Sözbirimler içinde ve arasında gönderimler yapan kelimeler, kelime grupları, iyelik ve şahıs ekleri metinsel bağdaşıklık, tutarlılık ve bağlam açısından önemli işlevler taşır.

"Ne, nerededir?" sorusuna cevap olabilecek ifadelerde "ne" dizisi "şekil", "nere" dizisi "zemin" niteliğindeki uzamsal varlıkları içerecektir. Şekil ve zemin ilişkisine göre mekânda

konumlandırılan uzamsal varlıklar arasında, açısal olamayan bölge ve yerlerle ilgili ve açısal yönlerle ilgili özellikler ortaya çıkar. Gösterim, referans çerçevesi, yer adı ve topoloji kategorilerinde yer alan mekânsal nominal ve fiiller zemin nesnesinin geometrisi hakkında bilgiler verir.

Türkçede mekânsal dil (1) şekil ve zemin, (2) açı ve zemin öbeği, (3) konumlandırma ve hareket ile (4) mekânsal ilişki basamaklarında kodlanır. Sözbirimler bu basamakların tamamını içermektedir. Mekânsal anlambilim terimlerinin bir bölümü kısaltma, açıklama ve ilgili kodlanma basamaklarıyla birlikte listelenmiş; bu kısaltmalar sözbirimsel tahlilde mekânsal ilişkileri belirtmek için kullanılmıştır.

Metinler bağlamsal özelliklere (konuşucu, dinleyici, zaman, mekân vb.) göre sözbirimler halinde parçalara ayrılabilir. Mekânsal sözbirimlerin dokusu farklı farklı desenler oluşturabilir. Türkçede mekânsal bilgi mekânsal nominaller, fiiller, hâl ekleri, zemin öbeği, tümce ve tümceden büyük sözbirimler aracılığıyla; morfolojik, sentaktik, semantik aşamalarda ve sistematik şekilde kodlanmaktadır. Bu konuda yapılacak çalışmalarda metindilbilimsel ve edimbilimsel bağlam göz önünde tutulmalıdır.

KAYNAKÇA

Arık, E., Türkçede Yer, Yönelim Ve Hareket Tarzının Kodlanması, B. Makaroğlu, İ.P. Bekar ve E. Arıca Akkök (Eds.), *30. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, (Sf. 61-68), Ankara, Dilbilim Derneği Yayınları, 2017.

Atak, A., *Fransızca Ve Türkçedeki Yer Belirticilerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi Ve Yabancı Dil Olarak Türkçede Yer Belirticilerinin Öğretimi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. D.E.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2010.

Atak, A., *Türkçede Uzamsal Dilin Konumlanış Açısından İncelenmesi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2018.

Atak, A. ve Günay, V. D., Uzamda Yerleştirme Yaparken Varlıklar Arasındaki Temellerinin Türkçe Açısından İncelemesi, Studia Uralo-Altaica, 49, 71-79, 2012.

Atak, A. ve Uzun, G. L., Uzamsal Referans Çerçeveleri Ve Türkçedeki Görünümleri Üzerine Bir İnceleme, Dilbilim Araştırmaları Dergisi, 2019(1), 69-101, 2019. https://doi.org/10.18492/dad.510165

Balcı, H. A., *Metindilbilimin ABC'si,* İstanbul, Say, 2018.

Barthes, R, *S/Z*, (Çev.: Öztürk Kasar, S.). İstanbul, Sel Yayınları, 2016.

Greimas, A. J. ve Courtes, J., *Semiotics and Language An Analytical Dictionary*, (Çev.: Crist, L. ve Patte, D.), Bloomington, Indıana Unıversıty Press, 1982.

Gökmen, S., Uzamsal Sözcükler – Konum Sözcükleri, Dil Dergisi, 138, 7-17, 2007. https://doi.org/10.1501/Dilder_0000000085

Levinson, S., *Space in Language And Cognition: Explorations in Cognitive Diversity*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.

Sevin Beyazpınar, A., *Türkçede Zaman İlgeçlerinin Geometrisi,* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2019.

Sümer, B., Zwitserlood, I., Perniss, P., ve Özyürek, A., Yer Bildiren İfadelerin Türkçe ve Türk İşaret Dili'nde (TİD) Çocuklar Tarafından Edinimi, E. Arık (Ed.) In *Ellerle Konuşmak: Türk İşaret Dili Araştırmaları* (S. 157-182), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016.

Toplu, A. B., *Linguistic Expression And Conceptual Representation Of Motion Events in Turkish, English, And French: An Experimental Study*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, ODTÜ, Ankara, 2011.

Yaşar Kemal (Gökçeli, Kemal Sadık), *Ölmez Otu*. (7. baskı). Tekin Yayınevi, İstanbul, 1983.

Yaşar Kemal (Gökçeli, Kemal Sadık), *Dağın Öte Yüzü*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015.

ANADOLU BİLİMLERİ ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
DİYARBAKIR
25 - 26 ARALIK 2021

KIRIM SAVAŞI SIRASINDA BULGARLAR (1853-1856)

Yasemin Taş[1]

Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Entitüsü, Tarih Anabilim Dalı

Orcıd ID: 0000-0003-2971-9249.

ÖZET

Osmanlı Devleti ve Rusya arasında tarih boyunca birçok savaş meydana geldi. Bu savaşlardan biri de Kırım Savaşı'dır. Kırım Savaşı modern anlamda yapılan savaşların başlangıcı niteliğindedir. Osmanlı Devleti ve Rusya arasında yapılan bu savaş daha sonra İngiltere ve Fransa'nın da dahil olmasıyla birlikte bir Avrupa savaşına dönüştü. Kırım Savaşı esnasında, Rusya, Osmanlı Devleti'nin savaş politikalarını öğrenmek ve Osmanlı Devleti'ni içerden zayıflatmak için casusluk politikasını uyguladı. Bunun için Bulgarları kullandı. Rusya, Bulgarları casus olarak kullanırken onların bağımsızlık ideolojilerini de destekledi. Böylece Bulgarlar, Rusya yanlısı bir politika izledi. Kırım Savaşı bu anlamda Bulgarların, bağımsızlık ideolojilerinin geliştiği bir savaş niteliğinde idi.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Rusya, Kırım Savaşı, Bulgarlar, Casusluk.

ABSTRACT

There occurred many wars between the Ottoman Empire and Russia throughout history. One of these wars is the Crimean War. The Crimean War is the beginning of the battles done in the modern sense. This war between the Ottoman Empire and Russia later turned into a European war with the involvement of England and France. During the Crimean War, Russia implemented the policy of espionage to learn the war policies of the Ottoman Empire and to weaken the Ottoman Empire from the inside. For this, it used the Bulgarians. While using the Bulgarians as spies, Russia also supported their ideology of independence. Thereby, the Bulgarians followed a pro-Russian policy. In this sense, the Crimean War was a battle where the Bulgarians' independence ideologies developed.

Keywords: Ottoman Empire, Russia, The Crimean War, Bulgarians, Espionage.

[1] Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi.

GİRİŞ

Bulgarlar, XVIII. Yüzyıla kadar Bulgaristan coğrafyasında yaşadı. Fakat XVIII. Yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren yavaş yavaş Bulgarlar, yaşadıkları bölgeleri değiştirmeye başladılar. Balkanlarda üretilen tarım ürünleri, sanayi ürünleri ve dokuma ürünleri gibi ürünlerin ticaretini yapan Bulgar tüccarları artık yaşadıkları coğrafyanın dışına çıkarak Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'da ticaret yapmaya başladılar. İstanbul dışında Bulgarlar: Bursa(Hüdavendigar), İzmit civarı, Balıkesir, Çanakkale (kale-i Sultanı) , Bandırma, Lapseki sancağı, İzmir, Ege bölgesi ve Konya civarına göç etmeye başladılar. Kısaca Bulgarlar, XVIII. yüzyıl başlarında Anadolu'nun çeşitli yerlerine yerleştiler (Kostandov, 2011:24,25).

Kırsal kesimden kasabalara ve Anadolu'ya yaşanan göçlerin yanında Bulgarlar, Osmanlı Devleti'ni etkileyen her büyük savaştan sonra büyük kitleler halinde karşı tarafın topraklarına göç ediyordu. Göçler özellikle Rusya topraklarına doğru yaşanıyordu Rusya tarafına göç eden Bulgarlar zaman zaman Rus ordusuna da katılıyorlardı. Rusya ileride ordusuna katılan Bulgarları Kırım Savaşı'nda casus olarak kullandı. Küçük Kaynarca anlaşmasından sonra tahmini 160.000 bin kadar Bulgar, toprakları terk ederek Rusya'ya sığındı. Aynı şekilde 1812 yılında vukuu bulan Osmanlı-Rus savaşı sonucunda 100.000 civarında Bulgar nüfusu, Rusya topraklarına göç etti (Crampton,2007:43,44). Bulgarların, Osmanlı topraklarını terk ederek Rus topraklarına göç etmesinde en önemli faktör yine Rusya oldu. Rus çarı, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Bulgaristan'a girerek, burada yaşayan halkın Rus askerlerinden korkmamaları gerektiğini anlatan bir ilan dağıttı. İlanda ayrıca Bulgarlardan, Rus askerlerine yiyecek ve içecek yardımı talebinde bulundu (Kösebey,2000:14-15). Bu savaş sırasında 250.000 bin civarında Bulgar nüfusu yaşadıkları bölgeyi terk etti. Bu rakamlar tahmini de olsa savaştan sonra Bulgarların yaşadıkları bölgelere gelen seyyahlar o coğrafyalardaki sessizlikten eserlerinde bahsettiler (Crampton,2007:43,44). Böylece toplamda 510.000 bin civarında Bulgar nüfusu yaşadıkları coğrafyayı terk etti. Rusya'nın Ortodoks hıristiyanlarının koruyuculuğunu üstlenmesi Bulgarların, Rusya'ya duyulan güveninin artmasını sağladı. . Bunun yanında Rusya'nın izlemiş olduğu Panslavizm politikası da Bulgarları etkileyen başka bir faktördür (Burma,2012:72).

Ruslar ile Bulgarların bu temasından sonra Bulgarlar, isyan girişiminde bulundular. Bu isyan girişimi Georgi Mamarçov adlı bir Bulgar tarafından başlatıldı. Fakat Bulgarlar henüz bağımsızlık ideolojilerini tamamlayamadıkları için isyan girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. (Kösebey,2000:14,15). Başarısızlıkla sonuçlanan bu girişimden sonra Mamarçov 1835 yılında

Tırnova'da bir isyan girişiminde daha bulundu. Mamarçov isyanın planlanması için " *Valehova Zavera*" adlı bir toplantı düzenledi. Kotel kasabasında gerçekleşen bu toplantı gizli tutuldu. Toplantıda isyanın gidişatı hakkında kararlar alındı. Bu kararlara göre ilk önce Tuna nehri geçilecek daha sonra Bulgaristan'a girilerek isyan faaliyetleri başlatılması hedeflendi. Fakat hıristiyan liderleri tarafından duyulan isyan hazırlıkları Babıali'ye ihbar edildi. Bu sebeple Bulgarların iki isyan girişimi de başarısızlıkla oldu (Tuğlacı, 1985:61).

Osmanlı Devleti, Bulgarların ve diğer azınlık milletlerinin isyan girişimleri daha fazla artmaması için 3 Kasım 1839 tarihinde Tanzimat Fermanını ilan etti. İlan edilen fermanla birlikte Osmanlı Devleti himayesinde yaşayan halka eşitlik vaat edildi. Tanzimat Fermanı'nın yayınlanmasından sonra Bulgarlar, birkaç yıl isyan girişiminde bulunmadılar. Fakat bu güven ortamı uzun sürmedi (Aydın M., 1996:36-38).

1840 Yılından Kırım Savaşı'na Kadar Yaşanan Bulgar İsyanları ve Rusya'nın İsyanlar Üzerindeki Etkisi

Tanzimat Fermanı'nın ardından iltizam ve angaryanın kaldırılmasından sonra Niş bölgesinde özel bir bildiri ile orada yaşayan halka ilan edildi. Bu ilanda herkes geliri kadar devlete vergi ödeyeceği Müslüman ve gayrimüslim kesimde ayrıcalıklı olan herkesin vergilerden muaf tutulmayacağı belirtiliyordu. İlan edilen ferman halka resmi olmayan vergilerin kesinlikle alınmayacağı ve vergileri toplayan kişilerin reayalara kendilerini baktırmayacaklarını, köylere subaşıların gönderilmeyeceğini bildirildi. Yayınlanan bu bildiri reayanın taleplerini karşılar nitelikte idi (Sümer, 2020:262-263). Fermanın getirdiği bu yenilikleri uygulamak çıkarlarına ters düşen kişiler yüzünden zor oldu. Öncelikle Niş Kalesinde yaşayan din faktörlü ayrıcalıklı sayılan Müslümanlar artık vergi ödemek zorunda kaldı. Öte yandan önceden de vergi ödeyen Bulgarlar ise vergilerin arttırılmasından şikayetçi oldular. Devlet vergi oranını belli ederken zenginliği ölçüt olarak aldı. Ayrıcalıkları ellerinden alınan bu kesim, reayayı da kışkırtarak 1841 yılında bir isyan gerçekleştirdi. Niş valisi Sabri Paşa, bunun üzerine vergi vermeyi reddeden ve isyan girişiminde bulunan dokuz çorbacıyı[2] makamına çağırarak onlarla bir görüşme yaptı. Görüşme sonucunda Niş valisi Sabri Paşa isyan başlatmaya teşvik suçundan bu dokuz çorbacıyı tutuklatarak Sofya'ya gönderdi. Diğer taraftan Sabri Paşa, devlete karşı gelen köylüleri vergilerini vermeleri konusunda uyararak dağılmaları için Bulgarları uyardı. Bulgarların vergileri vermeleri konusunda iki defa süre veren Sabri Paşa olumlu sonuç alamadı (Aydın M., 1996:36-38). Son çare olarak Sabri Paşa başıbozuklardan bir kuvvet oluşturmak istedi. Tek başına sorumluluk almak istemeyen Sabri Paşa Niş müftüsüne başvurdu.

[2] Çorbacı: Yeniçeri ocağında, yeniçeri ortalarının başlarındaki yöneticilere verilen isimdir.

Niş müftüsü, isyanın başıbozuk askerle bastırılmasına caiz'dir fetvası verdi. Sabri Paşa, müftüden de onay aldıktan sonra çoğunu Arnavutların oluşturduğu 1500'e yakın asker topladı. (Aydın,1996 sy:38,39).

Sabri Paşa tarafından toplanan başıbozuk askerler isyanı kanlı bir şekilde bastırıldı. Çoğunluğu Arnavut kökenli olan başıbozuk askerler, nüfusun çoğunluğunun Bulgarların oluşturduğu topraklarda büyük tahribatlara neden oldular. Orada yaşayan halkın can ve mallarına kast ettiler (HR.SYS.350.0007). Yağma ve katliam olaylarının dışında birçok köyde ateşe verildi. Yaşanan olumsuz olaylar neticesinde bu köylerde yaşayan Bulgarlar bulundukları köyleri terk ederek Sırbistan'a sığındılar (Sümer,2020:264,265).

Niş isyanından bir yıl sonra 1842 yılında Rusya, Tuna sahilinde yaşayan bazı Bulgar ve Sırp halkı kendi loncalarını kurabilmeleri için Babıali'ye karşı kışkırttı. Rusya, Tuna sahili, Eflak ve Boğdan civarında faaliyetlerine devam etti. Babıali, Rusya'nın faaliyetlerini durdurmak için Eflak-Boğdan Voyvodalarını gerekli tedbirler almaları konusunda uyardı. Osmanlı Devleti ayrıca hakimiyetinde yaşayan azınlık halk üstündeki faaliyetleri konusunda Rusya'yı da uyardı (DVN.DVE.000100031.001). Osmanlı Devleti'nin aldığı bu önlemler yaşanabilecek sorunların önüne geçmedi. Rusya faaliyetlerine devam etti. İlk olarak Leskofça, Niş ve Vidin kazalarında yaşayan Bulgar halkını, Sırpların, Babıali'ye karşı kışkırttıklarına dair bir havadis ortaya atıldı. Rusya, azınlık halkı Babıali'ye karşı kışkırtırken açıkça kendini belli etmek yerine diğer azınlık halkı amaçları doğrultusunda kullanıyordu. Böylece Rusya, direk olarak yaşanabilecek sorunlarla muhatap olmayacaktı. Ayrıca Sırplar, sınırı geçerek Osmanlı topraklarına top ve mühimmat geçirdikleri haberi de Babıali'ye ulaştı. Niş valisi Vasif Paşa, yayılan bu haberlerin doğru olmadığını aksine bölgede güven ortamının devam ettiğini belirten bir resmi yazı yazdı. Vasif Paşa, yazdığı yazıda; eğer ki, Miloş kontrolünde Rumeli kazalarına böyle bir geçiş sağlanmış ise de ellerinden geldiğince onlara karşı koyacağını belirtti. Ayrıca herhangi bir kışkırtmada Bulgar halkını, Osmanlı tarafında tutacağı hususunda dikkatli olacağını Babıali'ye iletti (DVN-MHM.00002.A.0010001.001).

Vasif Paşa, her ne kadar dikkatli olsa da artık bölgede sorunlar daha da büyüdü. Tuna sahilinde yaşayan Bulgar halkının can ve mal güvenliği hiçbir şekilde yoktu. Bunun dışında bölgede dini kısıtlamalarda yaşanıyordu. Yaşanan bu durum Ortodoksların koruyuculuğunu üstlenmesi açısından Rusya'yı olumlu etkiliyordu. Bu olayların ardından sorunlar yerel mecliste gündeme getirildi. Fakat sorunların gündeme getirilmesi yaşanan olumsuzluklara bir çözüm olmadı. Bu nedenle bölgede yaşanan sorunlar, padişaha bir resmi yazı ile bildirilmesine karar

verildi (C.DH.00071.03517.001). Padişaha iletilen resmi yazı sonucunda; padişah durumun ciddiyetinin farkına vardı ve bölgede yaşanan sorunların derhal çözülmesini istedi. Bulgarların, dini özgürlük alanlarına müdahale edilmeden bölgede yaşanan sorunlara çözümler arandı. Bulgarların ara ara verdikleri dilekçelerde bu süreçte dikkate alındı. Verilen dilekçelerde kiliselerin tamir hususunda Bulgar halkının, istekleri belirtiliyordu. Verilen dilekçelere istinaden, kiliselerin tamiri hususundan alıkoyan maddelerde düzeltme yapılarak gerekli izinlerin verilmesi istendi. Babıali Bulgarların isteklerini yerine getirmesinin bir nedeni de Rusya'nın iç işlerine karışmasını engellemek istemesiydi (A.MKT.0049.00072.002) .

Babıali bir taraftan önlemler alırken bir taraftan da sorunlar yaşanmaya devam ediyordu. Fakat bu sorunlara kimlerin neden olduğu henüz net değildi. Bu nedenle ilk olarak bölgedeki huzursuzluğa kimlerin neden olduğunun araştırılması için çalışmalar başlatıldı. Araştırmalar sonucunda bölgede huzursuzluğa neden olan kişilerin Leh ve Arnavut kökenli oldukları ortaya çıktı. Arnavut kökenli eşkıyalar ve Lehli muhacirler, bölgede huzursuzluğa neden olurken bunu Rusya namına yaptıklarını beyan ediyorlardı. Böylece Rusya'nın arkasına sığınarak eylemlerine özgürce devam edebilme fırsatı buluyorlardı. Babıali, yaşanan bu olaylar karşısında reayayı korkutmadan, Tanzimat Fermanı'nda yer alan haklarını ihlal etmeden güven ortamının sağlanması için gerekli tedbirlerin alınmasını istedi (A.MKT.00011.00021.002.001). Bölgede yaşanabilecek herhangi bir fesad ve halkı Babıali'ye karşı kışkırtma durumu olduğu takdirde Bulgar halkının menfaatleri gözetilerek yaşanan olumsuz durumun ortadan kaldırılmasına için, Babıali tarafından Vidin bölgesine yazı gönderildi. (A.MKT.UM.00041.00058.001). Bunların dışında asayişi sağlamak için Vidin, Rusçuk, Niş, Eflak ve Sırbistan civarında bulunan bölgelere asker yerleştirilmesine karar verildi. Burada yaşayan Müslüman halk ile reaya arasında yaşanan herhangi bir sorunda da bu sorunların Vidin valisi tarafından halledilmesi için Babıali ferman verdi. Reayanın haklarının korunması için ya da yaşanabilecek herhangi bir sorun da Vidin valisine müracaat edilmesi uygun görüldü (A.MKT.UM.00041.00029.0001).

Babıali, Rusya'nın kışkırtmalarını önlemek için birçok önlem aldı. Fakat Rusya, faaliyetlerine ara vermeden devam ediyordu. 1849 yılına gelindiğinde Boynitze köyünde yaşayan azınlık kesimi Babıali'ye karşı kışkırtmayı başardı. Ayaklanmanın başlamasının nedeni 1841 yılında yaşanan Bulgar isyanında olduğu gibi ekonomik kökenliydi. Fermandan sonra köylerin idaresi ağalara verildi. Köy ağalarının dikkat çeken özelliği hepsinin Müslüman olmasıdır. Köy ağaları, köylerde yaşayan halktan tarım vergisi adı altında birçok vergi

topluyordu. Oysa ki bu vergiler ferman ile kaldırılmıştı. Toplanan vergiler, kaldırılan vergilerle aynı oranda idi. Köy ağaları sadece vergi konusunda halka baskı uygulamadı. Vidin bölgesinde yaşayan köy ağalarının geniş yetkilere sahip olması nedeniyle bölgede yaşayan azınlık halkın özgürlük alanlarını kısıtlıyorlardı. Köy ağlarının dışında hıristiyan çorbacılar ve ulemalar da ayrıcalıklı sınıfa dahil oldu. Bu üç grubun dışında kalan Bulgarlar ise onların çıkardığı sorunlar ile baş etmek zorunda kalıyordu. (İnalcık, 2016:167-170) .

Yaşanan bu sorunların ardından Vidin valisi tarafından Babıali'ye gönderilmek üzere mecliste layiha ve tahriratlar hazırlandı. 4.kez iletilen yazıda Babıali, seraskerlerin sorunları kökünden halletmelerini istedi (A.MKT.NZD.00018.00049.001). Fakat Babıali'nin aldığı tedbirler yeterli olmadı. Köylerde yaşayan Bulgar halkı, birçok sorunla karşılaşmaya devam etti. Bu nedenle Bulgarlar, daha fazla dayanamayarak ayaklanma başlattı. İsyanın ilk hareketi olarak; Osmanlı'da güvenliği sağlayan zaptiye konağını basarak orada görev yapan bir subaşı kaçırdılar. İsyanın başlamasında, 1841 isyanında olduğu Sırp asıllı gruplar etkili oldular. İsyan eden köylüler dışında köyde görev yapan öğretmen ve papaz da isyana katıldılar. Köyün papazı ve öğretmeni, isyanı yöneten isimlerdi. İsyan eden grup, Sırpların kendilerine yardım edeceklerinden emin şekilde isyanın geniş bir alana yayılmasına neden oldular (İnalcık, Bulgar Meselesi,2018:73,74).

Durumun ciddiyetinin farkına varan Vidin Defterdarı İbrahim Paşa, derhal civar bölgelerden yardım talebinde bulundu İbrahim Paşa yardımı beklemeden isyanın baş gösterdiği bölgeye giderek Bulgar halkını sakinleştirmeye çalıştı. Kısmen bu girişiminde başarılı olan İbrahim Paşa isyanın başlamasına neden olan üç kişiyi de tutuklattı. İbrahim Paşa'nın bu girişimine rağmen isyancıların başlarında bulunan üç kişi, bir kısım isyancıyı Sırbistan sınırına gönderdiler. Hatta bununla da kalmayıp isyancılardan, sınırı geçmeleri istediler. Bu durum karşısında sınıra "reaya çorbacıları[3]" ve papazlar gönderilerek onları ikna etmeye çalıştılar. İsyancıların bir kısmı ikna olurken bir kısmı geri dönmediler. Babıali durumu çözmek adına Sırp Beyliği ile iletişime geçti. Sırpların lideri olan Aleksandr, Osmanlı'ya karşı ile ılımlı bir politika izledi. 1848 ihtilali ortamı bunda etkili oldu. Sırplar, Babıali'ye sınırı geçen Bulgar asiler olduğu takdirde gerekli makamlara hemen bildirileceğini ve bu kişileri hapsedeceklerini bildirdiler. Fakat söylediklerini yapmadıkları gibi aksine sınırı geçmek isteyen isyancıların liderlerini engellemeyip sınırı geçmelerine müsaade ettiler (İnalcık,2018:73,74).

[3] **Çorbacı** Kapıkulu ocaklarına eleman yetiştiren 31 bölüklü acemi ocağı ile **Osmanlı** ordusunun piyade (yaya) askerini teşkil eden bölük zabitlerinin ünvanı.

İbrahim Paşa'nın aldığı tüm önlemlere rağmen isyan giderek geniş bir alana yayıldı. İsyandan etkilenen diğer bir kesim olan köy ağaları, isyanı engellemek için başıbozuklardan yararlanma kararını aldılar. Vidin valisi, köy ağalarının aldığı bu karara karşı çıkamadı. Alınan karar neticesinde başıbozuk askerlerin toplanması için hazırlıklara başlandı. Vidin ağalarından, Ali Ağa'nın önderliğinde yaklaşık 500 kişilik başıbozuk asker toplandı. 18 Haziran 1850 tarihinde başıbozukların oluşturduğu kuvvet, isyancıların üzerine gitti. Başıbozuk kuvvetler öncelikle isyancıların ellerinde bulunan Akçar palangasını geri almayı başardı. Daha sonra Lom'da bulunan isyancılar bastırıldı. Son olarak Belgradcık'a giren Ali Paşa ve birliği sayıları üç bine yakın olan isyancılarla çarpışmaya girerek, giderek büyüyen isyanı bastırmayı başardı. İsyancılar ise Sırbistan topraklarına kaçtılar. İsyancıları bu girişimlerinden vazgeçirmek için atılan adımlar sonuç vermedi. Bu sorunu çözüme kavuşturmak için o sırada Niş'te bulunan Rumeli ordusu müşiri Ömer Paşa'nın girişimleri neticesinde iki taraf arasında anlaşma sağlandı. Topraklarını terk eden Bulgar köylüleri köylerine geri döndüler (Aydın, 1996:43-44).

İsyanın bastırılmasının ile isyanın çıkmasınına neden olan sorunların konuşulması için bir meclis toplandı. Mecliste isyan edenler hakkında kararlar alındı. İlk olarak tutuklanan isyancıların serbest bırakılmasına karar verildi. Daha sonra isyan eden kişilere mecliste kendilerine savunma hakkı tanındı (HR.SYS. 0350.38). Ardından isyan sırasında veya sonrasında Rusya tarafına kaçan isyancılar önceden nerede yaşıyorlarsa oraya tekrar yerleştirilmesi için çalışmalar başlatıldı (HR.MKT. 000157.00040.001). İsyan bastırılsa da bölgede etkisi devam etmekteydi. Bu nedenle Vidin valisi, tekrar isyan girişiminde bulunulması halinde isyan girişiminde bulunacak kişilerin yakalanıp Vidin'de hapse atılmasına karar verdi. İsyancılar hapse atılmasının kararını Vidin valisi tek başına almadı. Bu konu mecliste görüşüldü. Daha sonra alınan karar Babıali'ye bir fermanla bildirildi (AMD.00030.00012.001.001). Babıali, yaşanan bu olumusuz durumlar neticesinde daha fazla sorunla karşılaşmamak için bir memurun görevlendirilmeyi düşündü. Fakat bölgede görev yapan Bulgaristan coğrafyasında görev yapan Salim Paşa refiki Ahmet bey ve Osman Beyin memuriyetlerinden ötürü yeni bir kişinin memur olarak bölgeye atanmasının gereksiz buldu. Bölgedeki asayişin sağlanması için Ahmet bey ve Osman bey görevlendirildi (AMD.00032.00089.001).

Kırım Savaşı Sırasında Bulgarlar (1853-1856)

Rusya daha önceden Babıali'ye ilettiği isteklerini tekrar gündeme getirmek için Prens Menşikof'u, İstanbul'a elçi olarak gönderdi (Tuğlacı,1975:25). Prens Menşikof'un asıl amacı Filistin ve Suriye'de bulunan Ortodoks kiliselerinin statüsü konusunda Osmanlı Devleti ile bir anlaşma imzalamaktı. Fakat Osmanlı Devleti böyle bir anlaşmaya sıcak bakmıyordu. Menşikov, Osmanlı'nın bu tutumu karşısında Rum Ortodoks kiliselerinin dokunulmazlığını ve ayrıca Ortodoks ahalinin dini ve idari konularda Rusya'nın da müdahale hakkının bulunmasını sağlayan bir anlaşma imzalanması için Babıali'ye bir ültimatom verdi. Menşikov, ültimatomu verdikten sonra padişahın cevabını beklemeden İstanbul'u terk etti (Şirakod, 2009:355Rus elçisinin İstanbul'u terk etmesinin hemen ardından, Rus çarı I.Nikolay, Eflak-Boğdan'a Rus ordusunun sevkine ilişkin bildiriyi imzaladı. Rusya, resmen artık Osmanlı Devleti ile savaş için hazırdı. Babıali, Rusya'nın bu tutumu karşısında 163 kişiden oluşan bir kurul topladı. Kurul'da, Rusya'ya savaş ilan edilmesi yönünde karar çıktı. Alınan bu karar yayınlanan bir fetva ile Sultan Abdülmecit'e arz olundu(Tuğlacı, 1975:26,27). Menşikov'un verdiği ültimatomdan sonra Rusya tekrar Osmanlı Devleti'ne isteklerini yerine getirilmesi için bir ültimatom daha verdi. Osmanlı Devleti, Rusya tarafından verilen bu ültimatomu, bağımsızlık anlayışına ters düşmesi gerekçesi ile reddetti. Osmanlı Devleti verilen ültimatomu redederken Bulgarlar ise Babıali'nin bağımsızlık anlayışına ters düşmesine rağmen Rus Çarına dilekçeler gönderiyorlardı. Bu dilekçelerde, Bulgarlar, Ruslardan koruma talep ediyordu. Bulgarlar tarafından gönderilen dilekçeler özel olarak Rus elçisi tarafından Prens Menşikof'a iletiliyordu. Bulgarların gönderdikleri dilekçelerde yazılan isteklerine Ruslar olumlu baktı. Rusların, Bulgarların isteklerine olumlu bakması sadece Bulgar çıkarlarına hizmet etmek için değildi. Rusya, Bulgarlar sayesinde savaş sırasında Osmanlı Devleti ile ilgili olan gelişmelerden daha hızlı bir şekilde haber alabilecekti. Ayrıca, Bulgarların bu istekleri, ilerde Rusların, Osmanlı'nın iç işlerine karışabilmeleri için önemli neden oluşturacaktı. Bulgarları kendi tarafına çeken Rusya, Balkanların neredeyse tamamına hakim olabilecekti. Bu amaç uğruna Rusya, Bulgarların birçok isteğine olumlu baktı (Macdermot, 1962:180).

Rusya bir taraftan Bulgarlar üzerindeki faaliyetlerine devam ederken diğer taraftanda savaş ilanı bile vermeden Eflak-Boğdan'ı işgal etti. Rusya bu işgalin nedeni olarak Osmanlı Devleti'nin, verilen ültimatomlar kaşısında tutumunu gerekçe gösterdi. Böylece Kırım Savaşı olarak adlandırılan savaşın ilk kıvılcımı Ruslar tarafından yakıldı (Akbulut,2014,sy:340). Rusya'nın, Eflak-Boğdan'ı işgal etmesi üzerine Avusturya hükümeti, Rus-Osmanlı

anlaşmazlığını çözmek için Viyana'da bir kongre toplanmasını teklif etti. Kongre 24-28 Temmuz 1853 tarihinde toplandı. Kongreye Avusturya,Prusya Fransa, İngiltere ve Rusya katılırken Osmanlı Devleti katılmadı. 31 Temmuz'da Viyana da imzalanan Viyana Notası, Osmanlı Devletine bildirildi. Notada yer alan maddeler gereğince Osmanlı Devleti hıristiyan özellikle Rum uyruklu rahiplerin dini dokunulmazlığını koruması gerekiyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin hükümranlık anlayışına ters düşen maddeler vardı. Babıali bundan dolayı Viyana Notasını kabul etmeyeceğini maddelerde bir değişiklik olursa kabul edeceğini bildirdi. Bunun ardından Hariciye Nazırı Sadık Paşa nezaretinde bir meclis toplandı. Meclis, Viyana Notasında yer alan maddelerde değişiklik yaptı. Hazırlanan yeni metin padişaha sunuldu. Padişah onayladıktan sonra Rus hükümetine iletildi. Fakat Rusya, bu değişiklikleri kabul etmedi. Rusya'nın bu tutumu karşısında Osmanlı Devleti yeni bir karar almak için tekrar meclisi topladı. Toplanan meclis, Rusya'ya savaş ilanı yapılmasına karar verdi. Padişahın da alınan kararı onaylaması ile Osmanlı Devleti, 29 Ekim 1853 tarihinde Rusya'ya savaş ilan etti (Tuncer,2015:55-59).

Savaş aslında Rusların, Eflak-Boğdan'ı işgal etmesiyle başlamıştı. Osmanlı ordusu savaşın başlangıcında Tuna cephesinde Rusya'ya karşı harekete geçti ve sonunda bir başarı sağladı. Osmanlı Devleti'nin, Tuna sahilindeki faaliyetlerinin asıl amacı Ortodoks nüfusunun isyanına yol açabilecek Rusların, Sırbistan'a doğru ilerlemesini durdurmaktı. Osmanlı ordusu, Rusya'nın aldığı önlemlere rağmen ilerleyerek Kalafatı zaptetti (Aydın,1996:45). Ahmet Paşa komutanlığında bulunan Osmanlı ordusu ise Batum'u geçerek Rus garnizonunu ele geçirdi. Ruslara karşı elde edilen bu üstünlük İstanbul'da sevinçle karşılandı. Fakat çok geçmeden Bulgaristan coğrafyasında bulunan Tuna kalelerinin denetim hakkına yönelik Osmanlı ordusu ve Rusya arasında yaşanan küçük çatışmalar giderek büyüdü. Yaşanan bu çatışmalarda Osmanlı ordusu, Rusya'ya karşı kesin bir başarı sağlayamadı (Aksan,2010:478-481). Bu nedenle İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'nin henüz bir galibiyet almadığından Rusya'ya resmen savaş ilan etmediler. Fakat Osmanlı Devleti'nin yanında yer alacaklarını kesin olarak belli ettiler. İngiltere ve Fransa, Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yanında yer almasının nedeni bu üç ülke arasındaki güç mücadelesidir. Eğer Rusya, bu savaşta üstün gelirse Boğazlar'a hakim olacaktı. Ayrıca Kutsal Yerler Sorunu, Rusya'nın lehine çözüme kavuşacaktı. Bu nedenle İngiltere ve Fransa, Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldı (Karaca,2020:16,17).

Fakat Rusya Kalafat ve Tuna sahilinde aldığı başarısızlıklardan sonra Sinop'ta bulunan Osmanlı donanmasını batırdı. Bu olay Osmanlı tarihine kanlı deniz baskını olarak bilinen

"Sinop Baskını" olarak geçti (Ponting,2015:45-50). Bu olaydan sonra İngiltere ve Fransa, Rusya'ya Eflak-Boğdan'ı boşaltmasını ve Ortodoks tebaa üzerinde iddia ettiği haklardan vazgeçmesi gerektiğini bildiren bir ültimatom gönderdi (Aydın,2015:42). Rusya'nın gönderilen ültimatoma cevap vermemesi üzerine büyük güçler 1854 yılında Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa girdiler (Iıchenko,2013).İngiltere ve Fransa'nın da savaşa dahil olmasıyla Kırım Savaşı bir Avrupa savaşına dönüştü

Rusya, müttefik devletlerin de savaşa dahil olmasıyla birlikte Balkanlar üzerindeki savaş stratejisini Silistre'ye kaydırdı. Ruslar, Silistre'yi alarak Bulgarların yoğunlukta yaşadıkları Vidin bölgesini ele geçirmeyi planlıyordu. Ruslar 1854 tarihinde harekete geçerek Silistre kuşatmasını başlattı. Rusya'nın, Bulgarları kendi tarafına çekmek istemesi nedeniyle savaş Bulgarların yoğunlukta yaşadıkları yerlerde devam etti (Tuncer,2015:69). Savaş ilanından kısa bir süre sonra müttefik devletlerin birlikleri Varna'ya doğru harekete geçti. Müttefik devlet orduları bölgeye geldikten sonra Ömer Paşa ile birlikte savaşın gidişatı hakkında toplantı yaptılar. Toplantı sonrasında Ömer Paşa birliklerini Silistre'den, Şumnu'ya gönderdi. Müttefik ordu komutanları da, Rusların dikkatini başka yöne çekecek saldırı emirleri verdi. Müttefik ordularının, Bulgaristan'a gelmesi ile birlikte Osmanlı kuvvetleri biraz rahatladı (Aksan,2010:483-485).

Müttefik devletlerinde savaşa dahil olması ile Rusya casusluk faaliyetlerine hız kazandırdı. Rusya, bu politikayı güderken Osmanlı yönetiminde yaşayan Bulgar halkından yararlanacaktı. Yürüttüğü casusluk politikasında; Osmanlı ve müttefik devletler hakkında bilgi akışının sağlanması dışında yalan haber yayma, halkı devlete karşı doldurma ve azınlık milletlere yardım etme gibi politikaları da vardı. (Aydın,2015:44-45).

Bulgarların yaşadıkları bölgelere sevk edilen müttefik devletler, Bulgar halkı ile yakın temas kurdu. Ruslar ise Bulgarlarla aracılar ve gönderilen yazılar ile iletişim sağlayabiliyordu. Müttefik devletler, toprakları savaş bölgesine oldukça uzak olması nedeniyle ihtiyaçlarını bölgeden karşılamayı tercih ediyorlardı. Bölgede yaşayan Bulgar tüccarlar, bu sayede oldukça yüksek gelirler elde ediyorlardı. Tüccarlar zenginleşirken bölgede yapılan tarım ve el sanatları da gelişme fırsatı buldu. Bulgarlar, bu sayede ekonomik olarak gelişme gösterdi. Ekonomik zenginlik, Bulgarların ilerde bağımsızlık mücadelesi için oldukça önemli bir faktör olacaktı. Kırım Savaşı'nın başlaması bu yönüyle Bulgarlar için artı bir durum olarak değerlendirmek mümkündür (Macdermot,1972:178-179). Bir yandan, Bulgarlar gelişme gösterirken diğer yandan da olumsuz olaylar yaşanmaya başladı. Müttefik orduların askerleri, bölgede yaşayan Bulgarların

evlerine para ödemeden konaklıyorlardı. Aynı şekilde mağazalardan ödeme yapmadan istediklerini alıp çıkıyorlardı. Bulgarlar, müttefik askerlerin bu tutumlarından oldukça zarar gördü. Bölgede yaşayan Bulgarlar, sadece müttefik ordularının bu tutumlarından zarar görmedi. Kırım Savaşı'nda yardımcı kuvvet olarak bölgede bulundurulan başıbozuk askerlerde, Bulgar halkına zor anlar yaşatıyordu. Bulgarların can, mal ve namuslarına saldırıyorlardı. Başıbozuk askerlerin bu davranışları sonucunda bazı bölge halkı yaşadıkları yerleri terk ederek başka yerlere göç etmek zorunda kaldı. Yaşanan bu olumsuz durum Bulgarları, Ruslara iten bir faktör olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü Bulgarların, koruyuculuğunu üstlenen Rusya, Bulgarları, Babıali'ye karşı kışkırtabilirdi. Bu durum Rusya'nın, Bulgarları kendi tarafına çekebilmesi için güzel bir fırsattı (Keleş,2016:791-793).

Başıbozukların neden olduğu sorunlar, müttefik devletlerinde dikkatini çekti. Elçiliklere gönderilen yazıların çevirileri yapılarak Bulgarların şikayetleri, Babıali'ye bildirildi. Babıali, müttefik devletlerin tepkisini çekmemek adına 18 Nisan 1854 tarihinde bir ferman hazırladı. Babıali'nın, fermanı hazırlamasının diğer bir nedeni ise müttefik devletlerin içişlerine karışmalarını engellemek düşüncesiydi. Ferman 1854 tarihinde ilan edildi. Fermana göre; Rumeli taraflarında yaşanan başıbozuk askerlerin yaptığı olumsuz davranışlar kanunlara uygun bir şekilde cezalandırılacaktı. Bölgedeki sorunları incelemek için Mithat Efendi görevlendirildi. Oluşacak masraflar ise devlet hazinesinden karşılanacaktı. Mithat Efendi'ye yaptığı masraflara karşılık yirmi sekiz bin kuruş maaş verilecekti (AMD.51.61). Osmanlı Devleti, içişlerinde yaşanan sorunlara çözüm ararken müttefik devletler ise savaş tarafı olan Rusya'ya karşı bazı önlemler almak için Viyana'da bir araya geldiler. Viyana'da toplanan müttefik devletlere Avusturya'da eşlik etti. Viyana'da yapılan görümeler sonrasında toplanan bir protokol imzalandı. İmzalanan bu protokolün ismi "*Dört Nokta*" olarak adlandırıldı. Avusturya, protokolü imzalayarak Rusya'nın karşısında yer aldı. Dört nokta olarak anılan bu protokolde doğrudan Bulgarların ismi geçmemekle birlikte yaşadıkları coğrafya ve dinleri ile alakalı kararlar vardı. Yaşadıkları coğrafya olan Tuna Nehri, müttefik devletlerin kontrolünde ve geçişler serbest olacaktı. Ortodoks Hıristiyanlar, Rusya'nın himayesi altında değil Osmanlı padişahının hükümranlık haklarını ihlal etmeden müttefik devletlerin himayesi altına alınması ile ilgili idi. Osmanlı Devleti bu protokolün dışında tutuldu. İmzalanan protokol ile Osmanlı Devleti, kendi himayesinde yaşayan Bulgarlar ve diğer azınlık kesimin yönetim hakkı müttefik devletlere geçirilmesi istemiyordu. Bu nedenle protokolde geçen maddeleri onaylamıyordu (Tuncer,2015 sy:81-83).

Avrupa devletleri, Bulgarlar hakkında kararlar alırken Bulgarlar ise bağımsız bir devlet olmayı düşünüyorlardı. Rusya, Bulgarların bu düşüncelerini destekliyordu. Rusya, Bulgarlar'a, Avrupa devletlerinin aksine bağımsız bir devlet olabilmeyi vaat ettiğini empoze etmeye çalışıyordu. Bu sayede Bulgarları, Kırım Savaşı esnasında kendi yanına çekerek güç kazanmayı hedefliyordu. Ayrıca Rusya, Osmanlı Devleti ve müttefik devletler ile girdiği savaş sırasında bir beyanname ilan etti. Beyannamede, dindaşlarını Osmanlı zulmünden kurtaracağını bildiriyordu. Böylelikle dindaşı olan Bulgarları, Osmanlı Devletine karşı kışkırtarak, Babıali'yi zor duruma sokmayı hedefliyordu. Rusya, Balkanlar üzerinde söz sahibi olan tek devlet olacaktı. Rusya'nın, Bulgarlar üzerine bu kadar düşmesinin diğer bir nedeni de Bulgarların çoğunlukta yaşadığı coğrafyanın jeopolitik önemi idi. Bulgaristan coğrafyası verimli arazilere sahip olması dışında Rusların sıcak denizlere inmesi için önemli geçiş noktası idi (Gürel,1935:51).

Kırım Savaşı devam ederken Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı Bulgarları kışkırtmaya devam etti. Bölgeye gönderilen Rus casusları, Bulgarları, Babıali'ye karşı kışkırtmanın dışında Osmanlı Devleti'nin savaş politikasını da öğrenmeleri için de Bulgaristan coğrafyasında görevlendirildi. Casuslar, Sırbistan'dan gelerek Bulgar reayasına, Osmanlı aleyhine kağıtlar dağıttılar. Casuslar, Bulgarlara lisan ve sima olarak çok benzemelerinden dolayı yerel halktan ayırt etmekte zorlanılıyordu. Bu nedenle uzun müddet bölgede casuslar, Bulgar reayasına Osmanlı aleyhine kağıtlar dağıtmaya devam etti. Bu casusların Bulgarlara benzemelerine özellikle dikkat ediliyordu. Çünkü Bulgarlar, bir Rus asıllı ajana inanmak yerine kendi lisanını konuşan ve sima olarak kendilerine benzeyen kişilere daha kolay inanırlardı. Rusya'nın, kendi vatandaşlarından casusları seçmemesinin diğer bir nedeni ise direk olarak olaylara dahil olmak istememesidir. Çünkü bu casusların ortaya çıkması durumunda Rusya olumsuz etkilenebilirdi (HR.SYS.350/44-001-001). Dağıtılan kağıtlarda, Bulgar halkının, Rusya tarafından himaye olunduğunu, Müslümanlara karşı toplu gösteri yapmalarını bildiriyordu. Rusya'nın büyük bir savaş içinde olduğunu eğer savaş esnasında Osmanlı yerine Rusya'nın yanında olurlarsa Rusya'nın her türlü desteğini göreceklerini belirtiyorlardı. Casuslar Osmanlı aleyhine kağıt dağıtmanın dışında Vidin'de bulunan iki kahvehanede Bulgarlara: *"Bundan sonra bu havali reayası, Rusya Devleti tarafından himaye olunup, kendilerine serbestlik verilecektir ve kiliselerinde çan çalınıp herkes kendi aleminde olacaktır."* şeklide sözlerin söylendiği, Vidin'de görevli bazı memurlar tarafından tespit edildi (Şentürk,1992:110). Rusya, sadece Osmanlı aleyhine kağıt dağıtmakla da kalmadı. Bulgarları, Osmanlı aleyhine kışkırtmak için Yunanlılara gazeteler bastırdı. Bu gazeteler, Osmanlı aleyhine yazı ve resimlerle dolu idi. Müttefik devletler bu durumu fark eder etmez hemen olaya müdahale etti. Çünkü içerden

oluşabilecek bir başkaldırı savaşın gidişatını olumsuz yönde etkileyebilirdi. Müttefik devletler herhangi bir olumsuz durumun yaşanmasının önüne geçmek adına: Yunanları kendi menfaatleri için böyle bir girişimde bulunmaması gerektiği konusunda uyardılar (HR.MKT.65.29.2). Yunanlılar dışında Bulgaristan coğrafyasında yaşayan bazı müfsidler tarafından Osmanlı aleyhine fikirler empoze ediliyordu. Yunanlıların yaptığı gibi Rusya tarafından gönderilen casuslar tarafından gazete ve kitaplar basılıyordu. Basılan gazete ve kitaplar halka dağıtılarak Bulgar reayasını Osmanlı'ya karşı kışkırtıyorlardı. Babıali bu durumu fark eder etmez derhal gazete ve kitapların toplanması için emirler gönderdi (HR.MKT.00055.00044.001).

Rusya'nın gönderdiği casuslardan biri olan Sırp asıllı Miloş'ta , Vidin civarlarına gelerek para karşılığı bin tane asker toplayabileceğinin sözünü Ruslara verdi. Bölgedeki Rus casuslarından Delesnor, Bulgaristan'dan 70.000 bin asker toplayıp yollayacağının teminat verdiği mektubunu Rus çarına gönderdi (Aydın C.,2015,:45). Ayrıca mektupta 70.000 bin kişinin Rusya'ya olan güvencinden de bahsediliyordu. Gönderdiği mektup Bulgarcaydı. Yazılan bu mektubun lisanının Bulgarca olması Bulgarların Rusya'nın desteklerine olan inancının bir sembolü idi. Mektubun yazıldığı lisanın Bulgarca olması dolaylı olarak Bulgarcanın Ruslar tarafından kabul edildiği anlamına geliyordu. Bir milletin bağımsızlığı için öncelik olarak kendilerine ait bir lisanın olması önemli bir faktördür. O nedenle Bulgarlar, Rusya ile yazışmalarında lisan olarak Bulgarcayı kullandılar. Delesnor, Bulgarların bağımsızlığı için Rusya ile iş birliği içinde iken Bulgarların menfaatlerinden çok Rusya'nın menfaatlerine uygun davranışlarda bulunuyordu. (Aydın M., 2013:29-32). Çünkü Delesnor, bağımsızlık ideolojisini savunmak için ortaya çıkmayıp aksine Rusya tarafından gönderilen bir kişi idi. Rusya, Delesnor'un tüm bu hizmetlerine karşılık Delesnor'a belli bir miktarda ödeme yapıyordu. Delesnor, Osmanlı topraklarında bulunduğu müddetçe Babıali'nin de hizmetine girdi. Zabtiye nezaretinde çalışan Delesnor'a maaş verildi. Tekrar Rusya adına casusluk yaparak Rus generali Lodersek'in mahiyetinde bulundu. Bir buçuk yıl Rumeli'de kaldıktan sonra Rusya, Bulgaristan da yaşanan gelişmeleri takip edebilme adına Delesnor'u, Bulgaristan'a gönderdi. Delesnor'un, Bulgaristan topraklarındaki görevi ise Osmanlı Devleti'nin savunma bölgeleri olarak nereleri belirlediğini öğrenmekti. Rusya, Delesnor'un edindiği bilgiler neticesinde Osmanlı Devleti'nin savaş politikasını öğrenecekti. Delesnor dışında diğer casuslarda Osmanlı'da yaşanan bütün olayları Rusya'ya iletmek için çalışıyordu. Böylelikle Rusya, Babıali'de alınan birçok karardan kolaylıkla haberdar olabiliyordu. Osmanlı topraklarında bulunan Rus ajanları sadece Osmanlı ile ilgili de bilgi akışı sağlamıyordu. Kırım Savaşı esnasında Osmanlı topraklarında bulunan

müttefik devletlerinin aldığı kararlarda Rus casuslarının hedefinde idi. Çünkü müttefik devletlerde tıpkı Osmanlı gibi Rusya'nın düşmanı idi. Rusya'nın bu kadar geniş bir alanda mücadele vermesinin de etkisiyle sadece Bulgar aydınlarından değil halktan da casusluk yapmaları için bazı kişilere ulaşılmaktaydı. Yerli casuslardan biri olan Ziştovi Yergöğü'de oturan Bulgar asıllı Milahaki Abram Ayoş'tu. Ayoş'un görevi, Kırım Savaşı esnasında Rusçuk'ta bulunan Rus ordusuna bilgi aktarmak ve yine Rusçuk'ta tüccarlık yapan Rus ajanı olan Tanas ile gizli görüşme yaparak, Osmanlı Devleti hakkında bilgi sızdırmaktı. Ayrıca Bulgar kocabaşları da, Rusya için casusluk yapan kesimdi (Aydın C,2015.:42,43/ Aydın M.2013 :29-32).

Ruslar, Osmanlı topraklarına gönderdiği casuslar sayesinde hem savaş hakkında bilgi alıyor hem de Bulgarları, Babıali'ye karşı kışkırtıyordu. Bulgarlar, Rus casuslarının da teşvikiyle Babıali'ye karşı birbirlerini tahrik ediyorlardı. Bu durumun devam etmesi neticesinde bölge yöneticileri Babıali'ye durumu bildiren bir yazı iletti. Gönderilen yazıda Bulgarların, güven ortamını bozacak tutumlar sergilediklerini, Babıali'ye karşı birleştikleri yazıyordu (HR.MKT.00080.00021.001). Babıali, gönderilen yazıyı da dikkate alarak bölgeye bir memur tayin etmeye karar verdi. Gönderilen memur Rus casuslarına da bir çözüm getirmesi için görevlendirilecekti. Memur tayin ederken Osmanlı Devleti'ne sadık olanlardan göreve getirilirken dikkat edilmesine vurgu yaptı. Babıali, sorunların çözümlenmemesinde diğer memurların dirayetsizliklerinden kaynaklı olduğu görüşündeydi. Bu nedenle memur görevlendirmede oldukça titiz davranıldı. Babıali'ye sunulan listede yalnızca bir iki isim onaylandı. Babıali'nın titiz davranmasının nedeni seçilecek memurum Ruslara hizmet eden bir casus olması konusunda duyduğu endişeydi. Aynı zamanda bu endişe müttefik devletler içinde geçerliydi. Çünkü her ne kadar müttefik devlet de olsalar Osmanlı Devleti'nin zayıf yönlerinin ortaya çıkması olumsuz neticeler doğurabilirdi. Bu durumlara ek olarak seçilen kişi sorun yaşanan bölgede Babıali'yi temsil edecekti. Herhangi bir yanlış tutum içerisine girdiği taktirde Osmanlı Devleti için yeni bir sorun teşkil edebilirdi. Bu gibi durumların yaşanmaması için Babıali memur seçiminde oldukça dikkatli davrandı (HR.MKT.00091.00013.001).

Osmanlı aleyhine casusluk yapan Bulgarların dışında, Osmanlı lehine de casusluk yapan Bulgarlar vardı. Hayvancılık ve ticaretle uğraşan bazı Bulgar halk her yıl Tırmova'dan Sırbistan'a gitmekteydiler. Bulgarlar, Kırım Savaşı'nın yaşandığı bahar aylarında tekrar ticaret ve hayvancılık yapmak için Sırbistan'a gittiler. Sırbistan'da yaptıkları ekonomik faaliyet bittikten sonra topraklarına dönen Bulgarlar, Rusya'nın orada bir savaş hazırlığı içinde

olduğunu, yerli halkın birçoğunun asker kıyafeti giyerek başka bölgelere sevk edildiklerinden bahsettiler. Hatta Rus generallerinin Sırbistan'a gelerek köyleri dolaştıklarını beyan ettiler. Tırnova kaymakamı, bu durum karşısında bazı tedbirler aldı. Bu kişilerin beyanlarından kısa bir süre sonra yerel halkın fikir ve düşüncelerini öğrenmek amacıyla Tırnova köylerine memurlar gönderdi. Tırnova kaymakamı Galip Paşa endişesinde haklı çıktı. Köylerde Bulgarların arasına karışmış bazı casuslar tarafından reayayı Babıali'ye karşı kışkırttıklarını ve Rusya'yı övdüklerine şahit oldular (Şentürk,1992:112-113). Osmanlı lehine bilgi toplayan Bulgarlar aynı zamanda Osmanlı ordusunda da görev almak istediler. Fakat Osmanlı kanunları gereği askerlik yapmak yerine vergi ödemekle yükümlüydüler. 1846 Kura Kanunnamesiyle, Bulgarlar ve diğer azınlıklar dini esaslara dayanan temeller nedeniyle askerlikten muaf sayılıyordu. Kırım Savaşı başlamadan önce üç bine yakın Bulgar, gönüllü askerlik yapmak için Babıali'ye başvuruda bulundular. Fakat Babıali, bu başvuruları reddetti. Çünkü Osmanlı Devleti politikaları gereği gayrimüslim kesimin askerlik yapması uygun değildi. Fakat Osmanlı Devleti'nin içinde olduğu durum nedeniyle asker ihtiyacı çoktu. Osmanlı Devleti, asker ihtiyacını karşılamak için müttefik devletler ile imzalanan ittifak anlaşması gereğince azınlıkların ödemek zorunda olduğu cizye vergisi kaldırılarak müslim-gayrimüslim eşitliği sağlanması amaçlandı. Osmanlı Devleti ile müttefik devletlerin aldığı ortak karar neticesinde azınlıklar da askere alınmasına karar verildi. Alınan karar 14 Mayıs 1855 tarihinde resmi gazete olan Takvim-i Vekayi'de halka ilan edildi. Fakat askerlik azınlık kesime, Müslümanlar gibi zorunlu tutulmadı. İsteğe bağlı olan askerlik uygulamasında askere gitmeyi kabul etmeyenler için özel bir vergi çıkarıldı (Çetin-Kök,2018:13). Alınan bu karardan sonra Bulgarların askere alınma süreci başlatıldı. Bulgarlar, Macar mültecilerinden olan Mehmet Sadık Paşa komutanlığında yürütülen Kazak süvari alayına girmek için dilekçeler vermeye başladı. Dilekçeler Edirne valisine verilmekteydi. Babıali, Edirne valisine bir yazı göndererek, dilekçe veren Bulgarların askere alınmasında bir sakınca olmadığını verilen beyan etti. Babıali'nin gönderdiği yazıya istinaden Edirne valisi, Bulgarların verdiği dilekçeleri kabul ederek, Bulgarları Mehmet Sadık Paşa komutanlığında olan Kazak süvari alayına gönderdi (A.MKT.MHM.00085.00037.0001). Böylece Bulgarlar, Kırım Savaşı'nda Osmanlı ordusunda görev almaya başladı. Kazak süvari alayının dışında Bulgarlar başka birliklerde de görev yaptı.

Osmanlı ordusunda yer alan Bulgarlar olduğu kadar yukarıda da bahsettiğimiz gibi bağımsızlık mücadelesi veren Bulgarların sayısıda oldukça fazla idi. Bu grup bağımsızlık mücadelesi için bazı girişimlerde bulunacaktı. İlk olarak 1854 yılının başlarında bir grup zengin tüccar tarafından Rusça kutsanmış Epitropia adında bir örgüt kuruldu. Kırım Savaşı sırasında

oluşturulan bu örgüt açık bir şekilde Osmanlı aleyhine oluşturulmuştu. Ayrıca örgütünün isminin Rusça kutsanmış olması Rus yanlısı bir politika izlediklerinin simgesi idi. Bulgarlar, bu örgütle birlikte Kırım Savaşı'nda hangi tarafta olduklarını belli ediyorlardı. Fakat Rusları kontrolünde kurulan bu örgütün ömrü uzun olmadı. Epitropia örgütü yerine Rus komutanlığıyla yakın temas halinde olan, amacı gönüllü Bulgar askerlerinin toplanması ve Bulgar çıkarlarını Ruslar tarafından temsil edilmesi için yeni bir komite kuruldu. Kurulan bu komitenin devamı niteliğinde Odessa, Braila ve diğer bölgelerde zengin tüccarlar tarafından komiteler kuruldu (Macdermot,1972:180-181). Odessa'da kurulan komite, Panslavist örgütlenmenin ilk adımıdır. Odessa'da kurulan komitenin amacı Rus toplumunun çok bilmediği Bulgarların maddi ve manevi olarak yaşadığı sorunları Ruslara iletmekti. Bu komite, Ruslara bağlı olmadan önemli çalışmalar yaptı. Öncelik olarak bu komite Bulgarların Osmanlı topraklarında yaşadıkları ekonomik kökenli olmak üzere yaşadıkları sorunları Ruslara iletmek için çalışmalar yaptı. Bulgarlar için önemli bir sorun olan kilise ve ibadetler konusu hakkında çözümler aradılar. Ayrıca en önemlisi Bulgarların bağımsızlığı ile ilgili çalışmalar yaptılar. Bulgarlar, sorunlarının Ruslara iletilip çözülmesini beklemeden faaliyetlere başladılar. İlk olarak Bulgar kilisesine ve Bulgar okullarına önemli miktarlarda yardımlar yapıldı. Bulgarların eğitime önem vermesinin nedeni bağımsızlık için eğitimin önemli olmasıydı. Eğitime önem vermelerinin diğer bir nedeni de değişen dünya düzenini daha kolay takip edebilme arzusuydu. Bulgar ticaret kolonisi olarak kurulan bu örgüt Rusya'da eğitime öncelik tanıdı ve Rusya'ya öğrenciler göndermek için çalışmalar yaptı. Rus konsoloslukları da Bulgar'ın, öğrenci seçmeleri konusunda yardım etti (Aydın M, Panslavizm ve Rusya,2004:5).Seçilen bu öğrenciler, eğitilmek üzere Rusya'ya gönderildi. Bulgar gençleri, eğitim almak için sadece Rusya'ya gönderilmiyordu. Birçok Avrupa ülkesine de Bulgar gençleri gönderilerek eğitim alması sağlanıyordu. Rusların, Bulgarları yardım politikasının altındaki en önemli faktör Panslavizm politikasıdır. Çünkü Bulgarlar, Rusların Panslavist politikası için önemli bir araç niteliğinde sayılıyordu. Ayrıca Rusya, Osmanlı Devleti' ni Balkanlardan atmak için Bulgarları aracı olarak görüyordu (Tansu Yunus Emre-Çerkezoğlu,2020:493).

Fakat Rusya, Bulgaristan coğrafyası üzerindeki emellerine ulaşamadı. 1855 yılında Ömer Paşa komutanlığındaki Osmanlı ordusu tarafından büyük bir yenilgi aldı. Ardından Avusturya, Rusya'ya savaşa devam etmesi durumunda Osmanlı Devleti'nin yanında yer alacağını belirten bir ültimatom gönderdi. Rusya bu durum karşısında daha fazla direnemeyerek Viyana'da toplanması teklif edilen konferansa katılmayı kabul etti. Fakat Osmanlı Devleti bu konferansa katılmadı. Çünkü Balkanlar üzerindeki alınabilecek kararların kendisini olumsuz

etkileyeceğini düşünüyordu. 1 Şubat 1856 tarihinde Viyana protokolü ana hatlarıyla kabul edildi. Kabul edilen bu protokolde Bulgar kökenli vatandaşlar hakkında açık bir şekilde bir madde yer almıyordu. Fakat iki ve dördüncü maddeler Bulgarları da ilgilendiren maddeler arasında idi. İkinci madde Tuna bölgesindeki geçişlerin sağlanması için milletler arası bir komisyonun kurulmasına karar verildi. Dördüncü madde ise gayrimüslimlere verilen hukuki hakların padişah tarafından denetlenmesi idi. Bu iki madde Bulgarları etkileyecek olan maddeler idi. Viyana protokolü genel bir hat belirleyerek barışın sağlanmasını hedefliyordu (Akbulut, 2014:347). Viyana protokolünün yayınlanmasının ardından barış ortamının devam ettirilmesi için barış görüşmlerine başlandı. Görüşmeler sonunda 30 Mart 1856 tarihinde Paris Barış Anlaşması imzalandı. Böylece Kırım Savaşı sona erdi. (Taşkın, 2007:49-50).

Sonuç

1789 Fransız İhtilalinden Bulgarlarda etkilendi. XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde henüz bağımsızlık ideolojilerini tamamlayamadıkları için bağımsızlık mücadelesinde bulunmadılar. 1812 yılında meydana gelen Osmanlı-Rus savaşı sırasında Bulgarlar ile Ruslar temasa geçtiler. Rusya, Bulgarların Ortodoks koruyuculuğunu üstleniyordu. Bu durum Bulgarların, Rus sempatisi beslemesine neden oldu. Savaş sonunda bir kısım Bulgar nüfusu Osmanlı topraklarından ayrılarak Rus topraklarına göç etti. 1828 yılında meydana gelen Osmanlı-Rus savaşında ise 1812 yılından farklı olarak Ruslar, Bulgarlara yakın temas kurabilmek için Bulgaristan coğrafyasına girdi. Burada Rusların, kendilerinin koruyucusu olduğunu belirten yazılar dağıtıldı. Rusya'nın bu hamlesi ile Bulgarlar, Rusya yanlısı bir politika izlemeye başladı. Rusya bu temasların ardından Bulgarların bağımsızlık ideolojilerini destekleme kararı aldı aynı zamanda Bulgarların koruyuculuğu üstelendi.

Rusya'nın bu tutumunun ardından Bulgarlar, ilk isyan girişiminde bulundular. Fakat bu girişim başarısızlıkla sonuçlandı. Ardından 1835 yılında tekrar isyan girişiminde bulundular. Fakat bu isyan girişimi de başarsızlıkla sonuçlandı. Bulgarların isyan girişimlerinin dışında yaşanan diğer isyanlar nedeniyle Osmanlı Devleti 1839 yılında Tanzimat Fermanını ilan etti. Bulgarlar, fermanın ilan edilmesinden sonra kısa bir müddet isyan girişiminde bulunmadılar. Fakat bu uzun sürmedi.

Rusya'nın Bulgarlar üzerindeki etkileri sebebiyle Bulgarlar, tekrar isyan girişiminde bulunacaklardır. Fakat bu isyan girişimleri önceki iki isyan girişimlerinden daha geniş çaplı olacaktır. 1842 yılından itibaren Rusya, Bulgarları Babıali'ye karşı kışkırtmak için Bulgaristan

coğrafyasına casuslar gönderdi. Bu casuslar, Osmanlı aleyhine propaganda yaptılar. Kağıtlar ve dergiler basıp Bulgar kahvehanelerine gidip halkı Babıali'ye karşı kışkırttılar. Gönderilen casusların en büyük özelliği ise Bulgarca konuşmalarıydı. Böylece Bulgarlar, casuslara daha kolay güvenebildi. Rusya'nın bu girişimlerinin yanında Bulgarların eğitimine destek sağladı. Rusya, tüm bunları yaparak Balkan coğrafyasında hakimiyet kurmayı planlıyordu. Osmanlı Devleti, Rusya'nın faaliyetlerini engellemek için Bulgaristan coğrafyasına memur tayin etti. Memur bölgedeki sorunların çözülmesi için girişimlerde bulundu. Osmanlı Devleti ayrıca Bulgarların sorunlarını çözmek için Bulgarların dilekçelerini dikkate aldı. Fakat Osmanlı Devleti'nin tüm bu girişimleri sonuç vermedi. Ruslarında kışkırtmaları ile Bulgarlar 1849 yılında isyan girişiminde bulundu. İsyan kısa sürede geniş bir bölgeye yayıldı. Babıali, isyanı bastırmak için son çare olarak köy ağalarına başvurdu. Köy ağalarının aldığı karar ile isyan başıbozuklar tarafından bastırıldı. İsyanın bastırılmasından sonra bazı Bulgar isyancıları Sırbistan toprağına kaçtı. Osmanlı Devleti kaçan Bulgarlar hakkında af ilan etti. İsyancıların bir kısmı Osmanlı topraklarına geri dönerken bir kısmı ise geri dönmedi.

Böylece Rusya tarafından desteklenen Bulgarlar zaman zaman başarı sağlasalarda bağımsızlık ideolojilerini tamamlayamadıkları için isyan girişimlerinde başarısız oldular. Bulgarlar isyan girişiminden başarısız olsa da Rusya, Bulgarları desteklemeye devam etti. 1853 yılında başlayan Kırım Savaşı'nda da Ruslar, Bulgarlar üzerindeki faaliyetlerine devam etti.

1853 yılına gelindiğinde ise Rusya ve Osmanlı Devleti arasında, modern savaşların başlangıcı olarak kabul edilen Kırım Savaşı patlak verdi. Kırım Savaşı'nda Bulgarlar, Rusya adına casusluk faaliyetlerinde bulundu. Bu casuslar, Osmanlı Devleti'nin ve müttefik devletlerin savaş politikalarını öğrenerek, Rusya'ya iletiyorlardı. Rus casusları, sadece bilgi akışı sağlamıyordu. Bulgarları, Babıali'ye karşı da kışkırtmaya çalışıyorlardı. Bu nedenle birçok gazete ve dergi basıldı. Basılan gazete ve dergilerde Osmanlı Devleti'ni kötüleyen yalan haberler yayınlandı. Durumu fark eden Osmanlı Devleti, olaya müdahele etti. Çünkü içerden çıkabilecek herhangi bir ayaklanma savaşın gidişatını olumsuz etkilerdi.

Müttefik ordularının, Bulgarların yaşadıklara bölgelere gelmeleri ile Bulgarlar ekonomik anlamda gelişme yaşadı. Ayrıca tarımda gelişti. Böylece Bulgarlar verecekleri bağımsızlık mücadelesinde gerekli olan ekonomik özgürlüğü Kırım savaşı sayesinde sağladı. Yaşanan gelişmeler sadece ekonomik anlamda olmadı. Bulgar mimarisi de Kırım Savaşı sırasında değişti. Daha çok Avrupa tarzında mimari yapısı o dönemde ortaya çıktı. Kırım Savaşı

bu anlamda Bulgarlar için olumlu sonuçlar doğururken bazı sorunlarla da karşılaşıldı. Müttefik devletlerin askerleri Bulgarların evlerinde ücret ödemeden kalıyorlardı. Ayrıca alışveriş esnasında ya para ödemiyorlar yada düşük miktarlarda bir ödeme yapıyolardı. Bulgarları olumsuz etkileyen ikinci bir faktör ise başıbozuk askerlerdi. Başıbozuk askerlerin bölgeye sevk edilmesi ile eşkiyalık olayları da arttı. Bulgarlar yaşadıkları bu olumsuz durumlar nedeniyle Rusya'yı daha çok destekledilerler. Fakat bazı Bulgar kesim ise Osmanlı lehine casusluk yaptı. Bu casuslar, Rusya'nın savaş stratejisini öğrenerek Osmanlı idarecilerine iletiyorlardı. Aynı zamanda Osmanlı ordusunda da görev alan Bulgarlar oldu. Kazak süvari alayına bağlı birliklere Bulgar askerleri alındı.

Kısaca Bulgarlar, Kırım Savaşı sürecinde casusluk yaptılar. Casusluğun dışında ise Rusya'nın da destekleri ile bağımsızlık mücadelesinde başarılı olmak için bazı girişimlerde bulundular. En önemli girişimleri eğitim anlamında oldu. Yurt dışına öğrenci gönderdiler. Ayrıca yurt içinde de okullar açarak öğrenciler yetiştirilmesi için imkanlar sağladılar. Diğer bir girişimleri ise dini alanda oldu. Fakat bu girişimler, eğitimden farklı olarak ilk etapta devlet otoritesie karşı değil Fener Rum Patrikhanesine karşıydı. Fener Rum Patrikhanesine karşı Bulgarlar başarı sağladıktan sonra Babıali'ye karşı da başkaldırı da bulundular. Özellikle kiliselerin tamiri hususunda Babıali'ye birçok dilekçeler gönderdiler. Osmanlı Devleti savaş sırasında yaşanabilecek herhangi bir başkaldırının olmaması için Bulgarların isteklerine sıcak baktı. Fakat yine de Bulgarların her isteklerini tam anlamıyla yerine getiremedi. Bunların dışında Bulgarlar, Kırım Savaşı sırasında ekonomik ve mimari alanda gelişme gösterdiler.

KAYNAKÇA

Akbulut İ.(2014) ,"*160. Yıldönümünde Kırım Savaşı",* 19.08.2018 tarihinde https://openaccess.dogus.edu.tr/xmlui/handle/11376/2345 adresinden alındı.

Aksan *V. H., Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870,* çev: Gül Çağal Güven, İş Bankası Kültür Yayınları,I.Baskı, Ocak, İstanbul,2010.

Aydın M., (2013), "*19 ve 20. Yüzyıllarda Osmanlı Balkanlarında Rusya'nın Casusluk Faaliyetleri*", 10.01.2021 tarihinde https://dergipark.org.tr/tr/pub/tariharastirmalari/issue/47749/603132 adresinden alındı.

Aydın M., *Osmanlı Eyalatinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, I.Baskı, Kitabevi Yayınları, İstanbul,1996.

Aydın M.,(2004), "19. *Yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya*" 11.01.2021 tarihinde https://dergipark.org.tr/tr/pub/pauefd/issue/11128/133083, adresinden alındı.

Burma M., (2012), *Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğundan Ayrılış Sürecinde Bulgar Ayaklanmaları*, 15.01.2021 tarihinde https://dergipark.org.tr/tr/pub/baed/issue/34531/381504 , adresinden alındı.

Crampton R.J.(2007) , *Bulgaristan Tarihi*, çev: Ekici N., İstanbul, Jeopolitik Yayınları

Çetin M.- Kök R.,(2018) "*Kırım Savaşı Örneğinde Osmanlı Ordusunda Gayrimüslimlerin İstihdamı"* 12.01.2021 tarihinde https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilig/issue/36704/518714 adresinden alındı.

Gürel A. T., *1853-1855 Türk-Rus Müttefiklerin Kırım Savaşı,* Askeri Matbaa, İstanbul,1935.

Ilchenko S.(2013), "*Krym: russkaya pobeda bez Rossii",* 01.12.2021 tarihinde https://svpressa.ru/society/article/70693/ , adresinden alındı.

İnalcık H., *Devleti Aliyye*, İş Bankası Yayınları, İstanbul ,2016.

İnalcık H., *Tanzimat ve Bulgar Meselesi, Kültür Bakanlığı Yayıncılık*, IV. Baskı, İstanbul, Ocak,2018.

Keleş E.,(2008) "*Rusya'nın Panslavizm Politikasının Balkanlarda Uygulanmasına Dair Bir Lahiya*" 06.06.2021 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/290447838_ adresinden alındı.

Kostandov G. P.(2011), *İstanbul'lu Bulgarlar ve Eski İstanbul, Geçmişten Günümüze, Osmanlı Bakiyesi Bulgarlar Üzerine Bir Araştırma,* Yayına hazırlayan: Ayşegül İzer, İstanbul.

Kösebey O., (2000), *Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Türk-Bulgar İlişkileri,* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kurat A. N., *Türkiye ve Rusya*, Sevinç Matbaası, Ankara,1990.

Macar E., *İstanbul'un Yok Olmuş İki Cemaati Ritli Katolik Rumlar ve Bulgarlar, İletişim Yayınları*, İstanbul, 2002.

Macdermott M., *A Hıstory Of Bulgaria*, London,1972.

Ponting C., *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*, çev: Eşref Bengi Özbilen, Alfa Yayınları,Baskı, İstanbul,2011.

Sümer Ç. (2020), *Eski Rejiminden II. Meşrutiyet'e Osmanlı İmparatorluğu'nda Modern Devlet Oluşumu ve Siyasal Çatışma Dinamikleri*, Doktora Tezi, Ankara, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şentürk H., *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,1992.

Şirakod A. B., *Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kırana Osmanlı-Rus Savaşları, Kırım Balkanlar 93 Harbi ve Sarıkamış,* çev: Nergize Turaeva, Selenge Yayınları, İstanbul,2009.

Tansu Y. E.-Çerkezoğlu S.,(2020) "*Bulgarların Kökeni ve Bağımsızlık Hareketi"* 14.01.2021 tarihinde https://dergipark.org.tr/tr/pub/asm/issue/56156/700671, adresinden alındı.

Taşkın F., (2007), *Kırım Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu'na Ekonomik Etkileri ve İaşe Sorunu*, Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tuğlacı P. (1984), *Bulgaristan ve Türk- Bulgar İlişkileri*, İstanbul, Cem Yayınevi.

Tuğlacı P., *Kırım Savaşı,* Der: Kaylan A., Milliyet Yayınları, Yenibahar Matbaası, I.Baskı, İstanbul,1975.

Tuncer H., *Kırım Savaş ve Diplomasi (1853-1856)*, Tarihçi Kitapevi, İstanbul, 2015.

Türk F., (2009) "Edirne Bulgar Cemaati Polonya Azınlık Okulu, 13.01.2021, tarihinde https://dergipark.org.tr/tr/pub/ttkbelleten/issue/52587/692243, adresinden alındı.

Arşiv Belgeleri

BOA, A.MKT.2, Dosya No:49, Gömlek No:72 (H:1262/M:1846).

BOA, AMD, Dosya No:51, Gömlek No:61 (H:1270/M:1854).

BOA, AMD,1, Dosya No:32, Gömlek No:89 (H:1267/M:1851).

BOA, C.DH,7, Dosya No:71, Gömlek No:3547(H:1260/M:1844).

BOA, DVN-MHM,1, Dosya No:2A. Gömlek No:100 (H:1262/M:1846).

BOA, HR.MKT,1, Dosya No:80, Gömlek No:21 (H:1270/M:1854).

BOA, HR.MKT,1, Dosya No:91, Gömlek No:13 (H:1271/M:1854).

BOA, HR.MKT,2, Dosya No:65, Gömlek No:29 (H:1270/M:1853).

BOA,A.MKT.1, Dosya No:11,Gömlek No:21(H:1260/ M:1844).

BOA,A.MKT.MHM,1, Dosyan no:85, Gömlek No:37 (H:1272/M:1856).

BOA,A.MKT.NZD,1, Dosya No:18, Gömlek No:49 (H:1267/M:1850).

BOA,A.MKT.UM,1, Dosya No:41, Gömlek No:29 (H:1267/M:1850).

BOA,A.MKT.UM,1, Dosya No:41, Gömlek No:58 (H:1267/M:1850).

BOA,HR.MKT,1, Dosya No:157, Gömlek No:40 (H:1272/M:1856).

BOA,HR.MKT,1,Dosya No:55, Gömlek No:44 (H:1269/M:1852).

BOA,HR.SYS. Dosya No:350, Gömlek No:7(H:1257/M:1841).

BOA,HR.SYS., Dosya No:350,Gömlek No:38(H:1267/M:1850).

BOA. A.MKT, Dosya No:11, Gömlek No:21 (H:1260/M:1844).

BOA,HR.SYS., Dosya No:350, Gömlek No:44 (H:1270/M:1853).

KISALTMALAR

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi.

BOA HR.SYS: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektûbî Kalemi Umûm Vilayet.

BOA DVN.DVE.: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Düvel-i Ecnebiye Defterleri.

BOA A.MKT: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadâret Mektûbî Kalemi.

BOA DVN.MHM.: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dîvân-ı Hümâyûn Mühimme Kalemi.

BOA C.DH.: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Dâhiliye.

BOA C.HR.: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Hariciye.

BOA A.MKT.NZD.: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadâret Mektûbî Kalemi Nezâret ve Deva'ir Evrâkı.

BOA A.MKT.UM: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektûbî Kalemi Umûm Vilayet.

BOA A.DVN.: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Beylikçi Kalemi.

BOA HR.MKT .: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi.

BOA AMD. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Amedi Kalemi.

BOA A.MKT.MHM. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemi Evrâkı.

H: Hicri.

M: Miladi.

AZƏRBAYCAN VƏ TÜRKİYƏ ƏDƏBİYYATINDA DÖVLƏTÇİLİK İDEYALARI. (xx əsrin əvvəlləri)

AFAQ MƏMMƏD QIZI ƏSGƏROVA
Azərbaycan Texniki Universitetinin dosenti, Bakı, Azərbaycan

Açar sözlər: üslub, ədəbiyyat, şeirin dili, ideya ;
Key words: style, literature, the language of poetry, idea;

ÖZƏT

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan və Türkiyə xalqlarının ədəbiyyatında ədəbi-bədii düşüncə tərzi demək olar ki, eyni olmuşdur. Hər iki ədəbiyyatın əsas ideyası vətənpərvərlik və müstəqil dövlətçilik idi. Bu baxımdan XX əsrin əvvəllərində hər iki xalqın ədəbiyyatı yeni milli ruhla istiqamət almış və türkün dövlətçilik , mübarizə ruhunu əks etdirmişdir. Bu dövr hər iki ədəbiyyat üçün ən məhsuldar və çətin bir mərhələ hesab olunur. Çünki, həm qardaş Türkiyə torpaqlarında, həm də doğma Azərbaycanımızda müstəmləkəçilərə qarşı dirəniş, xalqın azadlıq və milli dövlətçilik uğrunda mübarizə səlnaməsi yazılırdı. Bu səlnaməni xalq yazır, ədiblərimiz isə bədii təfəkkürə köçürürdü Bu ədəbiyyatı yaradanları xalq istiqlal və Cümhuriyyət şairləri, yazarları adlandırmışdır. Tarixdə döyüşkənliyi, mübariz ruhu, dövlət quruculuğu ilə səs salan bu xalqlar döyüş meydanında qılıncı ilə, ədəbiyyat səhnəsində qələmi ilə vuruşurdu. Beləliklə, bədii məfkurədə İstiqlal, Cümhuriyyət ədəbiyyatı yaranırdı. Təbii ki, bu ədəbiyyat ictimai-siyasi hadisələrdən kənarda yarana bilməzdi. Nəticə etibarı ilə hər iki ədəbiyyatın əsas ideyası vətənpərvərlik və müstəqil dövlətçilik idi.

Türkiyədə Cümhuriyyət ədəbiyyatını yaradan maarifçi, realist düşüncəli mütəfəkkir şəxsiyyətlər milli idealogiyanı təbliğ edir, doğunun və batının ziyanlı təsirlərindən uzaq bir Türkiyə arzulayırdılar. Tofiq Fikrət, Ömər Seyfəddin, Əli Cənib, Ziya Göyalp, Fuad Köprülü, Mehmed Akif və s. kimi sənətkarlar sayəsində türk ədəbiyyatında milli ədəbi cərəyan formalaşdı.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu ideologiya eynilə Azərbaycan ədəbiyyatının da əsas xətti idi. Cümhurriyyət dövründə Azərbaycan ədəbiyyatı ictimai mühitin təsiri altında formalaşmışdır. "Bu dövrdə ədəbiyyatın formalaşmasında xidmətlər göstərən Ə. Cavad, A.Şaiq, A. Səhhət, C. Cabbarlı, Umgülsüm, Əmin Abid, Y. V. Çəmənzəminli, M. Hadi, S. Hüseyn, C. Məmmədquluzadə Ə. Haqverdiyev və başqa cümhuriyyətçi yazarlar hesab edilirdilər. Maarifçilik hərəkatının nümayəndələrindən fərqli olaraq onların yaradıcılığında bayraq, türkçülük, vətən, millət, yeni quruluş, Azərbaycan ordusuna sevgi yaratmaq başlıca məsələlərdən biri idi. " (1,5)

İstiqlal dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı"nın yaranması ilə "bədii düşüncədə milli ruh özünün ən yüksək zirvəsinə çatır. Əhməd Cavad isə bu zirvənin əsl fatehi idi:
..... Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadiriz!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!

..... Şair qələmi ilə bir əsgər olub Vətən üçün bütün hüquqlarından keçdi.Azərbaycançılığın baş nəğməsini- himnini yazdı.
Türkiyə ədəbiyyatında isə bu zirvəni xalqının İstiqlal şairi adlandırdığı Mehmet Akif Ersoy fəth etdi. Hər iki əsərdə ideya da, mövzu da, sevgi də, ruh da eynidir!
..... Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak;
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.
O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak;
O benimdir, o benim milletimindir ancak. (2, 14)
İstiqlal ədəbiyyatının bədii qəhrəmanları azadlıq uğrunda mübarizə aparmalı, vuruşmalı və ay ulduzlu müqəddəs bayrağını səmasına qaldırmalı, onu bir daha enməyə qoymamalıdır. Bu ədəbiyyatlar ideyalar qədər dil-üslub baxımından da oxşardır.

Bəli, bu iki xalqı Cümhuriyyətə, istiqlala aparan ədəbiyyat milli birliyimizin ən vacib dayaqlarından biri olmuşdur. Bu gün də bu birliyi qorumaq davam etdirmək və zəngin ədəbiyyatımızı dünyaya tanıtmaq üçün ortaq ədəbi nəşrlərin, elmi araşdırmaların və konfransların önəmi əvəzolunmazdır.

Bu bir gerçəkdir ki, türklər dünyanın qədim tarixə, zəngin mədəniyyətə malik olan xalqlarından biridir. İki yüz milyondan çox insanı özündə birləşdirən bu etnos dünya mədəniyyətinə inteqrasiya edərək onun inkişafında özünəməxsus yer tutmuş, söz sahibi olmuşdur. “XX əsr Türkiyə ədəbiyyatının məşhur nümayəndəsi Ə. Nesinin təbirincə desək, "hər bir millətin böyüklüyü onun əhalisinin çoxluğuna və ərazisinin genişliyinə görə müəyyənləşdirilmir. Hər bir xalqın böyüklüyü onun tarix və mədəniyyətinin qədim və zənginliyinə görə müəyyənləşdirilir." Bu baxımdan türklər öz tarix və mədəniyyətlərinin qədimliyi, zənginliyi baxımından dünya xalqları arasında böyüklüyünü, aparıcılığını tam şəkildə təsdiqləyə bilmişlər.” (1)

İki min ildən çox yaşı olan və dünya ədəbiyyatına misilsiz incilər bəxş edən, türkdilli ədəbiyyatın onlarla böyük simaları vardır. Onlar öz yaradıcılığı ilə təkcə milli məfkurəni yaratmamış, həm də bəşəri duyğuları ilə dünya ədəbiyyatına təsir etmiş, yön vermişdir.Bu ədəbiyyat türk mədəniyyətinin yazılı təsdiqi, tarixi möhürüdür. Belə ki, Qədim “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Manas”, “Alp Ər Tonqa”, “Gök Türk” dastanlarımızı, dahi klassiklərimiz- Nizami, Nəvai, Nəsimi, Füzuli, Mövlanə Cəlaləddin, Aşıq Veysəl, M. F. Axundovun əsərlərini dünya oxucusu hər zaman sevərək oxumuş və yüksək dəyər vermişdir.

Böyük Türk ailəsinin Oğuz boyunu təmsil edən Azərbaycan və Türkiyə xalqlarının yaşam tərzi oxşar olduğu kimi, ədəbi bədii düşüncə məfkurəsi də demək olar ki, eynidir. Bu həm etnik soy –köklə bağlılıqdan irəli gəlir, həm də coğrafi yaxınlıq, siyasi hadisələr və ictimai-sosial problemlərin təsirindən irəli gəlir. Belə ki, ədəbiyyatı cəmiyyətdə baş verən hadisələr, cərəyanlar yaradır. Ədəbiyyatın istiqaməti, ideyaları bu cərəyanın təsirilə formalaşır. Bu baxımdan XX əsrin əvvəllərində hər iki xalqın ədəbiyyatı yeni milli ruhla istiqamət almış və türkün dövlətçilik , mübarizə ruhunu əks etdirmişdir. Bu dövr hər iki ədəbiyyat üçün ən məhsuldar və çətin bir mərhələ hesab olunur. Çünki, həm qardaş Türkiyə torpaqlarında, həm də

doğma Azərbaycanımızda müstəmləkəçilərə qarşı dirəniş, xalqın azadlıq və milli dövlətçilik uğrunda mübarizə səlnaməsi yazılırdı. Bu səlnaməni xalq yazır, ədiblərimiz isə bədii təfəkkürə köçürürdü.

Tarixdə döyüşkənliyi, mübariz ruhu, dövlət quruculuğu ilə səs salan bu xalqlar döyüş meydanında qılıncı ilə, ədəbiyyat səhnəsində qələmi ilə vuruşurdu. Beləliklə, bədii məfkurədə İstiqlal, Cümhuriyyət ədəbiyyatı yaranırdı. Təbii ki, bu ədəbiyyat ictimai-siyasi hadisələrdən kənarda yarana bilməzdi. Nəticə etibarı ilə hər iki ədəbiyyatın əsas ideyası vətənpərvərlik və müstəqil dövlətçilik idi.

Türkiyədə Cümhuriyyət ədəbiyyatını yaradan maarifçi, realist düşüncəli mütəfəkkir şəxsiyyətlər milli idealogiyanı təbliğ edir, doğunun və batının ziyanlı təsirlərindən uzaq bir Türkiyə arzulayırdılar. Tofiq Fikrət, Ömər Seyfəddin, Əli Cənib, Ziya Göyalp, Fuad Köprülü, Mehmed Akif və s. kimi sənətkarlar sayəsində türk ədəbiyyatında milli ədəbi cərəyan formalaşdı.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu ideologiya eynilə Azərbaycan ədəbiyyatının da əsas xətti idi. Cümhurriyyət dövründə Azərbaycan ədəbiyyatı ictimai mühitin təsiri altında formalaşmışdır. "Bu dövrdə ədəbiyyatın formalaşmasında xidmətlər göstərən Ə. Cavad, A.Şaiq, A. Səhhət, C. Cabbarlı, Umgülsüm, Əmin Abid, Y. V. Çəmənzəminli, M. Hadi, S. Hüseyn, C. Məmmədquluzadə Ə. Haqverdiyev və başqa cümhuriyyətçi yazarlar hesab edilirdilər. Maarifçilik hərəkatının nümayəndələrindən fərqli olaraq onların yaradıcılığında bayraq, türkçülük, vətən, millət, yeni quruluş, Azərbaycan ordusuna sevgi yaratmaq başlıca məsələlərdən biri idi. " (2) Maarifçi realistlərlə yanaşı İstiqlalçı ədəbiyyat nümayəndələri romantizmə daha çox üstünlük verirdilər. Romantizmin görkəmli nümayəndələri (M.Hadi, A.Şaiq və b.) bu dövrdə forma baxımından mətbuatda daha çox yer tutan poeziyada mənəvi azadlıqdan doğan təəssüratların, "milli azadlıq duyğuları" ilə bərabər türkçülük, mübarizlik, milli ruh və turançılıq ideyalarının təbliğinin daha çox ədəbiyyatda ifadəsini tapmasına fikir verirdilər. Məhəmməd Hadi yazırdı ki,

Qan ilə qazandıq zəfəri, verməriz əldən,
Xof eyləmədik atəşi-dəhhaşe düvəldən
Bir zərrə belə qorxmayırız dəsti-əcəldən,
İstərsə cahan çevrili varsın da təməldən.
Türkün üzü çevrilməyəcək səmti-əməldən,
Türklər geriyə dönməyəcək müslih əməldən.
Yüksək yaşamaq istər ikən cümlə miləldən.

Türkiyədə isə Tofiq Fikrətin nəzərində vətən müqəddəs və tayı-bərabəri olmayan bir məkandır:
Torpağın cövhər, suyun kövsər, baharın bixəzan
Işdə dünya bir eşin, bir bənzərin, yoxdur inan.
Müşfiq övladın bulur qoynunda hər gün, hər zaman,
Başqa şövkət, başqa nemət, başqa qüvvət, başqa can,
Can da sən, şan da sən, həpsi sənsən yaşa,
Ey vətən, ey mübarək vətən, min yaşa!

İstiqlal dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı"nın yaranması ilə "bədii düşüncədə milli ruh özünün ən yüksək zirvəsinə çatır. Əhməd Cavad isə bu zirvənin əsl fatehi idi:
.....
Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadiriz!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!
.....
Şair qələmi ilə bir əsgər olub Vətən üçün bütün hüquqlarından keçdi.
Azərbaycançılığın baş nəğməsini- himnini yazdı.
Türkiyə ədəbiyyatında isə bu zirvəni xalqının İstiqlal şairi adlandırdığı Mehmet Akif Ersoy fəth etdi. Hər iki əsərdə ideya da, mövzu da, sevgi də, ruh da eynidir!
.....
Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak;
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.
O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak;
O benimdir, o benim milletimindir ancak.

Çatma, kurban olayım, çehreni ey nazlı hilal!
Kahraman ırkıma bir gül!
Ne bu şiddet, bu celal?
Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helal...
Hakkıdır, Hakka tapan, milletimin istiklal!

"Istiqlal marşı" şeirində gələcəyə böyük inam və ümid hissi aşılamaqla yanaşı, birliyə, düşmənə qarşı amansız olmağa çağırış da vardır. Bu çağırış onsuz da niyyətləri puç olan düşmənə zərbə vurmaq, onun heçliyini, türk igidləri qarşısında acizliklərini əks etdirmək baxımından xarakterikdir. Şairin nəzərində türkün "qərbi", "mədəniyyət" adı ilə məlum olan düşməni türk cəsurluğu qarşısında o qədər zəifdir ki, onun niyyəti yırtıcılıq olsa da, "tək dişli canavar " kimi niyyətinə çatmaqdan uzaqdır.
Mehmet Akif yaradıcılığında belə bir ruh hakimdir ki, sahibi olan məmləkət heç vaxt məğlub olmaz. Məmləkətin, millətin çətin günündə meydanda sinəsini sipər edən igidləri varsa, o ölkənin işğalı mümkün deyil:

Sahibsiz olan məmləkətin batması haqdır, Sən sahib olursan, bu vətən batmayacaqdır.

Bəli, turk igidləri öz yurduna canıyla, qanıyla, bütün ruhuyla sahib çıxmalı, ona dədələrindən qalan dövlətçilik törəsini, azadlıq əzmini qorumalıydı. Bu ədəbiyyatda əzilən, haqqı tapdalanan türk xalqı yalnız mübarizə aparmalı, vuruşmalı və ay ulduzlu müqəddəs

bayrağını səmasına qaldırmalı, onu bir daha enməyə qoymamalıdır. İstiqlal ədəbiyyatının qəhrəmanı öz bayrağı altında doğar, öz bayrağı altında can fəda edərdi! Yəni, bu mübarizə, qəhrəmanlıq dastanı kimi səslənən himnlərin misralarından görünürdü ki, igid oğulların qanına boyanan bayraq hər iki xalqın Cümhuriyyət ədəbiyyatının müqəddəs simvolu olmuşdur. Böyük Turanın bir digər yurdundan öz zəngin yaradıcılığı və ümmanlar qədər sonsuz olan Vətən sevgisiylə, millət yanğısıyla alovlanan Cəfər Cabbarlı da üçrəngli, ay-ulduzlu bayrağımızı "çiçək topası kimi" tərənnüm edirdi:

.....

Buraxınız, seyr edəyim, düşünəyim, oxşayayım,
Şu sevimli üç boyalı, üç mənalı bayrağı.
Mələklərin qanadımı üzərimə kölgə salan?
Nə imiş bu, aman Allah?! Od yurdunun yarpağı!
Göy yarpaqlı, al çiçəkli yaşıl otlar topasımı?
Xayır, xayır? Çiçək solur, otlar yerdə tapdanır.
Fəqət bizim bayrağımız ucaları pək seviyor,
Yıldızlardan hilaldan da yüksəklərdə fırlanıyor.

.....

Burada ədib bayrağımızı müqəddəsliyi baxımından mələklərlə müqayisə edir. Mələklərin ilahiliyi, qoruyucu missiyası səmasında öz bayrağı dalğalanan millətin var oluşu, mövcudluğu ilə tamamlanır.

Qardaş Türkiyə ədəbiyyatının böyük simalarından olan şair Arif Nihat Asya da ay- ulduzlu türk bayrağını eyni məhəbbətlə oxşayırdı:

.....

Ey mavi göklərin beyaz ve kızıl süsü,
Kız kardeşimin gelinliği, şehidimin son örtüsü,
Işık ışık, dalga dalga bayrağım!

.....

deyə xitab edən şair müqəddəs bayrağı əzizlərkən istifadə etdiyi təsvir və bənzətmələri üslubi cəhətdən Cabbarlı lirikasının dilindən demək olar ki, fərqlənmir. Cabbarlı misralarında bayraq səmaya açılan mələk misali türk övladını qoruyan bir örtüdür, Arif Nihat misralarında isə vətən üçün fəda olan şəhidimin örtüsüdür.

.....

Savaş bizi karlı dağlara götürdüğü gün
Kızıllığında ısındık;
Dağlardan çöllere düştüğümüz gün
Gölgene sığındık.
Ey şimdi süzgün, rüzgârlarda dalgalı;
Barışın güvercini, savaşın kartalı
Yüksek yerlerde açan çiçeğim.

Cabbarlının "ucaları pək sevən, al çiçəklər topası dediyi bayrağı Arif Nihat "yüksək yerlərdə açan çiçeğim" deyə vəsf edir. İncə peyzajın ardınca üsyankar bir ruhla bu müqəddəs varlığın müdafiəsinə qalxır:

.....

Senin destanını okudum, senin destanını yazacağım.
Sana benim gözümle bakmayanın
Mezarını kazacağım.

Seni selamlamadan uçan kuşun
Yuvasını bozacağım.
Dalgalandığın yerde ne korku, ne keder...
Gölgende bana da, bana da yer ver.
Sabah olmasın, günler doğmasın ne çıkar:
Yurda ay yıldızının ışığı yeter.
.....
Arif Nihat bu misralarda oğulları bayraq üçün, vətən üçün mübarizəyə səsləyir, onları şanlı tarix yazmağa, dastanlar qoşmağa çağırır.

Əksər türk bayraqlarında təsvir olunan ay- ulduz işarəsini isə hər iki şair, səmanın, göylərin parıltısına bənzədir. Kainatın, sonsuzluğun rəmzi olan ulduzlar turk dünyasının qədimliyini, daimiliyini işıqlı gələcəyini əks etdirirdi.

Rənglərin təhlilində isə qorxmaz Cəfər Cabbarlı türklüyün simvolu olan mavidən, göylərin göy boyasından qürurla bəhs edir və şanlı türk tarixini xatırladır:
.....
Bu göy boya Göy Moğoldan qalmış bir türk nişanı,
Bir türk oğlu olmalı!
Yaşıl boya islamlığın sarsılmayan imanı,
Ürəklərə dolmalı!
Şu al boya azadlığın, təcəddüdün fərmanı,
Mədəniyyət bulmalı.
.....
Səkkiz uclu şu yıldız da səkkiz hərli OD YURDU
Əsarətin gecəsindən fürsət bulmuş quş kibi,
Səhərlərə uçmuşdur
Şu hilal da türk bilgisi, düzgün sevgi nişanı,
Yurdumuzu qucmuşdur!
.....
Cəfər Cabbarlı bu misralarda böyük ustalıqla bayrağın rənglərini ideyalarını bədii tərzdə təqdim etməklə yanaşı, həm də bu ideyaların gerçəkləşməsi arzusunun vacibliyini məzmun və forma cəhətdən də sadə bir dillə çatdırır. Təhlildən çıxan ümumi nəticə budur ki, bu bayraq altında doğulan türk insanı bütün ruhu ilə -"Bir türk oğlu olmalı!, amalı, imanı ilə könülləri fəth etməli- Ürəklərə dolmalı! sarsılmaz mübarizəsi ilə azad dünyaya qovuşmalı – Mədəniyyət bulmalı! - idi . O mədəniyyət ki, ulu Cavid əfəndi də böyük türk dünyasının nicatını onda görürdü və deyirdi:
.....
Turana qılıncdan daha kəskin, ulu qüvvət
Yalnız mədəniyyət, mədəniyyət,
mədəniyyət!
.....
"Bayraq" şeirinin sonuncu bəndində isə Cəfər Cabbarlı bütün varlığı ilə bir istiqlal şairi, böyük vətən- Turan övladı olduğunu bir daha yüksək səslə hayqırır:
.....
Allah, əməllərim edib şu bayrağı intiqal,
Birər-birər doğru olmuş, bir ad almış: İSTİQLAL!
Yürəyimdə bir dilək var, o da doğru kəsilsin,
O gün olsun bir göy bayraq Turan üstə açılsın!
.....
Əsrin əvvəllərində dövlətçilik təməlində dayanan Turançılıq ideologiyası Azərbaycan və Türkiyə Cümhuriyyət ədəbiyyatında ortaq mövzulardan ən ümdəsi idi. Bu ideyanın ətrafında

birləşən onlarla şair və mütəffəkirlər Türk dünyasının siyasi və mədəni birliyinə can atır, əsərlərində bu mövzuya geniş yer verirdilər.

Azərbaycan və Türkiyə ədəbiyyatının, İstiqlal məfkurəsinin əzabkeş şairi, Turan ideologiyasının sarsılmaz carçısı Almas İldırım da yurdun hər qarışında dalğalanan türk bayrağına salam söyləyirdi:

.....
İncilər tök, gəl yoluna,
Sırmalar səp sağ,soluna!
Fırtınalar dursun yana,
Salam Türkün bayrağına!
Dost elindən əsən yellər,
Bana şeİr, salam söylər.
Olsun turan bütün ellər
Qurban Türkün bayrağına!
Yol ver Türkün bayrağına!

Bütün türk dünyası üçün aktual olan bu ideya Azərbaycan və Türkiyə ədəbi bədii düşüncəsində xüsusi mövqe qazanmaışdı. Türkiyədə bu ideyanın yaradıcısı və məşhur nümayəndəsi Ziya Göyalp idi. Onun fikrincə bir türk üçün hər bir işdən üstün, müqəddəs olan Turandır. "Vətən" şerində göstərdiyi kimi:

.....
Vətən nə Türkiyədir türklərə,
nə Türküstan,
Vətən böyük və müqəddəs bir ölkədir, Turan!
.....

Ziya Göyalp Turan ellərinə məhəbbət bəsləmiş, onun daim yaşamaq və ucalmağını arzulamışdır. Şairə görə hər bir insan vətən və millət yolunda hər nəyini qurban verməli, onun sabahını fikirləşməlidir. Ziya Göyalpa görə millət o vaxt millət olur ki, o, yalnız vətəni düşünür. Vətən isə bu böyük ideoloqa görə doğulduğu Türkiyə deyildi, bütün türk dünyası, türk coğrafiyası idi:

.....
Nabızlarımda vuran duygular ki tarihin
Birer derin sesidir, ben sahifelerde değil
Güzide, şanlı, necip ırkımın uzak ve yakın
Bütün zaferlerini kalbimin tanininde
Nabızlarımda okur, anlar, eylerim tebcil.
.....

Azərbaycan bədii fəlsəfi fikrində isə Turançılıq ideyasının əsas yaradıcısı, nəzəriyyəçisi Əhməd bəy Ağaoğlu idi. İstiqlal şairlərinin, ədiblərinin ideoloji görüşlərinin formalaşmasında Ağaoğlunun rolu olmuşdur.

Göründüyü kimi, XX əsrin əvvəllərində yaranan İstiqlal şairlərimizin- ruhu oxşar olduğu kimi dil üslub xüsusiyyətləri də fərqlənmirdi. Hər iki ədəbiyyatın nümayəndələri romantizm cəryanına meylli olsalar da, bu klassik romantizm deyildi müasir cəəmiyyətlə səsləşən modernist bir istiqamət idi. Çünki, ədəbiyyat cəmiyyətlə səsləşir və xalqın arzularına, istəklərinə dayanırdı. Vətənpərvər şairimiz M.Müşfiqin yazdığı kimi:

.....
Dünyamızı seyr etdim min dürlü həvəslərlə,
Gördüm coşuyor dillər pək nəşəli səslərlə,
Baxdım doludur yarlar şən qəlbili kəslərlə

Pək şad olaraq güldüm abad olan ölkəmdə.
Qəmlərdən, ələmlərdən azad olan ölkəmdə.
(3).....
Demək olar ki, Azərbaycan və Türkiyə türkləri eyni çağda öz azadlığı uğrunda imperalistlərə qarşı mübarizə aparır, demokratik dövlətini qurmağa çalışırdı. Və nəticədə bu xalqlar qısa zaman kəsiyində bir-birinin ardınca şərqin iki türk dövlətini qurmağa nail olmuşlar. Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin yaranması bu ədəbi prosesin inkişafına təkan vermişdir. Bu fikir eynilə Türkiyə Respublikasının qurulması və ədəbiyyatının formalaşması baxımından da keçərlidir. Bu baxımdan təbii olaraq hər iki ədəbiyyatın ideya və mövzu əhatəsi çox bənzər idi. Əsasən romantizm cərəyanına mənsub olan bu istiqlalçı mütəfəkkirlər Azərbaycan ədəbiyyatının iki mühüm qollarından birini- maarifçi romantikləri təşkil edirdi. Onlar Fyüzat jurnalı ətrafında birləşərək bu mətbu vasitəsilə səslərini bütün türk dünyasına yayırdılar.

Bu dövrdə Turan ideologiyasının əsas amillərindən biri ortaq türkcə məsələsi idi. Turançılara görə türk dünyasının birliyini yaratmaq üçün dil məsələsi müstəsna əhəmiyyət daşıyırdı. Bu yolda əsas iş yazarların üzərinə düşürdü. Bu meyl Azərbaycan Turançılarından olan H. Cavidin, C.Cabbarlının, M.Müşfiqin , M.Hadinin yaradıcılığında açıq-aydın görünürdü.
.....
Yetməzmi bu zillət, yetməzmi nəhayət!
Elmimdəki nöqsan ilə cəhlimdəki ürfan
Hər an dogurur məndə bir üsyan, üsyan
Gənc ömrümü atəşli tikanlar gəmirirkən
Üsyan edərəm varlıga birdən
Üsyan, Üsyan ölü adət və təriqətlərə üsyan,
Üsyan, Uydurma həqiqətlərə üsyan!

- Deyən H. Cavid zəmanədən şikayət ruhlu milli və bəşəri ideyalar daşıyan bu cür şeirlərində elə bir dil seçirdki, ortaq türkcənin əlamətləri ilə yanaşı millilik xüsusiyyətlərini də qoruyub saxlaya bilirdi.

Əsərlərinin dilində milli dil elementləri ilə yanaşı ümumi türkcəyə aid sözlər, hətta ərəb-fars mənşəli leksika elə məharətlə işlənirdi ki, bu müxtəliflik obrazlılığın təsir gücünü azltmır, əksinə ən yüksək şəkildə xüsusi bir üslub yaranırdı. Bu üslub Cavid üslubu idi. Heç kimə bənzəməyən, milli olduğu qədər bəşəri, bəşəri olduğu qədər Turançı !

Bütün bu təhlillər onu deməyə əsas verir ki, keçən əsrin əvvəllərində qardaş Azərbaycan və Türkiyə ədəbiyyatı eyni ideya və üslub keyfiyyətlərinə malik olmuşdur. Xalqların dövlətçilik və istiqlal yolundakı mübarizəsi bənzər olduğu kimi onun fövqündə yaranan ədəbiyyat da eyni idi. Ədiblərin milli şüurunda sərhədlər olmadığı kimi ideya, amalda da sərhədlər olmamış hətta cəbhə də bəzən eyni olmuşdur. “Belə bir mübarizənin sonucu kimi, hər türk toplumunun ədəbiyyatı digərlərindən aldıqları ilham və təsirlə zənginləşəcək. Bu ədəbi yaxınlığı təmin etmək məqsədi ilə Türk Dünyasında qarşılıqlı ədəbi çevirmə çalışmaları sistemli şəkildə sürətləndirilməlidir.” 3

Bəli, bu iki xalqı müstəqil dövlət qurmağa, Cümhuriyyətə, istiqlala aparan ədəbiyyat milli birliyimizin ən vacib dayaqlarından biri olmuşdur. Bu gün də bu birliyi qorumaq dövlətçiliyimizi qorumaq deməkdir. Türkün gücünə güc qatmaq , ədalətsiz dünyada haqqını tələb etmək, söz sahibi olmaq deməkdir. Bu məfkurəni birlikdə davam etdirmək və zəngin ədəbiyyatımızı dünyaya tanıtmaq üçün ortaq ədəbi nəşrlərin, elmi araşdırmaların və konfransların önəmi isə əvəzolunmazdır.

Ədəbiyyat

1. E.Quliyev "Türkiyə türk ədəbiyyatı " Bakı-2003. səh. -3
2. S.Şərifova " XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatına bir baxış " Respublika qəzeti - 5aprel 2015
3. M.Müşfiq "Seçilmiş əsərləri" Bakı-2018. I cild, səh-18
4. Zeynəb Tək. "Çağdaş türk ədəbiyyatına ümumi bir baxış" Türk Dünyası Şeir Antalogiyası. Bakı-2016 II cild, səh.-14

ANADOLU 8. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
DİYARBAKIR
25 - 26 ARALIK 2021

EL DOKUMASI ESKİ HALILARIN İŞLENEREK YENİDEN DEĞERLENDİRİLMESİ SEKTÖRÜ VE SORUNLARI

Bahadır ÖZTÜRK [1], Dorukhan Fırat AKTÜRK [2]

[1] Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, 0000-0001-8492-3459

[2] Afyon Kocatepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, 0000-0002-0123-2271

ÖZET

Türkiye'de el halıcılığı, kültürel ve geleneksel üretimlerden birisidir. Cumhuriyetin ilanından sonra el halısı ve üretimi, ülkenin kalkınması için önemli bir ihtiyaç, istihdam ve ihracat kaynağı olarak görülmüş, II. Dünya Savaşından sonra iç ve dış piyasa için önemli miktarda üretim yapılmıştır. 1990'ların sonuna kadar ekonomi ve turizmin gelişmesiyle el halısı üretiminin arttığı görülmektedir. Bu tarihten sonra makine halıcılığının gelişmesi, AB ile yapılan Gümrük Birliği anlaşması, dünya ticaretinin küreselleşmesi ve Uzak Doğu ülkelerinin insan gücünü hizmete açmasıyla gelişen ucuz fason üretim, Türkiye'de el halısı üretiminin sonunu getirmiştir.

Bu süreçte el halısıyla uğraşanlar, evlerde âtıl durumda bulunan, renkleri ve deseni güncel ev dekorasyonuna uymayan eski el halılarını toplayıp işleyerek yeniden yer yaygısı halı olarak satma yolunu bulmuşlardır. Bu iş kolu ilk başta yıpranmış halıların havlarının kısaltılması, canlı renklerde boyanması, çeşitli şekillerde kesilip, kırkyama gibi birleştirilmesi ve patchwork halı olarak satılmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu halılar piyasadan oldukça yüksek talep görmüş, zamanla modaya uygun olarak farklı işlemler ve adlar geliştirilerek ilerlemiştir. Günümüzde Türkiye'de el halısı ticareti ile ihracatının büyük bir bölümü bu tip halıların satılmasıyla oluşan ticaretten oluşmaktadır. Bununla birlikte bu sektörün üretim aşamasında yapılan işlemlerden kaynaklı çevresel, nitelikli el dokumalarının tahrip olmasından dolayı kültürel, ülkede eski halı miktarının azalmasından dolayı temin ve ihracat için ödeme sistemindeki engeller gibi sorunları bulunmaktadır.

Bu bildiride, geleneksel Türk sanatları kapsamında güncel bir konu olarak, eski el dokuması halıların işlenerek yeniden değerlendirilmesi sektörü, halılara yapılan işlemler ve sektörün içinde bulunduğu sorunlar ile sektör temsilcilerinin bu sorunlara karşı getirdiği önerilere yer verilmektedir. Çalışmada yer alan bilgilerin bir kısmı Dorukhan Fırat Aktürk'ün yüksek lisans tezinden alınmakla birlikte, onun haricinde sektör yayınlarından, haberlerden ve sektör temsilcilerinden gelen bilgilerden yararlanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Patchwork halı, vintage halı, eski halılara uygulanan işlemler, el halısı ticareti.

1. GİRİŞ

Türkiye'de el halıcılığı, geçmişi yüzlerce yıl eskiye dayanan ve çeşitli aşamalardan geçerek günümüze gelmiş, kültürel ve geleneksel üretimlerden birisidir. Anadolu'ya Türklerin getirdiği düşünülen halıcılık, bu süreç boyunca Anadolu Selçuklu, Beylikler, Osmanlı ve nihayetinde

Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde çeşitli siyasi, ekonomik ve ticari gelişmelerden etkilenmiş ve bunlara göre gelişme göstermiştir.

Yüzyıllar boyu Türklerin hayvancılığa dayalı yaşam biçimine bağlı bir üretim olan, üretimin tümünün bir veya birkaç kişinin elinde yapıldığı el halıcılığı, 19. Yüzyılın sonlarında Batılıların bu işe el atmasıyla, iplik üretiminden boyamasına, dokumasından yıkamasına ve ticaretine her bir aşaması ayrı bir iş kolu olan büyük bir sektöre dönüşmüştür. Bu sektör, Kurtuluş Savaşı nedeniyle çok büyük kayıplar verse de Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı'dan bu mirası devralmıştır. (Bkz. Öztürk, 2020)

Cumhuriyetin ilanından sonra el halısı ve üretimi, ülkenin kalkınması için önemli bir ihtiyaç, istihdam ve ihracat kaynağı olarak görülmüş, II. Dünya Savaşından sonraki refah dönemi ile hem iç hem de dış piyasa için önemli miktarda üretim yapılmıştır. Bu dönem boyunca Sümerbank halıcılığın gelişmesinde devletin eli olarak, yatırım, üretim, eğitim ve ticaret faaliyetleri ile el halıcılığına önderlik etmiştir. 1990'ların sonuna kadar ekonomi ve turizmin gelişmesi ile el halısı üretiminin de arttığı izlenmektedir. (Bkz. Öztürk, 2021)

1980'lerden itibaren makine halıcılığının artan bir ivme ile gelişmesi ve iç piyasaya dönük talebin çoğunu karşılar duruma gelmesi, Avrupa Birliği ile yapılan Gümrük Birliği Anlaşmasıyla el halısı ithalatının kolaylaşması, dünya ticaretinin küreselleşmesi ve Çin, Hindistan, Nepal, Pakistan gibi uzak doğu ülkelerinin insan güçlerini hizmete açması ile gelişen fason üretim, 2000'ler ile Türkiye'de el halısı üretiminin sonunu hazırlamıştır. Türkiye'de yerli üretici, Uzak Doğu'da üretilen halıların malzeme ve işçilik maliyetleri ile rekabet edememiş, birçok el halısı üreticisi ve tüccarı ya uzak doğudan halı alma veya üretimlerini buraya taşıma yoluna gitmişlerdir. (Bkz. Öztürk, 2021) Yerli üretim biterken, Türkiye bir süre için ithal ettiği halılarla yüksek miktarlarda ihracat yapmıştır.

Bu aşamada el halısı ile uğraşanlar, evlerde âtıl durumda bulunan, kullanılmayan, renkleri ve deseni güncel ev dekorasyonuna uymayan eski el halılarını toplayıp işleyerek yeniden satma yolunu bulmuşlardır. Bu işlemler ile dönüştürülen halılar dış piyasada oldukça yüksek miktarda talep görmüştür. Hatta 2021 yılı itibariyle Türkiye'nin el halısı ihracatının büyük bir kısmını bu şekilde işlemlerden geçirilerek satılan eski el dokuması halılar oluşturmaktadır (Yıldız, 2021). (Görsel 1)

Bu bildiride güncel bir konu olarak, eski el dokuması halıların işlenerek yeniden değerlendirilmesi sektörü, halılara yapılan işlemler ve sektörün içinde bulunduğu sorunlar ile sektör temsilcilerinin bu sorunlarla başa çıkmak için getirdiği önerilere yer verilmektedir. Eski el halılarına yapılan tamir ve eski el halılarının giysi, saya, yastık, mobilya kaplaması gibi yer yaygısı dışında kullanımı, bu amaçla yapılan işlemler ile ticareti bu çalışma kapsamında ele alınmamaktadır. Çalışmada yer alan bilgilerin bir kısmı Dorukhan Fırat Aktürk'ün yüksek lisans tezinden alınmakla birlikte, onun haricinde sektör yayınlarından, haberlerden ve sektör temsilcilerinden gelen bilgilerden yararlanılmıştır.

Görsel 1. Bir Isparta halısının işlemler uygulanmadan öncesi ve sonrası

(Dorukhan Fırat Aktürk, 01.06.2021)

2. EL DOKUMASI ESKİ HALILARIN İŞLENEREK YENİDEN DEĞERLENDİRİLMESİ SEKTÖRÜ

Bu iş kolu ilk başta yıpranmış halıların havlarının kısaltılması, renklerinin soldurulması, canlı renklerde boyanması, çeşitli şekillerde kesilip yeniden kırkyama gibi birleştirilmesi ve patchwork halı olarak satılmasıyla 2000'lerin başında Türkiye'de ortaya çıkmıştır (İHİB, 2014). (Görsel 2) Bu halılar aşırı talep görerek piyasada yer edinmiş, günümüze geldikçe modaya uygun olarak farklı işlemler geliştirilerek, vintage, boyalı, ağartılmış gibi adlar alarak ilerlemiştir. Bu halılar o kadar beğenilmiş ve moda olmuştur ki bunlara benzer görüntüye sahip dokuma ve dijital baskılı makine halıları çokça üretilmiştir.

Halılara uygulanan işlemlerin bazı çevresel sorunları olmakla birlikte, ürüne yüksek katma değer ve görsel değişiklik getirdiği için ileri dönüşüm (upcycle) olarak tanımlanabilir. Sektörde bu uygulamalar yıkamacı olarak adlandırılan işletmeler veya küçük atölyeler tarafından yapılmaktadır. Bu işletme ve atölyeler en çok Aksaray Sultanhanı'nda yoğunlaşmakla birlikte Demirci, Uşak, Kayseri, Malatya, Konya, Antalya Döşemealtı ve İstanbul'da da bulunmaktadır.

Görsel 2. Farklı renklere boyanmış halılarla oluşturulan patchwork örneği

(https://www.apexhali.com/collections/patchwork-halilar/products/apex-patchwork-unique-multi-naturel-36501-160-x-230-cm Erişim Tarihi: 08.06.2021)

Türkiye'de maliyetler nedeniyle el halısı imalatının azalması, 1950'lerden itibaren iç piyasaya dönük on milyonlarca metrekare el halısı imalatının yapılmış olması, bu halıların büyük çoğunluğunun hala evlerde tutulması ve eski halıların toplama maliyetinin yeni üretim maliyetinden ciddi miktarda düşük olması, bu potansiyeli gören, halı tamiri, yıkaması ve imalatı konusunda tecrübeli usta, tüccar ve girişimcileri bu alana yönlendirmiştir. Özellikle Sultanhanı'nda halı tamiratı ile uğraşanların büyük çoğunluğunun yüksek karlılık nedeniyle bu alana kaydığı gözlenmektedir. (Aktürk, 2021: 42)

Bu bildiriye kaynaklık eden çalışmada yapılan hesaplamaya göre, 1958 ile 1979 yılları arasında yalnızca Isparta'da üretilen Isparta tipi el dokuması halı miktarı 30.665.000 m^2'dir. Bu halıların önemli bir kısmının ihraç edildiği düşünülmektedir. (Aktürk, 2021: 30). Buna rağmen bu yılların öncesinde ve sonrasında, Türkiye'de Isparta haricinde başka yerlerde de iç piyasa için el halısı üretildiği düşünüldüğünde evlerde azımsanamayacak miktarda çok eski el halısı bulunduğu tahmin edilmektedir.

İşin ticari boyutuna bakıldığında, ilk başları toptancılara çalışan işletme ve atölyeler zamanla online satış kanallarına entegre olarak direkt satışla ihracat da gerçekleştirir duruma gelmişlerdir. Maliyet ve satış arasındaki fark bire beş ile bire on arasında değişmektedir (Aktürk, 2021: 77).

Türkiye'nin 2016 yılından itibaren 2020'ye Ticaret Bakanlığı verilerine göre yıllık 6-7 milyon dolar civarı el halısı ithalatı vardır. 2016 yılından itibaren 2019'a ihracata bakıldığında 60 milyon dolardan 55 milyon dolara düştüğü görülmektedir. Türkiye'nin ayrıca kayıtlara yansımayan online ticaret yoluyla yaptığı yaklaşık 100 milyon dolarlık el halısı ihracatı bulunduğu tahmin edilmektedir, o da eklendiğinde, yaklaşık 150 milyon doları bulan pozitif bir ticaret vardır. Bu farkın yerli üreticinin ürettiği halılar, stokta kalan halılar ve daha çok eski el dokuması halıların işlenerek patchwork ve vintage adıyla yeniden satılması ile oluştuğu söylenmektedir. (Yıldız, 2021).

Son on yıldır el halısı ticaretinin neredeyse %90'ı bu tür halıların satılması ile oluşmaktadır. Türkiye'de mevcut stokların tükenmesi, vintage, patchwork, boyalı halı, ağartılmış halı gibi ürünlerin modasının yavaş yavaş geçiyor olması nedeni ile bu alanda da ticaretin bitmek üzere olduğu sektör temsilcileri tarafından söylenmektedir. (Yıldız, 2021). Bu işle uğraşanlar ise eski el halısı ithalatına izin verilmesi ve satış kanallarının denetime bağlanarak açılması durumunda Türkiye'nin jeopolitik konumu ve bu alanda hazır iş gücü potansiyeli nedeniyle çok büyük bir sektör haline gelebileceğini belirtmektedir (Aktürk, 2021, s. 69).

3. HALILARIN TEMİNİ VE UYGULANAN İŞLEMLER

El dokuması halılara yapılan işlemler, çoğunlukla eski halılara yapılmaktadır. Eski halı, 1880 yılı sonrası üretilen çoğu el dokuması halı için kullanılan bir tabirdir. (Spooner, 1988: 196) Bir kaynakta ise 40 ila 99 yıl önce üretilmiş el dokuması halılar eski/yaşlı olarak tanımlanmaktadır (Oriental Rugs Experts, 2011). Bu halılar genellikle kimyasal boya ile renklendirilmiş, ticari halılardır.

İşlemlerin yapıldığı eski halılar, sektörde toplayıcı adı verilen kişiler tarafından, Anadolu'nun her yerinden, sokak sokak dolaşılarak, kullanım eşyası veya para karşılığı toplanmaktadır. Bu eski halı toplama işi de sektörün gelişmesi ile ayrıca bir iş kolu haline gelmiştir. Bu toplayıcılar topladıkları halıları direkt işletmelere satabildikleri gibi, daha fazla kazanmak için belirli zaman ve yerlerde veya online düzenlenen halı mezatlarına da götürebilmektedirler (Aktürk, 2021: 23-24). Bununla birlikte ev kullanıcıları ve tüccarlar ellerinde bulunan ancak beğenmedikleri halılara da bu işlemleri yaptırabilmektedirler. Bu işlemler her türlü el dokuması halıya uygulanabilmekle birlikte, atkı ve çözgüsünde pamuk kullanıldığı için Isparta tipi halılarda görsel olarak daha iyi sonuç alınmaktadır. Isparta halılarının oldukça çok bulunması ise sektöre önemli bir katkı sağlamaktadır.

Eski halılara uygulanan işlemler sonucunda halıların havları kısalmakta, renkleri solmakta, farklı renklere boyanabilmekte ve halılarda bütünsel olarak homojen, monokromatik, kullanılmış hissi veren patine etkili, uyumlu bir görsellik elde edilebilmektedir. Bu şekilde eskitilmiş, aşınmış görüntüye sahip tek parça halılar vintage halı olarak adlandırılmaktadır. (Görsel 3) Bu etkilerin alınabilmesi için halılara, fiziksel ve kimyasal işlemler uygulanmaktadır. Genellikle sağlam ve onarılabilecek küçük hasarlı olan halılar vintage, parçalanmış halılar ise patchwork halı işlemlerine tabi tutulmaktadırlar. Patchwork ve vintage halılara uygulanan işlemler Çizelge 1'de gösterilmiştir (Aktürk, 2021: 45).

Görsel 3. Turkuaz renge boyanmış vintage halı
(https://bademlerzemin.com/urunler/vintage-hali/el-dokuma-hali-turkuvaz-eskitme-vintage-hali-1730/ Erişim Tarihi: 05.06.2021)

Görsel 4. Pastelleştirilmiş halı parçalarından oluşan patchwork halı
(https://bademlerzemin.com/urunler/patchwork-hali/120x180-cm-anadolu-motif-patchwork-el-dokuma-hali/ Erişim Tarihi: 08.06.2021)

Çizelge 1. Patchwork ve vintage halılara uygulanan işlemler

İşlemler	Vintage Halı İşlemleri *Sağlam ve Onarılabilecek*	Patchwork Halı İşlemleri *Parçalanmış*
Sırt yakma	X	X
Toz Dolabı	X	
Yıkama	X	X
Kurutma	X	X
Tıraşlama	X	X
Soldurma İşlemleri	X	X
Boyama	X	X
Konfeksiyon İşlemleri		
Tamir	X	
Kenar İşlemleri	X	
Overlok	X	X
Kalıp Çıkarılması ve Kesimi		X
Kompozisyon		X
Birleştirme		X
Sırt Bezi Dikimi		X
Kalite Kontrol	X	X

El dokuması halılara uygulanan işlemler kısaca tanımlanacak olursa;

Sırt Yakma: Halının sırtı olarak adlandırılan arka kısmındaki tüylenmelerin ve çıkıntı ipliklerin pürmüz kullanılarak yakılıp temizlenmesidir.

Toz Dolabı: Halıların, tahta veya metalden yapılmış kurutma makinesine benzer bir hazne içerisinde belirli hızlarda dönerek ve birbirine çarparak üzerlerinde birikmiş toz ve pisliklerden arındırılmasına toz dolabı/dolap/dolaplama denilmektedir. Yalnızca sağlam ve onarılabilecek halılara bu işlem uygulanmaktadır.

Yıkama: Üzerinde herhangi bir kir ya da leke bulunan halılar, halı şampuanı ile köpürtülerek yıkanmakta ve tazyikli suyla durulanmaktadır. Dönüşüm sürecinde, farklı uygulamaların

yapıldığı halılara, birden fazla tekrarlanabilen yıkama işleminden sonra halılar kurutma aşamasına aktarılmaktadır.

Kurutma: Santrifüj adı verilen makineye katlanarak konulan halıların oldukça yüksek devirde döndürülerek suyunun sıkılması, daha sonra kalan nemin yere serilerek veya asılarak kurutulması işlemidir.

Tıraşlama: Halının yüzeyinde bulunan havların düğüme kadar sınırdan kesilmesi işlemidir. Talebe göre kimi vintage halılarda kabartmalı bir yüzey yaratmak amacıyla halıdaki bazı desenlerin içi ya da çevreleri tıraşlanarak farklı görünüm de sağlanabilmektedir.

Soldurma İşlemleri: Halıların renklerinin doygunluğunun azaltılması, pastelleştirilmesi işlemidir. Halıların pastelleştirilmesi sektörde genellikle iki seviyede derecelendirilmektedir. Bunlar yarım kırma olarak adlandırılan ve renk doygunluğunun göz kararı yarıya düşürüldüğü ve beyazlatıldığı seviye ile antik kırma olarak adlandırılan ve halının tüm renklerinin neredeyse belli olmayacak seviyede soldurulmasıdır. Talebe göre ara değerlerde soldurma da yapılmaktadır. Halılara yalnızca soldurma yapılmışsa bunlar ağartılmış veya ağartılmış vintage halı olarak adlandırılmaktadır.

Soldurma işlemi su dolu dikdörtgen büyük bir kazanda yapılmaktadır. Kimyasal olarak ilk başta "hidro ilacı" olarak adlandırılan sodyum hidrosülfit kullanılmaktadır. (Görsel 5) Hidro ilacı kimyasal boyarmaddeler üzerinde etkilidir ve el dokuması eski halıların büyük çoğunluğu bu kimyasalla pastelleştirilebilmektedir. Ancak kazana giren doğal boyalı halılar ile polyester ilmeli halılar hidro ilacından çok etkilenmemektedir. İşletmelerde halılar üzerinde boyar madde analizi yapılmadığı için, sodyum hidrosülfitli kazana hemen hemen tüm halılar girmekte ve alınan sonuca göre diğer soldurma işlemlerine başvurulmaktadır.

Görsel 5. Hidrosülfitle soldurma işlemi
(Dorukhan Fırat Aktürk, 01.03.2021)

Hidro ilacı kullanılarak yapılan soldurma işlemlerinden sonra halılar sadece tazyikli suyla yıkanarak bu kimyasaldan arındırılamamaktadır. Halı üzerinde kimyasal maddenin kalması halıya zarar verebildiği gibi kullanım ömrünü kısaltmaktadır. Bunu önlemek için halılar sodyum metabisulfit bazlı başka bir kimyasalla yıkanarak nötrleme işlemi yapılmaktadır.

Doğal boyar maddeli halılar ile koyu renkli halıların soldurma işlemi için kozmetik alanında saç rengini soldurmakta kullanılan ve saç ilacı olarak adlandırılan kıvamlı, oksiden içerikli bir

kimyasal kullanılmaktadır. Saç ilacıyla soldurma, soldurma işlemleri arasında en maliyetli olanıdır.

Kimyasal boya ile renklendirilmiş polyester ilmeli halılara ise havları kısaltıldıktan sonra yazın güneşe serilerek ve arada üzerlerine su serpilerek soldurma işlemi yapılmaktadır.

Boyama: Rengi soldurulan halılara uygulanmaktadır. Boyama işlemi dikdörtgen biçimli büyük bir kazanda mordan olarak sülfürik asit ve istenilen rengi verecek olan pigment toz boya salt veya farklı renklerle karıştırılarak uygulanmaktadır. (Görsel 6) Dökülen boyanın miktarı yıllardır bu işlemlerin sürekli tekrarlanarak uygulanmasının tecrübesiyle göz kararı olarak belirlenmektedir. Bu nedenle hiçbir halının rengi ve tonu bir diğerine tamamen benzememektedir. İşletmeler talebe göre halıları boyamaktadırlar. En çok tercih edilen renkler gri, sarı, turkuaz, buz mavisi ve siyahtır. Sektörde boyanmış halılara boyalı veya boyalı vintage halı denmektedir.

Görsel 6. Boyama işlemi
(https://www.youtube.com/watch?v=Lvyu9_pc7bw Erişim Tarihi: 09.06.2021)

Konfeksiyon İşlemleri

Vintage ve patchwork halıların tekstil işçiliği gerektiren işlemleri halı sektöründe konfeksiyon işlemleri olarak adlandırılmaktadır.

Vintage Halılara Uygulanan Konfeksiyon İşlemleri:

Tamir: Halı üzerinde küçük miktarda fazla emek gerektirmeyen hasarlı bölgenin bir çerçeveye gerilip, dokuma tekniği ve renge göre belli olmayacak şekilde onarılması işlemidir.

Kenar İşlemleri: Halıların kenarlarında bulunan dökülmeye müsait atkı ve çözgü ipliklerinin sökülerek alınması, kenarda bulunan onarılması maliyetli parçaların kesilerek atılması, halı kenarlarının dağılmaması için baş kısımlarına zincir yapılması bu aşamada gerçekleştirilmektedir. Halının boyutu bu işlemlerle bir miktar küçülmektedir.

Overlok: Halıların kenarlarının düzgün görünmesi, sökülmemesi ve dağılmaması amacıyla özel bir makine ile yapılan sabitleme dikişidir. Bu işlem elde de yapılabilmektedir.

Patchwork Halılara Uygulanan Konfeksiyon İşlemleri

Kalıp Çıkarılması ve Kesimi: Genellikle 40x40 cm ve 40x60 cm olmakla birlikte, talep edilen ölçü ve şekilde kalıp halının sağlam ve kullanılabilir kısımları üzerine yerleştirilmekte, etrafı

tebeşirle çizilerek kesilecek parçanın kenarları belirlenmektedir. Daha sonra çizilen çizgilerin üzerinden elektrikli rulet kesiciyle kesim işlemi yapılmaktadır.

Kompozisyon: Kesiminden sonra talep edilen ölçüye göre patchwork halının kompozisyonu yapılmaktadır. Kompozisyon, farklı halıların parçalarından ve renklerinden oluşturulabildiği gibi aynı halıdan parçalarla da oluşturulabilmektedir.

Overlok: Kompozisyona göre ayarlanan parçaların her bir kenarının dağılmaması için vintage halılarda olduğu gibi overlok uygulanmaktadır.

Birleştirme: Parçaların birbirine dikilmesi işlemidir. Bunun için çoban dikişi olarak bilinen teknik uygulanmaktadır. Bu işlem tamamen elde tığ ya da iğne kullanılarak yapılabildiği gibi aynı zamanda makine ile de uygulanabilmektedir. Bu işi evlerinde yapan kadınlar bulunmaktadır.

Sırt Bezi Dikimi: Bütün işlemleri biten patchwork halıların arkasına, birleştirilen parçaların bütünlüğünün bozulmaması ve düzgün bir görünüm için sırt bezi dikilmektedir. Sırt bezi için genellikle pamuklu kumaşlar tercih edilmektedir.

Kalite Kontrol: Vintage ve patchwork halıların bütün işlemleri tamamlandıktan sonra satış ve teslimat öncesinde yapılan kontrol işlemidir. Bu aşamada halıların yüzeyi ve sırtı incelenip sorun görülürse tamiratı yapıldıktan sonra sevkiyatı gerçekleştirilmektedir. (Aktürk, 2021: 47-69)

4. SEKTÖRÜN SORUNLARI

Eski el dokuması halılara yapılan işlemler nedeniyle gözlenen sorunlara bakıldığında, ilk görülen sorun halıların yapısında oluşan tahribattır. Öncelikle bu halılar fiziksel ve kimyasal işlemlerden geçmektedir. Bu işlemlerle halılar yapısal olarak zarar görmektedir. Halıların tıraşlama sırasında hav yüksekliği düğüm hizasına kadar düşürüldüğü için kullanıma bağlı olarak çok hızlı bir şekilde dökülecek ve ömrü oldukça kısalacaktır. Bununla birlikte soldurma işleminde kullanılan sodyum hidrosülfitin de işletmeciler tarafından halıya zararlı olduğu belirtilmekte ve bu kimyasalın halıdan arındırılması için başka bir kimyasal olan sodyum metabisülfitle nötrlenmesi gerektiği söylenmektedir. Ancak bazı işletmelerin maliyeti artırması nedeniyle bu kimyasalı kullanmadıkları, bu tip halıların maksimum ömrünün 4 yıl olacağı belirtilmektedir. Soldurma işlemlerinde kullanılan diğer kimyasal kıvamlı oksidanın ise saçlara zarar verdiği gibi yün liflerinin yapısını bozması ve kırılmalara neden olması kaçınılmazdır. Ayrıca boyama işlemi için kullanılan sülfürik asit de çok tehlikeli bir kimyasal olarak halılara zarar vermektedir. Yapılan işlemlerin halılara zarar vermesi ve ömrünün kısalması, düşük değerde olan bir ürünün fiyatını ve satılabilirliğini çok arttırdığı için, göz ardı edilebilir. Bununla birlikte yöresel karaktere sahip, doğal boyalı, nitelikli el dokuması halıların 50 yıldan fazla kullanılabilecekken bu tip işlemlerle, para için tahrip ediliyor olması ise bu işle uğraşanlar tarafından dillendirilmektedir. Bu da yakın tarihte üretilen, el emeği kültürel bir değerin ticari amaçlarla yok olmasına neden olmaktadır. (Aktürk, 2021: 76)

Çevresel sorunlara bakıldığında, işlemler süresince halılar birçok defa tonlarca su alma kapasitesine sahip kimyasalla dolu kazanlara atılarak işlem görmektedirler. Bu işlemler sonucunda sık sık atık suların tahliye edilmesi ihtiyacı doğmaktadır. Fakat bu atık sular açılan kuyulara veya kanalizasyon sistemine boşaltılmaktadır. Bunun da bir takım çevresel sorunlara

neden olabileceği düşünülmektedir. Nitekim Sultanhanı Belediyesi'nin arıtma sisteminin bu işletmelerin atık sularında bulunan yün artıkları nedeniyle sık sık tıkandığı, yapılan görüşmelerde bu konuda tespitler yapıldığı ve bu işletmelerin bir merkeze toplanarak atık sularının bertaraf edilmesi için çalışmalar planlandığı öğrenilmiştir. (Aktürk, 2021: 76-77)

Sektörde iş güvenliği sorunları da bulunmaktadır. Halılara yapılan işlemler sırasında temel iş sağlığı ve güvenliği konusunda yeterli önlemlerin alınmadığı görülmektedir. Birçok tehlikeli kimyasalın kullanıldığı işlemlerde gözlük ve maske kullanımı bulunmazken çalışanlar önlem olarak yalnızca lastik eldiven ve çizme kullanmaktadır. (Aktürk, 2021: 77)

Ticari açıdan bakıldığında ise önemli sorunlardan biri bu halıların satışındaki mali denetim eksikliğidir. Yapılan alan araştırması süresince halıların satışında mali bir denetim olmadığı, kayıt altına alınmadığı ve birçoğunun bireysel kargo gönderim yöntemiyle yurtdışına satıldığı görülmüştür (Aktürk, 2021: 77-78).

Bu işlem ve işletmelerde görülen sorunlara rağmen, karlılık oldukça yüksektir. Sektörün bu uygulamaları daha fazla yapma, geliştirme, istihdam yaratma ve ülkeye döviz kazandırma potansiyeli de bulunmaktadır. Bunu yapabilmek için işletmeciler ve sektör temsilcileri önlerindeki engellerin kaldırılmasını istemektedirler. Bunlar; eski ve yeni el halısı ithalatına serbestlik getirilmesi ve ithal el halılarına 2015 yılında gelen ek gümrük vergilerinin kaldırılması, yalnızca Isparta'da bulunan halı ihtisas gümrüğünün İstanbul başta, halı ticaretinin yapıldığı diğer illere de açılması (İHİB, 2021, 96-114), yurt dışından yapılacak alımlar için denetimini de yaparak online ödeme kolaylığı getiren sistemlere izin verilmesidir.

2010 yılında İHİB Başkanı İbrahim Yılmaz'ın "El halısı ithalatı serbest bırakılırsa, ihracatı 1 milyar doları aşar, 100 bin kişiye iş sağlanır. Türkiye'de el halısı üretimi yok denecek kadar azaldı. Bu ekonomik gelişmenin sonucu. Eğer el halısı ve eski halı ithalatını serbest bırakırsak, Afganistan, Pakistan ve İran eksenindeki el halısı ticareti İstanbul'a döner ve bizim sadece el halısı ihracatımız çok kısa sürede 1 milyar doları aşar." şeklinde bir demecinin olduğu söylenmektedir (Güngör, 2010).

İHİB'den alınan bilgilere göre, 2021 yılı itibariyle Türkiye, imalat ve ticaret açısından tarihinin en kötü dönemini yaşamaktadır. İmalat yok denilecek kadar azalmıştır. Kesin olmamakla birlikte 1000 tezgâh ile 5000 civarı dokuyucunun aktif çalıştığı düşünülmektedir. Devletin el halısı ithalatına getirdiği ek gümrük vergisi nedeni ile ithalat devlet eliyle engellenmiştir. Ayrıca, hangi gümrük kapısından giriş yaparsa yapsın, halıların Isparta İhtisas Gümrüğüne girişinin mecbur kılınarak ekstra maliyet ile karşı karşıya bırakılması, el halısı ithalatını imkânsız hale getirmiştir. Tüccarın elinde bulunan yerli ve ithal üretim, geçmişten gelen stoklar da bitmek üzere olduğundan şu an büyük bir arz problemi yaşanmaktadır (Yıldız, 2021).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Eski el dokuması halılara yapılan fiziksel ve kimyasal işlemler sırasında halılar zarar görmektedir. Bununla birlikte halıların görünümü değişmekte, güncel dekorasyona uyum sağladıkları için satılabilir olmaktadır ve alım maliyetine göre satış fiyatı on kata kadar çıkabilmektedir. Bu açıdan yapılan işlemler üst dönüşüm olarak tanımlanabilir ve halılar üzerindeki tahribat göz ardı edilebilir.

Tüm bunların yanı sıra kültür açısından bakıldığında, bu işlemlere yöresel karaktere sahip, doğal boyar maddelerle boyanmış, nitelikli halılar da girmektedir. Bu işle uğraşanların bir kısmı bu halıları tanımakla birlikte birçoğu bilmeden işleme sokmaktadır. Bu arada bilerek, daha fazla para kazanma amacıyla yapanlar da vardır. Bu durum yakın tarihimize ait kültürel bir değerimizin tahrip olmasına neden olmaktadır. Burada kültürel bilinçlendirmenin önemli olduğu düşünülmektedir. Bu tip halılar işletmecilere çok nadir gelmektedir ve işletme sahipleri şüphelendikleri halıları kültürel koruma bilinci ile uzmanlara göstererek bu kapsamda açılabilecek mezatlarla, daha az karla tekrar topluma kazandırma yolunu tercih edebilirler.

Eski halılara uygulanan kimyasal işlemlerde kullanılan tehlikeli maddeler ile aşırı su tüketimi, bunların açılan kuyulara dökülmesi veya kanalizasyon sistemlerine verilmesinin çevreye ne gibi zararlar vereceği düşünülmemektedir. Bu sorunlar, işletmelerin belli merkezlere toplanması, bu merkezlere kurulacak merkezi bir filtreleme ve arıtma sistemi ile belki çözülebilir. Bu konuların uzmanlarca araştırılması önerilmektedir. İş güvenliği konusunda ise eğitim ve denetimlerin yapılması gerekmektedir.

Genel olarak el halısı sektöründe olmakla birlikte, bu sektörde de hem alış hem de satış işlemlerinde düzenli bir faturalandırma görülmemektedir. Bu da devletin vergi kaybına ve haksız kazanca neden olmaktadır. İşletme sahipleri ihracat yapmaktadırlar ancak yaptıkları ihracat parçalar halindedir. Bu tip satışlarda yurt dışından yapılacak alımlar için (PAYPAL gibi) güvenli ve az maliyetli ödeme sistemleri Türkiye'de kullanılmamaktadır. İşletmeciler, denetimli olarak bu gibi sistemlere izin verilmesiyle sektörün önünün açılacağını belirtmektedirler.

Türkiye'de el halısı için iç talep oldukça düşüktür. El halıcıları ticareti genellikle turistlere veya direkt ihracatla yurt dışına yapmaktadırlar. El halısı malzeme ve üretim maliyeti Uzakdoğu ülkelerine göre yüksek olduğu için üretim çok sınırlı şekilde olmaktadır. Bunula birlikte Türkiye halıyı bilen, nitelikli iş gücü olarak potansiyeli olan bir ülkedir. Eski ve yeni el halısı ithalatının serbest bırakılması ile Türkiye'nin jeopolitik konumu ve çok eskiye dayanan halı transfer ülkesi olmasından dolayı eski el halılarına yeni üretimlerden çok daha düşük bir maliyetle ulaşabilecek, bunların tamiri veya işlenip dönüştürmesi ile çok daha yüksek değerde ihraç edebilecek durumdadır. Bu şekilde bir ticaretle hem yüksek istihdam hem de döviz girdisi elde etmek mümkün olabilir.

Sonuç olarak, sektör önündeki engeller kaldırıldığında büyümeye açık, yüksek istihdam ve döviz getirisi potansiyeline sahiptir. Bununla birlikte, çevresel, iş güvenliği, kültürel ve mali açıdan sorunları vardır ve bunlar sistemli bir yaklaşımla çözülemeyecek sorunlar değildir.

KAYNAKÇA

Aktürk, D. F., *Halı Sektöründe Güncel Bir Akım: Eski El Dokuması Halıların İşlenerek Yeniden Değerlendirilmesi,* Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir, 2021.

Güngör, T., İzin veriniz de el halısını da üretecek yerde ithal etmeyelim, Erişim: 12.10.2021

https://www.dunya.com/kose-yazisi/izin-veriniz-de-el-halisini-da-uretecek-yerde-ithal-etmeyelim/7441

İHİB, *Domotex Halı ve Yer Döşemeleri Fuarı 2014 Yılı Sonuç Raporu*, 2014.

İHİB, *2019-2020 Yılları Faaliyet Raporu*, İHİB Yayını, 2021.

Oriental Rug Experts, http://www.orientalrugexperts.com/about-us/
(Erişim tarihi: 24.04.2021)

Öztürk, B., Cumhuriyet Türkiye'si Halıcılığı- I: 1923-1980 Yılları Arası, Arış Dergisi, 17, 44-61, 2020. DOI: 10.34242/akmbaris.2020.139

Öztürk, B., Cumhuriyet Türkiye'si Halıcılığı- II: 1980-2000 Yılları Arası. *Arış,* 18, 122-140, 2021. doi:10.34242/akmbaris.2021.151

Spooner, B., Weavers and Dealers: The Authenticity of an Oriental Carpet. A. Appadurai, *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective* Cambridge University Press, Cambridge, 1988.

Yıldız, N., İHİB Denetim Kurulu Üyesinden alınan yazılı bilgi, 20.11.2021

DIŞ YARDIM VE YÖNETİŞİMİN BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Pınar HAYALOĞLU[1], Muhammed TÜMAY [2]
[1] Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, iktisat Bölümü,
ORCID: 0000-0001-7181-8801
[2] Gümüşhane Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,
ORCID:0000-0002-3226-3898

ÖZET
Ülkelerdeki yavaş büyüme hızının birçok nedeni olmakla birlikte düşük gelirli ülkelerde büyümenin önündeki en önemli engellerden birinin sermaye yetersizliği olduğu söylenebilir. Dış yardımlar bu sorunun çözümünde düşük gelirli ülkeler için önemli bir finansman kaynağı olsa da yardımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi tartışmalı bir konudur. Ayrıca kurumsal kalitenin hem ülkedeki büyüme oranı hem de yardımların etkinliği üzerinde önemli etkileri olduğu belirtilmektedir. Kurumsal yapı unsurları büyüme ve kalkınmayı teşvik edecek uygun bir ortam hazırlarken elde edilen büyümenin de sürdürülebilir olmasını sağlamaktadır. Bu doğrultuda çalışmada dış yardımlar ve kurumsal yapının bir unsuru olan yönetişimin kalitesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkinin ampirik olarak incelenmesinde dinamik panel veri analizi yönteminden yararlanılmıştır. Bu kapsamda Arellano-Bover (1995) ve Blundell-Bond (1998) tarafından geliştirilen iki aşamalı Sistem Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) kullanılmıştır. 2000-2019 dönemini kapsayan çalışmada dış yardım kullanan 78 düşük gelirli ülke örneklemi içermektedir. Elde edilen bulgular örneklem ülkelerde yönetişimin büyüme üzerindeki olumlu etkisini ortaya koymaktadır. Ayrıca dış yardımlar ile büyüme arasında ise negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda örneklem ülkelerde yönetişim kalitesindeki iyileştirmelerin ekonomik büyümeyi olumlu etkileyeceği söylenebilir.
Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Dış Yardım, Yönetişim, Dinamik Panel Veri Analizi

THE EFFECT OF FOREIGN AID AND GOVERNANCE ON ECONOMIC GROWTH

ABSTRACT
Although there are many reasons for the slow growth rate in countries, one of the most crucial obstacles to growth in low-income countries is the lack of capital. Foreign aid is an essential source of finance for low-income countries in solving this problem, even though the impact of aid on economic growth is a controversial issue. Furthermore, we may state that institutional quality has essential effects on the country's growth rate and aid effectiveness. Institutional structure elements provide a suitable environment that will encourage growth and development while ensuring that the growth achieved is sustainable. Accordingly, this study examines the relations between the quality of governance, an element of foreign aid and institutional structure, and economic growth. We estimate the relationship between the variables using the Dynamic panel data analysis method. In this context, we exploit the two-step System Generalized Moments Method (GMM) developed by Arellano-Bover (1995) and Blundell-Bond (1998). The study includes 78 low-income countries using foreign aid between 2000 and 2019. Consequently, we find the positive effect of governance on growth in the sample countries and a negative relationship between foreign aid and economic growth. In line with the findings, we can conclude that improvements in the quality of governance in the sample countries will positively affect economic growth.
Keywords: Economic Growth, Foreign Aid, Governance, Dynamic Panel Data Analysis

1. GİRİŞ

İktisat literatüründe büyümenin belirleyicilerini ele alan teorik yaklaşımlar tarihsel süreçte değişime uğramış ve ülkelerin temel hedefi durumunda olan iktisadi büyüme her daim tartışılan konuların başında gelmiştir. Ana akım iktisat okulları büyümenin sağlanmasında sermaye birikimi, kamu harcamaları ve teknolojik gelişme gibi faktörleri öne sürmüşlerdir. 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve öncüsü Thorstein B. Veblen olarak kabul edilen Kurumsal İktisadi düşünce ise sayılan söz konusu faktörlerin büyümenin nedeni değil sonucu olarak ele alınması gerektiğini belirtmektedir. 1990'lı yıllardan itibaren Daron Acemoğlu'nun çalışmalarıyla büyüme literatürüne giren bu düşünceye göre, bir ülkenin sahip olduğu kurumsal yapı üretim, tüketim, yatırım gibi iktisadi unsurları etkileyerek ekonomik performansa yön vermektedir. Teoriye göre kaliteli kurumsal yapıya sahip ülkelerde büyüme daha hızlı gerçekleşmekte ve sürdürülebilir olmaktadır.

Düşük gelirli ülkelerin büyüme sürecinde yaşadıkları sermaye ve altyapı yetersizliği gibi nedenlerle dış yardıma başvurdukları bilinmektedir. Bu yardımlar yeterli kaynağa sahip olmayan ülkelerde ekonomik kalkınma ve refahın teşvik edilmesinde önemli rol oynamaktadır. Literatürde dış yardımların alıcı ülkenin büyümesi üzerindeki olumlu etkisi olduğunu ortaya koyan çalışmalar (Sachs, 2005; Karras, 2006; Moolio ve Kong, 2016; Gitaru 2015) yanında olumsuz etkilerini ortaya koyan çalışmalar (Easterly, 2003; Easterly vd., 2004; Mallik, 2008) da mevcuttur. Bu konuda bir fikir birliği olmamasına rağmen düşük gelirli ülkelere yapılan dış yardımlar yıllar itibariyle sürekli artış göstermiştir. Düşük gelirli ülkeler halen dış yardımları önemli finans kaynağı olarak görmeye devam etmektedirler.

Diğer yandan kurumsal yapının ekonomik performansa olumlu etkisinin yanı sıra dış yardım alan gelişmekte olan ülkelerde kalkınma yardımlarının etkinliğini etkilediğine yönelik görüşler de mevcuttur (Fayissa ve El-kaissy, 1999; Wako, 2016; Maruta vd., 2020). Kurumların aracı rolünü vurgulayan bu görüşlere göre bir ülkedeki kurumsal yapının kalitesi yardımların etkinliği artırmaktadır. Uygun politik ortam, siyasi ve sivil özgürlükler düzeyi ve iyi yönetişim gibi unsurların varlığı dış yardımların iktisadi büyüme üzerindeki olumlu etkisini arttırmaktadır. Bu unsurlar büyüme ve kalkınmayı teşvik edecek uygun bir ortam hazırlarken elde edilen büyümenin de sürdürülebilir olmasını sağlamaktadır. Bayar (2016)'a göre, ülkelerdeki daha yüksek düzeyde kamu yönetişimi belirsizliği azaltarak hem yerli hem de yabancı firmalar için bir yatırım ortamı yaratarak ve ekonomik büyümeye olumlu katkıda bulunarak yerli özel yatırımları ve doğrudan yabancı yatırımları teşvik edecektir. Yardım, kurumlar ve yönetişim arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmasında Booth (2011) yardımın alıcı ülkenin kurumsal özellikleri dikkate alınmadan yönetildiğinde, gerçek zararın meydana gelme olasılığının yüksek olabileceğini öne süren çalışmalara vurgu yapmıştır. Adedokun (2017) yardımların, iyi yönetişim ve iyi kurumları olan ülkelerde, kötü yönetişim ve zayıf kurumlara sahip ülkelere göre daha etkili olabileceğini belirtmektedir. Bunun nedeni, iyi yönetişimin ve kurumların, yardımın etkinliği için kolaylaştırıcı bir ortam oluşturmasıdır. İyi yönetişimin olduğu yerde kurumlar güçlüdür ve fon yönetimine yardımcı olmak için uygun kontroller yapılır. Bununla birlikte, yönetişimin zayıf olduğu, kurumların zayıf olduğu ve yolsuzluğun yüksek olduğu ekonomilerde yardım fonları yalnızca birkaç kişinin eline geçmektedir.

Bağışçı/donör kuruluşlar açısından iyi yönetişim kavramı, 1980'lerin sonu ile 1990'ların başı arasında ortaya çıkmıştır ve o zamandan beri akademik alanda ve politika tartışmalarında en çok kullanılan terimlerden biri haline gelmiştir (Carbone, 2010: 15). Bu kavramın ilk kez kullanılışı Dünya Bankasının 1989 tarihli çalışması ile başlamıştır. Dünya bankası, 1980'ler boyunca Sahra-altı Afrika'daki artan yardım miktarına rağmen zayıf ekonomik performansının

altında yatan nedenin 'yönetişim krizi' olduğunu vurgulamıştır (Dünya Bankası, 1989: 60-61). Böylece yönetişim kavramı kalkınma gündemine oturmuştur. Ardından ilk olarak uluslararası ekonomik kuruluşlar yönetişim kavramını tanımlamaya ve ölçülebilir kılacak göstergeler geliştirmeye başlayarak akademik alanda da önemli bir literatürün doğmasına zemin hazırlamıştır (Barış, 2018: 416).

Yukarıdaki tartışmaların ışığında bu çalışmada dış yardımlar ve yönetişimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda çalışmada 78 gelişmekte olan ülkede dış yardım, yönetişim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Çalışmada dinamik panel veri analiz yöntemi kullanılmış olup veriler 2000-2019 yıllarını kapsamaktadır. Çalışmanın devam eden kısımları şu şekilde organize edilmiştir: İkinci bölümde örneklem ülkelerde dış yardım, yönetişim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri ele alan ampirik çalışmalar özetlenmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümde öncelikle metodoloji ve veri tanıtılmış ardından ampirik bulgular sunulmuştur. Son bölümde çalışmanın genel değerlendirmesi yapılmış ve örneklem ülke grubu için politika önerilerine yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR

Kaufmann ve Kraay (2002) çalışmalarında Latin Amerika ve Karayipler bölgesinde kişi başına gelirdeki büyüme ile yönetişim arasındaki nedenselliği analiz etmiştir. 2000-2001 dönemi için 175 ülkeyi kapsayan çalışmada dünya yönetişim göstergeleri kullanılmış ve yönetişimden ekonomik büyümeye doğru güçlü pozitif nedensellik tespit edilmiştir. Mehanna vd. (2010) yönetişim ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi 1996-2005 yıllarını kapsayan dönemde 23 Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) ülkesinde araştırmıştır. Çalışmada petrol varlığının etkisi düzenleyici bir değişken olarak ele alınmıştır. Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) sonuçları; ekonomik kalkınmanın, özellikle petrol zengini ülkelerde yönetişim üzerinde daha zayıf bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca çalışmada kullanılan altı yönetişim göstergesi arasında; söz hakkı ve hesap verebilirlik, hükümetin etkinliği ve yolsuzluğun kontrolü değişkenlerinin ekonomik kalkınma üzerinde en yüksek ekonomik etkiyi gösterdiği bulunmuştur.

Fayissa ve Nsiah (2013), yönetişim ve büyüme arasındaki ilişkiyi 39 Sahra-altı Afrika ülkesi için araştırmıştır. Çalışmada kullanılan panel veri analizi 1995-2004 yıllarını kapsamaktadır. Yönetişim göstergesi olarak Dünya Yönetişim Göstergeleri (WGI: World Governance Indicators) endeksinden yararlanılmıştır. Sonuçlar iyi yönetişimin büyümeyi pozitif etkilediğini göstermektedir. Ayrıca yönetişimin ekonomik büyüme üzerindeki rolünün ülkelerin gelir düzeylerine bağlı olduğu öne sürülmüştür. Buna göre kantil regresyon sonuçları, iyi yönetişimin etkisinin orta gelir dilimlerine göre alt ve üst gelir seviyelerinde daha belirgin olduğunu göstermektedir. Emara ve Jhonsa (2014) yönetişimin kişi başına düşen gelir üzerindeki etkisini 197 ülkeden oluşan örneklem için araştırmıştır. Çalışmada 2009 yılı yatay kesit verileri kullanılmış ve iki aşamalı en küçük kareler (EKK) regresyon analizi yapılmıştır. Yönetişim göstergesi olarak WGI endeksi verilerinden yararlanılmış olup elde edilen sonuçlara göre yönetişim ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik mevcuttur. Ayrıca yazarlar çalışmada elde edilen sonuçları, 22 MENA ülkesi için yönetişim ve büyüme arasındaki ilişkiyi yorumlamak için kullanmıştır. Buna göre, incelenen MENA ülkelerinin çoğu altı yönetişim göstergesinde düşük performans gösterse de bu MENA ülkelerinin kişi başına düşen geliri örneklemdeki diğer ülkelerden nispeten daha yüksektir.

Bayar (2016), yönetişim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 2002-2013 döneminde Avrupa Birliği geçiş ekonomileri örnekleminde araştırmıştır. Yönetişim göstergesi olarak WGI

endeksi verilerinden elde edilen altı yönetişim göstergesi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar, düzenleyici kalite dışındaki tüm yönetişim göstergelerinin ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir pozitif etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca, yolsuzluk ve hukukun üstünlüğünün kontrolünün ekonomik büyüme üzerinde en büyük etkiye sahip olduğu, siyasi istikrarın ise en düşük etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Abdelbary ve Benhin (2018)'nın çalışması 19'u Arap Bölgesinden 19 olmak üzere 97 ülkede yönetişimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemektedir. Panel veri analizinin 1995-2014 dönemini kapsadığı çalışmada yönetişim göstergesi olarak Kaufmann ve Kraay (2003)'dan elde edilen düzenleme kalitesi değişkeni kullanılmıştır. Tüm ülke örneklemi ve Arap bölgesi için elde edilen analiz sonuçlarına göre; yönetişim tüm örneklemde ekonomik büyümeyi olumlu etkilerken, Arap ülkelerinde olumsuz etkilemektedir.

Literatürde dış yardım ve yönetişim arasındaki ilişkiyi incelen çalışmalar da mevcuttur. Knack (2001) yardım bağımlılığı ve yönetişim kalitesi arasındaki ilişkiyi 1982-1995 dönemi için yatay kesit veri analizi ile incelemiştir. Yönetişimin kalitesi göstergesi olarak Uluslararası Ülke Riski Rehberi (ICRG)'den elde edilen bürokratik kalite, yolsuzluk ve hukukun üstünlüğü endeksleri kullanılmıştır. Sonuçlara göre, daha yüksek düzeyde yardım yönetişim değişkenleri üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Benzer şekilde Busse ve Gröning (2010)'in dinamik panel veri analiz yöntemi kullanıldığı çalışmalarında yönetişimin kalitesi için ICRG'den elde edilen üç alt bileşen (yolsuzluk, hukuk ve düzen ve bürokrasi kalitesi) kullanılmıştır. Analiz 106 ülkenin 1984-2004 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır Çalışmada yardımın yönetişim üzerindeki etkisinin olumsuz olduğu tespit edilmiştir. Asongu ve Nwachukwu (2015), 1996-2010 dönemi için 52 Afrika ülkesinde dış yardımın yönetişim üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmada içsellik sorunu göz önünde bulundurularak iki aşamalı EKK analiz yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca Kaufmann vd. (2010)'nin tanımlamış olduğu yönetişimin üç farklı boyutu ele alınmıştır: siyasi yönetişim (ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik ve siyasi istikrar), ekonomik yönetişim (düzenleme kalitesi ve hükümetin etkinliği) ve kurumsal yönetişim (hukukun üstünlüğü ve yolsuzluğun kontrolü). Bulgular, kalkınma yardımlarının ekonomik yönetişim ve kurumsal yönetişimi bozduğunu, ancak siyasi yönetişim üzerinde anlamsız bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Yoon ve Kim (2015) yardımın yönetişim üzerindeki etkisini yönetişimi siyasi, idari ve yargı sektörleri olmak üzere üç farklı boyutta ele alarak makro düzeyde analiz etmişlerdir. Çalışmada 2002-2011 dönemine ait 90 gelişmekte olan ülke verisi kullanılmıştır. Panel veri analiz sonuçları yardımların siyasi ve idari yönetişimi iyileştirmeye yardımcı olduğunu, ancak yargı yönetişimini sağlamadığını göstermektedir. Brays (2016), kantil regresyon tekniği kullandığı çalışmasında dış yardım ve yönetişim arasında bir Laffer eğrisi ilişkisinin olduğunu tespit etmiştir. Buna göre yardımın yönetişim kalitesini hem iyileştirebileceğini hem de azaltabileceğini öne sürmüştür. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre, yardım ve yönetişim arasında doğrusal olmayan bir ilişki mevcut olup aşırı miktarların yönetişim kalitesi üzerinde azalan getirisi söz konusudur.

Literatürde az sayıda da olsa dış yardım, yönetişim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi çalışmalar da mevcuttur. Örneğin Awan ve Mustafa (2015) altı Güney Asya ülkesinde (Bangladeş Butan, Hindistan, Nepal, Pakistan ve Sri Lanka) 1996-2012 döneminde kurumsal yönetişim, yardım ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Tahmin edilmiş genelleştirilmiş en küçük kareler tahmin yönteminin kullanıldığı çalışmada yönetişimin kalitesini ölçmek için WGI'den elde edilen altı yönetişim göstergesi kullanılmıştır. Ampirik sonuçlar, hem tüm yönetişim göstergeleri kümesinden oluşan kurumsal yönetişim kalitesi endeksinin hem de bireysel yönetişim göstergelerinin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi

olduğunu göstermektedir. Çalışmada ayrıca Kaufmann vd. (2005)'nin tanımladığı yönetişimin üç boyutu [siyasi yönetişim (ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik ve siyasi istikrar), ekonomik yönetişim (düzenleme kalitesi ve hükümetin etkinliği) ve kurumsal yönetişim (hukukun üstünlüğü ve yolsuzluğun kontrolü)] ile büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Analiz sonuçları daha iyi siyasi, ekonomik ve sosyal yönetişimin büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun yanında iyi kurumlar ile yardımların etkinliği arasında bir bağlantı tespit edilememiştir. Diğer yandan büyüme denklemlerinin tümünde yardımların ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkisi olduğu tespit edilmiştir. Adedokun (2017) ise dünyanın en yoksul bölgeleri arasında yer alan Sahra-altı Afrika'da 47 ülkede dış yardım, yönetişim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1996-2012 döneminde araştırmıştır. Sistem GMM tekniğini kullanan çalışmanın sonuçları, dış yardımın ekonomik büyüme üzerinde anlamsız ve negatif etkisi olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, çalışmada yardım alıcıları arasında heterojenlik tespit edildiğinden yardımın etkinliği çeşitli ülke gruplarına göre değişmektedir. Ayrıca, yönetişim ve yardımın boyutu, Sahra-altı Afrika'daki büyümeyi iyileştirmek için birbirini tamamlamaktadır.

3. METODOLOJİ VE VERİ SETİ

3.1. Veri Seti

Çalışmada dış yardımlar ve yönetişimin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri 78 düşük gelirli ülke[i] örneklemi için 2000-2019 yıllarını kapsayan dönemde analiz edilmiştir. Söz konusu ilişkileri analiz etmek üzere oluşturulan modelde kullanılan değişkenler ve elde edildikleri kaynaklar Çizelge 1'de özetlenmiştir.

Çizelge 1: Modellerde Kullanılan Değişkenler

Değişkenin Adı	Değişkenin Tanımlanması	Elde Edildiği Kaynak
GDP	Kişi Başı GSYH (2010 yılı dolar ($) bazında)	Dünya Bankası, WDI
WGI	Dünya Yönetişim Göstergesi	Dünya Bankası, WGI
AID	Net Resmi Kalkınma Yardımı (2010 yılı dolar ($) bazında)	Dünya Bankası, WDI
POP	Nüfus (Yıllık yüzde değişim)	Dünya Bankası, WGI
LIFE	Umulan Yaşam Süresi (Doğum anından, Yıl)	Dünya Bankası, WDI
GROSS	Gayri Safi Yurtiçi Gelir (Sabit Yerel Para Birimi)	Dünya Bankası, WDI
TRADE	Ticaret (İhracat ve İthalat) (GSYH yüzdesi olarak)	Dünya Bankası, WDI
DEM	Demokrasi Düzeyi	Freedom House
FDI	Doğrudan Yabancı Yatırımlar (GSYH yüzdesi olarak)	Dünya Bankası, WDI

Ampirik analizde bağımlı değişken olarak kullanılan **GDP**, kişi başına GSYH düzeyini ifade etmekte olup logaritmik formu modele dahil edilmiştir. Değişken Dünya Bankası World Development Indicators (WDI) veri tabanından elde edilmiştir. **WGI** ile ifade edilen Dünya Yönetişim Endeksi, Dünya Bankası'nın WGI veri tabanından elde edilmiştir. Söz konusu değişken ülkelerin yönetişim düzeyini ölçen altı göstergenin (ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik, siyasi istikrar ve şiddetin olmaması, hükümetin etkinliği, düzenleme kalitesi, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluğun kontrolü) ortalaması alınarak elde edilmiş olup endeks değeri -2,5 ile +2,5 arasında değişen değerler almaktadır. **AID** ise ülkelerin aldığı net resmi

kalkınma yardımlarının 2015 yılı sabit fiyatları ile dolar ($) bazındaki değerlerini ifade etmekte olup logaritması alınarak modele dahil edilmiştir. Modellere kontrol değişkeni olarak ilave edilen **POP**, nüfusun yıllık değişimini; **LIFE**, umulan yaşam süresini ve **GROSS** ulusal para birimi cinsinden gayri safi yurtiçi geliri ifade etmektedir. GROSS değişkeni logaritması alınarak modele dahil edilmiştir. Modele ayrıca üç adet araç değişken ilave edilmiştir. Bu değişkenlerden **TRADE**, mal ve hizmet ticaretinin GSYH içindeki payını ve **FDI**, doğrudan yabancı yatırımların GSYH içindeki payını ifade etmektedir. **DEM** ile ifade edilen ve demokrasi düzeyini gösteren endeks ise Freedom House'un Politik Hak ve Sivil Özgürlükler verilerinin ortalaması alınarak elde edilmiştir. Bu endeks 1 ile 7 arasında değerler almaktadır.

3.2. Tanımlayıcı İstatistikler

Modelde kullanılan değişkenlere ait temel tanımlayıcı istatistikler Çizelge 2'de sunulmuştur. Buna göre örneklem ülkelerde 2000-2019 yılları arasında kişi başı GSYH ortalama olarak 2539,7 dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Yönetişim göstergesi olarak kullanılan WGI değişenin en düşük değerinin -1,9 iken en yüksek değerinin 0,6 olduğu görülmektedir. Bu değişkenin -2,5 ile +2,5 arasında değerler aldığı göz önünde bulundurulduğunda örneklem ülkelerde yönetişim düzeyinin düşük seyrettiği söylebilir. Net kalkınma yardımlarını gösteren AID değişkeninin ise örneklem ülkelerde en yüksek ve en düşük değerleri sırasıyla 24877529296,875 dolar ve -65910004 dolar olarak gerçeklemiştir.

Çizelge 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
GDP	1597	2539.7	2353.407	194.873	15068.982
WGI	1520	-0.591	0.477	-1.957	0.63
AID	1510	8.138e+08	1.113e+09	-65910004	2.488e+10
POP	1600	1.753	1.178	-9.081	7.786
LIFE	1520	64.697	8.985	39.441	78.875
GROSS	1428	5.331e+13	2.974e+14	5.519e+08	4.223e+15
TRADE	1565	75.14	34.487	.167	311.354
DEM	1574	4.15	1.531	1	7
FDI	1559	4.193	6.683	-37.155	103.337

Modelde kullanılan değişkenlere ait korelasyon katsayıları Çizelge 3'te sunulmuştur. Çizelgeye göre, ülkelerin GDP düzeyleri ile WGI arasında pozitif bir korelasyon söz konusuyken AID ile negatif bir korelasyon söz konusudur.

Çizelge 3. Korelasyon Matrisi

Değişkenler	LGDP	WGI	LAID	POP	LIFE	LGROSS	TRADE	DEM	FDI
LGDP	1.000								
WGI	0.428	1.000							
LAID	-0.298	-0.114	1.000						
POP	-0.452	-0.192	0.259	1.000					
LIFE	0.621	0.272	-0.104	-0.410	1.000				
LGROSS	-0.057	-0.064	0.385	0.147	0.013	1.000			
TRADE	0.159	0.163	-0.342	-0.236	0.175	-0.359	1.000		
DEM	-0.251	-0.690	0.108	0.137	-0.141	0.085	-0.084	1.000	
FDI	-0.043	0.047	-0.020	0.056	0.017	-0.168	0.315	-0.059	1.000

3.3. Yöntem ve Analiz

Çalışmada dış yardımlar ve yönetişimin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemek üzere Arellano-Bover (1995) ve Blundell-Bond (1998) tarafından önerilen dinamik panel veri tahmincileri kullanılmıştır. Arellano ve Bover (1995)'un dinamik panel veri modellerinde "ortogonal sapmalar" yönteminde kullanarak önermiş olduğu etkin araç değişken tahmincisi birinci farklar yönteminde olduğu gibi cari dönemden bir önceki dönemin farklı alınmamakta, bunun yerine bir değişkenin tüm mümkün gelecek değerlerinin ortalamasının farklı alınmaktadır. Bu sayede dengesiz panel veri setlerinde birinci farklar yönteminin yol açmış olduğu veri kaybını minimize etmektedir. Blundell ve Bond (1998) zaman boyutunun küçük olması durumunda (N>T) dinamik panel veri modelinin etkin tahmincisini elde etmek için yararlanılan ekstra moment koşulunun önemini vurgulamışlardır (Yerdelen Tatoğlu, 2013: 85-88).

Bu doğrultuda dinamik panel veri tahmincilerinden iki aşamalı sistem GMM yönteminin kullanıldığı çalışmada dış yardımlar ve yönetişimin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri aşağıdaki model yardımıyla analiz edilmiştir:

$$LGDP_{it} = \alpha L.LGDP_{it-1} + \beta X_{it}^{'} + \gamma Z_{it}^{'} + \lambda_t + \varepsilon_{it}$$

Modelde bağımsız değişken olarak kullanılan $LGDP_{it}$, logaritmik GSYH'yı ve $L.LGDP_{it-1}$ ise bir önceki dönem logaritmik GSYH'yı ifade etmektedir. X_{it} açıklayıcı değişkenler setini (WGI, LAID); Z_{it} kontrol değişkenlerini (POP, LIFE, LGROSS) göstermektedir. λ_t yıl kukla değişkenini ve ε_{it} hata terimini ifade etmektedir.

3.4. Analiz Sonuçları

Dış yardımlar ve yönetişimin büyüme üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla yapılan iki aşamalı sistem GMM analiz sonuçları Çizelge 4'te gösterilmektedir. Çizelgede açıklayıcı değişkenlerin ekonomik büyümeye etkilerinin anlamlılığı ve ne yönde olduğunu gösteren katsayılar ve t-istatistiğinin yanı sıra, modelin doğruluğunu ve tutarlılığını gösteren testlere de yer verilmiştir. Buna göre iki aşamalı sistem GMM tahmincilerinin tutarlılığını test etmek üzere Arellano-Bond testi, Hansen testi ve F-testi uygulanmıştır. F-test sonucunda görüldüğü üzere modelin bir bütün olarak anlamlı olduğu söylenebilir. Modelde otokorelasyon olup olmadığını test etmek üzere kullanılan AR(2) testi modelde ikinci dereceden otokorelasyon varlığının olmadığını göstermektedir. Modelde kullanılan araç değişkenlerinin uygunluğunu test etmek için ise Hansen testinden yararlanılmıştır. Roodman (2009)'da belirtiği gibi Hansen olasılık değerinin (p-value) 0,10 ve 0,25 arasında olması beklenilmekte olup aksi halde, yani olasılık değerinin 0,25'in üstünde olması durumda bu bulgu potansiyel olarak zayıf araç değişkenine işaret etmektedir. Bu doğrultuda çalışmada Hansen test sonucu, modelde uygun araç değişkenlerin kullanıldığını göstermektedir.

Model sonuçlarına bakıldığında, bağımlı değişken ekonomik büyümenin gecikmeli dönem değerinin istatistiksel olarak %1 seviyesinde anlamlı ve aralarında pozitif bir ilişki görülmektedir. Açıklayıcı değişkenlerden WGI ile bağımlı değişken arasında pozitif ve istatistiksel olarak %5 anlamlı bir ilişki vardır. Bir diğer açıklayıcı değişken olan LAID ile bağımlı değişken arasında ise istatistiksel olarak %10 anlamlı ve negatif bir ilişki görülmektedir. Bu bulgu dış yardımların düşük gelir seviyelerine sahip olan ülkelerde negatif bir etkiye sahip olabileceği yönündeki literatür ile örtüşmektedir. Kontrol değişkenlerine ait

bulgulara bakıldığında örneklem ülkelerde POP ile GDP arasında negatif bir ilişki olduğu; LIFE ve LGROSS ile LGDP arasında ise pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir.

Çizelge 4: Analiz Sonuçları

Bağımlı Değişken: LGDP	Katsayı	t-istatistiği
L.GDP	0.9438*** (0.020)	48.23
WGI	0.0240** (0.012)	2.01
LAID	-0.0095* (0.005)	-1.85
POP	-0.0162*** (0.004)	-3.80
LIFE	0.0024* (0.001)	1.97
LGROSS	0.0039* (0.002)	1.75
Sabit	0.4175** (0.187)	2.23
Testler ve İstatistikler	**Yıl Kukla Değişken**	Kullanıldı
	F Testi (22,77)	339071.34 [0.000]
	AR (1)	[0.203]
	AR (2)	[0.469]
	Hansen Test İstatistik	[0.242]
	Ülke Sayısı/Araç Değişken	78/63
	Gözlem Sayısı	1192

Not: *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 seviyelerindeki istatistiksel anlamlılık düzeyini göstermektedir. Parantez içindeki değerler standart sapma, köşeli parantez içindeki değerler ise anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Düşük gelirli ülkeler, tasarrufların düşük düzeyde gerçekleşmesi nedeniyle, büyüme ve kalkınma sürecinde ortaya çıkan sermaye ihtiyacını dış yardımlarla sağlayabilmektedirler. Söz konusu ülkelerin kullandığı dış yardımların miktarı son yıllarda giderek artsa da bu yardımların ülkelerin ekonomik büyümesi üzerindeki etkisi tartışmalı bir konudur. Literatürde dış yardımlarının büyüme üzerindeki olumlu etkisini ortaya koyan çalışmalar yanında olumsuz etkisini vurgulayan çok sayıda yer almaktadır.

Diğer yandan büyümenin belirleyicileri ile ilgili tarihsel süreçte farklı görüşler ortaya atılmış ve büyüme literatürü giderek genişlemeye devam etmiştir. Ana akım iktisat okulları büyüme sürecinde tasarruf ve yatırımlar, kamu harcamaları, teknolojik gelişme gibi faktörlere vurgu yapmışken son yıllarda öne çıkan kurumsal iktisadi düşünce ülkelerdeki kurumsal yapı kalitesine vurgu yapmıştır. Bu görüşe göre iyi işleyen kurumsal yapı büyüme ve kalkınmayı teşvik edecek uygun bir ortam oluşturmaktadır.

Bu bilgiler doğrultusunda çalışmada dış yardımlar ve kurumsal yapı unsurlarından yönetişim kalitesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi 2000-2019 yıllarını kapsayan dönemde 78 düşük gelirli ülke örneklemi için incelenmiştir. Böylece gelişmekte olan ülke konumunda olan ve dış yardım kullanan söz konusu ülkelerde hem dış yardımların hem de kurumsal yapının

ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Söz konusu ilişkinin ampirik olarak incelenmesinde dinamik panel veri tahmincilerinden olan ve Arellano-Bover (1995) ve Blundell-Bond (1998) tarafından geliştirilen iki aşamalı sistem GMM kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, örneklem ülkelerde dış yardımlar ile ekonomik büyüme arasında ise negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca yönetişimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgular doğrultusunda örneklem ülkelerde yönetişim kalitesindeki iyileştirmelerin ekonomik büyümeyi olumlu etkileyeceği söylenebilir. Bir diğer deyişle yönetişimin alt bileşenleri olan ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik, siyasi istikrar ve şiddetin olmaması, hükümetin etkinliği, düzenleme kalitesi, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluğun kontrolü gibi alanlarda sağlanacak iyileştirmeler bu ülkelerde ekonomik büyüme performansını olumlu etkileyebilecektir.

KAYNAKLAR

Abdelbary, I. ve Benhin, J. (2018). Governance, Capital and Economic Growth in the Arab Region. The Quarterly Review of Economics and Finance, 4/2018.

Adedokun, A. J. (2017). Foreign Aid, Governance and Economic Growth in Sub-Saharan Africa: Does One Cap Fit All? African Development Review, 29(2), 184-196.

Arellano, M. ve Bover, O. (1995). Another Look at the Instrumental Variable Estimation of Error-components Models. Journal of Econometrics, 68, 29-51.

Asongu, Simplice A. ve Nwachukwu, Jacinta C. (2015). Foreign Aid and Governance in Africa. International Review of Applied Economics, 30(1), 69-88.

Awan, M. ve Mustafa, U. (2015). Institutional Governance, Aid and Economıc Growth: A Case of South Asian Countries. International Academy of Business and Economics IABE-2015 Orlando – Winter Conference, March 22-24.

Barış, Abdullah (2018). Uluslararası Ekonomik Kuruluşların Yönetişim Yaklaşımı. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18(2), 415-438.

Bayar Yılmaz (2016). Public Governance and Economic Growth in the Transitional Economies of the European Union. Transylvanian Review of Administrative Sciences, 12(48), 5-18.

Blundell, R. ve Bond, S. (1998). Initial Conditions and Moment Restrictions in Dynamic Panel Data Models. Journal of Econometrics, 87, 115-143.

Booth, David (2011). Aid, Institutions and Governance: What have we Learned? Development Policy Review, 29 (1), 5-26.

Brazys, S. (2016). Aid and Governance: Negative Returns? The European Journal of Development Research, 28 (2), 294-313.

Busse, Matthias ve Groening, Steffen, (2010). Does Foreign Aid Improve Governance? Proceedings of the German Development Economics Conference, Hannover 2010 6, Verein für Socialpolitik, Research Committee Development Economics.

Carbone, Maurizio (2010). The European Union, Good Governance and Aid Co-ordination. Third World Quarterly, 31(1), 13-29.

Dünya Bankası (1989). From Crisis to Sustainable Growth: The Long-Term Perspective Study on SubSaharan Africa (The "LTPS"). Washington, DC.

Dünya Bankası. World Development Indicators Database

Dünya Bankası. World Governance Indicators Database

Easterly, W. (2003). Can Foreign Aid Buy Growth? Journal of Economic Perspectives, 3, 23-48.

Easterly, W., Levine, R. ve Roodman, D. (2004). Aid, Policies, and Growth. American Economic Review, 94(3), 774-780.

Emara, N. ve Jhonsa, E. (2014). Governance and Economic Growth: The Case of Middle East and North African Countries. Journal of Development and Economic Policies, 16 (1), 47-71

Fayissa, Bichaka ve El-Kaissy, Mohammed I. (1999). Foreign Aid and the Economic Growth of Developing Countries (LDCs): Further Evidence. Studies in Comparative International Development, 34, 37-50.

Freedom House. Freedom in the World Database.

Gitaru, Kelvin (2015). Impact of Foreign Aid on Economic Growth. MPRA Paper No. 68145. University Library of Munich, Germany.

Karras, G. (2006). Foreign Aid and Long-Run Economic Growth: Empirical Evidence for a Panel of Developing Countries. Journal of International Development, 18(1), 15-28.

Kaufmann, D. ve Kraay, A. (2002). Growth Without Governance. Polıcy Research Workıng Paper 2928.

Knack, Stephen (2001). Aid Dependence and the Quality of Governance: Cross-Country Empirical Tests. Southern Economic Journal, 68(2), 310-329.

Mallik, G. (2008). Foreign Aid and Economic Growth: A Cointegration Analysis of the Six Poorest African Countries. Economic Analysis and Policy, 38, 251-260.

Maruta, A., Banerjee, R. ve Cavoli, T. (2020). Foreign Aid, Institutional Quality and Economic Growth: Evidence from the Developing World. Economic Modelling, 89, 444-463.

Mehanna, R., Yazbeck, Y. ve Sarieddine, L. (2010). Governance and Economic Development in MENA Countries: Does Oil Affect the Presence of a Virtuous Circle? Journal of Transnational Management, 15(2), 117-150.

Moolio, Pahlaj ve Kong, Somphyvatanak (2016). Foreign Aid and Economic Growth: Panel Cointegration Analysis for Cambodia, Lao PDR, Myanmar, and Vietnam. Athens Journal of Business & Economics, Athens Institute for Education and Research, 2(4): 417-428.

Sachs, Jeffrey (2005). The End of Poverty: Economic Possibilities for our Time. New York: Penguin.

Wako, Hassen Abda (2018). Aid, Institutions and Economic Growth in Sub-Saharan Africa: Heterogeneous Donors and Heterogeneous Responses. Review of Development Economics 22(1), 23-44.

Yerdelen Tatoğlu, Ferda (2012). İleri Panel Veri Analizi: Stata Uygulamalı. İstanbul: Beta Yayıncılık.

Yoon, Ji Woong ve Kim, Eunju (2015). Does Aid Improve Governance in Developing Countries? Different Effects by Multi-Dimensional Governance. The Korean Journal of Policy Studies, 30(2), 1-21.

[i] Modelde Kullanılan Örneklem ülkeler

Avrupa Bölgesi	Bosna Hersek, Kuzey Makedonya, Moldova, Sırbistan, Türkiye, Ukrayna
Afrika Bölgesi	Cezayir, Mısır, Libya, Fas, Tunus, Benin, Burkina Faso, Burundi, Cabo Verde, Kamerun, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad, Fildişi Sahili, Etiyopya, Gana, Gine, Kenya, Lesoto, Liberya, Madagaskar, Malavi, Mali, Moritanya, Mozambik, Namibya, Nijer, Nijerya, Ruanda, Senegal, Sierra Leone, Güney Afrika, Sudan, Esvatini, Tanzanya, Togo, Uganda, Zambiya, Zimbabve
Amerika Bölgesi	Belize, Dominik Cumhuriyeti, El Salvador, Guatemala, Haiti, Honduras, Jamaika, Meksika, Nikaragua, Bolivya, Kolombiya, Ekvador, Guyana, Paraguay
Asya Bölgesi	Kamboçya, Lao Demokratik Halk Cumhuriyeti, Moğolistan, Doğu Timor, Vietnam, Ermenistan, Azerbaycan, Bangladeş, Butan, Gürcistan, Hindistan, Kırgızistan, Myanmar, Nepal, Pakistan, Tacikistan, Özbekistan, Irak, Ürdün, Lübnan

GENEL HATLARI İLE TÜRKİYE'DE YAŞANAN MUHASEBE SKANDALLARI: İMAR BANKASI OLAYI

Dr. Öğretim Üyesi Seval ELDEN ÜRGÜP
[1] Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ORCID ID:0000-0002-7464-3485

ÖZET

Muhasebe skandalları, kamuyu direk etkileyebilecek düzeyde olan büyük işletmelerin güvenilir yöneticileri tarafından yapılan suçların ortaya çıkması ile meydana gelen ticari skandallardır. Son yıllarda gerçekleşen ekonomik kriz ve yaşanan muhasebe skandalları sayesinde uluslararası piyasaların temellerinin yeni koşullara uyum sağlamak adına uluslararası ticaret standartlarına uyumlu hale getirilmesi sağlanmıştır. Piyasalarda artan rekabet ortamında ayakta kalabilmek ve piyasalarda oluşabilecek olumsuzlukları azaltabilmek için bilhassa gelişmekte olan ülkelerin mevzuatlarının küresel standartlarla uyumlaştırılması gerekmektedir.

Muhasebe skandalları dünya çapında bir hayli fazladır. Çoğunlukla bu skandallar işletmenin üst düzey yöneticileri, muhasebe departmanında çalışanlar ve denetim firmaları tarafından gerçekleşmiştir. Skandallar, kişileri etkilediği gibi piyasaları da etkilemiştir. Gerek dünyada 2001 yılı sonunda yaşanan "Enron Skandalı" gerekse Türkiye'de 2003 yılında yaşanan "İmar Bankası Skandalı" ile ortaya çıkan muhasebe yolsuzlukları, yatırım yapan kişilerin finansal tablolara duydukları inançları zayıflayarak, sermaye piyasalarının negatif yönde etkilenmesini sağlamıştır. Böylece sermaye piyasalarına sunulan bilginin güvenilirliğinin, tutarlılığının ve anlaşılabilirliğinin önemi ortaya çıkmıştır. Ülkemizde yaşanan ve etkisi uzun yıllar sürecek olan bankacılık krizinin toplam maliyeti oldukça fazladır. Bu yüzden bir Türk bankasına ait olaylar nedenleri ve sonuçları ile ayrıntılı bir şekilde incelenmesinde fayda vardır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de muhasebe yolsuzlukları ile gündeme gelen İmar Bankası Skandalını ve sonrasında meydana gelen gelişmeleri incelemek ve bu olayın ülkemiz muhasebe mesleğine olan olumsuz etkileri ile çifte kayıt olayının her kesim tarafından etkilerini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler : Muhasebe Skandalları, İmar Bankası Olayı, Çifte Kayıt Uygulaması

1. GİRİŞ

Muhasebe skandalları sadece madalyonun görünen bir yüzüdür ve göründüğü kadar başarısızlık olarak adlandırılır. Bunun nedeni ise, birtakım suçların yasal olarak gösterilmesi ve diğerlerinin de yasalmış gibi olabilmesidir. Çoğunlukla bu suçlar; gelirlerin olduğundan daha çok gösterilmesi, giderlerin daha az gösterilmesi, fonların yanlış yönetilmesi için kullanılan farklı yöntemler, işletmenin borçluluk oranını varolan durumdan farklı gösterilmesi ile meydana gelebilmektedir. Bu skandallar, zorlu rekabet piyasası ortamında, ekonomilerde telafi edilmeyecek boyutta ağır sonuçlara sebep olmaktadır.

Muhasebe skandalları dünya çapında bir hayli fazladır. Çoğunlukla bu skandallar işletmenin üst düzey yöneticileri, muhasebe departmanında çalışanlar ve denetim firmaları tarafından gerçekleşmiştir. Skandallar, kişileri etkilediği gibi piyasaları da etkilemiştir. Gerek dünyada 2001 yılı sonunda yaşanan "Enron Skandalı" gerekse Türkiye'de 2003 yılında yaşanan

"İmar Bankası Skandalı" ile ortaya çıkan muhasebe yolsuzlukları, yatırım yapan kişilerin finansal tablolara duydukları inançları zayıflayarak, sermaye piyasalarının negatif yönde etkilenmesini sağlamıştır. Böylece sermaye piyasalarına sunulan bilginin güvenilirliğinin, tutarlılığının ve anlaşılabilirliğinin önemi ortaya çıkmıştır. Ülkemizde yaşanan ve etkisi uzun yıllar sürecek olan bankacılık krizinin toplam maliyeti oldukça fazladır. Bu yüzden bir Türk bankasına ait olaylar nedenleri ve sonuçları ile ayrıntılı bir şekilde incelenmesinde fayda vardır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de muhasebe yolsuzlukları ile gündeme gelen İmar Bankası Skandalını ve sonrasında meydana gelen gelişmeleri incelemek ve bu olayın ülkemiz muhasebe mesleğine olan olumsuz etkileri ile çifte kayıt olayının her kesim tarafından etkilerini ortaya koymaktır.

Türkiye'de yaşanan "İmar Bankası Skandalı" muhasebe ve denetim dünyasında, işletme çevrelerinde, akademik ortamlarda tartışılmakta ve Türkiye ekonomisi için çok ağır sonuçları olan bir krize sebep olduğu için üzerinde durulmaktadır. İmar Bankası, banka ortakları tarafından yapılan muhasebe yolsuzluklarına verilebilecek bir örnektir. Bu skandalın maliyeti yaklaşık olarak 7,2 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir. Banka yönetimi muhasebe kayıt işlemlerini merkezileştirmiştir. Bunun sebebi ise, muhasebe hesaplarının banka yönetimi tarafından istediği gibi müdehale edebilmesidir. Muhasebe kayıt sisteminin merkezileştirilmesi ile, şubelerdeki asıl dataları aktaran bütün kayıtlar genel müdürlükteki ana hafızaya nakledilmiştir. Yalnızca bazı kişilerin kullanım izni olan bir yazılım yapılmıştır. Bu yazılım sayesinde istenilen tarih, tutar ve skont bilgileri verilerek ters kayıt yapılarak mevduat hesaplarının azalması sağlanmıştır. Yapılan kurmaca kayıtlarda "hesap kapama", "ödeme" gibi bilgiler verilmiştir. Bu yüzden dönemsel olarak ya da belirli aralıklarla muhasebe kayıt sistemleri kontrol edilmelidir. Şayet kontrol edilmiyorsa, denetlenmiyorsa o sisteminin güvenilirliğinden ve verimliliğinden söz edilemez. Denetimden uzak olan bir muhasebe sistemi düşünülemez. Çünkü, böyle bir sistemin faydasından çok tahmin edilemeyecek boyutlarda zararı olacaktır. Türkiye'de yaşanan İmar Bankası Skandalı ile de binlerce kişi mağdur olmuştur. Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu aracılığıyla T.İmar Bankası T.A.Ş'e ait bankacılık işlemleri yapma ve mevduat kabul etme izninin kaldırılması ve bu bankanın Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna devredilmesine neden olan "çifte kayıt olayı" muhasebe denetim kavramının öneminin bütün kesimler tarafından güzelce öğrenilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

2. MUHASEBE SKANDALLARI

Skandal kelime anlamı olarak, büyük ses getiren, utanç verici veya küçük düşürücü olay olarak tanımlanır (sozluk.gov.tr, E.T. 25/11/2021).

Muhasebe skandalları, büyük ölçekli işletmelerin idareci ve personelleri tarafından yapılmış ihlallerin ortaya çıkması ve kamuoyunu bizzat etkileyen, iş ve siyasi hayatı da içeren skandallar (Yardımcıoğlu, Ada, 2013:44) veya finansal tablolardaki mevcut mali verilerin sağlıklı, dürüst, anlaşılabilir, karşılaştırılabilir oluşuna ve ihtiyaca cevap verebilirliğine sorun yaratan skandallar şeklinde tanımlanmaktadır (Çıtak, 2009b:84).

Bu skandalların temeli yaratıcı muhasebe uygulamalarına dayanmaktadır (Atmaca, 2012: 192). Yaratıcı muhasebe, "finansal tablolarda çeşitli şekillerde düzenlemeler yaparak

finansal tablo kullanıcılarının yanlış kararlar almasına sebep olan bir hileli finansal raporlama uygulamaları" olarak tanımlanabilir (Çıtak, 2009b: 84-85). Yaratıcı muhasebecilik, ve Muhasebe Standartlarının ve Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkelerinin esnekliğinden yararlanılarak, işletmeyi içinde bulunduğu durumdan daha iyi yahut daha kötü gösterme eylemlerinden meydana gelen muhasebe tekniklerdir (Aygün, 2013: 51). Nispeten daha dar bir tanımlama yapacak olursak yaratıcı muhasebecilik, yasalardaki esneklik ve boşluklardan yararlanma faaliyetidir de diyebiliriz (Türk, Arslan, 2017: 93-94).

2.1.Muhasebe Skandallarının Tarihi Geçmişi

İnsanlığın özünün devamlı sabit olmasından dolayı eski çağlardan modern çağlara kadar insanların beklenti ve istekleri hep aynı kalmıştır. Kişilerin de muhasebe bilgilerini kullanırken yaratıcı olma ve hile yapma konusundaki girişimleri muhasebe ve hile arasında keskin bir sınır oluşmasını engellemiştir. Dolayısıyla, muhasebe skandallarının tarihi geçmişine bakıldığı zaman eski ve orta çağa dayanmaktadır. Bu dönemlere ait bilinen en eski muhasebe skandalı, M.Ö. 3000 yılında Mezopotamya'nın Sippar şehrinde yaşanan 'Cruciform Anıtı' örneğidir. Bu anıtın üzerinde tapınağın yenilenmesi ile ilgili kayıtlar ile tapınağın kraldan aldığı yüksek miktarlı gelirlerin kayıtları yer almaktadır. Bu kayıtlar M.Ö. 2276-2261 yıllarını göstermekte ve büyük olasılıkla da M.Ö. 2000 yılının ilk yarısında tapınağın gelirle ilgili iddialarını savunmak adına 'tarihte' sahtecilik yapılmış olduğu düşünülmektedir. Başka bir muhasebe kayıt hilesi örneği de, 15.yüzyılın sonlarında yün ticareti ile uğraşan 'Cely Ailesi' olarak bilinen bir grup İngiliz tüccarın, yün balyalarının hem ağırlığı hem de fiyatıyla ilgili yaptığı sahtekarlıklardır (Yardımcıoğlu ve Ada, 2013: 44-45).

Kuşkusuz, günümüzde yaşanan muhasebe skandalları, geçmiş çağlarda olduğu gibi salt bir şirketi, bir sektörü veya bir ülkeyi etkilememektedir. 1980'li yıllarda giderek artan finansal anlamda özgürleşme ile ve günümüzde herhangi bir şirkette, sektörde veya ülkede yaşanan muhasebe skandalları tüm dünyayı etkilemekte ve küresel boyutta kalıcı izler bırakmaktadır (Şenel, 2020: 57-58).

Muhasebe skandalları 20. Ve 21. Yüzyıllarda yaşanmış ve büyük etki yaratması sonucunda neticesinde finansal tablolara karşı güvensizlik oluşmuş, muhasebeci ve denetçilerin mesleki faaliyetlerini yerine getirirken, finansal durumlar konusundaki sorumluluk ve davranışları sorgulanır hale gelmiştir. Bu dönemde yaşanan skandallara; 1920 Charles Ponzi, H.G. Palmer (1965), Lockheed Corporation (1976), Bank of Crete (1992), Xerox (2000), Enron (2001), Worldcom (2002), Parlamat (2003) gibi skandalları örnek olarak gösterebiliriz (Yardımcıoğlu v eAda, 2013: 46).

2.2.Muhasebe Skandallarına Neden Olan Faktörler

Muhasebe skandallarının varoluşundaki temel husus hileli finansal raporlamadır. Hileli finansal raporlama, bağımsız denetimden geçmesine rağmen finansal raporların köklü bir şekilde değişime uğratılması ile mali bilgilerin saptırılması sonucu ilgili tarafların itibar ettiği bir kavram olmuştur (Küçük ve Uzay, 2009: 240).

Hileli raporlama ile birlikte skandallara sebebiyet veren faktörleri; işletmenin üst yönetimi ve yönetim anlayışı, yöneticilerin ücretlendirme yöntemleri, işletmenin stratejik belirsizliği, stratejisini uygularken ki yetersizliği, inişli çıkışlı ve sürekli gelişim içerisinde olan

piyasa koşullarına karşı beklentinin altında kalması şeklinde sıralayabiliriz (Erol, 2005: 229-230). Tüm bunlarla birlikte hileli finansal raporlama neticesinde gerçekleşen skandalların nedenleri ise; işletmelerin menkul kıymetlerinin düşüşe geçmesi ve yatırımcılarının beklentilerini yerine getirememeleri sonucunda panik olmaları, diğer bir taraftan da hileli raporlama ile yükselişe geçen işletmelerin bu durumu sürdürmek için hileli raporlamaya devam etme çabaları, sermaye piyasalarında meydana gelen oynamalar sonucunda işletmelerin finansal tablolarını çarpıtması, denetimdeki eksiklerin giderilmemesi ve meslek mensuplarının etik kuralları hiçe sayması şeklindedir (Uzay, 2004: 9).

Bu faktörler doğrultusunda işletmelerde yaşanan muhasebe skandallarından özellikle küçük yatırımcılar olmak üzere işletmeler, ülkeler ve mudiler negatif yönde etkilenmekte ve köklü mağduriyetler yaşanmaktadır. Bu süreçte mudiler para kaybetmekte, yönetimlerinin itibarı zedelenmekte ve çalışanların iş akitleri feshedilmektedir (Atmaca, 2012: 195).

3. GENEL HATLARI İLE TÜRKİYE'DE YAŞANAN MUHASEBE SKANDALLARI: İMAR BANKASI OLAYI

Türkiye Cumhuriyeti geçmişine bakıldığı zaman pek çok banka yolsuzluğu meydana gelmiştir. Meydana gelen bu tür yolsuzluklar sonucunda birçok kesim büyük çıkarlar sağlasa da toplumun büyük bir kısmı ekonomik açıdan önemli zararlar görmüştür (Bayraktar, 2007: 58).

1950 ve 1980 yıllarında Türkiye'nin ekonomisi hakkında önemli kararlar alınmış ve bu bağlamda önemli kırılmalar yaşanmıştır. 1950'lerde çok partili döneme ve 1980'lerde serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci, müteşebbislerin ticari hayata karşı etik değer yargılarının ve buna bağlı olarak da iş süreçlerinin değişmesine sebep olmuştur. Bu değişim neticesinde de girişimcilerin ekonomik düşünceleri değişmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan itibaren siyasi ve ekonomik açıdan çeşitli aşamalardan geçse de genel olarak ekonomi, devlet ve iş insanları ilişkileri ile şekil bulmuştur. 1930-1950 yılları arasında içerisinde özel kesimin de rol alacağı bir ekonominin oluşmasını amaçlayan devletçi politikalar aktif hale gelmiş ve bu politikalar doğrultusunda, hızlı ekonomik kalkınmanın sağlanmasıyla beraber özel girişimciliği geliştirmek amaçlanmıştır (Daloğlu, 2020: 280-284).

1950 yıllarında gerçekleşen yeni süreç ile birlikte girişimciler temel olarak, üretim sürecine hakim bir şekilde üretimde aktif rol almak, dürüstlük ve ürün kalitesi gibi konulara önem vermişlerdir. 2. Dünya Savaşı sırasında halk üzerinde bıraktıkları 'vurguncu tüccar' algısını unutturmak için dürüst, halkı ve ülkeyi düşünen bireyler olduklarını vurgulayarak yeni bir algı oluşturmaya çalışmışlardır (Balıkçı, 2014: 275). Bütün sürece hakim olmak isteyen müteşebbisler, yalnızca üretim sürecinde değil, hesap ve denetim işlerinde de aktif bir rol oynamayı amaçlamışlardır. Bu durumun temelinde başlangıçta vurguladığımız girişimcilerin dürüstlük ve hesap verebilme arzuları yer almaktadır ve bu istekler yalnızca iş insanları çevresinde kalmamış, iş çevreleri ve devlet mensupları da sıklıkla iş dünyası ve ticareti dürüstlük ilkeleri ile bağdaştırmışlardır (Daloğlu, 2020: 286). Genellikle bu dönemde, güvenilirlik, tutumluluk, pahalı ürünleri satın almaktan uzak durma, temkinli olma gibi değerler ön planda tutulmuş, işini iyi yapmak ve ahlaki değerler çerçevesinde gerçekleştirmek iş insanları tarafından erdemli bir davranış olarak görülmüştür (Balıkçı, 2014: 280).

24 Ocak 1980 tarihinde Serbest Piyasa Ekonomisine geçişi ile Türkiye yeni bir sürece girmiştir. Bu karar ile birlikte devlet müdahalesi terk edilerek neoliberal politikalar benimsenmiştir. İthal ikameciliğin bırakılması, Türk lirasının dönüştürülebilir hale getirilmesi, ithalat kısıtlamalarının durdurulması gibi yenilikçi tutumlarla Türkiye yeni bir iktisadi sürece geçiş yapmıştır (Bali, 2008: 33). Bu dönem pek çok iş insanının vergisel problemler yaşadığı bir dönemdir. Şiddetli enflasyon sebebiyle aslında var olmayan karlar raporlanmış ve bunlar üzerinden yüksek miktarlarda vergiler ödenmesi sonucunda artık hesap kitap yapmak yalnızca ihtiyatlı davranabilmek için değil, hızla değişen ekonomik çevreye ayak uydurmak, mali durumları muhafaza etmek ve rekabet ortamında yer alabilmek adına yapılmıştır. Zira finansal durumunu iyi analiz edememiş işletmeler, hangi alanlarda rakip olabileceklerini, hangi fırsatları kovalayabileceklerini kestirememektedirler. Bu düşüncenin hakim olması neticesinde herkesin ticari hayatta birbirine uzaklaştığı ve yalnızca eldeki nakitin iş gördüğü bir döneme geçilmiştir. Bu dönemde göze çarpan bir diğer husus ise, ahlaki değerlerin korunması rolü devlete yüklenmiş fakat dönem içerisinde adam kayırma, iltimas, rüşvet gibi unsurların varlığıyla yeraltı dünyası, siyasetçiler, bürokratlar ve iş insanlarının iç içe geçtiği bir sistemin ekonomik sürece yön verdiği görülmüştür. Bu durum toplumun genel değerlerini sarsmış ve dolayısıyla girişimcilerin değer algısındaki dürüstlüğün yeri oldukça azalmıştır (Daloğlu, 2020: 288-289).

Dürüstlüğün önemini yitirmesin etkisi; mamulünün özelllkleri, müşteri memnuniyeti, vergi avantajı gibi pek çok konu üzerinde görülecektir. Ancak bu bağlamdaki en büyük değişim, işletmelerin hile ve yolsuzluğa karşı tutumlarında ve dolayısıyla finansal raporlarındaki dürüstlüklerinde gerçekleşmektedir. Öyle ki, 1980 yıllarında değişen algının etkisi 90'lar ve 2000'lerde de görülmüş ve bankalar başta olmak üzere süreç İmar Bankası, Pamukbank, Etibank ve Bank Kapital, Emlak Bank gibi pek çok muhasebe hilesi skandallarına tanıklık etmiştir (Daloğlu, 2020; 289). Şüphesiz bu skandallardan en önemlisi hacim ve biçimi bakımından büyük sansasyon yaratan İmar Bankası yolsuzluğudur (Akyazan, 2006: 158).

3.1.İmar Bankası Olayı

1984 yılında Uzanlar tarafından satın alınan İmar Bankası, Türk bankacılık sektörünün en çarpıcı iflas olayıdır. Bu olay, rüşvet dedikodularını gündeme getirmiş, siyasi şahsiyetleri önemli ölçüde etkilemiş, gerek mahkeme süreci gerekse de ülkeyi kısmen ekonomik felakete sürüklemesi noktasında ön plana çıkmıştır (Coşkun, 2007: 178). BDDK, 1990 yılından 2003 yılına kadar bankanın faaliyetlerini yakın takipte olmasına rağmen usulsüzlükler fark etmemiştir. İmar Bankası, bünyesinde yapılan suiistimaller ve sahtekarlıklar nedeniyle bankacılık alanında majör düzeyde ses getirmiştir (Doğangün, 2005: 53).

Uzan Grubu'nun elindeki Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en büyük yolsuzluğunu yapan İmar Bankası'na, TMSF tarafından el konulunca fonun devraldığı diğer bankalarda rastlanmayan çeşitli yolsuzluk metotları göze çarpmıştır. Hesaplanması dahi çok uzun zaman alan bu yolsuzluğun yaklaşık 8,5 katrilyon lirayı bulması, bankanın bünyesinde bulunduğu gruba ait televizyon kanallarında yayınlattığı reklamların da gerçek dışı olduğunu bariz bir şekilde göz önüne çıkarmıştır. "En yüksek faiz veren banka" şeklindeki reklamlardan etkilenen yatırımcılar ve süratle para kazanma hevesleri bu yolsuzluğun enkazı altında kalmalarına sebebiyet vermiştir (Bayraktar, 2007: 67).

Banka 1992 yılında vergi kaçırması gerekçesi ile ve palavra hesapların açılması iddiası ile soruşturma kapsamına alınmıştır. Bu gerekçelerle Yeminli meclis Denetçileri tutanak düzenlemişlerdir. Bu tutanakta, "bankayı karlı göstermeye yönelik kayıt düzeninden vazgeçilmesi" konusunda yer alan madde ile uyarı cezası yer almıştır (Ayalp, 2019: 72). İmar Bankası Şubat 1990 yılında, yaklaşık olarak 1 milyar lirayı vergi dairelerine yatırmadığı gerekçesi ile soruşturma geçirmiştir. Soruşturma komisyonunun raporunda, hesap uzmanları bankanın 8 şubesinde 2,5 milyar liralık matrah incelemesi yapıldığı ve 3,9 milyar liralık matrah farkı tespit ettiğini belirtmiştir. Bunun sonucunda da bankanın 54 şubesi denetim altına alınmıştır. (Bayraktar, 2007: 67-68).

20 Haziran 1994'te İmar Bankası, bankacılık görevlerinden kopması gelir-gider dengesinin bozulması, karlılığın azalması ve nakit ve benzeri darlığı nedenleri ile 3182 sayılı Kanun'un 64. Maddesi kapsamında yakın gözetime alınmıştır (www.bigpara.hurriyet.com.tr E.T. 30.11.2021).

İmar Bankası'nın 3 Temmuz 2003 tarihinde bankacılık faaliyetlerini yerine getirme ve mevduat toplama yetkileri kaldırılmıştır. Bununla birlikte, bankanın hem yönetimi hem de denetimi TMSF'ye geçmiştir. İmar bankasının mevcut bilanço verileri doğrultusunda iki hafta içerisinde karşılıklı olarak teyit etme çalışmasından sonra yatırımcılara ödemelerin başlayacağı kamuoyuna duyurulmuştur. Ancak, Uzan Grubu tarafından gerek TMSF gerekse de BDDK'nın resmi kayıtlara ulaşması önemli ölçüde kısıtlanmıştır. Yapılan ilk incelemeler neticesinde, işlemlerin eksik beyan edildiği ve gerçek mevduat rakamının kamu otoritelerinden saklandığı tespit edilmiştir. Bu yüzden de kamuoyuna ilan edilen süreç uzamıştır. Resmi kayıtlara ulaşılmasının kısıtlanmasıyla birlikte Genel Müdürlüğün yanında şube bazında da incelemeler gerçekleştirilmiştir.

BDDK'nın 25 Haziran 2003 son raporlama tarihi itibarıyla 746,9 trilyon olarak bildirilen tasarruf mevduatı tutarının ortalama olarak 8,144 trilyon seviyelerinde olduğu tespit edilmiştir. Bankanın bilgisayar sisteminin belleğinde bulunan veriler yalnızca 2003 yılına ait tespit yapılmasına olanak sağlamıştır. (Bayraktar, 2007: 68). 03.07.2003 tarihinden itibaren yapılan incelemeler sonucunda (BDDK, 2003: 63-64):

- Kamu otoritelerine gerçek mevduat rakamlarının verilmemesi,
- İzinsiz ve açığa Devlet İç Borçlanma Senedi satışı gerçekleştirildiği,
- Kamu otoritelerine aldatıcı bilgi verildiği,
- Kayıt dışı işlemlerin yapılması,
- İşlemlerin vergi kaçırmaya yönelik yapılması,
- Bilgi işlem teknolojilerini kullanarak bankanın mevcut varlık ve borçlarını olduğundan farklı göstermesi,
- Yapılan muhasebe kayıtlarının manipüle edilmesi,
- Yapılan hileli muhasebe işlemlerinin gizlenmesi amacıyla düzenlemelerin yapıldığı tespit edilmiştir.

İmar Bankası'nın iflası, kontrol süreçlerinin aktif olarak kullanılmadığı ve mudilerin çıkarlarının dikkate alınmadığını açık bir şekilde göstermektedir. BDDK, bağımsız yöneticinin bulunmadığı bankaya sorunları izlemesi ve gidermesi adına görevlendirilmek üzere kendi bünyesinden bir çalışanı atasa da ilgili kişi kendisine iletilen bilgilerin yetersiz ve yanlışlığını saptayamamıştır. Muhasebe sistemi bankanın ortaklarına ait olan üçüncü bir firma tarafından yürütülmüş ve dış denetçi eksik bir tecrübeyle denetim sürecini gerçekleştirmiş ve raporlamasını gerçekleştirmiştir. Hem bağımsız kamusal denetime hem de özel denetime

sunulan rakamların doğruluğundan kuşku duyulmaması bankayı çıkmaza sokan sebeplerden biri olmuştur. Ancak bu iflası tetikleyen en önemli sebep, İmar Bankası yönetici ve ortaklarının iş ahlakını ve etik ilkeleri ihlal etmeleri ile birlikte düzmecilikleri olmuştur (Coşkun, 2007: 179-180).

3.1.1. İmar Bankası'nda Gerçekleşen Çifte Kayıt Uygulaması

Hileli finansal raporlama; mali tablo kullananları yanıltma amacıyla bilinçli bir şekilde mali tablolarda yer alması gereken rakamların yer almaması veya olmaması gereken rakamların mali tablolarda yer alması şeklinde gerçekleşmektedir. Genellikle de gelir kalemleri üzerinden meydana gelmektedir. Yani gelirin gerçek durumdan farklı beyan edilmesi için hileli mali raporlama uygulanmaktadır. Bu hususta birçok farklı yöntem kullanılsa da uygulamada en çok çift yanlı kayıt sistemi ön plana çıkmaktadır (Doğan, Kayakıran, 2017: 170).

BDDK'nın yaptığı tespitlere göre İmar Bankası'nda da biri resmi diğeri gayri resmi olmak üzere çift kayıt yapıldığı belirlenmiş ve Uzanlar, bankaya yatırılan mevduatın büyük bir kısmını resmi kayıtlara dahi geçirmeden direkt kendilerine aktarmışlardır. Uzan Gruba ait olan Merkez Bilgi işlem adlı şirkette ve İmar Bankası'nın bilgisayar kayıtlarında yapılan incelemeler sonucunda çift kayıt yapıldığı belirlenmiştir (www.hurriyet.com.tr E.T. 14/12/2021).

Çift Kayıt/Çift Hesap olarak adlandırılan bu yöntemin İmar Bankası tarafından neden kullanıldığını şu şekilde açıklayabiliriz; bir banka bünyesindeki mevduat karşılığında, mevduat miktara göre Merkez Bankası'na zorunlu karşılık vermekle yükümlüdür. Bu karşılık kriz öncesinde yüzde 8 oranındayken kriz sonrasında mevcut oran sektörü güçlendirmek adına yüzde 4'e çekilmiş ve bu süreçte resmi mevduatını 750 trilyon olarak açıklayan İmar Bankası da 8 katrilyon üzerinden değil, bildirdiği tutar üzerinden ayırdığı zorunlu karşılığı Merkez Bankası'na yatırarak maliyetlerini azaltan banka, krizlere rağmen daha yüksek faizle yeni kaynak sağlayabilmiştir. İmar Bankasının büyük kazanç sağlamasına neden olan bu yöntem öte yandan 5 milyar doların kayıt dışında tutulması ve bu miktarın içindeki işlemlerden alınacak olan yüzde 5 oranındaki banka sigorta muamele vergisinin de yatırılmamasıyla birlikte devletin önemli vergi kayıpları yaşamasına neden olmuştur (www.radikal.com.tr, E.T. 14/12/2021).

Genel olarak bankanın ve aynı zamanda da her bir şubesinin mali tablolarında yer alan bilgilerin manipülasyonunda iki programdan yararlanılmıştır. Bunlardan biri, mevduatı, ödenecek vergileri ve gider hesaplarını fiktif borç/alacak kayıtları vererek az göstermek için kullanılmıştır. Diğeri ise, müşterilerle yapılan bono işlemlerini muavin kayıtlardan silmek için gerçekleştirilmiştir (http://arsiv.ntv.com.tr/, E.T. 30/11/2021). Görsel 1'de muhasebe kayıtların manipülasyon işlemleri yer almaktadır.

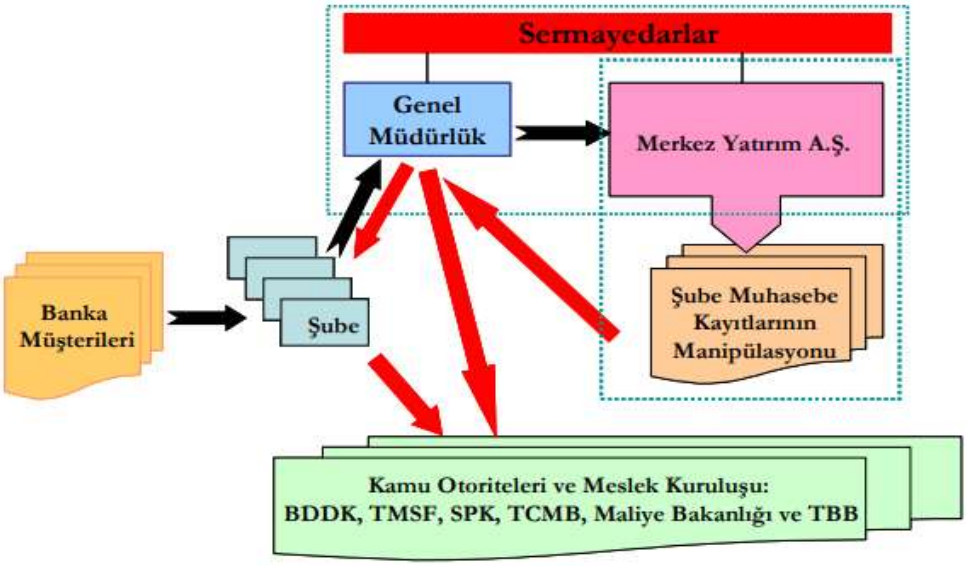

Görsel 1: Muhasebe Kayıtlarının Manipülasyonu (Aslay, 2006; 57)

Yalnızca bazı kişilerin giriş yetkisi olduğu GM04 isimli program kullanılmıştır. Bu program sayesinde rakamı skont bazında (310-311 vadeli mevduat hesabı) azaltılarak, istenilen tarih, tutar, skont ve şube için ters kayıtlarına yer verilmiştir. Yapılan kayıtlarda "hesap kapama", "ödenen" gibi açıklamalar yapılmış veya hiçbir açıklamaya yer verilmemiştir. Ters kayıtlarda ise, 290 numaralı şubeler cari hesabı kullanılmış ve bunun sonucunda da gerçekleştirilen işlemin muhasebe sisteminde herhangi bir karşılığı bulunamamıştır (http://arsiv.ntv.com.tr/, E.T. 30/11/2021). Görsel 2'de mevduat hesapların düşük gösterilmesi yer almaktadır.

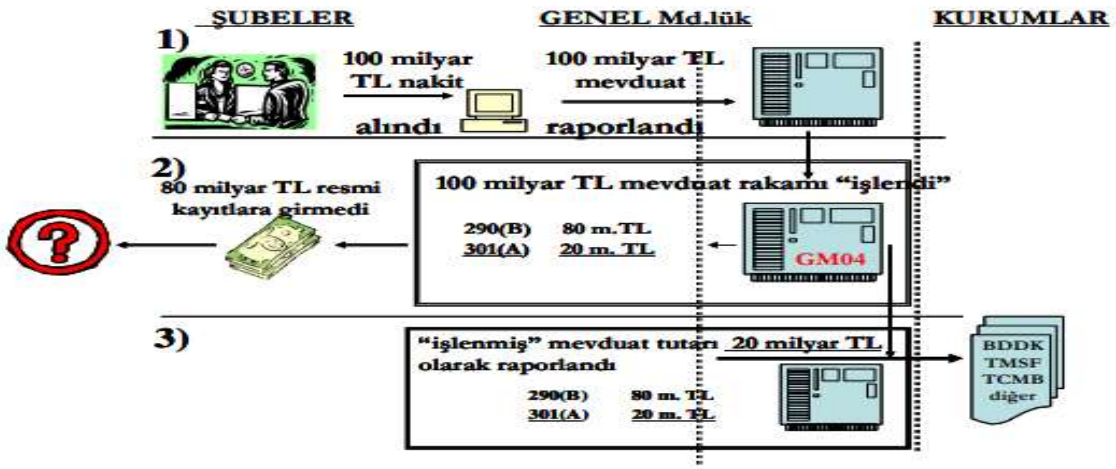

Görsel 2: Mevduat Hesaplarının Düşük Gösterilmesi (Aslay, 2006; 58)

3.1.2. İmar Bankası Olayı Sonrası Gündeme Gelen Hususlar

1998 yılında ABD'de ortaya çıkan Enron Skandalı ile Uzan Grubu için öne atılan usulsüzlük arasında önemli bir paralellik bulunmaktadır. Her iki vakada da şirket ortağı olan yöneticiler tarafından kendi çıkarları için şirketlerin mali durumlarını ve karlılık oranlarını

olduğundan daha fazla göstermişlerdir. Bununla birlikte, bu şirketleri denetlemeye yetkili olan bağımsız denetçilerde yapılan hileli finansal raporlama işlemlerini göz ardı etmişlerdir. Sürekli denetime tabi olan halka açık şirketlerin birtakım giderleri denetime tabi olmayan şirketlere devredilerek halka açık şirketlerin karlı duruma geçmesi sağlanmıştır. Böylece, bu tür şirketlerden yüksek kar payları dağıtılarak sermaye piyasasından hisse senedi satışı gelirleri elde edilmiştir. İmar Bankası olayı, devlet organlarınca yapılan denetimlerde, Bankalar ve Yeminli Murakıpları'nın bankayla ilgili uygunsuz uygulamalarla ilgili uyarılarının yetkili devlet organları tarafından dikkate alınmamış olduğunun bir göstergesidir (Bayraktar, 2007: 71).

İmar Bankası Olayı, Türkiye ekonomisinde 20 milyar dolardan fazla bir ekonomik buhrana girmesine sebep olmuştur. Bu durumda Türkiye'nin şeffaflık seviyesinin ortalamanın çok altında olmasını payı büyüktür (Narbay ve Sönmez, 2016: 411). Yaşanan bu skandalda gerçekleşen yolsuzluk ve usulsüzlüklerin tespiti neticesinde, 14 sanık hakkında 33 yıla kadar hapis cezası istemiyle dava açılmıştır (Yiğiter, vd., 2020: 403).

İmar Bankası'nın iflas etmesi ülkemizde aynı zamanda önemli mevzuat ve uygulama değişikliklerine sebebiyet vermiştir. Skandal sonrası bankalarda öz denetim süreçlerinin etkin bir hale gelmesine yönelik çalışmalar ile birlikte, dış denetim hizmeti veren kurumların lisanslanması da ön plana çıkmıştır. BDDK bünyesindeki yerinde denetim süreçlerinin gözetim süreçleriyle uyumlu olmadığı ve BDDK'daki karar alma sürecinin ağır ve yetersiz olduğu belirlenmiş ve bu olay SPK ve BDDK başta olmak üzere kamu kurumları arasında ciddi bir yetki karmaşasının olduğunu göz önüne çıkarmıştır. İmar bankası olayı ile (Coşkun, 2007: 183):

- Lisans verme aşamasının yapılan denetimler sırasında önemli bir aşama olduğunun tespit edilesi,
- Yatırımcıların ihtiyatlı bir şekilde davranmadığı,
- İç kontrol sistemlerinde yetersizliğin yolsuzluklara ortam hazırlamışı,
- Finansal dedektiflik gerektiren işlemlerle karşılaşılabileceği dikkate alınarak ilgili kurumların iş birliği içinde olmalarının gerektiği,
- Bankaların bilgi işlem sistemlerinin verimli denetime tabi olması ve denetleme sınırlarının arttırılması gerektiği gibi hususlar gündeme gelmiştir.

Bankanın iflasında düzenleyicilerin hoşgörüsü önemli rol oynamıştır. Nitelikli dolandırıcılık olarak kabul edilen İmar Bankası skandalı, bankacılık sektöründeki resmi disiplinin ciddi bir başarısızlığını temsil etmektedir. Bu skandal öz disiplin gerekleri açısından değerlendirildiğinde; muhasebe ve raporlama, iç kontrol, iç denetim, kurumsal yönetim ve risk yönetimi süreçlerinin sahtecilik maksadıyla bilerek ve isteyerek etkisiz bırakıldığı aşikardır. İmar Bankası olayında öz disiplin süreçlerindeki yanıltıcı ve yanlış bilgilerin üretimi, yatırımcı disiplin olarak etkili olabilecek piyasa disiplinini de tamamen etkisiz kılmıştır (Coşkun, 2007: 184).

4. SONUÇ

1980'li yıllarda yaygınlaşan finansal serbestleşme uygulamaları ve onun bir parçası olarak sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle muhasebe skandalları gözle görülür boyutlara ulaşmıştır. Bu gelişme ve içerisinde barındırdığı; çifte kayıt, belge sahtekarlığı, kayıt dışı işlemler, uydurma hesaplar kullanma, bilanço makyajlama gibi hileli muhasebe teknikleri ve

bunların denetlenmesindeki gerek mesleki tecrübe kaynaklı gerekse siyasi ve kişisel çıkarlar neticesinde gerçekleşen yetersizlik ülkeleri büyük hasara uğratmıştır.

Bağımsız denetim her ne kadar işletmeleri ve yatırımcıları ilgilendiren dar kapsamlı bir kavram gibi görünse de geniş bir açıdan bakıldığında denetim sürecinin ve olası sonuçlarının oldukça geniş bir kesimi etkilediğini görmekteyiz. Şöyle ki; ABD'de yaşanmış 80 milyar dolarlık piyasa değeri yok olan "Enron" ve çalışmamızda bahsettiğimiz maliyeti 7.2 milyar dolara ulaşan "İmar Bankası" yolsuzluklarına baktığımızda bu iki muhasebe skandalının yalnızca kendilerini ilgilendiren sonuçlar doğurmadığını, yanlış bilgi çerçevesinde verilen her kararın, kaynakların verimsiz kullanımına neden olarak, karar vericiden başlayarak beraberinde çeşitli kesimleri, ülke ekonomisini ve hatta küreselleşmenin etkisiyle diğer ülke ekonomilerini de enkazları altında bıraktıklarını açıkça söyleyebiliriz.

Günümüzde işletmelerde yaşanan muhasebe hileleri büyük sorun olarak karşımıza çıkmıştır. Görüldüğü üzere gerçekleşen muhasebe hilelerinde küçük bir kesime büyük faydalar sağlarken, büyük bir kesim ise, negatif yönde etkilenmiştir. Yapılan muhasebe hileleri yüzünden işletme ile direkt ilişkisi olan kişilerin yanlış kararlar almasına sebep olmuş, ülke ekonomisini negatif yöne doğru sürüklemesine ve özellikle muhasebe mesleğine olan güven ve itibarın zedelenmesini sağlamıştır. Muhasebe hilelerinden etkilenen bir taraf ise, devlet olmuştur. Şöyle ki, yapılan muhasebe hileleri ile devlete verilen vergiler etkilenmiştir. Öte yandan, büyük şirketlerin geniş çaplı muhasebe hileleri yapmaları ve bunun sonucunda da büyük kazançlar elde etmeleri ülkedeki zengin ile fakir arasındaki mevcut dengesizliği arttırarak sosyal açıdan pek çok problemlere yol açmıştır.

İnsanın ve muhasebenin mevcut olduğu her yerde daha fazla kazanma hırsı da daima var olacaktır. Kişiler tarafından içselleştirilemeyen dürüstlük zaman içerisinde denetim ve hesap verilebilirlik arasındaki ilişkiyi, hesap-kitap yapma becerilerini ve bu hususa verdikleri önemi de değiştirmektedir. Mikro ve makro boyutlarda etki bırakan bu skandalların önüne geçilmesinde kamu otoriteleri kişisel çıkarlardan uzaklaşarak, ülkenin çıkarları esasında gerçekleşebilecek muhasebe hilelerine karşı gerekli ve yeterli donanımda olmalıdır. Zira hileleri gerçekleştikten sonra tespit etmeye çalışmak yerine, gerçekleşmesini önlemek için çalışmalar yapmak daha gerçekçi, daha düşük maliyetli ve hızlı sonuç veren bir seçim olacaktır. Bu hususta işletmelerde hileye neden olacak psikolojik etkenler de ayıklanarak, işletmelere yüksek iş disiplini ve yüksek ahlak tesis edilmeli, çalışanlara gerçekleştirecekleri hilelere karşı net ve tutarlı bir duruş sergileneceğinin sinyalleri verilebilmelidir.

KAYNAKÇA

Akyazan, A., Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nun Bankalara El Koyma ve Denetleme Yetkisi, TBB Dergisi, 63, 2006.

Aslay, Y, *Bankalarda Risk Yönetimi ve Riske Maruz Değer-RMD (Value at Risk-VaR) Uygulamaları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Finansman Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Atmaca M., Muhasebe Skandallarının Önlenmesinde İç Kontrol Sisteminin Etkinleştirilmesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14, 1, 2012.

Ayalp, G, *Türkiye'de Ve Dünya'da Yaşanan Muhasebe Skandalları, Yapılan Düzenlemeler, Usulsüzlük Yapan Şirket Ve Bankaların İncelenmesi*, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Aygün, D., Yaratıcı Muhasebe Stratejileri, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 8, 2, 2013.

Balıkçı, E., Girişimciliğin Farklı Yüzleri: 1950 ve 1980'lerde Türkiye'de Değişen İş adamı Davranışları, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 9, 2, 2014.

Bali, R. N., *Tarz-ı Hayattan Life Style'a; Yeni Seçkinler, Yeni Mekanlar, Yeni Yaşamlar,* İletişim Yayınları, 2018.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, Yıllık Rapor, 2003.

Bayraktar, A., *Türkiye'de Muhasebe Hileleri Tarihi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Coşkun, Y., *Bankalarda Öz Disiplin Süreçlerinin Etkinliğinin Değerlendirilmesi,* Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Çıtak, N., *Hileli Finansal Raporlamada Yaratıcı Muhasebe*, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 2009b.

Çıtak, N., Yaratıcı Muhasebe Hileli Finansal Raporlama Mıdır?, Mali Çözüm, 91, 2009

Daloğlu P., 1950'lerden 1980'lere Türk Girişimcisinin Muhasebe Bilgisine Verdikleri Önem Ve Değişen Dürüstlük Algısı Çerçevesinde Denetim İlişkileri, Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, 20, 61, 2020.

Doğan S, Kayakıran, D, İşletmelerde Hile Denetiminin Önemi, Maliye Finans Yazıları, 108, 2017.

Doğangün, G., Türk Bankacılık Sektörünün Yeniden Yapılandırılması: BDDK ve Yönetişim, Memleket Siyaset Yönetim Dergisi, 3, 6, 2008.

Erol, M., Muhasebe Skandalları ve Kurumsal Yönetim, Lebib Yalkın Mevzuat Dergisi, 20, 2005.

Küçük, E., Uzay, Ş., Hileli Finansal Raporlamanın Oluşumu Ve Doğurduğu Sorunlar, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 32, 2009.

Narbay, Ş., Sönmez, M., Kurumsal Yönetimde Şeffaflık ve Türk Ticaret Hukukundaki Uygulamaları, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 18, 1, 2016.

Şenel, S., *Muhasebe Skandalları ve Adli Muhasebe (Adli Muhasebe Mesleği-Eğitimi)*, Gazi Kitabevi, 1. Baskı, Ankara, 2020.

Türk M., Arslan M., Yöneticileri Yaratıcı Muhasebe Uygulamalarına İten Nedenler ve Bir Şirket Örneği, Gazi İktisat ve İşletme Dergisi, 3, 3, 2017.

Uzay, Ş., 21.Yüzyılın Başında Muhasebe Mesleğini Etkileyen Gelişmeler ve Geleceğe Yönelik Değerlendirmeler, Mali Çözüm Dergisi, Sayı:67, 2004.

Yardımcıoğlu, M., Ada, Ş., Kronolojik Bir Sırayla Muhasebe ve Finansal Raporlamada Usulsüzlük ve Skandallar, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3, 1, 2013.

Yiğitler, M., Aktaş, R., Kayalıdere, K., Silsile Halindeki Muhasebe Hilelerinin Etkileri ve Finansal Tablolara Yansıması: Bir Örnek Olay Çalışması, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, 13, 2, 2020.

https://sozluk.gov.tr/ (Erişim tarihi: 25.11.2021)

https://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/ekonomi-haberleri/bddk-ve-tmsfnin-imar-bankasi-raporu_ID469673/ (Erişim tarihi: 30.11.2021)

http://arsiv.ntv.com.tr/news/239731.asp (Erişim tarihi: 30.11.2021)

https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/yuzyilin-hayali-hesap-oyunu-38482823 (Erişim tarihi: 14.12.2021)

http://www.radikal.com.tr/ekonomi/gizli-hesap-7-katrilyon-676759/ (Erişim tarihi: 14.12.2021)

https://cdnacikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/19_20_guz/muhasebeye_giris/4/index.html (Erişim tarihi: 20.12.2021)

DÖVİZ KURU-GIDA FİYATLARI İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ: TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Sacit Sarı[1]
[1] Munzur Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 0000-0002-1305-5727

ÖZET
Bu çalışma kapsamında Türkiye ekonomisinde gıda fiyatları enflasyonu ile döviz kuru arasındaki ilişki 2003:01 ile 2021:11 arası aylık verilerle VAR yöntemiyle sınanmıştır. Son dönemde döviz kurunda yaşanan yüksek derecedeki dalgalanmalar neticesinde yerli parada meydana gelen değer kayıpları enflasyon başta olmak üzere makroekonomik değişkenler üzerinde ciddi etkiler oluşturmaktadır. Döviz kurundaki bu değişimler enerjide dışa bağımlı ve bireylerin harcama sepetinde yüksek oranda ithal malı bulunan Türkiye ekonomisindeki hane halklarını olumsuz yönde etkilemektedir. Çalışmada döviz kurunu temsilen dolar kuru, gıda enflasyonu ise TÜFE'nin alt kolu olan gıda fiyatları endeksiyle temsil edilmiştir. Değişkenlerin durağanlıkları birim kök testleriyle sınanmıştır. Düzeyde durağan olmayan serilerin farkları alınınca durağanlaştığı gözlenmiştir. Değişkenler arasındaki ilişki seriler arasındaki dinamik yapıyı dikkate alan Vektör Otoregresif (VAR) yöntemiyle incelenmiştir. VAR analizine başlamadan önce uygun gecikme uzunluğu sekiz olarak tespit edilmiştir. Ters köklerin birim kök içerisinde yer alması modelin istikrarlı olduğunu ortaya koymuştur. Modelde ayrıca değişen varyans otokorelasyon ve normallik sınamaları yapılmış ve model tanısal testlerden başarıyla geçerek otokorelasyon olmadığı, değişen varyans içermediği anlaşılmıştır. VAR analizi varyans ayrıştırma ve etki-tepki analizi yoluyla yapılmaktadır. Varyans ayrıştırmada on iki dönem sonra gıda enflasyonun varyansındaki değişimlerin yaklaşık %10'luk kısmı döviz kurundan kaynaklanmaktadır. Etki tepki analizinde ise döviz kuru değişkenine hata terimine verilen bir birimlik şok dördüncü döneme kadar gıda enflasyonunu artırırken bu etki daha sonra zayıflayarak on ikinci dönemde sona ermektedir. Son olarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Granger nedensellik analiziyle incelenmiştir. Teoride beklenildiği üzere gıda fiyatları endeksiyle döviz kuru arasında tek yönlü nedensellik tespit edilirken, nedenselliğin yönü döviz kurundan gıda fiyatları endeksine doğru olduğu sonucuna ulaşılmıştır
Anahtar Kelimeler: Gıda Enflasyonu, Döviz Kuru, VAR

EXAMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN EXCHANGE RATE-FOOD PRICES: AN APPLICATION ON THE TURKISH ECONOMY

ABSTRACT
In this study, the relationship between food price inflation and exchange rate in the Turkish economy was tested with the VAR method with monthly data between 2003:01 and 2021:11. The depreciation of the domestic currency as a result of the high volatility in the exchange rate in the recent period has serious effects on macroeconomic variables, especially inflation. In the study, the exchange rate was represented by the dollar rate, and food inflation was represented by the food price index, which is a sub-branch of CPI. The stationarity of the variables was tested with unit root tests. It is observed that the series that are not stationary at the level become stationary when their differences are taken. The relationship between the variables was

examined with the Vector Autoregressive (VAR) method, which takes into account the dynamic structure between the series. Before starting the VAR analysis, the appropriate lag length was determined as eight. In addition, heteroskedasticity, autocorrelation and normality tests were performed in the model, and the model passed the diagnostic tests successfully. In variance decomposition, approximately 10% of the changes in the variance of food inflation after twelve periods are due to the exchange rate. In the impulse response analysis, while the one-unit shock given to the exchange rate variable to the error term increases the food inflation until the fourth period, this effect weakens later and ends in the twelth period. Finally, the causality relationship between the variables was examined by Granger causality analysis. As expected in theory, one-way causality was detected between the food price index and the exchange rate, while it was concluded that the direction of causality was from the exchange rate to the food price index.

Keywords: Food Inflation, Exchange rate, VAR analysis

1. GİRİŞ

Fiyatlar genel düzeyindeki sürekli artış olarak tanımlanan enflasyon ekonominin hem finansal hem de reel kesim üzerinde önemli etkiler oluşturmaktadır. Enflasyonun ekonomik birimlerden hane halkları üzerindeki etkisi alım gücünün düşmesine neden olarak refahın azalmasına, yatırımcılar açısından ise ekonomide belirsizliğinin artmasına neden olarak yatırım kararlarının ertelenmesine neden olmaktadır. Mishkin'in (2012) belirttiği üzere beklentilerden farklı çıkan bir enflasyonun gelir ve servet dağılımının yanında tüketim, tasarruf ve yatırım üzerinde önemli etkileri olacaktır. Enflasyonun hane halkları üzerindeki etkisi, bireylerin alım gücünü doğrudan etkilediği için diğer kesimlerden daha büyük olmaktadır (Mankiw, 2003). Enflasyon fiyat endeksleri aracılığıyla ölçülmektedir. Bu endekslerden TÜFE enflasyonu hane haklarının tüketim sepetinde yer alan ürünlerin fiyatındaki değişimleri yansıtmaktadır. 2021 yılı için TÜFE harcama grubunda gıda grubu %25.94'lük pay ile ilk sırada bulunmaktadır. Gıda fiyatları endeksi ana endeks içinde 133 ürünle temsil edilmektedir (TÜİK,2021). Gıda fiyatları endeksinin TÜFE'ye göre daha yüksek oranda artması olarak tanımlanan Gıda enflasyonundaki değişimler enflasyonun belirleyicisi konumunda bulunmaktadır (Yavuz, 2021). Gıda fiyatları enflasyonu enflasyon üzerindeki etkisinin yanında sosyal ve refah açısından bireyler üzerinde negatif etkiler oluşturmaktadır (Eştürk ve Albayrak, 2018). Toplumda düşük gelir gruplarının harcama bütçelerinde gıda harcamaları daha yüksek oranda yer aldığı için gıda fiyatları endeksinde meydana gelen artışlar öncelikle bu kesimin üzerinde olumsuz etkiler oluşturmaktadır. Bu durumu Rehman ve Khan (2015) niceliksel olarak ortaya koymuşlardır. Düşük gelirli kesim gelirlerinin yaklaşık olarak %75ini gıda harcamalarına ayırdıklarından gıda enflasyonundan en fazla bu kesim etkilenmektedir. Gürsel ve Kavuncu (2019), 2003-2017 döneminde Türkiye ekonomisinde gelir düzeyinde ilk basamakta yer alan kesim ile en yüksek gelir grubu arasındaki %21.5'luk enflasyon farkının düşük gelirli grubun tüketim sepet yüksek oranda yer alan gıda fiyatlarındaki artışlardan kaynaklandığını belirtmişlerdir. Gıda enflasyonun hane halkları üzerindeki bu etkilerinin yanında makro bazda ise gıda fiyatlarındaki gerçekleşen sert yükselişlerin enflasyonun öngörülenden yüksek seyretmesine neden olmaktadır (Merkez Bankası, 2021). Bağlantılı olarak Başkaya vd. (2008)'in belirttiği gibi, gıda fiyatlarındaki oynaklıklar Merkez Bankasının enflasyon tahminleri yapmasını güçleştirerek

tahminlerin değerini azaltarak beklenti yönetimini olumsuz etkilemektedir. Türkiye ekonomisinde TÜFE ile gıda fiyatları endeksinin verildiği Görsel 1'de görüldüğü üzere her iki endeksinde artış eğiliminde olmasına rağmen gıda fiyatları endeksinin TÜFE'den daha hızlı artığı görülmektedir.

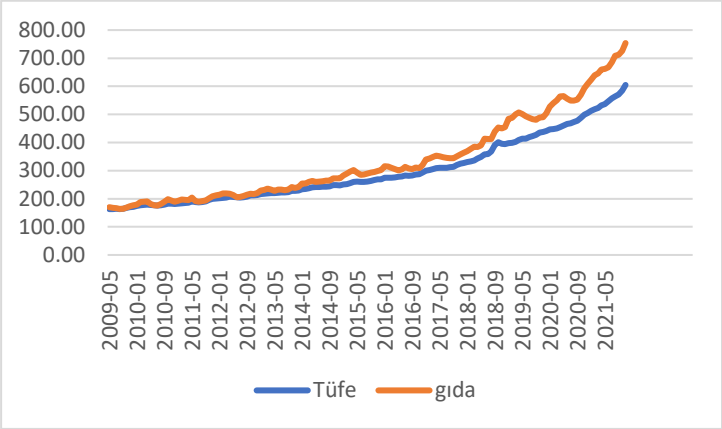

Görsel 1. TÜFE-Gıda Tüfe (M.B)

Cumhurbaşkanlığı Enflasyon raporunda (2021) en yüksek artış gösteren 10 ürünün tamamının da gıda ürünleri olması gıda ürünleri enflasyonunun genel enflasyon üzerindeki etkisini göstermektedir. Nitekim Tüketici fiyatlarının yıl içindeki değişimi %21.31 olurken gıda ve alkolsüz ürünler fiyat endeksinin aynı dönemde %27.11 artması enflasyonu tetikleyen temel ürünlerin gıda ürünleri olduğunu göstermektedir. Yine aynı raporda %3.92 oranında artan gıda ve alkolsüz içecek grubu fiyatlarının enflasyonun temel belirleyicisi olduğunu, ilgili grubun enflasyona katkısının 1.05 puan olduğu belirtilmiştir. Gıda fiyatlarındaki artışların birçok nedeni olmakla beraber ilgili yazında kuraklık, üretim ve ulaşımda görülen maliyet artışları, tarım ürünlerinin biyo yakıt üretiminde kullanılması ve döviz kuru kaynaklı etkiler ana nedenler olarak belirtilmektedir (Eştürk ve Albayrak, 2018; Haji ve Gelaw,2012). Türkiye ekonomisi döviz kurunda yüksek volatilitenin olduğu bir dönemden geçmektedir. Döviz kurundaki artış sonucu yerli parada görülen önemli ölçüde değer kayıplarının enflasyon başta olmak üzere ekonominin geneli üzerinde ciddi etkiler oluşturmaktadır. Bu çalışma kapsamında Türkiye ekonomisinde döviz kurundaki değişmelerin enflasyonun temel belirleyici olması hasebiyle gıda fiyatları üzerindeki etkisi VAR analiziyle incelenmiştir. Döviz kurundaki değişimlerin gıda fiyatları üzerinde etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın tüketicilerin sepetinde yüksek oranda ithal malı bulunan Türkiye ekonomisinde döviz kurunun gıda enflasyonuna dolayısıyla enflasyona etkisini incelemesi nedeniyle katkı yapması beklenmektedir. Çalışma literatür taraması bölümü, analiz ve sonuç bölümlerinde oluşmaktadır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Politika yapıcıların istikrarlı bir ekonomik ortam, bireylerin alım gücünü muhafaza edebilmek (artırmak), para ve maliye politikalarını ve beklentileri doğru bir şekilde yönlendirebilmek için enflasyon dolayısıyla gıda enflasyonunu belirleyen faktörleri doğru bir şekilde analiz etmeleriyle mümkündür. Literatürde enflasyonu belirleyen faktörleri inceleyen çok sayıda

çalışma olmasına rağmen gıda fiyatları endeksini inceleyen sınırlı sayıda çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu bölüm kapsamında ilgili çalışmaların çıkarımları tartışılacaktır.
Başkaya vd. (2008) Türkiye ekonomisinde 2002:02-2017:12 arası işlenmiş gıda ürünleri enflasyonunu talep ve arz yönünden etkileyen değişkenleri araştırmışlardır. Talep koşulları, iklim koşulları, ithalat fiyatları, motorin fiyatları ve yurtiçi buğday fiyatlarının işlenmiş gıda ürünleri üzerinde etkilerini olduğunu, döviz kurundaki %1'lik artışın işlenmiş gıda fiyatları enflasyonunu yaklaşık olarak %0.17 artırdığını belirtmişlerdir. Baek ve Ko (2010) 1989:01-2008:01 arası Amerikan ekonomisinde gıda fiyatlarının tarım emtia fiyatları ve döviz kuruyla ilişkisi eşbütünleşme yöntemiyle incelemiştir. Gıda fiyatlarının gecikmeli gıda fiyatı ve döviz kuru ile negatif, emtia fiyatı ile pozitif yönlü ilişkide olduğunu belirtmişlerdir. Uzun dönemde ise enerji fiyatlarının gıda fiyatları üzerinde önemli etkileri olmasına karşın kısa dönemde etkinin nisbi olarak önemsiz olduğu gözlenmiştir. Mushtaq vd. (2011) temel bir gıda ürünü olan reel buğday fiyatlarını belirleyen parasal ve makro ekonomik faktörleri 1976-2010 dönemi arası Johansen eşbütünleşme testiyle incelemiştir. Sonuçlar, reel para arzı, ekonominin dışa açıklığı ve reel döviz kurunun uzun dönemde reel buğday fiyatları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Haji ve Gelaw (2012) Etiyopya ekonomisinde 1997-2010 arası yükselen gıda fiyatları enflasyonunun nedenlerini VECM yöntemiyle araştırmışlardır. Parasal faktörlerin gıda enflasyonunun temel nedeni olduğunu belirten yazarlar, genel fiyat seviyesi, dünya tahıl fiyat endeksi ve çalışmamızda incelenecek döviz kurunun dolar kuru karşısında değer kaybının gıda enflasyonundaki artışlara neden olduğuna dair bulgular tespit etmişlerdir. Irz vd. (2013) Gelişmiş bir ülke olan Finlandiya ekonomisinde gıda fiyatlarının arz yönlü belirleyecilerini VAR yöntemiyle incelemişlerdir. Tarımsal girdi fiyatları, işçi ücretleri ve enerji fiyatlarıyla gıda fiyatları arasında uzun dönemli ilişki bulan yazarlar, ilgili değişkenlerin gıda fiyatlarındaki değişimin yarısını açıkladığını belirtmişlerdir.
Bayramoğlu ve Yurtkur (2015) 1999:02 ile 2014:06 arası dönem için ulusal gıda sanayi fiyat endeksi, tarımsal üretici fiyat endeksi, dolar ve Euro kuru, petrol fiyatı ile gıda fiyatı endeksi arasındaki ilişkiyi Türkiye ekonomisi için VAR yöntemiyle incelemişlerdir. Bulgular gıda sanayi ürünlerini etkileyen en önemli değişkenlerin kısa vadede döviz kurları olduğunu göstermiştir. Rehman ve Khan (2015) Pakistan ekonomisinde gıda fiyatları enflasyonun belirleyicilerini 1990-2013 arası dönem için araştırmışlardır. Sonuçlar, gıda ihracatı ve dolaylı vergilerin gıda enflasyonu üzerinde pozitif, hükümet sübvansiyonu ve GSYH'nin ise negatif etkileri olduğunu göstermiştir. Eştürk ve Albayrak (2018) Türkiye ekonomisinde gıda fiyatları ile enflasyon arasındaki ilişkiyi 2003:01 ile 2017:04 arası aylık verilerle ARDL yöntemiyle incelemişlerdir. TÜFE gıda TÜFE, reel döviz kuru petrol fiyatları endeksi tarım ürünleri üretici fiyat endeksi arasından eşbütünleşme ilişkisi olduğunu belirten yazarlar, reel döviz kurunun negatif etkileri olmasına rağmen katsayının istatistiksel olarak anlamsız çıktığını belirtmişlerdir. Barbaros vd. (2019) 2003:02 ile 2018:11 arası dönem için Türkiye ekonomisinde gıda ihracatı, gıda fiyatları endeksi ile TÜFE arasındaki ilişkiyi VAR yöntemiyle incelemiştir. Gıda ihracatı ile gıda enflasyonu arasında çift yönlü, gıda enflasyonu ile enflasyon arasında çift yönlü Granger nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Ulusoy ve Şahingöz (2020) Türkiye ekonomisinde 2006:08 ile 2018:01 arası gıda fiyatları endeksi ile TÜFE arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testi yaklaşımıyla incelemişlerdir. Seriler arasında uzun dönemli ilişki tespit eden yazarlar, gıda fiyatları endeksinden TÜFE'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu belirtmişlerdir.

3. VERİ SETİ, METODOLOJİ VE ANALİZ

Bu çalışma kapsamında Türkiye ekonomisinde gıda fiyatları enflasyonunu temsilen gıda fiyatları endeksi ile, döviz kurunu temsilen dolar kuru arasındaki ilişki 2003:01 2021:11 arası aylık verilerle VAR yöntemiyle sınanmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenlerin doğal logaritmaları alınmıştır. Serilere ait tanımlayıcı istatistikler Çizelge-1'de verilmiştir.

Çizelge 1. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Açıklama	Ortalama	Maksimum	Minumum	Standart S.	Veri Kaynağı
Lgida	Gıda Fiyatları Endeksi	269.1665	767.1665	93.4300	162.7662	Merkez Bankası
Lkur	Dolar kuru satış fiyatı	2.834268	10.54221	1.176080	2.069795	Merkez Bankası

Bu çalışmada zaman serisi analiz yöntemleri kullanılmıştır. Serilerin durağanlığı geleneksel birim kök testleri olan ADF ve Phillips-Perron birim kök testleriyle sınanmıştır. Değişkenlerin durağanlıkları ayrıca model kapsamında tek yapısal kırılmaya izin veren Zivot-Andrews birim kök testiyle de sınanmıştır. Çalışmada değişkenler arasındaki dinamik ilişkiler Sims (1980) tarafından geliştirilen ve modeldeki tüm serileri içsel kabul eden VAR yöntemi kullanılmıştır. VAR yöntemi model üzerinde herhangi bir kısıtlama getirmeden seriler arasında dinamik ilişkileri vermektedir (Güriş, 2018). VAR modelinde değişkenlerin durağan olması gerekmektedir. Bu analiz kapsamında gecikme uzunluğunun değişkenler arasındaki dinamik ilişkileri ortaya çıkaracak uzunlukta olmalıdır. Bu kapsamda VAR analizinde gecikme uzunluğunun tespiti önemli olmaktadır (Güriş ,2018). VAR modellerini iktisadi olarak yorumlamak uygun olmadığı için bu modellerde sistemin yorumlanması etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırma yoluyla yapılmaktadır (Sevüktekin ve Çınar, 2017). Son olarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkiler Granger (1969) nedensellik testiyle sınanmıştır.

Çizelge 2. ADF ve PP Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler		ADF Birim kök testi		PP Birim kök testi	
		Sabit Terimli	S. ve Trendli	Sabit Terimli	S. ve Trendli
Lgida	**I(0)**	3.3827	0.9654	2.7272	-0.2327
	I(1)	-11.3695***	-9.1731***	-11.0896***	-11.4647***
Lkur	**I(0)**	2.5697	-1.3668	2.6776	-1.2087
	I(1)	-10.8694***	-11.6879***	-9.0828***	-9.1961***

Not: *** %1 anlam düzeyini ifade etmektedir

Çizelge 2 serilere ait birim kök test sonuçlarını vermektedir. Her iki serinin de farkları alınınca t istatistik değerlerinin kritik değerden küçük olarak durağanlaştığı görülmektedir. Geleneksel birim kök testlerinde serilerde ekonomik kriz, politika değişimleri, sosyo politik olaylar neticesinde oluşan yapısal kırılmalar dikkate alınmamaktadır. Serilerin durağanlıkları yapısal kırılmaları modelleyen Zivot-Andrews birim kök testiyle de sınanmıştır. Sonuçların değişmediği her iki değişkenin de birim kök içerdikleri farkları alınınca durağanlaştığı görülmüştür. Kırılma tarihleri olarak 2016 darbesi ve 2018 döviz kuru hareketlenmelerinin başladığı dönemler seçilmiştir.

Çizelge 3. Zivot-Andrews Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	t istatistiği	Olasılık değeri	%5 kritik değer	Kırılma tarihi
lgida	-4.091048	0.030201	-5.08	2016:08
d(lgida)	-5.336292	0.016061	-5.08	2018:05
lkur	-3.598333	0.330109	-5.08	2012:12
d(lkur)	-8.571725	0.011566	-5.08	2018:10

Düzeyde durağan olmayan seriler arasındaki dinamik ilişkiler VAR yöntemiyle incelenmiştir. VAR analizi gecikme uzunluğunun tespit edilmesi ile başlamaktadır. Seçilen gecikme uzunluğunun otokorelasyon içermemesine dikkat edilmelidir. Çizelge 4'de gecikme uzunluğunun sekiz olarak tespit edildiği görülmektedir.

Çizelge 4. VAR Modeli Uygun Gecikme Uzunluğu Seçimi

Lag	Logl	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	918.2342	NA	6.55e-07	-8.562936	-8.531479	-8.550224
1	942.8951	48.63048	5.40e-07	-8.756029	-8.661656	-8.717894
2	954.3066	22.28976	5.04e-07	-8.825296	-8.668007*	-8.761737*
3	955.2590	1.842444	5.18e-07	-8.796813	-8.576609	-8.707831
4	966.8223	22.15397	4.83e-07	-8.867498	-8.584379	-8.753092
5	970.7529	7.457114	4.83e-07	-8.866850	-8.520815	-8.727020
6	971.3419	1.106409	4.99e-07	-8.834971	-8.426021	-8.669718
7	978.8219	13.91152	4.83e-07	-8.867495	-8.395629	-8.676819
8	985.7358	12.72928*	4.70e-07*	-8.894727*	-8.359946	-8.678628
9	987.0806	2.450717	4.82e-07	-8.869912	-8.272215	-8.628389
10	988.5189	2.594398	4.94e-07	-8.845971	-8.185359	-8.579025

İlgili gecikmede otokorelasyon içerip içermediği LM testiyle sınanmıştır. Serilerde otokorelasyon olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çizelge 5. LM Otokorelasyon Test Sonuçları

Lags	LM-Stats	Olasılık Değeri
1	3.403310	0.4927
2	3.929507	0.4156
3	5.961695	0.2020
4	2.518712	0.6413
5	0.868644	0.9290
6	1.374076	0.8487
7	9.205699	0.0562
8	5.249382	0.2627
9	1.803863	0.7718

VAR modelinin tanısal testlerine ait sonuçlar Çizelge 6 aracılığıyla verilmektedir. Serilerin normal dağıldığını belirten H_0 hipotezi reddedilemeyerek serilerin normal dağıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Modelde ayrıca değişen varyans sorunun olmadığı tespit edilerek VAR modelinin yorumlanması aşamasına geçilmiştir. Etki- tepki fonksiyonları Görsel-2 aracılığıyla verilmiştir.

Çizelge 6. Tanısal Testler

Normallik Testi	Olasılık Değeri	0.8627 (Ho reddedilemiyor)
Değişen Varyans Testi	Olasılık Değeri	0.3432 (Değişen Varyans yoktur.)

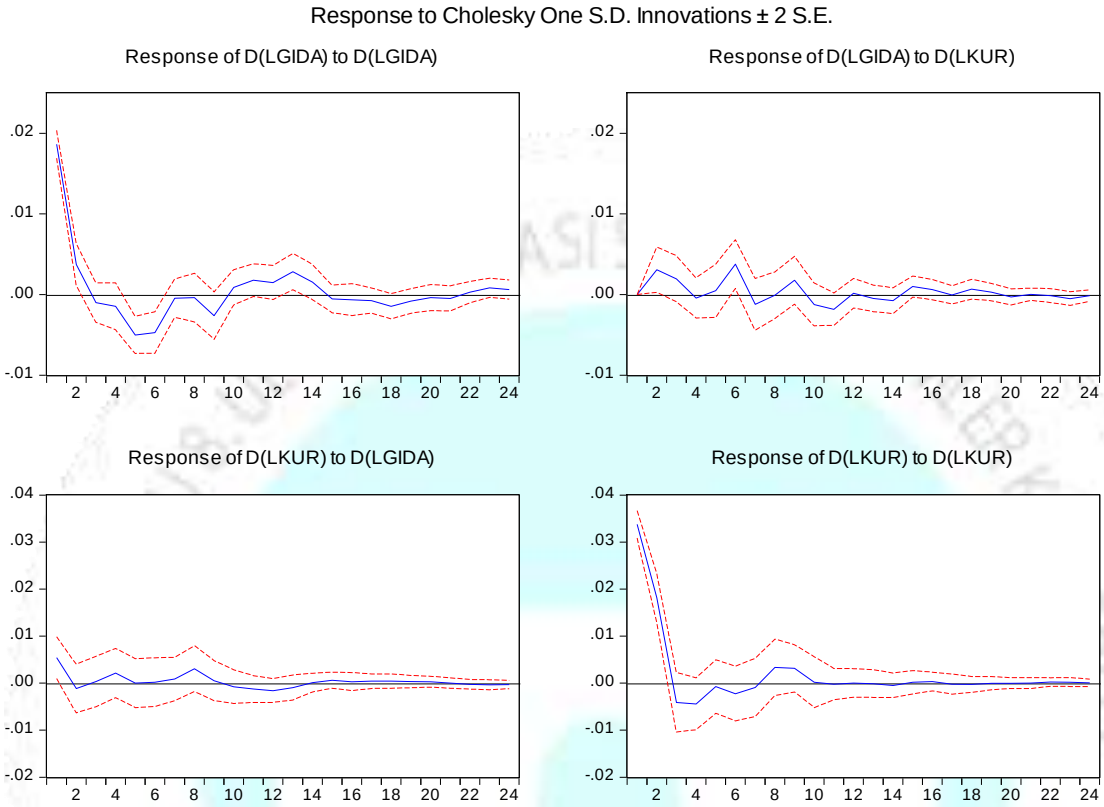

Görsel 2. Etki-Tepki Fonksiyonları

Görsel 2'nin ikinci panelinde döviz kurunun hata terimine bir birimlik şok verildiğinde gıda fiyatları endeksinin tepkisi görülmektedir. Gıda fiyatları dördüncü döneme kadar artış yönünde tepki verirken bu etki onuncu dönemde kaybolmaktadır. Döviz kuru ise gıda fiyatlarındaki bir şoka azalarak tepki vermektedir.

Gıda fiyatları endeksinin varyans ayrıştırma sonuçları Çizelge 7 aracılığıyla verilmektedir. İlk dönemde Gıda fiyatları endeksinde meydana gelen değişimlerim tamamı kendinden kaynaklarınırken onuncu dönem itibariyle değişimin yaklaşık olarak %10'luk kısmı döviz kurundan kaynaklanmaktadır. Bu olgu gıda fiyatlarını etkileyen diğer unsunların varlığına işarettir.

VAR analizinde karakteristik birim köklerin birim çember içinde olması modelin istikrarlığı açısından önem arz etmektedir.

Çizelge 7. Gıda Fiyatları Varyans Ayrıştırma

Dönem	Standart Hata	D(Lgida)	D(Lkur)
1	0.018640	100.0000	0.000000
2	0.019255	97.45178	2.548223
3	0.019379	96.47676	3.523238
4	0.019438	96.45099	3.549011

5	0.020080	96.61881	3.381186
6	0.020969	93.66329	6.336712
7	0.021010	93.35149	6.648506
8	0.021013	93.35220	6.647805
9	0.021250	92.80431	7.195691
10	0.021304	92.50505	7.494955
11	0.021456	91.88654	8.113464
12	0.021509	91.92087	8.079134

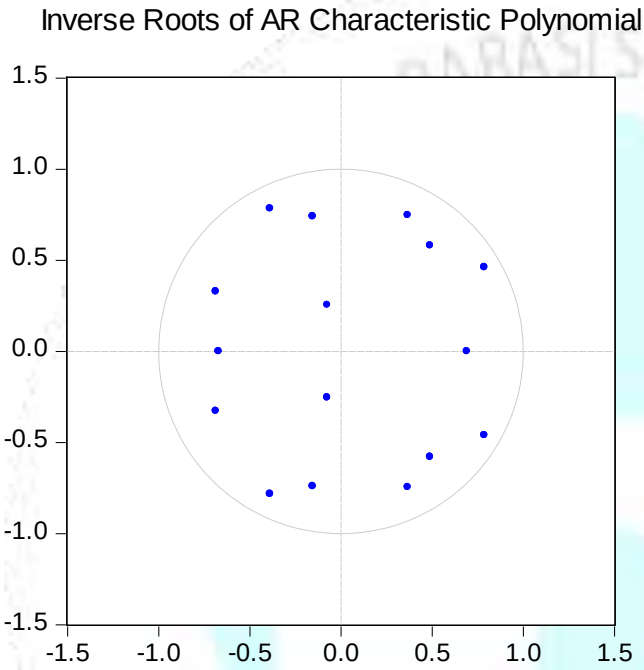

Görsel 3. AR Karakteristik Köklerin Birim Çember Konumu

Görsel 3'de görüldüğü üzere model istikrarlıdır ve durağanlık açısından bir sorun görülmemektedir. Son olarak seriler arasındaki nedensellik ilişkileri Granger nedensellik testiyle sınanmıştır. Sonuçlar döviz kurundan gıda fiyatları endeksine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir.

Çizelge 7. Granger Nedensellik Test Sonuçları

Bağımlı D.	Açıklayıcı D.	Chi-sq	Serbestlik d.	Olasılık değer	Sonuç
Lgida	Lkur	22.17080	8	0.0046	Ho red
Lkur	Lgida	6.64093	8	0.5759	Ho kabul

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Türkiye ekonomisinde döviz kurunun gıda fiyatları endeksi üzerindeki etkisini inceleyen bu çalışma kapsamında döviz kurunun gıda fiyatları üzerinde etkileri olduğu tespit edilerek döviz kurundan gıda fiyatları endeksine doğru tek yönlü Granger nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Gıda fiyatları enflasyonu enflasyon üzerinde önemli etkileri olan bir değişken konumundadır. Enflasyon olgusunun ekonomi üzerinde negatif etkileri olan, yatırım, tüketim ve tasarruf

kararlarını etkileyen değişken olduğu bilinmektedir. Tüketici sepetlerinde yüksek oranda yer alan gıda fiyatlarındaki değişimlerin başta düşük gelir kesimli bireyler olmak üzere hane halkların alım gücünü düşürerek refahlarını azaltması kaçınılmazdır. Döviz kurundaki artışların Türkiye ekonomisi gibi enerjide dışa bağımlı ve bireylerin harcama sepetinde yüksek oranda ithal ürünler bulunan bir ekonomiyi etkilemesi öngörülmektedir. Bu doğrultuda son dönemlerde döviz kurunda meydana gelen artışlar sonucu enflasyonda çalışma bağlamında gıda fiyatları endeksinde artışlar olması beklenmektedir. Gıda fiyatlarını kuraklık, küresel ısınma gibi doğal faktörler, arz kaynaklı işçi ücretlerindeki ve girdi fiyatlarındaki artışlar yanında dış talep ve döviz kuru gibi makroekonomik faktörler belirlemektedir. Politika yapıcıların enflasyondaki artışları frenlemek ve istikrarlı bir orana ulaştırmak için enflasyonu ve en önemli alt kalemi olan gıda enflasyonu belirleyen etmenleri doğru şekilde belirlemesi önem arz etmektedir. Bu çalışma kapsamında gıda fiyatlarında üzerinde etkisi olan döviz kurundaki artışların giderilmesinin gıda fiyatlarındaki artışları düşürmesi beklenmektedir. Bu bağlamda ithal girdiler ve enerji kullanımı gibi arz kaynaklı faktörlerde dolaylı katkısı bulunan döviz kurundaki artışların giderilmesi gıda fiyatlarındaki artışları düşürmesi beklenmektedir.

.

KAYNAKÇA

Ahmad, F. (2011). Impact of monetary and macroeconomic factors on wheat prices in Pakistan: implications for food security. Lahore Journal of Economics, 16(1), 95-110.

Eştürk, Ö., ve Albayrak, N. (2018). Tarım Ürünleri-Gıda Fiyat Artışları ve Enflasyon Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. International Journal of Economic and Administrative Studies, 18, 147-158.

Bankası, M. (2021). Kasım Ayı Fiyat Gelişmeleri. Ankara

Bankası, M. (2021). Enflasyon Raporu. https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/edf9fc6e-4cea98d165b8bd340454/enfekim_2021_iv_tam.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-edf9fc6e-4cea-474a-98d1-65b8bd340454-nP6f3aa (Erişim Tarihi:15.12.2021)

Baek, J., & Koo, W. W. (2010). Analyzing factors affecting US food price inflation. Canadian Journal of Agricultural Economics/Revue canadienne d'agroeconomie, 58(3), 303-320.

Barbaros, M., Kalaycı, S., ve Bakır, D. Türkiye'de Gıda İhracatı, Gıda Fiyatları ve Enflasyon Arasındaki Nedenselliğin Analizi. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 7(18), 537-548.

Başkaya, Y. S., Gürgür, T., ve Öğünç, F. (2008). Küresel Isınıma, Küreselleşme ve Gide Krizi-Türkiye'de İşlenmiş Gıda Fiyatları Üzerine Ampirik Bir Çalışma. Central Bank Review, 8(2).

Bayramoğlu, A. T., ve Yurtkur, A. K. (2015). Türkiye'de gıda ve tarımsal ürün fiyatlarını uluslararası belirleyicileri. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15(2), 63-73.

Güriş, B. (2018) Doğrusal Zaman Serileri Analizi. (Yayımlanmamış Ders Notu)

Gürsel, S.,ve Kavuncu, F. (2019). Gıda enflasyonu yoksulu, ulaştırma enflasyonu zengini vurdu. Betam Araştırma Notu. Bahçeşehir Üniversitesi. İstanbul

Haji, J., ve Gelaw, F. (2012). Determinants of the recent soaring food inflation in Ethiopia. Universal Journal of Education and General Studies, 1(8), 225-33.

Irz, X., Niemi, J., ve Liu, X. (2013). Determinants of food price inflation in Finland—The role of energy. Energy Policy, 63, 656-663.

Rehman, F. U., ve Khan, D. (2015). The determinants of food price inflation in Pakistan: An econometric analysis. Advances in Economics and Business, 3(12), 571-576.

Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and reality. Econometrica: journal of the Econometric Society, 48(1), 1-48.

Sevüktekin, M., & Çınar, M. *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi*, 5. Baskı, Dora Yayıncılık, Bursa, 2017.

Ulusoy, A., ve Şahingöz, B. Türkiye'de Gıda Ürünleri Fiyatlarının Enflasyon Üzerindeki Etkisi. Maliye Araştırmaları Dergisi, 6(2), 45-56.

Yavuz, F. (2021). *Gıda Enflasyonu Üzerine: Öngörüler, Önlemler ve Öneriler*, (Politika Notu: 2021/31). İstanbul: İlim Kültür Eğitim Vakfı. doi: https://dx.doi.org/10.26414/pn031 https://kriterdergi.com/ekonomi/nedenleri-ve-cozum-onerileriyle-gida-enflasyonu https://www.sbb.gov.tr/enflasyon/

TEVRAT VE İNCİL'İN ARAPÇAYA TERCÜMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul Döner
Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, 0000-0002-5657-9627

ÖZET

Yahudi ve Hıristiyan kutsal kitaplarının yani Tevrat ve İncil'in, İslam öncesi dönemde veya Hz. Peygamberin yaşadığı zaman diliminde Arapçaya tercüme edilip edilmediği konusu, İslam kültür tarihi içerisinde Araplarla birlikte yaşayan Ehl-i kitap literatürü muhtevasını ve bu muhtevanın öznesi konumunda olan Yahudi, Hıristiyan ve İslam toplulukları açısından etkileşimin dinî, sosyolojik ve psikolojik boyutunu tespit açısından oldukça önemlidir. Gerek şarkiyatçıların konuyu çoğunlukla kendi din ve literatürlerinin genel olarak İslam'a ve özelde Kur'an'ı Kerim'in oluşumuna etkisi açısından ele almaları sebebiyle ve gerekse İslam kaynaklarına geçtiği düşünülen birtakım bilgi ve rivayetlerin kaynağını tespit ve tayin etme açısından bu konu fazlasıyla dikkat çekicidir.

Bazı İslam araştırmacıları, Kitab-ı Mukaddes'in İslam öncesi dönemde Arapça'ya tercüme edildiğini ve bu tercümenin Arap yarımadasında bulunduğunu, Hz. Peygamber'e indirilen vahiy ile Ehl-i kitap kutsal kitaplarındaki vahyin benzer ve onların devamı olduğunu kabul etmiş; fakat İslam'ın özgünlüğü ve Hz. Peygamber'in risaletine halel getirmemek adına bu tür tercümelerin ve diğer birtakım kaynakların varlığı hususunda çekimser bir tavır içerisinde olmuşlardır. Bazı ilim adamları ise, elde mevcut bilgiler göz önüne alındığında, Arapça'ya tercüme edilmiş bir metnin varlığının zorluğuna işaret etmişlerdir. Bizim bu bildirideki amacımız Hz. Peygamber döneminde elde mevcut Arapça bir Tevrat ve/veya İncil metninin var olup olmadığını ortaya koymak; varsa bu metinlerin nitelik ve niceliğine dair birtakım bilgiler vermektir.

Anahtar Kelimeler : Tevrat, İncil, Arapça Tercüme, Ehl-i kitap.

1. GİRİŞ

Tevrat ve İncil başta olmak üzere Yahudi ve Hıristiyan kutsal kitaplarının, İslam öncesi veya Hz. Peygamber döneminde Arapçaya tercümesi konusu, İslam kültür tarihini ve Araplarla birlikte yaşayan Ehl-i kitap litaratürü muhtevasını tespit açısından oldukça önemlidir. Gerek şarkiyatçıların konuyu çoğunlukla kendi din ve literatürlerinin İslam'a ve özelde Kur'an'ı Kerim'in oluşumuna etkisi açısından gündeme getirmeleri sebebiyle ve gerekse İslam kaynaklarına geçtiği düşünülen birtakım bilgi ve rivayetlerin kaynağını tespit ve tayin etme açısından bu konu fazlasıyla dikkat çekicidir.

2. TEVRAT VE İNCİLİN ARAPÇAYA TERCÜMESİNE DAİR

Bazı İslam araştırmacıları, Kitab-ı Mukaddes'in İslam öncesi dönemde Arapça'ya tercüme edildiğini ve bu tercümenin Arap yarımadasında bulunduğunu, Hz. Peygamber'e indirilen vahiy ile Yahudi ve Hıristiyanların kutsal kitaplarındaki vahyin benzer ve onların devamı olduğunu kabul etmiş; fakat İslam'ın özgünlüğü ve Hz. Peygamber'in risaletine halel getirmemek adına bu tür tercümelerin ve diğer birtakım kaynakların varlığı hususunda çekimser

bir tavır içerisinde olmuşlardır.[1] Bazı ilim adamları ise, elde mevcut bilgiler göz önüne alındığında, Arapçaya tercüme edilmiş bir metnin varlığının zorluğuna işaret etmişlerdir.[2]

Tevrat'ın Arapçaya tercümesinin varlığına, Tevrat'ın Tesniye bölümünde geçen "Tanrı, İsrailoğullarına Tevrat'ı vahyetmek istediğinde, bunu bir dilde vahyetmeyip İbranice, Yunanca, Aramice ve Arapça olmak üzere dört dilde vahyetmiştir"[3] ifadesini örnek olarak gösterenler olmuştur. Bu ve benzeri birtakım argümanlarla bazı araştırmacılar, Hıristiyanlığın ilk yıllarından beri Arapça bir Tevrat'ın var olduğuna vurgu yapmış, zaman içerisinde çeşitli felaket ve savaşlar ile bu nüshaların kaybolduğuna kanaat getirmiş ve benzer birtakım sebeplerle onların muhtevasına dair herhangi bir bilgiye ulaşmanın zorluğuna dikkat çekmişlerdir.[4] Ayrıca Arapça bir Tevrat metninin varlığına, Ümeyye b. Ebi's-Salt ve Varaka b. Nevfel gibi bazı kişilerin bu tür kitapların muhtevasına aşina olmaları örnek olarak gösterilmiştir.[5] Bununla birlikte Yunan kültürü etkisi altına giren Yahudiler için, Yunanca bir Tevrat tercümesinden hareketle, Araplaşmış Yahudiler veya Yahudiliği kabul etmiş Araplar için de Arapçaya tercüme edilmiş bir Tevrat'ın olabileceğine işaret edilmiştir.[6]

Varaka b. Nevfel'in İncil'i İbranice okuduğu ve ondan bazı kısımları birtakım dillerde okuyup-yazdığı şeklinde gelen rivayetler ile Ebû Hüreyre'den "Ehl-i kitap, Tevrat'ı İbranice okuyor ve onu Müslümanlara Arapça tefsir ediyordu…" ve Hz. Ömer'in elinde Ehl-i kitaba ait bir metin/sahife ile gelmesinin anlatıldığı birtakım rivayetler, belli bölümleri muhtevî bir metin olsa da Tevrat'ın Arapçaya tercüme edildiği izlenimini vermektedir. Fakat burada üzerinde durulması gereken konu, bu tercümelerin bütün şartlara uygun, orjinal ve resmî bir kurum tarafından yerine getirilmiş tercümeler olup olmadığıdır. Ayrıca gerek Arap yarımadasındaki Yahudilerin Babil ve Filistin'deki dinî-kültürel otoriteyle irtibatının tam olarak bilinmemesi ve gerekse Tevrat'ın Arapçaya tercüme edildiği yönündeki fikirlerin farklılık arz etmesi, bu konu hakkında kesin bir hükümde bulunmamızı zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte İbn Hişâm (ö.213/828), *es-Sîretü'n-Nebeviyye* adlı eserinde "Benden nefret eden Babamdan da nefret eder. Başka bir kimsenin yapmadığı işleri onların arasında yapmamış olsaydım günahları olmazdı. Şimdiyse yaptıklarımı gördükleri halde hem benden hem de Babamdan nefret ettiler.[7] şeklinde bir ifade geçmektedir. Bu yasalarında (*in their law*, İbn İshak metninde *nâmûs* şeklinde geçmekte) yazılı 'Hiçbir neden yokken benden nefret ettiler sözü' yerine gelsin diye oldu." şeklinde devam eden metin Yuhanna İncil'inden pasajlara denk gelmektedir.[8] Burada

---

[1] Atyâr, H. Y., *el-Bidâyetü'l-ûla li'l-İsrâiliyyât fi'l-İslâm,* Mektebetü'z-Zehra, Kahire 1991, s. 11-13.

[2] Sâbir, M., *A Comparative Study of The Hebrew Text and The Arabic Versions of The Book of Job*, Manchaster University 1986, s. 1-2.

[3] Tesniye 34/3.

[4] Roberts, B. J., *The Old Testament Text and Versions*, Cardiff 1951, s. 266.

[5] Karmâlî, A. M., "Tercemâtü't-Tevrât", *Luğâtü'l-Arab*, Bağdâd trs., VIII. 665.

[6] Atyâr *el-Bidâyetü'l-ûla li'l-İsrâiliyyât fi'l-İslâm,* s. 13-14. M.Ö. 2. yüzyılda (muhtemelen 150) gerek o zamanlar İsrail'e hâkim Yunan kralı II. Talmay'ın okumak istemesi ve gerek İbraniceyi bilmeyen Mısırlı Yahudiler için 70 kişi tarafından Tevrat, İbranice'den Yunanca'ya tercüme edilmiştir. 70 kişi tarafından tercüme edilmesi sebebiyle Yetmişler Tercümesi/Yetmişler veya İbranice Şiviim ve Grekçe Septuaginta adı verilmiştir. Bu metin İbranice metinden de farklılıklar göstermektedir. Ayrıca Günther Lanezkowski, her kabileden, yani 12 Yahudi kabilesinden altışar kişi olmak üzere, toplamda 72 kişinin, 72 günde Tevrat'ın 5 kitabının tercümesini tamamladığını belirtmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Tanyu, H., "Yahudiliğin Kutsal Kitapları ve Esasları, İlmî İnceleme ve Tenkidi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* cilt: XIV, Ankara 1966, s. 106.

[7] İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddîn Abdülmelik *es-Sîretü'n-Nebeviyye,* Dâru'l-Fikr, Kahire trs., I. 223.

[8] Yuhanna 15/24-25.

yasalarında "yazılı" olan ifadesi Mezmurlar 35/19'da yer almaktadır. İbn Hişâm'ın naklettiği metnin, Yuhanna'da geçen metinle hemen hemen aynı olup, fark bulunmuyor olması, *es-Sîretün-Nebeviyye*'nin yazıldığı dönemde Kitab-ı Mukaddes'in tamamı olmasa da parçalar halinde var olduğunu göstermektedir. İbn Hişâm'ın nakli, yukarıda ifade edildiği üzere Kitab-ı Mukaddes'in tam bir Arapça tercümesinin varlığına delil teşkil ediyor görünse de, bunun tam bir tercüme olduğu konusu şüphelidir.[9] Özellikle Abbasiler döneminden itibaren kapsamlı ve sistemli Arapça Kitab-ı Mukaddes tercümelerinin yapıldığı düşünüldüğünde, yukarıda ifade edilen tercümelerin mahiyeti hakkında tekrar düşünülmesini gerekli kılacaktır. Bununla birlikte bilinen tam bir Tevrat tercümesinin İspanya'nın Sevilla Bishop'u John'un talimatıyla M.S. 750 yılında yapıldığı belirtilmektedir.[10] İşbiliye Piskoposi Yuhanna, Latince Vulgate diye meşhur olan çeviriden Kitab-ı Mukaddes'i tam ve sistematik bir şekilde Arapçaya tercüme etmiştir.[11] Bu tercüme ile Mağribli Hıristiyanların yani ortaçağdaki Avrupalıların Moors diye adlandırdıkları Arapların Kitab-ı Mukaddes'ten istifade etmesi amaçlanmıştır. İşbiliye Piskoposu Yuhanna'nın yaptığı tercümenin doğulu Arap Hıristiyanları tarafından kullanılıp kullanılmadığı hususunda ise kesin bir şey söylemek kolay değildir. Bununla birlikte Arapların elinde Süryanice nüshadan Arapçaya tercüme edilmiş ve aslî İncil nüshasını çağrıştıran İncillerin var olduğu iddia edilmiştir. Özellikle İbn İshâk'ın (ö. 150/767) *Sîre*'sinde Tevrat ve İncil'den naklettiği bilgilerin bugün elde mevcut Kitab-ı Mukaddes tercümelerine tamı tamına uyan metinler nakletmiş olması bunun bir göstergesidir. Bir başka örnek ise İbn Hişâm'ın İbn İshak'tan aslı Süryanice olan Yuhanna İncil'inden vermiş olduğu nakiller gösterilmiştir. Bu örneklerden hareketle İşbiliye Piskopos Yuhanna'nın tercümesinden farklı olarak İbn İshak döneminde hicri II. asrın ortalarından önce Tevrat ve İncil'in aslına uygun bir tercümesinin var olduğu sonucu üzerinde durulmuştur.[12] Batılı bazı araştırmacılar İbn İshâk'ın Yunanca *Paraklit* yerine, *Münhamennâ* kelimesini kullanması sebebiyle, Filistin-Hıristiyan bir çeviriden hareketle nakilde bulunduğu görüşü belirtilmiştir. Ayrıca Yuhanna İncil'inden yapmış olduğu nakiller sebebiyle İbn İshâk'ın Kitab-ı Mukaddes'in bu nüshasına sahip olduğu da ifade edilmiştir.[13] Bununla birlikte Tevrat'ın Arapça'ya ilk çevirisinin Sura Akademisi'nin başkanı Saadiya Gaon (ö. 942) tarafından X. yüzyılda yapıldığı kabul edilmektedir. İslam dünyasında Saîd b. Yûsuf el-Feyyûmî diye bilinen ve Mutezilî görüşlerden etkilenen Saadiya, Arapça çeviride Tevrat'taki antropomorfik ifadeleri hafifletmeye çalışmıştır. Onun tercümesi Arapça konuşan Yahudiler arasında kabul görmüştür.[14] Her ne kadar bu tercümeden önce Tevrat'ın Arapçaya tercümeleri yapılmış ise de genel kabul gören ve yaygın olarak kullanılan Saadia'nın yaptığı tercüme olmuştur. Saadia'dan önce Huneyn b. İshak'ın (809-873) Tevrat'ı Arapçaya

---

[9] Aydın, Fuat., "Nâmûs/Nomos Cebrâil mi Tevrat mı?: "Bed'ü'l-vahy" hadisindeki Nâmûs kavramı üzerine", *Dîvân İlmi Araştırmalar*, sayı: 15 (2003/2), s. 84.

[10] Karmâlî, "Tercemâtü't-Tevrât", VIII. 665-675; Atyâr, *el-Bidâyetü'l-ûla li'l-İsrâiliyyât fi'l-İslâm,* s. 11-75; Bkz. Vaux, C., "İncil", *İA*, İstanbul 1968, V/II. 992.

[11] Harman, Ö. F., "Kitab-ı Mukaddes", *DİA*, Ankara 2002, XXVI. 76.

[12] Atyâr, *el-Bidâyetü'l-ûla li'l-İsrâiliyyât fi'l-İslâm,* s. 69-70.

[13] Horovitz, J., *İslamî Tarihçiliğin Doğuşu*, trc. Ramazan Altınay-Ramazan Özmen, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002, s. 84.

[14] Adam, B., "Tevrat", *DİA*, İstanbul 2012, XLII. 42. Daha geniş bir bilgi için bakınız. Bağır, M. A., "Saadia Gaon'un Hayatı ve Arapça Tevrat Tercümesi", *Turkish Studies*, sayı: 10/1, Ankara 2011; Gaon, S., *Tefsîrut-Tevrât bi'l-Arabiyye (Tevrat (Tora) Tefsiri)*, hazırlayan: Nuh Arslantaş, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2018.

çevirdiği bilinmektedir. Ancak bu tercüme Yunanca ve Süryanice tercümelerden yapılmıştır. Dolayısıyla Saadia'nın tercümesi, masoratik İbranice metinden Arapçaya yapılan ve genel kabul gören ilk tercümedir.[15]

İbrahim Bikâî (ö. 885/1480), yer yer Kitab-ı Mukaddes'i tefsir kaynağı olarak kullanmış, özellikle Âl-i İmrân 3/93. ve Mâide 5/48. ayetleri Tevrat ve İncil ile iştişhad etmeyi inkâr edenlere karşı delil getirmiş; ayrıca Buhârî, Müslim ve diğer muhaddislerden Hz. Peygamber'in Ehl-i kitaba ve onların elinde bulunan kutsal kitaplarına bakışını yansıtan bazı hadisler nakletmiştir.[16]

Bikâî Tevrat'ın Yetmişler, Yahudi ve Samirî nüshası olmak üzere üç nüshasına dikkat çekmiş, ayrıca eserinde kullandığı nüshanın mütercimini adını bilmediğini ifade etmiş; fakat üzerine yazılan haşiyeler sebebiyle Yahudi nüshası olduğunun anlaşıldığını belirtmiş, hatta ilk sayfadaki satırların kenarlarındaki silinmiş kısımları Yetmişler nüshasından tamamladığını söylemiştir. Bikâî, elinde bulunan nüshayı, Yahudiler nezdinde en iyi tercüme olarak kabul edilen Said Feyyûmî nüshasıyla karşılaştırdığına, kendi elinde bulunan nüshanın İbranca lafzın hakikatlerine daha yakın olduğuna ve hatta mütercimini de Arapça konusunda Feyyûmî'den daha iyi bulduğuna değinmiştir.[17] Bikâî'nin bazı ifadelerinden zaman zaman başka nüshalara baktığı da anlaşılmaktadır.[18] Ayrıca o, eserinde Tevrat'tan alıntı yaparken kullandığı nüshalar arasındaki farklılıklara da işaret etmiştir.[19] Konuyla ilgili üzerinde durulması gereken önemli bir nokta ise Bikâî'nin kullandığı Tevrat nüshasının kendisiyle çağdaş Yahudilerin o gün ellerinde mevcut nüshalar olduğudur. Bikâî, Âl-i İmrân 3/112. ayetin tefsirini yaptıktan sonra, söz konusu ayetin Tevrat ifadeleriyle örtüştüğünü belirtirken "Bu, Yahudilerin ellerinde bulunan Tevrat'ın tercümesinde gördüğüm şeye uymaktadır" ifadesini kullanmıştır.[20]

Bikâî İncil'den de birçok nakilde bulunmuştur. Eserinde kullandığı İncillerin kendi zamanında elde mevcut İnciller olduğuna değinen Bikâî Nisâ 4/158. ayetin tefsirinde Hz. İsa'nın göğe yükseltilmesini, "Bugün Hıristiyanların ellerinde bulunan İncil'de İsa'nın göğe yükseltilmesi" başlığıyla ele almıştır.[21] Ayrıca Bikâî Hıristiyanların ellerinde bulunan Matta, Luka ve Markos İncillerinden karşılaştırmalı olarak birtakım örnekler aktarmıştır.[22]

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tevrat'ın Tesniye bölümünde geçen "Tanrı, İsrailoğullarına Tevrat'ı vahyetmek istediğinde, bunu bir dilde vahyetmeyip İbranice, Yunanca, Aramice ve Arapça olmak üzere dört dilde vahyetmiştir" ifadesi Tevrat'ın Arapça bir tercümesinin varlığına delil olarak kullanılmış hatta Hıristiyanlığın ilk yıllarından itibaren Arapça bir Tevrat'ın varlığına vurgu yapılmış, zaman içerisinde yaşanmış birtakım savaş ve felaketler neticesinde bu nüshaların kaybolduğuna işaret edilmiştir. Cahiliye döneminde Ümeyye b. Ebi's-Salt ve Varaka b. Nevfel

---

[15] Freiderreich, D. M., "The Use of Islamic Sources in Saadiah Gaon's "Tafsir" of the Torah", The Jewish Quarterly Rewiev New Series, vol. 93,no. 3/4, 2003, s. 353; Arslantaş, N., İslâm Dünyasında İktisadi ve İlmi Hayatta Yahudiler Abbasî ve Fâtımîler Dönemi, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul 2009, s. 361.

[16] Bikâî, Ebü'l-Hasen İbrâhîm b. Ömer,-*Nazmü'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Süver*, Beyrut 1995, I. 98-99.

[17] Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, I. 102.

[18] Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, I. 96, 150; II. 433.

[19] Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, I. 150.

[20] Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, II. 137.

[21] Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, II. 351.

[22] Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, II. 351-363, 602-603.

gibi önemli bazı kimselerin bu kitapların muhtevasına aşina olmaları sebebiyle bu kitapların Arapçaya tercümesinin muhtemel olduğu belirtilmiştir. Fakat burada üzerinde durulması gereken konu, bu tercümelerin bütün şartlara uygun, orijinal ve resmî bir kurum tarafından yerine getirilmiş tercümeler olup olmadığıdır. Ayrıca gerek Arap yarımadasındaki Yahudilerin Babil ve Filistin'deki dinî-kültürel otoriteyle irtibatının tam olarak bilinmemesi ve gerekse Tevrat'ın Arapçaya tercüme edildiği yönündeki fikirlerin farklılık arz etmesi, bu konu hakkında kesin bir hükümde bulunmamızı zorlaştırmaktadır.

Bilinen tam bir Tevrat tercümesinin İspanya'nın Sevilla Bishop'u John'un talimatıyla M.S. 750 yılında yapıldığı belirtilmektedir. İşbiliye Piskoposu Yuhanna, Latince Vulgate diye meşhur olan çeviriden Kitab-ı Mukaddes'i tam ve sistematik bir şekilde Arapçaya tercüme etmiştir. Bu tercüme ile Mağribli Hıristiyanların yani ortaçağdaki Avrupalıların Moors diye adlandırdıkları Arapların Kitab-ı Mukaddes'ten istifade etmesi amaçlanmıştır. İşbiliye Piskoposu Yuhanna'nın yaptığı tercümenin doğulu Arap Hıristiyanları tarafından kullanılıp kullanılmadığı hususunda ise kesin bir şey söylemek kolay değildir. Bununla birlikte Arapların elinde Süryanice nüshadan Arapçaya tercüme edilmiş ve aslî İncil nüshasını çağrıştıran İncillerin var olduğu iddia edilmiştir. Özellikle İbn İshâk'ın (ö. 150/767) *Sîre*'sinde Tevrat ve İncil'den naklettiği bilgilerin bugün elde mevcut Kitab-ı Mukaddes tercümelerine uyan metinler nakletmiş olması bunun bir göstergesi olduğu söylenmiştir. Bir başka örnek ise İbn Hişâm'ın (ö.213/828) *es-Sîretü'n-Nebeviyye* adlı eserinde İbn İshak'tan aslı Süryanice olan Yuhanna İncil'inden vermiş olduğu nakiller gösterilmiştir. Bu örneklerden hareketle İşbiliye Piskoposu Yuhanna'nın tercümesinden farklı olarak İbn İshak döneminde hicri II. asrın ortalarından önce Tevrat ve İncil'in aslına uygun bir tercümesinin var olduğu sonucu üzerinde de durulmuştur.

Bununla birlikte Tevrat'ın Arapçaya ilk çevirisinin Sura Akademisi'nin başkanı Saadiya Gaon (ö. 942) tarafından X. yüzyılda yapıldığı kabul edilmektedir. İslam dünyasında Saîd b. Yûsuf el-Feyyûmî diye bilinen ve Mutezilî görüşlerden etkilenen Saadiya, Arapça çeviride Tevrat'taki antropomorfik ifadeleri hafifletmeye de çalışmıştır. Onun tercümesi Arapça konuşan Yahudiler arasında kabul görmüştür. Her ne kadar bu tercümeden önce Tevrat'ın Arapçaya tercümeleri yapılmış ise de genel kabul gören ve yaygın olarak kullanılan Saadiya'nın yaptığı tercüme olmuştur. Saadiya'dan önce Huneyn b. İshak'ın (809-873) Tevrat'ı Arapçaya çevirdiği bilinmektedir. Ancak bu tercüme Yunanca ve Süryanice tercümelerden yapılmıştır. Dolayısıyla Saadia'nın tercümesi, masoratik İbranice metinden Arapçaya yapılan ve genel kabul gören ilk tercümedir.

KAYNAKÇA

Adam, B., "Tevrat", *DİA*, İstanbul 2012.

Arslantaş, N., İslâm Dünyasında İktisadi ve İlmi Hayatta Yahudiler Abbasî ve Fâtımîler Dönemi, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul 2009.

Atyâr, H. Y., *el-Bidâyetü'l-ûla li'l-İsrâiliyyât fi'l-İslâm*, Mektebetü'z-Zehra, Kahire 1991.

Aydın, F., "Nâmûs/Nomos Cebrâil mi Tevrat mı?: "Bed'ü'l-vahy" hadisindeki Nâmûs kavramı üzerine", *Dîvân İlmi Araştırmalar*, sayı: 15 (2003/2).

Bağır, M. A., "Saadia Gaon'un Hayatı ve Arapça Tevrat Tercümesi", *Turkish Studies*, sayı: 10/1, Ankara 2011.

Bikâî, Ebü'l-Hasen İbrâhîm b. Ömer,-*Nazmü'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Süver*, Beyrut 1995.
Freiderreich, D. M., "The Use of Islamic Sources in Saadiah Gaon's "Tafsir" of the Torah", The Jewish Quarterly Rewiev New Series, vol. 93,no. 3/4, 2003.
Gaon, S., *Tefsîrut-Tevrât bi'l-Arabiyye (Tevrat (Tora) Tefsiri)*, hazırlayan: Nuh Arslantaş, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2018.
Harman, Ö. F., "Kitab-ı Mukaddes", *DİA*, Ankara 2002.
Horovitz, J., *İslamî Tarihçiliğin Doğuşu*, trc. Ramazan Altınay-Ramazan Özmen, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002.
İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddîn Abdülmelik *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Fikr, Kahire trs.
Karmâlî, A. M., "Tercemâtü't-Tevrât", *Luğâtü'l-Arab*, Bağdâd trs.
Roberts, B. J., *The Old Testament Text and Versions*, Cardiff 1951.
Sâbir, M., *A Comparative Study of The Hebrew Text and The Arabic Versions of The Book of Job*, Manchaster University 1986.
Tanyu, H., "Yahudiliğin Kutsal Kitapları ve Esasları, İlmî İnceleme ve Tenkidi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XIV, Ankara 1966.
Vaux, C., "İncil", *İA*, İstanbul 1968.

BAZI DİN VE KÜLTÜRLERDE HAYAT AĞACI

[1]Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul Döner, [2]Savaş Menteş
[1]Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, 0000-0002-5657-9627
[2]Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, 0000-0001-9293-5505

ÖZET

Hayat ağacı, tarihi olarak çok eskilerden günümüze kadar olan birçok din ve toplumda kendisine önemli bir yer bulmuştur. Sümer, Babil, Asur, Hitit, Frig, Eski Türk geleneği, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi pek çok din ve kültür ağaca; ebedilik, bereket, doğurganlık, tanrıyla iletişim vasıtası gibi anlamlar yüklemişlerdir. Dünya üzerinde yaşamış ve yaşamaya devam eden birçok toplumun ağaca böyle benzer anlamlar atfetmeleri, aralarında kültür alışverişi olduğunun ve vahiy kaynaklı bir anlam inşasının olabileceğinin göstergesidir. Ağacın sembolize ettiği anlamların kökeni ise genel olarak insanın ölümü anlamlandırma çabasında ve sonsuzluk arayışında yatmaktadır. Kadim toplumların ağaçla ilişkisi gözlem yolu üzerinden ortaya çıkmış görünmektedir ve ölümü anlamlandırma noktasında ağacın ölüm ve yaşam döngüsünü tekrar ettiğine şahit olunarak ağaç ebedilikle ilişkilendirilmiş ve insana da bu özelliği bahşetme yeteneği olduğu düşüncesiyle ona sembolik bir değer yüklenmiştir. Günümüzde üç büyük ilahi din olan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da da ağaca farklı şekillerde sonsuzluk anlamı yüklendiği görülmekte, bu anlamın kökeni ise Hz. Adem ve Havva'nın cennette yasak ağaçla imtihanı merkezinde oluşmuş görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hayat, Ağaç, Sonsuzluk, Sembol.

1. GİRİŞ

Farklı toplumlar farklı kültürler oluşturmuş ve doğal olarak birbirinden etkilenme kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu etkileşimin sonucunda bazı düşünceler çeşitli biçimlerde de olsa insanlığın evrensel çatısı haline gelmiştir. Bizim çalışmamızın konusu bu evrensel çatı altında kendine önemli bir yer bulmuş olan hayat ağacıdır. Kültürel etkileşimle paralel olarak toplumların kültürel yapısında birtakım ortak değerler oluşmuştur. Bunlardan biri de ağaca atfedilen kutsiyettir.

Birçok din ve gelenekte önemli bir yere sahip olan ağaç, insanoğlunun yeryüzünde var olduğu günden bu yana kendisine bereket, ebedilik, doğurganlık, tanrıyla insan arasında iletişim vasıtası gibi değişik anlamların yüklendiği bir sembol haline gelmiştir. Peki ağaç ve zikredilen bu anlamlar arasındaki bağlantının kökeni nereye dayanmaktadır ve bu anlamları ağaca yükleyen din ve toplumlar hangileridir? Ağacın birçok din ve kültür tarafından benzer anlamlara sahip olması, sadece bir tesadüf müdür yoksa insan etkileşiminin, kültür aktarımının bir ürünü müdür? Sıraladığımız sorulara Sümer, Babil, Asur, Frig, Eski Türk geleneği, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam merkezinde cevaplar aramayı gaye edindiğimiz bu çalışmada insanoğlunun gözlerini açtığı dünyada karşısında duran, kendisine meyve veren, gölgesinde serinleten, kışın yaprak döken ve yazın tekrardan canlanan, gerektiğinde insanlar için bir ateş olan ağaç aslında yukarıda zikrettiğimiz din ve toplumlar için, saydığımız özelliklerin çok ötesinde bir anlam alanına sahiptir.

Ağaç, insanlık tarihi boyunca insanların kendilerine sormuş oldukları "nereden geldik ve nereye gidiyoruz", "ölüm bir son mu yoksa yeni bir başlangıç mı?" sorularına cevap olacak

bir mahiyette somut bir karşılığı ifade etmektedir. Bu mahiyet ilkel/ilksel toplumlarda gözlem yoluyla olmuş, ağacın öldükten sonra dirildiğini somut olarak yaşamış ve kendi ölümüne de ağaç örneği üzerinden bir çıkarımda bulunmuştur. Bazı din ve toplumlar kendilerini besleyen ağacı bereket sembolü saymış, bazısı ölüm ve diriliş döngüsünde sonsuzluğu ifade ettiğini, bazısı ise insanın cennetten düşüşüne sebep olan hayat ağacı olarak algılamıştır. Bizim bu çalışmada ortaya koymayı hedeflediğimiz netice ise zikri geçen bu din ve toplumların ağaca bu anlamları yükleme sebepleri, neden bu anlamların yüklendiği ve ağacın mezkur din ve toplumlardaki karşılığıdır.

2. KUTSAL VE AĞAÇ

Kutsal ve ağaç arasındaki ilişki, ağaca yüklenen sembolik anlamların zaman içerisinde kutsiyet ifade eder olmasıyla kendisini açığa çıkarmıştır. Ağaç, kendisine yüklenen anlamla beraber salt bir nesne olmaktan öte kutsalın kendisinde tezahür ettiği bir sembol halini almıştır. Bu bağlamda insanlık tarihi boyunca ağaca, tanrıyla iletişim kurma vasıtası olarak ağaç, hayat ağacı, tabiat olaylarına yön vermede ağaç, bereket artırma merasimlerinde ağaç gibi farklı misyonlar ifade eden anlamlar yüklenmiştir.[1] Ağaca yüklenen bu anlamların kökeni, insanoğlunun var olduğu günden bu yana cevap aradığı; nereden geldik ve nereye gidiyoruz, ölüm bir son mu yoksa yeni bir başlangıç mı gibi sorulardır. Doğayı gözlemleyen ilkel/ilksel insan ölümü gördüğünde ona bir anlam yükleme isteği içerisine girmiş, bu anlamı ise çevresinde gözlemlediği olaylar neticesinde cevaplandırarak kendi anlam alanını inşa etmiştir. İnsanın bu gözlemlerden elde ettiği veriler, ağacın kışın ölmesi ve yazın tekrardan hayat bulmasıyla ilişkili olarak ölümün bir son olmadığı, yeni bir başlangıcı ifade ettiği fikrinin oluşmasını sağlamış, böylece ağaç ölüm ve yaşam döngüsünün, sonsuzluğun bir ifadesi olarak insan zihnine yer etmiştir.

3. ESKİ DİN VE KÜLTÜRLERDE HAYAT AĞACI

Sümer, Babil, Hurri, Assur, Hitit, Geç Hitit, Frig ve Mitanni gibi kültürlerde, birçok mitolojik ve efsanevi anlatıya temel teşkil etmiş olan ağaç, sonsuz yaşamın simgesi olarak görülmüştür.[2] Bütün bu medeniyetler gerek kültürel etkileşimin bir sonucu gerek sonsuzluk arayışının bir ürünü olarak değişik şekillerde ağaca kutsallık atfetmişler, ağacın bir nesneden ibaret olmadığını, kökleri yerin altına, dalları gökyüzünde ulaşılamayana ulaşan olarak nitelendirmişlerdir. Gökyüzündeki olan ifadelendirmesi bağlamında, insanoğlu tarihi süreç içerisinde gökyüzüne farklı anlamlar yüklemiş, onu büyüleyici olarak algılamıştır.[3] Bu çerçevede ağaç da dallarıyla büyüleyici olana, sonsuzluğu simgeleyene uzanan bir anlam ihtiva etmektedir. Zira dağ ve tepeler gibi yüksek alanlar, insanlık tarihi boyunca, gökyüzüne olan yakınlıklarından dolayı ululuk, yücelik ve ilahilik sembolü olarak kabul edilmiştir.[4]

---

[1] Öztekin, S., Dinlerde Hayat Ağacı, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, ss. 1-2; Öz, Cüneyt, "Kültürel Süreklilik Bağlamında Antikçağdan Günümüze Kutsal Ağaç veya Hayat Ağacı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Cilt: 11 Sayı: 56, s. 214, 2018.

[2] Öz, C., "Kültürel Süreklilik Bağlamında Antikçağdan Günümüze Kutsal Ağaç veya Hayat Ağacı", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 11 Sayı: 56, s. 214 ,2018.

[3] Otto, R., *The Idea of the Holy: An Inquiry into the Nonrational Factor in the Idea of the Divine and its Relation to the Rational*, çev. John Harvey, Oxford, 1923, s. 5-41.

[4] Ocak, A. Y., *Bektaşî Menakıblarında İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983, ss. 70-71.

Gökyüzünün ilahi olanı yani bir anlamda sonsuz olanı simgelemesi, insanların ebedilik arayışında önemli bir yer teşkil ederek ulaşılmaya çalışılan bir yeri/mevkiyi simgelemiştir. Bu noktada ise, yeryüzündekiler ile gökyüzündeki arasında iletişimi sağlayan merdiven, insanlığın axis mundisi (Yer'in ekseni veya axis mundi, dinlerde ve mitolojilerde yer ile cennet ve cehennem gibi ya da Tanrı/tanrıların ikamet ettiği yer arasındaki ilişkinin sağlandığına inanılan yer)[5] diyebileceğimiz ağaç kendisine yüklenen sembolik anlamlarla insanların zihinlerinde kendine önemli bir yer bulmuştur.

Gılgamış destanında, yılanın Gılgamış'ın yanından süzülerek bitkiyi aşırdığı ve böylece Gılgamış tarafından yılanın gençleştiğinin görülmesi[6] ifadeleri eski toplumlarda ağaca yüklenen sembolik anlamın, insana sonsuzluk bahşetme olduğunu bizlere gösterir. Assurlular'a baktığımızda karşımıza çıkan resim, Sümerlerde bereket Tanrısı Dumuzi'yi simgeleyen ağacın benzer şekilde Assurlular'da varlığını sürdürmesi şeklindedir. Toplumların birbirini etkilemesi noktasında Assur-Urartu etkileşiminde de ağaca yüklenen anlamın benzer olmasını, Assur'dan etkilenen Urartuların hayat ağacı motifini benimsemesi ve kullanmalarından anlayabilmekteyiz.[7] Türk geleneğine baktığımızda ise Osmanlı Devleti'nin kurulmasını müjdeleyen, Osman Gazi'nin rüyasında göğsünden çıkan çınar, ağaca yüklenen anlamlardan birinin de güç ve iktidar olduğunu gözler önüne sermektedir. Diğer kültür ve dinlere de değinirsek -ağacın sembolik muhtevası bakımından- Budizm'de Buda'nın ağaçla sembolize edilmesi, Budizm'de ulaşılmak için çabalanan Nirvana'ya ulaşmış olan Buda'yla ağaç arasındaki irtibatı gösterir. Bu irtibat ise bizlere Budizm'de ağaç ve sonsuzluğu da ifade eden Nirvana arasında bir ilişkisi bulunduğunu, ağacın sonsuzluğun bir temsili olabileceğini gözler önüne sermektedir. (Görsel 1). Budizm bağlamında ağaç ve sonsuzluğun film sektöründe de karşılık bulmuş olduğu The Fontaine[8] isimli yapıt üzerinden ifade edilebilir. Bu başlığa dair son olarak Hint geleneğini de kısaca aktaracak olursak, Hint geleneği en eski metinlerine göre[9] her zaman kozmosu, dev bir ağaç olarak tasvir etmiştir. Upanişad'larda, açıkça ortaya koyulan bu düşünceye göre evren, kökleri göğe uzanan, dallarıyla tüm dünyayı saran "baş aşağı" durmuş bir ağaçtır. Bu ağaç ise ölümsüz olan Brahman'ı temsil etmektedir.[10] Budizm'de Buda ve ağaç arasındaki temsil, Hint geleneğinde Brahman ile ağaç arasında görünmektedir. Bu durumda bizlere bazı toplumların önemli şahsiyetlerini ağaçla özdeşleştirdiğini ve ağaca da sonsuzluk sembolü olarak baktıklarını göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Buraya kadar aktardığımız bilgiler neticesinde ağaç, insanlığın en eski zamanlarından bu yana, kendisine yüklenen ebedîlik, ilahîlik, ululuk, güç ve iktidar gibi anlamlar ile zihinlerde önemli bir yer işgal etmiş, insanoğlunun sonsuzluk arayışında, ölüm ile hayatı anlamlandırmasında ve ilahi olanla irtibat kurmasında merkezi bir rol üstlenmiştir. Ağaca yüklenen bu sembolik anlamlara derinlemesine baktığımızda insanların anlamlandırma

[5] https://tr.wikipedia.org/wiki/Yer%27in_ekseni
[6] Jackson, Danny P., *Gılgamış Destanı*, çev. Ahmet Antmen, Arkadaş Yayıncılık, 3. Bs, s. 81, Ankara 2012.
[7] Belli, O., "Urartular'da Hayat Ağacı İnancı", Anadolu Araştırmaları, sayı 8, 2011.
[8] Konumuzla olan ilgisi bağlamında konusuna kısaca değinirsek filmin baş karakteri bir ağaca ulaşmak için çabalamaktadır. Ağaca ulaştığı sahneye baktığımızda ise gördüğümüz şey Buda'nın ağacın önünde aydınlanma anında duran fotoğrafının canlı bir sahnesi gibidir. Baş karakterimiz hayat ağacının özünden içer ve kendini bir döngüde bulur. Sürekli olan ve olmaya devam eden sonsuzluk döngüsüdür bu. Burada gördüğümüz şey diğer medeniyet ve kültürlerden bahsederken vurguladığımız sonsuzluk ve döngü kavramının hayat bulmuş hali gibidir. Ağaç yine sonsuzluğun kaynağı olmuştur
[9] Örneğin Atharva Veda, Il, 7. 3; X, 7, 38; vb.
[10] Eliade, M., *Dinler Tarihine Giriş*, çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, 1. Bs, İstanbul 2003, s. 274.

çabalarının gelişigüzel bir şekilde olmadığını, kendi bilgi ve kültür birikimleriyle ağacın özelliklerini örtüştürerek ona yeni sıfatlarını tayin ettiklerini görebiliriz.[11] O artık bir nesnenin ötesinde kutsalın kendi üzerinde tecelli ettiği bir figürü sembolize etmiş, kutsallık onun kimliği olmuştur.

4. YAHUDİLİK, HRİSTİYANLIK VE İSLAM'DA HAYAT AĞACI

4.1. YAHUDİLİK'TE HAYAT AĞACI

Bir önceki bölümde bahsi geçen din ve geleneklerde olduğu gibi, ilahi dinler olarak tasnif edilen Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da da hayat ağacı kutsal kabul edilmiş ve önemli bir yere sahip olmuştur. Öncelikle Yahûdîlik üzerinden bir değerlendirme yapacak olursak, Yahudi kültüründe hayat ağacı teması çeşitli şekillerde varlık göstermiş ve zaman içinde farklı anlamlarda yorumlanmıştır. Cennetin ortasında bulunan iyilik ve kötülüğü bilme ağacı ile hayat ağacı, Yahudi literatüründe gerek mahiyetleri, gerekse fonksiyonları açısından farklı şekilde değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelerde hayat ağacının ölümsüzlük vasfı ön plana çıkmıştır. Hayat ağacı kendinden yiyenin ebedi bir hayata sahip olacağı bir ağaç olarak tefsir edilmiştir.[12] Bu bağlamda Hz. Adem ve Havva'nın Tanrı tarafından yenmesinin yasaklandığı ağaca karşı yaklaşımları ve buradan ağacın taşıdığı anlam merkezinde Tekvin'de geçen ifadelere bakmak bizleri ağacın sembolik anlamının Yahudi geleneğinde neye karşılık geldiğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu çerçevede yılanın Tanrı tarafından yaratılmış en hilekar kır hayvanı olduğu ifadesiyle başlayan bölümün devamında, yılanın kadına yani Hz. Havva'ya Tanrı'nın kendilerine bahçedeki ağaçları yemelerini yasaklayıp yasaklamadığını sorarak, bahçenin ortasında bulunan ağacın kendilerine yasaklandığını ve yedikleri takdirde öleceklerini ifade etmesi üzerine yılan, o ağacı yemeleri durumunda ölmeyeceklerini aksine iyiyi ve kötüyü bilmede Tanrı gibi olacaklarını söyleyerek onları aldatmış ve yasak ağaçtan yemelerini sağlamış görünmektedir.[13] Tekvin'de yer alan bu ifadeleri aktarma sebebimiz, yaşanan olayda ağaca yüklenen anlamın mahiyetidir. İnsanoğlu ölümü gördükten sonra, ona bir anlam yükleme çabasında olmuş; bunun bir sonu mu yoksa başlangıcı mı ifade ettiği noktasında çeşitli düşünceler üretmiştir. Bu minvalde zikri geçen Tekvin ifadelerinde insanın aldanma sebebi olarak ilah gibi olacakları düşüncesi yer alıyor görünmektedir ve bu aldanma kendilerine tanrı'nın da kendilerine bildirdiği üzere bir ölümü getirme ihtimalini de kapsayacak şekilde olduğu halde Tanrı gibi olma, sonsuzluğu yaşama düşüncesi, insanı yaratıcının emrinden çıkacak bir iş yapmaya sevketmiştir. Böylece diyebiliriz ki; Hz. Adem ve Havva'nın aldanmalarının ve cennetten düşüşlerinin sebebi insanların tarih boyunca aradığı, ulaşmaya çalıştığı ebedilik içindir. İnsan ebediliği, tanrı gibi olmayı istemiş, bu amaçlarını elde etmek için ise karşılarında bir ağaç bulmuşlardır. İşte burada gördüğümüz şey, daha önce zikri geçen din ve geleneklerde olduğu gibi, Yahudi geleneğinde de sonsuzluğun aracısı olarak ağacın karşımızda durduğudur.

Yukarıda aktardığımız Tekvin ifadeleri çerçevesinde değinilmesi gerekli olan bir diğer şey ise ağacın yenmesine dair konulmuş olan yasaktır. Tanrı'nın hayat ağacının erişilmez,

---

[11] Toplumların kendi bilgi birikimiyle ağacı ilişkilendirmesine örnek olarak ilkel/ilksel toplumların gelişmişlik seviyesi olarak gözleme dayalı bakış açısına sahip oldukları, bunun sonucunda bilinenden bilinmeyene giderek ağacın ölümünü ve tekrardan dirilişini insanın ölüm ve dirilişine uyarladıkları sonucunu verebiliriz.

[12] Erdem, M., *İlk İnsan Hz. Âdem*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003.

[13] Tekvin: 3/1-7.

yasaklanmış olması konusuna baktığımızda, geçmiş kültürlerde yarı-insan Tanrılar, Tanrı ile beraber yaşayan insan anlatıları görürüz. Tanrı insanı kendisi için yaratmıştır ama aynı zamanda da bir mücadele içinde gibi görünürler. Çünkü insan Tanrısallığı tatmak ister ve Tanrılar gibi sonsuz olmak için çabalayıp durur. Burada hayat ağacı gün yüzüne çıkar ve günümüze ulaşan mitler bize insanın sonsuzu yakalama çabası içerisinde olduğunu, bunun için uğraşlar verdiğini gösterir. Bu bakımdan ağaç, dünyanın birçok farklı bölgesinde benzer bir sembolü ifade eder hale gelmiştir. Ağaca yüklenen anlamın mahiyeti ister vahiy kaynaklı olsun ister insan zihninin ortaya koymuş olduğu bir çalışmanın ürünü olsun[14], insanlar birbirinden kaçınılmaz olarak etkilenmiş ve sorularına cevap arayan insana ağaç, gözle görülür, elle tutulur bir cevap olmuştur.

4.2. HRİSTİYANLIK'TA HAYAT AĞACI

Hristiyanlığın ağaca yüklediği anlam, diğer din ve kültürlerde de olduğu gibi özel bir yere sahiptir. Hristiyanların yaratılışa dair düşünce sistemleri, temelde Eski Ahit merkezlidir. Çünkü Hristiyanlar, Yahudiliğin kutsal kitabı olan Eski Ahit'i kendi kutsal kitaplarıyla beraber kabul etmişler[15] ve doğal olarak farklı yorumlara sahip olmalarıyla birlikte yaratılışa dair anlatılarının benzemesi gibi ortak inanç alanları da oluşmuştur. Yahudi geleneğinde ağaca yüklenen anlamlardan sonra Hristiyanlık üzerinden bakacak olursak; Hristiyan geleneğinde ağaca yüklenen anlamlar şöyle sıralanabilir:

1-Her kim onun meyvesinden yerse, ebedi bir hayata sahip olur.

2-Topraktan yaratılmasından dolayı yok olma ihtimaline sahip olan insanın gücünü yenilemektedir.

3- Mevzu bahis ağaç devamlı yeşil olduğu için, tam anlamıyla teslimiyet gösteren insana verileceği ifadelendirilen sonsuz yaşamın simgesidir.

4-Bu ağacın meyvesinin özelliği ise, onu yiyen kişiye sonsuz hayatı ve ebedi gücü vermesidir.

Hristiyanlıkta ağaca yüklenen bu özelliklere baktığımızda, incelemiş olduğumuz bütün medeniyetlerdeki ağaç figürüyle benzer özelliğe sahip bir kutsal ağaç olgusu karşımıza çıkar. Sonsuzluk bahşetme, güç ve kuvvet verme ve ebedi hayatı simgeleme, daha önce bahsi geçen medeniyetlerdeki kutsal ağaç sembolünün ortak noktalarıdır. Hristiyanlığın ağaç konusunda farklılaştığı asıl noktalardan biri Hz. Adem ve Hz. Havva'nın yasak olan ağaca yaklaştıktan sonra beraber bu dünyaya getirdikleri asli günah kavramı olmuştur. Öncelikle Hz. Adem, Havva ve onları aldatan yılan, tanrı tarafından farklı şekillerde cezalandırılmış[16] ve cennetten çıkarılırken de insanoğluna asli günah yüklenmiştir. Asli günah kavramı Hz. Adem ile Havva'nın cennette yasak meyveden yemek suretiyle işledikleri ve nesilden nesile bütün insanlığa intikal ettiğine inanılan suça denilmektedir.[17] Bu ifadelendirmeye göre Hristiyan

[14] Çalışmamızın geneli çerçevesinde baktığımızda, ağacın sonsuzluğu sembolize etmesinin hem mitolojik, hem de dinî olarak karşılıklarının olduğunu görürüz.
[15] Öztekin, *Dinlerde Hayat Ağacı*, s. 79.
[16] Detaylı bilgi için bkz. Daşdemir, Ö., "Kutsal Kitaplardaki Yasak Ağaç Hikâyesinin Görece Yeni Bir Versiyonu Üzerine", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* 2020, s. 336; Gürkan, S. L., "Yahudi ve İslâm Kutsal Metinlerinde İnsan'ın Yaratılışı ve Cennet'ten Düşüş", *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 9, 2003, ss. 10-25; Ünal, A., "Yahudi Geleneğinde Kadının Yaratılışı ve Lilit Efsanesi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XVII, sayı 2, 2017, s. 111.
[17] Tümer, G., "Asli Günah", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)* , c. 3, İstanbul 1991, s. 496.

geleneğinde dünyaya gelen her yeni insan Hz. Adem ve Havva'nın işlemiş oldukları suçun günahını da yanlarında getirmiş olmaktadır. Bu bağlamda önemle üzerinde durulması gereken nokta Hz. İsa'nın asli günah çerçevesinde ağaçla olan ilişkisidir. Hristiyan geleneğinde her yeni doğan omzunda bir yükle geliyordu dünyaya ve buna bir çözüm, çare bulunmalıydı. İşte bu noktada gözlerin çevrildiği bir kurtarıcı ortaya çıktı. O insanlığın yükünü kendi kanıyla ödeyecek olan ve Tanrı'nın oğlu konumuna yükselen Hz. İsa'ydı. O insanlığın kurtarıcısı "savior (kurtarıcı)" ünvanını kazandı ve insanlığı bu yükten kendini feda etmek suretiyle kurtarma görevini üstlendi. Böylece insanlığa yüklenmiş olan asli günah, tanrının kendi oğlunu çarmıhta feda etmesiyle son bulmuştur.[18] Netice itibariyle ağaç hem insanın cennetten kovulmasına, cezalandırılmasına ve asli günahı doğumuyla beraber yanında taşımasına sebep teşkil eden bir anlama gelmekte hem de Hz. İsa'nın, insanoğluna yüklenen bu günahın aracısı sayılan ağaçtan yapıldığı söylenen çarmıhta can vermesiyle insanoğlunun yükünü sırtından almasına vesile olan bir sembolü ifade etmektedir. Yahudi geleneğinde aktardığımız bilgilerden sonra Hristiyan geleneğinde de ağaca dair genel bir resim sunmaya çalıştık. Bu resmin bizlere vermiş olduğu görüntü ise ağacın, insanlığı hem karanlığa sürükleyen hem de oradan çıkmasına aracı olan bir sembole karşılık geldiği ifadelendirmesidir. Ağaç, çalışmamızda daha önce bahsi geçen din ve kültürlerde olduğu gibi Hristiyan geleneğinde de kendisine, üzerinde düşünülmeye değer bir anlam alanı bulmuş, inanç sistemlerinde önemli bir yer tutan Hz. Adem, Hz. Havva ve Hz. İsa gibi önemli şahsiyetlerle bağlantılı bir anlatıya anahtar olmuştur.

4.3. İSLAM'DA HAYAT AĞACI

Daha önceki bölümlerde zikri geçen din ve kültürlerde ağaca sonsuzluk, güç, bereket, doğurganlık gibi anlamların verildiğini, bu anlamların oluşmasına sebebiyet teşkil eden soruların temelinde ise ölümün bir sona mı yoksa yeni bir başlangıca mı karşılık geldiği düşüncelerinin yer aldığını ifade etmiştik.[19] Elbette ağaca yüklenen bu sembolik anlamların sadece zikrettiğimiz sorulara dayandığını söylemek tam manasıyla doğru bir çıkarım olmayacaktır. Ama genel olarak ağaca yüklenen anlam sonsuzluğa işaret etmekte, bu durumda bizlere insanın sonsuzluk arayışında, ölümü anlamlandırmasında bir sembol olarak ağacı tercih ettiğini göstermektedir. Bu bağlamda İslam dininin ağaca karşı yaklaşımıına, kendi kutsal kitapları Kur'an-ı Kerim üzerinden giriş yapmak uygun olacaktır düşüncesindeyiz. Yukarıda zikretmiş olduğumuz, insanın ağaca anlam yüklerken merkeze aldığı sorulara Kur'an cevap olarak insanın algı kapasitesi dahilinde bir yaklaşımla ölüm ve dirilişi ağaç üzerinden somutlaştırmıştır. Bu minvalde "Onlar için ölü toprak açık bir kanıttır. Ona can verdik ve ondan taneler çıkardık; işte bundan (ekmek vb. yapıp) yiyorlar. Orada nice hurma bahçeleri ve üzüm bağları meydana getirdik, içinden sular fışkırttık; Onun ürünlerinden ve kendi elleriyle ürettiklerinden yesinler diye. Hâlâ şükretmeyecekler mi? Toprağın bitirdiklerini, kendilerini ve daha bilmedikleri nice şeyleri çift çift yaratan Allah her türlü eksiklikten uzaktır."[20] "Bir de gökten bereketli bir su indirip de onunla bağlar, bahçeler ve biçilecek taneler bitirmekteyiz. Tomurcukları birbiri üzerine dizilmiş, uzun boylu hurma ağaçları yetiştirdik. Bunları kullara rızk olması için (yetiştirmekteyiz) O su ile ölü bir toprağa can verdik, işte hayata çıkış da

[18] Gül, D., "Hristiyanlıkta Asli Günah Üzerine Bir Araştırma", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2002, s. 25.

[20] Yasin 36/33-35.

böyledir."[21] "Allah'ın rahmetinin eserlerine bir bak! Yeryüzünü ölümünden sonra nasıl da diriltiyor. Bunları yapan (O Allah), şüphesiz ölüleri de diriltir. O her şeye kadirdir."[22] Konumuzla ilişkili olan bu ayetlere baktığımızda insanın "işte hayata çıkışta böyledir", "ölü toprak onlar için bir kanıttır" denilerek, insanoğluna ölü toprak nasıl canlanıyor, kurumuş ağaçlara nasıl can geliyor ve bitkiler yerden nasıl çıkıyor sorularını yönelterek onların kendi zihinlerinde düşünmelerini ve somut bir örnekten soyuta ulaşmaları amaçlanmıştır. İslam dininin kutsal kitabı olan Kuran'ı-Kerim insanla iletişime geçerken ontolojik olarak onun seviyesinde konuşmaktadır ve böylece bazı soyut konuları insanların anlayabileceği seviyede sunmaktadır. Bunu yaparken az önce de vurguladığımız gibi insanın gözüyle görüp aklıyla kavrayabileceği şekilde somutlaştırarak insana adeta ''Bak ve gör ki bu ağaç/bitki ölü topraktan nasıl çıkıyorsa siz de öyle çıktınız ve siz de ağaçlar gibi ölüp yeniden dirileceksiniz.'' diyerek insanların anlayabileceği bir seviyeye indirmiştir mesajlarını. En eski medeniyetlerden ilahi dinlere kadar gördüğümüz insanın anlam arayışının cevabı İslam dininde Kuran-ı Kerim'in bu ayetlerinde somut bir örnek olarak insanlara gösteriliyor ve bu örneğin ağaç olması makalemizin genel çerçevesinden baktığımızda insanın aradığı cevaba uygun bir örnek teşkil ediyor. Çünkü ağacın genel özellikleri gözlem yoluyla insanlara uyarlanabilir bir nitelik taşıyarak ölümden sonra yaşamı delillendiriyor. İşte bu sebeple gerek eski medeniyetlerde gerek ilahi dinlerde insanın cevapsız kalan sorularına verilen cevabın büyük çoğunluğunun ağaç olmasının en önemli sebeplerinden biri ağacın insanın algı dünyasında gözlemle görebildiği, içselleştirebildiği bir olgu olmasından kaynaklanmaktadır.

Yaratılış merkezinde Yahudilik ve Hristiyanlık'ta değinmiş olduğumuz yasak ağaç, Hz. Adem ve Havva meselesine değinecek olursak Cennete yerleştirilen Hz. Adem ve Havva bir imtihan vesilesi olarak ağaçla imtihan edilmişler ve başarısız olmuşlardır. Ancak İslam dinindeki bu anlatı Yahudi ve Hristiyan dinindeki anlatılarla farklılaşmaktadır. Zira Yahudi ve Hristiyan geleneğinde yasak ağaca el uzatmak Hz. Adem'e, Havva'ya ve yılana birtakım cezalar getirmişti. İslam dinine göre Hz. Adem ve Havva yasağı çiğnedikten sonra "Büyük pişmanlık duyan Âdem, Rabbinden birtakım kelimeler öğrenip onlara göre hareket etti. Rabbine yalvardı. Allah da tövbesini kabul etti. Zaten O tövbeyi kabul eder, merhameti boldur."[23] İfadelerinde gördüğümüz üzere Allah tarafından bağışlanmışlardır. Burada konumuzun yönünü değiştirmemek adına Hz. Adem ve Havva'nın Allah tarafından bağışlandıkları halde neden dünyaya gönderildikleri meselesine değinmeyeceğiz. Ağacın İslam dinindeki mahiyetine devam edecek olursak, şeytan Hz. Âdem ve Havva'ya hile ve yalanlarla gelip "Ey Âdem! Sana ebedilik ağacını ve yok olmayan bir saltanatı göstereyim mi?"[24] der ve daha sonra onlara "Rabbiniz size bu ağacı ancak melek olmayasınız ya da (cennette) ebedi kalacaklardan olmayasınız diye yasakladı"[25] ifadelerini kullanır. Sonra şeytan daha da ileri giderek delilini daha da güçlendirmek için ben size öğüt verenlerdenim diye yemin eder.[26] Bu ayetlerde gördüğümüz kadarıyla ağaç, Yahudilik ve Hristiyanlık'ta gördüğümüz gibi Hz. Adem ve Havva için de yaklaşılmasının yasak olduğu bir konumdadır ve şeytan ise ağaca bir misyon yükleyerek onları tuzağına çeker. İşte burada çok önemli bir nokta vardır ve genelde bu duruma değinilmez

[21] Kaf 50/9–11.
[22] Rûm 30/50.
[23] Bakara 2/37.
[24] Araf 7/20; Taha 20/120.
[25] Araf 7/20.
[26] Araf 7/21.

ve sadece yasak ağaçtan yiyen iki insanın cennetten çıkarılışına vurgu yapılır. Biz ise bu olaya Hz. Adem ve Havva gözünden bakmaya çalışarak bir sonuca ulaşmak istersek göreceğimiz şey, daha önceki başlıklarda da zikrettiğimiz üzere insanın sonsuzluk arayışı içerisinde kendisine bir yol bulmaya çalışırken kendince bulmuş olduğu bir çözüme karşılık gelir ağaç. Şeytanın onları yasak olan ağaca çekerken ifade ettiği cümleler, insanın tarih boyunca ağaca anlam yüklemesine sebebiyet veren sonsuzluğu kazanma imkanlarını yanı başında bulmuş hissetmelerine neden olmuş ve onu elde etmek için kendilerini yaratanın yasağını çiğnemişlerdir. Ağaç, aktardığımız ifadeler çerçevesinde İslam dininde de merkezi bir rolde kendisine yer bulmuş; şeytanın Hz. Adem ve Havva'yı kandırma aracısı olarak kullandığı sözlerinin, yasak çiğnendikten sonra doğru olmadığı anlaşılsa da insanı yaratıcısının yasağını çiğnemeye götürecek kadar güçlü bir mahiyete sahip olduğu anlaşılmaktadır. Böylece İslam'ın ağaca yüklediği muhtevayı kısaca özetlersek ağaç, insanın yeniden dirilişine somut bir örnek olarak İslam'ın kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim tarafından örneklendirilmiş, yaratılış ve cennetten düşüş bahsinde de şeytan, insanı ağaca yüklediği sonsuzluk bahşetme gücüyle kandırmıştır ki bu da ağaç ile ebedilik arasında bir ilişki meydana getirmiştir. Burada muğlak kalan bir noktaya cevabına dair herhangi bir şey zikretmeden değinirsek, eğer şeytan insanı sonsuzluk dışında bir şeyle aldatmaya kalkışmasaydı insan yine de aldanacak mıydı? Ya da eğer insan şeytana aldanmasaydı zaten sonsuzluğu kazanmış olmayacak mıydı?[27]

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yahudiliğin bugün ortalama dört bin küsur yıllık, Hristiyanlığın iki bin küsur yıllık, İslam'ın bin dört yüz küsur yıllık olduğunu ve ilk insandan bugüne kadar olan tarihi süreç içerisinde bu sayıların pek de büyütülecek bir miktar olmadığını, buna rağmen bir çok açıdan birbirini etkilediğini görebiliriz. Yine bu bağlamda diyebiliriz ki Jeologların edindiği kapsamlı ve geniş bilimsel kanıtlara dayanarak, Dünya'nın yaşının yaklaşık 4,54 milyar yıl (4,54×109 yıl) olduğuna karar verildiği göz önünde bulundurulursa insanlık tarihini gözden kaçırmak büyük bir hata olacaktır. Bu kadar yıl içinde ilahi dinler bile birbirini bu derece etkiliyorken insanlık tarihinin birbirini etkilememesini düşünmek bir bakıma bakar kör olmaktır. Bu bağlamda ağaç, insanlık tarihinde toplumların birbirini etkilemesi gibi birçok etmenle beraber kendisine çok eski zamanlardan bu yana yer bulmuş ve insanlığın ortak bir paydası konumuna yükselmiştir.

İnsanlık var olduğu günden bu yana kendisine bir takım sorular sormuş ve cevabını arama yolunda adımlar atmıştır. İlk insanlar algı kapasiteleri dahilinde gözlemleyebildiğini yorumlarken zaman geçtikçe toplum yapısı değişmiş, insanların da bakış açıları bu minvalde farklılaşmıştır. Bu çerçevede Karen Armstrong'un ''Mitlerin Kısa Tarihi'' adlı eseri değişimin, insanın gözlem ve algılama durumlarına etkisini gayet açık ve anlaşılır bir dille ifade etmesi açısından çok değerlidir. İnsanın tarih boyunca sorduğu temel soruları olan ''nereden geldik ve nereye gidiyoruz?'' her daim sorulmuş ve değişen zaman şartlarına göre cevaplanmaya çalışılmıştır. İnsan kendisini zamanda sabit kılmaya çalışmış ''ben de varım/vardım.'' diyerek adeta kendisini ebedileştirme çabası içinde olmuştur. Çalışmamızın ana konusu olan hayat ağacı da bu minvalde insanın ulaşmayı hedeflediği sonsuzluğun simgesi haline gelmiştir. Neden kutsallığın ağaca atfedildiğini sorar ve iyice irdelersek görürüz ki insan sonsuzluk yolunda

[27] Bu konu çerçevesinde Hz. Adem ve Havva'nın içerisine yerleştirildikleri cennetin yeryüzünde mi yoksa ölümden sonra iyilerin gideceği yer olarak ifade edilen mekan mı olduğu tartışması mevcuttur.

algılamak, anlamak, somutlaştırmak çabasıyla kıvranarak kendisine çıkar yol ararken ağacı bulmuş, onun öldüğüne ve sonradan yeşerdiğine şahit olmuştur. Onun varlıkları beslediğini görmüş onsuz hayatın olamayacağını anlamıştır. Köklerinin yerin derinlerine inerken dallarının nasıl bilinmeyene doğru uzandığını görmüş, güç ve ihtişamı ağaçta sembolleştirmiştir. Böylelikle insanın anlam arayışın da geldiği nokta ağaç olmuş, onu kutsallaştırmış ve kutsalı onda tezahür ettirmiştir. Ağaç kutsal olduğu için değil kutsal ağaçta kendini ifşa ettiği için sonsuzluğun simgesi olmuş böylece hayat ağacı insanın sonsuzluk arayışının baş karakteri halini almıştır.

ANADOLU 8. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
DİYARBAKIR
25 - 26 ARALIK 2021

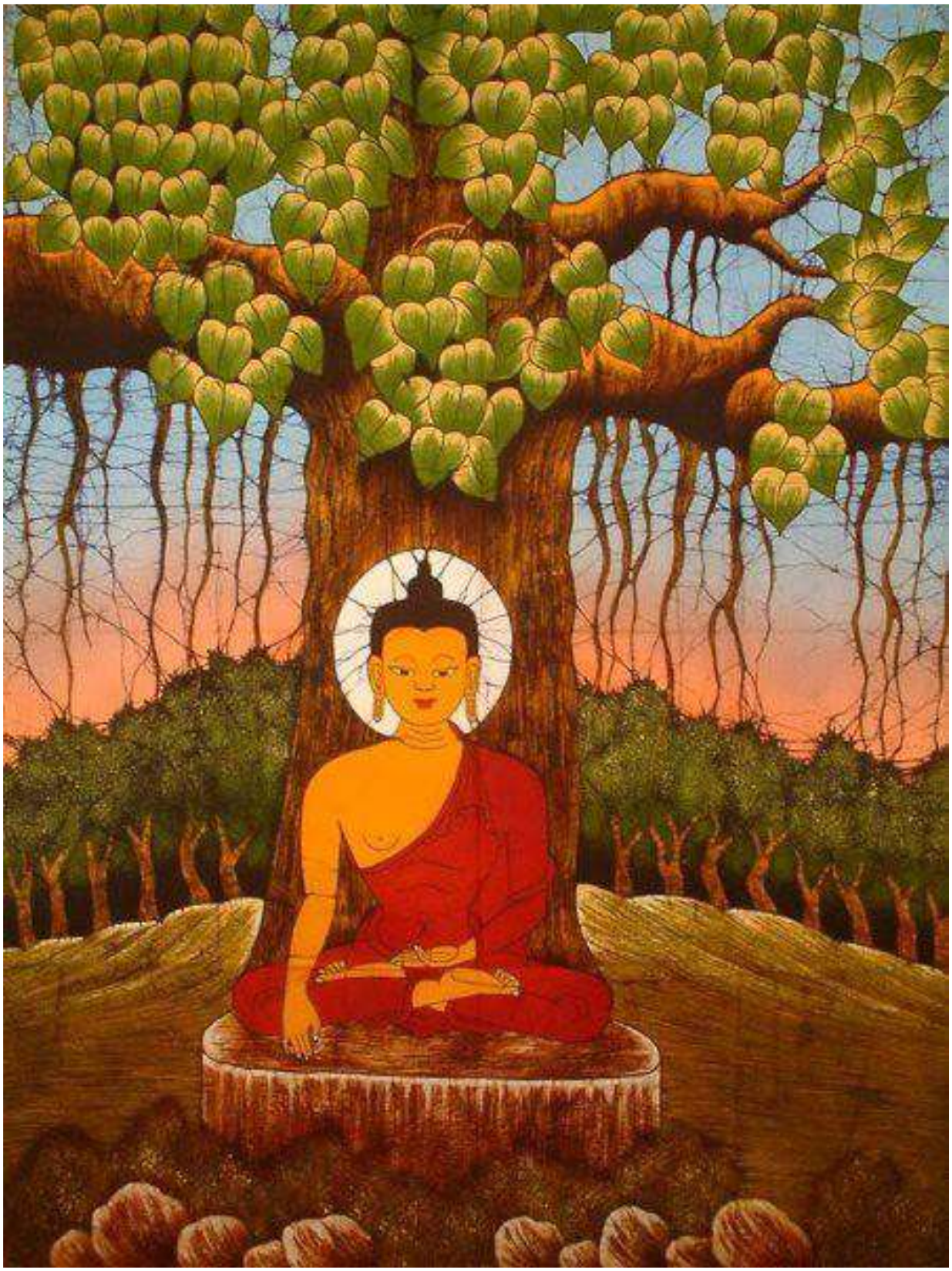

(Görsel 1)

KAYNAKÇA

Belli, O., "Urartular'da Hayat Ağacı İnancı", Anadolu Araştırmaları, 2011.
Daşdemir, Ö., "Kutsal Kitaplardaki Yasak Ağaç Hikâyesinin Görece Yeni Bir Versiyonu Üzerine", Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 2020.
Eliade, M., *Dinler Tarihine Giriş*, çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2003.
Erdem, M., *İlk İnsan Hz. Âdem*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003.
Gül, D., "Hristiyanlıkta Asli Günah Üzerine Bir Araştırma", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2002,
Gürkan, S. L., "Yahudi ve İslâm Kutsal Metinlerinde İnsan'ın Yaratılışı ve Cennet'ten Düşüş", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 2003.
https://tr.wikipedia.org/wiki/Yer%27in_ekseni (Erişim tarihi 21.12.2021)
Jackson, Danny P., *Gılgamış Destanı*, çev. Ahmet Antmen, Arkadaş Yayıncılık, Ankara 2012.
Ocak, A.Y., *Bektaşî Menakıblarında İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983.
Öz, C., "Kültürel Süreklilik Bağlamında Antikçağdan Günümüze Kutsal Ağaç veya Hayat Ağacı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2018.
Öztekin, S., Dinlerde Hayat Ağacı, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008,
Otto. R., The Idea of the Holy: An Inquiry into the Nonrational Factor in the Idea of the Divine and its Relation to the Rational, çev. John Harvey, Oxford, 1923.
Tümer, G., "Asli Günah", *DİA*, İstanbul 1991.
Ünal, A., "Yahudi Geleneğinde Kadının Yaratılışı ve Lilit Efsanesi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2017.

KADIN BEDENİNİN BİR TÜKETİM NESNESİ VE İKNA EDİCİ UNSUR OLARAK REKLAMLARDA KULLANIMI

Aysel Çetinkaya [1] – Sefer DARICI [2]

[1] Kocaeli Üniversitesi, İletişim Fakültesi, ORCID ID: 0000-0003-2526-323X

[2] Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Cumhuriyet Sosyal Bilimler MYO, ORCID ID: 0000-0002-3630-4511

ÖZET

Tarih boyunca kadın bir yandan hedef kitle olarak bir yandan da ikna edici bir unsur olarak reklamda kullanılmıştır. Bu bağlamda hem bir tüketim nesnesi olarak hem de ikna edici bir unsur olarak kadın bedeni reklamların vazgeçilmez unsurlarından birisi olduğu k abul edilebilir. Tarihsel bağlamı çerçevesinde kadın bedenin reklamda kullanılış biçimi ilgili olduğu dönemin baskın bakış açısını da yansıtan bir belge niteliğindedir. Bu çalışmada bir tüketim nesnesi ve ikna edici bir unsur olarak kadına reklamlar çerçevesinden bakılarak eleştirel bir bakış açısıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Bu açıdan reklamın gelişimi ve değişimine paralel olarak kadın bedeninin reklam içeriğinde kullanılış şekli ve biçiminin de farklılaştığı söylenebilir. Ayrıca reklamın ait olduğu dönemde kadına ilişkin toplumsal kodları yansıtan bir araç olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler : Reklam, İkna, Kadın, Tüketim

GİRİŞ

Bauman'a göre tüketici, tüketen kişi demektir ve tüketmek şeyleri kullanıp bitirmek demektir: Onları yemek, giymek, kullanmak ve de ihtiyaçlarımızı ya da arzularımızı herhangi bir şekilde tatmin etmelerini sağlamaktır. Günümüz toplumunun üyelerini şekillendirme biçimi her şeyden önce tüketici rolü oynama gereksinimince belirlenir ve toplumumuzun üyelerine gösterdiği örnek norm, bu rolü oynama yeteneği ve arzusudur (Bauman 1999: 39-40). Sanayi devrimi sonrasında gelişen çeşitli üretim biçimleri ve üretim hızına yetişemeyen tüketim tarzı nedeniyle yığılan mallar, talep artırıcı etkenlerle tükettirilmeye çalışılmaktadır. Talep artırıcı etkenlerin başında sınıflar arasındaki rekabet gelmektedir. Özenti kaynaklı harcama, sosyal taklit, sınıfsal rekabet gibi faktörler malların biçim değiştirmesine sebep olmaktadır. Temel ve gerçek ihtiyaçlar seçkin ve sanal ihtiyaçlara dönüşmektedir (Yanıklar, 2006: 17-34). Para harcayabildiğin kadar var olduğun, paran olmadığı sürece bir "hiç" olduğun bu kültürel ortamda Ünsal Oskay'ın deyimiyle "para kültürüne geçiş döneminde" kadınlar bu sistemin gözbebeğidir (Emir, 2003:125-126).

Tüketim toplumu, medyalar tarafından kendine bir gösteri biçiminde sunulan bilgiyi tam anlamıyla birlikle tüketen kitlelerden oluşur. Buna karşın bireyler, bu tüketim sonucunda yeni anlam üretemezler, çünkü anlam üretme yeteneklerini yabancılaşma yüzünden yitirmişlerdir. Medyanın görüntü oyunlarına bağımlı hale gelen bireyler gösterilerin içeriklerini tabulaştırmakta ve tüketime yönelmektedirler (Aktaran Atiker, 1998: 67). Tüketim kapasitelerini yükseltmek için tüketicilere asla rahat verilmemelidir. Sürekli heyecan ve asla sönmeyen coşkunluk halinde kalmaları için devamlı olarak cezbedici yeni isteklere maruz bırakılmaları, aslında bir memnuniyetsizlik ve güvensizlik halinde kalmaları gerekir (Bauman, 1999: 43).

Tüketilen şeyler arasında diğer nesnelerden daha güzel, daha kıymetli, daha eşsiz bir nesne vardır: Bu nesne bedendir. Bin yıllık püritanizm çağından sonra cinsel özgürleşme ile özellikle kadın bedeninin yeniden keşfi; bedenin etrafını kuşatan ideal görünüm gençlik, zarafet ve dolayısıyla arzu nesnesi olması aslında fiziksel varlığın ruhun yerini almasına neden olmuştur (Baudrillard, 2008: 163). Tüketim kültürünün ve toplumunun dolayısıyla da kapitalist sistemin devam edebilmesi için arzu ve haz temeline dayalı hedonist tüketimin varlığı şattır. Çünkü tüketim kültürünün temelinde bireyin tükettiği şeylerden haz alması yatmaktadır. İyi veya kötüde, doğru veya yanlışta haz aramak bu durumda hayatın gayesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Arslan, 2002: 111). Hedonist tüketimin en belirleyici özelliği bireyin elindekilerle yetinmemesi ve sürekli bir arayış içinde olmasıdır. Her tatmin aslında tüketim için yeni bir arayışında başlangıcını oluşturmaktadır. İlk etapta nesneye ilişkin arzu yükselir, bu arzu nesnenin elde edilmesiyle doyurulur ve nesne ele geçirilip tüketilir, tüketim sonrası elde edilen mutluluk arzunun kısa süre için sönümlenmesine neden olur, daha sonra ise tekrar yeni bir nesne için başlayan arayış yeni bir arzunun doğumuna yol açar (Belk, 1995: 330).

Geçmişten günümüze kadın bedeni ve çekiciliği reklamlarda ikna edici öge olarak kullanıla gelmiştir. Beden, çağımızın tüketim toplumunda hedonik paradigmaya uygun olarak inşa edilmektedir. Hedonik yaşam tarzı tüketimi dinamize etmekte ve bireyleri tüketime karşı sürekli uyanık tutmaktadır. Reklamlarda kullanılan kadın bedeni ile tüketim alışkanlıkları manipüle edilmektedir.

Toplumsal çözümleme aracı olarak bedenin merkezi konuma gelmesinin nedenleri arasındaki en önemli faktör, tüketim toplumunun hazcı anlayışı içinde bedenin nesneleştirilmesidir. Tüketim nesnesi durumuna getirilen bedenin daha güzel görünümü, sağlığı, kontrolü modern tüketim toplumunun temel hedefleri arasında yer alamaya başlamıştır (Işık, 1998: 14-15). Tüketim kültürüyle ilgili olarak beden ile gündelik hayatın estetikleştirilmesi ve imaj kültürü arasındaki ilişkiyi pek çok kuramcı çok önemli görmüştür (Featherstone, 1996; Jameson, 1994; Best ve Kellner, 2011).

Baudrillard, tüketilen şeyler arasında diğer nesnelerden daha güzel, daha kıymetli ve eşsiz olan nesnenin "beden" olduğunu vurgulamaktadır. Beden bin yıllık püritanizm çağından sonra, fiziksel ve cinsel özgürleşme biçimi altında yeniden keşfedilmiş ve reklamda, modada, kitle kültüründe (özellikle dişil beden) mutlak varlık göstermeye başlamıştır. Beden; sağlık, perhiz, tedavi kültü, gençlik, zariflik, erillik/dişillik, saplantısı, bedenle ilgili bakımlar, rejimler, fedakarca uygulamalar, arzu söylemi tarafından kuşatılmış ve "kurtuluş nesnesi"ne dönüşmüştür (2013: 149-150). Postmodern toplumda beden, ticari göstergelerin nesnesi haline gelmiştir. Beden bir biçim olması nedeniyle postmodernizm açısından yeniden üretilme ve var

olan özellikleri değiştirilerek yeni/yapay niteliklere sahip bir nesneye dönüştürülebilme potansiyeli taşır (Featherstone, 2000: 9).

Beden "bir manken olarak" 18. yüzyıl Avrupa'sında cinsiyet ve sınıfı temsil eden bir araç işlevi görmüştür. Bedenler kamusal alanlarda denetlenen bir manken olarak değerlendirilmektedir. Kamusal alanlarda görünür olmak, sürekli olarak "yeni beden imgeleri" oluşturmuş ve oluşturmaya da devam etmektedir (Sennett, 2002: 210-211).

Baudrillard, bedenin statüsünü "kültür" olgusu bağlamında ele almaktadır. Hangi kültür olursa olsun bedenle ilişkinin örgütlenme tarzı şeylerle ilişkinin örgütlenme tarzını ve toplumsal ilişkilerin örgütlenme tarzını yansıtmaktadır. Kapitalist bir toplumda özel mülkiyetin genel statüsü aynı zamanda bedene, toplumsal pratiğe ve bu pratiğin zihindeki temsiline de uygulanmaktadır. Geleneksel düzende, örneğin köylüde bedeni narsistik kuşatma, gösterisel algılama değil, emek süreci ve doğayla ilişki aracılığıyla ulaşılmış araçsal/büyülü bir beden görüşü vardır (2013: 150).

Bedenin özgürleşme ve kendini tanımlama sistemi olarak narsistik yeniden kuşatması, aynı zamanda etkili, rekabetçi ve ekonomik tipte bir yatırımı vurgulamaktadır. Böylece "yeniden sahip çıkılan" beden "kapitalist" amaçlara bağlı olarak zaten bir yatırım anlamına gelmektedir. Yani bedene yapılan yatırım, bedeni kârlı kılmak içindir. Bedene, normatif bir haz ve hedonist verimlilik ilkesine yönlendirilmiş bir üretim ve tüketim toplumunun kodu ve normlarına doğrudan endekslenmiş bir araçsallık zorlamasıyla sahip çıkılmaktadır. Yani beden bir kültür varlığı gibi çekilip çevrilir, düzenlenir, sayısız "toplumsal statü göstergelerinden" biri olarak görülür. Baudrillard bu durumu; çocuklarına duyduğu şefkatle bedeniyle ilgilendiğini söyleyen bir kadının, güzellik enstitülerine gitmeye başlamasıyla insanların onu daha mutlu ve güzel gördüklerini söylemesinden aldığı hazla açıklamaya çalışır. Haz aracı ve prestij sergileyicisi olarak yeniden ele geçirilen beden, üzerine geçirilmek istenen özgürlük söyleminin ardında, kuşkusuz bedenin emek gücünde sömürülmesinde daha derin şekilde yabancılaşmış bir emek oluşturan "kuşatma emeğinin (ilgi, saplantı)" bir nesnesidir. Modern kadın, bedenini güzel ve rekabet edecek şekilde tutmaya özen gösterir (Baudrillard, 2013: 152-153, 164).

Tüketim pratikleriyle ilişkili olarak beden sosyolojisi bugün özellikle 'cinsiyetleştirilmiş tüketim' kavramı bağlamında, promosyon etkinliklerinde toplumsal cinsiyetlerin nasıl temsil edildiği üzerine eğilmektedir. Cinsiyetleştirilmiş tüketim olgusu kapsamında pek çok araştırma, kadın ve erkek cinsiyet özelliklerinin, satış etkinliklerini etkin bir şekilde sağlayabilmek amacıyla, bir tüketim faktörü olarak kullanıldığı bir durumdan bahsetmektedir (Courtney ve Lockeretz, 1971; Courtney ve Whipple, 1983; Pringle, 1992; Stern ve Holbrook, 1994; Scott, 1994; Fischer ve Arnold, 1994; Turner, 1996; Ritson ve Elliot, 1999; Hogg ve Garow, 2003; Reichert, 2004).

Featherstone ve Hepworth (1991)'a göre, insan bedeni yeni üretilmeye çalışılan kültür içerisinde üç eğilim tarafından etki altına alınmaktadır. Bunlardan birincisi, insan bedenin bir tüketim aracı olarak her fırsatta yeniden biçimlenmesi ve moda/yaşam biçiminin buna göre değişmesidir. İkincisi, çağdaş kültürün, tüketim "işaretler"ini "imgeler"ini ve "uyarıcılar"ını kullanarak heyecan ve eğlence yaratmasıdır. Üçüncüsü, toplumsal hayatta öncekilere benzemeyen "değerler" sisteminin ortaya çıkmasıdır (Aktaran Cirhinoğlu, 2003: 139).

Günümüz tüketim toplumlarında medya kanalları, oluşturulan tüketim kültürünün geniş kitlelere aktarılmasında önemli rol oynamaktadır. Tüketim kültürünün yayılmasını sağlayan pek çok yeni oluşum söz konusu olmakla birlikte, medya, tüketim ilişkilerinin en temel yaratıcısı konumundadır (Aktaran Dağtaş ve Dağtaş, 2009: 58). Ürün ve hizmetlerin geniş kitlelere sunumunda kullanılan reklamlar, tüketim kültürün oluşmasında ve yayılmasında medya içerikleri arasında en etkili olanıdır. Reklamda çekicilik unsuru olarak kullanılan beden, hedef kitlede satın alma davranışı gerçekleşmesine yol açacak ikna faktörü olarak görülmektedir.

Reklamlarda İkna Unsuru Olarak Kadın Bedeni Kullanımı

Postmodern dönemde medya gerçeği temsil etmemekte, kurmaktadır. Medya bir imajı ve bir orijinalin temsilini mekaniksel olarak üretmekte ve çoğaltmaktadır. Bu üretim/çoğaltım o denli ileridir ki orijinal ile kopya arasında neredeyse fark yoktur (Erdoğan ve Alemdar, 2005: 455). Kadın bedeni ve rolleri de bu doğrultuda medya tarafından yeniden üretilmekte ve aktarılmaktadır. Zira cinsiyet rollerinin öğrenilmesinde aynı cinsten kişilerin davranışlarına dikkatin yöneltilmesi söz konusu olmakla birlikte diğer cinsiyetten olanlar da cinsiyetlere uygun davranışların öğrenilmesi amacıyla dikkatle izlenmektedir (Bandura, 1977).

Görsellik hiç kuşkusuz tüketimi istenen imajın yaratılması ve sunumunda önemli rol oynamaktadır. Fotoğraflar reklamcıların, propagandistlerin, modacıların tüketim sanayiinin oluşturulmasındaki en önemli silahı olmuştur. Fotoğraflar, izleyicilere görebildikleri "anlam" üzerinde sadece benzer yorumlar yapma olanağı sunan ikonografik göstergelerdir. Bu nedenle de, anlam çoğaltıcısı yaratılacak imgeyle ilgili duygunun kitlelerce ortak algılanabilir olması için, yalnızca fotoğrafçıyı yönlendirmekle kalmaz, yönlendirilerek edinilmiş görüntüde de ikinci bir elemeye giderek mesajın anlamına oturan "an"ı seçerek çoğaltır ve modern çağın "mitik imgeleri" bu fotoğraflar aracılığıyla kitlelere ulaştırılır. Yönlendirilmiş anlamlar, üzerinde ortak imgeler oluşturacak ve yoruma açıklık bırakmayacak ölçüde tekleştirir ve kesinleştirir (Emir, 2003: 129-130). İnce kadın, kaslı erkek bedenlerinin ideal hale getirilmesinde bu tür görüntülerin reklamdan, sinemaya, sosyal medyaya kadar bir çok noktada karşımıza çıkması söz konusudur.

Kitle kültürünün belirleyicilerinden olan reklam, önemli dönüşümünü 19. yüzyılda fotoğrafla birlikte yaşamıştır. O güne kadar sınırlı yöntem ve araçlarla sürdürülen reklamcılık, fotoğrafın bulunuşu ile farklı bir boyut kazanmıştır. Kitle kültürünün oluşturulmasında en etkili araçlardan biri olan reklamla, yarışmacı toplumun, yanılsamalar dünyasının, imaj dünyasının zemini hazırlanmıştır. Herkesin daha çok tüketmesi, tükettikçe toplumda değer kazanacağı görüşü yaygınlık kazanmıştır, 20. yüzyılda bu inanç doruğa tırmanmıştır (Emir, 2003: 131-132). Yazılı basında reklamların kullanılmaya başlaması ile fotoğrafçılık ve görsellik farklı bir boyut kazanmış dikkat çekici ve ikna çekici içeriklerin yaratılmasında kadın figürü sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır.

Kadınların reklamlarda yer almasının iki sebebi vardır. Bunlardan ilki reklamın hedef kitlesi olmaları, ikincisi ise başkalarını etkilemek ve ikna etmek için çekicilik unsuru olarak görülmeleridir. Reklamlarda yer alan kadın sunumlarına yönelik yapılan araştırmalarda kadınların güzel, çekici ve genç kadın; evli ve anne kadın; yaşlı kadın; çalışan kadın olarak dört grupta toplandığı görülmektedir (İmançer ve İmnaçer, 2002). Kadın bedeni farklı roller altında

hedef kitleyi ürün ve hizmeti satın almaya ikna edecek bir unsur olarak görülmektedir. İzleyicileri estetik açıdan tetiklediği düşünüldüğünden, reklamlarda sıklıkla güzel ve çekici kadın kullanma eğilimi vardır (Güdekli ve Çelik 2014: 6129). Reklamlarda kadın karakterlere genellikle cazibe nesneleri, mükemmel ev hanımları veya bağımsız genç kadınlar rolü verilmektedir.

Reklamlardaki kadın imajı anne, eş, modern ve çalışan kadın rolleri gibi görünse de, ilk kez 1850'lerde tombul kadın görseli ve kadın cinselliğine yapılan vurguyla kadının cinsel bir nesne olarak kullanımı söz konusu olmuştur. Bu tarihten sonra kadınlar "watchable object" olarak sergilenmeye başlanmıştır. Zaman içinde bu kullanım yaygınlaşmış ve reklamlardaki sunum tarzı değişmiştir (Güdekli ve Çelik, 6131). Kadının bu sunumu da erkeğin ilgisini çeken yapıda olmaktadır.

1850-1900 yılları arasındaki reklamlarda kadınlar, tombul, kışkırtıcı, bakımlı ve güzel olarak resmedilerek temsil edilmiştir (Reichert 2004). 1900'lerin başında kadınlar reklamlar da nadiren yer alsa da bu durum 1920'lere kadar devam etmiştir. Bu dönemden sonra kadın resimleri, reklamlarda yer almaya başlamış ve cinselliğin gizlenecek bir şey olmadığı ve halka açılacağı düşüncesi ile farklı bir seviyeye ulaşmıştır (Güdekli ve Çelik, 2014: 6131).

Özellikle 1960'lardan başlayarak 1975'e kadar olan zaman diliminde, reklamcılar reklamlarda cinsel içerik dozunu artırmış ve cinsel ifadeler daha belirgin hale gelmiştir (Bock, 2004: 275-285). 1970'li yıllarda reklamlarda yer alan kadınlar estetik kaygılarla kullanılmış ve çalışan kadınlar hemşire, kuaför, sekreter olarak tasvir edilmiştir. Bu dönemde kadınlar nadiren otoriter bireyler olarak reklamlarda yer almışlardır. Sabun, losyon, parfüm gibi kozmetik ürünler ve hijyenik kadın ürünleri gibi kişisel bakım ürünlerinin satışına bağlı olarak 21. yüzyılda cinsel temaların kullanımı yoğun bir şekilde artmıştır (Güdekli ve Çelik, 2014: 6131).

Modernleşme ile birlikte kadınlar iş hayatında da var olmaya başlamış, kadınların sahip olduğu roller erkeklere göre çeşitlilik göstermiştir. Bunun sonucu olarak reklamlarda karşılaşılan kadın rolleri de şu şekildedir (Demir, 2006, 295; Elden vd. 2011, 542-549):

Ev hanımı: Kadın toplumuzda önemli bir işgücünü oluştursa da anne ve ev hanımı rolünde reklamlarda sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Ev hanımları temizlikten yemeğe, ev aletlerinden günlük ev işlerine kadar her türlü ürün ve hizmetin izleyicisidir.

Modern iş kadını: Sanayi devriminden sonra kadın iş hayatına girmeye başlamış ve aktif nüfusun içinde yer almıştır. Reklamlarda çalışan kadın rolleri sekreterlik veya hemşirelik gibi geleneksel roller etrafında gelişmiştir. Günümüzde çalışan kadın rolleri çeşitlense de ön plana çıkan reklam unsurları, iş kadınının hayatını kolaylaştıracak pratik çözümlerdir. Yemek yapan, çocuğuna bakan çalışıyor olsa da kadındır. Bu durum sosyal rollerinin (anne ve evli kadın) değişmediğini göstermektedir.

Sanatçı Kadın: Yıldız stratejisi olarak da bilinen bu teknikle kadının şöhreti kullanılır ve ürün/marka veya hizmet bireylerin zihninde kalır (Demir 2006, 295). Kadının şöhreti kullanılmış gibi görünse de aslında yine ön plana çıkan kadın kimliğidir.

Cinsel nesne olarak kadın: Reklamda kadının temsili konusunda en çok tartışılan konu, kadını cinsel bir nesne olarak gösterilmesidir. Kadın bedeninin teşvik edici bir unsur olarak kullanılması (diğer kadınlar için), eski mitin (cinsel çekicilik, çekici) kalıcı olarak tekrarlanması anlamına gelmektedir. Kadın cinselliği hem erkek hem de kadın için yapılan reklamların mesajlarında kullanılmaktadır. Bunun kadının çift taraflı bir istismarına yol açacağını söylemek mümkündür (Kalafat 1994, 70).

Bedenin, öncelikle de kadın bedeninin sergilenmesi ve estetikleştirilmesi aracılığıyla aslında tüketimin erotikleştirilmesi söz konusudur. Kadın bedeni, cinsiyete yönelik yayın yapan dergilerin satın alımında baskın durumdadır. Hatta dergi okuyucularını sanal tüketiciler olarak gören reklam pazarının gözünde, derginin kimliğini ortaya koyan bir aracıdır. Cinsiyete yönelik yayın yapan dergilerde haz arayışı salt hazza ulaşma arzusunu simgelemez, aynı zamanda bir araç olarak ortaya çıkar. Oyucunun sahip olmaya davet edildiği nesneler aracılığıyla hazza ulaşılır. Açıkça erotik olan mesajlar dışında bile, bu tarz yayınlarda reklamın düzenlenişi günümüzde tüketimin erotikleştirildiğinin bir göstergesidir. Ticari bir işleyişin temel aracı olarak beden, satın almada baskın bir unsurdur ya da en azından bedenin sunumu hedeflenmiş olan satın alma eylemini dayatmaktadır. Bu dayatma, bedenin takıntılı bir şekilde belli bir estetik anlayışa göre sergilenmesinden geçmektedir (Giet, 2006: 67-68). Bu dayatmanın en belirgin olduğu yer ise kitle iletişim araçlarında sunulan reklamlardır. Reklamlar, cinsiyet kalıpyargılarını ve önyargılarını sürdürmekte ve insanları bu yönde etkilemede önemli bir role sahiptir. Sosyal öğrenme kuramında belirtildiği gibi, gözlenen modeller örnek alınır ve davranışları taklit edilir; ayrıca ödül aldıkları görülen kişilerin davranışları zamanı gelince tekrarlanarak, gözleyerek öğrenme gerçekleşir. Dolayısıyla kadın ve erkeklerin kitle iletişim araçlarında nasıl ve ne kadar gösterildikleri, hangi rol ve davranışlar içinde sergilendikleri konusu önem kazanır (Dökmen, 2010: 133-134).

Reklam tarihi boyunca kadının temsili tüm kitle iletişim araçlarında karşımıza çıkmış, hem erkeği hem de kadını cezbedecek şekilde hazırlanmıştır. Reklamda obje olarak yer alan kadın da bu reklamların hedef kitlesi konumundadır. Giet (2006: 156)'e göre, bir reklam girişimin temel dayanağı olarak, cinsiyete yönelik yayınlarda bedenin toplumsal kapitalist işleyişinin bir parçası haline geldiğini söylemek mümkündür. Cinsiyete yönelik yayınlar sayesinde, beden satın almaya yönelik bir buyruk haline gelmektedir. Özellikle de bedeni nesne olarak kullanan mizansenler ve sunumlar aracılığıyla tüketim erotikleşir ve kendini, arzuya bir yanıt olarak inşa eder. Rutherford, (2000: 143)'a göre imgesel kimlik üreticileri olan reklam yazarlarına göre kadınlar en iyi tüketicilerdir: özellikle güzellik ürünlerinin satış kampanyalarında kadın bedeni, sergilenmek üzere süslenmeye hazır bir meta olarak görüldüğü için kadın, bedenini önce kendisine sonra da erkeğe beğendirmekle adeta yükümlüdür.

Kadınların güzel, çekici, genç, kadın olarak sunumu daha çok başkalarını etkilemek ve ikna etmek amacını taşımaktadır. Özellikle erkeklerin hedef kitle olduğu reklamlarda kadınlar, bedenini sergileyen, çıplak, reklama bakanın seyirlik nesnesi olarak yer almaktadır. "Reklam erkekleri hedefliyorsa, kadın teni, erkeğin içini gıcıklamak, cinsel, ilgi uyandırmak ve bu tepkileri marka ile özdeşleştirmek için gösterilir (Reichert, 2004: 116). Reklamlarda cinselliğin kullanımının pek çok farklı yolu vardır ve cinsellik sadece çıplak bedenle alakalı değildir. Reklamdaki cinsel içeriğin büyük bir kısmı görsel malzeme olsa da, seksi dil ve sözler bu

cinselliğin tamamlayıcı parçalarıdır. Reichert ve Lambiase (2004: 42)'nin çalışması, cinsel içerikli reklamlarda kullanılan ana vaatleri şöyle sıralamaktadır:

a) Tüketiciye cinsel çekicilik sağlamak,

b) Sık cinsel yakınlaşma fırsatı (bu fırsatlardan daha fazla yararlanma)

c) Tüketici kendini daha seksi ve şehvetli hisseder.

Reklamlarda örtük ifadeler, bilinçaltına yönelik cinsel imgeler ve cinselliğe ilişkin vaatler kullanılmaktadır. Bu tür cinsel görsel ve içerikler, tüketicinin cinselliğe olan ilgisini artırmakta ve romantik duygular uyandırabilmektedir (Reichert 2004, 37). Cinsel içerikli görsellerin reklamlarda kullanımında istenen etkiyi oluşturmak için bacak, göğüs, dudak gibi vücut kısımlarında yakın çekim tekniği kullanılmaktadır. Reklamdaki insan vücudu görsellerindeki oynamalar ile fiziksel arzular yaratılmakta ve tüketim olgusu harekete geçirilmeye çalışılmaktadır (Ulusoy 2007, 310).

Reklamlarda kadın kullanımı yıllardır araştırmacıların ilgisini çeken bir konu olmuştur. Reklamcılar ve reklam mesleği, reklamlarda kadın bedeninin dikkat çekici unsur olarak kullandıkları ve kadın bedenini cinsel yönden hedef aldıkları için sıklıkla eleştirilmişlerdir. Kadınların ev işi yaparken, çocuklarıyla ilgilenirken ve güzel olmaya çalışırken gösterilmesi de reklamcıların eleştirilmesine neden olmuştur (Güdekli, 2014: 6131).

Sonuç

Tarihsel bağlamı içerisinde kadın bedeninin, reklamda hem bir tüketim nesnesi hem de ikna edici unsur olarak kullanıldığı görülmektedir. Reklamın içeriğinde kadın bedeninin kullanımının yayınlandığı döneme ilişkin toplumsal bakış açısını da yansıttığı söylenebilir. Kadının toplum içerisindeki yerinin ilgili dönemde nasıl algılandığı reklam içeriğinde nasıl konumlandırıldığına, kullanılan slogandan görsele, tasarımdan söyleme kadar kendisini göstermektedir.

Reklam, bağlamı çerçevesinde kadının bedenen toplum içerisindeki konumlandırılışını yansıtmanın yanında, içerisinde hangi ikna edici özelliği barındırdığı bakımından da önemlidir. Kadın bedeni reklamda kimi zaman ev hanımı veya modern iş kadını, kimi zaman cinsel bir obje veya sanatçı kadın rolüyle karşımıza çıkmaktadır.

İletişim teknolojilerindeki baş döndüren gelişmelere paralel olarak reklamda bu değişimdeki yerini kaçınılmaz olarak almıştır. Fakat kadın bedeninin günümüzde farklı biçim ve rolleriyle hedef kitlede tüketime yönelik iknasında bir yandan teşvik eden, cazip hale getiren bir unsur olduğu ve bir yandan da bunun hem sebebi hem sonucu olduğu ifade edilebilir.

Kaynakça

Arslan, A. (2002). Değişim, haz, özgürlüğü tüketim dünyasında aramak. *Birikim*, 5, 151-153.

Atiker, E. (1998). *Modernizm ve Kitle Toplumu*. Konya: Vadi Yayınları.

Bandura, A. (1977). *Social Learnign Theory*. Englewood Cliffs: Printice Hall.

Baudrillard, J. (2018). *Tüketim Toplumu*. 3. Bs. (Çev. H. Deliceçaylı-F. Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Baudrillard, J. (2013). *Tüketim Toplumu*. 6. Bs. (Çev. H. Deliceçaylı-F. Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z. (1999). *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*. (Çev. Ü. Öktem) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Belk, R. W. (1995). *Studies in the new consumer behavior*, In This Book: Ed. D. Miller, Acknowledging Consumption, London: Routledge.

Best S. ve Kellner, D. (2011). *Postmodern Teori: Eleştirel Soruşturmalar*, (Çev. M. Küçük), 2. B., İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bock, G. (2004). *Avrupa Tarihinde Kadınlar*. (Çev. Z. Aksu Yılmazer). İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Cirhinlioğlu, Z. (2003). Post-modern çözülüş ve sağlık. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (1), 131-148.

Courtney, A., E. ve Lockeretz, S., W. (1971). A Woman's Place: An Analysis of the Roles Portrayed by Women in Magazine Advertisements**,** *Journal of Marketing Research*, Vol. VIII, February.

Courtney, Alice E. ve Whipple, T. W. (1983). *Sex Stereotyping in Advertising.* Lexington: Lexington Books.

Dağtaş, B. ve Dağtaş, E. (2009). *Medya, Tüketim Kültürü ve Yaşam Tarzları*. Ankara: Ütopya.

Demir, N. Kula (2006). Kültürel Değişimlerin Reklamlarda Kadın ve Erkek Rol-Modellerine Yansıması. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 285-304.

Dökmen, Z. Y. (2010). *Toplumsal Cinsiyet Sosyal Psikolojik Açıklamalar*. 2. Bs. İstanbul: Remzi Kitapevi.

Elden, M., Ulukök, Ö., Yeygel, S. (2011). *Şimdi Reklamlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Emir, İ. Y. (2003). *Kitle İletişiminde İmaj*. 2. Bs. İstanbul: İm Yayın Tasarım.

Erdoğan, İ. ve Alemdar, K. (2005). *Öteki Kuram*, Ankara: Erk.

Featherstone, M. (2000). *Body Modification*, Nottingham: Sage Publication.

Fischer, E. ve Arnold, S. J. (1994). Sex, Gender Identity, Gender Role Attitudes and Consumer Behavior, *Psychology and Marketing* 11(2): 163-182.

Giet, S. (2006). Özgürleşin Bu Bir Emirdir Kadın ve Erkek Dergilerinde Beden. (Çev. İ. Engindeniz). İstanbul: Dharma Yayınları.

Güdekli,İ.A ve Çelik,İ. (2014). Using Woman In Advertisement As A Symbol Of Sex: Cosmopolitan Magazine Example, *Journal of Yaşar University*, 9(35) 6129-6137

Hogg, M. M. ve Garrow, J. (2003). Gender Identity and the Consumption of Advertising. *An International Journal of Marketing* 6(3)*:* 160-174.

Işık, E. (1998). *Beden ve Toplum Kuramı*. Ankara: Bağlam Yayınları.

İmançer, D. ve İmançer, A. (2002). Televizyon Reklamlarında Kadın Sunumuna Özgü klişeler, *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 15, 1-21.

Kalafat, T. D. (1994). Günümüzde Basılı Reklamlarda Kadın İmajının Kullanımı Türkiye 1990–1994. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Resim-İş Eğitim Bölümü

Pringle, R. (1992). *Women and Consumer Capitalism;Defining Women; Social Institution and Gender Divisions.* London: Polity Press.

Reichert, T. ve Lambiase, J. (2003). *Sex In Advertising Perspectives on the Erotic Appea*l, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associate.

Reichert, T. (2004). *Reklamcılığın Erotik Tarihi.* (Çev. L. Yazmacıyan ve V. Bora). İstanbul: Güncel.

Ritson, M. ve Elliot, R. (1999). The Social Uses of Advertising: An Ethnographic Study of Adolescent Advertising Audiences. *Journal of Consumer Research* 26 (3): 260-77.

Scott, L. M. (1994). Images in Advertising: The Need for Theory of Visual Rhetoric. *Journal of Consumer Research,* 21: 252-73.

Sennett, R. (2002). *Kamusal İnsanın Çöküşü*. 2.Bs. (Çev. S. Durak – A. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Stern, B. ve Holbrook, M. B. (1994). Gender and Genre in the Interpretation of Advertising Text. *Gender Issues and Consumer Behavior.* Janeen Arnold Costa (der.) içinde. California: Sage. 11-41.

Turner, B. (1996). *The Body and Society*. London: Sage.

Ulusoy, B. S. (2007). Kadınlara Yönelik Reklamlarda Etik Sorunlar ve Yeni Paradigmalar, Halkla İlişkiler ve Reklam Üzerine Etik Değerlendirmeler. Ed. İdil Sayımer, Pınar Eraslan Yayınoğlu, İstanbul: Beta Basım Yayım, 307-351.

Yanıklar, C. (2006). *Tüketimin Sosyolojisi*. 1.Bs., İstanbul: Birey yayıncılık

A SERVICE DESIGN STUDY: DETERMINANTS OF MUSIC FESTIVAL CUSTOMER ADOPTION

CAN ÇETİN[1], EDA ÇORBACIOĞLU[2], NURİ BAŞOĞLU[3]

[1]İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimarlik Fakültesi
[2]İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Teknoloji, Tasarım ve İnovasyon Yönetimi Anabilim Dalı, 0000-0002-2272-0813
[3]İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Teknoloji, Tasarım ve İnovasyon Yönetimi Anabilim Dalı, 0000-0001-8055-4887

ABSTRACT

This study is exploring the fundamental factors that attract and develop potential audience in order to adopt a music festival, in addition it determines specifications which have an impact on satisfaction of customer experience and aims to examine the constructs that service designers in music festival industry should focus on.

Service design is a human-centered design approach that gives same weight to the customer experience and the business process. It has the aim of producing quality customer experiences, and faultless service delivery. Service design assists organizations look at an end-to-end, surface-to-core angle, giving an opportunity to understand services from a customer viewpoint.

This study includes a literature exploration for framing the theoretical background of the music festivals regarding to service design issues. Thereafter, three research methods were conducted in this study. These procedures are face to face semi-structured in-depth interview, expert focus study, and quantitative experimental study. 140 constructs were derived from literature review, and two different interviews with audience and experts. 33 most important constructs were modified by audience and experts through final interview.

In conclusion, this research presents affecting factors of customers' attendance intention in music festivals through identifying requirements. Thus, this paper provides extensive information for the use of event organizers in order to reach out large crowds and hold successful music festivals.

Keywords: *Music Festival, Service Design, Event Management, Audience Development, Customer Experience*

INTRODUCTION

Music festivals are one of the most thrilling community event formats that many music lovers follow, attend and experience. These large-scale cultural entertainment services open new doors for huge crowds by responding their various needs, such as artistic exploration, socialization or vacation purposes.

Globally rising demand of participation to music festivals and their tremendous share in arts and entertainment industry need to arise in-depth research on these massive event organizations.

The study investigates which factors play an active role when music festivals are selected by target audience, among other major competitors. Besides, it explores the

determinants that have an impact on satisfaction of customer experience. Furthermore, the report analyses indicators of these factors, in order to ensure audience adoption through providing better experience for attendees.

1.1. Definition of Problem

Entrepreneurs of the music festival industry are making wrong predictions about time of activity, location of event, and number of estimated participants. These false assessments directly affect density of attendance, therefore they cause economic damage for organizations and shake confidence of audience about promoters.

A music festival has great number of characteristics which operate various effects on final service, managers must comprehend these parameters in order to hold a successful music festival.

1.2.. Aim of the Study

The goal of the study is to examine numerous independent factors that arouse audience's interest in order to adopt a music festival.

In addition to this, the research tries to specify essential factors which have a positive impact on customer experience, by means of identifying complex processes that elaborate an actual service design.

The last aim of the study is to examine the constructs that service designers in music festival industry should focus on.

1.3. Structure of Study

In the first chapter, problem definition, aim of the study, and research questions are introduced. In the second chapter, literature survey about research topic is summarized. Thereafter, taxonomy of variables that derived from various studies and hypotheses about the research results are presented in the framework chapter. For the following chapter, research methodology and the process that carried out throughout study is presented. In the next chapter, findings of the study are presented. Consequently, in conjunction with implications and limitations of the study, and further research areas; results of the thesis are explained in the conclusion chapter.

LITERATURE REVIEW

2.1. Service Design

Service design is a human-centered design approach that gives same weight to the customer experience and the business process. It has the aim of producing quality customer experiences, and faultless service delivery. Service design assists organizations look at an end-to-end, surface-to-core angle, giving an opportunity to understand services from a customer viewpoint. It is based on design thinking, and leads an inventive, human-centered course for service amelioration and designing new services. In virtue of collaborative methods that correlate both customers and service suppliers; service design supports organizations to achieve

accurate, end-to-end insight of their services. In addition, it provides a holistic approach in order to improve a service significantly.

2.1.1. Early Research

In order to establish service design, early research concentrated on connecting the field to other design disciplines and asserting service design in itself. Most of the early service design researchers were educated in other field of studies and get into service design stepwise. They principally aim to distinguish service design from other disciplines. In the meantime, their diverse backgrounds have an effect upon the issues they conducted research on. Therefore, greater part of early research was overlapped interaction design and service design instead of product design and service design.

Many researchers attempted to highlight service design and show the difference of the discipline from other fields (Manzini, 1993; Erlhoff, Mager and Manzini)

2.1.2. Current Research

Direction of academic publications changed, while coming to the end of the first decade of the 21st century. There were increase in the number of published researches on service design. Research area of the field change from confirming service design to research on service design. In this period, academicians mostly focused on expanding the knowledge and integration of new perspectives into the field.

Two main approaches appear in early research on service design. First one aims to widen the scope of service design and bring together methods and ideas from non-design fields, such as marketing, leadership and engineering. Second approach aspires to challenge and investigate the basic assumptions in service design and the practices acquired by other disciplines.

2.2. Music Festivals

Earls (1993) says that “The way festivals celebrated special occasions was through art, ritual, and festivity throughout history. They were seen as communal gatherings that objectify people’s collective wishes and dreams and provide an important occasion for a unique experience in their social lives”. Recent years have witnessed a sharp growth in events and festivals globally.

Skogland and Siguaw (2004) describe satisfaction as “the level of a person felt state resulting from comparing a product’s perceived performance or outcome in violation to his/her own expectations”.

It is critical to know that satisfaction builds on the total consumer experience based on both quality attributes and information (e.g. advertising and price) under the provider’s control (Yoon et al., 2010).

2.3. Adoption Theories and models

Over the last decades, researchers have created several theoretical models for explicating the human behaviors in the adoption process. In order to predict large spectrum of

behaviors, Fishbein and Ajzen (1975) have used one of the well recognized models, namely Theory of Reasoned Action (TRA). Attitude toward behavior and subjective norm have been used as two principal constructs of TRA model. The successor of the TRA is Theory of Planned Behavior (TPB) (Ajzen, 1991). Ajzen (1991) was acquired TPB by adding another construct to the TRA, namely perceived behavioral control. It defines "the perceived ease or difficulty of performing the behavior". These are the considerations that have an effect on the performance of the behavior.

FRAMEWORK

3.1. Music Festival Adoption Taxonomy

Before building models of music festival adoption a taxonomy was attempted to be produced by using the variables collected from literature survey, qualitative studies and expert focus group study.

3.2. Research Framework

Research models were introduced based on literature review, interviews and expert focus groups. First one is aimed to investigate adoption of the audience that depends on features of service, while they deciding to attend a music festival. The other one examines operational factors and touchpoints which determine user experience of music festivals within service blueprint.

METHODOLOGY

The study began by the literature exploration for framing the theoretical background of the music festival management regarding to service design issues and project management. In the development process of the framework, qualitative and quantitative methods were used. Afterwards, three research methods were conducted in this study. These procedures are face to face semi-structured in-depth interview and expert focus study. Table 1 summarizes these studies.

Table 1. Basic steps of the research

Study	Description
Literature Review	Existing literature about music festivals, service design, and project management was reviewed in order to gain insight about topic.
Interview Study	A face to face semi-structured in-depth interview was conducted by asking 25 questions to the 11 participants. In total, 140 constructs were defined.
Expert Focus Study	The participants, 2 experts, were interviewed by 31 questions. In order to reduce the number of variables in a reasonable level, they were required to select most important constructs out of 140.

The study started with the literature examination. Outputs of the exploration was used to specify determining variables for face to face semi-structured in-depth interview in order to discover attendance intention and customer experience of audience. In the meantime, another interview was conducted to enrich the content and comprehend considerations of experts about constructs obtained from the literature and interview of audience.

140 constructs were derived from literature review, and two different interviews with audience and experts. 33 significant constructs that affect audience intention for attending a music festival and determining factors of user experience were modified through face to face semi-structured in-depth interviews with audience and expert focus study.

4.1. Interview Study

In the first stage, a pilot study was built before starting a study about music festivals. Then, a face to face semi-structured in-depth interview draft was practiced for few people, including both audience and experts. Thereafter, the questions were regrouped with regard to their scope, functions and service qualifications. In the meantime, questionnaires were completed by adding demographic questions. Lastly, a qualitative research method was carried out in the study in order to comprehend the topic and to benefit from interviewees' inventive ideas, impressions and perspectives about music festivals. In this regard, all of the questions were asked to the whole participants. At this stage, the constructs were modified by 11 people who regularly attend music festivals. They have chosen most significant constructs as a pilot study.

4.2. Expert Focus Study

140 different variables were selected from the literature review and the audience interview. An expert focus study was conducted to reduce the number of constructs. In this study, the participants are requested for choosing most significant constructs among all. They modified 33 constructs out of 140.

Edmunds (1999) considers that given the reduced number of participants and the same time frame, smaller groups can generate more useful and productive results as more depth of discussion is possible.

Expert focus study was carried out by two experts working in music festival industry. The average age of expert group was 38. One of them were male and one of them were female. In findings chapter, the outcomes of the expert focus group study will be stated.

In order to discover participators' memorable musical event experiences. Kansei Words were selected among 600 adjectives by 20 students. Topic of the study was explained to these students and they were requested to pick between 10-12 relevant adjectives. Consequently, 16 adjectives were identified according to their frequencies.

FINDINGS

In the end of the research, by means of literature review, face to face interview and expert focus study, I expect to collect data about audience adoption and customer experience in music festivals.

Table 2. Participants Profile of Qualitative Research

	Gender	Education	Age avg	Income avg	Years avg	Freq. avg
Audience	7 Female 4 Male	5 High School 8 University	30	3550₺	14.9	2.01
Professional	1 Female 1 Male	1 High School 1 Master Degree	38	-	15	-

5.1. Findings of Qualitative Study

11 individuals were participated in semi-structured face to face interviews as audience, where 7 of them were female, 4 of them were male. Table 2 depicts the profile of interviewees.

In the interview study, almost all participants were regular music festival attendees. Therefore, at this stage we mostly focused on past music festival experiences of respondents.

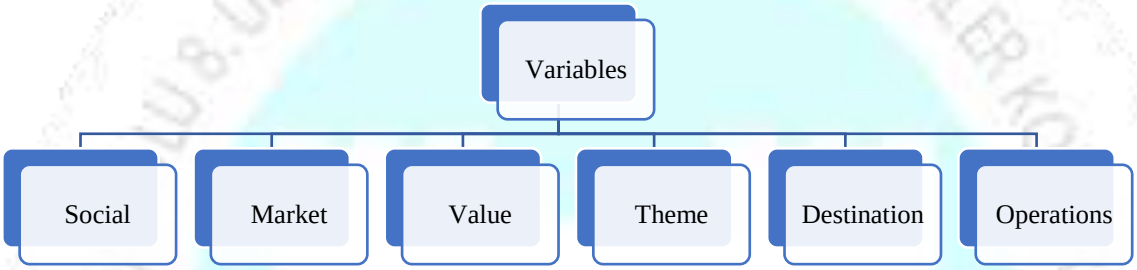

Figure 1. Taxonomy of constructs

Figure 1 illustrates taxonomy of constructs derived from literature review and semi-structured face to face interview. Music festival adoption taxonomy was divided into six categories, as follows “social”, “market”, “value”, “theme”, “destination”, and “operations”.

Letters, in which shown near the variables, represents source of the variable in the following tables. The letter “L” indicates literature survey, and letter “W” denotes interview.

Table 3. Social Variables

Social Variables	**Res.**	**Social Variables**	**Res.**
Customer Behavior	LW	Gender	LW
Engagement	L	Usage Habits	L
Attitude	L	The Memo of Participant Behaviour	L
Behaviour	L	Motivations of the Participants	L
Social Factors	LW	Social Benefits	LW
Timeliness	LW	Social Costs	LW
Convenience	L	User Characteristics	L
Personal Growth	L	Age	L
Positive Relations	LW	Education	L
Purpose in Life	L	Occupational Status	LW
Self-acceptance	L	Times Visited	LW
Social Coherence	LW	Self-image Congruency	LW
Social Integration	LW	Socialization	LW
Social Acceptance	LW	Family / Known Group Socialization	LW

Social Contribution	LW	Social Interaction	LW
Social Actualization	LW	Social Networks	LW
Subjective Well-being	LW	Compatibility with Users' Lifestyle	LW

Table 4. Market Variables

Market Variables	**Res.**	**Market Variables**	**Res.**
Market Segment	LW	Consumption Intensity	L
Price	LW	Organization Field	L
Market Orientation	LW	Classification	LW
Positioning	LW	Range	L
Leadership	L	Scope	L
Arts Marketing	LW	Service Characteristics	L
Entrepreneurship	L	Competition	LW
Information	W		

Table 5. Value Variables

Value Variables	**Res.**	**Value Variables**	**Res.**
Branding	LW	Certification	L
Value Propositions	LW	Format	LW
Role of Aesthetics	L	Degree of Innovativeness	L
Creativity	L	Not-for-profit Organizations	LW
Sustainability	L	Event Novelty	L
Importance of Design	LW	Reciprocity	L
Benefits of Design	L	Political Engagement	LW
Festival Image	LW	Service Experience	LW
The Quality of Service	LW	Festival Satisfaction	L
Valence	L	Festival Affective Impacts	L
Autonomy	L	Appreciative Inquiry	L
Carnivalesque	LW	Users of Design	L

Table 6. Theme Variables

Theme Variables	**Res.**	**Theme Variables**	**Res.**
Festival Switching Intentions	L	Relieving Service	L
Dimensions of Festival Quality	L	Enabling Service	L
Festival Motivations	L	Frequency	L
Types of Music / Music Genre	LW	Souvenir	L
Quality of Information in the Service	L	Accessibility	L
Event Preferences	L	Artist / Performer	LW
Entertainment	LW	Intermediary Variables	L
Purpose	LW	Recursiveness	W
Volunteer Experience	L	Multiple Stages	W
Excitement & Enjoyment	L	Activities	W
Cultural Exploration	L		
Consumption of Food	L	Performers with Various Styles	W

Table 7. Destination Variables

Destination Variables	Res.	Destination Variables	Res.
Location	LW	Aural Goods	L
Environment	LW	Transport	LW
Facility	LW	Lodging	LW
Ambiance	LW	Total Surface Area of the Festival	LW
Signs and Symbols	L	Escape and Relaxation	L
Destination	LW	Camping	W
Hotel	LW	Resting Areas	W
Environmental Mastery	L	Seating Arrangement	W
Purpose of Travel	LW	Closeness	L
International Arrivals	L		

Table 8. Operations Variables

Operations Variables	Res.	Operations Variables	Res.
Essence of Artistic Risk	LW	Waste	L
Consumer Perception of Risk	W	Signalling	L
Stakeholder Management	L	Equipment Quality	W
Design Factors Responsible for Performance	L	Lightning	W
Strategic Activities	L	Stage Design	LW
Expertise	LW	Health Services	W
Program	LW	Security Services	W
Organization	L	Toilets	W
Distribution and Retailing	L	Catering & Bar	W
Production	L	Problem-solving	L
The Quality of Support	L	Food Quality	LW
Degree of Institutionalization	L	Volunteer Role	L
Energy Use	L		

5.2. Findings of Expert Focus Study

Expert focus study was conducted with 2 experts who actively work in music festival industry. One of the participants were male and one of them was female. The profile of experts was mentioned at Table 2. 36 most significant constructs out of 140 were modified by experts according to their observations and experiences.

5.3 Results of Kansei Words

The results of descriptive statistics for Kansei Words can be viewed in Table 9. Most of the respondents described their best musical event experience as ‘free’, ‘exciting’, ‘joy of living’ ‘dynamic’, and ‘sincere’, respectively. On the contrary, ‘mysterious’, ‘happy’, ‘graceful’, ‘pretty’, and ‘provocative’ were the least stated words, respectively, in order to describe their memorable musical experience.

Table 9. Results of Kansei Words

Variable	Adjective	Ratio
Ozgur	Feeling Freedom	0.690
Heyecanli	Exciting	0.650
Yasam	Joy of Living	0.560
Dinamik	Dynamic	0.560
Samimi	Sincere	0.550
Neseli	Cheerful	0.520
Senlikli	Celebratory	0.450
Cilgin	Crazy	0.360
Guclu	Strong	0.300
Cekici	Attractive	0.230
Parlak	Bright	0.150
Kiskirtici	Provocative	0.130
Tatli	Pretty	0.090
Zarif	Graceful	0.080
Mesut	Happy	0.070
Gizemli	Mysterious	0.060

CONCLUSION

A music festival has to meet a great number of expectations in order to ensure estimated participation and service satisfaction. When entrepreneurs of the music festival industry are making wrong predictions, target audience may be not interested in such events. For this reason, some organizations encounter economic damage. The aim of this research is to examine determinants that affect audience's adoption in music festival industry. Different data collection steps have been applied in order to construct music festival adoption taxonomy.

6.1. Implications

The target audience of the study is the service designers who organize music festivals. In this research, service design parameters of music festivals have been investigated. After the literature survey, face to face semi-structured in-depth interviews were conducted with audience and experts.

In conclusion, in this study, many constructs that affect music festival adoption were investigated. Furthermore, the relationship between these constructs were examined. According to this reseach, music festival promoters should care about audience's expectations in order to ensure a higher participation and provide a better service experience for their customers. Moreover, it is obviously seen that service design of music festivals can be developed according to results of the study.

6.2. Limitations of Study

The qualitative studies were conducted in Turkey. Presumably, translating and applying these studies worldwide may provide more inclusionary results. In such a case, cultural differences should be taken into consideration while analyzing results of the study.

6.3. Further Works

Although more than hundred variables were derived from the literature survey and qualitative studies, only some of them were used in the music festival adoption framework. Therefore, constructs or new constructs derived from the literature may be added to the proposed taxonomy.

Furthermore, the research can be conducted of musicians or people who live in different countries apart from Turkey. By this means, results of the study can be extended to various target audiences who have different priorities, because of various backgrounds.

REFERENCES

[1] Erlhoff, M., Mager, B. and Manzini, E. Dienstleistung braucht Design [Conference] // Professioneller Produkt - und Markenauftritt für Serviceanbieter. - Berlin, Germany : Hermann Luchterhand Verlag GmbH, 1997.

[2] Manzini, E. Il Design dei Servizi [Conference] // La progettazione del prodotto-servizio. - [s.l.] : Design Management, - Vol. 7, 1993

[3] Earls, Z. First night celebration: Building community through the arts [Journal] // Festival and Event Tourism,.- Vol. 1. - pp. 32-33, 1993

[4] Skogland, I. and Siguaw, J. Are you satisfied customers loyalty? [Journal] // Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly, - 3 : Vol. 45. - pp. 221-232, 2004

[5] Yoon, Y. S., Lee, J. S. and Lee, C. K. Measuring festival quality and value affecting visitors' satisfaction and loyalty using a structural approach [Journal] // International Journal of Hospitality Management, - 2 : Vol. 29. - pp. 335-342, 2010

[6] Edmunds, H. The Focus Group Research Handbook [Book]. - Lincolnwood : NTC, 1999.

[7] Ajzen, I. The Theory of Planned Behavior [Journal] // Organizational Behavior and Human Decision Processes, - Vol. 50. - pp. 179-211, 1991

[8] Fishbein, M. and Ajzen, I. Belief, Attitude, Intention and Behavior: An Introduction to Theory and Research [Book]. - Reading : Addison-Wesley, 1975.

RİBÂ (FAİZ) KAVRAMININ ANLAMSAL SERÜVENİ: DİNAMİK BİR ANALİZ*

Prof. Dr. Ali Rıza GÜL
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5194-3223

ÖZET
Kur'an'da faizin karşılığı olarak ribâ kavramı geçmektedir. Bu kavramın anlam alanının neleri kapsadığı, dolayısıyla Kur'an'da haram kılınan faizin ne olduğu tartışmalı bir konudur. Müfessirlerin genel kanaatine göre ayetlerde sözü edilen faiz, Arapların öteden beri bildikleri ve uyguladıkları faizdir, yani cahiliye faizidir. Bu da bir borcun veya herhangi bir sebeple doğan bir hakkın ödeme zamanının ertelenmesi karşılığında borçludan anamala ilave olarak ve şart koşularak alınan fazla miktardır. Ancak Hz. Peygamber, Kur'an'daki yasağın haksızlık etmeme ve haksızlığa uğramama prensibine dayanmasından hareketle, buna vahiy döneminde Hicaz bölgesinde iktisadi hayatın omurgasını oluşturan altın, gümüş, buğday, arpa, kuru hurma ve tuzun hemcinsleriyle peşin olarak, yakın cinsleriyle ise veresiye olarak alışverişlerinde alınan fazlalığı da ilave etmiştir. İslam alimleri ise onun hadisinde adı geçen malların temel özelliklerinden hareketle faiz yasağını genişletmiştir. Neticede İslam'da faiz, cahiliyedeki uygulamalara ilaveten bu şekilleri de kapsayan bir muameleye dönüşmüştür. Bu yazıda faiz konusunun temelini teşkil eden ribâ kavramı, konunun temel kaynaklarına dayanılmak suretiyle kavramın tarihi gelişimi dikkate alınarak dinamik analiz yöntemiyle tahlil edilmektedir. Amaç, çağdaş faiz meselesi hususunda İslam toplumunda dini bir bakış açısı oluşmasına mütevazi bir katkı sağlamaktır.
Anahtar Kelimeler: batıl kazanç yolları, ribâ, cahiliye faizi, altı mal hadisi, mezheplerin faiz anlayışları

1. GİRİŞ

Temel prensip olarak Kur'an-ı Kerim kazanç elde etmeyi "Allah'ın lütfu" (فضْل الله) olarak görür.[1] Kur'an'da "Allah'ın [verdiği] fazlalık" (بَقِيّة الله) tabiri meşru kârın niteliği olarak geçer.[2] Her iki kullanımda da iyi ve meşru kazanç yolları, ilahi birer fiil gibi Allah'a izafe edilir. Ayetlerdeki bu dilsel tercih, insanın iyi ve meşru yoldan kazanç elde etmesinin Allah katında ne kadar önemli ve itibarlı olduğunu gösterir. Aynı zamanda bu, gayet yüksek bir dille insanları helalinden kazanç sağlamaya teşvik etmek anlamına da gelir. Çünkü iktisadi hayatın meşru boyutta sürdürülmesi ve medeniyetin meşruiyet temeli üzerinde yükseltilmesi, iktisadi kötülüklerin ve haksızlıkların önlenmesi, bunların sebep olduğu toplumsal hoşnutsuzlukların kaynağının önemli ölçüde kurutulması demektir. Bu amaçla Kur'an'da bazı kazanç yolları gayrimeşru ve haram ilan edilir. Faiz de bu tür kazanç yollarının en önde gelenlerindendir.
Öte yandan Kur'an'da insanların maddi imkanlar yönünden birbirinden farklı olması, kiminin kiminden daha varlıklı olması normal görülür; hatta bu, "Allah'ın rızık bakımından kiminizi kiminize üstün kılması" kaydıyla Allah'a isnat edilerek zikredilir. Böylece insanlardan kiminin fakir, kiminin zengin, kiminin maddi imkanlarının geniş, kiminin dar olabileceği kabul edilir.[3] Ancak Kur'an'da bu bir sömürü ve ezme bahanesi olarak değil, yardımlaşma ve kardeşleşme vesilesi olarak karşılık bulur. Fakirlik gerçekten zor bir durumdur, bunun istismar edilmesinin insani ve ahlaki bir tarafı yoktur. Kur'an'da fakir, yoksul, yetim, borçlu, yolda kalan vb. kişi ve

---

* Bu yazımızın adlı 3-5 ve 7 numaralı başlıklarını hazırlarken *Kur'ân'da Faiz (Ribâ) Yasağı* (Ankara: Avrasya Yay., 2006) adlı Doktora tezimizdeki bilgilerden istifade ettik.
[1] Tevbe 9:28; Nahl 16:14; Cum'a 62:10; Müzzemmil 73:20.
[2] Hûd 11:86.
[3] Nahl 16:71/ Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *en-Nüketü ve'l-'uyûn*, thk. es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye-Dâru'l-kütübi's-sekâfe, 1412/1992, c.3, s.201.

kesimlerin imkansızlıklarının istismar edilmesi değil, onlara yardım edilmesi açıkça emredilir.[4] İnsani ve ahlaki olan budur. İslam kardeşliği de bunu gerektirir. Oysa faiz, ihtiyaç sahiplerinin imkansızlıklarını istismar eden çok acımasız bir servet elde etme yöntemidir.

Bunlara ilaveten Kur'an'da faiz bir anda değil de belli bir süreç içerisinde haram kılınmıştır. Bu süreç, psikolojik, ekonomik ve yönetimsel hazırlıktan faizin eleştirilmesine, kısmen veya tamamen ortadan kaldırılmasına kadar pek çok aşamayı kapsamaktadır. Ayrıca Kur'an'da yasaklanan faizin muhtevasının ne olduğu, sonradan ortaya çıkan faiz türlerini kapsayıp kapsamadığı da tartışmalıdır. Bu da faiz meselesinde kavramsal analiz yapmayı zorunlu hale getirmektedir.

Şu halde Kur'an'daki faiz kavramını ele alırken ve ilgili ayetleri yorumlarken bâtıl kazanç, yardımlaşma, kavramsal analiz ve aşamalı yasaklama konularını, yani faiz olgusunun iktisadi, ahlaki, lügavi ve hukuki boyutlarını bir bütün halinde görmemiz gerekmektedir. Biz bu yazımızda ribâ kavramını, konunun temel kaynaklarına dayanmak suretiyle kavramın tarihi gelişimini dikkate alarak dinamik analiz yöntemiyle tahlil etmeye çalışacağız. Amacımız, Kur'an'da geçen ribâ kavramının tahlili üzerinden çağdaş faiz meselesi hususunda İslam toplumunda dini bir bakış açısı oluşmasına mütevazi bir katkı sağlamaktır.

2. BÂTIL KAZANÇ YOLLARI İÇERİSİNDE RİBÂNIN YERİ

Kur'an-ı Kerim gayrimeşru kazanç yollarını bâtıl ilan ederek reddeder, bunların toplumun intiharı olacağını belirtir, bâtıl yollarla kazanç sağlamayı haddi aşma ve haksızlık / zulüm olarak nitelendirir, bunu yapanların Cehennem ateşine atılacaklarını bildirir: "Ey iman edenler, mallarınızı aranızda bâtıl bir biçimde [geçersiz yollarla] yemeyin; karşılıklı rızanıza dayanan bir ticaret gerçekleşmesi [bâtılın] dışındadır. [Böyle yaparak] özlerinizi katletmeyin. Allah size karşı çok merhametlidir. Kim bu [bâtılı] haksızlık ve zulüm amacıyla işlerse onu ateşe atarız. Bu da Allah'a kolaydır."[5] Bu bağlamda bâtıl kazanç yollarından bazılarının adlarını da zikreder. Örnek olarak, Ehlikitaptan olup, insanların mallarını bâtıl yollarla yiyen din adamlarını şiddetle kınar ve onları cehennem ateşiyle tehdit eder. Hemen peşinden de para işlevi gören altın ve gümüşü tedavülden çekerek Allah yolunda harcamayanları acıklı bir azapla cezalandırılacakları yönünde uyarır.[6] Kur'an'da rüşvet de bâtıl kazanç yollarından biri olarak yer alır, bunun günah olduğu belirtilir.[7]

Ayetlerde, dini alet ederek, parayı tedavülden çekerek veya rüşvet alarak insanların mallarını yemenin zikredilmesi, bâtıl yollara sadece birer örnek olup, gayrimeşru yolların tamamını kapsamaz. Ayetlerde öne çıkan bâtıl kelimesi, faiz, gasp, aldatma, hırsızlık, yalancı şahitlik, yalan yere yemin ve hakkı inkârla mal elde etme gibi, helal olmayan bütün kazanç yollarını ifade eden kapsamlı bir kavramdır.[8] Kur'an'da bu kavramın içi doldurulurken, anlamları birbirine yakın iki sözcük olan *'udvân* (عُدْوَان) ve *zulüm* (ظُلْم) lafızları geçmektedir.[9] Bu lafızlardan ilki "hakkı olmayanı alma, haddini aşma, haksızlık yapma, saldırganlıkla elde etme" gibi geniş bir anlam yelpazesine sahipken,[10] ikincisi "haksızlık, hakkını kısma veya engelleme, adaletsizlik, yolsuzluk, gayrimeşruluk, vicdansızlık, zalimlik" gibi daha şiddetli anlamlar taşımaktadır.[11] Bu da kazanç elde etmenin bir yolu olarak bâtıl kavramının, insanın hakkı

[4] Bakara 2:215, 273; Tevbe 9:60; Zâriyât 51:19; Me'âric 70:24-25; Fecr 89:17-18; Mâ'ûn: 107:3.
[5] Nisâ 4:29-30.
[6] Tevbe 9:34.
[7] Bakara 2:188.
[8] Fahreddin Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyin el-Hasen b. Ali et-Teymî er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr (Mefâtîhu'l-gayb)*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiye, 1411/1990, c.10, s.57.
[9] Nisâ 4: 30.
[10] "'A-de-ve"/Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga*, thk. Abdulhalîm en-Neccâr, Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyye, 1964, c.3, s.108-110; Elsaid M. Badawi – Muhammed Abdel Haleem, *Arabic-English Dictionary of Qur'anic Usage*, Leiden: Brill, 2008, s.606-607.
[11] "Za-le-me"/Ezherî, c. 14, s.386-388; Badawi – Abdel haleem, s.586.

olmayan bir şeyi elde etmesinden bir malı haksızlık veya zalimlik yaparak almasına varıncaya kadar çok geniş bir anlam alanına sahip olduğunu göstermektedir.
Batıl kazanç yolları hakkındaki ayetlerden anlaşıldığına göre, Kur'an her türlü kazancı onaylamaz, kazançta iyi-kötü, doğru-yanlış, meşru-gayrimeşru, haklı-haksız, helal-haram gibi ilkesel sınırlar koyar. Bir kazancın İslam açısından meşru görülebilmesi için bizzat yapılan iş, o işi yapma biçimi ve o işin sağladığı getiri meşru olmalıdır. Genel bir prensip olarak, bu şartları sağlamayan gelir yolları ve gelirler Kur'an tarafından *bâtıl* addedilmektedir.
Görüldüğü gibi, Kur'an-ı Kerim koyduğu ilkesel sınırlar gereğince gayrimeşru kategorisine giren bütün kazanç yollarını *bâtıl* adı altında haram kılar. Faiz de bu bâtıl kazanç yollarındandır, Kur'ân'da ismi doğrudan geçer ve yasaklanır. Fakat bunlar içerisinde faiz, hırsızlık, gasp, aldatma gibi olmayıp, borçlanmalarda borçlu ile alacaklının bilgisi dahilinde meydana gelen, borçlunun imkansızlığını istismara dayanan ve onun mevcut borcundan daha fazlasını ödemesiyle sonuçlanan gayrimeşru bir kazanç yoludur.

3. ARAP DİLİNDE FAİZ VE RİBÂ

Faiz (فائض) kelimesi Arapça olmasına rağmen, Türkçedeki kavramsal anlamıyla ne Arapçada kullanılmakta ve ne de Kur'an'da yer almaktadır. Arap dilinde "akmak, çoğalmak, bereketlenmek, dolup taşmak, sel basmak" gibi anlamlara gelen *f-y-d* (ف – ي - ض) kökünden türeyen bu kelime,[12] Kur'an'da da bu sözlük manalarından ve bunların teşbihli kullanımlarından öte bir anlam taşımamaktadır.[13] Kelimeye din, iktisat ve hukuk bilimlerindeki kavramsal anlamın yüklenmesi ise Türkçeye özgü bir durumdur. Osmanlı Döneminde ortaya çıkan bu kullanıma Miladi 18'inci yüzyıla kadar inen bir tarihi derinlik kazandırılabilir. Faiz kelimesi zamanla Türkçeye iyice yerleşmiş, faiz olgusunu ifade eden diğer bütün kelimelerin yerini almış, hatta o kelimelerin zaman içerisinde tamamen terk edilmesi sonucunu doğurmuştur.
Faiz kelimesine kaynaklık eden Arapçaya gelince, bu dilde faizin iki ayrı kelime ile ifade edildiği görülmektedir. Bunlardan birincisi ribâ kelimesidir ki bu kelime araştırmamızın temelini teşkil etmektedir. Arapçada tarih boyunca dini anlamda olan veya olmayan her türlü faizi anlatmak amacıyla kullanılan bu kelimenin özellikle banknotların ve kâğıt paraların piyasaya hakim olmasından sonra yavaş yavaş dini muhteva taşıyan faizi ifade edecek şekilde anlam daralmasına uğramaya başladığı görülmektedir. Bu yüzden olmalı ki modern Arapçada çağdaş faiz kavramını karşılamak üzere *fâide* (فائدة) kelimesinin kullanımının yeğlendiği görülmektedir.[14]
Kur'an'da faiz yerine ribâ (الربا) kelimesi kullanılmaktadır. Filologlar bu kelimenin *r-b-v* (ر - ب - و-, *r-b-y* (ر - ب - ي)ve *r-b-e* (ر - ب - أ)fiillerinin hangisinden türediği hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Kelimenin yazılışındaki son harfin ne olması gerektiği de bu görüşlere göre değişiklik arz etmektedir. Genel kanaat, bu kelimenin *r-b-v* fiilinden türediği ve son harfinin *vâv* olması gerektiği yönündedir.[15]
Arapçada *ribâ* kelimesi, genel olarak kullanıldığında, herhangi bir şeyin artması, fazlalaşması, çoğalması, kabarması, yükselmesi gibi anlamlara gelirken, özel olarak mal ve mali işlemler için kullanıldığında, malı çoğaltmayı, haram yoldan mal elde etmeyi, faizlendirme yoluyla malını

---

[12] "Fe-ye-da"/Ezherî, c.12, s.77-80; Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya, Mu'cemu Makâyîsi'l-Luğa, thk. Abdusse-lam Muhammed Harun, Kahire: Dâru'l-fikr, 1399/1979, c.4, s.465-466; Cemaleddin Muhammed b. Mükerrem (İbn Manzûr), *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut: Dâru Sâdir, 1375/1956, c.7, s.209-211.
[13] "Fe-ye-da"/Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Muhammed ed-Dâmeğânî, *el-Vücûh ve'n-nezâir li elfâzi kitâbillâhi'l-'azîz*, thk. Muhammed Hasen Ebu'l-Azm ez-Zefîtî, Kahire: el-Meclisü'l-a'lâ li'ş-şuûni'd-dîniyye, 1412/1992, c.2, s.132-133; el-Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnan Dâvûdî, 4. Baskı, Dimaşk: Dâru'l-kalem – Beyrut: ed-Dâru'ş-şâmiyye, 1430/2009, s. 648.
[14] Dâiratü'l-Meâcim, *Kâmûsu'-iktisâd ve't-ticâra Arabî-İnkilizî*, Beyrut: Mektebet Lübnân Nâşirûn, 1993, s.383-384.
[15] Ali Rıza Gül, *Kur'ân'da Faiz (Ribâ) Yasağı*, Ankara: Avrasya Yay., 2006, s.13.

artırmayı, faizcilik veya tefecilik yapmayı, faiz yemeyi, nemalandırmayı vb. anlamları ifade eden bir kelimeye dönüşmektedir.[16] Kadim Arap dili filologlarının verdikleri bu bilgiler, ribâ kelimesindeki "artma, fazlalaşma" temel anlamının nötr olduğunu, kelimenin hem olumlu hem de olumsuz anlamlar çağrıştırdığını göstermektedir. Bu yüzden dilciler, sözlük manası itibariyle ribânın haram olan ve olmayan şeklinde ikiye ayrıldığını, haram olan ribânın ana miktarından daha fazlasıyla ödettirilen ödünç (القرض) olduğunu belirtmektedirler.[17]

R-b-v kök kelimesi ve türevlerindeki bir şeyin artması, çoğalması, yükselmesi gibi temel anlamlar Kur'ân'da da aynen muhafaza edilmektedir. Çeşitli ayetlerde bu kök kelime hem fiil hem de isim olarak geçmektedir. Fiil olarak, üçlü (*sülâsî*) yapı içerisinde "yağmur yağdığında toprağın kabarıp yükselmesi" anlamında,[18] *if'âl* kalıbına dökülmüş biçimi "bir şeyi çoğaltma, artırma ve ziyadeleştirme",[19] *tef'îl* formu kazandırılmış şekli de "kişinin çocuğuna bakması, onu büyütüp yetiştirmesi ve terbiye etmesi"[20] anlamlarında kullanılmaktadır. İsim ve sıfat olarak ise, "yüksek yer, tepe,[21] daha kalabalık, daha fazla, daha çok, daha güçlü,[22] fazlalık, yükselen, kabaran,[23] şiddetli ve güçlü"[24] anlamları öne çıkmaktadır.

Arap dilinde ribâ kelimesi sadece sözlük manasıyla değil, aynı zamanda kavramsal manasıyla da kullanılmaktadır. İslam'dan çok daha eski çağlara kadar giden bu kullanım kelimenin sözlük manasıyla yakından ilgilidir. En yaygın tanıtımıyla ribâ, bir borcu anamaldan daha fazlasıyla geri almaktan ibarettir. En azından İslam'dan önce Câhiliye Araplarının bildikleri ve uyguladıkları ribâ böyle genel bir çerçeveye sahiptir.[25] Kavramın bu temel anlamı, yukarıda işaret ettiğimiz artma ve fazlalaşma vb. manalarla da uyum arz etmektedir. Ne var ki, bu temel tanım bize yalnızca genel bir bilgi vermektedir; kavramın kapsamlı bir tarifini yapabilmek için Câhiliye Döneminden başlamak üzere lügat düzeyini aşan ayrıntılı bir çözümleme yapmamız gerekmektedir.

4. CAHİLİYE DÖNEMİNDE RİBÂ

Hz. Peygamber, Arapların İslam'dan önce bildikleri ve uyguladıkları faizi cahiliye ribâsı şeklinde adlandırmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu tabiri ilk defa kullanan da odur. Hz. Peygamber, Hicretin onuncu yılında (M. 632) yaptığı Veda Haccı'nda irad ettiği bir hutbesinde "Câhiliye ribâsı kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk ribâ da ribâmız, yani Abdulmuttalib oğlu Abbas'ın ribâsıdır; onun hepsi kaldırılmıştır." buyurmuştur.[26] Hadisteki câhiliye nitelendirmesi, hem İslâm öncesi döneme bir atıf hem o dönemde uygulanan faizin acımasızlığını hem de faizin kötülüğünü belirtmektedir. Sonradan bu nitelendirme Câhiliye Araplarının bildikleri ve uyguladıkları faizi ifade eden bir kavrama dönüşmüştür.

Câhiliye ribâsının şekli tâbiînden gelen rivayetlerde tasvir edilmektedir. Rivayetlerin hepsinde de Câhiliye Dönemindeki ribânın mal cinsinden borçlardan *(deyn ç. duyûn)* kaynaklandığı, mevcut borcun, mesela veresiye alışverişte müşterinin vadesinde ödeyemediği borcun yeni bir akitle belli bir vadeye kadar ertelendiği, sermaye sahibinin bu vadeye karşılık anamalına ilaveten bir fazlalık aldığı, bu fazlalığa ribâ dendiği ve bunun borç akdine bir şart olarak konulduğu açıkça görülmektedir. Bazı rivayetlerde mal yerine hak, borç yerine de ödünç kavramları kullanılabilmektedir. Rivayetlerin bir kısmında ise, o dönemde herhangi bir malın,

---

[16] "Ra-be-ve"/Ezherî, c.15, s.272-276; İbn Fâris, c.2, s.483-484; İbn Manzûr, c.14, s.304.
[17] "Ra-be-ve"/Ezherî, c.15, s.273; İbn Manzûr, c.14, s.304.
[18] Hac 22:5; Fussilet 41:39.
[19] Bakara 2:276.
[20] İsrâ 17:24; Şuarâ 26:18.
[21] Bakara 2:265; Mü'minûn 23:50.
[22] Nahl 16:92.
[23] Ra'd 13:17.
[24] Hâkka 69:10.
[25] Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî en-Nîsâbûrî, *el-Vasît fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd vd., Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1415/1994, c.1, s.394.
[26] Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *Sahîhu Müslim*, thk. M. Fuâd Abdulbâkî, Kahire: Dâru ihyâi'l-kütübi'l-'Arabiyye, 1412/1991, Hac, 19: 147.

özellikle para olarak kullanılan altın ve gümüşün ribâ karşılığında belli bir vade ile borç verildiği veya ödeyemediği selem / selef borcuna, yani çiftçinin tüccardan değerini peşin aldığı malını hasat vaktinde teslim etmeyi taahhüt ettiği halde teslim edemediği borcuna ribâ işletildiği kayıtlıdır.[27]

Kaynaklardaki bu bilgilere dayanarak, câhiliye ribâsının, bir kişinin, ödünç verirken veya hakkı olan bir malın ya da süresi dolan alacağının ödenmesini ertelerken, üzerinde anlaşılan vade karşılığında ve şart koşmak suretiyle, anamalına ilaveten borçlusundan aldığı fazlalığın adı olduğunu söyleyebiliriz. Câhiliye Arabının ribâ derken kastettiği mekanizma budur. Tarifte geçen mal tabiri, esas olarak, Câhiliye Döneminde bilinen, fiziki bir varlığı bulunan ve bizzat iktisadi değere sahip olan gerçek malları ifade etmektedir. İlgili rivayetlerin sadece birkaç tanesinde geçen hak kavramına bakılarak, câhiliye ribâsının fiziki varlığı olmayan malları, yani hizmetleri de kapsadığı ileri sürülebilir; ne var ki, rivayetlerde ve onlara dayalı açıklamalarda bunu destekleyecek herhangi bir bulguya rastlamak mümkün değildir. Dolayısıyla, dönüşümlü olarak birbirine iş yapan iki kişiden birinin gün itibariyle diğerinden daha fazla çalışmasının câhiliye ribâsının kapsamına girdiğini söylemek hayli zordur.

Tarifin temellerinden bir diğerini oluşturan *deyn* kavramı umumi olup, ödünçten, ticari alacaklardan, miras vs. vereceklerden kaynaklanan her türlü borcu kapsamaktadır. Ancak Câhiliye Döneminde bir akde ribâ akdi denilebilmesi için borçlunun anamaldan daha fazla ödeme yapmasının şart koşulması, borçlunun da bu şartı kendi iradesi ile kabul etmesi ve bu fazlalığı vadeye karşılık ödemesi gerekmektedir. O dönemde bu vasıflara sahip olmayan, fakat özelliklerine nispetle aldatma, vurgunculuk, dolandırıcılık, soygunculuk, hırsızlık, gasp vb. adlarla anılan daha başka gayrimeşru kazanç yolları da bulunmaktadır ki, bunlar ribâya nispetle çok daha acımasız cürümlerdir.

Câhiliye toplumunda sermaye kıtlığının, ticari tekelciliğin, acımasız baskının, vurgunculuğun, karaborsacılığın *(ihtikar)*, işsizliğin ve fakirliğin oldukça ağır bir biçimde yaşanması, gelir dağılımının çok adaletsiz bir çizgide seyretmesi vb. sebepler ihtiyaç sahiplerini ribâ karşılığında borç almaya zorlamıştır. Düzenli bir devlet yapısının bulunmaması, bunun oluşturduğu boşluğu kabilecilik esasına dayalı keyfi uygulamaların doldurması da bir yandan ribâ muamelelerinin yaygınlaşmasına yol açarken, diğer yandan ribânın kontrolsüz kalması, acımasız seyretmesi, yıllık oranının altın ve gümüş cinsinden bile zaman zaman % 100 düzeylerine kadar yükselmesi sonucunu doğurmuştur.[28]

Fakat sözü geçen bu insafsız oranın ara sıra ortaya çıkan olağanüstü şartlarda geçerli olduğunu belirtmeliyiz. Toplumsal bir düzenin, nizami bir devlet yapısının ve hukuk sisteminin bulunmadığı, bunun yerine kabilelerin güçleri, statüleri, nüfuzları ve birbirleri üzerinde kurdukları üstünlükleri tarafından belirlenen kaba kuvvete dayalı ve değişken bir dengenin hüküm sürdüğü bir ortamda düzenli ve makul bir ribâ oranından bahsetmenin zorluğu ortadadır. Böyle bir ortamda kabilesel ilişkilerin, akrabalık ilişkilerinin, insani-ahlaki değerlere riayet derecesinin, güç hiyerarşisinin, sermayedarlar arasındaki rekabetin, civar ülke ve memleketlerde takdir edilen ribâ oranlarının seyrini sürekli değiştireceği tahmin edilemeyecek bir şey değildir. Bununla birlikte İslam'dan hemen önceki döneme ilişkin bilgiler bir bütünlük içerisinde değerlendirildiğinde, ribânın oranının normal şartlarda % 20-25 bandında seyrettiği söylenebilir.[29]

Câhiliye toplumunda ribâ yaygın olmakla birlikte, bazı kaynaklarda yer alan bazı bilgilerden onun kötü ve gayrimeşru bir uygulama olduğuna dair bir düşüncenin de var olduğu anlaşılmaktadır. Mesela, Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767), Taberî (ö. 310/923) ve İbn Ebî Hâtim (ö. 327/939) tarafından nakledilen bir bilgiye göre, Câhiliye Döneminde borçlu, ödeme

[27] Ayrıntılar için bk. Gül, *Kur'ân'da Faiz (Ribâ) Yasağı*, s.150.
[28] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân 'an te'vîl-i âyi'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1408/1988, c.4, s.90.
[29] Gül, *Kur'ân'da Faiz (Ribâ) Yasağı*, s.186-188.

vakti geldiğinde alacaklıya, "Bana süreyi artır, ben de sana alacağını artırayım." derdi. Bunu yaptıkları zaman bazı insanlar, "Bu meşru / helal olmayan bir fazlalıktır (yani, ribadır)." diyerek onları kınarlar, onlar da "Bize göre, fazlalığın [veresiye] alışverişin başında veya sonunda olması arasında hiçbir fark yoktur." cevabı vererek kendilerini savunurlardı.[30] Diğer bir rivayet ise Kabe'nin tamirinde ribâ gelirlerini kullanmanın meşru karşılanmadığıyla ilgilidir. Hz. Muhammed 35 yaşlarında iken Mekkeliler Kabe'yi onarmaya teşebbüs ettiklerinde Mahzûm oğullarından Ebû Vehb b. Amr, Kureyşlilerden fon olarak yalnızca temiz kazançlarını kullanmalarını, fuhuş ücretini, ribâ ticaretinden elde edilen kazancı ve insanlara haksızlık yapılarak kazanılan malları Kabe'nin tamiri işine karıştırmamalarını istemiştir.[31] İbn Kesîr, talepte bulunan bu kişinin şerefli ve övülen bir kişi olduğu kanaatindedir.[32] Onun bu kanaatinden hareketle, Câhiliye Arapları içerisinden bilhassa sağlam karakterli olanların ribânın kötülüğünün farkında olduklarını söyleyebiliriz.

Her ne kadar insani duyarlılık göstererek ribâyı gayrimeşru tanıyan birkaç iyiliksever olsa da Câhiliye Arapları arasında ribâ oldukça yaygınlaşmış, zengini haksız yere daha da zenginleştiren, buna mukabil ihtiyaç sahiplerini olabildiğince sömüren, böylece toplumdaki gelir dağılımını gayritabii bir biçimde bozan insafsız bir mekanizmaya dönüşmüştü. Câhiliye toplumu bu mekanizmanın gayrimeşru olduğunu gösterecek bir dünya görüşünden, onun ahlak dışı olduğuna insanları ikna edecek erdemli bir dinden, onu illegal ilan ederek yasaklayacak hukuki ve idari düzenden mahrumdu. Hicaz yöresinde en yaygın din olan Putperestlik bunları sağlamaktan acizdi. İşte o topluma yeni bir hayat anlayışı getiren yeni dinin, yani İslam'ın bu noktaya ilişkin fonksiyonu işte bu noktada kendini gösterdi. İktisadi kötülükleri, haksızlık yapmayı, hassaten haksız kazancı çok güçlü ifadelerle reddeden, merhamet ve yardımlaşmayı her fırsatta teşvik eden İslam'ın böyle bir sömürü aracına seyirci kalması elbette beklenemezdi.

5. KUR'AN'DA HARAM KILINAN RİBÂ

Kur'an'da "Allah [mal] satmayı helal, ribâyı haram kılmıştır."[33] ayeti ile ribâ kesin bir dille yasaklanmıştır. Bu ifadenin yer aldığı ayetle sadece câhiliye ribâsının mı, onunla birlikte sünnette de haram kılınan ribânın mı, yoksa her türlü ribânın mı haram kılındığı İslam alimleri arasında oldukça tartışmalı bir konudur. Ayette geçen ribâ (الربا) kelimesindeki belirtecin *(harf-i tarîf) ahd*, yani bilinen bir şeyi açıklama anlamı taşıdığı kanaatinde olanlar bu ayette haram kılınan ribânın câhiliye ribâsı olduğunu ileri sürerken, bu belirtecin *cins*, yani bir şeyin her türlüsünü bildirme anlamı taşıdığını düşünenler ayetteki ribâ kavramının her türlü ribâyı kapsadığını savunmaktadır.[34] İlk tercihte haramlığı Kur'an'la sabit olan yegane ribâ câhiliye ribâsı olup, diğer ribâ türlerinin haramlığı onunla ilişkilendirilerek açıklanabilir. İkinci tercihte ise İslam'da yasaklanan her türlü ribânın haramlığı Kur'an'la sabit görülmektedir.

Zikrettiğimiz iki görüşten ikincisi kulağa hoş gelmekle birlikte kabulü mümkün değildir. Çünkü Kur'an'ın gerek sünnet yoluyla, gerekse İslam alimlerinin yorumları ve içtihatları yoluyla tespit edilen ve hâlâ da tespit edilmekte olan ribâ türlerinin tamamını kapsadığını ispat etmek oldukça zordur. Öte yandan ribâ ile ilgili hükümleri ihtiva eden ayetler inerken Arapların câhiliye

---

[30] Mukâtil b. Süleyman el-Belhî el-Horasânî, *Tefsîru'l-hams mie âyeh mine'l-Kur'ân,* British Museum'da bulunan el yazması nüshanın fotokopisi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Ayniyat No: 245554, Yer No: 19116, Varak: 45*b*; Taberî, c.3, s.103; Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Râzî (İbn Ebî Hâtim), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm müsneden an Rasûlillah ve's-sahâbe ve't-tâbiîn*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib, Mekke-Riyad: Mektebetü Nizâr el-Bâz, 1417/1997, c.2, s.545.

[31] Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişâm, *es-Sîratu'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakkâ vd., Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-'Arabî, ty, c.1, s.206.

[32] Ebu'l-Fidâ' İsmâîl İmâdüddîn b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Beyrut: Mektebetü'l-ma'ârif, 1410/1990, c.2, s.301.

[33] Bakara 2:275 (وَأَحَلَّ اللهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا).

[34] Muhammed et-Tâhir b. Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-neşr, ty, c.3, s. 80-82, 86-87; Gül, *Kur'ân'da Faiz (Ribâ) Yasağı*, s. 329 vd.

ribâsından başkasını bilmemeleri itibariyle, Kur'an'da haram kılınan ribânın esasen bu olduğunu söylemek daha gerçekçi görünmektedir.
Ancak İslam'da haram kılınan ribâyı câhiliye ribâsıyla sınırlandırmak da doğru değildir. Keza, İslam'da ribâ kavramıyla yalnızca câhiliye ribâsının kastedildiğini ileri sürmek de isabetli bir bakış açısına işaret etmemektedir. Zira insanoğlunun içinde yaşadığı zaman ve mekan, kendisinden yararlandığı imkan ve fırsatlar ve faaliyetlerini yürüttüğü iktisadi şartlar sürekli değişmekte, bunlar da ribâ olgusunun muhtevasının sürekli güncellenmesini gerekli kılmaktadır. Öte yandan Kur'an'da da câhiliye ribâsının haksızlık etmeme ve haksızlığa uğramama zemininde haram kılındığının belirtilmesi ve haramlığın bu haksızlığı önleme amacı taşıması,[35] ribâ kavramının kapsamındaki dinamikliğe işaret etmektedir.
Aynı bağlamda dikkat çekmemiz gereken diğer bir dinamiklik de ribânın cereyan ettiği nesnelerle ilgilidir. Kur'an ribânın işletildiği nesne olarak "anamal / sermaye" tabirine atıfta bulunmaktadır. Her ne kadar sermaye, yatırım ve üretim araçlarının, kullanılabilir paraların, paraya çevrilebilir malların ve diğer varlıkların tamamını ifade etse ve fiziki ve mali olanından beşeri, hatta entelektüel ve psikolojik olanına kadar epeyce türe ayrılsa da,[36] ilgili ayette geçen "anamallarınız / sermayeleriniz sizindir." (فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ) ifadesinden Kur'an'da kastedilen sermayenin yalnızca mali sermaye olduğunu anlıyoruz. Câhiliye Araplarının diğer türlerini sermaye olarak tanımlamamaları ve bunlara ribâ işletmemeleri de bu tespiti doğrulamaktadır. Mali sermaye deyince de en başta vahiy döneminde para olarak kullanılan altın ve gümüşü anlamak gerekir.
Ancak altın ve gümüş asıl olmakla birlikte buğday ve arpa gibi tahıllarla hurma ve üzüm gibi meyveleri ve deve, sığır ve koyun gibi evcil hayvanları da zikretmek yerinde olur. Nitekim Câhiliye Dönemine ilişkin rivayetlerde ribâ işletilen sermayeler arasında altı mal hadisinde ödünce ve alışverişe konu olabilecek tahıllarla meyvelerin, bazen de evcil hayvanların adı geçmektedir.[37] Ancak ayrıntıya girildiğinde tahıl, meyve ve hayvanlardan hangilerinin mali sermaye olarak kullanıldığı, sonradan bunlara hangi tür malların dahil edilebileceği tartışmalı bir konu haline gelmektedir. Sermaye özelliğine sahip olabilecek malların zamana ve zemine göre değişiklik arz edebilmesi, Kur'an'da yasaklanan ribânın da kapsamının daralıp genişleyebileceğini göstermektedir.
Şu halde ilgili ayetlerdeki şekil, anamal ve amaçla ilgili vurgudan, ribâ kavramının sınırlarının hem câhiliye ribâsını hem de birazcık bile olsa şeklen ona benzeyip de borçlu aleyhine haksızlığa yol açan bütün muameleleri kapsayacak şekilde genişleyip daralabileceği, benzer biçimde ribâ işletilen anamalların da artıp azalabileceği sonucunu çıkarabiliriz. Aynı şekilde ayetlerdeki bu vurgunun hem sabit hem de esnek taraflara sahip olan bir yönteme işaret ettiğini, ribâ kavramının bazen sabit, bazen de esnek bir niteliğe bürünmesinin bu yöntemsel işaretten kaynaklandığını, konunun uzmanlarının yorum yapmalarına, ribânın sınırlarının sürekli yeniden belirlenmesine ve ribâ ile ilgili dini hükümlerin güncellenmesine imkan sağlayan temel noktanın da bu olduğunu söyleyebiliriz.

6. HZ. PEYGAMBER'İN RİBÂYA GETİRDİĞİ EK

Hz. Peygamber Kur'an'daki yasağın bir gereği olarak câhiliye ribâsına karşı gayet açık bir tavır almıştır. Yukarıda verdiğimiz bilgilerde bunu görmek mümkündür. Fakat onun, İslam'daki ribâ yasağını bununla sınırlı bırakmadığı ve mümkün olduğunca genişlettiği de yadsınamaz bir gerçektir. Hadis kaynaklarında onun bu tavrını gösteren pek çok hadis mevcuttur. Bunlar içerisinde en meşhuru "altı mal hadisi" adıyla bilinen hadistir. İslam alimleri bu hadisi hüsnü

[35] Bakara 2:279.
[36] Ali Talip Akpınar, "Entelektüel Sermaye Kavramı", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 1, 2000, s.53-56; Habib Karaçay – Çiğdem Varol, "Sosyo-Ekonomik Kalkınmada Fiziki, Beşeri ve Sosyal Sermaye Yatırımları: Vakıflar Genel Müdürlüğü Örneği", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17/3, 2015, s. 102-105.
[37] Taberî, c.3, s.90.

kabulle karşılamışlar, onu delil olarak kullanmışlar ve ribâ konusunda hüküm elde ederken onunla amel etmişlerdir.[38] Ayrıca manası itibariyle bu hadis alışverişlerdeki ribâyı konu alan diğer bütün hadisleri de neredeyse tamamen kapsayacak kadar şümullüdür. Bu cihetle, ribânın sünnetteki muhtevasını ortaya koymak üzere yalnızca bu hadise temas etmemiz yeterli olacaktır.

Altı mal hadisi, çeşitli lafız farklılıklarıyla Ebû Bekir, Ömer b. el-Hattâb, Osman b. Affân, Ebû Hüreyre, Hişâm b. Âmir, el-Berâ' b. Âzib, Zeyd b. Erkam, Fedâle b. Ubeyd, Ebû Bekre, Abdullah b. Ömer, Ebû'd-Derdâ, Bilal-i Habeşî,[39] Muâviye b. Ebû Süfyân, Ubâde b. es-Sâmit ve Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet edilmiştir.[40] Fakat fıkıh alimleri genellikle bu hadisin son iki sahâbîden gelen versiyonlarını kullanmışlardır. Ubâde b. Es-Sâmit'ten (ö. 34/654) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Altın altınla, gümüş gümüşle, buğday buğdayla, arpa arpayla, kuru hurma kuru hurmayla, tuz tuzla misli misline, eşit bir şekilde ve peşin olarak [alışveriş/takas edilir]. Bu sınıflar [=cinsler, bazı rivayetlerde renkler] farklı olduğunda peşin olmak kaydıyla dilediğiniz gibi alışveriş edin."[41] Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivayetinde de böyle bir alışverişte eşitliğin bozulması ribâ olarak nitelendirilir: "Altın, altınla misli misline ve peşindir; fazlalık ribâdır. Gümüş, gümüşle misli misline ve peşindir; fazlalık ribâdır. Buğday, buğdayla misli misline ve peşindir; fazlalık ribâdır. Arpa, arpa ile misli misline ve peşindir; fazlalık ribâdır. Kuru hurma, kuru hurma ile misli misline ve peşindir; fazlalık ribâdır. Tuz, tuzla misli misline ve peşindir; fazlalık ribâdır."[42]

Cahiliye Döneminde ribâ, başta altın ve gümüş paralar olmak üzere o zamanın şartlarında anamal (sermaye) olarak kullanılan hemen her türlü maldan vadeye karşılık olarak alınmıştır. Kur'an'ın yasakladığı ribâ bundan ibarettir. Yukarıda zikrettiğimiz hadislerde de ribânın bu türünün haramlığı hiçbir tereddüde yer bırakmayacak biçimde ilan edilmiştir. Ancak Hz. Peygamber, altı mal hadisiyle bu haramlığın kapsamını genişletmiştir. Hz. Peygamber, Kur'an'daki ribâ yasağına ek olarak yaptığı düzenlemeye göre, altı malın hemcinsleriyle peşin olarak alışveriş edilmelerinde ağırlık yönünden eşitlik şartı getirmiş, bu malların hemcinsleriyle ve birbirleriyle alışverişlerinde veresiyeyi kaldırmış, bu iki şarta uymayan işlemleri ribâ kapsamına almıştır. Böylece hiçbir emek sarfetmeden ve iktisadi hayata hiçbir katkı sağlamadan kazanç elde etme yollarından birisi olan ribâya benzeyen veya ona yol açan sarf yollarını ortadan kaldırmıştır. Ayrıca kötü niyetli kişilerin kalite vb. farkları bahane ederek halkı aldatmasını ve haksız kazanç sağlamasını önleyerek, bütün istismar kapılarını kapatmıştır. Hangi versiyona bakılırsa bakılsın altı mal hadisinin genel olarak anlaşılır bir metne sahip olduğu görülür. Fakat ayrıntıya girdiğimizde bu hadisin kapsamının hangi noktalara ulaştığı ve Hz. Peygamber'in onunla neyi kastettiği hususunda aynı şeyi aynı rahatlıkla söylememiz zorlaşır. Her şeyden önce bu hadisten peşin veya veresiye alışveriş türlerinin ikisinden birinin mi, yoksa her ikisinin mi kastedildiğini çıkarmak zordur. Keza, zikredilen altı malın bütün cinslerinin mi, yoksa o dönemde Hicaz Bölgesinde bilinen cinslerinin mi kastedildiği meçhuldür. Ayrıca hadisin, hemcinsiyle peşin veya veresiye takas edildiğinde ribânın cereyan edebileceği malları altı ile sınırlandırma gibi bir amacının bulunup bulunmadığı belli değildir. Farklı bir anlatımla, hadiste altı malın hangi özellikleri sebebiyle zikredildiği, aynı özelliklere sahip diğer mallarda da ribânın cari olup olamayacağı açık değildir. Yeterince açık olmayan bu hususlar İslam'daki ribâ yasağının muhtevasının ne olduğunu, muhtevasında bir esneklik

[38] Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr es-Serahsî, *Kitâb el-Mebsût,* İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983/1403, c.12, s.110.
[39] Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, İstanbul: Çağrı Yayınları – Tunus: Dâru Sahnûn, 1992/1413, Buyû', 24.
[40] Serahsî, *el-Mebsût*, c.12, s.110.
[41] Müslim, Musâkât: 15/81-82; Tirmizî, Buyû', 23; Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd – Ali Muhammed Muavvid, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1422/2001, Buyû', 59, 82.
[42] Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ya'kûb İbnü'l-Hâris el-Hârisi, *Müsnedü Ebî Hanîfe*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiye, 1429/2008, s. 100-102.

bulunup bulunmadığını, zamana ve zemine bağlı olarak içeriğinin değişip değişmediğini tartışmalı hale getirmiştir. İslam alimleri, özellikle de fakihler ve fıkıh ekolleri bu hususlarla ilgili olarak birbirinden oldukça farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

7. İSLÂM ÂLİMLERİNİN RİBÂ YORUMLARI

Alimler, ribânın ilgili ayet ve hadislerde geçen şekliyle haram olduğu hususunda görüş birliği içerisindedirler. Bu, câhiliye ribâsının ve altı mal hadisinde adı geçen malların alışverişlerinde ortaya çıkan ribânın haramlığı hususunda alimler arasında icmâ bulunduğu anlamına gelmektedir. Ancak Câhiliye Döneminden beri bilinen ve borcu kırarak vadesinden önce ödeme şeklinde tezahür eden uygulama hakkında böyle bir icmâ söz konusu değildir. Daha başka değerlendirmeler de bulunmakla birlikte genel olarak onlar, altı mal hadisinde sözü edilen mübadelelerin hem peşin hem de veresiye olabilmesinden hareketle ribâyı "fazlalık ribâsı" (ربا الفضل) ve "erteleme ribâsı" (ربا النسيئة) şeklinde ikiye ayırmışlardır. Onlardan bazıları cahiliye ribâsını bu ikinci tür altında incelerken, bazıları da onu müstakil bir tür olarak değerlendirmiştir. Fakat onlar mübadelelerde cari olan ribânın kapsamının naslarda zikredilenler haricindeki malları da içerecek şekilde genişletilip genişletilemeyeceği, eğer genişletilecekse bunun kriterinin ne olması gerektiği hususunda ihtilaf etmişler, birbirinden oldukça farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.[43]

İslam alimlerinin bu ihtilaflarının temelinde metodolojik farklılıklar yer almaktadır. Bu noktada öncelikle kıyası şer'î bir delil kabul etmeyerek ayetlerin ve hadislerin yüzeysel anlamlarının olduğu gibi kabul edilmesi gerektiğini savunan Zahirilerin görüşüne temas etmemiz daha münasip olacaktır. Onlara göre, ödünçteki ribâ daha fazlası geri alınmak üzere ödünç verilen her türlü malda cereyan ederken, alışverişteki ribâ yasağı yalnızca hadiste zikredilen altı malla sınırlı olup, diğer mallar bunlara kıyas edilemez, dolayısıyla da hadiste zikredilmeyen malların ribâ gerçekleşecek şekilde alışveriş edilmesinde dinen herhangi bir sakınca olamaz.[44] Bu temel bilgi, Zahiriler nezdinde ribânın ödünç ribâsı ve alışveriş (takas) ribâsı şeklinde ikiye ayrıldığını, câhiliye ribâsının ve hadislerde buna ek olarak ribâ kapsamına alınan muamelelerin haram olduğunu göstermektedir.

Zahirilerin bu anlayışındaki temel sorun, ilgili hadislerin zahirini esas alarak ribevi malları yalnızca bu hadislerde adı geçen mallarla sınırlı tutmalarıdır. Aslında aynı bakış açısı, onların ödünç ribâsını da câhiliye ve vahiy dönemlerinde var olan mallarla sınırlandırmalarını gerektirmektedir. Oysa hatırdan çıkarmamak gerekir ki, Kur'an'ın ribâyı haram kılarken zikrettiği haksızlık unsuru her türlü malın konu olduğu muamelelerde görülebilecek özelliktedir. Ayrıca insanoğlu zaman ilerledikçe yeryüzünde yeni mallar keşfetmekte, sanayi ve teknoloji geliştikçe yeni tür mallar üretmektedir. Petrol ve petrol ürünleri bunlardan sadece birkaçıdır. Bu yeni mallarda ribânın cari olmayacağını söylemek, sermayeyi bu mallara kaydırarak ribâ yasağını delme gibi bir istismara yol açacağından dinen kabul edilebilir bir şey değildir. Üstelik sonraki zamanların getirdiği iktisadi şartlar o dönemlerdeki şartlara nispetle gitgide farklılaşan bir seyir izlediğinden yeni şartlar önceki uygulamaların güncellenmesini zorunlu kılmaktadır. İlaveten, Hz. Peygamber'in yalnızca altı maldan söz etmesi, ribevi malları bunlarla sınırlandırmayı amaçlamasından değil, Onun yaşadığı dönemde bu malların piyasada alışverişte en fazla kullanılan mallar olmasındandır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in uygulaması, ribevi mallara sınırlama getirmeyi değil, bu mallar hususunda bir anlayış geliştirmeyi ve ribâya giden yolları tıkamayı hedeflemektedir.

---

[43] Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid,* Kahire: Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1401/1981, c.2, s.128; Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr (İbn Kayyimi'l-Cevziyye), *İ'lâmü'l-muvakki'în 'an Rabbi'l-'âlemîn,* thk. Ebû 'Ubeyde Meşhû b. Hasan Âlü Süleymân, Cidde: Dâru İbni'l-Cevzî, 1423, c.3, s.397.

[44] Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm, *el-Muhallâ,* thk. Muhammed Münîr ed-Dimaşkî, Kahire: el-Matbaatü'l-münîriyye, 1350, c.8, s.77, 467-468.

Kıyası şer'î bir delil olarak kabul eden alimlere göre de hakiki ve açıkça belli olan ribâ câhiliye ribâsı olup, her türlü malda cari olabilir. Fakat bir de açıkça belli olmadığı halde ona vesile olan, bu yüzden Hz. Peygamber tarafından altı mal hadisiyle ona eklenip *(mülhak ribâ)*[45] ve vesileleri ortadan kaldırmak *(sedd-i zerâi')* amacıyla haram kılınan ribâ türü vardır. Kıyas taraftarları bu tür ribâyı altı malla sınırlandırmak yerine, bu malların ribevi mal olmalarını sağlayan özelliklerinin, yani illetlerinin belirlenmesi, bu özelliklere sahip olan bütün malların ribâ yasağına dahil edilmesi gerektiği kanaatindedirler.[46] Bu alimler hadiste adı geçen mallardaki ribânın illetle sübut bulduğu, altın ile gümüşün aynı illete, diğer dört malın da daha farklı bir illete sahip olduğu hususunda ittifak etseler de bu illetlerin neler olması gerektiği hususunda birbirlerinden oldukça farklı fikirler ileri sürerler.[47] Örnek olması bakımından bazı mezheplerinin ribâ teorilerine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Hanefiler, hadiste hemcinsleriyle alışverişleri *(mislen bi misl, mümâselet)* zikredilen altı maldan altın ile gümüşün tartılarak, diğer dört malın da ölçeklenerek alışveriş edilen mallar vasfına *(menâtü'l-hukm)* sahip olmalarından hareketle ribâ yasağını gerekçelendirerek *(ta'lîl)* genelleştirirler. Onların bu düşüncelerinin üç temel dayanağı *(el-asl)* vardır. Bunlardan birincisi, "Ölçeği tastamam yapın, [insanları] zarara uğratanlardan olmayın. Dosdoğru terazi ile tartın, insanların eşyalarını eksiltmeyin."[48] vb. ayetlerde mala ilişkin haksızlığın ölçme üzerinden belirleneceğinin açıkça zikredilmesidir. İkincisi, Hz. Peygamber'in aynı cins malların hemcinsleriyle mübadelelerinde ölçü bakımından eşitlik araması ve altı mal hadisinin bazı versiyonlarında "Bütün ölçeklenenler ve tartılanlar böyledir." şeklinde bir kaydın bulunmasıdır. Üçüncüsü ise delillere dayalı çıkarımın *(el-istidlâl)* altı malın hemcinsleriyle mübadelesinde şer'î ölçünün ölçek ve tartı türünden olanına göre ortaya çıkan fazlalığın ribâ olduğunu ortaya koymasıdır.[49] Neticede Hanefiler, tartıyla alışveriş edilen malları *(mevzûnât, vezniyât)* altın ile gümüşe, ölçekle alışveriş edilen malları *(mekîlât, keyliyât)* ise diğer dört mala kıyas ederek ribânın kapsamını genişletirler. Hatta onlar arasında âkitlerden biri lehine karşılıksız fazlalık sağladığı için haram kategorisine giren her türlü alışverişi ribânın şümulüne dahil etme yönünde güçlü bir anlayış oluşmuştur.[50]

Muamelelerde malların hadiste belirtilen cinslerden olmasını ve aralarındaki eşitliğin *(muâdele, tesâvî)* şer'î ölçü birimine göre belirlenmesini temel hareket noktası yapan Hanefiler,[51] ayrıntıda bununla yetinmezler, ribâ yasağını genelleştirirken hükmü muamelenin veresiye veya peşin oluşuna göre farklılaşan illetlere dayandırırlar. Onlara göre erteleme ribâsının illeti, mübadele edilen mallar arasında cins birliğinin bulunması veya bu malların ölçeklenme ya da tartılma özelliklerinden birine sahip olmasıdır. Diğer bir anlatımla, ölçeklenen veya tartılan mallar hemcinsleriyle biri diğerinden fazla olarak mübadele edildiğinde peşin verilen fazlalık kısım *(tefâdul)* ribâ olacağı gibi, miktarları eşit bile olsa veresiye olarak mübadele edildiğinde zamansal fazlalıktan *(nesâ')* dolayı yine ribâ gerçekleşir. Bu açıklamaya göre cinsler farklılaşsa, mesela buğday arpa ile veresiye olarak mübadele edilse bu caiz olur. Fakat bundan altın ile gümüşün birbiriyle veresiye olarak mübadele edilmesi müstesnadır; çünkü bu hadisle

---

[45] İsimlendirme için bkz. Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdullatif ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Tercüme ve Şerh: Kâmil Miras, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1974, c.6, s.387.

[46] İbn Kayyimi'l-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakki'în*, c.3, s.397-401.

[47] Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî el-Cemmâ'îlî ed-Dimaşkî, *el-Muğnî*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî ve Abdulfettah Muhammed el-Hulv, Riyad: Dâru 'âlemi'l-kütüb, 3. Baskı, 1417/1997, c.6, s.53-54.

[48] Şu'arâ' 26/181-183.

[49] Ebû Bekir Mes'ûd Alâuddîn el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'*, thk. Ali Muhammed Muavvid ve Adil Ahmed Abdulmevcûd, 2. Baskı, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiye, 2003/1423, c.7, s.61-62.

[50] Serahsî, *el-Mebsût,* c.12, s.108; Muhammed Emîn (İbn 'Âbidîn), *Hâşiyetü reddi'l-muhtâr 'alâ ed-Dürri'l-muhtâr şerhi Tenvîri'l-ebsâr* (*Hâşiyetü İbn 'Âbidîn)*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd – Ali Muhammed Muavvid, Riyad: Dâru 'âlemi'l-kütüb, 1423/2003, c.7, s. 233, 399.

[51] Serahsî, *el-Mebsût,* c.12, s.116.

yasaklanmıştır. Fazlalık ribâsının illeti ise cins birliğiyle birlikte ölçek veya tartıdır. Yani, ölçek veya tartı ile alışveriş edilen malların hemcinsleriyle peşin mübadelelerinde akdin taraflarından biri diğerine fazla bir miktar ödese işte bu ribâ olur.[52]

Görüldüğü gibi, Hanefi fukahâsına göre ribânın ve ribevî malların kapsamı muamelenin peşin veya veresiye oluşuna göre değişiklik arzeder. Bir diğer nokta da hadiste geçen altı malın zamanla daha başka ölçü birimleriyle mübadele edilebilecek olmasıdır. Hanefi fakihler bunun teorileri için bir sorun oluşturabileceğinin farkındadırlar. Onlar, altı malın Hz. Peygamber zamanındaki keylî veya veznî oluşlarının kıyamete kadar aynı kalacağını, sonradan farklı ölçü birimleri ile alışveriş edilmeleri bunların bu durumlarını değiştirmeyeceğini ileri sürerek bu sorunun üstesinden gelmeye çalışırlar. Ayrıca onlar, yalnızca ölçü yönünden eşit olup olmamayı esas aldıkları için, illetleri aynı olan malların birbirleriyle mübadelelerinde kalite, ayar, sanat, işçilik vb. hususlarla ilgili değer farklılıklarına itibar edilemeyeceği kanaatindedirler. Çünkü ribânın cereyan etmemesi için ribevî mallar arasında nitelik yönünden değil, ölçü yönünden eşitlik bulunması gerekir.[53]

Hanefiler, ribânın cari olabilmesi için yukarıdaki temel esaslara ilaveten birtakım şartlar daha ileri sürerler. Onların geneli tarafından kabul edilen bu şartların başında her iki bedelin, yani satılan malın da ödeme aracı olarak kullanılan malın da İslam ülkesinin vatandaşlarına ait ve onun koruması altında olması *(ma'sûm)* gelir. Aynı şekilde bedellerin; yenmesi, içilmesi ve kullanılması mübah olup şer'an meşru bir surette elde edilen mallardan *(mütekavvim)* olması, aynı cinsten olup aynı işlevi görmesi, mesela biri maden diğeri işlenmiş olmaması, her ikisinin de âkitlerden sadece birinin mülkiyetinde bulunmaması; selem satışında anamalın teslim alınmış olması; akdin kesin olup muhayyerlik şartı içermemesi şarttır. Keza onlara göre, götürü usulü alışverişlerde olduğu gibi bedellerden birinin diğerinden fazla olma ihtimali taşıması, belirsizlik *(cehâlet)* unsuruna sahip olması veya değerini belirlemenin anlaşmazlığa sebebiyet vermesi ya da muamelenin ribâ şüphesi vermesi de bizatihi ribâ hükmündedir.[54]

Özetlediğimiz Hanefî ribâ teorisinin İslam aleminde etkili olduğu ve büyük bir kabulle karşılandığı görülmektedir. Mesela, aksine rivayetler de bulunmakla beraber Hanbelilerin yaygın olan görüşleri temel esaslarda Hanefilerle ayniyet arz etmektedir.[55] İmâmîler[56] ile Zeydîler[57] de yine temel esaslarda Hanefilerle aynı görüşlere sahiptirler.

Malikiler ise hadiste geçen mallardan altın ile gümüşün para *(nakd)*, diğer dört malın ise ihtiyaç anında kullanılmak üzere biriktirilebilen *(müddehar)* ve tek başlarına insan hayatının

---

[52] Serahsî, *el-Mebsût,* c.12, s.113; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, c.7, s.55; Burhaneddin Ebu'l-Hasen Ali b. Ebû Bekir el-Mergînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî ma'a şerhi'l-'Allâme 'Abdi'l-hayy el-Leknevî*, Karaçi: İdâratü'l-Kur'ân ve'l-'ulûmi'l-İslâmiyye, 1417, c.5, s.177-180; İbn 'Âbidîn, *Hâşiyetü reddi'l-muhtâr*, c.7, s.403-407; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukı İslâmiyye ve Istılâhâtı Fıkhiyye Kâmûsu*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, ty, c.6, s.105; Ebû Serî' Muhammed Abdulhadi, *er-Ribâ ve'l-kard fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Kahire: Dâru'l-i'tisâm, 1985, s.38-39.

[53] Serahsî, *el-Mebsût,* c.12, s.110-113; Mergînânî, *el-Hidâye,* c.5, s.179-184; İbn 'Âbidîn, *Hâşiyetü reddi'l-muhtâr*, c.7, s.408-409; Bilmen, *Hukukı İslâmiyye*, c.6, s.105; M. Abdulhadi, *er-Ribâ ve'l-Kard,* s.38-39.

[54] Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, c.7, s.80-87.

[55] İbn Kudâme, *el-Muğnî,* c.4, s.54-57; İbn Kayyimi'l-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakki'în*, c.3, s.400; Bilmen, *Hukukı İslâmiyye*, c.6, s.107.

[56] Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî, *Furû'u'l-Kâfî*, Beyrut: Menşûrâtü'l-fecr, 1428/2007, c.5, s.86-87; Ebû Abullah Muhammed b. Cemâleddin Mekkî el-Âmilî, *el-Lüm'atü'd-Dimaşkıyye fî fıkhi'l-İmâmiyye,* yy, ty, s.72; es-Seyyid Ali b. es-Seyyid Muhammed Ali et-Tabâtabâî, *Riyâdu'l-mesâil fî beyâni'l-ahkâm bi'd-delâil,* thk. Müessesetü âli'l-beyt aleyhimü's-selâm li ihyâi't-türâs, Kum: Müessesetü âli'l-beyt aleyhimü's-selâm li ihyâi't-türâs, ty, c.8, s.403-408; Muhammed Cevâd Mağniyye, *Fıkhu'l-İmâm Ca'fer es-Sâdık 'ard ve istidlâl*, Kum: İntişârâti kudsi Muhammedî, ty, c.3, s.275-78.

[57] Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtazâ, *Kitâbu'l-bahri'z-zehhâr el-câmi' li mezâhibi 'ulemâi'l-emsâr*, San'a: Dâru'l-hikmeti'l-Yemâniyye, 1366/1947, c.3, s.330-333; Ahmed b. Kâsım el-Ansî es-San'ânî, *et-Tâcü'l-müzheb li ahkâmi'l-mezheb şerhu metni'l-ezhâr*, San'a: Dâru'l-hikmeti'l-Yemâniyye, 1414/1993, c.2, s.376-378.

sürdürülmesini sağlayabilen cinsten gıda maddesi, yani azık *(muktât)* olmalarını hareket noktası yaparlar. Maliki fukahâsına göre fazlalık ribâsının illeti, altın ile gümüşte *(nakdeyn)* sınıf birliğiyle birlikte paralık özelliğinin hakim olması *(galebetü'n-nakdiyye)* olup, alışverişin peşin veya veresiye yapılması illette herhangi bir değişikliğe yol açmaz. Ayrıca paralık özelliğine yalnızca bu iki maden sahip olduğundan başka maddelerden imal edilen paralarda ribâ cari olmaz. Gıda maddelerinde *(ta'âm, mat'ûmât)* ise alışverişin peşin veya veresiye olmasına göre ribânın illeti değişiklik gösterir. Bu mallarda erteleme (veresiye alışveriş) ribâsının illeti, bunların salt gıda maddesi olması *(mücerredü'l-mat'ûmiyye)* olup, tedavi vb. başka amaçlarla kullanılmamasıdır. Ribânın bu türünde gıda maddelerinin azık veya biriktirilebilir olup olmamalarına itibar edilmez. Fazlalık (peşin alışveriş) ribâsına gelince, onda illet, mübadele edilen malların aynı cinsten olması, azık özelliği taşıması *(iktiyât)* ve bir süreliğine de olsa biriktirilmeye *(iddihâr)* örfen elverişli bulunmasıdır.[58]

Şafiiler de altın ile gümüşün para, diğer dört malın gıda maddesi olmasından hareketle Malikilerinkine benzer bir nazariye ortaya koyarlar. Onların nazariyelerindeki tek farklılık, ribânın gıda maddelerindeki illetinin yenilebilirlik *(tu'm)* olduğunu, dolayısıyla da biriktirilebilme özelliğine sahip olsun veya olmasın bütün gıda maddelerinin *(mat'ûmât)* hemcinsleriyle peşin veya veresiye alışverişlerinde ribânın cari olabileceğini söylemeleridir.[59] Onların bu farklılıkları küçük görünse de uygulamada alışveriş ribâsının cari olabileceği malların kapsamını oldukça genişletmektedir.

Fıkhi mezheplerin illetle ilgili olarak ortaya koyduğu bu yaklaşımlar altı mal hadisinin amacını yansıtmaya çalışan önemli çabalardır. Ribânın kapsamını genişletme çabaları bunlarla da sınırlı değildir. Diğer alimler, daha farklı noktalardan hareketle, malın ölçülen veya tartılan gıda maddesi olmasını, zekatı gereken mallardan olmasını, aynı cinste sağlanan menfaati, cinslerdeki menfaat farklılığını ve sair vasıfları ribânın illeti olarak göstermektedirler. Bu arada illetin yalnızca cins birliği olduğunu belirtip, bütün malları ribevî mal kapsamına alan alimler bile vardır.[60] İslam ilim geleneğinde ribânın illetini belirlemek son derece önemli görülmüş, alimler dikkatlerini bu nokta üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Fakat genel kabul gören bir görüş üzerinde uzlaşamamışlar, mezhepler birbirinden oldukça farklı illetler belirleyerek ribevî malların kapsamını genişletmişler veya daraltmışlardır. Hatta mezheplerde yaygın olan görüşlerin dışına taşma ve mezhep içi ihtilaflara değinme gibi bir amacı bulunmayan bu çalışmada açıkça görülmese de aynı mezhep içerisinde bile alimler birbirinden farklı tercihlerde bulunabilmişlerdir. Neticede, bir fıkhi ekole veya alime göre ribâ, dolayısıyla da haram olan bir muamele diğer bir ekole veya alime göre meşru alışveriş ve helal olabilmiştir. Ribânın tarifi de belirlenen illete göre değişiklik gösterebilmiştir. Öyle ki, alışverişin peşin ve veresiye türlerinde illetler farklı olabildiğinden aynı ekol içinde bile peşin veya veresiye alışveriş türlerine göre ribânın tarifi değişebilmiştir.

Ayrıntıya girmeden verdiğimiz bilgiler aslında meselenin boyutunu yeterince göstermektedir. Anlaşılmaktadır ki, İslam alimleri hem câhiliye ribâsına hem Kur'an'da yasaklanan ribâya hem de hadislerde yasaklanan ribâya ilişkin birbirinden zaman zaman oldukça farklılaşan değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Onların bu değerlendirmelerdeki temel amaçları, İslam'da yasaklanan ribânın fıkhî çerçevesini çizmektir ki, günümüz anlatımıyla bu, faizin hukukî statüsünü ortaya koymakla hemen hemen aynıdır. Bununla birlikte onlar, şartlar değiştikçe görülebilecek istismarların, zaman geçtikçe meydana gelebilecek gelişmelerin ve

---

[58] İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid,* c.2, s.130-31, 133; İbn Kudâme, *el-Muğnî,* c.4, s.57-58; Bilmen, *Hukukı İslâmiyye*, c.6, s.107; M. Abdulhadi, *er-Ribâ ve'l-Kard*, s.43-44.

[59] Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *el-Ümm*, thk. R. Fevzi Abdulmuttalib, Mansûra: Dâru'l-vefâ', 1422/2001, c.4, s.30-35; Ebû İshâk İbrahim b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, thk. M. ez-Zühaylî, Dimaşk: Dâru'l-kalem – Beyrut: ed-Dâru'ş-şâmiyye, 1417/1996, c.3, s.58-62; Bilmen, *Hukukı İslâmiyye*, c.6, s.107; M. Abdulhadi, *er-Ribâ ve'l-Kard*, s.39-41.

[60] Bedruddin Ebu Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *'Umdetu'l- kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1421/2001, c.11, s.359-360.

konjonktürlere bağlı olarak gerçekleşebilecek değişimlerin de farkındadırlar. Bu yüzden onlar, ribâyı belirleyen şekilsel özellikler kadar onun çerçevesini çizen illet vs. ilkesel çıkarımlar üzerinde de dururlar; böylelikle ribâyı yalnızca belli bir zaman ve mekana ait bir olgu olmaktan çıkararak her yerde ve her zaman rastlanabilecek bir haram olduğunu göstermeyi hedeflerler.
Bu bağlamda Hanefilerin ribâ teorisine tekrar değinmekte yarar görüyoruz. Hanefi alimlerin ribâyı yalnızca veznî ve keylî mallarla sınırlı görmeleri, diğer ölçü birimleriyle veya sayıyla ya da başka bir yolla alışveriş edilen malları ribevî mal olarak kabul etmemeleri anlamına gelmektedir. Mesela, Ebû Hanife'ye (ö. 150/767) göre sayılarak alışveriş edilen mallarla *(adediyyât / ma'dûdât)* zirâ' (75 cm. civarında gelen bir uzunluk ölçüsü, arşın) ile ölçülerek alışveriş edilen mallarda *(mezrûât, zer'iyyât)* ribâ cereyan etmemektedir.[61] Oysa bu malların hemcinsleriyle mübadelelerinde de keylî mallarda olduğu gibi haksızlıklar görülebilecek, ribevî mal kapsamına alınmadıkları takdirde ribâ yasağı bu mallar üzerinden delinebilecektir. Bu yüzden olmalı ki, ribânın illetinin cinsle birlikte ölçü *(kadr)* olduğunu belirten, böylece ribâ yasağını iyice genişleterek,[62] herhangi bir ölçüyle belirlenip mübadele edilen bütün malları *(mukadderât, makdûrât)* ribevî mal kategorisine alan, fakat mezhep içerisinde önceden fazla taraftar bulamayan görüş, zaman geçtikçe daha fazla öne çıkarılmaya çalışılmıştır. Son zamanlarda ise [büyüklüğü birbirine yakın olup da] sayılarak alışveriş edilen mallarla *(adediyyât[-ı mütekâribe])* zirâ' ile ölçülerek, yani arşınlanarak alışveriş edilen mallar *(mezrûât)* ribevî mal kapsamına alınmıştır.[63]
Müteehhirîn Hanefi fukahâsının ribâ kavramını Câhiliye Döneminde, Kur'an'da, hadislerde ve kadim ulemanın açıklamalarında yer alan görünümleriyle sınırlandırmayıp sürekli şekil değiştirebilen bir olgu olarak algılamalarını takdirle karşılamak gerekir. Çünkü ilk dönemlerde bulunmayan iktisadi ve toplumsal şartlarda klasik ribânın aynısı aramak abesle iştigalden başka bir anlam taşımaz. O halde önemli olan, onun zamana ve zemine göre değişebilen şeklini, muhtevasını, fonksiyonlarını, özelliklerini, unsurlarını ve sonuçlarını sürekli yeniden yorumlayarak, yeni meseleler karşısında onun cari olup olmadığını belirlemeyi kolaylaştıracak ilkelere ulaşmak, onu mahiyeti sürekli güncellenebilen dinamik bir yapıya kavuşturmaktır. Kıyası delil olarak kullanan alimlerin, özellikle de Hanefi ulemasının çabaları, bu hususta metodik bir zemin hazırlaması bakımdan oldukça anlamlıdır.

8. RİBÂNIN ÇAĞDAŞ FAİZLE BENZEŞEN VE FARKLILAŞAN YÖNLERİ

Kur'an'da, hadislerde ve klasik dönem İslam alimlerinin eserlerinde yer alan ribâ, temel olarak Arap toplumunda Câhiliye Döneminden İslam'ın ilk birkaç yüzyıllık dönemine kadarki uygulamalarla ilgilidir. Faiz ise modern zamanlarda görülen ve kahir ekseriyetle iktisadi karaktere sahip olan bir uygulamadır. Her iki uygulama arasında büyük benzerlikler elbette vardır. Her şeyden önce iki uygulama da borç üzerinde gerçekleşmesi, belli bir vade karşılığında borçlunun alacaklıya anamala ek bir fazlalık ödemesi cihetiyle şekilsel olarak aynıdır. Ayrıca gerek ribâda gerekse faizde, üretmeden ve herhangi bir ciddi iş yapmadan paradan para kazanmak, daha açıkçası bir parayı yine aynı para karşılığında satarak kazanç elde etmek esastır. Bununla birlikte bu iki kavramın birbirinden farklı yönleri de az değildir. Bu farklılıklar tarifte, çeşitlendirmede, içerikte, malda, fonksiyonda ve uygulamada kendini göstermektedir.
İslam ilimlerine ait bir kavram veya teknik bir terim olarak ribâ, Türkçede genellikle faiz terimi ile karşılanmaktadır. Fakat bu iki kavramın tarifleri arasında önemli farklar bulunduğu gözden kaçırılmamalıdır. Faizin, "üretim faktörlerinden sermayeye düşen pay, sermayeyi belirli bir

[61] Serahsî, *el-Mebsût*, c.12, s.166.
[62] Mergînânî, *el-Hidâye*, c.5, s.177.
[63] Bilmen, *Hukukı İslâmiyye*, c.6, s.105.
Mukadderât, ölçeklenerek, tartılarak, sayılarak veya arşınlanarak alışveriş edilen bütün malları *(mekîlât, mevzûnât, adediyyât, mezrûât)* kapsayan bir tabirdir (Ali Himmet Berki, *Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye)*, 3. Baskı, İstanbul: Hikmet Yayınları, 1982, s.32).

dönemde kullanmanın bedeli" şeklindeki tanımı,[64] ribânın yukarıda zikrettiğimiz tanımlarından epeyce farklıdır. Üstelik faizin tanımı ribâda olduğu gibi fazlalık ve illet üzerinden değil, sermaye ve sermayenin geliri üzerinden yapılmaktadır. Dolayısıyla, tanımlarına bağlı olarak bu iki kavramın muhtevası arasında örtüşen alanların yanı sıra örtüşmeyen alanlar da bulunmaktadır. Sözgelimi, modern iktisat terminolojisinde iş makinası vb. her türlü sermayenin geliri, temettü, rant ve kârları faiz kapsamında görülürken,[65] İslam'da bunların çoğu kira *(icâre)* kategorisinde değerlendirilmektedir.[66]

Tanım, muhteva ve akdin yanı sıra türler açısından da ribâ ile faiz kavramları arasında önemli birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Kabul etmek gerekir ki, ribâdaki tartışmaların çok azı faizde söz konusu edilmektedir. Faizin fazlalık ribâsıyla *(ribâ el-fadl)* şekilsel düzeyde bile herhangi bir alakası bulunmamaktadır. Keza, illet tartışmalarına bağlı olarak türetilen ribâ çeşitlerinin belki çok azı faiz kavramı içerisine dahil edilebilir. Ribâ yalnızca ribevî mallarda tahakkuk ederken, faizin tahakkuk edebilmesi için mallar arasında böyle bir ayırım yapmaya gerek yoktur. Ribânın konusunu teşkil eden mal, değeri kendinden olan hakiki maldır. Bu sebeple malın, mesela altının fiyatı arttığında veya azaldığında borçlunun ödeyeceği ribâ da kendiliğinden değişmiş olur. Oysa günümüzdeki genel geçer faiz uygulamasında böyle bir durum söz konusu değildir.

Öte yandan ribânın oranları düzensiz piyasa şartlarına ve kişisel, ailesel, kabilesel vb. konumlara bağlı olarak kişiden kişiye değişebilirken; faizin oranları düzenli piyasa şartlarına, bankacılık sisteminin içinde bulunduğu durumlara, siyasi ve iktisadi gelişmelere, askeri çatışmaların seyrine, gelecekle ilgili beklentilere vs. faktörlere dayalı olarak değişiklik gösterebilmektedir. Ribâ altın ve gümüş paranın hakim olduğu çifte maden sisteminin ve ayni mal mübadelesinin doğurduğu ticari şartların bir ürünü iken, faiz kâğıt para sisteminin ve bu paranın cari olduğu piyasanın ürettiği bir kavramdır. Bu itibarla, madeni para sistemi içerisinde yapılan ribâ değerlendirmelerini, iktisadi şartlardaki değişimi hiç dikkate almadan olduğu gibi günümüze aktarmak, tarihi durdurup da altın ve gümüş para sistemini kâğıt para sistemiyle özdeşleştirmek kadar anlamsızdır. Belki, hareket noktalarından, gerekçelerinden ve amaçlarından hareketle kadim değerlendirmeleri güncelledikten, ilgili diğer değişkenleri de aynı şekilde mütalaa ettikten sonra daha isabetli sonuçlara ulaşmak mümkün olabilir.

Fonksiyonları açısından karşılaştırma yapıldığında, ihtiyaç sahibinin ihtiyacını giderme temelinde her iki kavramın da birbirine benzediği görülecektir. Bununla birlikte, ribâ ihtiyaç sahibinin çaresizliğini istismar etmekten başka bir anlam taşımazken, zaman zaman benzer sonuçlar doğurmasına rağmen faizin her halükarda böyle bir amaç taşıdığı söylenemez. Hatta piyasa şartlarındaki aşırı dalgalanmalar, mesela enflasyondaki beklenmedik aşırı yükselmeler, bazen alacak tarafın faiz akdinden dolayı maddi zarara uğramasına yol açabilir; zira o, değeri izafi olan itibari bir mal üzerinde cereyan etmektedir. Oysa ribâ akdinde böyle bir sonuçla karşılaşmak imkansızdır; zira o değeri kendinden olan ayni bir mal üzerinde cari olmaktadır. Ayni mal üzerinde cari olması hakiki bir fazlalık gerektirdiğinden, enflasyonun altındaki faizin ribâ olarak değerlendirilmemesini gerektirirken, çağdaş iktisatta bu nominal faiz içinde değerlendirilir.[67] Bunun bir sonucu olarak, yukarıda işaret ettiğimiz konumlar haricinde ribânın

---

[64] Ahmet Kılıçbay, *İktisadın Prensipleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yay., 1974, s. 447; Orhan Oğuz, *İktisada Giriş Temel Kavramlar ve Prensipler*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yay., 1992, s.337; Cihangir Akın, *Faizsiz Bankacılık ve Kalkınma*, İstanbul: Kayıhan Yay., 1986, s. 50.

[65] Oğuz, *İktisada Giriş*, s.341; Akın, *Faizsiz Bankacılık*, s. 50.

[66] "İslâm borçlar hukukunda menfaatin ücret karşılığında temlik edilmesini konu alan, günümüzde kira, iş ve kısmen de istisnâ' akdine tekabül eden akittir. (…) İslâm hukukunda icâre akdi, hem gayrimenkul ve menkul eşyanın kullanımını konu alan kira akdini hem de insanın çalışmasını konu alan iş akdini kapsamakta, tarifin unsurlarını menfaat ve ivaz teşkil etmektedir." Ayrıntılar için bkz. Ali Bardakoğlu, "İcâre", *DİA*, Ankara: TDV, 2000, 21: 379-380.

[67] Mehmet Yazıcı, *Faiz*, İstanbul: Yaylık Yayıncılık, 1999, s. 46.

oranları reel iken, faizin oranları hem reel hem de negatif olabilmektedir.[68] İslam'da haram kılınan ribânın negatif faizle bir alakasının bulunmadığı aşikârdır. Bununla birlikte bazı ülkelerin politika faizini mallardaki reel fiyat artışının altında tutma gayreti, İslam açısından haramlık bir yana, takdir edilmesi gereken bir para politikasıdır.

İki kavramın birbirine benzeyen diğer bir yönü de her ikisinin de borç aktarım mekanizması olmasıdır. Ne var ki, ayrıntıda yine bir farklılık kendini göstermektedir. Faiz, devlet tarafından kontrol edilebilen resmi bir parasal araç iken, İslam'da haram kılınan ribânın temelini oluşturan câhiliye ribâsı üzerinde devlet kontrolü bulunmamaktadır. Ayrıca faiz günümüzde devletlerin ekonomik hayatı dizayn etmek için sıklıkla başvurduğu bir para politikası aracı olarak karşımıza çıkmaktadır.[69] Oysa nizami bir devlet sisteminin bulunmadığı ve kabile yasalarının geçerli olduğu düzensiz iktisadi şartlarda uygulanan ribâ böyle bir fonksiyon taşımaz.

Aynı şekilde makul oranlarda tutulan faiz günümüzde devasa bir sermaye birikimi sağlamanın, bu sermayeyi atıl vaziyetten kurtararak ekonomiye kazandırmanın, sınai ve teknolojik ilerlemeyi hızlandırmanın, çok büyük sermayeler gerektiren işlerin üstesinden gelmenin bir vasıtası olarak kullanılabilmektedir. Halbuki ribâ böyle bir araç olarak kullanılmaya çok da elverişli değildir. Bu durum iki kavramın amaçları bakımından da tam olarak uyuşmadıklarının göstergesidir.

Yine bu bağlamda her türlü sermaye ve kredi işlemleri yapabilen bir iktisadi birim olarak bankaların uyguladığı faiz kurumsal bir nitelik taşırken, ribâ neredeyse tamamen kişiler arası bir borçlaşma aracıdır. Kurumsal olması, faizin vadesini ve ödeme aralıklarını düzenli bir yapıya kavuşturmaktadır. Dolayısıyla bankalar, hem gerçek hem de tüzel kişilere bir yılı aşacak şekilde orta ve uzun vadeli borçlar verebilmekte, görünürde herhangi bir kâr getirmeyen araştırma-geliştirme projelerinden bir şehrin altyapı hizmetlerine varıncaya kadar pek çok alanı finanse edebilmekte, yıllarca kâra geçemeyecek olan endüstriyel alanlara bile bir kişinin veremeyeceği kadar fazla miktarlarda sermaye aktarabilmekte ve bunların risklerini üstlenebilmektedir. Oysa ribâcıların, faaliyet gösterdikleri iktisadi ortamın kişisel ilişkilere dayalı basit işlemlerin yapıldığı bir ortam olması sebebiyle, bu kadar geniş yelpazeli, uzun vadeli ve riskli borçlar vermiş olabileceklerini söylemek fazla iyimserlik olur.

Ayrıca kurumsal hüviyeti nedeniyle bankalara olan borçlar kişisel tasarrufların dışında kalacak şekilde kayıt altına alınmakta ve kanun yoluyla takip edilmektedir. Dolayısıyla, borçlarını ödemeleri amacıyla borçluları kişisel anlamda baskı altına almak veya tehdit etmek uygun olmadığı gibi, borç tahsili için kaba kuvvet kullanımına da gerek kalmamaktadır. Öte yandan banka faizinde mudiler kanun yoluyla korunmakta, bankanın iflası vb. durumlara karşı hakları teminat altına alınmaktadır. Banka faizinde gerek bu gerekse diğer hususlarda tamamen problemsiz bir süreç izlendiği elbette söylenemez. Fakat ribâ işlemlerinin yapıldığı ortam bunlarla kıyaslanamayacak kadar problemli görünmektedir.

Resmi izinle işlem yapan kurum ve kuruluşlar ister kullandırdıkları krediye ister borçlunun zamanında ödemediği alacaklarına karşılık olsun talep ettikleri faize kurum giderlerini de dahil etmektedir. Kurumsal olarak hizmet vermeleri bunu gerekli kılmaktadır. Oysa klasik ribâ işlemlerinde kurumsal giderlerini orana dahil edecek bir kurum bulunmamaktadır. Zira İslam'daki faiz yasağının temelini oluşturan ribâ, çağdaş iktisat sistemlerindeki faiz gibi karmaşık olmayıp, bireyler arasında uygulanan basit bir işlemdir.

Yapılan değerlendirmelerden faizin masum görüldüğü gibi bir sonuç çıkarılmamalıdır. Bankacılık sektörü bir ülkenin finansal sisteminin bel kemiğini oluşturması itibariyle günümüz devlet yapılanmalarında ve iktisat sistemlerinde elbette önemli bir yere sahiptir. Ancak bankaların ve diğer kurumların uyguladıkları faiz, ülkedeki ekonomi politikalarına ve küresel

---

[68] Oğuz, *İktisada Giriş*, s.339-340; Ayşe Ergin Ünal – Filiz Yetiz, "Parasal Genişlemeye Alternatif Arayışları: Negatif Faiz", *Politik Ekonomik Kuram*, 1/2 (2017), s.68 vd.

[69] Mustafa Harun Atılğan, "Yeni Para Politikası Anlayışı ve Finansal İstikrar", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6/2, 2016, s.249-268.

konjonktüre bağlı olarak bazen acımasız bir sömürü aracına dönüşebilmektedir. Özellikle devasa sermayelere hükmeden merkezlerin uluslararası düzeyde yürüttükleri faiz politikalarında bir milletin emeğinin nasıl toptan sömürüldüğünü izlemek mümkündür. Gaddarca bir sömürü aracına dönüşen türü itibariyle çağdaş faiz klasik ribâ ile büyük bir benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte yukarıdaki açıklamalarımızdan günümüzde faiz diye adlandırılan olgunun İslam'da haram kılınan ribânın kapsamına girmeyen kısmının da bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda ilkesel olarak faizin Kur'an'daki ve sünnetteki ribâ kavramının kapsamına giren kısmının İslam açısından haram kabul edilmesi gerektiğini söylemek, diğer kısmını da İslam ilim geleneğinde ribâ yorumlandığı gibi yoruma tabi tutmak daha isabetli görünmektedir.

Ribâ ile faiz kavramlarının benzeştiği veya ayrıştığı noktalar üzerindeki değerlendirmeleri Cahiliye Dönemindeki, İslam'ın ilk yıllarındaki ve günümüzdeki uygulamaları karşılaştırarak yaptığımızı özellikle vurgulamalıyız. Konuyla ilgili daha başka değerlendirmeler de yapılabilir. Hatta şartlar değiştiğinde veya iktisadi sistem bankacılığa ihtiyacı gitgide azaltacak bir şekle doğru evrilmeye başladığında yeni değerlendirmeler yapmak da gerekebilir. Fakat buraya kadar verilen bilgiler günümüz şartlarında genel durumu gözler önüne sermek için yeterlidir. Bu bilgiler ne bu iki kavramı özdeşleştirir ne de faizi dini açıdan meşrulaştırır; fakat bu iki kavramın benzeşen yönleri bulunmakla birlikte, azımsanmayacak miktarda benzeşmeyen yönlerinin de bulunduğunu, dini görüş belirlerken bu durumu dikkate almak gerektiğini gösterir.

Ortaya çıkan resim doğrultusunda ribâya günümüzden bir benzer tespit etmek gerekirse, bunun faizden önce tefecilik olabileceği söylenebilir. Tefecilik, çaresiz kaldığı için acilen paraya ihtiyaç duyan kişilere fahiş faiz karşılığında gayriresmi olarak borç vermektir.[70] Ribâda olduğu gibi tefecilikte de herhangi bir resmi sınır veya kontrol yoktur, hemen her şey kişisel ya da grupsal güce bağlı olarak şekillenmektedir. Bu bakımdan ribânın günümüzdeki tefecilik olgusuyla benzeşen yönleri faize nispetle çok daha fazladır. Bununla birlikte tefeciliğin de bir faiz çeşidi olduğunu unutmamak gerekir.

Önceden Osmanlı Türkçesinde ribânın karşılığı olarak genellikle Farsça asıllı "güzeşte" kelimesi kullanılırken, sonraları onun yerini faiz kelimesi almış, İslam'da haram kılınan ribâ da bu kelimeyle ifade edilir olmuştur.[71] Oysa yukarıdaki bilgiler bu iki kelime arasında tam değil de kısmi bir örtüşme bulunduğunu, tefeciliğin ise ribâ kavramı içerisinde yer aldığını açıkça ortaya koymaktadır. O halde faiz kavramını İslam ilimlerinde kullanırken bu hususu belirtmeyi ilmi ahlakın gerektirdiği bir zorunluluk olarak görmek gerekir. Aksi halde kavram kargaşasına ve birtakım yanlış anlamalara meydan verilmiş olacaktır.

Türkçede ribâ kelimesi kullanılmadığı gibi, güzeşte kelimesi de artık kullanılmamaktadır. Bu yüzden biz de faiz kelimesini kullanmayı tercih ediyoruz. Fakat kelimenin çağdaş terminolojideki geniş anlamını değil, İslam'da haram kılınan, alimlerin geniş değerlendirmelerine ve derin ihtilaflarına konu olan türleriyle ribâyı kastediyoruz. Kanaatimizce, bu hususta en sağlıklı yol budur.

Ribâ-faiz ikileminde dikkat çekmemiz gereken diğer bir husus da Kur'an'da ribâ lafzının geçtiği, bununla cahiliye ribâsının kastedildiği, Hz. Peygamber'in altı mal hadisi ile buna birtakım eklemeler yaptığı, dolayısıyla nass (dini metin) ile yasaklananın yalnızca bu iki tür ribânın olduğudur. Daha sonradan İslam alimlerinin yaptıkları eklemeler Kur'an ve sünnetle yasaklanan bu iki tür ribâyı yorumlamaya ve kapsamlarını genişletmeye ve teori oluşturmaya yönelik açıklamalardır. Onların bu ilmi faaliyetleri saygın olmakla birlikte, bu iki temel ribâ türü üzerine teorileri doğrultusunda yorum olarak zikrettikleri ribâ muamelelerinin haramlığının nass ile sabit olduğu söylenemez. Nitekim yukarıda görüşlerine değindiğimiz mezhep âlimleri de ribâya getirdikleri mezhebi eklerin haramlığının nass ile sabit olduğunu

[70] Elif Bekar, "Tefecilik Suçu", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 71/2 (2013), s.501.
[71] Gül, *Kur'ân'da Faiz (Ribâ) Yasağı*, s.32-33.

söylemezler. Kur'an'ın vahyedildiği dönemde bulunmayan, sonradan ortaya çıkan meselelere getirilen yorumlar da böyledir.
Anlattığımız gibi dikkatli bir dil kullanılması, özellikle tarafların birbirini Kur'an'ı veya sünneti reddetmekle veya sapıtmakla suçlamaması ya da tekfir etmemesi bakımından oldukça önemlidir. Henüz birkaç yüzyıl önce ortaya çıkmış olan, vahiy döneminde bulunmayan, dolayısıyla Kur'an'da ve hadiste yer alması mümkün olmayan kâğıt para sistemine bağlı olarak gelişen çağdaş faiz kavramı hakkında da aynı dikkatli ifade kullanılır. Kur'an'ı ve sünneti anlamada temel ilke onların ilk anlamlarını tespit etmek, yorumlarını bu anlamı esas alarak yapmaktır. Bunun tersi, yani sonradan ortaya çıkan kavramları Kur'an'a dahil etmek ve ayetleri bunlar üzerinden anlamak tarihi tersten okumaktan farksızdır, metodik bakımdan da tam bir anakronizmdir. Çağdaş faiz kavramı da vahiy dönemine ait bir kavram değildir. Bu yüzden Kur'an'ın ve sünnetin ilk anlamları içerisinde yer almaz; fakat kadim ulemanın yaptığı gibi bu kavram bu iki kaynak doğrultusunda yorumlanarak hükme bağlanır.

9. SONUÇ

İnsanoğlu hayatını sürdürmek için çeşitli kazanç yollarına başvurur. Bu, onun doğasında var olan bir özelliktir. İnsanın doğuştan getirdiği bu özelliği ekonomik hayatın oluşması ve gelişmesi için zorunludur. Toplumsal hayatın ve toplumlar arası ilişkilerin gelişmesi ihtiyaç duyulan malların çeşitlenmesine, yeni meslek ve iş alanlarının doğmasına yol açar. İnsanlar bu yeni meslek ve iş alanlarından yeni kazançlar elde etmeye başlarlar. Bunlardan bir kısmı insan aklının ve vicdanının kabul edebileceği türden iken, diğer kısmı gayriinsani veya gayrimeşru kategorisinde yer alır. Faiz de işte bu ikinci tarafta yer alan kazanç yollarındandır. Öyle olduğu için de tarih boyunca çeşitli toplumlar, dinler ve ideolojiler tarafından kötülenmiş, faizciler kınanmıştır.
İslam dininde de faiz gayrimeşru bir kazanç yolu olarak görülmüştür. Kur'an-ı Kerim onu hafiften ağıra doğru seyreden bir eleştiri sürecinin son aşamasında tamamen yasaklamıştır. Ancak bunu yaparken ihtiyaç sahiplerinin faizli borç almalarına gerek bırakmayacak tedbirleri almayı da ihmal etmemiştir. İnfak, zekât, sadaka, yardım, faizsiz borç bunlardan en önemlileridir.
Kur'an'da haram kılınan faizin ne olduğu tartışmalı bir konudur. Müfessirlerin genel kanaatine göre ayetlerde sözü edilen faiz, Arapların öteden beri bildikleri ve uyguladıkları faizdir, dolayısıyla ilahi metinde yasaklanan da budur. Bu da bir borcun veya herhangi bir sebeple doğan bir hakkın ödeme zamanının ertelenmesi karşılığında borçludan anamala ilave olarak ve şart koşularak alınan fazla miktardır. Ancak Hz. Peygamber, Kur'an'daki yasağın haksızlık etmeme ve haksızlığa uğramama prensibine dayanmasından hareketle, buna vahiy döneminde Hicaz bölgesinde iktisadi hayatın omurgasını oluşturan altı malın hemcinsleriyle peşin olarak, yakın cinsleriyle ise veresiye olarak alışverişlerinde alınan fazlalığı da ilave etmiştir. İslam âlimleri ise onun hadisinde adı geçen malların temel özelliklerinden hareketle faiz yasağını genişletmiştir. Neticede İslam'da faiz cahiliyedeki uygulamalara ilaveten bu şekilleri de kapsayan bir muameleye dönüşmüştür.
Bunun sebebi İslam âlimlerinin Kur'an ayetlerinin ve hadislerin ilk anlamlarını korumada gösterdikleri hassasiyettir. Metot gereği, önce ayetlerin ve hadislerin ilk anlamları belirlenir, sonra yeni çıkan meseleler hakkında bu anlamlar doğrultusunda yorum yapılır. Çağdaş faiz kavramının hükmü de aynı nazarla incelenir. Kanaatimizce, faizin ribâ kavramının temel anlamıyla örtüşen kısmının haram olduğunu söylemek, diğer kısmını da İslam ilim geleneğinde ribâ yorumlandığı gibi yoruma tabi tutmak daha isabetli bir yoldur.

KAYNAKÇA

Akın, Cihangir, *Faizsiz Bankacılık ve Kalkınma*, İstanbul: Kayıhan Yay., 1986.

Akpınar, Ali Talip, "Entelektüel Sermaye Kavramı", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 1, 2000.

Âmilî, Ebû Abullah Muhammed b. Cemâleddin Mekkî, *el-Lüm'atü'd-Dimaşkıyye fî fıkhi'l-İmâmiyye,* yy,

ty.

Atılğan, Mustafa Harun, "Yeni Para Politikası Anlayışı ve Finansal İstikrar", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6/2, 2016.

Aynî, Bedruddin Ebu Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *'Umdetu'l- kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1421/2001.

Badawi, Elsaid M. – Abdel Haleem, M., *Arabic-English Dictionary of Qur'anic Usage*, Leiden: Brill, 2008.

Bardakoğlu, Ali, "İcâre", *DİA*, Ankara: TDV, 2000.

Bekar, Elif, "Tefecilik Suçu", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 71/2, 2013.

Berki, Ali Himmet, *Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye)*, 3. Baskı, İstanbul: Hikmet Yayınları, 1982.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukı İslâmiyye ve Istılâhâtı Fıkhiyye Kâmûsu*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, ty, c.6, s.105.

Burhaneddin Ebu'l-Hasen Ali b. Ebû Bekir el-Mergînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî ma'a şerhi'l-'Allâme 'Abdi'l-hayy el-Leknevî*, Karaçi: İdâratü'l-Kur'ân ve'l-'ulûmi'l-İslâmiyye, 1417.

Dâiratü'l-Meâcim, *Kâmûsu'-iktisâd ve't-ticâra Arabî-İnkilizî*, Beyrut: Mektebet Lübnân Nâşirûn, 1993.

Dâmeğânî, Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Muhammed, *el-Vücûh ve'n-nezâir li elfâzi kitâbillâhi'l-'azîz*, thk. Muhammed Hasen Ebu'l-Azm ez-Zefîtî, Kahire: el-Meclisü'l-a'lâ li'ş-şuûni'd-dîniyye, 1412/1992.

Dârekutnî, Ali b. Ömer, *Sünenü'd-Dârekutnî*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd – Ali Muhammed Muavvid, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1422/2001.

Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm, *el-Muhallâ,* thk. Muhammed Münîr ed-Dimaşkî, Kahire: el-Matbaatü'l-münîriyye, 1350.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü'l-lüga*, thk. Abdulhalîm en-Neccâr, Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyye, 1964.

Gül, Ali Rıza, *Kur'ân'da Faiz (Ribâ) Yasağı*, Ankara: Avrasya Yay., 2006.

Halil, İsmail, "el-Hutbetü'r-râbia", *Nâdî Dâri'l-'ulûm*, Kâhire: Matbaatü'l-vâiz, 1326/1908.

İbn 'Âbidîn, Muhammed Emîn, *Hâşiyetü reddi'l-muhtâr 'alâ ed-Dürri'l-muhtâr şerhi Tenvîri'l-ebsâr* (*Hâşiyetü İbn 'Âbidîn)*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd – Ali Muhammed Muavvid, Riyad: Dâru 'âlemi'l-kütüb, 1423/2003.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-neşr, ty.

İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Râzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm müsneden an Rasûlillah ve's-sahâbe ve't-tâbiîn*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib, Mekke-Riyad: Mektebetü Nizâr el-Bâz, 1417/1997.

İbn Fâris, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya, Mu'cemu Makâyîsi'l-Luğa, thk. Abdusse-lam Muhammed Harun, Kahire: Dâru'l-fikr, 1399/1979.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik, *es-Sîratu'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakkâ vd., Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-'Arabî, ty.

İbn Kayyimi'l-Cevziyye, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr, *İ'lâmü'l-muvakki'în 'an Rabbi'l-'âlemîn,* thk. Ebû 'Ubeyde Meşhû b. Hasan Âlü Süleymân, Cidde: Dâru İbni'l-Cevzî, 1423.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İsmâîl İmâdüddîn b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Beyrut: Mektebetü'l-ma'ârif, 1410/1990.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Makdisî el-Cemmâ'îlî ed-Dimaşkî, *el-Muğnî*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî ve Abdulfettah Muhammed el-Hulv, Riyad: Dâru 'âlemi'l-kütüb, 3. Baskı, 1417/1997.

İbn Manzûr, Cemaleddin Muhammed b. Mükerrem, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut: Dâru Sâdir, 1375/1956.

İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid,* Kahire: Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1401/1981.

İbn Yahyâ, Ahmed b. el-Murtazâ, *Kitâbu'l-bahri'z-zehhâr el-câmi' li mezâhibi 'ulemâi'l-emsâr*, San'a: Dâru'l-hikmeti'l-Yemâniyye, 1366/1947.

İbnü'l-Hâris, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ya'kûb el-Hârisi, *Müsnedü Ebî Hanîfe*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiye, 1429/2008.

Karaçay H. – Varol, Ç., "Sosyo-Ekonomik Kalkınmada Fiziki, Beşeri ve Sosyal Sermaye Yatırımları: Vakıflar Genel Müdürlüğü Örneği", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17/3,

2015.

Kâsânî, Ebû Bekir Mes'ûd Alâuddîn, *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'*, thk. Ali Muhammed Muavvid ve Adil Ahmed Abdulmevcûd, 2. Baskı, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiye, 2003/1423.

Kılıçbay, Ahmet, *İktisadın Prensipleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yay., 1974.

Küleynî, Muhammed b. Ya'kûb, *Furû'u'l-Kâfî*, Beyrut: Menşûrâtü'l-fecr, 1428/2007.

M. Abdulhadi, Ebû Serî', *er-Ribâ ve'l-kard fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Kahire: Dâru'l-i'tisâm, 1985.

Mağniyye, Muhammed Cevâd, *Fıkhu'l-İmâm Ca'fer es-Sâdık 'ard ve istidlâl*, Kum: İntişârâti kudsi Muhammedî, ty.

Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb, *en-Nüketü ve'l-'uyûn*, thk. es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye-Dâru'l-kütübi's-sekâfe, 1412/1992.

Mukâtil b. Süleyman el-Belhî el-Horasânî, *Tefsîru'l-hams mie âyeh mine'l-Kur'ân,* British Museum'da bulunan el yazması nüshanın fotokopisi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Ayniyat No: 245554, Yer No: 19116.

Müslim b. el-Haccâc Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *Sahîhu Müslim*, thk. M. Fuâd Abdulbâkî, Kahire: Dâru ihyâi'l-kütübi'l-'Arabiyye, 1412/1991.

Nîsâbûrî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *el-Vasît fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd vd., Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1415/1994.

Oğuz, Orhan, *İktisada Giriş Temel Kavramlar ve Prensipler*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yay., 1992.

Râgıb el-İsfahânî el-Hüseyin b. Muhammed, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnan Dâvûdî, 4. Baskı, Dimaşk: Dâru'l-kalem – Beyrut: ed-Dâru'ş-şâmiyye, 1430/2009.

Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyin el-Hasen b. Ali et-Teymî, *et-Tefsîru'l-kebîr (Mefâtîhu'l-gayb)*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiye, 1411/1990.

San'ânî, Ahmed b. Kâsım el-Ansî, *et-Tâcü'l-müzheb li ahkâmi'l-mezheb şerhu metni'l-ezhâr*, San'a: Dâru'l-hikmeti'l-Yemâniyye, 1414/1993.

Serahsî, Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *Kitâb el-Mebsût,* İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983/1403.

Şâfiî, Muhammed b. İdrîs, *el-Ümm*, thk. R. Fevzi Abdulmuttalib, Mansûra: Dâru'l-vefâ', 1422/2001.

Şîrâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Yûsuf, *el-Mühezzeb*, thk. M. ez-Zühaylî, Dimaşk: Dâru'l-kalem – Beyrut: ed-Dâru'ş-şâmiyye, 1417/1996.

Tabâtabâî, es-Seyyid Ali b. es-Seyyid Muhammed Ali, *Riyâdu'l-mesâil fî beyâni'l-ahkâm bi'd-delâil,* thk. Müessesetü âli'l-beyt aleyhimü's-selâm li ihyâi't-türâs, Kum: Müessesetü âli'l-beyt aleyhimü's-selâm li ihyâi't-türâs, ty.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân 'an te'vîl-i âyi'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1408/1988.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, İstanbul: Çağrı Yayınları – Tunus: Dâru Sahnûn, 1992/1413.

Ünal, Ayşe E. – Yetiz, Filiz, "Parasal Genişlemeye Alternatif Arayışları: Negatif Faiz", *Politik Ekonomik Kuram*, 1/2 2017.

Yazıcı, Mehmet, *Faiz*, İstanbul: Yaylık Yayıncılık, 1999.

Zebîdî, Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdullatif, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Tercüme ve Şerh: Kâmil Miras, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1974.

FRANSIZ AYDINLANMACI MATERYALİST DÜŞÜNÜRLERİN DİLE YÖNELİK GENEL BAKIŞLARI

Ahamadou Sylla

Bursa Uludağ Üniversitesi --0000-0001-7919-7392

Özet

Bu çalışma, Fransız aydınlanmacı materyalist filozoflarının dil anlayışına ilişkin bilgiler sunmayı hedeflemektedir. Nitekim Fransız aydınlanmacı materyalist düşünürlerine göre dil; toplum tarafından üretilen ve toplumun tarihi sürecinde geliştirilen basit ve mekanik iletişim araçlarıdır ve bilgi taşıyıcısı konumdadır. Dilin tüm insanların organizasyonunda (biyolojik ve fizyolojik) potansiyel bir yeti olduğunu, telkin ve eğitim aracılığıyla, yetişkin nesillerin yetişmekte olan nesillere aktarıldığını düşünmektedirler.

Fransız aydınlanmacı materyalist filozoflar dilin kökeniyle ilgili olarak dilin zamansal sürecinde nasıl geliştirildiğinden neredeyse hiç bahsetmemektedirler. Onlar daha çok dilin fonksiyonlarının nasıl işlediğinden, dilin kullanım sürecinde hangi organlardan destek aldığından, konuşma eyleminin keyfi veya mekanik olup olmadığından bahsetmektedirler. Helvétius ’un dile ilişkin düşünceleri ele alındığında, zihnin doğal bir yeteneği olduğundan, dilin ve konuşmanın öğrenilmesi de olağan telkinlerden gelmektedir.

Diğer Fransız aydınlanmacı materyalist düşünürlere bakıldığında, onlar, dilin mekanik yönleri üzerinde daha çok durmaktadırlar. Çünkü genelde materyalist düşünce temelinde, determinizmle beraber yürümektedir. Bu tür bir düşüncede mantık, tıpkı doğanın mekanik bir süreçte işlemesi gibi, bu mekanik süreçlerin insanlarda tezahür ettiğini ileri sürer. Bu nedenle, özellikle D'Holbach'ın bakış açısından konuşmak, karşılıklı bir tepki olarak görülür. Bu yaklaşımla kolaylıkla onun davranışçılık düşüncesine öncülük yaptığı söylenilebilir. Bu tarz yaklaşımlar kısmen Diderot ve La Mettrie de görülmektedir. Sonuç olarak bu çalışmada ağırlıklı olarak Helvétius’ un dil ile ilgili temel düşüncelerine yer verildikten sonra D'Holbach, La Mettrie ve Diderot’un dile yönelik düşünceleri irdelenecektir.

Anahtar kelimeler: Fransız Materyalistler, Mekanik, Dil, Deneyim, Nominalizm.

General Views of French Enlightenment Materialist Thinkers on Language

Abstract

This study aims to give thoughts on the understanding of the language of the materialist philosophers of the French enlightenment. As a matter of fact, according to the French enlightened materialist thinkers, language; They are simple and mechanical means of communication produced by society and developed in the historical process of society, and are in the position of knowledge carrier. They think that language is a potential ability in the organization of all human beings (biological and physiological), and that it is passed on from the adult generations to the growing generations through pedagogical / inculcation and education.

French enlightened materialist philosophers almost never talk about the origin of language and how it was developed in the temporal process. They mostly talk about how the

functions of the language work, from which organs the language receives support in the process of use, and whether the act of speaking is arbitrary or mechanical. Considering Helvétius's thoughts on language, learning language and speaking comes from ordinary pedagogical / inculcation, since the mind is a natural ability.

Looking at other materialist thinkers of the French enlightenment, they focus more on the mechanical aspects of language. Because, in general, on the basis of materialist thought, it always goes together with determinism. In this type of thinking, logic asserts that these mechanical processes are manifested in humans, just as nature operates in a mechanical process. Therefore, speaking, especially from D'Holbach's point of view, is seen as a reciprocal reaction. With this approach, it can easily be said that he pioneered the thought of behaviourism. Such approaches are partly seen in Diderot and La Mettrie. As a result, in this study, mainly Helvétius's basic thoughts on language will be given, and then D'Holbach, La Mettrie's and Diderot's thoughts on language will be examined.

Keywords: French Materialists, Mechanics, Language, experimentation, Nominalism.

Genelde Fransız aydınlanmacı materyalist filozoflar, dil üzerinde felsefe yapan düşünürler olarak görülmez. Onlar, buna rağmen dile ilişkin az olsa da birtakım görüşlerini sergilemeye çalışmışlardır. Bazılarına göre, dil; insanlar arasında basit bir iletişim aracının ötesinde, bilgiye aktarılan en önemli enstrümandır. Onlar ilkin herhangi dilin öğrenilmesi; alışkanlık, telkin ve işaretleme yoluyla öğretildiğini söyler. Bu açıdan onların nominalist* ve Aristotelesçi kavramcılığa* yakın oldukları söylenilebilir. Özellikle Helvétius açısından bakıldığında, ilk olarak çeşitli dilleri oluşturan tüm kelimelere işaretlerin toplanması olarak bakılmaktadır. Tüm ifadelerin temel işlevleri, insanlara herhangi bir hatır veya resim sunmayı amaçlar. Örneğin, meşe, okyanus, güneş kelimeleri gibi. Helvétius'a göre, çeşitli dillerin tüm kelimeleri her zaman ve sadece nesneleri veya bu nesnelerin insanlarla ve aralarındaki ilişkilerini tanımlanmaktan başka bir şey değildir (Helvétius, 1795a, ss. 99-100). Bir toplumun zihinsel üstünlüğü, dillerindeki çeşitliğinden gelir. Bununla birlikte, çok boyutlu ideler veya objelerden kazanılan izlenimlerin zengin olmaları, kişinin zihinsel üstünlüğüne yol açmaktadır. Bu açıdan, uygar toplum vahşi toplumlardan daha çok ideye sahip olmakta ve zihnen daha gelişmektedir (Helvétius, 1795a, ss. 97-98).

Helvétius, dilin bireysel bir konumunun olmadığını ve tamamen toplumsal olduğunu söyler. İnsanın belli bir toplum içerisinde yaşarken içinde yaşadığı kültür sayesinde dil aracılığıyla verilen bilgileri elde ettiğini dile getirir. Kavramların neler içerdikleri toplum tarafından öğrenilir. Ayrıca insanın, yaşamış olduğu toplumun dilin ve kültüründe bilinemeyen veya kullanılmayan kavramların algılanmayacağını veya o kavramlara ilişkin idelere sahip olamayacağını söyler. Belki de söz konusu olan kavramları kavramasına uygun bir ortam oluşturulmadığı için veya insanın çevresinde bu tür kavramların doğurmasına gereken faktörler bulunmadığına için kavranamaz olacağını öne sürer:

> Eğer bu yazar erdem kelimesi üzerinde daha fazla meditasyon yapsaydı, insanların birbirlerine borçlu (zihinsel ortaklar) oldukları bilgiden oluştuğunu ve bu nedenle toplumların da bu borçlardan oluşumunu varsaydığını hissederdi. Bu oluşumdan önce, henüz mevcut olmayan bir topluma ne gibi bir zarar veya ne zarar verir? Orman adamı, çıplak ve suskun adam, açık ve belirgin bir güç veya zayıflık ideyi edinebilir, ancak adalet ve eşitlik olanı edinemez.

* Adcılık, Realizminin tam karşıtı olan ve tümellerin gerçek bir varoluşu olmadığını öne süren görüş; şeylerin özlerinin bulunmadığını savunan teori. Tanımların ve genel olarak da dillerin, şeylere işaret etmekten çok, bizim şeylere verdiğimiz isimlerle (terimlerle) ilgili olduklarını ileri süren doktrin (Cevizci, 2017a, s. 1407).

* Tümellerin duyusal şeylerin bir parçası olarak bu dünyada var olduğunu öne süren Aristotelesçi ılımlı realizm (Cevizci, 2017a, s. 1122).

> Issız bir adada doğdum, kendime terk edildim, orada kötü ve erdem olmadan yaşıyorum; orada ne birini ne de ötekini tezahür edemem. O halde bu erdemli ve kötü sözlerle ne anlaşılmalıdır? (Helvétius, 1795a, ss. 198-199).

Helvétius, bir dilden başka dillere aktarılan / çevrilen bilgilerin kıvam, zenginlik ve tazeliğini kaybedeceğini söyler. Ayrıca dilin kendisinin yaşlandığını, bu doğrultuda kaybolabileceğini de ima etmiştir:

> Bu nedenle, kibar bir yazar, Malherbe (*François de Malherbe, Fransız bir şair Ö 1628)* gibi, yaygın olmaktan daha hızlı ve kalıcı olmaktan daha parlak başarılara sahip olmalıdır. Bunun iki nedeni vardır: birincisi, bir dilden diğerine tercüme edilen bir çalışmanın her zaman çevirisinde renginin tazeliğini ve gücünü kaybeder ve sonuç olarak sadece stilin cazibesinden sıyrılan yabancılara geçer. Benim varsayımımla, onu ana zevk haline getiren zaten o stillerdir: ikincisi, dilin fark edilmeden yaşlanmasıdır; en güzel özgün çalışmalar uzun zamanda artık herkeste alışılmış hale döner ve nihayetinde, bu güzel çalışmaların oluşturulduğu ülkede, hatta orada hoş hale getiren güzelliklerden mahrum bırakıldığı için artık yazara sadece gelenekten gelen saygınlığı kazandırmaktır (s.288).

Helvétius için, insan iyi organize edildiğinde, nasıl eşit derecede zihne sahipse, dili öğrenmesi konusunda da benzer eşit dereceye sahip olurlar (Helvétius, 1795a, s. 368). Genelde çocuklar, doğal dillerini öğrenmesinde gösterdikleri performansları, yabancı bir dilde olduğundan daha az performans veya eşitsiz ilerleme kaydederek gösterirler. Çünkü yabancı bir dilde, az çok benzer ihtiyaçlarla karşı karşıya kalırlar. Başka bir deyişle, bu tür faktörler; çocukların oburluk ve oyun sevgisi ve sevgilerinin nesnelerini ve isteksizliklerini duyurma arzusundan kaynaklanacaktır (Helvétius, 1795a, s. 383). Bundan dolayı çocuklar için soyut bilgileri öğrenim, örneğin ahlak gibi, uygun olan metodu, belirli / tikel idelerden genel idelere adım adım ilerlemesidir. Herkesin kullandığı ortak dil neredeyse her zaman açık idelerle ifade edildiği için ideal iletişim için yeterlidir. Bu açıdan eğitmek isteyenler, insanları kandırmak yerine kendi dillerini konuşmalıdır (Helvétius, 1795b, s. 46). Kişi, gerçekte, kendi dilindeki kelimelerin canlı bir anısına sahiptir. Bu nedenle özellikle nadiren konuştuğunda, yabancı bir dilin daha yavaş bir anısına sahip olur. Bir bilimin dilini oluşturan çeşitli kelimelere, ne zaman açık ve kesin ideler eklendiğinde, bu dili öğrenmek ve üzerinde çalışmalar yapılması, kolaylaştırılmış olur:

> […] insan zihninin kesin bir gözlemcisi olarak, bu deneyimin (tikellerden tümellere doğru) tek olduğun ya da en azından öğretmenlerin ilkesi olduğunu ve her bilimde öğrencinin her zaman en karmaşık idelerle basit duyumlara yükseldiğini? bu yöntem bir kez kabul edildiğinde, öğrencinin ilerlemesi daha hızlı olacaktı, bilimi daha emin olacaktı; daha önce ona zahmet verici bir çalışma daha az korkunç olacak ve sonunda eğitim, onun üzerinde daha etkin olacaktır (s.409).

Helvétius matematik veya sembollere dayanan dillerin belki de insanların iletişim esnasında kendi idelerini anlamasına kolaylık sağlamak amacıyla icat edildiğini söyler. İnsanların tüm dillerdeki sıfat veya isimleri çağrıştıran ifadeleri (belirgin veya muğlak olsun), birbirleri ile kolay iletişim sağlamak için icat ettiklerini öne sürer. Ona göre, geometri bilimde örnek olarak, uzunluk, genişlik veya çizgileri sembolize eden yazı biçimleri gibi ele alındığında, bu biçimler ilkin soyutlanmış olduğundan, zihinde hiçbir ideyi hatırlatmaz; matematik öğrenim amacıyla bu ifadeyi kullanarak ne iddia edebilir ki, sadece öğretmenin öğrencisinin, herhangi cismin boyutlarına bakmadan, uzun olduğu düşünülen bir cisme dikkat etmesi için uyarı yapmasından başka bir şey değildir (Helvétius, 1795b, s. 135). Bununla birlikte, mesela uygar bir halkın dilinin bileşiminde her zaman çok sayıda zamir ve bağlaçlar bulunur. Nihayet bu anlamlar kendi içlerinde anlamsızdır. Nitekim her ne zaman bu zamirler ve bağlaçları anlamlı kılmalarını istediklerinde, birleştirildiği ifadelerden yola çıkarak veya kullanıldığı cümlelerden yararlanarak anlamlı kılarlar. Bu tür sözcüklerin çoğunun icat edilmesinin sebepleri, insanların dillerinin işaretlerini çok fazla çoğaltma korkusundan ve idelerini daha

kolay iletme arzusundan kaynaklanmaktadır. Eğer insanlar etraflarındaki somut şeylerin çoğalması veya bulunması nedeniyle çok kelime üretmek zorunda kalmış oldularsa da örneğin, büyük bir öküz, büyük bir ağaç gibi beyaz, güçlü, büyük sıfatlar vb. sonunda çoğaltılan kelimeleri, gerçekten hafızalarında bu ifadelerin taşınmasına ve yüklenmesinde doldurulduğu açıktır. Bu nedenle, gerçek bir ideyi temsil etmeyen, sadece yerel anlamı (gündelik dil) olan ve son olarak sadece kendi aralarındaki nesnelerin ilişkisini ifade eden kelimeleri hatırlatmaları gerektiğine inanıyorlar. Bununla birlikte, aynı kelimeler ilişkileri belirlenen nesnelerle birleştiği anda, bu seferde belirli idelerle hatırlayabilecekleri bilgisine varmışlardır (Helvétius, 1795b, s. 138).

Helvétius bilim ve dil arasında açık ve yakın bir ilişkinin var olduğunu, sonunda özel bir dili olmayan bir sanat ya da bilimin olmadığını ve ileri yaşlarda bizi yeni bir bilimi incelemekten aciz yapan bu dilin devamlı çalışması olduğunu ileri sürer (Helvétius, 1795b, s. 370) Bu doğrultuda, bilimin dili sürekli teknik dille beraber gidecektir. Sonunda ne kadar günlük dilin sürekli olarak güncellenmesi zorunluluğu taşımıyorsa da biliminkine farklı bir alan söz konusu olduğu için durum farklı olacaktır.

Diderot, her insanın farklı olarak hissetme süreçleri geçirdiklerini ve buna rağmen hissettiklerini aynı gibiymiş dille ifade etmektedirler. Gerçekten bir insanın duyguları çeşitli olduğundan, başka birine o duyguları iletilemez olur. Eğer işaretler herkes tarafından ortak olup biliniyorsa, bu işaretlerin dilimizde az olduklarından kaynaklanmaktır. Hipotez olarak şayet tanrı, kişinin kendi duyumlarına özgün olan bir dile sahip kılsaydı artık diğer kişiler için ortak olan iletişim imkânsız olurdu (Diderot, 1875, ss. 81-82).

D'Holbach'a göre, dilin yapısı veya dilin öğrenme mekanizması, sadece alışkanlık meselesidir. Bu alışkanlık; ses organlarının insan çocukluğunda dilinin kolaylıkla yürütme gücünün elde ettiği belirli hareketlerle beyinde kaydedilen ideleri derhal ifade etmeyi öğrenmesidir. Bu alışkanlık yüzünden, bir şekilde hareket etmek için kullanılan veya eğitilen dili, başka bir şekilde hareket etmesi çok zor olur. Bu seferde boğaz; insanın alışık olduğu dilden farklı bir dil ifadelerini telaffuz gerektirdiğinde, değiştirme zorluklarla gerçekleşir. İdelerimiz benzer zorluklarla karşı karşıya kalabilir. İnsanın beyni, iç organı, ruhu belli bir şekilde değiştirilmeye, nesnelere belirli ideleri bağlamaya, doğru veya yanlış görüşlere bağlı bir sistem oluşturmaya alıştığı için, bunların tersi durum çıktığında, yani her zamanki hareketlerine yeni bir ivme veya yön vermeye çalıştığında, rahatsız edici bir his yaşayacaktır. Bu bağlamda, kişinin zihnini değiştirmek, dilini değiştirmek kadar zordur (d'Holbach, 1770, s. 140). İnsan beyninin algılanamaz değişmekte olan idesi, konuşma organını oynatır veya dile etkiyi ürettiren hareketlerle kendini gösterir (d'Holbach, 1770, s. 165).

D'Holbach için insanlar birbirinin idelerine, düşünce biçimlerine, yargılarına, tutkularına, arzularına ve zevklerine katıldıklarında, yine rızaları aynı nesneleri tam olarak aynı şekilde gördükleri veya hissettikleri gerçeğinden geldiği söylenilemez. Lakin insanlar, hemen hemen aynı şekilde bunlara katılırlar. Nitekim dillerinin nüansları içerisinde görmelerinin ve hissetmelerinin tarzları arasında bulunan algılanamayan farkları belirlemeye yetecek kadar bol olmaması nedeniyle, her insanın tabiri caizse, kendisi için bir özel dili varmış gibi olur ve bu dil başkalarına iletilemez (d'Holbach, 1770, s. 180). Soyut kavramlar, doğada bir karşılığı olmadığından boş ve anlamsız durumundadır. Bu nedenle örneğin, tanrı kelimesinin ve yaratma sözcüğünün, akla gerçek bir ide sunmadığına göre, birbirlerini anlaşmak için konuşmak isteyen herkesin dilinden çıkarılması gerektiği sonucuna varılmalıdır (d'Holbach, 1770, s. 523).

La Mettrie açısından, tüm insani düşünceler kelimelerle ifade edilir. Zihin aynı anda iki şey veya daha fazlasını düşünemediği için, dil de bir seferde iki kelime konuşması yapamaz. Bu yüzden zihinde en karmaşık ve zor problemlerin çözülmesi, bu çabuk canlılığın nereden

geldiğini ve nasıl olduğunu sorgulamaya değerdir. Verilebilen tek cevap, hafızalarının sorununu ortaya koyan en yakın önermeyi doğru tutma kolaylığından kaynaklanır. Örneğin, kişi on birinci önermeyi düşünürken, artık onuncu gerçeği hakkında endişelenmez ve daha önce kendisine gösterilenler ve kafasında net bir koleksiyona sahip olan tüm önceki şeyleri aksiyom olarak kabul eder (La Mettrie, 1745, ss. 285-286).

Sonuç

Dilin telkin ve pratik yollarla edinildiğini söyleyen Fransız materyalist aydınlanmacı filozoflar, bilgiyi elde etme ve onun aktarılması konusunda dilin tartışılmaz bir araç olduğuna vurgu yapmaktadırlar. Onlar, dille ifade edilen şeylerin zihin yapısını belirlediğini öne sürmektedirler. Bu yüzden dilin ifadeleri, niteliği taşıyan varlıklardan söz etmelidir. Aksi takdirde herhangi bir alan veya disiplin, sözde bilgi kalacaktır, o da ne insanlığa ne topluma fayda sağlayacaktır. Kavramlar ve soyut ifadeler, çağrıştırdıkları nesnelerden veya referanslardan bağı kesildiğinde boş ifadeler olarak kalırlar. Bu doğrultuda, teoloji veya metafizikten net bir ideleri içermeyen kavramlar gibi uçsuz bucaksız tartışmalara yol açılacaktır, bazen gereksiz ve anlamsız olurlar. Çözüm olarak bu kavramlar mutlaka net ideyi ve niteliği taşıyan varlıklara geri götürülmelidir. Sonunda tüm insanlar dil öğrenme konusunda eşit oldukları için, zihnen eşit sayılırlar. Bu doğrultuda, herhangi bilgiyi elde etme konusunda da eşit derecede olacaklardır.

KAYNAKÇA

Bourdin, J.-C. (1996). *Les matérialistes au XVIIIe siècle.* Paris: Payot.

Bréhier, É. (1928). *HISTOIRE DE LA PHILOSOPHIE, TOME I: L ANTIQUITÉ ET LE MOYEN AGE: 1. Période hellénique ; 2. Période hellénistique et romaine ; 3. Moyen âge et Renaissance.* Paris: Librairie Félix Alcan.

Bréhier, E. (1960). *Histoire de la philosophie*. Paris : Presses universitaires de France.

Cevizci, A. (2017a). *Say Büyük Felsefe Sözlüğü* (1. bs.). Say Yayınları.

Cevizci, A. (2017b). *Aydınlanma Felsefesi* (1. bs.). SAY YAYINLARI.

Cevizci, A., Küçükalp, Kasım. (2014). *Batı Düşüncesi—Felsefi Temeller*. İsam Yayınları.

Çüçen, K. (2006). Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25-34.

d'Holbach. (1770). *Système de la nature*. Londres.

Diderot, D. (1875). *Réfutation suivie de l'ouvrage d'Helvétius intitulé l'Homme* (s. 530). Paris: Garnier.

Helvétius, C.-A. (1795a). *Œuvres complètes d'Helvétius. De l'Esprit* (s. TdM). P. Didot.

Helvétius, C.-A. (1795b). *Œuvres complètes d'Helvétius, De l'Homme* (s. Sommaire-215). P. Didot.

Julien Offray, de L. M. (1796). *L'Art de jouir*.

La Mettrie, J. O. de (1709-1751) A. du texte. (1745). *Histoire naturelle de l'ame , traduite de l'anglois de M. Charp, par feu M. H** de l'Académie des sciences, &c.*

ORTAOKUL TÜRKÇE DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI (2019) DİNLEME/İZLEME KAZANIMLARININ GERÇEKLEŞME DÜZEYİNİN TÜRKÇE ÖĞRETMENLERİ TARAFINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ[1]

FERHAT KILIÇ

MEB – Türkçe Öğretmeni – ORCID ID: 0000-0003-0771-6127

ÖZET

Bu araştırmanın amacı yenilenen Türkçe dersi öğretim programı (2019) dinleme/izleme dil becerisi alanına ait kazanımların gerçekleşme durumlarını Türkçe öğretmenlerinin görüşlerine dayanarak belirlemektir. Türkçe eğitimi; dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerileri temelinde sürdürülen ve ana dili eğitiminin özünü oluşturan eğitsel faaliyetleri ifade eder. Araştırmanın önemi, dinleme/izleme becerisinin diğer dil becerilerinin temelinde yer almasından kaynaklanmaktadır. Bu çalışma, nitel araştırma örneğidir ve çalışmanın verileri, araştırmacının hazırladığı yarı yapılandırılmış öğretmen görüşme formu ile toplanmıştır. Araştırmanın çalışma grubu, Bingöl ili ve ilçelerinde görev yapan 100 Türkçe öğretmeninden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan görüşmecilerden öğretmen görüşme formu aracılığıyla dinleme/izleme kazanımlarının ne oranda amacına ulaştığı ile ilgili görüşlerine başvurulmuş ve veriler içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlar incelendiğinde Türkçe öğretmenlerinin kazanımları genel ölçüde gerçekleştirilebilir, amaca uygun bulduğu ancak "Dinlediği/izlediği hikâye edici metinleri canlandırır.", "Dinlediklerinde/ izlediklerinde tutarlılığı sorgular.", "Dinledikleri/izledikleri medya metinlerini değerlendirir.", "Dinlediklerinde/izlediklerinde başvurulan düşünceyi geliştirme yollarını tespit eder." kazanımlarının yeterli ölçüde gerçekleşmediği, bu kazanımlarda sorun yaşandığı ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe Eğitimi, Dinleme/İzleme Becerisi, Öğretmen Görüşleri, Kazanım Değerlendirme.

THE EVALUATION OF SECONDARY SCHOOL TURKISH LESSON CURRICULUM (2019) BY TURKISH TEACHERS IN LISTENING/MONITORING GAINS' REALIZATION LEVEL

ABSTRACT

The aim of this research is stating that, renewed Turkish lesson curriculum (2019) and listening/monitoring acquisition(gains) of language skills in realization situations, based on the opinions of Turkish teachers. Turkish education states that some educational activities based on listening, speaking, reading and writing skills and that form the self of mother tongue education. The importance of research is listening/ monitoring skills are at the base of other language skills. This study is example of qualitative research and data of the study collected with preparing researchers' semi-structured teacher interview form. Study group of the research consist of 100 Turkish people who working Bingöl province and its districts. The interviewees

[1] Bu çalışma, yazarın "Yenilenen Türkçe Dersi Öğretim Programı (2019) Dinleme/İzleme Alanı Kazanımlarının Gerçekleştirilme Düzeylerinin Türkçe Öğretmenlerinin Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

who participated the research through the teacher interview form, were evaluated in which proportion listening/ monitoring gains and data reach their goals by content analysis method. When the result of the research are examined, In general, the achievements of Turkish teachers can be realized, founding suitable for purpose however; animates narrative texts that listening/ monitoring gains. They question consistency when they listen/watch.Identifies the ways to improve the thinking used when listening/ monitoring. Problem has been reported in these acqusitions and they are not realized sufficiently.

Key Words: Turkish education, listening/ monitoring skill, teacher's opinion, acquisition evaluation.

1. GİRİŞ

Dil, insan yaşamına bağlı olarak var olan, bireysel ve toplumsal ihtiyaçlardan doğmakla beraber bireyin ve toplumun geleceğini şekillendiren düzenleyici bir sistemdir. Doğduğu ve yaşadığı sosyal ortamdan bağımsız düşünülemeyen dil, aynı zamanda kültürün meydana gelmesinde ve aktarımında önemi yadsınamaz bir konuma sahiptir. Bireylerden toplum, toplumlardan ulus yaratılması sürecinde dil sayesinde edinilen ortak değerler birleştirici bir nitelik taşır.

Dilin hem bireysel hem toplumsal yönü vardır. "Dil, insanlığın tarih sahnesinde rol almasıyla birlikte sosyal hayatın kurallarını şekillendiren, yaşadığı toplumun kültürünü oluşturan ve nesiller boyu aktarılmasını sağlayan bir yapı olarak var olmuştur" (Kılıç ve Erkal, 2021:2). Dil, tarih boyunca kullanılan tanımları göz önüne alındığında, bireyi diğer canlı varlıklardan farklı kılan ve onun toplumla, doğayla adaptasyonunu kolaylaştıran bir iletişim ve etkileşim unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dil, insanı özel kılan ve varlığını daha anlamlı hâle getirip diğer canlılardan ayıran sistemdir (Aksan, 2015:51). Dil, bireyin kendini ifadesinde en etkili organ (Banguoğlu, 2004:9), ulusal çıkarlara dayalı bir kültürün yaratıcısı ve mantıksal akıl yürütme aracı (Kavcar, Oğuzkan ve Aksoy, 2012:7), kişiler arası iletişimin sağlayıcısıdır (Korkmaz, 2007:67).

Dilin, bireyi hayata hazırlama ve öz becerilerini sergileyecek iletişim donanımlarını kazandırma işlevi vardır. İlk aşamada bireyin bir kimlik kazanması ve kendini gerçekleştirmesi, ardından toplum hayatına adapte olup sosyal bir kimliğe ulaşmasında dilin önemi çoktur. Bu sayededir ki ortak çıkarlarda buluşan bireyler yarattıkları toplumun ve o topluma bağlı olarak şekillenen değerlerin nesiller boyunca sürmesini ortak bir dil anlayışına borçludurlar.

İnsan, doğası gereğince sosyal bir ortamla iletişim kurmakta ve toplumsal hayata hem katkı sunarak hem de toplumun bir parçası olarak etkileşimde bulunmaktadır. Böylece dilin sosyal boyutu da insan ve toplum hayatında değer kazanmaktadır (Kılıç, 2021:242).

Genelde ana dili eğitimi özelde Türkçe eğitimi, dile ait dört esas beceri üzerine temellen bir süreci ihtiva eder ki bu süreç resmî ve sistematik olmayan bir biçimde ailede başlar. Dil eğitiminin planlı-programlı bir sürece evrilmesi ise, ülkenin eğitim sistemi ve bu çerçevede hazırlanan Türkçe dersi öğretim programları temele alınarak yürütülen ve okullarda uygulanan öğretim faaliyetlerinin, etkinlik ve çalışmaların sayesindedir.

Türkçe dersi öğretim programları dile ait temel beceriler olan dinleme, konuşma, okuma ve yazma üzerine kurgulanmış ve bir bütün olarak ana dili eğitiminin temelini oluşturan içeriklerle donatılmıştır. Söz konusu içerikler, yöntem ve teknikleri, etkinlik ve çalışmaları, ölçme ve değerlendirme araçlarını içerisine alan eğitsel faaliyetlerin tümünü ifade eder. Dil beceri alanları kendi aralarında karşılıklı ve kaçınılmaz bir etkileşim hâlindedir. Ana dili eğitimi de bu becerilerin amaca uygun gerçekleştirilmesinden ziyadesiyle etkilenmekte ve bireyi, bireyle birlikte toplumu etkilemektedir.

Ana dili eğitiminde dinleme/izleme, okuma, konuşma ve yazma dil öğrenme alanları ve bu becerilerin eğitimi önemli bir konuma sahiptir. Tüm bu becerilerin temelinde ise dinleme/izleme eğitiminin yer aldığı söylenebilmektedir. Bireylerde dil farkındalığı alıcı etkinliklerle başlamakta ve bu süreçte dinlemenin, izlemenin önemi ortaya çıkmaktadır. Doğal olarak dil becerileri insanlarda ilk aşamada dinleme/izleme etkinlikleriyle başlamakta ve devamında da dinlemenin, izlemenin ne kadar etkili yapıldığına bağlı olarak dil öğrenme süreci şekillenmektedir.

1.1. Ana Dili Eğitimi ve Dil Becerileri

Ana dili eğitimi, resmî ve özel öğretim kurumlarında Türkçe dersi öğretim programları çerçevesinde yürütülmekte ve dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerine yönelik eğitsel süreçleri içinde barındırmaktadır.

Türkçe eğitimi, okullarda Türkçe dersi aracılığıyla sürdürülmekte ve temeli ailede atılmakla beraber okullardaki resmî ve planlı öğretim faaliyetleriyle amacına uygun bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Ana dili eğitimi, daha özel ifadeyle Türkçe eğitimi dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerileri ile bu beceriler temelinde yürütülen dil bilgisi etkinliklerini ifade etmektedir. Türkçe dersi de tüm bu süreçlerin planlı ve programlı bir şekilde ilerlediği, beceriye dayalı bir ders olarak önemini korumaktadır.

Ana dili eğitiminin, dil öğretiminin ana gayesi resmî kaynaklarda da bireylerin, dilin çeşitli boyutlarda sahip olduğu nitelikleri edinmeleri ve bu nitelikleri kullanarak gündelik yaşam becerilerini geliştirmeleri şeklinde dile getirilmektedir. “Dil öğretiminin temel hedefi, öğrencilerin, dilin farklı bağlamlarda aldığı görünümleri kavramaları, dil aracılığıyla kendilerini ifade edebilmeleri, değişik bilgi kaynaklarına ulaşarak duygu, düşünce ve hayal dünyalarını zenginleştirmeleridir” (MEB, 2006: 2). Ülkemizde Türkçe eğitimi, dilin yetkinlikleri, dil öğrenme alanları Türk eğitim sisteminin de kılavuzu konumundaki öğretim programlarına bağlı sürdürülmekte ve eğitsel çalışmalar öğretim programlarının rehberliğinde gerçekleşmektedir. Derslerin muhteviyatı ile amaç ve kazanımlar, yöntem ve teknik bilgisi, ölçme ve değerlendirme vb. çalışmalar öğretim programlarının ışığında, planlı bir şekilde yürütülmektedir (Kılıç ve Erkal, 2021:3).

Dilde yetkinleşme, dile tüm boyutlarıyla hâkim olmayı gerektirmektedir. Dinleme, konuşma, okuma ve yazma olarak dile getirilen becerilerin geliştirilmesi ve birey tarafından özümsenmesi, devamında işlevsel olarak kullanılabilmesi de Türkçe eğitiminin ve dersinin ulaşmak istediği hedeftir (Özbay, 2009:19). Dinleme ve okuma becerileri ‘anlama’ ve konuşma ve yazma becerileri ‘anlatma’ temelli beceriler olarak iki başlıkta da ifade edilmiştir (Doğan, 2019; Kavcar vd. 2012; Sever, 2003; Demirel, 2003).

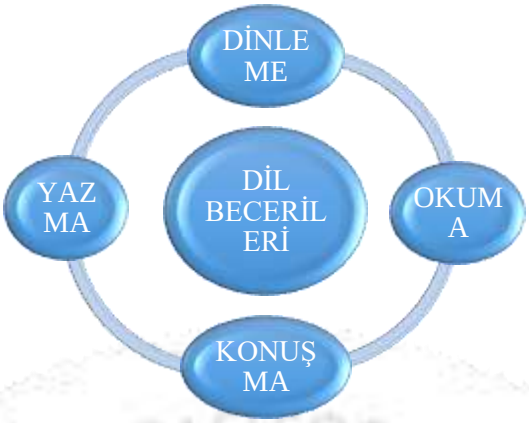

Görsel 1: Dil Becerileri

Ana dili eğitiminin amacına uygun şekilde gerçekleştirilmesiyle kazanılan dinleme, konuşma, okuma, yazma dil becerileri kaliteli öğretim süreçleriyle aşama kaydeder, kişinin gelişimine de doğrudan katkı sunar (Şakiroğlu ve Kılıç, 2019: 44). Öğretim programlarında "dinleme/izleme, konuşma, okuma, yazma" olarak ifade edilen dile ait beceriler için hazırlanan kazanımlar ve bu bağlamda yürütülen çalışmalar neticesinde Türkçe eğitiminin hedefine ulaşması ve becerilerin yerleşmesi amaçlanmaktadır (Deniz, Tarakcı ve Karagöl, 2019: 20)

1.2. Dinleme/İzleme Becerisi

Türkçe eğitimi dinleme, konuşma, okuma ve yazma dil becerileri üzerinden yürütülen beceri temelli bir süreçtir. Dil öğrenme alanları kendi içerisinde bütünlük taşımakla beraber ardışık ve sistematik bir şekilde birbirini etkilemekte ve bu ortak temeller üzerine de ana dili eğitimi inşa edilmektedir. Türkçe dersi öğretim programları da ulaşılması hedeflenen dile ait amaç ve kazanımların, etkinliklerin, öğretim süreçlerinin ve yöntemlerinin yer verildiği kaynaklar olarak öne çıkmaktadır. Öğretim programlarında yer verilen bu hususlar gözetilerek öğrencilerin dil becerilerini geliştirmeleri, dili doğru bir şekilde kullanmaları, dilin tüm olanaklarını kullanmaları ve dil bilincine ulaşmaları ana dili eğitiminin ve Türkçe dersinin asıl hedefleri olarak ifade edilmektedir (Kılıç ve Erkal, 2021:3).

Temel dil becerilerinden bir tanesi olan dinleme becerisi, diğer dil becerilerinden daha önce birey tarafından sergilenmektedir. Zira araştırmalar dinleme etkinliğinin anne karnında başladığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla dinleme, diğer beceriler için de esas olan ve tüm dil becerilerini etkileyen öncelikli dil öğrenme alanıdır.

Dinleme, kişinin dışsal kaynaklı uyaranları anlamlandırma ve yerleştirme sürecini ifade etmektedir. Bireylerin öğrenmelerinde, günlük hayatlarında en fazla kullandığı dil becerisi olmakla birlikte konuşmanın, okuma ve yazmanın başlamasında ve aynı zamanda geliştirilmesinde de çok önemli bir yere sahiptir. Etkili bir dinleme/izleme süreci beraberinde etkili bir iletişimi de getirmektedir.

Dinleme duymak amacıyla kulak vermek (TDK, 2010), duyulanlara anlam verme ve saklama (Sever, 2003), bir iletişim sürecine dâhil olma (Gündüz ve Şimşek, 2014), duyu organları yardımıyla sesleri algılamak ve anlamaktır (Yazar ve Yazar, 2018). Dinleme, amaçlı ve planlı bir zihinsel süreçtir.

Dinleme, ana dili eğitiminde yer alan öğrenme alanlarından diğer bir ifadeyle dört temel dil becerisinden biridir. Doğumdan itibaren hatta doğmadan önce başlayan bir süreç olduğu göz önüne alındığında dil eğitiminde kullanılan ilk beceri olduğu söylenebilir. Henüz bebeklik döneminde ortaya çıkan izleyerek, taklit ederek dil öğrenme çabalarına zemin hazırlar (Gündüz ve Şimşek, 2014: 82).

İçinde bulunduğumuz yüzyılın başlarına dek ülkemizde davranışçı eğitim felsefesi hüküm sürerken 2006 Türkçe Dersi Öğretim Programı ve sonraki programlar yapılandırmacı yaklaşım esaslı bir anlayışın ürünü olmuştur. Ezber odaklı ve pasif öğrenme süreçleri yerini öğrencinin aktif ve merkezde olduğu, bilgiye kendisinin ulaştığı ve bilgiyi yapılandırdığı yeni bir anlayışa bırakmıştır. 2019 yılında yenilenen ve şu an kullanımda olan Türkçe Dersi Öğretim Programı da Türkçe dersinin genel ve özel hedeflerini, dil beceri alanlarını ve kazanımlarını ortaya koyan en güncel kaynak olması bakımından ana dili eğitiminde referans kabul edilmektedir.

Türkçe Dersi Öğretim Programı (2019), dinleme/izleme eğitiminin bir amaca bağlı kalarak ve bir plan dâhilinde yapılması, uygun etkinlik ve çalışmalarla becerilerin kazandırılması, doğru yöntem tekniklerle öğretimin gerçekleştirilmesi, ölçme ve değerlendirme faaliyetlerinin belirlenmiş amaç/kazanımlara uygun bir biçimde yapılandırılması gibi çalışmalar için temel kaynak kabul edilmektedir ve dinleme/izleme becerisinin yerleşmesine, hedef kazanımlara ulaşılmasına önemli katkılar sunmaktadır.

Yenilenmiş olan Türkçe Dersi Öğretim Programı (2019) dinleme/izleme dil beceri alanında toplam 15 kazanım ifadesi yer almaktadır. Bu haliyle geçmiş programlara göre 2019 programında kazanım sayılarında azalmaya gidildiği görülmektedir.

- Programda yer alan toplam 15 kazanımdan 5 ve 6. sınıf seviyelerinde 12 kazanıma yer verilmiştir.
- 7 ve 8. sınıflar için ise 14 dinleme/izleme kazanımına yer verilmiştir.
- Kazanımlardan 11 tanesi tüm sınıf seviyelerinde ortak olarak yer almıştır.
- "Dinlediklerinde/izlediklerinde tutarlılığı sorgular." ve "Dinlediklerinde/izlediklerinde başvurulan düşünceyi geliştirme yollarını tespit eder." kazanımları 5 ve 6. sınıf seviyelerinde yer almazken 7 ve 8. sınıf seviyelerinde bulunmaktadır.
- "Dinlediklerinin/izlediklerinin içeriğini değerlendirir." kazanımı 5, 6 ve 7. sınıf seviyelerinde yer alırken 8. sınıf seviyesinde yer almamaktadır.
- "Dinledikleri/izledikleri medya metinlerini değerlendirir." kazanımı ise sadece 8. sınıf düzeyinde programda yer almaktadır.

Çizelge 1. Türkçe Dersi Öğretim Programı (2019) Dinleme/İzleme Kazanımları (MEB, 2019)

Dinleme/İzleme Kazanımları	5. Sınıf	6. Sınıf	7. Sınıf	8. Sınıf
1. Dinlediklerinde/izlediklerinde geçen olayların gelişimi ve sonucu hakkında tahminde bulunur.	T.5.1.1	T.6.1.1	T.7.1.1	T.8.1.1
2. Dinlediklerinde/izlediklerinde geçen bilmediği kelimelerin anlamını tahmin eder.	T.5.1.2	T.6.1.2	T.7.1.2	T.8.1.2
3. Dinlediklerini/izlediklerini özetler.	T.5.1.5	T.6.1.3	T.7.1.3	T.8.1.3
4. Dinledikleri/izlediklerine yönelik sorulara cevap verir.	T.5.1.6	T.6.1.4	T.7.1.4	T.8.1.4
5. Dinlediklerinin/izlediklerinin konusunu tespit eder.	T.5.1.3	T.6.1.5	T.7.1.5	T.8.1.5
6. Dinlediklerinin/izlediklerinin ana fikrini/ana duygusunu tespit eder.	T.5.1.4	T.6.1.6	T.7.1.6	T.8.1.6
7. Dinlediklerine/izlediklerine yönelik farklı başlıklar önerir.	T.5.1.7	T.6.1.7	T.7.1.7	T.8.1.7
8. Dinlediği/izlediği hikâye edici metinleri canlandırır.	T.5.1.8	T.6.1.8	T.7.1.8	T.8.1.8
9. Dinlediklerinde/izlediklerinde tutarlılığı sorgular.	-	-	T.7.1.10	T.8.1.9.
10. Dinlediklerinin/izlediklerinin içeriğini değerlendirir.	T.5.1.10	T.6.1.10	T.7.1.12	-
11. Dinledikleriyle/izledikleriyle ilgili görüşlerini bildirir.	T.5.1.11	T.6.1.11	T.7.1.11	T.8.1.10
12. Dinledikleri/izledikleri medya metinlerini değerlendirir.	-	-	-	T.8.1.11
13. Dinlediklerinde/izlediklerinde başvurulan düşünceyi geliştirme yollarını tespit eder.	-	-	T.7.1.9.	T.8.1.12
14. Konuşmacının sözlü olmayan mesajlarını kavrar.	T.5.1.9.	T.6.1.9.	T.7.1.14	T.8.1.13
15. Dinleme stratejilerini uygular.	T.5.1.12	T.6.1.12	T.7.1.13	T.8.1.14

1.3. Araştırmanın Önemi

Türkçe eğitimi dinleme, konuşma, okuma ve yazma dil becerileri merkeze alınarak öğretim programı ve ders kitapları üzerinden yürütülmektedir. Programda yer alan dil becerileri ve kazanımlar bireylerden dil anlamında ulaşmaları beklenen yetkinlikleri gösterir. Dinleme/izleme becerisi diğer becerilere de temel oluşturduğundan kazanımların gerçekleşme düzeyini belirlemek, dinleme eğitiminin amacına ulaşma seviyesini ortaya koymak dil eğitiminin başarıya ulaşması, hedeflerin gerçekleşmesi adına çok önemlidir.

1.4. Araştırmanın Amacı

Bu araştırma, Türkçe dersi öğretim programında dile getirilen dinleme/izleme kazanımlarının ne seviyede gerçekleştiğini Türkçe öğretmenlerinin görüşleriyle belirlemeyi amaçlamaktadır. "Dinleme/izleme kazanımlarının gerçekleşme düzeyiyle ilgili Türkçe öğretmenlerinin görüşleri nelerdir?" sorusu araştırmanın problem cümlesini oluşturmaktadır.

1.5. Literatür İncelemesi

Gündüz ve Demir (2020) çalışmalarında dinleme stratejilerinin uygulanma durumunu Türkçe öğretmenlerinden elde edilen görüşlerle belirlemeye çalışmıştır. Çoban (2020) çalışmasında 2017 Türkçe Dersi Öğretim Programını hedefler, içerik, öğretme süreçleri, ölçme gibi değişkenler açısından öğretmen görüşlerine dayanarak değerlendirmeyi amaçlamıştır. Şimşek (2019) araştırmasında 2017-2018 öğretim yılında 5. sınıf Türkçe dersi öğretim programı dinleme kazanımlarının gerçekleşme durumunu Türkçe öğretmenlerinin görüşleriyle belirlemeye çalışmıştır. Sevim ve Kaya (2016) yaptıkları çalışmada ortaokul Türkçe dersi dinleme etkinliklerinin uygulanabilirliğini öğretmen görüşleriyle değerlendirmeyi amaçlamıştır. Emiroğlu (2013) araştırmasında, Türkçe öğretmeni adaylarının dinleme ile ilgili sorunlarını tespit etmek ve çözümüne dair öneriler sunmayı amaçlamıştır. Kurudayıoğlu ve Kana (2013) yaptıkları çalışmada Türkçe öğretmeni adaylarının dinleme eğitimi ve dinleme becerisi öz yeterlik algılarını ortaya koymayı amaçlamıştır.

Literatür incelendiğinde yenilenen Türkçe Dersi Öğretim Programı (2019) dinleme kazanımlarının gerçekleşme durumunun Türkçe öğretmenlerinin görüşleriyle belirlendiği bir çalışma olmadığı anlaşılmıştır.

2. YÖNTEM

Bu çalışma dinleme/izleme kazanımlarının gerçekleşme durumunun Türkçe öğretmenlerinin görüşlerine dayanılarak belirlenmesini amaçlamaktadır. Çalışma, nitel araştırma deseninde yürütülen bir durum çalışmasıdır.

Nitel araştırma, kesin kanılara ulaşmadan evvel bir tanı koymak, bir durumu belirlemek amacıyla yapılır. Nitel araştırma sürecin gidişatına göre esneklik sağladığından araştırmacı, tüm bileşenleri göz önünde bulundurma şansına sahiptir (Büyüköztürk, K. Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2016: 247).

Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından geliştirilen ve uzman kontrolünden geçtikten sonra pilot uygulaması yapılan yarı yapılandırılmış öğretmen görüşme formu kullanılmıştır. Türkçe öğretmenlerinden konuyla ilgili açık uçlu sorularla görüşleri alınmıştır.

Çalışma Grubu ve Verilerin Toplanması

Araştırmanın çalışma grubu, Bingöl il merkezi ile ilçelerinde görevli ortaokul 5, 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe öğretmenlerinden oluşmaktadır. Resmi makamlardan gerekli izinler alınmış (Bingöl Valiliği 04/06/2021 tarihli ve E-28814003-730,08,03-10728 sayılı izin) ve belirlenen 100 Türkçe öğretmeninin konuyla ilgili görüşlerine başvurulmuştur. Örneklemin belirlenmesinde kolay ulaşılabilir durum örneklemesi benimsenmiştir.

Verilerin Analizi

Hazırlanan öğretmen görüşme formu ile Türkçe öğretmenlerinden elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. İçerik analizi yöntemiyle elde edilen veriler çözümlenerek kavram ve bağlantılar tanımlanmakta ve bir düzene koyulmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 227).

3. BULGULAR

Çizelge 2. Dinleme/İzleme Kazanımlarının Türkçe Öğretmenlerinin Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi (Kılıç, 2021)

Dinleme/İzleme Kazanımları	Olumlu Görüş	Olumsuz Görüş
1. Dinlediklerinde/izlediklerinde geçen olayların gelişimi ve sonucu hakkında tahminde bulunur.	%93	%7
2. Dinlediklerinde/izlediklerinde geçen bilmediği kelimelerin anlamını tahmin eder.	%90	%10
3. Dinlediklerini/izlediklerini özetler.	%97	%3
4. Dinledikleri/izlediklerine yönelik sorulara cevap verir.	%97	%3
5. Dinlediklerinin/izlediklerinin konusunu tespit eder.	%94	%6
6. Dinlediklerinin/izlediklerinin ana fikrini/ana duygusunu tespit eder.	%84	%16
7. Dinlediklerine/izlediklerine yönelik farklı başlıklar önerir.	%96	%4
8. Dinlediği/izlediği hikâye edici metinleri canlandırır.	%51	%49
9. Dinlediklerinde/izlediklerinde tutarlılığı sorgular.	%60	%40
10. Dinlediklerinin/izlediklerinin içeriğini değerlendirir.	%81	%19
11. Dinledikleriyle/izledikleriyle ilgili görüşlerini bildirir.	%91	%9
12. Dinledikleri/izledikleri medya metinlerini değerlendirir.	%58	%42
13. Dinlediklerinde/izlediklerinde başvurulan düşünceyi geliştirme yollarını tespit eder.	%62	%38
14. Konuşmacının sözlü olmayan mesajlarını kavrar.	%73	%27
15. Dinleme stratejilerini uygular.	%76	%24

Türkçe öğretmenlerinin önemli bir kısmı (f: 93) "Dinlediklerinde/izlediklerinde geçen olayların gelişimi ve sonucu hakkında tahminde bulunur." kazanımının yeterli oranda gerçekleştiğini belirtmiştir. 7 öğretmen ise (%7) kazanımın gerçekleşmediğini söylemiştir ki ortak olumsuz görüşler şu şekildedir. "*... ulaşma düzeyi düşük (G11), ... dili süslü ve öğrenci seviyesine uygun olmadığından (G15), ... olayın gelişimi ve sonucu hakkında tahminlerinde çoğu zaman yanılıyorlar." (G25), ... dikkat seviyeleri sürekli açık değil, birçok metin de ilgi çekici olmayınca takip ve tahmin etmekte zorlanıyorlar." (G85).*

Türkçe öğretmenlerinin birçoğu (f: 90) "Dinlediklerinde/izlediklerinde geçen bilmediği kelimelerin anlamını tahmin eder." kazanımının gerçekleştiğini belirtmiştir. 10 Türkçe öğretmeni (%10) sorun yaşandığını ifade etmiştir: *"... öğrencinin kelime dağarcığı zengin olmadığı için... (G7), öğrencilerin tahmin gücünün zayıf olduğunu... (G34), ...çok okumadıkları için kelime hazineleri gelişmiyor (G51), ... kısmen gerçekleşen bir kazanımdır çünkü öğrenci çoğunlukla bağlamı kaçırabiliyor (G70), Basit metinlerde bu oran artsa da öğrencilerin kelime dağarcığına bağlı olarak zorlandıkları bir kazanımdır. (G85), ...çoğunlukla öğrencilerin kelime bilgisi yetersiz durumda." (G95).*

"Dinlediklerini/izlediklerini özetler." kazanımı sadece 3 öğretmen olumsuz görüş ifade ederken neredeyse tüm öğretmenler (f: 97) bu kazanımı gerçekleştirilebilir görmüştür. *"Özetleme konusunda çok zorlanıyoruz. Bütün konuyu içeren bir özet zor olduğundan kazanım güçleşiyor." (G85), "Çok ilgi çekici metinlerde öğrenciler takip edebiliyor ama genelde bağlamı kaçırıyorlar." (G90).*

"Dinledikleri/izlediklerine yönelik sorulara cevap verir." Kazanımı için 97 öğretmen olumlu görüş bildirirken sadece 3 öğretmen kazanımın gerçekleşmediğini ifade etmiştir: *"Yeterli ve istenilen cevaplar verilmiyor. (G62), Sorulara cevap vermede birkaç öğrenci hariç isteksiz davranılıyor... (G85), ...beklenen seviyede gerçekleşen bir kazanım değildir. Çoğunluğun katılım sağlamadığı ve sorulara yeterince cevap alınmadığı kazanım..."(G90).*

"Dinlediklerinin/izlediklerinin konusunu tespit eder." kazanımı, katılımcıların çoğuna göre (f: 94) gerçekleştirilebilirken 6 öğretmen (%6) olumsuz görüş bildirmiştir: *"Öğrenciler metnin konusunu tespit edemiyorlar. Metnin konusuna genellikle metin özeti şeklinde cevap veriyorlar. (G26), Sıkıntı yaşanabilir.(G29), Yetersiz.(G37), Tam istediğim noktaya ulaşamadım.(G51), Konuyu tespit ederken, anlatılanları toparlarken öğrenciler zorlanıyor. Dinlediği/izlediği bir metin öğrenci zihninde soyut kaldığından konu belirlemek de zorlaşıyor.(G85), Konuyu tespit etmekte zorlanıyorlar." (G90).*

"Dinlediklerinin/izlediklerinin ana fikrini/ana duygusunu tespit eder." kazanımı olumlu görüş bildiren 84 Türkçe Öğretmeni (%84) varken 16 öğretmen de (%16) olumsuz görüş bildirmiştir: *"Gerçekleşme oranı istenilen düzeyde değil. Bazı öğrenciler ana fikir ile konuyu birbirine karıştırmakta, özellikle alt sınıftaki öğrenciler zorlanmaktadır. (G13), Gerçekleştirilmiyor genellikle. Çünkü konu, ana fikirle karıştırılıyor. (G18), Dinleme metinlerinde öğrenciler ana düşünceyi bulmakta zorlanabiliyorlar. (G28), Bu kazanım en zorlanılan kazanımlardan biridir. Bazen konu ile karıştırıyor ama bu kazanım amacına ulaşmıyor.(G85), Tespit edemiyorlar. Öğrenciler ana fikre ulaşmada genelde başarısızdırlar." (G95).*

"Dinlediklerine/izlediklerine yönelik farklı başlıklar önerir." Kazanımıyla ilgili 96 Türkçe öğretmeni gerçekleştiğini, 4 Türkçe öğretmeni (%4) ise gerçekleştirilmesinde sorun yaşandığını ifade etmiştir. Kazanımla ilgili olumsuz olarak öne çıkan bazı görüşler şunlardır: *"Kısmen ulaşabiliyoruz. Çünkü çocuklarda içerikle bağlantılı başlık yaratma becerisi biraz düşük. (G17), Farklı başlık önerilerinde metnin başlığına bağlı kalıp farklı bir bakış açısı geliştirmede yetersiz kalabiliyor. (G53), Konuyu yorumlama, değerlendirme konusunda öğrenciler yetersiz." (G62).*

"Dinlediği/izlediği hikâye edici metinleri canlandırır." kazanımı büyük bir fikir ayrılığını gözler önüne sermektedir. Görüşmecilerin 51'i (%51) kazanımı gerçekleştirilebilir bulurken, 49'u ise (%49) olumsuz görüş ifade etmiştir. *"Süre problemi yaşandığı için… (G3), Öğrenci sayısı, sınıf içi düzen ve süre yetersizliği… (G28), Kazanımın üst sınıf seviyelerinde uygulanması çok zor, öğrencilerin ilgisini çekmiyor. (G50), 5. ve 6. sınıflarda canlandırma etkinliğine katılım sağlansa da 7. ve 8. sınıflar gelişim dönemi, çekinme vb. sebeplerle katılım sağlamıyor. (G53), Asosyal ve çekingen öğrencilerin sürece dâhil olmak istememeleri kazanımın gerçekleşebilirliğini düşürüyor." (G72).*

"Dinlediklerinde/izlediklerinde tutarlılığı sorgular." kazanımı için 60 Türkçe öğretmeni (%60) gerçekleştirilebilir, 40 Türkçe öğretmeni (%40) gerçekleştirilemez yorumunu yapmıştır. Kimi yorumlar bu kazanımın eleştirel düşünmeye fayda verdiğini (G6), anlamlandırmayı sağladığını (G49, G50) belirtirken olumsuz düşünceler önem taşır: *"Soyut düşünebilen öğrenciler gerçekleştirebilir. Sıkıntılı bir kazanımdır.(G1), Öğrencinin bilişsel düzeyine uygun değildir.(G20), Bu kazanım öğrencilere soyut geldiği için tam olarak uygulanamıyor.(G28), Üst seviyede bilgi, beceri gerektirdiğinden amacına ulaşamaz.(G34), Hangi açıdan ve neye göre tutarlılığı değerlendirmesi gerektiği daha açık ifade edilmeli.(G60), Tutarlılığı sorgulama konusunda öğrencilerimizin ön bilgileri, deneyimleri yetersiz. Bu kazanımın gerçekleşme, amacına ulaşma düzeyi düşüktür."(G99).*

"Dinlediklerinin/izlediklerinin içeriğini değerlendirir." kazanımı çoğunluğa göre (%81) gerçekleştirilebilir bir kazanımdır. 19 Türkçe öğretmeni kazanımın gerçekleştirilmesinde sorun yaşandığını belirtmiştir: *"Öğrencilerin ifade ve mukayese yetenekleri zayıf olduğundan… (G23), Değerlendirmenin hangi yönden, neye göre yapılacağı ifade edilirse belki etkisi olabilir.(G53), Biraz zor bir kazanım. Eleştirel düşünme, analiz becerisi yüksek olan öğrencilerden dönüt alınabiliyor sadece.(G70), Değerlendirme süreci ile ilgili belli ölçütlerin olması gerekiyor. Bu kazanım, alt başlıklar açılarak daha da derinleştirilmeli ve alt başlıklardaki seçenekler arttırılmalıdır.(G72), İçeriği neye göre değerlendirecek, neyi değerlendirecek belli değil. Tamamen öğretmene bağlı gerçekleşebilen bir kazanımdır, gerçekleştiğine inanmıyorum."(G81).*

"Dinledikleriyle/izledikleriyle ilgili görüşlerini bildirir." kazanımını 91 Türkçe öğretmeni (%91) gerçekleşebilir bulurken 9 Türkçe öğretmeni (9) ise kazanımın gerçekleşmesinde sorun yaşandığını belirtmiştir: *"Kendini ifade yeteneği yüksek olan öğrencilerde edinilen bir kazanım olduğu için gerçekleşme düzeyi yetersiz.(G13), Görüşlerini kısa şekilde belirtiyorlar. Eleştirel dinleme konusunda öğrencilerin zorlandığını gözlemledim.(G48), Öğrenciler görüşlerini bildirirken zorlanmakta..."(G90).*

"Dinledikleri/izledikleri medya metinlerini değerlendirir." kazanımı için 58 Türkçe öğretmeni (%58) olumlu, 42 Türkçe öğretmeni de (%42) olumsuz görüş bildirmiştir. Olumsuz başlıca görüşler: *"Medya metinlerini değerlendirmek ön hazırlık gerektiriyor. Bu eksiklik de kazanımın gerçekleşmesini etkisiz kılıyor. (G10, G44, G60), Öğrenciler medya metinlerini değerlendirecek seviyede olmuyor. (G15), İyi değil, çünkü medya ulaşılırlığı az. (G27), Medya metinlerini değerlendirmek için konu ile ilgili ön bilginin olması gerekiyor. Medya Okuryazarlığı dersi kapsamında bir eğitim alınırsa medya metinleri daha bilinçli değerlendirilebilir diye düşünüyorum. (G72), Medya metinleri konusunda istenen seviyeye ulaşılması çok güç. Öğrencilerin çoğu medya araçlarına ulaşamıyor. (G81), En düşük oranda gerçekleşen kazanımlardan biri. Medya metinlerine ulaşmak, değerlendirmek sorun."(G94).*

"Dinlediklerinde/izlediklerinde başvurulan düşünceyi geliştirme yollarını tespit eder." kazanımı gerçekleştirilebilir diyen görüşmeci sayısı 62, aksini düşünen görüşmeci sayısı ise 38'dir. Başlıca olumsuz düşünceler: *"Düşünceyi geliştirme yolları ve anlatım biçimlerini ayırt etmede zorlandıklarından… (G26), Öğrenciler için zor bir kazanım olduğunu düşünüyorum. (G28), Bilgi isteyen bir kazanımdır, kısmen gerçekleşir. (G76), Düşünceyi geliştirme yolları tamamen bilgi gerektiren bir kazanımdır. Öğrenciler, özellikle de dinleme esnasında, tespit etmekte zorlanıyor. (G83), Edemez, çoğu öğrenci konuyu bilmezken çoğu öğrenci de dinlerken bulamıyor. Bazı öğrenciler de anlatım teknikleri ile karıştırıyor." (G95).*

"Konuşmacının sözlü olmayan mesajlarını kavrar." kazanımı 73 öğretmen (%73) tarafından olumlu, 27 öğretmen (%27) tarafından olumsuz nitelendirilmiştir: *"İzleme metinlerinin sayısı arttırılarak bu kazanıma ulaşılabilir. (G19), Konuşmacının sözlü olmayan mesajları öğrenciler tarafından yeterine algılanmamaktadır. (G25), Pek gerçekleşmiyor. Belki çok dikkat edilirse birkaç öğrenci tarafından fark edilebilir ama genele bakıldığında öğrenciler tarafından anlaşılamıyor."(G94).*

"Dinleme stratejilerini uygular." kazanımı 76 öğretmen tarafından gerçekleştirilebilir, 24 öğretmen gerçekleştirilemez diye belirtilmiştir. *"Bazı stratejilere ağırlık verilirken bazıları hiç kullanılmamış. Amaca uygun gerçekleşeceğini düşünmüyorum.(G1), Dinleme/izleme metinleri için verilen süre yetersiz olduğundan uygulanması zor. (G19), Zaman sorunu yaşandığından göz ardı edilebilen bir kazanımdır. (G80), Stratejilerin bazılarının kullanılabilir olmadığını düşünüyorum. Bazı dinleme stratejileri önerilen metinle birlikte kullanıldığında beklediğimiz katkıyı alamıyoruz." (G86).*

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Araştırma verilerinden elde edilen sonuçlar "Dinlediklerinde/izlediklerinde geçen olayların gelişimi ve sonucu hakkında tahminde bulunur.", "Dinlediklerinde/izlediklerinde geçen bilmediği kelimelerin anlamını tahmin eder.", "Dinlediklerini/izlediklerini özetler.", "Dinledikleri/izlediklerine yönelik sorulara cevap verir.", "Dinlediklerinin/ izlediklerinin konusunu tespit eder.", "Dinlediklerine/izlediklerine yönelik farklı başlıklar önerir.", "Dinledikleriyle/izledikleriyle ilgili görüşlerini bildirir." kazanımlarının yüksek seviyede gerçekleştirilebilir olarak düşünüldüğünü ortaya koymuştur.

"Dinlediklerinin/izlediklerinin ana fikrini/ana duygusunu tespit eder.", "Dinlediklerinin/izlediklerinin içeriğini değerlendirir.", "Konuşmacının sözlü olmayan

mesajlarını kavrar.", "Dinleme stratejilerini uygular." kazanımlarının da görüşmecilerin önemli bir kısmı tarafından olumlu değerlendirildiği tespit edilmiştir.

"Dinlediği/izlediği hikâye edici metinleri canlandırır.", "Dinlediklerinde/ izlediklerinde tutarlılığı sorgular.", "Dinledikleri/izledikleri medya metinlerini değerlendirir.", "Dinlediklerinde/izlediklerinde başvurulan düşünceyi geliştirme yollarını tespit eder." yüksek olumsuz görüş oranına sahip kazanımlar olduğu ve gerçekleştirilmesinde sorun yaşandığı görülmektedir ki söz konusu kazanımların tekrar gözden geçirilmesi ve düzeltme/iyileştirme yapılması gerekmektedir.

Neticede Türkçe Dersi Öğretim Programı (2019) dinleme/izleme kazanımlarının Türkçe öğretmenleri tarafından genel anlamda gerçekleşen, amacına ulaşan kazanımlar olduğu dile getirilmiştir. Kimi kazanımların da gözden geçirilmesi gerekliliği doğmuştur.

KAYNAKÇA

Aksan, D. *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK Yayınları, Ankara, 2015.

Banguoğlu, T. *Türkçenin Grameri,* TDK Yayınları, Ankara, 2004.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri,* Pegem Akademi, Ankara, 2016.

Çoban, E. *2017 Türkçe Dersi Öğretim Programının Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya, 2020.

Demirel, Ö. *Türkçe ve Sınıf Öğretmenleri İçin Türkçe Öğretimi* (5. Baskı), Pegem Yayıncılık, Ankara, 2003.

Deniz, K., Tarakçı, R. ve Karagöl, E. Dinleme/İzleme Kazanımları Açısından Ortaokul Türkçe Ders Kitapları, Avrasya Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi, 3 (1), 18-32, 2019.

Doğan, Y. *Dinleme Eğitimi* (5. Baskı), Pegem Yayıncılık, Ankara, 2019.

Emiroğlu, S. Türkçe Öğretmeni Adaylarının Dinleme Sorunlarına İlişkin Görüşleri, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Türkçenin Eğitimi Öğretimi Özel Sayısı, 6 (11), 269-304, 2013.

Gündüz, A. ve Demir, S. Dinleme Stratejilerinin Uygulanabilirliğine Dair Türkçe Öğretmenlerinin Görüşleri, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 9 (4),1697-1719, 2020.

Gündüz, O. ve Şimşek, T. *Anlama Teknikleri-2 Uygulamalı Dinleme Eğitimi*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2014.

Kavcar, C., Oğuzkan, F. ve Aksoy, Ö. *Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2012.

Kılıç, F. Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Dinleme/İzleme Metinlerinin Metin Türleri Açısından İncelenmesi. TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi, 13/51, 241-251. DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041, 2021.

Kılıç, F. ve Erkal, M. Ortaokul (5-6-7-8) Türkçe Dersi Öğretim Programları Dinleme/İzleme Kazanımları (2006-2015-2019) ve Metin-Strateji İlişkisinin İncelenmesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7 (2) , 1-25, DOI: 10.31463/aicusbed.876747, 2021.

Korkmaz, Z. *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara, 2007.

Kurudayıoğlu, M. ve Kana, F. Türkçe Öğretmeni Adaylarının Dinleme Becerisi ve Dinleme Eğitimi Öz Yeterlik Algıları, Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 9 (2), 245-258, 2013.

MEB. İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (6-8. Sınıflar). Devlet Kitapları Müdürlüğü Basımevi, Ankara, 2006.

MEB. Türkçe Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8. Sınıflar), Ankara, 2019. http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=663.

Özbay, M. *Dinleme Eğitimi*, Öncü Kitap, Ankara, 2009.

Sever, S. Çocuk ve Edebiyat, Kök Yayıncılık, Ankara, 2003.

Sevim, O. ve Kaya, E. *Ortaokul (5-8) Türkçe Dersi Dinleme Eğitimi Etkinliklerinin Öğretmen Görüşleri Açısından İncelenmesi: Durum Çalışması*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 11 (1), 277-296, 2016.

Şakiroğlu, Y. ve Kılıç, Y. Mizah Temelli Etkinliklerin 7. Sınıf Öğrencilerinin Yazma Becerilerine Etkisi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5 (2), 43-66, 2019.

Şimşek, H. *Yenilenen 5. Sınıf Türkçe Dersi Öğretim Programı Kazanımlarının Gerçekleşebilirliğine İlişkin Türkçe Öğretmenlerinin Görüşleri (Kocaeli İli Örneği)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya, 2019.

TDK. *Güncel Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara, 2010.

Yazar, S. ve Yazar, İ. *Dinleme Öğretimi* (Ed. Serdarhan Musa Taşkaya-Ruhan Karadağ), *Türkçe Öğretimi* içinde (80-102), Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2018.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2016.

ŞEYHİ DİVANI'NDA ÜSLUP OLARAK NASİHAT VE İŞLENİŞİ

Meheddin İspir

Erzurum Teknik Üniversitesi – 0000-0002-7330-342X

ÖZET

Nasihat Arapça kökenli bir kelime olup öğüt verme, insanlara iyiyi ve kötüyü birbirinden ayırmasına yardım edecek şekilde yol gösterme demektir. Farsça karşılığı pend, Türkçe karşılığı ise öğüttür. Edebi üslup olarak ise sözü insanların yararına olacak şekilde, insanları eğitecek, bilgilendirecek, tecrübelerden elde edilen dersleri öğretecek şekilde bir üslupla ifade etme biçimidir. Edebi tür olarak ise nasihat, farklı konularda özellikle dini konularda öğüt verme amacıyla yazılan eserlerde üslup olarak kullanılır ve ortaya konan eserlere de nasihatname adı verilir.

Şeyhi 15. Yüzyılda yaşamış klasik Türk edebiyatının kurucularından olup, edebi bilgisi, sanatı, söze hakimiyeti ve edebi üslubu ile güçlü bir şairdir. Şiirlerinde kullandığı övme, övünme, yerme üslupları yanında nasihat etme, öğüt verme üslubunu da kullandığı görülür. Şeyhi divanında işlediği kaside gazel ve musammatlarında yeri geldikçe konunun akışına uygun olarak nasihat üslubunu kullanmış farklı konularda öğüt vermiştir. Verdiği öğütlerin büyük bir bölümü dini konular ile ilgili olmakla birlikte diğer konularda da pek çok öğütleri vardır. Dünya hayatı, dünyanın geçiciliği, mutlu olmanın yolları, sıkıntılara sabretmenin önemi, sağlığın değeri ve sağlıklı yaşamanın önemi, güzel sözlü ve iyi huylu olmanın önemi, zamanın kıymetinin bilinmesi gibi pek çok konu ile ilgili nasihatler yer alır.

Bu çalışmada, Şeyhi'nin edebi üslup olarak nasihati şiirlerinde nasıl kullandığı, üslupla ilgili olarak hangi konuları işlediği, şiirindeki anlatıma üslubun hangi katkıları sağladığı konuları üzerinde duruldu. Şeyhi divanından nasihat ile ilgili örnek beyitler seçilerek konu üzerinde inceleme ve irdeleme yapıldı.

Anahtar Kelimeler : Şeyhi, Şeyhi Divanı, Nasihat, Nasihatname, Edebi Üslup

Giriş

Anadolu'da yeni bir edebi sürecin içerisine giren Türk şiiri oluşum aşamasını tamamlayıp klasik bir yapıya bürünmeye başladığı bir dönemde Şeyhi gibi bir şairin söyleyişi ile yeni bir can, yeni bir eda ve gönül sesi bulmuş Türk şiiri klasikleşmeye doğru kapı aralamıştır. Şeyhi'nin, Türk şiirine kullandığı şiir üslubu ile onun şairliği yanında tasavvufi kişiliğinin de ön plana çıktığını görürüz. Böylece beşerî aşk ile birlikte ilahi aşkın anlatımı, dünya hayatı ile birlikte ahiret hayatının anlatımı sözü süslemeye başlamış şiirdeki işleyişi güçlendirmiştir.

Şiirsel ifade ortaya konarken şairin içinde bulunduğu edebi ortamın seviyesini, niteliğini ve birikimini destekleyecek olan şairin kendine özgü anlatımının yaratıcılığındaki akışa uygun düşecek canlılık üslup özellikleridir. Bu üslup özellikleri şairin anlatımına, şiirsellikteki başarısına, içinde bulunduğu edebi zevkin ortaya konmasındaki farklılığa ve şiirin işlevsel varlığının devamlılığına katkıda bulunur. "Aynı kavramı veya fikri ifade edebilen dildeki vasıta ve şekillerin her biri kendilerine has değerleri beraberinde getirir. Dilin imkanları içerisinde bir kelime veya kuruluş tarzı, söyleyiş biçimi seçilirken bu değerler göz önünde tutulur." (Aktaş, 193: 74-75). Şiirdeki şekil ve muhtevayı süsleyecek olan üsluptur. Üslubun yol göstericiliği şairin işini kolaylaştırır. Kendine özgü bir anlatımı kendine özgü duygularla süslemek isteyen bir şair için yeni söyleyiş inceliğini yakalama ve bu incelikten hareketle anlatım farklılıklarını dile getirme üzerine şekillenen üslup, edebi söyleyişin belirleyicisi olmakla kalmaz şairin kendi içinde başka yollar ile de hedefe ulaşa bilineceğini gösterir. Şairin işi insanları kendi söyleyişi ile eğlendirmek, eğitmek, yeni eğilimlere yönlendirmek, edebi zevkin zirvelerini yaşatmak gibi değişik ve farklı hedeflerden biri veya birkaçı olsa bile bunları gerçekleştirmede kullanacağı en güzel yol kendine özgü üslubu olacaktır. Bu bakımdan üslup, kişinin özünün bilgi, görgü ve tecrübesine dayalı olarak ortaya çıkmış olur.

Nasihat, kelime kökeni olarak din ile bağlantılıdır. Dini kitaplarda insanların dünyada ve ahirette mutluluğa kavuşabilmesi amaçlanır. Bu amaç doğrultusunda insanın kötü eğilimlerini iyiye, yanlış yönelişlerini doğruya çevirmek için çaba sarf edilir. İnsan bu amaç doğrultusunda eğitilir. Şairlerin insanı eğitmede ve onlara hayatın gerçeğini sunmada, dünya ve ahireti tanıtmada, kötülükten alıkoyup iyiye yönlendirmede nasihat üslubunu kullandıkları görülür. Bu üslup şiirin estetikliği içinde insanı eğitmede daha etkili bir yöntem olmanın yanında şiirin estetik yapısının güçlenmesine de katkı sağlamış olur. Böylece şair, nasihat üslubu ile hem şiirini güzelleştirir hem de insanların edebi zevkini okşayarak onları eğitme amacına ulaşmış olur.

1. Allah'a ulaşama, Allah'ın Tecellisini Gözetme

Kişi dünyaya gelirken vahdetin bir tecellisi olarak kendi varlığından haberdar olup o varlığı yok ederek tekrar vahdete ulaşma çabası içerisinde olmalıdır.

Dilersen ermeğe tevhîd-i zâta esmâdan[1]

[1] Şiir metinleri şu kaynaktan alınmıştır: İsen, M. ve Kurnaz, C. (1990). *Şeyhî Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Nazar sıfatına kıl gör bedâyî-i ef'âl (K,3/15)

"İsimlerden zatının birliğine ulaşmayı dilersen (onun) her şeyi gören sıfatını tanı, eylemlerin hayret veren güzelliğini gör,

Allah'ın kâinatı yaratışı kaf ile nun harfinden (kün) ibarettir. Kün ol demektir. "(O), göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır. Bir şeyi dilediğinde ona sadece «Ol!» der, o da hemen oluverir. (Bakara Suresi, 117.ayet)" Âlemlerin yaratılış sırası vardır. İnsan ise belli aşamalardan geçirilerek yaratılmıştır. Âlemler yaratıldıktan sonra âdem (insan) yaratılmıştır. Şair bunu Arapça yazılışlarıyla değerlendirip âlem'in âdem'e dönüşümünü anlatmıştır. İki kelime arasındaki yazım farkı *lam* ile *dal*'ın yer değiştirmesidir." (İspir, 2008: 111)

Şeyhi, burada vahdete götürecek olan yolun yine vahdetten ortaya çıkan onun tecellisi, onun isim ve sıfatlarının bilinmesidir, diyerek vahdet yolcusuna nasihat ediyor.

Gönlüm bu reng ü nakşı ko nakkâşa kıl nazar

Gözle yakîn cemâlîni gitsin hîcâb u zan (K,7/22)

Gönlüm bu renk ve resimleri bırak da bunları yapana bak. Allah'ın güzelliğini yakından gözle ki oradaki perde ve şüphe gitsin.

Şair, bu beyitte kişinin belli bir zaman sonra dünyadaki varlıkların yaratıcısını görmesi gerektiğini ve bu şekilde aradaki engellerin kalkacağını, tam anlamıyla insanın Allah'ı tanıyacağını öğütlemektedir. Renk ve nakış Allah'ın tecellisidir. Asıl olan tecelliye takılıp kalmak değildir. Asıl olan tecelliden hareketle Allah'ın cemâli yani vahdeti olmalıdır.

Hakikat ehliyisen Hakk'a tut yüzün dâyim

Ko tapsın ılduz u hâke müneccim ü kavvâl (K,3/41)

Eğer doğru yolu arayandan isen daima Hakk'a yönel, bırak isteyen yıldıza, toprağa, falcıya ve büyücüye tapsın.

Hakikat Allah'ın kendisidir. Evrendeki varlıklar onun bir tecellisidir. Mutlak varlık dururken tecelliye tapmak yoldan çıkmaktır. Bu nedenle şair, doğru yolun vahdet olduğunu öğütlüyor.

2. Zamanın Kıymetini Bilmek, Dünyayı Hoş Geçirmek, Ömrün Kıymetini Bilmek

Dünya geçicidir. Zaman ise insanın dünyadaki ömrü kadardır. Kısa ömürde insanın pek çok sorumluluğu vardır. Bu sorumluluğunu yerine getirmesi için zamanı boşa geçirmemesi gerekir. Geçici olan bu hayatın bazen de ömrü hoş etme, yiyip, içip eğlenme şeklinde ihyası gerekir.

Sefer uzak kısacık ömr ü azuk az iş çok

Zamâne fursatı fevt etmeden kıl isti'cal (K,3/60)

Yolculuk uzak, ömür kısa ve azık az, iş ise çok; zaman geçmeden, fırsat kaçmadan acele et.

Şair, burada asıl seferin sonsuzluk yolculuğu olduğunu belirtip ömür dediğimiz fırsatın o yolculuktaki önemine işaretle zamanın iyi değerlendirilmesi gerektiğini öğütlemektedir.

Sâz u şarâb u şâhid Şeyhî hoş geçir

Bu bir nefes hayâtını kim yok ana sebât (G,7/7)

Şeyhi ömrünü saz, içki ve eğlencelerle hoş geçir. Geçen zaman ömründen geçmektedir.

Şair, kendine hitaben, zamanını hoş şeyler ve eğlencelerle geçir. Çünkü hayat hızlı bir şekilde geçiyor, diyerek dünya hayatının kısa oluşuna ve bu kısa hayatın iyi değerlendirilmesine dikkat çekmektedir.

Bu dehr zulmetinde ger âb-ı Hızır gerek

Cam-ı cihan-nümayile ayş-ı Sikender et (G,9/4)

Bu dünya hayatının karanlığında eğer Hızır aradığı ölümsüzlük suyu gerek ise, dünyayı gösteren kadeh ile İskender gibi yaşa.

İskender ve Hızır, dünyanın fani olduğunu bildikleri için ölümsüzlük suyunu aramaya çıkmışlar ve ölümsüzlüğü arzulamışlardır. Şair bu olaya telmih yaparak İskender'in dünyadaki gösterişli yaşamını gözden geçirerek gerçekte bu hayatın ne olduğunu gör ve ona göre yaşa, dünyadaki zamanın geçiciliğini anla, diyerek öğüt vermektedir.

Ganîmet gör vücûdun bir nefes kim

Hakîkat gözlesen âlem 'ademdir (G,33/2)

Şair, Vücudun bir nefes kadar ömrü bile olsa onu bir ganimet bil. Gerçekte baksan âlem yok gibidir, diyerek her anın değerli olduğunu öğütlüyor.

Nakd-i vakti görelim ahde vefâ gösterelim

Nice bir gussayile kıssa-i mâfât edelim (G,121/3))

Şair, vaktin kıymetini görelim, verdiğimiz sözde duralım; pek çok kederleri ve kaybolan kıssaları yaşayalım, diyerek dünyada yapmamız gerekenleri en güzel biçimde elest bezminde Allah'a söz verdiğimiz gibi yaşayalım ve bizden sonrakilere bu güzel yaşamımızı örnek bırakalım düşüncesiyle öğüt verir.

Çünkü sermâye ömrdür kişiye

Andan uş bir nefes fütûh edelim (G,122/2)

Şair, ömür insana büyük bir sermayedir, ondan bir nefes fetihler elde edelim, diyerek ömrün bereketli ve yararlı geçmesi için çaba harcamamız gerektiğine dikkat çekmektedir.

Gel ey gulâm-ı hoş-nevâ bu demde şâd olmak revâ

İç sücüyü kaygın sava benden tut iş bu bengi sen G,138/3

Şair, gel ey hoş sözler duymak isteyen bana kulak ver, bu anda sevinçli olmak uygun düşer, iç içkiyi kaygını gider, benim bu ölümsüz sözümü tut, diyerek zamanın geçiciliğine işaret edip sevinçli olmanın yolunu öğütler.

Kandasın ey aşk eri anla serencâmını

Ömrü yele vermeden hoş geçir eyyâmını G,196/1

Yine şair, ey aşk eri neredesin kendi başından geçenleri anla, ömrü boşa geçirmeden önce günlerini güzel geçir, diyerek zamanın değerine dikkat çeker.

3. Dünyaya Aldanmak, Dünya Zevkine Dalmak, Dünyanın Faniliği

Dünya hayatı geçicidir. İnsan dünyaya ayrılığın acısını yaşamak, kendini bilip tanıyarak, benliğini yok ederek tekrar vuslata kavuşmak adına yola çıkmış bir tecelliden ibarettir. Bu nedenle aldatıcı olan dünyaya bel bağlamamalı, dünyanın geçici olduğunu bilmeli ve ona göre hayatı yaşamalıdır.

Devlet evi dîvârına yastanmayı gör kim

Muhkem değil ey şâh, bu bünyâdın esâsı (K,6/5)

Ey Şah! Devlet evinin duvarına dayanmanın ne olduğunu iyi gör çünkü bu dünya binasının temeli sağlam değil.

Burada şair, devletin şahsına yani padişaha seslenerek, Sahip olduğu saltanatın ve devletin fani olduğuna ve onlara dayanıp güvenmemesi gerektiğine dikkat çekerek tüm insanlara öğüt verir.

Ey lezzet alan ayş-ı cihândan hazer et kim

Nûşunda durur nîşi vü balında belâsı (K,6/6)

Ey! Dünya hayatının zevkinden lezzet alan kişi dikkat et çünkü İçinde zehir, balında ise bela durur.

Bu beyitte şair dünya hayatında alınan zevklerin perde arkasının ızdırap ve elemle dolu olduğunu hatırlatarak, dünya hayatına fazla dalınmaması gerektiğini öğütlüyor.

Dünyâ-yı denî kim doludur nakş-ı muzahraf

Aldamasın îgende seni hüsnü behâsı (K,6/7)

Alçak dünya aldatıcı, süslü yalanlarla dolu olduğu için görünüşteki güzellik ve kıymeti seni aldatmasın.

Şair bu beyitte dünyanın güzel gibi görünen aldatıcı varlıklarına ve onların cazibesine kapılmamak gerektiğini tavsiye etmektedir .

Tâhir nefesin kılma nikâhında mülevves

Kim hergiz arınmadı anun hayz u nifâsı (K,6/11)

Temiz nefesini dünyaya yakınlık ve bağlılıkla kirletme, çünkü o hiçbir zaman kirlerinden ve pisliklerinden arınmamıştır.

Şair burada dünyanın pis yüzünü kişiye göstererek, dünyaya meyletmenin, dünyayı sevmenin sakıncalı olacağını öğütlemektedir.

Yâr ile olan hem-nefes ayş ol sürer âlemde bes

Mâl ile mülk etme heves Kârun'a bak Fağfûr'u gör (G,74/4)

Şu alemde her nefes sevgili ile olan kesinlikle hayat sürmüş olur. Mal ve mülk heveslisi olma Karun'a bak, Fağfûr'u bunlardan ders çıkar.

Şair; kişinin gerçek anlamda yaşadım diyebilmesi için ebedi şeylerle ve ilahi arzularla meşgul olması gerektiğini belirtiyor. İnsanın dünya malına çok fazla heveslenip Allah'ı unutmaması gerektiğini nasihat etmektedir. Karun dünya malına çok bağlanıp malları ile birlikte helak olmuştur. Fağfur ise Çin devletinin imparatoru olmasına rağmen puta taparak hayatını yok etmiştir.

Gönül umma dünyâ gülünden koku kim

Yüzü anun âh-ı hezârına değmez (G,82/3)

Gönül, dünya gülünden güzel koku gelmesini bekleme, Onun yüzü bülbülün çektiği âha değmez.

Şair bu beyitte dünyayı aldatıcı bir güle, gönlünü ise bülbüle benzeterek gönlüne hitaben fani dünyadan vefa beklememesi gerektiğini, çünkü gönlünün onca ah ve inlemesine karşılık bir şey çıkmadığını ve bülbüle benzettiği gönlünün dünya gülünden hayır göremeyeceğini ifade ederek öğütte bulunur.

Bu gencîneden gözleme nüş-dârû

Ki tiryâk ise zehr-i mârına değmez (G,82/4)

Bu hazineden tatlı ilaç bulacağını sanma, faydası yılan zehri kadar bile olamaz.

Şair, burada dünyanın saklı güzelliklerinden, hazinelerinden faydalanma arzusunda olan insana seslenerek bu amaca ulaşamayacağını söyler. Çünkü şair, dünya öyle aldatıcıdır çok güzellikleri sunacağa benzer ancak güzelliklerine dalanları derde, hastalığa mutsuzluğa düşürür. Faydası az ancak verdiği eziyet çoktur, düşünceleri ile nasihatte bulunur.

Ahd u vefâyı yârdan Şeyhî tevakku eyleme

Kes sözü dünyede safâ bulmamış ola hîç kes (G,84/7)

Şair, Şeyhî, sen sevgiliden sözüne vefada bulunmasını bekleme, artık sözünü kes, çünkü bu dünyada hiç kimse safa bulmamıştır, diyerek öğüt verir.

Mahbûb u sîm ü zer dükeli senin oldu tut

Yok bir nefes çü mühlet ecelden ne fâyîde (G,152/4)

Sevgili, altın ve gümüş bunların tümünün senin olduğunu varsay, ama ne fayda ki ecel gelince bir nefes dahi süre vermez.

Burada dünyadaki her istenilenin, sevilenin; mal, mülk, para gibi maddi şeylerin kişilerin eline geçip, tam mesut bir hayat içinde olsa bile bir gün ecelin geleceği konusuna değinilmiştir. O gün gelince bunların hiçbiri kişiye fayda sağlamayacaktır. Şair burada

okuyucuya, Öyle ise bu dünyalıklara güvenip, gaflete dalmamasını ve lezzetlerin eleme dönüşmemesini öğütlemektedir.

Alma cihân mülkünü sohbetini bir nefes

Verme iki âleme câm-ı dil ârâmını (G,196/2)

Dünya malını, sohbetini bir nefes dahi olsa alma, gönlü rahatlatan kadehi ise iki aleme verme.

Şair dünya malının bir nefeslik an kadar bile değer vermeye layık olmadığını ve her insanın dünya malına bu gözle bakması gerektiğini vurgularken diğer yandan gönlü rahatlatan kadehi iki dünyaya da verme öğüdünü verir. Çünkü burada kadeh vahdettir. Allah ile bir olmaktır. Vahdete kavuşma arzusuna iki dünya da feda edilir.

4. Nefisle mücadele, benliği yenme

Âfet kamu nefs oldu vücûdun adem et kîm

Kahrında durur lutfu fenâsında bekâsı (K,6/18)

Şair, kötülüklerin hepsi nefistendir. Vücudunu yok et çünkü nefsin iyiliği öldürücülüğünde, devamlılığı yokluğundadır, diyerek nefsin isteklerini yok etmek gerektiğini öğütlemektedir.

Her lahza muhâlif ol ona k'ola muvâfık

Derd ile geçir ömrünü k'oldu devâsı (K,6/19)

Şair, nefsin isteklerine her an aykırı hareket etmen yerinde olur, ömrünü de dert ile geçir ki derman bulasın, diyerek nefsin kötülüğe, derdin ise kurtuluşa yön verdiğini öğütlemiş. Buradaki dert ilahi aşk derdidir. Aşk derdiyle yanan kişi ise vahdete kavuşarak dermanını bulmuş olur.

Dünyâ denî durur ana dânâ dayanmaya

Dîn âdemini aldayımaz dîv-i Ehremen (K,7/25)

Şair, din adamını kötülük devi kandıramazken, dünya öyle alçaktır ki bilgin kişi bile ona dayanamaz, diyerek dünyanın alçaklığına ve aldatıcılığına dikkat çekmektedir.

Bekâ bilen bu demi ömr-i bâki anlaya kim

Vefâ kimesneye kılmaz zamâne-i fânî (K,14/38)

Yaşadığı zamanı sonsuz bilen sonsuz ömrüm var zanneder, oysa fani zaman hiç kimseye vefa kılmaz.

Şair burada insanın fani dünyayı baki zannedip yapışmaması gerektiğini ve dünyanın hiç kimseye vefa göstermediğini belirtiyor.

Çü gitti mâzi vü müstakbel olmadı ma'lûm

Hoş eyle hâlini dâyîm be-hükmi istishâb (K,15/27)

Geçmiş geçti gitti, gelecek bilinmedi, sen mevcut halini devamlı güzel şeylerle geçir ki bu hallerin hüküm günü yanında bulunsun.

Burada ne geçmişin ne de geleceğin insanın elinde olmayan zamanlar olduğuna değinilmiştir. İnsanın tek değerlendirebileceği zamanın yaşadığı zaman olduğu belirtilmiştir. Şair burada bu zamanın öteki dünya için iyi bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğini nasihat ediyor.

Al Şeyhî pendi benden cân gözle geç bedenden

Kurtuldu fâni tenden şol kim bekâsın ister (G,17/7)

Şeyhi, öğütlerimi dinle can gözüyle bakıp geç bedenden, sonsuzluğu isteyen bu şekilde fani tenden kurtuldu.

Şair, kendine hitaben bu beyitte nasihatte bulunup bedenini Allah yolunda kullanmayı bedeninin nefsi istekleri terk etmesini istemektedir. Bunu yapanın ancak sonsuzluğa erişebileceğini öğütlemektedir.

Câm-ı cihân- nümân yüzün pâk tut müdâm

Âlemde nîk ü bed ferah u gam gelir gider (G,52/3)

Alem'i seyrettiren kadeh gibi yüzünü daima temiz tut, dünyada iyi ve kötü, hüzün ve sevinç gelip geçicidir.

Burada yüz Allah'ın tecellisi olduğu için güzeldir. Allah'ın tecellisinin dünya isteklerinden korunarak temiz tutulması öğütlenmiştir.

5. İnsanın Yaratılış Değerini Bilmesi

Maksûd-ı cihânsın bilebildin ise maksad

Ayîne-i cânsın yur isen jengi vü pâsı (K,6/21)

Şair, sen cihanın yaratılma amacısın, anlayabildin ise maksat budur, kirini ve pasını yıkarsan bu canın aynasısın, diyerek Allah'ın insanı dünyaya halife kıldığına gönderme yapıp insanın günahlardan temizlenerek özüne uygun davranmasını öğütlüyor.

8. İnsanlarla dost olma, iyilik yapma

Nâs ile enîs olma ki vesvâs durur ekser

İnsân isen olma ezeli ünsün ünâsı (K,6/23)

İnsanlar ile dost olma çünkü çoğunluğu vesvese verir, insan isen insanlar ile ezeli dost olma.

Şair burada insanın, insanoğluyla çok fazla içli dışlı olmaması gerektiğini, onların çoğunun içinde vesvese olduğunu ve bundan uzak durulması gerektiğini öğütlüyor.

Seni sevenin ağladığına sevinirsen

Sakın k'işitip eşiğe düşmen gelir ey dost. (G,10/4)

Ey dost kişi, sakın seni sevenin ağladığına sevinme, düşman işitirse eşiğe gelir.

Şair bu beyitte dostluğun önemini vurgulamak istemiştir. Küçük anlaşmazlıklardan dolayı dostların birbirlerinin kötü hallerine sevinmemeleri gerektiğini belirtiyor. Yoksa bu kişilerin düşmanlarının bunu fırsat bilip bu durumdan yararlanabileceği öğüdünü veriyor.

Ömr-i bekâ diler isen ihsân yolun gözet

Çün kalır âdemîlik u âdem gelir gider G,52/5

Sonsuz bir hayat diler isen iyilik yolunu tut, çünkü insanlık baki, insan ise gelip geçicidir.

Şair, sonsuz hayatın ve gönüllerde yaşamanın ancak insanlara iyilik yapmakla kazanılacağını söylüyor. Çünkü yapılan insanlığın kalıcı, insanların ise gelip geçici olduğunu söyleyerek kişileri iyilik yapmaya sevk etmektedir.

6. Doğruluk

Şol kim dem-i ihlâs ile bastı kadem-i sıdk

Azıtmadı her gülün anı zerk ü riyâsı K,6/24

Şair, Her kim ki ihlâs ile doğru bir şekilde adım atarsa, her gülün ikiyüzlülük ve hilesi onu azıtamaz, diyerek samimiyet ve doğruluğa önem verilmesi gerektiğini öğütler.

7. Şeriat, Akıl, Mürşit

Mürşîd gerek ise yeter âsâr-ı Muhammed

Kim arşa vü ferşe irişir şer'i lîvâsı K,6/25

Şair, doğru yolu gösteren ister isen Hz. Muhammed'in bıraktığı eserler yeter, çünkü dinin bayrağı yere de ve göğe de erişir, diyerek mürşit arayanlara Peygamberin sünnetini ve şeriatını rehber edinmelerini öğütlüyor.

Şer' ile kâyim ol yüzünü görmesin halel

Akl ile dâyim ol özünü ermesin zelel (M, 2,5/12)

Şeriat ile kendini sağlama al ki yüzüne kötülük gelmesin, akıl ile devamlı hareket etki özüne bir eksiklik gelmesin.

Şair, burada insanın kendisine şeriat ve aklı yoldaş etmesi gerektiğini belirtiyor.

8. Takdir-Tedbir

Tezhîb-i sıfat etmeğe tedbîr-i amel kıl

Takdîr iledir gerçi ki olmuş u olası (K,6/32)

Her ne kadar her şey Allah'ın takdiri ile olmuş ve olacak olsa da niteliklerini süslemek için işinle önlem al.

Şair burada her şeyin kaderde yazılı olmasına rağmen kişiyi iyi ve güzel ameller yapmaya, iyi sıfatlarla anılmaya teşvik ediyor, bunu öğütlüyor.

9. Şükretme

Şükr eyle kamu acz ile k'ol hayy u kavînin

Şâkir kula bildin ki mezîd oldu atâsı (K,6/33)

Tüm acizliğinle şükret ki her an diri ve güçlü olan Allah'a dayanasın, çünkü şükreden kula Allah'ın bağışı çok olur.

Şair, bu beyitte insanın her halinde Allah'a şükretmesi gerektiğini ve bu haliyle Allah'ın ihsanlarına daha çok layık olacağı öğütlüyor.

Şükr kıl fakrın ile etme şikâyet Şeyhî

Derdine şâh-ı kerim eyleye dermân-ı kerem (K,11/19)

Şeyhi fakir halin ile şükret, şikâyet etme, böylece derdine cömert olan şah çok derman eyleye.

Burada her ne kadar kötü durumda olsak bile Allah'a şükretmemiz gerektiği ve onun derdimize derman olacağı nasihati veriliyor.

10. Hikmet

Her sîne kim bu nükteyi nakş etti levhine

Hikmet hazînesine emîn oldu mü'temen (K,7/27)

Her kim ki ince manayı (herkesin anlayamayacağı mana) kalbine işlediyse, hikmet hazinesinin güvenilir bir eri olur.

11. Terbiye

Fazl u hüner ne fâyide olmasa terbiyet

İlm ehline azâb ola akl ıssına ikâb (K,12/32)

Terbiye olmazsa fazilet ve hüner ne fayda verir; bu hal ilim halkına eziyet akıllılara ve işkence olur.

Şair bu beyitte insana her şeyden önce ilim ve aklın değil, terbiye ve ahlâkın lazım olduğunu belirtiyor. Böylece kişinin bu yönde hareket edip bunları kazanması gerektiğini öğütlüyor.

12. Ahiret, Yeniden Dirilme

Hayâta nice ererdi nebâtın emvâtın

Gözet ki keşf oluna hâl-i haşr ü neşr ü hisâb (K,15/2)

Bitkilerin nasıl tekrar hayata döndüğünü gözet ki ahirette her şeyin nasıl dirilip hesap vereceğini de anlayasın.

Şair bu beyitte baharda bitkilerin canlanmasına dikkat çekerek ahiretteki dirilişin de bundan yola çıkarak anlaşılmasını tavsiye ediyor.

13. Sabır

Sabr-ı Eyyüp ile Şeyhî nice bir katlanasın

Tut ki ol hüsn ileYusuf olasın ömr ile Nûh (G,13/7)

Şeyhî, Hz. Eyüp gibi sabırla dertlere katlanasın ki güzellik de Hz. Yusuf gibi ve ömrün ile Hz. Nuh gibi olasın.

Şair bu beyitte sıkıntılara karşı sabırlı olunması ve bu takdirde kişinin güzel mükafatlara sahip olabileceğini nasihat etmektedir.

14. Kanaat

Küne-i halvetten şu kim gîydi kanâ'at hil'atın

Tut eteğin kim cihânın genci ol serverdedir (G,36/5)

Kim tenha köşeye çekilip kanaat elbisesini giydiyse, onun eteğini tut, dünyanın hazineleri o uludadır.

Bu beyitte şair; kanaatkâr olunmasını ve ibadet için inzivaya çekilip kanaate sarılan büyük insanları göstererek bu yolda gidilmesi konusunda öğütlerde bulunmaktadır.

15. Gönlün tamiri

Hayâlin tatlıdır vîrâne gönlüm

İmâret kıl ki sultân menzilidir (G,51/2)

Virane gönlüm, hayalin tatlıdır, onu imar et çünkü o sultan mekânıdır.

Şair, kalbin Allah'ın tecelli yeri ve Allah'ın nazar ettiği yer olduğunu söyledikten sonra bu kalbin (gönlün) o sultana (Allah'a) layık bir şekilde kötülüklerden arındırılması gerektiğini öğütlüyor.

16. Tevbe, Allah'ın Rahmeti

İnsan kul olarak günah işlemeye eğilimli bir varlıktır. Ancak işlediği günahlardan ötürü ümitsizliğe düşmemeli Allah'ın rahmetine sığınarak af dilemeli ve tövbe etmelidir.

Kesme Şeyhî havf ile ol bahr-ı rahmetten recâ

Kim olur bir katresi bin bin cihan cürmüne bes K,2/16

Şair, sen korku ile o rahmet denizinden ümidini kesme, çünkü onun bir damlası bütün cihanın günahını bağışlamaya yeter, diyerek Allah'ın rahmetinden ümit kesmemek gerektiğini öğütler.

Şeyhî'yâ Hak'tan ericek tevfîk

Varalım tevbe-i nasûh edelim (G,122/5)

Ey Şeyhi, Allah'tan yardım gelecektir. Varıp Nasuh tövbesi edelim.

Şair tam bir tövbe zamanının geldiğini ve güzel bir niyetle tövbe edilmesi konusunda, tövbenin önemini nasihat etmektedir.

Amelden ücret umunca gurûr-ı tâ'at ile

Günahta muntazır-ı rahmet-i Hudâ olalım (G,125/6)

Yaptığımız ibadetlere karşı ücret beklentisi içinde olduğumuzda, günahlarımızı hatırlayıp Allah'ın rahmetine sığınalım.

Burada şair; insanların yaptığı az bir ibadeti çok görüp hemen cenneti kazandığı düşüncesine kapıldığını ve bu yanlış durumdan kurtulmak için kişinin yaptığı onca günahı hatırlayıp; değil mükafat beklemek, Allah'ın azabından kurtulmak için kişinin Allah'ın rahmetine sığınması gerektiğini nasihat eder.

17. Âşıklık, Aşk

Ey şâdî-i şengül bugün ben bülbülüm sen gül bugün

Gönlüm şikâr etgil bugün yarın bilesin cengi sen (G,138/4)

Ey sevinçli gülün neşesi, bugün ben bülbülüm sen gülsün, bugün gönlümü av et, yarın nasıl bir savaş olacak bilesin.

Şair burada canlı, sevinçli taze gülün bülbülü kendine âşık etmesi gönlünü av yapması ile âşığın cengi başlamış olacaktır.

Bülbül-i cennet misin aşk tarîkin gözet

Tâ ki sana yol vere uçmaya sırât (G,87/5)

Cennet bülbülü müsün aşk yolunu takip et, tâ ki sırat köprüsü cennete yol verene kadar.

Şair burada, âşığın gerçekten cenneti istemesi durumunda ilahi aşk yolunun takip edilmesi gerektiğini, gönlün olgunlaştırılıp hafifletilerek yüceltilmesi gerektiğini vurgulamış. Mahşerde bu aşkın verdiği hafiflikle cennete uçsun mesajı verilerek yalnızca cenneti istemenin yeterli olmadığını ve bunun gereklerinin de yapılması gerektiğini nasihat etmektedir.

Ashâb-ı meclis ayş ile yol doğru gittiler bile

Sarhoş erişti menzile gafletten ayıl bengi sen (G,138/8)

Meclisin sahabeleri yaşayışlarında hep doğru yoldan gittiler, sarhoş (aşk sarhoşu) menzile erişti, afyon sarhoşu sen artık gafletten uyan.

Şair, burada sahabeler gönderme yaparak onlar gönüllerini hep din olgusuyla doldurdukları için hiçbir zaman yanılmadılar, hep doğru yoldan gittiler, diyor. İlahi aşk sarhoşu olanların da gidecekleri yere vardığını söylüyor. Şair, kötü alışkanlıklardan ve davranışlardan dolayı doğru yola girmemiş olanların bir an önce doğru yola girmelerini, gaflet uykusundan uyanmalarını nasihat etmektedir. Burada aşk sarhoşu olanlar ile dünya sarhoşu olanlar

karşılaştırılmış, Aşk sarhoşu olanlar menzile ulaşırken dünya sarhoşu olanlar gaflet uykusunda kalıp gerçeği bulamamışlardır.

Gönül kuşunu eyleme bir dâma giriftâr

Aç gözünü sen ibreti yüz dâneden iste (G,147/5))

Şair, gönül kuşunu sürekli bir tuzağa düşürme. Gözünü aç, sen ibreti yüz defa yem uğruna tuzağa düşenlerden iste, diyerek âşık olarak kendini bir kuşa benzeterek atılan yeme aldanıp da avlanmamak gerektiğini öğütlüyor.

Sonuç

Klasik Türk edebiyatının oluşumu ve yerleşmesinde önemli bir yeri olan Şeyhi'nin nasihat etme amacıyla şiir yazmadığı ancak nasihat etme üslubundan faydalanarak şiirine zenginlik kazandırdığı görülür. Toplumun inançları, gelenekleri, yaşantı biçimleri, hayata bakışı ve deneyimleri sonucunda ortaya çıkan ve toplum üzerinde eğitici etkisi olan düşünce ve davranışlar nasihat üslubu içerisinde şiire taşınmış ve işlenmiştir.

Şeyhi, divanındaki kaside, gazel ve methiyelerinde nasihat üslubu kullanılmıştır. Nasihat üslubu içerisinde vahdete ulaşma, dünyanın geçiciliği ve aldatıcılığı, zamanın değerini bilme ve yerinde kullanma, kanaat, tövbe, sabır, saadet, terbiye, aşk gibi pek çok konuya değinilmiştir. Ele alınan konular, kişileri ikna etme, bilgilendirme, eğitme, yönlendirme amacına yönelik olarak işlenmemiş olsa bile neticede bu amaca hizmet etmiştir. Çünkü üslup olarak nasihat ders verme, eğitme eğilimini şiire kazandırmıştır.

Şeyhi nasihat üslubunu işlediği beyitlerde açık anlaşılır bir dil kullanmıştır. Toplumda kabul görmüş değerleri hatırlatarak nasihatte bulunmuştur. Şiirin içeriğine uygun olarak nasihat üslubunu kullanmıştır. Nasihatlerinin temelini dini inanış, düşünce ve felsefesi oluşturmuştur. Nasihat üslubu ile özdeyiş niteliğinde mısra veya beyitler oluşturulmuştur. Üslup da eyle al, olma, sakın, ola, oluna, katlanasın, olasın, kıl, edelim, olalım, etgil, vere, ayıl, eyleme gibi fiillerin olumlu ve olumsuz emir kipinde kullanımları kullanılmıştır.

Kaynaklar

Aktaş, Şerif (1993). *Edebiyatta Üslup ve Problemleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Biltekin, Halit (2018). ***Şeyhî Dîvânı,*** Ankara: https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/61044,seyhi-divanipdf.pdf?0 **22.12.2021**

İsen, M. ve Kurnaz, C. (1990). ***Şeyhî Dîvânı,*** Ankara: Akçağ Yayınları.

İspir, Meheddin (2008). *Şeyhi Divanındaki Kasidelerin Edebi Türler ve Tarzlar açısından İncelenmesi I Dini Türler.* Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi(24), 103-127.

Tarlan, Ali Nihat (2004). ***Şeyhî Divânı'nı Tetkik,*** Ankara: Akçağ Yayınları.

http://lugatim.com/ **22.12.2021**

GAZELLERDE ŞAİRLERİN ÂŞIK OLARAK KENDİLERİNE DÖNÜK NASİHATLERİ

Meheddin İspir

Erzurum Teknik Üniversitesi – 0000-0002-7330-342X

ÖZET

Klasik Türk şiirinde her şair aynı zaman da iyi bir âşıktır. Şairler âşık olarak kendilerini ifade edip âşık olmanın zorluklarını, sıkıntılarını, gereklerini sıklıkla dile getirirler. Sevgili karşısında âşığın içine düştüğü zor durumdan kurtulamama durumu yine âşığın kendine nasihatiyle teselli edilir. Şairler âşık olanın içine düşeceği güçlüğü iyi bildiklerinden bu güçlüğe nasıl direnilmesi, nasıl mücadele edilmesi gerektiğini de iyi bilirler. Bu doğrultuda şairler, âşıkların tecrübelerini dile getirerek kendileri için âşıklık adına nasihatte bulunurlar.

Şairlerin âşık olarak kendilerine dönük nasihatleri içerisinde, âşığın sevgiliden ayrı oluşu, ayrılık ateşinin gönlü ve bedeni hasta etmesi, başa gelen belalar ile mücadele etmede zorlanması, sevgilinin eziyeti ve zulmü karşısında sabır ve tahammül sınırının aşılması, sevgilinin kulu ve kölesi olmada ve sevgilinin kapısında beklemede ısrarını devam ettirememesi gibi anlatımlar yer alır. Âşığın sevgili karşısında içine düştüğü her durum sitem, isyan, başkaldırı ortaya çıkar ise âşığı bunlardan kurtaracak olan yine âşığın kendisine yapacağı nasihatler olacaktır.

Bu çalışmada, klasik Türk şiirinde âşığın bulunduğu konum, âşıklığın gerekleri, âşığın karşılaştığı zorluklar ortaya konularak âşığın kendini teselli etmesi, yatıştırması, sakinleştirmesi için yine kendine ettiği nasihatler ele alındı. Farklı şairlerden beyitler seçilerek konu açıklığa kavuşturuldu. Elde edilen malzemeden hareketle âşığın kendine nasihat etmesi değerlendirildi ve irdelendi.

Anahtar Kelimeler : Gazel, Âşık, Nasihat, Sevgili

Giriş

Şairler âşıktır. Klasik Türk şiirinin temel malzemesini aşk duygusu oluşturur. Aşk şiirin malzemesi olmanın yanın da sanatın işlenmesi ve şekillenmesinde anlam öğelerini oluşturan temel yapı taşı olarak âşık, sevgili ve rakip üçlüsünün ana kaynağı olarak şiirde yerini alır. Belli kullanımların içerisinde kendine özgü çizgisinde âşığın ele aldığı aşk duygusunun sevgili üzerinden şekillenmesiyle oluşan anlam unsurlarının kalıplaşmış değerler içerisinde olma zorunluluğu sayesinde içine düşülen derin duyguların yetersiz olan maddiyatın ötesine geçerek sonsuzluğa kapı aralaması, âşıklığın da zaman içinde yüksek makam olarak düşünülmesini sağlamış ve âşık övünülen bir kimlik olarak kendini göstermiştir. Her koşulda bütün zorluklara karşın bilerek ve isteyerek şairin kendini âşık olarak tanımlaması ve önceki meşhur âşıklarla boy ölçüşecek veya onlardan daha üstün bir âşık olarak kendini göstermesi, aşktaki yüce duygunun ezeli bakış açısıyla ele alınıp ebedi olan bir sevgili yolunda ayrılığın hiç bitmeyen acı ve derdi içerisinde ıztıraba dönüşen gönül baskısının şair üzerindeki etkisi şairi bildiği yolun çıkmazını çözümlemeye sevk etmiş böylece şairin kendi kendine nasihat etme gereğini ortaya çıkarmıştır. Şairin belki de içinde bulunduğu zor durumu kendine nasihat ederek göstermeye

çalışması ve bunu gösterirken de âşıklığın özelliklerini ortaya koyması, âşığın sevgili karşısında alacağı tutum ve davranışları sergilemesi ve bütün bunları yaparken şairlik yeteneği ile sanatsal anlatımına yön vermesi nasihat tarzının kullanımı ile zenginlik kazanmıştır.

Nasihat tarzı ile şair, âşığın bir güzele gönül bağladığında artık ondan kurtulamayacağını, sevgiliden gelen eziyetlere sabretmesi gerektiğini, sabrın ve tahammülün azaldığı zamanlarda yiyip, içip eğlenmesini, duruma aldırış etmemesini, yeri geldikçe ağlayıp ah çekerek inlemesini, sevgilinin ayağına, bulunduğu yere gitmesini, sevgiliye kulluğunu göstermesini, yanıp yakılarak gönlünü olgunlaştırmasını, kendiyle baş başa kalarak kendi değerini anlamasını, sevgiliye kavuşmada ümidini kesmemesini nasihat eder.

1. Âşığın Bir Güzele Gönül Vermesi, Kendini Ona Bağlaması

Şairler âşıklığın çok zor olduğunu, âşıklıkla birlikte pek çok eziyetin sıkıntının gelebileceğini bildiklerinden dolayı âşık olmaktan çekinirler. Âşık olmaya heveslenenin âşık olduktan sonra yükleneceği sorumluluğu iyi düşünmesi gerekir.

Nizâmî, kendisine seslenerek, sevgilinin saçının kıvrımlarına kendini bağlayanın artık oradan kurtulması mümkün olmaz, çünkü şahinin pençesine düşen bir sineğin kurtulduğunu kim görmüştür, diyerek aşka düşenin aşktan kurtulmasının mümkün olmayacağını belirtir.

Ey Nizâmî umma yârun çîn-i zülfünden halâs

Kim görüpdür peşşeyi kim çeng-i şâhinden çıkar (Nizâmî D.,9 /7, s.128)

Hayâli ise, sevgilinin kılıç gibi olan bakışlarına gönlünü verirsen artık sevgilinin seni sürekli olarak yaralamasından kurtulamazsın, diyerek gönlü teslim ettikten sonra artık kurtuluş imkânı olmayacağını belirtir.

Şemşîrine Hayâli gönül verdügün sakın

Ağız bir eyleyüb demesün yâre yarala (Hayâli Bey D., 101/5, s. 173)

Usûlî ise yaratılışı, ahlakı, huyu güzel olmayan bir güzeli, cansız bir puta benzeterek cansız bir puta gönül verilir mi, diyerek âşığın bağlılığı karşısında tamamen ilgisiz kalan bir sevgiliyi eleştirmekte ve gönlüne nasihat etmektedir.

Hulku olmayan güzel san sûret-i dîvârdır

Ey Usûlî bir büt-i bî-cána verme gönlünü (Usûlî D.,130/5)

Usûlî başka bir beytinde ise, peri gibi birgüzelin yoluna canını feda etme çünkü o sana sevgili olmaz,sen kulsun o padişah, diyerek kendine nasihat etmekte ve âşık olamanın kul olmak olduğu gerçeğini dile getirmektedir.

Yoluna cânın feda kılma Usûlî ol perî

Sana yâr olmaz ki sensin bir gedâ ol pâdisâ (Usûlî D.,5/6)

Necâtī ise, güzellere aldanmamak gerektiğini, onların âşığın önünde ışık olmadıklarını, sevgilinin saçlarına bağlananın onların ucunda asılı kalacağını öğütler.

Ey Necâtī çıḳma yoldan aldanub güzellere

Şemʿ gibi şanma kim dâʾim öñüñce varalar (Necâtī Beg D., 139/5, s. 230)

Zülfi şebdīzine baş ḳoşma Necâtī yâruñ

Yoḳsa bir gün aşılur terkiye bī-çâre başuñ (Necâtī Beg D.,286/5, s. 320)

Zati, sevgilinin dudağının kırmızılığından dolayı gama düştüğünü ona âşık olduğunu başkalarından öğrenme çünkü yediğinin tadını yine yiyen bilir, diyerek aşkı âşığın bileceğini öğütlüyor.

Gam-ı lâ'l-i leb-i cânânı teftiş etme ağyâra

Yiyen bilür ta'âmun dadını ey Zâtî benden sor (Zâtî D.,339/7)

Nedim, aşkı bir bela olarak nitelendirip kaçınmak gerektiğini, güzellerle yakın dost olmamak gerektiğini öğütler.

Görünmez bir belâdır aşk-ı hûbân-ı cihân şimdi

Nedîmâ kıl hazer germ-ülfet olma bizden eylerle (Nedim D, 144/5)

Galip ise gönlüne sevgiliye bağlanma dediğim halde yine bağlandı, kendini ondan kurtaramadı, diyerek ağlamaya devam ettiğini belirtir.

Demiş idi Gâlib-i zâr sakın olma bend-i dildâr

Yine oldu dil giriftâr sen dil-rübâ imişsin (Galip D., 242/7)

Nef'i, âşığı kul, sevgiliyi ise padişah olarak tanımlatıp âşığa seslenerek o şuh sevgiliye kavuşmayı hayal etme, sevgilinin yan bakışı naz ile seni öldürse bile onun bakışının ruhsatına aldanma, diyerek öğüt verir.

Etme ol şûh ile vuslat hevesin ey Nefî

Emrine râm edebilsin mi gedâ pâdişehi (Nef'i D., 140/5)

Öldürür gamzesi nâz ile seni ey Nefî

Sakın aldanma anın ruhsat-ı nezzâresine (Nef'i D., 123/5)

Nâili, dil ve can takımını sele verme, o ayva tüyleri çıkmış siyah benli aya benzeyen sevgiliden sakın, diyerek âşık olamaya temkinli yaklaşmaktadır.

Seyl-efgen olma raht-ı dil ü câna Nâʾilī

Ol hat-resīde mâh-ı siyeh-hâleden sakın (Naili-i Kadim D., 247/6, s.463)

Bâkî ise âşığa, sevgilinin saçının düşüncesine düşmekten sakın çünkü o aklı tümden darmadağın eder, diyerek öğüt verir.

Zülfi endîşesine varma sakın ey Bâkî

Anda mecmu' ileden ' aklı perîşan getürür (Bâkî D.,131/5, s.133)

2. Âşığın Sevgiliden Gelen Cevr ü Cefaya Sabr Etmesi

Sevgili konum itibari ile şah âşık ise, esir kul ve köledir. Kulun sultana ulaşması kolay değildir. Bundan dolayı âşık sevgiliden gelecek her türlü eziyete, sıkıntıya, belaya, katlanmak zorundadır. Bu zorluklar ile sınav veren "Âşık daima aşk ve ayrılık derdiyle ızdırap çeken, ah ve feryat eden, kanlı gözyaşları döken, vücudu ve bağrı yaralar içinde zayıf düşmüş, yüzü sararıp solmuş olarak görülür." (Kurnaz, 1996: 305).Şairler bu durumu bildiklerinden dolayı bu zorlukları hatırlatıcı nasihatlerde bulunurlar.

Nizâmî, kendine seslenerek fitne çıkarıcı güzellerin yan bakışları ile sana merhamet edeceklerini umma çünkü oyma işi yapanlarda vefa olmaz, diyerek; Necâtī Bey ise, Güzeller eziyet ve sıkıntı çektirmeyi kime öğretmediler, yürü sabreyle çünkü elinden bir şey gelmez, diyerek; Ahmedî ise sevgili sana her ne eziyet etse senin işin ve talihin sabr etmek olmalı, İbrahim gibi aşk ateşine sabredersin sevgilinin katına yükselirsin diyerek; kendilerine nasihatte bulunurlar.

Ey Nizâmî umma rahm ol gamze-i gammazdan
Çün vefâ olmaz bilürsin merdüm-i mekkârda (Nizâmî D., 101/8, s.221)
Ey Necâtī yüri ṣabr eyle elüñden ne gelür
Ḫūblar cevr ü cefâyı kime ögretmediler (Necâtī Beg D., 198/7,s. 268)
Sabr eyle Ahmedi ne cefâ itse saña yâr
Ola ki sabr-ıla işiñ ü tâli'üñ oña (Ahmedî D., 26/7, s.230)
Ahmedî sabr eyle 'ışk odına İbrâhîm-vâr
Ger dilersen kim olasın yâr katında Halîl (Ahmedî D., 379/7, s.444)
Bu derde sabr eyle Ahmedî kim
Müdârâdur hemîn takdîre çâra (Ahmedî D., 420/9, 551/7, s. 530)

Emrî, eziyet çeken bir âşık isen güzellerin nazına katlan, derken; Mihri Hatun, sana sevgili eziyet etse buna şaşırma çünkü dünyada onun gücü ancak sana yeter diyerek kendini teselli eder.

Emriyâ çek cefâyı 'âşık iseñ
Nâza katlañ güzellere bu yarar (Emri D., 202/5)
Ey Mihrî saña yâr cefâ itse 'aceb mi
Gücini çeker dünyede ancak seni buldı (Mihri Hatun D., 181/6, s.145)

Ayrıca Mihri Hatun, âşıklar için söylenen ya sabır ya sefer sözünü hatırlatarak kendine diyarı terk etmeyi öğütler.

Didiler lâzım durur 'uşşâka sabr u yâ sefer

İmdi ey Mihrî hemân terk-i diyâr egler beni (Mihri Hatun D., 192/7, s.151)

Naili ise sevgilinin taze olduğunu hatırlatarak sevgilinin eziyetine incinme, diye kendine seslenir.

Ey Nâili sakın dem-i serd-i hezârdan

İncinme cevrine dahi ol mâh tâzedür (Nâili-i Kadim D., 76/6, s.332)

Ahmet Paşa ise, eziyet oku delmeyince gönlün aydınlanmayacağını, penceresiz bir evin ışığa muhtaç olduğu örneği ile kendine seslenir.

Dil rûşen olmaz Ahmed cevr oku delmeyince

Bî-revzen olsa hâne muhtâc olur ziyâya (Ahmet Paşa D.,263/11, s.246)

Baki ise, sevgilinin saçına bağlı olmaktan dolayı acı çekme çünkü seni başkalarından ayıracak olan sevgiliye bu şekilde bağlanmandır, diyerek kendine öğüt verir.

Bend-i zülfinden elem çekme iñen ey Bâkî

Seni ağyardan ol kayd ile mümtâz eyler (Bâkî D.,126/5, s.131)

Haâli ise, aşka düştün ise sabredeceksin çünkü aşk gamsız ve eziyetsiz olmaz, demektedir.

Hayâli ‘âşka düşdün çünki şabr et

Kim olmaz ‘aşk bî-ğam gene bî-renc (Hayali Bey D., 3/5, s. 118)

Ayrıca Hayâli, düşmanların kıskanmasında acı çekme, sabırlı ol. Allah Nemrud’un ateşini Halil’e gül bahçesi yaptı, diyerek âşıkların ulaşacağı makamı işaretle kendine öğüt verir.

Reşk-i a’dadan Hayâli çekme mihnet şâbir ol

Eyledi Hak âteş-i Nemrudu gülzâr-ı Halil (Hayali Bey D., 9/5, s. 263)

3. Âşığın Sevgilinin Bulunduğu Yere Gitmesi

Âşık sevgiliden ayrı oluşun verdiği acı ile sevgiliye kavuşmayı arzular ancak bu mümkün olmadığı için sevgilinin kapısına giderek orada bekler, ona yakın olmayı amaçlar. Âşık sevgiliye kavuşamamanın üzüntüsünü onun toprağına, ayağına giderek gidermeye çalışır.

Necati, ümitsizliğe kapılma, sultanın ayağının toprağını öpmeye git çünkü kimse devleti erden ırak görmez, derken; Ahmet Paşa da sevgilinin bulunduğu yerden rakibi gördün diye ayrılma çünkü orası can gül bahçesidir, bahçenin dikeninden ve düşmanından kaçma, diyerek âşığa öğütte bulunur.

Pây-būs-i Şehriyâra saʿy it olma nâ-ümīd

Ey Necâtī kimse görmez devleti erden ıraġ (Necâtī Beg D., 266/7, s. 3099

Kûyundan anun gitme rakîbi rörüp Ahmed

Cân gülşenidir kaçma anun hâr u hasından (Ahmet Paşa D.,235/7, s.232)

4. Âşığın Sevgilinin Ayağının Toprağını Sürme Olarak Kullanması

Tutiya, sürme taşının ele alınıp işlendikten sonra tozunu alıp göze sürme yapmaktır. Şairler bu sürmeyi sevgilinim ayağının tozundan elde etmeyi ister ve öğütlerler.

Necati, ağlayan gözlerin için sürme ister isen, gözün aç, sevgilinin ayağının toprağını al, diyerek kendine seslenip öğüt verir.

Ey Necâtī gözüñ aç al ayaġı ṭopraġını

Tūtyâ ister iseñ dīde-i giryânuñ içün (Necâtī Beg D., 421/7, s. 402)

5. Âşığın Aldırış Etmeden Yiyip İçip Eğlenmesi, Şarap İçmesi

Âşığın sevgiliden ayrı oluşu, ona çok acı vermeye başlar, onun derdini ve ıztırabını artırır. Bu durumda çaresiz kalan âşık kendini, zevke, eğlenceye, şarap içmeye verir. Böylece derdini geçici de olsa azaltır.

Necâti, gönül yanmış kebap, içki ile yenen çerezler gam, gözyaşı şarap, ayrılık sohbet arkadaşı olmuş durum böyleyken sebepler tamamlanmış artık ye, iç, eğlen, diyerek içinde bulunduğu durumdan kendine kurtuluş yolu göstermektedir.

Dil kebâb ü nuḳl ġam göz yaşı mey hicrân nedīm

Ey Necâtī ʿayş it eksük nesne yoḳ esbâbdan (Necâtī Beg D., 383/9, s. 378)

Ahmet Paşa'da, aşktan dolayı gam yeme, saf şarap iç, gamın yok olması, kederin giderilmesi ancak böyle gerçekleşir, diyerek çözümü gösterir.

Nûş eyle Ahmedâ mey-i sâfiyi gam yeme

K'oldur müzil-i gussa vü hem dâfi'-i terah (Ahmet Paşa D., 25/5, s.131)

Necâti, gül, gül bahçesi alanında eğlence köşkü kurdu, fırsatı öldürme, eline şarap al; gamdan kurtulmak istersen gönül yudumunu erguvan şarabının kadehine at; gül devridir sarhoş ol utanma, şaşırmışlık işaretini akıl cephesine yazarlar, diyerek kendini yönlendirmektedir.

Ey Necâtī furṣatı fevt eyleme mey alı var

Ṣaḥn-ı gül-zâra ki ḳurdı şâh-ı gül eyvân yine (Necâtī Beg D., 477/5, s. 437)

Ġamdan ḫalâṣ ister iseñ gel Necâtīyâ

Dil cürʿasını câm-ı mey-i erġavâna at (Necâtī Beg D., 33/7, s. 166)

Gül devridürür ser-ḫōş ol utanma Necâtī

Ḫaclet raḳamın cebhe-i hüş-yâra çekerler (Necâtī Beg D.,95/8, s. 204)

Nefî de, ele gül gibi kadeh al, sarhoş bülbül gibi ol, gazeller söyle, nevruz sultanının eğlence meclisini ısıt, şenlendir, diyerek durumu ortaya koymaktadır.

Ele gül gibi câm al bülbül-i sermest ol ey Nefî

Gazeller söyle germ et bezm-i şâhenşâh-ı nevrûzı (Nef'i D., 150/5)

Üzüntü sarhoşluğu ile arzu kadehinin birlikte olduğu şu iki günlük eğlenceyi ganimet bil, şeklinde kendine öğüt vermektedir.

Dū rūze ʿişreti ey Nâʾilī ganīmet bil

Humâr-ı yeʾs ile sahbây-ı ârzū biledür (Naili Kdim D., 46/5, s.338)

Hayalî de başından geçenleri birlik şarabına ulaşmada kadeh kıl veya bela meclisine bir tambur kasesi eyle, diyerek ilahi sevgiliye ulaşmada şarabın ve tamburun birer basamak olduğunu nasihat etmektedir.

Câm kıl bâde-i tevhide Hayâlî serüni

Yâ belâ bezmine bir kâse-i tanbür eyle (Hayali Bey D., 48/7, s. 367)

6. Âşığın Derdinin Kendine Derman Olması

Âşığın derdi aşk derdidir. Aşk derdi ise âşığın vazgeçemeyeceği hep istediği bir duygudur. Bu bakımdan derdi olmayanın dermanı da olmaz düşüncesinden hareketle âşıklar hep dermen ararlar. Onun için de derdi önemserler.

Necâtî, seni derd imiş dermana ulaştıran, o can ve gönül tabibinden sen dermanını iste, yine dertli ol Necâtī dertli dertli olmayınca deva olunmaz diyerek derdi istemek gerektiğini öğütler.

Ey Necâtī derd imiş dermâna irgüren seni

Ol ṭabīb-i cân ü dilden iste sen dermânuñı (Necâtī Beg D., 570/6, s. 501)

Derd-mend ol ey Necâtī derd-mend

Derdlü olmayınca olunmaz devâ (Necâtī Beg D., 13/8, s. 153)

Ahmet Paşa ise, Sen sevgilinin söz verme sevincine inanma, inanacak isen gama inan çünkü o senin eski sevgilindir, diyerek çektiği gamın kendine sevgili olduğunu öğütler.

Sürûr-ı va'de-i yâra inanma sen Ahmed

Gama inan inanırsan ki eski yarındır (Ahmet Paşa D., 36/10, s.137)

7. Âşığın Sevgilinin Vefasızlığını, Acımasızlığını Bilmesi

Âşık çıktığı yolun ne olduğunu iyi bilir. Ancak bildiklerini de kendisine yine kendisi hatırlatır. Çünkü aşkı en iyi kendisi bildiği için öğüdü verecek olan da kendisi olur.

Necâtī, amaçladığın gülü elde edeceğini sanma çünkü alçak dünyanın bağında vefa yok bu dikenden ne biter, diyerek sevgililerin vefasızlığına dikkat çekip kendine öğüt verir.

Ey Necâtī gül-i maḳṣūd girür ṣanma ele

Dehr bâğında vefâ yoḳ bu dikenden ne biter (Necâtī Beg D., 146/7, s. 296)

Ahmet Paşa ise, Gönül çalan güzellerden merhamet isteme çünkü onlar seni dindirmezler, senin inlemenden haz alırlar, diyerek durumu ortaya koyar.

Rahm isteme dil-berden çün ney gibi inlersin

Ahmed seni dindirmez ol k'ala figândan haz (Ahmet Paşa D.,137/5, s.184)

8. Âşığın Sevgilinin Tek Olmasını İstemesi ve Sakınması

Şairler şiirlerinde sadık âşık olarak kendilerini tanımlarlar ve âşık olmanın gereklerini yerine getirirler.

Necâtī, bir iş çok başlı olursa o işte arzu edilen isteğe ulaşılamaz onun için iki alemde sana bir yar yeter, diyerek; Ahmedî de, Sevgili dedin başkalarından gözünü sakın başkalarına bakmayan aşk yolunda tek olur, bana sevgili gerek diyorsan başkalarına olan hevesini bırak, sevgilin hevesi send iken başkaları oraya sığmaz, diyerek öğütlerini verirler.

İki ʿâlemde Necâtī saña bir yâr yeter

Ber-murâd olmaz ol iş anda ki server çoġ olur (Necâtī Beg D.,110/6, s. 213)

Yâr didün Ahmedî agyârdan bağla gözün

Gayre kılmayan nazar ışkun yolında ferd ola (Ahmedî D., 18/7, s.2259)

Yârı gerekse ko hevesin gayrüñ Ahmedî

Ki_agyâr sıgmaz anda ki yâruñ hevâsı var (Ahmedî D., 254/9, s.382)

9. Âşığın Ağlaması, Âh Çekmesi, İnlemesi

Aşk acısı yaşayan sevgiliden ayrı düşen âşık zaman zaman ağlayıp inleyerek, ah çekerek acısını dışa yansıtır.

Ahmedî, kavuşmak istiyorsan ağlamaktan kaçma çünkü inci tanesi için dert ile denize girerler, diyerek kendine ağlamayı öğütler.

Vaṣl ister iseñ aġlamadan ḳaçma Ahmedî

Dür-dâne içün derd ile ʿummâna girürler (Ahmedî Beg D.,143/6 s. 233)

Baki, ise aşkın hikayesinin seyrini anlatmayı bırak, ah çekip inleme nağmelerinde geç, aşkta karara gel, diyerek ağlama safhasının geçtiğini belirtir.

Bâkî dem urma seyr-i makâmât-ı 'aşkdan

Geç âh u nâle nagmelerinden karâre gel Bakî D., 303/5, s. 209

10. Âşığın Sevgili İçin Can Vermesi

Âşık için zor olan sınavlardan birisi de sevgili yoluna, sevgili uğruna canından geçebilmesi gerektiğinde ona kurban olmasıdır.

Ahmedî, sevgili için canını terk eyle, aşk ve can sevmek çok sert olur, diyerek; Ahmet Paşa ise, sen canını put gibi güzel olan sevgilinin ayağının toprağına ver çünkü uygun bir hazineyi sana karşılık beklemeyen verir, bu canını şükrederek o ay yüzlü güzele yaz, aslanı can

ve gönül kastına, aslanı kendinden geçiren bir ceylandır, diyerek sevgili için can vermeyi öğütlerler.

Ahmedî terk eyle yâra cânı kim

Işk u cân sevmek be-gâyet serd ola (Ahmedî D., 11/7, s.222)

Cânın ver Ahmed ol sanemin hâk-i pâyına

Kim genc-i şâyegânı sana râyegan verir (Ahmet Paşa D.,94/7, s.165)

Ahmed uş bu cânını şükrâne yaz ol mâha kim

Cân u dil kasdına şîr âhû-yı şir-efgen tutar (Ahmet Paşa D.,95/5, s.165)

11. Âşığın Ümit Kesmemesi

Âşıklar aşk yolunda ne kadar acı ve eziyet çekseler de sevgiliye kavuşma ümidini her zaman korurlar. Bir gün kavuşmanın gerçekleşeceğini ümit ederler.

Ahmedî, yolundan ayrılma, kederden dolayı da kendini üzme, ne kadar bahtsız da olsan Hak'dan ümidini kesme, diyerek; Nedim ise, sen kendini denizdeki değişen tehlikelere atma zaman olur sana da kıyı görülür, diyerek kendilerine ümidi öğütlerler.

Azma yoluñda Ahmedî üzme özüñi gussadan

Hakdan ümîd üzmegil gerçi ki bahtuñ uz degül (Ahmedî D., 376/7, s.442)

Düşürme kendini gird-âb-ı inkılâba Nedîm

Zamân olur sana da bir kenâr olur peydâ (Nedim D, 4/5)

12. Âşığın Sevgiliyi Anması

Âşık sevgilinin ismini anarak onu düşüncesindediri tutar. Ona olan bağlılığını yeniler, ona olan sadakatini dile getirir.

Ahmedî, sen o sevgilinin zikrini tekrar eyle çünkü gönüldeki üzüntü zikir ile gider, diyerek, kendine öğüt verir.

Tekrâr eyle Ahmedi ol yâr zikrini

Kim yâr zikri-y-ile göñülden gider melâl (Ahmedî (D., 393/7, s.451)

Nizâmî ise Yusuf'un dostu olmaya heves ediyorsan, can ve gönülden hatırlayıp anmayı unutma, diyerek anmanın ve anılmanın önemini öğütler.

Ey Nizâmî cân u dilden yâd olup yâd eyleme

Olmak istersen hevâsı âşinâsı Yûsufun Nizâmî (D.,60/6, s. 180)

13. Âşığın Aşk Ateşi ile Yanması

Âşıklar için kaçınılmaz olan özelliklerden biri de aşk ateşine düşmeleri ve bu ateşle yanarak olgunlaşmalarıdır.

Ahmedî, bu aşk ateşin yan çünkü mum yakılmadan ışığı ortaya çıkmaz, diyerek aşk ateşiyle yanmadan âşıklık ispat edilemez, düşüncesindedir.

Ahmedî yan bu 'ışk odına ki şem'

Nûr olmaz yahılmayınca temâm (Ahmedî D., 420/9, s.465)

14. Âşığın Suskunluğu, Durgunluğu

Âşık, aşk ateşiyle yanan, bülbül gibi inleyen, aşk sözlerini dile getiren özellikte iken bazen sustuğu görülür.

Nedim, ey deli divane olmuş bülbüle benzeyen âşık, niçin suskunsun, sen de önceden çok besteler, sözler, şarkılar var idi, diyerek âşığın susmaması gerektiğini öğütlüyor.

Ey Nedîm ey bülbül-i şeydâ niçün hâmûşsun

Sende evvel çok nevâlar güft ü gûlar var idi (Nedim D, 147/5)

15. Âşığın Sevgiliyi Karşılaması

Klasik Türk şiiri geleneğinde sevgili âşığının yanına gelmez ancak bunun Nedimle birlikte değiştiğini görürüz.

Nedim, kendine seslenerek, ey Nedim sevgili geldiğinde gönlünü ve gücünü yumuşat çünkü misafir yastık ve yatak hususunda rahat etmek ister, diyerek kendine sevgiliyi nasıl karşılayacağını öğütlüyor.

Nedîmâ sîne vü bâzûnu nerm et yâr geldikçe

Müsâfir râhat ister bâliş ü bister husûsunda (Nedim D, 117/8)

16. Âşığın Kendine Dikkat Çekmesi

Âşık kendi ile baş başa derdiyle dertlenirken gönlündeki ateşin, içine düştüğü durumun, döktüğü gözyaşının, çektiği çilenin bilinmesini ister, bundan bazen dikkatleri kendine çeker.

Nedim, ayna evinde Leyla'yı seyreden çoktur ancak sen zincir evinde gönül Mecnun'unu seyret diyerek âşığın haline dikkat çekmeyi öğütlüyor.

Hâne-i âyînede Leylâyı çokdur seyr eden

Sen gönül Mecnûnu seyret hâne-i zencîrde (Nedim D, 137/6)

Hayâli ise, yürü sözünü bir hastaya arz eyle çünkü sağ olanlar hastanın çektiğini ne bilir, diyerek âşığın kiminle dertleşeceğini öğütlüyor.

Yürü bir hastaya 'arz eyle Hayâli sözünü

Sağ olanlar ne bilür çekdügini şayrunun (Hayali Bey D., 25/5, s. 251)

17. Âşığın Sevgiliden Taktir Görmesi

Âşık dünyada, ayrılık acısından kendini kurtaramadığı, sevgiliye kavuşamadığı için kendini hep tashihsiz sayar. Aşığın talihsizliğini giderecek olan sevgiliden ona gelecek olan bir haber, sevgilinin onun için söyleyeceği bir söz veya küçük bir ilgi olacaktır.

Nizâmî, sevgilinin sana itim dediğine sevin, çünkü zillet ehline saygı devlet nişanıdır, diyerek sevgiliden gördüğü bu hitaba bile sevinmesini öğütlüyor.

Şâd ol Nizâmî sana itüm didügine yâr

Çün hürmet ehl-i zillete devlet nişânıdır Nizâmî D., 17/5, s.136

18. Âşığın Sevgiliye Zorla Kavuşamaması

Âşık sevgiliye kavuşmak için her türlü zorluğa katlanır, her türlü fedakârlığı yerine getirir ancak sevgiliye karşı güç, kuvvet şiddet kullanarak zor kullanmaz.

Nizâmî, güç kullanarak sevgiliye kavuşacağını sanma, kim görmüş ki toz toprak aya hemen ulaşsın, diyerek kendine öğüt verir.

Sanma cehd ile Nizâmî bulasın yâre vusûl

Aya kim gördi ki irişdi gubârı bârî Nizâmî D., 117/7, s.238

19. Âşığın Aşkı gizlemesi

Âşık sevgiliden gelecek olan eziyetin, çevreden göreceği kınamanın bilincinde olduğu için aşkını gizlemek ister, aşkını gizleyerek kendini daha güvende hisseder.

Hayâli, sevgilinin derdini gönlünde sakla çünkü hazine belli olunca başlar kesilir, diyerek âşık olduğunu gizlemesini öğütler.

Hayâlî dilde sakla derd-i yârı

Kesilür başlar olsa ‘ayân genc (Hayali Bey D., 1/10, s. 117)

Neşâtî, sen sırları açığa çıkarmaktan sakın çünkü derd ehlinin figan ile ahı gizli olur, diyerek kendine öğüt verir.

İfşâ-yı râzdan hazer eyle Neşâtîya

Derd ehlinüñ figân ile âhı nihân olur (Neşâtî D., 28/5, s. 143)

20. Âşığa Aşkın ezelde yazılmış olması

Âşıklar ruhların yaratıldığı anda âşıkların kaderinin de yazıldığına inanırlar. Ezelde yazılan bu yazgıdan dünyada kurtulmanın imkansızlığını dile getirirler.

Esrar Dede, ta ezelde aşk tutkunu olmuşum bundan dolayı bugün aşktan dolayı rezil rüsva olduğumu sanma, diyerek kendine öğüt verir.

Tā ezelden olmuşum şeydā-yı ‘aṣḳ

Şanma kim oldum bugün rüsvāy-ı ‘aşḳ (Esrar Dede D., 142/1, s. 265)

Sonuç

Nasihat üslubu şiirin daha etkili olarak söylenmesini sağlamıştır. Âşıklar kendileri ile ilgili sorunları nasihat üslubunu kullanarak ifade etme şansına sahip olmuşlardır. Kişinin kendi kendine nasihat etmesi kendi benliği ile mücadeleyi gerektirir. Âşıklar kendilerine, sevgiliye, rakibe ve çevreye karşı içinde bulundukları durumu ifade etmede ve içine düştükleri çıkmazdan kurtuluşu bulmada nasihat üslubunu bir araç olarak kullanmışlardır.

Nasihat üslubu ile âşık, âşık olmanın yolunu, aşk yolunda çekilen eziyeti, ayrılığın verdiği acıya sabretmeyi, derde düştüğünde neyin derman olacağını, sevgiliye karşı hangi sorumluluk içinde hangi eylemleri yapacağını, kendine nasihat ederek dile getirir.

Gazellerde şairlerin kendileri için nasihat etmeleri daha çok mahlas beyitleri ile ortaya çıkmaktadır. Mahlas beytinde şair ey nidası ile kendini tecrit ederek kendine seslenmiş ve nasihatini yapmıştır. Nasihat ifadelerinde çoğunlukla fiillerin ko, et, eyle, yan gibi olumlu veya umma, kaçma, utanma, sanma, çıkma gibi olumsuz emir kipi ile ifade edilişi kullanılmıştır. Nasihat üslubunda şairler çoğunlukla nasihati gerekçesi ile birlikte vermişlerdir. Şairler, nasihatin gerekçesini verirken yeri geldikçe ata sözü, deyim ve özlü sözlerden yararlanmışlardır.

Kaynaklar

Akdoğan, Yaşar. *Ahmedi Divanı,* Ankara: https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0 15.12.2021

Akkuş, Metin. (2018). *Nef'i Divanı.* Ankara: https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57741,nefi-divanipdf.pdf?0 15.12.2021

Arslan Mehmet (2019). *Mihrî Hâtun Dîvânı,* Ankara: https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58679,mihri-hatun-divanipdf.pdf?0 15.12.2021

Horata, Osman (2019). *Esrâr Dede Dîvânı*, Ankara: **https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/64058,esrar-dede-divanipdf.pdf?0** 22.12.2021

İpekten, Haluk (1974). *Karamanlı Nizâmî Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı*. Ankara: Atatürk Universitesi Yayınları.

İpekten, Haluk (2019). *Naili-i Kadim Divanı,* Ankara: https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-247199/naili-i-kadim-divani.html 15.12.2021

Kaplan, Mahmut (2019). *Neşâtî Dîvânı*, https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67330,nesati-divanipdf.pdf?0&_tag1=006964F7A491139BEB893C13F024BA71C07840A2&crefer=14D094C9EE78E6EEA0947FDCA830B002B1F8DB8080F9DD682097B48A2978FF61 22.12.2021

Kurnaz, Cemal (1996). *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlili*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Küçük, Sebahattin. *Bâkî Divanı,* Ankara: https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10596,bakidivanisabahattinkucukpdf.pdf?0 15.12.2021

Macit, Muhsin (2017). *Nedim Divanı*, Ankara: https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196897/nedim-divani.html 15.12.2021

Okçu, Naci, Şeyh Galip Divanı. Ankara: https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10654,metinpdf.pdf?0 15.12.2021

Saraç, Mehmet A. Yekta. *Emri Divanı,* Ankara: https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10607,emridivanipdf.pdf?0 15.12.2021

Tarlan, Ali Nihat (1992). *Ahmet Paşa Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Tarlan, Ali Nihat 1945). *Hayâlî Bey Divanı*, Istanbul: İstanbul Üniversitesi Yay.

Tarlan, Ali Nihat 1997). *Necāti Beg Divanı*, Istanbul: Milli Eğitim Basımevi.

PUSLU KITALAR ATLASI'NI ÇEVİRMEK

İrem Ceren DOĞAN [1]

[1] Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, ORCID: 0000-0003-4929-6159

ÖZET

Puslu Kıtalar Atlası, yazar İhsan Oktay Anar'ın yayımlanan ilk romanıdır ve Türk edebiyatının son dönemdeki popüler postmodern romanlarından biridir. Eser, özellikle son yıllarda yayınevlerinin çoksatanlar listelerinde yer almaktadır. Puslu Kıtalar Atlası'nda Anar, kültüre özgü öğelere sıklıkla yer vermiş, romanı bu öğelerle bezeli hale getirmiştir. Roman gerek kurgusu gerek anlatım tarzıyla sıradışıdır ve bu yönüyle Türk edebiyatında iz bırakmıştır. Romanda postmodernizmin getirdiği üstkurmaca, çokkatmanlılık, metinlerarasılık, parodi gibi unsurlar sıklıkla kullanılmıştır. Eserin Almanca, Fransızca, Korece gibi farklı dillere çevrilmiş ancak henüz İngilizceye çevrilmemiş olması dikkat çeken bir durumdur. Bu durumda, postmodern anlatı unsurlarının getirdiği zorlukların da etkili olduğu düşünülmektedir. Ancak tek sebep anlatım zorlukları değildir. Özellikle eserin birçok farklı dile tercümesinin bulunmasından yola çıkarak, İngilizce çevirisinin bulunmaması anlatım özellikleri dışında farklı sebeplere bağlanabilir. Bunun yanında, Anar'ın romanda Eski Türkçe'yi ve kültüre özgü öğeleri yoğun şekilde kullanması da göze çarpan ilk özelliklerdendir. Tüm bu anlatımsal ve dilsel öğelerin aktarımı ise öncelikle dilbilimde, sonrasında da çeviribilimde fikir ayrılıklarının olduğu çevrilebilirlik-çevrilemezlik tartışmalarını gündeme getirir. Çevrilebilirlik- çevrilemezlik tartışmalarının gündeminde "eşdeğerlik" sorunun yer aldığı görülür. Eşdeğerlik sorunu, önce dilbilimciler, sonrasında da çeviribilimciler tarafından ele alınmıştır. Bu sorunsal, birçok farklı kuramcı tarafından farklı açılardan değerlendirilmiştir. Ancak bu çalışmada, Puslu Kıtalar Atlası romanının çevirilerinde kültürel öğelerin yarattığı çeviri zorlukları ve "eşdeğer etki" kavramı odağa alınacaktır. Romanın İngilizce çevirisi bulunmadığından, sadece kaynak metin üzerinden kültürel aktarım sorunu detaylı bir şekilde incelenecektir. Bu incelemede Newmark'ın kültüre özgü öğeler sınıflandırması kullanılacaktır. Sınıflandırma sonucunda, kültüre özgü öğeler ve bu öğelerin yarattığı çeviri zorlukları tartışılacaktır. Bu çalışma, Puslu Kıtalar Atlası romanının çevirileri üzerine yapılan nadir çalışmalardan biri olması sebebiyle önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Puslu Kıtalar Atlası, Postmodern Roman, Çevrilebilirlik, Kültürel Aktarım.

GİRİŞ

Puslu Kıtalar Atlası, İhsan Oktay Anar'ın özellikle son dönemde oldukça popüler olan ve çok satanlar listelerinde yer alan postmodern romanıdır. Anar'ın kurgusu ve anlatımıyla dikkat çeken eser, TEDA projesi kapsamında birçok farklı dile çevrilmiştir. Ancak, eserin

evrensel dil olarak kabul edilen İngilizceye çevrilmemiş olması dikkat çekicidir. Bu durumda, eserin barındırdığı çeviri zorlukları ve bu zorlukların kuramsal temelini incelemek faydalı olacaktır.

1. ÇEVİRİBİLİMDE ÇEVRİLEBİLİRLİK TARTIŞMALARI VE EŞDEĞERLİK İLİŞKİSİ

> "Hiçbir disiplin, kendi imkânsızlığı üzerine çeviri kadar düşünmemiştir. Klasik müzik kanonunda yaygın şekilde çalınamayacağı düşünülen besteler vardır ancak müziğin imkânsızlığını savunan müzik araştırmacısı neredeyse hiç yoktur. Ama çevirinin imkânsızlığını kabul etmeyen bir çevirmen kibir hastalığına yatkın olmakla suçlanır" (Beals, 2014, s.284).

Çevrilebilirlik/çevrilemezlik durumu, çeviribilimin ortaya çıkışından daha önce, dilbilimciler tarafından odaklanılan bir tartışmadır. 1972'de James Holmes'un bildirisiyle bağımsız bir alan olarak karşımıza çıkan çeviribilimdeki bu tartışmalar, dilbilimin ötesine geçerek kültür ve erek dizgeyi de içine alacak şekilde genişlemiştir. Çevrilebilirlik durumu farklı araştırmacılar tarafından birçok farklı yönden ele alınmıştır. Bazı araştırmacılar çevrilebilirliği metin türüyle bağlantılı ele alırken bazıları da çevrilebilirliği dilsel bazda değerlendirir. Örneğin Barbara Casin, çevrilemezliği "diller arasındaki farklılığın semptomu" olarak tanımlar (Cassin, 2014, s.XVII). André Lefevere ise bir metnin çevrilebilirliğini belirlemek için üç madde sıralar:

"1.Kaynak dil ile erek dil arasında etkileşim varsa çevrilebilirlik artar. 2.Kaynak dil ile erek dilin kültürel gelişmişlik seviyesi eşitse çevrilebilirlik artar. 3.Çevrilebilirlik erek dilin anlatım olanaklarından etkilenir." (Lefevere, 2002, s.99)

Albrecht Neubert, çevrilebilirliği metin türüyle ilişkilendirerek dört kategorili bir ayrım ortaya koyar:

"Hususen kaynak dil odaklı metinler: nispeten çevrilemez

Esasen kaynak dil odaklı metinler: kısmen çevrilebilir

Hem kaynak dil hem hedef dil odaklı metinler: en elverişli çevrilebilirlik

Esasen veya sadece hedef dil odaklı metinler: En elverişli çevrilebilirlik" (Wilss, 1982, s.114)

John Cunnison Catford, çevrilemezliğin nedenlerini dilsel ve kültürel olmak üzere iki gruba ayırır. Dilsel çevrilemezliği kaynak dil ile erek dil arasında hiçbir eşdeğerliğin var olmaması olarak açıklarken, kültürel çevrilemezliğin kaynak dilde yer alan işlevsel bir unsurun erek kültürde var olmamasından kaynaklandığını ileri sürer (Catford, 1965, s.94-99).

Görüldüğü üzere çevrilebilirlik tartışmaları üzerine hem dilbilim hem de çeviribilim alanından birçok araştırmacı farklı fikirler öne sürmüştür. Bu fikirlerin çoğunun ortak noktası ise "eşdeğerlik" problemi gibi görünmektedir. Eşdeğerlik sorunu,

özellikle edebi metinlerin çevirilerinde yoğun olarak görülmektedir. Bu çalışma kapsamında incelenmek üzere *Puslu Kıtalar Atlası*'nın seçilme nedeni, eserin yoğun şekilde kültüre özgü öğe barındırması, bu öğelerin çevirisinde de eşdeğerlik sorununun sıklıkla görülmesidir. Edebi metin çevirilerinin çevrilebilirlik/ çevrilemezlik tartışmalarına konu olmasının sebebi, bu tür metinlerde ortaya çıkan anlatımsal, dilsel ve kültürel çeviri zorluklarıdır. Bu zorlukları aşabilmenin ne derece mümkün olduğu ise genellikle "eşdeğerlik" derecesiyle ilişkilendirilir.

"Eşdeğerlik" kavramı, hem dilbilim hem de çeviribilim araştırmalarında sıklıkla yer alan ve tartışmaların merkezinde olan kavramlardan biridir. Jakobson, Catford, Nida, Newmark ve Koller gibi araştırmacılar eşdeğerliği dilbilim odaklı olarak ele alırken Reiss, eşdeğerliği işlevsellik açısından ele alır. Toury ise eşdeğerlik kavramına farklı bir açıdan yaklaşarak eşdeğerliği uygulamada bütün çevirilerde mevcut bir özellik olarak tanımlar. Toury'e göre kaynak metin- erek metin karşılaştırmasında asıl üzerinde durulması gereken konu iki metin arasında eşdeğerliğin olup olmadığı değil, çevirinin doğası gereği zaten var olan eşdeğerliğin derecesinin ve türünün saptanmasıdır (Toury, 1980, s.47). Toury gibi Pym de çeviriyi "eşdeğer" ilişkiler bağlamında tanımlarken eşdeğerliğin çeviride kuramsal bir kavram olarak kullanılmasına karşı çıkan Snell-Hornby gibi kuramcılar da vardır (Karavin, 2016, s.125). Gürçağlar, "eşdeğerlik" kavramının çeviribilimde 1970'lerde yaşanan kaynak metinden kopuşun habercisi olmasını Nida'nın eşdeğerliğe bakış açısı üzerinden aktarırken, Nida'nın çeviride erek kültürün önemini vurgulayan ilk çeviribilimcilerden olduğunu belirtir (Gürçağlar, 2011, s.118).

Kültürel öğelerin çevirilerinin odağa alındığı bu çalışmada, *Puslu Kıtalar Atlası* romanının çevirisini zorlaştıran kültüre özgü öğeler incelenecektir. Bu bağlamda Peter Newmark'ın ileri sürdüğü "kültürel eşdeğerlik" kavramı, yukarıda belirtilen eşdeğerlik türleri arasında daha öne çıkmaktadır. Newmark "kültürel eşdeğerlik" kavramını, kaynak dile ait kültürel bir unsurun, erek dilde yer alan bir başka kültürel unsur ile karşılanması şeklinde açıklar (Newmark, 1988, s.83). Newmark, diller arasındaki kültürel farklılığı azaltmak amacıyla iki tür çeviriden bahseder: Anlamsal ve iletişimsel çeviri. Anlamsal çeviri kaynak metin iletisinin içerik ile biçemini mümkün olduğunca erek dildeki eşdeğerleri ile karşılamayı gerekli kılarken, iletişimsel çeviride kaynak metin iletisinin kaynak kültür okuru üzerinde yarattığını etkinin eşdeğeri erek okur üzerinde de yaratılmaya çalışılır (Newmark, 1981, s.39; aktaran Karavin, 2016,s.130). Bu noktada "etki eşdeğerliği" kavramı öne çıkar. Burada anlamsal çeviri daha çok sözcüğü sözcüğüne çeviriyi çağrıştırırken, iletişimsel çeviri daha çok serbest çeviriyi hatırlatır. Newmark'ın eşdeğerlik yaklaşımında ileti, biçem ve etkiyi kapsayan bir denklik arayışı görülür. Dolayısıyla, yazınsal metinlerin çevirisinde zorluk yaratan kültürel unsurların çevirilerinde "etki eşdeğerliği" kurulmasının önemi ortaya çıkar.

2. POSTMODERN ROMAN VE ANLATIM UNSURLARI

Postmodernizm, 20. yüzyılda İkinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle ortaya çıkan ve felsefe, sanat, mimari, edebiyat gibi alanlarda etkisini gösteren bir akım olarak kısaca

tanımlanabilir. Postmodernizmin edebiyattaki yansımalarından biri ise postmodern roman olarak karşımıza çıkar. Bu çalışma bağlamında incelenen *Puslu Kıtalar Atlası* bir postmodern roman olarak değerlendirildiğinden, postmodern romanın anlatımsal ve dilsel özelliklerine odaklanmak, eserin çevrilmesine ilişkin yorumda bulunmak için önem taşır. Bu konuda yazdığı doktora tezinde Yüzbaşıoğlu, postmodern romanın ayırt edici özelliklerini, "…metnin kendi üzerine düşünmesini sağlayan üstkurmaca, kendinden önceki metinlere parodi ve pastiş yoluyla gönderme yapmasını sağlayan metinlerarasılık, çoğulluk ve oyunsuluk'' (Yüzbaşıoğlu, 2016, s.21) olarak açıklar. Romanın çokkatmanlılığı ve düş-gerçek ayrımının çoğu zaman net olmayışı, üstkurmacanın sıklıkla uygulandığını gösterir niteliktedir. Yazarın okuyucuya devamlı olarak eserin kurgu olduğunu hatırlatıyor olması ve okuyucuyu da metne dahil etme çabası da üstkurmacanın bir parçası gibi görünmektedir. Romanın taşıdığı fantastik öğeler de üstkurmacayı destekler.

Postmodern romanlar edebiyatımıza girdiği dönemden itibaren, postmodern roman dili oldukça dikkat çekmiştir. Postmodern romanlar üzerine yapılan çalışmalarda dile, postmodern romanın kolay anlaşılmayan yapısı yüklenmiştir ve bu dil sürekli olarak "kapalı" olarak tanımlanmıştır. Tam bu noktada belirtmek gerekir ki, postmodern romanda anlamın kendini kolay ele vermeyişi ve alımlama sürecinde dikkati çeken karmaşık yapının sadece dille alakası yoktur. Postmodern romanı, alımlaması zor hale getiren söylemi ve tekniğidir. Söylem ve teknik, kendini ifade eden dilin alt düzleminde kalmakla birlikte, dilin tek başına, kapalı bir metin yaratmasını engeller. Metnin karmaşık durumunun temelinde yatan postmodern söylem ve teknik, dil de onları ifade eden ve kurgulayan ana unsurdur. (a.g.e., s. 27)

Postmodern romandaki bireysel bunalımın dile yansıması, çoğu romanda ortak bir özellik olarak görülür. Postmodern bireyin, çevre faktörlerinden kaynaklanan kimlik bunalımı ve dış dünyanın bireyi yanıltan gerçekliğinin sorgulanması dilin kapalı kullanımına yol açar. Romancı dış dünyanın karmaşık halini ve gerçekliğin tam manasıyla kavranamaması olgusunu bir teknik olarak metnin biçimine yansıtır. Dolayısıyla ortaya dış dünyanın ve bireyin iç karmaşasının metindeki karşılığı olan bir biçimsel yapı ortaya çıkar. (a.g.e., s.29).

İhsan Oktay Anar, çok satan kitaplarına rağmen hakkında çok fazla çalışma yapılmamış yazarlarımızdan biridir. *Puslu Kıtalar Atlası*'nın popüleritesi göz önünde bulundurulduğunda bu durum oldukça şaşırtıcı görünmektedir. Yazar ve eser hakkında yapılmış mevcut çalışmalar ise edebi incelemeleri kapsamaktadır. Dolayısıyla *Puslu Kıtalar Atlası*'nın çevirilerine dair çeviribilim alanında yapılan bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma ise romanın çevirisine odaklanan ilk çalışma olma özelliği taşımaktadır. Postmodern roman çevirilerinin günümüzde yoğun şekilde yapıldığı, hatta yeniden çevirilerin bile var olduğunu düşünerek, bu eserler üzerinden erek okuyucuyu kaynak metnin özgünlüğünü koruyacak şekilde çevirmek üzere stratejilerin yaygın olarak kullanıldığını belirtebiliriz. Özellikle çok satan eserlerin çevirilerinde, çevirmenlerin uyguladıkları stratejiler eserin tanıtımında büyük rol oynamaktadır. Bu stratejileri belirleyen öğelerden biri de eserin anlatım özellikleridir. Bu nedenle *Puslu Kıtalar Atlası*'nın anlatım özelliklerine bakmak yararlı olacaktır.

1.1 Puslu Kıtalar Atlası'nın Anlatım Unsurları

1995 yılında yayımlanan *Puslu Kıtalar Atlası*, İhsan Oktay Anar'ın ilk romanı olma özelliğini taşır. Bu romanda yazar, postmodernizmin getirdiği anlatım tekniklerini kullanır. Roman, yazarın diğer eserleri gibi fantastik öğelerle bezelidir. *Puslu Kıtalar Atlası*, Almanca'ya, Fransızca'ya ve TEDA projesi kapsamında Macarca, Korece, Bulgarca, İsveçce gibi dillere çevrilmiş ve bu dillerde basılmış olmasına rağmen İngilizce baskısı bulunmamaktadır. Bu durum, kitabın yazarın ilk kitabı olması ve ilk basımının üzerinden 25 yıl geçmesine rağmen çevrilmemiş olmamasını ilgi çekici kılmaktadır. Bu çalışma kapsamında elimizde bir erek metin bulunmadığından, bu eserin İngilizceye kazandırılmamış olmasında etkili olabilecek faktörler tartışılacaktır.

Romanın 17. yüzyılda İstanbul'da geçen olay örgüsünde en çok dikkat çeken noktalardan biri, anlatıcı Uzun İhsan'ın yazarın kendisiyle özdeşleşmiş olmasıdır. Romanda var olan karakterler ve yaşanan olayların tümü, Uzun İhsan'ın düşünde görmesi sonucu var olur. Dolayısıyla yazar, kendi zihnini romanda Uzun İhsan'a atfeder. Uzun İhsan Efendi'ye dair romanda yer alan fiziksel betimlemeler, karakterin fiziksel olarak da İhsan Oktay Anar'a oldukça benzediğini gösterir niteliktedir. Uzun İhsan Efendi'nin oğlu Bünyamin ise kitaptaki önemli bir karakterdir. Ancak kitabın son bölümünde Bünyamin'in de kitaptaki diğer karakterler gibi Uzun İhsan Efendi'nin zihninde oluşturduğu bir karakter olduğu ortaya çıkar. Kitabın adını aldığı atlas ise, görme engelli olan Uzun İhsan Efendi'nin, diğer seyyahların aksine fiziksel olarak dünyayı dolaşmadan, uyku şurubuyla uykusunda oluşturmayı tasarladığı bir atlastır. Ancak kahramanın görme engelli olması, bu atlası fiziksel bir haritadan ziyade dünyada yaşayan insanların zihinlerini, anılarını, deneyimlerini kapsayan bir atlas yapmaktadır.

Roman boyunca okuyucu, birçok farklı sosyal sınıftan farklı karakterlerle ve çok katmanlı bir anlatım yapısıyla karşılaşır. Farklı bölümlerde anlatılan karakterlerin başından geçen olaylar, bir noktada birbirleriyle kesişerek olay örgüsünün tamamlanmasını sağlar. Sırcan Abdullah, *Puslu Kıtalar Atlası*'nı merkeze aldığı yüksek lisans tezinde gerçek, rüya ve kurgunun iç içe geçtiği bu çok katmanlılığın romanın metakurgusallığına katkı sağladığını belirtir. Abdullah'a göre roman üç temel katmandan oluşur. İlk katmanda romanın lineer zaman akışına göre yaşanan olaylar yer alırken ikinci katmanda Uzun İhsan Efendi ve Bünyamin'in rüyalarının yer aldığını belirtir. Üçüncü katman ise kurguyla gerçeğin birleştiği karmaşık anlatımın yer aldığı ve meta kurgunun en güçlü hissedildiği katmandır (Abdullah, 2013, s.42-43).

Romanın akışında hissedilen bir diğer önemli nokta da anakronilerdir. Roman boyunca farklı karakterlerin geçmişlerinin ve birbirleriyle karşılaşma anlarının aktarıldığına değinilmişti. Bir karakter tarafından yaşanan ve aktarılan bir an, başka bir karakter tarafından onlarca sayfa ileride tekrardan, o an yaşanıyormuşçasına anlatılır. Bu durum da hem okuyucu için romanda sektelere sebep olur, hem de romandaki anakroniyi örneklendirir niteliktedir. Tüm bu anlatı unsurlarının anlatımı zenginleştirdiği kadar çeviride zorluk oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle bu anlatı unsurlarına bir de çeviribilimsel açıdan bakmak gerekmektedir.

2.1.2 Puslu Kıtalar Atlası'nda Kültürel Unsurlar

Puslu Kıtalar Atlası'nda Osmanlı Türkçesi kullanımından içeriğe birçok yerel unsurun varlığından söz edilebilir. Bu özellikler arasında özel isimler, hitaplar, atasözleri ve deyimler sayılabilir. Peter Newmark, kültürel öğelerin sınıflandırılmasına ilişkin geliştirdiği kuramda birkaç üst başlıktan söz eder. Bu başlıklar: ekoloji, maddi kültür, toplumsal kültür, gelenek, görenek, kültürel aktiviteler, süreçler, kavramlar, jest ve mimikler, kişisel ilgi alanları olarak sıralanır (1988: 95). Roman boyunca çeviri zorluğu oluşturduğu düşünülen bu kültüre özgü öğeler, Newmark'ın bu sınıflandırmasına göre gruplandırılmıştır.

2. PUSLU KITALAR ATLASI'NIN ÇEVİRİ ZORLUKLARI

Romanın, önceki bölümde değinilen anlatım unsurları, özellikle çevirmenler için zorlayıcı olmaktadır. Bu anlatım özellikleri arasında romanın başında Eski Türkçe, sonunda günümüz Türkçesi gibi apayrı dil kullanımı, romanın kurgusal olarak tek bir düzlemde ilerlememesi, kültüre özgü öğelerin yoğun şekilde kullanılması sayılabilir.

3.1 Dil ve kurgu

Puslu Kıtalar Atlası romanı, postmodernizmin getirdiği çokkatmanlılık ekseninde şekillenen üstkurmaca ve göndermeler gibi özelliklerle bezelidir. Bu durum, romanın çevirisinde hem dilsel hem de anlatımsal bir zorluğa işaret eder. Bir romanı çeviri açısından analiz ederken kurgunun yanında en öne çıkan etmen dildir. İhsan Oktay Anar'ın *Puslu Kıtalar Atlası*'ndaki dil kullanımından, dile oldukça hâkim olduğu ve dili kurguya göre kullandığını söylemek mümkündür. Romanın diline bakıldığında, ilk sayfalarda yoğun Osmanlı Türkçesi kullanımı görülür. Örneğin ilk paragraf "*Ulema, cühela ve ehli dubara; ehli namus, ehli işret ve erbab-ı livata rivayet ve ilan, hikâyet ve beyan etmişlerdir ki kun-ı Kâinattan 7079 yıl, İsa Mesih'ten 1681 ve Hicretten dahi 1092 yıl sonra, adına Kostantiniye derler tarrakası meşhur bir kent vardı*" (Anar, 2020, s.13) şeklinde başlar. Burada oldukça ağır ve anlaşılması zor bir dil kullanıldığı görülür. Yazar romanın ilk sayfasından hikâyenin 17. yüzyıl İstanbul'unda geçtiğini belirterek dil kullanımını da o zamanki dil kullanımına yakın tutmaya çalışmış görünmektedir. Bu başlangıç aynı zamanda bir masal başlangıcını da çağrıştırmaktadır. Yazarın bu üslubu kullanış amacı, postmodernizmin temel ilkelerinden olan okura kurguyu hissettirmenin de bir amacı olabilir. Ancak kitabın son paragrafı "*Bünyamin gülümsedi. Atlası kapatıp koynuna soktu. Kendini son derece yorgun hissediyordu. Sabah ezanlarının okunmasına az kala, yattığı sedirde kaşınmaya hâlâ devam eden bekçinin yanına gitti ve adamı dürtüp uyandırmaya çalıştı. Bekçi, gördüğü düşün etkisiyle dudaklarını durmadan kıpırdatıyor, bir türlü uyanmak bilmiyordu*" (a.g.e., s.237) şeklinde devam eder. Buradaki dil ise başlangıçtakinin aksine oldukça yalın ve akıcı bir Türkçedir. Buradan yola çıkarak, roman boyunca dil kullanımının sabit kalmadığını, üstkurmacaya paralel bir şekilde farklı katmanlar için farklı dil kullanımının geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Bu noktada çevirmenin hem romanın çokkatmanlılığını oldukça iyi analiz etmesi hem de farklı katmanlarda uygulanan farklı dil kullanımını okuyucuya aktarması, kaynak üslubu aktarabilmesi açısından önem taşımaktadır.

Ancak İngilizcede Osmanlı Türkçesi kullanımının nasıl karşılanacağı da bir sorunsal yaratmaktadır. Kaynak eserin okuyucusu için anlaşılması zor olan Osmanlı Türkçesi kullanımını çevirmen Eski İngilizce kullanımıyla karşılayarak anlatımın kapalılığını koruyabilir. Örneğin, Yüzüklerin Efendisi'nin Türkçe çevirisinde çevirmen Eski İngilizce konuşan Ent karakterleri Türkçe çeviride Osmanlıca konuşturmuştur. Buna benzer bir kullanım, *Puslu Kıtalar Atlası* çevirisinde de kullanılabilir. Yine bu noktada ortaya çıkan bir başka sorunsal da Eski Türkçe ifadelerin metnin tümüne yayılmış olmasıdır. Romanın ilerleyen bölümlerinde anlatım akıcılık açısından günümüz Türkçesine yaklaşsa da Eski Türkçe ifadelerin varlığı devam eder. Dolayısıyla, çevirmenin romanın başlangıcı için seçtiği dilin, roman boyunca diğer Eski Türkçe ifadelerin çevirilerinde de uygulanması, çeviri stratejisinin metnin bütününe uygulanması açısından önem arz etmektedir.

Romanın dilsel özelliklerinin yanında, çeviriyi karmaşıklaştıran bir diğer nokta da anlatımsal özelliklerdir. Anar, dile hâkimiyetini anlatımın da ortaya koyar. Roman boyunca okuyucu kaynak kültüre özgü birçok ifadeyle karşılaşır. Bu kültüre özgü ifadeler arasında İslâm diniyle ilgili terimler, atasözleri, deyimler, çocuk oyunu adları, hitaplar, dönemin hükümet görevlilerinin unvanları yer alır. Bunun yanında Anar'ın karakterlerin ismi olarak seçtiği ifadeler de tarihteki önemli kişi ve olaylara göndermeler içerir. Tüm bu ifadelerin yaratacağı çeviri zorluklarını anlamak açısından bu ifadelere daha yakından bakmak yararlı olacaktır.

3.2 Kültürel öğeler

Bu başlık altında romanda geçen hitaplar, deyimler, dinsel ifadeler, çocuk oyunları, dua ve beddualar, yerel ifadeler ele alınacaktır. Bu öğeler, Newmark'ın (1984) "toplumsal kültür" kategorisi altında ele alınan topluma özgü ifadelerden oluşur.

3.2.1 Hitaplar

-"**Bre zındık**! Gel çek şu dişi. Biraz daha beklersen boynunu vururum!" (Anar, 2020, s.25)

-"**Vay hınzır**!" diyorlardı, "Meğerse mıknatıs kullanmış; tevekkeli değil, her atışında düşeş düşürüyordu." (a.e., s.168)

-"**Behey teres**!" dedi, "Üç gündür pencereden içeriyi gözetliyorsun! Senin yüzünden defteri kalemi bırakıp işimi erteledim. Ne bu merak sendeki!" (a.e., s.226)

-"**Melun Kâfir**! Bilgelik dedin ha. Sen bilgin misin yoksa? Hangi bilginin peşindesin?" (a.e., s.134)

Bu kategoride yer alan hitapların çeviri zorlukları, hitap sözcüklerinin kültüre özgü olmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle romanın dili göz önünde bulundurulduğunda, Eski Türkçeye ait "Bre!", "Behey" gibi tepkiler günümüzde bile kullanılmadığından romanın çevirisini zorlaştırır niteliktedir. "Melun", "kâfir", "zındık" ifadeleri ise hem kültüre hem de İslam dinine özgü bir ifade olduğundan yine çeviride kültürel aktarım sorununu doğurmaktadır.

3.2.2 Deyimler

"Karın deşip boğaz kesmenin, **husye burup** göz oymanın uygun mekânları olan viranelere, boş arsalara ve metruk evlere girmeksizin doğruca rıhtıma ilerlediklerini anlayan Kubelik'in korkusu biraz olsun yatıştı." (a.e., s.31)

Burada geçen "husye burmak" ifadesi, Osmanlı Devleti döneminde uygulanan bir cezalandırma yöntemine işaret eder. Ancak bu yöntemin içeriğiyle ilgili birden fazla iddia bulunmaktadır. Bu nedenle günümüzde kullanılmayan ve tam anlamına ulaşmanın derin bir araştırma gerektirdiği bu deyimin çevirisi, tarihsel-kültürel unsurların yarattığı çeviri zorluğunu örneklendirmektedir.

"Akşama doğru **maymun gözünü açtı**. Ama o an gördüğü, içinde bulunduğu dünya değil atalarının yaşadığı uçsuz bucaksız ormandı." (a.e., s.41)

"Maymun gözünü açtı" deyimi Türk Dil Kurumu'nun Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü içinde "geçen bir olaydan ders alındığını anlatan söz" şeklinde tanımlanır. Buradaki ifade ise hem bu deyimsel anlamda hem de gerçek bir maymunun ormanda uyanması anlamında kullanılmıştır. Ancak bu ifadenin çevirisinde bu deyimin anlamsal eşdeğeri bulunsa dâhi deyimin düz anlamı buradaki gibi olamayacaktır. Bu nedenle bu deyimin romanda bir çeviri zorluğuna sebep olduğunu söylemek mümkündür.

"O kadar çok yalvar yakar oldu, o kadar çok **âbıru döktü** ki hem hırsız olduğu hem de paşaoğlunun cariyelerinin mahrem yerlerini gördüğü halde, kendisini acındırmadaki yeteneği sayesinde affedildi." (a.e., s.96)

Burada geçen "âbıru dökmek" ifadesi bir önceki cümlede geçen yalvarmak anlamında bir deyimdir. Yazarın burada durumu pekiştirmek için yakın anlamlı ifadeleri beraber kullandığı görülür. Ancak yalvarmak günümüz Türkçe'sine ait bir ifadeyken "âbıru dökmek" Eski Türkçe bir ifadedir. Bu durum da ifadenin çevirisinde bir eşdeğerlik problemi yaşanabileceğini gösterir niteliktedir.

"Sert pazularından birine "**ah minelaşk**" ve diğerine de "**ve minelgaraib**" ibarelerini dövdürmüştü." (a.e., s.16)

Son dönemlerde popüler bir ifade hâline gelen "ah minelaşk ve minelgaraib" ifadesi Arapça'da "aşktan ve onun hâllerinden yandım" anlamı taşır. Bu ifade aynı zamanda bir deyim gibi düşünülebilir. Bu Arapça ifade kaynak metinde Türkçe'sine bir dipnotta yer verilmeden aktarılmıştır. Bu durumun sebebi bu ifadenin Türk okurun son dönemlerde sıklıkla karşılaştığı bir ifade olması ve kaynak okura yabancı gelmemesinden kaynaklanabilir. Ancak ifadenin çevirisinde ifadenin Arapça olarak tutulup tutulması ya da bir açıklamaya yer verilip verilmemesi kararı çevirmen açısından zorlayıcı olabilecektir.

3.2.3. Dinsel ifadeler

1. "Aksilik bu ya, loncadaki odasında, kasabın hazırladığı paketi tam açmışken odaya bir dilenci girip domuzu görür görmez dehşetle haykırdı:

-"**Allahumme ya Vedud**!

Hınzıryedi hiç istifini bozmadan hançerine davranıp fısıldadı:
- "**Gözünü bağla dilini tut**!" (a.e., s.98)

Burada geçen ifade, karşısındaki kişinin (kötü) konuşmasını engellemek için kullanılan bir duadır. "Allahumme ya Vedud" ifadesi Arapça'yken "Gözünü bağla dilini tut" ifadesi Türkçe'dir. Burada "-dud/tut" şeklinde bir kâfiye de yer almaktadır. Aynı zamanda bu ifade kaynak okur açısından hiçbir anlam zorluğu içermemektedir. Tüm bu özellikler göz önünde bulundurulduğunda, bu ifadenin çevirisinde anlamsal ve biçimsel bir kayba yol açmadan çeviri yapmak oldukça zorlayıcı olacaktır.

2. "Keşfedilmemiş kıtaları görmek için usulüne uygun olarak uyku şurubundan içerek **istihareye ya da rüyaya yatması** yeterliydi. (a.e., s.44)

"İstihareye yatmak" ifadesi, İslam inancında bir işin kişinin hakkında hayırlı olup olmadığını anlamak için namaz kılındıktan sonra o işle ilgili rüya görmek için uyunması anlamına gelir. Görüldüğü üzere oldukça karmaşık bir süreci ifade eden bu deyim, çeviride kültürel unsurların oluşturduğu çeviri zorluğunu iyi bir şekilde örneklendirmektedir.

3.2.4. Çocuk oyunları

"Önce kendi bölgelerinde oynanan **aşık, hüllüoğlu, bilye, çatal matal kaç çatal, domuz** gibi yutmalı oyunlarda ütülen misketler, dikkeler ve çakıllardan onda bir vergi almaya karar verdiler. **Geçti geçti kim geçti, kabak pişti, el el üstünde** gibi oyunlar için de meydan kirası alacaklardı. Oyunlarda adaletsizliği ve mızıkçılığı önlemek için çeldirmeli, gömmeli ve tutmalı bütün çelik çomak oyunlarının, **birdirbir, ebe çıldır,**

kutu ve **zıp zıp**ın kuralları teker teker yazıyla saptanacak ve bu kanunlara karşı gelen oyunbozanlar cezalandırılacaktı. (a.e., s.64)

Bu paragrafta birçok çocuk oyunu adı yer almaktadır. Çevirmen öncelikle bu oyunların içeriklerini öğrenerek karşı kültürdeki karşılıklarını bularak bir eşdeğerlik sağlamaya çalışabilir. Ancak bu durumda da kaynak metindeki ikileme ve pekiştirmeye dair ifadeler aktarılmamış olur. Bu nedenle çocuk oyunu adları, kültüre özgü ifadeler olduklarından çeviri sürecini zorlaştıran unsurlardandır.

3.2.5 Yerel ifadeler

1. "İçlerinde dili tutulmayan yegâne kişi, baş parmağıyla damağını kaldırdıktan sonra, "**Hortlak! Hortlak**!" diyebildi. (a.e., s.50)

2. "Bu kibar zat, Kubelik'in Lisan-ı Frengiyi bildiğini ama tebaa-yı şahanenin lisan-ı şahanesinden habersiz olduğunu söylüyordu. Onun fikrine göre, külhanlarda yattığı sıralarda Kubelik'in ağzı kabadayı taifesi tarafından bozulmuş, lisanı ve lügatı murdar eylenmişti. Yalnızca lisan-ı erazilden anladığı için "zeker" yerine "kıllı", "hasen" yerine "**kıyak**", "hiyle" yerine "**katakulli**" gibi kelamlara eğilimliydi. (a.e., s.34)

3. "Meyyit kapısındaki kahvehanede pinekleyenler, saçları bembeyaz kesilmiş, **bet benizleri atmış** bir grup insanın kendilerine doğru dehşet içinde koştuğunu gördüler. (a.e., s.50)

Romanda geçen yerel ifadeler, çeviride eşdeğerlik sorununu gündeme taşıyan kültüre özgü öğe kullanımının bir başka örneğidir. Burada geçen "hortlak", "katakulli" ve "kıyak" gibi ifadeler aynı zamanda argo olarak da nitelendirilebilir. Bu nedenle erek dilde bu ifadelerin eşdeğerlerini bulma ve çeviri stratejisini metnin bütününe yayma konusunda zorluğa neden olacak unsurlar arasında bu ifadeler de sayılabilir.

3.2.6 Dua ve beddualar

"Ayağına kâbe sevabı yazılsın, Allah yavuz dilden kem nazardan saklasın, Hakk Teala yavuz, yüzsüz, utanmaz avrat kazasından saklasın, yolun Hicaz olsun, el kazana sen yiyesin, mutluluk yağmuru altında kaftansız kalasın, Allah seni karı şerrinden azat eylesin, üç otuz on yaşın olsun." (a.e., s.96)

"Ömrünüz âh edip vâh işitmekle geçsin, burnunuzun sümüğüne bereket olsun, mekânınızda baykuşlar banlasın, gömleğiniz alev olsun, her parçanız bir kurdun ağzında kalsın, Allah size uyuz versin de kaşınacak tırnak vermesin, kefeniniz kara bezden

olsun, iki gözünüz bir delikten baksın, Sûr üflendiğinde hiçbiriniz duymasın." (a.e., s.97)

Dua ve beddualar, yine İslâm dinine özgü ifadeler içerdiğinden kaynak kültürün oldukça yoğun bir şekilde yansıtıldığı örneklemeleri oluşturur. Roman içerisinde bu tür ifadelere sıklıkla yer verilir. Bu tür ifadelerin çevirisini zorlaştıran unsurlar ise dine özgü ifadelerin yanında değişik dil kullanımıdır. "Olsun/yiyesin/kalasın/saklasın" gibi kip ile sağlanan kafiyenin aktarımı da zorluk yaratabilir. "Üç otuz on yaşın olsun" ifadesindeki dolaylı anlatım da eşdeğerlik probleminin doğabileceği bir başka ifadedir.

3. TARTIŞMA

Yukarıda belirtilen örneklerde yer alan kültüre özgü öğelerin erek metinde nasıl karşılanacağı çeviribilimin temel sorunlarından biridir. Puslu Kıtalar Atlası bağlamında belirtilen bu öğelerin erek metinde karşılanabilmesi, yine bu öğelerin erek kültürde birer karşılığının, eşdeğerinin, bulunmasıyla sağlanabilir. Bunun yanında, bu öğelerin çevirisinde silme, kavram ödünç alma, açıklama gibi stratejiler de kullanılabilir. Ancak romandaki biçemsel ve biçimsel unsurları bir bütün olarak değerlendirdiğimizde, bu öğelerin erek okuyucuda da kaynak okuyucuda bıraktığı etkiyi bırakacak şekilde çevrilmesi için bu eserlerin kültürel eşdeğerlerinin bulunması önemlidir. Bir kavram ödünç alınarak erek metinde de aynı şekilde kullanıldığında, metin hakkında bilgi sahibi olmayan okuyucunun bu öğeyi anlaması zorken, bilgili okuyucu metni daha kolay çözümleyebilir. Tüm eğitim seviyelerinden okuyuculara ulaşmak istenirse, bu noktada kültüre özgü öğelerin eşdeğerleriyle karşılanarak çevrilmesi, erek okuyucu için daha net bir metin oluşturmaya yardım edebilir. Elbette her kültüre özgü öğenin her kültürde bir karşılığı bulunmayabilir. Bu gibi durumlarda çevirmenler farklı stratejilere başvurabilir.

Öte yandan, Puslu Kıtalar Atlası'nda yoğun Osmanlı Türkçesi kullanımı da romanın çevirisini zorlaştıran bir unsurdur. Metnin bir kısmında günümüz Türkçesi, bir kısmında Osmanlı Türkçesi kullanılmıştır. Bu durum, anlatım boyutları arasındaki ayrımı da yansıttığından erek metinde bu dil kullanımsal farkın yansıtılması oldukça önemlidir. Ancak çevirmen açısından bakıldığında, öncelikle Osmanlı Türkçesine ait öğelerin analiz edilmesi, bunlara özgü yine eski dilde karşılıklar bulunması zorlayıcı olabilir. Bu nedenle, çevirmenin hem kaynak hem de erek dilin eski versiyonlarına hâkim olması, bunun yanında referanslara ilişkin kapsamlı araştırma yapması gereklidir. Dolayısıyla, bu çalışma kapsamında tartışılan eşdeğerlik sorunsalı hem anlamsal hem de biçemsel olarak değerlendirilmiştir.

4. SONUÇ

Puslu Kıtalar Atlası, postmodern romanın Türkiye'deki yansımasını oldukça iyi örneklendiren romanlardan biridir. Bu eser, postmodern romana ait üstkurmaca, çokkatmanlılık, metinlerarasılık, parodi gibi anlatı unsurlarını da bünyesinde barındırır. Bunun yanında Anar'ın Eski Türkçe ile modern Türkçeyi sentezleyerek kullanması ve

anlatı içinde anlatı oluşturması da okuyucu için romanı oldukça ilgi çekici kılmaktadır. Öte yandan, tüm bu anlatı öğelerine çeviribilimsel açıdan yaklaşıldığında, romanın çevirisini zorlaştıran birçok unsur olduğu görülmektedir. Romana çevirmen gözüyle bakıldığında, öncelikle anlatım tekniğinin çok iyi analiz edilmesinin gerekliliği ön plâna çıkar. Romanın çokkatmanlılığı, çevirmen için bile kimi zaman belirsiz noktalar olmasına sebep olabilmektedir. Rüya/gerçek ayrımını yapmak bile bazen oldukça güç olabilirken, düşlerden bahsedildiğinde anlatıcının kim olduğu, bunun bir rüya mı yoksa hayal mi olduğu, o an yaşanan olayın, karakterin yaşamının olağan bir anı mı yoksa Uzun İhsan Efendi'nin bir tasavvuru mu olduğunu anlamak, aynı zamanda bir okur olan çevirmen için de zorlayıcıdır. Bu üslubu aktarabilmek de çevirmen için zorlayıcı olan bir başka nokta olacaktır çünkü yazarın netleştirmeden, buğulu bir şekilde aktardığı bir olayı çevirmen de erek okuyucu için aynı netlik seviyesiyle aktarmayı başaramazsa, romanın kaynak okuyucuda bıraktığı etki ile çevirinin erek okuyucuda bırakacağı etki birbirinden farklı olacaktır. Dolayısıyla bu çalışmada odağa alınan "etki eşdeğerliği" (Newmark, 1981, s.39) kavramının bu romanın çevirisindeki önemi daha da belirginleşmektedir.

Bu çalışma kapsamında romanın çevirisini zorlaştıran öğeler olarak kabul edilen kültürel öğeler ise Newmark'ın kültüre özgü öğeler kategorisinde toplumsal kültür başlığı altında değerlendirilen deyimler, atasözleri, dine özgü ifadeler ve yerel deyişlerden oluşmaktadır. Bu tür öğelerin çevirisi, çeviribilimde uzun yıllardır tartışma konusudur. Romanda bu öğeleri farklı kılan unsur ise Eski Türkçe kullanımıdır. Dolayısıyla kültüre özgü öğelerin hem anlamsal hem de biçimsel aktarımı iki anlamda da eşdeğerlik sorunu doğurabilecektir.

Son olarak, romanın ilk basımının üzerinden 25 yıl geçmesine rağmen böyle popüler kültür ürünü bir eserin İngilizce çevirisinin bulunmaması ise dikkat çekicidir çünkü eser TEDA projesi kapsamında birçok dile çevrilmiş ve bu çeviriler basılmıştır. Romanın İngilizce baskısının bulunmaması ise romanın anlatı özelliklerinin yanında yayınevi stratejileri ve ticari kaygılardan da kaynaklanabilir.

KAYNAKÇA

Abdullah, S. "Karı Koca Masalı ve Puslu Kıtalar Atlası: Bir Üstkurmaca İncelemesi". İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. 2013.

Anar, İ. O, *Puslu Kıtalar Atlası,* İstanbul, İletişim Yayınları, 2020.

Beals, K, Alternatives to Impossibility: Translation as Dialogue in the Works of Paul Celan, *Translation Studies*, s. 284-299, 2014.

Cassin, B., *Dictionary of Untranslatables: A Philosophical Lexicon,* New Jersey, Princeton University Press, 2014.

Catford, J. C., *A Linguistic Theory of Translation,* London, Oxford Press, 1965.

Çamur, H., Kayıp Rıhtım: http://www.kayiprihtim.org/portal/inceleme/puslu-kitalar-atlasi-inceleme/ (Erişim tarihi: 13.04.2020), 2009.

Gürçağlar, Ş. T., *Çevirinin ABC'si,* İstanbul, Say Yayınları, 2011.

Hüküm, M., İhsan Oktay Anar'ın "Puslu Kıtalar Atlası" Romanının Metinlerarası İlişkiler Açısından Değerlendirilmesi, *Akademik Matbuat* , Cilt:1, Sayı:1, s. 38-51, 2017.

Karavin, K., Çeviri Kuramları Bağlamında Eşdeğerlik Kavramının İzini Sürmek, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, s. 125-144, 2016.

Korat, G., *Minyatür ve Roman Estetiği,*http://www.gurselkorat.com/2011/10/(Erişim tarihi:16.06.2020), 2011.

Lefevere, A., *Translation, History, Culture,* Oxford& London: Routledge, 2002.

Newmark, P., *Approaches to Translation,* Oxford& New York, Pergamon, 1981.

Newmark, P., *A Textbook for Translation,* Prentice Hall, New York& Londra, 1988.

Toury, G., *In Search of a Theory of Translation,* Tel Aviv, Porter Institute for Poetics and Semiotics, 1980.

Wilss, W., *The Science of Translation. Problems and Methods,* Tübingen, Gunter Narr Verlag, 1988.

Yüzbaşıoğlu, N., Postmodern Romanlarda Dil, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Manisa, Celal Bayar Üniversitesi, 2016.

TEK KİŞİLİK ANONİM ŞİRKETİN HUKUKİ YAPISI

Dr. Öğr. Üyesi Buket Çatakoğlu Aydın[1]

[1] Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İİBF, ORCID ID: 0000-0002-5035-6908

ÖZET

Türk Ticaret Kanunu'na göre tek kişilik anonim şirket, "tek pay sahipli anonim şirket" i ifade etmektedir (TTK.338/2). Bu anonim şirketin hukuki yapısı, gerçekten tek pay sahibinden oluşan bir görünümü arzedebileceği gibi, görünüşte birden fazla kişi bulunsa bile payların gerçekte tek kişiye ait olması şeklinde bir yapılanmayı da içerebilir. TTK sistemimizde kuruluşta veya kuruluş sonrasında payların tek kişinin elinde bulunduğu veya payların kısmen tek kişinin kısmen de ortaklığın elinde bulunduğu şekilde karşımıza çıkan anonim şirket tek kişilik anonim şirkettir[1].

Esasında anonim şirketler çok pay sahipli bir yapıya uygun olarak kurgulanmış ve yasal olarak alt yapısı da bu şekilde oluşturulmuş şirketlerdir. Ancak 6762 sayılı eski Türk Ticaret Kanunu'nda öngörülen en az beş kurucu ortak şartının 6102 sayılı TTK ile kaldırılması ile birlikte tek pay sahipli anonim şirket modeli için de yasal zemin hazırlanmıştır. Ancak belirttiğimiz üzere anonim şirkete ilişkin yasal düzenlemeler çok pay sahipli bir yapıya göre öngörüldüğünden, bu düzenlemelerin tek pay sahipli ortaklık modeli için uygulanmasında sorunlar oluşması kaçınılmaz olmaktadır[2]. Çalışmamız, tek kişilik anonim şirketin hukuki yapısını, çok ortaklı bir şirket yapılanmasına uygun olarak dizayn edilen anonim şirkete ilişkin yasal alt yapı çerçevesinde ele alarak, ortaya çıkabilecek hukuki sorunları irdelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler : Tek pay sahibi, anonim şirket, tek kişilik anonim şirket.

1. GİRİŞ

Tek kişilik ortaklık kavramı esasında 19. yüzyıl sonlarından beri hukuk literatüründe yer alan ve tartışılıp irdelenen bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun temelinde yatan ana düşünce ise, tek başına ticari faaliyette bulunan tacirlerin sorumluluğunu sınırlandırmaktır.

---

[1] Tekinalp, Ünal, *Yeni Anonim ve Limited Ortaklıklar Hukuku ile Tek Kişi Ortaklığının Esasları*, 2. Baskı, İstanbul, 2011, 57-58.

[2] Eminoğlu, Cafer, "Tek Pay Sahipli Anonim Şirkette Genel Kurul", İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt:6 Sayı:1, 2015, s.131.

Böylece tek başına ticaret yapan bir tacir, ortaklarının sınırlı sorumlu kabul edildiği bir şirket kurmak suretiyle sorumluluğunu sınırlandırarak kendi özel malvarlığını bu alanın dışına çıkarmış olacaktır. Zira hukukumuzda bir kimseye ait iki ayrı malvarlığı bulunması söz konusu değildir. İşte tek kişilik ortaklık kurumu ile ticari faaliyetlerinden dolayı tacirlerin sınırsız sorumluluğu esasının yarattığı bu handikap aşılmıştır[3].

Bahsettiğimiz bu tek kişilik şirket ihtiyacı kanun koyucu tarafından dikkate alınmış ve 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu ile hem anonim hem de limited şirketlerin tek kişi ile kurulabileceği düzenlenmiştir (TTK.338; 573). 6762 sayılı eski Türk Ticaret Kanunu (eTTK) anonim şirketlerin kurulabilmesi için asgari beş kişilik bir kurucu sayısı arıyordu (m.277). 6102 sayılı TTK ile bu asgari beş kurucu ortak şartı kaldırılarak tek kişilik anonim şirket kurulması imkânı sağlanmış, limited şirketler için de en az iki ortak şartı kaldırılmıştır.

6102 sayılı TTK ile yapılan bu düzenlemeler ile Avrupa Birliği'nin şirketlere ilişkin 89/667 sayılı Onikinci Yönergesi'nde yer alan tek kişilik şirkete ilişkin hükümlere uyum sağlama hedefi güdülmüştür. Zira tek kişilik şirket modeli hızlı karar alma süreçleri, kurumsallaşma ve kolay kontrol edilebilme gibi avantajları da beraberinde getiren bir yapıyı temsil etmektedir[4]. Şöyle ki, eTTK döneminde gerek şahıs şirketleri gerekse sermaye şirketlerinin tek kişi ile kurulabilmesi mümkün değildi ve kuruluşta aranılan asgari kurucu sayısının şirketin devamı süresince de korunması gerekmekte idi. Bu durum şirketlerin işleyişinde pek çok soruna ve aksamalara neden oluyordu. Kanundaki asgari sayıyı sağlamak adına gerçekte ortak olmak istemeyen kişiler şirket sözleşmelerinde ortak olarak gösteriliyor, bu durum karar alma süreçlerini olumsuz etkileyerek şirketlerde yönetim sorunlarını beraberinde getiriyordu[5]. Tek kişilik şirket kurumu ile hem Avrupa Birliği düzenlemelerine uyum sağlamak ve hem de uygulamadaki bu tarz sorunlara çözüm bulunabilmesi hedeflenmiştir.

2. TEK KİŞİLİK ANONİM ŞİRKETİN TANIMI VE ÖZELLİKLERİ

2.1. Tek Kişilik Anonim Şirketin Tanımı

Genel anlamda tek kişilik şirket, tüm payların tek bir kişide toplandığı veya tek bir ortağı bulunan şirket türünü ifade eder. Ancak şirket ve tek kişi kavramlarının bağdaştırılması güçtür. Zira şirket kavramı en az iki kişinin bir araya gelmesiyle oluşan bir kişi birliği anlamına gelir.

[3] Gündoğdu, Gökmen, "Türk Ticaret Kanunu Tasarısı'nda Tek Kişilik Anonim Ortaklık ve Tek Kişilik Limited Ortaklık", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası (İÜHFM), C.65, S.1, 2007, s.224-225.
[4] Ayan, Özge, "Tek Kişilik Şirketlerin Uygulamaya Yansımaları", Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.23, S.3, 2019, s.25.
[5] Ayan, s.26-27.

Dolayısıyla tek kişi ve şirket kavramlarının aynı yapıyı ifade etmekte kullanılması bir tür çelişki oluşturur ve "tek kişilik şirket" bu anlamda atipik bir yapılanmayı vurgular[6]. Tek kişilik anonim şirket ise, tek pay sahipli anonim şirket olarak adlandırılabilir. Mülga 6762 sayılı TTK'da anonim şirketlerin kurulmasında aranılan asgari beş kurucu ortak sayısı 6102 sayılı TTK ile kaldırıldığından, tek kişilik anonim şirketin kurulabilmesi ve bunların tek pay sahibi ile devam etmesi artık mümkündür. Tek kişilik anonim şirket ayrı bir tür olmayıp, yine anonim şirket türüne dahil bir sınıfı temsil eder. Burada pay sahibi tüm malvarlığı ile sorumlu değildir. Sadece taahhüt ettiği sermaye payı kadar ve şirkete karşı sorumluluk altındadır. Yani şirket alacaklılarına karşı sorumluluğu bulunmamaktadır[7].

Tek kişilik anonim şirket veya tek pay sahipli anonim şirket, görünüşte birden fazla kişi bulunsa dahi, payların gerçekte tek bir kimseye ait olduğu ve dolayısıyla diğer pay sahiplerinin gerçek anlamda pay sahibi olmadıkları bir görünüm de arzedebilir. Bu ortaklık da aslında tek pay sahipli anonim şirkettir. Bu nedenle tek kişilik anonim şirket görünüşe göre değil, somut olayın özelliklerine göre değerlendirilmelidir[8].

TTK.338 hükmüne göre; "*anonim şirketin kurulabilmesi için pay sahibi olan bir veya daha fazla kurucunun varlığı şarttır…….Pay sahibi sayısı bire düşerse, durum, bu sonucu doğuran işlem tarihinden itibaren yedi gün içinde yönetim kuruluna yazılı olarak bildirilir. Yönetim kurulu bildirimi aldığı tarihten itibaren yedi gün içinde, şirketin tek pay sahipli bir anonim şirket olduğunu tescil ve ilan ettirir. Ayrıca, hem şirketin tek pay sahipli olarak kurulması hem de payların tek kişide toplanması hâlinde tek pay sahibinin adı, yerleşim yeri ve vatandaşlığı da tescil ve ilan edilir. Aksi hâlde doğacak zarardan, bildirimde bulunmayan pay sahibi ve tescil ve ilanı yaptırmayan yönetim kurulu sorumludur. Şirket, tek pay sahibi olacak şekilde kendi payını iktisap edemez; ettiremez*". Bu hüküm de göstermektedir ki, tek pay sahipli veya tek kişilik anonim şirket, pay sahibi olan tek bir kişi ile kurulabilen veya başlangıçta tek pay sahibi ile kurulmayıp sonrasında pay sahibi sayısı bire düşen ve ayrı bir şirket türü olarak değil, bir sermaye şirketi olan anonim şirketin alt sınıflarından biri olarak tanımlanabilir. Ancak bu alt sınıfın oluşumu, şirketin kendi paylarını iktisap ederek tek pay sahibi olması şeklinde gerçekleşemez.

---

[6] Yarar, Ali İhsan, *Avrupa Birliği ve Türk Hukukunda Tek Kişilik Şirket*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019, s.1.
[7] Yavuz, Mustafa, "Tek Kişilik Anonim Şirketlerde Genel Kurul", Mali Çözüm Dergisi, Ocak-Şubat 2014, s.150.
[8] Tekinalp, s.57. Görünüşte ve resmi anlamda birden fazla ortağı bulunan şirketleri fiili veya geniş anlamda tek kişilik şirket olarak değerlendiren ve bunların gerçek ya da dar anlamda tek kişilik şirket olmadıklarını, tek kişilik şirket hükümlerinin bunlara uygulanamayacağını ileri süren görüş için bkz. Aydoğan, Fatih, *Tek Kişi Ortaklığı*, İstanbul, 2012, s.17.

2.2. Tek Kişilik Anonim Şirketin Özellikleri

Tek kişilik veya tek pay sahipli anonim şirket, ortaklık kavramındaki kişi birliği unsurunu arka plana iterek yeni ekonomik gelişim ve ihtiyaçların sonucu olarak ortaya çıkmış bir anonim şirket sınıfı özelliği göstermektedir. Söz konusu bu yeni ekonomik gelişim seyriyle birlikte oluşan ihtiyaçlar, anonim şirketlerde kişi birliği anlayışı yerine "ekonomik organizasyon" anlayışını getirmekte ve bu anlayış da sermayedarın tek kişi olması hususunu yadırgamamaktadır. "Tek kişilik sınırlı sorumlu ortaklık" hukuki yapısı olarak tezahür eden bu anonim şirket alt sınıfının bir diğer tanımlayıcı unsuru veya özelliği ise tüzel kişilik veya kurum niteliğidir. Kurumlaşma tüzel kişilik niteliği ile somutlaşır ve bu özellik, tek kişiden oluşsa bile anonim şirkete organsal bir yapı ve kimlik kazandırır[9].

Anonim şirketlerin belirleyici özelliği olan "anonimlik" tek pay sahipli anonim şirketler için de söz konusudur. Zira "anonimlik" çok pay sahibi olmasını değil, sermayenin paylara bölünmüşlüğünü ifade eder ve bu paylar aynı kişiye ait de olsa, bu durum anonim şirketlerdeki payların çokluğu ve bölünmüşlüğü esasını ve özelliğini değiştirmez[10].

Tek pay sahipli anonim şirketin önemli özelliklerinden biri de pay sahibinin kişisel malvarlığı ile şirketin malvarlığının ayrılığı ilkesinin geçerli olmasıdır. Bunun sonucu olarak tek kişilik anonim şirketin pay sahibi kişisel malvarlığını ilgilendiren işlemleri ortaklıktan geçiremez; geçirtemez (TTK.338, 371/6, 408/3) ve bu durum tek kişilik şirketin tescili ile hüküm ifade etmeye başlar. Bu ilkenin ihlali söz konusu olur ve pay sahibi şirketin malvarlığını kendisine, yakınlarına aktarır ve kendi malvarlığı gibi kullanırsa, tüzel kişilik perdesi kaldırılır ve tek pay sahibinin sorumluluğuna gidilir[11].

3. TEK KİŞİLİK ANONİM ŞİRKETİN AVANTAJ VE DEZAVANTAJLARI

3.1. Tek Kişilik Anonim Şirketin Avantajları

Tek kişilik anonim şirketin kanun koyucular tarafından kabul edilmesinin ana nedenlerinden biri ekonomik gelişme ve bunun getirdiği ihtiyaçlardır. Böylece bir sermaye şirketi olarak anonim şirketin ana unsurlarından olan sınırlı sorumluluk ve tüzel kişilik özelliklerini tek başına ticaret yapan tacirlere de tanıma ihtiyacı, bu anonim şirket sınıfının kabulündeki ana etmendir. Zira koyduğu çok sınırlı miktardaki sermaye ile şirket yönetimine yön veremeyen bir yatırımcı ortağın, sınırlı sorumlu olmadan bir sermaye şirketine katılımı beklenemez. Bir girişimci tüm malvarlığı ile sorumlu olduğunda risk almaktan kaçınacak ve bu da büyük sermayelerin toplanması gereken yatırım projelerinin yapılmasını olanaksız

[9] Tekinalp, s.8-9.
[10] Tekinalp, s.10.
[11] Tekinalp, s.45-47.

kılacaktır[12]. Dolayısıyla tek kişilik anonim şirketler, bir ülkenin ekonomik gelişiminde en önemli faktörler olan üretimin ve istihdamın sağlanmasında gerçekten lokomotif şirket bir rol üstlenen KOBİ (Küçük ve Orta Boy İşletmeler)'lerin şirketleşmesine ortam hazırlayan en uygun hukuki yapı olarak karşımıza çıkmaktadır[13].

Tek kişilik anonim şirket hukuki yapısı, eTTK döneminde anonim şirket kurulabilmesi için gereken asgari kurucu sayısı zorunluluğunu ortadan kaldırması bakımından da önemli bir sorunun çözümünü sağlamıştır. Şöyle ki bu asgari kurucu ortak sayısı zorunluluğu, geçmişte gerçekte şirkete ortak olmak istemediği halde, asgari sayıyı sağlamak adına ortakmış gibi gösterilen ve "saman adam" olarak nitelendirilen kişilerden kaynaklı birtakım sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Zira bu saman adamlar şirket yönetimiyle ve işleriyle ilgilenmeseler de ortaklık haklarına sahip olmuşlar ve bu durum zamanla onların şirket işleyiş süreçlerini olumsuz etkilemesine neden olmuştur[14]. Ayrıca saman adamlar açısından da ayrı bir sorunlu saha meydana gelmekte ve gerçekte ortak olmak istemedikleri bir şirkette ortak olmaktan kaynaklı tüm yükümlülüklere muhatap olma riski taşımaktaydılar. İşte tek pay sahipli veya tek kişilik anonim şirket ile söz konusu bu sorunlar için bir çözüm yolu bulunmuştur[15].

Tek kişilik anonim şirketin bir diğer avantajı da şirket yönetiminde kolaylığı ve kurumsallaşmayı sağlayıcı etkisinde kendisini gösterir. Zira tek kişilik anonim şirkette yönetim organının da tek kişiden oluşması yasal olarak mümkündür (TTK.359). Böylece anonim şirketin bu tek pay sahibi tarafından veya onun atayacağı ortak olmayan kişilerce yönetilmesi, şirket kararlarının çok daha hızlı ve kolay alınmasını sağlayacaktır. Yine tek kişilik anonim şirket, gerçek kişi tacirin terk veya ölüm gibi tacir sıfatını sona erdiren durumlara karşı da kalkanı vazifesi görerek, ticari faaliyetlerini çok daha uzun süreli ve kurumsal hale getirmesini sağlayacak en elverişli hukuki yapıyı teşkil etmektedir[16].

Bunun yanında üniversite, araştırma merkezi veya enstitü, dernek, vakıf, iktisadi devlet kurumu gibi kuruluşlar amaçlarını gerçekleştirmek için bir ticaret şirketi kurma gereğini çoğunlukla hissederler. İşte ticari olarak kurulması söz konusu olamayan kuruluşların kurdukları işletmelerin şirketleşmesini sağlamak ve bu kuruluşlarca gerçekleştirilen buluşlar ve alınan patentlerin bu yolla pazara sunulmasına imkan sağlamak, yeni araştırmalara da katkı sağlamak adına son derece önemlidir[17].

---

[12] Yarar, s.19-21.
[13] Yarar, s.21-22.
[14] Ayan, s.30-31.
[15] Ayan, s.32; Gürcan, Cüneyd, "AET Hukuku Düzenlemeleri Işığında Tek Kişilik Anonim Şirket", Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, S.1, 2020, s.298.
[16] Ayan, s.33-34.
[17] Tekinalp, s.53-54; Ayan, s.34.

Ayrıca yabancı sermayedarlar için de bir ülkeye yatırım yapmak istediklerinde genellikle tercih etmek isteyecekleri hukuki yapı yine tek kişilik anonim şirket olacaktır. Tek pay sahibi olarak kendilerinin olduğu bir tek kişi sermaye ortaklığı modelinin yönetimi kolay olacağından makro politikaların ve stratejilerin uygulanması da buna paralel olarak kolaylaşacaktır. Tek kişilik anonim şirket olarak düşük maliyetli olarak da çalışabileceklerdir. Birçok ülkenin ve Avrupa Birliği'nin bu anlamda tek kişilik anonim şirketi teşvik etmekle yetinmeyip zorunlu hale getirmesinin ardında yatan sebep de yabancı sermayeyi çekme arzusu olarak görünmektedir[18].

3.2. Tek Kişilik Anonim Şirketin Dezavantajları

Tek kişilik anonim şirketin şirket olma ruhuna uygun olmadığı, alacaklılar için zarar verme riskinin bulunduğu, tek pay sahibinin malvarlığı ile şirketin malvarlığının ayrıştırılamayacağı gibi eleştiriler yöneltilmesi olasıdır. Özellikle tek kişinin dilediği gibi karar almasının şirket dışında kalan alacaklılar için risk taşıması elbette muhtemeldir. Dolayısıyla bu noktada şirket için alınan kararlar ve şirketin malvarlığına dair alacaklılara karşı şeffaf bir politika izlenmesi gerekmektedir. Bunu sağlamak adına da kanunda birtakım tedbirler öngörülmüştür. Tek kişilik anonim şirket kurulma safhasında bu tek ortağın kimlik bilgileri, yerleşim yeri ve vatandaşlığı ile şirket yapısına dair esas sözleşme hükümlerinin açıklanma zorunluluğu[19] bu bağlamdaki bir düzenlemedir (TTK.338/2)[20].

Tek kişilik anonim şirketin ortaya çıkaracağı dezavantajlardan biri de, tek pay sahibi ile işlem yapan üçüncü kişilerin şirket tüzel kişiliği ya da bu tek pay sahibinin kişiliği ile mi işlem yaptıklarına ilişkin karışıklığa neden olma riskidir. TTK.338/2 hükmü hem şirketin başlangıçta tek pay sahibi ile kurulmasında hem de şirket paylarının sonradan tek kişinin elinde toplanması durumlarında bu tek ortağın kimlik bilgileriyle birlikte tescil ve ilanını öngörerek söz konusu riski önlemeye çalışmıştır[21]. Yine tek kişilik anonim şirket hukuki yapısının arzedebileceği bir tehlike, bu yapının şirket alacaklılarına zarar verme amacıyla kullanılabilme olasılığıdır. Şöyle ki, tek pay sahibinin şirket malvarlığını kişisel çıkarları için kullanması veya bu malvarlığını kendi malvarlığına dahil etmesi yahut kişisel borçlarını şirket tüzel kişiliğinin arkasına gizlemek istemesi gibi alacaklılara zarar verici işlem ve fiilleri bu şirket yapısında kolaylıkla gerçekleştirebilme potansiyeli yüksektir. Oysa çok ortaklı bir anonim şirketin malvarlığının

[18] Tekinalp, s.55.
[19] TTK.338'de yazılı bildirimde bulunmayan pay sahibinin doğacak zarardan sorumluluğu düzenlenmiştir. İspat yükü zarar görene aittir. Ancak bildirimde bulunmayan paydaşın kusurlu olup olmamasına dair hükümde bir belirsizlik söz konusudur (Gürcan, s.300-301).
[20] Ayan, s.34.
[21] Yarar, s.30.

yöneticiler ve diğer ortaklarca kontrolü ve korunması çok daha kolaydır. Özellikle yöneticinin de bu tek pay sahibi olduğu varyasyonlarda, bu tarz bir iç denetim olanağı söz konusu olamayacak ve böylece kötüniyetli tek ortağın sınırlı sorumluluk korumasından yararlanması gibi olumsuz bir sonuç ortaya çıkacaktır[22].

Türk Ticaret Kanunu söz konusu bu riski önlemek adına ayrılık ilkesini kabul etmiştir (TTK.408/3; 371/6). Bu ilke çerçevesinde şirket alacaklıları şirket işlerinden doğan alacaklar için tek pay sahibi ortağın kişisel malvarlığına başvuramayacaklar; aynı şekilde tek pay sahibi ortağın kişisel alacaklıları da şirket malvarlığına başvuramayacaklardır. Bunu sağlamak adına tek pay sahibinin genel kurul sıfatıyla karar alırken yazılılık kuralına uyması, tek pay sahibi ile onun tarafından temsil edilen şirket arasındaki sözleşmelerin bir tutanağa kaydı veya yazılı şekilde yapılması zorunlu tutulmuştur[23]. Ayrılık ilkesine aykırı hareket halinde gerek hukukumuzda ve gerekse Avrupa Birliği üyesi pek çok ülke hukukunda "tüzel kişilik perdesinin kaldırılması" yaptırımının uygulanması benimsenmiştir. Örneğin tek pay sahibinin yolsuz bir tescil neticesinde edindiği taşınmazı sahibi olduğu tek kişilik anonim şirkete devretmesi durumunda, şirket iyiniyetli olarak değerlendirilemez ve tüzel kişilik perdesi kaldırılarak şirket ile ortağı özdeşleştirilir. Buradaki temel amaç, tek kişilik anonim şirketin hukuki yapısının getirdiği sınırlı sorumluluk özelliğinin kötüye kullanımını önleyerek hakkaniyetli bir sonuca ulaşmaktır[24].

Tek kişilik anonim şirket hukuki yapısının arzettiği sınırlı sorumluluk esasının kötüye kullanımı gibi, tek pay sahibi ile şirketin alanlarının birbirine karışması ve üçüncü kişilerle girilen ilişkilerde benzer ticaret unvanı kullanımı ya da benzer ticari faaliyet yürütümü gibi nedenlerden kaynaklı olarak ayrı kişiler olduklarının yeterince açık şekilde anlaşılamadığı hallerde, tek pay sahibinin kişisel malvarlığı ile şirket malvarlığının karışmasında ya da şirket üzerindeki hakimiyetin tek pay sahibinin kişisel çıkarları için kullanımında da "tüzel kişilik perdesi" ya bir kanun hükmü gereği aralanacak ya da mevcut bir hüküm yoksa da hakkın kötüye kullanımına ilişkin bir yargı kararıyla tek pay sahibi olan kişi şirket borçlarından dolayı sınırsız sorumlu tutulabilecektir[25].

[22] Yarar, s.30-31.
[23] Yarar, s.31. Tek kişilik anonim şirketlerde genel kurul sıfatıyla tek pay sahibinin yetkilerine ve genel kurulun işleyiş sürecine ilişkin detaylı bilgi için bkz. Yavuz, s.151 vd.; Eminoğlu, s.135 vd.
[24] Aydoğan, s.206; Tekinalp, s.334.
[25] Aydoğan, s.208 vd.; Yarar, s.33-34.

4. SONUÇ

Son otuz yıllık süreç içinde Avrupa şirketler hukuku, birden fazla kişiden oluşan ekonomik bir birliği ifade eden klasik şirket anlayışını terk etmeye başlamış ve 1980'li yıllardan itibaren tek kişilik şirketler kurulmaya başlamıştır. İlk kez 1980 tarihli Alman Limited Şirketler Kanunu (GmbH Gesetz)'nda bu şirketlerin tek kişi ile kurulabileceği düzenlenmiş, ardından 1989'da Avrupa Birliği'nin Onikinci Şirketler Hukuku Yönergesi'nde tek kişilik şirket kavramı yer almıştır. Ülkemiz de Avrupa Birliği müzakere aşamasında olan ülkelerden biri olarak 1 Temmuz 2012'de yürürlüğe giren 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nda bu konuya kayıtsız kalmayarak tek kişilik anonim ve limited şirketlerin kurulmasına olanak tanımıştır (TTK.338, 573)[26]. Çalışmamız sadece tek kişilik veya tek pay sahipli anonim şirketin hukuki yapısını ele almaya ilişkin olarak gerçekleştirilmiştir.

Tek kişilik anonim şirket hukuki yapısı, herşeyden evvel şirketler hukukunun dayandığı ilkeler ve kavramlar bağlamında "kuramsal bir dönüşümü" yansıtmaktadır. Zira ortada kavramsal anlamda bir "kişi birliği" olmamasına rağmen bir "ortaklık"tan veya "şirket"ten söz edilmektedir. Böylece tek ortaklı bir sermaye şirketi ve atipik bir anonim şirket alt sınıfının ortaya çıktığı söylenebilecektir. Bu yapının kabulü ise artık şirket kavramında kişiler yerine sermayenin ve ekonomik bir organizasyon modelinin ön plana çıktığını bariz biçimde göstermektedir. Söz konusu bu kuramsal dönüşüm, günümüz teknolojik ve ekonomik ortamı için hiç de yadsınacak bir tablo değildir[27]. Sermaye şirketi yapılanması, kişilerin ticari faaliyetleri için malvarlıklarının bir bölümünü ayırmalarına ve sorumluluklarını da sadece bu kısımla sınırlı tutmalarına imkan verir. Çok ortaklı sermaye şirketleri bunu yapabilecekken, bu imkanın tek pay sahipli anonim şirket yoluyla kullanılamayacak olmasının kanaatimizce de haklı bir gerekçesi yoktur. Zira tek kişilik anonim şirketin de tüzel kişiliği vardır ve sorumluluğu sadece getirdiği sermaye payıyla sınırlı olan tek ortaktan ayrı bir yapıyı temsil etmektedir[28].

Tek pay sahipli anonim şirket yapısının hem klasik şirket anlayışının modernize edilmesindeki haklı gereklilik hem de zaten fiiliyatta mevcut olan bir yapıyı legalize etmek adına TTK'da düzenlenmiş olmasını olumlu karşılamakla beraber, söz konusu yasal düzenlemelerin tek pay sahipli anonim şirketin hukuki yapısına uygunluğu noktasında birtakım zaafiyetler içerdiği kuşkusuzdur. Bu durum özellikle tek üyeden oluşan genel kurulun büyük

[26] Güneş, Biset Sena, "Tek Kişilik Anonim Şirketler", İstanbul Barosu Dergisi, C.86, S.3, 2012, s.220.
[27] Eminoğlu, s.133.
[28] Eminoğlu, s.133.

oranda çok üyeli bir kurul rejimine tabi tutulmasında kendini göstermektedir. Bu anlamda yasal düzenlemelerin tek pay sahipli anonim şirketin işleyiş mekanizmalarına uygun hale getirilmesi, buna bağlı uygulamada yaşanacak pek çok belirsizliği ve tıkanmayı önlemede oldukça faydalı olacaktır kanısındayız[29].

[29] karş. Eminoğlu, s.135.

KAYNAKÇA

Ayan, Özge, "Tek Kişilik Şirketlerin Uygulamaya Yansımaları", Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.23, S.3, 2019, s.25-51.

Aydoğan, Fatih, *Tek Kişi Ortaklığı*, İstanbul, 2012.

Eminoğlu, Cafer, "Tek Pay Sahipli Anonim Şirkette Genel Kurul", İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt:6 Sayı:1, 2015, s.129-166.

Gündoğdu, Gökmen, "Türk Ticaret Kanunu Tasarısı'nda Tek Kişilik Anonim Ortaklık ve Tek Kişilik Limited Ortaklık", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası (İÜHFM), C.65, S.1, 2007, s.223-262.

Güneş, Biset Sena, "Tek Kişilik Anonim Şirketler", İstanbul Barosu Dergisi, C.86, S.3, 2012, s.220-234.

Gürcan, Cüneyd, "AET Hukuku Düzenlemeleri Işığında Tek Kişilik Anonim Şirket", Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, S.1, 2020, s.293-310.

Tekinalp, Ünal, *Yeni Anonim ve Limited Ortaklıklar Hukuku ile Tek Kişi Ortaklığının Esasları*, 2. Baskı, İstanbul, 2011.

Yarar, Ali İhsan, *Avrupa Birliği ve Türk Hukukunda Tek Kişilik Şirket*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.

Yavuz, Mustafa, "Tek Kişilik Anonim Şirketlerde Genel Kurul", Mali Çözüm Dergisi, Ocak-Şubat 2014, s.149-158.

DİYARBAKIR
25 - 26 ARALIK 2021

ÇALIŞAN ÇOCUKLARIN ÇALIŞMA OLGUSUNA İLİŞKİN ALGISININ METAFORİK İNCELENMESİ

Doç.Dr. Fatma FİDAN
Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri,
Sakarya / Türkiye
Orcid No: 0000-0002-1182-3382

ÖZET

Çalışan çocuk; hayatını kazanmak, gelir elde etmek veya aile bütçesine katkı sağlamak amacıyla çalışan 18 yaşın altındaki çocuklar olarak tanımlanmaktadır. Bu araştırmada, çalışan çocukların çalışma olgusuna ilişkin metoforik algıları incelenmiştir. Araştırmada nitel araştırma modellerinden olgu bilim deseni (fenomenoloji) kullanılmıştır. Örnekleminin oluşturulmasında tesadüfi örneklem metodundan yararlanılşmış ve farklı faaliyet alanlarında çalışan 18 yaş altı 80 çalışan çocuk dahil edilmiştir. Araştırmada katılımcıların demografik bilgileri ve çalışma olgusuna yönelik algılarını ifade eden sorulardan oluşan form kullanılmış ve elde edilen veriler içerik analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Katılımcılar, çalışma olgusuna ilişkin olarak, "duygu benzetimi (f=16)", "dezavantaj durumu (f=13)", "fayda durumu (f=12)", "kayıtsızlık durumu (f=12)" ve "obje (f=9)" olmak üzere toplam 5 farklı kategoride sınıflandırılan 62 metafor üretmişlerdir. Çalışan çocukların f=61'i olumsuz , f=19'u çalışmaya ilişkin olumlu tutum sergilemektedir. Yaş artışıyla birlikte çalışma olsuna yönelik olumlu tutum sergilenmektedir. 10 çocuğun kendi isteği ile çalıştığı ve 70 çocuğun ise zorunluluktan veya aile baskısı nedeniyle çalıştığı görülmektedir. Kendi isteği ile çalışan çocuklar da olumlu metoforların ifade edildiği görülmektedir. Araştırmaya katılan çalışan çocuklar çalışma algısına yönelik zorluk, mecburiyet, sorumluluk gibi olumsuz, para ile de olumlu anlam içeren metaforlar kullanılmıştır. Çocukların çalışma algılarının yaş, aile yapısı, çalışılan iş gibi özelikler itibariyle farklılık gösterdiği görülmüştür. Ayrıca çalışan çocuklarda değer görmeme ve ihmal edilme duygusunun varlığı dikkat çekmektedir. Bu bağlamda çocukların çalışmasının önlenmesine yönelik kapsayıcı politikaların ve çalışan çocukların koşullarını iyileştirici destek programlarının uygulanması önem taşımaktadır.

ANAHTAR KELİMELER: Çalışma, Çocuk, Çalışan Çocuk, Metafor

GİRİŞ

Çalışan çocuk; aile geçimine katkıda bulunmak, aile geçimini veya kendi geçimini sağlamak için düşük ücret ve ağır çalışma koşullarında çalışmak zorunda kalmaktadır. Diğer yandan akranlarıyla birlikte olma, oyun oynama ve büyümeye yönelik faaliyetler gibi çocukluk çağı etkinliklerinden yoksun kalmaktadırlar. Çalışan çocukların büyük bir kısmı temel ve mesleki eğitim sürecine dahil olamamaktadır. Eğitimden yoksun olmaları, yetişkin yaşamlarında da düşük ücret ve kötü çalışma koşullarının hakim olduğu çalışma biçimlerinde kalmalarına neden olacaktır. Dolayısıyla çocuk açısından çalışma fiziksel ve psikolojik gelişimini olumsuz etkilediği gibi, yetişkinlik yaşamının niteliğini de şekillendirmektedir.

Çalışan çocuk olgusu, sadece çocuğun gelişimi açısından değil ekonomik ve toplumsal olumsuz sonuçları da beraberinde getirmektedir. Insan kaynağının düşük nitelikli kalması ve çocuk işçiliğinin yaygınlaşmasına bağlı olarak ortaya çıkan düşük ücret sorunu ekonomik; toplumsal gelişimin zarar görmesi, suç oranlarının artması gibi sosyal sonuçları da söz konusudur.

1. ÇALIŞAN ÇOCUK OLGUSU

Türkiye'nin de onayladığı Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 1. Maddesinde 18 yaşından küçük herkes "çocuk" olarak tanımlanmaktadır. ILO'ya göre çocuk işçiliği, çocukları çocukluklarını yaşamaktan alıkoyan, potansiyellerini ve saygınlıklarını eksilten, fiziksel ve zihinsel gelişimlerine zarar verici işlerde istihdam edilmesi olarak ifade edilmektedir (https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_774760.pdf). Bununla beraber, BM Uluslararası Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), çocuk işçiliğini "çocuğun yaşına ve işin türüne bağlı olarak, minimum çalışma saatini aşan ve çocuğa zararlı olan iş" olarak tanımlamıştır (https://www.unicef.org/turkey)

Çocuk işçiliği" çoğu kez çocukları çocukluklarını yaşamaktan alıkoyan, potansiyellerini ve saygınlıklarını eksilten, fiziksel ve zihinsel gelişimleri açısından zararlı işler olarak tanımlanır (https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/child-labour/lang--tr/index.htm).

- Çocuklar için zihinsel, bedensel, toplumsal ya da ahlaki açılardan tehlikeli ve zararlı işler,
- Okula düzenli devam etmelerini engelleyerek, eğitimden mahrum bırakan işler,
- Okullarından erken ayrılmalarına neden olan işler,
- Çocukların eğitimle birlikte sürdürmek zorunda kaldığı çalışma süresi uzun ve ağır işler olarak sıralanmaktadır.

1.1.DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE ÇALIŞAN ÇOCUK

Çocuk işçiliğiyle mücadele, ulusal ve uluslararası politika ve araçlarla sürdürülmesine rağmen dünya genelinde çocuk işçiliği varlığını devam ettirmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve UNICEF tarafından yayımlanan yeni bir rapora göre, çocuk işçi olarak çalıştırılan çocukların sayısı son dört yılda 8,4 milyon artarak dünya çapında 160 milyona yükselmiştir. COVID-19'un etkileri nedeniyle milyonlarca çocuk daha risk altında olduğuna dair veriler söz konusudur. 2000 ile 2016 yılları arasında çalıştırılan çocukların sayısında 94 milyonluk bir düşüş sağlanmıştı. Ancak, 12 Haziran Dünya Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Günü öncesinde yayımlanan Çocuk İşçiliği: Küresel 2020 tahminleri, eğilimler ve gelecekteki durum (Child Labour: Global estimates 2020, trends and the road forward) raporu, çocuk işçiliği ile mücadeledeki ilerlemenin 20 yıldan beri ilk kez durduğu ve çocuk işçi sayılarının yükselmeye başladığına dikkat çekmektedir. Aileler sağ kalmak için mevcut tüm yolları kullanması yoksulluk ile çocuk işçiliğini de beraberinde getirmektedir. Yaşam standartlarını düşüren krizlerde, düşük ve orta gelirli birçok ülke, çocuk işçiliğini azaltma ve çocukları okullaştırmadaki ilerlemede büyük geri dönüşler görmüştür (ILO, 2020: 8).

ILO; çocuk işçiliğinin temel sebeplerini yoksulluk, ücretsiz ve kaliteli eğitime erişememe, göç, yetişkin aile bireylerinin işsizliği, geleneksel bakış açısı ve sosyal dışlanma, denetim eksikliği, kayıt dışılık ve ucuz iş gücü talebi olarak sıralamaktadır (https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_774760.pdf).

Çocuk işçiliği ile mücadele ulusal programında ise, yoksulluk ana başlığının altında, işsizlik, adaletsiz gelir dağılımı, ekonomik kriz, ülke kaynaklarının verimli kullanılmaması, hızlı nüfus artışı, göç, plansız ve çarpık şehirleşme, kayıt dışı ekonomi gibi birçok alt faktör de çocuk işçiliğinin nedenleri arasında sayılmaktadır. https://www.csgb.gov.tr/medias/11752/cocuk_isciligi_rev_23032017.pdf

Farklı sektör ve alanlarda çocuk işçiliği görülse de çocuk işçiliği daha çok kırsal kesimde yaygınlık göstermektedir (ILO, 2021, 9). Özelikle kırsal alanda çocuk işçiliği ile mücadele önem kazanmaktadır.

Türkiye' de çocuk işçiliğini önlemek için sürdürdüğü politika ve kullandığı mücadele araçlarıyla uzun vadeli program hazırlanmıştır. Bu bağlamda, Ulusal İstihdam Stratejisi (2014-2023) ve Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı (2017-2023) öncelikleri doğrultusunda hazırlanan ILO Çocuk İşçiliği ile Mücadele Programı (2021-2025) ile Türkiye'de çocuk işçiliğinin sona erdirilmesini hedefleyen bir program hazırlanmıştır. Çocuk işçiliğinin önlenmesinde tüm aktörleri mücadeleye dahil eden sosyal diyalog vasıtasıyla, temel araç olarak eğitim kullanılacak ve mevzuatın uygulanması, sosyal korumanın yaygınlaştırılması yoluyla çocuk işçiliğinin öncelikle en kötü biçimleri olmak üzere çocuk işçiliğinin sona erdirilmesi için ulusal çabalar başlatılmış ve sürdürülmektedir.

Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Yılı kapsamında UNICEF ve ILO'nun ortak olduğu küresel ortaklık ittifakı, üye Devletleri, işverenleri, sendikaları, sivil toplumu, bölgesel ve uluslararası kuruluşları somut eylem taahhütlerinde bulunarak, çocuk işçiliğine karşı küresel mücadeledeki çabalarını arttırmayı hedeflemiştir.

(https://www.unicef.org/turkey/bas%C4%B1n-b%C3%BCltenleri/%C3%A7ocuk-i%C5%9F%C3%A7ilerin-say%C4%B1s%C4%B1-20-y%C4%B1ld%C4%B1r-ilk-kez-artarak-160-milyona-y%C3%BCkseldi-uluslararas%C4%B1)

2. ARAŞTIRMA

2.1.ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmada, çalışan çocukların çalışma olgusuna ilişkin metoforik algıları incelenmiştir. Çalışma olgusuna yüklenen anlam ve algıları araştırılmıştır.

- Çalışan çocukların çalışma olgusuna ilişkin metaforların neler olduğu,
- Çalışan çocukların çalışma olgusuna ilişkin algılarının benzer olup olmadığı, benzeşme ve ayrışmada etkili faktörlerin neler olduğu,
- Metaforların ortak özelliklerinin neler olduğu,

- Metaforların dahil olduğu kategorilerin hangileri olduğu araştırılmıştır.

2.2.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada nitel araştırma modellerinden olgu bilim deseni (fenomenoloji) kullanılmıştır. metafor araştırmalarında en uygun desen ise fenomenoloji desenidir (Ekici ve Akdeniz, 2018, s. 29). Fenomenolojinin temel varsayımı, bir deneyimin aslında ne olduğunun bireydeki içsel tezahürünü açık ve detaylı anlamaktır (Ivan, 2019; 4) .

Araştırmada veri toplama aracı olarak iki kısımdan oluşan soru formu kullanılmıştır. Formun birinci kısmı, katılımcıların demografik özeliklerini tespit etme amacını taşıyan sorulardan oluşmaktadır. İkinci kısmında ise,

1. "Çalışma olgusu sizin için neyi ifade ediyor"
2. "Çalışmak…….dır. Çünkü … ……..."
3. "Çalışmalıyım……..Çünkü……..."

İlgili sorularla, katılımcıların çalışmaya ilişkin algılarını ve algılarını şekillendiren benzetimini ortaya koymak amaçlanmıştır. Metaforların açıklayıcılığını arttırabilmek için sorular iki kısımlı oluşturulmuştur. Metaforun içeriğini ve kapsamını anlayabilmek için "neden" , "niçin" yada "nasıl" sorularının sorulması anlaşılırlığı güçlendirecektir. Aksi taktirde metaforlarların betimsel ve görsel gücü yeteri kadar açığa çıkarılamayacaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2013; 70)

Araştırma verileri yüzyüze görüşme yoluyla derlenmiştir. Katılımcılarla araştırma öncesinde ön görüşme yapılmış, araştırmanın amacı ve yöntemi hakkında bilgi verilmiştir. Araştırmada katılımcıların demografik bilgileri ve çalışma olgusuna yönelik algılarını ifade eden sorulardan oluşan form kullanılmış ve elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir.

2.3.ARAŞTIRMANIN ÖRNEKLEMİ

Örnekleminin oluşturulmasında tesadüfi örneklem metodundan yararlanılmıştır. Farklı faaliyet alanlarında çalışan 18 yaş altı 80 çalışan çocuk örnekleme dahil edilmiştir.

2.4.ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Yüz yüze görüşme yoluyla elde edilen veriler, içerik analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin analizi sırasıyla adlandırma ve kategori geliştirme aşamalarını içermektedir. Üretilen metaforlar adlandırılarak kategorilere ayrılmıştır.

Çizelge 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Demografik Özellik	Demografik Özellik Kategorisi	f	%
Cinsiyet	Erkek	49	61,25
	Kız	31	38,75
Yaş	9-10	3	3,75
	11-12	32	40
	13-14	23	28,75
	15-16	14	17,5
	17-18	8	10,0
Yaşam yeri	Sokakta yaşıyor	29	36,25
	Ailesi ile yaşıyor	51	63,75
Eğitim durumu	Okur yazar	10	16
	İlköğretim	41	32,8
	Orta öğrenim	21	16,8
	Meslek lisesi	8	6,4
Toplam		**80**	**100**

Araştırmaya katılan çocukların demografik özellikleri incelendiğinde, f=49'u erkek f=31'i kızdır. Kızların daha büyük yaşta ve erkeklere göre daha nitelikli işlerde çalıştığı görülmektedir.

Katılımcıların f=55'i 11-14 yaş aralığındadır. Temel eğitimde olması gereken çocukların çalışma hayatına katıldığı görülmektedir. Eğitim düzeyi itibariyle ilköğretim mezunu ve orta öğretime devam edenlerin oranı yüksektir. f=8 çocuğun meslek lisesine devam ettiği tespit edilmiştir.

f=51 çocuk ailesi veya aile yakını ile yaşamını sürdürürken, f=29 çocuk sokakta veya farklı yerlerde yaşamını sürdürmektedir. Aileden uzak yaşayanların özelliği incelendiğinde göreli olarak daha büyük yaştaki erkek çocuklardır.

Yaş artışıyla birlikte çalışma olgusuna yönelik olumlu tutum sergilenmektedir. f=10 çocuğun kendi isteği ile çalıştığı ve f=70 çocuğun ise zorunluluktan veya aile baskısı nedeniyle çalıştığı görülmektedir

Çizelge 2. Çalışan Çocukların Çalışma Olgusuna İlişkin Geliştirdikleri Metaforların Dağılımı

Sıra	Metafor Adı	f	Sıra	Metafor Adı	f
1	Zorluk	5	**33**	Çile	1
2	Mecburiyet	5	**34**	Sırtında Dünyayı Taşımak	1
3	Sorumluluk	4	**35**	Büyümek	1
4	Para	3	**36**	Harçlık	1
5	İhtiyaç	2	**37**	Nerede Bulursan Orada	1
6	Evin Büyüğü	2	**38**	Korku	1
7	Geçim Derdi	2	**39**	Dert	1
8	Sahipsizlik	2	**40**	Yaşayamamak	1
9	Çekiç	2	**41**	Ne Bileyim İşte böyle bir şey	1
10	Cendere	2	**42**	Başa Gelen	1
11	Uykusuzluk	2	**43**	Hayatım Böyle	1
12	Ezilmek	2	**44**	Böyle Gelmiş Böyle Gider	1
13	Dışlanmak	2	**45**	Başka Ne Olacak	1
14	Kir-Pis	1	**46**	Olması Gereken	1
15	Öyle Bir Şey İşte	1	**47**	Buna Şükür	1
16	Cahil Kalmak	1	**48**	Kötü Bir Şey Mi?	1
17	İşe Yaramak	1	**49**	Kömür	1
18	Okuyamamak	1	**50**	Sokak	1
19	Meslek Öğrenmek	1	**51**	Çöp	1
20	Adam gibi hissetmek	1	**52**	Kirli Elbise	1
21	İmtihan	1	**53**	Kopan Kaya	1
22	Kaderimiz	1	**54**	Kambur	1
23	İş	1	**55**	Arkadaşlık	1
24	Karnını Doyurmak	1	**56**	Kardeş Sevinci	1
25	Aile	1	**57**	Güvence	1
26	Okumamanın Cezası	1	**58**	Azarlama –Fırçalama	1
27	Geri Kalmak	1	**59**	Yük	1
28	Muhtaç Olmamak/Etmemek	1	**60**	Ekmeğine Sahip Çıkma	1
29	Tornavida	1	**61**	Dayaktan Kurtuluş	1
30	Arkadaşlardan Kopmak	1	**62**	Sevilmek - Sözünün Dinlenmesi	1
31	Belirsizlik	1			
32	Küçükken Büyük Olmak	1			

Araştırmada 80 katılımcı farklı kategorilerde 62 metafor belirtmiştir. Çocukların belirttiği 62 metafor 5 kategoride gruplandırılmıştır. "Kayıtsızlık" (f=12), "Obje" (f=9), "fayda" (f=12), "Dezavantaj" (f=13), "Duygu Benzetimi" (f=16) olarak kategoriler oluşturulmuştur. Çalışan çocukların çalışma olgusuna ilişkin daha çok olumsuz metafor kullandıkları görülmektedir. "Zorluk", "mecburiyet", "sorumluluk", "para" en çok tekrarlanan 4 metaforu ifade etmektedir. "Zorluk" ve "mecburiyetin" kullanım sıklığı f=5'tir. "Sorumluluk" f=4, "para" f=3 kez tekrar edilmiştir.

Çalışan çocukların f=61'i olumsuz, f=19'u çalışmaya ilişkin olumlu tutum sergilemektedir. Metaforların üretilmesi ve benzetim süreci incelendiğinde çocukların "çalışma" olgusuna ilişkin algısı farklılık taşımaktadır. Çocuklar çalışma olgusuna genel bir anlam yüklememektedir. Kişisel özelikleri, aile yapısı, çalıştığı işin özelikleri ve çalışma sonucunda ulaştığı fayda çalışma algısını şekillendirmektedir. Çocuğun içinde bulunduğu aile ve toplumun özellikleri, hayatını sürdürme ve becerisi ve aldığı destekler çalışma olgusuna yönelik tutumun şekillendirmektedir.

Çizelge 3. Çalışan Çocukların "Obje" Kategorisine İlişkin Metaforlar

Kategori	N	Metafor	F
Obje	9	Çekiç	2
		Cendere	2
		Tornavida	1
		Ekmek	1
		Kambur	1
		Kopan kaya	1
		Kirli elbise	1
		Sokak	1
		Kömür	1

Çizelge 3'te obje kategorisinde yer alan metaforlar verilmiştir. Bu kategoride 11 katılımcı 9 obje metaforu belirtmiştir. Obje kategorisinde, çekiç, cendere, tornavida, ekmek, kambur, kopan kaya, kirli elbise, sokak, kömür yer almıştır. Çekiç ve cendere 2, diğer metaforlar 1 kez ifade edilmiştir. Obje kategorisinde üretilen metaforlar daha çok çalışma ortamı, çalışma esnasında kullanılan araç gereç veya çalışmanın etkilerini yansıtan objeler niteliğindedir.

Obje kategorisindeki metaforların gerekçelerine incelendiğinde olumsuz duyguların hakim olduğu görülmektedir. Çalışma grubunun zorlu yaşam koşullarında yaşayan bireyler oluştuğu göz önünde tutulduğunda olumsuz algı ve anlamlandırmanın olması mümkündür.

Çizelge 4. Çalışan Çocukların "Duygu Benzetimi " Kategorisine İlişkin Metaforlar

Kategori	*N*	*Metafor*	*f*
Duygu benzetimi	16	Zorluk	5
		Mecburiyet	5
		Sahipsizlik	2
		Güvence	1
		Çile	1
		Korku	1
		Dert	1
		Sırtında dünyayı taşımak	1
		Adam gibi olmak	1

	Sorumluluk	4
	İhtiyaç	2
	Ezilmek	2
	Ekmeğine sahip çıkmak	1
	Sevilmek	1
	Güçlenmek-sözü dinlenmek	1
	Dışlanmak	2

Çalışan çocukların en fazla metafor ürettikleri kategori "duygu benzetimi" kategorisi olmuştur. Metaforların 10'u olumsuz, 6'sı ise olumlu anlam ifade etmektedir. 31 çocuk "duygu benzetimi" kategorisinde 16 metafor üretmiştir. Metafor sıralamasında en yüksek sıklığa sahip olan metaforlar da bu kategoride yer almaktadır. "Zorluk" f=5, "mecburiyet" f=5, "sorumluluk" f=4, "sahipsizlik" f=2, "ihtiyaç" f=2, "ezilmek" f=2, "dışlanmak" f=2 ve diğer metaforlar birer kez kullanılmıştır. Çalışan çocuk açısından "zorluk" ve "zorunluluk" çalışma olgusunu ifade etmek de ön plana çıkan duygular olmuştur.

Bu kategoride "güçlenmek-sözü dinlenmek", "sevilmek", "ekmeğine sahip çıkmak", "adam gibi olmak" ve "güvence" gibi pozitif anlam içeren metaforlar kullanılmıştır. Çalışmanın, maruz kalınan olumsuzluğu önleme veya ortadan kaldırma işlevinin olduğu anlaşılmaktadır. Çalışarak, sevgi kazandığı ve önemsendiği anlaşılmaktadır. Bir çocuğun ruhsal gelişiminde "koşulsuz sevgi" önem taşımaktadır. Çocuklar yetişkin etkinliği olan çalışmayı sevilmenin ve değer görmenin bir aracı olarak kabullenmekte ve çalışmayla olan bağını güçlendirmektedir. Bu da eğitim sürecinin dışında kalmasını ve çalışmayı tercih etmesini kolaylaştırmaktadır.

Çizelge 5. Çalışan Çocukların "Dezavantaj Durumu " Kategorisine İlişkin Metaforlar

Kategori	N	Metafor	f
Dezavantaj Durumu	13	Uykusuzluk	2
		Cahil kalmak	2
		Okuyamamak	2
		Okumamanın cezası	1
		Geri kalma	1
		Arkadaşlardan kopma	1
		Küçükken büyük olma	1
		Azarlanma –fırçalanma	1
		Kir-pis	1
		Geçim derdi	2
		Yaşayamamak	1
		Yük	1
		Evin büyüğü	2

Çizelge 7'de yer alan "dezavantaj durumu" kategorisi 18 çalışan çocuk tarafından ifade edilmiş, 13 metafor vardır. Olumsuz anlam içeren metaforlar, daha çok çalışmasının nedeni ve sonucuna yönelik durumları açıklamaktadır. "Uykusuzluk" f=2, ""f=2, "cahil kalmak "f=2, "okuyamamak" f=2, "geçim derdi "f=2, " evin büyüğü" f=2 kodları 2, diğer kodlar 1 kez kullanılmıştır. Çalışan çocuk eğitim süreci dışında kalmayı çalışmanın hem nedeni ham de sonucu olarak değerlendirmektedir. Verilen cevaplar içersinde çocukluk dönemini ifade eden tek metafor "uykusuzluk" olmuştur. Çocuğun çalışma nedeniyle uyku süresinin kısalması uykuya olan özlemini göstermektedir. Ayrıca "yaşayamamak" kodu da, çocuğun çocukluk dönemine ait bir çok etkinlik alanın dışında kalıyor olmasını ifade etmektedir. Çünkü çalışan çocuk, çalışma ile birlikte yetişkin alanına dahil olmakta ve yetişkin faaliyetlerinde bulunmaktadır.

Çizelge 6. Çalışan Çocukların "Fayda Durumu " Kategorisine İlişkin Metaforlar

Kategori	N	Metafor	f
Fayda Durumu	12	Para	2
		Harçlık	1
		Büyümek	1
		İşe yaramak	1
		Meslek öğrenmek	1
		İş	1
		Karnını doyurmak	1
		Aile –kardeş sevinci	1
		Muhtaç olmamak/etmemek	1
		Dayaktan kurtulmak	1
		Arkadaşlık	1

Çizelge 7.'de " fayda durumu" kategorisine ait metaforlar verilmiştir. 13 çalışan çocuk tarafından 12 metafor ifade edilmiştir. "Para" f=2 kez, diğer metaforlar f=1 kez kullanılmıştır. Çalışmayı para ve gelir yanında farklı konularda da fayda aracı olarak görmektedirler. Yapılan işin niteliği, çalışmadan beklenen faydayı etkilemede ve aynı zamanda çalışmanın nedeni iş tercihinde de belirleyici olmaktadır. "karnını doyurmak", "muhtaç olmamak" ve "dayaktan kurtulmak" hayatını idamının bir aracı olarak görülürken, "işe, yaramak", "meslek öğrenmek" , "aile – kardeş sevinci ve "arkadaşlık" ise sosyal ve psikolojik faydasını açıklamaktadır. Ancak çalışma çocuklar açısından, kendisinin ve ailesinin gelir ihtiyacını karşılamak, kötü koşullardan kurtuluş ve değer görmenin aracı olarak kabul görmektedir. Aile de farklı gelir kaynağı varsa çalışma çocuk açısından gelişme ve sosyal faydanın sağlanabildiği etkinliğe dönüşebilmekte, aksi taktirde gelir ve hayatın devamının aracı olarak anlam kazanmaktadır.

Çizelge 7. Çalışan Çocukların "Kayıtsızlık " Kategorisine İlişkin Metaforlar

Kategori	N	Metafor	f
Kayıtsızlık	12	Nerede bulursa orada	2
		Ne bileyim işte öyle bir şey	1
		Buna şükür	1
		İmtihan	1
		Kaderimiz	1
		Başa gelen	1
		Hayatım böyle	1
		Böyle gelmiş böyle gider	1
		Başka ne olacak	1
		Olması gereken	1
		Kötü bir şey mi	1

Çizelge 7.' de "kayıtsızlık" kategorisine ilişkin metaforlar sıralanmıştır. 12 katılımcı tarafından 13 metafor üretilmiştir. "Nerede bulursa orada" metaforu 2, diğerleri 1 kez ifade edilmiştir. "Kayıtsızlık" kategorisinde temelde kadercilik ve kabulleniş dikkat çekmektedir. "kaderimiz", "imtihan" ve "buna şükür", "başa gelen" yetişkin bireye ait kullanım biçimi ve algılamalardır. Çocukların hayatının erken döneminde sorumluluk ve hayat mücadelesi ile karşılaşması hayatı ve olayları algılama ve tanımlama biçimini de değiştirmektedir. "Olması gerek", "hayatım böyle" ve "kötü bir şey mi" ifadeleri ise farklı bir hayatının olacağını veya çocuk olarak yaşaması ve yaşamaması gerekenlerin neler olduğunu düşünmediğini göstermektedir. Bu ifadeleri kullanan çocuklar daha büyük yaşta ve farklı alanlarda çalışma deneyimi olanlardır. Çalışmaya yüklenen bu anlam; bedensel, zihinsel ve ruhsal dönemiyle uyum içinde olmayan yaşam ve algılama süreçlerini ortaya koymaktadır.

Metaforların ana teması genel olarak olumsuzluk veya kayıtsızlık içeriklidir. Bu da çocukların gelecek beklentilerinin düşük ve içinde bulundukları koşulara benzer yaşam biçimleri üzerine şekillenmektedir. Bir gelecek arzusundan ziyade şu anı oluşturma ve kurma amacının varlığı baskın bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Bu belirsizlik ve olumsuzluğun psikolojik ve sosyolojik sonuçları gençlerin gelecek yaşamında derin problemlere yol açabilecektir. Çalışan çocuklarda değer görmeme ve ihmal edilme duygusunun varlığı dikkat çekmektedir. Bu da ileriki yaşamını kurmada cesaret, güven ve kararlılık göstermemesine yol açacaktır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Toplum veya aile düzeyinde yoksulluk ve yoksunluk, çocuk işçiliğinin temel nedenlerinden biridir. Çocuk işçiliğinin önlenmesinde öncelikli olarak aileye yönelik politikaların geliştirilmesi gerekmektedir. Sosyal güvenlik programlarına ve gelire erişimin kısıtlı olması çocukların çalışmasında önemli bir nedendir. Çocukların çalışmasına neden olan aile temeli kırılganlıkları azaltarak, işçiliğinin önlenmesine destek verilebilir. Bu bağlamda çocukların çalışmasının önlenmesine yönelik kapsayıcı politikaların ve çalışan çocukların koşullarını iyileştirici destek programlarının uygulanması önem taşımaktadır.

Çalışan çocuklarda, sosyo-psikolojik etki yanında yetenek, beceri, bilgi ve birikim gibi mesleki değerlerin gelişmemesi ve yetersizliği söz konusu olmakta ve gelecek yaşamına dair de problemler ağırlaşmaktadır. Çalışan çocuk olgusu, çocuklar için sadece çocukluk çağı için bir sorun değil, gelecek yaşamlarını da etkileyen bir olgu olarak önem kazanmaktadır. Bu bağlamda çalışan çocuk sorunun çözümünde kısa ve uzun vadeli politikaların, aileyi ve çocuğu destekleyici ve çalışan çocuk sorununu hazırlayan nedenleri önleyici nitelikte olması gerekmektedir.

- 15 yaş altı çalışan çocuklar aile durumuna göre devlet korumasına alınıp, eğitime devamı sağlanmalıdır.
- Çocuk çalışandan ürün ve hizmet almanın olumsuzlukları konusunda toplumsal bilinçlendirilmelidir.
- Çocuk çalıştıran işverenlerin teşviklerden yararlanmasının engellenmesi sağlanmalıdır.
- Çocuğunu çalıştıran ailelerin sosyal yardımlardan yararlanması engellenmelidir.
- İşçi ve işveren sendikalarının çocuk işçiliği ile mücadele konusunda ortak politika üretmesi yönünde girişimin başlatılması önem taşımaktadır.

Çalışan çocuk sorunu çok nedenli bir sorundur. Bu nedenle uygulanacak politika ve geliştirilecek projelerde çok üçlü mekanizmanın (devlet-işçi-işveren) yanında, toplum ve sivil toplum örgütlerini de dahil eden ve sorumluluk yükleyen anlayışın benimsenmesi gerekmektedir.

Kaynakça

ÇSGB. (2017). Çocuk işçiliği ile mücadele ulusal programı https://www.csgb.gov.tr/media/1322/cocukisciligimucadele_2017_2023_tr.pdf.

Ekici, G. ve Akdeniz, H. (2018). Lise Öğrencilerinin "Ödev" Kavramına İlişkin Metaforik Algılarının İncelenmesi. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(25), 26-37. doi: 10.14582/DUZGEF.1854

Ivan, K. (2019). The Role of Phenomenological Research Methodology in Management Research. *Phenomenological Research Methodology Project Paper*, Monarch Business School, Switzerland

ILO. (2019). Çocuklar Çalışmamalı, Hayallerinden Peşinden Koşmalı, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_710265.pdf

ILO. Çocuk İşçiliği https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/child-labour/lang--tr/index.htm

ILO. ILO'nun Türkiye'de Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Programı (2021-2025), https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_774760.pdf

ILO. (2021). Child Labour: Global Estimates 2020, Trends and The Road Forward, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---ipec/documents/publication/wcms_797515.pdf

ILO. (2020). Covıd-19 Ve Çocuk İşçiliği: Kriz Zamanı, Harekete Geçme Zamanı, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_751230.pdf

UNICEF. https://www.unicef.org/turkey/%C3%A7ocuk-i%C5%9F%C3%A7ili%C4%9Fi https://www.unicef.org/turkey/%C3%A7ocuk-i%C5%9F%C3%A7ili%C4%9Fi

Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

DİVAN ŞİİRİNDE İNTİHAL: 16. YÜZYIL ŞAİRİ SADIK ÖRNEĞİ

Dilber YILDIZ[1]

ÖZET

TDK tarafından yayımlanan *Türkçe Sözlük*'te anlamı "aşırma" şeklinde geçen "intihal" kelimesi, bilim dünyasında başkasına ait bilgiyi kaynak göstermeden eserde kullanma şeklinde tanımlanabilir. Günümüzde hoş karşılanmayan, yapılması suç kabul edilen bu olay geçmişte de aynı şekilde ağır eleştirilere konu olmuştur. Fakat her ne kadar kötü görülse de bugün olduğu gibi geçmişte de bunu yapan sanatçılar bulunmaktadır. Divan edebiyatında eserlerin kaydedilmesi ve erişiminin bugüne kıyasla daha zor olması, bazı şairlerin şiirlerinde isim (mahlas) kullanmaması gibi hususlardan faydalanan bazı şairler intihal yapmak için uygun fırsatlar bulmuştur. Ancak dönemin şiir örneklerini ve şairleri hakkında bilgileri derleyen tezkirecilerin gözünden bu durum kaçmaz. Tezkireciler bilgi ya da mânâ hırsızı olarak tanımladıkları bu tip şair ve yazarları acımasızca eleştirmişlerdir. Bu tür eleştirilere muhatap olan şairlerden biri de 16. yy. Divan şairi Edirneli Sâdık'tır. Ancak şair Sâdık'ın intihal yaptığı konusunda tezkireciler ortak bir görüş benimsemezler. Bazı tezkire yazarları Sadık hakkındaki suçlamaları reddetmiş, onun gerçekten iyi bir şair olduğu yönünde bilgiler aktarmıştır. Bazı tezkireciler ise bu şairi mânâ hırsızı olarak kabul etmiştir. Örneğin dönemin ünlü tezkirecilerinden Gelibolulu Ali tezkiresinde Sadık'ın kendi şiirinden yaptığı hırsızlığı kanıt olarak gösterir. Adı zikredilen şairin intihal konusundaki tavrı değerlendirilirken 16. yüzyıla ait, mürettibi bilinmeyen bir nazire mecmuasındaki iki gazeli ele alınmıştır. Bu gazeller Sadık adına kayıtlı olmasına rağmen farklı şairlerin divanlarında yer aldığı tespit edilmiştir. Söz konusu şiirlerden hareketle Edirneli Sâdık ve intihal eleştirileri üzerine değerlendirmelerde bulunulacaktır. Ayrıca bu şiirlerden birinin gerçek sahibinin özellikle mahlassız yazması ile bilinen Kemal Paşazade oluşu ile mahlassız şiirlerin çalmaya elverişliliği üzerinde durulacaktır. Çalışmayı oluşturan örnek şiirlerin bir nazire mecmuasında bulunmasından hareketle dönemde çok revaçta olan nazirecilik geleneğinin intihal konusundaki yeri değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Divan şiiri, Sadık, intihal

GİRİŞ:

Divan şairleri için orijinal bir üslup ve benzeri görülmemiş hayaller bulmak, bikr-i mana (el değmemiş mana) yakalamak, tercüme değil telif eserler üretmek büyük bir övünç kaynağı olmuştur. Kendi şairliklerini överken sık sık bu yönlerini öne çıkardıkları görülür. Fahriyeleriyle ünlü bir şair olan Nef'i bikr-i fikrini şu beyitle dile getirir:

Bikr-i fikrim o kadar şûh u dilârâdır ki

[1] Arş. Gör., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,.
ORCID ID: **0000-0002-2887-9219**

Reşk ider gamzesine Zühre-i fettân-ı felek

Nef'i K. 24/49

Özgün olmakla övünen şairler diğer yandan söz ve mana hırsızlığı olan sirkat-i kelam ve düzd-i manayı hoş görmediklerini de belirtir. Bunu yapan şairleri makbul görmez, ağır bir şekilde yererler. Bu eleştirilerin sertliği Sünbülzade Vehbi'nin "şiir hırsızının dilini kesmek lazımdır şeklindeki" şu ifadesinde görülebilir:

Sirkat-i şi'r edene kat'-ı zebân lâzımdır

Böyledir şer'-i belâgatde fetâvâ-yı sühan

Sünbülzade Vehbi K. 64/74

Osman Nevres ise "Ben onun bildiği hırsız şairlerden değilim, kendimi hırsızlık ile alemde aşağılatmam." diyerek dönemin şiir hırsızlığına olan bakış açısını vurgular:

Ben anın bildiği sârik şu'ârâdan degilim

Eylemem kendimi sirkat ile 'âlemde melîm

Osman Nevres K. 17/70

Tezkire Yazarlarının Şairleri Sınıflaması

Dönemin şiir eleştirmeni olarak görebileceğimiz tezkire yazarları şairler hakkında değerlendirmelerde bulunurken özellikle daha öncekileri mi taklit ettiği, yoksa yeni manalar mı icat ettiklerine bakarak iyi ve kötü şair ayrımını yapmaya çalışmışlardır.

Latifi tezkiresinde "Der Beyan-ı Meratib-i Aksam-ı Şuara" adlı bölümde Za'ifi Çelebi'nin şairlerin derecelerine göre sınıflandırılması hakkındaki görüşlerine yer verir. Za'ifi şairleri önce iki kısma ayırır. İlk kısımdaki şairler "mahir-i mübdi" yani yeni söz ve manalar üreten, icad edici şairlerdir. İkinci kısım şairler ise taklitçi olanlardır. Şiir erbabı nazarında makbul görülmeyen bu ikinci kısım şairleri de kendi içinde beşe ayırır. Mukallit (taklitçi) şairler sadece şiirlerin mahlasını değiştirenler, önceki şairlerin söz ve manalarını çalanlar, sözü değiştirerek manayı aynen alanlar, başka bir dildeki sözü tercüme ve tıraş yoluyla alıp tazmin ve iktibas yoluyla söyleyenler ve üstad olarak gördükleri şairlerin manalarını alıp tabir ve edasında daha güzelini ortaya koyanlar olmak üzere derecelendirmiştir. Bu beş kısımdan makbul görüleni en sonuncusudur. Yani taklit ettiği şairin manasından yola çıkarak özgünlüğü kazanabilen şairlerdir. (Canım 2018: 65-67, Kaplan 2018: 37-40). Latifi kendisi de buna benzer bir şair sınıflaması yapar. Şairleri vehbi şair (Allah vergisi yeteneğe sahip) ve kesbi şair (taklitçi) olarak ikiye ayırır. Allah vergisi olarak icad yeteneğine sahip vehbi şairleri överken kesbi şairleri eleştirir (Canım 2018: 469, Kaplan 2018: 40-45).

Ünlü tezkire yazarlarından Riyazi ise makbul şairlik hakkındaki görüşlerini dört kategoride sıralar. İlki manada yaratıcı olanlardır. İkincisi önceki manaya yeni bir mana ekleyerek güzelleştirenler, üçüncüsü önce söylenmiş manayı güzel bir ifadeyle yeniden söyleyenler ve dördüncü olarak önceki manadan başka yeni manalar bulanlar şeklinde sıralanır.

Önceki manadan başka mana bulanlar bunu öncekilerden daha iyi yaparlarsa makbul görülürken aşağı seviyede yaparlarsa makbul görülmezler (Açıkgöz 2017: 9).

Tezkire yazarlarının makbul şairlikle ilgili temel kıstası mana ve hayallerin özgün ve orijinal olması yönündedir. Bunun aksi hiçbir zaman itibar görmemiştir. Şairler kendileri de eleştirilere maruz kalmamak için daima eserlerinin orijinal olduğunu vurgulamaya çalışmışlardır.

Nazirenin İntihal Açısından Yeri

Divan edebiyatında önemli bir yere sahip olan nazire, aynı vezin ve kafiye ile bir şairin şiirinin benzerini söyleme olarak açıklanır. Asıl amaç beğenilen, üstad olarak görülen şairin şiirinden daha güzel bir şiir söyleyerek kendi sanatını gösterme çabasıdır. Divan edebiyatında nazire geleneği önemli bir yer tutmuş, büyük şairlerin şiirlerine çok sayıda nazire söylenmiştir. Usta şairler kendileri de şiirlerine nazire yazılmasını teşvik etmişlerdir. Yeni şair açısından ise nazire, kendini yetiştirmesi için uygun bir alan sağlar. Ancak nazire şairinden beklenen öncekileri tamamıyla alıp taklit etmesi değil, aldığı manalara kendinden bir şeyler katarak önceki şairi aşmaya çalışmasıdır. Sanatın etkilenme ve esinlenme gibi yönlerinin ağır bastığı nazire, doğrudan bir intihal sayılmaz. Ancak bu etkilenmenin ne dereceye kadar hoş karşılanacağı konusunda belirsizlik mevcuttur. Dolayısıyla intihal yolunu seçen şairler için nazire geleneği arkasına sığınabilecekleri bir olgu olmuştur. Birçok şiir mecmuasında nazireleri olan Sadık hakkında çeşitli şiir hırsızlığı suçlamaları bulunmaktadır.

Sâdık kimdir?

Döneminde kendisine yönelik sarik-i şi'r (şiir hırsızı) suçlamaları dikkat çeken bir isim olan Sadık-ı Edirnevi hakkında tezkire yazarları tarafından farklı görüşler belirtilmiştir. Tezkireciler şairin Edirneli olduğu, yazısının güzelliği, nazire mecmualarında kendi hattıyla şiirleri olduğu konusunda fikir birliğindedir (Açıkgöz 2017: 201, Sungurhan 2017: 493).

Sadık hakkında teferruatlı bilgi veren Ahdi onu "*edası hûb, manası mergûb*", başarılı bir şair olarak tanıtır. Fakat döneminde sirkat-i mana ile kötü ün kazandığını kabul eder. Hasetçilerin şerrine uğradığını belirtir. "Düşmanları ne zaman onun şiirini görseler Sadık ismini Sarik (hırsız) şekline sokmuşlardır."der (Solmaz 2018: 205).

Gelibolulu Ali ise "*Her kim gazel söylese elbetde nazire dimesi mukarrer her gazeli cönklerde muharrer idi. Ekseriya kendünün hattı ile musattar idi*." diyerek nazire şairi olduğundan bahseder. Ancak bir beyit örneği vererek "*Bu mazmunı bizden tıraş eylemişdür. Lakin edada kusur eyleyüp cehlini faş itmişdür*." diyerek intihal suçlamalarına karşı Sadık'ın kendisinden aldığı beyti örnek göstererek eleştirel bir tavır sergiler (İsen, 2017: 250).

Mevlânâ Müzesi Kütüphanesinde 2456 numarada kayıtlı 16. yüzyıla ait bir nazire mecmuasında Sâdık adıyla 6 gazel tespit edilmiştir. Bunlardan 47 ve 54 numaralı gazeller incelendiğinde farklı şairlerin şiirleri olduğu ortaya çıkmaktadır (Altın 2013:24). Nitekim söz konusu şiirler Sadık Divanı'nda bulunmaz.

Mevlânâ Müzesi Kütüphanesinde 2456 numaralı mecmuada Sadık adına kayıtlı olan iki şiir aşağıda yanlarında *Edirneli Nazmi'nin Mecma'u'n-Nezair*'inde asıl sahiplerinin ismiyle kayıtlı olduğu şekliyle verilmiştir:

47[2] (Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'îlü Fâ'ilün) Ey çarh döne döne yiter bî-vefâlıg it Ol nev-cevânı bana yitişdür atalıg it İnende çıkma başuma 'ışk ile ko beni Ey 'akl kendü öz başuna kethudâlıg it Dirsen cihânda başı açık pâdşâh olam Var ey gedâ mahallesine bî-nevâlıg it İnende vahşet eyleme âdemden ey perî Bîgâne olma gel berü gel âşinâlıg it İksîr-i hâk-i pâyine irdün **çü Sâdıkî** Gün dogdı başuna yüri var kîmyâlıg it	595. Nazîre-i Sühâyî[3] (Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'îlü Fâ'ilün) Ey çarh döne döne yiter bî-vefâlıg it Ol nev-cevânı bana yitişdür atalıg it İnende çıkma başuma 'ışk ile ko beni Ey 'akl kendü öz başuna kethudâlıg it Dirsen cihânda başı açık pâdşâh olam Var ey gedâ mahallesine bî-nevâlıg it İnende vahşet eyleme âdemden ey perî Bîgâne olma gel berü gel âşinâlıg it Yâr işigine ola ki bir yol ile varam Ey göz yaşı önüme düşüp reh-nümâlıg it İksîr-i hâk-i pâyine irdün **Sühâyî çün** Gün dogdı başuna yüri var kîmyâlıg it
54[4] (Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün) Kanlar aglayup tolaşdum kûy-ı cânânı dürüst Cûy olup yaşum tolandı ol gülistânı dürüst Okıyaldan vasf-ı hüsnün şevk-ile cân bülbüli Gülistânda gül mi kalmışdur girîbânı dürüst Her gice bir dürlü eyler şekl-i mâhı âsmân Benzedimez gün yüzüne n'eylesün anı dürüst Lebleri peymânesin sunam **dir-idi** sunmadı Olmaz imiş hûblarda 'ahd ü peymânı dürüst İtdi her şâ'ir kaşun **râyına** bir eğri hayâl	531. Nazîre-i Kemâl Paşa-zâde[5] (Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün) Kanlar aglayup tolaşdum kûy-ı cânânı dürüst Cûy olup yaşum tolandı ol gülistânı dürüst Okıyaldan vasf-ı hüsnün şevk-ile cân bülbüli Gülistânda gül mi kalmışdur girîbânı dürüst Gül yüzün mecmû'asından bir varak göstermedi Gerçi kim her yıl çıkar bir tâze dîvânı dürüst Hatt-ı jengârun tutaldan ay yüzün devrin tamâm Jeng-i gam tutmış durur âyîne-i cânı dürüst

[2] Bu gazel, Mevlana Müzesi Kütüphanesi 2456 numaralı Şiir Mecmuası'nda 47 numaralı şiirdir (Altın 2013: 137.)

[3] Gazel, Edirneli Nazmi'nin Mecma'u'n-Nezair'inde "Nazîre-i Sühâyî" başlığı ile geçmektedir (Köksal 2017: 262).

[4] Bu gazel, Mevlana Müzesi Kütüphanesi 2456 Numaralı Şiir Mecmuası 47 Numaralı şiirdir (Altın 2013: 139-140).

[5] Bu gazel, Edirneli Nazmi'nin Mecma'u'n-Nezair'inde "Nazîre-i Kemâl Paşa-zâde" başlığı ile geçmektedir (Köksal 2017: 239).

Sâdıkî bildüm **ki** yok ‘âlemde bir şânı dürüst	Her gice bir dürlü eyler şekl-i mâhı âsmân Benzedimez gün yüzüne n’eylesün anı dürüst Lebleri peymânesin sunam **dimişdi** sunmadı Olmaz imiş hûblarda ‘ahd ü peymânı dürüst İtdi her şâ’ir kaşun **râsına** bir eğri hayâl **Şimdi** bildüm **yog imiş** ‘âlemde bir şânı dürüst

Şiirler incelendiğinde 47 ve 54 numaralı gazellerin Sâdıkî mahlaslı olmasına rağmen aynı şiirlerin *Edirneli Nazmi’nin Mecmau’n-Nezair* adlı nazire mecmuasında Süheyli ve Kemâl Paşa-zâde adına kayıtlı olduğu görülür. Bu örnekler şair hakkındaki suçlamaların tamamen hasetçilerin iftirası olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca şairin bu özelliğinden dolayı şairler arasında adının “hırsız” olarak kötüye çıkması dönemde intihale karşı olan tutumu ortaya koyar. Sadık bu iki şiirde de sadece mahlası değiştirerek şiiri olduğu gibi almıştır. Za’ifi bu tür şairleri taklitçi şairler arasında en az makbul görülen kısımda değerlendirmiştir.

Sonuç

Divan Edebiyatında intihal aramanın birtakım zorlukları vardır. Bunlar Divan edebiyatının bir nazire edebiyatı oluşu, tercüme özelliği taşıyan mesnevilerin bulunması, belli bir ortak gelenekten beslenmesi ve zamanla şairlerin aynı hayal ve söyleyişlere yönelmesi, Divan şiirinin Arap ve Fars edebiyatı kaynaklı oluşu, şairlerin birbirlerine yönelik çalıntı suçlamaları yapması ve tezkire yazarlarının hatalı kayıtları şeklinde sıralamıştır (Kaplan 2017: 40-62). Çalışmadan hareketle bunlara ek olarak mahlassız şiirlerin bulunması da sayılabilir. Çünkü mahlası olmayan şiirlerin kime ait olduğunun tespiti güçleşir. Dolayısıyla intihal yapmak isteyen kişiler bu durumu kullanıp kolayca kendi mahlaslarını şiire yerleştirebilmektedir. Aynı şekilde nazirenin bir gelenek oduğunun arkasına sığınarak intihal için uygun zemin sağlanmış, divana alınmayan çalıntı şiirler mecmualara rahatça kaydedilebilmiştir.

Divan şairleri intihale karşı çok sert bir tavır içindedir. Bunu yapan kişiler sert eleştirilere maruz kalmış “hırsız” olarak adlandırılmıştır.

KAYNAKÇA

Açıkgöz, N., Riyazi, *Riyazü'ş Şuara*, 2017. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/54137,540229-riyazu39s-suarapdfpdf.pdf?0 (Erişim Tarihi: 15.12.2021)

Akkuş, M., *Nef'i Divanı*, 2018. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57741,nefi-divanipdf.pdf?0 (Erişim Tarihi: 15.12.2021)

Aksoyak, İ. H., *Gelibolulu Mustafa Ali Divanı*, 2018. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0 (Erişim Tarihi: 15.12.2021)

Altın, D., *Konya Mevlana Müzesi Kütüphanesindeki 2456 numarada Kayıtlı Şiir Mecmuası (İnceleme-Metin)*, Yayımlanmamış YL Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Konya, 2013.

Canım, R., *Latifi, Tezkiretü'ş-Şuara*, 2018. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/60327,latifi-tezkiretus-suara-ve-tabsiratun-nuzamapdf.pdf?0 (Erişim Tarihi: 15.12.2021)

İpekten, H. vd., *Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

İsen, M., *Gelibolulu Ali, Künhü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı*, 2017. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55739,kunhul-ahbarin-tezkire-kismpdf.pdf?0 (Erişim Tarihi: 15.12.2021)

Kaplan, F., *Latifi Tezkiresi'nde Edebi Eleştiri Terimleri ve Edebiyat Eleştirisi.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, 2018.

Kaplan, H., Divan Edebiyatında İntihal: Alıntı mı Çalıntı mı?, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 40: 39-98, 2017.

Kaya, B. A., *Osman Nevres Divanı*, 2020. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/76247,osman-nevres-divanipdf.pdf?0 (Erişim Tarihi: 15.12.2021)

Köksal, F., *Edirneli Nazmi, Mecma'u'n-Nezair*, 2017. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56057,mecmaun-nezair-edirneli-nazmi-pdf.pdf?0 (Erişim Tarihi: 15.12.2021)

Solmaz, S., *Ahdi, Gülşen-i Şu'arâ*, 2018. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56733,ahdi-gulsen-i-suarapdf.pdf?0 (Erişim Tarihi: 15.12.2021)

Sunal, A., *Sadık Divanı (İnceleme-Metin)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2014.

Sungurhan, A., *Kınalızade Hasan Çelebi, Tezkiretü'ş-Şuarâ*, 2017. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55834,kinalizade-hasan-celebipdf.pdf?0 (Erişim Tarihi: 15.12.2021)

Yenikale, A., *Sünbülzade Vehbi Divanı*, 2017. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56212,sunbulzade-vehbi-divanipdf.pdf?0 (Erişim Tarihi: 15.12.2021)

SENDİKA ÜYESİ KADINLARIN SENDİKA ALGISININ METAFORİK İNCELENMESİ

Doç. Dr. Fatma FİDAN
Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Sakarya / Türkiye
Orcid No: 0000-0002-1182-3382

Özet
Sendikalar, ilk örgütlendiğinden bu yana erkek egemen yapılar olmuştur. Kadınların çalışma yaşamına katılımı ve sendikaların kadınları örgütlemeye yönelik politikaları kadın üye sayısını arttırmıştır.

Bu araştırmada, kadın sendika üyelerinin sendikaya yönelik metaforik algıları incelenmiştir. Araştırmada nitel araştırma modellerinden olgu bilim deseni (fenomenoloji) kullanılmıştır. Örnekleminin oluşturulmasında tesadüfi örneklem metodundan yararlanılmış ve farklı faaliyet alanlarında çalışan 100 sendika üyesi dahil edilmiştir. Araştırmada katılımcıların demografik bilgileri ve çalışma olgusuna yönelik algılarını ifade eden sorulardan oluşan form kullanılmış ve elde edilen veriler içerik analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Katılımcılar, sendika üyeliğine ilişkin olarak, "duygu benzetimi (f=11)", "fayda durumu (f=22)", "tarafsızlık durumu (f=12)" ve "nesne" (f=6)" olmak üzere toplam 4 farklı kategoride sınıflandırılan 51 metafor üretmişlerdir.

Sendika üyesi kadınların, f=60'nın olumlu, f=23'ün olumsuz ve f=27'sinin kararsız tutum sergilediği görülmektedir. f=41 kadın çalışanın arkadaş, f=21 kadın çalışanın aile üyesi veya tanıdık teşvikiyle sendikaya üye olduğu, f=13 kadın çalışanın sendika temsilcisi aracılığıyla, f=11 kadın çalışanın kendi isteğiyle, f=10 kadın çalışanın işyerinin teşvikiyle, f=4 kadın çalışanın ise sendika yönetiminde olan yakını aracılığıyla sendikaya üye olmuştur. Bu da gösteriyor ki kadın çalışanlar teşvik ve ikna yoluyla sendikaya üye olmuştur.

Kadın çalışanların sendika algısı incelendiğinde, pragmatik bir tutum sergilendiği görülmektedir. Daha çok "fayda sağlandığı" ölçüde sendika üyeliğin sürdürüleceği görülmektedir. "Sorun çözme", "birlikte hareket edebilme kabiliyeti", "imkanlarından faydalanma" gibi metaforlar ön plana çıkmaktadır. Olumsuz olarak da "ne yaptığı belli değil", "ne işe yarar", "aidat alan" gibi metaforlar ön plana çıkmaktadır. Ancak pozitif metaforların daha fazla olduğu görülmektedir. Sendikaların kadın çalışanlara yönelik politika ve faaliyetleri arttıkça kadın-sendika birlikteliği artacak, kadın çalışanların sendikalaşma oranı da yükselecektir.

Anahtar Kelimeler: Sendika, Sendika ve Kadın, Metafor

Giriş

Kadınlar, sendikal üyelik ve sendikal temsilini engelleyen yasalar ve açık politikalar olmamasına rağmen sendikal alanın dışında kalmıştır. Bir çok ülkede kadınların sendikal temsilini arttırabilmek için düzenleme yapılmış ve politikalar geliştirilmiştir. Ancak kadınların sendikal üyelik ve sendika yönetim ve karar mekanizmalarda temsili konusunda hedeflenen düzeye ulaşılamamıştır. Kadınların çalışma yaşamında yer alış biçimi ve cinsiyetinden

kaynaklanan sorumluluklarının belirleyici olması yanında, sendikaların faaliyet ve politikalarına yönelik tutumu ve algısı da etkili olmaktadır.

1. Kadın ve Sendika

Sendikaların örgütlenme tarihi incelendiğinde erkek egemen yapılar olarak ön plana çıkmaktadır. Kadınların çalışma yaşamına katılımın geç ve düşük olması önemli bir neden olsa da kadın çalışanların genel özellikleri, çalışma biçimleri ve sendikaların kurumsal niteliği etkileyen faktörler olmuştur. İstihdam edilen kadınların gerek sendikalara üyelikte gerekse sendika yönetiminde söz sahibi olmalarında yetersiz kalmalarının arka planında öncelikle istihdamdan kaynaklanan yapısal engeller bulunmaktadır (Toksöz, 2002: 440). Kadınların sendikalaşmasının önündeki bir başka engel de erkek çalışanlarla eğitim seviyeleri açısından bir farklılık olmamasına rağmen kadınların "cam tavanla " karşılaşmasıdır. Bu durumun daha çok sendikal örgütlerin erkek egemen bir anlayışa sahip olmasından da kaynaklanmaktadır (ETUC, 2018).

Çalışma hayatına katılma oranlarının artmasına rağmen sendikal temsil oranlarının daha düşük olması, toplu pazarlıklarda kadınların özgül sorunlarının yeterince konu edilmemesi, kadın hareketi ve kadın çalışanların sendikalara yönelik talepleri ortaya çıkarmıştır. Sendikalarda erkeklerin tarihsel süreçte sendikal iktidarın en üst pozisyonlarında bulunması ve üyelerin büyük bir kısmının erkeklerden oluşması, buna karşı sendikalarda kadınların temsilinin çok düşük kalması sadece kadın çalışanın niteliği ve piyasa dinamikleri ile açıklanması yeterli değildir. Sendika ve kadın arasındaki görece düşük ilişki ve bağın açıklanması ve anlamlandırılmasında "toplumsal cinsiyetçi" bakış açısının kullanılması gerekmektedir.

Sanayi devrimi ile birlikte ortaya çıkan sendikal hareketlerin başlangıcında çalışma ve işçi örgütlerine üye olma konusunda zorlanan kadınlar, "evin geçimini sağlayan erkektir" düşüncesi ve düşük ücret karşılığı çalıştırılmalarından dolayı işçi hareketinin gerçek üyeleri olarak kabul edilmemişlerdir (Alican ve Gül, 2008: 60). Çalışma hayatının önemli aktörü olarak kabul edilmeyen kadınlar, sendikalarda da yer bulamamıştır. Diğer yandan kadınların da sendikal üyelik konusunda isteği düşüktür. Kadınların sendika üyeliğine ilgi göstermemesi, sendikalarda düşük temsilin olmasının nedenlerindendir. Kadınların sendikalara karşı düşük ilgi ve mesafenin nedeni ise sendikalardan beklentilerinin yeterince karşılanmayacağı düşüncesidir. Sendikalar, erkek egemen yapılar olması dolayısıyla kadınların sorunlarının dikkate alınmayacağı ve sendikaların politika ve araçlarının yetersiz olacağı yönündeki algı belirleyici olmaktadır. Kadınların sendikal faaliyetlere katılımı ve üyeliği açısından belirginleşen engeller;

- Kadınların sendikaları erkek alanı olarak algılaması,
- Sendika ve sendikal faaliyetle ilgili yetersiz bilgi ve kabul,
- Zaman sorunu,
- Ailevi ve toplumsal engeller,
- Sendika üyeliğinin negatif etkilerinden çekinme olarak sınıflandırılabilir.

ETUC' a göre sendikalar liderlik konumlarında kalıcı olarak düşük seviyede kadınlar bulundurmakta ve kadınlar daha ziyade yardımcı konumunda yer almaktadır (ETUC, 2012). ETUC, kadınların sendikaların karar alma organlarına katılımını engelleyen faktörleri

• Ailevi sorumlulukların eşit olmayan paylaşımına bağlı olarak zamanın yokluğu.
• Kadınların kendi yapabilirlikleri noktasında kendilerine güvenden yoksun olması
• Toplantıların ve programların düzenlenme şekli
• Kadın ve liderlik meselelerine dikkat çeken ilgili konfederasyonlar içerisinde belirli bir politikanın ve ortak hareket etme motivasyonunun bulunmaması (ETUC, 2007: 25) şeklinde sıralamıştır.

Erkeklerin örgütlediği sendikaların büyük bir kısmının politikaları da, üretici olarak kadın işçilerin düşük değerini doğru kabul etmiş ve" etkili bir biçimde doğallaştırmıştır (Scott, 2005: 382). Bu bağlamda sendikalarda kadın temsili düşük bir gelişim eğilim sergilemiştir. Bu da sendikalarda katılımcı demokrasiye cinsiyeti dâhil etme projesinin tamamlanmamış bir proje olarak kalmasının önemli nedenleridir (Kirton, 2015 : 487). Diğer yandan sendikaların içsel yapıları da kadın temsilindeki yetersizliği belirleyici bir etkiye sahiptir.

2.Araştırma

2.1.Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada, sendika üyesi kadın çalışanların "sendikaya" yönelik metaforik algıları incelenmiştir. Sendika üyesi kadınların sendika ve sendika üyeliği ile ilgili algıları ve bunu etkileyen unsurlar araştırılmıştır. Kadın çalışanların sendika ve sendikal üyelik algısına yönelik değerlendirmeleri üç temel yaklaşım çerçevesinde incelenmiştir. Bunlar;

- Hak
- Aidiyet
- Beklentidir

Bu temel başlıklar altında ifade edilen metaforlar analiz edilmiştir.

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada veri toplama aracı olarak iki bölümden oluşan soru formu kullanılmıştır. Formun ilk bölümünde katılımcıların demografik özeliklerini tespit etmeye yönelik sorular yer almaktadır. İkinci bölümde ise,

- Bir örgüt olarak "Sendika" sizin için neyi ifade ediyor"
- "Sendika …….dır. Çünkü … ……..
- "Sendikalaşmak …….. Çünkü……..……..

Soruları yer almıştır. Katılımcılardan sorulardaki boşlukları doldurması istenmiştir.

İkinci bölümdeki sorulardan katılımcıların çalışmaya ilişkin algılarını ve algılarını şekillendiren benzetim durumunu ortaya koymak amaçlanmıştır. İfade edilen metaforların açıklayıcılığını arttırabilmek için sorular iki aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir. oluşturulmuştur. Metaforun belirtilmesinden sonra "niçin" veya "neden" sorularının sorulması önemlidir. Çünkü metaforların betimsel ve görsel gücünü yeteri kadar açığa çıkaramayacaktır

(Yıldırım ve Şimşek, 2013; 70) Hazırlanan soru formu ve elde edilen veriler çerçevesinde oluşturulan kategoriler araştırma yöntemi alanında uzman öğretim üyesi ile kontrol edilmiştir.

Araştırma sonucunda elde edilen veriler, içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiş ve kategoriler oluşturulmuştur.

2.3. Araştırmanın Örneklemi

Örnekleminin oluşturulmasında tesadüfi örneklem metodundan yararlanılmış ve farklı faaliyet alanlarında çalışan 100 sendika üyesi dahil edilmiştir. Örneklemin belirlenmesinde hem işçi ve hem de memur sendikaları üye kadın çalışanlar olmasına dikkat edilmiştir.

2.4. Bulgular

Çizelge 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Özellik	Demografik Özellik Kategorisi	f
Yaş	18-21	4
	22-25	10
	26-30	21
	31-35	40
	36-40	21
	41-45	2
	46-50	2
Medeni hal	**Evli**	**45**
	Bekar	**40**
	Nişanlı	**4**
	Ayrılmış	**11**
Eğitim	İlköğretim	20
	Orta öğretim	11
	Lise	51
	Ön lisans	8
	Lisans	10
Sektör	**Özel**	**75**
	Kamu	**25**
İşkolu /hizmet kolu	Gıda	15
	Tekstil	15
	Sağlık	15
	Eğitim	15
	Bankacılık	15
	Metal	5
	Otomotiv	2
	Genel işler	10
	Haberleşme	3
	Diyanet	5
Çalışma yılı	**0-5**	**15**
	6-10	**23**
	11-15	**19**
	16-20	**24**
	21-25	**11**
	26-30	**8**
Sendika üyelik yılı	0-5	40
	6-10	22
	11-15	21

16-20	10
21-25	7
Toplam	**100**

Araştırmaya katılan kadınların f=82'si 26-40 yaş aralığındadır. Yaş ilerledikçe sendikal üyelik azalmaktadır. Bu da genç kadın çalışanların sendikaya üyelik isteğinin ve bilincinin önceki nesillere göre artış eğilimi sergilediğinin göstergesidir.

Katılımcıların f=45'i evlidir ve f=40'ı ise bekardır. Evli ve bekar olanların sendikal üyeliği oran itibariyle yakındır. Bu da evli olmanın sendikal üyelik açısından bir engel olmadığı göstermektedir. Ancak katılımcıların "ailevi sorumluluğunun" sendikal faaliyetlere katılımında olumsuz etkisinin olduğu görülmektedir. Küçük çocuğu veya bakmakla yükümlü olduğu bireylerin varlığı veya aile üyelerinin katılım konusundaki tutumu etkili olmaktadır. Bekar çalışanların sendikal faaliyete katılım oranının ve isteğinin evlilere göre daha yüksektir. Araştırmaya katılan kadın sendika üyelerinin yönetim ve karar merkezlerinde görevi bulunmamaktadır. f=5 katılımcının daha önce komisyonda görevi olduğu ancak evlilik ve doğum nedeniyle görevinden ayrılmıştır.

Katılımcıların f=51'i lise mezunudur. Memur sendikasına üye olan katılımcıların eğitim düzeyi daha yüksektir. Katılımcılardan eğitim düzeyi düşük olanların sendikaya bağlılığının daha yüksek olduğu görülmekte, eğitim düzeyi artıkça sendikaya yönelik sorgulayıcı tavrın arttığı görülmektedir.

Araştırmaya katılanlar 10 işkolu ve hizmet kolunda çalışmaktadır. Farklı işkollarından eşit katılımcı alınmaya çalışılmıştır. İşkollarına göre sendikal üyelik ve algı konusunda farklılık tespit edilmemiştir.

Katılımcıların çalışma yılı itibariyle 6-20 yıl arasında olduğu görülmektedir. f=4 katılımcının çalışma yılının 16-20 yıldır.

Sendikal üyelik yılı incelendiğinde 0-15 yıl arasındadır. f= 40 çalışan kadının sendikal üyelik yılı 0-5 yıl arasındadır. Çalışma yılı ile karşılaştırıldığında sendikal üyelik yılı daha azdır.

Kadın çalışanların üyelik biçimleri incelendiğinde, f=41 kadın çalışanın arkadaş, f=21 kadın çalışanın aile üyesi veya tanıdık teşvikiyle sendikaya üye olduğu, f=13 kadın çalışanın sendika temsilcisi aracılığıyla, f=11 kadın çalışanın kendi isteğiyle, f=10 kadın çalışanın işyerinin teşvikiyle, f=4 kadın çalışanın ise sendika yönetiminde olan yakını aracılığıyla sendikaya üye olduğu görülmektedir.

Çizelge 2. Kadın Sendika Üyelerinin Sendika Algısına Yönelik Metaforları

Sıra	Metafor Adı	F	Sıra	Metafor Adı	f
1	Ücret artışı	8	**27**	Bilgim az ne işe yarar	1
2	Senin yerine karar verme	5	**28**	Arkadaş tavsiyesi	1
3	Dayanışma	5	**29**	Aidat alan	1
4	Beraberlik –Birlikte hareket edebilme	5	**30**	Özel günde kutlama	1
5	Bilgilendirme	5	**31**	Eğitim verdi	1
6	Zor durumda destek	5	**32**	Olsa da olur olmasa da	1
7	Pazarlık yapma	4	**33**	Ait olma	1
8	Danışma/fikir alma	4	**34**	Güvence	1
9	Sosyal faaliyet	4	**35**	Yeni haklar kazanma	1
10	Sorun çözmek	4	**36**	Yönlendirme	1
11	Hem yararlı hem değil	4	**37**	Burs	1
12	Erkek kalabalığı	3	**38**	Ortak kadar	1
13	İşverenin karşıtı	3	**39**	Servis	1
14	Bir kuruluş	3	**40**	Aracı olma	1
15	Arkadaşlık	2	**41**	Yeni fikir	1
16	Hayal kırıklığı	2	**42**	Bağlantı	1
17	Bağrış-çağrış-kavga	2	**43**	Destek	1
18	Güç savaşı	2	**44**	Yumruk	1
19	Karmaşa nedeni	2	**45**	Çalınacak kapı	1
20	Nefes açıcı	1	**46**	Serum	1
21	Ne yaptığı belli değil	1	**47**	Kitaplık	1
22	Bilinmezlik	1	**48**	Kelepçe	1
23	Dediğim dedik	1	**49**	Sihirli kutu	1
24	Gelişim	1	**50**	İşim düşmedi	1
25	Rahatlık	1	**51**	Anlam arayışı	1
26	Hiç gitmedim	1			

Katılımcılar, sendika üyeliğine ilişkin olarak, "duygu benzetimi (f=11)", "fayda durumu (f=22)", "tarafsızlık durumu (f=12)" ve "nesne" (f=6)" olmak üzere toplam 4 farklı kategoride sınıflandırılan 51 metafor üretmişlerdir. Göreli olarak sendikal algının benzeştiği söylenebilir.

Sendika üyesi kadınların, f=60'nın olumlu, f=23'ün olumsuz ve f=27'sinin kararsız tutum sergilediği görülmektedir. Katılımcılar genel olarak sendikaya ve sendikal üyelik konusunda olumlu bir tutum sergilemektedir. Ancak bazı olumlu kavramlaştırmalarının da olumsuz bir içeriğinin olduğu görülmektedir.

Katılımcıların ürettiği metaforların tekrarlanma sıklığı incelendiğinde, f=8 "ücret", f=5 "senin yerine karar verme", f=5 "dayanışma", f=5 "Beraberlik/birlikte hareket edebilme", f=5 "bilgilendirme", f=5 "zor durumda destek" , f=4 "pazarlık yapma", f=4 "danışma –fikir alma", f=4 "sosyal faaliyet ", f=4 "sorun çözmek", f=4 "hem yararlı hem değil ", f=3 "erkek kalabalığı", f=3 "işverenin karşıtı ", f=3 "bir kuruluş", f=2 "arkadaşlık", f=2 "hayal kırıklığı", f=2 "bağrış-çağrış-kava", f=2 "güç savaşı ", f=2 "karmaşa nedeni " ve diğer metaforlar ise 1 kez kullanılmıştır.

Çizelge 3. Kadın Sendika Üyelerinin "Fayda Durumu " Kategorisine İlişkin Metaforlar

Kategori	*N*	*Metafor*	*F*
FAYDA DURUMU	(22)	Ücret artışı	8
		Senin yerine karar verme	5
		Dayanışma	5
		Beraberlik/birlikte hareket edebilme	5
		Bilgilendirme	5
		Zor durumda destek	5
		Pazarlık yapma	4
		Danışma/fikir alma	4
		Sosyal faaliyet	4
		Sorun çözmek	4
		Arkadaşlık	2
		Ait olma –anlam arayışı	1
		Güvence	1
		Yeni haklar kazanma	1
		Yönlendirme	1
		Burs	1
		Ortak kader	1
		Servis	1
		Aracı olma	1
		Yeni fikir	1
		Bağlantı	1
		Destek	1

Çizelge 3'te "fayda durumu" kategorisinde yer alan metaforlar verilmiştir. "Fayda durumu" kategorisinde f =62 katılımcı tarafından 22 metafor kullanılmıştır. Ücret artışı, senin yerine karar verme, dayanışma, beraberlik- birlikte hareket edebilme, bilgilendirme, zor durumda destek, pazarlık yapma, danışma-fikir alma, sosyal faaliyet, sorun çözme, arkadaşlık, ailt olma, anlam arayışı, güvence, yeni haklar kazandırma, yönlendirme, burs, ortak kadar, servis, aracı olma, yeni fikir, bağlantı, destek metaforları kullanılmıştır. "Fayda durumu" kategorisinde kadın üyelerin sağladığı ve beklediği faydanın metaforların oluşumunda belirleyici olduğu görülmektedir. "Fayda durumu" kategorisindeki metaforlar incelendiğinde olumlu duygu ve beklentinin hakim olduğu görülmektedir.

Kullanılan metaforlar;

"sendikanın imkanlarının kullanılması" (burs, servis, aracı olma, bağlantı, sosyal faaliyetler);

"birlikte hareket edebilme kabiliyeti" (dayanışma, beraberlik/birlikte hareket edebilme, zor durumda destek, arkadaşlık, anlam arayışı, ortak kader);

"gelişim ve çözüm olma" (danışma- fikir alma, sorun çözme, yönlendirme, yeni fikir);

"kazanımlar" (ücret artışı, Güvence yeni haklar kazanma, destek) gibi dört kategoride gruplandırılmıştır.

İlgili kategoride "birlikte hareket edebilme" grubu ön plana çıkmaktadır. Bu da kadın sendika üyeleri açısından "dayanışma" "danışma" ve "işbirliğinin" sendikal üyelik konusunda belirleyici olduğunu göstermektedir.

Çizelge 4. Kadın Sendika Üyelerinin "Tarafsızlık " Kategorisine İlişkin Metaforlar

Kategori	N	Metafor	f
TARAFSIZLIK	(12)	Hem yararlı hem değil	4
		Erkek kalabalığı	3
		İşverenin karşıtı	3
		Bir kuruluş	3
		İşim düşmedi	1
		Hiç gitmedim	1
		Bilgim az- ne işe yarar	1
		Arkadaş tavsiyesi	1
		Aidat alan	1
		Özel günde kutlama	1
		Eğitim verdi	1
		Olsa da olur olmasa da	1

Sendika üyesi kadınların "tarafsızlık" kategorisinde f=21 katılımcı, 12 metafor üretmiştir. Hem yararlı hem değil, erkek kalabalığı, işverenin karşıtı, bir kuruluş, işim düşmedi, hiç gitmedim, bilgim az – ne işe yarar, arkadaş tavsiyesi, aidat alan, özel günde kutlama, eğitim verdi, olsa da olur olmasa da üretilen kategorilerdir. Metaforların özelikleri incelendiğinde sendikanın kurumsal yapısı ve buna yönelik özelliklere yüklenen anlam belirleyici olmuştur. "Tarafsızlık" kategorisinde somut faydanın elde edilmemiş olması veya sendika ile iletişimin zayıf olması üyeliğin varlığına rağmen aidiyetin düşüklüğünü ortaya koymaktadır. Ayrıca sendika üyeliği genellikle bütüncül değil, tek bir fayda, tek bir olumsuzluk veya belirli bir faktör üzerinden ifade edilmiştir.

Çizelge 5. Kadın Sendika Üyelerinin "Duygu Benzetimi " Kategorisine İlişkin Metaforlar

Kategori	*N*	*Metafor*	*f*
DUYGU BENZETİMİ	(11)	Karmaşa nedeni	2
		Bağrış-çağrış -kavga	2
		Hayal kırıklığı	2
		Güç savaşı	2
		Anlam arayışı	1
		Nefes açıcı	1
		Ne yaptığı belli değil	1
		Bilinmezlik	1
		Dediğim dedik	1
		Gelişim	1
		Rahatlık	1

Çizelge 7'de yer alan "duygu benzetimi " kategorisi f=15 sendika üyesi kadın tarafından 11 metafor belirtilmiştir. Karmaşa nedeni, bağrış-çağrış-kavga hayal kırıklılığı, güç savaşı, anlam arayışı, nefes açıcığı, ne yaptığı belli değil, bilinmezlik, dediğim dedik, gelişim ve rahatlık gibi metaforlar üretilmiştir. 4 olumlu, 7 olumsuz metafor ifade edilmiştir. Özelikle, sendikaya birinin zorlaması veya zorunluluk nedeniyle üye olanlar da bu sonuca ulaşılmıştır. Bu grupta yer alan üyelerde, sendikaya ve sendika faaliyetlerine karşı ilgi düşük ve sendikadan beklenti azdır.

Sendika hakkında bilginin yetersiz olması ve eylem, grev ve pazarlık sürecine ilişkin gelişmelere yüklenen anlam olumsuz metaforların nedenidir. Aynı zamanda çalışma ve çalışma hayatına ilişkin beklentisi düşük olanların da sendikaya olan algısının yetersiz belirsiz olduğu görülmektedir. Ayrıca kişilik özelikleri de sendikaya karşı negatif algının oluşumunda etkilidir. Çatışmadan hoşlanmayan, belirsizlik ve mücadeleyi sevmeyen bireylerde bu eğilim daha fazladır.

Çizelge 6. Kadın Sendika Üyelerinin "Obje " Kategorisine İlişkin Metaforlar

Kategori	N	Metafor	f
OBJE	(6)	Yumruk	1
		Çalınacak kapı	1
		Serum	1
		Kitaplık	1
		Kelepçe	1
		Sihirli kutu	1

Çizelge 7.'de " obje" kategorisine ait metaforlar verilmiştir. f=6 sendika üyesi kadın tarafından 6 metafor ifade edilmiştir. Obje kategorisi en az metaforun oluşturulduğu ve metaforların tekrar sıklığının 1 olduğu kategoridir. Yumruk, çalınacak kapı, serum, kitaplık, kelepçe, sihirli kutu ifade edilen metaforlardır. 1 metafor olumsuz, 5 metafor ise olumlu anlam içermektedir. Kadın üyelerin bir obje ile ilişkilendirmesi, somut bir durumun sonucunda oluşmuştur. İhtiyacı olan serumun sendika tarafından temini, sendika yayınlarından evde kitaplık oluşturması, sendikanın çok farklı yönlerinin keşfedilmesi sihirli kutu olarak görülmesine neden olmuştur.

Metaforların ana teması genel olarak fayda ve beklenti ile tarafsızlık içeriklidir. Kadın çalışanların sendika ve sendikal üyelik algısına yönelik değerlendirmeleri, "hak", "aidiyet", ve "beklenti" olmak üzere üç temel yaklaşım çerçevesinde incelenmiştir. Kadın sendika üyelerinin, en fazla "beklenti" içerikli metafor kullandığı tespit edilmiştir. İkinci olarak "aidiyet" içerikli metaforlar söz konusudur. Sendika üyesi kadın çalışanlar "hak" temelli metafor üretmemiştir. "Hak" kavramı 1 kez kullanılmıştır ve "yeni haklar kazanılması" olarak ifade edilmiştir. Katılımcıların sendika üyeliğini ve faaliyetlerini "örgütlenme" ve "toplu pazarlık hakkı" bağlamında değerlendirmediği görülmektedir. Kadın üyelerin sendika ile en güçlü bağ aracı "somut fayda" ve "beklenti" durumudur. Elde ettiği fayda, yararlandığı imkan veya sorunun çözümü sendikayı tanıma ve anlamlandırma da belirleyici olmaktadır. "Aidiyet" kategorisinde ise "sınıf bilinci" veya "ortak görüşten" ziyade "aynı koşullarda çalışma", "ortak sorunlar" ve "benzer yaşam tarzı" ön plana çıkmaktadır. Benzer sorun ve talepler aidiyetin belirleyicisi olmuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sendikaların yeni ekonomik düzen ve değişen çalışma biçimine bağlı olarak yaşadıkları örgütlenme sorunun çözümünde kadın çalışanların örgütlenmesi önem taşımaktadır. Kadın çalışanların hem sayısal artışı hem de farklı işkollarında da varlık kazanmıştır. Ancak sendikaların kadın çalışanların ihtiyaç ve niteliğine uygun strateji ve politika geliştirme becerisinin düşük olduğu görülmektedir. Kadınların örgütlenme deneyim ve becerisinde artış olmasına rağmen, sendikaların yapı ve faaliyetlerinde yeterince temsil edilmediği görülmektedir. Ancak, üye sayısı azalan ve üye potansiyeli zayıflayan sendikaların kadınların örgütlenmelerine yönelik düzenlemeler yapması örgütlenme avantajı sunacaktır. Yapılan araştırmada,

- Kadın sendika üyelerinin sendika algısı olumludur ancak, yaşanan olumsuz bir deneyim veya bir bilgi sendikaya karşı mesafeli duruşu veya kayıtsızlığı beraberinde getirmektedir.
- Kadın çalışanların sendika algısı incelendiğinde, pragmatik bir tutum sergilendiği görülmektedir.
- Daha çok "fayda sağlandığı" ölçüde sendika üyeliğin sürdürüleceği görülmektedir. genel faaliyet ve kazanımlar yanında kadın çalışanlara yönelik bir kazanım, faaliyet ve düzenleme ile bireysel bir sorun çözme süreci sendikal aidiyet ve bağlılığın oluşumunda etkili olmaktadır.
- Sendika yönetim ve karar merkezlerinde kadınların yetersiz oluşu "erkek egemen alan" algısını sürdürecek ve kadınlar çalışanların sendikaya üyelik ve faaliyetlerine katılımı da düşük olacaktır.

DİYARBAKIR
25 - 26 ARALIK 2021

KAYNAKÇA

Alican, A., S. Sallan Gül, (2008). İnsan Hakları Bağlamında Sendikalarda Cam Tavan: Bir Alan Araştırmasının Düşündürdükleri, İnsan Hakları Yıllığı, Sayı 26, ss. 59-77

ETUC, (2018). Birlikte Çalışmak: Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sendikalar, https://www.etuc.org/IMG/pdf/TURKISH_T_ALL.pdf, Erişim: 1.12.2021.

ETUC, (2012), "Cinsiyet Eşitliği Eylem Programı", https://www.etuc.org/IMG/pdf/etucgender-arkrevised-3.pdf Erişim Tarihi: 1.12.2021

Kirton, G. (2015). Anatomy of Women's Participation in Small Professional Unions, Economic end Industrial Democracy, 1-22.

Scott, Joan W.(2005), Kadın İşçi, Duby G., Perrot M.(Ed.), Kadınların Tarihi, (Fethi A., Çev.), Cilt IV İş Bankası Yayınları: İstanbul.

Toksöz, G. (2002). Kadın Çalışanlar ve Sendikal Katılım. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C. 49, S. 3, ss. 439-454

Türer A. (2020), Türkiye'deki Üye Sendikalarda Kadın Temsili Ve Kadına Yönelik Faaliyetler, Industrial Global Union yay. https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/903

Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

COVİD19 PANDEMİSİ DÖNEMİNDE SİGORTA ŞİRKETLERİ KÂRLILIĞINA SİGORTACILIK ÜRETİM FAKTÖRLERİNİN ETKİSİ

İlknur KÜLEKÇİ[1]

[1] İstanbul Gelişim Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, 0000-0003-0953-3519

ÖZET

Sigorta şirketleri gelirini poliçe üretimi ile elde ettiği sigorta primlerinden sağlamaktadır. Covid19 pandemi döneminin başlangıcından itibaren Türkiye'de tüm sektörlerde beklendiği şekilde sigorta sektörünün de olumsuz yönde etkilenmesi beklenmiştir. 2020 yılının ikinci çeyreğinde Türkiye ekonomisinde daralma yaşanmıştır. Pandeminin etkilerinin sigorta sektörüne 2020 yılında yansıması beklenmesine rağmen sigortacılık sektörü aynı dönemde büyüme göstermiştir. Türkiye Sigorta Birliği (TSB) mali tablo ve istatistik verilerine göre sigorta şirketlerinin teknik kârlılığı artmıştır. Covid19 pandemisinin sigorta sektörüne etkileri beklenildiği kadar yansımamıştır. Ancak Türkiye sigorta sektörü kârda olsa da sigortacılık üretimini gösteren faktörler incelendiğinde Covid19 pandemisinin etkilerini sadece şirket teknik kârlılık verilerinin ortaya koymadığı görülmüştür. TSB verileri incelendiğinde Covid19 pandemi döneminde sigorta poliçe adedi ve sigortalı sayısında genel olarak düşüş yaşandığı görülmüştür. Bu sebeple bu çalışmanın amacı Covid19 küresel salgını döneminde sigortacılık üretimiyle ilgili faktörler ve sigorta şirketlerinin kârlılığı arasındaki ilişkiyi ortaya koymak ve literatüre katkı sağlamaktır. Araştırma metodolojisi olarak analizde kullanılan verilerin uygunluğu sebebiyle panel regresyon modeli ile STATA 14.2 programında uygulanmıştır. Uygulamada sigorta şirketlerinin teknik kâr bağımlı değişken olarak, poliçe adedi, endirekt primler ve hasar/prim oranı bağımsız değişkenler olarak belirlenmiştir. Türkiye'deki hayat dışı sigorta şirketlerinin TSB tarafından yayınlanan verileri uygulamada kullanılmıştır. Bağımlı ve bağımsız değişkenlerin Covid19 pandemi dönemindeki ilişkisi incelendiği için 2019, 2020 ve 2021 yıllarına ait çeyrek dönem verileri analiz edilmiştir. 2021 yılının dördüncü çeyreğine ait veriler henüz açıklanmadığı için üç çeyrek dönemlik verisi analize dahil edilmiştir. Çalışmanın sonucunda elde edilen bulgulara göre Covid19 pandemi döneminde Türkiye'deki hayat dışı sigorta şirketlerinin teknik kârlarının poliçe adedi, endirekt prim ve hasar/prim oranlarından edilen sigortacılık verilerinden olumlu yönde etkilendiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Covid19, Sigorta Şirketleri, Panel Regresyon
Jel Sınıflandırması: I18, G22, C33

ABSTRACT

Insurance companies derive their income from insurance premiums obtained through policy production. From the beginning of the Covid19 pandemic period, the insurance industry was expected to be adversely affected as expected in all sectors in Turkey. In the second quarter of 2020, the Turkish economy contracted. Although the effects of the pandemic are expected to be reflected in the insurance sector in 2020, the insurance sector has grown in the same period.

According to the Insurance Association of Turkey (IAT) financial statements and statistical data, the technical profitability of insurance companies has increased. The effects of the Covid19 pandemic on the insurance industry were not reflected as expected. However, even though the Turkish insurance sector is in profit, when the factors showing the insurance production are examined, it is seen that the effects of the Covid19 pandemic are not only revealed by the company's technical profitability data. When the IAT data were examined, it was observed that there was a general decrease in the number of insurance policies and the number of insured during the Covid19 pandemic period. For this reason, the aim of this study is to reveal the relationship between the factors related to insurance production and the profitability of insurance companies during the Covid19 global epidemic and to contribute to the literature. Due to the suitability of the data used in the analysis as a research methodology, the panel regression model was applied in Stata. In practice, the technical profit of insurance companies was determined as the dependent variable, while the number of policies, indirect premiums and loss/premium ratio were determined as independent variables. Data published by IAT of non-life insurance companies in Turkey were used in practice. Quarterly data for 2019, 2020 and 2021 were analyzed as the relationship between dependent and independent variables during the Covid19 pandemic period was examined. Since the data for the fourth quarter of 2021 has not been announced yet, the data for three quarters are included in the analysis. According to the findings obtained as a result of the study, it has been observed that the technical profits of non-life insurance companies in Turkey during the Covid19 pandemic period were positively affected by the insurance data obtained from the number of policies, indirect premiums and damage/premium rates.

Key Words: Covid19, Insurance Companies, Panel Regression
Jel Classification: I18, G22, C33

1. GİRİŞ

Sigorta, sigortalı ve sigortacı arasındaki sözleşme olan poliçeye **[1]** uygun olan riskin gerçekleşmesi durumunda sigortalının prime karşılık tazminat ödeme yükümlülüğüdür **[2]**. Sigorta primi sigortacının sigorta ettirenlerden aldıkları ücrettir ve sigorta şirketlerinin gelir kaynağıdır. Elde ettikleri primler ise düzenlenen poliçe adetleri ile doğrudan ilişkilidir **[3]**. Sigorta şirketleri kâr amacı güden işletmelerdir. Sigorta şirketleri elde ettikleri prim gelirleriyle işletme olarak maliyetlerini karşılamalı ve aynı zamanda kâr sağlamalıdır **[4]**. Bu sebeple sigorta şirketlerinin elde ettikleri primler teknik kârlılıkları bakımından önem arz etmektedir. Düzenlenen poliçeler ve elde edilen primler sigorta şirketi için temel üretim faktörleridir.
Sigorta şirketleri poliçe aracılığıyla sigortalılara güvence sağlamaktadır **[5]**. Sigortanın bu işlevi gereği risk gerçekleştiğinde sigortalıya uygun tazminat ödemesini yapmaktadır. Sigortanın tanımına göre sigorta şirketlerinin işletme maliyetlerinin yanısıra tazminat ödeme yükümlülüğü sigortacının asli yükümlülüğüdür **[6]**. Bu sebeple hasarın prime oranı sigorta şirketinin teknik kârlılığı araştırılırken etkili olan bir değişkendir **[7]**.
Covid19 pandemisinin etkilerine bakıldığında küresel olarak ekonomideki hareketlilik azalmıştır. Dünyadaki diğer sektörlerde olduğu gibi Türkiye sigorta sektörüne de olumsuz yansıması beklenmiştir. Çünkü sigorta sektörü makroekonomik değişkenlerden bağımsız

hareket etmemektedir **[8]**. Ancak pandeminin etkilerinin tam anlamıyla yansımış olmasının beklenildiği 2021 yılında sigorta sektörü beklenenin aksine daralmamış büyüme göstermiştir **[9]**. Bu çalışmada sigorta sektörünün Covid19 pandemi döneminde beklenenin dışında makroekonomik değişkenlerin aksine hareket etmiş olmasının sebeplerin ortaya koyabilmek amacıyla sigorta üretim faktörlerinin kârlılığa olan etkisi panel regresyon yöntemiyle araştırılmıştır.

2. VERİ SETİ VE ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Araştırmada sigortacılık üretim faktörlerine ait verilerin sigorta şirketlerinin teknik kârlılıklarına olan etkisi incelenmiştir. Aşağıdaki Çizelge 1'de analizde yer alan bağımlı ve bağımsız değişkenler listelenmiştir. Sigorta şirketlerinin teknik kârlılığı bağımlı değişken iken sigorta şirketlerinin üretimini gösteren poliçe, gelirini ifade eden prim ve asli yükümlülüğünün gelirine oranını ortaya koyan hasarın prime oranı bağımsız değişkenler olarak belirlenmiştir. Araştırmada kullanılan veriler TSB istatistiklerinden elde edilmiştir **[10]**.

Çizelge 1. Analizde Kullanılan Değişkenler

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken
Poliçe Sayısı (Adet)	Teknik Kârlılık (%)
Prim (Milyon TL)	
Hasar/Prim (%)	

Türkiye'de Covid19 pandemisinin etkilerini görebilmek için 2019, 2020 ve 2021 yıllarında faaliyet gösteren hayat dışı sigorta şirketlerinin verileri bir araya getirilmiştir. Yıllara göre çeyrek dönemlik veriler kullanılmıştır. Covid19 pandemisi döneminde açıklanan sigorta şirketlerinin verileri 2018 yılının son çeyreği baz alınarak analiz edilmiştir. 2021 yılının son çeyreğine ait veriler analizin yapıldığı tarihte yayınlanmamış olduğu için analizde yer almamaktadır. Toplam 12 çeyrek dönem boyunca verisi bulunan 32 hayat dışı sigorta şirketi analiz edilmiştir.

Verilerde hem zaman serisi ve hem de yatay kesit olduğu için Statik Panel Veri Analizi uygulanmıştır. Aşağıdaki analiz modeli STATA 14.2 Programı kullanılarak tahminlenmiştir **[11]**.

Model: $TK_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 PA_{it} + \alpha_2 P_{it} + \alpha_3 HP_{it} + u_{it}$

Modelde yer alan α_0 ifadesi sabit etkiyi u_{it} ifadesi hata terimini simgelemektedir. Araştırmada model kurulurken Çizelge 1'de görüldüğü üzere bir bağımlı, üç bağımsız değişken kullanılmıştır. Bağımlı değişken teknik kârlılık (TK), bağımsız değişkenler poliçe adedi (PA), prim (P), hasar/prim oranı (HP) ile ifade edilmiştir.

Analizde edilmek üzere panel veri hazırlandığında maksimum ve minimum değerleri arasındaki oransal farklar yüksek olduğu için poliçe adedi ve prim bağımsız değişkenlerinin logaritmaları alınmıştır.

Bağımlı değişken olan sigorta primi TSB'nin yayınladığı endirekt sigorta primi verileridir. Yine maksimum ve minimum değerler arasındaki oransal fark yüksektir. Ancak bağımlı değişkenin

logaritmasını almadan analizde baz yıl olarak belirlenen 2018 yılının son çeyreğinde açıklanan verilerle olan yüzdesel değişimleri hesaplanmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN ANALİZLERİ VE BULGULAR

Analiz modelinde birim etkinin varlığını sınamak için verilere LR, F ve LM testleri yapılmıştır. Böylece verilerin birimlere göre değişiklik gösterip göstermediği ortaya koymak amaçlanmıştır. Çizelge 2'de yer alan LR, F ve LM testlerinin sonuçlarına göre prob değeri 0,05'ten küçüktür. Yani modele göre "birim etki" vardır. Değişkenler panel verileri meydana getiren birimlerin özelliklerini yansıtmaktadır.

Çizelge 2. LR, F, LM Testleri Tahmin Sonuçları

TK	Tesadüfi Etkiler Modeli (LR Testi)		Sabit Etkiler Modeli (F Testi)		Tesadüfi Etkiler Modeli (LM Testi)	
	Katsayı	P>|t|	Katsayı	P>|t|	Katsayı	P>|t|
LnPA	0,36	0.722	-1,04	0,298	-0,93	0,35
LnP	1,43	0.154	1,72	0,086	1,70	0,09
HP	1,34	0.183	-0,04	0,967	0,06	0,955
CONS	-1,96	0.051	-1,47	0,141	-1,49	0.135
F	Prob > F = 0.0000		Prob > F = 0.0000		Prob > chi2 = 0.0000	

Birim etkilerin bağımsız değişkenlerle olan korelasyonunu sınamak için Çizelge 3'teki Hausman testi yapılmıştır. Testin sonucunda prob değeri 0,05'ten küçük (Prob>chi2 = 0.0010) olduğu için H_0 hipotezi red H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Temel hipotez reddedildiğinden sabit etkiler tahmincisi tutarlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çizelge 3. Hausman Testi

Hausman test $H_o : E(X_{it}, \mu_i \neq 0)$	45.58 Prob>chi2 = 0.0010

H_0: Sabit etkiler etkin değil, Tesadüfi etkiler geçerlidir.
H_1: Sabit etkiler etkin, Tesadüfi etkiler geçerli değildir.

Aşağıdaki Çizelge 4'e göre analizde sürekli verisi olan 32 hayat dışı sigorta şirketinin 12 dönemlik verileri kullanılmış ve toplam 383 adet gözlem değeri elde edilmiştir. Sabit etkiler regresyon test sonucunda görüldüğü üzere %95 güven aralığında Model için sabit etkiler modeli uygun bulunmuştur.

Çizelge 4. Sabit Etkiler Regresyon Test Sonucu

Fixed – Effects Regression			**Gözlem Sayısı = 383, Grup Sayısı = 32**		
F (31, 348) = 4.72 **Prob. = 0.000**			**R^2 = 0.0412 (between)**		
TK	**Katsayı**	**Std. Hata**	**p > |t|**	**%95 Güven Aralıkları**	
LnPA	0,4100	0,115070	0,36	-0,1853	0,26733
LnP	0,2382	0,166711	1,43	-0,0896	0,56618
HP	0,2751	0,745856	1,34	-0,4709	2,46299
Cons	-6,0681	3,102182	-1,96	-12,1695	0,03324

Temel hipotez reddedilip H_1 hipotezi kabul edildiği yani sabit etkiler modeli uygun bulunduğu için modeldeki sapmaları test etmek amacıyla Çizelge 5'te sonuçları yer alan testler yapılmıştır. Çizelge 5'teki Wald Testi sonuçlarına göre heteroskedasite vardır. Prob değeri 0,05'ten küçük olduğu için H_0 temel hipotezi reddedilmiştir. Durbin Watson ve LBI testlerine göre otokorelasyon vardır. Kritik değer 2'den küçük olduğu için H_0 temel hipotezi reddedilmiştir. Frees, Pesaran ve Friedman Testlerine göre birimler arası otokorelasyon vardır. H_0 temel hipotezi reddedilmiştir.

Çizelge 5. Varsayımdan Sapmalar Testleri

Heteroskedasite	Wald Test $(H_o: \sigma_{i^2} = \sigma^2)$	$chi2(32)$ =92031.46 Prob>chi2=0.0000
Otokerasyon	Bhargava, Franzini ve Narendranatha'ın Durbin Watson Testi	.83981003
	Baltagi-Wu LBI	1.1258068
Birimler Arası Korelasyon	Frees'in Testi	4.330 alpha = 0.10 : 0.2333 alpha = 0.05 : 0.3103 alpha = 0.01 : 0.4649
	Pesaran'ın Testi	12.006, Pr = 0.0000
	Friedman'ın Testi	66.699, Pr = 0.0002

Standart Hatalar Tahmincisi Driscoll-Kraay Testi sonuçları Çizelge 6'da yer almaktadır. Testin sonuçlarına göre;

- Driscoll-Kraay testi prob değeri 0.05'ten küçük olduğu için modelin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
- R^2 değerine göre diğer değişkenler sabitken bağımsız değişkenler bağımlı değişkeni %0.013 açıklamaktır.
- Sabit katsayısındaki her %1 birimlik artış Teknik Kâr oranında %6.063 azaltmıştır.
- Poliçe adedi sayısındaki her %1 birimlik artış Teknik Kârı %0.41 artırmıştır.
- Prim sayısındaki her %1 birimlik artış Teknik Kârı %0.23 artırmıştır.
- Hasar/Prim oranındaki adedi sayısındaki her %1 birimlik artış Teknik Kârı %0.99 artırmıştır.

Çizelge 6. Driscoll-Kraay Standart Hatalar Tahmincisi Sonuçları

Fixed – Effects Regression			**Gözlem Sayısı = 272, Grup Sayısı = 15**			
F (3,11) = 4.72 **Prob.>F = 0.0421**			**R^2 = 0.13 (within)**			
TK	**Katsayı**	**Std. Hata**	**T**	**P**	**%95 Güven Aralıkları**	
LnPA	0,4100	0,081626	0,50	0,625	0,1386527	0.2206666
LnP	0,2382	0,075712	3,15	0,009	0,0716519	0,4049342
HP	0,9960	0,671675	1,48	0,17	-0,4823069	0,2474389
Cons	-6,0681	2,352812	-2,58	0,026	-11,24665	-0,8896429

Çizelge 7'de sonucu yer alan yer alan sabit ve tesadüfi etkiler arasında seçim yapmak için kullanılan Hausman testine göre prob değeri sıfırdan küçük olduğu için H_0 hipotezi red H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

Çizelge 7. Sabit ve Tesadüfi Etkiler Arasında Seçim Hausman Test Sonucu

Hausman test **H_o : E (X_{it}, $\mu_i \neq 0$)**	40.08 Prob>chi2 = 0.0000

H_0: Sabit etkiler etkin değil, Tesadüfi etkiler geçerlidir.
H_1: Sabit etkiler etkin, Tesadüfi etkiler geçerli değildir.

4. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Çalışmanın sonucunda elde edilen bulgulara göre Statik Panel Regresyon Modeli ile Türkiye'de hayat dışı sigorta şirketlerinin teknik kârlılıkları Covid19 pandemisi döneminde üretilen poliçe adedinden, prim gelirinden ve hasar/prim oranından etkilenmiştir. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni etkileme oranlarına ait bulgular incelendiğinde en fazla etkiyi hasar/prim oranının poliçe adedi beklentinin aksine temel üretim faktörü olan prim miktarının ise daha sonra etkilediği görülmüştür.

Covid19 pandemi döneminden Türkiye'de hayat dışı sigorta sektörü beklenildiği ölçüde olumsuz olarak etkilenmemiştir. Küresel gelişmelerin ve makroekonomik değişimlerin etkileri sigortacılık sektörüne yansımış olsa da pandeminin etkileri kârlılık yönünden beklenilenin altında bir etkiye sebep olmuştur. Bu durumun sağlanmasına sigorta sektörünün daha önce dünyada yaşanan salgınların ardından poliçe kapsamlarını değiştirmiş olmaları, bireylerin belirsizlik ortamlarında kendilerini güvence altına alma ihtiyacı hissetmeleri ve çeşitli sigorta ürünlerine olan talebin artması ayrıca dünyada ve özellikle Türkiye'de değişen makroekonomik verilerin sonucu olarak artan sigorta primlerinin etkileri olmuştur.

KAYNAKÇA

[1] Özbolat, M., *Temel Sigortacılık*, Seçkin Yayıncılık, 6. Baskı, Ankara, 2014, s. 84.

[2] Karaman, D., *Sigorta ve Risk Kavramları*, F. Kaya (Ed.), Beta Yayınları, İstanbul, 2014, s.11.

[3] Bölükbaşı, A.G. ve Pamukçu, B., *Sigortacılıkta Risk Yönetimi*, Türkmen Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 2010, s. 124.

[4] Duygulu, E., *Sigorta İşletmeciliği*, Detay Yayıncılık, 3. Baskı, Ankara, 2012, s. 2.

[5] Kaya, F. ve Kahya, M., *Sigorta ve Sigortacılık*, Beta Yayınları, İstanbul, 2017, s. 45.

[6] Orhaner, E., *Sigortacılık*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2013, s. 100.

[7] Kahya, M., *Maliyet Açısından Sigorta Hizmetinin Fiyatlandırılması*, Beta Yayınları, İstanbul, 2011, s. 32.

[8] https://tsb.org.tr/media/attachments/2019_Y%C4%B1l%C4%B1_Sektor_Raporu.pdf (Erişim tarihi: 23.12.2021)

[9] https://tsb.org.tr/tr/istatistikler (Erişim tarihi: 23.12.2021)

[10] https://tsb.org.tr/tr/istatistikler (Erişim tarihi: 21.12.2021)

[11] Yerdelen Tatoğlu, F., *Panel Veri Ekonometrisi*, Beta Yayınları, İstanbul, 2020, s. 5.

DİYARBAKIR
25 - 26 ARALIK 2021